

(રાજકવિ હ. સુ.)	૧૨૬	૧૩૦ મંગલ અભ્યર્થના (અમીન પુ. ધ.)	૨
૯૮ ઉર્વગામી બહાલાં પ્રત્યે (ભટ્ટ)	૩૬૯	૧૩૧ મહાર્ ઉવાન (નિ. વિ. સુ. પુરાહિત.)	૫
૯૯ કોશીરને વિરૂપિત (કા. બા. બી. એ.)	૪	૧૩૨ માનમૂર્તિ (ત્રિ. ગો. વ્યાસ.)	૬
૧૦૦ કીધો તારાં મોતે કુટુંબ પર કેહર		૧૩૩ મીરાંબાઇ (કહાન ચક્રુ ગાંધી)	૩૨
(ભીખાઇજી. લી. પાલમકોટ)	૮	૧૯૪ મગરૂર માશુકને (મધુર)	૩૨૨
૧૦૧ કવિતાઓ (દિવાનો)	૨૧૮	૧૯૫ માનવતિ રાધાને પ્રાર્થના. (નગવિહારી)	૩૨૨
૧૦૨ ગાન સ્પર્ધા (સ્નેહ જયોતિ)	૧૩૦	૧૩૬ મંગલ પ્રાર્થના (કુન્દ)	૩૭૦
૧૦૩ ગૃહિણીનું એક દિવ્ય સ્વરૂપ (ભા. કુ. શુકલ.)	૧૬૨	૧૩૭ વિગ્રય નિધાન (વસન્ત)	૧૮૫
૧૦૪ ચૈતન સંસાર (દિ. ના. પુરાહિત)	૧	૧૩૮ વારિકા [ત્રિ. ગો. વ્યાસ.]	ખ ૧૬૨
૧૦૫ જગદંબા જન્મભૂમિ (વસન્ત-માધવ)	૩૨૨	૧૩૯ વન પોપટીને (જ. દ. મોદી)	૩
૧૦૬ યશે-સથળુ યવાનું તે (કાસરવાલા) (ક)	૧૧૧	૧૪૦ વૈરાગ્ય યોધ (જોશી પિ. ન ભટ.)	૪
૧૦૭ દેશની માટી (દીવાનો)	૧	૧૪૧ વિપ્રલબ્ધાનો વિલાપ (કે. હ. મુવ)	૮
૧૦૮ ધીરાં મધુરાં પગલાં (કા. લ.)	૬	૧૪૨ વ્યભિચાર નિષેધ. [કવિ. ધી. નિ. પુરાણી.]	૧૪૮
૧૦૯ ધન્ય કૃતિ (મજ વિહારી)	૨૬૫	૧૪૩ શુરવીર શિરોમણી. (રાજકવિ હ. સુ.)	૩
૧૧૦ નિષ્કુર પ્રિયતમા (ર. અ. મહેતા)	૪	૧૪૪ શીઘળ પ્રતાપ (સૌ. મણીબાઇ મહેતા)	ધ ૮
૧૧૧ તુતન વર્ષ હુયોદગાર (કાસરવાલા)	૧૨૦	૧૪૫ શોકોદગાર (બુલબુલ)	૨૧૭
૧૧૨ તુતન વર્ષ સુખદ હો વિવા.વિકાસી]	૨૧૮	૧૪૬ સ્વપ્ના (કવી મહાનાલાલ એમ. એ.)	૨
૧૧૩ નવી આશા (તંત્રી)	૨૧૮	૧૪૭ સવિતા સપ્તસતી (કવી. સ. ગ.)	૫
૧૧૪ નવું અને જુદું (ખેનો કાકો)	૨૮૯	૧૪૮ સંસાર વ્યવહારનો સુખ દર્શક સરલ માર્ગ (ક. ર. નાનજીઆણી.)	૬
૧૧૫ નિરંજન કૃપાડી (સગજન)	૪૩૩	૧૪૯ સ્વદેશીનો સાગર (ભા. જ. ઉપાધ્યાય)	૧૦૩
૧૧૬ પ્રેમ વ્યાધી (મીઝ હાજી મહમદ અ. લારણીઆ શિવજી.)	૩	૧૫૦ સહચારિણી (ચ. ન. પંડ્યા)	૧૦૫
૧૧૭ પ્રશ્ન—છપો (કવિ ધીરજ કાકા.)	૧૦૫	૧૫૧ સ્વદેશ સેવા (મા. મ. વોરા.)	૧૩૦
૧૧૮ પંખીને (બુલબુલ)	૧૮૫	૧૫૨ સ્વગર્ય સપ્તમ એકવર્ડ (દિવાનો)	૨૧૭
૧૧૯ પ્રેમ વિનમય (કહાન ચક્રુ ગાંધી)	૨૫૦	૧૫૩ સ્વર્ગે સંચરેકી પ્રિયાને (અમીન)	૨૫૬
૧૨૦ કુલને [વિલસ]	૨૫૦	૧૫૪ સ્વપ્નામાં ધુમકેતુ! (નંદન)	૨૬૧
૧૨૧ ફકીરી હાલ મારો છે (વસન્ત)	૩૭૦	૧૫૫ સરકસના ત્રિહુને (મધુર)	૨૮૬
૧૨૨ બિરિમલાહ-બિરિમલ છે [બુલબુલ]	૧	૧૫૬ સંસારની અસારતા (જોશી પી ન ભટ.)	૨૬૫
૧૨૩ પ્રલયર્થ (દીનબંધુ.)	૫	૧૫૭ સનમની શોધ (કાસરવાલા.)	૩૬૯
૧૨૪ બિમાર બુલબુલ (સાગર)	૧૨૮	૧૫૮ સનમને સંદેશો (ઉત્કલ.)	૪૩૪
૧૨૫ બદશમાન માશુકને (દિવાનો)	૨૪૬		
૧૨૬ બાધામાં મૂર્તિ તારી છે (મધુર)	૨૪૯		
૧૨૭ બાધિત હૃદય (વસન્ત)	૩૨૧		
૧૨૮ એસત્ત નવું વર્ષ.	૪૦૧		
૧૨૯ શ્રમિત મુસાફરને માર્ગ સુચન [વસન્ત]	૨૫૦		

## ચિત્રમાળા.

- ૧ મુખપ્રમદ-હિંદમાતા અને તેનાં ઉદ્દાગી બાળકો.
- ૨ શિવાજી અને રામદાસ. (ત્રણ રંગમાં)
- ૩ કેવલ્યધામ નિવાસી સ્વામી કૃષ્ણા નંદસરસ્વતી કાશી
- ૪ સદગત મહાત્મા શ્રી પ્રજ્ઞાનંદજી મહારાજ. ચોંદાદ

૫ કવિ શ્રી સવિતાનારાયણ ગણપતિનારાયણ મુંબઈ  
 ૬ કવિ શ્રી ધીરજરામ નરભેરામ પૂરાણી ભરૂચ  
 ૭ વનદેવિ  
 ૮ માનુ-રનેહ  
 ૯ જ્ઞેન એફ આર્ક. (ખાવડું.)  
 ૧૦ જ્યાં દા'ક'ને સેન્ટ માઈકલ તલવાર આપે છે.  
 ૧૧ જ્યાં દા'ક' એલિયાનો કિલ્લો હસ્તગત કરે છે.  
 ૧૨ ક્રૌન્સ નગરમાં આલ્ફર્સનો રાજ્યાભિષેક.  
 ૧૩ જ્યાં દા'ક' અંગ્રેજો હાથે કેદ.  
 ૧૪ જ્યાં દા'ક'ને અગ્નિદાહ.  
 ૧૫ સ્વ. લોકપ્રિય કલેક્ટર મી. જેકસન,  
 ૧૬ ખા. ખા. સેયદ સમસુદ્દીન સેયદમીયાં સાહેબ  
 કાદરી, બી. એ.  
 ૧૭ રાજકન્યા ઈદીરા રામ ગાયકવાડ વડોદરા.  
 ૧૮ સ્વ. હરિદાસ વિહારીદાસ દેશાઈ નરિયાદ.  
 ૧૯ સ્વ. સરદાર એલેચરદાસ વિહારીદાસ દેસાઈ.  
 ૨૦ જ્ઞાન. સરદાર પુરુષોત્તમદાસ વિહારીદાસ દેશાઈ.  
 ૨૧ રા. રા. ગોપાળદાસ વિહારીદાસ દેસાઈ.  
 ૨૨ એલ્ગિયમના રાજ્યમાં રબર એક્ટું કરનાર  
 કુત્તીઓની સ્થિતિ.  
 ૨૩ મહાયા દેશની મુંદર સ્ત્રી,  
 ૨૪ ટિગ્રેટયન કુટુંબ.  
 ૨૫ ભૂનિયા સ્ત્રી.  
 ૨૬ ધર્મોનિષ્ઠસ્વ. રામરામ ગોવિંદરામ જે. પી. સુરત.  
 ૨૭ રા. ખા. રામચંદ્ર ઇન્દુરામ વ્યાસ. જામનગર.  
 ૨૮ રા. રા. વડીલ ભાકરલાલ ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ ભરૂચ  
 ૨૯ સ્વ. રતિલાલ બી. મજસુદાર બેરીટર એટ.લો.  
 ૩૦ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ. કલકત્તા.  
 ૩૧ શ્રોમતિ કાલીમાતાજી. કલકત્તા.  
 ૩૨ પ્રોફેસર ટી. કે. ગજજર.  
 ૩૩ સ્વામી રામતિર્થ.  
 ૩૪ પંચમ દેસરી મહારાજ રણજિતસિંહજી.  
 ૩૫ શ્રીયુત મદનમોહન માલવિયા.  
 ૩૬ શ્રીયુત નરસિંહ ચિંતામણ કેલકર.  
 ૩૭ ખા. ખા. મસાણી સાહેબ. વિદ્યાધિપ્રસારી વડોદરા  
 ૩૮ સ્વ. સોરાળ એલ. પાલમકોટ.

૩૯ ગં. સ્વ. બાટગૌરી. તથા ગં. સ્વ.  
 બહેન ગજજર સુરત.  
 ૪૦ અશોક સ્તમ્ભ.  
 ૪૧ સ્તમ્ભ લિપિ.  
 ૪૨ ગંગા-મણિકલિકા ઘાટ.  
 ૪૩ યમુના-વિશ્રામ ઘાટ.  
 ૪૪ અહમદનગરની બેગમ આંદબીબી.  
 ૪૫ અંતીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ.  
 ૪૬ સાંવજનિક-કાકા પૂના.  
 ૪૭ બે હજાર વર્ષ પૂર્વેની ભરતખંડની સ્ત્રી.  
 ૪૮ મહારાજ રણજિતસિંહની સમાધ-લાહોર.  
 ૪૯ બોરિંગદરતું રેશન મુંબઈ.  
 ૫૦ બેગમ મુમતાઝ મહાલ.  
 ૫૧ ઉપાતું સ્વસ્ત.  
 ૫૨ દ્રૌપદિ વજ્રકુરુ.  
 ૫૩ ખંભાતમાં એક હુરદાસ યુવા.  
 ૫૪ વિરાટ સભામાં દ્રૌપદી.  
 ૫૫ હૃદ્રાબાદના એક મોહોહુદાનો દેખાવ.  
 ૫૬ મહાત્માશ્રી મનસુખરામ હરિવલ્લભ બ્રાહ્મણ  
 ગામવાળા.  
 ૫૭ મુંબઈની જાળીતી એક્ટ્રેસ ગોહર.  
 ૫૮ જ્યોતિવિવૃથા પંડિત કાર્તિકેશ શર્મા.  
 ૫૯ શ્રી મદલીનાથજી માહારાજનું દહેરું.  
 ૬૦ સ્વર્ગસ્થ નામ શહાનશાહ એડર્ડ.  
 ૬૧ નામદાર શહાનશાહ પાંચમા જ્યોત્સ્ન.  
 ૬૨ ધૂમકેતુ.  
 ૬૩ નામદાર રાણી મેરી.  
 ૬૪ ચારપેડી.  
 ૬૫-૬૬-૬૭ દલાઈ લામાનો જપ મંત્ર વિગેરે.  
 ૬૮ શ્રી વિષ્ણુ ભગવાન.  
 ૬૯ દિન્દના તંબા વોઇસરાય સર આલ્ફર્સ હાડિંગ.  
 ૭૦ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન.  
 ૭૧ ધર્મ અને વિદુર.  
 ૭૨ દુષ્યન્ત અને શકુન્તલા.  
 ૭૩ અર્જુન અને બામ્બવાહનનું યુધ્ધ.

ડાક્ટર હરમીટનું લોકપ્રીય

# કુસુમ માલતી તેલ



આ એક મનોહર સુગંધીદાર અને શુભ કારક ઔષધિ યુક્ત ઉત્તમ કેશતેલ છે. આ ચમત્કારીક તેલની શીશીનું મોડું ઉધાડતાંની વારમાં એની મધુર સુવાસ દવાની સાથે મળી ચો તરફ ફેલાઈ આસપાસના લોકોના મનમાં એવું પ્રતિત કરાવી આપે છે, કે બધું નિકટમાં જ કોઈના સારા બગીચા હશે અને ત્યાં દમણના તરેહ તરેહના પુલો ખાલીને આવી મનોહર સુગંધ આપી રહ્યાં છે.

પણ ફક્ત આટલું જ નહીં, આ અપૂર્વ કેશતેલ નીચમસર માથે નાખવાથી બાલ કાલા, લાંબા ગુચ્છા દાર લામલ અને ચમકદાર સુંદર થાય છે. કુસુમ-માલતી તેલથી બાલ ખરી પડવાનું બંધ થાય છે. તાલ પડેલી જગામાં નવા બાલ ઉગે છે, માથાને દુખાવો ચક્રી, ચીત લાંબા, મુરખી, હિરેરીયા, આ-ગોમાં તમ્બર, કાનેમાં ઘમઘમાટ વીગેરે તમામ તરેહના મગજના અને બાલના રોગ વિકારો એકદમ મટી જાય છે. કુસુમ માલતી તેલથી મગજને પુષ્ટિ

મળે છે, યાદ શક્તિ વધે, છે કંઈ પી-તને વાત સામ્યવસ્થામાં રહે છે, માટે ચિત્ત પ્રકુલિત થાય છે. ઉદયમ ઉત્સાહ પ્રબળ થાય છે, રાત્ર ઉંઘ સારી પેટે આવે છે, અને અન્ય પોષ્યને થાય છે વિદ્યા, શિક્ષક, વકીલ, ન્યાયાધિશ કારભારી, રાજા મહારાજા વીગેરે મગજના કામ કરનારાઓ ને માટે કુસુમ માલતી તેલ પરમ ઉપકારી છે, તમજ હાલના જાખીન સ્ત્રી પુરુષોના વિલાસની સાંમથી ઉત્તમ કેશતેલ કહેવાય છે અને દસ બાર વરસથી હાંદુસ્તાનના મોટા મોટા શહેર ગામડાં-ઓમાં ધણા તારીફની સાથે એનું વેચાણ થઈ રહ્યું છે. હરમીટનું કુસુમ માલતી તેલ લગાડે કોઈ દહાડે તમારું માથું દુખશે નહીં તેમજ નજલાથી તથા ચિંતાથી અકાળે તમારા બાલ છુરા કે સફેત થઈ જશે નહીં.

લોકપ્રીય પરમ દેશભક્ત શ્રીયુત બાળગંગાધર તીલક મહારાજ, પુના, લખે છે—“હરમીટ કંપનીનું તેલ મેં બંને વાપર્યું છે; તે મને કહેતા ખુશી ઉપજે છે કે આ એક અરેખર સ્વદેશી ઉત્તમ કેશતેલ છે. માથે લગાડવાથી તરત ઠંડક વળે છે, થાકેલા પાકેલા મગજને આરામ આપે છે, અને માથાને દુખાવો તથા મનની બેચેની ને અનિદ્ર દોષને દૂર કરી ચીત્ત પ્રપ્રવૃત્તિ કરી આપે છે. એની સુગંધ પણ બહુ જ મોહક ને ટકાવ છે.”

ડાક્ટર એક શીશીના રૂ. ૧-૦-૦ અને ત્રણ શીશીના રૂ. ૨-૮-૦ મળવાનું ઠેકાણું—વી. સી. દસ્તુરની કાંઠા, પ્રીનસેસ સ્ટ્રીટમુખે તથા સઘળી સ્વદેશી દુકાનોમાંથી મળશે, અથવા નીચેના ઠેકાણી મંગાવી લેવા.

મલેક—કલકત્તાવાળા એસ. હરમીટ એન્ડ કું.

ઇલેક્ટ્રીક દવાખાનું—ગોળ માળા, ત્રણ બત્તી પાસે—નળબનર, મુંબઈ ૪



આજકાલ કેટલેક ઠેકાણે અમારાજ નામને મળતું નામ અને અમારી દવાને લગતાં નામ રાખી બેઠેલા હોવાથી લોકો ભુલાવામાં પડી ગય છે માટે આથી બહાર કરવાનું કે ૬૦ ઇન્ડિયોપોરીઆનું જીવું અને બાણીનું દવા ખાનું હુદાર ચાલીમાં છે. હુમારી બીજી શાખા છેજ નહીં એ ધ્યાનમાં રાખવું. ❧ ❧ ❧

અચ્ચાંઓને ખરી તંદરોસ્તી આપનારૂં

## બાબ અમૃત.



આ દવા ઘણી જાતની દેશી વનસ્પતીઓનો અરક બનાવી સરખતનાં રૂપમાં બનાવેલી છે અને ઉપયોગ કરવાથી બાળકોના જીવના ને બારીક તાલો અછૂર્ણથી તથા ઝાડ, પેટની કબજાયેત, મરડો, અતીસાર, લોહીનું પડવું દાંત, આવતાં થની બીમારીઓ. ઉપલીયું આંકડીનું દરદ, અતીશય રડવું, ખાંસી, હાંફણ, ગ્રાશણી, વિગેરે બચ્ચાંનાં દાંતને ઘણેજ કાયદો કરે છે

શીશી એકનો ફીમન રૂપીઓ બા અડધા,

બનાવનાર ડાક્ટર ઇન્ડિયોપોરીઆ.

ટેકાણું:—કાલબાદેવી રોડ-હુદારચાલી નવો રસ્તોપોલીસ રેશન પાસે—મુંબઈ  
સોલ એન્ટ એમ એન્ડ પાર્ટ્સ-કાલબાદેવી રોડ નંબર ૨૬૦ મુંબઈ. આર.  
શ્રી બાહોવાલા ટેન્ડરુપીડ-મુરત દ્વારા મુરશેદજી માદન-નવાં આનસરેશમ સામે  
પોલીસલાવ-મુંબઈ. રવદેશી બનાવેલું દંતમંજન પણ હમારે ત્યાંથી મળશે.  
ફીમન આના ચાર.



વેપાર ઉદ્યોગ તથા ખેતી વાડીના  
વિષયોના પોથી.

દેશી વેપારી ચેમ્બરનું

માસિક.



કદમાં તેમજ પાનામાં ચોટો વધારે  
પણ લવાજમ તેનું તેજ

સંદેહ વાળને કાળા કરવા માટે.

બાદશાહી હેર ડાઈ.

આ ખીમત એકજ વખત લગાડવાથી મહીના  
ના મહીનાઓ સુધી સંદેહ વાળ કાળા ચકચકીત  
સુંવાળા રહે છે. આ ખીમતથી ખીમ ખીમોની  
માફક લાલ પીળા, કે, ભુરા યા સખત વાળ નહી  
થતાં કુદરતી કાળા વાળ બેવાજ રહે છે.

કીમત બાટલી એકના રૂ. ૦-૧૨-૦ પોષ્ટેજ  
ચાર આના ભુદા.

સોલે એજન્ટ.

છોટાલાલ છગનલાલ મહાજન એન્ડ કું૦

કાલબાદેવી રોડ-મુંબઈ.

બ્રાંચ એડ્રીસ ૧૭૭/૨ હેરીસન રોડ-કેલકત્તા.

નમુનાના અંકના ચાર આના.

વેપારી ખાખતોપર લેખ વીગેરે આહાર સહીત  
સ્વીકારવામાં આવશે. લખો સેક્રેટરી,

ધી ઈન્ડીઅન મરચન્ટ્સ ચેમ્બર

એન્ડ બુરો.

૭૭-૭૮, એપોલો સ્ટ્રીટ, મુંબઈ

ખાંસ આતુંસ માટેજ લાવ થટાડયા છે.

હરિભજનના ભક્તો અને વૈષ્ણવોએ

સંગ્રહ કરવા લાયક ઉત્તમ પુસ્તકો.

શ્રી બૃહત્ ભજન સાગર (ભજન સહસ્ત્રી)

આ પુસ્તકમાં ભજન સાગર, ભજન ભંડાર અને ભજનાવળીના તમામ પદોનો તથા કેશવ કૃતિ અને નરસિંહજી પદસંગ્રહ, ગ્રંથોના ઉત્તમ સુનંદા ભજનોનો સંગ્રહ કરવામાં આવેલો છે. ગ્રંથની છપાઇ ઉમદી, કાચળ એજ. અને સુંદર જરીના નામથી ભૂષિત પુઠા સાથે એકદમ ૬૦૦ પૃથ્થા ગ્રંથની ગ્રંથોછાવરે ફક્ત રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટ ખર્ચ ૦-૪-૦

પંચીકરણ-આ પુસ્તકમાં, શ્રી આદિ સંકરાચાર્યકૃત યુગ અને તેનું શ્રી રામચરિત મંદા. ચોપાદ્યોમાં ભાષાન્તર છે તેનું અંગ્રેજી સરળ સુગમતા ભાષાન્તર કરી તત્વોના કોષ્ઠોમાં સમગ્રુતી અને દૃષ્ટાંતોના કેટલાક શ્લોકથી ભૂષિત કરેલા હોવાથી અવ્યાસીઓને અત્યંત મદદગાર છે-કિંમત ફક્ત રૂ. ૨-૦ પોસ્ટ ખર્ચ ૦-૧-૦

શ્રી જ્ઞાનામૃત તરંગિણી, આ પુસ્તકમાં કર્મ ઉપાસના અને ગુણના અંગેનું ત્રિલુપીથી વર્ણન છે તેમજ અષ્ટાંગયોગ (હકયોગ) અને રાજયોગ તથા ભક્તિ યોગનું વર્ણન હોતાં ગ્રંથ ધર્મોજી અમરકા-રિક છે. યુગ-કિંમત રૂ. ૨-૦-૧૨-૦ ધટાડેલી રૂ. ૦-૬-૦ પોસ્ટ ખર્ચ ૦-૨-૦

૪. શિવરાજ ભુપણ—આ ઉત્તમ કાવ્યમાં કવિ ભુવણે રસ અને અલંકારોના લક્ષણો અને ઉદાહરણોથી હિંદુ ધર્મ સંરક્ષક. જગત્પતિ મહારાજ શ્રી શિવાજીની પરમ પીરતાને વિખ્યાત કરેલી છે. આરંભમાં જ મહારાજની કચેરીમાં સિંહાસનપર બિરાજેલા મહારાજ શ્રી રામદાસ દેવાની સાથે મહારાજ શિવાજીનું અને સામે ઉભી યશ વર્ણન કરતા કવિરાજ ભુપણનું ઉત્તમ ચિત્ર છે. બસ જોવાજ કરો તે ઉપરાંત મહારાજનું તથા કવિરાજનું વંશ વૃક્ષ અને દ્યારંગજીનું ચિત્ર છે તેમજ કવિરાજના જીવન ચરિત્ર સાથે હિંદી કાવ્ય અને પિંગળનું દિગ્દર્શન કરેલું છે. હિંદી કાવ્ય અતિ છટાદાર હોતાં અલંકારોદિ કાવ્ય શાસ્ત્રી માટે તે અતિ ઉમદો ગ્રંથ છે. કિંમત રૂ. ૧-૦-૦. ધટાડેલી કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટજ ૦-૩-૦.

બાળ રક્ષણ—આ બાળકોની માતાઓને ઉત્તમ શિક્ષણનું વૈદકના ઘરગણ દુચકાઓવાળું ઉત્તમ પુસ્તક છે. બસ બચ્ચાઓને સારા રાખવા હોય તો આ પુસ્તક જરૂર ખરીદો. યુગ રૂ. ૧-૪-૦ ધટાડેલી રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટજ ૦-૨-૦.

દે:—કાર્તાતિક પુસ્તકાલય

## श्री शिवाजी छत्रपति अने रामदास.

‘हाजो भड्डे देड्डे आ ज्ञायायु’, ते सर्व आपे नजरे निहायु’  
सिंधु नदि छपिन छय रहेतो, सभय श्रीराम आगेने हेतो.



रादक फोडितां सजिव रोडकी । सर्वानां पाहिली निचे जी येडकी ।  
सिंधु नसतां तियेचे मुखी । पाणी कोण पालीतो । श्रीराम आम्हांला देतो ॥ १ ॥

श्रीरामदास.

Shivaji Chhatrapati & Ramdas: श्री शिवाजी छत्रपति आणि रामदास.

# ભારત જીવન.

અપ્રતીતો જયતિ સંઘનાંનિ પ્રતિજન્યાન્યુત યા સજન્યા ॥

પૃ. ૭

જાનવારી ૧૯૨૦-વૉલ ૧૯૬૬

અંક

દેશની માટી.

મહારા દેશની માટી  
સ્વર્ણરેણુથી અધીક મહેને મન લાવે.

હારે તોલે નહીં કોઈ આવે.

મહારા દેશની માટી  
સ્વર્ણરેણુથી અધીક મહેને મન લાવે.

જેલ્યો હારે જોળે દહાડી,

હુશી હેતે અંગે લગાડી;

એ સોણલાં બાળપણમાં જ્યારે મન આવે

મહારા દેશની માટી

સ્વર્ણરેણુથી અધીક મહેને મન લાવે.

જેલે સોણલાં એ જ્યારે,

બહુ નિજ લાન હું ત્યારે;

એક તૂલિ તૂલિ મન અલણ પૂતે જગાવે.

મહારા દેશની માટી

સ્વર્ણરેણુથી અધીક મહેને મન લાવે.

જોળી અંગે દીક્ષા લીધી,

અંગે અંગ મેળવી લીધી,

તું લેલ જલાવી અલેદના પાઠ પઢાવે.

મહારા દેશની માટી

સ્વર્ણરેણુથી અધીક મહેને મન લાવે.

વિસ્મિલાહ-વિસ્મિલ છે.

ધૂમીને આવતી હારી  
મદીલી આંખ કાનીલ છે;

કોઈનું સર હથેલીમાં,  
કોઈનું હાથમાં દીલ છે,

સનમ હારે કોઈના હિન્માં  
પૂને તમજા છે,

કોઈને નનંથી મરે  
કોઈની નનં મુશિકલ છે.

ફર્યો ઉદ્ધત મહી તારી  
તપસ્યો મોટી મુશિકલમાં.

દિલે બેતાબ મોશની  
દવા મેળવીને મુશિકલ છે.

અમે મરતા મુરત પર તાંહરી,  
એ બિરહમાં દીલબર,

મુઝા મલે અમારા પર  
તમારી સખતી નાહલ છે,

કોઈની નનં સ્વડાવે,  
કોઈ ધાવલ તરડાવે,

અહ તારી પરેખર તોગથી  
એ તેજ કાતીલ છે.

લગર તુટ્યું સીના ફાટ્યો,  
બંદનના આ થયા ટુકડા,

ખરે અક્ષાહની કુદરત  
છતાં એ દીલ ગાદીલ છે.

અજબ છે પ્રેમની રીતો,  
નથી આગાજ કે અંજામ  
અજબ રીતે કહે અંજામ  
બીસનીહાહ બીસનીલ છે.

સ્વપ્ના.

સ્નેહીનાં શિશુલાં આપે, સાહેલડી !  
 ઉરના એકાન્ત મહારા ભડકે બળે,  
 હૈયાના હેત તે સંતાવે, સાહેલડી !  
 આશાની વેલ મહારી ઉગી દગે-ધ્રુવ,  
 મહાયુ પૂર મધરાતનું, ગાળે ભર સતકાર,  
 અમકે અપળા આલમાં,  
 એવી એવી છે પ્રિયતા એમકારે : રે સાહેલડી !  
 ઉરના એકાન્ત મહારા ભડકે બળે.  
 અંકમર નરમર મેઢલો વરસે આછે નીર,  
 ઉન્ડે આંસુ નયનો લીંબે,  
 એવાં એવાં ભીંજે મહારાં ચીર : રે સાહેલડી !  
 ઉરના એકાન્ત મહારા ભડકે બળે,  
 એવની ભરી, વનવન ભરી ધૂમે ગાઢ અન્ધાર !  
 અમકે મંદિ કુણિ ભોગીની,  
 એવા એવા છે પ્રિયતા અમકારે : રે સાહેલડી !  
 ઉરના એકાન્ત મહારા ભડકે બળે.  
 ઝીણી, ન્યોતે અગદળે પ્રિયનો દીપક લગીર,  
 પડે પતંગ, મહી નરે,  
 એવી એવી આત્માની અધીર : રે સાહેલડી !  
 ઉરના એકાન્ત મહારા ભડકે બળે.  
 ખૂંચે કૂલની પાંદડી ખૂંચે ચન્દ્રની ધાર :  
 રંનેહીનાં સંભારણી

એવાં એવાં ખૂંચે દિલ મોઝાર : રે સાહેલડી !

ઉરના એકાન્ત મહારા ભડકે બળે.

કવિ મૈનાલાલ. પમ. ૯.

મંગલ અભ્યર્ચના.

ન મન તથા ધનનિ અભિવૃદ્ધિ યદા વિવાનશે,  
 દેશી જન સુખિયા બને ઉપાય એવા આદરે,  
 ની નિદર વન્દે માતરમ વહી ગયન ગાન મંગલરજો,  
 રે ઉદય યાનાં આપને આ સાલ સુખારક હવે.  
 દેશી મહારા દેશ સૌમાં બેશ દેશ વિશેષ છે,  
 પ્રાણુથી પણ એટલું પ્રત્યે તેની કે, નર નેષ છે;  
 મલ્લ હૃદય નિઃ અપને પણ એ રીતે સમનવજો,  
 વિ ઉદય યાતાં આપને આ સાલ સુખારક હવે.

અમીન પુરસ્કોતમ ईश्वरमाई.

વન પાપટોન.

એ પાપટડી, થેલી કાં અહીં રિધર થઈ બેસી રહી.  
 કુખ દરીએ પડી; આંખ ઉધારી ને તુજ કેવી દશ થઈ.

ને દાવળગ સાળગે સધળે,  
 વન આપું આગ વિરે પ્રજળે,  
 દોગમ ને ઉંચી ઝાળ બળે-

આ પાપટડી-૦-૧

દાણુ મંદ પડી દાણુ ઉઠાવતી,  
 કે નાની કોષ પ્રચંડ થતી,  
 તુજ અંગે લગી પેહોંમી વળતી-

આ પાપટડી-૦-૨

દામે તુજ કોમળ પાંખ અરે,  
 શુભ લીસા વર્ણુ વિચર્ણુ બને,  
 કુખ રાતુ રેયામ બને કુખે-

આ પાપટડી-૦-૩

આ મોંઘં નિવરમાં કોષ જને,  
 બચપણથી લાવી મૂકી તને,  
 રહી આત્મીય બાપ ધરી તું મને--

આ પાપટડી-૦-૪

એ તરુના એકજ પત્ર તણી,  
 છાપે તું બેઠી રાત બની,  
 દાવાનળને મનમાં ન ગણી-

આ પાપટડી-૦-૫

તરૂં ન પૂરે આશ્રય આપે,  
 તે પ્રણુ છોડી ન જતી આપે,  
 શું તપ મયોદ તણું તાપે-

આ પાપટડી-૦-૬

પણુ એમ બળી મરવે શું થશે ?  
 એથી શું જગમાં કંઈ થશે ?  
 તુજ અલિપ્ત આંખ બળી બનશે-

આ પાપટડી-૦-૭

અમથી શીલ ક્રૂપ સીળવે છે,  
તન કોમળ કેમ તપાવે છે,

મુજને પણ ખેદ કરાવે છે-

આ પોપટડી-૮

તું ધર્મ ખરો કહારો બળવે,  
તો પશુએ આપ તને પામવે,  
શું કરવું તેજ વિચાર હવે-

આ પોપટડી-૯

તુજ પોપ બળો બનો બપારે,  
ઉડી શકશે નહિ તું ત્યારે,  
કરવું પહેલાં કર ને ધારે-

આ પોપટડી-૧૦

દેવી તુજ પોપ પસારીને,  
લઇ પત્ર-અતિ ઊંચે ઉડને,  
બધ ખેલ હરી કોઇ શીત વને-

આ પોપટડી-૧૧

જગજીવન-દયાલજી મોદી.

પ્રેમ વ્યાધી.

ગજલ.

દર્દી દુઃખીન છું હું,

જન્મ કરી દિલ મહિ;

આંસોના તું તમિષ !

મુજ બન તો રહેશે નહિ.

દિલ હંતો કહે ભાષ તે,

કો-જાળ ઉડતો તર્ક આ ?

પિય કાળા, તેજ આંખો,

દિલનો દુકાંડો ત્રેહો મહિ.

યોલાવને; યોલાવને,

એ માલ આરો હું ધણી;

કરના લાલ્લી છું રંગીન,

કરના મયક રંગ મહિ.

મી. હાજી મહમ્મદ અલારુલ્લિયા શિવજી,

સિર. એડવીન આરનોલ્ડના અગ્રેજ ઉપરથી

શૂરવીર-શિરોમણી.

હરિગિત. છંદ.

આ નારીવંત શરીરથી ધન સમૃદ્ધ યુક્ત કરી,  
તે આખ્ય મિયાયા પ્રજિ રહેવાનું છે અહિયાં હરી;  
એવો વિચાર કરી પરાયા કાર્યમાં તૈયાર છે,  
તે કરે રડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૧

ઉદ્યોગ કરવો તે કંઈ નિજ પેટ માટે છે નહી,  
કે સંતતિને માટે કે પરિવાર સાટે છે નહી;  
આ હિંદ પુત્ર તણા ભયા માટે બસો દિલદાર છે,  
તે કરે રડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૨

નિજ દ્રવ્યનો ઊપયોગ ઉદ્યોગે યશવે સર્વને,  
ચયના રસીને શાન્તીની ચયના ખતાવે સર્વને;  
જેના હૃદયમાં દયાયુક્ત સદૈવ શ્રેષ્ઠ વિચાર છે,  
તે કરે રડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૩

જે એક પાછ ઉદાર માટે પચાસ પાનાં ચીતરે,  
કંચુસ પાછ ધન કરે ભેથ ભથ્થું તે યું કરે;  
જે શરીર મુલાથુ પુરો સર્વનો દિલકાર છે,  
તે કરે રડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૪

જગદિષરે સંસ્કૃતિ જેને આપિ છે કંચુકારી,  
તે પૂર્વના સંસ્કાર યોગે કાર્ય બેસે આચરી;  
તેજા ભણા સંસ્કારના યોગે કરી સુખકાર છે,  
તે કરે રડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૫

આનંદ પોતે મેળવે આનંદ અર્પે સર્વને,  
છગ ખેદ આદ ખેદને પરિત્યાગ કરતો ગર્વને;  
નિજ સ્વચ્છ હૃદયે સર્વપર સમુદય પૂરણ પ્યાર છે,  
તે કરે રડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૬

ભણે કહિ ધનવીન તદપિ હોય ગાંત શિરોમણી,  
તે સાથ રમેલ કરે સદા સંભાળ રાખે તે તણા;  
તેજા અનૈક સુખથુ જનના ભણા માટે તપર છે,  
તે કરે રડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૭

આ વખતમાં નર-વીર એવા શૂર કેમકે દેખાય છે,  
તે ઉદય શુક સમાન ઉદ્યોગે ભણા સેખાય છે;  
દિલદાર ઉત્તમ કારમાં ખસિદારને ખસિદાર છે,  
તે કરે રડાં કામ જે ધનવાન પરમ ઉદાર છે.-૮

દેખારી તું હૃદય આ રસિકું બિચાર,  
કાં કે મળે ન મુજને પ્રિય પ્રાણુ તારે;  
દેવુ ઉચિત ગણુની ગુજરું મને ના,  
નિષ્કામ તો મમ તણું શિદ્ધને અહે આ? ૧

૨

પાછો વિચાર કરતાં મન એમ બાઝે,  
છોને રહે સતન તે ગુજ ફરી પાસે;  
આ યુગ્મ નેન ગુજનાં મહીં ચોર રેજે,  
ચોરી ફરી ફરીથી ત્રેષ જશેજ લે એ. ૨

૩

ચાચે રહે હૃદય થાય છતાં ન એક  
તો ક્યેમ કે રસિકરી તું સમીપ તેહ ?  
કે પ્રેમ તું હૃદય આમજ ભીન્ન રાખે;  
તો સહનુભૂતિ ગુજમાં જન કેમ માને ? ૩

૪

છે પ્રેમ આ અંતિ રહસ્યજ શબ્દ માનો,  
ના કોઇની સમજમાં કદિ આવવાનો;  
કોઈ કહું અનિર્ણય નિર્મીત મિત બપોરે,  
રાંકા મહીં હુખી ગયેલજ પશું ત્યારે. ૪

૫

ચિંતા અને દુઃખ તને અવધી પ્રણામ,  
ના દુઃખથી ફરી હવે દુઃખ દિવાડે આમ;  
જેની રીતે હૃદય માહર પાસ તદારી,  
માનીસાઈ ગુજ તણું મમ પાસ વ્હાલી. ૫

રમણીક અ. મ્હેતા

અત્રિ બોલને કોંકીલ જરા બોલ સખી બોલ  
તું તો બેને આંખાનો મોહર સાદ તારો બોલ—  
અલિ બોલને:  
રાન્ય વસંત તો જમાવી પ્રકુલિત થયો ને  
વાયુ આંખાનો પરાગ સે વુઝી રહ્યો ને  
વળી શાંતિનો પ્રવાહ અદિ રેલાઈ રેલા ને—

અલિ બોલને:  
અમા બોલવનો અરે તારે આય છેજ ને  
આસ હેય છે હેયુ બોલી તું બોલ રોજ ને  
એથી સ્થાન અરે રમ્ય તંમ આઃ થશેજ ને

અત્રિ બોલને:  
થતાં રમ્ય સ્થાન શાંતિએ મમ મન જશેજ ને  
અને વાગશે મમ પ્રેમ ને પ્રભુમાં હશેજ ને  
પછી હું ને તું ને તેય એકદય થશેજ ને

અલિ બોલને:  
પછી રેલશે આનંદ તણો આગરો ને  
તયાં મહાલયુ ભીન્નઈ રંગ રાગમાં ને  
માટે બોલ રહું બોલ બોલે બોલને ને

અલિ બોલને:

દાદાભાઈ ચાલકુળ વી. પ.

વૈરાગ્ય વોષ

નથી કોઇ મુખીયુ આ જગમાં,  
મિરયા મન ડગમાં-નથી કોઇ.  
કોઇ તને દુઃખી, કોઇ ધને દુઃખી,  
કોઇ સતતિમાં-નથી કોઇ.  
કોઇ મને દુઃખી, કોઇ વને દુઃખી,  
કોઇ દુઃખી ધરમાં-નથી કોઇ.  
હાય વાય છા મારે ફરડી,  
તન પડશે પતમાં-નથી કોઇ.  
શાંત વૃત્તિથી પ્રભુ પદ મુખને,

અતુલવ આ ભવમાં-નથી કોઇ.  
હરિ- શુભ ગાઇ પ્રાત સમયમાં  
લય લઇ ભવમાં-નથી કોઇ.

જોશી પિતાંવર નૃસિંહ મદ.

## સવિતા સપ્તસતી:

(અન્યોક્તિ અલંકાર)

સાગર સરિતા ગિરિ સિખર, વળિ છે વિપિત વિશાળ;  
તુજ માનસ માનસ વિના રમે ન કયાંકિ મગસ. ૧

(ઉત્ત્રિસાલંકાર)

તુજ વેણી કોકિલરી રાફે પ્રિયા સુચુ કાન;  
અટકી આનન ચંદ્ર પુર કરવા અમૃત પાન. ૨  
તનુજા તાંતા તાંતની, હોય સુખદ સંસાર;  
તપન સુતા તાંત્રી તદધિ, તાપ તણી હરનાર. ૩  
છે કાપન્દુતિ જ્યોત્સે, શોભે ગુરૂતા અગ;  
જ્યોત્સે શરૂમ આભરણુ ત્વમ, દિવાવિદમ્યા સંગ. ૪

અન્યોક્તિ અલંકાર

દવ પ્રગટે રૂપ લાલસુ પંખી પંખ્યાં તમામ,  
રે! તરવર સંકટ સમય, કોઈ ન આવે કામ. ૫

પરિક્ષાલંકાર

સુરસરિ ત્રિભુવનપાવની; નિજ મરતક ધરનાર,  
ચંદ્ર મુકુટધર હર યજ્ઞે, ત્રિવિધ ગર્વ હરનાર, ૬  
સુમન શોભતુ પંચુ અધિક, શોભે હોય સુવાસ,  
ત્વમ વિદ્યા વખણાય જી, કરિયે વિનય પ્રકાશ. ૭

માત્રોપમાલંકાર

અજન સમ, પંકજ સમજ, યુગ સમ, મીન સમાન.  
મુખની તુજ લોચન તણા, ધરે જાજ ઉપમાન. ૮

કવિ સવિતાનારાયણ મળપતિનારાયણ.

(અન્યોક્તિ અલંકાર)

બ્રહ્મચર્ય.

ભૂતકાળ પાછે લાવીને

ભારતજીવન ઝળકાવે,

બ્રહ્મચર્ય વીર બીમ અને

હુમ્મન સમા નર ઉપજાવે.

અધમ દશા ભારતની કરવા

રીવાજ ને પેકા કાળા,

કાંદીને તે કરી સુધારા

માત તણું દુધ દીપાવે.

બ્રહ્મચર્ય છે બીજ વીર્યસુ

તેને ને કોઈ અટકાવે,

બાળકન તે કાળેમૂખાપર

સંપત્ત અટકા અપટાવે,

અવનત ભારત ફરી ઉપડશે

બ્રહ્મચર્યનું બળ તેને

બ્રહ્મચર્યના પાઠ ભણાવે

દયાનંદ જૂપર આવે.

દીનબંધુ.

(અન્યોક્તિ અલંકાર)

મ્હારું ઉચાન,

"અન્ય જમાના નવિન નગરમાં આજ કામ કરતો" એ શા  
ઓ વ્હાલુડી મુજ હિન્દ મ્હને તું અધિક છો જીવ કરતાં  
તુજ સમીપી જોડી જરેતરી અખીસ વિષ કરતાં-ઓ વ્હાલુડી  
અધિક મનોહર વાડી રસાળી તું નંદનવન કરતાં  
નવ પંથવ તરવર વેલી રૂળ ફૂલ રવાં મુમતાં-ઓ વ્હાલુડી  
તું રસીમાં જીલજીલ કરાં અમે મહિં મ્હેતાં  
નવિન નવિન ડાળે નિત પૂમી દસી રમી રીઝતાં-ઓ વ્હાલુડી  
અંખે રવર્ગે સુર સુધામય સુમન ફેળો તારાં  
જળ ખાઈ રસ મકરંદ સુસી કલ્યાણ નિત કરતાં-ઓ વ્હાલુડી  
નિર્મળ જળ સરવર સરિતાનાં વળી રસભર અરણ્યાં  
અમૃત રસથી અધિક મીઠાં અમ કારણુ જરતાં-ઓ વ્હાલુડી  
વિધવિધ વર્ણાં ભાગ્યરાણી તુજ નવ અંકુર કુદતાં  
આવ્હાદક છો આનંદ સુગંધિત મધુર શીળો વહતાં-ઓ વ્હાલુડી.  
પંખી અમે સદુદળી ગળી મ્હેતાં કદી નહીં વડતાં  
તુજ પ્રતિમા અમ હૃદય ઉતારી શુભ તારા ગાતાં-ઓ વ્હાલુડી.  
અધકાર અમ અંતર કેરો તુજ જળ ફળ જમતાં  
છેદાઈ ભેદાઈ જતાં અમે રથે તને ભગતાં-ઓ વ્હાલુડી.  
એક રવર નહ પંખી ગળતરી આશિષ ઉચરતાં  
જળ જળકાર થયે તુજ નિર્ભય નિત પ્રકુલિત ખીલતાં-  
ઓ વ્હાલુડી.

નિર્ભયરામ વિ. મૂલ્કજી પુરોહિત.

(અન્યોક્તિ અલંકાર)



# સંસાર વ્યવહારનો સુસ્વ દર્શક સરલ માર્ગ.

હોદ્દશ

નીર સ્થાનમાં ભયું નિર્મળ સુખદ અપાર,  
નીર અને વળી નૂર છે. અમુ ખોસે આર.  
તુજ માર લયુ છેક છે, સામરનો શો દોષ?  
ચિંતા નથી લયુ છે છતાં ક્ષણે કદી ન જાય.  
ઉર્મી આરે સ્પર્કની ઇન્દ્રિય દર્શન થાય,  
ઉછળે દેયું દર્શયી નૂર નૂર પ્રકાશ.  
ધર્મ મર્મ બહુ સૂક્ષ્મ છે. સાધ કરો ક્યમ જાય,  
ઉપર સુખર જગ જગ અને પરશે ક્યમ ઉપકાય.  
ચિત્તિ શક્તિ અપારકરને અમુને અનંશય,  
અણુસારો આપું તને દલીલો સે દરખાવ.  
નજર સમીપી નેદની નેચી નેચી રદાય,  
બધું કરે જન અમર્યું તારું તારું થાય.  
કરમ વધુ મું જોયારે આપાર કરે સજામ,  
રજખિસ આપમ એક છે ખૂબ સમજ ઇસજામ.

ફરમખલી રહીમ નાનજીઆળી. ઘી. ૯.



“ધીરં વધુરં વળલં.”



દુન વિશ્વમિખળન.

રજીની સુન્દર માન ન મીડી દતી,  
પાંડુય કોમુતી મંજર કોતી;  
જગત સો કરકા ત્યાં નિદ્રિત,  
તરખુ એક દને તરિંગ ગમત.  
પડી રહેલો, સખનાં અતિ ઉન્નત,  
અનુભવે કષ્ટ સંબંધ, મનેદમ;  
અથવા આપ જતાં પગલાં ધીન્,  
મધુર, મદ અને પ્રીતિથી ભયો

અમીપ આવી ત્રિવિધતા તથા,  
અતિ કુલલ, હવેથી સાંભળ્યાં ?

ક ક ક ક ક

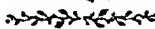
મું નવ, આ પદ મંગલ સાંભળ્યાં ?  
દ્રવ્ય ઉત્સુક ના ધડકું. કદા ?  
નહિ કદી ઉર રનેદ વડે મળ્યાં ?  
પ્રીતિ વિનિમય કો દિનના ધયા ?

ક ક ક ક ક

દ્રવ્ય નો પરિવાજ અભાગીને,  
મુલ, આપ, નરત રાનોએ.

દાદામાઈ લક્ષ્મણ, વંધુસમાજ.

મુબારક તા. ૪-૧-૧૯૧૦



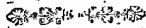
માતૃ-મૃતિ.

મંગળમય સુરત મા, બારતની લાખ ભરી  
સુખકંદ સુરત શી, રતિ ગર્વ ગંજની,  
હારમીર તે કમળ સુખ, માનું વિશાળમાન  
હૃદય પંજાળ બન્યો, દટી મંથ પ્રાંતની.  
જનનીતું ઉદર બન્યું શૂર રજપુત રથાન  
ચલો દક્ષિણ દેશ, ચોલા મનરંજની,  
બંગાળ આદિક પુર્વ, પશ્ચિમના દેશ મળી  
માતુને અંગ બની, ચાડી શુભ રંગની,  
ચાડીની કોર ગંગા સિંધુ આદિક નદી  
દિમાલ્ય કેશ-પાસ, લંક કડી કુસુમની.  
કમળ મુલાલસમ, માતુના બુજ દડે  
મુખ મુખ દાયક તેજ, ઉપમા તો ચંદની  
જાડી કરાવે દુઃખ, ચંચલતા ખજનની  
નિઃક વાત રંગે દીલ્લી કુમ કુમની  
ન : મુખ નિઃશબ્દ, મુરતી તું ખાલુ મદા  
પાંડુય વિચાર માતૃ પ્રિયુવન પાવની.

ત્રિભુવન ગોરીશંકર વ્વાસ.

ક બારતનમાં દિંદમાતાની છબી નોંધને,

# વિપ્રલંબના વિલાપ.



(ગાથા)

ચંદ્ર મગન ચંદ્રી આપ્યો ન જણાયા તોય અવલુ અંગે  
વિસંગે વનમાં વિરહે વિધુરી રાધા. ધીરજ ખોઈ

(પ્રથમ પદ.)

વહી ગઈ વેળ પણ નાથ નાગ્યા વને;  
અવલુ લાવવય અવ, ન અન્યુ બન્યુ યાવને!  
કવણુને કહેવું ન રૂડીરહેવું રહું! હોઈ સહોએ મને!  
હોઈ સહોએ મને! ત્રાહિ! હોઈ એ મને!  
હુવયદ.

શય્ય પન શ્યામ નિશ સેતુ જે કાજ મે,  
તે મન મોહત જ તપન બની તન દુઃખે!  
કવણુને  
કરવું હું ખેલવતું હેઠ. વહી રહી અલી!

રિખણ.

- ૧ ખાવરી.
- ૨ મુંગમાં આ પ્રથમ પદનાં મોલવ-શય અને પતિ તાલ આપેલ છે. એ અર્થથી લાગણી બિહાગમાં ગાઈ શકાય છે.
- ૩ સલાહ નહિ ને, વરડું.
- ૪ નકામું, નિષ્ફળ, છૂટી પડેલું, ફોગટ.
- ૫ અન્યુ ખામિયું.
- ૬ તોયા.
- ૭ અધારી રતિ.
- ૮ તાપન નામે બાણના પ્રયોજક, અગ્નિની જ્વાળા ઉપલવનર.
- ૯ ભારત ધારણ કરી રહી, વેડ ઉપારી.

પ્રણામ વિપ્રલંબના અંગે, અલી અલી!

તન અગનથી અનિતન તન બન્યું સહી;  
શરદ અવ પરમ ગણ મરણ મમ મન મહી.

અહક! હરિ વિરની આ અસહ દુઃખણે  
દાણ જ બાણ<sup>૧૧</sup> વલય આદિ મણિ બુધણે.

કળી કમળ કરી કળી. કમળી તે તો તને  
કુસમશર શર કહિને તોવડી હાંકું હણે!  
કવણુને

વિવશ મંત્ર વન તકસ વસ<sup>૧૨</sup> જસવેતસ;  
સ્વામી સુજને ન સંભારતા એ હશે!  
કવણુને

મંત્ર મંત્ર અગનિયે હું દવણુ આમ ને  
કુંડરી સુહાગી મેરે અવર શ્યામને  
કવણુને

હરિઅરણ્ય રારણ્ય જયદેવતણી ભારતી  
ઉર રમી રમ્ય રમણી શી રમે રતિ!  
કવણુને

- ૧૦ ન જમી શકાય એવી, અસહ.
- ૧૧ કંઠણ
- ૧૨ કુસનાં બાણવાળો કુસમશર જે કામદેવ, તેનું એક બાણ જે કમળ પુષ્પ, તે.
- ૧૩ લાગાર
- ૧૪ પાણીમાં ધનાર નેતરોમાં મંજુલની કુંજમાં,
- ૧૫ વસંત ઋતુની શરિયે.
- ૧૬ બીછ.
- ૧૭ ભગવાનના ચરણારવિન્દનો આશ્રય લેનાર.
- ૧૮ વાણી.
- ૧૯ કુંડરી.
- ૨૦ પ્રેમ.

# ( वसंततिलका )

१ दक्षिणान्न अक्षिण्य तु अने हां !  
 २ देही देही, अन्निसभा ! सभाया.  
 ३ सुगने पक्ष अनंग ! अनंग झाले;  
 ४ आ माण्य पंथार ! पंथ शर देहीने  
 ५ आरा हवे अव अवे लवने न रेवे;  
 ६ आ उवने उवयुथ वक्ष शर्य शुं छ.  
 ७ हां, मित्र जेतां जमनी जमुना ! तुं हारी  
 ८ हांरीय केन निरा आदी ! अरे चीसारी.  
 ( पंशरथ. )

अहो जगत्माण्य ! केशरता परी  
 १ हरी उरे केक दयामया धरी  
 २ अमीर गाथा ! हरिने हरी अदी  
 ३ क्षणेक था दारु अजुने सही  
 केशवलाल हर्षदराय ध्रुव. वी. प.

२१ दक्षिण्य दक्षिणी-मलय पर्वत वषरणी वातो पवन.  
 २२ कुर, मीसरा पशरना.  
 २३ अग्निने भिन्न.  
 २४ मद्रादेव जाली दीधारी अंग रडित अनेम कामदेव.  
 २५ अंगरदिन, भूत.  
 २६ पांथ जाल्य वातो कामदेव.  
 २७ पूषा करिने हरी ले.  
 २८ संसार, जमनभारा.  
 २९ पशरार.  
 ३० अने.  
 ३१ उवने.  
 ३२ शरीरमां मोक्षपक्ष जामे.  
 ३३ सप्ती, जेनपक्षी.  
 ३४ दया.  
 ३५ जमनने प्रज.  
 ३६ पवन.  
 ३७ हरी जमन, देव मेनार.

# कीधो तारां मोते कुटुंब पर केहेर !

भ्यारथी कयां चोदये आ भ्यारा सुख भाध !  
 केम गल्ली वाहली ते अेटली लुहाध !  
 अशयुय आ आशुतयी धरं केम धार !  
 केम भाशं तन-मनने कर हुं श्मीर !  
 जवान तारी लुहंगीनी जुभाध गध. जेत.  
 नही घटे तुजने, आ भाध, आ क्मोत !  
 हुती आपल्या ज्ञानदानमां भरहणी ज्योत,  
 ने तेमां तुज क्मोतनी जेनेशध ज्योत !  
 कोष जेथे भासो आ ज्येकांत विलाप !  
 कोष जेथे लुगरने; दुःख, दायक छाप !  
 भाध ज्वाला ! कोष पासे काद. उदगार !  
 तुज मोते ज्योकांथ ये सुख ने करार !  
 लाध हुतो ज्येकज ! ते कयां छे तुं आन !  
 केम झीधी लुहंगीनी जेमे ताराज !  
 सुख दुःखनो साथी-ने सहलह आपनार !  
 कोष पासे जध हुवे काद. उदगार !  
 हुतो तुं ज्येकलां पर भासो. आधांर !  
 कयां जधने जेता ते आधांर आपनार !  
 कोष तारी. दुःखीधारी ज्जुननी, केश,  
 कश्ये, आ भाध ! हुवे तारा वगर !  
 प्रपयात काधु भ्यारा, ते " पादमकेत " नाम,  
 मातजर सभ कीधो ते महानां. काम,  
 केकेनी जयावीछ जती धनजत,  
 केकेनी शशीछ ते कायम, भुवत,  
 लायारने हुतो तुं सत. निगड्यान,  
 गरीजेने अपाव्या धंधानां स्थान,  
 गरगडनी मदेमां आपणु तन-मन !  
 जे तो, आ लाध ! तांउ हुत लक्ष्य !  
 येशज भास पेहरने थयो तुं शुभ !  
 साहित्यना भागमांशी करमायु. फुल !  
 दुःखी तारी ज्जुन आपणु आशीय-लुगर-  
 लूनतमां पामने तुं शांति अमर !

भाखारजी. सी. पासमकोट,

## મંગલમય પ્રભાત.



જ સમસ્ત દેશમાં નવી સ્ફૂર્તિ, નવી ચેતના, અને નવી ભગૃતિનો સંચાર થયો છે. સર્વ દિશામાં નવી શક્તિનો આર્વિભાવ જણાય છે. કવિ પોતાની ઉત્સાહી લલિત વાણીમાં કહે છે કે:—

“જે નયન ઉપડ્યું પેહું, તેજસ્વી નવલ પ્રભાતનું,  
“જગત ભર્યું જ્ઞાસા, જે તેજ ઉતરે તાતનું;  
“નવ વસન્તાનીસના પમરે પરાગ અઝોશક,  
“વિમલ વિભુતી વર્ષે સરનાથ આધિ હૃવિક”

આજ નવા વર્ષનો પ્રારંભ છે અને તેની સાથે અમારું ભારતજીવન નવા ઉત્સાહથી, નવી આશા સંચાર કરતું સાતમું વર્ષમાં પ્રવેશે છે. પવિત્ર મહાત્માં ઇસુના ૧૯૧૦ ના નવા વર્ષની શરૂઆત છે. નવીન વર્ષનો સંદેશો પણ નવીનજ છે. તે કહે છે કે:—શીત ગર્ધ, વસન્ત ગર્ધ, વર્ષા ગર્ધ, હું તે સર્વને પાછી લાવીશ. ” અંધાર પછી પ્રકાશ, પ્રકાશ પછી અંધાર, રાત્રી પછી દિવસ. દિવસ પછી રાત્રી, નિદ્રા પછી જાગરણ, જાગરણ પછી નિદ્રા, શિતની જગતા પછી વસન્તની નવ-સ્ફૂર્તિ, શ્રીખના રૂઢીસ લીધણ દૃષ્ય પછી વર્ષાના જલ કલ્લોલ, એ પ્રકૃતિનો નિયમ છે. આજ ભારતની ઘણાં શતકોની નિદ્રા ગર્ધ ભગૃતિ જણાય છે. આપણા ઉદોગ તરફ આપણું લક્ષ્ય એવાયું છે. ભૂતકાળમાં થયેલી ભૂલો ફરી ન થવા પામે માટે એચ ઉમાયો અવલગી. સ્વદેશી ઉદોગ, સ્વદેશી વિજ્ઞાન, સાહિત્યની કેળવણી તરફ સર્વત્ર લક્ષ્ય આકર્ષાયું છે, આમ દરેક દિશામાં

પ્રગતિ જણાય છે અને આશાજનક. ભવિષ્ય સુંદર છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં પણ આનાં ચિન્હો જણાય છે. ગુજર સાહિત્ય પરિષદ નવિન યાગથી કામ કરવા આગળ વધે છે. એજ તેની નિશાની છે,

જ્યાં સુધી ભાતીય સાહિત્યની ઉન્નતિ નથી ત્યાં સુધી રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ થવી ઘણી દૂર છે. રાષ્ટ્રીય ઉન્નતિને માટે ઉન્નતિની પિપાસા ભગૃત થવી. જોઈએ અને આ ભગૃતિ સાહિત્યના વિસ્તારે શિવાય થવાની નથી. ઈતિહાસ જુઓ તો એજ વાતની સાક્ષ્ય પૂરે છે કે: મહાન ઉદય પાંચઠી થવાનું કારણ તે સાહિત્યજ હોય છે. મહાત્મા ટાલ્ટોટા પોતાના દેશની અનેક શતકોની નિદ્રા ભંગ, સાહિત્ય વિસ્તારથી કરી શક્યો, જે પોલતેયર અને રૂસોના લખાણનો પ્રચાર નહોત, જે તેઓએ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં કંઈજ કર્યું નહોત તો ફ્રેન્ચ વિપ્લવ થવાને ઘણી વાર લાગત. ઇટલીના મહાન દેશભક્ત યોપણા કહે છે કે પ્રથમ સાહિત્યની અંભિદક્ષી કરો એટલે દેશની ઉન્નતિ થશે. અમે અમારા નમ પ્રયાસ છ વર્ષથી ભરી રાખ્યો છે. સાહિત્યાનુરાગી તરફતા થોડા સત્કાર સિવાય અમારા પ્રયત્નને પુષ્ટિ નથી. ધીજ વાવવા છતાં જે તેને પોણી ન મળે તો ણિના વિકાસ થાય નહિ; તેમજ સાહિત્ય સેવકોને જોઈતી મદદ ન મળે તો આ દિશામાં વધારે સાજ કામ ક્યાંથી ખતાવી શકાય? આપણું સાહિત્ય કેટલું ઓડું અસિદ્ધિ પામેલું છે? ક્યાં છે બંગાળી જેવા પત્રો? ક્યાં છે ઉર્દુ જેવાં માસિકો? ક્યાં છે દ્રધ, રીઝુજ એક રીઝુ જેવાં સમાલોચક માસિકો? ક્યાં છે લા રેઝુ, અને રેઝુ દે મોદે જેવા જગત વિખ્યાત માસિકો? આ સર્વ ગુજરાતી વાંચકોની બેદરકારીનું પરિણામ છે. માટે જ્યાં સુધી સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ થશે નહિ ત્યાં સુધી આપણા સર્વ પ્રયત્ન અરથ રૂઢ સમાન છે. જે સાહિત્યના ઉપાસકોને મદદ કરવામાં ન આવે તો તેઓપણ કંઈ કરી શકતા નથી. જેમ ધીને પાણી સીંચવાની આવશ્યકતા છે તેમ સાહિત્યને મદદ રૂપી જળની આવશ્યકતા છે. આજ ભારત જીવન શુદ્ધ શિશુવય અતિક્રમ ફરીસાતમાં વર્ષમાં પ્રવેશ

કરે છે. મનુષ્ય જેમ લઘુ વયમાંથી યુવાન વય તરફ આવતો નથી છે તેમ તેની ઉપયુક્તા વધે છે. ભારતીયન પણ તેની આવતી યુવાના પ્રારંભે વિશેષ પ્રયત્નો ગુજરાત સાહિત્યની સેવા કરવાની અભિલાષા રાખે છે. કર્તવ્ય કરવું એ અમારું કામ છે. અમને ફાળની આકાંક્ષા નથી.

**કર્મણ્યવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન ।**

સાહિત્યની આમ ઉન્નતિની સાથે પ્રજાની માનસિક ઉન્નતિ, રાજકીય ઉન્નતિ થશે. માટે સધળા—

Let us aid it all we can,

Every woman every man,

Smallest helps if rightly given,

Make the impulse stronger.

**અસ્તુ ! અસ્તુ !!**

આભાર—આજનો અંક પ્રકટ કરવાનો ઉત્સાહ ત્યા પછી તેને લગતી તૈયારીઓ માત્ર અમારે પંદર દેવસમાં કરવી પડી. લેખકોને લેખ માટે માંગણી રચી અને છપીઓ લેગી કરવી, અને તે જાપાની ચંપરચા કરવી, એ કામ કેટલું મુશ્કેલ છે તેનો જેને ખબર છે તેજ જાણે છે. આજના અંકની વ્યવસ્થા કરવામાં અમને અમારા દેનેહિ મિત્રો શ્રીયુત હરિહર પુરૂષોત્તમ સેવક અને શ્રીયુત રમણિકરાય અમરરાય મેહતા, એઓએ ઘણી મદદ કરી છે, તેમના જેટલો આભાર માનવામાં આવે તેટલો થોડો રહેવાશે. એ ઉપરાંત ખીન જે જે સાક્ષર-અને વિદ્વાન-લેખકોએ લેખો અને કવિતાઓ મોકલી સાહિત્ય-વાટિકામાં અનેક સંગ્રહિત પૂરેા ગોઠવ્યાં છે તેમના પણ આભાર થયો છે. અને અમને આશા છે, કે તે વિદ્વાનો પોતાના અમૂલ્ય જ્ઞાનનો લાલ વારંવાર ગુજરાતી પ્રજાને આપતા રહેશે. આ વખતે અમારે કેટલીક વાંચના લાયક લેખો અને કવિતાઓ ઉપરાંત છપીઓ-આવતા અંક માટે-મુદતવી રાખવાં પડ્યાં છે જે માટે અમે દિલ્લીની છીએ.

**ચિત્ર પરિચય—**

આજના અંકમાં ભુદીભુદી છપીઓ પ્રકટ કરવામાં આવી છે. તે છપીઓને લગતું વૃત્તાંત આ અંકમાં આપતાં, વખત અને માસિકનું કદ વધી જવાને લીધેજ અમે તે કામ મુદતવી રાખ્યું છે, એ જ્ઞાતાંતો આવતા અંકથી પ્રકટ થશે. એ જ્ઞાતાંતો આજના અંકમાંજ પ્રકટ થયાં હોત તો અમે તેમજ વાંચક વર્ગ ઘણો ખુશી થાત પરંતુ વખત વધુ થઈ જવાને લીધેજ અમારે લાચારીએ મુદતવી રાખવા પડ્યાં છે. આશા છે કે વાંચક જાણીએ તે માટે દક્ષ કરશે. આજનો અંક ગુજરાતી ભાષામાં આદર પામશે અને વાંચક વર્ગ તરફથી પુરતું ઉત્તેજન મળશે તો હવે પછી-આ વર્ષમાંજ-ખીન એવાજ મોટા અંકો પ્રકટ કરી ગુજરાતી પ્રજાને; સાહિત્ય, સંસાર, ધર્મ અને ઇતિહાસનાં નવાં તત્વોનો નરો સ્વાદ ચખાડવામાં આવશે. "ભારતીયન" ના છ વર્ષમાં અમે જે કાંઈ સેવા જાળવી છે તે માટે અમારે કહેવું તે આત્મશ્લાઘા કહેવાય પરંતુ એટલું કહ્યા વગર ચાલતું નથી કે તેને ગુજરાતી પ્રજાએ હર્ષ અને ઉત્સાહથી વધાવી લીધું છે. પરંતુ હવે ભારતીયન ઘેરઘેર વંચાય અને તેનો લાલ દરેક સ્ત્રી પુરૂષો લે તો તેથી પ્રજાની ઉન્નતિમાં કાંઈ વિશેષ વધારો થશે. પ્રજાની ઉન્નતિ થશે, પોતાનું મનાવણ જાણશે અને આત્મા ઉપર શ્રદ્ધા રાખતાં શીખશે; વળી દરેક મનુષ્ય નવાં નવાં હુન્નરો શીખશે અને તેને ઉત્તેજન આપશે, તોજ આપણા દેશનો ઉદય થશે. ભારત વર્ષ સર્વ એક થશે, અને દેશમાં વ્યાપી રહેલો અસંતોષ પણ દુર થશે. મોટાના તરફાથી કે ખુનામરડી જેવાં, હુટ કામો કરવાથી કાંઈ વળવાતું નથી. ઉઘોએ લાગો, વખતનો સહઉપયોગ કરો. તોજ આ દેશ ધનવાન થશે-ઉન્નતિના શીખર ઉપર સુહૃદો. પરમાત્મા અમારી એ આશા અને પ્રતિજ્ઞા સફળ કરે એજ અમારી માંગણી છે. વ્યવસ્થાપક.

માતૃ પૂજા,

૫૨

તેને

કાષ્ટમાં પૂજ્યો,

પહાણમાં પૂજ્યો,

જ્યો વક્ષને પાન,

હે સચરાચરવ્યાપી,-

આજે માતૃભૂમિ ભાવે પૂજું. માની લેજે ભાવના.

૫૩

૫૪

૫૫

જીવંતના અનંત ઐશ્વર્યને આજ દિવસ સૂધી  
આર્યો લિનલિન ભાવે—લિનલિન સ્વરૂપે  
પૂજતા આવ્યા છે. ક્ષત્રા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરની  
ત્રીપુટી તેનીજ પ્રતિમા છે. તે તે સ્વરૂપે પરમાત્માની  
ઉત્પતિ, સ્થિતિ અને સંહારકારિણી શક્તિનું તેઓ  
પૂજન કરે છે; પરમાત્માનું જ્ઞાનૈશ્વર્ય સરસ્વતી રૂપે  
અને ધર્મૈશ્વર્ય કમલા સ્વરૂપે તેઓની પૂજના આદ-  
ર્શરૂપ યદ્યપિ છે. સૂર્ય અને અગ્નિમાં તેજ પરમ-  
જ્યોતિની જ્યોતિનાં દર્શન કરી તથા ગંગા યમૂના-  
માં તે કંચુકામય ભગવાનની કંચુકાને પ્રત્યક્ષ કરી  
તેઓ તેનું પૂજન કરે છે. પવિત્ર તુલસી કથારામાં,  
પંથરમાં, કાષ્ટમાં, ઘટમાં, પટમાં, જળમાં, સ્થળમાં  
તે સચરાચરને વ્યાપેલા જાણી તે અનંત ભગવાનની  
તેઓ તે જૂની જૂડી મૂર્તિના આકારથી આરાધના  
કરે છે. તેજ વિદેશથી અજલેહી હીમાચલ અને નાન-  
કડા જેવો ગોવર્ધન, મહાકાય અશ્વત્થ અને હુદ્ર  
તુલસી આર્યાવર્તમાં પૂજાપાત્ર થયાં છે.

ભારત સંતાનોએ કેટલાં કેટલાં લિનલિન સ્વરૂ-  
પોથી તેની પૂજા કરી છે તેની સંખ્યા નથી. નન્દ ય-  
જ્ઞોદાએ પુત્રભાવે-વાત્સલ્ય રનેહે પૂજા કરી છે, દેવી  
રૂકિમણીએ પતિભાવે પૂજા કરી છે, વીર અર્જુને  
મિત્ર ભાવે પૂજા કરી છે, શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યે આત્મ  
ભાવે પૂજા કરી છે અને ઘંઠાવનની ઘેલી ગોપીએએ  
પ્રાણુશ્વર ભાવે પૂજા કરી છે, તો પ્રાચીન એજ છે કે:-

તેઓએ શુ' તેની માતૃભાવે-જનની નમઃભૂમિને ભાવે  
પૂજા કરી નથી?

માતૃ દેવો ભવ. અન્નપૂર્ણા એ તેનુંજ સ્વરૂપ  
છે. માતૃસ્તનની સાથે જેનાં જળ અને દૂધથી  
આપણે પિંડ બંધાયો છે. જનની પ્રમાણે જેણે  
આપણને પોતાનાં હૃદય ઉપર ધારણ કર્યો છે. અને  
અતે પણ જે પોતાના હૃદયમાં છૂપાવી આપણને  
હમેશાની વિશ્વાંતિ આપે છે તે મા અન્નપૂર્ણા; જનની  
નમઃભૂમિ-ભારતજનની માટેજ વેદ પુકારે છે કે:-

માતા ભૂમિ: પુત્રોઽહં પૃથિવ્યા:

અર્થ. ૧૨-૧.

ભૂમિ હમારી મા અને હમે તેના પુત્ર (પુત્ર=  
દુઃખથી તારવાવાળા) છીએ. અને તેથીજ વેદ  
પુકારે છે કે માતૃદેવો ભવ તેની પૂજા એજ ખરી  
નારાયણ પૂજા છે. તેથીજ મહાભૂમિ હારીત:-

ક્ષયૈ: રકાર: સંપ્રોક્તો નકારસ્તં નિપિધ્યાતિ ।  
તસ્માતુ નર इत्यत्र नित्यत्वे नोच्यते जनः ॥  
'નારા' રૂતિ સમુદ્ભવે વાહુલ્ય: ત્વાઙ્ગજસ્યચ ।  
તૈપામયનમાવાસ તેન નારાયણ: સ્મૃત: ॥

વધ્ધહારીત રમૃતિ. 'અ. ૩.

નર એ શબ્દમાં રકાર એક્ષય એવો અર્થ દાખવે  
છે, અને નકાર તેનાં નિષેધ કરે છે અર્થાત્ નર એટલે  
મનુષ્ય છે. નારા એ મનુષ્યોના સમુહનું નામ છે.  
અને તે નારા અર્થાત્ મનુષ્યના સમુહોને આવાસ  
તેનુંજ નામ નારાયણ એમ સમજવું કહી તેનું  
સ્મરણ કરે છે અને વેદ આ મહામત્રોથી-

નમો માત્રે પૃથિવ્યૈ

નમો માત્રે પૃથિવ્યૈ ॥

યજુર્વેદ. ૯-૧૨.

“માતૃભૂમિને નમસ્કાર હો, માતૃભૂમિને નમસ્કાર  
હો” આવી રીતે પૂજ્ય પૃથિવી તેની ઉપાસના કરે છે.

જે ભૂમી જવાથીજ આજે આપણે પડતી સ્થિતિને  
પામ્યા છીએ. વેદ પોકારી પોકારીને કહે છે કે:-

उपसर्पस मातरं भूमि एताम्

उरुव्यचसं पृथिव्यं सुशेवाम ॥

“આ સર્વ વ્યાપારને સહાયભૂત થનારી  
સંસૃત્ય માતૃભૂમિની ઉપાસના કરો,” તે વેદ આજ્ઞાને  
માન આપી આવેા આપણે તે:-

હીમાચલ જેના માથાનેા સુકૃત છે, પવિત્ર સ-  
લિલા ગંગા જેના કંઠનેા હાર છે. ધનશ્યામ તરુરાજ  
જેના સુંદર વસ્ત્રો છે, મહુ મયુદ્ર જેના લાક્ષારાગ રંજિત  
ચરણ યુગલનું પ્રાક્ષાલન કરનેા વિરામ લીધા વિના  
કલકલ શબ્દોએ જેની વંદના કરે છે, નવપ્રસ્ફુટિત  
પુષ્પરાગ પુષ્પમાળારુપે જેના કંઠમાં વિરાજે છે અને  
વોદિત અરુણ કિરણોથી જેનું પવિત્ર મુખ-  
મંડલ ઉદભાસિત થઈ રહ્યું છે; તે ભુવન મનમોહિની,  
જનની જનમભૂમિ ભારત જનનીની સ્તુતિ કરીએ કે:-

त्वज्जातास्त्वयि चरन्ति मर्त्यास्त्वं विभक्तिं

द्वેષदस्त्वंचतुष्पदः ॥ तवेमे पृथिवि पंच मानवा  
येभ्यो ज्योतिरमृतं मर्त्येभ्य उद्यन सूर्यो रश्मि  
भिरातनोति ॥ અર્થ. ૧૨-૧૫.

હે માતૃભૂમિ, અમે કે જે ત્હારાથી ઉત્પન્ન થયા  
છીએ, અને ત્હારેજ આધારે સર્વ વ્યવહારે કરીએ  
છીએ જે સર્વ પશુ, પક્ષી, મનુષ્ય અને ઇતર પ્રાણી-  
નું તું પોષણ કરે છે અને જેનાં જીવનને માટે આ  
દ્વીપ્યમાન સૂર્ય પોતાનાં અમૃતમય કિર્ણને આરે  
તરફ પ્રસરાવે છે તે હમે વિદ્વાન, શૂર, વ્યાપારી,  
નાકર અને સામાન્ય લોક એવાં પાંચ પ્રકારનાં લોકો  
ત્હારીજ સેવા કરવાની ઇચ્છા કરીએ છીએ.

वन्देमातरम्.

हरिहर पुरुषोत्तम सेवक.

શીવલ મતાવ.



પતિવૃત આપને પ્રભુ અમનેરે,  
કર ભેરી વિનંવીથે તમને-પતિ.  
જેથી જગમાં અતિ જરા ભરેરે,  
ઝોળાળાઈએ સતીયોને નામેરે;  
દીર્ઘ દીરઘો ખીલે ગામે ગામે-પતિવૃત  
ભારત ભૂમિમાં યદ ઘણી સતીયોરે,  
જેનાં તનમન તે સારી મતિયોરે;  
પામી પતિ ચરણે સારી ગતિયો-પતિવૃત  
લોપા, સુદ્રા, સાવિત્રી ને સીતારે,  
એવી સોઢે સુકન્યા લલિતારે,  
તારા-દમયંતિની શુણ ગીતા-પતિવૃત  
માતા કુંતી, કીલાવતી બાળીરે,  
ગાર્ગી, મેત્રેથી, બહુ ભાગ્યશાળીરે,  
સતી દ્રૌપદી, આનંદી બાળી-પતિવૃત  
અંદ્રપ્રભા, કૌશલ્યા, સુમિત્રારે,  
દેવહુતી, ગાન્ધારી વિચિત્રારે,  
સતી શર્મિષ્ઠા પરમ પવિત્રા-પતિવૃત  
સાતે સતીયોનાં નામ જે બળુશોરે,  
નિત્ય ભાવ ધરી ત્હેને બળુશોરે,  
દુઃખ શોક ભવે ભવે હળુશો-પતિવૃત  
પતિ ભકિતમાં મન જેનું બળુશોરે,  
સુખ સ્વર્ગ સંસારમાં મળશેરે,  
તાપ ત્રિવિધ તણા ત્હેના રાજશે-પતિવૃત  
પ્રભુ, નમૃતા સદ્વિદ્યા આપોરે,  
સારા નીતિ વિચારોને સ્થાપોરે,  
પાપ તાપ શીશુ ગણી કાપો-પતિવૃત  
એવું ઇશ ચરણે નિત્ય માણરે,  
ઉઠી પહેલાં પતિ પદ લાગુરે,  
મણિ મોહ મમત મન ત્યાગ-પતિવૃત

સૌ. મળીચાર્દ. મ્હેતા.





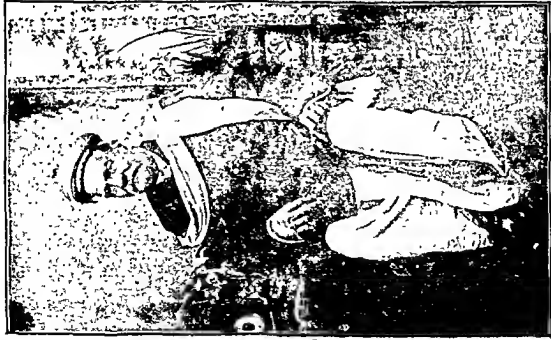
श्री कैवल्य धाम निवासि गुरुजानंद  
परस्वामी स्वामि - श्री-क्षेत्रकाशी - ३

श्री कैवल्यधाम निवासि स्वामी कृष्णानंद सरस्वति  
( श्री क्षेत्र काशी )

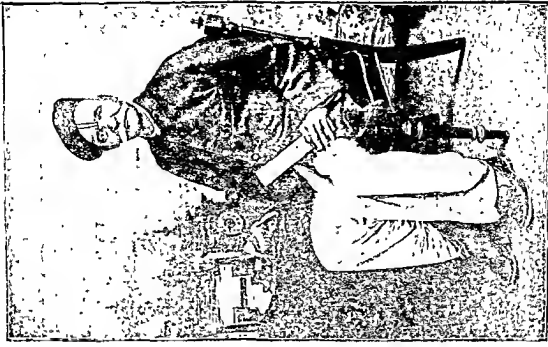


सद्गुरु महारमा श्री ब्रह्मानंदजी महाराज,  
श्री योगनाथधाम,





वयोद्वेद कवि सधितानारायण गणपतिनारदण



वयोद्वेद कवि धीरजराज नरभोराम पूराणी-भरुच.  
( उद्धृ धीरजराज डोके )

## અશોકનો ગીરનાર ઉપરનો લેખ.\*

અશોકનો ગીરનાર ઉપરનો લેખ.

આદેશ ૧ લો.

હવે હિંસા ન કરવા વિશે.

આ ધાર્મિક આજ્ઞા દેવાને પ્રિય, પ્રિય-  
દર્શી રાજાએ લખાવી છે. આ પૃથ્વી-  
પર કોઈ પણ માણસે કોઈ પણ હવની હિંસા  
કરને સાડા પછા હિંસા કરવી નહિ, અને મદ્યમાં  
મિશ્રિત સમાજ (મીઝનાની) પણ કરવી નહિ; કારણ  
કે આવી સમાજમાં ઘણા દોષ (પાપ) છે એમ દેવાને  
પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાને લાગે છે. તે પછા દેવાને પ્રિય  
પ્રિયદર્શી રાજાના પિતૃઓએ કરેલા કેટલા સમાજ-  
તે પોતે સાધુ (સારા) ગણે છે. દેવાને પ્રિય પ્રિયદર્શી  
રાજાના રસોડામાં (આ ધાર્મિક આજ્ઞા લખાવતાં)  
પહેલાં લોજન માટે દરરોજ લાગેલા હવે મારવામાં  
આવતા; પરંતુ આ ધાર્મિક આજ્ઞા પ્રસિદ્ધ થઈ  
ત્યાદે રસોડાને માટે જે મોર અને એક મૃગ એમ ફક્ત  
મળુ પ્રાણીઓને મારવામાં આવે છે. તેમાં પછા મૃગને  
મારવું જ એવું આજ્ઞા નથી. તેમજ એ વળે પ્રાણી-  
ઓને પણ હવેથી મારવામાં આવશે નહિ.

અશોકનો ગીરનાર ઉપરનો લેખ.

શાસન ૨ નું.

માણસો અને જનાવરો માટે આરામની ગોઠવણ.

દેવાને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાના ગદામાં  
રાજ્યમાં તેમજ પડોશી રાજ્યો, જેવાં કે ચોક્ષ (ચાળ)

\* આ લેખ અમને શા. સ. ૨૭૨ ના અમરસી  
મહતા તરફથી મળી આવેલ છે અને સંસ્કૃત લાખાંતર સ્થાને  
મળ્યો છે. પરંતુ સ્થાપનાસવધી અથવા ગુજરાતી લાખાંતર  
પ્રકાર ક્યાં છે. તેથી.

પૌંડ્ય, સત્યપુત્ર, કેરલપુત્ર તામ્રપર્ણી (સિંહલદ્વીપ)  
પર્યંત તથા યવન રાજા અતિયક (એન્ડીઓક્રસ) રાજાના  
રાજ્યમાં અને તેના સમીપવર્તી (આસપાસના)  
રાજ્યોનાં રાજ્યોનાં પણ દેવાને પ્રિય પ્રિયદર્શી  
રાજાએ માણસોની અને પશુઓની ચિકિત્સાને માટે  
જે આજ્ઞાઓ કરી છે. મનુષ્યોના અને પશુઓના ઉપ-  
યોગની જે જે આપધી (વનસ્પતિ) ન્યાં ન્યાં થતી  
(કે મળતી) નથી તે સઘળે ઠેકાણે તેને મોકલવી છે અને  
વવરાવી છે. કંઈ અને કળ (વાળાં વક્ષ) ન્યાં ન્યાં  
ન હતાં તે સઘળે ઠેકાણે તે મોકલ્યાં છે. અને વવરા-  
વ્યાં છે; પશુઓ અને મનુષ્યોના ઉપલોગ (સુખ)ને  
માટે રસ્તામાં કુવા બોલાવ્યાં છે અને ગોઠવે  
રાખ્યાં છે.

અશોકનો ગીરનાર ઉપરનો લેખ.

શાસન ૩ નું.

ધર્મનો પ્રચાર કરવા વિષે અધિકારીઓને આજ્ઞા.  
દેવાને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા એમ કહે  
છે કે, — મને અભિપ્રિકત થયાંને બાર વર્ષ થયાં ત્યાદે  
મેં એવી આજ્ઞા કરીકે મારા રાજ્યમાં ચુકત, રમચુક  
અને પ્રોદેશિકાને પીળા રાજકીય કામોની પેઠે આ  
ધર્મિક આજ્ઞાનો અમલ થવા દર પાંચ પાંચ વર્ષ  
આ પ્રમાણે હુકમ કર્યો: — “માણાપની સેવા કરવી  
એ ઉત્તમ છે; સાતિનાં માણસોનું રક્ષણ કરવું અને  
પ્રાણલુપ્ત તથા શ્રમભૂલને દાન આપવું એ સાડું છે;  
હવે હિંસા ન કરવી, બીજા તથા ઉડાઉ ન થવું એ  
સાડું છે; સાધુઓનો સંઘ ઉપાસકોને આ ઉપદેશોના  
હિતુ અને વ્યવસ્થા સમજાવશે.”

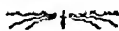
અશોકનો ગીરનાર ઉપરનો લેખ.

આદેશ ૪ થો.

ધર્મનું શાસન.

એકઠો વરસોથી પ્રાણી પીડા, હવે હિંસા  
અથવા પીડા (સાતિજનો)નો અંતાદર અને પ્રાણલુપ્ત

તથા શ્રમભોગો અનાદર વધતો જાય છે. પરંતુ હવે દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજના ધર્મચરણથી ભરીધોયને બદલે ધર્મચોપ યથા રહ્યો છે. દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજએ સેંકડો વરસોથી ન ભોળેલાં એવાં વિમાન બતાવીને, હાથી બતાવીને, અગ્નિ સુધ (દાશગી) અને એવાં બીજાં દિવ્યરૂપો લોકોને બતાવીને, જીવહિંસા અને પ્રાણીપીડા ન કરવાનો, સાતિ-જનો તથા બ્રાહ્મણ અને શ્રેમણોનો આદર કરવાનો, માતાપિતાની અને સ્વધીરો (વડીલો)ની સેવા કરવાનો ત્યાર ધર્મોનુશાસન વડે વધાર્યો છે. આ અને બીજાં અનેક પ્રકારનાં ધર્મચરણની શુદ્ધિ થઈ છે. આવી રીતે અને બીજી રીતે દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજ મા ધર્મચરણની વૃદ્ધિ કરતો રહેશે; અને દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજના પુત્ર, પૈત્ર અને પ્રપૈત્ર આ ધર્મચરણની વૃદ્ધિ કરવાના અંત સુધી કરશે. અશીલ માણસનાં ધર્મોનુશાસન ધર્મચરણ યતાં નથી; શીલ માણસોજ ધર્મોનુશાસન કરે છે; કેમકે તે શ્રેષ્ઠ કર્મ છે. આ વિષયની શક્તિ કરવી અને ક્ષતિ ન થવા દેવી એ ઉત્તમ છે. આ બાબતની વૃદ્ધિ યાય અને ક્ષતિ ન થાય એવા હેતુથી આ (ધાર્મિક આજ્ઞા) લખાવી છે. દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજએ (પોતાને) શાન્ત્યાભિષેક થયે બાર વર્ષ થયાં ત્યારે આ (આજ્ઞા) લખાવી છે.



આદેશ ૫ મો.

ધર્માધિકારીની નીમણુક.

દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજ એમ કહે છે કે, -કર્યાણ કરવું એ હુકમ (કહ્યું) છે. જે જે કર્યાણ કરે છે તે તે ઘણું હુકમ કામ કરે છે. જે ઘણું કર્યાણ કર્યું છે, અને મારા પુત્ર, પિત્ર, પ્રપૈત્ર અને તેમની પછી મારા વંશજ જે હોય તે કરવાના અંત સુધી તેને અનુસરશે તો સુકૃત કરશે. મારી

આ આજ્ઞા પ્રમાણે જે નહિ વર્તે તે મોટું હુકૃત (પાપ)કરશે. કારણ પાપ કરવું એ સુલભ છે. ઘણાં વયોથી ધર્મ મહામાત્રા (ધર્મ મહામાય ? એ હોદ્દાના અમલદાર.) નહોતા. (મને) અભિચિન્ત થયે તેર વર્ષ થયાં પછી મેં ધર્મ મહામાત્રા કર્યાં (નીમ્યા) સર્વ (પાપ)ડી મતાવલ બીજોમાં ધર્મ લાવના ઉત્પન્ન થાય \* \* \* યવન, કાંબોજ, ગાંધાર, સપ્તિક, પેતેનિક અને મારા લક્ષ્મણ હોય કે ન હોય એવા મારી પટોસના બીજા હેરામાં પણ ધર્મની વૃદ્ધિ મારે ધર્મ મહામાત્રાની યોજના કરી છે. નોકર ચાકર, બ્રાહ્મણ, અનાથ અને વૃદ્ધ વગેરે જનોના સુખને સાડ, તેમની ઉપાધી મટાડવાને મારે, તથા બંધન અને વધને અટકાવવાને, અને સંતતીવાળા, આચરણરત તથા વૃદ્ધોને બંધનથી છોડાવવાને આ ધર્મ મહામાત્રાની યોજના કરી છે. તે રાજ્યના અધિકારીઓમાં, વડી-લોમાં, પાટલી પુત્રમાં તેમજ બીજાં શહેરોમાં, કહે છે. \* \* \* \* \* બીજાં સાતિજનો સર્વન કહે છે. જે ધર્મ દાખલ કર્યો છે તે ધણોજ \* \* \* \* \* ધર્મ મહામાત્રા. આ હેતુથી આ આજ્ઞા લખાવવામાં આવી છે.



આદેશ છઠો.

પ્રગલ્ભિત મારેની કાળજી.

દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજ એમ કહે છે કે, -ઘણો વખત થયાં પ્રગલ્ભિત કામ કરવાની અને લોકોની ફરીઆદો (અરજીઓ) સાંભળવાની વ્યવસ્થા નહોતી. એટલા માટે મેં એમ હુકમ કર્યું છે કે, જ્યારથી હું રાજ્ય કરું છું ત્યારથી અંત:પુરમાં, દેવચાલમાં, બાગ બગીચામાં અને એવાં બીજાં સર્વ સ્થળોમાં લોકોની ફરીઆદો સાંભળવાને અધિકારીઓ નીમ્યા છે. તે એટલા માટે કે તેઓ મારી પ્રગલ્ભિત જરૂરીઓને જાણે અને મને વખતો વખત

વિવેક કરે. હું પ્રજાના હિતને માટેજ સર્વત્ર કામ કરું છું. હું મોઢે જે કાંઈ આજ્ઞા કરું છું \* \* \* અથવા જે કાંઈ કામ ધર્મ મહામાત્રાને સુખત કરું છું તેનું હું હુમેશાં ચિત્તવન કરું છું. હરવખતે અને સર્વ સ્થળે આવી આજ્ઞા મેં કરી છે કાઠણ અને દુનિયાદારીનાં કામ કરવાથી સતોષ થતો નથી. (કેમકે) સર્વ લોકોનું હિત કરવું એજ મારું (સુખ) કર્તવ્ય એમ હું સમજું છું અને તે કરવા માટે પ્રયત્ન તથા કામોના નીકાલની વ્યવસ્થા પ્રથમ કરવી જોઈએ. લોકોના હિતથી બીજું (અધિક) કોઈપણ કામ નથી. હું જે કાંઈ પ્રયત્ન કરું છું તે પ્રાણીઓના જીવથી મુક્ત થવા સારું કરું છું. આ લોકમાં તેમને સુખી કરવાં અને પરલોકમાં સુગતિ થાય એટલા માટે હું પ્રયત્ન કરું છું. આ ધર્મ લિપિ એવા ઉદ્દેશથી લખાવી છે કે એ ચિર સ્થાયી થાય; અને મારા પુત્ર, પૌત્ર, પ્રપૌત્ર, સર્વ લોકોના હિતને માટે (તેનું) અનુવર્તન કરે, પુણ્ય પ્રયત્ન વિનાં એ થવું ઘણું મુશ્કેલ છે.

### આદેશ ૭ મો.

હેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા ઇચ્છે છે કે, સર્વ (પાંખડી) મતાવૃદ્ધીઓ સર્વત્ર મળીને રહે; અને તેમનામાં સંયમ અને ભાવ શુદ્ધિ (ચિત્ત-આત્મા-ની પવિત્રતા) રહે; પરંતુ લોકોની આકાંક્ષા અને રૂચિ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. (એ માટે) તેઓ (પોતાની માન્યતા પ્રમાણે) સંપૂર્ણ અથવા થોડે ઘણે અંશે પાલન કરશે. તો પણ જે જાહેર દાન કરી શકતો નથી (એને માટે) સંયમ, ભાવશુદ્ધિ, કૃતજ્ઞતા અને દ્રઢભક્તિ એ નિત્ય ઉત્તમ છે.

### આદેશ ૮ મો.

ધર્મયાત્રા.

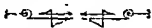
ઘણા સમયથી રાજાઓ વિહાર કરવા નીકળતા અને ત્યાં યુગ્યા તેમજ એવાજ અન્ય વિનોદ થતા, પરંતુ હેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાને (પોતાને) અભિષેક થયાને ૧૦ વર્ષ થયાં ત્યારે એ શુદ્ધ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ તેથી ધર્મયાત્રા (કરવાની પ્રવૃત્તિ) થઈ. આ (ધર્મયાત્રા)માં બ્રાહ્મણ તથા શ્રમણોનાં દર્શન થાય છે, અને તેમને દાન દેવાય છે. સ્વચરો (વડીલો) નાં દર્શન, સુવર્ણદાન, જુદાજુદા દેશ તથા લોકોનાં દર્શન, ધર્મોપદેશ અને ધર્મ સંપ્રદાય સંશોધન થાય છે. આ જ્ઞાન થયું, ત્યારથી હેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાની પ્રીતિ (વિહાર યાત્રાથી) અન્ય તરફ (અર્થાત્ ધર્મયાત્રામાં) વધારે રહે છે.

### આદેશ ૯ મો.

ધર્મ મંગળ.

હેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા એમ કહે છે કે, લોકો વ્યાધિ વખતે, સગાઈ અને લગ્ન વખતે, પુત્ર જન્મ વખતે, પ્રવાસ વખતે તેમજ (તેવાં) અન્ય પ્રસંગોએ અનેક પ્રકારનાં માંગલિક કાર્ય કરે છે. એ સત્ય છેકે એવાં અનેક પ્રકારનાં છુદ્દ અને નિર્ધક માંગલિક કાર્ય ઘણા લોકો કરે છે. માંગલિક કાર્ય તો કરવાનું જોઈએ પરંતુ એ રીતનાં માંગલિક કાર્ય અદ્યપ્ત જ્ઞાન આપે છે. જે ધર્મ મંગળ છે તે મોટા જ્ઞાની પ્રાપ્તિ કરેલાં છે. સેવકો અને તાબેદારોની સાથે સારી રીતે વર્તવું શુરુત સન્માન કરવું, એ જોઈ છે. પ્રાણીઓપર દય (સંયમ) રાખવી સારી છે. અને બ્રાહ્મણ તથા શ્રમણો ને દાન આપવું. એ સારું છે. આ અને આવા રીતનાં બીજા કાંઈ તેજ 'ધર્મમંગળ' કહેવાય છે. પિતા, પુત્ર, ભાઈ કે દેવામીએ ઉપદેશ કરેલાં જોઈએ કે આ સારું છે. જ્યાં સુધી ઇચ્છિત અર્થની સિદ્ધિ થાય ત્યાં સુધી આ ધર્મમંગળ કરવું જોઈએ. સાદું દાન વિષે હમણાં કહ્યું કે એના જેવું (બીજું) કોઈ દાન અથવા અનુચિત નથી. તેમજ ધર્મદાન અને ધર્મોપદેશ જેવું કોઈ દાન અને અનુચિત પણ નથી.

માટે મિત્ર, સોળતી, સગાં અને સહાયકોએ આ વિષે હુમ્મશાં ઉપદેશ કરતા રહેવું એ તેમનું કર્તવ્ય છે, અને દરેક માણસને દરેક પ્રમંડે. 'આ કરવું' એ તારી ફરજ છે, આ ચોગ્ય છે' એવો ઉપદેશ કરી તેનાં-મનમાં તે ઠસાવવું નેપ્રમંડે. સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ માટે આ અને (આના જેવાં) બીનાં કર્તવ્યો સર્વેએ કરવાં નેપ્રમંડે.



### આદેશ ૧૦ મો.

સાચો યશ.

વર્તમાન સમયે અને દીર્ઘકાળ પર્યંત (લવિષ્યે પણ) પોતાની પ્રજા ધર્મ સેવન અને ધર્મોચ્ચરણ કર્યા કરે એ સિવાય યશ અને કીર્તિ બધીક લાભદાયી નીવડે એવું દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા-માનવો નથી. ફક્ત એ (ધર્મ) શુશ્રુષા અને ધર્મવૃત્ત) માટેજ દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા યશ અને કીર્તિ ધરે છે. દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા જે પ્રયત્ન કરે છે તે બધા પરલોક માટેજ છે, કે જેથી તે તદન નિષ્કલંક (પાપ રહિત) થાય. કલંક એ પાપ સિવાય બીજું કંઈ નથી. મહાન્ શ્રમ અને સ્વર્ચ ત્યાગ વગર ચઢતા દરજ્જાના તેમજ સાધારણ માણસને માટે આ બહુ મુશ્કેલ છે. તેમાં પણ ચઢતા દરજ્જાના માણસને તો આ ખરેખર ઘણુંજ મુશ્કેલ છે.

### આદેશ ૧૧ મો.

ધર્મદાન.

દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા એમ કહે છે કે, ધર્મદાન, ધર્મ પરિચય, ધાર્મિક ઉદારતા અને ધર્મ સાધેના સંબંધ એના જેવું (કોઈ) દાન નથી. આમાં સેવકો અને તામેદારો સાથે સારી રીતે વર્તવું તેના, માતા પિતાની સેવા સારી રીતે કરવી તેના, મિત્રો, યોગબાણુવાળા માણસો, સંબંધીઓ અને

બાહ્ય શ્રમણ પ્રત્યે ઉદારતા રાખવી તેના, તેમજ પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયા લાવ-રાખવાનો સમાવેશ થાય છે. પિતા, પુત્ર, બાંધુ, મિત્ર, યોગબાણુવાળા માણસો સંબંધીઓ અને પાટાશીઓને ઉપદેશ કરવો નેપ્રમંડે કે આ સાડું છે. આ કરવું એ કર્તવ્ય છે. ને માણસ આ પ્રમાણુ વર્તે છે તે આ લોકમાં પૂજનીય થાય છે, અને પરલોકમાં અનંત પુણ્ય મેળવવા ભાગ્યશાળી થાય છે.

### આદેશ ૧૨ મો.

સર્વ મતો તંદરૂ સમાન ભાવ રાખવા વિષે.

દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા સર્વ (પાંખડી) મતાવલ- બીજા, પરિનાજકો, અને ગુહરથાનું દાનવડે અને વિવિધ પૂજથી સન્માન કરે છે: (અને બીજાઓનું) ધાર્મિક દાનવડે સન્માન કરે છે.) દેવોને પ્રિય (પ્રિયદર્શી) એમ માને છે કે, કીર્તિ કરતાં સર્વ મતપંથોના સારવૃદ્ધિ (વધારે ઉપયોગી) થવાના ઘણા પ્રકાર છે પરંતુ તે સર્વનું મૂળ (પાયો) એ છે કે તે સર્વેએ વૃત્તિ (attainment) દબાવવી નેપ્રમંડે. કારણ (એથી) પોતાના મત પંથની રતુતિ બીજાના મત-પંથના લોભે ન થાય, અને કોઈ પણ મત-પંથની અયોગ્ય ઉપેક્ષા ન થાય તે સાડું સર્વ મતોનું દરેક પ્રસંગે સન્માન કરવું નેપ્રમંડે. આ પ્રમાણુ કરવાથી પોતાના મત-પંથની વૃદ્ધિ થાય છે અને પારકાના મત-પંથને ઉપકાર થાય છે. (અર્થાત્ ઉત્તેજન મળે છે.) આથી ઉલટું કરવાથી પોતાના મત-પંથ હીણ થાય છે અને પારકાના મત-પંથને અપકાર થાય છે. જે કોઈ પોતાના મત-પંથ પ્રત્યેની ભક્તિથી અને તેની શોભા વધારવાના હેતુથી પોતાના મત-પંથની રતુતિ અને પારકાના મત-પંથની નિંદા કરે છે, તે પોતાના મત-પંથને ઉલટી હાનિ કરે છે. એટલા માટે સર્વેએ સંપીને રહેવું જો સાડું છે. કેમકે એથી એ એક બીજાના ધર્મ બંધુએ અને સાંભળવાની ધર્યા કરશે. દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજા એજ ધરે છે કે સર્વ મતાવલ-બીજા ગહુદ્યુત થાય અને કટ્યાણુ મેળવે. (તેમનું કટ્યાણુ થાય.) નેપ્રમંડે

એન્ન લિન્ન (મત-પંથ)થી પ્રસન્ન હોય છે તેઓને નેદિત કરવાનું કે દેવોને પ્રિય (પ્રિયદર્શી) એમ માને છે કે જેથી સહુ મતોની કીર્તિ અને ઉત્તમતા મેળે તેના જેવું કોઈ દાન અથવા સન્માન (ઉત્તમ) નથી. એટલા માટે ધર્મ મહાયાત્રા સ્ત્રી અધ્યક્ષ, પ્રાચ્ય-સૂમિક અને બીજા (અધિકારીઓનાં મંડળો) ને નીમવામાં આવ્યા છે, એવું ક્ષણ એ થાય કે પોતાના મત-પંથની વૃદ્ધિ અને ધર્મનો પ્રકાશ થાય છે.

આદેશ ૧૩ મો.

ધર્મ વિનય.

દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાજાએ પોતાને અભિષેકેત યથાના નવમા વર્ષમાં કલિંગોને હરાવ્યા હતા.

ત્યાં ૧૫૦,૦૦૦ મનુષ્યોને જાંદીવાન કરવામાં આવ્યા હતા, ૧૦૦,૦૦૦ માણસોને કાંપી નાંખવામાં આવ્યા હતા, અને ઘણાનો નાશ થયો હતો.

કલિંગદેશ લીધા પછી દેવોના પ્રિયે ધર્મનું દ્રઢતાથી રક્ષણ કર્યું છે. (તેઓ) કર્મમાં રહ્યા છે. અને (તેમણે) તેના ઉપદેશ કરાવ્યો છે.

કલિંગની છત માટે દેવોના પ્રિયને પશ્ચાતાપ થાય છે: કારણ પુર્વે અગ્નિત એવા દેશને સર કરવાથી પુનરેજ, મરણો અને મનુષ્યોની જાંદી ધ્યા વગર રહેતી નથી. તેથી દેવોના પ્રિયને અત્યંત શોક અને ગ્લાનિ થાય છે.

વળી દેવોના પ્રિયને વધારે ગ્લાનિ થવાનું બીજું કારણ એ છે કે, એવા દેશમાં બ્રાહ્મણો અને શ્રમણો, જુદાં મત પંથોના, ગૃહસ્થો-તેઓ વડીલો પ્રત્યે પૂજ્ય લાવવાળા હોય છે માતાપિતાના અને શિક્ષકોના આજ્ઞાધિન હોય છે, મિત્રો, પરિચિતો, ગેદીઆ, સગાં-દાંસ અને નોકરો સાથે ધર્મથી વર્તનારા હોય છે-તેવાનો વાસ હોય છે.

\* આ આદેશ ખડુ ખડત હોવાથી તેનું સમય સંસ્પાન્તર અંગેલ ભાષા-તરના આધારે મારા મિત્ર રા. રા. રણજીતરામ વાવાભાઈ મેટ્ટા પાસે કરાવવામાં આવ્યું છે. અગ્રીકના સંપ્રદમાં મારા માટે તેમણે લીધેલી તસ્દી માટે હું તેમનો ધણી આભારી છું:—લેખક.

જે મનુષ્યો બીજી રીતે સુરક્ષિત હોય છે તેમની લાગણીઓ અવિકલ રહે છે. મિત્રો, બ્રાહ્મણીતા, ગેદીઆ અને સગાંઓને ખમવું પડે છે; અને આ રીતે જમને અંગત ઇર્ષા નથી થતી તેઓ પણ હેરાન થાય છે. આવી રીતે દરેક જણને થતાં દુ:ખથી દેવોના પ્રિયને ગ્લાનિ થાય છે. કારણ એવો: એક પણ દેશ નથી કે જ્યાં લોકો વસ્તા નથી. જેઓમાં બ્રાહ્મણ શ્રમણાદિ હોય છે. અથવા કોઈ પણ દેશમાં એવું સ્થળ નથી કે જ્યાં લોકો એક અથવા બીજા પંથના અનુયાયી હોય છે.

કલિંગમાં કપાયલા, કેદ થયેલા, અને મરણ પામેલા માણસોના સોમા અથવા હબરમાં ભાંગની નિરિત આજે દેવોના પ્રિયને ગ્લાનિ ઉપજાવશે.

જે કોઈ માણસ પોતાને ઇર્ષા કરે તો દેવોને પ્રિય એમ માને છે કે ખમાય તેવી રીતે ખામોશીથી ખમવી નિષ્ક્રયે.

પોતાના રાજ્યની જંગલી ભૂતો માટે દેવોના પ્રિયને અનુકંપા થાય છે. તેમને ધર્મ તરફ વાળવા તે મહે છે: કારણકે દેવોને પ્રિયની શક્તિ પશ્ચાતાપમાં જ છે. તેઓને ચેતવણી આપવામાં આવી છે કે “તમારો નાશ ન થાય માટે અસંદ કરવું છોડી દો; કારણકે દરેક પ્રાણી સુંકિત, વિકાર, સંયમ, ચિત્ત સ્વાસ્થ્ય અને ગાનદ પ્રાપ્ત કરે એવી-દેવોના પ્રિયની ઇચ્છા છે.

દેવોના પ્રિયની નજરમાં ધર્મનો જ્ય સૌથી મોટો જ્ય છે. આપું દેવોના પ્રિયે પોતાના રાજ્યમાં અને પાટોસના ૬૦૦ ચોજન સુધીનાં રાજ્યોમાં શીક રાજા આન્તયોક રહે છે. ત્યાં લગી પહોંચીને

આન્તિયોકના રાજ્યની પાર જ્યાં ટોલેમી, એન્ટિ-ગોનસ, મગસ, અને અલેક્ઝાંડરનાં વ્યાં રાજ્ય છે ત્યાં, અને પાંડ્યોના દેશમાં ને લંકામાં, અને આંહી પોતાના દક્ષિણમાં ચોલો રાજ્યમાં ચેનોમાં, કળોન્જેમાં, નાલિ-તિના નાલકમાં, લોન્જ અને પિટિનિકોમાં, આન્દ્ર અને પુલિહોમાં કર્યું છે. ત્યાં દરેક જણ દેવના પ્રિયે પ્રકટ કરેલો ધર્મ પાળે છે.

ને પ્રદેશમાં દેવોને પ્રિયના આચાર્ય જતા નથી ત્યાં દેવોને પ્રિયની ધાર્મિક આસાનો બહિષ્કૃત પૂર્વક કરેલો ઠંડેશ લોકો સાંભળશે એટલે તેઓ હાલ અને ભવિષ્યમાં ધર્મ પાળશેજ. આ રીતે આ જ્ય બધે મળ્યો છે તેથી આનંદ થાય છે.

ધર્મના વિજયમાંથી પ્રીતિ મળે છે, તો પણ એવી પ્રીતિ નહીં છે. પરલોક સિવાય બીજી કોઈ ષાળત દેવોને પ્રિય મહુત્વની ગણતા નથી.

અને એટલાજ માટે આ ધર્મલિપિ લખાવવામાં આવે છે કે મારા પુત્ર અને પૌત્રો-તેઓ જેટલા હોય તેમણે-નવા દેશ છતવા નીકળે નહિ અને હુથીઆરથી છત કરવામાં શકાયતા નહિય ત્યારે તેઓને ધૈર્ય અને નમ્રતામાં આનંદ મળે; અને આ લોક તથા પરલોકનું ક્રેય સાધનાર ધર્મ પ્રમાણે જે છત મેળવવામાં આવે તેજ પરી છત છે, એવું માને. કામ કરવામાંજ તેઓને આનંદ મળે; કારણ કે આ લોક અને પરલોકનું ક્રેય તેથીજ થાય છે.

## આ દેશ ૧૪ મો.

ઉપસંહાર.

આ (ઉપરની) ધર્મલિપિ દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી રાત્રએ કોઈ જગાએ અસેપથી, કોઈ જગાએ મધ્યમ રીતિથી અને કોઈ જગાએ વિસ્તારથી લખાવી છે. સર્વત્ર સંપૂર્ણ બની ચક્રુ નથી; કેમકે રાજ્ય (પ્રિયદર્શનું) મોટું છે. ધણું લખાવ્યું છે ને વળી લખાવશે. આમાં જે કાંઈ પુનરાવૃત્તિ થઈ છે, તે તે વિષયની મધુરતાને લીધે, તેમજ એટલા માટે કે લોકો એવું આવશ્યક કરે. આમાં જે કાંઈ અપૂર્ણતા હોય અથવા બરાબર ગોઠવાયું નહોય અથવા અંશયાત્મક હોય તો તે લેખક (કાનરનાર) ના હોય (ભૂલ)થી થયું છે, એમ સમજવું.

સંપાદક-જીવનલાલ અમરજી મહેતા.

અમદાવાદ-૧૫-૧-૧૦

—૨૨૨૨૨૨—

## શ્રી સોમનાથના જીર્ણોદ્ધારના પાસે.

વસન્ત નિષકા.

શ્રી સોમનાથ તથા અદ્યુત ને વિરામ,  
મન્દીર દિવ્ય દીપ્તિ નીર્મલજા;  
લખ્ય કૃતિ શ્રદ્ધા પુરત પદેસ ભાષ,  
કાળમાં ધર્મ પ્રદી ગર્ભા અતિ હર્ષ હાસ-  
મન્દીર દર્શ અદ્યુત દિધ હમેશા,  
મન્દીર મન્દીર શુભાય મધુર રસ;  
જોકે પડયા ખળ લાળી પણ તેહ ભાગ,  
આનંદ દે નિરખી શિષ્ય કૃપા અથાગ-  
આનંદ ઉભી હૃદયે ચિત્રી સ્વે છે,  
દેખી પદેસ પથરા ઉર શુ ભારણે ॥  
શુ જ્યોતિષ શિવ લીંગ અલી રથપાદ,  
શુ ભારતે પૂજ્ય પ્રેમથી અલી પૂજ્ય-  
† ભારતીય જગત અલી જ્ઞાન નિત્ય,  
તે સોમનાથ સદગા ભારતે પૂજ્ય.  
અર્ધા કૃષ્ણને શરીર અન્તક સ્થાન સૂચ્ય,  
અર્ધા જ્ઞાનરથની કરી બંધ કાર્ય કીર્ત્ય-  
તે સ્થાનમાં પરમ શર શ્રી સોમનાથ,  
પાસા કરી પરી રંગ પરી યોગ ધ્યાન;  
છે આ રમણન સમ સોરઠ દેશ આખો,  
પિતૃ તણો અલી જ સંગમ થાય સોરઠ-  
ભૂનાદિ પ્રેત છવનો અલી મોક્ષ યાત્ર,  
છે શંકર તણ અલી અતિ દીવ્ય કામ-  
રામજી પડયા અતિવ યોગ સમ્પાદિ મોદ,  
† તેથી મળે નરી કરી દુઃખ દેદ થાય-  
આ જ્યોતિષ પરમ તવ સ્વરૂપ બળે,  
જે કોઈ ન ચિત્ત તો પ્રગ સદ દેખ;  
આ સ્થાનના હરણ ભાગ સમીપ ઉભી  
વન્દ પ્રભુ મણી અને અતિ ભાવપાળી.

ભાર્ગવકર કુવેરજી શુક્લ

\* રાક્ષ-કર્કશ

†-સનિષ રાત્રએ એ તે ગોઠવણ કરી દર્શ કાગીથી મંગા જગ દર્મમાં આવતું અને મંગા જગથી દે નાથને સ્થાન થતું.

†-દેદ એટલે મન્દીર-અર્ચનું મન્દીર તોડી પથ ખળ યોગમાં લખ શંકરને કંઈ જગપાદ નવી જોગ ભાર

## સસ્તા સાહિત્યનો વિજય.

૧૯૪૭

સંગીત સાહિત્ય એ સઘળા દેશના ઉદયની અચળ સીમા લે છે. જે દુર્લભ કિલ્લાઓ અને મહાન પ્રતિષ્ઠા, મોટા લોકાયક સરજામથી પણ છૂટી શકાય નથી મનો સાહિત્યના અસ્તવડે સહુમાં જ્ય કરી શકાયો અમેરિકા, ઇંગ્લેન્ડ, જર્મની, ચંચલા બંધાન જેવા તતિના શિખરપર ચઢેલા સઘળા સભ્ય દેશોને 'ટલી સહાય' અને જેટલું સંરક્ષણ સાહિત્યના જાળથી જી શક્ય છે તેટલું ખીન કોઈ પણ સાધનથી જી શક્ય નથી. ખીન દેશોની વાત તો દુર રહી પણ આપણી પોતાની પવિત્ર માતૃ ભૂમી પ્રાચીન જામાં જે યશ ગૌરવથી ઢુનીઆના સઘળા દેશોમાં પ્રચલિત પામી ગાજી રહી હતી તે પણ બધો એ ભતના સંગીત અને પવિત્ર સાહિત્યનોજ પ્રતાપ તો, ઇંગ્લેન્ડનો અચળ અધિકાર, અમેરિકાની સ્વતંત્ર વાજ, જર્મનીના અનન્ય જ્ઞાન મહિમા, અને જાપાનનો અદ્ભૂત વિજય એ બધાં સંગીત સાહિત્યનાંજ પ્રત્યક્ષ ફળો છે. રૂપો અને વોલ્ટેર જેવા પ્રખર ફ્રેન્ચિની વીર જ્યારે જન્મ પામ્યા ત્યારેજ ફ્રાન્સના રાજ્યમાં આશાવાદ રૂપ રાજકાન્તિની ઢેલીએ જન્મ લાવ્યું ક્યો. જ્યારે રોકેટ, ટીન્કસ, થેકર, અને મીલ્ટન જેવા જ્ઞાની સાહિત્ય સેવકો પ્રકટ થયા ત્યારેજ ઇંગ્લેન્ડનો અચળ મહિમા પ્રકાશ્યો. જ્યારે વોશિંગ્ટન અને ફ્રેકેલીન જેવા મહાત્માઓએ સાહિત્યનું હથિયાર કાથમાં લીધું ત્યારેજ અમેરિકાની સ્વતંત્રતા-સમક્ષ્યા સ્પષ્ટ બની ગઈ, અને મેકાટો જેવા નરપતિઓ જ્યારે સાહિત્યની સાચી કિંમત અને કદર કરવા લાગ્યા ત્યારેજ સુક્રી જેટલાં જાપાને નભોવિસ્તારિત મહાન રૂશિયાને થાપડ મારી પરાંત કીધું. આ દાખલાઓ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે આ સંસારમાં ઉદય અને વિજય મેળવવાનું સર્વથી શ્રેષ્ઠ શસ્ત્ર સાહિત્યજ છે. એ સિધ્ધાંતનું મહત્વ પુરેપુરું સમજવાથીજ અમેરિકાનાં કોનેર્ગી જેવા મહા પુરુષો પોતાના

દેશનો મોટામાં-મોટો લાભ સંસ્તુ અને મક્કત સાહિત્ય ફેલાવવાથીજ મળવાનું જાહેર રીતે સ્વીકારે છે. આપણા દેશની વિશાળતા અને આપણી પ્રજાની મોટી સંખ્યા તરફ નજર પડેઆંડતાં તેના હિતને માટે આપણા સાહિત્યની જેવી જોઈએ તેવી ઉન્નતિ થતી નથી એ ઘંભી સોચનીય વાત છે. અને અમે તો એટલે સુધી કહેવાની હિમત ધરીએ છીએ કે આજકાલ પ્રજાની બત્રીશીમાં કચડાતી ખીલ ત્રીલ અનેક આડી અવળી વાતોને જસેજ્યારે એક માત્ર સાહિત્ય ચર્ચા મુખ્ય પદ મેળવશે ત્યારેજ દેશનો અનાયારો ઉદય કરી શકશે.

આવીજ કાંઈ લાવનાઓથીહિંદના પાટનગર આપણા મુંબઈ શહેરમાં સંસ્તુ સાહિત્ય પ્રસારવાના હેતુથી એક નવીન સંસ્થા ઉભી કરવામાં અવી છે. સંસ્થાની મહાત્મા અખંડાનંદજી તે પુન્યમય સંસ્થાના કેન્દ્ર સ્થાન રૂપ છે. તેમણે સાહિત્ય સેવાનો ઉજ્જવો-જીવો હાથ ધરીને આટલા સમયમાં જે મહાન કાર્ય કરી બતાવ્યું છે તે ખરેખર પ્રશંસનીય અને આપણા કેટલાક કહેવાતા સાહિત્ય સેવકોને શરમાવે તેલું છે! એ સંસ્થા શરૂ કરતી વખતે સ્વભાવીક રીતેજ તેના કેટલાકોને તેના જોવા સાહુસ માટે અનેક શંકાઓ અને લય પ્રકટયો હશે પરંતુ તેના આ એકાદ બે વર્ષના સંપાદોજ એ બધી શંકાઓને નિર્મૂળ કરી તેને સ્થાને અનેક શુભ આશાઓના કારણ રૂપ બન્યો છે, અને કાર્ય કારણ સંબંધ વિચારતાં તેના ભાવિને માટે ઘણા શુભ ચિન્હો દ્રષ્ટિગોચર થઈ ચુક્યાં છે. અમે ઇશ્વરની પાસે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તેનો એ વિજય અદિતીય થાય અને એ પવિત્ર સંસ્થાને સંપૂર્ણ સફળતા મળે.

ઉપર જણાવેલી શુભ સંસ્થાએ આજ સુધીમાં બધા મળીને ૪૦૦૦૦ (પચાસ હજાર) પુસ્તકો અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ૫૧૦૦૦ (પચમ હજાર) છપીએ



પ્રકટ કરીને પ્રભમાં બહુજ સંસ્તે લાવે. ખરું જોતાં માત્ર પરતર લાવે, વેચીને સાહિત્યની ઉત્તમ પ્રકારે સેવા બાબતી છે. એ પુસ્તકોનીચે મુજબ છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા, શ્રી ભાગવતના દશમ અને એકાદશસ્કંધ, યોગ વાશિષ્ઠ અને સદ્ગુણી બાળકો. આ પુસ્તકો આપણા દેશના નાના મોટા ગામોમાં થોડે ખર્ચે પહોંચી શકે એટલા માટે અર્થ. શાસ્ત્રના નિયમ અનુસાર આ ખાતાંએ ઠેક ઠેકાણે પ્રાન્ત-દંત અને લાગણીવાળા ગુરુદેશને એજન્સિઓ આપી એવામાં એણે ખર્ચે પુસ્તકો પહોંચાડવાની શુજરાત કાઢીવાવડાનાં અનેક શહેરો અને ગામો ખાતે મુન્યવરતા કરી છે. અમારી બાળ પ્રમાણે આજ સુધીમાં એવી આશરે સો એક એજન્સિઓ સ્થપાઈ ગઈ છે, અને વધુ ઠેકાણે સ્થાપવા મત ત્યાહુ છે. જે જે ગામમાં અથવા જે ગામોની નજીકમાં એવી એજન્સિઓ ન હોય ત્યાંના ગુરુદેશને અમારી ખાસ વિનંતિ છે કે તેમનામાંથી જેનાથી જની શકે તેણે પોતાની ત્યાહુ પ્રવૃત્તિની સાધેજ આ ખાતાની એજન્સિયું પુન્ય કાર્ય ઉપાડી લઈ પોતાના ગામ-વાંચીઓને તેના લાભ આપે એ તેમજ સંસ્તા સાહિત્ય ખાતાને એટલી પણ મદદ કરી પુન્ય ફળ મેળવવું.

જણી આપણા દેશમાં શ્રીમતો અને શક્તિવાન ઉદાર ગુરુદેશોએ બીજાં ધર્મ કાર્યોની સાથે આવાં દેશ સેવા અને અને ધર્મ સેવાનાં ઉત્તમ ખાતાં તરફ પણ નજર પહોંચાડવી જોઈએ, તેમજ બીજું કાંઈ ન બને તો પ્રસંગે પ્રસંગે આ ખાતાના પુસ્તકો ખરીદી તેમને સામાન્ય લોકોમાં તેમજ મુખ્યત્વે ગંદીબ લોકોમાં મફત વહેવાવવા જોઈએ. એજ મોટામાં મોટું દાન છે, અને એજ ઉત્તમ ધર્મ કાર્ય છે, મટે વિવિધ પ્રકારનાં દાન, પુન્ય અને ધર્મવાદ કરનારા ગુરુદેશો આ બાબત તરફ અમે ખાસ લક્ષ્ય ખેંચીએ છીએ.

આપણા સાહિત્યની આજની સ્થિતિ દૃષ્ટિપાત કરવાથી જણાય છે કે આવાં દેશ સાધક ખાતાંઓની મોટા પાયાપર સ્થાપના કરવણી જરૂર છે. જે કાર્ય સંસાર ત્યાંની નિવૃત્તિવાળા એક સંખ્યાસી મંદુરભાણે ઉપાડી છે તે પવિત્ર કાર્ય શક્તિ, સંપત્તિ અને સત્તા પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોએ ઉપાડી લઈને અથવા એજ ઉપર સાહિત્ય સેવાની યોજના ઉભી કરીને સાચી સેવાના મેદાનમાં આગળ વધવું જોઈએ. આપણા દેશના સાક્ષરોને, શ્રીમાનોને, શક્તિ અને સુસ પુરુષોને આ વાત લેણમાં લેવાની પ્રાર્થના કરીએ છીએ અને દઢતા પૂર્વક જણાવ છીએ કે અમારી આ અરંપ મુચ્ચતા અતુ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં કાંઈક પણ સંગીન કાર્ય જતાવો અને પછી જુઓ કે દેશેનો ઉકળ સાહિત સાધેજ કેવો અપારા ગંધ થાય છે.

ઉપરે આ સંસ્થાના એક સભાસભ. તર અમેને જણાવવામાં આવેલી હુકીત - દેશ શ્રીમતો તથા પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે નહીં પણ આત્મ લેંગના ઉદાર નિયમ પ્રમાણે થોડામાં નિવસાવિ શકવા તરફવારે હોય એવા તન મનવડે ઉહુથી કામ કરી શકનારા દેશ અને, ધર્મ સેવા ખાસ લાગણી વાળા સજ્જનોની બાજુ માટે આ ટાંટી આ બાબત સમખત કરવામાં આવે છે.

તેઓએ જણાવ્યું હતું કે - "જાણ દેશ-તિના ઉપાયોમાં આ સુરત વાંચન દેલાવવાની સર્વ કરતાં વધુ લાગવાથી અને તે બાબત પ્રત સમુદ અને અથસરોનું હજુ સુધી ધ્યાન ખેંચાયેલું હોવાથી તેમનું ધ્યાન ખેંચાય અને વાંચન થતાં લોકો કેટલી જાણી લાદે સંખ્યામાં લાભ લેવાને શક્તિવાન થાય છે, તથા ગરીબ લીધે આ દેશવાસીઓથી ખરીદી ન શકાય તે પેપારીઓ તરફથી રૂબાંતી કિંમત દેશમાં વિસંખનો દેલાવો થવામાં કેટલી જાણ અતરાય

પછી પડે છે, તે વાત સંગીત પ્રકારે બતાવી અપાય છે હેતુથી કેટલુંક કામકાજ કરી બતાવવા માટેની જ આ સંસ્થા કામ ચલાવે તરીકે સ્થપાયેલી છે. અને ગયાં એ વર્ષમાં નમુનો દેખાડવા બેશું ને સેજ સાજ કામકાજ બજાવવામાં આવ્યું છે તેટલાથીજ પૂર્ણાહુતી કરવાની હતી. પરંતુ કેટલાક સંયોગોને લીધે આવતાં એકાદ બે વરસ સુધી વિચાર લંબાવી હજી કેટલુંક વધુ કામકાજ કરી બતાવવાનું ફીક ધારવામાં આવ્યું છે. બે એટલાવખતમાં આત્મલોગના ધોરણ પ્રમાણે અલ્પ આલેખિકા વડે સતોષ પામી હમેશાં માટે તન મનથી આ સંસ્થામાં સત્કેલ ધર્મ વ્યવસ્થાનું કાર્ય ઉઠાવી લેનારા લાગણીવાળા થોડા ઘણા સજ્જનો પણ નીકળી આવશે તો આવા પ્રકારની એક ઘણા મોટા પાયા પરની યોજના અને તે માટે ભેદભરી દ્રવ્ય ધનની સગવડો સુલભતાથી સહજ પ્રકારે મળી આવવાના સંયોગો પણ વિચારી શંખવામાં આવ્યા છે. હાલ આ સંસ્થામાં જેઓ કામ કરે છે તેમનાથી નિવેડી શકાય તે કરતાં પણ વધુ કામ તો હાલમાંજ ચાલુ છે જેથી બે ઉપર કેહેલા પ્રકારના માણસો નહીં મળી આવે અથવા તો પૂરતો પગાર આપી શકાય એવી દ્રવ્યની ઉદારતા દર્શાવી આપનારાઓ નહીં નીકળી આવે તો આ કાર્યને આગળ વધારી શકવા સંભવ નથી. કામ કરી શકનારાઓ સિવાય કામ વધારી શકાય નહીં. તન મનની લાગણીથી કામ કરનારાઓ નીકળ્યા એટલે પછી બીજી સર્વ સગવડોના મૂળ ભૂત ધનની સગવડ તો તન અને મનની છાયાની પેઠે તેની પાછળજ થાવી આવશે.

એ સિવાય આ સંસ્થાના જેવાજ નિષ્કામ આશયથી પડતર કિંમતે દેલાવવા માટે જે કોઈએ પુસ્તકો છપાવ્યા હોય અને જેને ખાસ લોકોપયોગી હોયતો તેને દેલાવવામાં મદદ કરવાનો હેતુ પણ આ સંસ્થાનો છે. તેથીજ નીચેનાં ઉપયોગી પુસ્તકો

વેચવાની વ્યવસ્થા પણ આ સંસ્થાએ સ્વિકારેલી છે.

૧. બાળકોની વાતો. કી. ગુજ

૨ નશીબની કુચી કી. ગુજ

૩ જીવન સંધ્યા. કી. ગાં

૪ જીવનપ્રભાત કી. ગાં

૫ ગાર્શ્વીરનું ચરીત્ર કી. ગાં

૬ સંગીત નીતિ વિનોદ કી. ગુજ

૭ ક્ષાત્રપાળ પ્રતાપ કાવ્ય કી. ગુજ

વળી અમોને જણાવવામાં આવ્યું છે કે, મરાઠી અર્થ સહિત શ્રીમદ્ ભગવદગીતાનો શુટકો, ચીદધનાનંદી ગીતાનું ગુજરાતી ભાષાંતર, મહાન પુરુષોનાં ચરીત્ર, મહાન સ્ત્રીઓનાં ચરીત્ર, શાન્તિ પર્વમાંના મોક્ષધર્મ, આપદધર્મ, અને રાજ્ય ધર્મનું ભાષાંતર, સત્સંગ, (જેમાં ઉત્તમ દ્રષ્ટાંતો સહિત સદ્યોષ છે) શ્રી નરસિંહશર્માનાં ઉપનીષદો, ઉત્પત્તિ ત્રયોની મળીને આશરે આલીસેક હજાર પ્રતો જુદાજુદા સદમહરથો તરફથી બહાર પાડવા સંભવ છે. જેમાંનાં ઘણાં ખર્ચ પુસ્તકો તો ખાસ મોટા કેદનાં અને ૫૦ થી ૧૦૦ દિરમ સુધીનાં થનાર છે.

એક બીજી વાત પણ બહુ ખુશી થવા જેવી છે કે આ સંસ્થા પોતાના દરેક પુસ્તકમાં બંનેતાં સુધી સ્વદેશી કાગળોનોજ ઉપયોગ કરે છે જેથી જ્ઞાન દેલાવવા જતાં પરદેશી કાગળો વાપરીને દેશમાંથી દ્રવ્યનો લાભ કરવા જેવું પણ થતું નથી. ગુજરાતી પ્રગતને પુનઃ એક વખત અમારી વિનંતિ છે કે આવાં એટ ખાતાંને પોતાના તન, મન અને ધનથી સ્હા-યતા આપવી. શ્રીમંતોએ પણ પરોપકાર કરવા માટે જાજીયો પુસ્તકો ખરીદી ગરિબ લોકોમાં વહેંચી આપવાં અને ઉછેરતા વિકાન લેખકોએ આવી સંસ્થામાં જેઠાં પરોપકારી સ્વામીજી શ્રી અખંડાનંદજી મહારાજને ભેદભરી મદદ કરવી.

## યુરોપના સુધરેલા રાજ્યમાં અત્યાચાર !

એ જીવન સ્વતંત્ર રાજ્યમાંથી રજાર એકઠું કરનાર, તે દેશના કાળા માણસો ઉપર કેવો ભુલમ ગુમર છે તે સંખ્યાથી અમેરિકાના એક પ્રસિદ્ધ લેખક માર્ક ટ્વેનને એક પુસ્તક બહાર પાડ્યું છે. આ પુસ્તકમાં રાજ તરફથી થતા અત્યાચારના વર્ણનો રોમાંચ ઉભાં કરે એવાં છે. આવો અત્યાચાર જગતનાં બીજા દેશોમાં થતો હશે કે નહિ તેનું અનુમાન કરવું સહેલું થઈ પડે છે.

કેંગો રાજ્યમાં લીયોપોલ્ડની સ્વતંત્ર સત્તા છે. તેની ધૃષ્ટિ થતાં રાજ્યનાં ભેદોએ તેવા ફેરફાર-સુધારા થઈ શકે એમ છે. એટલું જ નહિ પશુ તેની ધૃષ્ટિ થતાં ગરે તેવા અધિકારો લઈ રાજ્ય છે. તેમના વીશ વર્ષના રાજ્ય સમયમાં ૨ કરોડ ૫૦ લાખની પ્રજામાંથી ૧ કરોડ ૫૦ લાખ પ્રજા થઈ ગઈ છે. આ પ્રમાણે એક કરોડ પ્રજા એણે થવાનું કારણ રાજનો અત્યાચાર કહેવામાં આવે છે !

તે કાળી પ્રજા પાસેથી અનેક જાતનાં કૌરો એવી રીતે વસુલ કરે છે કે જેથી પ્રજા ભૂખે મરી નાથ છે ! એ કરમાંની બાકી વસુલ કરવાને માટે પ્રજાને રજાર એકઠું કરવું પડે છે. સરકારી અમલદારોને માટે ખાવાનું પશુ તેમને જ મેળવવું પડે છે. એના પરિણામે જ્યાંદે અનાહાર, દુઃખ, નિરાશા અને રાત દિવસની ઠંડિન મેહેનતને લીધે તેઓ નિઃસહાય થઈ જંગલમાં નહારી નાથ છે. ત્યાં પશુ તેઓને શાંતિ નથી. સરકારી લશ્કર ત્યાં તેમને પકડીને મારી નાંખે છે. ગામનાં ગામ બાળી દે છે. યુવાન સ્ત્રીઓને પકડી લાવે છે. રાજના ગજવામાંના પૈસા આ પ્રમાણે કલંકના પૈસા કહેવામાં આવે છે ! ને આવા અનેક કાળા માણસોનું લોહી પાથરવામાં આવે તો ૨૦૦૦ માઇલ સુધી પથરાય અને એક કરોડ મરી ગયેલાં માણસોનાં મઠકાં લીયોપોલ્ડ રાજની નજર આગળ પાથરવામાં આવે તો તે કામ પુરું કરતાં માત્ર સાસ અને ચાર દહાડા લાગે !

\* King Leopold's Soliloquy : a satire by Mark Twain. With illustrations. T. Fisher Unwin is. net.

નિયમ પ્રમાણે રજાર એકઠું નહિ કરે તે લોકોના હાથ પગ કાપી નાંખી શિક્ષા થાય છે ! એક પાદરીએ એક દેકાણે ૮૧ કાપી નાંખેલા હાથ, આંગળિયર બાળતા જોયા હતા !

કન્યાદા માણસ-ખાનાર-લશ્કરી સિપાહીએ પણ તેવાં માણસોને આધીન થાય છે ! માણસોની ગોપર લઈને એજ રાજસો તંબાકુ ખનાવવાનું સાધન કરે છે. સરકારી માણસો એક સ્ત્રીનાં બાળકને તેનું નજર આગળ અન્ન વિના દુઃખ આપી મારી નાખે છે. અને પછી કંસાઈની ચેકે તેનો વધ કરે છે ! એક વળત આઠ સ્ત્રીઓને ફોસ સાથે, ખાંધી તેના વધ કર્યો હતો !

આ સમગ્ર લાયકર વાતો; પ્રમાણ સાથે, હાથ માં લખતાં લખે છે કે : ભારત વર્ષનાં દુકાળ-લિયો પોલ્ડના પગ આગળ પડીને કહે છે કે : હે વિચિત્ર કર્મો પ્રભુ ! હું દર વરસે ૨૦ લાખ માણસોને મારું છું કિંતુ તમારા હત્યાકર્મ બેઠું છું હતું વિવાદિત છું ! હે શુર ! મને શિક્ષા આપો. જેથી હું તમારું પગલે આવીને ભારતનો ભાર એણે કરીશ, ત્યાં પછી જન્મરાજ આવીને પોતાની કન્યા લિયોપોલ્ડને અર્પણ કરીને તેને જન્મણે ખતાવે છે. અને હત્યા કાંડ સારી રીતે થાય તે માટેની સલાહ આપે છે.

કિંથનના સુધરેલા રાજ્યમાં આવું લાયકર કામ સર્વ સભ્ય સમાજને લાગતું પમાડે એવું છે. છત પણ કોઈ રાજ તેના આચરણના વિરુદ્ધ પ્રયત્ન કરતો નથી.

રાજ લિયોપોલ્ડે દોરે. મારી નાંખાવી હેલ નેકા યુરોપને હેટ કર્યો છે. તેનાં એ પાંચ કમન પાન વડે કેટલાં ધર્મ મંદિર, કેટલાં દવાખાનાં, કેટલાં વિદ્યારાળા અને શિક્ષણાળાઓ, કેટલાં અનાથ આશ્રમો બને છે ! તે ઉચ્ચ કંઈ કહે છે કે : કેંગો રાજ્યની નૈતિક અને આર્થિક ઉન્નતિને માટે જ હુમેશાં યતન કરે છે ! આ મિથ્યા શબ્દો સાંભળીને સ્વાધીપ યુરોપ સુપ રહી શકે પરંતુ જગતનું મનુષ્યત ચોરસલ મનુષ્યત તરફ થતા અત્યાચાર સહન કરી શકે નહિ ! અત્યાચારનું પતન થવાનું જ આજનાં અંકમાં કેટલાંક કાળા માણસોનાં હાથ કપાયેલાં જિતે. આપવા આખ્યાં છે. તેમને કેટલી વેદના થતી હશે ? તે માત્ર ભગવાન જ નાંખે છે ! હિંદુસ્થાન અહિં સાં પરમોધર્મ માનનાર છે ! હરે એકઠું દુઃખ થાયજ !

રતનલાલ બી. તોલાડા



वनदेवी.



मात-स्नेह.

भारतजीवन मासिक पत्र

प्रान्तीय देवी

वर्तमान १९१०



ज्यादाई (जोन ऑफ ऑर्क) १  
(ज्यादाई ७१२१)



ज्यादाई (जोन ऑफ ऑर्क) १  
(ज्यादाई ७१२१)

# ફ્રાન્સની દેવી.

જ્યાં ફ્રાંક.

[જોન ઑફ આર્ક.]

પાશ્વર્ય આંધરિય, કાલંધલ જેને ધણીવાર (deep scar) ગહનદશ એવું ઉપનામ આપવામાં આવે છે તે તેના પ્રખ્યાત 'વીર અને વીર પૂજન' (Hero & Hero worship) નામના ગ્રંથમાં કહે છે કે "for as I take it Universal History, the history of what man has accomplished in this world, is at bottom the History of Great men who have worked here.....the soul of the whole world's history it may justly be considered; were the history of these" ખરેખર કાલંધલ સંત્ય કહે છે કે જગતને ઇતિહાસ તે જગતની મહાન વિભૂતિઓના ઇતિહાસ છે. જગતના ઇતિહાસ પર નજર કરતાં કાલંધલના વચનની યથાર્થતા ધ્યાનમાં આવશે.

ફ્રાન્સ જગતનું પૂજ્ય સ્થાન છે. એજ નેપોલિયનની જન્મભૂમિ છે. એજ સામ્ય, સમાનતા અને ભાનુસાવની (liberty, fraternity, equality) ની ઘોષણાનું સ્થાન છે. ફ્રેન્ચ વિપ્લવ જેવો ધીમે વિપ્લવ નથી. ફ્રેન્ચ ભાષા 'lingua Franca' ફ્રેન્ચનું ગૌરવ છે. સમૃદ્ધતા, ભદ્રતા, શિષ્ટાચાર, ઉત્કર્ષિત પિપાસામાં ફ્રાન્સ જગતનું આદર્શ છે. પારી નગરી જગતની સુંદર નગરીઓમાં એકસ્થાન લે છે. ફ્રાન્સને જગત અપૂર્વ સન્માનની નજરથી જુએ છે. ઇતિહાસ પિપાસુઓ ભારત, રોમ, મીસર, આદિનાં પતન ભેટ વ્યંથીત થયા છે; પરંતુ ફ્રાન્સ ચીર નવીન છે. પ્રતિ-પતને

ફ્રાન્સનાં નેપો આવિસૌવ ધાય છે. પડયુ; પડયુ પડતું નથી. ડુગ્યુ; ડુગ્યુ; ડુગતું નથી; એ વિધાતાની અપૂર્વ કૃપા છે. રીગ્યુ એક રીગ્યુજના જગપ્રસિધ્ધ ત્રિ મી. રોરે એક સ્થળે કહ્યું છે કે "યુરોપમાંથી ફ્રાન્સ લઈ લેવો તો યુરોપ યાકશ્વિત છે." એ યથાર્થ છે.

ફ્રાન્સ જગતમાં અપૂર્વ શાને લીધે છે? શું ઇંગ્લેન્ડ ટાવરને લીધે? મનોરમ, સુંદર પારી નગરીને માટે? નેપોલિયનના અધિકારને માટે? વાં તેની અપૂર્વ શાસન પદ્ધતિને માટે? ફ્રાન્સ અપૂર્વ-એક અપૂર્વ કન્યાના જન્મને માટે જ છે. આજે લગભગ ૫૦૦, વર્ષ પછી એમ નિઃશંકપણે કહી શકાય છે કે એવી કન્યા જગતમાં ધીમે ક્યાંય જન્મી નથી. ફ્રાન્સ જગતમાં પૂજ્ય આને લીધેજ મનાય છે અને આ કારણને લીધે તે ચીર પૂજ્ય રહેશે.

અમેરિકા, પૂજ્ય એમર્સન અને વોશિંગ્ટનને લીધે; ચિન, કેન્ફુશિયસને લીધે; રૂશિયા, ટોલ્સ્ટોયને લીધે; ભારત, પૂજ્ય શંકર અને બુદ્ધને લીધે; ઈંગ્લેન્ડ મીક્ટન અને કાલંધલ જેવાને લીધે; અરબ-સ્થાન મહમદને લીધે; પાલ્લુટાઈન પૂજ્ય ખ્રીસ્તને લીધે, ફ્રાન્સ પૂજ્ય વોલ્ટેર અને રૂસ્સોને લીધે, અને ચીર પૂજ્ય જ્યાં દાંડને લીધે; જગતમાં આવી કન્યા ધીમે ક્યાંય અવતરી છે કે નહિ તે અમને અજાણ નથી. આ જાતી ધીનાપર ખેલાં લોકોને શ્રદ્ધા નહોતી. એક સામાન્ય જોડતની ઠોકરી દેશનો ઉદ્ધાર કરી શકે એ વાત માનવાને કોઈ સાહસી થતું નહિ. સમયમાં અદભૂત ફેરફાર થયા છે અને યાય છે. આજે જે સત્ય લોસે છે તે કાલે ભાસતું નથી. આજે જે અસત્ય જણાય છે તે કાળક્રમે સત્ય હશે છે. આજે અનેક લેખકો જ્યાં દાંડનાં યશોમાન ગાય છે. અને સ્વયં પોપે પંજી પડેલી માર્ચ ૧૬૦૬ ને દિવસે જ્યાં દાંડનું ગૌરવ પ્રતિષ્ઠા કર્યું છે.

## Beatification Ceremony.

Immense throngs of people were present at St. Peter's, Rome on the 18th

એક સમયે મદગવ ઇંગ્લેંડે સત્તાના મદથી ઉન્નત બની જ્યાંને ડાકલ ગણી અગ્નિમાં દગ્ધ April (1909) when the ceremony of the beatification of Joan of Arc took place.

Thirty thousand French pilgrims gathered in the Eternal City from all parts of France, headed by all the French Cardinals, Arch-bishops and sixty two Bishops.

The facades of St. Peters, says Rhetter, was adorned by a large Standard representing the maid of Orleans in glory while in the interior of each side were others representing her miracles. Besides this the famous building was hung with famous red brocade reaching from the capital to the base of immense pillars, while thousand of electrical light cunningly enterpersed with candles hung from the roof. The function was directed by Cardinal Rompolla, Arch priest of Basilica and by Cardinal Martenelli. Prefect of the congregation of Rites, assisted by Cardinals belonging to the congregation.

They sat in rows having behind them the Archbishops, Bishops, and high dignitaries, of many countries, those from France occupying a conspicuous position. The Secretary of the Congregation of Rites presented the prefect of the same Congregation with Apostolic Brief for Beatification, asking permission to publish it which was granted, the same being asked of Cardinal Rompolla, after which the Papal Brief, which extolled the vir-

કરી દીધી હતી તેજ ઇંગ્લાંડના પુત્રો આજ તેના આ સન્માનમાં સામેલ થયા છે. તેજ ઇંગ્લાંડના લોકો આજે તેને સેન્ટ દેવતા માફક ગણી તેની પુજા કરવા પણ અચકાતા નથી. પૃથ્વીમાં સર્ચાંગ સુંદર શું છે? જીવનની મહત્તા શામાં છે? તેની તેજ સ્વીતા શામાં છે? સ્વદેશ સેવામાંજ. સ્વદેશને માટે જીવનોત્સર્ગ કરવો એનાથી વધારે ઉચ્ચતર, વધારે પવિત્ર, વધારે સુંદર કંઈજ નથી. હું માન માફ પોતાનુંજ કલ્યાણ કરવાને નથી અવતરી; માફ જીવન તે માફ પોતાનું નથી-માફ જીવન દેશને માટે, દેશ પ્રધુઓની સેવાને કાળે છે. એજ અ ખેડુત કન્યાને જીવન મંત્ર હતો અને એ મંત્ર "જનની જન્મભૂમીથ સ્વર્ગદાપિ મારીયસી"ન જ્ય યોષણને માટે તેનું જીવન હતું. તેનાં જીવન બેધુ ઉજવલ જીવન કાલનુંજ નથી. મીસીસ આલીક્ષાન્ વાસ્તવિક કહે છે કે:—"She is the impossible Verified and attained."

lines of the Pucelle "already venerable" was read declaring that she was numbered with blessed ones. ફ્રાન્સમાં પણ આવી પ્રામથુમ કરવામાં આવી હતી. અને જ્યાં દાર્કેન પૂતળાને હારથી થણગારવામાં આવ્યાં હતાં,

Time which is wont to blot out the remembrance of kindly deeds has enthroned her in the hearts of distant generations. Truth albeit tardy, avenge the assaults of calumny, and her unending heavenly triumph wipes out the dishonour once done to her. A crown more sacred than any which earth can bestow marks atonement for the iniquity of her death — "English Roman Catholic Bishops' address to the Bishops of France."

જ્યાં દા'કર્કનો જન્મ-ધ. સ. ૧૪૧૨ માં ફ્રાન્સના ઉત્તર પશ્ચિમ ખૂણામાં દોમરેમી (Doornem) નામના ગામમાં થયો હતો. તે સમયે ફ્રાન્સ ઘણીજ અવનત દશામાં હતું. દેશમાં સંપન્નો નહોતો. ફ્રેન્ચ લોકો બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રાંતોમાં વિલકત થઈ ગયા હતા. જ્યારે સાતમા આદર્સે નામનો રાજ્યાધિકાર ધારણ કર્યો ત્યારે તેના નજીકના સંગ-ની તેના વિરોધી હતા. બુદ્ધા કારણે લીધે બુદ્ધા પ્રાંતો સાથે સંગ-નહોતો. ફ્રેન્ચ એક જાતિ (Nation) નહોતી. આ સમયે ફ્રાન્સમાં છાપખાનાં નહોતાં. ઉચી કેળવણી અને સાહિત્યજ્ઞાન પાઠરીએને હસ્તક હતું. જ્યાંને ન્હાનપણથીજ ધર્મ પર આદર્યો હતો. આદ્યકાળથીજ દેશના હૃદયની વાતે તેના મન પર ઘણીજ અસર છીધી હતી.

જ્યાં દા'કર્કનું કુટુંબ તેના ગામમાં ઘણું આગેવાન હતું. જ્યાં દા'કર્કની મા ઘણી વખત તેને પવિત્ર પુસ્તકમાંથી દેવ અને સત્તોની કહાણીઓ કહી સંભળાવતી. ઉન્હાણાને સમય હતો, શાંતિ સર્વત્ર ફેલી રહી હતી. સરળહૃદય જ્યાં; તેર વર્ષની અજ્ઞાત કુમારિકા પોતાના ગરીબામાં સદિ સૌદર્ય જોવામાં મુગ્ધ થઈ ગઈ હતી, એવામાં એકદમ તેણે દેદીપ્યમાન પ્રકાશનો ઝળ ઝળાટ જોયો. અને એકાએક આશ્ચર્યકારક, અને અદ્ભૂત અવાજ તેના કાને સંભળાયો. આ અવાજ તેકંઈ મહાન અને શુભ આદેશ નહોતો. તે સરળ હૃદયનાં ગાળક સમજી શકે તેવો ઉપદેશ હતો કે "Jeanne sois bonne et sage enfant." "જ્યાં, તું બહી અને કાઠી છોકરી યા" આવાં સ્વપ્ન ચમત્કાર પંછી તેને ઘણી વખત જણાયા અને દેશની અવનત સ્થિતિનું બાન વધારે ભયંત થયું. જ્યાં દા'કર્કનું દર્પદ અંતઃકરણ વધારે સતેજ થયું. આખરે સેન્ટ માઇકેલે તેને સ્વપ્નમાં દર્શન દીધું અને આજ્ઞા કરી કે "જ્યાં! તું બં અને ફ્રાન્સના રાજાને સંકોચ કર. તે તારીજ મદદથી રાજ્ય પાછું મેળવી શકશે." જ્યાં આ નેધ ઘણાંઈ અને બોલી ઉઠી કે "પ્રભુ! હું માત્ર અંજાન ગાળિકા છું.

મને શસ્ત્રકળા આવડતી નથી, ઘોડા ઉપર હું બેસી શકતી નથી. હું કેવી રીતે દેશની રક્ષા કરી શકીશ."

"ઝો. બેદ્રીકુર્ત પાસે બ, તે તને રાજ સમીપ લઈ જશે." આ વાણી સાંભળી જ્યાં દા'કર્કને રુક્તિ આવી ઉતેજીત થઈ. કાર્ય સિંધ શી રીતે કરવું? તે વિમાસવા લાગી. આ વખતે તેના મામાં ત્યાં આવી પહોંચ્યા. જ્યાં તેના માંમાંને ઘણીજ બહાલી હતી. તેણે તેના મામાને પોતાને ત્યાં લઈ જવા કહ્યું. જ્યાં માંમાને ઘેર ગઈ અને તેણે પોતાનું સ્વપ્ન અને આદેશ કહી સંભળાવ્યો; અને બેદ્રીકુર્તને મંગવાની ઇચ્છા જણાવી. આતિ આશ્ચર્યની વાત છે કે તેના મામાને આ વાત પર શ્રદ્ધા આવી. તેના મામા આ વાતને સંમત થયા પણ બેદ્રીકુર્ત સંમત થયો નહિ, તેણે આ વાત પર કહ્યું પાત કર્યો નહિ. જ્યાં આથી નીશચ થાય તેમ નહોતી. તે પોતાના કાર્યને

છેડી દે તેવી નહોતી. મનસ્વી કાર્યોથી ન ગણ. યાતિ દુઃસ્વપ્ન નચ સુસ્વપ્ન" તે ગવનરને મળી અને પોતાને મજેલો આદેશ નીવેદન કર્યો. ગવનર બેદ્રીકુર્તની સમીપ જતાંજ કંઈ તેનો વિરલ પ્રભાવ પડ્યો. અને ત્યાં કચેરીમાં જો માણસો પર એવી અસર થઈ કે તેઓ તેના આ કાર્યમાં મદદ કરવા તત્પર થયા. આ પછી જ્યાં પાછી પોતાનાં ગાપને ઘેર આવી. જ્યાં દા'કર્કના પિતા, માતા મેહોટી વિભાસણમાં પડેલાં હતાં અને આમાંથી ગયવા તેઓએ એક સુકિત શોધી કાઢી. ગામના એક યુવક પાસે લગ્નની માગણી કરાવરાવી. જ્યાં એ વાતને સંમત થઈ નહિ. આ માણસે જ્યાંએ વિવાહને પુદિ આંખીને છે અને એ હવે ફરી જાય છે એવી ફરિયાદ ગાંડી. આ જીના કોર્ટ અને ધીરશ સુધી ગઈ. જ્યાં તેમાં જય થયો. આ બનાવથી તેની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા અને સત્ય અનુસરવાની આકાંક્ષા નેધ સંઘર્ષો મુગ્ધ થયા. જ્યાં દા'કર્ક હવે પોતાનું ઘર હું મેશને માટે પોતાના ઇષ્ટ કાર્યને સિદ્ધ કરવાને માટે છોડ્યું.



જ્યાંદાઈ ઘર ઓડી આસી નીકળ્યાની હુકીકત  
 દીડીએ ત્યાર પહેલાં ફ્રાન્સ ઇંગ્લાન્ડને હસ્તગત શી  
 રીતે થયું તે જાણવું આવશ્યક છે માટે આપણે તે  
 ધીના પહેલી અવલોકીએ.

શીલીપ ગ્રીન્ડને એ ઓકરા હતા તેની પછી તેના  
 પહેલો પુત્ર શીલીપ થયો ગાદીએ બેઠો. આ શીલી-  
 પના ત્રણે પુત્ર સંનતિ વગર મરી ગયા. શીલીપ  
 થોયાની ઓકરી ઇસાએલાનાં લગ્ન ઇંગ્લાન્ડના રાજ  
 સાથે થયાં હતાં અને આ ઇસાએલાનો પુત્ર એડવર્ડ ગ્રીન્ડ  
 ઇંગ્લાન્ડનો રાજ થયો. ફ્રાન્સમાં 'એલીઝ લો' નામનો  
 એક કાયદો અસ્તિત્વમાં હતો. આ કાયદા પ્રમાણે  
 ફ્રાન્સની ગાદીપર ઓકરીના ઓકરાનો હક ગણાતો  
 નહિ. આથી એડવર્ડનો ફ્રાન્સની ગાદીપર કંઈ વાસ્ત-  
 વિક રીતે હક નહોતો. અને ફ્રાન્સના લોકોએ શીલીપ  
 થોયાના ન્હાના ભાઈના પુત્રને શીલીપ છૂટાના નામથી  
 રાજ્યાધિકાર સોંપ્યો. પરંતુ એડવર્ડ ફ્રાન્સપર આક-  
 મણ કર્યું અને ફ્રાન્સપર વિજય મેળવ્યો. જ્યારે  
 ઇંગ્લાન્ડની ગાદીપર પાંચમો હેનરી આવ્યો  
 ત્યારે તેણે ફ્રાન્સપર પોતાનો હક જાહેર કરીયો. આ  
 હેનરી રાજાને ફ્રાન્સની ગાદીપર જ્યાંએ હક નહોતો;  
 ધારણ કે જે હક એડવર્ડ ગ્રીન્ડને હતો તે હક ખીચ  
 કુટુંબમાં ગયો હતો. હેનરી હુશિઆર રાજા હતો,  
 બહાદુર લડેયો હતો અને જેને કેન પ્રાઈવેલુ ફ્રાન્સ-  
 ને હસ્તગત કરવા માંગતો હતો તેથી તેણે ફ્રાન્સપર  
 ચડાઈ કરી. (Barfleur) આલ્ફલેવર પરમરો નાંખ્યો  
 અને તે છત્રી લીધું. ત્યાર પછી હેનરીએ (Aginc-  
 court) આંકિર આગળ કન્ય લોકોપર વિજય મેળવ્યો.  
 અને વિજયી હેનરી કેડ પારી (Paris) સુધી પહોંચ્યો.

ઇ. સ. ૧૪૧૯ માં અર્રેન્સ (Rouen)  
 રૂવાને ઘેરા માર્યો અને તે પછી લીધું. આખરે  
 કન્ય લોકોએ ઇ. સ. ૧૪૨૦ માં (Troyes) ત્રા-  
 ઇયે આગળ સન્ધિ કરી. આ સન્ધિના કસર પ્રમાણે  
 (૧) હેનરી ફ્રાન્સનો શાસક (Regent) થયો. (૨)

તેણે ફ્રાન્સની રાજ્ય કુમારી સાથે લગ્ન કરવું એ  
 નકરી થયું અને (૩) તે સમયે ફ્રાન્સના મૂર્ખ રાજા  
 ચાર્લ્સના મૃત્યુ પછી હેનરીએ ફ્રાન્સની રાજ્ય ગાદી  
 પર બેસવું એવું કર્યું. હેનરીનો ભાગ્ય રવિ આ  
 પ્રમાણે તપનો હતો એટલામાં અસ્ત થયો.  
 હેનરી મરણ પામ્યો. હેનરીના મરણ પછી તેનો  
 અડધ વયસ્ક બાળક 'ઇંગ્લાન્ડનો રાજા થયો અને  
 ફ્રાન્સને માટે હુકુ એક એડર્ડ શાસક થયો. આ  
 સમયે કન્ય રાજા મરણ પામ્યો હતો અને તેનો  
 પુત્ર ચાર્લ્સ સાતમો એ નામ ધારણ કરી નામનો  
 અધિકાર ઘડણ કર્યો હતો. અર્રેન્સ એકાદ બે વિજય  
 મેળવ્યા પછી એર્લિઆ (Orleans) પર ઘેરા  
 માર્યો. આ સમયે જ્યાંદાઈ ચાર્લ્સ પાસે જવાને  
 ઉપરિચિત થઈ.

જ્યાંદાઈ ફરીથી (Yanqueleirs) વેલુસેર્  
 તેના મામા સાથે આવી. અહીં તેની જયાતિ ફેલાઈ  
 અને કેટલાક માણસો સહાય કરવાને તત્પર થયા.  
 અહીં તેને હુકુ એક લોરેએ આમંત્રણ કર્યું. જ્યાં-  
 દાઈ ત્યાં ગઈ અને હુકુને કંઈ શિખામણ આપી.  
 હુકુ તેને ચાર ફ્રાન્ક બક્ષીસ આપ્યા; જે તેણીએ  
 તેના મામાને આપી દીધા. વાલુસેર્માં થોડા સમય  
 પછી જ્યાંએ તેના મામા વગેરેની મદદથી એક ઘોરા  
 ખરીદ કર્યો. અતે જ્યાંએ બોટ્રીકુર્નને રાજાની દાર  
 થઈ હતી તેની ખગર આપી. બોટ્રીકુર્ન આથી વિરમ્ય  
 પડ્યો અને તે પાતુ તેને રાજા પાસે મોકલવાને મ્હાય  
 કરવા તત્પર થયો.

આ હુકીકત જ્યાંના માતા પિતાને મળતાં  
 ભય આક્રુણ થઈ ગયાં અને આ મગ ન કરવાને  
 માટે સમજાવવાની કોશિશ કરવા લાગ્યાં. દ્રઢ આગ્રહી  
 પડેલા પિતાના પધથી મેટ્ર પછી પાછા હકતા નથી.  
 બર્નુડરિએ આવા મનુષ્યોને જોઈને કહ્યું હશે કે

“ન્યાયાનુપયઃ પ્રવિચલન્તિ, પરં ન ધીરાઃ”  
 જ્યાં દાઈને દ્રઢ વિચાર દેરવી શક્યાં નહિ. તેને  
 પોતાના માળાપની માફી માની અને પોતાને કાર્યે લાગી

ઈ. સ. ૧૪૨૬ ની 'ફેબ્રુઆરીની' ૨૩ મી. તારીખે જ્યાં દા'કે રાજા પાસે જ્યા નીકળી, બોદ્રીકુર્તના ઘર આગળ 'માલુસોની' કઠ બસી તેણે જ્યાં દા'કેને એક તરવાર ભેટ આપી, જ્યાં દા'કે પુરુષને વેપ પારણ કરી રાજા પાસે ચાત્રજે ચાલી નીકળી.

જ્યાં દા'કે અને તેની સાથેના મનુષ્યો અગીઆર દિવસ પછી શીનો (Chinon) નજીક (Fierbois) નામના ગામ આગળ આવી પહોંચ્યા, શીનોમાં આર્સ અને તેનું રાજ્ય મંડળ હતું. અહીં બે દિવસ પછી રાજાની સુધાકાત થઈ શકી. મૂકરર કરેલી રાજે જ્યાં દા'કેને. ધામ ધુમથી રાજ્ય ગૃહમાં લઈ જવામાં આવી. રાજા છત્ર વેપ પારણ કરી સરદાર મંડળમાં નીચે ઉભે રહ્યા હતા; અને રાજાનાં વસ્ત્ર અને ચિન્હ કેઈ અન્ય પુરુષને આપી તખ્ત ઉપર બેસાડ્યો હતો. જ્યાં દા'કે રાજાને પહેલાં જોયા નહોતા. રાજ્ય ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. સઘળાની આંખ તેના તરફ હતી! શું થશે એ જાણવાને સઘળા ઉત્સુક થઈ રહ્યા હતા. જ્યાં દા'કે એક દષ્ટિપાત નાખ્યો અને એક ક્ષણ પછી સ્થંભ્યા વગર આર્સની પાસે જઈ બોલી "વિનયી દાકિ! પ્રભુ, ત્હને દીધાંયુ કરો." "હું રાજા નથી. રાજા તો એ—રહ્યા" આર્સે પ્રત્યુત્તર આપ્યો. ઘુટણપર પડેલી જ્યાં ઉભી થઈ બોલી "રાજકુમાર તો તમજે છો. મને કૈવી આજ્ઞા છે. કે તમે રાજા થશો અને તમારી તાજ પેશીની કીચા થશે" આ સાંભળી રાજા અને રાજ્ય મંડળ રતબ્ધ થયું. આર્સ અને સરદારોની ઉપહાસ કરવાની વાત બાજુએ રહી. રાજાને શુધ્ધિ આવી, તેના મનની શંકા ટળી ગઈ, પણ સરદારોના ધર્મ ગુરુઓના મનમાં કંઈ બહુમ રહ્યા. અને તેને વળી પરિક્ષાને માટે પ્વાલિયે

ગોકલવામાં આવી. અહિં બીશયો, યુનિવર્સીટીના માણસો અને જુરજો સન્મુખે પોતે પોતાનું વ્યાજખી પહું સિધ્ધ કરી શકી. અનેક તરેહના પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યા, જ્યાં દાકે તે સર્વના જવાબ આપ્યાં આ પછી તેને ફરીથી શિતોમાં લાવવામાં આવી. અહીં વળી ફરીથી પાછો તેની પરિક્ષા લેવામાં આવી. રાજાએ તેના આદરપૂર્વક સંકાર કેયો. ઘણા અનુસંધાન પછી હવે સઘળાની ખાતરી થઈ હતી કે જ્યાં દાકે રાજાને સહાય કરી શકશે. સઘળાનાં મનમાં આશાનો સંચાર થયો. જ્યાં દાકેને સન્ન કરવાને સઘળી વ્યવસ્થા તૈયાર થઈ જ્યાં દાકેને એકાએક સ્મરણ થઈ આવ્યું. કે તેને માટે જોઈતી તરવાર લા શેઆ નામના ગામમાં મેંટ-કેથેરાઈનના દેવળમાંની વેદી પાછળ મળશે. એકદમ માણસને ત્યાં ગોકલવામાં આવ્યો. અને તેના કહેવા મુજબ તરવાર તેજ સ્થળેથી મળી આવી. એક મુંદર વાપટો તૈયાર કરવામાં આવ્યો અને તેના પર એક ધંશુ ચિત્તની મૂર્તિ અને તેની અને બાજુ પુટણીયે પડતા પાર્થક હતા; નીચે "jhesus maria" એ શબ્દો લખ્યા હતા, જ્યાં દાકેની પરિક્ષા જોવામાં લગભગ બે મહીના વ્યતીત થઈ ગયા હતા. અને એપિલમાં સમસ્ત તૈયારી પૂર્ણ થઈ એટલે તે મહિનાની ૨૭ યા ૨૮ મી તારીખે પોતાના ન્હાના લગ્નકર, જનરલો અને કેપટનો સહિત અપૂર્વ વેશે સજીત થઈ બોલિયાં તરફ પ્રયાણ કીધું. ખોડાના નામના ગામમાં તે થોડો સમય રહી અને અહીં તેણે જે પૂર્વે પ્વાતીયે (priers) આગળ તેના પરિક્ષકોને જણાવ્યું હતું તે પ્રમાણે ઇંગ્લેન્ડે બોલિયાં તેને સ્વાધીન કરવાને પત્ર લખ્યો. હુમેસ જે બનતો આવે છે તેજ પ્રકાર અહીં બન્યો. અંગ્લેન્ડે ઘણીથી તેના પ્રેમુતર વાળ્યો. તેણે મૈન્યમાં સુધોરે કયો. તેના અઘોલિક તેજપૂર્ણ આર્વિલાવથી ઉત્સાહનો વિદ્યુત સંક્રાંતિ થયો. તેણે હૃશ્વરિય લોકોને વિદાય કરી દીધા અને પ્રાર્થના અને આદેશથી સર્વના મનમાં અમા સુધી શકિતનો સંચાર કર્યો.

\*જ્યેમ ઇંગ્લાંડમાં રાજાના જયેટ્ટ પુત્રને "Prince of wales" કહે છે ત્યેમ ક્રાન્સના રાજાનાં જયેટ્ટ પુત્રને દાકિ: Dauphin કહેવા.

ખીજે દિવસે સંવારે યુધ્ધના નેતાઓ એકઠા થયાં અને યુધ્ધ વિષે વિચાર કરતા લાગ્યા. જ્યાંદાકંને એકદમ હલસો કરવાનો અભિપ્રાય હતો; પરંતુ ખીજ સોફો આ મનથી વિરુદ્ધ હતા. જ્યાંદાકંના આ મનથી એક કેપ્ટન એટલો તો ઝુએ થઈ ગયો કે 'જ્યાં' એમ હતોયે યુધ્ધો જ્યાં તે એક આવી કીકડીની સલાહને માનીશું' એવું ગોડી લેયો. જ્યાંદાકંને આવા માણસો વારંવાર તેના કાર્યમાં અવરોધ કરતા. તેનો રૂઆળ, દેખાવ, તેમનાથી સહન નહોતો થઈ શકતો. તેઓ ત્રં એકલા જીન પોળાવી શકે તો તેમ કરવાને તત્પર હતા. આવા વિનમ્ર ભૂખી મનુષ્યો દરેક દેશમાં આપણે જોઈએ છીએ; અને ઘણી વખત તેઓ ત્રાસ કાર્યના શુભ ફળને નુકશાન કરે છે. જ્યાંદાકં આ વાત ઉપર થોડુંજ લક્ષ આપ્યું. તેને તો પોતાનું કાર્ય કરવું હતું. તે લોકોની સ્તુતી યા નિંદાની પરવા રાખતી નહોતી.

કમળેવાધિકારસ્તે મા કલેષુ કદાચન. કર્તવ્ય કરવું એજ તેને શ્રદ્ધ હતું. ફળની તેને વાંછા નહોતી. જ્યાં પોતાની ટોળીના મનુષ્ય લઈને ઘોડાપર એત્રી ચાલી. અંગ્રેજોને ફરીથી તેણે સ્થાન છોડી જવા કહ્યું. અને આના પ્રયત્નરમાં તેને ગાળોત્તે વર્ષાદ મળ્યો. તેથી તેણે આક્રમણ કર્યું? અને વિજયી બનીવડી. ખીજે દિવસે સંવારે મેની પેટ્રોના સુદવારે થોડું લશ્કર પાછળથી આવવાનું હતું તે આવેલું ન ભેંઈ (Dunoi) હુનોઆ નિશ્ચય થયો; અને તે લશ્કરને લેવા પાછો પેટ્રોના (Basilie) જ્યાં નિકળ્યો. જે દુર્ગ આગળથી અંગ્રેજો હુનોઆને અવરોધ કરત, જ્યાં અંગ્રેજો તરફથી ભય હતો, ત્યાં સુધી જ્યાં સાથે ગઈ અને (La Hire) લાહીરની સાથે તે સ્થાન ઘેરી લખી. અંગ્રેજો કંઈ કરી શક્યા નહિ. એકં પલુ. ગોળી પહાર થયો નહિ. હુનોઆ સદી સલામત ચાલી ગયો. આજ ફરીથી હુનોઆ લશ્કરને લઈને ગાળ્યો. તે દિવસે પેટ્રોની લેવા ગઈ. અને પેટ્રોના માફક વિજયી આવી. જે દિવસે હુનોઆ

પાછો ફર્યો. તે દિવસે જાપોર તે સુધી રહી હતી. ખીજ લશ્કરના કેટલાંક આગેવાનો પણ થાકથી આરામ લેવાને સૂતા હતા. જ્યાં એકએક જાગ્યું થઈ ગોલવા લાગી કે 'તેવાર થાઓ, રહને ભાસે છે કે પહારા સિપાઈઓનું લોહી રેકાય છે' એમ કહેતાજ તે નીચે આવી અને પોતાના માથાસને હાક મારી. તેણે તેને માટે ઘોડો સજ્જ કર્યો અને જ્યાં ઘોડાપર સવાર થઈ. એટલામાં દૂર અવાજ થતા સંભળાય. જ્યાં દાકં પોતાની. ધન માગી લીધી અને એકદમ ચાલી નીકળી.

જ્યાં દાકંનું ભવિષ્ય ખરું હતું. જેઓ તેનાથી અગ્રંતોપ પાછા હતા તેઓ છાતા માના દુર્ગ આક્રમણ કરવાને એકલા ચાલી નીકળ્યા હતા. જેવી જ્યાંદાકં ચાલી નીકળી કે તેની પાછળ હુનોઆ વીગેરે સજ્જ થઈ નીકળી પડ્યા. જાનું. ગાલુની હપાહપી પુર્ણ જોરથી ચાલુ રહી. અંગ્રેજો મરણીઆ થઈ લડવા લાગ્યા પણ ગતે નિશાસ થયા અને પેટ્રોના પડનાં પડનાં ફેંચોએ Basille હુરંગત કર્યું. આ સંઘર્ષો સમય જ્યાં રોનમાં પ્રવૃત્તની માફક હુમતી, કેટલાકને ઉતેજીત કરતી, કેટલાકને આશા સિંચતી તે પોતાના વાવડો લઈ લડાઈને ગાખરે ફરતી. પંચી મેનો દિવસ ધાર્મિક હોવાથી જ્યાંએ તે ધંધર સ્તુતિમાં પ્રાર્થનામાં ગાળ્યો. ખીત જેઓ એટલા ધર્મ સુસ્ત નહોતા તેઓ ફરીથી લડાઈના વિચારને માટે એકઠા થયા. (Les Augustine) તે એગરને અને (Les Tourelles) તે તેરછયેપર આક્રમણ કરવાનું નક્કી કરવામાં ગાળ્યું. આ કિલ્લો Glasdale જેવા સુદ નિપુણ, ફ્રેન્ચના હડ હડતા પૈરીના નેતૃત્વ નીચે હતો. આ આક્રમણમાં વિજયે શ્રી ઇંગ્લેન્ડના પક્ષમાં જવાનો સંભવ હતો. પણ જ્યાંદાકંની અદ્ભુત દિગંતે ખીતએને ઉત્સાહી બનાવ્યા. ફ્રેન્ચને માત્ર વિચવાન નેતાઓનીજ જરૂર હતી અને જ્યાં દાકંની દિગંતે તેમનામાં શાય પ્રેર્યું. જ્યાં દાકંનું શુભ જાનર, સુર્ય પ્રકાશ, તેનું ચક્ર

તેજ, તેના મસ્તકપરના ટોપપરથી પડતાં તેજ-  
કિરણો, તેના વિશેષીત. લગ્ન દેખાવ  
અંગ્રેમની હામ ઉડી જતી. ૭ મી મેને દિવસે  
Augustin) સેન્ટ ઓગસ્ટીનો કિલ્લો ફ્રેન્ચ  
એ જીત્યો. આ કિલ્લો હાથ આવ્યા પછી  
ફ્રેન્ચ નાયકો એકઠા થયા આ જીત મેળવ્યા  
તેઓ જ્યાં સુધી "ખીટ્ટો" હાંકર આવી ન  
થે ત્યાં સુધી આગળ ન વધવાનો હાથ કીધો.  
નાયકો એકઠા થયા ત્યારે જ્યાં હાર્કન પગે સ્કેઝ  
મોલો હોતો અને તેથી તેને આરામ લેવા જવા  
હતું. આમ કરવામાં તેમની શી મતલબ હતી!  
તેઓના વિચાર જ્યાં વગર લડાઈ આગળ  
રી લડાઈને સર્વ થયા તેમને એકલા મેળવવાનો  
ર હશે. તેઓએ કરેલા હાથ એક બસ  
સાથે જ્યાં હાર્કન પહોંચ્યા. જ્યારે  
બસ તેની સમિપ આવ્યો ત્યારે  
જણાવ્યું કે "તેઓએ સર્વ એકલા મળી નિશ્ચય  
છે; તો ગે" પણ મુદારો કયો છે" તેણે તેનાં  
પુકરીને કહ્યું "મુદારી પાસેથી જાણ પૂછીશ નહિ.  
ફીર કાલે જશે, હું ઘણા થઈશ" બીજે  
પર મુદારે અજણાઈ થતાં તરતજ સજ્જ થઈ જ્યાં  
ખુબ કાર્ય કરવા ચાલવા લાગી. આગલે દિવસે  
મોજે આ કાર્યની વિરૂદ્ધ હાથ કયો હતો તે સર્વ  
આ કામ કરતા અટકાવવા કહેવા લાગ્યા; પણ  
હાર્કે તેમના કહેવાપર લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. આગળ  
તેમનામાંના એક મૈનિકે તેનો ગતિરેષ કરવા  
ત કયો; આમાં તે ફેલેટમંદ નીવડ્યો નહિ.  
ના જળ તરંગપર સુર્યનો ઉગતો પ્રકાશ અમટી  
હોતો. નહિની પેડી બાનુએ (Les Tourtelles)  
તરંગોને હલેલુગ હોતો. જ્યાંકાં વિભૂતવરાથી  
ગળ વધી. તેનાં માણસો પણ તેની સાથે ધસી  
યાં જ્યાં હાર્કના આવિર્ભાવથી જેમ ફ્રેન્ચ ઉડીપત

થતા હતા તેવી રીતે અંગ્રેજો જીત થતા હતા.

ગ્લારેટ ૩૦૦ માણસોની હુદ્દાત સાહસી સેના  
લઈ આ હુર્ગની રક્ષા કરતો હતો. પૂર્ણ ભેસથી લડાઈ  
શરૂ થઈ. એક બીજીની મુઠાને માણસો વેગથી લઢવા  
લાગ્યા. આ લડાઈના બુમરાણમાં જ્યાંને સ્પષ્ટ અવાજ  
સંભળાતો હતો bonné Cœur bonne esperance  
અને હુલેજ ખંડી પણ આવીછે! વીજેર વાક્યોથી સૈન-  
કોને શૌર્ય પ્રેરતી. લગભગ દશ વાગે આક્રમણ શરૂ  
થયો હતો તે બાર વાગ્યા સુધી ચાલ્યો. હુર્ગ પ્રવેશ  
કરવાને માટે એક સીડી પડી હતી તે જ્યાં હાર્કે  
લીધી અને જીતપર મૂકી. મુદારો માંડ્યું, એટલામાં  
એક તીર તેને છાતીએ લાગ્યું અને વિરકન્યા ભૂમિપર  
પડી. હાથુલર એમ લાગ્યું:- હુવે ફ્રેન્ચોની સર્વ  
આશા જતી રહી. જ્યાં હાર્કના માણસો તેની  
આસપાસ એકઠા થઈ ગયાં. સુખ્યત્વે પ્રથમ દિવસે  
કહ્યું તે તેનો નોકર તેની સન્નીધ આવી ઉભો રહ્યો.  
જ્યાં હાર્કે પોતાના શરિરમાંનું શરૂ ખેંચી કાઢ્યું.  
ફ્રેન્ચમાં આવે પ્રસંગ આ પ્રયમજ હતો. ૧૭ વર્ષના  
આ બહાન બનરહાન મીક્ટના મુખમાંથી એકદુઃખનો  
નિશ્વાસ બહાર નીકળ્યો. જેમ કાંઈ મરણ સમીપ  
તેમ તેણે માર્થના કરી. પણ થોડીવારમાં તેનો વિચાર  
પલટાઈ ગયો. તેણે સિપાઈઓનો જુરસો નરમ ભોજો.  
તેણે હુલો કરનારાઓને પાછા હોતા એમ ભોજા અને  
હુનોઆ પાછા હોવાને રજુનાદ કરવાની વાત કરવા  
લાગ્યો. તે પોતાનું સર્વ દુઃખ આ ભેદ વિચારી ગઈ  
લયડીયાં પાતી તે પોતાના અન્ધપર દ્યાર થઈ અને  
થોડી કે "જરો આશમ દ્યો અને કંઈક અંકાર  
કે" થોડીવાર તે નિરાપદ દ્રાક્ષ મંડપમાં પડી અને  
તરતજ પાછી ફરી. તેણે પોતાનો સ્વેત વાવટો લીધો.  
અને અંગ્રેવર્તી થઈ. "આ પંતાકા હુર્ગની જીતને  
સ્પર્શ કે તરત મુને કહે" તે થોડી થોડીવારમાં એક  
મૈનિકે જણાવ્યું જે "પતાકા હુર્ગને અટકે છે"  
"આગળ વધો આગળ વધો" તે થોડી ઉડી ફ્રેન્ચ લોકો  
લોકોતર ઉસાહથી લડવા લાગ્યા. તેમને એવી તો  
સ્ફુર્તિ આવી કે હુર્ગની જીત ભણે સીડી હાથ તેમ

તેની આસપાસ વેળિત થયા. આ અપૂર્વ ઉત્સાહ, અપૂર્વ જોસ જોધ અંગ્રેજી લય કમ્પિત થવા લાગ્યા. આ શુભ 'વેતામ્મરીને' જોધ લય લીડ અંગ્રેજ કહેવા લાગ્યા "શું તેઓ પોતાને અમર માને છે" "આ મરેલી ફરીથી શું ભુત થઈ પાછી લઈવા આવી છે." તીસ વરસાદની માફક છુટયા પણ તેમાંનું એક પણ તેને સ્પર્શ કરી શક્યું નહિ. તેનો વાવડો દુઃખને અકતાં તે ગર્જના કરી બોલી કે પ્રવેશ કરો; આગળ વધો હવે સર્વ તમારું જ છે." ગ્લાસરોઇલ કંઈ કરી ન શક્યાથી તેનાં મૂરીભર અવશિષ્ટ મનુષ્યો સંગ્રહ કરવા લાગ્યા. જ્યાંદાઈ તેને જોયો "Renty, Renty Classified" તે બોલી: તે મને ગાળો દીધી છે પણ મને તારી અનુકર્યા આપે છે. આના પ્રત્યુત્તરમાં તેણે ગાળોનો વરસાદ વરસાડ્યો. અને તેના અવાજ-પટ મનુષ્યો લઈ એક ન્હાના સેતુથી પાર થવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પુલઅધવચ્ચમાં તુટી પડ્યો. કલાશીદાસ અને તેના મનુષ્યો નદિમાં પડી ડૂળી ગયાં. આ પ્રમાણે આ ઘેસોનો અત આગ્યો. દ્યાર્દ્ર જ્યાં કલાશી-દાસનું મરણ જોધ આંધુ પાડતી બોલી કે "J'ai grande pitié de ton ame" "હું તારા આત્મા ની અનુકર્યા ચાહું છું" ક્યા ઉદારતા!! પોતાના કદા શત્રુને મારી કેવી લાગતી! મહાન પુરુષોનાં હૃદયજ એવાં હોય છે. તેઓ ઉદાર ચિત્ત હોય છે. કર્તવ્ય કરવામાં તેઓના હૃદય વજ્ર જેવાં હોય છે. પણ અન્ય વિષય સમજાવે તે-ઓનાં અંતઃકરણ કુસુમવત્ કોમળ હોય છે. મહાકવિ ભવભૂતિ ઉત્તર રામ ચરિતમાં શ્રીરામનાં ચરિત્ર વિશે યથાર્થ કવે છે કે:-

“વજ્રાદિપિ કઠોરાણી મૃદની કુસુમાદિપિ  
લોકોતરાણાં વેજાસિ કોઞ પારીયતુંદમઃ”

જ્યોત્સ્નાથી આખા આર્જિયામાં આનંદ વ્યાપી રહ્યો. સઘળા હેવળોમાં જ્ય નાંટાના નાદથી અને મનુ-ઓના આનંદોદ્ગામથી ગગન વિહિલું થવા લાગ્યું.

અદ્ય વચરક કન્યાએ માંચ આઠ દિવસમાં ઉઠાવી લીધા અને પોતાની પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી દેખાડી. હવે પણ પ્રત્યેક વર્ષ ૮ મી મેને દિવસે ઓર્લિયાના લોકો શહેરની આસપાસ સરંધસ કાઢી તે દિવસને ચિર-સ્મરણીય રાખે છે. તે આ 'સમયથી જ્યાં દાઈ' (La pucelle d'Orléans)-લા પુરુષો દોર્લિયાં, ઓર્લિયાં કુમારીના નામથી જાળાખાવા લાગી.

ઓર્લિયાં કેન્થને હુસ્તગત થયું એ હકીકત અને કનાં હૃદયમાં આશા સિન્ધન કરતી, ઉત્સાહ પ્રેરતી, ફ્રાન્સમાં સર્વત્ર વિદ્યુત, ત્વરાથી પ્રસરી ગઈ. ૮ મી મેને દિવસે જ્યાં દાઈ રાજને મળવા શીન્થો તરફ પ્રયાણ કીધું. લોચાર નદિ તીરસ્થ લોકો (Loches) નામનો મજબૂત કિલ્લો ખંધ સ્થાનમાં રાજા તેના રાજ્ય મંડળ સાથે હતો. જ્યાં અહિં આદંસને મળી. ફોટોના રાજાના અવાજ હજી કાનમાં ભણકારા મારી રહ્યા હતા, સિપાઈના ઉત્સાહપૂર્ણ સ્તુતિરવ હજી શ્રાવ્ય નહોતા. ફેનિકેનો ઉત્સાહ તાજે હતો, આજ પ્રસંગ આગળ વૃધવાને અને Rheims નગરમાં અભિષેક કરવાને વધારે યોગ્ય છે એ વિદિત કરવાને અહીં આવી હતી. રાજા વ્યર્થ, મોજમજમાં, લોગ વિલાસમાં, સ્તુતિ પાંડકોના યોદ્ધા વચ્ચે સાંભળી રીંગમાં, ગાનવાન મીનલસોમાં પોતાનો અમુદ્ય સમય અને શુવન વ્યતીત કરતો હતો. રાજ્ય મંડળમાં-હલકા મનુષ્યો વિશેષ હતા. "આજ અમન ઉડાવો. કાલનું કાલ છે, અહીં શું જોણું છે" એવી સલાહ સર્વ કોઈ આદંસને આપતું હતું. જ્યાં દાઈને અહીં રાજને પોતાની શુદ્ધિમાં લાવવાને યોગ્ય સમય જોડી ધવુ પડ્યું. રાજની સુલાકાત વિરલજ થતી હતી. વિલાસમિયતામાં પાજરમણીઓ અને પુરુષ મસ્ત હતાં. જ્યાંદાઈ વધારે સમય આ સર્વ જોઈ શકી નહિ. તેણે ઘણાને સમજાવવાની કોશીશ કરી પણ:-

સખા હમને નિહાયત ફેરીશિ' કી

તાકે કુન્ન સમએ;

"અગર સમએ તો રહે સમએ કે

અજતક કુન્ન નહીં સમએ."

એવી તેની સ્થિતિ હતી. આખરે એક દિવસે જાની મુલકાતને માટે રાજના ઓરડા બહાર ઉઠી. રાત તેના ઓરડામાં મંત્રીઓ સાથે કંઈ મસ-  
કરી રહ્યા હોતો. કંટાળીને જ્યાંએ બારણું  
ક્યુ. તેને અંદર દોબલ કરવામાં આવી. જ્યાંએ  
જાને વિનવિ કહ્યું: "સર્જન! વ્યર્થ મસલતમાં શા  
ટે વખત રુઆવો છો? રૂમ્સ બંધ અલિખેક કરાવો."  
મુલકાતવું પરિણામ એ આવ્યું કે સોઆરથી  
સ મુખીના માર્ગે અંગ્રેજો પરિત્યાગ કરે કે તરતજ  
સંજવા રાત્રીએ કમુલ કયું. ઓર્ડરમાંના ઘેરા-  
થી છુટું છવાયું બંધી ગયેલું લશ્કર અને સર-  
ન ફોર્સેટકેલું લશ્કર માર્ગમાં હતું. જ્યાં કમુલ  
અને આને માટે તૈયારી કરવાને તત્પર થઈ. ૧૧  
જુનને દિવસે તેણે Jangheap બર્ગના મના કીડકા  
ર હુલ્લો કર્યો. આ કિડકો ડ્યુક ઓફ સફોક્ની  
રહારી નીચે ચતુર સેનાના સંરક્ષણમાં હતો. જ્યાંના  
ધાપર એક ભારી પથ્થર લાગ્યો, અને જમીનપર  
કી ગઈ. પણ તરતજ ઉભી થઈ અને સિપાઈએને  
તોજન દેવા લાગી. ડ્યુક ઓફ આલેન્ડ જેને સાથે  
પાવી હતી અને જેની પલિને તેના સ્વામીને સહિ-  
લામત પાછો આપવા વચન આપ્યું હતું તેને  
ફરેશી હાલેવા લાગી—Avant, genaili duc, આવાં  
મંત્રીલ ડ્યુક વિનથી સરકાર, અમે થા. શું તમે ભૂલી  
પા છો કે તમંતરી પલિને તમને પાછાં સહસલા-  
મત આપવાનું વચન આપ્યું છે? આવી રીતે હંમેશ  
જ્યાં લડાઈને ધુમ્મસ વધારે હોય ત્યાં તે પોને  
સ્તાકા લઈ ઉભી રહેતી અને પોતાના માણસોને  
પ્રાર્થ પ્રેરતી. ડ્યુક ઓફ સફોક્ ધણેજ સ્ત્રી આદર-  
માન બાળવનારો અને સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે માનની નજરથી  
નેનાર હોતો. એવું કહેવાય છે કે તે બે-બેયો હતો કે

"એ. હું શરણ થઈશ તો એ વિરાંગનાનેજ, ખીલ  
કોઈને નહિ." અને જ્યારે ફ્રેન્ચોએ છેવટે વિજય મેળ-  
વ્યો ત્યારે તેણે પોતાની તરવાર જ્યાંકેને આપી  
અને શરણ થયો. ઇતિહાસકાર જણાવે છે કે  
"Suffolk was always the finest gentleman  
and the most perfect gentle knight of his  
time." પછી ફ્રેન્ચોએ. Meaning સ્થલાંધથી સર  
કયું. અહીંથી રૂમ્સ જવાને માટે આંગળ વધવા  
લાગ્યા અને થોડી કુચ કંચી. પછી લશ્કરના કેપટના-  
માં મતભેદ ઉપસ્થિત થયો. તેઓમાંના ઘણા આંગળ  
વધવાને બદલે (Beauregard) ઓલ્ડસી આંગળ પડાવ  
નાળી રહેવા સુચવ્યું. જ્યાંકેને અભિપ્રાય આંગળ  
વધી દુશ્મનોની રહાએ થવાનો હતો. નિરૂપણે  
તેમનાપર તુટી પડો અને આપણે વિનંત્ય થયો. બે  
તેઓ આકાશમાં હુરો તોપણ આપણે તેમને પકડીશું.  
એજ તેની વિશિષ્ટતા વાણી હતી. કવિ. યથાર્થ  
કહે છે કે:—

"રણ મેદાને ચડ્યાં તો ધુમ્મસ, પાછળ નવ  
હકંબુ"\*\*\* દેવથેગે બન્ને લશ્કરનો મેળાપ અચાનક બની  
આવ્યો. અંગ્રેજો સંખીપની ઝાડીમાં સંતાઈ રહેલા  
હતા. અને તે સ્થાને ઘણું સુરક્ષિત હતું. કેટલાંક  
ફ્રેન્ચ જાસુસોની હીલચાલથી ગભરાયેલું હરણ ઝાડીમાં  
જ્યાં અંગરેજો ફ્રેન્ચોને આવતા અટકાવવાના હોત્યાં  
પડ્યા હતા ત્યાં ગયું. તેઓએ બંદુક ફોડી અને  
આને લીધે તેમનું સ્થાન કળી શકાયું. અંગ્રેજો  
પોતાના બચાવની તૈયારી કરે ત્યાર પહેલાં ફ્રેન્ચ  
લશ્કર વિદ્યુત્તરંગથી તેમના પર ધસી આવ્યું.  
(L'E Hire) લાહીરે તેનાં માણસો સાથે જોડો દુશ્મનો  
પર તુટી પડ્યો. અદ્ભુત વીર્યથી ફ્રેન્ચ લડવા લાગ્યા.  
અંગ્રેજો યુધ્ધ વિશારદ Talbot તાંદળો અ-  
ખીન નાથકે હતા. એવાં લુલસાણી ફ્રેન્ચ સેનાએ  
હુલ્લો કર્યો કે અંગ્રેજો આશ્ચર્ય ચકિત થયા. ફ્રે-  
લડનારા, માણસ કે દેવના આદમી છે, વા સેતાનના  
જીવાનો.

સાથી છે, એવો તેમને ભય પેદા થયો. અંગ્રેજ સેના અત્યવશિત ઘર ન્હાસવા લાગી. ફ્રેડરિકે જોયું કે જ્યની આશા નથી ત્યારે તેણે યુદ્ધક્ષેત્રમાંથી પલાયન કીધું. તેઓ મરણીઓ થઈને લડવા લાગ્યા અને અંગ્રેજોના હાથમાં દેહ પકડાયા. લોર્ડ સ્કેલ્સ અને ઇગોરફોર્ડ પણ પકડાયા. આ પાતેના યુદ્ધમાં અંગ્રેજોને ૪૦૦૦ હુબર માણસોનું નુકસાન અને ૩૦૦૦ હુબર માણસો લગભગ મરણ પામ્યા જ્યારે સ્લાવી બાબુએ ફ્રેન્ચને કંઈ ન જેવું નુકસાન થયું જ્યારે. ફ્રેડરિકે યુદ્ધમાંથી પલાયન કરી ગયો. ત્યારે જ્યાં-દાં જે પાછળ દોડી હતી, તેણે એક અંગ્રેજ ફેલીને ફ્રેન્ચ લોકોના અત્યાચારનો લોગ ચતો ભેયો. આ ભેદ જ્યાંનું હૃદય ફડાથી ભરાઈ આવ્યું. તે એકદમ અંગ્રેજો અને બીજાઓને સારવાર આપવા લાગી. જ્યાંદાર્ક (Sully) ને પાછા પકડાયલા ફેલીઓને મુકિત આપવાને માટે અનુરોધ કર્યો અને સઘળાને છોડાવ્યા. પાછળ જ્યારે આ બે આ દયાના અવતાર પ્રતિ અંગ્રેજોને ભુલંભર બીજો ત્યારે તેમના પર ઘુણા આવે છે.

જ્યાંદાર્કે જેટલું મનુષ્યને શક્ય છે તેટલું કરી દેખાડ્યું હતું. ઓલિયાનો ઘેરો ઉઠાવ્યો હતો, ફેમ્સ જવાને માર્ગ સરળ કર્યો હતો, અંગ્રેજોને પરા-ભવ કર્યો હતો, ફ્રેન્ચ સેનામાં ઉત્સાહ પ્રેર્યો હતો અને એમ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું હતું કે ચાર્લ્સને ફેમ્સ જઈ રાજ્યાભિષેક કરાવવામાં કંઈજ હરકત જેવું રહ્યું નહતું એટલુંજ નહિ પણ ચાર્લ્સને તેમ કરવું એ આવશ્યક હતું. વિસ્ત્રાસપ્રિય રાજાને આ વાત રૂચી-કર નહોતી. તેના મંત્રીઓને રૂચીકર નહોતી. ફેમ્સના આર્કબીશપને પણ રૂચીકર નહોતી. જ્યાંદાર્ક અને તેનાં મનુષ્યોએ મેળવેલા વિજયે આ આનંદી રાજા પર કંઈજ અસર કરી નહિ. તે જોઈને જહાનાં બતાવવા લાગ્યો. “આજ નહિ, યોગ્ય પ્રસંગે” એવી વાત કરવા લાગ્યો. ગમે તેમ પણ અતે ઘણા માણસોના વચનને માન આપવાની ચાર્લ્સને ફરજ પડી લશ્કર ઉઠાવ આગળ એકઠું થયું અને અહીં રાજા આવી મળ્યો. જ્યાંદાર્કે તેના ઉત્તમ આચરણથી,

પવિત્ર છાંદગીથી, દુર્લભ કાર્યોથી સિદ્ધ કરી આપ હતું છતાં રાજ્ય મંડળના માણસો અને પાદરીઓ શંકાની નજરથી જોતાં અને ડાકણ છે એમ માનત ઘણક તેની પાછળ તેની નિંદા કરતા. જ્યાંદાર્કે તે બે ભાષાઓ અને તેના માણસો ૨૮ મી જ જ્યાંથી નીકળ્યા. બીજે દિવસે નાબુસીથી ધર ધસે, ઉમરાવો, માર્શલો, એડમીરલો વગેરે લઈ બી દીવસે છાંદગીથી પ્રયાણ કીધું. રાજાની સાથે ફ્રેન્ચ લાડીર, ડયુક દાલેઓ વીગેરે જેઓ જ્યાંની સ લડાઈમાં ભાગ લીધો હતો તે સહુ હતા. (Auxerre) એકેર નામના ગામમાં તેમણે પ્રથમ પડાવ નાખે આ સ્થાન બર્જેન્ડીયન્સના હરતક હતું. તેઓ લાં આપીને આ પ્રમાણે રસ્તાપરના કેટલાક ગામો હરત ગત કરતા (Troyes) ત્યાંએ આગળ આ પહોંચ્યા. જે શરમ ભરેલી સપ્તીથી ચાર્લ્સે પોતા રાજ્ય શુભાવવાનો હતો અને હેનરી ફ્રાન્સનો રા થવાનો હતો તે અહીંજ યદ્ય હતી. રાજા અને તે સલાહકારો અહીં રહેલી વિમાસણમાં બસ્યા. આ સ્થાન સર કરી લેવું કે એમને એમ આગળ વધવું વાતના નિર્ણયને માટે મસલત ચાલી. આ મરદો માં જ્યાંની સલાહ લેવામાં આવતી નહોતી. જ્ય કોર્ટના કોઈપણ માણસને સલાહ આપવાની છ હતી. આ વસ્તુ સ્થિતિથી કંટાળી એક જણે હિંમત રાજાને કહ્યું કે: “જે જ્યાંદાર્કેનો અભિપ્રાય ન લે હોયતો એ બહેતર છે કે. આપણે અહીંથી પા ફરવું કારણ કે આપણે અહીં જ્યાંદાર્કેના કહેવા ફેમ્સ જવા આવ્યા છીએ. માટે જો તેની સલા ન લેવામાં આવે તો કોઈનીજ સલાહની આવશ્યક નથી.” આજ વખતે જ્યાંદાર્કે તે જગાએ આવી. અર્કબીશપ એક ફેમ્સ બોલ્યો: “જ્યાં, રાજા શું કર તેની વિમાસણમાં છે.”

જ્યાંદાર્કે જવાબ આપ્યો: “હું કહું. તે ત માનશે !”

રાજાએ જવાબ આપ્યો “તું જન્મે કહીશ તેમ કરીશું.”

જાએ કહ્યું: “અરે ઉદાત રાજપુત્ર! હારા લશ્કરને આરા કર કે એકદમ (Troyes) વાધયે પર હલ્લો કરે “અને હું ખાત્રીથી કહું છું કે ત્રણ દિવસમાં હું શહેરમાં દાખલ કરાવીશ અને ડયુકે એક બર્ગન્ડી બચ આશ્ચર્ય પામશે.”

રાજ્ય મંત્રીમાંના એકે કહ્યું કે “જો તું છ દિવસમાં આ કાર્ય સિધ્ધ કરી શકે તો અમે ચેલેન્જીએ”

જ્યાં દા’કે રાજાને ઉદ્દેશી કહ્યું “છ દિવસમાં તહિ, કાલેજ સર થશે” રાતેજ જ્યાં હલ્લો કરવાની સર્વ તૈયારી કરવા લાગી માણસો સર્વ ઉત્સાહથી મદદ કરવા લાગ્યા અને તોપ ગોઠવવાને માટે લોકડાં, બારીઓ જે કંઈ મળે તેના ઉપયોગ કરી એક ઉચ્ચ સ્થાન ગોઠવ્યું. રાત્રે તેઓએ એવી ઉત્તેજનાથી કામ કર્યું કે નગર વાસીઓના અચ્ચાનો પાર રહ્યો નહિ. બીજે દિવસે સુવારે ગભરાટથી તેઓ દેવળમાં પ્રાર્થના કરવા દોડી ગયા. તેઓના મનમાં એમ આશ્ચર્ય કે ફ્રેન્ચ લશ્કરને (St. Michael) સેન્ટ માઇકેલની સહાય છે સી રાજાને અધિન થવું એ શ્રેયસ્કર છે. ઓર્લિયાંમાં જેવા બહાદુર લડવા હતા તેવા અહીં નહોતા. તેઓ ભીડ હતા અને પાછા હલતા હતા. આ બારીક પ્રસંગે બીશપ અને શહેરના અડધા માણસો સરથસમાં બહાર નીકળી રાજાને મળવા ગયા. રાત્ર શહેરનું રક્ષણ કરવાને અને કંઈ ધન કર્યા વગર તેમને ચાલી જવા દેવાને કબુલ થયો. આ પછી ન્યાંદા’કે શહેરના દરવાજા આગળ જઈ ઉભી રહી. શહેરમાંથી હારીને માન લઈ ગયેલું લશ્કર ચાલી નીકળ્યું. અંગ્રેજો અને બર્ગન્ડીયન્સ તેના તરફ દ્રષ્ટિ નાખી ચાલવા લાગ્યા. આ લશ્કરમાં તેમણે પ્રથમ પકડેલા ફ્રેન્ચ કેટીઓ હતા. આ ફ્રેન્ચ કેટીઓ જોતાંજ ન્યાં જોલી ઉડી “En nom Dieu ઇધ્વરની ખાતર તેમને તહિ લઈ જવા દેવાંમાં આવે” તેઓને

કુચ કરતા અટકાવવામાં આવ્યા. લાય નાદનું રણ શીંગડું વાગ્યું રાજાને ખબર કરવામાં આવી. ચાલ્સને લોકોને પૈસા ભરી છોડાવવા પડ્યા. ચાલ્સની ત્રીજેરી પૈસાથી રેલ છેલ નહોતી. પરંતુ જ્યાં દા’કે દયાના અવતારે તેમના પ્રતિ અને કમિપત ધણ પોતાના ભાઈઓને બચાવ્યા. જો ન્યાંદા’કે આ વાત પર અલક્ષ્ય કંઈ હોત તો તેઓ હુમેશને માટે જેલમાં પોતાના દિવસ પૂરા કરત. તેજ દિવસે રહાંકે ચાલ્સ નગરમાં પ્રવેશ કીધો અને ત્યાંના કેથેડ્રલમાં લોકોની અધિનતા સ્વિકારી.

જેવી ત્રવાધયેની સ્થિતિ તેવીજ ત્યાર પછી બીજા શહેરોની હતી. અમે લડાઈના લાંબા વિસ્તારવાળાં વર્ષો નોથી ન્યાં દા’કેના જીવન જ્ઞાંતના પાના વધારે રોકવા માગતા નથી. ઉપરના થોડા બનાવોથી તેના અપૂર્વ સાહસ, યુધ્ધ વિશારદત્વ, કર્તવ્ય પરાયણતાની શાક્ષ પૂરે છે. ત્રવાધયે પછી નગર શાલીં એક તેનાજ જેવુંજ ઉપયોગી હતું તે પછુ તેમને હાથ આશ્ચર્ય આમ તેઓ આગળ વધવા લાગ્યા. રસ્તામાં જેડેતો અને ઇતર મનુષ્યો જ્યાં દા’કેને મળવા આવતા, તેઓ તેને તરેહુવાર પ્રમન પૂછતા, તેઓ સરળ હલ થયી પૂછતા કે “લડાઈમાં તેને કંઈજ બીક લાગતી નહોતી.”? સરળ હુદયા જ્યાં જવાબ આપતી “કે તે કશાથી બીકતી નહોતી. પણ હવે તે વિશ્વાસ ધાતથીજ રહે છે.” અ. એક પ્રકારની ભવિષ્યમાં બનનારી બીના હતી. તેઓ હવે ધીમે ધીમે ફ્રેન્સની લગભગ આવી પહોંચ્યા, અહીં પણ ચાલ્સે વિલગ્ન કયો હોત પણ તે સ્થાનના લોકો ત્હને રહામા મળવા આવ્યા. આન દોલ્લાસથી ચાલ્સે ફ્રેન્સમાં પ્રવેશ કીધો અને તાજ પોશીની સર્વ તૈયારી થવા લાગી. આપણે જુલાઈના અરસામાં આવી પહોંચીએ છીએ. ફ્રેન્સ નજીક આવી ચાલ્સે, આર્કબીશપની સાથે Arch Dioc આર્સ’હેવેના મહેલમાં ઉતર્યો. બીજે દિવસ પ્રાતઃ કાલે આર્ક બીશપે ધામધુમથી નગરમાં પ્રવેશ કીધો. રહાંકે ચાલ્સે ઉમંગવા અને લડાઈના નાપકે, લશ્કર



અહિત નગરમાં ગયા. જ્યાં દાર્ક રાત્રેની ણાબુએ અશ્વપર પતાકા લઈ સ્વાર થઈ હતી. આખું મંડળ ફેરોલની બહાર આવી ઉભું રહ્યું. અહીંના-ફ્રાન્સના રિવાજ પ્રમાણે એક લોર્ડ સર્વ જણને વિદિત કયું. "કે અમે ફ્રાન્સના ઉમરાવો આદર્શનો કાલે ફ્રાન્સના રાજન તરીકે રાજ્યાભિષેક કરીશું. આની વિરૂધ્ધ કંઈકને કંઈ કહેવાનું હોયતો કહે" હર્ષના નાદથી લોકોએ જવાબ વાળ્યો. આખી રાત્રી તેઓએ તૈયારી કરવામાં વ્યતીત કરી. બીજે દિવસે ૧૭ જુલાઈ ૧૪૨૬ ને દિવસે રુબારમાં ચાર નાઇટ સભ્ય થઈ Abbey of Saint Remy આગે એક સેન્ટ રેમીના મઠમાંથી રાજ્યાભિષેક કરવાના પવિત્ર વાસણે લઈ આવ્યા સેન્ટ રેમીના-મઠને મહત્ત અપૂર્વ વૈભવથી સજ્જ થયો અને (Saint Devis) ના મંદિર આગળ આકર્ષણીય-ધર્મોપદ્યક્ષ બીજા પાદરીઓ સાથે એકઠા થયાં. ત્યાંથી યુદ્ધમાં જઈ આદર્શને વિધિપૂર્વક અભિષેક કર્યો. દિવસે સ્હવારે જ્યાં દાર્કે ડયુક એક્ટાઈના કાગળ લખી ફ્રેન્ચની વિરૂધ્ધ ન જવા સુચવ્યું. ૧૧ દાગળ હુણ મુખી Lillo નામના સ્થાનમાં બળાવો ખેલો છે. જ્યારે તાજબોશીની ક્રિયા પૂરી થઈ. "રે જ્યાંએ રાજન પગે પડી કહ્યું "હે રાજન, સ્થિરની મરણ પરિપૂર્ણ થઈ છે. ફ્રાન્સના સ્વતંત્ર અધિકારી તમે થયા છો." આટલું કરી રહ્યા પછી તે રક્ષાન વદને ગોલી છે કે "હે મમ્, હવે તારી દાસીને શ્રીતિમાં જવા દે" આ શબ્દોમાં ગર્ભિત અર્થ હશે. એ સમજ-ન્ધી ફ્રેન્ચ લેખકોમાં મતભેદ છે. કેટલાક કહે "એમ્" અનુમાન છે કે જ્યાં એમ સુચવવા માગતી હશે કે તેનું કાર્ય હવે પૂર્ણ થયું છે. તેણે-તેની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી દેખાડી હતી હવે કંઈ કરવાનું બાકી રહ્યું નહોતું. જ્યારે બીજાએ બીજા તર્ક કરે છે. ગમે તેમ હો, આ લેખકોના વિવાદાસ્પદ વિચારોને અવલો-કવાને અવકાશ નથી; પરંતુ એટલું નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકાય છે કે જ્યાં દાર્કે એમ વારંવાર સુચના કરેલું છે કે (My mission will last but a year) આ ઉપરાંત વગી દુનોઆ, જેના વચનની યથાપિતા

સમજન્ધી લેશ પણ શક નથી. અને જેણે જ્યાં દાર્કે ની સાથે ઘણું ભાગ લીધો હતો તે ૧૫૦૮ જણવે છે. જ્યાં દાર્કેની જેમ પ્રતિજ્ઞા હતી જે તેણે પરિપૂર્ણ કરી હતી. આ ધારવના સમયે જ્યાંના પિતા માતા મામા, સર્વ ફ્રેન્સ આવ્યા હતા. તેમને એકત્રે પોતાના ગામમાં જવાની ઇચ્છા જામત થઈ આવી, તેણે આદર્શને જણાવ્યું કે તેના છવનનું કાર્ય પરિસમાપ્ત થયું છે, પણ તે પોતાને ગામ જઈ શકી નહિ. જવા દેવામાં આવી નહિ. રાજ્યએ તેના પિતા માતાનું ઘણું સન્માન કર્યું. એમરેમી ગામપર સઘળાં વેરા હુમેશને માટે-મોક્ર દીધા અને તે ફ્રાન્સના મહાન વિપ્લવ સુધી માક્ર રહ્યા હતા. જ્યાં પોતાના માળાપના જતી વખતે ઘણી દીક્ષગીર થઈ. આ સમયથી તેના છવનમાં પરિવર્તન ઉપસ્થિત થયું, ખેલાનું તેજ, સા-હસ અધ્યાવસાય હતાં ખરાં પણ ખેલાંની શૂર્તિ અને આનંદ નહોતો. વિધાતાના આદેશથી તે પ્રત્યેક કામ કરતી એમ હવે તે કહેતી નહિ. જ્યાં દાર્કે પોતાને પિતૃગૃહે પાછી ફરી હોતતો ઇંગ્લેન્ડનું ચરિત્રે કલંકીત થયું નહોતં. વિધાતાનું દુરાવગાહ વિધાન સંમજવાને કાણુ શકિતમાન છે! જય પછી જય ચાલેસને અભિવાદન કરવા લાગ્યા, નંગરો ઉપર નંગરો અધિકૃત થવા-લોગ્યા એ વિસ્તાર પુર્વક હેવાલ ન લખતા અંમે આગળ શું થયું તે સમજન્ધી બે ગોલ કહીશું. આદર્સ (Chateau Thierry,) થાતો થીય-રીમાં આવી પહોંચ્યો. અહીંથી પારી-Paris જવાનો સરળ માર્ગ હતો. પણ આદર્સને તે હસ્ત-ગત કરવા સમજન્ધી વિચાર થયો નહિ. પગે પગે જ્યાંના દરેક કાર્યમાં અવરોધ આવવા લાગ્યો. જ્યાંએ એક સમયે ઉતેલતા થઈ કહ્યું કે: "પારી લીધા વગર અહીંથી એક ડગલું પણ આગળ એડીશ નહિ. ગમે તે કારણથી રાજ્યએ માણસો મોકલી આ કાર્ય કરવાની મનાઈ કરી એટલું જ નહિ, પણ પારી પર હુલો કરવા જવાના માર્ગમાં આવતા પૂલનોજ નાશ જે કાર્ય દુરંમનોને હાથે થયું એમનું હતું તે રાજન

ના તરફથી થયેલું-એક જ્યાં ખિન્ન થઈ. દિવસે દિવસે જ્યાંનું મન ઉઠાસે યતું ગયું. રાત્રીની આ વર્તણૂકની છરી ધીમે ધીમે તેના અંતઃકરણ સુધી લોકાઈ. તેણે રાત્રીને કહ્યું હતું કે જે કરવું હોય તે તરફથી કરી લેવું. St. Jean ના દિવસ પછી તેની શક્તિ રહેશે નહિ. આદર્શ પોતાનું મુખ્ય મથક Compiegne શરૂ હતું.

આ પ્રદેશમાં જ્યાં દા'કે ન્હાના ન્હાના ગામોની મદદે જતી. જ્યાં દા'કે અત્યાર સુધી હુમ્મશાં વિજય પ્રાપ્ત કરતી હતી પણ હવે પરિવર્તન થવા લાગ્યું. તેની વિરૂધ્ધમાં ક્રોપાન્ક નજીક એક દિવસ રહેલું કહ્યું હતું જે "Dear friends and children I have to tell you that I have been sold and betrayed, and will soon be given up to death" આ લલિત ખરૂં પડ્યું છે. ક્રોપાન્કના લોકોએ આ હક્કને આશ્રય આપ્યો. તેણે ઉપયોગી સ્થાન હતું અને ઈંગ્લેન્ડે તે આક્રમણ કરવાનો વિચાર કર્યો. જ્યાં દા'કેને ખંજોર પડતાં J'irai voir mes bons amis de Compiegne બોલી તેના માણસો લઈ ગઈ મદદે દોડી. જ્યાં દા'કે (Crepsey en valois) કેપસીઆં વાલોઆ માં હતી. પ્રાતઃકાળમાં નીકળી જવા જ્યાંનો વિચાર હતો. પણ તેમ જાની શક્યું નહિ. અંગ્રેજો અને બર્ગેડીયોને આ વાતની ખબર પડી. જ્યાં દા'કેની યુક્તિ યુધ્ધ નિપુણતાથી ચોખ્ખી હતી તેણે Margny લીધું અને સાંઝે Clairmont આક્રમણ કરતાં પહેલાં તે વિજયી નિવડી. તેના લશ્કરનો પૃષ્ઠ ભાગ નહાસવા લાગ્યો. જ્યાં દા'કેની જનતું ક્યું, આખરે અંગ્રેજોથી તે પરિવેષિત થઈ. અને ઓલિયાં કુમારી વિર અભિમન્યુંની માફક શરૂ થઈ માં નિપત્તિ થઈ. તેને પકડનારે તરતજ John de Luxembourg ને વેચી Lionel of vendome નામના માણસે નિરસ્ત્ર કરી આ પછી જ્યાં દા'કેને વૃત્તાંત વિવાદ સુધી છે. એ લખતાં આખંધો આસુ આવે છે. હૃદય

વિદીર્ણ થાય છે. જ્યાં દા'કે પ્રતિ અંગ્રેજોએ જે વર્તણૂક બતાવી છે તે ચિર કલંક છે. કદિપત અધકુપ હતા સમજાવી લખતા અંગ્રેજ લેખકો જ્યાં દા'કે પ્રતિ કદેલાં આચરણ કયેમ વિસરી નય છે તે સમજાવતું નથી. આખંધો

\* Here she was confined in the great tower of the castle—the only tower which now remains, and which is yet shown as her prison. She was now treated with most determined cruelty. Heavily ironed her feet in the day time were fixed in iron socks and at night a chain was fixed round her waist, so that she could not move over her wretched bed..... Not only from her coarse brutal guards was she exposed to every species of insult, even her Captor, John of Luxembourg accompanied by Warwick and Stralford did not blush to visit her in prison and triumph in her misery. Yet this was the age of chivalry and Joan was a woman and a fallen foe! One enduring the foulest wrongs at the hands of so called Christian knights and nobles, would have received among the pagan ancients, the honours due to the most devoted patriotism. Luxembourg jestingly told the poor captive that he had come to release her, if she would promise never to take arms again. 'Do not mock me' she replied with dignity. 'I know that you have neither the will nor the power.' The English will kill me believing that, after my death they will gain the Kingdom of France but were there a hundred thou-

બસી જવાને માટે એકાદ વાર જ્યાં દા'કે  
મોટા કિલ્લાની બારીમાંથી પડતું મૂક્યું હતું. જ્યાં  
દા'કે અંગ્રેજો હાથમાં પકડાયા પછી. તેને માટે  
એમ ધારવામાં આવ્યું હતું કે અસુક પૈસાની રકમ  
લઈ જ્યાં દા'કેના છૂટકારો થશે. પરંતુ ચાર્લ્સ જેને  
માટે એલિથિયા કુમારીએ એટલું બધું કર્યું હતું, તેણે  
અને ફ્રેન્ચોએ કંઈજ કર્યું નહિ, છેવટે અંગ્રેજોએ ધર્મ  
શોધક મંડળ(Inquisition)ના આગળ તેની તપાસ ચ-  
લાવી. કેવી કપટભાગ રચી હતી? કેવી રીતે શબ્દમાં  
પકડવાને ધર્મયાજકોએ પ્રયત્ન કર્યો ગોઠવી હતી અને  
આમાં તે કેવી રીતે પકડાઈ નેહાતી. પાદરીઓએ કેવી  
રીતે ધનને વશવર્તી થઈ ન્યાયધર્મને વિસર્જન કર્યો.\*

said more of them than there are they  
should not conquer. It is said that her  
words so irritated Stafford that he drew  
his dagger and would have struck her,  
had not his hand been stayed by the Earl  
of Warwick.

\*Inquisition ધર્મ શોધક મંડળ ઇ. સ. બારમી  
સદીમાં પોપ ઇનાસન્ટ ત્રીજાએ શરૂ કર્યું હતું. અને  
૧૨૩૩ માં પોપ ગ્રેગરી ૯ માંએ તેને વ્યવસ્થાપિત  
બનાવ્યું હતું. આ મંડળનું કામ પાપાટ મત, અસાચ, વિ-  
વિવાદ સંબંધ, પ્રાવશિનદોષ, દાંભિક ધર્માચરણ મૂર્તિનો  
ઉપદાસ, દુષ મત્ર પ્રયોગ, આચારોદ્વેષન વગેરેની  
ચોક્કસી કરી શિક્ષા કરવાને છે. રૃપેન ઇ. સ. ૧૪૭૮  
થી ૧૮૨૦ આ મંડળે ૩૫૦૦૦ માણસો બાળી નાંખ્યા  
હતાં જ્યાં જ્યાં રોમન કેથોલીક ધર્મની સત્તા  
હતી ત્યાં આ ધર્મ શોધક મંડળ હતું. લુથિયા:—  
Short History of Inquisition

\* દરનુ-પણ રૃપેનમાં રોમન કેથોલીક ધર્મનો પૂર્ણ  
અધિકાર છે. તેઓએ લેઝિને અજ્ઞાનમાંથી મુક્ત કરવાને  
નિરાણો રચાવી જાન ફ્રાંસિસના Senor Francisco  
Ferrar ને કેવા અન્યાયથી લશ્કરી ન્યાયથી મારી  
નાંખ્યો છે. આ બનાવ સંબંધી લુથિયા ઇંગ્લાંડના નામાં-  
કિત પેપરો. સીનિયર ક્લાન્સીએ ફેરરને ૧૩ એપ્રિલ

અને જ્યાં દા'કેને અગ્નિદાહની સજા કરી તે વિચાર  
કરતાં શરિર શીલું થાય છે. આંખમાં આંસુની ધારા  
વહે છે. ધર્મે અર્થસોલુપ ધર્મયાજકોના હાથમાં  
સ્વાર્થનું સાધન થઈ માનવ સમાજની કેવી સ્થિતિ કરી  
છે! ફ્રાંસની બુક ઓફ માટીયર્સમાં પ્રિસ્ટ ધર્મ  
વિરોધી અત્યાચારની કહાણી વિવૃત કરવામાં આવી  
છે પરંતુ જ્યાં દા'કેની પ્રતિ અત્યાચાર કરવામાં  
આવ્યો છે તેની તુલના નથી. માત્ર મકુલમા પ્રીસ્ટ-  
નાં કુશારાહુણી સાથે તેનું ઉદાહરણ મળે છે.  
૧૪૩૧ ની ફ્લુઆરીની ૨૧ તારીખે તેની તપાસ શરૂ  
થઈ તે ઘણું લાંબો વખત ચાલી. ઇન્કવીઝીશનના  
કાયદા પ્રમાણે એલિથિયા કુમારીની તપાસ ગેર  
વ્યાજગ્રી હતી. કારણ કે તહેામત લાવનાર આદમી  
ઇન્સાફ આપનાર હોઈ શકે નહિ, આ વાત (Ni-  
cholas de Houpp Ville) નીકોલસ ડે હોપવીલ  
નામના એક વકીલે રપાટ રીતે જણાવી પણ પાદ-  
રીઓએ તેને આ માટે જેલ નાંખ્યો. તપાસ દરમ્યાન  
ઘણા સવાલો પુછવામાં આવ્યા હતા. આ તપાસનું  
શુદ્ધ પુસ્તક પણ છપાયું છે. એક વખત તેને પુછ-  
વામાં આવ્યું હતું કે Does God, then hate  
the English. આના ઉત્તરમાં જ્યાં દા'કે જણાવ્યું  
છે જે "Whether God loves or hates the En-  
glish, I donot know but I know that that all  
those who do not die in battle shall be dr-  
iven away from this realm by the King of  
France." પ્રભુ અંગ્રેજોની ઘણા કરે છે કે નહિ તે હું  
જાણતી નથી, પરંતુ હું એટલું જાણું છું જે જેઓ  
યુદ્ધમાં મરશે નહિ. તેમને ક્લાન્સીને સજા હાંપી કહા-  
રશે. તેની ધમ સંબંધી પ્રજ્ઞતાં તેણે કહ્યું છે કે:—

૧૯૦૯ ને ફિરો મારી નાખવામાં આવ્યો.  
ઇન્સાફ ધી નેશન' પત્ર લખે છે કે  
"The execution of Senor Ferrer is the last  
and perhaps the worst crime of Spanish  
clericals against their country."

"I carried it instead of lance, to avoid slaying any one; I have killed no body. I only said:—'Rush in among the English and I rushed among them the first myself.'" એ કોઈના વધ કર્યો નથી. હું માત્ર વાવટો એટલા માટે રાખતી કે કોઈની હત્યા કરું નહિ. 'હું' સિપાઈઓને અગ્રે હોડવા કહેતી અને હું જ પ્રથમ હોડી જતી, વીગેરે જે પ્રથમ પુછવામાં આવતા તેનો નીકર પણ જવાબ આપતી. એક વર્ષની લાંબી તપાસ પછી ૨૪ મી મે ૧૪૩૧ ને દિવસે પૂરી થઇ અને ૩૦ મી મેને દિવસે Rouen ફ્રાન્સના બહાર રથે જીવતાં અગ્નિદાહ કરવામાં આવ્યો. કાઇસ્ટને વધ કરાવીને જેવી સ્થિતિ જુગાસની થઇ તેનીજ સ્થિતિ આ તપાસની અંદર ખોટી ખાતમી મેળવનાર L. Cuseleur લ કુઝસેની થઇ તેણે અનુતંત્ર થઇ જ્યાંની માદ્રી માગી છેવટે જ્યાં હા'કે' એક સમજેલી પ્રાર્થના કરી. જ્યારે અંતિ સમજેલું કરવાને આદેશ થયો, ત્યારે તેણે કોસે માથો અને તે પ્રજુ મળ્યો નહીં. છેવટે એક અંગ્રેજ સીપાઈએ લાકડી લાગી તેનો કોશ કરીને આપ્યો. પછી સર્વની ક્ષમા માગી.\*

અને દેશને માટે ઇશ્વરને આત્મસમર્પણ કીધું. જોતજોતામાં તે એકદમ જાગી નિરોધ થઇ, પરંતુ તેની ચિતામાંથી-ચિતાભરમાંથી નવાં ફ્રાન્સનો અવિભાવ થયો. જેમ ક્રીસ્તનાં મરણથી ખ્રીસ્તધર્મે નવજીવન મેળવ્યું હતું ત્યેમ જ્યાં હા'કે'ના મરણથી ફ્રાન્સ નવિન બન્યો જીવનવતર બન્યું. કવિ લેન્ની ઇસ્ટાહ પૂર્ણ વાણીમાં કહે છે કે

"She then declared that she forgave all those who had injured her and concluded by entreating the prayers of the spectator. She spoke distinctly and her words and resignation to the will of God drew tears and sobs from many who had come prepared to revile her."

For Freedom's battle once begun

Though baffled oft is ever won.

Martyr સ્વમતાર્થ પવિત્ર કાર્યને માટે માર્જીતસર્ગ કરી લોહી વહેવરાવનારના રક્તથી દેશને અનેક લાભ થાય છે. આવા મહાન પુરુષોને ઘણું ખમવું પડે છે પણ તેઓ. પોતાના અવલમ્બેલા માર્ગથી એક ઈચ્છ પણ પાછા હટતા નથી જ્યાં હા'કે' પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળી હતી. તેણે પોતાનું જીવન દેશને સમર્પણ કર્યું હતું. તે દેશને માટેજ ફકીરજી થઇ હતી. દેશનુરાગનો અજબ નિશો તેની નસે નસમાં હતો. બુલબુલ કહે છે કે:--

અમે સહુને નસેનસમાં ખૂસા નિયોગપે વ્યાખ્યાન તમે તેને દક્ષ કરવા હકીમો શીદને આવો. આ નિશાને ઇલાજ કોઈ હકીમથી થાય તેમ નથી. દેશનુરાગીઓ ખરા—સાચા દેશનુરાગીઓ પોતાનીજ મસ્તીમાં આગ્રહ હોય છે. તેઓ કોઈની પણ પરવા કરતા નથી. જ્યાં હા'કે'ને પોતાનાં સત્યનીજ દરકાર હતી. તે ધર્મ યાજ્ઞકોથી ભીત થઇ નહોતી. લેમના ખોટા ધર્મની પણ પરવા કરી નહિ:--

ફિરશ્તા મૂશિંદોના સહુ વચનને હુર તો કીધાં અચૂત. સમ સુખ ત્યાગીને કદુ સમ ઝેર તો પીધાં. તેઓને યુગની પરવા ક્યાં છે. તેઓની અજબ મસ્તીમાં આ સર્વને સ્થાનજ ક્યાં છે? એવા મનુષ્યોને તો:--

\*કિતાબો વેદ પુરાણો હીધાં પાણી મહી સરવા  
પ્રકાશની ના તમે અમને-અમોને દેશની પરવા\*  
તેઓને એજ બોધ હોય છે કે:--

ગર મુઠકે ખાતિર મેરી દુનિયામે,  
 યહુ તોકિર હો,  
 હાથમે હો હાથકડી ચૈપર પાઉમે  
 જંજુર હો,  
 આંખોકિ ખાતિર તીર હો મિલતી,  
 ગલે સમશીર હો,  
 સૂત્રી મીલો, ફાંસી મિલો કીર મોત,  
 દામનગીર હો  
 ઇસે બડકે ગર કોઈ દુનિયા મે  
 યહુ તામીર રહો,  
 મંજુર હો, મંજુર હો, મંજુર હો, મંજુર હો.

જ્યા દા'કના મરણ પછી પ્રમત ફ્રાન્સને વશી-  
 બલ કરવા હુકમ એક બેઠકડું અસમર્થ થયો. પ્રાંતના  
 પ્રાંત નગરનાં નગર ઇંગ્લેન્ડના હાથમાંથી ફ્રાન્સને  
 હાથ જવા લાગ્યાં ભેત ભેતામાં ચાલ્યાં સમસ્ત  
 ફ્રાન્સનો રાજ થયો. This with some subsequent  
 movements, turned the balance so effectually  
 against the English that in a few  
 years they were with trifling exceptions,  
 stripped of all thier French possessions.

ઇ. સ. ૧૪૫૬ ફ્રેન્સના આર્ચબીશપની પ્રમુખ  
 કોર્ટે જ્યાંદા'કનો પુનઃ વિચાર ચલાવ્યો અને તેને  
 નિર્દોષ જણાવી. હુમલાંજ ફરીથી પોષે તેને પવિત્ર  
 બંદર કરી છે. તેના સ્મૃતિ સ્તંભ પર લખેલું છે કે:—

"The maiden's sword protects  
 —the royal crown,  
 Beneath her sacred care the  
 —lilies safely bloom".

રમણીક, અ. મ્હેતા.



## મીરાંવાઈ.

શબ્દે શબ્દે રસાળી બકિત રસના, કાવ્ય કૃતિ જુલો  
 જુલોની વજનાથ ઉર અમને, જુલાવના કારણે  
 નાંખી અક્ષર દેદ કાર્ય કળીઓ, સો કંઈ કંઈ રૂપે,  
 વારી વાસ રસાળ રાસ રમતી, મીરાં નમુ' ગુજને !  
 'મહાર' આ નહિ મહાર' એક જગને, બેઠે કુવે ઉભતાં,  
 ત્યાગી મોહ વિમોહ સર્વમથતા, આંછ-સદા ઉરમાં  
 વ્હેવે પ્રેમ પવિત્ર સત્ત વહને, ઉજાગતાં આમને,  
 બિજાગી અમ દેશ તેજ થયલી, મીરાં નમુ' ગુજને !  
 સાધના મુદ્દતા રતિ વિમગતા, મિટ' પવિત્ર સેવને,  
 ઉરાં મી કરિ દહાણ દહાણ નરવે, ક-તવ્ય સંયોધીને,  
 ભાગ પાત્ર પવિત્ર ભોત પ્રગી, પાપાંધતા ટાળવે,  
 દીપાંતી રસદીપિદા સમ રી, મીરાં નમુ' ગુજને !  
 પકિતો પદ પાદ રહું રસ બર્ષો, વાંચી સદા રનેદગી,  
 ખીતા જે રસ તેજ મો રસ પીગો, કે'ના ભણ્યાં સાંભળી,  
 ભાગ્યે મુદુ મુદુ રદ રમતી, હેમવનાં સો પદે,  
 મોવેશો રતિ ભાવ ચિત્ત રસતી, મીરાં નમુ' ગુજને !  
 કૃષ્ણસકત વૃષાભ ગેદ જનમી, કૃષ્ણ પ્રસાદી રૂપે,  
 ગાળી છવન બાગ સામ યજ્ઞને, સિતા પ્રીતિ પાસને,  
 હોમાળા ધનરથામ પ્રાણ રાંધે, આપી સદા ઉરને,  
 રવામિની સમ સાધની રસ વને, મીરાં નમુ' ગુજને !  
 સોહાવ્યાર વિચાર ત્યાગ કરતાં, ત્યાગી નં માથાપનાં,  
 ઉરાંની રતિ ચીપ ઉર ગુજને, વ્હાલી ન વ્હાલી બનાં,  
 વિવાદે ધરી અંગ નિય હરવે, કોમાર સારંગીને,  
 શરૂતી-રતિ જેમ રવામ રમતી, મીરાં નમુ' ગુજને !  
 હોમી અંગ નિસંગ અંગ વિરૂદ્ધે, ગોપી મુદુ ભાવની,  
 નિઝામી સત્ત કામ સત્ત ભરિયાં, પ્રાંત પ્રતા હોડનાં,  
 જિઝારી રસ પુષ્પ ઉર રમિયા; રાધા-પતિ પૂજને,  
 સોદતી સની જેમ ધતા યજ્ઞતી, મીરાં નમુ' ગુજને !  
 કોધીને વિજ મોવ ગોધ કરતાં, ગોધ રમી રાર્થધા  
 આ સંસાર અસાર, સાર મહુલો, પાલા ભરી મેરા  
 માંડી મુખ વિમુખ કૃષ્ણ તરંગે, યે નાવડું માંડને  
 તારતાં તરિ તેહ સાંચ મુરતી, મીરાં નમુ' ગુજને !

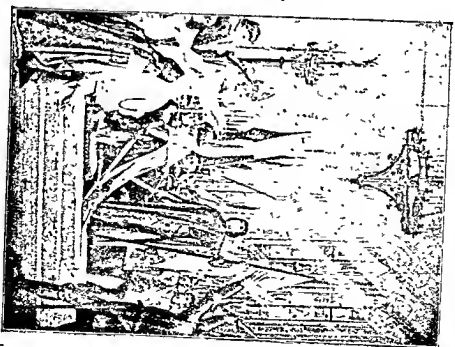
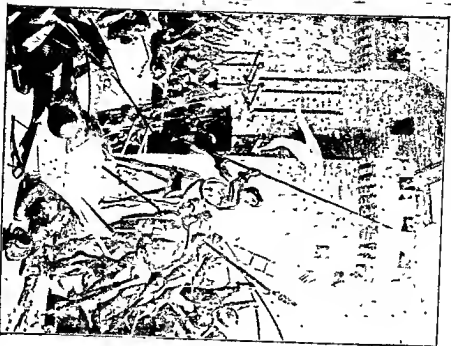
પોસાચ  
 તા. ૮-૫-૧૯૦૬

} ફરહન વહુ માંધી.

# भारतजीवन मासिकपत्र

प्रकाशनी देवी

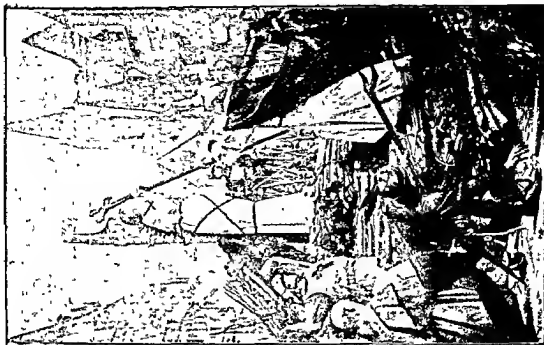
जगन्नाथ १९१०



ज्यां दां के ओलियांनो फिल्लो हसमान कर दे.



ज्यां दा'क अंग्रेजोने हाथे केद.



ज्यां दा'कने आगिदाह.

# एक नवी शोध



हेरा उपरથી માણસોના ચણ દોષ, જાણવાની રીતી મેરમેરીઅમના પ્રયોગોમાંથી ચણેલા તેનો ખુશસો.

હારને લખનને નેનેવારી માસને ખાસ મેરો સુશોભિત અંક પ્રસિદ્ધ કરવાનો છે તે માટે ઉત્સાહી લાગણી વાળા બહુએ તરશી આમ તથા પરીક અને મળતાં તેમાં ખાસ જાણવા જેવા લેખ આપવા અને કદાચ થઇ તેથી વિચર કરતાં મેરમેરીઅમના ચમકારનો એક ઉપયોગી ક્ષેપ લખિત લખના વાંચનારાઓને જલુ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ ધારી તેને ક્ષમતા લેખ મોકલ્યો છે.

સ્વામી પરમાર્પક પરિમરદેસ મીહારોજ નામે એક ઉદારીના સાધુનું સુખધર્માં ભલેજા પાસે દવાખાતું હતું તે મહારાજ મેરમેરીઅમના પ્રયોગો કરવામાં બહુ દુશી આર હતા એ વખતે હું તેમની પાસે વૈદક તથા મેરમેરીઅમ શીખતો હતો અને જો જાણવા લાયક પ્રયોગો થાય તેની હું નોંધ રાખતો હતો અને એ વખતે યંજુર્જી નાણુવા લાયક પ્રયોગો થતા હતા કારણ કે ચાર વરસની અંદર એકજ વિષય ઉપર તે મહારાજ બારેક પ્રયોગ કર્યા હતા તેથી વિધેયમાં અદ્યતન શક્તિ આપી ગઈ હતી એટલે તેમાં ધણુએ પ્રયોગો ખાસ સમકારિ થતા હતા તે બધાની નોંધ મેં કરી લીધી છે તેમાંથી આજને વિષય આપેલો છે.

માણસનું શરીર નેપને એટલે કે તેની આંખો, ઘંત, નાક, ખાલ વિગેરે નેપને માણસના ચણ દોષ, જાણવા એ કંઈ નવી વિદ્યા નથી, પણ એ તો એક પ્રાચીન કાળથી આસતી આવેલી વિદ્યા છે, અને હાલમાં યુરોપમાં પણ એ વિદ્યા ધીરે ધીરે સાંપ-સંધા રૂપમાં આવતી નેપ છે, તેમ છતાં આ વિષયના મધ્યમાં ઉપર નવીન શોધ એવા સમદો લખવાનું કારણ એ છે કે મેરમેરીઅમના પ્રયોગો મારશત આવી અપરજા હડીકત જણાય એ એક નવી શોધ જેવું જ છે કારણ કે આજે નેપને માણસની પરિક્ષા

કરવાની બાબતમાં તથા સામુદ્રિક શાસ્ત્રની બાબતમાં અને ફેનોલોજી એટલે માથું નેપને માણસના ચણ દોષ જાણવાની બાબતમાં હાલના વખતમાં ધણીએ હકાર કરતા જણાયેલી છે, પણ એ બધું જુનાં યુરોપમાંથી આવતો માંથી, તથા સરખામણી કરવામાંથી જણાયેલું છે, પણ હાલ મેરમેરીઅમના પ્રયોગો મારશત જણાયેલું નથી, માટે જે એવી રીતે જણાય તેને હું નવીન શોધ કહું છું. કારણ કે એ શોધ કરનારાના મગજમાં એ માટે કાંઈ પણ બતાવના પાવો નહોતાં અને જે (સમજે કદ) એટલે વિધેય એ શોધ બતાવી તે પ્રજા એ જાણતો કાંઈ બંધુતો નહોતો, પણ તે માટે સત્તર બાર વરસની ઉમરનો એક વિદ્યાર્થી હતો, એટલે તે બાબત ઉપર ખાસ જોષાર મુદ્રો નેપ છે. કારણ કે એ બહુ અન્યથાની વાત છે હવે એ વાતોમાં કેટલું સંપ છે અને કેટલું ભૂલું છે તેનો નિર્ણય એ બાતોનાં વિદ્વાનોએ કરવા પડે છે હાલમાં હું તો માત્ર એ પ્રયોગ લખતો જે હકારત કંધાએલી હતી તેજ રજુ કરે છું અને તેનીચે ચુકવું છે.

ખાસ પર પ્રયોગ તો ૧૬-૫-૧૯૦૧ સાંજે દી વાગે તેની ગાંડી પ્રયોગ વખતે કાંઈ કાંઈ વર્ષનું હોય તેનીચે થાય છે તે માટે પૂછતાં તેણે કહ્યું કે હાલ ઉપર ખાસ ધણું વધારે જિલ્લું ને અગાડી પડ્યું હોય તે માંથી સમજીનું ને માંમાં કામે કરવાં થોડા પિલું અંપ્રમાણિક હોય છે, ને જોની ગાંડી એવી રીતે નં પુલે તે પ્રમાણિક હોય છે બીજું એ કે ગાંડીનાં સંબંધ આંખો સાથે છે ને આંખો ઉઘરાવવામાં ઉઘીતું હાલુ મદદ કરે છે.

ખાસ પર પ્રયોગ તો ૨૦-૫-૧૯૧૦ સાંજે દી વાગે તારા નાકમાં ધણું જણાયું છે જેનું નાક ઉપરથી મોડું ને ગોળ હોય તે માણસ આ અભીમાની નાંખુ ને સારા અંદકારમાં હોય છે એ નસકારમાંથી પણ સમજવાનું છે. અરસા વખતે તે પુલે છે, તેના હડીકાના અંતર ઉપરથી માણસની પરિક્ષા કરવાની છે. ને અંતર થોડું હોય તો તે માણસ અક્ષય બીનાનો, અંધમાં મંદમ, ને તે અંતર દૂર હોય તે વધારે (શુદ્ધિશળી) હોય છે તે અંતરથી

\* આ પ્રયોગો કરનાર સ્વામીજી હાલમાં માધ્યમમાં રહે છે.



માણસ પડે છે. અંદરનું હાંડકું તપાસવું જોઈએ. ઉપરથી સાંધે હોવાથી હાથ લંગાડ્યા વિના ખર્ચ પડતો નથી. વાકતી ઉપરનો કપાળ પાસેનો લાગે ખુલ્લો હોય તો વાત કુપથી રાખે, તે પોતાનો ભેદ કદી પણ ખતાવે નહીં. માત્ર તાકના રચના માટે કહ્યું કે, તે સર્વ મધ્યમ રીતીનાં છે, પણ વાકતી તલબાઈના મધ્યમ લાગેની રચના સારી છે. તેથી તેને નથી વાતો શોધવાની પ્રયત્ન ઇચ્છા છે. નીચીમ શોધ કરનાર વિદ્વાનોના નાક વચમાંથી ધુલેથી હોય છે, ને તેની નીચે જરા ખાડો હોય છે.

બાલ પર પ્રયોગ તા. ૨૨-૫-૧૯૦૧ સાંજે ૬મા વાગે. અમે પૂછ્યું કે, હાથમાં થું શકિત છે? તેમાં પણ મોટી મોટી શકિતઓ છે. પાતલા હોદને મુખ બહુ નાનું તે બહુ ચેપૂત કરનાર હોય છે. મુખ બંધ કરતી વખત જ્યમાં ખાડો રહે તે માણસને બહુ લજ્જા સમજવો. બાળકમાં તે ખાડો હોય તો બુદ્ધિમાન ને વક્તા થાય. તે ખાડા બંને બાજુના ભ્યાં મુખની સંધિ છે તે સમજવો. જેનો નીચેનો હોઠ ઉપરના હાંતને અડે એ રહે તેને ચોરને ખુની સમજવો.

જેની મુછના બાલ ઉપરના હોઠ ઉપર પડે ને તેથી હોઠ કાઢી શકે તે અક્ષયવાન ને નીચાર કરી કામ કરનાર હોય છે. જેની મુછો કાળી હોય તે કદમાં વધારે ઉંચો નહીં થાય. જોડેલો હોઠ તેટલો જ રહેશે. જેની મુછો હોઠ ઉપર પડતી નથી ને છેડેથી મોટી હોય છે તે પોતાના બાલો હોય છે. ઉપરના બાલ મોટા ને પ્રજુથી નાના બાલ વાળાપર ચોરનો જત્રદી ચારક થાય છે.

બાળ પર પ્રયોગ તા. ૨૪-૫-૧૯૦૧ રવિવારે ૭ વાગે મુછના બીના રચના મોટે ભુલ્ય, ત્યારે તેણે કહ્યું કે, એક મોટી મને તે જોઈ લેવાની રચના આપો. તે જોઈ લીધા પછી કહ્યું કે, જેની મુછના બહુ પાતળા બાલ હોય તેના શરીરમાં સદા રોગ રહેતો તે એક મહિને સુધી તો એક મહિને માંડો રહે.

સી જેવી મુછ ને પાતળા રંગ ને નાની મુછ હોય તે બહુ મૈયુન કરવા વાળો હોય છે.

જેની મુછના બાલ બહુ સરખા હોય ને રંગે બહુ કાળા હોય તે કોઈ પણ આરતને દેખે કે વસ્ત તેના અંગમાં કામદેવ જામતો થાય ને તેની ધાતે બલ્લો છે.

જેને બાજુની મુછ હોદની ઉપર હોય છે, પણ મુખની બંને બાજુની સંધિ પાસે જેને મુછના બાલ હોય તે ઇશરનો ભક્ત હોય છે. તેને ઇશર દર્શન પણ રહ્યું છે. સર્વે મોટા ભક્તોને જેવીજ મુછો હતી, એ ભક્તની પીછાનવું મોટું ચિહ્ન છે.

જેને બાજુની મુછની વચમાં નાકની નીચે કોઈને બાલ આવે છે, એવી મુછવાળો માણસ અમતાં રાખી રાંધે નહીં, ને તેના હાથમાં પેસા પણ બહુ આવે નહીં, તેનું નશીળું કલકું સમજવું તેનાથી ભક્તિ નહીં થાય. તે આગો દિવસ ચોટા કરશે ને કોઈની સારી પુરી વાત પોતાનાં ખરા દિલથી નહીં, માત્ર રાંધે.

જેની મુછના બાલ બહુ વધીને હોઠ ઉપર થઈને ઘોડી મુખી પહોંચે તેનું મગજ સાદું ને કમળું શકિત ધણી હોય છે.

જેને મુછ નથી આતી તેના શરીરમાં ધાતુ બે પ્રકારની રહે છે, તેથી જ્યાં થાય નહીં ને તેની ધાતુમાં ખરાબ વાસ હોય છે.

જેની મુછના બાલ આખી ઉપર ઝડી બહુ નાના રહે છે ને વપતાજ નથી તે માણસ પોતાના કષ્ટભિનો નિમમકલાવત રહેશે, ને નોકરને પણ ખરા રાખશે.

જેની મુછના રંગ છંદો હોય તે માણસ કોઈને ચહનારો હોય છે, મંડળીમાં ન રહે.

બાલ પર પ્રયોગ તા. ૧-૬-૧૯૦૧ સાંજે ૬મા વાગે.

હાંતમાં થું થાય છે? જેને નીચેના હાંત ઉપરની ને નીચેના હાંત એક સરખી રાખીને હોય તો તે માણસ ચોખ્ખા દિલનો ને સાદું રહેશે. તેના વિચાર સાદા ને તે માણસ સારો હોય.

જેના હાંત એક રીતી સાંધનાં ને હોથ ને બાજુ તેથી હોથ તે માણસને ઉંચો સ્થાવનો સમજવો.

ઉપરની પાસેના બે વચ્ચેના પાસેના માટા હોય તો તે માથુંસ બહુ ઠારવાની હોય છે, બધી વાતમા ઉલટ પાવટ કરે ને તેના બેદ કાંઈને મળે નહીં. તે સાફ તે માફ બને કરે, મનમાં સારું લાગે, તેના ઉપયોગ કરે, એક દિવસ ઉપરની ભક્તિ કરે ને બીજી દિવસ ઉપરને માને નહીં.

આશ્વર પ્રયોગ તા. ૧૨-૧-૧૯૦૧ રોતે ૭ વાગે હાલતુ રથાને અધર છે તે બાજીના બે બીનીટ પછી વિચાર કરીને તેણે કહ્યું કે- જેના ઉપલા હાંત પહાર દેખાય છે તે માથુંસ કાંઈ કામના નહીં, તે માથુંસ જે ગોસે તેમાં સાર નહીં. તેને ગમે તેમ કહે પણ તેને કાંઈ અસર નહીં થાય. તે ધર માંજ ગાંધીજીનાં માંકુડ રહેશે, તે માટા માથુંસ પાસે જઈ શકશે નહીં.

ઉપરના બે માટા વચ્ચેના હાંતની પાસેના હાંતની પાસેના હાંત જેને બીજો કહે છે તેની પાસે અથવા તેની ઉપર બીજા વચારાના હાંત હોય (જેવાં પણ ઘણાં માથુંસ હોય છે.) તે માથુંસ બહુ કટ્યાપ્પર હોય છે. ઉપરના માટા હાંતથી નીચે હાંત જે ન બીજા કહે છે તે હાંત જે હાથીની પેટ મુખથી બહાર આવેલા હોય તો તે કપડી હોય, તે બીજા માટે ભગવાનની ચાતો કહે પણ તેના દિવમાં કપટ રહે.

ઉપરના વચ્ચેના બે માટા હાંતની પાસેના કાંધીના હાંત ને તેની નીચેના હાંત ને બંને હાંત મુખ બેજું કરવાથી એક બીજાને ન લાગે ને વચમાં ખાંચી રહે તો તેની પાસે શુભવાત રહે નહીં, તે સર્વા તથા મિત્રોમાં કટ્યાપ્પર બેઠાને પુણી થાય ને તેવું કરવામાં તેનું મન રહે.

ઉપરના તથા નીચેના સર્વે હાંતની જગ્યા પહેલાંપહે ને ઉપરના સર્વે જગ્યા હોય તે માટે મહાત્મા હોય છે.

જેના હાંત બહુ લાંબા હોય છે તે જલદી પડી જાય છે, ને ટુંકા હાંત જલદી પડતા નથી.

હાંતમાંથી એટલુંજ નીકળવાનું છે. હાંતમાંથી કાંઈ નીકળવાનું નથી. જે હાંત મુખમાં સામેથી દેખાય છે તેમાં બીજા ઉપર મુજબ જોવાનું છે. હાંતનું તથા મુખનું બંધન

કરતી વખતે હાંતનાં તે તે સ્થાન હોય સગાંડીને બતાવતો હતો, અને જો તે બિર હોય તો તે કપડા કરતો, મેલી તો મારી બહુ કપડાસો હતો.

આશ્વર પ્રયોગ તા. ૧૨-૭-૧૯૦૧ સાંજે ૫ વાગે આજે આખાનું બંધન કરો. આજે બીનીટ નેઈ લીધા પછી તેણે કહ્યું કે નેજા ત્રણ પ્રકારનાં છે. હું બધાને કહેજું પણ તેને બરાબર સમજ શકશે નહીં. જે સમજાય તે તે કમો, આશર તમે કેમ સમજ શકશો ?

આખાની અંદરનો સફેદ લાગ માટે હોય તે એક પ્રકાર.

તેની ઉપરની આખના આંધા લાગ સુધી આંખ માટી પણ થોડી કાળાને સફેદ લાગ દેખાય તે બીજો પ્રકાર.

આંખ બહારથી પણ નાની ને અંદરથી મળી નોની એ બીજો પ્રકાર. પહેલા પ્રકારની આંખમાં બે યંત્ર છે. ઉપરની આમડી એટલે પાંપણને આંખ અંદર નીચે તે જ કામ લાયમાં લે તે પુર કરશે, તે છદ્ધિવાળો ને સમાદ કર થાય તે એક યંત્ર.

બીજો યંત્ર, જેની આંખમાં, આંધા ન હોય તે એક આંખની ઉપરની આમડી નીચે આવે ને બીજી આંખની આમડી એમજ રહે તે કપડી, પોતાનું કામ સાધે, બીજાની દરકાર નહીં. બીજાને કહે હું તમારું બંધું કરજું ને ગળું કાપે, બીજા કાંઈની વાત સાંભળી વખત તે સ્ત્રી રીતથી આંખ રાખશે.

તા. ૨૫-૭-૧૯૦૧, સાંજે ૬ વાગે આંખનાં આશર સમજતા ઉપર આધાર છે, તેમાં બહુ સફેદ રહે છે તમારા સમજવામાં એ નથી આવતું.

સફેદ ને કાળા લાગમાં કાળો લાગ થોડો દેખાય ને તે જગ્યા જોવા ન હોય તે સુતીની આંખ સમજવી. એવા માથુંસો છે કે કાંઈ અમાઉ મન કરેજું છે એમ સમજવું.

બીજા પ્રકારની આંખમાં પણ બે બેદ છે. પ્રથમ બેદ.

આંખની આંદરો અંદર ભાગ બહાર દેખાય છે તેને રુદાટીને આંખ બધે કરના કહેવું. જો બધી આંખ પુરે પુરી બધે ન થાય તો તેની બુદ્ધિ મંદ સમજવી, તે સર્વ કામમાં મંદ હોય છે. કામ કરવાથી જે યાત્રી જાય છે તેની આંખ રાતે રુદાટી વખત ઉપાડી રહે છે, તે મંદતાને લીધે તેમજ જાગૃતતામાં તેની આંખ બેસતી બધે ન થાય તેની બુદ્ધિ ખરા મંદ સમજવી.

બીજી બેઠ.

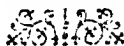
મારી આંખ હોય તેમાં કાળા ભાગની ઉપરની આંખની કાળા ભાગ ઉપર આવે ને નીચેની આંખની પણ કાળા ભાગ ઉપર આવે ને તેથી કાળા ભાગ આંકારના આંદરે દેખાય તો તે માણસમાં ચતુરદા હોય નહીં. તે અંધની વાત બાની લેશે. તે માણસ કામનું નહીં. એવો માણસ બધી કામ ઉંડે નહીં. એવો માણસ તમારી પાસે ન જોઈએ.

ભાગ પર પ્રયોગ તો ૭-૮-૧૬૦૧ સાથે દાખા વાગે. આંખ પ્રયોગ ૫;૬ થયા.

સંપન્ન રથાન કયાં છે? સંપન્ન રથાન માથાના વચલા ભાગમાં છે એ રથાન તપાસવા માટે નાસ્તી ગ્રાંથી ઉપરથી તાળવા મુખી સીધી લીટી દેરશી, ને એક કાન પાસેથી બીજા કાન મુખી પહોંચે તેથી રીતે માથાની ઉપરથી ગ્રાંથી દેરશી. જો ત્રણે લીટી માથાની ગોળમાં ત્યાં મળે તે સંપન્ન રથાન સમજવું. મરુમેડીઝમની સ્પીટીમાં ત્યાંથી સર્વ જોઈ શકાય છે. ત્યાં કુંડ માથવાથી પ્રકાર વધે છે પણ ત્યાં દાખ મુખી મુકવાથી અંધારા વાગે છે ને કાંઈ જોઈ શકાતું નથી.

આટલી દશાન જો પ્રયોગો વંખતે કંપાએથી છે. અને તેમાંથી કાને કાંઈ બંધુવા જેવું મળે એથી જાણથી તે પ્રકાર કહેવું છે. દત્તે આ જાણનામાં કેટલું રાત્ય છે? તે માટે જો જાણના કાલ મનુષ્યની નિદાન્યે તપા એ જાણના અવધારી કોઈકોએ ગયાં મતાવવી જોઈએ. એજ.

વેદ અમૃતલાલ સુંદરજી પરીયાર



યુધિષ્ઠિર અને કયલુસરો.

પ્રાચીક કાળના બે આર્ય મહારાજાઓની એક બીજાને મળતી આવતી કથાઓ.

ભારત વર્ષમાં બે આર્ય પ્રજાઓ એવી જોવાયેલી વસે છે કે જે જાદુ, પુતળા, કાળમાં એકવાર એકજ પ્રજા દાખલ આર્યવર્તમાં વસતી હતી, ત્યારે આજનાં હિંદુ અને પારસીનાં તે પૂર્વજો લોગો વસતા હતાં ત્યારે તેઓનાં ભાષા, ધર્મ, ક્રિયા, ઇતિહાસ વગેરે સર્વ એકજ હતાં. ઋગ્વેદમાંથી જે દેવતાઓનાં નામો મળે છે તેમાંના કેટલાકનાં અવસ્તા સહિત્યમાંથી પણ મળી આવે છે. જેમકે-મિત્ર-મિત્ર, અર્મતિ-આર્મતિ; સોમ-હવોમ; વૃત્ર-હવ-વૈદ્ય-જન; ઉપા-ચપિ; અયુર-અદુર; નાસત્ય-નાઓપાધ્ય; ઈન્દ્ર-ઈન્દ્ર; ઇન્દ્રાદિ. તેમજ અવસ્તામાં લખાણોમાં જે જે રાજાઓનાં અને મહાપુરુષોનાં નામો છે. તેમાંનાં કેટલાંક ઋગ્વેદમાંથી મળે છે. જેમકે-યિમ-યમ; મર્મત્યોમન-મર્મતન; મ્રોત-મ્રીત; દુર્મવધ-સુસવમ; દુર્દ્યાર-કુસવ; અર્દ્યતર-કુસાવ; ઇન્દ્રાદિ. આ પ્રમાણે જોતાં પારસી અને હિંદુના પૂર્વજો ત્યારે લોગા હતાં ત્યારે તેઓ એકજ પ્રજા હોય તેમ એકજ હતા. પ્રાચીની તેઓ પોતાનાં એક સામાન્ય રાજ્યમાંથી છુટા પડ્યા ત્યારે એક શાખાં ઇરાનમાં અને બીજી હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થઈ, અને પછી તેમની ભાષા વગેરેમાં ફેરફાર થતા આવ્યા; અને લાંબી સદીઓ પછી મુઘલ ઇલાકામાં આ જાને શાખાઓ પાછી એક બીજાને આવી મળી છે, ભાષામાં કેમો દાખલ સોળે વસે છે.

પુરાણ પ્રજાઓના ઇતિહાસ અને કંઈ કથાના આજ અદ્ય અવધારમાં હું. અનુભવેતા આવે. હું કે હિંદુ અને પારસી સહિત્યમાં કેટલીક કથાઓ

એવી છે. કે જે એકેકને અનેક બાળતામાં બહુજ મળતી આવે છે. રામાયણમાં રામ અને સીતાની જે કથા છે તે યુનાની કવિ હોમરનાં “ઇલ્યડ” નામે કાવ્યમાંની કથાને મળતી છે, એમ ઘણાં વર્ષથી બહીષ્કૃત છે. પણ રામાયણની ઉત્કૃષ્ટ કથા ઇલ્યડની કથા સાથે જેટલું મળતાપણુ ધરાવે છે તે કરતાં વધારે મળતાપણુ દિલ્લીની નામે ફારસી કવિનાં રચેલાં “શાહનામા” મધેનાં હારતાનામાંનાં એક સાંધ ધરાવે છે. વળી “મહાભારત” નાં હુવિવંશ પર્વમાં એળો અને અનિરુદ્ધના પ્રેમનું જે વર્ણન છે તે ઉપર કહેલા દિલ્લીનાં રચેલાં ગેઝન અને મની-એહનાં હારતાન સાથે આબાદ મળે છે. શાહનામા મધેના ઉપલાં બન્ને હારતાના રામાયણ અને મહાભારતમાંની ઉપલી જોઉ વાર્તાઓને કેવી રીતે મળતાં આવે છે તે સુકાળેલો કરવો જોઈ છે. અને અત્રેની “સાન પ્રસારક મંડળી” તરફથી લાણેણી આપીને મેં આગલાં વર્ષોમાં અઢના કાશિય કરેલી છે.

આને તેવોજ એક ત્રીજો પ્રયત્ન કરવાતું મન થાય છે. હું બાણુ છું કે મારી આગમજ આજ વિષયની કાશિય બીજી તરફથી પણ થઈ છે. પણ તે જ્યારે મહાભારતમાંના રાજ્ય યુધિષ્ઠિર અને શાહનામા મધેના શાહ-કયપુરસૈનના રાજ્ય ત્યાગ કરી સ્વર્ગે જવા સંબંધી કથાની સરખામણી થયલી છે, ત્યારે હું જે કાંઈ દેખાડવા-માંનું છું તે તો આ બન્ને મહારાજાઓની જીંદગીનાં મહત્વનાં સર્વ કામો અને કર્તવ્યોની સરખામણી છે. મારી આ કાશિયમાં હું કેટલે દરજ્જે કાળે છું તે કહેવાતું વાંચક જદને માટે રાખી હું આગળ વધીશ. વિષય ઘણું રસીલો છે, પણ લેખકે તેને રસ પડે તેવી રીતે હાથ ધરવો જોઈએ. એ માટેની મારી ગોઠવણ સહેલ છે. પ્રથમ હું આ બન્ને ગલા રાજ્યોનાં કામોની ટુંકી નોંધ ઉતારીશ, અને ત્યાર પછી એ નોંધ કયાં કયાં અને કેટલે દરજ્જે એક બીજાને મળતી આવે છે તે બતાવીશ. પ્રથમ આપણુ મહારાજા યુધિષ્ઠિરનું ચોટુંક વર્ણન મહાભારતને આધારે ટપકાવી લઈશું, કે જે

કવ્ય આ ભારત ભૂમિના કથા-અથોમાં, કથાઓનાં એક મહાન ભંડાર રૂપ છે.

યુધિષ્ઠિરની કથાનો સાર. ( મહાભારતને આધારે )

- વિચિત્રવિર્ય, ભીમ અને વ્યાસ એકેકના સાવકા અથવા અર્ધ ભાઈઓ હતા. સત્યવતી રાણીનો પુત્ર વિચિત્રવિર્ય પુત્ર વિના મરણ પામવાંથી આ રાણીએ પોતાના બીજા પુત્ર વ્યાસ, કે જે આ વેળા વનમાં તપ કરતા હતા તેમને આગ્રહ કર્યો તેમના સમાગમથી વિચિત્રવિર્યની એક સ્ત્રી અંબિકાએ પ્રતરાપૂ બીજી સ્ત્રી અંબાલિકાએ પાંડુને જન્મ આપ્યો. અંબિકા વ્યાસ જેવા તપસ્વીના વિકાળ અદેશ જોઈને તેમના સમાગમ વેળા એવી બીધી કે તેણે પોતાની આંખો બંધ કરી રાખી તે ઉપર સુધી ઉઘાડીજ નહિ; નેથી તેનો પુત્ર અપંગ જન્મ્યો. અંબાલિકા વ્યાસનું ભયંકર રૂપ જોઈને એટલી ભયભિત થાની ગર્ભ કે તેણીનો અદેશ ફિક્કો મારી ગયો, અને તેથી તેણીએ પાંડુને જન્મ આપ્યો ત્યારથી તે ફિક્કો અડસનોજ રહ્યો. આ બન્ને પુત્રોને વ્યાસના ભાઈ ભીષ્મને ઉછેર્યો કે જે હસ્તિનાપુરમાં રાજ્ય કરતો હતો. પ્રતરાપૂ અપંગ જન્મેલો હોવાથી તેનાથી કાયદા પ્રમાણે રાજ્ય ચલાવી શકાય એમ નહોતું, માટે પાંડુ વંશે પુત્રો ત્યારે તેને હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય મળ્યું; તેની એક સ્ત્રી યથા અથવા કુતીએ યુધિષ્ઠિર, ભીમ અને અર્જુનને, અને બીજી સ્ત્રી માદરીએ નકુલ અને સહદેવ નામના જોડિયા ભાઈઓને જન્મ આપ્યો. આ પાંચ પુત્રો પાછળથી પાંચ પાંડવને નામે ઓળખાયા છે.

પાંડુનાં મરણ પછી તેના ભાઈ પ્રતરાપૂ અપંગ છતાં ગાદીએ બેઠો, કેમકે પાંચે પાંડવ ભાઈઓ હજી બાળક હતા. તે તેમનું તથા તેમની માતા કુતીનું રક્ષણ કરવા લાગ્યો. કહે છે કે તેના ૧૦૦ પુત્રો હતા, જેઓ પાંડુભાઈઓથી જુદીજ રીતે ભાતતા હતા. તેઓ મધેનો સર્વથી વડો હૃયેધન તો બહુજ હુટ હતો તેણે

એક વાર પાંડવોમાંના બીજા ભાઈ ભીમને લોજનમાં બિપ આપી નદીમાં નાખી દીધા હોતો. દુર્યોધનની મદદમાં કર્ણ, નામે એક બળવાન પાંડવ હોતો. તે સભી કુતીનોજ સર્વથી વરો પુત્ર હોતો, પણ પાંડુ સાધના લગત આગમજ તેનો જન્મ થયેલો હોવાથી તે પાંડવ વંશમાં ગણાતો ન હોતો. આથી રીસાઈને તે દુર્યોધન અને તેના ભાઈઓ કે જેઓ “કૌરવો” ને નામે ઓળખાતા હતા તેમની સાથે મળી ગયો હોતો.

કૌરવ નામ કુરૂ ઉપરથી મડયુ છે પણ તેનાં જેમ કુતરાજ તેમજ પાંડુ બન્ને કુરૂના વંશના હતા. માટે એ બન્ને ભાઈઓના પુત્રો કૌરવ ગણાવા લેખે. પણ પાંડુના પાંચ પુત્રો અને તેમના વંશને “પાંડવ” નામે, અને તેના ભાઈ કુતરાજના પુત્રો અને તેમના વંશને “કૌરવ” નામે ઓળખાઈ ગયા છે. અને આ પિત્રાઈઓ વચ્ચેના ક્રોધ અને યુદ્ધથી “મહાભારત” માં મહાન કલંચની રચના થઈ છે.

પાંડવોમાં વરો યુધિષ્ઠિર હોતો. તે જન્મ્યો ત્યારે આકાશથી નાદ થયો હોતો કે “મનુષ્યોમાં આ બહુજ નીતિમાન નર છે.” એને માટે લખી ગયા છે કે તે નેત્રી-નીતિનો નમુનો હોતો! ન્યાય, પ્રમાણિકપણ, શાંત સ્વભાવ, અને શૂરવિરપણાની તે મૂર્તિ હોતો. એના નામનો અર્થજ “યુદ્ધમાં મક્કમ” એવો થાય છે. તે સિંહ જેવા રાજવંશી દેખાવતો હોતો. તે દેવાંશી હોતો, કારણ કે તેની માતાએ પોતાના પત્ની પાંડુના યોગી બની ગયા પછી ધર્મ દેવતાનું સ્મરણ કરવાથી તેનો જન્મ થયો હોતો. એજ પ્રમાણે તેના બીજા બન્ને ભાઈઓમાંનો ભીમ વાપુ દેવતાનો અને અર્જુન ઇંદ્ર દેવતાનો પુત્ર હોતો. ભીમ અને અર્જુન બન્ને બહુ બળિયા હતા. યુદ્ધમાં તેઓ એકલે હાથે શત્રુઓનો સંહાર કરતા. ભીમનું બળ, તેની હિમત, તેનું રાક્ષસી કદ, તેનાં બળની દેખાવ, તેનો કંપી અને પાંતડી સ્વભાવ, એ સઘળાં તેનાં નામનાં અર્થ. ( ભીમ-ભયકર ) પ્રમાણેનાં લ-

શત્રુ હતાં તેને અતિ ધણાં ખોરાક લેઈતો હોતો. જેટલું તેનાં શર ભાઈઓ ખાતા તેટલું તે એકલો ખાઈ જતો. અર્જુન ખરો આયુધાર વિર પુરૂષ હોતો. તે બહાદુર એ કે સખી, મોચાળ, ઉદાર, પ્રેમી, અને તોપણ યુદ્ધમાં શૂરો અને એડી વિનાનો હોતો.

જેમ પાંડુનાં તેમજ કુતરાજનાં પુત્રોને દ્રોણ નામે રાજગુરુ બાલ્ય સર્વ પ્રકારની યુધ્ધ કળાની કે બવણી આપતો હોતો. આ દ્રોણની ઉરકેરળીથી તેનાં રાજવંશી શિષ્યોએ પચાસનાં રાજા દુષ્ટને દેશ છોડી દીધાં અને તેને કેદ પકડ્યો. દુષ્ટને પુત્ર કુલ્યુગન નામનો હોતો, જે પાંડવથી પાંડવો તરફથી લડ્યો હોતો. દુષ્ટની પુત્રી કૃષ્ણા અંબવા દ્રૌપદી પૌત્ર પાંડવોની સ્ત્રી હતી.

જ્યારે વરો પાંડવ યુધિષ્ઠિર વયે પુણ્યો ત્યારે તેના કાકા કુતરાજે તેના બાપનું રાજ સોંપી નહિ દેતાં, તેને યુવરાજ એટલે પાટલી કુંવર સ્થાપ્યો. પણ તેનાં બળ અને ન્યાયનાં કામો લેખને પ્રત તેના ઉપર એટલી બધી પ્રશન્ન થઈ ગઈ કે તેણે આંધળા કુતરાજની જગ્યા ઉપર દેવાંશી યુધિષ્ઠિરનેજ રાજપાટ સોંપવાનો અને તેને માથે સુકુટ પહેરાવવાનો ઠરાવ કર્યો, “આ વાતની બખર પિત્રાઈ દુર્યોધનને પડતાંજ તેણે યુધિષ્ઠિરનું કાટલું કંહાડવાનો પ્રપંચ રચ્યો. તેણે વારણાવત નામે શહેરમાં જલદીથી સળગી ઉઠે એવું એક નેવું મકાન પોતાના મિત્ર પુરોચન પાસે તૈયાર કરાવ્યું, અને પછી પોતાના પિતાને બંધુ સમજાવી પાંચ પાંડવોને તેમની માતા કુતી ભેડે ઉપલાં શહેરની રચના ભેવા અને ત્યાં થતારા યત્નમાં ભાગ લેવાં મોકલ્યા. પાંડવોને ઉપલા મકાનમાં ઉતારો મળ્યો. પણ અહીં જો તેઓ રહેશે તો અગ્નિથી તેમનાં ગ્રાંથુ જશે એવી ખાનગી બખર વિદુર નામના પોતાનાં નાના કાકાથી મળી, કે જે એક શુદ્ર જાતની સ્ત્રીના પુત્ર હોતો, જેથી તેઓએ એક સુરંગ ખોદનારની મદદથી ઉતાવળે એક રસ્તો ખોદી દહાડીને તે માર્ગે તેઓ બચી ગયા અને જે

ગદિમાં આગળ વધ્યાં. મોર્ગમાં ન્યારે તેઓ થાકી જતા ત્યારે લીમ માંતાને અને નાના ભાઈઓને ખાંધે ખેસાડોતો અને મોટા ભાઈઓને પાંખડીએ વળગાડી આગળ રસ્તો કાપતો.

ન્યારે તેઓ એક ચકા નામે શહેરમાં આવી પુર્યાં ત્યારે એક બ્રાહ્મણના ધરમાં ઉતરી લિક્ષાશ્રી પોતાનું પેટ લઈવા લાગ્યાં. અહીં જક અથવા વક નામે એક રાક્ષસનો વધ કરીને લીમે તેના માસમાંથી શહેરીઓને ઇલાચ્યા. આ રાક્ષસને માટે નિયમ પ્રમાણે જે શહેરી ખોરાક પકાવીને લઈ જતા તેનો તે દૈત્ય લક્ષ કરતો હતો. એક દહાડે તે બ્રાહ્મણની વારી રાક્ષસ માટે ખોરાક લઈ જવાની આવી કે જેના ધરમાં પાંડવો રહેતા હતા. બ્રાહ્મણના કુટુંબનું કંકાપાત બેઠાને લીમે તેને ખડેલે ખોરાક લઈ જવાનું માથે લીધું, અને પછી તેણે તેનો પ્રાણ લીધો.

આ પછી પાંડવોના રાજા દુપંદની પુત્રી દ્રૌપદીએ સ્વયંવરમાં અનુનતે વરમાળ પહેરાવી; તેથી ત્યાં મોટું યુધ્ધ બન્યું. રાજાએ એવું મોટું ધનુષ તૈયાર કરાવ્યું હતું કે જે સ્વયંવરમાં ભેગા મળેલા કોઈ પણ રાજાથી ઉપાડી શકાયું નહિ. જેથી ત્યાં હાજર રહેલા દુર્યોધન વગેરે કારણ કુવરને બહુ મોડું લાગ્યું; પણ ન્યારે અનુનતે એક લિપ્તુક દેખાવના બ્રાહ્મણે તે ઉપાડીને ગાણ છાંડ્યા અને કપણ સુંદરી દ્રૌપદીએ તેને પોતાનો પતિ કબૂલ રાખ્યો ત્યારે સ્થળાએ રાજા દુપંદ મામે બળવો કરી ઉભા. આ યુદ્ધમાં પાંડવોએ રાજાનું રક્ષણ કર્યું, અને પછી સંઘળા શત્રુઓને નસાડીને પાંડવો દ્રૌપદી સાથે પોતાને ઘર પાછા ફર્યા. ન્યારે પણ તેઓ લિક્ષા લઈ આવતા ત્યારે માતા કુંતી આગળ લાવતા અને તે તેમને વહેચી આપતી, તેમ આ વેળા તેઓ સ્વયંવરમાંથી પાછા ફર્યા ત્યારે આ મમલું કે લિક્ષા લઈ આવ્યા છે; માટે પોતે ધરના પાછલા ભાગમાં હતી, ત્યાંથી વગર ભેગે ભેગી કે-  
“તમે વચ્ચે વહેચી દ્યો.” હવે માતૃપિતાની આજ્ઞાને

લોપ થતો નહોતો. અનુનતે એકલાની જે સ્ત્રી હતી તે માંચે ભાઈઓની પત્નિ બની. પ્રથમ તેણીને વા ભાઈ યુધિષ્ઠિર સાથે પરણાવી અને ત્યાર પાછા પાંડવી ભાઈઓ સાથે તેના વિવાહ થયા.

પાંડવો બેળી મુઆ નથી પણ હવતા છે એવું બળર હવે મુતરાઈ; અને તેના પુત્રને પડી, જે પછ પાંડુનું રાજ્ય પાંડવ તથા કારવ પિત્રાઈએ વચ્ચે વહેચાયું. દુર્યોધન અને તેના ભાઈઓને હસ્તિનાપુર વાળો પ્રદેશ મળ્યો, અને પાંડવોને જમના નદીની આસપાસના ખાંડવપ્રસ્થ નામનો દેશ મળ્યો; ન્ય તેઓએ ઇંદ્રપ્રસ્થ નામનું નગર વસાવ્યું, કે જે આજનાં દિલ્લી શહેરવાળી જગા ઉપર બંધાયું હતું. આ પછી યુધિષ્ઠિર આસપાસના બીજા ભાગો છોડી લઈ રાજ્યનો વિરતાઈ વધાર્યો. આડી આ રાજ્યનો પ્રજા બહુ મુખમાં વસતી હતી. યુધિષ્ઠિર હવે રાજ સૂય ધર કર્યો અને પોતે પ્રામ ધૂમથી ગાદીએ બેઠા.

પણ એજ રીતે તેના કોણ મુતરાઈ પણ હસ્તિનાપુર ખાતે એક મહા સભા યોજાવીને સંઘળા રાજાઓને નોતર્યા, તેમાં યુધિષ્ઠિર પણ તેના નોતરાને માન આપી હાજર થયો. અહીં તેને કૌસલવીને દુર્યોધને ઘતની રમત ચલાવી, જેમાં યુધિષ્ઠિર એક પછી એક પોતાનું રાજ્ય અને સર્વસ્વ હારી ગયો. અને છેલ્લે દ્રૌપદી પણ તે ખોઈ બેઠો. આ વેળા હંશાસન નામે એક કૈવર ચોટલા ધરીને દ્રૌપદીને સભા વચ્ચે ખેંચી ગયો હતો, માટે એ અપમાનને લીધે કોપ દહાડે તેનો પ્રાણ લઈને તેનું લોહી પીવાના લીમે સમ ખાધા, અને પાછળથી તેણે તેમ કીધું પણ હતું.

બાર વર્ષ સુધી આ રીતે ઇંદ્રપ્રસ્થનું રાજ્ય દુર્યોધનના હાથમાં આવ્યું અને પાંડવોને જંગલમાં વસવું પડ્યું. સર્વ પ્રમાણેની સુદત પુરી થવા છતાં કૌરવોએ પાંડવોનું રાજ્ય તેમને હવાલે પાંડુ કુટુંબ નહિ તેથી બુદ્ધને વચ્ચે મોટું યુદ્ધ ચાલ્યું અને તેમાં

ખાનને પક્ષનાં લક્ષ્મણી ભારે ખરાબી થઈ. આ યુદ્ધમાં કૌરવોનાં ૧૧ કૌન્ય કપાઈ ગયાં. પ્રથમ તેમની સરદારી ભીષ્મ દીધી, કે જે દુર્યોધન તેમજ યુધિષ્ઠિરના કાકા થતો હતો. તેના અપંગ ભાઈ ધૃતરાષ્ટ્ર હજી જન્મી હતા તોપણ પોતાના કુટુંબીઓની કતલ ભવાની કે સાંભળ્યાની તેણે નાપાંડી, અને જંગલમાં જઈ વસ્યા. કુરુક્ષેત્રનાં વિસ્તૃત રણમાં આ મોટું યુદ્ધ ચાલ્યું હતું. કે જે આંજનાં દિલ્લી શહેરની વાલ્ય થયું આવેલું હતું, આ યુદ્ધ વર્ણન કરતાં કહે છે કે અર્જુને એકી વેળાએ પાંચસો લાકૃ વૈયાઓને કાપી નાંખ્યા હતા.

આ મહાભારત યુદ્ધ વેળાં ખાનને પક્ષો તરફના લક્ષ્યાઓ વચ્ચે દ્રૌપદી યથાં હતાં, જેમાં ઘણી વેળાએ પાંડવોની છત થઈ હતી. જેમકે—

કૌરવો : પાંડવો :

ભીષ્મ અને અર્જુન : અર્જુનની છત.

કર્ણ અને ઘટોત્કચ : કર્ણની છત.

દ્રોણ અને ધૃષ્ટદ્યુમન : ધૃષ્ટદ્યુમનની છત.

દુઃશાસન અને ભીમ : ભીમની છત.

કર્ણ અને અર્જુન : અર્જુનની છત.

શક્ય અને ભીમ : ખાનને એક સરખા.

શક્ય અને યુધિષ્ઠિર : યુધિષ્ઠિરની છત.

સંજય અને ધૃષ્ટદ્યુમન : સંજય મરતો ખર્યો.

દુર્યોધન અને ભીમ : ભીમની છત.

\* ભીમનો હિરિયા નામે શક્તિસંચિત પેટનો પુત્ર.

\* દ્રૌપદીના ભાઈ દ્રુપદ રાગનો પુત્ર.

\* દ્રૌપદીને સલામાં અપમાન કરનાર, કે જેને મારીને ભીમે સમ ખાધો હતા તેમ તેનું લોહી પીધું હતું.

\* મરતો રાગનું પાંડુની બીજી રાણી માંડિયા પિતા;

તથા સર્વથી નાના જે પાંડુ ભોળિયા ખાદ્યો નકલ અને

સહકરનો મંમોનો.

[સાદી]

\* હરિતાપુરના અપંગ રાગન ધૃતરાષ્ટ્રનો ખાડુ વિષાસ

આ રીતનો દ્રૌપદ, યુદ્ધમાં કૌરવોના શૂરવિરોધમાં ગયા, જેમની ભેડ અને પછી થયેલાં અનેક મહા યુદ્ધોમાં તેમનાં ૧૦ સૈન્યોમાંનું કશું બાકી રહ્યું નહિ. આસપાસના ઘણાં રાજાઓએ ખાનને પક્ષેને મદદ આપી હતી. દુર્યોધનને ધામલ થઈને પોતાનો ભવ અચાંવી નાહો. તે એક સરાવરને તળીયે જઈ છુપાઈ બેઠો અને બહુ ઘણાથી અથવા મંત્રને ભેરે ડુબી નહિ જતાં પાણીને પોતાની આસપાસ અલગ રાખ્યું. પાંડવોને તેની છુપવાની આ જગાની ખબર પડતાં તેઓ સરાવર તિરે આવી લાગ્યા, અને યુધિષ્ઠિરે તેને તાનાટપલા મારી પાણીમાંથી બહાર નિકળવાની ફર્ પાડી હવે દુર્યોધન અને ભીમ વચ્ચે છેલ્લું દ્રૌપદ યુદ્ધ ચાલ્યું. જેનો અંતે, ભીમે તેની બાંજનાં હાડકાં ભાંગી નાખી તેના છવ લીધાં.

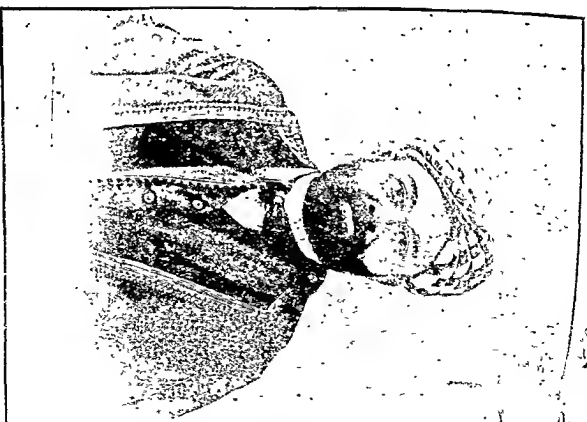
કૌરવોમાં માત્ર ત્રણ શૂરવિરો બાકી રહ્યા હતા : કૃપ, કૃતવર્મન અને અર્થધામન. તેઓએ પોતાના કુટુંબીઓને વેર લેવા માટે પાંડવોનાં સૈન્યને મધરાત્રિએ ઠાર મારવાનો સંકેત દીધો. કૃપ અને કૃતવર્મનને પાંડવોની છાવણીના દરવાજા પાસે ઊભા રાખી જેઓ નાસી બચ તેમને ઠાર મારવાની આજ્ઞા કરીને અર્થધામન છાવણીમાં રાત્રિ વેળા પેઠો અને નિદ્રાવશ થયેલા સંઘર્ષ પાંડવોને કાંપી નાંખ્યા. પોતાના પિતા દ્રોણ દ્રૌપદ યુદ્ધમાં મારનાર ધૃષ્ટદ્યુમનને તેણે પોતાનાં પગ તળે કચડી નાખીને ઠાર દીધો. આ રાત્રિ વેળાનાં છુપાં કૃત્ય પાડી પાંડવો અને કૌરવો વચ્ચે સુલેહ થઈ. પાંડવોને તેમનું રાજ્ય હવે વગર હરકતે પાછું મળ્યું, અને જેમ ઈશ્વરથી તેમજ હરિતાપુર યુધિષ્ઠિરના હાથમાં આવ્યાં, અને ખાનને રાજ્યો ભૂલ્યાં હતાં તે ભેડાઈ ગયાં. માંચી ગંધલાઓની મરણ ક્રિયા કરાવીને આ રાજા પોતાના સાધ્યો

\* રાજ્ય દ્રોણનો સસરો.

\* દ્રોણનો પુત્ર



एक खुनीना भोग धई पड़ेला नाशीकना लोकप्रिय  
कलेक्टर मी. जेकसन.



खं. वा. सैयद समसुदीन सैयद मीरसाहेब कादरी. वी. गे.  
(जो. दि. २८६—२९७६.)





राजकन्या इंदिराराजा गायकवाड बटोदरा.

(मेरीक्युवेशननी परिसभां पास थपलां राजकुमारी.)

સાથ હરિતાપુરમાં ભારે ધામધુમ સાથે દાખલ થયો, અને સોનાનાં તખ્ત ઉપર બિરાજ્યો તથા તેને માંથે મુકુટ પહેરાવવાની ક્રિયા પુર ગભિરાઈ સાથે થઈ.

પોતાનાં મનની મુરાદ પાર પડી-પોતાનું વેર લેવાયું-ળાપિકું રાજ્ય પાછું મેળું-એટલે હવે યુધિષ્ઠિર મહારાજને દુનિયાનો વૈભવ લાગ્યો નહિ. માથા મિથ્યા છે એમ ગણીને તેણે દેશવટો લીધો. રાજ્ય કારણાર બીજને સોંપીને તે પરમહમાને જઈ માર્ગવા તૈયાર થયો. તેની જોડે તેના ચારે ભાઈઓ; રાણી દ્રૌપદી, અને એક વંશદાર કુતરો, એટલાં જણ ગયાં. તેઓએ ઉગમણ લણીને રસ્તો લીધો. માર્ગમાં મહારાજા અને વંશદાર કુતરા સિવાય બીકીનાં સંવેગાં થાક અને ભુખથી મરણ પામ્યા. યુધિષ્ઠિરના સમઘન્યા છતાં તેઓ તેની પુઠે ગયાથો. આ સ્થિતિએ પહોંચ્યાં. અને આકાશી ગંગા નદીમાં તે ઉતર્યો, અને દેવર્ષે પુચ્યો.

શાહનામાને આધારે કથપુસરાની કથાનો સાર.

મહારાજા યુધિષ્ઠિરની કથાનો સાર વાંચ્યા પછી હવે શાહાનશાહ કથપુસરાનાં દાસ્તાનનો મુખતેસર ઉત્તેખાળ અહીં ઉતારીશું, અને તે પણ મહાભારતને મળતી આવતી વાતોનોજ ઉતારો કરીશું.

ધરાનના શાહ ક્રેદન ના ત્રણ બેટાઓ ધરજ ન તૂર અને સહમ નામના હતા, તેમને શાહ પોતાની હૈયાનીમાંજ પોતાનું રાજ્ય વહેંચી આપ્યું હતું. પણ ભાઈઓએ સર્વથી નાના ધરજને મળેલો દેશ ઘણે આળાદ જોઈને બાપ સામે જણવે ઉઠાવ્યો અને ધરજનો જીવ લઈ તેનું રાજ્ય લઈ મુક્યું. પાછળથી ધરજની બેટીના બેટા મિનાચહેરે લશ્કર લેયું કરી પોતાના મમાવાનું રાજ્ય સહમ અને તૂર કનેથી પાછું મેળવ્યું, અને એ વખતથી ધરાનીઓ ૩ અને તૂરાનીઓ ૪ વચ્ચે રાજ્યનાં જંગ ચાલુ

થયાં. મિનાચહેરના બેટા નૌદરને મારીને તૂરાનાં નળીરા અક્રસિયાએ ૧૨ વર્ષ સુધી ધરાનમાં હુકમત ચલાવી. ત્યાર બાદ કથકોબાદ અને કથકોઉસ નામના શાહોએ ધરાનનું રાજ્ય પાછું હાથ કીધું; પણ જીલ્લન અથવા ઓકસસ નંદીની દક્ષિણેના ભાગ કે જે ધરાનને તાબે હતો તે આક્રસિયાએ પાછો આપ્યો નહિ.

કથકોઉસનો બેટો સિયાપુરા નેક ખરસતનો અને બહાદુર હતો. સાવધી માતાનાં કાવતરાનો લોગ થઈ પડીને તે તૂરાની શાહને જઈ મળ્યો, તેની બેટી ફરંગીજ સાથે પરણ્યો, અને ત્યાંજ રાજ બાટ પડને લીધે પોતાનાં સસરા અક્રસિયાખના હુકમથી કતલ થયો. તેની સ્ત્રી ફરંગીજે એક બેટાને જન્મ આપ્યો, જેના જન્મ આગમજ તથા જન્મ પછી અક્રસિયાએ તેને મારી નાખવા પ્રાર્થ્યું, પણ યુદ્ધાની મહેરબાનીથી તે દર વેળા બચી ગયો. અક્રસિયાખના વજીર પીરાને અનેક તદબીરથી આ શાહનહા તથા તેની માને બચાવી લીધાં અને જંગલમાં મોકલાવ્યાં.

ધરાનમાં સિયાપુરા શાહનહાનાં ખૂનનું ખેંચર થવાથી તેનો ક્રોધનો લેવાને ધરાનીઓ તૈયાર થયા. તે આગમજ ગીવ નામે પહેલવાનને કથપુસરાને સોંપી કહાડવા શાહ ક્રોધે તૂરાન મોકલ્યો, કે તે શાહનહાને તેની મા યુધાં જગ્યાવીને ધરાન લાવ્યો, તૂરાની લશ્કરે પુઠે આવ્યો. તેમને એકેએક હાથે મારી કહાડીને દરિયા જેવી મોટી જીલ્લ નદીમાં મેણું જણે. પોડેસ્વાર થઈ ક્રોધાવ્યું. કથપુસરા ઉપર કિતોરની મહેરબાની હોવાથી નદીપાર કરીને સઘળાં બીજે કાંઠે સલામત નિકળ્યાં, અને શાહ કાઉસ પોતાના નળીરાને લેડ્યો અને તેને તખ્તનો વારસ કરાવ્યો. કથપુસરાએ આસપાસ લશ્કર લઈ જઈ કેટલાક પ્રાંતો જીત્યા અને એ પ્રોડ પછી તેણે પોતાના બાપ મિનાચહેરને

ખન્ને પક્ષાની કોઈવાર હાર તો કોઈવાર જીત થઈ પડેલવાન કુરતમ કે જે ઘણા ભેરાવર અને કઠાવર હતો, જે યુગ્મજા ખોરાક ખાતો હતો, અને એકલે હાથે શત્રુઓની મોટી સંખ્યાનો જીત લેતો હતો, તેના હાથ ઉપર તુરાનીઓ માર ખાઈને વારંવાર નાંહા. બીજી મરતએ શુદર્જ. નામે એક દાના પહેલવાન તુરાન ઉપર ચઢાઈ લાઈ ગયો, જે વેળાની લડાઈ દરમિયાન અંતે એવું ક્યું કે ખન્ને પક્ષો તરફથી અગ્યાર પહેલવાનો ચુંટી કહાડીને તેઓ વચ્ચે દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરાવવું, અને એ યુદ્ધનાં પરિણામને જંગનાં છેવટ દાખલ ગણવું.

આ યુધ્ધોમાં સઘળા ધરાની સરદારો અથવા શૂરવીરોનીજ જીત થઈ. જેમકે—

ધરાનીઓ:	તુરાનીઓ:
ફરીઓર્જ અને	કુદળાદ—ફરીઓર્જની જીત.
ગીવ અને	શુવી—ગીવની જીત.
શુરાજે અને	સિયામક—શુરાજેની જીત.
ફરૂહિલ અને	જ'શુલા—ફરૂહિલની જીત.
રહામ અને	ખામાન—રહામની જીત.
બીઝન અને	રૂઈન—બીઝનની જીત.
હજર અને	સિપેહરમ—હજરની જીત.
શુર્ગીન અને	અંદરીમાન—શુર્ગીનની જીત.
ખર્તે અને	કુહરમ—ખર્તેની જીત.
જંગા અને	અકહુરતની—જંગાની જીત.
શુદર્જ અને	પીરાન—શુદર્જની જીત.

તુરાનીઓએ ધરાનીઓ ઉપર રાત્રિ વેળાએ છાંયે મારવાની છુપી તકની રચી હતી, જેમાં એકવાર કાળ્યા અને ઘણા ધરાનીઓ માર્યા ગયા. લડાઈમાં તો ધરાની સંપેહસાહાર યાને સેનાપતિ શુદર્જના એકી બેટાઓ કતલ થયા હતા. ઉપલા દ્વંદ્વ યુધ્ધમાં ધરાનીઓની ફતેહ થયા બાદ તુરાની શાહ અક્રાસિયાબ

રાજતાજ છોડીને નાહો. ક્યમ્પુસરો જંગ મેદાનમાં દોડી આવ્યો અને તેણે જીતે અક્રાસિયાબની પૂઠ પકડી. માર્ગમાં અનેક લડાઈઓ થઈ, શત્રુનાં પાયતખતને ઘેરા ઘાલી ક્યમ્પુસરોએ તાબે દીધું, શોધ કરતાં ખખર મળી કે 'અક્રાસિયાબ ચીનના દરિયાને' નામે ઓળખાત કંઈપીઅન સમુદ્રમાં થઈને આથમણે નિકળી ગયો હતો અને તેણે અચચેસ્તે નામે સરોવરમાં આથો લીધો હતો. અહીંથી તેને પકડી કહાડયો; હોમ નામના શાહ ફરેદૂનના એક વંશજે અક્રાસિયાબ સાથે લડીને તેના હાથ ખાંધા, પણ દયા કરી બંધ છોડતાંજ અક્રાસિયાબ હોમના હાથમાંથી નાશી સરોવરમાં ગેળ થઈ ગયો.

આ વખતે ઉપલાજ સરોવરની પરાશનાં આતશ બહેરામનાં પવિત્ર મકાનમાં શાહ કાઉસ અને શાહ ક્યમ્પુસરો પોતાની છેલ્લી ફતેહોને માટે ખુદાને આભાર માનવા આવ્યા હતા, જેમની જોડે તેમના જે સરદારો શુદર્જ અને ગીવ પણ હતા. આ છેલ્લા ધણીઓ બાપ દીકરા હતા. તેઓ ઉપલા સરોવરમાં અક્રાસિયાબ છુપાયો છે એવી ખબર સાંભળીને ક્યમ્પુસરોને ત્યાં ગોલાવી લાંબ્યા, જે કેદ પકડાયેલો હતો તેવું મરતી વેળાનું કદખાંત સાંભળીને તે છુપાયેલો પદબ્રહ્મ પાદશાહ સરોવરમાંથી બાહર આવ્યો, જે વેળા ઉપલાજ હોમ પહેલવાને તેનો જીત લીધો. પછી તેવું તુરાની રાજ્ય કે જે પોતાના નેયા ગાન યાને પૂર્વજ ફરેદૂનનાં રાજ્યનો એક ભાગ હતું તેને પોતાનાં ધરાની રાજ્ય સાથે જોડી દીધું અને એ રીતે આ મોટાં જંગવું છેવટ આવ્યું.

આ પછી ક્યમ્પુસરોએ પોતાનાં પાયતખતમાં દાખલ થયો, અને થોડીક મુદત સુધી સુખશાંતિ સાથે અમલ ચલાવ્યો. પણ હવે તેવું દિલ દુનિયાની માયા

૧ આ અવસ્થા નામ છે. પાઞ્જાથી શાહનામામાં જિગડીને 'ખખરત' નામ બન્યું છે. આજે આ ખખરત સરોવર ઉર્મિયાને નામે ઓળખાય છે. 'અચચસ્ત' ને ફરસીમાં ખોટી રીતે અપવાથી 'ખખરત' બનેલું છે.

ઉપરથી ઉઠી ગયું. તેણે રાજપાટ તણ દીધું, ખવાખમાં સરોય નામે ફરેશ્વર્યે દેખાવ દર્ષ બશારત આપ્યા મુજબ તે પહાડ તરફ ચાલ્યો. તેની જોડે તૂટી, ગીવ, ફરીગોર્જ, ખીજન અને ચુરતહમ નામના સરદારો પણ ગયા. તેમને પાછા ફરવાની ચેતવણી મળ્યા છતાં તેઓએ ‘માન્યુ’ નહિ, જેથી તેઓ બર્ફનાં તોફાનમાં ફના થઈ ગયા, અને કયપુસરૈ તેઓ વગર આગળ વધીને સરોયની રાહુણરી મુજબ બર્ફમાં ગેળ થઈ ગયા. તેને માટે એવી માન્યતા છે કે તે હજી હૈયાત છે.

વંન્ને વાર્તાઓ વજ્જે મુકાવલો.

ઈરાની દારતાનનો આ અતિસૂક્ષ્મ ભાવાર્થ છે. હવે આપણુ જોઈએ કે યુધિષ્ઠિર અને કયપુસરૈની કથાઓ એક બીજા સાથે ક્યાં ક્યાં અને કેવી રીતે મળતી આવે છે. અલબત્ત જો જુદા દેશો, જુદી પ્રજાઓ, જુદા સમયો, જુદા લખનારાઓ, વગેરે વાતો ધ્યાનમાં લેતાં આ કથાઓ એક બીજા સાથે બોલે બોલ યા પુરેપુરી મળતી આવે એ કેવળ અશક્ય છે, તો પણ તેઓ ‘વચ્ચે જેટલું’ મળતાપણુ જણાય છે તેટલું’ પણ વાંચનારને આશ્ચર્ય પમાડે છે. હું આ મળતી આવતી વાતો ટુંકમાં સમજાવવાની કોશિય કરીશ, જેમ કરતાં સુસ વાંચનારને વિનંતિ કે નજીવી દેખાતી સરખામણી તરફ નહિ જોતાં કથા કહેનારા જુદા જુદા પ્રદેશ-ગણભારત અને શાહનામુ-વચ્ચેના ફર્ક ધ્યાનમાં રાખીને આ મળતાપણુનો તોલ કરવો. વળી વાંચનારને જણાવવાની જરૂર છે કે હિંદુ કથામાં જેમ દેવતાઓ ભાગ બળવે છે તેમ ઇરાની કથામાં જણતું નથી. યુવાની કથાઓમાં “મહાભારત”માં આપણુ જોઈએ છીએ તેમ મહા યુદ્ધમાં દેવતાઓ ભાગ લેતા જણાય છે; પણ ઇરાની કથા એ વિષયમાં-દેવતાઓના માનવી જાત સાથના માયા મોહબત કે લડાઈ વેળાના સંબંધમાં-અભયજન જેવું અલગપણુ બતાવે છે, હવે આપણુ મુકાબલા તરફ નજર ફરિયે:—

૧—પહેલાં તો આ વિષયના બાને નાચકો રાજ યુગો હતા, અને તેઓ દેવાંશિ જેવા હતા. વળી યુધિષ્ઠિર જેવો ન્યાયી, પ્રમાણિક અને ઉદાર હતો તેવો જ કયપુસરૈ પણ હતો. જન્મેના પિતાનાં રાજપાટ ઉચાપત થયાં હતાં, અને તે લઈ મુકનાર તેમના પિત્રાઈઓ જ હતા. જન્મે પાદશાહો. પોતાનાં આ રાજ્યો પાછાં મેળવવાના હેતુથી જ યુદ્ધમાં હતયા હતા. યુધિષ્ઠિરના જન્મ વેળા તે ભલી અને પ્રતાપી નર નિવડશે એવો આકાશમાંથી નાદ થયો હતો તેમ કયપુસરૈને માટે નજીવીઓએ લવિય લાખ્યું હતું કે તે યુલંક જાતનો શાહ થશે, અને તૂરાનનું રાજ્ય સર કરશે.

૨—જેમ યુધિષ્ઠિર ઉપર તેના બાપનું રાજ્ય લઈ બેસનાર ઠાકા ધૃતરાષ્ટ્રે કદ પાડયાં હતાં તેમ કયપુસરૈ ઉપર તેના બાપનું રાજ્ય ઉચાપત કરનાર તેના મમાવા અમ્મસિયાએ તેના જન લેવા માટે અનેક દુષ્ટો પાડયાં હતાં. પણ આ બાબતમાં ધૃતરાષ્ટ્ર જોડે તેના વડા કુંવર દુર્યોધનની સામેલગીરી હોવાથી આ બાબત બાપ દીકરા સાથે—પણ વિશેષે કરીને દુર્યોધન સાથે—અમ્મસિયાબને સરખામણીમાં સુધી રાકશે.

૩—યુધિષ્ઠિરની મદદમાં તેના બે ભાઈઓ લીમ અને અર્જુન હતા, તેમ કયપુસરૈની મદદમાં રૂસ્તમ અને ગીવ નામના પહેલવાનો (જેઓ વચ્ચે સસરા જમાઈનું સગપણ હતું) હતા. જેમ લીમ બળતાં ઘરમાંથી પોતાની માતા અને ભાઈઓને બચાવી લીધાં હતાં તેમ ગીવે કયપુસરૈ અને તેની માતાને તૂરાની જંગલો અને લરકરોનાં સંકટમાંથી બચાવ્યાં હતાં. લીમ અને અર્જુનના સાહસ આગળ ચાલતાં રૂસ્તમ અને ગીવને વધારે મળતાં જણાશે.

૪—કૌરવો તૂરાનીઓ સાથે, અને પાંડવો ઇરાનીઓ સાથે મળતા જણાય છે. જેમ કૌરવોમાંથી ત્રિદુર, યુધિષ્ઠિર તથા તેની માતાનો મદદગાર હતો, તેમ તૂરાનીઓમાંથી ખીરાન, કયપુસરૈ અને તેની માતાનો મદદગાર હતો.

૩—જેમ દુર્યોધને પાંડવોનું રાજ્ય છુતમાં હતી તથા ૧૨ વર્ષ પછી તેમને તે પાછું આપવાની શર્ત ઠરી હતી તેમ અક્રાસિયાએ ધરાનનું રાજ્ય ૧૨ વર્ષ સુધી પોતાના કબજામાં રાખ્યું હતું; અને જેમ લડાઈ વગર યુધિષ્ઠિરનું રાજ્ય દુર્યોધને તેને પાછું આપ્યું, નહિ તેમ અક્રાસિયાએ પણ લડાઈ વગર ધરાની સુલક છોડી નહોતો. રાજ્યના સંબંધમાં જેમ એકે તેમ બીજાએ કોલ તોડ્યો હતો.

૪—કૌરવ કણ્વીની સરખામણી તૂરાની પીરાન સાથે થઈ શકશે. જેમ કણ્વીને પાંડવોએ પોતાના પક્ષમાં જોડી લેવાં માંગ્યાં અને કૃષ્ણ તેને તેમ કરવા માટે સમજાવ્યો, પણ તેણે પોતાના રાજાને પક્ષ તમ્બો નહિ, તેમ પીરાનને ધરાની પક્ષમાં લેવાની તબવીજ શુદ્ધ કરી છેતા તે નિષ્ફળ થયો હતો.

૫—જેમ દ્રૌપદીનું અપમાન કરનાર દુશાસન નામે કૌરવને માર્યો પછી ભીમે તેનું લોહી પીધું હતું તેમ શુદ્ધ પીરાનને માર્યા પછી તેનું લોહી પીધું.

૬—જેથી અર્જુન એકી વેળા પાંચસો શત્રુઓ નાશ કરતો હતો, અને જેમ ભીમ એકી વેળા સ્વારી કરનારા શૂરવિરો સુધ્ધાં રાક્ષસી કદના હાથીનો તથા સાચે ૧૪ પાયદળ લડકેયાઓનો સંહાર કરતો હતો, તેમ રૂસ્તમ પેહલવાન એકલે હાથે પોતાના ગાંઘ્યાની શુર્યાને ગદાથી સેકેટો તૂરાનીઓને ઘાત કરતો હતો. આ દાખલામાં ભીમ અને અર્જુનનાં લેગાં સાહસ રૂસ્તમનાં ઘણાં કામ સાથે મળતાં આવતાં જણાય છે.

૭—જેમ કૌરવ પાંડવોનાં યુધ્ધમાં કેલવાર દ્રંદ્ર યુધ્ધમાં તો કોઈ વાર નાન્યો વચ્ચે સામાન્ય લડાઈમાં આવતી હતી તેમ, તેમ કથણ્વરનાં કાન્તોનાં પણ બંને પહેલવાનો વચ્ચે જંગ થયું હતું, અને વળી સામસામાં લશ્કરી વચ્ચે પણ ભારી લડાઈમાં આવી હતી. વળી વ્યારે દુર્યોધને યુધિ-

ષ્ઠિરને તેનું આપિધુ રાજ્ય પાછું હવાલે કરવાની ના પાડી અને સમજતી થઈ શકી નહિ ત્યારે કૌરવો અને પાંડવોના મોટા ભેદાઓ વચ્ચે દ્રંદ્ર યુધ્ધ થયાં હતાં, જેમાંનાં ઘણાં ખરામાં પાંડવો હત્યા હતા. આ પછી છેવટે એક એવું મોટું સામાન્ય યુધ્ધ થાદ્ય કે જેમાં કૌરવોનાં ૧૧ કૈન્યો એક પછી એક નાશ પામ્યાં હતાં. એજ રીતે કથણ્વરનાં લડી લીધેનું આપિધુ રાજ્ય આપવાની અક્રાસિયાએ ના પાડી અને જંગ બંધ્યું ત્યારે દરેક પક્ષે પોત પોતાના ૧૧ શૂરવીરોને ચુટી કહાડી તેઓ વચ્ચે દ્રંદ્ર યુધ્ધ કરાવ્યાં હતાં, જેમાં સઘળા તૂરાની લડવા માર્યા ગયા હતા; અને છેવટનાં સામાન્ય યુધ્ધમાં તૂરાનીઓ નાશ પામ્યા હતા.

૧૦—છેલ્લાં યુધ્ધમાં પરાંજય થવા પછી જેમ દુર્યોધન નહો અને એકમાં પડી જઈ એક સરોવરમાં છુપઈ બેઠો; તેમ અક્રાસિયા પોતાના મેટાઓ અને જેશીઓના નાશ પછી એકલો નાશીને અયંચરત નામે સરોવરમાં છુપાઈ બેઠો હતો. જેમ દુર્યોધન બહુમંત્ર બળ્યો હતો તેમ અક્રાસિયા પણ એ કાળા એલમથી કુશળ હતો. જેમ દુર્યોધન તાનાટપલાથી ચીરડાધને સરોવરમાંથી બહાર આવ્યો હતો અને પછી ભીમ સાથની લડાઈમાં માર્યો ગયો હતો તેમ અક્રાસિયા પોતાના ભાઈનાં તાનાટપલાથી રિસે બરાઈ પાણીમાંથી બહાર આવ્યો હતો, અને ભીમે સાથની લડાઈમાં જીત્યો. પકડાઈ પાંદશાહના હુકમથી માર્યો ગયો હતો.

૧૧—દુર્યોધનના મરણ અને કૌરવોના સંહાર પછી જેમ યુધિષ્ઠિર પોતાનાં તેમજ કૌરવોનાં રાજ્યને ધણી થયો હતો; તેમ અક્રાસિયાનાં મરણ બાદ ધ્યાન તથા તૂરાનનાં રાજ્યોને નેટી નાખ્યાં હતાં. જેમ એ રાજ્યો પ્રથમ તેના પૂર્વજ કૌરવનાં હતાં, તેમ યુધિષ્ઠિરે હાથ કરેલાં બન્ને રાજ્યો તેના પૂર્વજ કુરુનાં હતાં.

૧૨-લીમ પાંડવ પક્ષમાં એક જાળવાન શુનવિર જણાય છે, કે જેણે એકચક્રા નામે શહેરના રહેવા-શીઓના ભક્ષ કરનાર બક નામે રાક્ષસને મારી તેમના હુટકો ઈષ્ટો હતા. ઇરાની કથામાં પણ એવો જ માણસનો ભક્ષ કરનાર એક રાક્ષસ રાત્ર જણાય છે, જેનું નામ ભેહાક હતું. તેની બંને ખાંધે અકેક સર્પ ઉગી નીકળ્યો હતો, જેમને દરરોજ મનુષ્યનું ભોજન ખાવા માટે આપવું પડતું હતું. આ દૈત્ય રા-જાને કાલા નામે એક શુરવિરે માર્યો હતો. આ મનુ-ષ્ય ભક્ષની દંત કથામાં લીમે જે કૃત્ય યુધિષ્ઠિરના સમયમાં જાન્યું છે તે કાલાએ ઇરાની અને તુરાની-ઓનાં પુર્વજ ફરેદુન (=કુરુ) ના અમલ વેળા જાન્યું હતું.

૧૩-જેમ મહાભારતમાં દેવેાને જંગલી હુકર વગેરેનાં રૂપ લેતા ભેદિયે હોયે, તેમ શાહુતામામાં દેવો યાને રાક્ષસો ગોરખર (જંગલી હુકર)નાં રૂપ લેતા જણાય છે.

૧૪-પણ યુધિષ્ઠિર અને કયપુત્રદેવની કથાઓ વચ્ચે જે સાથી સરસ મળતાપણું ભવામાં આવે છે તેવો તેમનું રાજ્ય ત્યાગ કરીને પરમામાને જઈ મળવા સંજ્ઞાથી છે. આ વિવધને લગતો સુકાળવેા નીચે પ્રમાણે યથ શકે છે:—

(ક) યુધિષ્ઠિર દેવાંશિ હતો અને મરણ પામ્યા વિના સ્વર્ગે પહોંચ્યો હતો, તેમ કયપુત્રદેવ પણ જન્મ આગમજનાં અને જન્મ પછીનાં સંકરે છતાં સજા-મત રહીને અંતે મરણને શરણ થયા વિના અદ્રશ્ય થયો હતો.

(ખ) પોતાના કુટુંબીઓના સંહાર પછી જેમ યુધિષ્ઠિર રાજ્ય તજ્યું અને તે બીજાને સોંપી પોતે સ્વર્ગે જવા નીકળ્યો, તેમ કયપુત્રદેવે પણ રાજ-માટ લોહારપ નામે પોતાના બેશીને આપી ચલ્યો ગયો હતો.

(ગ) બંનેના દરગારીઓ રાત્રના ત્યાગ વિચા-રની સામા થયા હતા. (ધ) બંનેએ પહાડ તરફનો

રોતો લીધો હતો. (ક) બંને ભેડે છ છ સેહીઓ પહાડ લાવી જ્યાં નીકળ્યા હતા. (ચ) જેમ યુધિષ્ઠિર પહાડ ઉપર એકલો જઈ પહોંચી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સ્વર્ગે ગયો હતો અને તેના સઘળા સાથીઓ મરી ગયા હતા, તેમ કયપુત્રદેવના સઘળાં સાથીઓ બર્ફનાં તુકાનના લોગ થઈ પડ્યા હતા, પણ શાહ એકલો જીવતો રહી એમાલુમ થઈ ગયો હતો. (છ) જેમ યુધિષ્ઠિર ભેડે ધર્મ દેવતા એક વક્ષદાર કુતરાં રૂપે લોભિયા લેવો હતો, તેમ કયપુત્રદેવના લોભિયો સંરેખ નામે દેવતા (ધનુ) હતો.

વન્ને વાર્તાઓ મઠતી આવવાનો સવય.

આ રીતે આ બેડે મહારાજઓની કથાઓ વચ્ચે ઘણું એક મળતાપણું જણાય છે. વિષય લગાર લાંબો થયો છે, માટે આ મળતાપણાનો સળગ લખાણથી સમગ્રવવાને હું અને થોલતો નથી, તો પણ એટલું જણાવીશ કે આપણી સરખાણી વાળી કથાઓમાંની એકની બીજી કથામાં નકલ થઈ નથી. અગરને નકલ થવાની કોઈ તરફથી સૂચના થતી હોય તો આપણને એમ લાગે છે કે મહાભારતવાળી કથાની નકલ શાહુતામાવાળી ઇરાની કથામાં થવી ભેદિયે, કારણ કે મહાભારતનો સમય ઇસ્વી પૂર્વ ૨૦૦૦ થી ૩૦૦૦ નો ગણાય છે, ત્યારે શાહુતામા તો ઇસ્વી પછી ૧૦૦૦ માં રચાયું હતું. એટલા માટે પાછલા સંદર્ભમાં આગલા સંદર્ભની નકલ થાય એ સંભવિત લાગે છે. શાહુતામા રચાવનાર ગજની વાળો સુદતાન મહામૂડ હતો, કે જે ૧૨ મરતમે મરતખંડ ઉપર રજારી લાવ્યો હતો તે વેળા "મહાભારત" ગ્રંથ તેના યા કોઈ લશ્કરી સરદારના હાથમાં આવ્યો હોય અને તે ઉપરથી ફારસી લાપામાં યોગ્ય ફેર-ફારો સાથે તેની એક યા અનેક વાર્તાઓની નકલ થઈ હોય એ જાનના ભોગ છે.

પણ આ એવટ ઉપર આવતી વેળા બીજી તરફ નવર પુગાડવાની જરૂર છે. ફિદ્ગીએ શાહુતામામાં પેશાદા અને કેયાની વંશના શાહોનું જે જયના આપ્યું છે તેનો મૂળ પાયો પારસીઓનાં ધર્મ

## एक विचित्र वैंर!



‘મુઠિ’ હારાફ કોઢિલ’ નામના પ્રસિદ્ધ મરાઠી માસિકમાં આશરે પંદર-સોળ વરસો અગાઉ પ્રકટ થયેલો ‘અમરકારિક સડ’ નામનો લેખ અચાનક દ્રષ્ટિગોચર થયો. તેનું અવલોકન વાચકોને વિનોદ જનક થઈ પડશે, એવી આશાએ અહિં લેખને અનુવાદ આપેલો છે.

‘ઈ. સ. ૧૮૫૭ નાં જીન. મહિનામાં કાનપૂર રથાને શ્રીમંત નાનાસાહેબ પેશવા, તાત્કાલેથી વગેરે વિદ્રોહી ટોળીએ યુરોપિયન લોકોતા પ્રાણીને લયંકર લીલા કીધી હતી, તેનું સ્મારક આજે પણ “Memorial Well” નાં નામથી કાનપુરમાં પ્રખ્યાત છે, એ લીલાનું વૈર વાળવા માટે ઇ. સ. ૧૮૫૭ જુલાઈ મહિનામાં જનરલ નીલ, સર જોન હેવલોક, વિગેરે ઇંગ્લેન્ડ સેનાપતિયો પૂર જુરમાં અને દોરદમામમાં લોહીથી ખરડાયેલાં કાનપુર ઉપર મુઠી આગ્યા હતા! હેમણે એકકે સપાટે એ રકત દૂષિત અપવિત્ર રથાન સર ક્યું. દિગ્વિજયી, સતત સૂર્ય-જ્યોતિ લાસિત ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યનો પૂર્વ અમલ પાછો ખેસાડવામાં આવ્યો; અને જાંખોરોને શિક્ષા કરવાનું કામ જનરલ નીલના ન્યાયી હાથે શરૂ થયું. તેઓ સાહેબે અનેક લોકોને પકડીને તથા પકડી મગાવીને ફાંસીને લાકડે લટકાવવા માંડ્યા. કેટલાકને તોપોને મોકોડે ગાંધ્યા, અને કેટલાકને ધારાતીર્થે મોકલાવી દીધા. એ વખતે સફરઅલ્લિ નામના એક મુસલમાનને પણ પકડાપકડીમાં ચતુર્ભુજ જનાવીને કેદ કરી લાવવામાં આવ્યો હતો. તે મુસલમાન કંઈ બંડખોર નહોતો. પણ જાંખોરોના હાથમાં સપડાઈ જવાથી નિરૂપાયે તેમની સાથે મળ્યો હતો. પણ ખરૂં જોતાં તે ખીજ કોઈ ઘોરક્રુર રસાલાનો દદેદાર હતો. એ સફરઅલ્લિ ઉપર જનરલ નીલ સાહેબે કાનપુરના સેનાપતિ સર જી બીલરનું સતીયોગ ઘાટ ઉપર

પુસ્તક “અવસ્તા”માં નોંધાયેલો મળે છે, અને કથામુસરો કેયાની વંશની તે મોટો પાદશાહ છે કે જેનું નામ અવસ્તામાં “સુસવધુ” છે, અને એ નામ ઋગવેદમાં જલુવેલા “સુસવમ” રજ્ઞનાં નામ સાથે આળાદ મળતું આવે છે, એટલું જ નહિ પણ આ કથામુસરો પાદશાહ “માંદગી અને મોતથી તદન મુક્ત હતો,” તથા “તેણે અક્રુસિયાખને અયચેસ્ત સરોવર આગળ માર્યો હતો,” તેમજ “હોમ (પહેલ-વાન) તેને ગાંધીને કથામુસરો આગળ લઈ ગયો હતો” અને એ શાહે “તેને પોતાના ગાપ સિયા-પુશના કીનામાં માર્યો હતો,” અને છેવટે “ઈરાન તથા તુરાનનાં રાજ્યો કથામુસરોએ એક ખીજ સાથે જોડી દીધાં હતાં,” આ સમગ્રનું જે આપણે ઉપલી કંપામાં જોયું છે તે અવસ્તાઈ સાહિત્યમાંથી મળી આવે છે. આ ઉપરથી કદાચ એમ સિધ્ધ થાય કે કથામુસરોનું વર્ણન યુધિષ્ઠિરનાં વર્ણન કરતાં જુનું છે, કારણ કે અવસ્તા લાખાનો સમય મહાભારત વાળી સંસ્કૃત લાખા કરતાં જુનો છે, અને ઋગવેદ ( જેમાંથી “સુસવસ”નું નામ મળે છે તે) સર્વથી પુરાણી લાખામાં વાપરેલો છે.

આમ છતાં પણ હું એમ સૂચવવા માંગતો નથી કે ઈરાની કથા ઉપરથી હિંદુ કથાને જન્મ મળ્યો છે. હું તો એમ ધારૂં છું કે પ્રથમ જ્યારે આ જાનને આર્ય પ્રજાઓ એકત્ર વસતી હશે ત્યારે તેઓમાં એક અતિ પુરાણી સામાન્ય કથા હસ્તી લોગવની હશે, અને તે જાહુ જુની કથા ઉપરથી ઈરાની આર્યોએ ઈરાનમાં અને હિંદુ આર્યોએ ભરતખંડમાં પોત પોતાની કથાઓ રચી હશે. આ રીતે આ જાનને વાર્તાઓ રવત્ર પણ રચાયેલી હોવી જોઈએ.

સુબ્ર, તા. ૨ જી જાન્યુઆરી ૧૯૧૦

પાલનજી વરજોજી દેશાઈ.

અધિપતિ રાસ્તગોફતાર.



તા, ૨૭ મી જુનને દિવસે ખૂન કરવાનો આરોપ મૂક્યો. એ નિર્દોષ, નિરૂપદ્રવી ગરીબ સુસલમાને સાફ જણાવ્યું કે 'મારે હાથે એવું ઘોર કૃત્ય થયું નથી. અને કદી થાયજ નહીં.' છતાં પણ ક્રોધ, વૈર અને કીન્નાના બુરસાથી ભડકી ઉઠેલા નીલ સાહેબે એ વિચારને ફાંસીની સજા દીધી ! એટલુંજ નહીં પણ જે ઘરમાં યુરોપિયન લોકોની કતલ ચલાવવામાં આવી હતી; ત્યાં ભસ્યેલાં લોકોનાં ખાખોચીયાં પાસે તેને ઢસડી મૂગાવ્યો અને ત્યાં પડેલું યુરોપિયન લોકોનું લોહી તેની પાસે છલવતી ચટાડયું ! આવી ભય-કર શિક્ષા ભોગવતી વખતે એ નિરપરાધી દરેહારને કેટલું દુઃખ થયું હશે, અને કેવું માહું લાગ્યું હશે ? આ દુઃખદાયક અન્યાય ભરેલાં કૃત્યથી સફરશાલિ ધર્મ ધગતા અંગારા જેવો લાલચોળ બની ગયો અને મ્હોટા બુરસાથી ફાટતાં છગરે ખોલી ઉઠ્યો કે - 'ભાઈઓ ! મ્હારો એક ન્હાનો છોકરો રૈહુટકમાં રહે છે. તેને મ્હારા તરફનાં સંદેશો કહેજો કે તું ઈશ્વરની કૃપાથી મ્હોટો થા ત્યારે જનરલ નીલ ઉપર અથવા તેના વંશ વારસ ઉપર પણ તું મ્હારું પૂરે પૂરું વૈર લેજો.' "

જનરલ નીલને મેજર એ. એલ. એસ નીલ નામનો એક છોકરો હતો. તે મ્હોટો થયો ત્યારે પાછળથી મધ્ય હિંદુસ્થાનમાં આવેલાં આગર મુકામે રહેલી ઘોરેવાર પલટનનો એલિસર થયો; અને ઉપર જણાવેલા સુસલમાન દરેહારને મઝર અલ્લિ નામનો દીકરો પણ તેના હાથ નીચેની પલટનમાં ઘોરેશ્વારની નોકરીમાં દાખલ થયો. તેને કંઈ પૂર્વ વૃત્તાન્ત સાંભળેલો ન્હોતો પણ એક દિવસ અકસ્માત એક ફકીર વેશ ધારણ કરીએલો એક સુસલમાન તેને મળવા આવ્યો, અને એ ફકીરે તેના પિતાએ મરતી વખતે મોકલેલો સંદેશો કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળતાંજ મઝર અલ્લિ ક્રોધાતુર અને આકુળ વ્યાકુળ બની ગયો. તેનાં નરકોશં ગુસ્સાની આગથી ફુલવા લાગ્યાં અને તેની આંખો લાલચોળ બની ગઈ ! તેમજ પોતાના પિતાનું દૂર રીતે ખૂન અને અપમાન કરનારા

જનરલ નીલના પુત્રને ક્યારે કાર કંઈ એ વિચાર-માંને વિચારમાંજ તેનું માથું ફરી ગયું.

ખીજે દિવસે (તારીખ ૧૪મી માર્ચ ૧૮૭૭) ની રહવારમાં બ્યારે બધા સવારો કવાયત કરવા માટે રણભૂમિ ઉપર આવવા લાગ્યા; ત્યારે તેપણ ત્યાં ગયો. થોડી વારમાં જનરલ નીલને દીકરો મેજર નીલ પણ પોતાના લશ્કરી પોપાકમાં હથિયારથી સજ્જ થઈને ત્યાં કવાયતની તપાસ લેવા આવી પહોંચ્યો. સઘળી શ્રેણે તેને નિયમ અનુસાર સલામ દીધી, એટલામાં મઝર અલ્લિએ સઘળા લશ્કરી લોકોની સ્થૂમિજ નિરુતાથી અને બુરસાથી નિશાન તાકીને બંદુક ફેડી ! તેજ ઘડીએ મેજર નીલ સાહેબ તરફથી આતા જમીનપર ઢળી પડ્યા અને થોડીજ વારમાં તેમનો માથું નીકળી ગયો ! બંદુકનો અવાજ ચતાંજ બધા સવારો એકદમ ચમકી ગયા, અને બધાં ત્યાં એકસરખો હાહાકાર ફેલાઈ રહ્યો ! તરતજ મઝર અલ્લિને પકડી કેદ કરવામાં આવ્યો. પાછળથી થોડા દિવસોમાંજ તેની તપાસ કરવામાં આવી અને મધ્ય હિંદુસ્થાનના ગવર્નર જનરલના એજન્ટ સર લેપલ ઓફીસ સાહેબે મઝર અલ્લિને ફાંસીની સજા દીધી ! મઝર અલ્લિએ સગા સાંભળીને બલે ક્રોધ મ્હોટું પરાક્રમ બતાવ્યું હોય અથવા કંઈ મ્હોટી ફરજ કે કર્તવ્ય પૂર્ણ કરી હોય તેવા યોગથી તે સંતોષ પૂર્વક ફાંસીને લાકડે ચઢી ગયો ! આ વિચિત્ર વૈરની વિચિત્ર વાર્તા ઝાંસી મુકામે મી. ફ્રાન્સ મિચલ નામના યુરોપિયન અહરથને અલિઅં બહાદુર સીધીયા સરકારની પલટનના એક બળવા વખતના ઘોરેવારે કહી બતાવી હતી. કેવું વિચિત્ર વૈર !

વંસન્ત,





## કપુર.



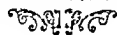
દિદુરયાનમાં કોસેરાના દુષ્ટ રોગના હુમલામાંથી બચવાની હવા તરીકે કપુર ઘણું ઉપયોગી છે એનો ઉપયોગ ખેડાકની તથા પીવાની જાણીસોમાં મુગધી આપનામાં પણ થાય છે. હિંદુસ્થાનમાં દરવર્ગે ચીન તથા જાપાનથી આશરે સાળા લાખ રૂપિયાની કીમતનું કપુર આવે છે. હિંદુસ્તાન દેશની હવા નીચેલી છે કેટલે કેટલે ઉચ્ચ ક્ષીયક જેવો તાપ છે તેમ કેટલેકે કેટલે શીત ક્ષીયકના જેવી હંડી છે એટલે હિંદુસ્થાનમાં કેટલાક સુવકના ભાગો એવા છે કે ત્યાં કપુરના ઝોડોની ખેતી વગર શકે થઈ શકે તેમ છે. વારંવાર કપુરના ભાવમાં મોટા ઉછાળો થાય છે અને તેથી કરીને કપુરના ઝાડોની ખેતી એક નફા શરક ધંધાનું સાધન ધર પડે તેમ છે.

હિંદુસ્તાનના કેટલાક ભાગોમાં સારા ઉછેરમાં કપુર આપનાર ઝાડ દોઢામાં આવે છે તે ઉપરથી એનું માની શકાય છે કે જો મોટા પાયાપર પ્રયોગો કરવામાં આવે તો ચીન દેશના જેવું કપુર સહેલાઈથી આ દેશમાં પેદા કરી શકાય તેમજ આ દેશનાં રાજાનીકે ઝાડો જે કપુર આપનાર છે તેની ખેતી પણ ખીસવી શકાય. મુંબઈની ચેપર જોષ દામજીની હિંદુસ્થાનના જંગલોની પેદાશ સારૂ રથપાથલી કમીડી પાનાના રીપાઈમાં જણાવે છે કે કપુરની ખેતીને માટે નીચલી દરમ્યા પાનમાં કોવળી છે. દાકર દેવસુને સને ૧૮૪૪માં હિંદુસ્તાનમાં આદેના ઊડ, વનસ્પતીઓની ચરખી આપનારો ઊડ, તથા દેર મેસા, જાપાન અને ચીનમાં ઉગેલો કપુર આપનારો ઊડ દાખલ કરેલા. સમુદ્રની સપાટીથી બેડનારથી આરંભર શીટની ઉંચાઈના મુજબમાં જેવાકે ઉંડાનું અને કમાઉન પ્રાંતોમાં તેણે આ ત્રણ જાતના રોપણો ઉગાડવાના પ્રયોગ કર્યા જેમાં તેને ફતેહ મળી ગયો જનના ઝાડોને એ સુવકની હવા માફક આપી છે; અને આજે ઉંડાનું અને આદેના મોટા વીરાજ જાણીયાની સાથે વનસ્પતી ચરખી આપનારો ઝાડોના છુટા પણ દોઢામાં આવે છે. પુણની એન્ડ્રેસ ગર્ડનમાં કપુર આપનાર ઝાડ દોઢામાં આવે છે. તેથી ઉપરી કમીડીનું જેનું મત છે કે હિમાચલ પર્વતના નીચાણના મુજબમાં, પશ્ચિમ ઘાટના ઉંચાણ પ્રેશમાં, માહીસોના સપાટ પ્રેશમાં આ ઝાડોની ખીસવણી કેમ કરી શકાય નહીં તે સમજવું નથી; આ જગ્યાની હવા કપુરના ઝાડના અસલ વાનની હવાને

આજે હુમ મળી છે. Blumea Balanifera આ જાતના કપુર આપનાર ઝાડ એકલા ચીન તથા ખલદેશમાં થાય છે એમ નથી પણ હિમાચલના પૂર્વ ભાગ ઉપર સમુદ્રની સપાટીથી એક હજારથી મારી આર હજાર શીટની ઉંચાઈએ એ ઝાડો સારી રીતે ઉગી શકે છે. આ જાતના ઝાડમાંથી જે જાતનું કપુર નીકળે છે તેને ખલદેશમાં નથી કપુર કરીને કહે છે. Blumea Lacera આ જાતનું કપુર આપનાર ઝાડો હિંદુસ્થાનના ઘણા ખરા ભાગોમાં છે કે ત્રાવલુકાર મુધી એક જગ્યા ઊંડા તરીકે ઉગે છે, અને હિમાચલ પર્વતપર જે હજાર શીટની ઉંચાઈ એ તે માલમ પડે છે. Blumea Eriantba જે ઝાડો Blumea Lacera ઘણું મજબૂત આવે છે, જેને દેશી લોટો. એક કાન્દા અથવા સાધારણ રીતે લંમચુડાં કહે છે તે જાત મુજબ દંડાકામાં પુષ્કળ દોઢામાં આવે છે. આ જાતની જાડો પેદાશો વ્યાપારી જાણીસો તરીકે ફતેહ ભરી રીતે કામ આવતાં ઘણે સમય વીતી જાય અને તેથી કાંઈ ખાનગી માણસો એકદમ એવા સહારોમાં સીંધવાવા નથી તેથી ચાર-ધારના ખેતીવાડી ખાતાં માફકતે પ્રથમ પ્રયોગ કરી એવા ઝાડોની ફતેહમંદ ખીસવણી તથા ઉપયોગી પણ સાબીત થયું જોઈએ. જેથી રીતે આવે, અને ચીનનાં નાં વાવેતરને ફતેહ મળી છે તથા તે ઉગાડવાનો ખીસો ધંધો ખાનગી સાદ શીકા એ ઉપાડી લીધો છે તેથી રીતે આ ધંધો પણ વખત જતાં ખાનગી સહારોમાં ઉપાડી લેશે. મુંબઈમાં કપુરનાં પાંદડાં તથા ડાંખળાઓમાંથી પણ કપુર કાઢવાની કસકસરાળા રીતથી નીકળે છે. અને ઝાડોની ઉંમર સાન વર્ગની થતાં એ રીત અમલમાં મુકાય છે. કપુરના ઝાડમાંથી ચોખ્ખા કપુર ઉપરાંત કપુરનાં તેજ પણ નીકળે છે તેજમાં ચાલીશા દહા જેટલું કપુર ભળેલું હોય છે જેમાંથી કપુર કાઢી લઈ જવેલા તેજમાંથી સાથ, મુગધી અને હવા રચી કરનારા પદાર્થો બને છે.

D. M. P.

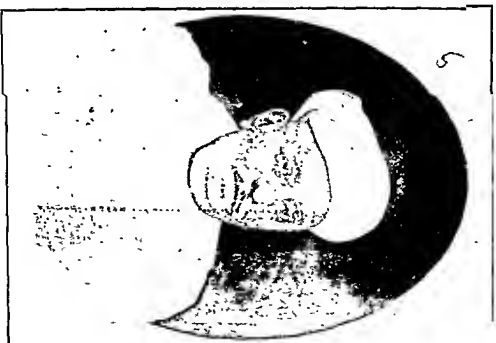
જગ્યા નામો વનસ્પતી વિદ્યાને લખતાં છે તે જગ્યાના તેમ લખાતાં કારણ એજ કે તેના પરથી વધારે ખર્ચદો મેળવવાનું સાધન વાંગનારને માટે મળી શકે.





स्व. रा. रा. हरिदास विहारीदास देसाई. नाट्याद.

(जुनागढना दिवान साहिब)



स्व. सरदार रा. वा. वैदेचरदास विहारीदास देसाई-नाट्याद.

(जुनागढना दिवान અને મુબાઈની લેલરદેશીય ફિસલના મેમ્बर.)



ओनरेवल सरदार पुरुषोत्तमदास विहारीदास  
देसाई नडियाद.

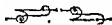
(नरीकाह गनीसिपद प्रेमीन्ट आने मुंणद)



रा. रा. गंगालदास बिहारीदास देसाइ, नडियाद.

(જા'નાગડના નવાળ સાહિબના હુકમર એમીરડંડ.)

## રોમન દેશભક્ત રીએન્જી.



"Amidst the indulgence of enthusiasm and eloquence, Petrarch, Italy, and Europe, were astonished by a revolution, which realized for a moment his most splendid vision." (Gibbon, chap. IXX)



રોમમાં સ્વતંત્રતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપનર અને પ્રમુખીય તત્વની ન્યૂતની કરી આ પશુદ રોમન ઉમરાવોના ગર્વ અને અમલને નિર્મૂળ કરનાર મહાત્મા રીએન્જી ઇ. સનના ચાદમાં સૈનાના મધ્ય ભાગમાં કોલા વંશમાં ઉત્પન્ન થયો હતો. રીએન્જી એક વિદ્વાન વિદ્યાર્થી (સ્કોલર) હતો, આળ-રૂઢાર અને મોટા પશુ નિર્ધન કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થયો હતો, બાદ્યાવસ્થામાંથી પિતાના સુખથી વિરુધ્ધ હતો, પણ જાતે સ્વતંત્રતાને ચાહનારો હતો. રીએન્જીના સમયમાં ઉમરાવોનાં મોંઢા મોંઢેના વિરોધ અને કલુઆ યાગેડાને લીધે રોમમાં અશાંતિ અને ખુનામરડીનું નિરંકુશ સામ્રાજ્ય ચાલતું હતું. રૈયત ગુલામગીરી અને કરવેરાના અસહ્ય બોજ તથા કચડાતી હતી અને બીજા દિવસના જીવન માટે કીકર મંદ સ્ટેતી હતી. રોમન સનારીઓમાં કોઇ પોતાના એકના એક પુત્ર માટે, તે કોઇ વહાલા પતિ માટે તે કોઇ પેતાનાં નિરાધાર બચ્ચાંના નિર્વાહ માટે કદખાંત કરતી હતી; ટુંકમાં શોક, યુન અને કદખાંતનાં કાળાં વાદળાંથી રોમની ભૂમિ ઉપર ચોતરફ અધકાર વ્યાપિ રહેા હતો. પણ પરાપૂર્વના પ્રચલિત કુદરતી નિયમાનુસાર કોઇની જાહોજલાલી દે અપ-સુદી સ્થાઇ રહી નથી અને સ્ટેતી પણ નથી; રામ, રાવણ, કૌરવ, પાન્ડવ, નાદિર, તેમુર, જ્ઞાપીસખાન, સીકંદર અને મોગલ પાદશાહોની કાળચક્રે રમત બદલી નાંખી તે પછી રોમન ઉમરાવોના શો

હિસાબ ? કંડ અને કૌરવોના ગર્વ તોડવા શ્રીકૃષ્ણને અને રાવણનો ગર્વ તોડવા રામને જન્મ લેવા પડ્યો હતો તેવી રીતે નિર્દોષ સુધિરથી ખરડાઇને રક્ત અને લથકર બનેલી રોમન ભૂમિને અન્યાય અને કહેરથી સુકત કરવાને માટે કુદરતે તે ભૂમિ ઉપર રીએન્જી જેવા મહાત્માને પેદા કર્યો. રીએન્જીનું જીવન ચારિત્ર વિર સ્થથી ભરપૂર, ઘણુંજ કડવાજનક પણ ખાસ જાણવા યોગ્ય છે. દેશોન્નતિ માટેના તેના આચાર વિચાર ઘણાજ ઉચ્ચ હતા. સ્વદેશ સેવાના મહાયજ્ઞમાં તેણે આત્મસુખનો દ્રઢતાથી ભોગ આપ્યો અને આખરે તે યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ પણ તેનાજ બળિથી થઇ.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે રોમન ઉમરાવોમાં બે પક્ષ હતા. એક પક્ષનો આગેવાન કોલા કુટુંબનો વયોવૃદ્ધ સ્તીવન હતો. બ્યારે બીજા પક્ષનો નાયક મોરસેની કુળનો તરૂણ માટીનો ડી પોટો હતો. રોમનું આધિપત્ય ભોગવવા માટે આ બે કુટુંબ વચ્ચે લાંબા સમયથી રસાકસી ભર્યો કલહ ચાલુ હતો. બન્ને કુટુંબ એક બીજાનાં માલમતા લૂંટતાં હતાં અને એક બીજાને દરેક રીતે હિંસા કરી નિર્મૂળ કરવા બનતો પ્રયત્ન કરતાં હતાં. રીએન્જી આ બન્ને કુટુંબને અંદરથી ધિકકારતો હતો. કારણકે તેના મનથી કોઇ પણ પક્ષનું કાર્ય પોતાના જાતી લાભજોને ફાયદાકારક થયું ન હતું તેમજ ચાહુ સંયોગ અને લાવના લક્ષમાં લેતાં ભવિષ્યમાં પ્રજાને લાભકારક થઇ પડે તેવી પણ તેને આત્મ ન હતી. રીએન્જી જાણતો હતો કે બન્ને પક્ષ રૈયતના કદા દુખમન છે અને બેમાંથી કોઇ પણ પક્ષ ફેરફાર પામી સર્વોપરી થાય તો પણ દેશના ભાગ્યમાં તે અતંત ફરખનું ફરખજું જહેવાનું ! જો કે કોલોના તરફ તેની કંઈક મમતા હતી કેમકે તે કુટુંબની તેણે યતિકચિત પણ સેવા પોતાની બદ્યાવસ્થામાં જાળવી હતી. કોલોના પક્ષનો નાયક સ્તીવન પણ રીએન્જીને પીછાન-તો હતો અને તેના ધાર્મિક જ્ઞાનથી કંઈક જાણીતો હતો.

આ વખતે રીએન્જીના ઘરમાં ફક્ત તેની વિધવા-  
માતા, પંદર સોળ વર્ષની બહેન ધરીન અને તેના  
બાર વર્ષનો ભાઈ એટલાજ હતાં.

એક દિવસ સમી સાંજને વખતે ટાઇબર નદીને  
કીનારે આ બંને ભાઈ ફરતા હતા, તેટલામાં નાના  
ભાઈને એક ખડક ઉપર એસાડીને રીએન્જી પાસેના  
મકામાં કંઈક કામ પ્રસંગે ગયો. તે વખતે કોલોનાની  
હોડી માલ ભરીને ટાઇબરમાંથી પસાર થતી હતી અને  
તેને લુટવા એરસેનીવાળા પૂઠે લાગ્યા હતા. હોડી  
અને તે માંહેલા માણસો સંજોગથી વધુ ખબર મેળવ્યા  
માટે એરસેનીવાળા રીએન્જીના આ નાના ભાઈને  
આમ તેમ ખેચ્યા લાગ્યા પણ તરતજ કોલાના  
તરફની પાછળથી બીજી મદદ આવતાં લાલા, તલવાર  
અને ગરછીના ખબુખણાટ ચાલુ થઈ ગયા અને  
ચોતરફ નાસ ભાગ શરૂ થઈ. આ બાળક પણ ગભ-  
રાઈને આમ તેમ નાસવા લાગ્યો અને પોતાના  
બચાવ માટે ભાઈને પોકારવા લાગ્યો, પણ તેટલામાં  
તો કોલોના સ્ટીવનના બેટાએ તેને સામઃ પકડેનો  
બચુસ સમજી લાડાથી વિધી નાંખ્યો ! થયો કલાહલ  
સાંભળીને ભાઈની મદદે હોડી આવતા રીએન્જીએ  
આ બનાવ દ્રશ્ય પ્રત્યક્ષ જોયો પણ અફસોસ !  
ભાઈના બચાવની બાજુ હાથથી ગઈ હતી ! રીએન્જી  
આગ્યો અને બંધુને ઝૂંધિરમાં તરખોળ થયેલું મુંડું  
જોયું. તેટલામાં તો વૃદ્ધ સ્ટીવન કોલાના પોતાના  
સસાલા સાથે પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને એરસેની-  
પણ વાળાના હાથે આ અધમ કાર્ય થયેલું સમજીને  
રીએન્જીને તેના ભાઈના પુત્રનો ધનસાફ આપવા  
તૈયાર થઈ ગયો. પણ તેજ વખતે તેને ખગર પંડી  
કે તે ખૂતી કામ કરનારો બીજો કોઈજ નહીં પણ  
તેનો પોતાનોજ બેટો હતો ત્યારે તે લાચાર બન્યો.  
આ પ્રસંગે સ્ટીવનનો બનિજો એફ્રિયન પણ સાથેજ  
હતો. એફ્રિયન એક કુટુંબી તરીકે પોતાના કાકાને  
ચાહતો હતો પણ તેનાં કાર્ય અને વૃત્તિ માટે નહિ.  
ચોતે સાફ દિલનો, પ્રમાણિક, ટેરીલો અને ન્યાય  
અન્યાયનો વિચાર કરનારો હતો. રીએન્જીના ભાઈનું

પુત્ર એક ભૂલથી પછુ પોતાના પિત્રાઈ ભાઈના હાથે  
થયેલું નેષ્ટ તેને ઘણાજ એક થયો. વૃદ્ધ સ્ટીવને  
આપવા કબૂલેલો ધનસાફ રીએન્જી હવે માગવા  
લાગ્યો. ધનસાફ માટે તે કકળવા લાગ્યો. પણ સ્ટીવન  
અને તેના બેટાએ ભૂલથી થયેલા પુત્રના બદલામાં  
ધનસાફ તરીકે એક થેલી રીએન્જી તરફ નાંખી અને  
બીજી વધુ રકમ અપવાનું કહીને તેઓ ચાલી ગયા !  
ફક્ત એફ્રિયન રીએન્જીને દિલાસો આપવાને પાછળ  
રહી ગયો. એક ગરીબના જીવની સત્તા અને  
દોલતના મદમાં અંધ બનેલા ઉમરાવોને કેટલી  
ખેડવા હોય છે તેનો આ વખતે રીએન્જીને પોતાની  
બાળતામાં પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો. એફ્રિયન તરફના  
દિલાસાની તેની ઉપર કંઈ પણ અસર ના થઈ. શોકન  
કાળમ પડઘાથી છવાયેલો અને ઉંચુ આંસુના ખાસ  
પાણીથી તરખોળ થયેલો તેનો ચહેરો. એકદમ કોરો  
પડી જઈને ચમકવા લાગ્યો. ભાઈના જીવ માટે  
બદલા તરીકે. કોલાના તરફથી. મળેલી સેનાની  
થેલીને તેણે લાત મારી અને, પેર, ધનસાફ અને  
સ્વતંત્રતાની પુનઃમાં તે... એક દિવાન વાઘથી પણ  
વધારે વિકાળ બની ગયો !

ઉપસાં કાળા પ્રસંગે રીએન્જીનું જીવન તરતજ  
ફેરવી નાંખ્યું. તેના બાળક ભાઈના મરણ સાથે તેની  
બાદચાલકતા પણ મરણ પામી. નેકે આ બનાવ એક  
વિઘર્ષી કવિ અને પેટાર્થના શાંત હરીફને વિચારનો પણ  
કૃત્યનો નહિ તેવા માણસને રામનો લાલચનો છુટકારો  
કરનાર બનાવશે એ વાતનો સ્પષ્ટવતજ લાગે ! પણ  
આજ વખતથી તેની સર્વ કળા, આશા, વ્યુચ્છો, શોખ,  
મનોભાવના અને જીવિ, એકજ ગિંદમાં, એકજ  
વિચારમાં વળી ગયાં. વેરથી સ્વદેશ પ્રીતિ દ્રષ્ટિ સાંમે  
કોઈની જીંદગી અને અનુભવમાં કુદી પંડી, કાથમને  
માટે સજબી ઉઠી, ટેકથી સખંત થઈ. અને ભયંકર  
રિતિ પવિત્ર કાર્યમાં અર્પણ થઈ !

વર્ષો પાછીના દેશ પ્રમાણે વહી ગયાં. રીએન્જીના  
ભાઈના ખૂનની યાદ લોકના હૃદયમાંથી ભૂસાઈ ગઈ  
પણ રીએન્જીના બાળતા હૃદયમાં—યાદ દોરનાં તે

પુનઃ જીવતું બગતું હતું. ઈ. સ. ૧૩૪૭ માં રીએન્ઝીએ ભગીરથ પ્રયત્ન આદર્યો, સઘળી રૂંચતને લોક શુભક મોંઝક પોતાના તરફ આકર્ષી લીધી. સ્વતંત્રતા ન્યાય, અને રીએન્ઝીના ઘોષ પોતરફ થવા લાગ્યા. રથળે રથળે રોમન ઉમરાવોના ભુલમ અને રૂંચતની સ્વતંત્રતા માટે ભાષણો થવા લાગ્યા અને રીએન્ઝીના પક્ષમાં હુથિયારો અને માણસોની છૂપી ભરતી થવા માંડી. છેવટે રૂંચતના તદ્દન અજ્ઞાન અને અલણ વર્ગમાં પણ ન્યાય અને સ્વતંત્રતાનો ભુલસો ઉભરી નીકળ્યો. પણ સ્તીવન, કોલો વિગેરે ઉમરાવો દેશભક્ત રીએન્ઝીની હાલની સત્તા અને બળની વાતોને જોડી માની હસી કાઢવા લાગ્યા અને જે દરકાર રહ્યા. જેમ જો ગરબે શિવાજી માટે રહ્યો હતો તેમ આખર લોક ભરમનો પડદો ઉઘડાયો. એક તરફ રીએન્ઝી અને સઘળી રૂંચત અને બીજી તરફ કોલોના ઉમરાવ વચ્ચે મોટો જંગ બગ્યો. રીએન્ઝીની બહેન ધરીનને કોલોના વંશજ એડ્રિયન ઘણાજ પ્રેમથી ચાહતો હતો. એડ્રિયને રીએન્ઝી અને ઉમરાવ વચ્ચે સમાધાન કરાવવા ઘણાજ પ્રયત્ન કર્યો પણ જેમ પાન્ડવ દ્રૌપદ વચ્ચે સમાધાન કરાવવાની શ્રી કૃષ્ણની વિશ્વ નિષ્કળ નવડી હતી તેવીજ રીને એડ્રિયનની જાણતમાં પણ બચું હવે ધરીનને “સુડી વચ્ચે મોપારી” જેવો પ્રસંગ આવ્યો. એક તરફ માન્યતા ભાઈનો પ્રેમ ! અને બીજી તરફ પોતાના ભવિષ્યના પતિ એડ્રિયનના કુટુંબનો પ્રેમ ! આખર એડ્રિયને રીએન્ઝીના જીવને કોઈ પણ રીતે કહી પણ ઈલા નહીં આવવા દેવા ધરીનને કોલ ગાંધ્યો, પણ વળતે પોતાનું કાર્ય કર્યું. જાને પક્ષ વચ્ચેના દાઢા સંઘર્ષમાં હજારો માણસોના સંહાર થઈ ગયો. ઉમરાવ પક્ષનો પરાજય થયો—તેઓ રોમ છોડી નાસી ગયા. અને રીએન્ઝી-રૂંચતનો બહીષો, માનીતો, રીએન્ઝી ! રૂંચતની સહાયતાથી તેમને રક્ષક બની રોમની ગાદી ઉપર બીરાજ્યો ! આ પછી તરતજ એક ઉમરાવની પુત્રી નીના જેને તે ઘણા વખતથી ચાહતો હતો તેની સાથે તે લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી બેઠ્યો, અને ઉમરાવોને સત્તા અને માન બ્રષ્ટ કરી

તેમનો ગર્વ હુકયો અને પોતાની સર્વોપરી સત્તા તેમની પાસે કબુલ કરાવી. પણ ઉમરાવોથી આ અપમાન સંહન ના થયું. ફરીથી રીએન્ઝી અને સઘળા ઉમરાવો વચ્ચે યુધ્ધ ચાલ્યું જેમાં કોલોના કુટુંબનો કચડ ઘાણી નીકળી ગયો. એડ્રિયન જે આ પ્રસંગે બહાર ગામ હતો તે પોતાના ઘરના બચાવ માટે આવી પહોંચ્યો પણ તે અગાઉ તમામ મામલો બગડી ગયો હતો અને પોતાનું બધું કુટુંબ નાશ પામ્યું હતું. એડ્રિયન દિલના પોકારની સાથે બહાર લોકના પોકારને પણ માન આપનારો હતો. પોતાના કેમળ પ્રેમાળ દિલને મારી પોતાનાજ કુટુંબનો નાશ કરનારની બહેન સાથે નહીં પરણવાનો તેણે કરાવ કર્યો અને પોતાના મિત્ર પણ કુટુંબ-દ્રોહી રીએન્ઝી અને પોતાની વહાલી ધરીનનો ત્યાગ કરી તૂટેલા દિલે રોમ છોડી નાસી ગયો !

રીએન્ઝીમાં જેટલા શુભ હતા તેટલા દાપ પણ હતા. તે સત્તા અને ધનના પ્રમાણથી હવે અભિમાની અને પત્નીના સંસર્ગથી ખરચાળ બની ગયો. એક વાર ફરીથી રૂંચત પાછી કરના જોગ તળે કચડાવા લાગી જે રૂંચતે તેને પોતાનો રક્ષક અને તારક બનાવી ગાદી ઉપર બેસાડ્યો હતો તેજ રૂંચત હવે તેની વિરુદ્ધ ઘર્ષ ગઈ અને ઉમરાવોની સત્તાને પુનઃ ચાહવા લાગી.

રીએન્ઝીએ મોન્ટરીઅલ નામના એક મોટા વર્ગના દગાજોર લુંટારોનો પરાજય કરી તેની કતલ કરાવી. આ મોન્ટરીઅલનો એક પુત્ર એન્જેલો કરીને હતો; જે બાલ્યાવસ્થામાંથીજ રીએન્ઝીના મહેલમાં નોકર રહ્યો હતો અને ઉમરાવમાં આવતાં તેનો અંગ રક્ષક (એડીકાંગ) અને ખાસ વિશ્વાસપાત્ર બની ગયો હતો પણ તે પોતાના કુળ અને જાપના નામમાંથી હજું તદ્દન અધારામાં હતો.

ઉરકેચકથી રોમન પ્રબળી કંટાળીને રીએન્ઝીને પોતાના કુટુંબ સાથે શુપશુપ એકદમ રોમ છોડવું પડ્યું. પછી તરતજ પાર્મિક અપરાધ માટે તેને એવિનનમાં કેદ કરવામાં આવ્યો જ્યાંથી તેની

પાંતી નીનાની યુક્તિથી તેનો છટકારો થયો. એક વાર ફરીથી રીએન્ઝી રોમમાં આવ્યો અને ઉમરાવોની સત્તા નિર્મૂળ કરી સર્વોપરી થયો. પણ આ પ્રસંગે લોક લાગણી તદ્દન તેની વિરુદ્ધ હતી, સર્વ કોઈ તેની પડતી ઈચ્છુ હતું, જે તેના ખાસ મિત્ર હતા, જે તેને રોમન તખ્ત ઉપર શુકના તારા માફક એન પ્રસંગે ચમકાવવા તૈયાર બન્યા હતા તેજ હવે તેના લોહીના તરસ્યા થયા હતા. આ પ્રસંગથી રમણ જીણાય છે કે જે દેશમાં સંપ નથી-જે દેશમાં શાંત મગજ નથી તે દેશની પ્રજા રોમન પ્રજાની માફક પ્રવૃત્તિશીલ રાજ્ય જોગવાઈને અને તે નિલાયી રાજ્યને કદી પણ લાયક થતી નથી. જો કે ગિગન વિગેરે ઇતિહાસકારોના મત મુજબ રીએન્ઝી હોયથી તો મુક્ત ન હતોજ, રીએન્ઝી જોને શેળીગોર, તામચી અને આડગરનો શોળી હતો પણ તેની સાથે ધનસાક્ષના અમલદાર થાને સેનેટર તરીકે આ હોયથી નિરાજો હતો, એક ટિપ્પુન તરીકે તે અત્યંત રાજ્ય લોભી, સત્તાલોભી, કુનેહુખાજ, ચાલાક અને સાહસિક હતો પણ એક સેનેટર તરીકે તદ્દન પ્રમાણિક અને શાંત પ્રકૃતિનો હતો.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે રોમન પ્રજા હવે રીએન્ઝીને આહુતી ન હતી પણ ધિક્કારતી હતી. વળી આ પ્રસંગે તેનો સાચો મિત્ર એલિયન પણ બહાર ગયા હો. કાળગતિ ચેતિત્ર છે, રીએન્ઝીની હવે પડતી આવી લાગી, દશાએ તેને ચોતરફથી ઘેરી લીધો. ઉમરાવોના છાયાગા અને જણેલા માણસો રોમમાં પોતાની સત્તાની પુનઃસ્થાપના કરવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. ઉમરાવોની હવે સાથે યવામાં રીએન્ઝીને પેસાની કે માંજુસની મદદ આપવા રૂંધત રૂપટ ના પાડવા લાગી અને કર પણ રીએન્ઝીને આપવો બંધ કરી નાંખ્યો રીએન્ઝીની તીજીરુ તળીયુ આવી ગયું લશ્કર વગરનો, ધન વગરનો, અને મિત્ર કે સાચા સજાહકાર વગરનો રીએન્ઝી આ વખતે તદ્દન મુઝાઈ ગયો. દરેકની આંખમાં તે કંટક સમાન ખુંચવા લાગ્યો. આ વખતે જો કોઈ

તેની દયા ખાતર હોય તો તેનો વિશ્વાસ નહોતો એન્જેલો, તેની પાંતી નીના અને તેની બહેન ધરીન એટલાંજ હતાં. અને મહેલના સીપાઈઓ પણ રીએન્ઝીની વિરુદ્ધ બંદકાઈ ગયા હતા. જ્યાં આવો પ્રસંગ હોય ત્યાં છવની સલામતી કેમ રહે! ઉપર એન્જેલો પણ રીએન્ઝીનો ના રહ્યો. તેણે પોતાની પાલક માતા ઉરસલા તરફથી ઉપરે બંધાયું કે તેનો પિતા જીએ કોઈજ નહીં પણ હુંદારો મોન્ડીરીયલ હતો જેને દગાથી પોતે (એન્જેલોએ) ફસાવીને રીએન્ઝીના હાથમાં સોંપી દીધો હતો અને જેને માટે રીએન્ઝીના હાથે કતલની સજા પણ તરતજ થવાની અણીપર હતી. એન્જેલોએ પિતા મોન્ડીરીયલને બચાવવા દોડ ધામ કરી પણ તે અગાઉ તો મોન્ડીરીયલની કલ થઈ ચૂકી હતી. રીએન્ઝીના ભાઈના ખુનના પ્રસંગની માફક પિતાના ખુનના વેરનો અગ્નિ એન્જેલોના હૃદયમાં ધુધવાવા લાગ્યો અને બહાર નિકળવાનો રસ્તો શોધવા લાગ્યો. આખર એક દિવસે રીએન્ઝીના મહેલમાં દોડધામ ચાલી રહી. રૂંધત રીએન્ઝીને પકડવા મહેલમાં ધુસવા લાગી. ચોતરફથી રીએન્ઝીને “મારો-કાપો” ની છુમ રાડ થઈ ગઈ. એલિયન રીએન્ઝીને બચાવવા આવી પહોંચ્યો પણ મોટો. એલિયન સાથે ધરીનને રીએન્ઝીએ મહેલના ધુપે દરવાજેથી પોતે તરતજ તેમની પાછળ આવવાનું કહીને બહાર. રવાના કરો દીધી. રીએન્ઝીનો ખામ વિશ્વાસુ અંગ રક્ષક એન્જેલો આખર વેરના ભેથથી બેવકુ થયો, અને ધૂં. સન ૧૩૫૪ ના આક્રોશર માસમાં સેકોડીલ વેચોઈ અને એન્જેલોના હાથે મોતને શરણ થયો! પડ્યો! રોમનો ઉરલો ટિપ્પુન રીએન્ઝી પડ્યો !!

માઈલાલ જ. સ્વાધ્યાય.



## બુદ્ધના સમયની સામાજિક સ્થિતિ.

"True progress will begin when it is seen that important point in the National Education is character making."

"યસ્તદાર ચમત્કારઃ સદાચાર વિહારવાન્ ।  
સનિર્વાતિ જગન્મોહાન્મૃગેન્દ્રઃ પજ્જરાદિવ " ॥

બુદ્ધના સમયની સામાજિક સ્થિતિ. બુદ્ધ યેસર નામનો પાટ્યાલ્ય વિદ્વાન હતો કે જે "જન સમાજની કેલવણી-માં સૌથી અગત્યની બાબત ચારિત્ર્યની ઉન્નતિ કરવાની છે; એમ જ્યાં સુધી સમજાયું નથી, ત્યાં સુધી ખરી ચઢતી થવાની નથી."

યોગી વાસિષ્ઠજી પણ સત્ય વદે છે; કે "જે પુરુષાર્થરૂપ ઉદાર ચમત્કારવાળો છે, સદાચાર વિહારવાળો છે; તે પંજરમાંથી મૃગેન્દ્ર છૂટી જાય, તેમ જગનોહથી છૂટે છે."

## બુદ્ધના સમયની સામાજિક સ્થિતિ.

બુદ્ધ ધર્મના સમયે આપણી સામાજિક સ્થિતિ કેવા પ્રકારની હતી, અને તેમાં તેણે કિયત્વ-તર કેટલે દરજે આપ્યું ? તેનું કંઈક દિગ્દર્શન આ પ્રમાણે છે:—બુદ્ધ ધર્મને વેદ ધર્મ માનનારાઓ નાસ્તિક મતવાદી તરિકે માને છે (૧) પરંતુ સમસ્ત પૃથ્વીપરના પૃથક પૃથક ભાગો પરતે બુદ્ધ ધર્મ અગિકાર કરનારની જે સંખ્યા પ્રમાણમાં છે તે રીતે જોતાં

• બુદ્ધ ધર્મોપાધીઓ ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશા તરફ આ પ્રમાણે પ્રસરેલા છે:—ઉત્તર દિશા તરફના ભાગો—ગયા વગેરે ડચ લોકોના તોખાના મુલકો ૫૦,૦૦૦; આસામ, સિપટિ, હંગકોંગ, વગેરે બ્રિટિશ તાઆ નીચેના

અન્ય ધર્મ પાળનારાઓ કરતાં તે અધિક. પ્રમાણમાં છે ખરી. વસ્તુતઃ સમસ્ત ભૂમણ્ડલની લોકસંખ્યાનો ત્રીજો હિસ્સો માત્ર બુદ્ધ ધર્મ પ્રવર્તક છે એમ કહેવું એ ગોઠું નથી. કારણ કે કાપ્સ્ટ ધર્માવલગી ખત્રીસ આર્થ ધર્મ પ્રવર્તક વીસ, અને મુસલમાન ધર્મોનુયાયી સાડા પનર કરોડ જતા છે, ત્યારે બુદ્ધ ધર્મ પ્રવર્તક પચાસ કરોડ માનવ જીવન છે. એટલજ નહિ પરંતુ બુદ્ધે જે તત્વ વિચાર નિર્ણય પદ્ધતિ પ્રચલિત કીધી, તેને આપણા ઉપનિષદો આદિને કોઈ સંબંધ હોયો. જોઈએ, કે નવિનજ વિચાર પ્રદર્શિત કીધો ? એ બાબતું પણ ઘણે દરજે આવશ્યક છે. કદાચ તેના કેટલાક સિદ્ધાન્તો સાથે આર્થ ધર્મનું વિસંગત્ય પણ હશે, વળી આર્થ-વર્ત-માં બુદ્ધ ધર્મ માનનારાની સંખ્યા અધિક પણ નહિ હોય; પણ એટલાજ ઉપરથી તે પ્રતિ આપણે તિરસ્કારની નજરે નિહાળવું એ લજ્જાસ્પદ છે. ગમે તેમ કહીએ તો પણ બુદ્ધ ધર્મના કેટલાક તત્વો ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં દાખલ થવાનું પાટ્યાલ્ય તત્વ-શોધકો લિલિ, રેન, પ્રિન્સેપ, કેમ્પ્બેલે સ્વીકાર્યું છે.

## બુદ્ધ મત પ્રસાર.

આ અલૌકિક ધર્મ સંસ્થાપકે આ ભૂતલપર નિર્માણ થઈ (૧) હિન્દુસ્તાન મધ્યે ઉપાધ્યય વર્ગના અપ્રતિમ જૂલમ શરૂ થયો હતો તેનાપર હુમલો કરી કમજોર કરી નાંખ્યો. (૨) હિન્દુસ્તાન મધ્યે જાતિ

મુલક ૫૦૦૦૦૦; ગ્રીયા ૬૦૦૦૦૦; જયૂથેનગર ૧૦૦૦૦૦; કોરિયા ૮૦૦૦૦૦; જાપાન અને સિકિમ ૧૦૦૦૦૦; કેમ્બોર ૨૦૦૦૦૦; ટિબેટ ૬૦૦૦૦૦; મેગાલિયાર ૨૦૦૦૦૦; મેન્ચુરિયા ૩૦૦૦૦૦૦; જાપાન ૪૦૪૫૩૪૬૧; નેપાલ ૫૦૦૦૦૦; ચીન ૪૧૪૮૮૬૬૬૪; એકંદર ૪૫૦૦૦૦૦૦૦—દક્ષિણ દિશા તરફના ભાગો:—સિંહલદીપ-૨૦૦૦૦૦૦; અલદેશ ૬૫૮૮૦૭૬; હિન્દુસ્તાનના ક્ષત્ર પ્રાંત ૨૪૩૬૭૭, સિયામ ૧૦૦૦૦૦૦ આસામ ૧૨૦૦૦૦૦ એકંદર ૩૧૦૦૦૦૦.



મેટલુ' ને પ્રચલ્લ પાંડક ઉકયું હતું, તેના ઘણે અંશે પ્રતિકાર કર્યો. (૩) કેટલાક કાળથી ચાલતી આવતી એક પુરાણ અનેક સ્ત્રીઓ સાથે વિવાહ કરી શકવા ની પદ્ધતિ પર આક્રોશ કરી, તે અનીતિયુક્ત છે એવું પ્રતિપાદન કર્યું. (૪) દાસત્વ સ્વીકારવાળી રીતી પણ સદોષ અને અન્યાય યુક્ત છે એવો શુદ્ધ પ્રતિ ઉપદેશ કર્યો. (૫) સ્ત્રીને પણ તદ્દથ ગણવાની અત્યંત દુર રસમ સર્વત્ર રૂઢ થઈ હતી તેને અસિદ્ધ કરાવી, તે પુરુષની સહચારિણી છે; અર્થાત્ ધર્માચરણ કરનાર માં તે સર્વથા યોગ્ય છે એમ સ્થાપિત કર્યું. (૬) યજ્ઞયાગાદિના મિથે ઉપાધ્યાય વર્ગ પણ હિંસા કરતા હતા તેનો નિરોધ કર્યો. (૭) દેશ છત્રી રાજ્ય વિસ્તાર વધારવાની ઇચ્છા રાજનારા નૃપતિઓએ યુદ્ધ કર્મમાં મનુષ્ય સંહાર કરવો એ સર્વથા નિરોધ છે એવો ઉપદેશ કર્યો. (૮) પૂર્વાપર ધર્માચરણ કરવાની ને પદ્ધતિ હતી તેમાં ફેરફાર કરી, સંઘરાસ ધર્મોચરણ કરવાની પદ્ધતિ દાખલ કરી. (૯) મનુષ્યના મૃત્યુએ કર્મનો નિર્ણય, નીતિ અને ન્યાયના સાચા તત્વને અનુસરી કરવો. (૧૦) સ્વ સંમત ધર્મ પંથનો ભોધ, ખીલને સ્વીકારવાના ઉત્તુએ ઉપદેશકોને દેશો દેશ ગોકલી પ્રચલિત કર્યો, અને (૧૧) સ્વધર્મ પ્રસારને સ્વાયમ્ભૂત એ નવી સંસ્થા-એક દેશે દેશ ફરી ધર્મ પ્રસાર કરવાની અને ખીલ ધર્મોનુચારી જાતેને સમય પરને ધર્મોપદેશ કરી તેની સ્વધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા દઢ કરવાની સ્થાપિત કરી.

### યુદ્ધ ધર્મનો પ્રભાવ.

ઉક્ત એકાદશ નિયમોના પ્રભાવે યુદ્ધ ધર્મ આખા એશિયા ખંડમાં પ્રસારી ગયો. એટલું જ નહિ પરંતુ મિકન્ડર પાદશાહના વખતે કોઇ યુદ્ધ ધર્મ પ્રસારક જન આલકઝેન્ડ્રિયા ગયો હતો. આ જિના આરોક મહારાજના વખતના ને કેટલાક લેખો અત્ર દયાતીમાં જણાયા છે. તે પરથી સાચી માનવાને દાસલૂ ભૂત છે. ઉચ્ચ પ્રતિભે: યદુદી ધર્મ પંથ, અને હિંદુસ્તાન મધ્યેના પણ યજ્ઞ નિરોધ-યુદ્ધ ધર્મ પંથ

એ એક રૂપ જ છે, એમ વિદેશિય તત્ત્વ શોધકોનું માનવું છે.

બાબિલન, પેલેસ્ટેઇન, મિસર અને ગ્રીસ દેશોમાં ઉપાધ્યાય વર્ગેએ હિંસાવાળી ધર્મ પદ્ધતિ પ્રવર્ત કરી મુકેલ, તેને નષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન યુદ્ધ ધર્મ પ્રસારક જનો તરફથી પ્રથમતઃ થયો હતો. આ ઉપદેશકો ઉપરના દેશો મધ્યે ફરી નિર્દનિરાળા મણકો સ્થાપન કરવા શકિતવંત નિવસ્યા હતા, આ મણકોના ચોક્કે હિંદીતી ધર્મનો પ્રસાર અત્યુક્લ રીતે થવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ હતી: યુદ્ધ ધર્મ પ્રસારકજનો ઇ. સ. ના પાંચમા શતક મધ્યે એમેરિકા જઈ ત્યાંના રાજા પાસે પણ યજ્ઞ પંથ કરાવવાને લાગ્યશાળી બન્યા હતા, એવો પૂરાનો સીના લોકના ધર્મોમાંથી મળી આવે છે. યુદ્ધ લોકો એમેરિકા ગયા હતા એ વાતની સાક્ષીને સદે ત્યાં હાથી, સર્પ, યુદ્ધની પ્રતિમા ઇત્યાદિ ચિત્રો પુરાતન અવશેષ માંથી સપાદન થયેલ છે. સર વિલિયમ મેન્સાલિ વિડ્ડોનાઈ એમ માનવું છે, કે યુરપના ઉત્તર ભાગમાં પ્રાચીન કાલે નોર્મ, એંગલ, ગોથ વિગેરે જાતિઓ વસતિ હતી, તેના મધ્યે યુદ્ધ ધર્મ પ્રસારકોએ જઈ પોતાના ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો, એવું તેના કેટલાક પુરાતન અવશેષથી દીસે છે: સ્કેન્ડેનેવિયન લોકોના ઉપરથી દેવ વોડન. એ યુદ્ધનું અપભ્રંશ નામ કાં ન હોય? આ અનુમાનથી પણ એમ ધારી શકાય પડે, કે એક વખત યુદ્ધ યુરપના ઉત્તર તરફના લોકોમાં પ્રચલ્લધારી સત્તા ભોગવતો હતો. પરંતુ વિદગ્ધ નોર્મમાં મતભેદ છે.

આમ વાતનો વિચાર કરતાં એવું સમજાય છે, કે આ એક અદ્વિતીય પુરુષના ધર્મ વિપ્રલંબ વિચારના પ્રભાવ; સર્વ પૃથ્વીતલપર કમ લક્ષ્ય પ્રમાણમાં પ્રસાર્યો હતો, એમ તેના અનુચારી જનોએ કોરેલા સ્મારણ સ્તંભો, પૂતળાં, સ્મારક લેખો સર્વત્ર દ્રષ્ટિએ પડે છે તેથી માની શકાય છે, આ એવો પ્રચલ્લ ધર્મ વિસ્તાર યુદ્ધ ધર્મોનુચારી જનોએ

વળે નીતિ બળેજ કયો હતો-તેણે કોઈના પર જુલમ દાપિ પણ વાપર્યો નથી.

**પ્રાચીન વેદ-ધર્મનાં થયેલાં રૂપાન્તર.**

ભારતભૂમિ મધ્યે બુદ્ધ નિર્માણ થવાના સૂમારે માર્ગ ધર્મની અને સમાજની સ્થિતિ કેવી હતી ? એ તપાસતાં; હિન્દુસ્તાનવાસી આર્યોનો પ્રાચીન ધર્મ જે વેદ તે મધ્યે કાલાન્તરે રૂપાન્તર થતાં થતાં મૂલ સ્વરૂપ પુષ્કળ રીતે સ્થિત્યન્તર થઇ ગયું હતું.

(૧) પૂર્વ કાલે જે ધર્મ વિધિ અંતઃકરણ પૂર્વક પળાતી હતી, તે પાછગથી કૃત્રિમતાએ પહોંચી હતી. ઋગ્વેદના સમયે દેવતાની આરાધના અને પૂજા; પ્રાચીન ઋષિ જે રહોડા પ્રેમથી અને ઉત્કંઠાએ કરતા હતા તેના સંભૂળગો નાશ થયો હતો, (૩) ઈન્દ્ર, કૃપા, વરુણ ઇત્યાદિ દેવતાના નામોઆર માત્રથી પ્રાચીન આર્યોના હૃદયમાં જે ત્રિતિ અને કલ્પના કેરપન્ન થતી હતી, તેવી હવે કોઈના મનમાં ભાવના રહી હતી નહિ. (૪) સૌમ, દુષ્યાદિ પદાર્થો પ્રાચીન ઋષિઓ પોતાના આરાધ્ય દેવને જે પ્રકારની પ્રેમ પુરઃ સંર ભક્તિમાર્ગે વેદે અર્પણ કરતા, તે મંહિનું શેષ બિન્દુ પણ નિશાન બાંધવાને રહ્યું નહિ. (૫) આ પુરાતન રીતિમાં મોટી વિકટ વિધિ, અને નિયમવાળી આડમર ચુકત નિર્દયક યજ્ઞ યાગાદિકની પદ્ધતિ શરૂ થઈ—સાદા સરળ ભાવ પૂર્વક અને માત્ર પ્રેમ લક્ષણથી સ્વદેવતા તર્પણ કરનારા પ્રાચીન ઋષિના વંશજો, આ સમયે એકેમોટી ભત વાળા શંક બેઠા. આ ભત એવા હુકક સાળિત કરવા લાગી, કે યજ્ઞાદિ વિધિ કરવાનો હુકક માત્ર અમનેજ છે. દેવતાનું આવાહન અને આરાધન કરવાનાં મંત્ર ભણવાનો અધિકાર અમારા વિના અન્યને નથી. અર્થાત્ ઋગ્વેદાન્તર્ગત સ્તોત્રના પ્રારંભથી સ્વાભિમત દેવતાની આરાધના કરનારના હૃદયમાં જે ધર્મવાસના અને પ્રેમાળ ધૃતિ હતી તે નષ્ટ થઇ; અને લોકો મધ્યે મહાન વિકટવિધિ, તથા નિર્દયક યજ્ઞાદિ પદ્ધતિ ઉદ્ભવી.

પરંતુ કાલાન્તરે આ અનિષ્ઠ સ્થિતિ પરંવે કેટલાક વિચારશીલ પુરુષોને પ્રતિકાર થવા લાગ્યો. આ પ્રતિકાર ઇ. સ. ના પૂર્વે અગ્યારમા શતકના સુમારે શરૂ થવા વિષે કેટલાકનો તર્ક છે. એટલે બુદ્ધના અવતાર પહેલાં સરાસરી પાંચ શતકે. એ પ્રતિકાર થયો સંગ્રહિત છે. વેદ કાલ સમયનો આલ્લખ કાલ—આ કાલે સર્વત્ર રૂઢ થયેલા યજ્ઞ યાગાદિકની પદ્ધતિ વિષે કેટલાક મહાશય પુરુષના ચિત્ત માં અનાદર ઉત્પન્ન થવાથી તેઓ શુચવાડામાં પડ ગયા. અને આયુષ્ય વ્યય કરતાં સ્વજીવિત સાર્થક કાંઈ બની શકતું નથી, એમ ધારી તેઓ જીવાત્મ અને પરમાત્માના વિષય સંબંધે વિચાર કરવા લાગ્યા. તેઓનો તત્ત્વ વિચાર ઉપનિષદના અંશોમાં અધિક કેન્દ્ર છે. આ સર્વ વિચારોનો સાર એવો છે, “ તમામ ચરાચર વિશ્વ એક બ્રહ્મ થઈ નિર્માળ થયેલ તેના-બ્રહ્મના કેવળ અંશ રૂપ છે. ” તદ્વાચ્યુ, પરલોક, પુનર્જન્મ ઇત્યાદિ મૂઠે વાતોનું વિષે ચન પણ કહેલું છે. આપણા લોકો મધ્યે નિર નિરાળ તત્ત્વજ્ઞાનપદ્ધતિ જે નિર્માણ થઇ છે, તે સર્વન બીજ રૂપે આ ઉપનિષદના અંશો, કે એમ સમજા છે. આ પ્રમાણે એ કાલના આર્યો મધ્યે સ્વતંત્ર વિચાર ભગત થઇ મોટાં મોટાં ગહન તત્ત્વ વિચાર નિર્માણ થયા હતા. અને એ કાલે આવા વિચારમ નિમગ્ન થઇ ઇતર સર્વ કર્મ કાણ્ડ વિસ્મૃત થતા પુરુષ ગાહુ થોડા હતા. સામાન્ય જન પણ રૂઢ થયેલ યજ્ઞ યાગાદિ કર્મ કાણ્ડમાં પોતાનો કાલ ગુનરતા એ કર્મ કાણ્ડ પ્રાચીન વેદવિહિત છે. આથી તે કં વાથી પુણ્ય પ્રાપ્ત થયો એવો તેઓને દ્રઢ વિશ્વાસ હતો. ઉપાધ્યાય વર્ગના પ્રાખ્યથી લોકોની આ અપ્રેયો જક કર્મ કાણ્ડ પરત્વેની શ્રદ્ધા કમતી થઇ નહિ પણ અનેક પ્રકારના નૂતન ઉપાય શોધવા લાગ્યા. કે કાણ્ડ પ્રસંગાપર નાનાં એવા લખી જનોમાં પ્રસિદ્ધ કરતા રહ્યા. સર્વાંશે તેઓ સર્વદા આ વિષયમાં પ્રવૃત્તિ રાજતાં રહેવાથી નાનાં પ્રકારની યુક્તિઓ યોજવા લાગ્યા.

## સમાજ સ્થિતિ.

ઇ. સ. પૂર્વના છઠ્ઠા શતક સુધી હિન્દુસ્તાનવાસી આર્ય જનોના હૃદય મંદિરમાં ખરી ધર્મ વાસનાએ જે વૈશિષ્ઠ્ય સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું, તે ખરેખર વિલક્ષણપ્રકાર હતો: ત્યાં ત્યાં કુલદેવ અને અપ્રયોજક કર્મ કાણડની શરૂઆત થઈ ગઈ હતી. આ સમયે નતિચેદના વિષયે ઘણું ખરાબ સ્વરૂપ પકડ્યું હતું. બ્રાહ્મણોએ પોતાના મનસ્વી તારંગોને વધારી વિશેષ-ધિકાર પ્રાપ્ત કરી લીધા હતાં (!) શુદ્ર સમજાની અતિ ક્રૂર નિયમ પ્રચારમાં આવ્યા હતા. આ સળખોને લીધે બ્રાહ્મણોના કેટલાક મંથદારા સ્થાપિત થયેલા સામાજિક અને નીતિ સંબંધી ઉત્કૃષ્ટ નિયમ અવળા સવળા છે. આ સમયે બ્રાહ્મણ નતિનું ગૌરવ એટલું ખૂબું શુદ્ધિગત થયું હતું કે તે નતિના સમાન ખીજ એક પણ નતિનો ઉત્કર્ષ થયો નહોતો. આમ યવાથી આર્યોનાં આશ્રય છોડીને જે અન્ય નતિઓ રહી, તેને શુદ્ર કહેવાનો પરિપાક પડ્યો. આ આશ્રિત જનોને ધર્મના અંશ અને ધર્મ વિધિ શીખવવાની સખત મના કરવામાં આવી છે. સમાજની અંદર કોઈ પણ રીતે શુદ્રને માન આપવામાં નહિ આવતું. તેઓને અધમ ગણી ઉચ્ચ વર્ણના લોકો તિરસ્કાર કરતા. આવી તેમની હિનાવસ્થા બદલ તેમને અધિક ખેદ થવા લાગ્યો. અને તેથી તેઓને પોતાની સ્થિતિને પુનઃસંધાર કરવાનું અહુર્નિશ સ્મરણ રહેવા લાગ્યું. પાછળથી આ શુદ્ર વર્ણની સંખ્યા વધતાં, તે નિર નિરાશા ઉપયુક્ત ધનોત્પાદક ધંધા કરવા લાગ્યા; તેઓ પેટી કેટલાકના તાળામાં ગામ ગિરાસ આવવાથી એટલા વન્નદાર શુદ્ધ થઈ ગયા. આવી રીતે તેઓની સ્થિતિમાં ઘણો સારો ફેરફાર થઈ ગયો. તો પણ તેના ધર્મ અને વ્યવહાર વિષયના એતદ્વિષયક મંથો મંથો, અત્યંત અન્યાય યુક્ત (!) નિયમ પુનઃ પુનઃ પ્રચિત કરેલા તો રહી જ ગયા.

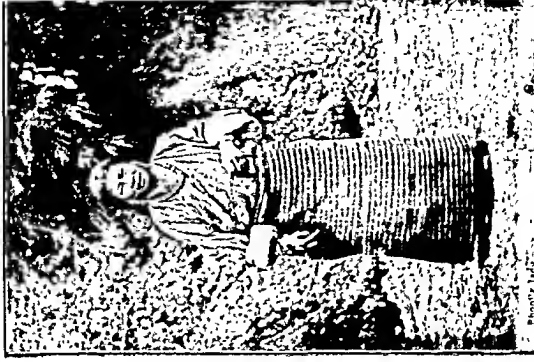
જે યુરૂપના મનમાં સત્ય અને ન્યાય વિષયની પ્રીતિ વસેલી છે, જેની બુદ્ધિના થોડા ઘણા મુક્તરસ્કરો ઉદયભૂત થયેલા છે: જેના અંગમાં અવલોકન કરવાની શક્તિ લક્ષ્યપૂર્વક ઓટેલી છે, પરદુઃખ દેખી જેનું હૃદય દુઃખ ધાય છે, અને જે પરોપકાર કરવા માંગ સ્વર્જિત સાર્થક થયેલું જ માને છે, તેની દ્રષ્ટિએ આ સમયની દુઃખી સ્થિતિ પડી. એ કાળે આર્યોની જે ધર્મ સ્થિતિ અને ઇતર વિદ્યા ઉપજન્ય હતી, તે તમામ ગૌતમ બુદ્ધ શીખ્યો હતો. પોતે જે કાંઈ વિવા પ્રાપ્ત કરેલી તે કેટલે અંશે હિનાવકુ અને સત્યયુક્ત છે, તેના વિચાર પોતાના મન સાથે કરતા લાગ્યો. અને તેને એવું માણ્યું પડ્યું, કે માનવ નતિમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારોના જે નતિ સંબંધ છે. તે સર્વથા અયોગ્ય છે. તેના દયામય અંતઃકરણમાં એથી ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છાએ પ્રવેશ કીધો, કે હીન. હીન, અને ત્રસ્ત જનોનો સ્થિતિ સુધારવાને કોઈ પણ પ્રકારના ઉપાય યોજવા ખરા-યજ્ઞયાગાદિની ખટપટ સંબંધે બુદ્ધને એમ જણાયું કે, તેમાં કાંઈ સાર્થક્ય રહેતું નથી. એવું જોયો માને છે તેઓ સંસાર વિષયે અને કર્મ કાણડ પરત્વે વિચાર કરી પોતાના મનની પ્રવૃત્તિ કોઈ ઉચ્ચ પ્રકારનો ધર્મ માર્ગ છેકે નહિ? તેના વિચાર હોડાય છે. આવો વિચાર કરનાર માણસ વાનપ્રથ જની અરૂઢમાં પર્ણકુટી બાંધી એકાંતમાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરી શકે છે. સાંસારિક બંધનથી આમ મુક્ત જનવાથી તેનું ચિત્ત આધ્યાત્મિક વિચાર પાછળ નિરાકરણ લાગે છે. તે ચૃષ્ટિનું સતત અવલોકન કરી પોતાના મન સાથે પુનઃ પુનઃ વિચાર કરી આત્મ, પરમાત્મા, પરલોક આદિના ધર્મ તત્વો સંબંધી અનુમાન કરે છે. આ પ્રમાણે સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરતાં પોતાને જે બિના અચ્યુક્તિક અને યથાર્થ લાગતી તેનું સ્વસ્થ સ્વશિષ્યો દ્વારા સમજાવતા.

આ પેટી ઘણા વિચાર કરનારા રૂપિ; પુરતન ચેદના આધારપર પોતાનો તત્ત્વ વિચાર રચતા. તો પણ તે તમામનું સાધારણ પોરણ યથાદિ કર્યું કરી





द्विभारतीय कुटुंब



भारतिया स्त्री



સ્વકાર્ય સિદ્ધિ માટે પશુ હિંસા કરવી યુક્ત નથી. એવું પ્રતિપાદન કરી જનોનાં ચિત્ત મધ્યે ઉચ્ચતર ધર્મ કલ્પનાનો પ્રવેશ કરાવવાનું જ હતું.

પશુચક્ષુ માટે વિચારીજ જનોનો તિરસ્કાર.

તત્ત્વ વિચાર પાછળ આ પ્રમાણે વિચારી જનોની પ્રવૃત્તિ થયા પછી યજ્ઞ વિષયે કેટલાક ઋષિઓએ એવી કલ્પના જે સારી કે યજ્ઞ કરી ઇશકૃપા સમ્પાદન કરવી, તે કાંઈ પશુ યજ્ઞવેડે કદાપિ પ્રાપ્ત થાય તેમ નથી; પરંતુ પ્રભુ કૃપાની પ્રાપ્તિ અર્થે આપણી અસદ્વૃત્તિઓનો હોમ કરવો જોઈએ. તાસના અને તૃણાની મન રૂપી યજ્ઞમાં આહુતિ આપવાથી કેવંદય પ્રાપ્તિ મેળવી શકાય છે. આપું યજ્ઞ કર્મને આજે આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થતાં, બાહ્ય કર્મમાં આત્મોન્નતિ વિશેષ હિતકર બનતાં સુખની આપનાર છે, એવો ઉપદેશ કેટલાક ધર્મ શુરેઓ કરવા લાગતાં.

આ ઉપનિષદ કાંલે-ચેકના આધાર વડે તત્ત્વ વિચાર કરનારા જે જન નિર્મોણ થયા, તેનું આખર સુધીનું સાધારણ પ્રારણ વેદાન્ત મત રૂપીકરણની પહેલી પ્રવૃત્તિ જ હતી. સર્વ સંસારચક્ર વિશ્વ એક બ્રહ્મ થકી ઉદ્ભવેલ છે. અને તે લીન પશુ તેનામાં જ થતા રૂ છે. નામ રૂપ લેદ જે આજે દગ્ગાયર થાય છે, તે તો માત્ર માયાનો ખેલ છે, એ તો માત્ર જ્ઞાન્તિ જ છે. આ પ્રસારેલી જૂમિઓ કેવળ જંચળ અને અશાશ્વત છે; વાસ્તે અચલ અને શાશ્વત એવી વસ્તુ માત્ર તો એક બ્રહ્મ જ છે. આ વિના અન્ય કાંઈ પશુ નથી. નામ રૂપ લેદ ઉત્પન્ન થંઈ આત્મા-ધ્યાસ ઉપાધિરૂપના યોગે શોક અને જન્મ મરણ પ્રાપ્ત થયેલ છે. આ થકી મુક્ત થવા ઇચ્છનારાઓએ ઐહિક અથવા પારલૌકિક સુખ વિષયની પ્રાપ્તિની લાલસા ધરવી નહિ. એટલું જ નહિ પરંતુ એ વિષયની કાંમનાનો તો સમૂહ ઉન્નદ કરવો જોઈએ. એટલે મોક્ષ સિદ્ધિ સૂગમ થતાં અને પરમાત્માની તુલ્ય પ્રત્યગાતમઃ આજડ કલેવરમાં પ્રાપ્ત

થયેલા બાન્ધનનો છેદ કરી લીન થાય છે. આ પ્રમાણે પર બ્રહ્મમાં લીન થતાં પર્યન્ત જીવંતમાં બ્યાસ જન્મ મરણ રૂપ સંસૃતિ ભોગવી લેશે. નામ રૂપ ધારણ કરનારા પ્રત્યેક જીવનાં કર્મ પ્રમાણે તે ઉચ્ચ નિચ સ્થિતિને પ્રાપ્ત બને છે. સંસૃતિનો પાશ તોડવાનાં જે ઉપાય છે. એક એવો કે મનુષ્યોએ કામનાને છોડવી. અને પ્રારબ્ધ પ્રાપ્ત દેહ કર્મે ફલીની આશા નહિ. સખતાં જીવ. માન છે ત્યાં સુધી કેવલ અલિસપણે કાર્ય કરવાં; એટલે તેને કર્મ જ. ધન નહિ થતાં સુખ દુઃખમાંથી મુક્ત થાય છે. બીજો ઉપાય એવો છે, કે આત્મા વિષેના અજ્ઞાનને લીધે ચિત્તને જ્ઞાન્તિ થતાં અશાશ્વત અને શાશ્વત શું ? તેનો વિચાર થતો નથી; તે સત્ય સામંત્રાંયોગી થાય એટલે અજ્ઞાન તિમિર તારા થતાં પરબ્રહ્મ પ્રાપ્તિ થાય. આમ ધવાથી માત્રવને દુઃખ અને કલેશયુક્ત આ ઐહિક જીવનની રૂંકાઈ પશુ પ્રકારની દરકાર કરવાની નથી, ત્યારે શાશ્વત અને સતત પરમાત્મ પ્રાપ્તિમાં આસ્પદાને પર બ્રહ્મ તેની પ્રાપ્તિના માર્ગનું અવલોકન પ્રચલિત કરવું.

પુંધના વખતનો તત્ત્વ વિચાર.

આ પ્રકારે ધર્મ વિચાર અને તત્ત્વ વિચાર ઉપનિષદ કાંલે જરત ખંડના કેટલાક સાગો મઠે પ્રચલિત થયો હતો. આ વિચાર પ્રમાણે પોતાને વર્તન ક્રમ ચલાવનારા પુંધજ મહાત્માએ વખતે વખત નિર્મોણ થઈ ઇતર જનોને પોતાની સમા કરવા સંબંધ સતત પરિશ્રમ કરતા. આવો કર પુંધના ઉદય પહેલાં અન્યાહુતપણે ચાલતો હતો આ તત્ત્વ વિચાર કેવળ પ્રચલિત કર્યો હતો, પણ તે કયા વેદનો ? એ વિષે જેવી જોઈએ તેવી પ્રતીતિ થતી નથી. પુંધના વખતે આ બ્રહ્મ વિદ્યા પ્રતિ પાદન કરનારને બ્રાહ્મણની સંસા આપવામાં આવત

એટલે વ્રજ જાનાતે સ પ્રાક્ષણઃ એ પ્રાક્ષણ શ-  
બ્દની વૃત્તિ પુરાતને કાળથી લોક સંભત છે.  
અને એ કાલના પ્રાક્ષ નિષ્ઠે પ્રાક્ષણે ઇંદુ લોકમાં  
દેવ સંરીયુ માન લોગવેનારા હતા.

આવા સ્વતંત્ર વિચારના યુગ મધ્યે વેદનો  
આધાર નહિ સ્વીકારતાં માત્ર પોતાની બુદ્ધિની  
રહાયતા લેઈ જે કાંઈ અને તેવું કરનારા કેટ-  
લાક મહાત્મા નિર્માણ થયા હોય એમ દિસે છે.  
ઉપનિષદ કાલે આરંભાઈ, બુદ્ધના આગામન પર્થ-  
ન્ત આ પ્રકરણના સ્વતંત્ર વિચાર કરનારા બુદ્ધના  
લોક થયા હતા. તેઓએ પોત પોતાની બુદ્ધિ અને  
વિચાર શક્તિના યોગે નિરનિરાળા તત્વ વિચાર અને  
ધર્મ વિચાર. સ્વશિષ્યદ્વારા. તે સમયના લોકોમાં  
પ્રચલિત કરી નાંખ્યા. ઉપનિષદના વળતે જ મોટા  
મોટા તત્વ વિચાર કરનારા જનો ઉત્પન્ન થયા તે પૈકી  
ધણાકો, એમજ કહેતા, કે આપણા વિચારોને ઉપ-  
નિષદોના આધાર છે. એવું તેમનું કહેવું ખોટું હો-  
તું. કારણ કે ઉપનિષદ કાલે સર્વ પ્રકારના ધર્મ વિ-  
ચાર અને તત્વ વિચાર બીજા રૂપે વિસ્તૃત થઈ ચૂક્યા  
હતા; તેથી પ્રત્યેક આપણા મતને ઉપનિષદોના  
આધાર છે એમ પ્રતિપાદન કરતા. હાલ જ્યારે  
ઉપલબ્ધ થયેલ સર્વ ઉપનિષદો એકત્ર કરી અવલો-  
કન કરવાનું શક્ય છે, ત્યારે તેવો કેઈ પણ પ્રકાર  
પુરાતન કાળે નહિ હોવાને લીધે વારંવાર ચુંચવાડો  
હોયો થતો. આવી વિરોધી બીનાની મીમાંસા કરવાનું  
તે કાલે અશક્ય હોવાના યોગે ધર્મસ્થ તત્ત્વ નિ-  
ર્દિત ગુહાર્યા મહાજનો યેન ગતઃ સપન્ધ્યાઃ  
આ પ્રમાણે લેખો લે કાંઈ કહેતા તે વિચાર જનોમાં  
પ્રસિદ્ધ કરવાની છૂટ હોવાથી આર્યાવર્તમાં તે કાલે  
અનેક ધર્મ પંથ અને તત્વ વિચાર પદ્ધતિ નિર્માણ  
થઈ હતી. બુદ્ધ પણ આ અંશે પૈકી એક હોતો.  
બુદ્ધના કેટલાક ધર્મ સિધ્ધાન્તોને ઉપનિષદો તરફથી  
આધાર મળી શકે તેમ છે; તેથી એવું દિસે છે,

કે બુદ્ધ મત એ કાંઈ નવિન. આરંભસ્વાળો. ધર્મ  
મત નેથી, પણ આપણા પુરાતન અગણિત ધર્મ  
વિચાર અને તત્વ વિચાર પૈકી, કેટલાકનું મહત્તન  
કરનારો છે.

દેહને દણ્ડ આપનાર તપશ્ચર્યાનો પુરસ્કાર.

ઉપનિષદ કાલના પ્રારંભથી તે બુદ્ધાવતાર  
સમય સુધી નિદાન પાંચસો વર્ષની સ્થિતિ કાંઈક વિ-  
લક્ષણ હતી. આ વળતે તત્વ વિચાર કરનારા સેકંડો-  
જનો નિર્માણ થયા હતા અને આવા નિર્માણ  
થયેલા જનોના મનમાં જે કાંઈ આવ્યું  
તે લોકો પાસે પ્રસિદ્ધ કરી નાંખતા. આથી  
કરીને જ્યાં ત્યાં થોડાજો ઉપનિષદો થતો હતો. આ  
ભવાબ્ધમાં આપણું ખરું કર્તવ્ય કયાં સમાયતું છે ?  
અને પરલોક પ્રાપ્તિને માટે કેવા ઉપાય યોજવાની  
જરૂર છે ? તે વિષે લોકોના મનમાં શંકા ઉદ-  
ભવેલી હતી. કેટલાકના મનમાં પરલોક આત્મા,  
પરમાત્મા, પુણ્ય, પાપ ઇત્યાદિ ધર્મની જ્વાલો માટે  
અશક્ય ધર્મ. જ્યાં જ્યાં અનાચાર અને અશિષ્ટ  
શરૂ થઈ ચૂક્યા હતા કેટલાક એમ પણ કહેતા  
કે ગિરિ કંદસ મધ્યે આ સંસાર છોડી બેસવું જોઈએ,  
અને જ્યાં તપશ્ચર્યા કરી દેહને દણ્ડ આપવા જોઈએ;  
એટલે દેવની આપણા પર કંઠણા ધાય તો, અમલાનું  
ભોક્ષ પદની પ્રાપ્તિ થાય. આવી રીતે સંસારથી પ્રાપ્તી  
ગયેલા કેટલાક જન મહાન્ત બની લોકોને એવો ભોધ  
કરતા, કે આ સંસાર કેવળ અસાર છે, તેની પછવાડે  
લાગી કર્મ માર્ગ મધ્યે અને પાંપી જનોની સંગતિમાં  
આયુષ વ્યય કરવામાં કાંઈ અર્થ સમાયલો નથી,  
જેને આપણે સુખ માનીએ છીએ તે એકદર સુખ  
વિષય; અશાશ્વત અને દુઃસ્વચ્છ પાછળ પ્રવ્રતિ  
કરનાર હોવાને સળંગે તેની લાલસા ધરવી દિતકર  
નથી; પણ વાંચના પર જ્યારે મેળવી, અને માત્ર સંગ  
રહિત બની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ સાધવી આ ઉપદેશનું  
પરિણામ જેના ચિત્તપર ચોટે, તે સ્વચ્છ ત્યાગ કરી

કેવળ વિરક્ત બની મહાનની શિષ્ય હીક્ષા સ્વીકારતા. આ રીતે બનેલો શુરુ શિષ્ય સમુદાય બુદ્ધના ગણતે થયેલે સ્થાને દ્રષ્ટિ ગોચર થતો. આ વિરક્ત મહાદેવ પોતાનું ઉપજીવન બિશાન પર ચલાવતા હતા. તેથી તેને બિશુકની સંજ્ઞા આપવામાં આવતી આવો સન્યાસીઓનો સમુદાય તે વખતે પ્રચલિત થયેલા નિર નિરાળા મતોનો હતો. પોતાનો મત પ્રતિ પાઠન કરવાને જે સાહિત્ય અવશ્યન લાગે તે તમામ ચેળ વવા મળે અણગુડ-ઉદાગ કરતા. આમ હોવાથી તેઓના શરીરમાં વાદ યુધ્ધ કરવાનાં, વાણીના વ્યાપારના-વચનો રૂપી પ્રમાણુ ભૂત શસ્ત્રો સતેજ રહેતા, અને તેના સ્ત્રીયે સ્વપક્ષ મણન કરવાને ઘટલી રીતે સમર્થ બનતા.

“હુખ” નિયુક્ત કેમ થાય? આ વિચાર આ કલે નિરેક્રે મનુષ્યોના મનમાં સતત ઘોળાતો હતો. અને તેથી તેમાંથી યુક્ત બનવાને સાફ નાના પ્રકારની યોજના યોજતા. કેવળ સંસાર ત્યાગ કરવાથી સર્વ હુખ વિમોચન થવાનું નથી. કેટલાકનું એવું કહેવું થતું કે, “ધોર તપશ્ચર્યા વડે દેહને દુઃખ આપવાથી ધર પ્રાસાદ પામવાને મનુષ્યને અલૌકિક, સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે,” કેટલાકના મને આ સિદ્ધિઓ દેહ દુઃખવાળાને એટલે હુક-યોગી જોતાને કેવળ પ્રાપ્ત થાય છે એમ કાંઈ નથી, પણ મનોજન્ય અને વૃત્તિજન્ય મંકરી શુદ્ધાચરણ રાખનારા મનુષ્ય પણ મેળવી શકે છે. આ સિદ્ધિનાં યોગે મનુષ્ય સર્વ પ્રકારના ઐહિક અનેક દુઃખોથી મુક્ત થાય છે એમ કહેવાય છે.

### સાંખ્ય મત.

બુદ્ધના પહેલાં પંચ જ્ઞાનધારી તત્ત્વજ્ઞાન પદ્ધતિ હતી. એટલે સાંખ્ય મતવાદીઓએ સમયે હતા ખરા. આ પદ્ધતિનો મૂલ પ્રવર્તક કાપિલ કરીને એક મહાસુનિ હતો. કપિલ સુની વિચાર પદ્ધતિને નિરીતર સાંખ્ય કહેવાને કારણ એવ છે. કે

“આ વિશ્વ કોઇ પણ ઇશ શક્તિએ નિર્માણ કરેલું છે” નહિ” અને તેના આધાર તરિકે તે એમ સાબિત કરે છે, કે જેમ મૂળમાં કાંઈ પણ હોતું નથી તેમ કોઈએ કાંઈ પણ ઉત્પન્ન કરેલું નથી. પદાર્થને વિકાસ પામવાની શક્તિ અસંકલ્પીને પદાર્થ મૂળેજ ન હોય તો તેને કોણ લાવી શકે તેમ છે. ગતિ પામવી, એ પરમાણુઓનો સ્વભાવ ધર્મ છે. આ પ્રકૃતિ રૂપ પરમાણુના પ્રેરક રૂપે પુરુષ સ્થિત છે, તો તેના ઘટ્ટી કદાપિ અલગ રહેવાયજ નહિ. તેનાં પણ જડ અને જૈનન્ય એવાં તામ આપવામાં આન્યાં છે. કેમકે તે વિશ્વ મધ્યે સદૃષ છે. આ યોગ ઘટ્ટી આ ચરાચર વિશ્વ ઉત્પન્ન થયું છે. સર્વ, રજ, અને તમ આ ત્રિગુણે કરી યુક્ત જે પ્રકૃતિ તેના માત્ર પુરુષને સોંપી છે. અને પ્રકૃતિ સંગને અવગળી સુખ દુઃખાદિકોને અનુભવ કરે છે. પુરુષ પ્રકૃતિ બદલ થવાને યોગે તેને ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખ નડે છે. અંધેત્વ પ્રાદિદૈવિક-ઈન્દ્રિયો ઘટ્ટી થયેલું સુખ દુઃખ; આધ્યાત્મિક-આત્મા પરમાત્મા સંબંધ; અને આધિભૌતિક-પંચ મહા ભૂતોથી થયેલું સુખ દુઃખ; આ ત્રિવિધ તાપથી યુક્ત થયું એજ પુરુષને મોહ છે. આ મોહ, પુરુષની કર્મ વાસના નદ ધર્મ તેને સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય એટલે પરીપૂર્ણ છે. આ પ્રમાણે સાંખ્ય મતનો મૂખ્ય સિદ્ધાન્ત છે. આ મતોનો અને પૂર્વ નિર્દિષ્ટ કરેલ વેદાનુસાર પ્રચલિત થયેલ પ્રાચીનવાદો, બુદ્ધ મતપર પુષ્કળ સજડ ગંધ-ગંધારો હતો.

એકંદર રીતે જોતાં બુદ્ધના પહેલાં આચાર્યતંત્રમાં પુનર્જન્મની કલ્પના કોયેનુસાર ઘણી ખરાબ ગતિ પ્રાપ્ત કરનાર છે આ સિદ્ધાન્ત, ઐહિક જીવન કલ્પ અને અસાર છે એ સંમજૂતી, અજ્ઞાન નોંધ ધર્મ સત્ય જ્ઞાનને યોગે સંસ્કૃતિ વડે હુખની નિવૃત્તિ થાય છે આ નિષ્કલ્પ; સર્વ ઐહિક સુખોનો ત્યાગ કરી દેહ દડ ન કરવાથી અથવા મનોજન્ય કરવાથી જ્ઞાન



સુખ પ્રાપ્ત થાય છે આવે ઉપદેશ એ તમામ સજ્જન  
 ધર્મ હતા. તે પ્રમાણે શુદ્ધિ નિયમ ગણેલ. જાતિને  
 ઉચ્ચ વર્ણની સમાન ભોક્ષ સાધવાનો અધિકાર નથી.  
 ભોક્ષ સિદ્ધિને માટે તપશ્ચર્યા કરી કષ્ટ સાધ્ય ઉપાયોની  
 આવશ્યકતા અગત્યની છે; યજ્ઞાદિ કર્મ કાષ્ટ સ્વર્ગાદિ  
 પ્રાપ્તિ પાતાવનારાને ચિન્તિત શુદ્ધ માટે વિહિત કર્યા  
 હતાં; આ રીતની સમગ્ર જગ્યાં ત્યાં પ્રસરી ગઈ  
 હતી. અને આવી સાધારણ સમજૂતી પ્રતિ સ્થિત થઈ  
 હતી. ત્યારે આર્યાવર્ત મધ્યે એ સમયે વિચાર સ્વાતંત્ર્યના  
 યોગે જે પોતાની ખુદી અનુસાર, ધર્મ કલ્પના  
 અને તત્ત્વ વિચાર જનોમાં પ્રકટ કરતા હતા. કોઈ  
 કહેતું હતું કે “આ વિશ્વ અનાદિ અને અનંત છે,”  
 તે પ્રારંભથી જ શાન્ત છે. ” અને “કોઈ આત્મા  
 અનાદિ કે - તે આદિ છે ? ” કોઈ “આ અના-  
 ધન તત્ત્વની એકવાચ્યતા પ્રતિપાદન કરે છે. ” કોઈ  
 વળી એવો તર્ક યજ્ઞાદિ છે, કે “વિશ્વ અને આત્મા  
 અનાદિ છે તેથી તે જાને શાન્ત છે. જે અનાદિ નથી  
 તે શાન્ત થઈ શકે ? ” કોઈ એમ પણ કહે છે, કે  
 “અનોધન તત્ત્વની કલ્પના કેવળ વ્યર્થ છે. સર્વ કોઈ  
 આદિ શુક્ત અને શાંત છે.” આ પ્રમાણે નાના  
 પ્રકારના તર્ક કરતાં મૂળ્યત્વે જે વિચાર પદ્ધતિ  
 નિર્માણ થાય છે: એક વિચાર પદ્ધતિ પ્રમાણે” જે  
 કોઈ જોયર છે તેજ સત્ય છે. “એવો સિદ્ધાન્ત  
 સ્થાપિત થયો હતો. અને ખીજી વિચાર પદ્ધતિ  
 મુજબ “જે કોઈ જોયર છે, ત્યાંજ તમામ જગત્કલ્પ  
 પાછળ ઝાસત્ય છે” આ સિદ્ધાન્ત દ્રઢ થયો હતો.  
 આવી રીતે તત્ત્વવિચાર અને ધર્મવિચાર મધ્યે  
 મતભિન્નતા થતાં ઇંડુલોકત્વપિ રિક્ત પરલોક છે કે  
 નહિ; મનુષ્ય મરણ પામવાથી તેનો આત્મા શેષ રહે-  
 તો હશે કે નહિ. મનુષ્યે કરેલ પાતક ગદલ તેને  
 દેહ દણ્ડ થતો હોય તો ક્યાં પ્રકારે થતો હશે ?  
 ઇત્યાદિ પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા અને તત્કાલ સર્વ  
 વિવાદાચ્છેદન પશ્ચિદાનનો મધ્યે આ પ્રકારે પ્રચર્ય

વિવાદ ઉભો કર્યો. આવી સ્થિતિ ઉપનિષદ કાલથી  
 પ્રારંભથી બુદ્ધિના સમય સુધી-સૂત્રો પાંચસો વર્ષ  
 વિલક્ષણ સ્વરૂપ ધરી રહી હતી:

### બુદ્ધિ ધર્મનું સ્વરૂપ.

બુદ્ધિ આ ભારતભૂમિમાં નિર્માણ થઈ જે ધર્મ  
 મત સ્થાપિત કર્યો, તેનું ધોરણ કેવું હતું ? એ વિશે  
 સંક્ષિપ્ત નિરૂપણ કરતાં જણાય છે, કે “જે કોઈ  
 દેખાય છે તે સર્વ અશાશ્વત્તેથી તે શ્રમ અને  
 શોકયુક્ત છે. તેની લાલસા સંખ્યાથી ખરું સુખ  
 કદી પણ પ્રાપ્ત થવાનું નહિ” એવી સમજ સર્વત્ર  
 દ્રઢ થયેલ હોવાને લીધે સંસારના દુઃખથી છૂટવાનો  
 માર્ગ કઈ દિશા તરફ હશે ? તત્સમયે વિચારી જનો  
 વિચાર કરતાં જે માર્ગ જેને યોગ્ય જણાય તેનો  
 પુરસ્કાર કરવાની ઇચ્છા પ્રત્યેકના સ્વભાવે સિદ્ધ થતી.  
 બુદ્ધિ આવા વિચારી પુરુષો પૈકી એક હતો. તેના  
 સમયે જુગત્વે જે પ્રકારના લોક સમાજ મધ્યે  
 દૃષ્ટિએ પડતા એક પ્રકારના લોક એવું કહેતા,  
 કે “પુરાતન કાલથી ચાલતી આવેલી યજ્ઞ  
 યાગાદિ ક્રિયા કરવાથીજ હવિત્ સાર્થક્ય છે.” ખીજા  
 પ્રકારના લોકો એવું વહતા, કે “આ શુદ્ધ કર્મ  
 કાષ્ટમાં કોઈ પણ સહ્ય સમાયેલું નથી, માટે આ  
 દુઃખમય સંસારનો ત્યાગ કરી નાંખવા સારૂ વનમાં  
 જઈ ધ્યાન ધારણી તપશ્ચર્યા ઇત્યાદિ કરવાં યોગ્ય છે.  
 આમ કરવાથીજ હવિત્ હાય થયે ખરી સુખપ્રાપ્તિ  
 થવાની.” પરંતુ બુદ્ધિ તે આ ઉભય પ્રકારના લોકોની  
 સમજ અને કૃતિમાં કોઈ પણ ચર્ચા સમાયેલ નથી  
 એમ માની, નવો હવિત્ સાર્થક્યનો માર્ગ કહાડયો;  
 તે એવા પ્રકારનો હતો, કે “મનુષ્યે યજ્ઞાદિ કર્મકાષ્ટ  
 ક્રિયા દેહ દંડવાળી તપશ્ચર્યાથી આપણા અંતરિક્ષ  
 હૃદય હાય કરવાને ત્યજી આવી પોતે વાસના જપ કરી  
 સદાચારી બનવું. માનવની અનીતિ તરફ જે બિનાની  
 પ્રવૃત્તિ થનારી જણાય તેનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન

કરવો" આમ કરવાથી મનુષ્યનાં આચરણો પવિત્ર થઈ તેના દુઃખનો અન્ત આવે છે. અને તેને સુખ શાન્તિ ના લાભો થઈ અતે સર્વ ઉપાધિનો ક્ષય થતાં નિર્વાણ પદપ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આવી મૈતિક ઉત્તતિ પ્રત્યેક પ્રાણીની થવી શક્ય છે, એવો બુધ્ધના મનનો નિશ્ચય હતો. તેથી તેણે મનુષ્ય જાતિને દુઃખથી છોડાવનાર પોતાનો અભિમત દર્શાવી ઉપદેશ કરવા સારૂ કરવાનું નિર્ધાર્યું. સર્વ પ્રકારના અને સર્વ જાતિના સ્ત્રી પુરુષ પ્રત્યે તેનાં આ પ્રમાણેનો યોગ્ય હતો. "તમે દુઃખ-યુક્ત જ્યારે હો ત્યારેજ તમે તમારી આધ્યાત્મિક ઉત્તતિ કરી શકશો. આ ઉત્તતિ કર્મકાણ્ડથી અથવા તંત્રચર્ચાથી થનાર નથી, ખરી નીતિ રાખ્યા વિના, અને સર્વ પ્રકારની વિષય વાસના તેમજ સુખ તૃષ્ણાનો ઉચ્છેદ ? કયો વિના દુઃખ નિવૃત્ત થનાર નથી; આ દુઃખ નિવૃત્તિનો માર્ગ સર્વ જાતિનાં, વર્ણનાં, અને દરજ્જાનાં લોકોને સાધ્ય થવાને માટે કાંઈ પણ બંધનકારક નથી, તેમ આ માર્ગ સ્વીકારવાને કોઈ અનધિકારી છે એમ પણ નથી. આ પ્રમાણે તે વખતે આર્ય જનસમાજમાંજ વર્ણોદ્ધિનો લેક ઉત્પન્ન થયો હતો, અને અધિકાર તથા અનધિકાર પરત્વે જે સંશય ઉભો થયો હતો, તેનો પ્રતિરોધ કરનાર બુધ્ધ પ્રથમ પ્રવૃત્ત થયો.

**સત્યાસત્ય નિર્ણય કેમ કરવો ?**

વેદ, સંહિતા, બ્રાહ્મણ, અને ઉપનિષદ મંથ્ર જે સત્ય અને હિતકર હોય તે આપણા વિવેક જલે ઉપજવી કહાડવું એવો બુધ્ધનો જનો પ્રત્યે ઉપદેશ હતો. તમે જે કાંઈ જેણે કહ્યો છે તે તમામ સત્યજ છે એમ માનો નહિ. જે બિના પિત્ર પુત્ર પરંપરાથી ચાલતી આવે છે, અથવા જે કેવળ દંતકથા રૂપે જનોમાં ફેર થયેલ છે તેનાપર શ્રદ્ધા રાખવી નહિ. કોઈ પણ બિના પુષ્કળ લોકોના મંદોદરથી સાંભળવામાં આવે તોપણ તે ખરી છે એમ સહુસા માનો

એકાદ - પુરાતન . સાધુએ એકાદ બિના લખી રાખી હોય તો પણ તેનાપર લાડસો રાખવો એવું કદાપિ સમજશો નહિ, ખાલી કષોણ અનુમાનપર અથવા નિરાધાર કલ્પનાપર વિશ્વાસ ધરશો નહિ; કેવળ અભ્યાસના લીધે જે વાત તમારા શરીરપર સ્થિત થઈ હોય, તો પણ તે સત્યતાથી યુક્ત છે એમ કલ્પનાએ ખાંધશો નહિ, કોઈ પણ વાત તમારા શુદ્ધ અથવા વહિલ માણસોએ કહી હોય તોપણ તેને ખરી ગણશો નહિ; પણ યોગ્ય અવલોકન અને અને સત્યાસત્ય નિર્ણય કરી વિવેક પદપ્રાપ્તિએ અનુસરતાં જે સિધ્ધ થાય તેનો અંગિકાર કરી, તદનુસાર સ્વવર્તન સ્થાપિત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો આ પ્રમાણે બુધ્ધનો સ્વશિષ્યમતિ ઉપદેશ હતો.

બુધ્ધે, શ્રદ્ધા પ્રમાણ, અને પ્રવચન પ્રમાણ્ય વિષયનો નિકાલ લાવવામાં માત્ર વિવેક શક્તિનેજ પ્રાધાન્ય આપ્યું હતું. જે અત્યંત શુદ્ધ પ્રજન વિચારી મનુષ્યો પોતાપોતાના સામર્થ્યાનુસાર અને ચિરંજીવ પદપ્રાપ્તિ પ્રમાણે યુક્ત થવાના કામમાં શુચાર્ય હતાં, તેનું પરિદેશન અને વિવેચન કરવાની પદપ્રાપ્તિ પ્રત્યે મતા બુધ્ધે શરૂ કરી. તે વખતના આર્ય તત્ત્વવેદાઓ સત્યાસત્ય નિર્ણય માટે જે પ્રમાણે અવશ્ય કહેતા તે મંથ્રે આ પ્રવચન પ્રમાણ્યનું મહાત્મ્ય હતું. જે બિના અતિદિન હોય, જે વિષયે માનવ કાંઈ તેક કરી શકતો નથી, ત્યાં આ પ્રવચન પ્રમાણ્ય સંત્યવેત માનવ જોઈએ એવો તેનો નિર્ણય હતો. પરંતુ બુધ્ધે તો બધું અંશે સર્વ સાધારણ પ્રજાતિના પ્રતિરોધ કરી એવું સ્થાપિત કર્યું કે જે જનારિવ વિવેકના અંગે અંગતજ જણાય, તેજુ સ્પષ્ટિ પરમ પૂજ્ય માનેકા. અંધમાં ફાસ્ય હોય, કિંવા કોઈ પણ પરમ સાત્વિક પુરુષ ઉપદેશ કર્યો હોય, અથવા જો તેમ હોય તોપણ માની શકાય નહિ. આત્મા વિષે પણ આવી કલ્પના બુધ્ધની વખતે સર્વત્ર ફેર થઈ હતી. તેનો તેણે

લેશ માત્ર સ્વીકાર કર્યો નહિ. બુદ્ધિના વિચારો “પ્રત્યેક માનવ બુદ્ધિમાં સત્યનો અંશ રહેલો હોય છે.” ઇશ્વર કદના સંબંધે પણ તેના આવા વિચાર હતા. “સત્યતિ યુક્ત દુઃખ નિવૃત્તિ રૂપ છે” મોક્ષ; તે માનવાને ઇલ લોકમાં પોતાના પરિશ્રમ વડે જ કેવળ પ્રાપ્ત થવા માટે, ઇશ શકિતનો અથવા દેવતા સમુદાયનો પ્રાસાદ ભેડવાનો નિરર્થક પ્રયત્ન કરી મન ધનવાનો મૂળથી હેતુ રાખવો હાસ્યાસ્પદ છે. આ દુઃખ વિગોચન કરવાનો માર્ગ મનુષ્ય તત્તિ પરતે બુદ્ધિ દેખાડ્યો. તેનું એવું કહેવું હતું, કે “મોક્ષ સિદ્ધિને જ્ઞાનની આવશ્યકતા છે.” આ સિદ્ધાન્ત ઉપનિષદ ગ્રંથોમાં પણ પ્રતિપાદન કરેલ છે. પરંતુ ધરુના અભિપ્રાયે આજ્ઞાન કાંઈ બ્રહ્મ સંબંધી અથવા દેવ સંબંધી નથી, પણ માનવ અને ઇતર વસ્તુ જાતની સ્વરૂપ વાળી સ્પષ્ટ અને સત્ય ભાવનાને જ માત્ર જ્ઞાન કહેવામાં આવતું. આથી કરીને મોક્ષ સિદ્ધિને વસ્તુ વિન શુદ્ધિ અવશ્ય થવી ભેદ્ય, એવું તેણે પ્રતિપાદન કર્યું. એકંદર રીતે જોતાં આ ચિત્ત શુદ્ધિ ઉપરજ પવિત્રતા, વિનય, આર્જવ, શાન્તિ અખિલ ભૂત માત્ર માટે નિઃસ્ત્રીમ પ્રેમ ઇત્યાદિ સદ્વર્તિ મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થવી ભેદ્ય. તે પ્રમાણે પોતાના અનુક્રાંતી જનોનો પોતાના મોક્ષ પ્રાપ્તિના સત્પથ પર પૂર્ણ ભરૂં ભેગાડ્યો. તેના નિયમે વિનય-શીલ થવું ભેદ્ય, અસત્કર્મ કરવા માટે શરમ આવવી ભેદ્ય, સર્વ પ્રકારની સત્ય વિદ્યા સંપાદન કરવી, સદેવ ઉદાગરીલ થવું, પોતાના મનનો ઉત્સાહ કદી પણ કમતી થવા દેવો નહિ, સર્વ પ્રકારનું અનુભવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, પોતાના આચરણો લોકોમાં અને એકાંતમાં નીતિના નિયમ પ્રમાણે રાખવાં ભેદ્ય, કેવળ બ્રહ્મ કર્મકાણ્ડ મળે, ગરક થવા થી, અથવા કોઈ ઇશ શકિતની કૃપા સંપાદન કરવાની ખટપટ કરી પરલોક પ્રાપ્તિની લાલસા ધરી, દુઃખ વિગોચનરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત થવો અશક્ય છે, એવો બુદ્ધિનો પોતાના શિષ્ય પ્રતિ ઉપદેશ હતો.

કર્મ કાણ્ડ અને તપશ્ચર્યા કરતાં નીતિનું પ્રાપ્ત્ય વિશેષ છે.

આ સમયના ગુરુત્થાશ્રમી લોકો, જે વિધિ અને જે નિત્ય નિમિત્તક કરતાં તે સર્વ નિર્થક અને નિષ્ફળ છે, એમ બુદ્ધિનું કહેવું હતું. તે પ્રમાણે વાનપ્રસ્થ જન ઘોર તપશ્ચર્યા કરી હેઠને દંડ આપે છે, તો પણ નિર્થક અને નિષ્ફળ છે, એમ તેનું કહેવું હતું. પોતે નિર્દિષ્ટ કર્યા પ્રમાણે પવિત્ર અને નિર્દોષ આચરણ તેમજ પદોપધારને, યોગે માનવી પ્રાદેશી સુવ્યવસ્થા પ્રાપ્ત કરી ઇલ લોકમાં સર્વે તરફ યોગ્યતાને પહોંચ શકે છે. એવો બુદ્ધિનો નિષ્કર્ષ થવાથી તેણે સ્વાભિપ્રેમ ધર્મ રહસ્ય ઇતર માંની બુદ્ધિએને ઉપદેશવાનો કર્મ. ઉત્સાહ પૂર્વક ચલાવ્યો. પોતાની પાંચળ પોતે નિયત કરેલ કર્મ નિર્ધારીત પણ ચલાવે. એવો તેણે પોતાના શિષ્ય મનુષ્યને મોટા આગ્રહ વડે ઉપદેશ કર્યો, કારણ, કે મનુષ્ય માત્રની વિપતિ નાટ થવીજ ભેદ્ય, એવી તેની ઈચ્છા હતી. “જો યોગેલા સ્વેચ્છાતિના અને સદાચરણના માર્ગનું અવલંબન કરવાથી મનુષ્યની એકંદર વિપતિ અને દુઃખ નિર્મૂળ થવાનું” એવું તે પોતાના મનુષ્ય માનતો અને વળી મોક્ષ સિદ્ધિનો માર્ગ સર્વ પ્રકારે સુગમ તેમજ સાધ્ય હોવાને લીધે તેણે એકંદર હીન, હીન, અને વસ્તુજનોને પોતાના માર્ગનું અવલંબન કરવાથી દુઃખ વિગોચન થવાનું જાણ્યું; એવો ઉપદેશ કરવાનો આરંભ કર્યો. સુસુજનોને પોતાની નીતિ જાતાવી મદ્દિગત કરાવી, દુર્મનિનું દમન કરવું, દુર્વા સનાયજ નય કરવો અને અખિલ માનવ જાતિ પોતાનો બાંધવ વર્ગ છે, એમ સમજી તત્કાલે નિઃસ્ત્રીમ પ્રીતિ અંતરમાં રાખવી એટલે તેને મોક્ષ પ્રાપ્તિ સુગમ થવાની એવો તેણે સર્વાંશે ભાષનો સાર છે.

‘પુદ્ગલમ્ પ્રસારનુ’ વાસ્તવિક કારણ શું ?

પુદ્ગલા વિચાર પ્રમાણે બ્રાહ્મણ અને શૂદ્ર ઉચ્ચ અને નીચ, રાજા અને રેક એવા કૃત્રિમ લેક્ષમાં કોઈ પણ અર્થ સમાયલો નથી સર્વ માનવ જાતિ સરખી છે. મોક્ષ માર્ગનો અનધિકારી એક પણ નથી. આનો સર્વ કૃત્રિમ લેક્ષલેક્ષ વિનષ્ટ કરનાર સત્ય ધર્મ રહસ્ય બોધ જેને તેને કાને પડવા લાગ્યો, તેથી તે તમામ તેના અનુયાયી થયા અને થોડા વખતની એવધિમાં તો ‘પુષ્પે પોતાના ધર્મને પ્રસાર આપા એશિયા ખંડમાં પ્રસારી આપ્યો. ગરીબ ખેડૂતો, લોળો, લલો કારીગર વર્ગ, ધનાઢય શાહુકાર, મોટા બળવાળા સરદાર અને રાજા વગેરે સર્વ દરજ્જાના અને જાતિના લોક તેના અનુયાયી થયા. સુશીલ, સુસ્વભાવી, સદાચારી, શાન્ત અને સૌમ્ય એ વાતે કાલના સહસ્રાવધિ આર્યજનોએ તેના મોક્ષ માર્ગનું અવલંબન કરી પોતાના ઐહિક જીવન સફર્મ અને પરિપક્વ કરવાને વેચ્યાં. પુદ્ગલા પહેલાં જે વિકટ ધર્મ વિધિ અને સામાન્ય જનોથી સહસ્રા નહિ અંપલાઈ શકાય એવી જે યજ્ઞ યાગાદિ ક્રિયા વેદ વિહિત સર્વત્ર રૂઢ થઈ હતી, તે નિધિ, અને તે ક્રિયા ધર્મ પ્રતિકુળ સ્થિતિના લીધે અથવા અનધિકાર પર રૂંચે અસમ્યક્ હોવા વિષે જેઓ સ્વીકારતાં, તેઓને આ પુદ્ગલો ઉપદેશ હિતકરક તેમજ સાથ લાગ્યો. જેથી એવા સર્વેએ તે પંથને સ્વીકાર કયો.

પુદ્ગલા સમયે ધર્મ સર્ગથી સાધારણ સ્થિતિ હોવાના સમયે ઉપદેશોદો મોક્ષ માર્ગ પુકળ જનોએ અનુસરણ કર્યો કારણ કે તે સૂગમ અને હરેક પ્રકારની સગવડતાવાળો હોવાથી તેનું અવલંબન કરવાને સર્વ પ્રકારના મનુષ્યોને કોઈ પણ રીતે બાધ નહિ હતી.

પુષ્પે, આ ભૂતલ પર સ્વધર્મોપદેશ કરવાને પ્રારંભ કર્યો. પહેલાં લોકો મધ્યે ફરી પોતે આપવા પારેલાં ઉપદેશની સ્વચ્છારણ્યુકત લોકોને સારી રીતે ખાતરી કરી આપી, જેના થોડાં તાસ-તેમની પૂજ્યતા અધિક તકાલિન લોકોમાં

જે પ્રકારે હતી, તે પાછળથી પણ કાયમ રહી સર્વ પ્રકારના સ્ત્રી-પુરુષો મધ્યે રહી પોતાનું આચરણ અત્યન્ત નિર્દોષ રાખનાર મહા પુરુષ મોટે જનોને હૃદય મંદિરમાં આદર બુદ્ધિ અને અમર્યાદ શ્રદ્ધ ઉત્પન્ન થવી શક્યજ છે.

આ પ્રકારે આ અદ્વિતિય અને અલૌકિક મહા પુરુષના વખતે આપણી સામાજિક સ્થિતિ હતી. આ ભારતભૂમિ મધ્યે એવા અપ્રતિમ નર રત્ન નિર્મોણ થઈ, અગિય માનવ જાતિને પોતાના તેજમાં આંત્ર નાંખી દોષ મુક્તિફલા પ્રોક્તા વાસના તન્તુ સન્તતિઃ હૃદિન ગ્રધિતા વસ્પ મૃત્યુસ્તેન જિજ્ઞાસતિ.” શ્રી વસિષ્ઠ મુનીના કહેવા મુજબ “દેવ રૂપ મુક્તા ફલ જેના ઉપર પરાંચ્યા છે એવી વાસનાની માળા જેને હૃદયે શુભેલી નથી, તેને જેમ મૃત્યુ હંધીવાં ઇચ્છતું નથી, તેમ પરમ નિર્વાણ પદીઆપત કરી પોતાના નામને અમર કર્યું.”

હવે,  
કહીયાવાડ. } ઇતિશાસ્ત્રીય  
મહાશંકર રત્નજી ઉપાધ્યાય.

તૈયાર છે.

વિદ્યાથી, મહિતાશ તથા લેખકોને ઉપયોગી તેમજ લાભજેરીમાં રાખનાં લાભક ગાયકવાડ સરકારનો કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલો.

**ગુજરાતી શબ્દ કોષ.**

( લલ્લુભાઈ ગોકળદાસ પટેલ, નડોયાદ )

નર્મકોશથી લગભગ ગમભૂ કદને, પુષ્કળ શબ્દો અને અર્થ સહિત વિદ્વાનોએ અને પ્રખ્યાત કવિઓએ જે જે અર્થમાં જ્યાં શબ્દો વાપર્યા છે તે તે વાક્યો અને કવિતાની પરિકિત સહિત કહેવતો તથા રૂઢિ પ્રયોગનાં વાક્યો અને અર્થવાળા, ફક્ત આજ કોષ છે. કિમત રૂ. ૧. ૮૫ પાલ ખર્ચ બુદ્ધિ, શયંદા પેજ પ્ર ૧૦૧૦.

ભારતજીવન પ્રેસ—પો. નં. ૨—મુંબઈ

## જીવોત્પત્તિ.



**વિ** જ્યાં જો સદિ છે; નિર્જીવ અને સજીવ. જીવન એટલે શું? વિજ્ઞાન દ્રષ્ટિએ જીવ પદાર્થની સ્થિતિ જ્યાં છે કે તે પદાર્થની વ્યક્તિ તેના તેજ અણુઓની સ્થિતિ સ્થિતિની બનેલી નથી પણ તે વ્યક્તિના અણુઓ સતત પ્રગતિમાં હોય પ્રવાહમાં છે એટલે વ્યક્તિ ગમુક આકૃતિની હોય તેમાં નવા અણુઓ સતત પ્રવેશ કરી, સ્થિતિને અનુકૂળ રૂપ લઈ પાછા બહાર નીકળી જાય છે.

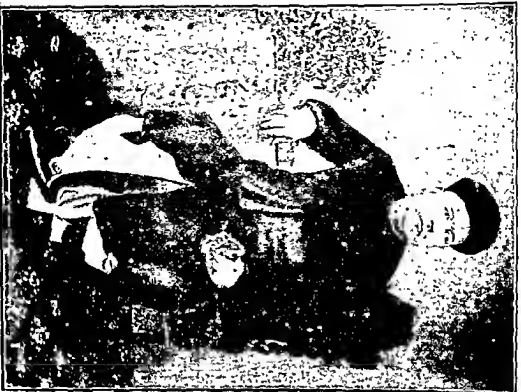
આ સ્થિતિના કંઈક ચિતાર પર્વતની યોગ્ય ઉપરના આકૃતિના દગ ઉપર મૂકે છે, પર્વત નિર્જીવ છે કારણ કે તેના અણુઓ તેની તે-રિયતિમાં કાયમ રહે છે, પણ ઢગની આકૃતિ તેની તે રીતે તેમાં આકૃતિના નવા અણુઓ પવનની આવવાની દિશાએ દાખલ થઈ ઢગનું અંગ બની પાછાં પવનની જવાની દિશામાં બહાર નીકળી જાય છે. આ કદખનામાં જો એટલો ઉમેરો કરીએ કે જે અણુઓ ઢગનું અંગ બને છે તે માત્ર ઢગમાં પ્રવેશ કરી બહાર નીકળી જતાં જોતામાં રસાયણિક ફેરફાર થઈ ઢગને અનુકૂળ રૂપ ધારણ કરી એટલે તેના પચનથી ઢગનું અંગ બને અને પછી બીજાને માર્ગ આપી પાછા બહાર નીકળી જાય તો તે કદખના જીવની સ્થિતિને બહુજ મળતી આવે છે. જીવની પ્રાથમિક સ્થિતિ પ્રોટોપ્લાઝમ નામના બહુજ નરમ પણ ઘન પદાર્થમાં જોવામાં આવે છે. પ્રાણી અને વનસ્પતિ માત્ર આજેના પદાર્થના કમળના લુદાં લુદાં રૂપ રૂપાંતર છે. ઉપર જણાવેલી ખાસ પદ્ધતિએ જીવન ખાસ સ્વરૂપ છે. આ પ્રમાણે પ્રાણી અને વનસ્પતિ બહારથી પદાર્થને પોતાના શરીરમાં લઈ પોતાની હવાની પુનરોત્પત્તિ થઈ શકે જ્યાં તેમાં ફેરફાર કરી નવામાં પદાર્થ પાછા નિર્જીવ સદિમાં બહાર કદાવી નાંખે છે, અને આ પ્રમાણે જીવ વ્યક્તિમાં એક જ ધમધા સજીવ પદાર્થ તે વ્યક્તિના મનુ પાછાં નિર્જીવ સદિમાં દાખલ થાય છે. આવી સ્થિતિ સર્વ જીવ પદાર્થની અંતર રચિત છે.

ઉપર કહ્યાં પ્રોટોપ્લાઝમની સ્થિતિ નિર્જીવ અને સજીવ સદિની સરહદ ઉપરની છે. આ પદાર્થ કાર્બનના એક વિજીવીય રસાયણિક મિશ્રણથી બનેલો છે. સર્વ જીવ વ્યક્તિના અણુઓમાં આ પદાર્થ સમાયેલા છે અને આ પદાર્થમાં પોષણ અને પુનરોત્પત્તિ, લાગણી અને ગતિ વિગેરે જીવના મૂળ ગુણો સમાયેલા છે.

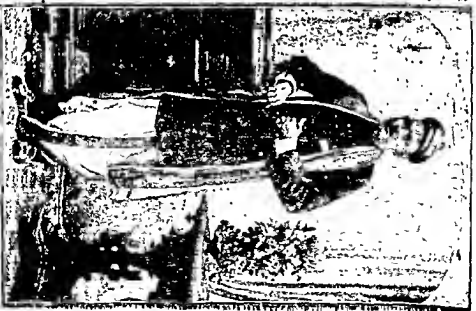
જોનારા ને પ્રોટોપ્લાઝમ નામના સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓમાં આ પદાર્થ એટલો જાણ્યો જાય સ્વરૂપમાં જોવામાં આવે છે. આમાં આ પદાર્થનાં ભિન્ન ભિન્ન અવયવો ધોરણ નથી પણ જીવના સર્વ ચિન્હો માણ્ય પડે છે. સર્વ અણુઓ નિર્જીવ પદાર્થની જેમ એકસરખાંજ રસાયણિક પદાર્થનાં બનેલાં છે એટલે આ પ્રાણીમાં નિર્જીવમાંથી સજીવનું પહેલું પગથીયું હોય એમ ભાસે છે એટલે નિર્જીવ પદાર્થનાં સાદા અને સ્થિર રસાયણિક મિશ્રણને બદલે આ જીવ પદાર્થમાં સંકલ્પ અને અસ્થિર મિશ્રણ થયેલું છે.

આ પ્રાથમિક જીવ પછી પ્રોટોપ્લાઝમની ધીમે ધીમે લેલું લેલું જીવ લક્ષણોને અનુકૂળ ગુણોમાં ઉદાંતિ થઈ તેના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના સમૂહો બની લુદાં લુદાં પ્રાણી પુનરોત્પત્તિઓ બનેલાં છે. આજેના વિષય આ ઉદાંતિ કરી રીતે થઈ અને જીવનાં ઉચ્ચ સ્વરૂપો કેમ બનેલાં તે બતાવવાનો નથી પણ આ સર્વ પદાર્થના પાયારૂપ, પ્રોટોપ્લાઝમ કણની ઉત્પત્તિ થી રીતે થઈ તે દર્શાવવાનો છે. જડ પદાર્થના મળમાં જોનાં આપણી દ્રષ્ટિ અણુઓ (Atoms) અને તેની પેટીપાર, વિદ્યુત્ત અણુઓ (electrons) સુધી પહોંચી વિષયના પદાર્થ અને સંકલિતના મૂળ સુધી પહોંચે છે પણ જીવ પદાર્થમાં આપણી દ્રષ્ટિ આ મળ પ્રોટોપ્લાઝમિક કણ આગળ આવી અટકેલો અને કણમાં જડ પદાર્થોમાં આ આ ફેરફાર થયેલો જીવ લક્ષણો આર્વિભૂત થાય છે તે જણવું અતિ કઠણ પ્રશ્ન છે. જીવ અને નિર્જીવ વચ્ચેના અંતર ટાળવાને અને પ્રવેશને યોજનાકોથી અગ્યાર સુધી થયેલા છે પણ તેનું કંઈ જોડકું પરિણામ આપ્યું નથી. એટલે આ પ્રશ્ન દેવાનીમાં અતિ વિવાદમય છે. નિર્જીવ પદાર્થના સમિશ્રણમાંથી

# भारतजीवन : मासिक पत्र



धर्मनिष्ठ स्व. जेठ राजाराम गोविंदर म. जं. पी.-डुरा.

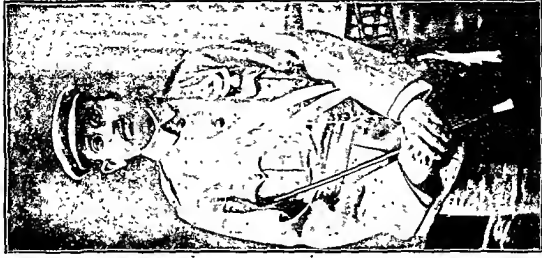


रा. बा. रामचंद्र इच्छाराम व्यास,  
रिहायई इच्छर रेणुजी कहेकर अने (वर्तमान)

कालीगढी १९५०



ડૉક્ટર સાકરલાલ ડાહ્યાવાઈ-પરુચ.  
(અરુચ ઈન્ડિયન મિલિટના કોફ ઉત્સાહી ઓર્ગન.)



સ્વ. રતિલાલ વૌ. મુઝુમદાર. વૅરિસ્ટર-પુટ-લોન્.  
(નિયમિત કેશિસના વોલટીયરોના કોફ ઉત્સાહી ઓર્ગન.)

"જોકેટરીઆ અને અમોઆ" જેવાં હવં પદાર્થો ઉત્પન્ન કરવાના અનેક પ્રયોગો કૃતોદ્ભવ જેવા લાગ્યા છે પણ આટલા ઉપરથી હવ નિર્ણવમાંથી રચતા ઉત્પન્ન થઈ શકે છે એમ સિદ્ધ કરી શકાયું નથી. કારણકે હવમાંથી હવ માત્ર ઉત્પન્ન થઈ શકે એવી જે કદંપના "હાલી" વિગેરે વિજ્ઞાનિકો. આગળ લાગ્યા છે તેના સંપૂર્ણ ખુલાસા પ્રયોગોથી હજી પણ સિદ્ધ થયા નથી. પહેલાં જ્યારે પ્રયોગથી નિર્ણવ પદાર્થના સંમિશ્રણને ઉત્કળતા પાણીની ગરમી સુધી ઉકાળી તેમાંથી સર્વ હવ કણોનો વિનાશ થયેલો આની તેમાંથી હવ પદાર્થ ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યો સારે હવ કણમાંથીજ હવની ઉત્પત્તિ થવાનું માનનારાઓ એવી દલીલ આગળ લાગ્યા કે સૂક્ષ્મ હવ કણ કેમ નબળું કે પાણીની ઉત્કળતાની ગરમીએ વિનાશ પામે છે ! અને વળી તેઓ સિદ્ધ કરી શક્યા કે આંદોશી ગરમીમાં પણ સૂક્ષ્મ કણોની હવાની મોલકમ પડે છે. આથી સ્વતઃ ઉત્પત્તિની ભાવના આગળ આશી રાખી નહિ અને જ્યાં સુધી આ ભાવના પ્રયોગસિદ્ધ થઈ નથી ત્યાં સુધી હવેલપતિ પ્રથમ કેવી રીતે થઈ તે બતાવવું વિજ્ઞાનનો શુદ્ધ પ્રશ્ન બની રહ્યો છે, જો કાંઈ પણ રીતે નિર્ણવમાંથી હવ ઉત્પન્ન થઈ શકે એવી કદંપના કણનું કસાય છે ત્યારે તે કાંઈ પણ સમત્કારથી હવ ઉત્પન્ન થાય એમ માનવું પડે છે, અને આવી ભાવના વૈજ્ઞાનિકોથી કદી પણ કણનું કરી શકાતી નથી. કારણ કે તેમની સમજૂતીમાં વિશ્વ નિયમોમાં મતકાર જેવું કંઈ માનવું એ વિશ્વના સર્વાંગમાં પ્રવર્તી રહેવા સતત નિયમોની રચનામાં ખામી જણાયું આવી સ્થિતિ છે ત્યારે હવેલપતિના પ્રેરેને વિગેની જે કંઈ વિજ્ઞાનિયોની અનેક કદંપનાં સંભવે છે તેમાં હવ પદાર્થ નિર્ણવમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે એવું તે સર્વનું માનવું છે પણ જો કંઈ પરિસ્થિતિમાં આવી ઉત્પત્તિ થાય છે તેને માટે માત્ર મતમતાંતર છે.

એટલું તો સિદ્ધ છે કે હવં પદાર્થ પૃથ્વીની ઉત્કળતા સ્થિતિમાં તો રહી જ શકે નહિ તે પછી કેટલાકો એમ માને છે કે જેમાંજેમ પૃથ્વી ઉત્કળતા સ્થિતિમાંથી થીમે થીમે કરતી ગઈ ત્યારે પૃથ્વીપર ઉત્કળતા અને હવાયુ

વિગેરેની એવી એક પરિસ્થિતિ આવી હોવી જોઈએ કે જ્યારે નિર્ણવ પદાર્થોનાજ રસાયણમાં એવો રસનાદિક કંઈક ફેરફાર થયો જોઈએ કે જેથી તેમાં હવના આદિ કણો ઉત્પન્ન થયાં. આંદોશી વાત તો સર્વ વૈજ્ઞાનિકોથી કણનું થઈ છે અને તે વાત જેમ પૃથ્વીપર હાયડ્રોજન અને આંદોશીજનના રસાયણિક મિશ્રણથી જળ ઉત્પન્ન થયું તેના જેટલીજ સત્ય છે. એટલે પ્રથમ મૂળ નિર્ણવ પદાર્થો હતા અને તેમાં રસાયણિક ફેરફારથી હવ ઉત્પન્ન થયો એવી કદંપનાં તે સર્વ વૈજ્ઞાનિકોને કણનું છે પણ જે મતમતાંતરે હજી રહી ગયાં છે તે નીચે પ્રમાણે છે:

એક તો નિર્ણવમાં હવની ઉત્પત્તિ પૃથ્વીની એકજ પરિસ્થિતિમાં થઈ, કે તે સર્વ સ્થિતિમાં થયાજ કરે છે ? પૃથ્વીના ઇતિહાસમાં એકજ વાર નિર્ણવમાંથી હવ ઉત્પન્ન થયો એવી કદંપના હવમાંથી હવ ઉત્પન્ન થયા છે એમ માનનારાઓ સ્વીકારે છે અને તે હવેલાં થયાજ કરે છે, એમ સ્વતઃ ઉત્પત્તિ થઈ એમ માનનારાઓ સ્વીકારે છે, આ પ્રશ્નની સામીતિ અતિ સૂક્ષ્મ જંતુઓનું નિરિક્ષણ કરવાની આંખણી અશક્તિને લઈને અવશ્ય બની રહી છે. પણ વિશ્વના નિયમોનું સામાન્ય રહસ્ય જોનાર એમ માને છે કે જે કિંવા એક વાર થઈ તે સર્વ કણ થતી હોવી જોઈએ.

બીજે પ્રશ્ન પણ એવોજ છે; મૂળ હવ પદાર્થ પ્રોટોપ્લાસ્મનાં પાણી માટે સંકેતો "પ્રોટોડ" જેવા રસાયણિક પદાર્થની જરૂર છે. આ પદાર્થ રસાયણ શાસ્ત્રીઓ પાતાની પ્રયોગ શાળામાં ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી. એટલે કેટલાકનું માનવું એવું છે કે આ પદાર્થ પૃથ્વીની અમુક સ્થિતિમાં પ્રકૃત ઉત્પન્ન થયેલો હોવો જોઈએ અને તે સ્થિતિ હાલ આપણે પ્રયોગશાળામાં કરી શકતા નથી. તો એ પરિસ્થિતિમાં પ્રોટોપ્લાસ્મ નિર્ણવ પદાર્થમાંથી ઉત્પન્ન થયો, સારે બીજાઓ એમ માને કે જો કે આપણે હાલ એ પદાર્થ પ્રયોગશાળામાં બનાવી શકે નથી તો પણ તે પદાર્થ હવેલાં પૃથ્વી ઉપર રસાયણિક ફેરફારથી ઉત્પન્ન થયા કરે છે અને તેની દલીલ એવી થાય છે કે જે પૃ



“આનું” એ નામ-પણુ પ્રાણલાલલાઇને કંઈ. પૂરે પૂરું પસંદ નહોતું. તેને બદલે એકદિ મધુર નામ ગાતાવાની લેમની કલ્પના છે. પણ લેમની એ કલ્પના ક્યારે પૂર્ણ થશે, એ પણ એક કલ્પના છે. વળી એ ઉપસંત પોતાની સ્ત્રીનાં રૂપ શુભ અને જાનને પ્રણુ તેઓ પોતાને યોગ્ય સમજતા નહોતા. પણ શું કરે? મૂર્ખ તવાદી હિંદુ-સંસારમાં જેવું મળી આવે તેવું લેખ ચલાવવું જ જોઈએ. બીજો કંઈ ઉપાયાન્તર નહોતો.

આ તરફ સુશીલ, વિવેકી અને પતિપ્રાણી લલિતાને મન, સ્વામીનાં સૌભાગ્ય-ગર્વની સ્ત્રીમાત્ર નહોતી. પોતાની સ્વામી બધી સ્ત્રીઓના-બધા સ્વામીઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે! એ બાળતમાં તેને લેશ પણ સંદેહ નહોતો. લેમના સ્વામીને પણ સંદેહ નહોતો, તેમજ લોકોની ધારણાને પણ. પહેલાં પહેલાં સંદેહ નહોતો. કેમકે પ્રથમ-તો એ પણ લેમના વિશ્વાસને અનુકૂળ જ હતી તો.

આ સ્વામી, ગર્વ, પાછળથી થોડા ઘણા કમી થવા લાગ્યા હોતે કે કેમ? તેની લલિતાનાં હૃદયમાં સર્વદા શંકા રહેતી. લલિતાની ઈચ્છા તો હતી કે એ પોતાનાં હૃદયના અભલોદી, અંચળ, ભક્તિ-પર્વતની ઉંચામાં ઉંચી ટોચઉપર પોતાના એ અનન્ય-અદ્વિતીય સ્વામીને બેસાડીને, લેમની કિંમત નહિ રહમજી શકનારા મૂઠ મુરત્યુલોકનાં ઉપહાસ અને કટાક્ષ વચનો-માંથી લેમનું રક્ષણ કરી શકી હોત, તો તેના જેવી કોઈ બીજી લાગ્યશાળી નહોતી! અને એમ યાત તો તે નિશ્ચિત-ચિતે પતિદેવની પૂજામાં તુચ્છ-જીવન અર્પણ કરત! પણ દુર્ભાગ્યે આ જડ જગતમાં માત્ર ભક્તિબળવડે પોતાનાં ભક્તિ-ભાજનને: આદર ઉંચકી સંસારના બીજા સામાન્ય લોકોની ઉપર લટકાવી શકાય તેમ પણ નહોતું. વળી સ્કાંદોની જાનું એ પ્રવીણ પ્રાણલાલને સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને સર્વ પુરુષોનાં આ દર્શ તરીકે ન સ્વીકારતાં તેનું ઉપહાસ કરે, એવાં દુષ્ટ પ્રાણીઓ આ પાપી સંસારમાં કંઈ વિરલ નહોતાં! એ કારણથી ગિચારી લોળી લલિતાને અનેક પ્રસંગે દુઃખ શોકનો લોગ થયું: પશું હેતું અને થયું પડે છે!

પ્રાણલાલ જ્યારે-કોલેજમાં લખતા ત્યારે મુખ્ય માં પોતાના સસરાને ઘેર રહેતા હતા. “પ-ટ”ની પ્રતિક્ષાનો વખત આવ્યો, ત્યારે પ્રતિક્ષામાં એક નહિ; કેમકે “થઈ રહેશે” ના હરવાળમાં થઈને તેઓ ક્યારનાએ પ્રમાદમ-દેશમાં જઈ પહોંચ્યા હતા; અને એ જ શુભ-કારણ-યોગે બીજાં વરસથી લેમણે કોલેજને પાણીયું પણ આપી દીધું!

આમ અણુધારી આશાદોરી ટૂટી પડવાથી, અને લોકોનો વિશ્વાસ કપાઈ જવાથી લલિતા ગિચારી લોકમંડળમાં લગ્નનો લોગ થઈ પડી. તેથી એક દિવસ તો રાત્રે સ્વામીનાથને બહીતાં બહીતાં મંદરવારે કહ્યું: “તમે પ્રતિક્ષા આપી હોત તો હું ધોરું છું, ધણું સાડું થાત. તમારા જેવા બુદ્ધિશાળી તો જરૂર ફરફ-કલાસજ આવત.” પ્રવીણ પ્રાણલાલ અવસાપૂર્વક તીવ્ર સ્વરથી હસતા હસતા બોલી ઉઠ્યાં: “વાહરો લલના શું પ્રતિક્ષા દેવાથી જ પ્રવીણતાને પૂરાવો મળતો હશે? પ્રતિક્ષા આપવાથી જ શું પૂરણ પુરુષોત્તમ બની જાય કે? એમ તો આપણો રામલાલ પણ આ બેને એમ. એ. થયો છે: પણ એવાને એવો ‘દ’ જ રહ્યો છે; તેનું શું? ગિચારામાં બે શબ્દો બોલવાના તો પૂરા હોશ નથી! ખરું ને?”

લલિતાનું મન શાન્ત થયું. કવિ નર્મદાશંકર, હલપતરામ ડાહ્યાભાઈ વગેરે વગેરે મહાન પ્રતિભાવાળા પુરુષો કઈ પ્રતિક્ષામાં બેસા હતા? શું પ્રતિભાની કસોટી તે કંઈ પ્રતિક્ષાથી થાય? થોડા અધેડા અને બળદિયા જેવા મૂર્ખ શિરોમણી છેકરાઓ પણ આવેજે પ્રતિક્ષાને સહજમાં પાર કરી શકે છે, એવી સામાન્ય પ્રતિક્ષા આપવાથી તે વળી પ્રાણલાલ જેવા પ્રવીણ પુરુષોનું ગૌરવ શું વધવાનું હતું? પ્રતિક્ષામાં તો માત્ર આર ચોપડાં ગોળીને પણ પાસ થઈ શકાય!

પડોશીની કમળા પોતાની બાળ-બેઠેનપણી લલિતાને બીજે દિવસે આનંદમંદિત નવા પુશબળર

આપના આવી કે પોતાના ભાઈ મહિશકંદે આ વળતની ઇન્ટરની પરીક્ષામાં ફર્સ્ટ ક્લાસ પાસ થઈને રોકાણશીપ મેળવી હતી.

પોતાની બહેનપણીના આ શંખે સાંભળીને વિના કારણ લલિતાને લાચું કે કમળાને આ આનંદ સરલતા ભરેલા નહોતો. પોતાના પતિ પરીક્ષામાં બેઠો નહીં, તેથી તેને હલકો પાડવાના ખાસ અદેખાઈ ભરેલા હેતુથીજ હેણે આ ખબર આપ્યા હતા; કમળા પોતાની હાંસી કરવા માટેજ આવી હતી ! એથી બેઠેન પણીના યુગ્મખબર સાંભળી યુશી જતાવવાને બદલે રૂંડો ઉતારી ઈચ્છા રત્તરે કહ્યું કે કમળા ત્હારા ભાઈએ તેમાં તે શી રહેલી મોય મારી ? 'ઈન્ટર'ની પરીક્ષા તો કોઈ પરીક્ષાના હિસાબમાંજ નથી. વિલાયતની કોઈ પણ કોલેજમાં બી. એ. થી નીચે તો પરીક્ષાજ નથી ! માટે ત્હમાં તે શું તે પુલાય છે ? ”

અહિં કહી બેઠાવવાની કંઈ જરૂર નથી કે ઉપરની ચુકિત અને સ્ક્રમજણ લલિતાએ આગલી રાત્રે પોતાના સ્વામી પાસેથીજ અહુણ કીધી હતી !

કમળા યુશીખબર આપવા આવી અને પોતાની પ્રિય સગીની પાસેથી જ્યારે હેને બદલે કટુચરને નો આઘાત પામી, ત્યારે પહેલ વહેલી તો, તે આશ્ચર્ય પામી. લલિતાને આમ અભાવ જતાવવાનું શું કારણ હશે, તે કંઈ સ્ક્રમજણ શરી નહીં. પણ તે પણ છેવટે તો સ્ત્રીભતજ ખરીને ! તેથી પળવારમાંજ તે લલિતાના મનને લાવ સ્ક્રમજણ ગઈ; અને લા-ધનાં અપમાન માટે હેની જીભ ઉપર પણ તીવ્ર એ-રનું એકાદ ટીપું સરી ગયું. તે બોલીઃ—“ગાઈ ! મોય મારી ન હોય તો કંઈ નહીં. તેમાં ત્હાંડું શું લૂટી લીધું ? 'ઈન્ટર' તો પરીક્ષામાં પણ ન ગણાય તે અમે અજાણ એમાં તે શું બલ્લીયે ? અમારે તો ભોંધખાપ કોઈ વિલાયત પણ ગયો નથી અને અમારો તો કોઈ સાહેબ સ્વામીની સાથે વિવાહ પણ થયો નથી તે ત્યાંની પાતો અમે શું બાણીએ ? અને અમાન નારી ભત

તો એટલું બાણીએ છીએ કે આપણા દેશની કોલે-જોમાં 'ઈન્ટર' ની પણ પરીક્ષા આપાય છે. અને તેમાં પણ બિચારા ઘણા અભાગિયાઓ ફેસ પડે છે. હું તો અધ્યાસાવે. હુંને યુગ્મખબર આપવા આવી હતી. તે ન ગમતું હોય તો સ્ક્રું બેઠેન ! હવે નહિ આવું.” ઘણા શાંત અને મિષ્ટ ભાવે ઉપરનાં વચને કહીને કમળાતો તરતજ પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ; પણ આ તરફ લલિતા કડવો ધુટકો ઉતારી પોતાના ખાનગી ચોરડામાં બંધને શુપશુચ રડવા લાગી.

ઝોડાજ વળત પછી મીઠો એક બહુવા બેસે પ્રસંગ બન્યો. લલિતાના પિતાના સગાંમાંનું એક પૈસાદાર કુટુંબ દેશમાંથી બંધા કરવા ગયું હતું, તે પાછું વળનાં થોડા દિવસ મુખર્જીને લલિતાનાં ખા-પને ઘેર આવીકેતપું; તેમને ઉતારવા કરવાની ધામ ધૂમમાં થોડા દિવસ લલિતાના ખાપ મહિલકાલ શેડનાં ઘરમાં બડી ગડબડ મચી રહી. શેડના પ્રાણુલાલ જમાઈ, આગળનું જે રહેઠું દીવાનખાનું પોતાનું કરી બેઠો હતા, તે પુરેણાઓના આદર સત્કાર માટે ખાલી કરાવવામાં ગાયું. અને તેટલા દિવસ જમાઈશ્રીને એટલો વખત પાસેના માળામાં કાંકાજી સસરાની એક બેઠાળ બોલીમાં સમાસ કરવો પડ્યો !

આ બનાવથી પ્રાણુલાલભાઈની આત્મ-પ્રતિષ્ઠા ઉઘળીને ઉઘળી ઓંવી અણુસમંજુ સસરાને હાંથે ઓંલું રહેઠું અપમાન ! એ કેમ સહન થાય ? તેથી પહેલ વહે-લાં તો પોતાની સ્ત્રીને પાસે બોલાવીને હુંનાં ખાપની બની તેટલી નિંદા કરી, બેચાર ખારી-મીઠી ચોંપરી કહાડી નિંદોય પત્નીને પુષ્કળ રૂઝીને સસરાની અંગેગ્યતાને બદલો લીધો ! અને ત્યારપછી તોબંધે સ્ક્રુડાવવો, કોઈની સાથે બોલવું નહીં, સસરાને ઘેર જમવું નહીં; વગેરે પ્રળળ માત્રાઓ વડે પોતાનાં અંડિત અભિમાનને સફળ કરી, પ્રકાશમાં લાવવાના યત્ને આરંભ્યા !

આ બધી વિધિ, પ્રાણુલાલ ભાઈનાં મનથી તો યોગ્યજ હતી, પણ બિચારી લલિતા એ બધાં કિતુર

નેષ્ટને અતિશય શરમાવા લાગી. તેનાં હૃદયમાં જે આત્મ-પ્રતિષ્ઠાનું સામાન્ય માન-લક્ષણ હતું, તેથી તેને લાગ્યું કે આનાં સ્થાનમાં ધરનાં-ખડાઈનાં બધાં માણસોની સમક્ષ પોતાનું અભિમાન બતાવવું તેના જેવી લાગત અને પ્રતિષ્ઠા હાનિ તો બીજી કોઈજ હોઈ ન શકે ! એથી એકાંતમાં હાથે પગે લાગીને, રડી કકડીને, સમ સોગમ આપીને, એ પુણ્ય-પ્રયોગમાંથી મૂર્ખ પત્નીએ પોતાના પ્રવીણ યતિને અટકાવી શખ્યા, કેવી મૂર્ખ ?

લલિતા છેક વિચારહીન અથવા અણસમજી નહોતી. તેથી તેણે ઉપરની બાળત માટે પોતાનાં માળાપ ઉપર કોઈ વતનો દોષારોપ કીધો નહીં. સામાન્ય રીતેજ ખડારથી આવેલા મહેમાનોની સ્વાગતા માટે જગ્યાની દેરખાંદી થાય એ સ્વાભાવિકજ હતું. પણ એ વખતથી તેનાં મનમાં લાગ્યું કે પોતાનો યતિ હુમેશાં આમસાસરે પડયો રહે તે ઠીક નહીં. અતિપરિ-પચાદવશા એ ન્યાયે યસુરપક્ષમાંથી પોતાના પતિ પ્રત્યેનો આદર હુમેશાના સહુવાસથી થોડો થોડો ન્યૂનજ ધાય, માટે અહિં વધારે રહેવું નહીં.

એ દિવસથીજ લલિતા હુમેશાં સ્વામીને આગ્રહ પૂર્વક કહેવા લાગી કે—“ચાડો આપણે હવે દેરા નજીએ. હવે અહિં વધારે વખત રહેવું મને ગમતું નથી.”

માણસાલનાં હૃદયમાં અકુકાર અને આત્મ-પ્રતિ-ષ્ઠાની તો પૂરેપૂરી સો ડીઝીઓ હતી, છતાં પણ દેશ-માં પોતાનાં ગરીબ અને સાધનહીન આંગણે પાછા ફરવાની તેની લેણ પણ રૂચિ નહોતી ! એથી ન્યાયે ન્યાયે વત નીકળની, ત્યાં રહેનારવામીટર એક પછી એક ખડાનાં કાટીને સાસરે પડી રડી તાગરધિના કથો કરતા, થોડો વખત પછી કંઈક દડતા સહિત લલિતાએ અમાપ બતાવીને જણાવ્યું કે—“એ તમારો દેશ જવાનો વિચાર ન હોય તો મુજેથી નિર્વજ થઈને અહિં સસરાને ત્યાં ધરજગાઈ થઈ બેસી રહે. પણ દુઝી હવે અહીં રહેવાતું નથી અને સહેવાતું-

એ નથી. તમે તો શરમને નવે મૂંઝી છે. પણ મહારાથી છેક એવાં નકરોં થઈને અહિં પડી રહેવાતું નથી. મહારા બાપની રજા લઈને હું તો મહાં એકઠીજ દેશમાં આપણે ઘેર આસી નજીશ.”

આવા સી-હકનાં હુરાશકુથી આખરે મનમાં મનમાં વિરકત થઈને પત્ની સાથે મનોહર મોહ-મયી નગરીને પરિત્યાગ કરી ફરનાં પોતાનાં ન્હાનકંઠ અપાત ગાંભમાં આવેલાં ઠંડીના કુળા જેવાં ખંડીયાન અને માંડીયાર ન્હાનાં પૂરાણા ઘર તરફ જવાનો નિર્ધર કીધો સવાના થવાનો વિચાર સસરાને જણાવવાને પહેલ વહેલી છલ પણ લલિતાનીજ ઉપડી. પુત્રી જમાઈના પોતાને ઘેર જવાનો વિચાર સાંભળી માણે કલાલ શેઠ તથા લલિતાની માતાએ પુત્રીને ત્યાંજ રહેવાનો ઘણો આગ્રહ કર્યો, પણ પુત્રીએ તો મુગે મોઢે જગીન તરફ ભેળ રહીને ગંભીર સ્વદે ટાકું હલાવી, હુકામાંજ સૂચવ્યું કે “ના હવે તેમ થઈ શકશે નહીં.”

પુત્રીની આવી એકાએક દ્રઢ-પ્રતિજ્ઞા ભેળે તેનાં માતા-પિતાને સહેલ ઉપાયો કે વળતે પુત્રી જમાઈને કોઈપણ રીતે માહું લાગ્યું હશે, તેથી આતુરતા અને વ્યથાસંહિત માણેકલાલ શેઠે લલિતાને પૂછ્યું કે—“બેટા ! એમ શું કરે છે ? શું અમારા ઉપર મુસે થઈ છે ? અથવા અમારાથી જાણનાં અવલણનાં કોઈ રીતે તુંમે કુલવામાં તો નથી ! હુમને કંઈ અમારું હુઃખ લાગ્યું છે ?”

લલિતાએ ગરીબર મોઢે પોતાના પિતાની રહાએ ભેળને વિનીતવાયે કહ્યું, “લેશમાય પણ નહીં. પિતાજી ! તુમારો ચો દોષ છે ? ઉલટું તુમારે ત્યાં તો અમે ઘણાં માનસહિત મુળ-ચેતનમાં રથાં છીએ” એટલું કહીને તે ગિચારી એકા એક રડી પડી. પણ તેનો નિર્ધય તો અચળજ રહ્યો.

માળાપે ઉડા નિઃસાસો મૂકીને પુત્રી-જમાઈને નિરૂપાયે દેશ જવાની રજા આપી. માણેકલાલે મન-માંનું ધાર્યું કે ગમે તેટલી રનેહથી અને માનની પુત્રીનું પાલન કરે. પણ દલન કયાં પછી છોકરીઓ તો પારકીનું મિલકત થઈ જાય છે, તેમાં શક નહીં.

તેજ દિવસે આંસુ ભરેલી આંખોએ સગાં સંબંધીઓની વિદાય લઈને પોતાના જન્મ કાલથી આજ સુધીનાં પ્રેમ-પાલણું સ્વરૂપ પિતૃગૃહને, પરિવરને તેમજ સખી બેઠેનપણીઓને છોડીને મુશીલ ધોળા એકલી પોતાના પતિ-દેવની સાથે પહેલ વહેલી શ્વસુર-ગૃહને માર્ગે વળી.



મુંબઈના શ્રીમંત ઘરના માળામાં અને ગામ-ડાંના પર્ણકુટી જેવા ગરીબ ઘરના માંડીયાર કુળાઓમાં ઘણા તફાવત હોય છે. તેજ પ્રમાણે મુંબઈનાં જીવનમાં અને ગામડાંનાં ગરીબ જીવનમાં પણ ઘણા પ્રભેદ છે. મુંબઈની સાદાખી અને ગામડાંની મજૂરી એ બેમાં ગરબર મુંબઈ અને ગામડાંના પરિભ્રાણ બેટલોજ અંતર હોય છે. તોપણ મુશીલ લલિતાએ કોઈ દિવસ ભાવથી, વિચારથી કે આચરણથી પણ અભાવ ખતાવ્યા શિવાય સઘળાં ગૃહકાર્યમાં લક્ષ્ય રાખીને સાસુને સર્વ પ્રકારે સહાયતા અને સંતોષ આપવા લાગી.

પુત્રીનાં સાસરાની ગરીબ અવસ્થા જાણીને લલિતાના પિતાએ તેમની સાથે કામગાજ કરવા માટે એક ધાટણ-ચાકરી મોકલી હતી, પણ સ્વામીને ઘેર પહોંચીને તરતજ લલિતાએ ચાકરીને પાછી મોકલી દીધી. પોતાનાં સાસરાની ગરીબાઈ અથવા દરિદ્રતા જોઈને મોટાં ઘરની ચાકરી ધડીએ ધડીએ નાક મારી, અભિમાન પ્રકાશ કરે, એવી આદર્શ પણ લલિતાને ધણી અસહ્ય જણાઈ હતી.

પિતૃચારી રનેહ-પરંપરા માણે, લલિતાને મહેનતાનાં કામગાજમાંથી અટકાવવાને પ્રયત્ન કરતી,

પરંતુ લલિતામાં લેશમાત્ર પણ આળસાઈ, મોટાઈ, ઈર્ષ્ય અભિમાન, અપ્રસન્નતા કે અસંતોષ નહોતો; તેથી ઉત્સાહ અને આનંદપૂર્વક અશ્રાન્ત ભાવે રાંધણું, સીંધણું, દળણું પાણી ભરણું, વાસણ માંજવાં વગેરે ન્હાનાં મોટાં સઘળાં સામાન્ય ગૃહકાર્યોમાં મદદ કરીને લલિતાએ સાસુનું હૃદય છતી લીધું. તેમજ ગામડાંની અન્યાય સ્ત્રીઓ પણ તેના અતુલ સંદ-શુભો જોઈને ક્રમે ક્રમે મુગ્ધ બની ગઈ.

જ્યારે દેવ પાદરો હોય ત્યારે લલડું કરો તે પણ સુલટું થાય છે; પણ જ્યારે દેવ વાંકો હોય ત્યારે સુલટું કરો તે પણ ઉલટું બની જાય છે. એ નિયમ પ્રમાણે લલિતાની સેવા ચાકરી અને મહેનત મજૂરીનું કૃણ પણ ભાગ્ય-દોષે સંતોષજનક નીવડ્યું નહીં. કારણ દુનિયાને જીવતો ભગતો વ્યવહાર કંઈ જડ પુસ્તકોમાં ભરેલા નીતિનાં સિદ્ધાંતો જેવા સ્તંભો સાદો નથી. વિકટ વ્યવહાર ભળતો અનેક પ્રકારની કુટીલતા અને કઠિનતામાં વિંટળાયેલી છે, એ વ્યવહારમાં પુરાણ અથવા ધર્મ-નીતિના સંચોની જેઠા સાદી ભાષામાં રચેલી સરલ ઉપદેશ-મહાત્મા ભરેલી નથી. નિષ્કુર, કઠોર કલહ પ્રિય સેતાન વ્યવહારનાં ક્ષેત્રમાં વારંવાર ટોચીયાં કરી નીતિ-સુત્રોને ખુરદો બનાવી દે છે; તેથી સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે સારા, શુદ્ધ ભાવથી કરેલાં શુભ કર્મોનું કૃણ સાર્વજનિક આવણું જોઈએ; એ નિયમ પાળી વ્યવહારશાળામાં પગલે પગલે લાગી પડે છે; અને અચાનક ધર્મ કરતાં કર્મ નડે ત્યારે અણધારી આપદાઓ આવી પડે છે. લલિતાને પણ એમજ થયું.

પ્રાણલાલને એ ન્હાના અને એક મોટો ભાઈ એમ ત્રણ બંધુઓ હતા. હિંદુનીતિ પ્રમાણે તેઓ બધા એક સાથે અવિલકત કુટુંબના ભાવનું પાલન કરતા સાથેજ રહેતા હતા. તેમને પિતા, પ્રાણલાલનાં બાળપણમાંજ મૃત્યુ ગયો હોવાથી વૃદ્ધ માતાજીની પણ યોગમાયા કેપેટેમને સેવા-પૂજા કરવી પડતી. આંર ભાઈઓમાં આપણા પ્રાણલાલ તો સર્વ-શુભ-સંપન્ન હતા, એટલે તેમના સંબંધમાં તો કંઈક જણા બોલવાનું

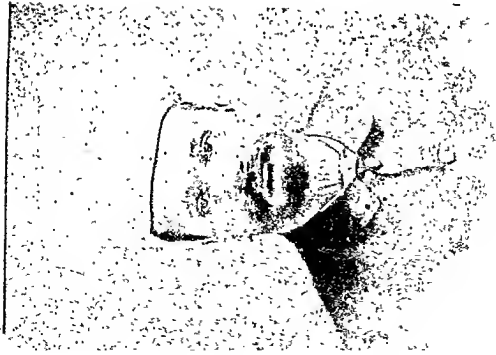
નથી. બાકીના ત્રણ ભાગમાં ન્હાના બે ભાગઓ વિદ્યાર્થીની હિંદી ભોગવતા હતા, માત્ર એક મોટો ભાગ જહાર ગામ ચાકરી કરીને પચ્ચશેક રૂપિયાનો પગાર લાવતો, તેના ઉપરજ સમય કુટુંબના સંસાર વ્યવહારનો બાર અને આધાર હતો; હેના ઉપરજ પ્રાણલાલ ભાઈના તકો અને ન્હાના ભાઈઓની વિદ્યા શિક્ષા ચાલતી હતી. પણ પ્રાણલાલના તો તે કંઈ હિસાબમાં નહોતું ! એટલા પગારમાં તે શું ?

આજકાલના મોંઘવારી અને મુશ્કેલીગતના દિવસોમાં આવડાં મોટાં કુટુંબ માટે માત્ર પચાસ રૂપિયાની પેદાશ તે કંઈ મોટું સામાન્યતઃ ચિન્હ ન કહેવાય. કર કસરથી ચલાવે તો માંડ તેથી ખર્ચ નિભે, તોપણ મોટા ભાઈની વડુ સ્થામકોરનાં સામાન્ય-ગૌરવ અને અભિમાનની કંઈ સીમા નહોતી ! પચાસનો પગાર પણ સ્થામકોરનાં મઠ અને મોટાઘરને વડાઈનું પાણી પાવામાં જોઈએ તેટલી મદકકતો થયો હતો. પોતાનો વર એકલો બધાનાં ઓજરાં ભરતો અને આખું વરસ પરદેશ ભટકીને મહેનત કરતો; તે માટેજ સ્થામકોર સમજતી કે કુદરતીરીતે તેને આખું વરસ જોખાસ મારી આરામ ભોગવવાનો અને મોટાઘરનામઠમાં ભેરી રહેવાનો અધિકાર હતો. એ અધિકારગણે સ્થામકોર શેઠાણી ઘરનાં કામકાજને હાથ સરખો પણ લગાડતી નહીં; અને એવા ભાવ, પ્રભાવ, અને અહુલાવથી વર્તતી કે મુકર્રી સ્વસ્તીની સ્ત્રી હોવાથી બહુ આખાં જગતને નિલાષી દેતી હોય અને તેથી સચ-શું જગત હેને આદરમાન આપવાને અને હેને પડેના શાન્દ ઉચ્ચરી લેવાને બાધામુંજ હોય ! તેમ પકડું સમજતી હતી !

લલિતઃ જ્યારે સાસરે આવીને મૂલલદમીની પેડે પ્રસન્ન નથી હોતોતનાં કામકાજમાં ધ્યાન દેવા લાગી, ત્યારે સ્થામકોરનું સાંકડું અને અદેખું દૃઢ્ય કંઈક-કંઈકાથી ભોંકાઈ જતું હોય તેમ પ્રજ્ઞવા લાગ્યું ! એ કંઈ વિધવાનું કારણ સદુજ વિચાર કરવાથી સ્ફુમતું શકાય તેમ છે. મોટી વડુ એમ મા-

નતાં હતાં કે ન્હાની વડુ મોટાં ઘરની ઠોકરી હોવા છતાં, માત્ર લોકોને દેખાડવા માટેજ અને મિથ્યા માન્યાટી, મોટી વડુને હલકી પાડવાં માટેજ ધર ખુલા નાં હલકાં કામ કાજને ઇતરડીની પેઠે ચોટી રહેવું હતી. તેથી પરિણામે લોકો મોટી વડુની નિંદા કરી હેને ઉતારી પાડતાં હતા. એ બધી લક્ષિતાની હુચ્ચાઈ જહુતી. તે ગમે તેમ હો, પણ મહિને પચાસ રૂપિયાનો પગાર લાવી સઘળાનું પોપણ કરનાર પતિની સ્ત્રી કોઈ પણ રીતે પૈસાદાર બેલાઈની કન્યાનો ગૌરવ સહી શકેજ નહીં, એથી સ્થામકોરને લલિતાનો નમ્રતામાં પણ હુચ્ચાઈ ભરેલી અસદ્ધ આત્મલાઘનાં લક્ષણો લક્ષગોચર થવા લાગ્યાં !

જા તરફ પ્રવીણ પ્રાણલાલભાઈએ અન્ય ઉઘમોના અભાવે અને પોતાની પ્રવીણતા સિધ્ધ કરવાન સદ્ભાવે યોગ્ય સમયમાં પોતાના કુદ્ જન્મસ્થાનમાં એક વિદત્સમાજ તથા તેને અંગે એક જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકાલયની પણ સાથે સાથે સ્થાપના દીધી. દશ વીશ કાચી ઉમરના, મુંઝ કે અક્કલવમરના વિદ્યાર્થીઓને એકઠા કરીને ગામને પાદરે બાપેલાં ખીયા પડખડ ખાંડર-મંદિરમાં સંભા ભરી પોને શ્રી પાંચ પ્રમુખ પદે બિરાજીને વિદ્યાના મંદિરમાં માટે ભર્તુહરિ પ્રવૃત્તિ સાક્ષરોએ રચેલા મ્લોકોને મગજમાં ભરેલા ભંડાર આડંબર મહિત ખાતી કરવા લાગ્યા ! અને ભત્રસેર કીધેલાં ભાષણોને હેવાલ તમા સંભાઓને રિપોર્ટ, સમાચાર પત્રોમાં સંક્ષિપ્ત રૂપે ટેલીમંદ મારફતે તેમજ વિસ્તૃત રૂપે ટપાલ મારફતે મોકલવા લાગ્યા; તે છેક એટલે સુધી વિદતા-પ્રમાથના કાર્યમાં કૃતકાર્ય થવા કે કોઈ કોઈ એંગ્લો વર્નાક્યુલર પત્રના રિપોર્ટરની પદને પણ પહોંચી વળી, પોતાના દેશ તરફના નવીન સમાચાર છાપામાં છપાવીને પોતાના ગામના ગામડીયા લોકોને તો ચકિતજ બનાવી દીધા ! વળે છાપામાં છપાવું એ તે સ્વર્ગોદાહુ જેવું અથવા મોહના શિખર જેવું કેવું એક અસામાન્ય હલકા કાર્ય હોય ! પણ દુર્મોચની વાત એટલીજ હતી કે છાપામાં છપાવાથી કંઈ ખીસામાં રૂપિયાનો



જોને લઈને પોતાને સાસરે આદ્યા જવાનો સંકલ્પ કહી બતાવ્યો। પરંતુ લલિતા કેઈ પણ રીતે પીયર જવાને સંમત ન થઈ. તેણે તો કહ્યું કે, મોટાં ભાઈનો બંડો મોટો રોટલો અને મોટી ભાણીની ગાળ ખાવી સારી પણ સંસારને ત્યાં ઘરજમાઈ તરીકે નકરાયઈ બેસી રહેવું એ ધણું ખરાબ. કામ ધંધા વગર સાસરામાં રહી રોટલો ખાવો તેના જેવું મરદને માટે શરમ ભરેલું ધીનું કંઈજ નથી. હું તો ચાહુંઆજ આકરરી પેઠે, દીન-દીન દાસીની પેઠે, માથું નમાવીને રહી શકીશ, પણ મહારાં માળખને ઘેર સુખ ચેત લોગથી મહારી અને મહારા દવામીની માન મયાદા ઉપર પાણી નહીં ફેરવું. પીયરની પાલખી કરતાં સાસરીયાંની શુળી પણ સાત સારી. માતાનાં ઉપરાણાં કરતાં સાસુની લાત મીઠી. પીયરીયાં તે પારકાં સાસરીયાં તે પોતાનાં, પોતાનાં કદાચ બે કડાં વચન કહે તો પણ તેથી શેર લોહી મૂકે. પણ પારકાં વચ્ચે તો મરતાં સુધી માથું ઉંચું કરીનેજ આલવું જોઈએ.”

આ રોકડો જવાળ મળવાથી કંઈ ન બોલતાં પ્રાણલાલભાઈ નિરૂત્તર થઈને ઘેર ગેસી રહ્યા. એટલામાં ગામની એમ્લેડો વનાકચુલર સ્કુલમાં એક ત્રીજ શિક્ષકની (એસીસ્ટન્ટની) જગ્યા ખાલી પડી. પ્રાણલાલને મોટા ભાઈએ તથા લલિતાએ એ જગ્યા લઇ લેવાને ઘણીયે મુશ્કેલી, આગ્રહ કીધો, પરંતુ એ બંધાનું સારાંને પાલે નકારુંજ ફળ આવ્યું. પોતાને મોટો ભાઈ અને એકની એક ધર્મપત્ની સુધ્યાં તેની યોગ્યતાને કશે વિચાર કર્યા વિના આવી એક અલ્પવસ્તુક નોકરી લેવાને આગ્રહ કરે કેવું હુભાવ્યું કેવી માનહાનિ ? આવા અયોગ્ય વિચારો સાંભળીને તેનાં મનમાં હર્ષ-પ્રબળ—અક્રિમાનને સંચાર થયો. અને ભાઈ, મા, ભાણી, વહુ, ઘરખાર, અને સંસાર નાં સઘળાં કામકાજ તેમજ પ્રાણી પદાર્થો ઉપર આગળ કરતાં પણ ચાર ગણા રાગે ઉપજ્યો। વિરાગ પણ ઉત્પન્ન થયો। અને આવા હુટ સંસારને ત્યાગ કરી તપશ્ચા કરવા ચાહ્યા જવાને નિશ્ચય સુદાં કહી સંભળાવ્યો।

“ત્યારે ધર્મ કરતાં કર્મ નરેલું જોઈને મોટો ભાઈ બિચારો ગભરાઇ ગયો અને પ્રાણલાલભાઈને હાથ પકડી, કાલાવાલા કરી, માફ માગી, તેને કંઠો પાડ્યો. તેમજ ઘરનાં બધાં માણસોએ મનમાંજ ગાંઠ વાળી કે તેને હવે કંઈ કહેવાનું કારણ મોટું નકહેવા બધું તો વિના કારણ વિપરીત પરિણામજ આવશે. માટે તેનાં જેમ ધ્યાનમાં આવે તેમ વર્તવા દેવું. કંઈ પણ પ્રકારે ઘરમાં બેસી રહેશે તો તેમાં પણ ઘરની પ્રતિષ્ઠા અને કુટુંબનું સૌભાગ્ય છે. પણ લોગી નાશીને ખાવો થઈ બેસશે તો બાપનું નામ યુગાવશે.”

રૂઝ પૂરી થયા પછી મોટા ભાઈ તો બિચારા પોતાની આકરરી ઉપર આદ્યા ગયા. શ્યામકોર શેઠાણી અંદરને અંદર ધુધવાતાં, આકાશથી મોંઠાં મુકાવીને; ગાલો કુગાવીને એક મોટું ગોળાકાર કુદર્શન ચક્રકર બનાવી બેઠાં। પ્રાણલાલ શિવાય ઘરનાં બધાં માણસો એ “કુદર્શન” ચક્રનાં દર્શનથી શ્રીકૃષ્ણનાં સુદર્શન ચક્ર જેટલોજ ભય પામતાં। પ્રાણલાલ પણ ભય નહીં, ત્યારે અભાવતો પામતોજ હતો। તેથી થોડા દિવસને અંતરે તેણે લલિતાને પાનગીમાં જણાવ્યું કે “આજકાલ વિલાયત ગયા વગર કોઈ પણ પ્રકારની ભદ્રતા કોળવી શકાય તેમ નથી. સારી પેદાશને કોઈ હુન્નર-ઉદ્યોગને અથવા માન-પ્રતિષ્ઠા વાળી નોકરી પણ વિલાયત ગયા વગર કોઈને મળતી નથી. આપણી યોગ્યતાને અનુસરતા ઉચ્ચ અર્થે મહારે તો વિલાયત જવાને નિશ્ચય થયો છે, માટે ગમે તેમ કરીને તું મહારા બાપને મુકમલથી, તેની પાસેથી અર્થ જેટલા પૈસાને બંદોબસ્ત કરાવી દે.”

એક તો વિલાયત જવાની વાત સાંભળતાંજ બિચારી પતિપ્રાણી લલિતાને માથે જાણે વજ્રપાત થયો હોય, તેવો આઘાત થયો. તે ઉપરાંત બંધને માટે પોતાનાં બાપપાસે કેવી રીતે લીધા માંગ્યાં જવું ? તેની કંઈ સૂઝ પડી નહીં. તે અસંવતને વિચાર કરતાંજ, એ બિચારી લલિતાથી અરુચી મરવા જેવી થઇ ગઈ।

સમસા પાસેથી પોતાને મ્હોડે પેસા માંગવામાં પ્રાણુલાલની આત્મપ્રતિજ્ઞાને-પોષીશનને-ખાતી આવે! માટે પોતાના બાપની પાસેથી પત્નીએ છજ-ગજ કે ઈજવડે શા માટે પેસા-જોગથી ન લાવવા? તેનું કંઈ પ્રાણુલાલને કારણ મળ્યું નહીં! પતિની આજ્ઞા પાળવી, ગરજ-દાળવી અને સેરા-સંભાળવી એ સ્ત્રીનો પરમ ધર્મ છે. ત્યારે શા માટે એ અનિવાર્ય ધર્મનું પાલન ને કરે? તે કંઈ પ્રાણુલાલથી કહી શકાયું નહિ! આ કાર્ય-સાધના માટે પતિ-પત્ની વચ્ચે જળશે વિરોધ ઉભો થયો. પ્રાણુલાલ અનેક કટુ શબ્દગણ મ્હોડાર કરીને પ્રતિપક્ષી પત્નીનું વશરચણ વીધી નાંખ્યું! આખરે પ્રતિષ્ઠા પ્રાણુલાલનેજ એ તુચ્છ યુદ્ધમાં વિજય થયો. ક્ષોર શબ્દ ગાણુની ભર્મ પીરિત વેદનાવડે લલિતાને દીર્ઘકાલ અશ્રુપાત કર્યો પડ્યો, અને છેવટ કબૂલાત આપવી પડી કે ત્યારે પ્રસંગ આવશે, ત્યારે તેના બહોળગરત કરાવી દેશે! આખર પ્રતિષ્ઠા તે પ્રતિષ્ઠાજ! પ્રતિષ્ઠાને કોઈ પહોંચી શકે તેમ છે શું!

આવી તાણાતાણ, હુંસા તુંચી અને ભૂખ-ખાનાં જંપાટામાં દેટલાક દિવસ નીકળી ગયા. સુખના દિવસોની-પેટે હુંખના દિવસો પણ એક સરખી રીતે પ્રત્યેક ઓવીશ કલાકનેજ અંતરે નવનવીન તામ કણથી અવિભાવ અને તિરોબાદને પારો છે. સારો કે મોટો સમય સર્વદા એક સરખી રીતેજ વીતે, માત્ર મુખનું મીઠું સંભારણું અને હુંખની કડવી યાદ, હૃદય ઉપર કોઈ કોઈ વખત પરસ્પર વિરોધી વિચારોની છાયા પાડી, સંસારનાં અસ્તોદય દેહને માનવહૃદયમાં પ્રતિબિંબિત કર્યા કરે છે.

દિવસો આવ્યા ગયા, ધનીનાં ધનગર્જનમાં અને નિર્ધનનાં કષ્ટ-અર્જનમાં વીટળાયેલા દિવસો એક સરખી રીતે આવ્યા ગયા. દિવસોના માસ અને માસમાં સંક્રમિત થતું વરસ પૂરું થયું. રહેતાલાઈ નાતાલની રોજમાં આવ્યા હતા, તેમને પાછાં નોકરીપર દાખલ થયે પણ ત્રણ માસ થઈ ગયા. સુસુરગ્રંક-ત્યાગપૂર્વક

પોતાના કેવલેશમાં પ્રાણુલાલભાઈ પધાર્યા પછી ગાઃ માચુનું શાખું એક વરસ વીતી ગયું. એટલાં વખતમાં તેમણે પોતાની પ્રતિષ્ઠાની ઈતિશી કરીને ગાઃ મઝનાં છોકરાઓમાં 'માસ્તર' નો શોધો અને માનીતા ઇલકાળ મેળવ્યો હતો. તેમજ સમાચાર પત્રોમાં અનેકવાર પોતાનું પવિત્ર નામ છપાવી પળીયાંને કુટુંબને અને પિતૃઓને 'ધન્ય' કાઢા હતા. વગેરે વગેરે, એવાં એવાં પરાક્રમેમાં વરસનું પ્રતિકૂળણ પૂરું થયું. એટલામાં પ્રાણુલાલની ન્હાની માળીનાં લગ્ન આવ્યાં. આશરે પાંચ-પંદરેક દિવસ આગમન થીજ પ્રવીણ અને માનીતા જમાઈરાજને આગ્રહ પૂર્વક આમંત્રણ થયાં. બહુ ધધા-ધાપામાં અને હુંડી પત્નીઓમાં ગુંચચારલા જમાઈરાજે માનખાવાને મિત્રે લળી સૂચવ્યું કે 'હાલ કંઈ એટલો અવકાશ નહોતો!' એથી સાસરીયાં તરફથી મનામણું થયું. પુત્રી જમાઈને માન-મરતણાસહિત તેડી લાવવા માટે સર્વ સાધન અને સમારોહપૂર્વક માણિકલાલ શેઠ પોતાનું પુનને પાઠવ્યો. થોડી ઘણી જોગતાણુ-કીધા પછી પ્રવીણ પ્રાણુલાલભાઈ સામરે જવાને સંમત થયાં. લાઈગ્રી-સમા-સમાચાર પત્રો-રિપોર્ટો વગેરે વગેરે બધા કિમતી વ્યાપાર-રાજગારને તેમની ગરહાનરીથી ઘણો ધકકો પહોંચ્યો! પણ લાચાર! સાળો પોતે જ્યારે આટલી બધી મહેનત-મુશીબત વેડીને તેડવાં આંગ્યો, ત્યારે કંઈ ના કહેવાય? અથવા નિરાકર કરીને માંછો દૂકાય? એથી એક-જો-દિવસમાંજ ઉતાવળથી સાંસરે જવાની તૈયારીઓ થઈ! એક વરસ સાંસરિયાંનું મુખ લોગગ્યા પછી લલિતાબાઈ-પાછાં દ્વાભીદિવે સહવર્તમાન પૂર્ણ પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક પીયરીયે આવ્યાં! અને ચોલાજ દિવસમાં ગાજતી વાજતી માહુમેથી નગરીમાં પુનઃ પ્રવેશ કરી, અંતરનો આંદર સત્કોર સહિત પિતૃ-લવનને પ્રકાશતા લાગ્યાં! શ્રીમાન્-સંસાર-હને ત્યાં આગળના ને આંદરબાવ પ્રાણુલાલભાઈને ઓછો થઈ પડ્યો હતો, તેના કરતાં આ વખતે જમાઈરાજ અધિક-આતિ ઉત્તમ આંદરમાન. પારંગા; તેથી તેમનું વિશાળ દિલ તો ખાગ-ખાગ ગળી ગયું!



આ તરફ લલિતાગવરી પણ ઘણા દિવસે માનસેર પીયરિયે આંખ્યાં હોવાથી, ધીમી ધીમી ગજગતિયે આલતાં, આદરમાનમાં રહીલાતાં, કંઈ અસાધારણ ભારમાં આવી ગયાં હતાં ! સાસરિયે જે લાજ, શરમ, મરજદ અને દાખમાં રહેવું પડતું, તે દૂર થતાં અહિં સ્વજનોના રનેહમાં સખીઓના હાર્ય-વિનોદમાં અને ઉત્સવના આનંદ તરંગમાં રહેવું સુકોમળ હૃદય પણ આનંદોલિત થવા લાગ્યું ! આનંદના ઉછાળા મારવા લાગ્યું !

આજે માર્ગશીર્ષ શુદ્ધ દ્વિતિયા છે. લલિતાની ન્હાની બહેન ચંપાનાં આવતી કાલે તૃતિયા ને દહાડે લગ્ન નિર્ધાર્યાં છે. લગ્ન મંડપ બંધાઈ ગયો છે. આવતી કાલથી વિવાહ-ઉત્સવની ધામધુમને આરંભ થયો. વિશાળ કુટુંબનાં અનેક સગાં સંજોગીઓથી માણેક-લાલશેઠને માળો તો મનુષ્યોનાં કીડિયારાં જેવા બની ગયો છે. ગડબડ અને કોલાહલની કંઈ સીમાજ નથી. દૂરનાં અને નજીકનાં અનેક સગાં સંજોગીઓથી માળાની એકેએક ફેટડી લશ્કાઈ ગઈ છે ! તેથી માળાના કોઈ ખૂણામાં પણ તલપૂર જગ્યા નહોતી !

માન, પાન, ગાન, લોજન આદિ લગ્નનાં મંગળ કાર્યોમાં આંખે દહાડો અવિરામ લાગી રહેવાથી લલિતા આજે ધાણને તદ્દન લોથ લોથ બની ગઈ છે; એથી રત્ન થતાંજ બેઠેલી બેઠેલી જમી પરવારિને વિશ્રામ લેવા માટે પોતાના શયન મંદિરમાં પેડી. આગળ જે ખંડમાં લલિતા-સૂતી તે ખંડ આ વખતે હેમને આપવામાં નહોતો આવ્યો; પણ વિશેષ આદર-ભાવ બતાવવાના હેતુથી હેની માતાએ પોતાના જમાઈને ખાસ પોતાનો ખાનગી ચોરડો દહાડી આપ્યો હતો. અને એક સુસજ્જત પલંગ હેમને માટે ત્યાં ખાસ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો ! લલિતા એ ખંડમાં આવીને તરતજ ઉંઘી ગઈ. ત્યારપછી માણલાલ ક્યારે સુવા આવ્યો હેની પણ લલિતાને કંઈ ખબર પડી નહિ. ગાદ નિદ્રાએ આજ રાત્રે ઘાકેલી પાકેલી લલિતા ઉપર પોતાનો પૂર્ણ અધિકાર જમાવ્યો !

રહુવારના પહેરથીજ ઢાલ-શરણાઈ અને ખેડવાળા વાગવા લાગ્યાં ! વાહત્રોના નાદથી માણેકલાલને મંદોટો માળો, ગાળ ઉઠ્યો ! પરંતુ આગલા દિવસના થક અને પરિશ્રમથી ગાદ નિદ્રામાં પડેલી લલિતાના કાનપર એ ગર્જનાઓની પણ કશી અસર થઈ નહિ. એતો ખેલા ખેડારમાં સુતી હતી, તેવીજ હજી સુધી ધસધસાટ ઉંઘતી હતી ! હેની બેઠેનપણીએ કમળા અને મોતીએ ધીમે ધીમે ખારણું ખખડાવ્યું. પણ જ્યાં નગારખાનાંના નાદની ગણત્રી નહિ; ત્યાં ખારણુંપર થતા ધીમા ટકોરાની પીપુડાને તે શો હિસાબ ? પોતાના શાન્ત પ્રયોગ-નિષ્ક્રમ શયેલા બણીને, એક બીજ તરફ આંખના ઇસારા કરી, હસતી અને ઉપહાસ કરતી બને સખીઓએ લલિતા લલિતા બહેન ! એમ કહીને મંદોટથી ખૂસો પાડવા માંડી ! હેમની ખૂસેથી લલિતાની કુંભકર્ણ નિદ્રાનો છેવટે ભંગ થયો. એ અવાજ સાંભળી ઉંઘમાંથી અચાનક જાગી ઉઠતાજ નજર કરી તો સ્વામીદેવતો ક્યારનાથ ઉઠીને બહાર ગયેલા જણાયા ! બાગીને બેઠેલા બેઠેલા ક્યારે બહાર ગયા ! ક્યારે સૂવા આવ્યા હતા ? હેતું પણ કશું ભાન નહોતું ! એથી લલિતા મનમાં મનમાં બહુ શરમાઈ ગઈ ! તરતજ ઉતાવળી ઉતાવળી પલંગપરથી ઉતરી કપડાં લતાં સરખાં કરીને ખારણું ખેંચવા જતી હતી, એટલામાં અચાનક પલંગપાસેના કળાંટ તરફ હેની નજર ગઈ. જુએ છે તો પોતાના પિતાનો કળાટ ખુસ્કો પડેલો છે અને હેમની લોખાંડની, કેશ ખાકસ. પણ કળાટની પાસેજ જમીન ઉપર યુદ્ધલી પડેલી છે ! તેમાંના થોડા રૂપિયા અને થોડું યાંખાનાણું અસ્ત વ્યસ્ત હાલતમાં વેરાયેલું પડ્યું છે ! હુમેશાં નોટના થોડકા અને મંદોરો પડી રહેતાં તેમાંનું આજે કંઈ પણ જણાતું નહોતું ! એ ભેંધને લલિતા બેઠેલીજ નજરે વિસ્મિત બની ગઈ !

આ બનાવ ભેંધને તરતજ લલિતાને યાદ આવ્યું કે આગલે દિવસ સાંજે પોતાની માતાને આવીને કુમળો ખોવાઈ જવાથી ઘરમાં થોડું જોખ

ચાલી રહી હતી. તે ચાવીઓ ચોરી બંધને કોઇ ખદમાશ ચોરે તક સાધી આને ચોરી છીધી હોવી બેધર; તેમાં કથો સંદેહ નહોતો. એટલામાં તરત તેનાં પ્રેમ-સ્નિગ્ધ હૃદયમાં શંકા ઉપજી કે ચોરી કરતી વખતે કદાચ ચોર હોકાએ પોતાના સ્વામીને તો કોઇ ભતની ધબ પંડોચારી નહિ હોયને! સ્નેહમાં સદાય શંકા રહેલી હોય છે; સ્વામીને હુમ થયું હોય એવી શંકાથી બિચારી લલિતાનું હૃદય ધક્ક ધક્ક કરતું કેપવા લાગ્યું! કાર્ય-કારણ સંબંધની કશી કમના ન થઇ શકવાથી એને બિચારી સડકજ થઇ ગઇ! માથું લમવા લાગ્યું! રહેલું શીવાઇજ ગયું! થોડી વારે હૃદયને શાન્ત કરી ચારેએ નજર ફેરવી. આં અકસ્માતને કંઈ ખતો મળવા લાગી, એટલામાં પલંગના પચાપાસે એણે તો પોતાની માને કુચીને જુડો પડેલો દીઠ! અને એ જુડાની નીચે એક તાલજ લગેલી ચીડી દાખોં રાખેલી જણાઇ!

લલિતાએ તરતજ કુચીએ તથા ચીડી ઉપાડી લીધી. એ પત્રિકા હેમના પોતાના પ્રવીણ સ્વામીદેવના હસ્તાક્ષરથીજ લગેલી હતી! જોડીને વાંચવાથી વિદિત થયું કે શ્રીયુત પતિ પ્રાણદાલણએ પોતાના કોઇ મિત્રની સહાયતા વડે વિલાયત જવાની રડીમરને આજ મેળવીને ટીક્રી ખરીદી છીધી હતી; પણ વિલાયતમાં કરવા બેઠવાં ખર્ચનો શીને કંઈ પણ ખંદોળસ્ત ન થઇ શકવાથી નિરૂપાયે રૂનિકાલે જ્યારે લલિતા ઘસઘસાટ ઉઘટી હતી, ત્યારે પોતાના સસરાની દેશબાકચને હવા દઇને જેટલી મળી તેટલી અર્થ-સંક્રાંચ ઉપર રહેણે સંતોષ માન્યો હતો. લલિતા પોતાનું આપેલું વચન વિસરી ગઇ હતી અને અત્યારસુધીમાં તે માટેના કથો ખંદોળસ્ત કરી આપવાની ઇચ્છા સરખીયે ખતાવી નહોતી, તેથી બીજે કોઇ ઉપાય બાકી ન રહ્યો હોવાથી દબ્ય પ્રાપ્તિનો આ ચહેલો અને સુતરેલો માર્ગ ચોધી કંકાડી, લલિતાના પરિશ્રમ વિના પતિદેવે પત્નીનું વચન પાળ્યું હતું; માટે તેવિરે આતુરતા રાખવાનું

હવે કંઈ પ્રયોજન નહોતું! વળી લખ્યું હતું કે આગમેટ સ્વવાસ્તમાં રવાના થાય છે, માટે નિરર્થક ખાતર પાછળ દોચી કરી દેશધામ મચાવી મુકવાનું પણ કંઈ પ્રયોજન નથી! અગણનાં કરેલી સહાયતા માટે સસરાળને જમાઈ રાજે છેલ્લી આશીર્વાદ લીધા હતા!

આ પ્રવીણ-પત્રિકાનું આદોપાન્ત વાચન પૂરે થતાંજ લલિતાગવનીનાં શરીરમાં વહેતું સમથું લોહી ટપકું હિમ બની ગયું! એવો તો બહુ જીવંત જોળીયાંમાંથી બિચારો ઉડું-ઉડું થઇ રહ્યો! આંખે તમ્બર રુડી આવ્યાં! હૃદયના ધળકારા બંધ થવા લાગ્યા! અને સ્ફુર પાતું મગજ, આ જગતને છેડીને કોણ બાળે કોઇ એક અદ્યમ-અધારા પ્રદેશમાં શ્રમણ કરવા લાગ્યું! બિચારી હતારી લલિતા, પલંગના પાથો પકડીને તેજ જગ્યાએ બેઠી અડ! તેના કંપાચમાન દેહ-દુર્ગમાં કણકુહરદાસ પ્રવેશ કરીને, કોઇ એક ભતનેા તમરાંના અવાજ જેવો અજુબજાટ થવા લાગ્યો! મૃત્યુની શાંત રાત્રિ જેવી નિસ્તબ્ધતાથી બંધે સમગ્ર જગત ઘેરાઈ જઈ હોય તેવી ધોરતા નજર રહ્યો પ્રસરવા લાગી! તેનીઉપર આંગણમાંથી દરવાજા બહારનો શરણા ધીને સુર, વાતાંઓનો ગડગડાટ, ઢોલ, ત્રાંસા અને નગારાંનો અવાજ તેમજ જનસમૂહનો કોલાહલ તેના જડ કણપ્રદેશપર અથડાવાથી શ્રવણયુગલ બહાર મારી જવા લાગ્યા! આગે માળો આનંદ ઉત્સવના અવાજથી ગાળ ઉઠ્યો હતો! જનસમૂહ માંગલિક પ્રસંગના ઉદ્દાસમાં ઉન્મત્તની પેઠે ગાળ રહ્યો હતો! માત્ર હુલોળી લલિતાનાં શયનમંદિરમાં-તેનાં જડવત્ શરીરમાં-તેનાં નિરાશામાં-કુપી જતાં તિમિરચન્ન હૃદયમાં, મૃત્યુના જેવી વિભીષિકા દેવાઇ રહી હતી! પ્રવચના જેવી ધોરતા પ્રસરી રહી હતી. સૂર્ય-દેવ રક્ત, વર્ણ વર્ણ ધરાને હુમ્મચી રહ્યા છે ઉત્સવનો આનંદ, લગ્ન-મંકપ શોભિત સાલાગ્ય ચુકને લીધાવી રહ્યો છે આનંદ, હાસ્ય, અને ઉત્સવલતામાં રંગાયેલાં હેમન્તાનાં શીતલ કિરણો કોતુક સહિત લલિતાનાં શયનમંદિર

માં અવેશ કરીને દુઃખીયારીનાં આંસુમાં હસ્યા કરે છે. શું તેમને લલિતાની દયા નહીં આવતી હોય ? આટલો બધો દિવસ રહી ગયો છતાં આવા મોંગલિક દિવસે હજી સુધી બારણાં બંધ બેઠને કમલ તથા મોતી બહાર ઉભી ઉભી મ્હોટેથી હસવા લાગી. નિદ્રા નિમગ્ન સખીનું ઉપહાસ કરવા લાગી અને કમાડ ઉપર ધડાકે ધડાકે કરીને જોરથી હાથ ઠોકવા લાગી. તેમ છતાં અંદરથી કંઈ પણ જવાબ નહીં મળવાથી લેમનાં હૃદયમાં પણ શંકા અને ભયનો સંચાર થયો. ભયભીત થયે તેએ જો બાકળી બનીને ‘લલી’ ‘લલી’ બોલે !’ કરીને જૂમો મારવા લાગી, ગભરાયેલી આકળાયેલી લલિતા, રૂંધાઈ ગયેલે રડતે અવાજે ‘બોલી:-’ શું છે ? હું હમણાં આવું છું. તમે તમારે બચોને. ’

લલિતાના અવાજ અને જવાબ ઉપરથી લેમની વ્યસનાનુ અનુમાન કરતી બન્ને સખીઓ તરતજ ગભરાયેલે મ્હોરે લેમની મા પાસે દોડી ગઈ, અને માને સંઘળી વિગત નિવેદન કરીને સાથે તેડી લાવી.

માએ દરવાજાપાસે આવીને મ્હોટે સાદે કહ્યું: ‘લલી ! બારણાં ઉઘાડને ! શું થયું છે મા ? હજી સુધી બારણો બંધ કરીને શામાટે બેઠી છે ? જલ્દી બોલ, બેઠા ! મને શું-શું થાય છે !’

લલિતા ઉભારાં આવતાં આંસુ લૂછતી અંદરથી જ રડતે અવાજે બોલી:- ‘મા ! મ્હોલાંએકવાર મ્હારા બાપાએને અહીં તેડી લાવ. હું ત્યાર પછી બારણાં ઉઘાડીશ. ’

ઉપરના શબ્દો સાંભળીને બિચારી પુત્રીવત્સલ માતા એકાએક ગભરાઈ ગઈ. તરતજ દોડતી જઈને માણેકલાલશેને તેડી લાવી. લલિતાએ પોતાના પિતાનો સ્વર સાંભળીને બારણાં ઉઘાડ્યાં. અને પોતાનાં માતૃ પિતા અંદર દાખલ થયાં કે તરતજ પાછાં બંધ કરી દીધાં!

વિચિત્ર થયેલા માણેકલાલશે, બારણાંમાં દાખલ થયા કે તરતજ બારણા બંધ કર્યા પછી લલિતા લેમના પગ પાસે લેટી પડીને આક્રંદ કરતી મ્હોટેથી રડવા લાગી; છાતી પીટવા લાગી અને માથાના વાળ પીંખવા લાગી. વળી પાછી પિતાજીના પગ પડીને બેસથી રડવા લાગી. માણેકલાલે પણ એકાએક ગભરાઈ ને પૂછ્યું:- ‘શું છે બેઠા ! રડે છે શામાટે ? અમને કંઈ કારણ તો કહેશે કે નહિ ? બોલશે નહીં તો અમે શી રીતે બાધી શકીશું ?’

‘પિતાજી !’ લલિતા દુરકાં ભરતી રડતી બોલી, ‘રહને માફ કરો. ક્ષમા આપો. મ્હોં આપની પેટીમાંથી પૈસાની ચોરી કરી છે. મ્હોં પોપતું કામ કર્યું છે. આ અભાગણી પુત્રીને માફ કરો. ’

માણેકલાલ આશ્ચર્ય પામતો, કંઈ પણ કારણ કળી ન શકતાં તરતજ થઈને પાસેની યુરશી ઉપર બેસી ગયો. પછી ધીમથી પૂછ્યું કે:- ‘વારૂ, પણ તે શા માટે ચોરી કરી છે ?’

‘બાપાજી !’ લલિતા બોલી:- ‘એમને વિલાયત એકલાના માટે ખર્ચના પૈસાની જરૂર હતી. એ પૈસાનો બીજો કોઈ કેકાણેથી બંદોબસ્ત ન થઈ શક્યો માટેજ મેં આ કામ કર્યું છે. ’

‘પણ તે મ્હારી અસેથી શા માટે મારી ન લીધા ? હું કંઈ તને ના કહેતો હતો ?’ લેમના પિતાએ પૂછ્યું.

‘બાપાજી’ લલિતા રડતાં રડતાં બોલી:- ‘તમે વિચાર્યો જવાની રતા ન આપો એમ ધારીને. ’

માણેકલાલશેને લલિતાને હાથે ‘આવું કંઈ થવાની કદી પણ આશા રાખી નહોતી. તંથી લેમને ઘણું ગુસ્સો રહ્યોયો; લલિતાની મા, બંધી હુકીકત સાંભળીને એવડાં દુઃખથી રડવા લાગી. એક તો પૈસા ગયાનું દુઃખ અને બીજું બહુલો-ગણિલો, રૂંડે-રૂંધાળો જમાઈ ગયાનું દુઃખ ! એથી એકાબીનું હૈયું હાથ ન

રહ્યું. આ તરફ પુત્રી પણ દાતીકાટ રડવા લાગી. તેને પણ બેવડું દુઃખ હતું. એક તો સ્વામી વિચાર-ગત અને બીજું નહીં ચોરીની ચોરી પોતાને માથે નોટારી લીધાનું. મા-દીકરી બુદ્ધિ મેડાટે રડે છે. પિતાની આંખો રડતી નથી, છતાં પણ તેહું હૃદય તો અવશ્ય રડે છે !

વિવાહોત્સવના મંગળ દિવસે, મંગલિક તોરણથી શોભતાં શ્રીમંતધરનું સુંદર શયનમંદિર શયનમંદિરમાં રૂઢન, અને તેનો બહારના ભાગમાં ચારેમેર વિચિત્ર સ્વરે પડ્યા પાડતાં આનંદનાં વાતાં વાગે છે ! આનંદની વચ્ચે વિવાહ ! વિવાહને ફરતો આનંદ ! વિચિત્ર સુધિના સુધા પરમાત્મનું ત્હારી લીલા વિચિત્ર છે ! અકળ છે !

ને નમ્ર, સુશીલ, સંયશીલ, લગ્નમતી લલિતા આજ ધધી કદીયે પોતાના પિતાપાસે એક પૈસા સરખો, માગી શકી નહોતી; અને જે પતિપરાયણ સ્ત્રી પોતાના સ્વામીનું આત્મીય જનોમાં પણ લેશ માત્ર અપમાન થતું હોય, તો તે છુપાવવા માટે પ્રાણ સુદાં અર્પણ કરવાને તત્પર હતી; તે સાધવી, ઉદાર બાળાનું સત્યાભિમાન, આત્મસંમાન, પત્ની અભિમાન, પ્રિય પુત્રી તરીકેનું માન અને પ્રમાણિક-પણાનું અભિમાન, આજે મંગલિક દિવસે એકકાં થયેલાં અનેક લોહો વચ્ચે એકીવાર ચૂર્ણ વિચૂર્ણ થઈ ગયાં ! તેની આત્મમર્યાદા અને સ્વામી-સન્માનની મર્્યાદા મૂળમાંથી નાશ પામીને, પ્રિય તેમજ અપ્રિય પરિચિત તેમજ અપરિચિત અનેક લોકોના પગ નીચે ચગલાઈને ધૂળમાં મળી જવા લાગી ! લગ્નના સમારંભમાં એકત્ર થયેલાં સજ્જન, મહાજન, સગાં સંબંધી અને આજાબાણ પીછાણવાળાં બધામાં એની એજ સચી ચાલી રહી કે 'પહેલેથીજ દીકરી-જમા-ઈએ છૂપી મંસલત કરીને, ચોરી કરવાનું કારસ્તાન રચ્યું હોય' એમએ. એટલા માટેજ તેમણે ઓગલે દિવસે ચાવીઓ ચોરી લીધી હતી; ધણીયાંણીની મઢ-દથી સન્નિમાંજ પૈસા ટકાનો હાથ મારીને સુધરેલા અને વિદ્વાન પ્રોણકાલકાંધ વિસાવત પેલોયન કરી મૂકા છે.

જ્યારે માણેકલાલ તથા તેની પત્ની અંદર ગયાં અને લલિતાએ એકાએક બારણાં વારી દીધાં, ત્યારથીજ સ્ત્રી સુલભ આતુરતાથી કમળા અને 'માતી' બંને બારણામાં કાન દેધને. બધી વાતચીત સાંભળતાં હતાં. તેમને એમને સ્વાભાવિક ઉત્કુષ્ઠતાથી સગાં સંબંધી, તથા નોકર ચાકરો પણ ત્યાં એકકાં થઈને બધી હુકીકત બાણવા પાગ્યાં છે; કેમકે શેઠ શેઠાણી, જમાઈનો ચોરડો ઉઘડાવી અંદર પેલાં અને અચિ-ત્યો સંદેશ યથ પડ્યો; તેથી ભય, શંકા અને ફિક્કર પામતાં કુટુંબીઓ કુતુહલથી ત્યાં એકત્ર થાય, એ સ્વાભાવિકજ હતું.

ગિચારી નિર્દોષ હોઈને દોષિત અનેલી લલિતા કોઈને પણ પોતાનું મેડાડ બતાવી શકી નહીં. બારણાં બંધનાં બંધ રાખીને ભૂખી-તરસી, રડતી, કકળતી પોતાનાં બિજાનામાં મોં છુપાવીને પડી રહી. તેના એ સ્કારણ દારણ શોકથી કોઈને દુઃખ થયું નહીં. તેની નિષ્કારણ વિપત્તિ અને દિલગિરીમાં કોઈએ પાંતી લીધી નહીં. કાવનાંબાજ, પ્રમત્તી અને ચોર છોકરીની દુષ્ટ બુદ્ધિયાં બાંધીને તેના ઉપર રાગ, દુઃખ અને અભાવ ઉપમચો. બધાંએ અભિપ્રાય બાંધી દીધો, કે, "આજ સુધી મસંગ પડ્યો નહોતો, તેથીજ કુટીલ છોકરીની કુટિલતા છાની રહી હતી; આજે પહેલો પ્રસંગ ગણતાંજ પાપિણીએ પોત પ્રકાશ્યું."

દિલગિરી, શોક નિરૂત્સાહ અને વિરમયમાં ઘેરાયેલું ઘર, વિચાહ જેવા મેડાટા મંગલિક પ્રસંગનો પણ ચચેચ આનંદ લોગરી શક્યું નહીં ! અને તેને માટે સઘળાં સાણે પુત્રી જમાઈને શાપ આપવા લાગ્યાં. આવી વિવાદની છાયામાં ઘેરાયેલા લગ્નોત્સવ ચેનકેન પ્રકારેણ પૂર્ણ થયો. પૂર્ણ કર્યા વગર ઉપાયાનતરંગ નહોતો !

અચાનક શોક, દુઃખ અને અપમાનનો લોગ થઈ પડેલી નિર્દોષ લલિતા, પોતાનું પીયરિયાંમાં અમિય થઈ પડેલું કાણું મેડાડ છુપાવવાને યોગજ

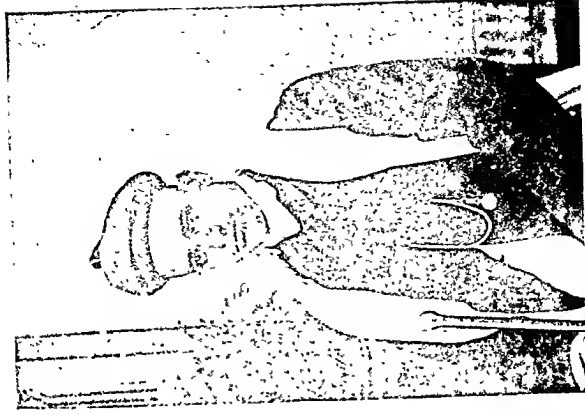
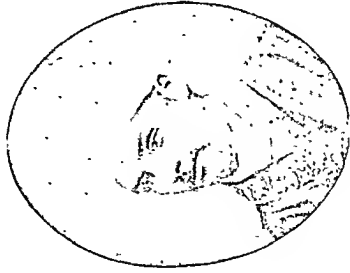
વખતમાં પાછી સાસરે આવી. કહે છે કે ઘોડા વેગે આવ્યાં હતાં ને કીડી વેગે ગયાં ! એ કહેવત લલિતાના પ્રસંગમાં રજેરજ ખરી નીવડી હતી. જે આદરમાન, સત્કાર અને ભાવસહિત તેને તેડી જવામાં આવી હતી, તેના એક અંશપણ તેને પાછી મોકલતી વખતે અસ્તિત્વ ભોગવતો હોય તેવું કશું ચિન્હ દેખાડવામાં આવ્યું નહોતું ! સાસરે આવ્યા પછી પુત્ર વિશેષગથી અધીરી થઈ પડેલી વિધવા સાસુની સાથે પતિ વિરહથી વ્યાકુલ બનેલી વહુને સંબંધ-હૃદય બંધ વિશેષ ઘાટો ધર્યો. બન્ને પરસ્પર હૃદય ખોલી ને, પરસ્પર હૃદય મેળવીને, જૈન શોકની છાયા તળે ગંભીર સહનશીલતાના અનુભવ કરવા લાગ્યાં. બન્ને સંસારનાં તુચ્છમાં તુચ્છ અને ન્હાનામાં ન્હાનાં કાર્યમાં પણ એક સાથે રત્નહસ્તે મહેનત કરી પોતાનું દીન-દીન જીવન યાપન કરવા લાગ્યાં; દુઃખી યુવતી ની સાસુ જેટલા પ્રમાણમાં તેહની નિકટ આવી, તેટલાજ પ્રમાણમાં તેહનાં જનક જનની તેહનાથી દૂર થયાં-તેને પ્રાયઃ વિસરી જ ગયાં ! વાહ ! સંસાર, વાહ ! ત્હારી લીલા અપાર છે ! માય પૈસા, પૈસા અને પૈસા ઉપરજ ત્હારો બંધો આધાર છે !

લલિતા મનમાં મનમાં ચિંતન કરવા લાગી કે-ગિયારી નિરાધાર સાસુ પણ દરિદ્ર છે. અને દૈવ-દોષથી હું પણ અત્યારે છેક નિરાધારજેવી અને દરિદ્ર છું. સાસુનાં દુઃખનું જે કારણ છે, સ્હારા દુઃખનું પણ તેજ કારણ છે. અમે બન્ને એકજ પ્રકારનાં દુઃખ-બંધનમાં એક-સાથે બંધાયેલાં છીએ ! આ બાપ પૈસાપાત્ર, પ્રતિક્રિત અને શ્રીમન્ત છે. એવાં સંપત્તિશાળી માળાપ સ્હારી દરિદ્ર અવસ્થાથી ઘણાં દૂર છે. એક તો દરિદ્રતાને લીધે દુનિયા-દારીની તુલનામાં માળાપથી હું દૂર હતીજ. તેમાં વળી, ચોરીના ચાંદ મળ્યા પછી વિશેષ દૂર થઈ પડી ! તેમની પ્રતિજ્ઞાની 'લેવલ'થી અતિશય નીચે જઈ પડી ! લોહીનો અને રમેહનો સંબંધ આટલાં બધાં પાર્શ્વિક અને દરસ્તને લાગ વહી શકતો હશે કે કેમ તે કોણ જાણે ? "

વિચક્ષણ, પ્રવીણ પ્રાણલાલભાઈ વિદ્યાવત સીધા-વ્યા પછી પહેલવહેલાં તો પોતાની પ્રિયતમ પ્રેમની પૂતળીને પ્રેમ ભરી ચીટી ચીટી-પત્રિઓ લખી મોકલતા. પણકમે કમે દિવસના પૂર્વાર્ધની છાંયપેટે પ્રેમ પત્રિકાઓ-પણ ન્યૂન-ન્યૂનતર અને વિરલ થવા લાગી તેમ વળી પ્રારંભની પત્રિકાઓમાં પ્રેમનો જે પરિમલ પ્રસંસરી રહેતો, તેને સ્થાને પાછળથી ધીમે ધીમે અવગણના, અભાવ અને શુષ્કતાની ગંધ અલસિત ભાવે ફૂટવા લાગી ! એ દુર્બંધ કંઈ છેઃ અકારણ નહોતી ! છુદ્ધિમત્તાવાળા સ્વામીની અવગણના અને અવંહલા પણ સંકારણજ હતી ! તેના-જેવી અભાવ અકુશળ, ઘર કામમાં યુધાપેલી મનુરણ કરતાં વિદ્યા શુદ્ધિ, રૂપ અને શુભ વગેરે, વગેરે, સંગ્રાણ વિષયોમ સઘળી રીતે સ્હીડીયાતી ઈર્મિજ યુવતીએ, પ્રવીણ પ્રાણલાલ અવેરની આદર અને પ્રેમનાં વચનવડે વધાર્ય લેવા લાગી ! પ્રવીણ, વાચાળ અને મિથ્યાભિમાન (Vain) હિંદુ યુવકને કોઈ મોટા લક્ષ્યાધિપતને પુત્ર સ્વમજીને, સુયોગ્ય, સ્વરૂપશાળી, અને સુશુદ્ધિ માન શ્રીમાન તરીકે તેને સત્કારવા લાગી ન. ત્યાઃ પછી બાકી શું રહ્યું ? હવે લલિતા જેવી કાળી ની ગર-ફૂલી-નિર્ગોષ અને જગતી નેત્રીવ સ્ત્રી તેમના જેવ મહાપુરુષના પ્યાનમાં ક્યાંથી આવે ? હાથે સુવાળ આમડાંનાં મોલવાળી, પગની સ્હાની પણ દેખા નહીં, એટલાં વિવિધ રંગી, રંગ-ગેરંગી વસ્ત્રો અને પીંછાંવાળી, સુદર ગોરાં ગોરાં શુભાળની છાયાવાળ અને આછાઆછા પુરુષાથી ઢાંકેલાં કેમળમુખાંવાળી નેતરની કમાન જેવી; આંગળી અકાડતાં ભેડકી વગી જાય તેવી પાતાંળી કટિવાળી, ભૂરી ભૂરી, ઉડી માંઝડ અને ભૂરીભરી-નુસ્તી, આંખોવાળી, સોનાના રંગને ઝાંખ મારે એવા સરસ સોનેરી વાળવાળી, શેકહેન્ડમ સુવાળા માથાથી કાળજીનાં કટકો કાંપીને હાથેલીમાં ચાંપી દેનારી, બાહુવાળી, ઉગળાં ઉગળાં દુધને પણ સરખામણીમાં લગવી મારે એવા બગલાની પાંપ



## भारतजीवन मासिकपत्र—



१९०९. नी. लातोरनी कोमेसना मयुळ धीयुत मदनमोहन

पुनाना. " केमरी " तथा " मराठा " पुत्रना मधिपति धीयुत  
मल. मी. केमकर हावकुटे मकीळ.

જેવા ગૌર-ધવલ વર્ણવાળી, સૂર્ય-અને ચંદ્રની રીત ઉજવું કિરણ બળમાંથી ફેરી કહાડેલા કકડા જેવા સુકુમાર દેહવાળી, અને એવી એવી આનંદને સિધ્ધ કરનારી જેટલી જેટલી ઉપમાઓ આ સુષ્ટિમાં પ્રચલિત હતી, અને થઈ છે એથી પણ અધિક ઉપમાઓને લાયક સુંદરતાવાળી અનુપમ ઇશ્વર બાલિકાઓની મોહિનીથી જેમ જેમ પ્રાણલાલજી યેરાતા ગયા, એ નીતિ નિયમની મર્યાદાઓને ગજવામાં રાખી મૂકનારી અથવા ધોઇને પાણી ફરી પી જનારી સુંદરીઓની દરેકની કાતર જેવી ચાલાક છબલકીઓથી જેમ જેમ તેનાં કાળજાના પડદા કતરાતા ગયા, તેમના સુકોમળ સોનેરી હાથથી અપાતા સોનેરી લાલ રંગના રેલા, તેનાં કોતરાઈને કાણું થયેલાં છગરમાં જેમ જેમ ઉતરતા ગયા, તેમ તેમ તેની પ્રવીણ વિચક્ષણ સ્ત્રીઓ વધારે ખુલવા લાગી ! તેમ તેમ તેની કાળા-ફૂલી ડુંડુની બડચતા જતી રહીને વિલાયતની લચ્ચતાનું તેને બાન આવવા લાગ્યું ! તેમ તેમ પોતાની અસામાન્યે જ્ઞાન પ્રતિભાવાળી અવસ્થામાં તેને દૃષ્ટ સમક્ષ દર્પણવત્ જણવા લાગ્યું કે 'પેલી હિંદુસ્તાનના છટ્ટા ખુશામાં ગડેલી જંગલી શેક'વત્રથી વીંટાયેલી, અર્ધનગન અને અર્ધ દુઃખટાવાળી, કાળા વર્ણવાળી, બેલવા ચાકવા કે નચવા ફેલવાના હોરા કોશ વગરની તુચ્છ લલિતા, એક અંશ માત્ર પણ તેના જેવા મહાપુરુષને લાયક નહોતી, તેને પેદાજે ઉભી રહેવાને પણ યોગ્ય નહોતી ! ત્યારે એવી અપાત્ર-કુપાત્ર-કાળી-ફૂલી સ્ત્રીને કદાચ પત્ર લખતી વખતે અનાદર-અભાવ-તરસ્કાર કે અવગણનાનાં વચનો લખી દેવાય તો તે કોઈ પણ રીતે વિચિત્ર ન ગણાય ! તેમાં શો શક ઉપજવી શકાય તેમ છે !

પરંતુ પ્રાણલાલ ભાઇને આ નિશ્ચય પણ સ્વપ્નની વખત સાંજોપાંજ ટકતો નહીં ! અને તેપણ પાછું સકારણ જ હતું ! જ્યારે આડંબરશાળી, કાળી ચામળીનાળા માણલાલ ભાઈના કોટ, જેકેટના સૂળળા ખીસા

ખાલી થઈ જતા, વિલાયત જેવા ઠંડા દેશમાં જ્યારે તેમને માટે રાતી દમડીના પણ દુકાળ પડતો, ત્યારે નિરૂપાયે એજ ફૂલીની છોકરી-સ્વયં ફૂલીસ્ત્રીને ટેલીઆફ કરી, તેની પાસેથી તેજ ધરીએ પૈસા મંગાવવામાં તેને એક ગિંદુમાન પણ સંકોચ થતો નહેતો ! અને એ વખતે એજ કાળી ફૂલી-સ્ત્રી, બને હાથમાં કાલાગય ચિન્હુ સ્વરૂપ દૂકત બળે કાચની બંગડીઓ રાખીને શરીરપરના સૂળળા દર-દાગીના ચેચી-સાટી સ્વાગી દેવે મંગાવેલા પૈસા ઉભાઉલ મોકલતી હતી. જે હાથથી મોંઘા પૈસાનું આરંગ અપ્રસન્નઓને મેહાડેથી એકવાર 'My own black rascal !' તું મધર સંજોધન સાંભળવામાંજ સ્વામીદેવને હાથે કોકરની પેઠે પાણી ઘણ જતું ! આમ દુઃનયામાં કેટલે કેટલે ગાંધને દોહીને ગંધાને પાવામાં આવતું હશે તેના કાંઈ હિસાબ કરી શકાય તેમ નથી !

આ તરફ લલિતાએ સ્વામીસેવા નિમિત્ત લગભગ મૂકીને પોતાનું પદ્મ પૂંચરથી મંગાવીને સાફ શીધું ! ગામડાંગામમાં કિંમતી દાગીના સારી રીતે સચરાશે નહીં, એમ કહીને તેની માતાએ પોતાના તરફથી કરાવી આપેલા જે બહુમૂલ્ય દાગીના પોતાની પાસેજ રાખ્યા હતા, તે પણ પોતાના શ્વસુરપક્ષમાં કોઈ મેટેના સંગાને ત્યાં લગત. અધરણી અઢિ કોઈ પ્રસંગ આવે, ત્યારે તક સાધીને એકે-એક કરીને બધાય મંગાવી લીધા ! તેમની પણ કમે કમે એજ વલે થઈ ! છેલ્લે કાનની વાળી, રૂપાનાં સાંકળાં, બનારસી સાડી, જરીનાં પોલકાં અને ગરમ શાલ. સાડીઓ સુધ્ધાં મારવાડીને ત્યાં મૂકીને, ફલ નહીંને ફૂલની પાંખડી રૂપે પોતાનાથી જે બન્યું તે પતિ દેવના ચરણમાં ધર્યું ! અને તેની સાથેજ વિસ્તારથી વિનવ અને દીનતાપૂર્વક કાલાવાલા કરીને અહિનીસધાળી હાલત સઘ્ય સ્વામીને નિવેદન કરી પોતાનાં ગળાંનાં સોગન આપીને તરતજ પાછા સ્વદેશ પધારવાની પ્રાર્થના કરી ! હાથ ! એ વખતના એ-પત્રની પ્રત્યેક પકિત અસાગંધી અબળાનાં અશ્રુજળથી વિકૃત બનેલી હતી ! પ્રત્યેક અશ્રુ હૃદયના લોહીથી લળાયેલો



તેવા પ્રવીણ હતા ! એટલામાં અચાનક ભાગ્યદેવીએ હેમનો હાથ પકડ્યો ! નરીળના ચક્રરમાં મરણી થયેલા આંકડાઓ એકાએક બદલાઈ ગયા ! લક્ષ્મી માતા, સાહેબની સુરતપર આખરે લોભાયાં ! અને સ્વસુરપક્ષના પરિવારમાં એક આસામાન્ય અકસ્માત બની જવાથી બેરીસ્ટર સાહેબની કલેશબદ્ધ વિકટ જીવન યાત્રાનું એકાએક પરિવર્તન થઈ ગયું ! કોમળ આવીઓમાંથી ધમ્મિ સુર ફડાડતી જીવન તંત્રીને એકાએક વીજળીનો ધટકો લાગતાથી પાછી નિપાદની તોર આવીઓ ઉપર ગાનઆરંભવાનો અવસર આવી મળ્યો !



સંસારનું વિચિત્ર ચક્ર કયા નિયમ અનુસાર ફરે છે, તે કોઈથી કહી શકાય તેમ નથી, એથીજ ઇશ્વરની માયાને અદ્વિત કહી છે. સૂર્ય પૂર્વમાં ઉગીને નિયમસર પશ્ચિમમાંજ આથમે છે ! જૂદી જૂદી ઋતુઓ નિયમસર આવે છે તે જાણ છે. પ્રહુ નક્ષત્ર અને તારા-મંડળ પોતાના નિર્ધારિત નિયમસરજ ફર્યા કરે છે. સૂર્ય અને ચંદ્રનાં ઋતુઓ નિયમસર થયા કરે છે અને એક પછી એક યુગો પણ ગણગણ નિયમસરજ બદલાયાં કરે છે. છતાં પણ એ નિયમોનો ફાર, કેવી રીતે અને શા કારણથી લાગે થશે, તે શું કોઈ કહી શકે તેમ છે ? સૂર્ય પૃથ્વીનાં પરસ્પર આકર્ષણથી, અચાનક હેમના વચ્ચેનું પ્રતિપળે એકાદુર થતું અંતર ક્યારે પૂરું થઈ જશે અને સૂર્યની અગ્નિ-શિખામાં પડીને આ પૃથ્વીકં ધડીએ ભરખીભત થશે અથવા કયે દહાડે અદ્ભુતોત્તરે ચૂર્ણ વિચૂર્ણ થઈ જશે, તે શું કોઈ બાળી કે જણાવી શકે તેમ છે ? કયા શબ્દની સાથે કયો ઋતુ ક્યારે પહોંચે-પટકાઈને લાંગી ફરી-ચરે ચરા પની જશે, તેની શું કોઈ વિજ્ઞાની કદી પણ કલ્પના કરી શકશે ? કયે ઠંડાણથી જગીન અથવા જવાળામુખી ફાટીને પળવારમાં જળને દેહાલે રક્ષણ અને રચળને રક્ષાને જળ દેહાલે મૂકશે, તેનો શું કોઈ ચોક્કસ સમય આંકી બતાવે

તેમ છે ? ભાગ્યનું ચક્ર ફરતાં વેલવ અને ગર્વની અંગાડી ઉપર ચુરોડો રાત્ર મહારાત્ર કે રાત્રઓનો રાત્ર કંઈ ઘડીના છૂટા ભાગમાં, ગોથુ ખાઈને વિનાશની ખીણમાં ગળડી પડશે ? અથવા તુલ્યી પણ તુલ્ય અને સ્વસ્થ મનુષ્ય કયે વખતે અપરિમિત સુખ-સંપત્તિનો અધિકારી થશે ? હેમનું શું કોઈથી અનુમાન થઈ શકે તેમ છે ? ઘણી વખત ધર્મીને ત્યાં ધાડ અને ચંડાળને ત્યાં સુખપાલ ભેવામાં આવે છે, એ પણ શું ઇશ્વરનો નિયમજ હશે ? એ એમજ હોય તો પછી 'સત્યમેવ જયતે નાવતમ' આદિ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો કયાં પ્રાણીને પુછે લટકાવવા પડશે ? એ બધી બાબતોનો વિચાર કરતાં બિચારું મન, જમના ચક્રરમાં ગોથુ ખાઈ જાય છે, કશો પણ નિર્બુધ કરી શકતું નથી. કશી પણ કલ્પના બાંધી શકતું નથી. એથીજ લખ્યું છે કે ઇશ્વરની અકળ કળા છે. હેમની અગત્ય લીલા છે, તુલ્યો મેડે અથવા મેડેનો તુલ્ય કરવો, સારામાંથી નરમું અને નરસાંમાંથી સારું કરવું, એવી અદ્વિત ઘટના ઇશ્વરની માયા બળ પાથરનાર પરમાત્માની લીલાને વેદાંતીઓએ એટલા માટેજ આનંદચનીય કહેલી છે. માટેજ કારણ-કાર્યનો સંબંધ શોધવાની ગડમથલમાં પડતું એ મિથ્યાને સત્ય કરવામાં મથી કે મચી રહેલા સમાન છે, અને ઇશ્વરપર શ્રદ્ધા રાખી પ્રાપ્ત સમયમાં સંતોષ સેવવો એજ પરમ ધર્મ કહેવાય છે,

આજે ઇશ્વરની એજ અકળ, અચિંત્ય, કળાને યોગે પરમશ્રદ્ધાથી આસ્તિક અને સુસ્ત ધાર્મિક મણ્ડુલાલરોડ ઉપર અણધાર્યો વિપરીત પ્રસંગ યુજ્યો છે. પરમ ધર્મપરાયણતા અને સત્યતાનાં સર્વાંશે પાલન છતાં પણ વૃદ્ધાવસ્થામાં આવી અણધારી આકૃતથી ઘેરાવાનું કારણ પૂર્વ જન્મનાં કોઈ બાદી રહેલાં પાપનું ફળ હશે કે શું હશે. તે અમે કંઈ જાણતા નથી. ? અમારી દુઃખી બુદ્ધિથી જે જાણી શક્યા છીએ, તે માત્ર એટલુંજ કે હેમનો એકનો એક પુત્ર ચિમનલાલ પોતાની પત્ની અને

નહાની ગેહન સહુવર્તમાન પાંચ પંદર દિવસ હવા  
પ્રેર કરવાને શુભધર્મી અમદાવાદ તરફ જતાં હતાં  
ત્યાં રસ્તામાં દેવ કોપથી અત્યંત ઇંડોલાના  
અકસ્માતમાં તેઓ ભોગ બની ગયાં। બીજે દિવસે  
અકસ્માતના સમાચાર શુભધર્મી ફરી વળતાં બિચારા  
વૃધ્ધ માણેકલાલ જાતે પોતાના કુળદીપક, પુત્રવધુ  
અને પુત્રાની શોધ માટે ગભરાયેલી હાલતે દોરી  
ત્યાં આગ્યા। પણ જેમને યમનું આમંત્રણ થાય તેને  
કોણ રોકી શકે તેમ છે? કુદરતના નિયમને લેણા વાળી  
નવજુવાન પુત્ર, પુત્રવધુ અને કન્યા પરલોક સીધાંબ્યાં  
અને ગલિતદંત, પળિતકેશ, બર્બરિત શરીર વાળા  
વૃધ્ધ માણેકલાલ પોતાની આખર અવસ્થામાં કુળવિ-  
નાશની મહા-વિપત્તિ ભોગવતા આ કલેશબદ્ધ  
સંસારમાં જોડી રહ્યા! એથીજ ઉપર લખ્યું છે કે  
કુદરતના નિયમનો કયારે અને શા કારણથી ભંગ  
થાય છે એ શું કોઈ કળી શકે છે? કળી શકતું હોય  
તે કલ્પનાના ઘોડા-ઘોડાવી કહી બતાવે કે વધ્યા-  
વધ્યામાં વિના વાંકે ધર્મોત્તમા પુત્ર માણેકલાલને આવી  
વિકટ વિપત્તિ શા માટે ભોગવવી પડી? ત્હેણે  
ધન્યરતના પુણ્ય ભંડારમાં શી ચોરી કીધી હતી? અને  
આપણા પ્રાણલાલ -ભેરીસ્ટર સાહેબે એવું તે શું  
મોઢું પુણ્ય કીધું હતું કે સસરાની વિપુલ સંપત્તિના  
તેઓ વગર મહેનતે એકા એક વારસ અને માલિકી  
બની બેઠા?

હુબાંચકને નડેલા આ અકસ્માતથી માણેકલાલ  
શેઠને લલિતા શિવાય બીજું કોઈ ગાત્રીય રહ્યું  
નહીં. માણેકલાલનો બીજો ભાઈ પણ અગાઉથીજ  
નિર્વંશ અવસ્થામાં આ લોકનો ત્યાગ કરી ગયો  
હતો. માત્ર વૃદ્ધા પત્નીજ આત્માસન દેવાને અને  
અર્ધોગના રૂપે વિપત્તિનો અર્ધો ભાગ ભોગવવાને  
જીવંતી હતી: તે પણ જીવતી હોવા છતાં મરેલી  
જેવીજ હતી; કેમકે જે કોમળ હૃદયની અખળાએ  
લાંબા આયુષ્યના સઘળા દહાડા સુખ-ચેતન અને આ-  
નંદ વૈભવમાંજ ગાળ્યા હતા, તેના માર્થાપર અત્યા-  
નંદ સર્વ-નાશનું વજ્ર દ્વી પડતાં દીન-અખળ હૃદયને

જે આઘાત થયો હતો, તે શબ્દોથી કહીપણ બતાવી  
શકાય તેમ નથી. પરંતુ માથે પડેલું દુઃખ ભોગવી  
લીધાં વિના ઉપાયાન્તરજ નહોતો. અધિકારી દૃઢે તેની  
અપીલ પણ થાય, પરંતુ દેવ દૃઢે ત્યારે શું કરી  
શકાય તેમ છે?

આ અનિવાર્ય શોકજનક પ્રસંગને કેટલાક  
દહાડા વીત્યા પછી માણેકલાલે પોતાના જીવન-આ-  
ધાર સ્વરૂપ એકની એક પુત્રીને પોતાને ઘેર બોલાવી  
અને તેની સાથે વાતચીત કર્યા પછી બિચારા હૃદય  
ભગ્ન વૃદ્ધ પુત્ર, આંસુ ગાળતો અને ભેરીસ્ટર સાહે-  
બની પાસે આગ્યો. પ્રાણલાલે પ્રવીણતા વાપરી  
‘યત્ર યત્ર ધ્રુમસ્તત્રતત્રવાન્દિ’ નાં ન્યાયસુત્ર પ્ર-  
માણે અનુમાન પ્રમાણથી ધ્રુમ આગમનનું કારણ  
સાચેસા વસા કળી લીધું! છતાં પણ બાંહે તે બા-  
ળતનું સ્વંતુ સરખું પથું ન હોય! એવી રીતે પો-  
તાના સાળા અને સાળીનાં અકાળ મૃત્યુ માટે અત્ય-  
ન્ત દિલગીરી બતાવવા લાગ્યા। એ દિલગીરીનું દુઃખ  
આજે આટલા અન્તર પછી પણ એટલું બધું ઉછળી  
આગ્યું કે વાત કરતાં કરતાંમાં તો ભેરીસ્ટર સાહે-  
બની આંખોમાંથી દડદડ કરતાં ગરમ આંસુડાંઓ ટપ-  
કવા લાગ્યા!

ભેરીસ્ટર સાહેબનો એક મૂર્ખ કલાર્ક ફર હોલો  
હોલો આ દ્રશ્ય જોયા કરતો હતો, તે પોતાનાં અ-  
જ્ઞાનવશતઃ ભેરીસ્ટર સાહેબના આ અપરિમિત શો-  
કને તો ઉપર ઉપરનો દેખાતો ઢોંગ અને પ્રપંચ રહ્યોજ  
છાનોમાનો મોઢો ફેરવી, મોઢાંપર રૂમાલ ઢાંધી ધીમે  
ધીમે હસવા લાગ્યો! અને આ તરફ ભેરીસ્ટર સા-  
હેબનાં રૂદનની ડીઝીઓ વધવા લાગી! તેમ તેમ તેનાં  
હાર્યની પણ વધતી જતી ડીઝીઓને નાક છીકવાને  
મિમે ઉઠીને દળાવી દેવા લાગ્યો। સુશિક્ષિત પુરોવાની  
હૃદય કોમળતાને આવા મૂર્ખ શિરોમણી છોડરવાદ  
જીવાનીઆઓ શું બાંહે?

માન્ય નિયમજ પડી ગયો છે. એ નિયમપર પણ કેમ મુકાય ? અને ભાઈ, મહોટા સ્વાર્થ ખાતર નહીં ના દોષો ઉપર ઢાંકપછેડા કરવોજ નેહ્યો. એ બધી વ્યવહારિક કુશળતા કહેવાય ! સમાજના નિયમોતું ઉત્સંધન કરી હેમના સ્કામા થવું, ગાંઠ ગુમાવીને ગાંઠમાં ગણવું એ મહોટામાં મહોટી મર્ષતા છે. અને સાચું-ખોટું એતો દિવસ તેમજ રાતની પેઠે સમય સમયની છાયા રૂપે સદા બદલાયાજ કરે છે !

ત્યારપછી મુહૂર્ત નેહને 'દેહ શુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત' કરાવવાનો તેમજ વટલેલા બેરીસ્ટર-સાહેબને પાછા જાતિમાં લેવાનો એક શુભ દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો. એ વખત દરમ્યાન લોકોતું અને મુખ્યત્વે યુરુર-પક્ષતું મન છૂતી લેવા માટે પ્રાણલાલ ભા. જ્યે માત્ર ધોતીયું, પાઘડી પહેરવા માંડ્યાં ! એટલુંજ નહોતું પણ પકકેપકકા-ચૂસ્ત હિંદુમાં ગણાવા માટે પોતાનાં શુદ્ધિ ગળ, શાસ્ત્ર જ્ઞાન, તર્ક અને ઉપદેશથી ગાયોના આચાર-વિચારોની એકના સિંધ કરી, વાઢ વિવાદમાં પ્રતિપક્ષીને હરાવી, યુરોપની સમાજને ગાલે સાહી ચોપડવા લાગ્યા ! અને આર્થ સિદ્ધાન્તોને માથે ચૂનો ચોપડવા લાગ્યા ! બેરિસ્ટર સાહેબના આચાર વિચારોમાં ગયાનક આવો મહોટો ફેરફાર થયેલો નેહને સઘળા આશ્ચર્ય અને આનંદ પામ્યા ! તે એટલે સૂધી કે પ્રાણલાલભાઈ પોતે પણ પોતાનાં બુદ્ધિબળ અને વેશ પરિવર્તન માટે સાર્નદા-શ્ચર્ય પામ્યા !

બદલાયેલી લાગ્યદશાવાળી, સામાજ્યવાળી લક્ષિતાગવરી તો આ આનંદ વ્યાપારથી અરધી થેલીજ બની ગઈ ! હેતું, પ્રેમ પીયુષમાં પલળી-લી-બળને તરબોળ ધંધ ગયેલું સ્તન્ય-હૃદય આજકાલ આનંદ, ગર્વ અને ગૌરવથી ઉછળી ઉછળીને ઉભરાઈ રહ્યું છે ! હાસ્ય, ખુશાલી, અને વિનોદની ત્રિપુટી એક સાથે અનંત બની ગઈ છે ! તે સર્ગર્વ મનમાં ને મનમાં કહેના લાગી કે ' જે લોકો (વક્ત્રવત જઈ આવે છે, તેઓ તો બધા એકદમ-હુએશને માટે વિલાયતી

સાહેબજ બની ગયે છે. હેમને નેહને તેઓ હિંદુ હશે, એવું કદી અનુમાન પણ કરી શકાતું નથી ! વળી તેઓ પોતાની નાત-જાત-અને નીતિ-રીતિ તરફ એટલી બધી છીટ બતાવે છે કે જાણ પોતે મહોટો દેવ, અને હેના કુટુંબી અને દેશીભાઈઓ બધાં જંગલી પશુ ! પરતુ મહારા સ્વામીનાથને તો એ છીટના રોગનું એક રજકણ પણ લાંચું જણાતું નથી ! તેઓ તો કશો પણ વિશ્રમ વિકાર પામ્યા વિના સર્વાંશે હિંદુ સ્વરૂપે સ્વદેશમાં પાછા આવ્યા છે ! ઉલટો હિંદુ ધર્મ અને હિંદુ સમાજ ઉપરનો હેમનો ભાવ અને લક્ષિત તો આગળનાં કરતાં પણ ઘણું આગળ વધી ગયાં છે ! કેવા તેઓ ગુણવાન ! કેવા શુદ્ધિ માન અને કેવા શ્રદ્ધાવાન ! આવા આવા આનંદ જનક અનેક તર્ક-વિતર્ક અને મુખ-સ્વપ્નેમાં લલિતા બાધેલો લીન બની ગયાં !

એમ કરતાં 'દેહશુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત' નો નકી કરેલો દિવસ આગી પહોંચ્યો. એ દિવસે મહારાથીજ ધામધુમ આવી રહી. ગ્રાહ્યો, શાસ્ત્રીઓ પડિંતો, મુગાં સગળ-ધીઓ અને છૂટ-મિત્રો એક પછી એક કુમાનુસાર આવવા લાગ્યા. દિવસ મહુડતાં નાંતીલા અને યોળ-ખીતાઓ પણ એકત્ર થવા લાગ્યા. હેમની કંઠથી માણે-કલાલ રોડના મહોટો માળો ખીચાખીચ ભરાઈ ગયો ! માનીતા જમાઈનું 'પ્રાયશ્ચિત' શેઠ આને બહુ કાંકમકાથી કરાવે છે ! પૈસા અર્ચવામાં કોઈ જતનો લોશ રાખ્યો નથી ! શ્રાવણનું ટોણું પવિત્ર વેદોન્યાર અને રૂદ્રિના વાક્ય ધ્વનિથી ગગન ગાનવતું પ્રતિપજે મહોટું થતું જતું હતું.

ખીજ તરફ એકત્ર થયેલા અને આમત્રણથી બોલાવેલા સગળ-ધીઓનાં ભોજનની તૈયારીઓ થવા લાગી ! પાંચ જતના પુકવાન-સ્વાદિષ્ટ મિશાન, વિવિધ શાક પાન, અને મનભાવતાં ભોજનની અનેક સામગ્રીઓનો રંગ આળે કંઈ ન્યારોજ હતો ! સંજેખમાં આજના દિવસને મહોટા લગ્નોત્સવ જેવા ભપકાથી ઉજવવા માટે ઉદાર શેઠે કોઈ પણ વાતની ખામી કે રચાશ સખી નહોતી !





ग. स्व. वाजीगौरी गज्जर.—गं. स्व. न्हानीवहेन गज्जर  
( वनिता विश्रामनां स्थापके।—सुरत. )



सुरतना वनिता विश्रामनां लाभ लेनार भगिनियो.

ત્રી મંડળમાં પણ આનંદ-ઉત્સાહની આજે ત્રીમાંજ ન્હોતી! પૂરાણીઓ, ન્યાતીલાઓ અને શાસ્ત્રી પંડિતાનાં સંકાર-ભોજન આદિનાં આયોજન માટે સ્વર્ગ શોધાયો હતો! હેમના વિશાળ કોલાહલ અને ધામધૂમવચ્ચે ઘેરિસ્ટરની બેસી, સદ્ભાગી લલિતા ગવરી આજે પ્રકુલ-મુગ્ધે ગન્ગાતિથે આમતેમ ધૂમી રહી છે! શરદરતુની રવિ-કિરણ-રન્જિત, પ્રભાત-વાયુ-વાહિત, ન્હુની વાદળીની પેટે આનંદનાં વાતાવરણમાં તરતી લલિતા, આજે પોતાના મુખ સોભાય ની સીમાએ પહોંચી ચૂકી હતી! આજના સઘળા વિશાળ વિશ્વ વ્યાપારનો મુખ્ય નાયક હોનો પ્રિય સ્વામી હોનો. આજે લલિતાને મન સંમરત ભારતભૂમિ એક રંગભૂમિ બનીગઇ છે! પ્રભાતનો પહેલો પડદો ઉપડતાંજ એ રંગભૂમિ ઉપર પ્રિય પતિદેવ. પ્રવીણ પ્રાણલાલ, બાર-એટ-લો, પરમ શ્રધ્ધાસ્પદ, ચુસ્ત ધાર્મિક, આર્થના આદર્શ રૂપે વિસ્મિત વિશ્વમંડળની રહામે ગૌરવ સહિત મુખ્ય પાત્રના ઠાઠમાં વિરાજ રહ્યા છે! હેમનાં મુખ્ય દર્શનથી વિશાળ વિશ્વ વિસ્મિત બની ગયું છે! અને આ, દેહ શુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત, એ કંઈ અપરાધ સ્વીકારથી મળેલો સામાજિક શિક્ષા-પ્રકાર નહાતો, પણ એક પ્રકારનો પ્રવીણ પતિ દેવનો અનુચ્છ પ્રકાશ હતો! પ્રવીણ બેરીસ્ટર સાહેબે વિલાયથી પાછા ફરીને આજે હિન્દુ સમાજમાં-એ સમાજની વણિક સાતિમાં-મુન; પ્રવેશ કરીને પોતાની સાતિને, હિન્દુસમાજને અને હિન્દુસ્તાન દેશને ગૌરવ આપી યશસ્વી બનાવ્યો છે! અને એ યશ-ગૌરવની પ્રકાશિત છતાં, સમગ્ર દેશમાંથી હનરે કિરણ દ્વારા વિકાસ પામીને, લલિતા ગવરીનાં પ્રેમ પ્રમુદિત પૂર્ણ પ્રમુદિત મુખ કમળ ઉપર અલૌકિક મહિમા ન્યોતિનાં પ્રતિબિમ્બ પાંડી રહી છે! આટલા દિવસ, ભોગવેલાં તુલ્ય જીવનનાં સઘળાં દુઃખ દારિદ્ર અને અપમાનની કાલિમા આજે ભૂસાઈ ગઇ છે! હીનતા-હીનતા દૂર થઈ ગઈ છે! માત્ર ગૌરવ, આનંદ અને પ્રકાશની પૂર્ણ માત્રાએ હેલોં મુખ, હૃદય, પ્રાણ, આત્મા, અને સ્થૂલ શરીર ઉપર પણ અધિકાર જમાવ્યો છે! તેથી લલિતાએ

આજે જન્મ કોલાહલથી ગાજતાં અને પરિવારથી પરિપૂર્ણ ભરાઈ ગયેલાં પોતાનાં પિતૃગૃહમાં સઘળાં સ્વજનો સમગ્ર ઉન્નત મસ્તકે ગૌરવનાં ઉચ્ચ આસન ઉપર આરોહણ કર્યું છે. સર્વશ્રેષ્ઠ સ્વામીના મહત્વળે તહેના જેવી કુદર-અયોગ્ય, અકિચિત્ત્રીને પણ આજે સમગ્ર સંસારમાં સન્માનપાત્ર બનાવી દીધી છે! એવા રૂઢ સ્વામીનું સદ્ભાગ્ય આજે શરતપૂર્ણિ-માની પેટે સંપૂર્ણ સોળે સોળ કળામાં રાગકી રહ્યું છે! પૂર્ણિમાના ચંદ્રમાં પણ કલંકની કાળી છાયા રહ્યું છે; પરંતુ લલિતાના પતિ-ચંદ્રમાં તો સાતિ બહિષ્કારનું જે કલંક આજ મુખી રહેવા પારંગતું હતું, તે પણ હવેથી નાબૂદ-નિર્મૂળ થયું છે!

આજે અનુષ્ઠાનનો આરંભ થયો છે! થોડીક વારમાં 'દેહશુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત' પરિસ્થાપત થશે ન્યાત બહાર થયેલા બેરીસ્ટર સાહેબ પાછા ભતિમ આવશે. થોડીક વારપછી બનભાઈઓ, સંઘાધીઓ કુલ-મુરુઓ અને શિક્ષક-પુરૂષો તેમને એકજ પંક્તિ માં ભેસાડી જમાડશે! અને સમગ્ર પ્રજાસભમાં આનંદોત્સવ વતાઈ રહેશે! આવાં મુખ-સ્વપ્નાંઓમાં બિચારી લલિતાનું નાભુક હૃદય અનેક આનંદ ભર અભિલાષો વડે કચડાઈ જતું હતું!

આ તરફ દારી મુંછ મુંઝાવેલા, બોડકા બારિસ્ટર સાહેબ હાથમાં પવિત્ર ગંગા જળની ઓંઠલિએ ભરતા દેહ શુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત કરાવે છે! પંડિત ગ્રાહ્યોના વેદમંત્ર ધ્વનિથી દશે દિશાઓ મુગરિત બન ગઇ છે. વેદીનાં પવિત્ર અગ્નિ ઉપર ધૂત-અંજલ તિલાદિની પવિત્ર આહુતિયો અપાય છે! આહુતિયો ના પ્રપાતથી ઉડતી ધૂપમાલાઓ બેરિસ્ટરસાહેબ પરદેશ પ્રવાસનાં પ્રાયશ્ચિત સહિત ઉંચે રહુડતી અકાશ ગામી થવા લાગી છે! સમુદયાનનો દોષ, વેદ-પવિત્ર યોગ વડે ધોવાય છે! અને બીજી તરફ કિન્ન કંઠવાળી કોકિલાઓ પડકારી આડ પછવાડે બેસી મંગલ ગીતો ગાય છે! છાણ, ગોમુત્ર, મધુ, દુધ અંધતાદિ વસ્તુઓથી સ્નાન કરાવી; ગોમુત્ર અને ગંગા જળનું પાન કરાવી, નવરાત્રી, ધોવારાત્રી, બેરીસ્ટર સાહેબ

પાછા પાવન કરવામાં આવ્યા ! દેવને મ્હુડાવેલો પ્ર-  
માદ આરોગી લીધા પછી તારંબુલની ખીડી આપી  
શુરહેવે પ્રવીણ પ્રાણલાલનાર્થનાં મરિતક ઉપર હાથ  
મૂકી હસ્તે મ્હેરે આજ્ઞા કરી-“પુત્ર ! વરીસાને પગે  
લાગો !” ત્હમ્મારા જન્મ જન્માન્તરના દોષ આજે  
ભગવતી શ્રુતિના પ્રતાપે દૂર થયા છે. બન્ધો ક્ષેતક  
કરે !”

બેરીક્ટર સાહેબ, હાસ્યચમકિત મુખે શુરહેવને,  
પાંડિતોને, સસરાજીને તેમજ અન્યાન્ય વરીસાને પગે  
લાગ્યા ! સાચે લેખને આશિર્વાદ આપ્યાં, એટલામાં  
અંતઃપુરમાંથી સામુદ્રએ જન્માધને મોહાડું લેવા અને  
આશિર્વાદ દેવા તેડાવ્યા. બેરિક્ટર સાહેબ સ્વચ્છ  
ધિને, હસિત મુખે, પાન ચાવતા આવતા પ્રસન્નતા  
પૂર્વક અંતઃપુર તરફ આવ્યા. ઝીણું રેશમી નાગપુરી  
પાતીયું છેક મ્હાની નીચે ઢસડાતું હતું. માન,  
આનંદ અને ગૌરવથી ભારે ધ્યેયથી ગજ ગતિયે  
જન્માધરાજ સવાસોનું એક પગડું ભરતા હતા !  
ભાંલે પોતાના અસીમ પરાક્રમ પ્રતાપથી જાને કુલને  
તારી દીધાં હોય ને !

આ તરફ સસરાજી, પાંડિતો અને પ્રાણલાલ વર્ગને  
ઉદાર હાથે દક્ષિણા વહેંચતા હતા. વેદ મંત્રો અને  
આશિર્વાદોના મંગલ ધ્વનિ આકાશનું પલ્લ પેટ  
ફારીને ભાંલે આસ્વાદ નીકળી જતો હોય, તેમ દ્યો-  
રિશાઓને ગળતી રહ્યા હતા જેમણે દક્ષિણા લીધી  
હતી તે પાંડિતો પણ સલા મંડપમાં જોડીને વાદ  
વિવાદ સહકારે શાસ્ત્ર ચર્ચા ચલાવતા પોતપોતાનું  
પાંડિત્ય પ્રકાશતાં અને વિસ્તારતા હતા ! માણેકલાલ  
શેક મંદ હાસ્યપૂર્વક દક્ષિણાદાન કરતા, પાંડિતોના  
તર્ક પ્રધાન વાદ વિવાદ સાંભળતા, સ્વજનોનાં વિશાળ  
નૃંદશી પેદાશને ગૌરવ ગ્રહિત બેસા હતા. એટલામાં  
દરવાજાપરથી નોકરે આવીને એક ન્હાનકડું મુદર  
ખીઝીઝીંગ કાર્ડ શેકના હાથમાં મૂકતાં જણાવ્યું કે  
“શેક સાહેબ ! જકાર એક મઠમ સાહેબ આવ્યાં  
છે, ને અંદર આવવાની રાત્રી માગે છે.”

માણેકલાલ શેક સાંભળીને આશ્ચર્ય પામ્યા. અને  
માત્ર “હે !” એટલા શબ્દોન્યારમાં જ લેખને અ-  
શ્ચર્યનો ઉચ્ચવાસ વિરામ પામ્યો. ખીજા પગે મુંઝે  
મોહાડે હાથમાં મૂકાયેલાં ન્હાનાં સરખાં, મુદર, લીસાં લી-  
સાં વીઝીઝીંગ કાર્ડ ઉપર નજર ફેરવી. એ ન્હાનકડાં કાર્ડ  
ઉપર ન્હાના ન્હાના મરોડદાર મુદર રીતે છાપેલા  
અક્ષરોમાં લખ્યું હતું ‘મીત્રીસ પ્રાણલાલ ઝવેરી અ-  
ર્થાત પ્રાણલાલનાં પતિ ! કેવું આશ્ચર્ય ? માણેકલાલ  
શેક કેટલોક વળાત ત્યાંને ત્યાં મુંઝે મોહાડે, સ્થિર દ્રષ્ટિયે  
ન્હાનાં સરખાં કામંબુગારાં કાર્ડ ઉપર મીટ માંડીને  
બેઠું રહ્યા હતા ! પણ એ એક સામાન્ય સપ્તમે  
અસામાન્ય અર્થ-ગ્રહ કરી શક્યા નહીં ! એટલામાં  
તો વિજ્ઞાપતના કંઈક હિમ જેવા પ્રદેશોમાંથી તરતની  
આવેલી, ગુલાબી લાલીવાળા ગોરા કુમળા ગાદ-  
વાળી, લાંબા અને સોનેરી, ચક્રચક્રતા વાળવાળી,  
ભૂરી ભૂરી ઉડી માંઝરી ‘પદ્મ આંબોવાળી, હુધનાં  
શીણ જેવા ઉજળાવાનવાળી, ત્રિહુળીની કડિના પલ્લ  
કટકા જેવી છેક પાતળી કેડવાળી, મગલી જેવાં  
નાનુક પંગલાં ભરનારી, હસિત-મપુર-મુખમુદ્રાવાળી  
એક ઇંદ્રધનુવનની અપ્સરા તુલ્ય ઇંદ્રજન રમણી રંગ  
મંડપમાં આવી પહોંચી ! વિશાળ માનવ-સમાજના  
મંડપ વચ્ચે ઉભી રહીને ચોમેર ભ્રમતા પુરુષ સમુ-  
દાયનું નિરીક્ષણ કરવા લાગી ! ધારી ધારીને એક  
પછી એક પુરુષની મુખમુદ્રા તાકવા લાગી ! પણ તેની  
ચિરવિરહિત ચક્રુઓને પોતાનાં પરિચિત મિત્ર મુખ  
નું દર્શન થયું નહીં !

આ તરફ મેમસાહેબને એકાએક સુસ્ત હિંડ  
ગુરુદયની ધર્મ ક્રિયા વચ્ચે નિર્મયતાથી આવી ઉ-  
ભેલી નેધને પડીતો ગભરાયા, લેખની શાસ્ત્ર ચર્ચા શા-  
ન્ત પામી. લેખની સહિતાના સમગ્ર તર્ક વિતર્ક ઉડી  
ગયા ! લેખના પાંડિત્ય પ્રકાશનું પુરાણ એકાએક અંધ  
ધર્મ ગયું ! કોલીહુત અંધ પડી ગયો ! કોઈ પંડિત રાજ  
ધર્મ શ્રદ્ધતાના રાગથી ધરધર કંપવા લાગ્યા ! ત્યારે  
કોઈ પંડિત રાજનું ભાગેલા યજ્ઞના જેવું ખાંડું જોડું  
મોહા અને તેની ચક્રમેલી પળેપળેથી આંખો વરીયાળાં

લોકાક પેહે રંગમગવા લાગ્યાં ! પણ કોઈની શ્રાવણ-  
ચાર કરવાની સુદાં હિરમત ચાલી નહીં ! ઉત્સવના  
આનંદથી ગાજતો સલામંડપ રમશાનવત શાન્ત  
અને નિસ્તબ્ધ બની ગયો ! પવન અને પ્રકાશની  
ગતિ પણ બાજુ અટકી પડી હોય ! એવી શાંતિ પ-  
થરાઈ રહી ! હવે શું થાય છે ? તે અત્યેક આંખ  
આતુરતાથી નેવા લાગી ! એટલામાં જમીનપર ઘસ-  
ડાતાં રેશમી કિનારીવાળાં કિંમતી પોતીયાંની પાટલીનો  
છેડો ઝુકાવતા, અગ્નિ મન્યર ગતિએ ચાલતા, તાં-  
બુલ રંગથી લાલબિંબ થયેલા અર્ધ ખુદ્દા અધર  
વચ્ચે હુરતાં મોહાડાંની દંત-પંકિત દીપવતા, પ્રવીણ  
ગેરીસ્ટર પ્રાણલાલભાઈએ જાલાપર ચઢાવેલી નવી  
જનોપનો બીજે હુથે વળ ઉમેરતાં ઉમેરતાં સસા-  
મંડપની રંગભૂમિ ઉપર પુનઃ પ્રવેશ કર્યો ! હેમને  
નેધને એક પળવારમાં જ ઈંગ્લેન્ડ-રમણી કમાનમાંથી  
છૂટેલાં તીરની પેઠે દોડી ! ગેરીસ્ટર સાહેબની ઘડ  
રંગની ડાકમાં બગલાની પાંખ નેવા ધાળા અને  
કમળ નેવાં મુકોમળ કર-પંજર વીંટાળી લીધા !  
છાતી ઉપર ઘડકતી છાતી મૂકી ભર સલા વચ્ચે દેહ  
આલિંગન આપી ગેરીસ્ટર સાહેબનું જીવિત કૃતાર્થ  
કીધું ! અને એ સર્વનાં શિખરરૂપ ગોરી ગોપી જેવી  
મડમ સાહેબે કાળા કહાનના પાન અવલુંથી લાલબિંબ  
થયેલા હોઠ ઉપર પોતાના નાનુક હોઠ મુકી દમ્પ-  
તીના મિલન આનંદને દર્શાવનાર એક મીઠું ચુરબન  
મુદ્રિત કીધું ! આસેઆસ, પ્રાણપ્રાણ, હૃદયથી હૃદય  
અને દેહથી દેહ યોગવી, દંપતી ધર્મનાં સૂત્ર પ્રમાણે  
બંને અર્ધોંબને એક થવાનો યોગ સાધીને પ્રવીણ  
પ્રાણલાલભાઈનું બાકી રહેલું દેહશુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત્ત  
પૂર્ણ કીધું ! વેદના મંત્રો મુકાઈ ગયા ! પડિતો તો  
ગિચારા પાઘડાં પહેરી પહેરીને પલાયન કરવા લાગ્યા !  
યસ વેદી ઉપર શરમાધને યુગાધ જતા અગ્નિ દેવનું  
વિસર્જન બતાવતો અંખો ધુમાડે ધીમે ધીમે આકાશ  
તરફ ચઢી જવાં લાગ્યો ! કુટુંબના ઝોળખાણ  
પિછાણના અને જ્ઞાતિના આસજનો પણ ઝાડપર  
એકાં થયેલાં પંખીડાં જેમ એક બંદુકનો અવાજ

ચતાંજ ટપોટપ ઉડી બંધ છે, તેમ પાંખો ફફડાવી,  
ચોળીઓ મહુડાવી, મંદહાસ્યપૂર્વક ઉડી જવા લાગ્યા !  
રાણુ કાગડીઓ જેવી છૂટી છવંધ ગેરીઓ પંજુ બારીમાં  
થી ડોકીયાં કરતી, કરતી, પાછી ફરતી આવી બની ગઇ  
હોય અથવા એમ સાહેબની અદેખાઈ કરતી હોય તેમ  
નાકી તાકીને ગેરીસ્ટર સાહેબે અને તેમની ગોરી  
ગોરી ગોરીની પ્રણયલીલા, પ્રેમલીની આંખોએ અવ-  
લોકવા લાગી ! સ્ત્રીઓનો સ્વભાવજ કૈાતુક પ્રિય હોય  
છે ! ત્યારે રહેવું શું કહેવું ?

એ દિવસે સંહિતાના તર્ક પાછા સંભળાયા  
નહીં ! એ દિવસે જ્ઞાતિ લોભનનાં લાણાં પાછાં  
પીરસાયાં નહીં ! અને એ દિવસે ગિચારી છુદ્દ  
લલિતાને પોતાના મહાન સ્વામીનો પૂરેપૂરો મહિમા  
ગાવાનો અવસર મળ્યો નહીં ! તેમજ એ દિવસે  
પવિત્ર ધૃત ધ્રુમે ઉદિત ધર્મને યસવેદીને પાછી પોતાના  
ભૂરા ભૂખરા રંગથી શોભાવી નહીં ! ત્યારથી માણેક  
લાલ શેઠે જમાઈનું મરતાં મુધી મોહું ન જેવાનાં  
આકરા સોગન લીધા ! પણ ગિચારી લલિતા તેમાં  
શું કરે ? પ્રિયપતિનું દેહ શુદ્ધિ પ્રાયશ્ચિત્ત અર્થાતક  
અપૂર્વ અલૌકિક લાભે સજવાઈ ગયું ; ત્યારે Action  
ના પ્રમાણમાં Reaction પણ થવુંજ નેધએ !

વસન્ત.





## પ્રાથમિક કેલ્ક્યુલેશન.



હરિશ્ચંદ્રના રાજ્યમાં દેશી રાજ્યોને મુકી દહમ્યે તો; ૨૬,૦૦,૦૦,૦૦૦ (અર્થેસ કરોડ) મનુષ્યની વસ્તી છે. આટલામાંથી અર્ધભાગ પશુ જેને કેળવણી પામેલા હોય તો દેશની ઉદ્યોગી શી શી મોટી આશા રખાય? પરંતુ જે તેમાંથી કેંકડે એ ટકા પશુ પુરી કેળવણી પામેલા ન હોય તો તમે કોઈ પશુ દિવસ ઉન્નતિની આશા રાખી શકો? સરકાર તમારી પર કૃપા કરી તમોને નવા નવા દહમ્યે, તમારા ઉચ્ચ પ્રકારની કેળવણી પામેલા પુરુષ કાઉન્સિલોમાં બેસી નવા દહમ્યે બોલો, તમારી ઉન્નતિના વિચાર કરે, પરંતુ જે તમે, કોઈક પોતે જ તે સમજાવે, તથા તે દહમ્યે ઉપયોગ કરવાને શક્તિમાન ન હોવો, એ મજાકા દહમ્યે શું લાભ છે? એ કેળવણી પામેલા પુરુષ તમારા લાભનું ગાદું ચલાવે. પરંતુ તે રજા પીધું ગાદું બહુ ધીમું ચાલે છે. બીજી પ્રવચ્ચોની વચ્ચે આગામી દોર છે. ત્યાં તમારું ગાદું તમને પ્રવચ્ચોની દરિદ્રતામાં પડવાડે રાખી રખાડી મુકે છે. આનો ઉપાય માત્ર એક જ છે કે, તમારે, લોકોએ, સારી કેળવણી લેવી જોઈએ જેથી સરકાર તમોને જે ટકા આપે તેની કામગીરી સમજી તેના યથાર્થ ઉપયોગ કરી શકો.

મુકરેલા દેશોમાં એવી માન્યતા થઈ છે, કે દરેક પુરુષ તથા સ્ત્રી, રચનામાં બખતોં વાંચતાં તથા સાદું શબ્દો, આટલું તો આપડું જ જોઈએ જેથી તે પોતાના વ્યવહાર સમજી શકે. આટલું પશુ જે ન હોય તો મનુષ્યમાં અને પશુમાં તફાવત નથી અને કોઈ પશુ ઉચ્ચ સિદ્ધિની આશા રાખી એ નકામી છે.

પરંતુ આપણા દેશમાં કેંકડે એ ટકા જેટલાની માંડ એ સિદ્ધિ દશે. આટલા માટે દેશીયનું પ્રથમ પગલું પ્રાથમિક કેળવણી દેશમાં વધારવું છે. પ્રાથમિક

કેળવણી આપણા બાળકોને શાળામાં મોકલી તેને બખતોં વાંચતાં અને અંગ્રજીનું શિખવવું જરૂર છે. ઉમર પૂરેલે પશુ અલગ મનુષ્યોમાં કેળવણીનો પ્રસાર કરવો એ ન બનવા જેવી વાત છે. પરંતુ, ઉગતાં બાળકોનો કાળ નિર્ધારક વ્યય ન થાય તેમ કરવું આવશ્યક છે.

સુધરેલા દેશોમાં તપાસ કરતાં એવું પ્રમાણ નિસરે છે કે એક દેશમાં જેટલી વસ્તી હોય તેના દરમિયાન આપણા દેશમાં, બ્રિટિશ સત્તામાં રહેતાં ૨,૬૦,૦૦૦ (એ દેશ સારા લાખ) હોદ્દાઓને પ્રાથમિક કેળવણી આપવાની સગવડ હોવી જોઈએ, સરકારી રિપોર્ટ પરથી જણાય છે કે આનો ત્રિજો ભાગ હજી નિશાળમાં નથી. આમ થવાનું કારણ કેળવણી પડના અભાવનું નથી. પરંતુ કેળવણીના કાળ સમજવાની અશક્તિ છે. તથા તે આપવાને થતા ખર્ચ કરવાની અશક્તિ છે. આ પ્રકાર આપણા દેશમાં જ નહિ પણ અન્ય દેશોમાં પણ માલમ પડે છે. અન્ય દેશોમાં તેટલાજ માટે પ્રાથમિક કેળવણી ખર્ચ આપવાનો પ્રચાર થયો વર્ષોથી દાખલ થયો છે. આપણા દેશમાં પશુ તેમ થવાની જરૂર છે. આ સિદ્ધિત સર્વ કાલ કલ્પ કરે છે પરંતુ તેમાં શી શી અડચણો છે તે વિચારવાનું છે.

પ્રથમ અડચણ ખર્ચની છે. બીજી અડચણ જેને કેળવણીનું જરૂર પશુ બાળ નથી. તેમને તે રસ્તે દોરવાના ઉપાયની છે. ખર્ચની અડચણ બહુ મોટી છે. દાખલ દર આરંભે એ નિશાળ દશે એમ લાગે છે. આ રીતે જોતાં આરંભે મુશ્કેલી વધારવી પડે. ગાયકવાડ સરકારે શરૂઆત આપવાનું શરૂ કર્યું તો તેમણે સરેરાશ દર છોકરે રૂ. ૪ થી ૫ દર વર્ષે પડે છે. પ્રજાકોશના રાજ્યમાં એવી કેળવણીનો ખર્ચ હોદ્દા દીઠ દરવર્ષે રૂ. ૩ આસરે આવે છે. બ્રિટિશ રાજ્યમાં જે ખર્ચ થાય છે અને જેટલાં છોકરાં જાણે છે. તેનો અંદાજ દર છોકરે દરવર્ષે રૂ. ૭ આસરે આવે છે. આ રીતે જોતાં ખર્ચ અતિ મોટો થાય તેની જાણ કરવી જોઈએ. એ દેશ સારા લાખ હોદ્દાઓ



પણ એ પણ એક મહાન કર્મ છે. એ આત્મ-વધ અથવા આત્મ-બળિદાન રૂપ પાપ કર્મ પણ ધર્મ-પ્રવાહમાં મળીને પવિત્ર દ્વિધાતા થાય છે. આવીજ રીતે આત્મ બળિદાન દેનારા યોશનીર વિગેરે મહાપુરુષો આજે પૃથ્વીમાં પ્રાતઃ સ્મરણીય ગણાય છે. પરંતુ અરૂં જોતાં તો આત્મ-હત્યા અથવા આત્મ-ઘાત કરવો એ શ્રુતિ સ્મૃતિમાં ઘણું પાપનું કાર્ય કહ્યું છે. પણ ધર્મના પવિત્ર સંસ્પર્શથી એ કાર્યનાં દોષ પાપ દૂર થઈ તેને ગદલે પવિત્રતા પ્રકાશ પામે છે.

ખીલુ તરફ સુવર્ણ દાન, અન્ન દાન, ધનદાન એ ગદા પુણ્ય-કાર્યો મનુષ્યો પાપમાંથી ઉદ્ધાર કરનારાં છે તે પણ જો પાપ કાર્યના ઉદ્દેશથી આપવામાં આવે-કાંઈનો વધ કરવા માટે અથવા કાંઈનું 'ગુરૂં' કરવા માટે એ દાનનો ઉપયોગ થાય-તો તે પુણ્યનાં નહિ પણ મ્હોટાં પાપનાં કાર્ય ગણાય છે. અને પાપ કાર્યના ઉદ્દેશથી અપાયેલાં દાનનો દાતા પણ પાપ-પંકમાં પડીને નર્કનો અધિકારી થાય છે.

વળી ધૃત્યરને અર્પણ કરવાના ભાવથી જો ધર્મ પાળવામાં આવે છે, તે પદ્મ-ધર્મ સમજવો. ધૃત્યર નિમિત્તે જો ધર્મનું અનુષ્ઠાન નથી થતું તેને નિષ્કૃષ્ટ ધર્મ સમજવો. ગંગા અને ગદૃરનાં પાણીનું દ્રવ્યોત અદ્વિત્તિ જો ધર્મ સંકલના ખોલુ ગાંધીમાં પણ એવીજ રીતે લગાડી શકાય છે.

આપ્રમાણે ઉચ્ચ-લઘુમાં દ્રષ્ટિ રાખીને આપણે કર્મ નિર્વાહ કરવો જોઈએ. કર્મો ત્રણ પ્રકારનાં છે. વાચિક, વાચિક અને માનસિક. ખાન-પાન આદિ વાચિક કર્મો કહેવાય છે; ગાંધું, બોલણું વગેરે વાચિક-કર્મો કહેવાય છે; અને પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિના વિચાર, ચિંતન આદિ માનસિક કર્મો કહેવાય છે.

આજે વિદેશી વસ્તુઓ ન વાપરવાની પ્રતિજ્ઞા પ્રવૃત્તિ આવી રહી છે તે પણ માનસિક કર્મના નિવૃત્તિ પરાયણ હેતુથીજ ધર્મ-પ્રવાહમાં મેળવીને ચલાવવી જોઈએ. કોઇથી અથવા અધર્મ-પ્રવાહના સંસર્ગથી એ પ્રવૃત્તિ, પાપ રૂપ બની જવાનો ભય રહે છે. જે

માદક પદાર્થોની ગંધ સુદાં શુદ્ધ કરવાનો શાસ્ત્રોએ નિરોધ કરેલો છે, તે આપણે અવિચાર-ભુલિથી ધૂમ્રપાન વિગેરે દૂષિત પ્રવૃત્તિઓદ્વારા હુમેશાં સેવીએ છીએ. એ માદક સેવા વડે આપણે મોટું અધર્મ-કર્મ કરીએ છીએ, માટે હેમનાં સેવનને અધર્મભણીને દ્રઢતાપૂર્વક હેમનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ખીડી, સીગારેટ, ચીરૂટ અને ખીજ માદક પદાર્થો અધર્મ રૂપ છે, માટે તે ગદા ત્યાગ્ય અને આગ્રાહ્ય છે એવી જોની વૃત્તિ પરાયણ ભાવના તેજ પવિત્ર, તેજ ધર્મોત્સારણી સમજવી. મદ્યપાનનો આપણું શાસ્ત્રમાં અતિશય નિગેધ કરવામાં આવ્યો છે માટે મદ્યપાન કરવાથી અધર્મ થાય, એ હેતુથીજ મદ્યપાન ત્યાગ્ય અને આગ્રાહ્ય છે. આવી રીતે મદ્યપાનનો ત્યાગ પણ ધર્મની દ્રષ્ટિએ થવો જોઈએ. વિલાયતી અન્ન, વિલાયતી ગિરફટ વિગેરે વિદેશી ખાદ્ય પદાર્થો ગદા રોજિંદાજ કહેવાય છે અને આપણાં શાસ્ત્રમાં રોજિંદાજને અલોચ્ય તથા નિષિધ્ધ કહેલું છે તેનો સ્પર્શ કરવાથી પણ મહાપાપ લાગે, માટે સઘળાં ખાવાના વિદેશી પદાર્થોને ત્યાગ્ય અને આગ્રાહ્ય સમજવા જોઈએ. વિલાયતી સાકર અને વિલાયતી ચીકું પણ અસ્થિ આદિ અસ્પર્શ્ય ભેદ ચીજોનાં ભદ્રાણુનાં બને છે માટે તે પણ શાસ્ત્ર દ્રષ્ટિએ અનિષિધ્ધ છે. તેથી સાકર, ચીકું, દવા દાડ, વિગેરે સઘળાં વિદેશી અસ્પર્શ્ય પદાર્થોને ત્યાગ્ય તેમજ આગ્રાહ્ય સમજીને ધર્મ-દ્રષ્ટિએ હેમની નિવૃત્તિ પુન્ય કાર્ય છે.

મેચ-ગ્રોકસની દીવાસળી પણ ફેરફારસભા યોગથી બને છે અને એ ફેરફારસ શબ્દોનાં અંશાવશેષમાંથી પેદા થાય છે; તેથી તે અશુદ્ધ અને અસ્પર્શ્ય છે. માટે મેચ-ગ્રોકસનો ઉપયોગ પણ દોષિત અને પાપમય છે. આવી ધારણાથી તેની નિવૃત્તિ કરવી એ ધર્મ રૂપ છે વિલાયતી વસ્ત્રોમાં પણ ચરખી, મીણ, સ્ત્રાચ વિગેરે અપવિત્ર અને પ્રાદ ચીજો વર્ષસંચ છે, તે ઉપરાંત વિલાયતી વસ્ત્રો ખંડિત હોય છે એવાં અપવિત્ર અને ખંડિત વસ્ત્રો દેવતાને ધરાવી શકાય નહિ અને એવાં આછાં પાતળાં, ખંડિત તેમજ દૂષિત

વસ્ત્રો પહેરી કાર્ય કરવું, પણ પાપ રૂપ છે, માટે તેમનો ધર્મ-બુદ્ધિથી ત્યાગ કરવો. લગ્નના ગળવનારા અખંડ દેશી વસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરવો, એ શાસ્ત્રીય સિદ્ધાંત અનુસાર ધર્મ કાર્ય છે. આવી રીતે સઘળી વિદેશી વસ્તુઓનો બહુધાર એક માત્ર ધાર્મિક દ્રષ્ટિથી જ થવો જોઈએ. કોષપૂણ સજ્જિક. તામસિક દ્રષ્ટિથી તેમનો ત્યાગ કરવાથી આપણું પોતાનું અંતઃકરણ હૃદય થાય છે.

વળી આપણે પોતાનો દરિદ્ર દેશ એક મૂઢી અન્નને માટે સુરકેલીમાં આવી પડ્યો છે. ગિચરાં ગરીબ માનુસતાને પેટ પૂરતુ અન્ન અને પાણી પણ મળી શકતાં નથી. મરકી હુકાળ અને ઓઘવાનીમાં હાહાકાર કરતા અગણિત દેશવાસીઓ પ્રતિ દિવસ પ્રાણ ત્યાગે છે. તેમને આપણાં કોઈ પણ કાર્ય દ્વારા જો એક અપરી અન્ન આપી શકાય તો દયાવશે ભાષનાથી કરવામાં આવેલું એ અતુલ્ય ધર્મ રૂપ સમજવું. હિંદવાસી બધુઓ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને જો કંઈ કર્મ કરે તે ધર્મ બુદ્ધિથી કરજો. સગ-દ્રેષ્ય અથવા કોષને વશ થઈને કહીપણ કોષ ક્યાં કરશે નહિ. કોષસહિત કદેલું અધર્મ મૂલક કર્મ મનાતન હિંદુને ચોલે નહિ. વળી તમારાં કર્મ, ધર્મને ઇશ્વરના ચરણમાં અર્પણ કરજો. ઇશ્વરને અર્પિત થયેલાં કર્મો સંસ્કારી ધર્મને આપણા આત્માને પણ ઉદ્ધાર કરે છે. શાસ્ત્રની આ શિક્ષા સદા સવદા હમારા હૃદયમાં પવિત્ર ભાવે ધારણ કરજો અને તેનું જો યથાવિધ પાલન કરવામાં આવશે તો એક દિવસ અવશ્ય હુમે સઘળો અવૃત્તિઓમાંથી મુક્ત થશો; એક દિવસ અવશ્ય તમે મનોવાંચિત મેળવશો અને પૂર્વની પેઠે એક દિવસ અવશ્ય પાછા વિજય ફૂંદણિ વગડાવતા આ સુંદરમાં ભારતનો ગૌરવ વિસ્તારશે.

વસન્ત.



## આયોના પ્રેમનો આદર્શ.

પ્રેમના સાગર કેલાસપતિ લોભાનાથ, આજે પરમાત્મા પરણ્યાનાં ધ્યાનમાં નિમગ્ન છે! પવન વગરનાં શાન્ત સ્થાનમાં અચળ ગળતા નિષ્કલ્પિત હીપકની પેઠે ધીર-સ્થિર-ચિત્તે શંકર લગવાન સમાધિ લગાવી રહ્યા છે. પરમ યોગી પુરુષની યોગ-સમાધિમાં લગ પાડવાથી શંકર લગવાન વળતે રોષે ભરાઈ શાપ આપશે, એવા લયથી સમજ વન પ્રદેશ નિશ્ચળ, નિરતબ્ધ અને શાન્ત બની ગયો છે. લગવતી ગૌરી યોગેશ્વરની અનન્ય મને સેવા કરે છે. એટલામાં એકાએક એ પવિત્ર યોગ-વનમાં અકાસે વસન્તનો આવિર્ભાવ થયો! વનલતા અને તરુવર માલાના સમૂહમાં સુકેમળ નવપરલક્ષ્ય દેખાવા લાગ્યા! એ નવપરલક્ષ્ય મંજરી હસી હસીને રનેકની સામે કરવા લાગી! વૃક્ષોની ડાળીએ ડાળીએ નવાં પુષ્પો ખીંચ્યાં! જમર કુલના શુંભરવથી અને કોકિલાઓના ટહુકાઓથી મધુર. વન પ્રદેશ સુખરિત બની ગયો! હિમાચલનાં શિખરપરથી ઉતરી આવેલો શીતળ સમીર, સરસાર કરતો, ઠંડી લહરિયો વરસાવતો, પહોંચે લાગ્યો! વિવિધ વર્ણ-સાવર્યમાં શોભતી વનલતાઓ આજે પ્રેમલતા બનીને આનંદનું નૃત્ય કરવા લાગી છે!

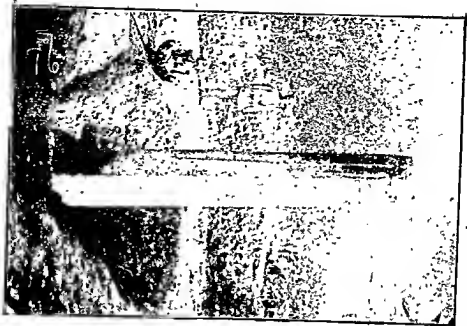
પુરન્દર પ્રેરિત પંચગાથુ-મદન આજે આ યોગ-વનમાં પિતાકપાણિ-પરમ યોગી-પાર્વતિપતિનું મન ડગાવવાને તપસ્યોની યોગ-સમાધિનો લગ કરવાને અને હૃદયમાં ચિત્તની અચલ શક્તિયોને ઉન્નિત કરી અખંડ તપોભાગનું પાણી ઉતારવા પ્રણાને સમારોહપૂર્વક આવી પહોંચ્યો છે! એથીજ આજે અંકડો આ પરમ પાવત્ર યોગ-વનમાં વસન્તનાં કુંકુમ વર્ણી પગલાં થયાં છે! એથીજ આજે અણધાર્યાં વસન્તનાં વાન દશે દિશામાં વાગી રહ્યાં છે!

ધ્યાન-સમાધિ પૂરી થતાંજ મહાદેવનાં નેત્રો ઉઘડ્યાં. અંત્રોના ઉદય થતાંજ સમુદ્રનાં પાણી ને

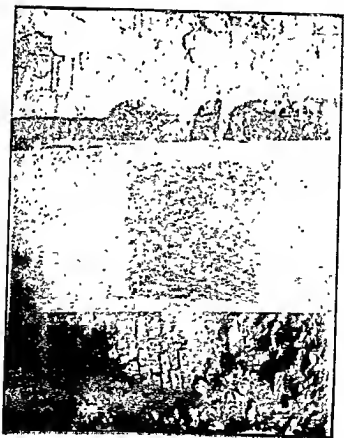
પ્રમાણે પળવાર કંપી ઉઠે છે, તે પ્રમાણે સ્થામિના વસન્તના આકસ્મિક ઉદયથી શકરભગવાનની ચિત્તવૃત્તિ માત્ર પળવારને માટે પ્રચલિત કંપાયમાન થઈ ! તરતજ હ્રેમભ્રુ સ્થામિની દૃષ્ટિ ખસેડી, વામાંજે ઉભાં રહેલાં ભગવતી તરફ નજર ફેરવી, ભિન્નપ્રકાર શોભિત, અદૈશિક સુંદરી, ગગનમાયા ઉમાનાં પવિત્ર મુખ કમળ ઉપર ક્ષણકાળ એ દ્રષ્ટિ સ્થિરભાવે ચોંટી રહી. ચલિત ચિત્ત વૃત્તિને વસન્તના સંસ્પર્શથી સ્ફુટેલું મનમથનું જેર તત્કાળ ઉતરી ગયું ! અચાન મનો-ગળવાળા, મહાન, યોગી શંકર ભગવાને તરતજ ચંચળ વૃત્તિના અવિહિત વેગને યાદો વાળી દીધો ! ચિત્તને પાછું શાન્ત અને સ્વચ્છ બનાવ્યું; અને પોતાના આ ક્ષણિક ચિત્ત વિકારનું કારણ શોધવા માટે આરે દિશાઓમાં તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિપાત કરીધો. કમળે જોયું કે સ્થામિની વસન્ત શોભિત વનસ્પતિપર સ્ત્રીને મૂર્ખશિરોમણ મહન-મહારાજ પોતાના રક્ત તાકી-તાકીને હેનાં પુષ્પ-ધનુમાંથી સુકોમળ 'મોહન પ્રેમગાણુ ફેંકી રહ્યો છે ! મહાદેવ તરતજ પાતાની ચલિત ચિત્તવૃત્તિનું કારણ કળી ગયા ! 'મ ઉપરના કોષથી તત્કાળ હ્રેમનું ત્રીમું લલાટ-રોચન ઉઘડી ગયું ! અને હ્રેમમાંથી પ્રગળા અગ્નિ શેખાઓ બહાર નીકળી મહનને ખાળવા લાગી ! તેતજોતામાં તે મંદમતિ, રંતિપતિને ખાળીને મનમસાન કરી દીધો ! પ્રેમશ્વર પાર્વતિપતિની સ્થામિ વિશ્વવિજયી મહન પણ પરાજિત થયો ! બળી-બળીને ખાળમાં મળી ગયો ! ઉ-માદક વસન્ત, પાર્વતી માતાનું અતુલ સૌંદર્ય, અને મહનનાં મોહક ગાણુ એ ત્રણે શક્તિયો સાથે મળીને પણ શંકર ભગવાનનાં હિમચ્છદ સ્વરૂપ અચળ ચિત્તને વિદગ્ન કરવામાં સમર્થ નીવડ્યાં નહીં ! સ્વર્ગીય સૌંદર્ય ભૂષિતા, દક્ષદુહિતા પાર્વતી ભગવતીનું કેવું અદૈશિક સ્વરૂપ ! મુપમાભિમાનની ચપળા લક્ષ્મી ચંદ્રમાં જઈને કમળનાં કમનિય સૌંદર્યને ઉપલોગ કરી શકતી નથી ! તેથીજ તે સ્થિર અને અચળ રહી શકતી નથી ! વળી પાછી કમલવાસિની કમળમાં

જઈને મુખાંકરની સૌંદર્ય મુખાની મુખાની કરી શકતી નથી ! તેથીજ હેના - ઉચંચગતાને મ્હોટો આશ્રય મુકવામાં આવે છે પરંતુ ઉમામુખનો આશ્રય મેળવીને તે ચંદ્ર-કર ઉચ્ચસંભવા પ્રીતિને અનુભવ કરી શકે છે. એ મહન પોતે પંચુ વિશ્વ વિજયી છે ! તે ઉપરાંત આ મળતી વાચુની સહાય પેઠે તેને તનમન-ઉન્માદક વસની સહાય મળી ! છતાં પણ આજે તે યોગી પુ મહાશંકરનું મન મોહાવવા જતાં પોતેજ મ્હોટો મ્હોટો પડીને બાળીને ખાળ થયો ! પવિત્ર પ્રેમ ગળ સમક્ષ વિશ્વવિજયીક મિલોકવિજયી મહન એ હેનાં વસન્ત આદિ ઉદીપન ને પંચુ આજે સર્વ પરાજય સ્વીકાર્યો પડ્યો ! આજ શામાટે ? તેઓ સર્વદા પ્રેમની પાસે પરાજિત છે. વિષય લાલસાવા કામી, હુરામી અને ધોડી વાસનાથી નિર્ભળ મન અનેલા માણસોપાસેજ હ્રેમનું પરિણામ ચાલે ! વિષયના કીચકમાંજ હ્રેમની સમગ્ર શક્તિને મક્ક પામવાનો સુયોગ સાંપડે છે ! કામવિકાર, વિ વાસના અને હ્રદ અસંગ લિપ્સાજ રૂપના મોહથી મ અને છે. અને ચંદ્ર-ચંદન તથા વસન્ત આદિ ઉન્મા ઉપકરણોના યોગથી ગાગલ બની જાય છે ! અ વિષયવાસનાને—હ્રદ કામવિકારને ચિકારે ! હિંદુઓના પવિત્ર પ્રેમને આદર્શ-પાર્વતી-શંકર ! ઉ મોહકર !

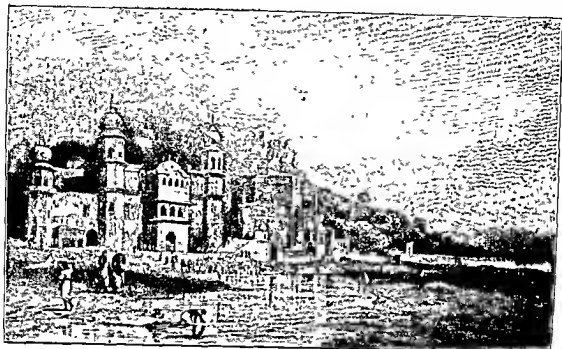
પંચગાણુ ધારી કામદેવને સ્વનેત્ર સમક્ષ બ મરતો જોઈને પાર્વતીજ બોલી ઉઠ્યાં " છિ : ! બદ એ રૂપનો ગર્વ ! રૂપમાં તો સામાન્ય શક્તિ પણ ન સમાપ્તિવના-સાધનવના રૂપ છેક શક્તિહીનજ ન ત્યાર પછી જગન્નાતા ઉમાજી સમાધિનું અ લગ્નન કરીને તપસ્યાદ્રારા પોતાનાં સ્વરૂપ સૌ સાધક કરવામાં સફળ થયાં. મહનનો પરાજય અને વિ શ કરનાર યોગેશ્વર મહાદેવજીને તપશ્ચિની પાર્વતીજ પરાજય દીધો. અમારો આર્થ વર્ગ આજે પ પ્રેમનો એ આદર્શ વિસરી ગયો છે તેગનાં દમ્ભિ ઉપરથી પ્રેમનું એ અનુપમ ચિત્ર આજ સર્વ



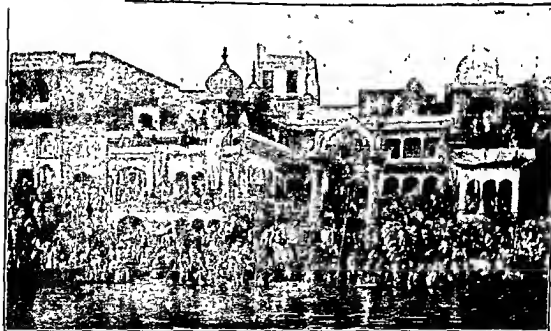
शोक स्तम्भ



स्वयं शिव



गंगा-मणीकणिकाघाट-काशी.



यमुना-विश्वामघाट-मथुरा.

લેસાઈ ગયું છે. એથીજ આને, આપણાં દેશમાં ઉચ્ચ-  
ખળતા અને સુદ્ર વિકારની ધાસના ફેલાઈ  
રહ્યાં છે. આજે આપણે વાસ્તવિક પ્રેમનો  
આદર્શ વિસરી જઈને અધમ ભોગ  
તૃષ્ણાને પ્રેમનાં નામથી ઓળખીએ છીએ. પરિણામે  
સર્વજન બ્રાધારનો પ્રસાર કરી વિપયોની હોળી  
સળગાવીએ છીએ અને સ્વર્ગીય ભારતભૂમિને  
સ્વહસ્તે નકોગાર બનાવી મૂકીએ છીએ!

સંઘમ વિના પ્રેમ સંભવે નહિ, અને તપસ્યા  
વિના સંગમ સદુજ્જ-સાધ્ય થઈ શકતો નથી. માનવ  
જન્મ ધારણ કરીને આત્મ-સ્વરૂપને ઓળખવું,  
અનંત પરમ પુરૂષમાં વિલીન થઈ જવું, એજ સઘ-  
ળાં સ્ત્રી-પુરૂષોત્ત્વ મુખ્ય લક્ષ્ય-ગિંદુ છે. અનંત  
બ્રહ્મને સંકરણ, સુદ્ર, હૃદય-પિચ્છરમાં પૂરી શકતો  
નથી. માનવ, યત્નવડે સાંતનેજ ધારણ કરી શકે છે.  
એથીજ આર્થ પૂર્વજેએ મૂર્તિ-પૂજાની કામતા કીધી  
છે. નારીતાં કોમળ હૃદયમાં એક સાથે અનેક મૂર્તિની  
છાયા, હૃદની-સાધનામાં વિનરૂપ થઈ પડે છે, એથીજ  
શાસ્ત્રે આજ્ઞા કરી છે કે આર્થ રમણીનો એક  
માત્ર દેવતા તેના પતિ; એજ તેના ઈશ્વર અને એજ  
તેના આરાધ્ય ઈશ્વર છે.

સ્વામી લક્ષિત, સ્વામી સેવા શિવાય હિંદુ નારીને  
બીજી કોઈ પૂજા, ઉપવાસ અથવા મત્ર, નિયમની  
આવશ્યકતા નથી. દેવતાનાં ચરણમાં જે પ્રમાણે ભ-  
કતોને આત્મ-વિકૃત કરવો પડે છે, દેવતાની સેવામાં  
જે પ્રમાણે મનઃ પ્રાણ સમર્પણ કરવાં પડે છે, તેજ  
પ્રમાણે નારીબલિને પણ સ્વામીનાં ચરણમાં તન,  
મન, સર્વસ્વ સમર્પણ કરવા પડે છે. ઈશ્વર એકજ  
છે, અભિજ છે; બે નથી. હિંદુ નારીનો દેવતા પણ  
પતિ એકજ છે. પતિ શિવાય બીજો કોઈ તેના દેવ,  
ઈષ્ટ અથવા પરમેશ્વર થઈ શકતો નથી. હિંદુ પતિ,  
પતિનો સંબંધ કંઈ ઘડી-પળનો સંબંધ નથી.  
હિંદુ-શાસ્ત્રની માન્યતા પ્રમાણે અર્થદેવતાનો  
પવિત્ર સંબંધ આલોક, પરલોક અને જન્મ જન્મનાં

તરનો છે. હિંદુનારી લગ્ન પ્રસંગે પતિના ચરણમાં  
મસ્તક-સમર્પણ કરી કહે છે કે “સતી યોગ્યિતવુમાં  
સમરૂપેતિ મવાંતરેસ્તપિ” અર્થાત્ હે પ્રાણનાથ!  
જન્મે જન્મના તમે સ્વામી થાઓ. “એટલી મૃત્યુ  
પડી પણ જન્મોત્તર ધર્તાં પણ હિંદુ પતિ-પતિનો  
સંબંધ તુડી શકતો નથી, પતિ દેવતા પ્રત્યે પતિનીની  
આરી દેવ-બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરવા માટે સાધન અને  
અભ્યાસની જરૂર છે, સતત અનુશીલનની. અપેક્ષા  
છે. પવિત્ર પ્રેમનાં એવાં પવિત્ર સાધન અને અનુશી-  
લનની ઉપેક્ષા કરીને જેઓ વિવંધ વાસનાને જામકમ-  
વડે પ્રેમ રૂઢમૂળે છે, તુચ્છ ઉદ્વિગ્ધોનાં મિલનમાં એ  
પ્રેમનો અનુભવ લેવા નહાય છે, લોહી, માંસ અને  
માળ-મૂત્રના યોગમાં સ્વર્ગીય પ્રેમની ઓળી કરવાની  
ઇચ્છા રાગે છે; તેઓનાં એવા પ્રયાસ અને મિલનનાં  
વિષમ ફળ પાકે છે. તેઓ અમૃતને નામે વારતવમાં  
પ્રાણ-હારક ઝેરતુજ પાન કરે છે. આજકાલ મનુ-  
ષ્ય-જીવનમાં નિત્ય પ્રતિ આવા સેકંડો અન્યોઘડાતા  
દ્રષ્ટિએ પડે છે. માનવ યત્નિતું નિપજૂતા, બૂરેકું  
ચિત્ર આંકનાર મહાકવિ કાળિદાસે દુષ્યંત-શકુન્તલાના  
આવા અયોગ્ય મિલનમાંથીજ ઉપજેલા અનર્થની સુદર  
છબી આંકી બતાવી છે.

શકુન્તલાનાં પાલિકાં યૌવન-સૌંદર્યનાં દર્શનથી  
દુષ્યંત રાજા મુગ્ધ બને છે. મોહવિવશ થઈને સાન-  
લાન ભૂટી બળ્ય છે, એજ પ્રમાણે દુષ્યંતનાં દર્શનથી  
શકુન્તલા પણ અધીર અને અવશ થઈ પડે છે;  
વિવંધ વાસનાએ પ્રેમનો અધિકાર લીધો છે. પતિ  
પતિનો શાસ્ત્ર-વિધિ-અનુસાર પવિત્ર દંપતિ સંબંધ  
બંધાયા પહેલાંજ ઉત્પન્ન થઈને યોગ થયો છે. પતિ  
પતિ વચ્ચે દેવતા અને સેવકની બુદ્ધિ પરિપક્વ  
થવ નો અવશર મળ્યો નહિ. ધર્મીય ઘડિત મિલન  
બની આવ્યું; પરંતુ આ પ્રકારનાં અવિહિત મેળાપ  
ઉપર દેવતાઓનો શાપ હોય છે. આ પ્રકારનું શાસ્ત્ર  
નિષિધ્ધ મિલન કોઈ પણ વળને હિતકારક નીવડ-  
તું નથી. એ સિંધાંત દર્શાવવા માટેજ દુર્વાસા રૂપિ-



ના શાપથી દંપતિના મેળાપમાં અચાનક વિશેષ પડયો; અને ઉભયને કષ્ટ, કલેશ લોગવવા પડ્યાં. ત્યાર પછી હમેશનાં સ્વામી દેવતાનાં ધ્યાનથી શુદ્ધ થયેલી અને એકાંતનાં તપથી નિર્મળ હૃદય બનેલી શકુન્તલાનો દોષ જ્યારે પશ્ચાત્તાપના જળથી ધોવાઈ ગયો, ત્યારે પવિત્ર પ્રેમમૂર્તિ દુષ્યંતપતિની સાથે તેનો પુનઃ મેળાપ થયો, એ પવિત્ર મેળાપ સ્થાયી સુખકારક અને જન્મ જન્માંતરનો હતો. કવિશ્રેષ્ઠ બાણની કાદંબરીમાં પણ પુરંકરિક અને મહાભવેતા તેમજ ચંદ્રાપીઠાદિનાં ચરિત્રો કવિએ એ એકજ ઉપદેશ આપવાના હેતુથી આંકેલાં જણાય છે.

હિંદુ મૃદસંસારમાં પતિ-પત્નિ વચ્ચે આલોકથી પરલોક પર્યંત દેવતા અને સેવિકાનો અખંડ સંબંધ છે, હિંદુ વિધવાના પક્ષે પણ પતિનાં સ્થિત્ય-તર પછી ધીન પાતનો નિયત્ર છે. પતિનો હાડ, માંસ અને રક્ત, ચર્મનો બનેલો પાર્થિવ દેહ, રોગ, શોક કે પીડાથી આ લોકને પરિત્યાગ કરી શકે છે; પરંતુ સતી-પતિનાં પવિત્ર હૃદયમંદિરમાં વિરાજિત થયેલી સ્વામી-દેવની મૂર્તિ, દેહમાં પ્રાણ હોય ત્યાંસુધી કદી પણ દૂર થઈ શકતી નથી. હિંદુ બતિના પ્રેમનો આ ઉચ્ચ-આદર્શ જગતનાં ધર્મ કોઈ પણ સ્થાનમાં મળી શકે તેમ નથી. હિંદુ બાલિકાને શિશુ વયથીજ આવા પ્રકારનું શિક્ષણ મળતું રહે છે. હિંદુ બતિ પ્રેમનું માહાત્મ્ય સંપૂર્ણ રીતે બોલે છે. એથીજ તેઓ પતિને પતિ સાથે અને પતિનાં કુળ સાથે જીવન પર્યંત ધ્રુવતારની પેઠે નિશ્ચળ રાખવા સર્વદા યતનવાન જણાયા છે. વિવાહ સમયે કન્યા ધ્રુવતારને સાક્ષી રાખીને કહે છે કે:—

ધ્રુવમસિ, ધૃવાહં પતિ કુલં ધૃવાંસમ્ ॥

“ધ્રુવ નક્ષત્ર ! તુને જવા સ્થિર, ધીર અને અવિચલિત છો તેવીજ હું પણ પતિકુળમાં સ્થિર, ધીર અને અવિચલિત થાઉં.”

વાચક બંધુએ કહાચ સતી શિરોમણી અરૂંધ-તીનું ઉત્તરવલ અને પવિત્ર ચરિત્ર વાંચ્યું અથવા સાંભળ્યું હશે.

તેણાં મધ્ય ગતાસાધ્વી પત્યુઃ પાદાર્પિતેક્ષ્ણા ॥

સાક્ષાદિવતાસિદ્ધિવમાપેવશ્ચરૂંધતી \*

જેની સ્વરૂપ સુંદર પ્રતિમા બેઠેને ઉઠાસીને ચોગી ભોળાનાયતનું મન પણ વિષય વાસનાથી ચક્રિત થયું હતું તે સતી શિરોમણી અરૂંધતી પોતાનું જીવન-સર્વસ્વ પતિચરણમાં સમર્પિત કરીને આકાશમાં પણ રૂચિર વશિષ્ઠની સહચરી થઈ હતી. એ અરૂંધતી માતાને સાક્ષી રાખીને હિંદુની નવ પરિણતા બાળિકા પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે “હું માતા અરૂંધતી ! હું પણ તુમારી પેઠે આલોક અને પરલોકમાં સ્વામીની સાથે એક સરખી બેઠાએલી રહું.”

વિવાહકાળે જે હિંદુ બાલિકાને આવા પ્રકારના વચનથી બંધાવું પડે છે અને ત્યાર પછી જીવનનાં પ્રત્યેક કાર્યમાં પણ એજ વચનનું સદા સર્વદા પાલન કરવું પડે છે. એની પરમ પવિત્ર અનન્ય—લકિત પરાયણા હિંદુનારી શું કદી પણ પત્યંતર કરી શકે ! રંગેટાં દુઃખની વાત છે કે આજે અમારા હિંદુ ભાઈઓ પ્રેમનો મહિમા અને પ્રેમનું સ્વરૂપ ભૂલી ગયા છે! રંગેટાં દુઃખની વાત છે કે અમારા હિંદુ ભાઈઓ વિધવા વિવાહ જેવી નિષિધ વાતો લઈને આજે સુધારાનાં મેદાનમાં દોડાદોડી કરી રહ્યા છે! અને તેથીજ ઘણાં દુઃખપૂર્ક પ્રાચીન આર્યોના પ્રેમનું આદર્શ આજે અમારે અહિં આંકી ગતાવડું પડ્યું છે—સુખ આદર્શ બદલાઈ જવાથીજ આજે હિંદુ-સમાજમાં અનેક અનર્થો ઉભા થયા છે. દેશનાં રંગેટાં રંગેટાં કુટીન કુટુંબોમાં પણ આજે વાસ્તેદે સાંમેલું તણાઈ જાય છે! એથીજ આજે નિરૂપાયે પ્રાચીન ધર્મપાથી લઈને વાયક સમગ્ર ઉપરના પ્રતાવની અવતારણ કરતી પડે છે. જો તેમાંથી પ્રાચીન પ્રેમ-આદર્શની કિંચિત માત્ર પડ્યું જાંખી થઈ શકશે તો લેખક પોતાનો શ્રમ સફળ થયો સમજશે.

વસન્ત.

\* એ સંતર્પિમાં પતિ ચરણે અર્પિત તેના સાધ્વી અરૂંધતી મૂર્તિગતી નવરિચતીની પેઠે અતિ શોભા પામવા લાગી.

## અકાલી વીર ફૂલાસિંહ.



"Romans, make way;  
the good Andronicus,  
Patron of Virtue,  
Rome's best champion.  
Successful in the battles,  
that he fights,  
With honour and with  
fortunes returned.  
From Where he circumscribed  
with his sword,  
And brought to yoke,  
the enemies of Rome."

Shakespeare.

સાહસીયતા



જનમાં ફૂલાસિંહ નામક એક મહા  
વીરતાધારી અકકાલી થઇ ગયો છે. તે  
જાત જાતિનો સિક્કુજી હતો. તેનો પિતા એક ગરીબ  
અકકાલી હતો કે જે અમૃતસરમાંના કેઇ અકકાલી  
બૂગામાં નોકરી હતો. ફૂલાસિંહને સર્વથી પ્રથમ  
મકાશમાં આવવાનો અથવા તો નામાંકિત થવાનો  
પ્રસંગ ઇ. સ. ૧૮૦૬ માં મિસ્ટર મેટકેન્ડની અરદલીના  
લોકોપર હુદયે કરનારાઓના નાયક બનવાથી મળ્યો.  
એ આદમચુની નિન્દ્રાતા થયા પછી થોડા દિવસમાંજ  
ફૂલાસિંહ પોતાના બધા સાથીઓને સાથે લઇને  
મહારાજ રણજિતસિંહના મહાલયમાં બગાડારે ઘુસી  
ગયો અને ત્યાં આવી વસેલા પરદેશીય અગ્રેજોને  
મારી નાખવા માટે તૈયાર થયો. એ કાર્યમાં તેણે  
રણજિતસિંહનું પણ સાદા માગી અને કહ્યું કે: "જો  
શાપ એમ નહિ કરે, તો હું આનો બદલો ખુદ  
મહારાજ અને તેમના વંશજો પાસેથી પણ લઇશ!"  
રણજિતસિંહને તેની આવી માગણીથી બહુજ આશ્ચર્ય

થયું, અને તે ગાંડા માણસ અને તેના સાથીઓના  
અચાનક ઘુસી આવવાથી તે મનમાં ગમરાયો હોય;  
તો તે પણ સંભવિતજ માની શકાય. પરંતુ રણજિત-  
સિંહ તેની એ પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરે, એ અશકય  
હતું; કારણ કે, એનું કૃષ્ણ શુ આવવું જોઇએ, એ  
રહસ્યને તે સારી રીતે જાણતો હતો.

રણજિતસિંહનો સ્વભાવ ધણીજ ગંભીર હતો,  
એટલે તેણે ફૂલાસિંહને કહ્યું કે: "જો તમારી બદલો  
લેવાનીજ ઇચ્છા હોય, તો બહિતર છે કે, તમે મને  
પોતાનેજ મારી નાખો; કારણ કે, જો હું અગ્રેજોના  
એલચીને મારી નખાવીશ, તો મારો પોતાનો નાશ  
પણ અવશ્ય થવાનોજ." એ પછી કેટલીક બહુજ  
આડી અવળી અને લાંબી પહોળી દલીલો આપ્યા  
પછી રણજિતસિંહે ફૂલાસિંહ અને તેના સાથીઓનાં  
હુથિયાર હેઠાં મૂકાયાં અને અગ્રેજો પાસેથી બદલો  
લેવાની તેની લાલસાને બહુ નહિ, તો તે વંખતને  
માટે તો દાખીજ દીધી. એ પછી તેને પોતાને  
સોનાનાં કડાંની ભેડી અને તેના સાથીઓને આડી  
ઊંમતની બીજી ચીજો પક્ષીસ તરીકે આપીને પ્રસન્નતા  
પૂર્વક તેમને વિદાય કરવામાં આવ્યા.

એ સમયમાં ફૂલાસિંહ અકકાલી બહુજ પ્રસિદ્ધ  
થઇ ચૂક્યો હતો. થોડા દિવસમાંજ અકકાલી લોકોએ  
તેને પોતાનો નાયક અથવા સરકાર માની લીધો.  
આજમાં આજી વણ ચારસો ઘાઉંસ્વાર અને પેદલ  
સિપાહીઓ તેની આજ્ઞાને આધીન રહેવા લાગ્યા. એ  
સવને સાથે રાખીને તે ચારે તરફનાં ગામોમાં અનેક  
પ્રકારના અત્યાચારો કરવા લાગ્યો અને પૂરેપૂરો લુટારો  
બની ગયો. પણ તે ગરીબો પર દયા કરતો હતો અને  
પૈસાદારોને ખુબ દાંડતો હતો. એથી તેને ધણીજ  
લાભ થયો. ગરીબ લોકો તેના દોસ્ત અને સાથી  
બની ગયા અને તેને પોતાથી બનતી મદદ પણ  
આપવા લાગ્યા.

ફૂલાસિંહના એ લુટારાના રૂપમાં ફેરવાઇ જવાની  
બળર મહારાજ રણજિતસિંહના કાને પણ જવડીજ

પડી ચૂકી. જેમને તે અકાકાદી સરદારે લૂંટયા હતા, તે લોકોએજ મહારાજને ખબર આપી હતી, મહારાજ એ પુરૂષને સારી રીતે બાણતા હતા, એટલે તેના તરફ પ્રસિધ્ધ તિરસ્કાર પાતાવવાનું તેમણે ચોગ્ય ન વિચાર્યું. રણજિતસિંહે તેને દરબારમાં આવી હાજર થવા માટેનો સમયતા ભરેલો સંદેશો કહાવ્યો. જ્યારે તે આવ્યો ત્યારે મહારાજએ તેને ઘણી મૂલ્યવતી વસ્તુઓ ધનામ તરીકે આપી અને સારા માર્ગે ચલાવવાનો અને ધર્મપૂર્વક વર્તવાનો ઉપદેશ પણ કર્યો પણ એનું કુલાસિંહના હૃદયમાં કાંઈ પણ પરિણામ ન થયું અને તેણે પોતાના કાર્ય ક્રમમાં લેશ માત્ર પણ ધનતા ન કરી. એટલે એ પછી રણજિતસિંહે તેની પાછળ મોટી મોટી ફેાએ મોકલી તેને ડરાવવાના પ્રયત્નો કર્યા; પણ તે વીર અકાકાદી એથી બીદડ ધમકીઓથી ડરી નય, એ ભૂતો ન ભવિષ્યત્વે બુદ્ધિ હતું. તે પોતાના લૂટ મારના મર્ગમાં આગળ અને આગળ વધતોજ ગયો. તેની સાથે બીજા લોકો પણ મોટી સંખ્યામાં આવીને લેગા થયા હતા. કોઈ કોઈ વાર તે તેની સાથે ચારથી પાંચ હજાર સુધી માણસોની સંખ્યા જોવામાં આવતી હતી. રણજિતસિંહના પોતાના દરબાર અને રાજભવનમાં પણ હુદારા અકાકાલિયોના ભય પ્રસરી ગયો. કોઈ કોઈ વાર કુલાસિંહ મોટા મોટા સરદારોના ઘરોમાં પણ ઘુસી જતો હતો અને તેમના સારા સારા ઘેરા અને બીજા ઉત્તમ વસ્તુઓ ઘેળે દહાડે લૂટી લાવતો હતો. સરદારો પાસેથી તે દંડ પણ લેતો હતો અને પોતે પોતાના તથા પોતાના સાથીઓના ખર્ચ માટે કર પણ ઉઘરાવતો હતો. બે લોકો દંડ ન આપે, તો તેનું કડવું ક્ષણ તેમને તરત ચળાવવામાં આવતું હતું. રણજિતસિંહ પોતે પણ એ દંડ આપવાથી બચ્યો નહોતો, અને પોતાના સરદારો પ્રમાણે તે પોતે પણ એ સંવે અત્યાચારોને ચુપચાપ સહન કર્યા કરતો હતો. તે પોતાની દૂર દર્શિતાથી કોઈ કોઈવાર વગર માગેજ કુલાસિંહને અમુક રકમ મોકલી આપતો હતો. એથી કુલાસિંહ મહારાજ રણજિતસિંહ સાથે સમયતા અને

વિનયથીજ વર્તતો હતો. અંતે બુદ્ધિમાન મહારાજન મનમાં જે અકાકાદી સરદાર અને તેના સાથીઓ તેં આટલા બધા પીડતા હતા, તેમની પ્રાસેથી પોતાને સ્વાર્થ સિધ્ધ કરી લેવાની કલ્પનાનો આ વિભાવ થયો અને તેથી તેમણે તે સર્વ લોકોને પોતાને નોકરીમાં રાખી લીધા. રણજિતસિંહનો એવો સ્વભાવ જ હતો કે, જ્યારે પણ કોઈ વીર હુદારાનું નામ સાંભળતો, એટલે તરત તેને પોતા પાસે બોલાવતે અને પોતાની નોકરીમાં રાખી લેતો હતો. એથી જ્યાં પણ રણજિતસિંહને અફગાન અથવા તો બીજા શત્રુએ સાથે યુધ્ધ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો, ત્યારે એ હુદારાઓની વીરતાથીજ તેને વિજય મળતો હતો એ લોકો મરણ અને આર્પિતનો લેશ. માત્ર પણ ભય કે વિચાર રાખતા નહોતા અને તેથી વિજયલક્ષ્મી એમના ગળામાંજ વરમાળા આરાપી હતી.

જ્યારે કુલાસિંહ પોતાના સાથીઓ સહિત રણજિતસિંહને નોકર થઈ ગયો, એટલે પછીથી તેન પક્ષમાં રહિને અનેક વાર તેણે પોતાની વીરતાને પરિચય કરવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૧૮માં મુલતાનના શહેર પનાહની હિવાલને તોપોના ગોળાના મારથી તોડી નાંખીને હલ્લો કરવાનો માર્ગ કરવામાં આવ્યો હતો; એમાં હિવાલપર સર્વથી પ્રથમ ચઢનારે કુલાસિંહના સાથીઓમાંનો એક અકાકાદીજ હતો. તે પોતાને આજ્ઞા મલ્યા વિનાજ પોતાની સાથેના લગભગ ચાલીસ માણસોને લઈને અંદર ઘુસી ગયો હતો અને સમગ્ર સૈન્યને આવવાનો માર્ગ ખુલ્લો કરી આપ્યો હતો. બે તેમણે એ સાહસ ન કર્યું હોત, તો સૈન્યને કદાચિત કેટલાક વધારે દિવસ સુધી કિશાને ઘેર નાખીને બેસી રહેવું પડ્યું હોત. કહેવામાં આવે છે, કે વીર અકાકાદીને-કે જેનું નામ જરસાસિંહ હતું અમલનો નશો કરવવામાં આવ્યો હતો; પણ એ આ ક્ષેપ અસત્ય છે. કારણ કે, એ પુરૂષ ધર્મમાં એટલો બધો દ્રઢ હતો કે, લોકો તેને માલાસિંહના નામથીજ બોલાવતા હતા. સિંખ લોકો પરમારના

નામ લેતી વેળાએ જે માળા ફેરવે છે, તેજ અર્થમાં આ 'માલા' શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. ગમે તેમ હો, પણ એજ જરૂર અથવા માલાસિંહ અને તેના સાથીઓની સાદ્યથીજ રણજિતસિંહે આટલી શીઘ્રતા અને સુલભતાથી સુલ્તાન લેવામાં સમર્થ થયો હતો, એ તો નિર્વિવાદ છે. કિલ્લામાંથી એટલા બધા ગોળા વર્ષતા હતા કે, સૈનિકોને પોતાના મોચીમાંજ પડ્યું. રહેલું પડતું હતું. એ યુધ્ધમાં જરૂરસિંહ અને તેના પાંચીસ સાથીઓ માર્યા ગયા. કિલ્લો સર થવા પછી એ બધા લોકો દીવાલની અંદર મરી પડેલા મળી આવ્યા હતા.

ધ. સ. ૧૯૧૯ માં કાઝમીર વિજયના સમયમાં ફૂલાસિંહે પોતાની અદિતીય વીરતાનો આરો પરિચય કરાવ્યો, અને તેના બદલામાં રણજિતસિંહે બહુ ધનમાલ આપી સરદારની પદવી પર ચઢાવ્યો હતો. એ પછી તે મહારાજની સેવામાંજ રહેવા લાગ્યો. અફઘાનો સાથે જે લડાઈ થઈ હતી, તેમાં પણ તે સાથે ગયો હતો અને ઘણીજ કીમતી મદદ આપી હતી.

ધ. સ. ૧૮૨૩ માં કાબુલ નદીના ઉત્તર કિનારે 'ટીરી' નામક સ્થાનમાં એક યુધ્ધ થયું. પ્રથમ અફઘાનોના વિજયનો રંગ દેખાવા લાગ્યો. મહારાજ અને તેમનો યુદ્ધપિયલ જનરલ વેનટુરા તથા થેલારે પોતાથી બનતા બહુ પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ સૈન્યમાં બહુજ ગભરાટ અને ભય ફેલાઈ ગયો. મહારાજની સેના અફઘાનો આગળથી નહાસવાની તૈયારીમાં હતી શત્રુઓ ટીરીની પહાડીપર મેઘોમાંડીને બેઠા હતા તેમને ત્યાંથી હટાવવા માટે કેટલીક વાર હુલ્લા કરવામાં આવ્યા, પણ તેમાં સફળતા ન થઈ. એથી સૈનિકોના સાહસ અને ઉત્સાહનો ભંગ થયો. પરાજયનો સંભવ પૂરેપૂરો દાઢગોચર થવા લાગ્યો. મહારાજએ પોતે આગળ વધીને સૈનિકોને ધમકી આપી તથા પરમેશ્વર અને શુરના સોગંદ આપીને આગળ વધવાની આજ્ઞા કરી, તે પોતે ઘોડાપરથી નીચે ઉતરીને આગળ ચાલ્યા, તત્કાલ એથી શત્રુની રહામા વધ્યા અને સૈનિકોને

કહ્યું કે, મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવો; પણ તેમની ધમકી, પ્રાર્થના અને સોગંદ આપવાની કૃતિ નિરૂપજ નીવડી! રણજિતસિંહ અત્યંત નિરાશ થયો અને ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવાનો તથા માંગા ફેરવવાનો તે પોતાનો છેલ્લો ઉપાય યોજવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. પરંતુ એજ સમયે તેણે ફૂલાસિંહ અને તેના સાથી અકકાલીઓનો કાળો બંડો પહાડીની બરાબરમાં અને ત્યાર પછી ઉપર ચડતો જોયો. અકકાલી સરદાર પોતાના પાંચસો યોધાઓ સહિત શત્રુઓપર આક્રમણ કરવા માટે પહાડપર જતો હતો. યુધ્ધમ રણજિતસિંહે ફૂલાસિંહને તેના પોતાના માણસોન અસમાજે રહી લડતો અને ઘોડાની પીડપેરથી પડતો જોયો. તેના ઘોઠણના હાઠકાપર ગોળા વાગી હતી અને તેથી તેનું તે હાડકું બેઠકુલ ટૂટી ગયું હતું. તેને તેના માણસો ઊપાડીને પાંચો લઈ ગયા હતા. પ્રથમ તે જોવાજ ભાસ થયોકે, તે અપાંગ થયવા અવધવ હોયની ગયો છે! પરંતુ ફૂલાસિંહ સંધારણ મનુષ્ય નહોતો તે પોતાના હાથીપર બેઠીને અકકાલીઓન હુલ્લાના અચભાગે ચાલતો જવામાં આવ્યો, અને અકકાલીઓ પોતાના સરદારની પાછળ પાછળ ચાલ્યા જતા હતા. તે હાથીપર બેઠો બેઠો બધ અકકાલીઓને પોકાર કરી કરીને ઉત્સાહિત બનાવતો હતો. પરંતુ સૈનિકોએ તેના એ ઉત્તેજ ભાવજુને પણ ધ્યાનમાં ન લીધું. કેવળ ફૂલાસિંહ અને તેના સાથીઓજ પહાડપર શત્રુઓના સ્થાન તરફ આગળ વધતા ગયા. અફઘાનોએ એમના આક્રમણની માર્ગ પ્રતીક્ષા ન કરી એટલે લોકો પોતાના મોરચામાંથી નીકળીને દોડત દોડતા પહાડની તળેટીમાં આવ્યા અને પોતેજ હલ્લે કરવા લાગ્યા. એ વેળાએ ફૂલાસિંહે પોતાના સાર્થ ઓને ઘોડાઓ પરથી નીચે ઉતરીને પગે ચાલવાને હુકમ કર્યો અને સાથીઓએ તે હુકમને માથે ચઢાવીને પગે ચાલવા માંડ્યું. તેમણે 'વાહુ શુરુ' કહીને આકાશ અને અવનીને કંપાવમાન કર્યો એજ વખતે મોંઘસુસમાનો 'અલ્લાહ અલ્લાહ' ના પોકાર

કરવા લાગ્યા. ઘોડાઓ કાંઈક તો એ હલવાથી રમકીને અને કાંઈક પોતાના સ્વભાવને અનુસરીને શત્રુઓ તરફ લાગવા લાગ્યા. આ અચાનક આક્રમણથી અફગાનોમાં બહુજ ગલરાટ મચી ગયો. એ પ્રસંગને જોઈને અકકાલીઓએ પોતાની બંદુકો ફેંકી દીધી અને તલવારો ખેંચીને એટલા વેગથી હલ્લો કર્યો કે, ગનીમોને તરત હરાવી દીધા અને પહાડી પર પોતાના પગ જમાવી દીધા. અકકાલીઓના એ વિજયને જોઈને અથા ઝૈનિકોની મરી ગયેલી વીરતા પાછી જાગૃત થઈ અને તેઓ સાથે મળીને એ પ્રસંગનો લાભ લેવા માટે વાયુના વેગે ત્યાં દોડી ગયા. એ સમયે અકકાલીઓ અને ઝૈનિકોના મધ્યમાં ખારસો અથવા પંદરસો અફગાનોની ટોળી સપકાઈ ગઈ બન્ને તરફથી ઘેરાઈ જવાથી તેઓ પલાયનમ કરવા લાગ્યા અને જે અકકાલીઓ તેમનાથી ઉપરના ઉંચા લાગમાં ઉભા હતા તેમનાથી ધમ્મવાનો પોતાથી બનતો ઉદ્દોગ કરવા લાગ્યા. જ્યાં તેમના આંધી દશ હજાર સાથીઓ જોગીન મોરચામાં હતા, તે પહાડીની ઉપર જવા માટેની અફગાનોએ ઇચ્છા કરી.

પરંતુ ફૂલસિંહ તેમને એક સહજમાં પોતાના પંતમાંથી છટકી જવા દે, તેવો ભોળો માણસ ન હોતો. તેણે ઉલટીને જોવા તો બળથી હલ્લો કર્યો, કે અફગાનોને ત્યાં ત્યાંજ સજ્જદ થઈ જવું પડ્યું. અકકાલીઓના આક્રમણને રોકવાના ઉદ્દોગમાં અફગાનોના છસોથી પણ વધારે માણસો માર્યા ગયા. અકકાલીઓના પણ ઘણા લોકો કામ આવી ગયા. જ્યારે કેવળ ૧૫૦ અકકાલીઓજ બાકી રહી ગયા ત્યારે ઈશ્વરે તેમને વળી એક નવીન બળ આપ્યું. એ વીરોની વીરતાથી ઝૈનિકોના ઉત્સાહ એટલો બધો વધી ગયો હતો કે તેઓ એમની મદદ માટે તરત દોડી ગયા અને અફગાનોને મારીને નુસાડી દીધા. એ પછી તેઓ તેઓ પહાડીની ઉપરના શત્રુઓને મારવા માટે આગળ વધ્યા. ફૂલસિંહના શરીરમાં એટલામાં એક બીજી ગોળી

પણ લાગી ગઈ. પરંતુ તેની જરા પણ પરવા ન કરીને તે પોતાના હાથી પર ચેરીને આગળ વધતો જ રહ્યો, જ્યારે તે મોરચાની પાસે જઈ પહોંચ્યો, ત્યારે અફગાનોની બંદુકોમાંથી ગોળીઓની વૃષ્ટિ વર્ષવા લાગી અને તેથી અકકાલીઓની ઘણીજ મોટી હાનિ થઈ. ફૂલસિંહના હાથોના મહાવતને ત્રણ ગોળીઓ લાગી ચૂકી હતી. જ્યારે હાથી શત્રુઓની બંદુકોની પાસે જઈ પહોંચ્યો, ત્યારે મહાવતને ભય અનિવાર્ય થયો. તેણે આગળ વધવામાં આનાકાની કરવા માંડી. સરદારે તેને આગળ ચાલવાનો હુકમ કર્યો, પરંતુ મહાવત ડરી ગયેલો હોવાથી પાછળ હટવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. એથી કોપ વશ થઈ પોતાની કમરમાંથી પિસ્ટલ કાઢીને ફૂલસિંહે તેના માથામાં ગોળી મારી અને તેને નીચે પાડી નાખ્યો. ત્યાર પછી પોતાની તલવારની અણીને અંકુશ તરીકે ઉપયોગ કરીને તેણે હાથીને શત્રુઓની દિશામાં ચલાવ્યો. તે હજી વધારે આગળ વધવા પામ્યો નહોતો, એટલામાં તો કોઈ અફગાનોની ગોળીએ આંખોને તેના મસ્તકમાં પ્રવેશ કર્યો, તે હાથમાંજ પડી ગયો અને ત્યાંજ સ્વર્ગવાસી થયો ! પોતાના સરદારના સ્વર્ગવાસી થવાથી અકકાલીઓના મનમાં કોપનો એવો તો ભયંકર અગ્નિ પ્રજ્વલી ઉઠ્યો કે, તેઓ મરણિયા થઈને અફગાનો પર ટૂટી પડ્યાં. જો કે તેમનો પહેલો હલ્લો સફળ ન થયો, તોપણ તેઓ વિશેષ વીરતાથી હલ્લો કરતાજ રહ્યા. વારંવાર આક્રમણ કરીને અંતે વીર પંતળીઓની મેનાએ અફગાનોના મોરચા તોડી નાખ્યા અને ગનીમોને ત્યાંયો હાંકી કાઢ્યા. પ્રારંભમાં વિજયનો રંગ ન દે. ખાવાથી, જે ઘણાક ઝૈનિકો નહાસી ગયા હતા, તેઓ પણ પાછા મહારાજ રણભૂતસિંહ માથે આવી મળ્યા અને જે અફગાનો ઉપરથી હાંકી કાઢ્યા પછી પહાડની તળેટીમાં આવીને એકા થયા હતા. તેમના પર ફૂરતાથી ટૂટી પડ્યા. એથી અફગાનોના ગલરાટનો અવધિ થયો અને તેમનામાં ભગાણ પડી ગયું. એ યુધ્ધમાં સિકંજોના પાંચ હજાર કરતાં વિશેષ વી-

રોના શરીરનું રણ ભૂમિને બળિદાન આપ્યું, પરંતુ અક્રાન્તોના એથી પણ બમણી સંખ્યાના વીરો કામ આવી ગયા હતા.

મહારાજ રણજિતસિંહે ટીરીના યુધ્ધમાં કુલાસિંહની વીરતા અને તેના સાથીઓની સહાયતાથી જ વિજય મેળવ્યો હતો. અક્રાન્તોના સરદારની વીરતાની સિક્કા અને મુસલમાન—મિત્રે અને શત્રુ—બન્નેએ એક મુળથી પ્રશંસા કરી હતી જ્યાં તેનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો, તે સ્થાનમાં તેની છતરી (સમાધિ) બનાવવામાં આવી હતી અને તે અત્યાર સુધી પણ કાયમ છે. જો કે એ છતરીની રખવાસો લોકો જ કરે છે, તથાપિ એ સ્થાન હિંદુ તેમજ મુસલમાન બન્નેને માટે એક તીર્થ સ્થાનજ બની ગયું છે. એ સ્થાન લુંડા એટલે કે કાબુલ નદીના યુ-સુફબદ્ધોની તરફના કિનારા પર નાગેરામાં આવેલું છે.

કુલાસિંહના સમય પછી અક્રાન્તોની બહુજ અવનતિ થઈ ગઈ છે. હવે તો તેઓ નીચી જાતિવાળાઓ સાથે પણ મળે હોય છે અને બધી જાતના બ્યવહારો કરે છે. આ પ્રકાર તેમનો પ્રસિદ્ધ સરદાર કુલાસિંહ ચાલવા જેતો નહોતો. અમૃતસર આદિ અક્રાન્તો યુગો વિના અન્ય સ્થાને હવે અસલી જાતોની જાતના અક્રાન્તોની બહુજ ઓછા મળી આવે છે. અસલ અક્રાન્તો વીર હોય છે તે સ્વતંત્ર અને ધર્મથી હોય છે. તે ગરીબોનો મિત્ર અને ધનાઢ્યોનો વૈરી થવામાં પોતાનું ધૈર્ય અચૂત અને ધર્મના વિષયમાં તો તેને લગભગ ઉન્મત્ત સમજવો જોઈએ. પોતાના શુદ્ધ ગોવિંદસિંહના કરેલા કાયદાઓનું તે દંડતાથી પાલન કરનારો હોય છે. જે વસ્તુની તેને આવશ્યકતા હોય છે, તે વસ્તુ પોતાના મિત્ર પાસેથી પણ પડાવી લેવામાં તે અચૂત નથી. પોતાપર કોઈના થયેલા ઉપકારોનો ખરેખર વાળી આપવામાં તે સદા તૈયાર રહે છે જો કોઈ પડવા તેને હોતીજ નથી. આવશ્યકીય પદાર્થ મળતાં તેમાં તે સંતુષ્ટ રહે છે. ધર્મ માટે માણુ આપવાને તે નિરંતર

તૈયાર રહે છે. કુલાસિંહ એવા પ્રકારનો અક્રાન્તો હશે; પરંતુ અક્રાન્તો કે, એ જાતિ લગભગ નષ્ટ થઈ ગઈ છે!

“કૌનસા હય કામ, હો ફરમાનસે ઇસ દમ નહીં; કયા ચે રાકિમ આપકા દિલજનસે હમદમ નહીં? કોઈમી હોચે મુખાલિફ વો નહીં યા હમ નહીં; બાન ભયે કારે આકાફે લિયે તો ગમ નહીં!”

એજ કુલાસિંહનો પરમ સિદ્ધાંત હતો અને અતે મહારાજ રણજિતસિંહના લાલ માટે માતું-ભૂમિના લાલ માટે રણભૂમિમાં પોતાના પ્રાણ અર્પણ કરીને પોતાના એ સિદ્ધાંતની સત્યતાનો તેણે પ્રત્યક્ષ પરિચય કરાવ્યો હતો અને તેથીજ આજે તે પૂજ્ય છે. મરી ગયા છતાં પણ લોકોના સ્મરણમાં જીવતો છે અને અનંત કાલ પર્વન્ત જીવોજ રહેવાનો! શું ભરત ભૂમિ, વીર પ્રસાદી ભરતભૂમિ, હવે એવાં સંતાનોને જન્મ નહિ આવે?

નારાયણદાસ વિસનજી ડગલુર.

સ્વદેશીનો સાગર.

રાગ-દેશ-સાવળી.

એ.....સ્વદેશીના શુદ્ધ સાગરમાં મવ ઉછરે સ્થામ તરંગ;— ટેક. સુખ હુઝના ભરતી ઓટે તે, બદલે મેવ નવ રંગ— સ્વદેશીના— વાદળમાંથી રૂધિર વરસે, નલ ધરા પર તૂટી પડશે, વિજ ભરમ સૂટિને કરશે, પણ મૃત્યુ ભયે ગલંસાઈ ન છોડે દેશ ધર્મ સજ્જન,—સ્વદેશના. મ.ફલાલ જ. વપાધ્યાય (માસ્તર.)

સ્વદેશીના

## ધાર્મિક શિક્ષણ સંબંધે જે વોલ.



આ જ કાલ છેકરાંને નિશાળે બેસાડવાની યોગ્ય ઉમ્મર પાંચ સાત વર્ષની ગણાય છે. નિશાળમાં કુમળાં મગજવળાં બાળકને ભણવાના વિષયો ઘણાજ છે. દરેક વિષયની અગત્ય એક સરખીજ ગણાય છે. કેટલાક વિષયો દરેક બાળકને અનુકુળ હતા નથી, તેમ છતાં પણ સમાન કાળછથી દરેક બાળક બધા વિષય શિખવાને બંધાયો હોય એવી માન્યતા પ્રમાણે તેમને કેળવણી આપવામાં આવે છે. બાળકને અમુક વિષય અનુકુળ છે કે તે તેની બુદ્ધિને યોગ્ય છે તેના વિચાર કરવાની દરકાર કરવામાં આવતી નથી. બાળક પોતે-તો અજ્ઞાન છે—તેમજ કેટલાંક માળાપો પણ આવી ભર્તનો નિર્ણય કરવાની શક્તિ ધરાવતાં નથી, અને અધિકારીઓને સાફ પંચામ બતાવવાની લાલસાથી શિક્ષકો પણ કાંઈ કરી શકે તેમ હોતું નથી. આવા સંજોગોમાં કેળવણી કેવી અપાય છે તે ભવાનું કામ કોના માથે? કેળવણી સંગીન છે કે બપો નંગીજ છે એ જોવાની જોખમદારી કોના માથે? આવી કેળવણીનું શું પરિણામ આવે તેના માત્ર વિચાર કરવોજ બસ છે!

વળી જુદી જુદી ભતના અને વળી જુદા જુદા ધર્મનાં અને મતનાં અનેક બાળકો અને બાળકીઓને સાથેજ કેળવણી આપવાની પદ્ધતિ ચાલે છે. ત્યાં તો કોઈ પણ પ્રકારનો નિર્ણય કરવો એ ઘણુંજ મુશ્કેલ કામ છે, અને વખતે કરવામાં આવે તો તે નુકશાનકારક પણ થઈ પડે છે શિક્ષકો બાળકે છે, સમજે છે, પણ તે પ્રમાણે વર્તવું તેમને માટે અશક્ય છે, આવા સંજોગોમાં ધર્મની કેલવણી કેવી રીતે આપી શકાય? ધર્મને બદલે નીતિની કેળવણી આપી હોય તો આટલી શકે કે નહીં? ધર્મની કેળવણી આપવી એવો વિચાર થાય તો પણ કયા ધર્મની કેળવણી આપવી? વગેરે પ્રશ્નો આવી પડે છે.

ઉપરના પ્રશ્નો વિષે જે જોડા કહેવાનોજ આ લેખનો ઉદ્દેશ છે.

ધર્મનું બંધારણ નીતિ ઉપર છે, અને નીતિનું બંધારણ કેટલેક અંશે બદલે ઘણે અંશે ધર્મ ઉપર છે. કોઈ પણ ધર્મમાં અનીતિ કરવા સૂચવેલું નથી, એટલે એક રીતે ધર્મ અને નીતિ સમાન-અર્થ-સૂચક શબ્દો છે, વળી ધર્મનાં તત્ત્વો બહુમાં સિવાય પણ નીતિનાં તત્ત્વો સમજી શકાય-તેનું ગ્રહણ કરી શકાય. હિન્દુસ્તાનમાં પ્રચલિત ધર્મોમાંથી એક પણ ધર્મ, શાળામાં ભણતાં બાળકોને શિખવવાનો આગ્રહ કરી શકાય નહીં પરંતુ સર્વ ધર્મમાં સમાન જે તત્ત્વ—આપણે બધા લાઘવ્યો અને બહેનો છીએ, કારણ કે આપણે એકજ પરમેશ્વરનાં બચ્ચાં છેકરાં છીએ—આપણને ધર્મશ્રી પ્રાર્થના કરવામાં અને નીતિના માર્ગ ઉપર લેઈ જવામાં મદદગાર થઈ પડે. સામાન્ય જીજ્ઞાસુ વર્ણન કરી ધર્મશ્રી સ્તુતિ કરતાં બાળકોને શિખવવામાં આવે તો તેઓ પોતાના ધર્મનાં તત્ત્વ પોતાના માળાપ અગર શુદ્ધ મારફતે શિખવાની આકાંક્ષા બતાવે. આ એક અમુલ્ય લાભ શિક્ષકો આપી શકે. દરેકજ નિશાળના વખતની શરૂઆતમાં પહેલી પાંચ દશ મિનિટ ધર્મ સ્તુતિમાં બાળકોમાં આવે તો તે વખત નફામે કાઢેલો ગણાયે નહીં. "એ, ધર્મશ્રી તું એક છે, વગેરે વગેરે"

કવિતાઓ કોઈ પણ ધર્મમાં વાંધા પડતી ગણાય નહીં. પુષ્પ ઉમ્મરના અને વૈદ્યાનંદ માણસો પણ અંકવાડીયામાં અગર મહિનામાં એકાદ જે વખત એકઠા થઈ તેજ પ્રમાણે સામાન્ય પિતા પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરે તો એક ઝીંજ મતનાં અંતરો કેટલેક દરજ્જે ડૂર કરી શકાય. આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે કોઈ પણ માણસે પોતાનો ધર્મ છોડી દેવો; પણ દરેક માણસ પોતાનો ધર્મ પાળવા ઉપરાંત, પોતાનાં ક્રિયા કર્મ કરવા ઉપરાંત પણ એકજ નિષ્ઠતાની પ્રાર્થના કરી શકે.

ધણાં ખરાં ધાર્મિક મંડળો સાધુ, ફકીર વગેરે સંતોનાં પાપણ કરી શકે છે. તેવા સંતોની સત્તા કેટલાક રાજ્યો અને શ્રીમંતોની સત્તા કરતાં વધારે છે, પરંતુ એવા પુરૂષો ધર્મનાં શિક્ષક તરીકે કામ કરે એવી આશા રાખવી વ્યર્થ છે! હિન્દુ સમાજમાં બ્રાહ્મણની સત્તા—જે કે અસલના વખત કરતાં નરમ થવા લાગી છે તે પણ માનનીય ગણાય છે. લોકોના ઉપર અગર જન સમાજ ઉપર ધર્મનાં કાંઈપણ ઘોષ કરવામાં એ સત્તા યોગ્ય રીતે કામે લગાડી શકાય. બીજા ધર્મનાં લોકો શિક્ષક તરીકે કામ લાડે કરે, પણ બ્રાહ્મણોની અસર હિન્દુ સમાજ ઉપર વધારેજ થવાની, અને એ સત્તાના શિષ્યો થવામાં હિન્દુ સમાજને યુગાંધ ન આવે.

હિન્દુ ધર્મની મહત્તા ગમે તેટલી હોય, છતાંપણ દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે એક મુસલમાન, પારસી અગર ખ્રીસ્તી પોતાના ધર્મનાં જેટલાં તરવારો છે, પોતાનાં ધર્મનાં જેટલાં દરજ્જા છે તે નિયમો પાળે છે તે પ્રમાણમાં એક હિન્દુ પોતાના ધર્મની ધણીજ થોડી માહિતી પુરાવે છે. વરતુ સ્થિતિ આમ હોવાનું કારણ, માત્ર એટલુંજ કે બીજા ધર્મનાં છોકરાંને થોડી ઘણી ધર્મની કેળવણી પોતાના ઘરમાં મળી શકે છે, અને હિન્દુ છોકરાંને કેટલીક ક્રિયાઓ સિવાય ધર્મના જ્ઞાન સંબંધમાં શુન્ય જેવાજ રાખવામાં આવે છે! હિન્દુ છોકરાં પોતાના ધર્મનાં એક તત્વોથી પણ ઘણી વખતે અજ્ઞાન હોય છે. આટલાજ માટે બાળકો ન્હાનાં હોય ત્યારેજ ધર્મનાં કેટલાંક તત્વો તેમને રહેંકે કરાવી રાખવાનું કામ તથા ફરજ તેમનાં માબાપ ઉપર આવી રહે છે. છોકરાંને સવારમાં વહેલાં ઉઠાવી, નિત્ય કર્મ કરાવી, ન્હાવરાવીને પાંચ દશ મિનિટ તેમની પાસે ઇશ્વર સ્તુતિ કરાવવામાં આવે. તે આગળ જતાં તેજ છોકરાં ધર્મનું ચાડ જાન ત્રપાદન કરી શકે.

આપણી આવી સ્થિતિ હોવાનું મુખ્ય કારણ આપણી સ્ત્રીઓની અભણતાના લીધે છે. સ્ત્રીઓ જે કેળવણીથી હોય તે પોતાના બાળકોને કેળવવામાં કેમપણ માણસની શિષ્યામણીની જરૂરની અપેક્ષા રાખે નહીં. કેટલેક કેટલા સ્ત્રીઓ કેળવણી લેતી થઈ છે, પરંતુ તેમને કેવી જાતની કેળવણી આપવી એનો નિર્ણય થયો નથી; તેમ છતાં પણ જેટલે ફરજને મનની ખીલવણી કેળવણીથી થશે તેટલોજ વિશેષ લાભ થવાનો સંભવ છે. જ્યારે સ્ત્રીઓ પોતાની જરૂરિયાતો સમજી શકશે, પોતાના નડિદોનાં શબ્દોને મોન આપતી થશે, પોતાનાં છોકરાં પ્રત્યે પોતાની ફરજ સમજતી થશે, ત્યારેજ હિન્દુસ્તાનમાં નર સંતો ઉદ્ભવવાનો સંભવ અને વખત આવી રહેશે. ધર્મનાં મંડળો સ્થપાય તે તે દ્વારા પણ ધણે લાભ થઈ શકે. આવાં મંડળો પાસે યોગરૂપી વ્યાખ્યાનો, લાપણો કરાવવાથી ધર્મનું ધણુંજ જ્ઞાન ફેલાવી શકાય. અઠવાડીયામાં એકાદ બે દિવસ સારા વિદ્વાન પાસે એ સંબંધમાં લાઘણું અપાવાય તે કેટલુંક ઉપયોગી ધાર્મિક જ્ઞાન રહેંલાઈ અને સરજતાથી ફેલાવી શકાય. નાની છોકરીઓને પણ વિદ્વાન સ્ત્રીઓ આરંભે એટલું જ્ઞાન આપી શકાય.

જુનીલાલ ગોવર્ધનદાસ.

બી. એ; એસ. ટી. સી. ડી.

પ્રશ્ન-છપેપો.

આર હસ્તિપદ ચંદ્ર, જમીનથી અધધર રહે છે. કળિયુગનું વેમાન, બેઠે આનંદ ઉપર છે. છ કાને કુંડળ, આઠ એને વળી ચાંચા. આર કોસામાં ઉડે. પાંખ વિણ, વાલુ સાચા. નિશાદિન જે આલ્યો કરે, લઘુ પંથ કાપે નહીં. મુખવિણ બોલે એ કદી, ધીરજ કહે સમસ્થા કહી? પ્રશ્ન. શશજી રહે ખાંધા વિના, કોઈ દિન કરે પોકાર મુખ પુરે મુગો રહે, ચાહે સહ નરનાર કોનર હીંચકો.

કાલે ધીરજ કાકા.



પાંડવો અને કૌરવોના યુદ્ધમાં સામીલ.

થયલી જાતો.\*

મહાપ્રભુ પતિ વિરાટનાં દોર કોરવો અને વિરાટનાં ગતો લાળી ગયા ત્યારે પાંડવો તે પાછાં વાળી લાળ્યા તેના અંદેશાન બદલ વિરાટે પોતાની કન્યા ઉત્તરા, અર્જુનના દીકરા અભિમન્યુ વેરે પરણાવી. મહાપ્રભુ રાજધાની ઉપલબ્ધમાં લગ્નનો મહોલસવ ઉજવાયો અને નીચે જણાવેલા રાજ્યો અને ઠાકોરો આમત્રણ સ્વીકારી ત્યાં પધાર્યા: આનર્તથી દાશાર્હને લઈ કૃષ્ણ, પાંડવોના મિત્રો દ્રુપદરાજ અને શિવિરાજ, પંચાલના દુપદ, યત્સેન, દ્રાણદી અને ઘૃષ્ઠબુઝન, અને બીજા ઘણાં રાજાઓ-જેમનાં નામ સ્પષ્ટ કથવામાં નથી આવ્યા તેઓ લગ્ન પ્રસંગે આવ્યા.

પાંડવોના વનવાસની ક્ષુદ્રત બ્રહ્મણે થતી હોવાથી આ પ્રસંગે કોરવો પાસેથી પોતાના આપદાદાનો રોજથોભા હિરેસો માગવાનો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો; અને એ કાર્ય કરવા માટે વિધિ ચલાવવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું.

કૃષ્ણ અને પાંડવો મામા દેશનાં લાંડુઓ હતા. કૃષ્ણની જેન સુભદ્રા અર્જુનને પરી હતી; કૃષ્ણ અને અર્જુન એક બીજાનાં અનન્ય સખા હતા: એટલે કૃષ્ણ અને તેના સાથીઓના પાંડવો સાથેના સંબંધ લોહીનો, લગ્નનો અને મૈત્રિનો હતો. કૃષ્ણ અને તેના સગાઓએ પાંડવોની કુમકે રહેવાનું વચન આપ્યું અને લગ્ન થાય તેઓ પોતાને દેશ ગયા.

સુનીતિની આજ્ઞા હોય તો દુર્યોધનની જેલમાં ભારતવર્ષના બુદ્ધા બુદ્ધા રાજ્યોને પોતપોતાનું લશ્કર

(F. E. Pargiter: The Nations Of India at the battle between the Pandavas and Kauravs. નામના લેખને તરજુમો.)

લઈ સહાય માટે નોતરવાં પોતાના પુરોહિતને મોકલવા દુપદે સૂચ્યું: આવી રીતે અગાઉથી આમત્રણ કરવાથી ઘણા રાજાઓ પાંડવોની કુમકે આવશે એવી દુપદની ધારણા દુર્યોધને બર આવવા દીધી નહિ. પાંડવોના આમત્રણની પોતાને પોતાના બંધુસોથી બખર પરી કે તરતજ એણે રાજાઓને આમત્રણ હતો મોકલ્યા.

કૃષ્ણ અને તેના માધવ (સગા) ની મદદ બંને પક્ષને અગત્યની હોવાથી દુર્યોધન અને અર્જુન ઉભય દ્વારિકા ગયા. બંનેનું મન મનાવા કૃષ્ણને તોડ કાઢ્યો. અયુધ્યમાન; ન્યસ્તશસ્ત્ર કૃષ્ણ પાંડવોના પક્ષમાં ગયા; અને નારાયણ નામના લગ્નયુગ ગોપાને દુર્યોધનના પક્ષમાં લડવા મોકલ્યા. યાદવો અને તેમનાં ગણા-લોજ, અંધક, વૃષ્ટિ, સાતવત, માધવ, દાશાર્હ, આહુક, કુકુર-એકજ પક્ષ તરફ ટળ્યા નહિ. સ્વાભાવિક રીતે ઘણાંપણ કૃષ્ણ અને પાંડવોની કુમકે ગયાં; યુધ્યધાન, એકિતાન અને બીજાં લગ્નયાઓ પાંડવોને જઈ મળ્યા; પણ કૃતવર્મા દુર્યોધનને જઈ મળ્યો, આમ સર્વ યાદવોની વિરુદ્ધ તે શામાટે વચ્ચે તેનું ચોક્કસ કારણ જણાવવામાં નથી આવ્યું: પાંડવોના પક્ષમાં ગયલા બંધા યાદવો વૃષ્ટિ, સાતવત વગેરે કહેવાતા ત્યારે કૃતવર્મા એકલોજ લોજ કહેવાતો હતો એ હકીકત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. સંહાદ્રિની પૂર્વમાં વસતા લોજ સાથે એને લોજ તરિકે કાઢ્ય નોતો હોય અને તેથી વિદર્ભ તથા મહિષપતી સાથે પણ એને સંબંધ હોય બીજા બંધા યાદવો સંહાદ્રિની લંગલગ પશ્ચિમે વસતા હતા; કૃષ્ણની રાજ્યધાની દ્વારિકા હતી અને યુધ્યધાન આનર્તમાં રહેતો હતો.

આમત્રણ સ્વીકારી રાજ્યો દરેક દિશામાંથી આવી પહોંચ્યા, નકુલ સહદેવનો મામો પ્રસ્થાધિપતિ પાંડવોના પક્ષમાં જવા નીકળ્યો; પણ ત્યાં પહોંચતા જેલો દુર્યોધન એને મળ્યો અને ઉદાર આગતા સ્વાગત તથા કાલીવાસથી તેને પોતાના પક્ષમાં લઈ

લીધા. બીજાઓએ જે જે પક્ષ લીધો. તે સખખસર લીધા. મહાભારતમાં આપેલી યાદીમાં મુખ્ય મુખ્ય રાજાઓનાં નામ ગણાવેલાં છે; આ દરેક મુખ્ય રાજા એકેક અકૌણ્ડિણી સૈન્ય લઈ આવેલા હતા. પાંડવોના પક્ષમાં સાત અને કૌરવોના પક્ષમાં દશ અકૌણ્ડિણી લશ્કર યુગ્મ હતું, કૌરવોને પોતાની એક સાથે અગ્નિ-ખાર અકૌણ્ડિણી થઈ. એકઠા થયેલાં આ લશ્કરમાં સારતવર્ષની બધી બુદ્ધિ બુદ્ધિ ભરેલા આવી હતી. એટલે એમનાં નામ ધ્યાનમાં લેવાં જેવાં છે. આ કેપરત રાક્ષસો અને નાગ સિવાય બીજા કોઈ લડવૈયા હતા. આઓ નહોતા. દરેક રાજા પોતાનું લશ્કર લાવ્યો હતો. એટલું જ નહિ પણ પોતાની રહેમાં રહેતા પડોશીઓને પણ સાથે તેડી લાવ્યો હતો.

યુધિષ્ઠાન, દ્રુપદ, વિરાટ, બગદત અને સુદક્ષિણના સંબંધમાં ઉકત હકીકત સ્પષ્ટ લખેલી છે. આમ, રાજાઓ પોતાની રહેમાં રહેનાર ભતૃને લાવ્યા હતા એટલું જ નહિ પરંતુ યુધિષ્ઠાન અને દ્રુપદની સાથે લાકુતી લશ્કર પણ હતું. (તે વખતે રાજ્યની દરેક રીત લશાયક હાવાથી હાલની માફક બન્યું) લશ્કર નહોતું સંખવામાં આવતું. લડાઈ વખતે દરેક વીર તૈયાર થતો. છતાં કેટલાક રાજ્યોમાં બીજા રાજ્યના વતનીઓને પગારદાર લડવૈયા તરિકે રાજાવામાં આવતા અને તેમનું જે સૈન્ય થતું તે પ્રભકીય નહી પરંતુ બાહુતી લશ્કર.)

બન્ને પક્ષના મુખ્ય રાજાઓ નીચે પ્રમાણે હતા:- પાંડવ પક્ષના રાજાઓની યાદી બે વખત આપવામાં આવી છે, તે રાજાઓનાં નામ:- (૧) યુધિષ્ઠાન સાત્યકિ, નિસનરાજા. દેશના લડવૈયા લઈને; (૨) ચેકિતાન; (૩) ચેકિરાજ મુષ્ટકેતુ; (૪) મગધરાજ જંજાલ પુત્ર જયસેન અથવા સહદેવ; (૫) પચાલ નરેશ દ્રુપદ, પોતાના સામંતો અને પુત્રો સાથે; એના લશ્કરમાં વિવિધ ભાતની પ્રજાઓ (Nations) હતી; (૬) મરુચપતિ વિરાટ પાર્વતીયોને લઈ આવ્યો હતો; (૭) સાગરના ઉપકંઠના દેશોમાં વસતા લોકોનું

લશ્કર લઈ પાંડવરાજ અથવા (૭) માંચ દેકય લાખ્યો જેઓમાં ગહલક્ષન જ્યેષ્ઠ હતો. (બે યાદીઓમાં ફક્ત છેલ્લો જણાવેલો તફાવત છે.)

કૌરવોના પક્ષમાં:- (૧) પ્રાચ્યોત્તરના રાજા ભગદત, ચીના અને કિરાતને લઈ આવ્યો હતો; (૨) સોમદંતનો પુત્ર ભૃષ્ણવા; (૩) મદ્રનાથ શક્ય (૪) લોજ, અપ અને કુકુદૈને લઈ ફૂતવમાં હાઈકય; (૫) જયદ્રથ અને સિંધુ, કાપીરના બીજા હકોદૈ; (૬) યવન અને શકનું લશ્કર લઈ ડગ્યો; જનો રાજા સુદક્ષિણ (૭) દક્ષિણ પથના નીલાયુધ નામના લડવૈયા સાથે માહિષ્મતીના નરે નીલ; (૮) અને (૯) અવતિ, વિદ અને અમુવિદના બે રાજાઓ-દરેક એક અકૌણ્ડિણી લાધે; અને (૧૦) માંચ દેકય લાખ્યો-જેમનામાં વિદ જ્યેષ્ઠ હતો.

એમાંથી ગમે તે પક્ષ, રાજાઓએ જે કારણસર લીધા હતા તે કારણ જણાવેલાં છે. પાંડવોના પક્ષ લેનારને તેમ કરવાનાં શાસ્ત્રાંશો કારણે હતી તે ખેલાં નહોત્ય.

પાંચાલનરેશ દ્રુપદ દ્રાપદીનો પિતા હતો એટલે પાંડવોના સંબંધ થતો હતો. અગ્રપણને લીધે તે પોતાના પુત્ર પરિવાર અને લાખ્યોને લઈ પાંડવો તરફથી લડવા આવ્યો હતો. એ જ્યેષ્ઠ અને સોપક નામના બે કુટુંબના તેઓ કૌ. કુટુંબીઓ હતા.

વિરાટ પાંડવોના અહિસાન થયો હતો અને કન્યાદાનને લીધે તેમનો વેવાઈ થયો હતો. આવા સંબંધોને લઈને તે પાંડવોની કુમકે ગયાં અને પક્ષ સાથે મિત્રતા હવી છતાં લોકો, ભગ્ન અને દોસ્તીના સંબંધથી દુષ્ટનો પાંડવો મોટે પક્ષ પાત્ર હતો. યુદ્ધમાં એઓ લડ્યા નહોતા પણ પાંડવોના પક્ષને એમની જબરી આથ હતી તેમજ પાંડવોને લડવાની સલાહ એમણે આપેલી અને વિતેજેલા તેના આંધવો (relatives) યુધિષ્ઠાન સાત્યકિ અને ચેકિતાનને હુડીપન સાથે કોઈ પણ ભાતનો નાતો નહોતો એટલે દુષ્ટને અનુસરી તેઓ પોતાના લશ્કર

સાથે પાંડવોના સૈન્યને જઈ મળ્યા. કૃષ્ણના મોટા ભાઈ બળરામને કયો પક્ષ લેવો એ આમતમાં સુઝવણ થવાથી સુદમાં રહેજ પણ ભાગ લોધા વિના તટસ્થ રહેવા તેઓ યાત્રાએ ચાલ્યા ગયા. બીજા સાદવોમાં સસુદેવનો પિત્રાઈ અને વસુદેવની બહેન અને પાંડવોની માતા કુંતીને ઠગક લેનાર કુંતીભાજ પણ પાંડવોની તરફ થયો.

આ સંગ્રામ થયો તે અગાઉ જે રાજ્યકીય બનાવો બન્યા હતા તેની ટુકે હકીકત વર્ણવાથી બીજા રાજ્યોના હેતુઓ સ્પષ્ટ થશે. મગધના નરેન્દ્ર જરાસંધે પૂર્વ ભારત વર્ષ, મધ્ય દેશ અને મધ્ય ભારતવર્ષના રાજ્યોનું સંસ્પ્રદાય મેળવ્યું હતું. ચેદિરાજ શિશુપાલ, કરુપનો રાજ વંક, તથા વર્જ અને પુષ્કના વૃષ્ટિએ તેના મળતીઆ હતા. અર્જુનું રાજ્ય કર્ણને તેણે આપ્યું હતું એટલે તે તેના મિત્ર હતા. અને પ્રાજ્યોત્તિપનો વૃષ ભગદત્ત તેને આધીન હતો. ભોજકટમાં ભોજોનો રાજ લિખ્મક, જે હાશિષ્ણાચેના અધિપતિ રહેવાતો હતો તેણે જરાસંધની આણ રૂપીકારી હતી અને પોતાના બાંધવો ભોજોનાં બીજા કુલોથી છુટો થયો હતો. મિમથી નીન કુરુએ પણ જરાસંધના મિત્રે હતા. અંધક અને વૃષ્ણને તેણે તપથી તાણે કયાં હતા, દખણમાં પશ્ચિમ પ્રદેશમાં પાંડવોનો નાનો કુંતીભાજ કાંધક સ્વતંત્ર હતો. મથુરાની આસપાસ વસતાં ભોજોના અરાડ કુળોજ કેકત કૃષ્ણને લીધે જરાસંધને હંકાવતા હતા. આ રાજ્યકીય આક્રમણોને લીધે મધ્ય દેશમાં વસતી ઘણી પ્રજાઓની સ્થિતિ પલટાઈ ગઈ અને સ્વતંત્રતા બળવવા કેટલીક પ્રજાઓ પશ્ચિમ તરફ ચાલી ગઈ. આ તોફાનોમાં કૃષ્ણને પોતાનું બુદ્ધિબળ અજગાવવાનો સારો ઓસરો પ્રાપ્ત થયો. ભોજકુળનાં કંસ જરાસંધની એ કન્યા પરણી તેનો જમાઈ અને સામંત થયો. આ સંગ્રામથી હુકમાં તેણે મથુરામાં પોતાની સંતા જમાવી અને પોતાના કુળભાઈઓ પરબુંદમાં શુગંધવા માંડ્યો. કૃષ્ણે કંસનો વધ કર્યો અને મથુરાની ગાદી ઉપર કંસના બાપને (ઉચ્ચસેનને) બેસાડ્યો. આને

લીધે કૃષ્ણ અને જરાસંધ અનેકવાર મથુરાપર ચડીને ગયો પણ કાંચો નહિ; તોપણ તેનાં આક્રમણોનો ત્રાસ એટલો બધો વધી ગયો કે કાંધને કૃષ્ણ અને તેનાં બાંધવો મથુરા છોડી દ્વારિકા જઈ વસ્યા.

રાજસૂય યજ્ઞ કરી સાર્વભૌમ ચંકવતી થવાની પાંડવોએ તૈયારી કરવા માંડી ત્યારે જરાસંધનું પ્રતિરૂપિષ્ણું લક્ષમાં લેવું પડ્યું હતું. ભીમ, અર્જુન અને કૃષ્ણ જરાસંધને ત્યાં જઈ ટંદુસુદમાં તેનો વધ કર્યો. મગધનાં રાજ્યાસન ઉપર તેઓએ જરાસંધના પુત્ર સહદેવને બેસાડ્યો. સહદેવે ગાદી મળી તેના ઉપકારમાં પાંડવો અને કૃષ્ણ સાથે દોસ્તી કરી. જુદા જુદા રાજ્યોને એકત્ર કરી સંગ્રામ્ય સ્થાપવાની જરાસંધે કરેલી યોજના તેના મૃત્યુથી તુટી પડી. એણે બાંધવા મારેકું રાજ્યમંડળ વીખરાઈ ગયું અને ન્હાનાં ન્હાનાં મંડળો બધાં.

અગો, વગો, પુરો અને પૂર્વ ભારતનાં બીજાં રાષ્ટ્રો અગાધિપતિ કર્ણના સેનકને લીધે પાંડવોના પક્ષમાં ભળ્યા નહિ. પ્રાજ્યોત્તિપનો ભગદત્ત સ્વતંત્ર થયો. ચેદિરાજ શિશુપાલની સરદારી હેઠળ ચેદિ અને કાર્ણ એક થઈ ગયા. લિખ્મક સ્વતંત્ર થયો અને પાંડવોની તરફદારી એણે કરી. આ બધામાં શિશુપાલ સમર્થ હતો માટે રાજસૂય યજ્ઞમાં કૃષ્ણે એને માર્યો; એની ગાદિપર એના પુત્ર પૂષ્કેનું બેઠા, ગાદી માટે તે કૃષ્ણનો આશીર્વાદ હોવાથી તેના આધીન ચેદિ અને કાર્ણ કૃષ્ણના અનુયાયી થયા. વળી શિશુપાલની મા કૃષ્ણની કોઈ અને પાંડવોની માંસી હતી એટલે આ જરાસંધ વધારે મજબૂત થયો. કુરુસેનના મહાપુત્રમાં તેથી ચેદિ અને કાર્ણ પાંડવોના પક્ષમાં લડ્યા. લિખ્મકનો પુત્ર અને કૃષ્ણનો શાળો વિક્રમન ખેલો પાંડવોના પક્ષમાં ગયો અને પાછી કોરવોના પક્ષમાં, પણ બન્ને કેકાણે ધરા ન થયો એટલે તટસ્થ રહ્યા.

જરાસંધના અવસાનથી મગધમાં પણ ઉથલપાથલ થઈ. સહદેવને હિરસે જરાસંધના રાજ્યનો દ્વંદ્વ પશ્ચિમ ભાગ આપ્યો. જરાસંધની રાજ્યધાની ગિરિવ્રજ જે તેના રાજ્યના પૂર્વ ભાગમાં હતી ત્યાં

દંડધાર અને દંડ નામના બે રાજ્યો - રાજ્ય કરતા હતા. સહદેવનો જ્યત્સેન અથવા જ્યત્સેન નામનો ભાઈ હતો. તેના હાથમાં પણ કાંઈક સત્તા આવી હતી. સહદેવ પાંડવોની તરફ થયો, દંડધાર તથા દંડ કૌરવોની તરફ થયા. તેજ પ્રમાણે મગધના યીત્ત રાજ્યો જરાસંધ અને જ્યત્સેન કૌરવોના પક્ષમાં ગયા.

પાંડવોના પક્ષમાં પાંચ કૈકયો અને પાંચપતિ કેમ ગયા તેનાં કારણો પણ આજ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે. કૈકયની ગાદી માટે બે પિતરાઈ કુટુંબ (જે દરેક પાંચપાંચ ભાઈઓનું હતું) વચ્ચે ઝગડો થયો અને તેમાં એક કુટુંબ છત્યું અને બીજું હાર્યું. હાર્યાં તે ભાઈઓ પાંડવોના મળતીઆ થયા અને છત્યા તેઓ પોતાના પડોસીઓ-સિંધુ, કૌલીર, મદ્ર આદિની સાથે કૌરવોને જઈ મળ્યા.

પાંચ નૃપતિને સારંગોધ્વજના કુટુંબની અને મથુરાની સાથે સંબંધ હશે એમ લાગે છે, એટલે તે કૃષ્ણ અને પાંડવોના મિત્ર હતા.

કૌરવોના ઝૂંડાનીચે જેને રાજ્યો લડવા એકલા થયા હતાં તેઓના હેતુ હિપર વળુવેલા રાજ્યકીય દેર-કાશી સ્પર્ષ જણાય છે. આ ઉપરાંત જે હેતુઓ હતા તે હવે જોઈએ.

કર્ણ દુર્યોધનનો ખાસ દારૂ અને સલાહકાર હતો. ખરું જોતાં, કર્ણ અને શકુનિને લીધેજ મહાયુધ થયું હતું. અશ્વત્થામ વિદ્યામાં, કર્ણ અર્જુનનો હરીફ હતો, દુર્યોધન માટે લડવા તે પોતાના અંગ લઈવાને લઈ ગયો. એટલુંજ નહિ, પણ પોતાના પાટાસી વગેરે અને કલિંગોને (તેમના રાજ ધૃતપાંથ સાથે) તેડતા ગયો.

પ્રાચીણકાવ્યોના લગભગ પાંડવોના દ્વેષી હતા. પરંતુ જરાસંધ સાથેની દારૂતીને લીધે તેને પાંડવો તથા કૃષ્ણ સાથે વર થયું હોય અને તેથી કદાચ તે કૌરવોના સાથમાં ભળેલો.

પુર્વોત્તર પ્રદેશમાંથી જે જે કુમક મળી તે ઉપર કૌરવો હુજ્યા. ધૃતરાષ્ટ્રની પુત્રીનું લગ્ન સિંધુસેવીર-

પતિ જયદ્રથ સાથે થયું હતું. દ્રૌપદીનું હરણ કરતાં પાંડવોને હાથે જયદ્રથ સખ દાર પાંગ્યો હતો; એટલે કૌરવોની મદદમાં રહેવાનાં અને પાંડવોની રહામ થવાનાં તેને સળંગ કારણો હતાં. દશ રાષ્ટ્રોનો તે મુખ્ય હતો. તે સર્વેને તે પોતાની સાથે લઈ ગયો હશે. એની દ્રોણમાં રાજ્યો પણ હતાં. તેમનાં નામ જણાવેલાં નથી. પણ ગાંધાર, મિર્ગત, કલિંગ, શિવિ અને ઘલ્યુ કરી અમ્બુજના રાજ્યો તેની સાથે આવ્યા હશે. આમાંના કેટલાકોને કૌરવોની કુમકે જવાના અંગત કારણો પામ્યા હતાં.

ગાંધારનો રાજ શકુનિ કૌભાંડ દુર્યોધનનો માગે થતો હતો. એટલુંજ નહિ પણ તે દુર્યોધનનો મુખ્ય મંત્રી હતો, ધૃતમાં યુધિષ્ઠિરને. તેણે હરણો હતો. એની સાથે લગભગ એના સીકરા હલુક આવ્યો હતો.

મિર્ગતપતિ મુશમાં કૌરવોની સાથે મલ્યપતિનાં દાર વાળવામાં રહ્યા થયા હતા. એટલે પાંડવોને અને તેને કડી દુરમનોઈ હતી.

મદ્રધીશ શય શી રીતે કૌરવોના પક્ષમાં સામીલ થયા તે પાછળ કહેવાયું છે. પણ તે કારણો બેવચ્છ લાગે છે. જયદ્રથનું સારંગોધ્વજનું તે સ્વીકારતો હોય અને તેથી કદાચ તેણે કૌરવોના પક્ષ લીધો હશે.

પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશના બીજાં રાજ્યોમાં કાશ્યોનો સુદક્ષિણ અને કેકય રાજપુત્રો હતા. કેકય રાજપુત્રો શા માટે કૌરવોના ઝૂંડ તરફ લડવા ગયા તે જણાવી ગયા છીએ પણ સુદક્ષિણને હેતુ આકર્ષક જણાતો નથી. જયદ્રથ તે દિગો દારવાયો હોય.

મધ્ય હિંદુસ્તાનના રાજ્યો પાસેથી દુર્યોધનને મદદ સારી મળી. કૃતવર્મા, નીલ અને અવન્તિના બે રાજ્યો તેની કુમકે આવ્યા હતા. આ લોકો દુર્યોધનની તરફ કેમ થયાં તે કળાતું નથી. પશ્ચિમ હિંદમાં વસતા યાદવો મધ્ય અને દક્ષિણ હિંદ તરફ પથરાયા હોય અને ત્યાંના રાજ્યોને હેરાન-કર્ષા હોય.

તો... કદાચ ભાડિખતીના નીલ અને અવનિતના  
એ રાજ્યો પાંડવો અને કૃષ્ણની વિરુદ્ધ થયા હોય.  
પણ કૃતવર્માનો ઉદ્દેશ સમજાતો નથી.

મધ્ય દેશમાંથી કક્ત ભૂરિશ્વરસ કારવોનો મ-  
દદગાર હતો; પણ તે કોણ હતો તે નક્કી કરવું  
મુશ્કેલ છે. અભિમન્યુ કાકા અને શાન્તનુનો લાઇ  
પ્રતીપના પુત્ર વાંકીકના પુત્ર સોમદત્તનો તે પુત્ર  
હતો; એટલે કારવો સાથે એનો કુળ સંબંધ હતો,  
હસ્તિનાપુરની ગાદીપરથી હાથ ઉઠાવી પ્રતીપ મોસા-  
ણની ગાદીપર બેઠો હતો. પ્રતીપની મા શેષા હતી  
એટલે તે કદાચ શિવરાજ થયો હોય પણ શિવે  
સાથે તેને જરા પણ સંબંધ હોય એવું જણાતું નથી.  
દત્ત શિવરાજને નામ ગણવામાં આવ્યા છે,  
પાંડવોની તરફ એક શૈલ્ય લડ્યો હતો. કારવોના  
પક્ષમાં ગોવાસન શૈલ્ય હતો. વાંકીક કે વાંકીક  
નામની પ્રત્યે પણ લડાઇમાં સામીક હોય છે. નામોતું  
સાદર્ય તાનુભી ભરેલું છે પણ મહાભારતમાં સરખા  
નામ ધણીવાર લેવામાં આવે છે એટલે વાંકીકેમાં  
રાજા વાંકીક હતો એવું સાગીત કરી શકાય નહિ.  
ભૂરિશ્વરસનો નાનો લાઇ શલ વાંકીકમાં રહેતો હતો.  
દ્રૌપદીના કલ્યણરમાં વાંકીકનો રાજ અથવા વાંકીક  
આવ્યો હતો. આ મૂળ વાંકીક નહિ હોય કારણકે  
તેનું વય તે વખતે ઘણું જૂનું હોય જોઇએ. વાંકીક  
બીજો કોઇ હોયો જોઇએ. આગળ ઉપર વાંકીકે  
વિશે વધારે ચર્ચા કરવામાં આવશે એ બધા ઉપરથી  
પ્રતીત થાય છે કે વાંકીકે વાંકીક અને તેના પૈત્ર  
ભૂરિશ્વરથી તદન નિરાળો હતા. ગમે ત્યાં ભૂરિશ્વરનું  
રાજ્ય હશે પણ કુરુવંશનો હોવાથી તેણે સકુલ  
કારવોનો પક્ષ લીધેલો. યુધ્ધ થયા આગમ્ય વિષિ અને  
સદેશ્યો આવ્યા હતા તે દરમિયાન વાંકીક, સોમ-  
દત્ત અને ભૂરિશ્વરસ, કારવોના દરગાર સાથે સંબંધ  
ધરાવતા હતા એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું.

આ ગણાવેલા રાજ્યો ઉપરાંત બીજા ઘણા  
રાજ્યો, કાકેરી, અંબેઓ એક અથવા બીજા પક્ષમાં

લડ્યાં હતાં. દરેક બાબુ પર કોણ કોણ હતું તે નક્કી  
કરવા આ બધાંઓનાં સંબંધમાં વધારે વીગતવાર  
તપાસ કરવી ઘટે છે.

પાંડવોના પક્ષમાં કોણ કોણ હતા ?

કૃપદ અને ધૃષ્ટદ્યુમ્નની સાથે આવેલા પાંચલો  
અભિમન્યુ, અંબે, કલ્પદેવ, કલ્પધર્મન, સંચિત  
સુધામન્યુ અને ઉત્તમોજય સુશર્મન અથવા સુધ-  
ન્વન; વિરાટના બાંધવો શતાનિક, મહિરાક્ષ, શંખ  
અને સૂર્યદત્ત; યાદવ-લાંગતો અનાધરિ; અને બીજા  
પાંડવોના સખતીયા રાજ્યોના સંબંધીઓને આપણે  
લક્ષમાં લઇશું નહિ. વળી બીજા કેટલાક રાજ્યોનાં  
નામ ગણાવ્યાં છે પણ તેમને વિષે ચોક્કસ માહિતી  
મળતી નથી. જેમકે પૌરય, દક્ષધન્વન, જે પૌરયો  
લાંબો હતો; રાચમાન (અથવા એ નામના જે  
રાજ્યો), સત્યધતિ, સિચિતિ, સેનાબિન્દુ કોષહત્ત  
અને શ્રેણીમન જેઓ કુરુવંશના હતા, અને ચિના-  
યુધ્ધ, હવે બાકી રાજ્યો રહે છે તેમનાં રાજ્યો  
નિર્ણય થાય એવાં છે.

પાંડવોના પક્ષમાં કાશીરાજ અભિન, અને તેનો  
પુત્ર હતા, પાંડુરાષ્ટ્રપતિ વસુકાન, અભિસારનાથ  
ચિત્રસેન; અને કોઈ શૈલ્ય કાકેરીએની પંદરિ રૂપદ  
અનુમાનથી કદાચ કળીશકીએ, કાશીરાજ જરાસંધનો  
પડોચી હતો. તેનાથી એ ત્રાસ પામ્યો હશે અને એ  
ત્રાસમોથી મુક્ત કરનારા પાંડવોનો અને કૃષ્ણનો  
ઠગણાવ્યું તેમના પક્ષમાં લખ્યો હશે. વળી બીજા  
કાશીની રાજકન્યા સાથે પરણ્યો હતો.

કૌસલો વિશે કંઈક કહેવું જોઈએ. તેઓ અને  
પૈત્ર તરફથી લડ્યા હતા કૌસલોનો રાજા આ વખતે  
વૃહદ્રથ અથવા વૃહદ્રથ હતો. સૂર્યવંશ આ યુગમાં  
અંબે પડી ગયેલો લાંગ છે. જરાસંધના ચક્રવર્તી  
મંત્રાદેયવાથી કદાચ આમ બન્યું હશે. પૂર્વ કૌસ-  
લને એની સત્તાનો અંશ આપાત લાગ્યો હશે; વળી  
એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે એનાથી ત્રાસીને  
પૂર્વ કૌસલો દક્ષિણ તરફ આંધ્યા ગયા હતાં તેથી  
દક્ષિણપથમાં પૂર્વ કૌસલોનું રજાનંવનગંગા આગળ

સંતાં એક રાજની સાથે એક કોસલ રાજ્યું નામ  
 રામાનાં આચર્યું છે એટલે એટલામાં હશે. મહા-  
 કોસલ અથવા દક્ષિણ કોસલની રૂઢિ આપાં કારણથી  
 નહિ થઈ હોય ? ખાનને કોસલો વચ્ચે સ્થળ રામના  
 રામાનામાં થયો હશે, કારણ કે રામે પોતાના વન-  
 વાસનાં દશ વર્ષ છત્તીસગઢની નજીકમાં ગાળ્યાં  
 હતાં. કોસલ કરતાં કાશીનું મહાભારતમાં વધારે  
 મહત્વ દાખ્યું છે. જરાસંઘના નિપાત પછી, કાશીની  
 સત્તા વધી હોય અને પુર્વ કોસલને એણે નમાવ્યું  
 હોય. ત્યારે ત્યારે પાંડવો તરફથી કોસલોને લડતા  
 વર્ણવ્યા છે ત્યારે ત્યારે તેમનું નામ કાશીઓની  
 સાથે જોડાયલું હોય છે. કોસલરાજ કારવોના પક્ષમાં  
 ગયો હતો પણ કેટલાક કોસલો પોતાના સરદારો  
 સાથે પાંડવોના પક્ષમાં ગયા હતા. બીજા કેટલીક  
 પ્રજાઓનાં નામ ગણાવેલાં છે પણ તેમના રાજ્યો  
 કે સરદારોનાં નામ નથી જણાવવામાં આવ્યાં જેમની  
 સંતાને તેઓ આધીન હશે તેમની તરફથી તેઓ  
 લડવા આવ્યા હશે એમ જણાય છે. એટલે નૃપ-  
 વિદ્યા (Ethnology) ની દ્રષ્ટિએ એમનું મહત્વ બહુ  
 રહેતું જાય.

પ્રમદકા: આનો અર્થ 'ભુવનસ્ત' થાય છે.  
 પાંચાલો, કૃષ્ણો, અને કારવોજોનાં વિશેષણું કરીકે  
 એ વર્ણાયું છે એનો અર્થ કદાચ જુવાન સરદારોનું  
 ટોળું થતું હશે.

પંડવેશ્વરા: મંત્ર્યોનાં સંબંધી હતા એટલે  
 મંત્ર્યોની સાથે પાંડવોનાં પક્ષમાં ગયા હશે. મંત્ર્યપતિ  
 પાર્વતીઓને સાથે લાવ્યો હતો. આ પાર્વતીયો  
 પ્રાર્પિત્ર ગિરિ (અરવલ્લી) ના ઉત્તર ભાગમાંથી  
 આવ્યાં હશે અને પંડવેશ્વરા કદાચ તેઓ પણ હોય.

દશાણ્વ: કારવોની તરફ પણ તેઓ હતા એવો  
 ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. પણ તે બહુ ભરેલો  
 લાગે છે; કારણ કે તેમનો રાજા પાંડવોના પક્ષમાં  
 હતો અને તે એ પક્ષ લે એ કુદરતી હતું. કૃપના  
 પુત્ર શિખંડી દર્શણ રાજકર્મ સાથે પરણ્યો હતો.

દશાણ્વ: એકિરાજની આંધ્ર સ્વીકારી તેની કાઠો ભેગા  
 પણ આવ્યા હોય.

ક્રવિરો, ચાલો, કરલો, કારવોનાં નામ પણ  
 આવે છે; જોલા અને છેડલા સ્થામાં પક્ષમાં હતી  
 એમ પણ જણાવેલું છે, આ નામોનું મહત્વ કાંઈ જ  
 નથી. પાંડવ રાજા અથવા રાજા નીલ એ લોકોમાંથી  
 ભાડુતી સિપાહીઓ લાવ્યા હશે.

સાદવેશ્વરા: પણ પાંડવોની તરફ હતા. કારવોના  
 મળેલી આ સારવોથી તેઓ જિન છે. તેઓ મંત્ર્યોનાં  
 સંબંધી હતા એટલે તેમને કીધે પાંડવોના પક્ષમાં  
 ભેગેલા.

આ ઉપરાંત પાંડવોના પક્ષમાં કેટલીક ન્હાની  
 પ્રજાઓ પણ હતી: નાકુલો, લકષ્મણ અને પ્રકો,  
 હંડાઓ, શરવો, તિતિરો, તુલુઓ, વાહિકો અને  
 તંગણો વળી બીજા કેટલીક પ્રજાઓ ખાનને પક્ષમાં  
 હતી; કાચેરકો, કિરાતો, કુલિદો, નિષાદો અને કુડી  
 વિધા અથવા કાંડીટ્ટો. તંગણો અને વાહિકો કુલિ-  
 સ્તાનના ઉચ્ચસ્થ સ્ત્રીમાની પારથી આવ્યા હતા.  
 કુલિદો અને કિરાતો હિમાલયના દક્ષિણ નીચ મંદ  
 યાના વતની હતા. નેપાલની પૂર્વમાં આવેલા કુલિતો  
 વાસીઓ કુલિદો હતા અને છેક દૂર પૂર્વના વાસી  
 કિરાતો હતા. આ પ્રજાઓના લડવૈયા કૃપક અથવા  
 કંકેયોની સાથે પાંડવોના પક્ષમાં ગયા હશે અથવા  
 મિગર્ કે પ્રાજપોતિનાં રાજાઓની હારે કારવોના  
 પક્ષમાં ગયાં હશે. તુલુઓ અને નિષાદો ઘણું કરી  
 વિદ્યાવ્રજમાંથી આવ્યા હશે. તેઓ કાઠ્યો અથવા એ-  
 વન્તિઓની સાથે આવેલા. આ શિવાયની આક્રમક  
 માહિતી બીજા પ્રજાઓ વિશે મળતી નથી, તેમ આ  
 લેખમાં એ પ્રજાઓનું મહત્વ પણ અત્યંત હોવાથી  
 તેમને આપણે પંડતી મૂકીશું.

હવે કારવોના પક્ષમાં કાણ કાણ હતા તે  
 જોઈએ. ભામ, દ્રાણ્ય, કૃપ, અંધકેશમા વગેરે  
 કૃતરાટ્ટના સગા અને આમિતો પાનથો લઈશું નહિ.

પોતાના રાજ શ્રુતાયુષ સાથે કલિંગા પૂર્વ દિશમાંથી આવ્યા. અંગાધિપતિ કર્ણ સાથે વજો, પીંગો, તામ્રલિપ્તકો, ઉત્કલો, મુંડા, મલહો આવ્યા. સર્વ ભાગધો આવ્યાનું પાંડવો જણાવુકું છે. આ વધા પ્રારથો ('પૂરણીઆ') તરિકે વર્ણવાયા છે.

મધ્ય દેશથી પોતાના રાજ જહદ્રથ અથવા જહ-  
ડખલ સાથે કોસલો આવ્યા. કેટલાક વિદેહો અને  
દેકો પણ એમના ભેગા આવ્યા હશે.

કૌરવોના પક્ષમાં વત્સોને પણ સામીલ કરવા  
તોઈએ. એમના પક્ષમાં ધણે સ્થળે મત્સ્યોનું નામ  
તેવામાં આવે છે પણ તે ભૂલ લાગે છે, કારણ કે  
મત્સ્યો તો પાંડવોનાજ મળતીઆ હતા. વત્સોને  
ગદલે વત્સ્ય અને વાત્સ્ય નામે ધણી વખત વપરાયાં  
કે એટલે ભૂલ થવાનો અભાવ વધારે લાગે છે. વત્સો  
અને વત્સભૂમિ વિશે પણ ઉલ્લેખ આવે છે. વત્સા-  
ધિરાજ દ્રૌપદીના સ્વયવરમાં હાજર હતા.

સૂરસેનો કૌરવની નરક હતા. મથુરાની  
શ્યામપાસના તેઓ રહેવાસી હતા. મથુરાનો રાજ  
કંસ અને તેનો ભાઈ સુનામન જે સૂરસેનોનો રાજ  
હતો-એ બંનેને કૃષ્ણે મારી નાંખ્યા હતા એટલે  
તેઓ કૃષ્ણ અને પાંડવોના વિદેશી યદુ કૌરવો ભેગા  
ભળ્યા હશે.

પશ્ચિમોત્તર પ્રદેશમાંથી અમળદે, શિવિચ્છા,  
વશાતિચ્છા અને વાક્રીકે આવ્યા હતા. અમળદેનો  
રાજ શ્રુતાયુષ અને શિવિચ્છાનો ગોવાસન ક્રૌંચ્ય  
હતો. ગોવાસનની પુત્રીનું લગ્ન યુધિષ્ઠિર વેરે થયું  
હતું એટલે ગોવાસન પાંડવોના પક્ષમાં હોવા  
જોઈએ. એક ક્રૌંચ્ય સામંત પાંડવોના લશ્કરમાં હતો  
પણ ખરો. પરંતુ શિવિચ્છા હમેશાં કૌરવોના  
જ લશ્કરમાં જોવામાં આવે છે. અને શિવિચ્છા  
અને અમળદે જ્યદ્રથને લીધે કૌરવના પક્ષમાં  
ભળ્યા હશે. શિવિચ્છા અને વશાતિચ્છાનું નામ અઃથે  
તેવામાં આવે છે એટલે તેઓ બંને એકજ રાજ્યની  
પ્રજા હશે.

વાક્રીકેનું નામ અનેકવાર આવે છે. તેઓને  
કૌરવ વાક્રીક સાથે કાંઈ લેવાહેવા નથી. તેઓને મદ્રો  
સાથે ગાદો સંબંધ હતો-એટલે ગાદો સંબંધ હતો  
કે બંનેનું એકજ રાજ્ય બન્યું હતું. મદ્રોના નાના-  
વાળા એટલે તેમની સાથે તેઓ કૌરવોનાજ પક્ષમાં  
બંધ. પંજાબની પાંચ નદીઓના પ્રદેશમાંથી આવેલા  
પંચનદો સિંધુસૌવીરો સાથે ગયા હશે.

આ બધાં તાયકચ્છોને લગતા અભિપાદો હતા.  
સૂરસેનો, શિવિચ્છા, વશાતિચ્છાની સાથે પ્રાયઃ એમનું  
નામ સંકળાયલું હોય છે. પંજાબના પૂર્વ  
ભાગમાંથી તેઓ આવ્યા હશે. પાંડવોના મળતીઆ  
અભિસારથી. તેઓ નિરાળા હતા. આજ પ્રમાણે  
વારધાનો અથવા વાટધાનો.

નજીકના પશ્ચિમ પ્રદેશમાંથી શાસ્વો આવેલા.  
તેમનો રાજ શિશુપાલનો મિત્ર-કે ભાઈ હતો. શિશુ-  
પાલનાં મરણ પછી તે કૃષ્ણની રક્ષાએ થયો હતો.  
બંને વચ્ચે જાળરી દુરમનાવટ જાગી હતી અને ઉપર  
કૃષ્ણને હાથે તે મુલો. એટલે 'કુદરતિ રીતે શાસ્વો  
પાંડવો અને કૃષ્ણના વિદેશી પક્ષમાં બંધાય. કેકેય  
રાજકુમારોની સાથે તેઓ પોતાના રાજ ઉચ્ચર્મનની  
સરદારી નીચે ત્યાં ગયા હતા.

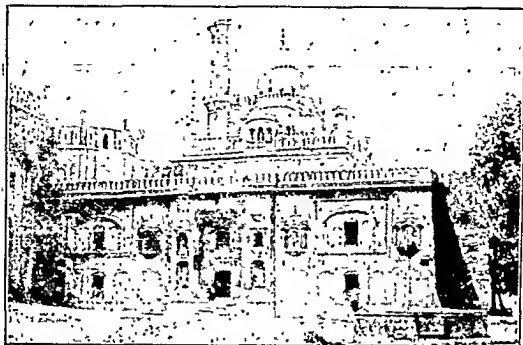
મધ્ય દેશના પશ્ચિમદક્ષિણ (નૈઋત્ય) માંથી  
માલવો આવ્યા હતા. હુદ્રકે પણ દક્ષિણમાંથી અન્ધ્ર  
અને અન્ધકો. અન્ધકો, કુકુરો, ભોન્ને, વૃણ્ણચ્છા  
વગેરે યાદવો હતા. તેઓ કૃતવર્માની દ્રાવિડમાં ગયા  
હશે, અન્ધ્ર-અને કુકુરો દ્રાવિડ હતા. માહિષ્મતીના  
રાજ નીલ સાથે તેઓ ગયા હશે.

આ બધાં ઉપરાંત નિપાધો, વિદેશો, પ્રૌપ્તો,  
કુન્તલો, એકલો, વગેરે નીલ અને બે અવન્તિ રાજો  
સાથે ગયા હતા. આ બધા દક્ષિણાત્યો કહેવાતા  
નિપાધોનો તો સમજ નહોતો. કુન્તલોનાં બે દેશ હતા.  
એક બેલારી અને બેલપામની વચ્ચે અને બીજો  
કારીની દક્ષિણે હાલ સુનાર છે ત્યાં. તેઓ જ બંને  
સ્થળેથી આવ્યા હશે. દક્ષિણના કુન્તલો અને એકલો  
અન્ધ્રોના ભેગા ગયા હશે.

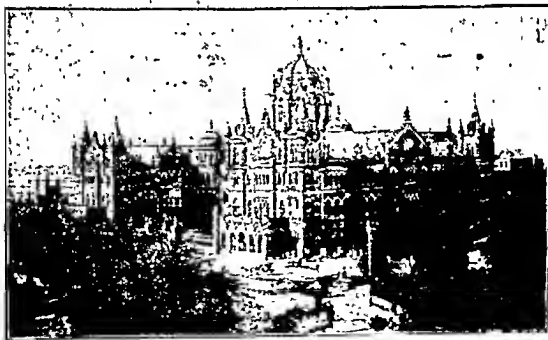


वे हजार वर्ष पुर्वेनी भारतखंडनी स्त्री.





महाराजा रणजितसिंहजी समाधि, लाहोर.



वॉरियंट्स स्टेशन-मुंबई,  
( हिंदुस्तानी वनछायायुक्त स्टेशन )

ખીન્ના ન્હાના ન્હાના તાયફાઓ અનેક દિશા-માંથી કૌરવોની મદદે આવ્યા હતા. પંજનની પશ્ચિમ હદ પરથી પરદો અને પ્રતીચ્યો; ત્યાંથી અથવા ઉત્તરમાંથી વર્ષે (ખર્જે) આવ્યા. પંજનના પૂર્વ સીમાડાથી માલવા લગી શુદ્રા અને આબીરોની દેશજ (Aboriginal) જાતિઓ પથરાયેલી હતી. જ્ય-દ્રશ અને રાહવની સાથે તેઓ કૌરવો તરફથી લડવા ગયલા.

પૂર્વ હિંદમાંથી આવેલા દરેક તાયફાને પ્રાચ્યોમાં ગણવામાં આવ્યા છે. હિમાલયની ખીણો અને નીચ ભૂમિમાંથી પુલિહો, હંસપાદો, ક્ષુપ્રાવણો, વિકલો આવ્યા. આ બધાને ઉદીચ્યો કહેવામાં આવ્યા છે.

કૌરવોના લશ્કરમાં આવેલાં ખીન્ના શુદ્ર ટોળાં અશ્વાત્કો, ચિન્હિલો; ચુલિહો, રેચકો, વિકુળો, નંદો, ઉપનન્દકો, મણિમદ્રકો, સિંહલો, વામનકોસલો, વેણિકો, માવેલકો, તુલિકો અને લલિત્યો. ખેલાં ત્રણ કદાચ ઉત્તરના પ્રદેશમાંથી અને જાડીનાં વિધ્યા-ચળ અને વૈતગંગાના અંતરજળના પ્રદેશમાંથી આવ્યાં હશે. વામનકોસલો વખતે દક્ષિણકોસલના વતનીઓ હશે. દક્ષિણથી આવેલા બધા દક્ષિણાત્યો કહેવાતા.

હિમાલયની પેલી પારથી યવનો, શકો, ખશો, તુપારો અને દરદો આવ્યા હતા. આમાંના કેઈ પણ પોતાના રાજના દોથી ન્હોતા આવ્યા. ખેલાં એ કાંમોજના રાજ સાથે આવેલા. જાડીનાઓ તેનીજ સાથે અથવા ગાંધારરાજ સાથે આવ્યા હશે. આ બધા પણ ઉદીચ્યો લેખાતા.

હવે ફક્ત રાક્ષસો, નાગો અને કેટલાક પિશાચો રહ્યા. રાક્ષસો ખન્ને પક્ષમાં હતા. પાંડવોની તરફ ભીમનો દીકરો રાક્ષસરાજ ઘટોતકચ હતો, તેમ નાગ-રાજ ધૃશવત પણ આવ્યો હતો. તે અર્જુનનો પુત્ર હતો. પાંડવોના લશ્કરમાં કેટલક કપિશાચો પણ હતા.

કૌરવોની તરફ રાક્ષસરાજ અલંબુષ અને તેનો સગો અલાયુધ હતા. એહયકા પાસે જે બક રાક્ષસને ખીમે માર્યો હતો તેનો ભાઈ અને પચાલ તથા

કોસલની ઉત્તરે હિમાલયમાં જે જટા રાક્ષસોનો ભીમે વધ કર્યો હતો તેનો પુત્ર અલંબુષ હતો. તે મધ્યશૃંગ વંશનો હતો એમ કહેવામાં આવ્યું છે. જે આ મધ્યશૃંગ અંગરાજ લોમપાદની ભૂમિમાં જે મધ્યશૃંગ રહેતો હતો તેજ હોય તો નેપાલ અને કૌશિકી નદીના સીમાડાપર આવેલા જંગલોથી અલંબુષ આવ્યો હશે. પાંડવો સાથે એને બેવડું વેર હતું એટલે તેણે કૌર-વોનો પક્ષ લીધો. કૌરવોના પક્ષમાં કેટલાક પિશાચો પણ હતા.

આ બધાં પૃથકકરણ ઉપરથી નીચે પ્રમાણે સાર નોંધે છે:

### પાંડવાના પક્ષમાં

મધ્યદેશમાંથી—પાંચાલો; મત્સ્યો, ચેદિ, કારુષો દશાણો, કાશી, પૂર્વકોસલો, પ્રતીચ્યો, માગધો અને વિધ્યાચળ તથા અરવલ્લીની આસપાસ રહેનારી નાના પ્રકારની જાતો:

પશ્ચિમમાંથી—ગુજરાતમાં અને ગુજરાતની પૂર્વ વસતા યાદવો.

પશ્ચિમોત્તરમાંથી—કેટલાક કેકેયો અને અભિસારો, દક્ષિણમાંથી—પાંડવો, કળ્યાંટકમાં વંસતી દ્રાવિડી જાતોના લશ્કર સાથે.

### કૌરવોના પક્ષમાં:

પૂર્વમાંથી: પ્રાચ્ય માગધો; વિદહેલો, પ્રાચ્યોત્તિષો, (ચીના અને કિરાનો સાથે) અંગો, વંગો, પુન્ડ્રો, ઉત્કલો, મેકલો, કલિંગો, ને અંધ્રો, એમનાં આસ-પાસ વસતી જાતોના લશ્કર સાથે.

ઉત્તરમાંથી: હિમાલયમાંથી ખુડી જાતો, પાંચા-લની ઉત્તર સિવાયના ભાગોમાંથી.

પશ્ચિમમાંથી: શાલ્વો અને માલવો.

મધ્યહિંદમાંથી: વડોદરાની દક્ષિણથી અને દક્ષિણ પૂર્વમાંથી યાદવો, અવન્તિઓ, માહિષ્મકો, વિદલો, નિપાધો ને કુન્તલો. દક્ષિણમાં એમની આસપાસ વસતાં જાતોના લશ્કર સાથે.

અુચ મુખ્ય પ્રન્તઓને 'યાનમાં લઈશું' તો ઠીક પડશે. પાંડવોની તરફ મધ્યદેશમાંથી પાંચાલો, મત્સ્યો, દ્રિષ્ટો, કાઠિયો, કાશીઓ. અને પ્રતિવ્ય માગધો; ગુજરાત અને તેના પૂર્વ પ્રદેશમાંથી યાદવો, અને પાંડવો, કૌરવોની તરફ ઉત્તર, દક્ષિણ-પૂર્વ બિહાર, બંગાળા, પશ્ચિમ આસામ, અને ગંગાઓની દક્ષિણના ગોદાવરી લગી વિસ્તરેલા પ્રદેશમાંનાં રાષ્ટ્રો; શૂરસેનો, વત્સો અને કેસલો-મધ્ય દેશમાંથી; શાહ્યો અને માલ્યા સાથે ઉત્તર અને ઉત્તર પશ્ચિમની પ્રન્તઓ; મધ્ય હિંદુસ્તાનમાંથી અવન્તિઓ અને બીજી પ્રન્તઓ.

હજુ પણ આ 'પૃથકકરણત્વ' ઉંડું નિરીક્ષણ કરીશું તો જણાશે કે પાંડવોને લીધે ઉત્તર, મધ્ય અને પૂર્વ હિંદની રહામે ગુજરાતના યાદવો ને દક્ષિણ મધ્ય દેશના શૂરસેનો અને વત્સો શિવાયની બીજી ગંધી પ્રન્તઓ પાંચાલો સાથે ભેડાઈ. ગુજરાતમાં યાદવો મધુરાથી આવ્યા હતા. એટલે વસ્તુતઃ દક્ષિણ મધ્ય દેશ અને પંચાલ એક તરફ અને આખું હિંદુસ્તાન બીજી તરફ કુરુક્ષેત્રના રણક્ષેત્રમાં ઝપાઝપી પર આવ્યું હતું. આ અન્યથા લેણું (Generalization) છે. એમાંથી કાંઈ મહત્વનો સાર નીકળવો નેહાયે, જે પક્ષમાંથી ખરે તે લેવાના દરેકને જે કારણો હતાં તે પાછળ નેહ ગયા છીએ.

નૃવંશવિદ્યાની દૃષ્ટિએ આ Generalization માંથી ત્રણ જાણતો તરી આવે છે: (૧) જે જે પક્ષમાં બુદ્ધાં બુદ્ધાં રાષ્ટ્રો આવ્યાં તેઓ એકજ વંશના નહોતાં; (૨) રાજાઓ લશ્કર લઈ લડ્યા આવ્યા હતા, લગ્નધંક પ્રન્તઓના નેતા તેમના વંશના રાજાઓ ઘણી વખત નહોતા પડતું તે પ્રન્તઓને જીતી તેમને વશ કરનાર વંશના તેઓ હતા એવું પણ જણાયું છે; (૩) સમગ્ર રાજાઓ પોતાની પાટોસની પ્રન્તને લશ્કરી નોકરીની દ્રજા પાડી શકતા.

હેડલી જાગત આ લેખમાં વારંવાર ગતાવવામાં આવી છે. ખેડેલી જાગતને ગાંધે વંશાવલિના પ્રકરણમાં

મધ્ય દેશનાં બીજા રાષ્ટ્રો કરતાં કારણો બુદ્ધા કુળના હતા એવો નિર્દોશ છે-એમનો રાજ ગમે તે કુળનો હશે. કૌરવોના પક્ષમાં બંગાળા અને આંધ્રિસાના જે લોકો હતા તે મેક્ષ ગણાતા હતા, એટલે મધ્ય દેશ અને વાયવ્ય પ્રદેશના તેમના મળતીઆથી તેઓ બુદ્ધા હતા. બીજી જાણતનાં દ્રષ્ટાંતઃ કૃષ્ણ અને લોચન વૃષ્ટિ સાતત વગેરે કુળો વિઝકુની આગમ્ય થોડા વર્ષ ઉપરજ ગુજરાતમાં ગયલા એટલે યુયુધાન અને ચેકિતાનનાં લશ્કરમાં વિદેશીઓ આવેલા. આ હકીકત યુયુધાનના લશ્કરના સંબંધમાં સ્પષ્ટ કહેવામાં પણ આવી છે. તેવીજ રીતે કૌરવોના મદદગાર કર્ણ અંગમજ છતાં અંગ નહોતો. પણ વંશ, કલિંગ, પુંડ્ર વગેરે રાષ્ટ્રો પર અંગતું સાવલોભ પણ હતું એટલે તેમને લડાઈના કારણ કે લડનારાઓ સાથે જરા પણ લાગતું વળગતું નહોતું, છતાં કર્ણ તેમને પોતાની હારે કૌરવો તરફથી લડવા તેમને તેડી ગયો હતો.

પાંડવોને મદદ કરનારાં રાષ્ટ્રો સગાં હતાં તેવું ઉદાહરણ આપીશું. પૌરવ વસુદેવે એદિ જીવ્યું અને ત્યાંના રાજા થયો અને ખેડેસના રાજ્યો તેણે સર કર્યા. એને પાંચ પુત્રો હતા. તેઓ એ પ્રદેશોમાં સ્વતંત્ર રાજા થયા અને એમનામાંના બેથી એદિ અને મગધના રાજાઓના વંશ ઉત્પન્ન થયા. વળી ધૃતરાષ્ટ્ર અને પાંડુની પિતામહી સચવતીને લાઈ પણ એનો એક પુત્ર હતો અને તેણે મત્સ્યનું રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું એવી હકીકત પણ વિચિત્ર રીતે કહેવાઈ છે,

આ ઉપરથી જે અનુમાન નિકળે છે તેને ડો. ગ્રીઅરસને હિંદુસ્તાનની ભાષાઓના સમીક્ષણ પરથી અને સર હર્બર્ટ રીસ્ટ્રીએ હિંદુસ્તાનના વતનીઓનાં માનવ શાસ્ત્ર (anthropology) ની રૂએ કુદેશ પરીક્ષણ ઉપરથી જે સિધ્ધાંતો તારખ્યા છે તેમના તરફથી સુદિ મળે છે રા. જા. ચિંતામણ વંશ પણ આ સિધ્ધાંતોને પોતાના મહાસારત અને સમાધ્યના અજ્યારને અંગે અનુમોદન આપે છે.

આ અનુમાન તે શું છે ? હિંદમાં આર્યો આવ્યા તે સામટા ન્હોતા આવ્યા પણ ખેડો એક તા-યદો આવ્યો અને પછી ઘણા વર્ષને અંતરે બીજી તાયદો આવેલો. આ બંને તાયદો વચ્ચે ખુનખાર સુધ્ધ ચાલેલું અને તેની હુકીત મહાભારતમાં વર્ણ-વાદ છે. પાંડવો તે ખેડાંથી આવેલા તાયદાના લોકો; કૌરવો તે પછીથી આવેલા આર્યો, બેશક આમાં પાંડવ કૌરવનો વિત્રાઈ સંબંધ ગપ જેવો લેખવામાં આવ્યો છે. \*

R.

## સહચારિણી.

સહચારિણી

ગરળી.

(નકુલપદો કુતારો કશુ કર ગયો રે—એ રાજ.)

સહચારિણી હતો મહારા કાન્તની રે,  
કાન્તની રે, ધર્મપાત્રની રે, સહૃદ  
કાન્ત મહારા પવિત્રતાનું ધામ રે,  
કંથ બહાલા નિધાનું નિધાન છે રે, સહૃદ  
રંક બાદાના ઉરના વિદ્યામ છે રે, સહૃદ  
મહારા હૈયા કેશ છતનાર છે જ એ, સહૃદ  
મહારા સોભાગ્યનો આધાર છે જ એ. સહૃદ  
મહારા આત્માના ઉદ્ધારનાર છે જ એ. સહૃદ  
જે જે કંદયોલુવાસના એ ઉરમાં ધરે,  
જે જે લોકોપકારી એ કામ આદરે,  
તે તે સોમાં રહું છું હું કાન્ત સાથરે. સહૃદ  
પદ્મે ધર્મતણા એમ આવશું રે,  
કંથ હૈયામાં હયું વિદ્યાવશું રે,  
અંતે સ્નેહના અંકચમાં મહાલશું રે, સહૃદ

ચન્દ્રગંધર્વ નર્મદાશંકર પંઢયા.

## શ્રીઓ શું માગે છે ?

પ્રેમને કારણે આથે સંબંધ કાંઈએ નથી,  
કારણ પ્રીતિનું પ્રીતિ-પ્રેમીની લક્ષ્મી એ બધી.



વારના આઠ ઘણા હતા તે વર્ષને તાપી  
નદીને કિનારે આવેલા એક સુંદર જંગલો-  
ના દરવાજામાંથી બાવીશકે વર્ષની યુવાન  
પારતી બાતુ નીકળી. રહામેના રસ્તા ઉપર થઈ નદિ  
તરફ વળી, એણે બદલુ રંગની સાડી ને સફેદ પોલકો  
પહેધાં હતાં, આ સ્ત્રી કે જેનું નામ નાજા હતું તે  
ઘણીજ ગમગીન ને વિચારમાં હોય એમ લાગતું હતું.

જે જંગલોમાંથી નીકળી હતી એ શાલીક હતી.  
આ જંગલો ઘણોજ સુંદરને બેડી બાંધણીનો હતો  
એને ત્રણ માળ હતા. ઉપર ત્રીજે માળે જે હોલ ને  
એક અગાસી હતી. અગાસી ઉપરથી નદીને સુંદર  
દેખાવ ઘણોજ રમણીય ને રૂચિકર લાગતો. આંગળ  
પાછળ આનાજનો સુંદર ખેતરને શાકની વોડીઓ  
હતી. તેમજ બીજા ચોટે દૂર નદીનાં જંગલો હતા.  
રહામે સુર્ય અસ્ત થતો તે વખતે હેને પ્રેકાશ  
જંગલો ઉપર પડતો અને ત્યારે તે રૂચી મહેલ  
જેવો જણાતો હતો, તેમ રાતે ચંદ્રના અંજ  
વાળાંથી પણ તેજ પ્રમાણે દેખાવ લાગતો. હતી  
આગળ પાછળનો ભાગ પણ સુગંધી પુષ્પને ફળ  
પ્રલથી ભરેલો હતો, બાગ જંગલોની ચારે બાજુથી  
સરખો હતો, એને ચાર દરવાજા હતા ને ચારે પાસે  
કુલનાં કુડાં ને મેડીની હાર એકસરખી કરી હતી.  
એક પાસે શુભાગ મોગશે વિગેરે સુગંધી પુષ્પો  
હતા ત્યારે બીજા પાસે આંગા, જાદામડી, લીંબુ વિગેરે  
ઝાડની સુંદર ઘડા હતી, તે છેક જંગલોના ઉપરનાં  
લાગને ખેડાંથી ગઈ હતી. એના ઉપર આસવેલ  
નાજવાથી તમામ ઝાડની ઘડામાં જવાઈ ગઈ હતી.  
જંગલો આગળે એક સુંદર દુવારો હતો, તેની સર

\* આ લેખમાં અક્ષરશ: તરખૂમો ન કરતાં જરૂરે  
પડી છે ત્યાં સ્વતંત્ર રીતે વધારા ધારણ કરવામાં આવ્યો  
છે.

આશરે બે હાથ ઉઘી હતી ને તે ઉપર મોર મુકેલી હતી, તેના મોઢામાંથી છુટતી હતી ને તેનું પાણી પાસે હોળમાં પડતું ! ને એ પાણી મુઠાંજે પડીએ માળામાં પાછા વળતાં ત્યારે પીતાં તેની સ્થામી બાબુએ રેતીમાં લોખંડના સ્થંભ નાખી એક ન્હાનો સરખો નેતરનો હીચકો બાંધ્યો હતો, દરવાજાની ઉપર પણ જાતજાતની સુંદર વેલ ચડાવી હતી, ખરેખર આ બાગને આ બગલો દેખાવમાં ઘણોજ રમણીય લાગતો ને એટલામાં એવો બીજો ન્હોતો જણાતો, આ બગલામાં રૂસ્તમજી શેઠ કરીને બારીસ્ટર રહેતા હતા, એમની ઉમર ત્રીશેક વર્ષની હતી તેઓનો ધંધો હાલ ધમધોકાર ચાલતો હતો ને ઘડીની પણ પળ નવરસા મળતી નહિ તેમ પોતે ઉત્સાહી પણ હતા.

વીલાયત ગયા ત્યારે રૂસ્તમજી કુંવારાજી હતા ને ત્યાંથી અઘ્યા પછીજ લગ્ન કર્યું હતું કે જે આપણે ઉપર કહી ગયાં તેજ નાનું એમની પત્ની હતી. વિલાયત ગયા ત્યારે એમને બીલકુલ નાનું ને છેલ્લી ગમી ન્હોતી પરંતુ લવિષ્યના ઉમદા વિચાર ને ઉમેદોને લીધેજ તેઓ ગયા હતા ને જેમ બને તેમ નાનું ને સુખી કરવાની તેમની ઉમેદ હતી. ને તે બર લાવવા પૈસાની ખાસ જરૂર હતી ને એ જણતા કે બારીસ્ટર થઇને આવીશ પછી હું મ્હારા ધંધામાં હીક કર્યું. નાનું ને ત્રણ લાખ ને જે બેડેનો હતી; જેનમાં નાનું ન્હાની હતી. મોટી પરણી ગઇ હતી. નાનાંના પપાનું નામ બરજેરજી હતું, તેઓ જેપારનો ધંધો કરતા હતા ને તેમાં સાડું કમાયા હતા. મુળ તો સુરતના પણ હાલ ધંધાને અંગે સુરખ રહેતા હતા. તેઓ અસલી વિચારના હતા, એટલે ઓકરા છેકરીઓના લગ્ન બેડા ને સારે ઘેર કરવા માગતા હતા ને એમણે કર્યું પચુ એમજ હતું. ફક્ત કુંવારી નાનું ને એક ન્હાનો એનો લાઇ જેજ હતાં બાકીનાંને સારે ઘેર પરણાવ્યાં હતા ને પૈસામણી સારી કરી હતી ને લીધી હતી, હવે નાનુંનાં લગ્ન કરવાની એમને ઉતાવળ હતી, રૂસ્તમ એમને

સાળીની ઓકરીના ઓકરા થતો હતો. એટલે એમને ઘેર વળતોવળત આવતો ને તેથીજ એમનોજ મરજી નાનું ને એની સાથે પરણાવવી એમ હતી. રૂસ્તમ ન્હાનપણથીજ હુશીયાર હતો. માળાપ ન્હાનો મુઠી મરી ગયાં હતાં તેને લાઇ જેન કોઇ ન્હોતું. કાકી હતી તે પણ થોડો વળત થયાં મરી ગઇ એટલે એને થોડાનું કોઇજ ન્હોતું, ફક્ત વળતોવળત આ માસને ઘેર ચાગ્યા કરતો હતો.

રૂસ્તમ વિલાયત ગયો ત્યાર પછી નાનું ને ઘણી તરફથી લાલચો અપાઇ હતી ને ત્યાં સુધી ન થોભતાં લગ્ન કરી જવા કહ્યું હતું. પરંતુ તેની તો રૂસ્તમ સાથેજ લગ્ન કરવાની ઇચ્છા હતી ને તેજ પ્રમાણે એણે બરજેરજીને કહ્યું. હતું: બાવા રૂસ્તમ આવશે ત્યારેજ મ્હારે લગ્ન કરવાં છે, નાનુંના મકમ કરાવ આગળ એમનું કંઈ આશ્ય નહિ, ને એમની ઇચ્છા પણ બહુ ન્હોતી.

ગ્રીયાબાની ઠંડી રુહવારે નાનું બેડી ઉઠી, ને હાથ મ્હોં ધોઇ આમથી તેમ કામે વળગી મધ, મ્હા પાણી પરવારી કપડાં બદલવાના એરડામાં ગઇ તે દિવસ બરજેરજીને ઘેર ધમાલ હતી. રૂસ્તમ વિલાયતથી આવતી મેલમાં આજ આવવાનો હતો, તેને લેવા બેટાર્ડીથીબર બધાં જવાનાં હતાં ને એની આખા ઘરમાં ધમાલ હતી. નાનુંએ ટુંકો ને કપાટો ઉઘલાવી સફેત સાડીને બદામી રંગનો પોલકો કાઢ્યાં. અડધા કલાકમાં કપડાં પહેરી તૈયાર થઇ આવી, જે વળત ધરના કોઇ પરવાર્યાં પણ નહોતાં. તરત એક પછી એક તૈયાર થયાં ને રૂસ્તમને તેડવાં ગયાં, નાનું ને રૂસ્તમે વિલાયત જતી વખત દેશમી રૂમાલ આપ્યો હતો તે એણે યાદગીરી ખાતે સાંધ્યો હતો એને જોઇ ઘણી વળત નાનું ચેતી ને છાતી સરસો દાખી પાછો સાચવી મુકી દેતી. દર અડધાડીથે કાગળ લખતી ને તેમાં 'બુલી ન જતા' એ ખાસ ફરીને લખતી.

રૂસ્તમને જતી વખત પણ એજ પ્રમાણે કહ્યું હતું.

રૂસ્તમની બંદર ઉપર પણ સુરતાન નાબ' રહ્યાની નજર ગંધ'ને જાનેયે એક ખીલ રહ્યામું બોયું ત્યાર પછીજ રૂસ્તમ ખીલ સાથે વાતોએ વળ્યો. નાબ'ના લાઇ પેસ્તને રૂસ્તમને હાર ગોરા આપ્યા. ને ખીલ'યે કુલની ટપ્પી કરી. ખરેખર આ દેખાવ ઘણાજ રમણીય લાગતો હતો. વીકટોરીયા કરી બંધાં ઘેર આવ્યાં. રૂસ્તમને આજે બરબોરેલ્-એ પોતાને ઘેર જમવાનું કહ્યું હતું. ને જગોરે ખાણ વખત લગનનું નકકી થવાનું હતું.

જમવા વખત થઇ, ખાણ તૈયાર થયું ને બધાં લોગાં થયા તે વખત નાબ'ના લગનનું નકકી કર્યું. ને બરેખર પંદર દિવસે લગન કરવાં એમ ધાર્યું.

આઠ દિવસ થયા. રૂસ્તમને આવે લગનની ધમાલ બરબોરેલ્ને ઘેર થઇ રહી હતી. નાબ'ના મનથી થતું કે આઠ દિવસ ક્યારે જાય ને લગનથી પરવારી રૂસ્તમ સાથે રહું. એક દિવસ એજ વિચારમાં બાગમાં એક નહાના લીંબડાના ઝાડ નીચે બેઠી હતી, હાથમાં ઝીણા રેશમના દોરા ને સોયો હતો તેટલી રૂસ્તમ માટે ટાઇ બરતી હતી, પરંતુ અત્યાદે હાથ ચાલતા નહોતા. તે પોતાનાજ વિચારમાં શુલતાન થઇ ગઇ હતી. એટલામાં પાછળથી કોઇયે આવી એના ખભા ઉપર હાથ મુકયો, ને તરત ચમકી તો રૂસ્તમને બોલે.

રૂસ્તમ—કેમ નાબ' ! આજ આટલા બધા શા વિચારમાં પડી છું કે આટલે વેર આવ્યો પણ હવે મારાજ નહિ પડીયું, ને હજી પણ કંઈ બોલતી છી નથી.

નાબ'—નહિ રૂસ્તમ ! મને બીલકુલ ખબરજ નહિ પડી કે હવે ક્યારે આવ્યા. હું હુમારાજ વિચાર કરતી હતી.

રૂસ્તમ—ખરે નાબ' ! ખરી વાત બૂઝીજ ગયો. હવે પુછું તેને જવાબ આપશે કે-એમ કહેતો

ખીસ્તામાંથી કંઈ કાઢવા મ'ડયો.

નાબ'—હાંરે ! શું છે બેસોને આવ બાંકડા ઉપર. કેમ આમ અધર થયે આવો છો ? હું તમારી કેવારની રાહ બોલા કરું છું ને.

રૂસ્તમ—લે બોલ, આમાંથી કંઈ વીંટી હવે પસંદ છે. કબી નાબ'ના હાથમાં સુરતા બાંકડા ઉપર બેસી વાત શરૂ કરી.

નાબ'—હાલા રૂસ્તમ ! હવે તો રાજજ બસ ખરચ કર્યા કરો છો. એમ તે કેમ કાવશે.

રૂસ્તમ—ડીઅર નાબ' ! હવે તું એ કીકર ન રાખીશ. આ તો ખાસ ખરચ કરવું બોધ્યે ને કરું છું, છતાં હારા સુખને માટે ને યોગ્ય હશે તે ખરચ તો કરીશ. હારે કાંઈજ કીકર કરવાની નથી.

નાબ'—એ ખરું પણ જુઠું જણાય છે કે મને સાદો અને સ્વચ્છ પોશાક શીવાય વધારે બીજી આગળ પડતી દેશનનો પ્રીશીયારી ગમતી નથી.

રૂસ્તમ—હાલી ! હારે માટે હું પૈસા ખર્ચીશ. નકામી બોટી દેશન મને નથી ગમતી પણ હારા સુખને વાસ્તે હું હવે પુછવાનો નથી. આજ હવે કયાં સુધી આ તકરાર ચાલશે.

નાબ'—જરા લાડતી તેમજ હસતી કબીની અંદરની વીંટીઓ જોવા લાગી ને હલકી સાધારણ વીંટી કાઢીને રૂસ્તમના હાથમાં મુકી.

રૂસ્તમ—નાબ' તું તો એવીને એવીજ રહી. આ વીંટી શું તને ગમી ? એ તો હું નહિ પસંદ કરું. બીજી કાઢ.

નાબ'—ચો ત્યારે હવે મને પસંદ હોય તે મને પસંદજ પડશે.

રૂસ્તમે તરતજ એક કીમતી વીંટી કાઢીને આપી, લે મને તો આ પસંદ છે.

નાબ'યે હા નાં કરતાં તે વીંટી કણુલ રાખી ને જાને ખીલ વાતોએ વળ્યો. થોડો વખત લગનની વાત કરી જાને છુટા પડ્યાં. રૂસ્તમ દરવાજા તરફ વળ્યો ને નાબ' ઘરમાં પેરી. બ'ગલાનાં પગથીઓ

ઉપર પગ સુકતાંજ નાનંનો ન્હાનો લાઇ સોરાળ મળ્યો.

સોરાળ—કેમ નાનં આજતો છે? ખુબ વાર સુધી રૂસ્તમજી બેઠે વાત કરીને થુ? વીંટી કંઈ ગમી?

નાનં—સોરાળ! તું કયા વેર આવો રહેવાનો? હજી હારી મશકરી કરવાની રીત ન ગઈ.

સોરાળ—એમ કંઈ બોલે છે. નાનં! કંઈ ન્હોતી વાત થઈ વીટીની, બોલ બેચે, વળી છે હલકી પસંદ કરીને રૂસ્તમે ત્હને ના કહી,

આ બંધી વાત પેસ્તનની વહુ શીરીન રૂમાલ સુધતાં સાંભળતી હતી તે એકદમ બોલી ઉઠી.

શીરીન—કેમ નાનંબાઈ! સારી સુકીને ખોટી પસંદ કરીને ઘેરમાં અત્યારથીજ ઉગારે કરવા માંડ્યો કે?

નાનં—ત્હમે બલેણ કે મને એવું નકામું પેરુય પસંદ નથી.

શીરીન—બાવાજી અપાવે તો લો કે નહિ લો. નાનં—તેં પછુ નહી લવે. મ્હને શોખજ નથી.

શીરીન—ત્યારે અંત શો આવ્યો? રાખી કંઈ? સોરાળ—કીમતી. રૂસ્તમજી શેઠ બંધ એવા છે કે?

શીરીન—રૂસ્તમજી શેઠ અત્યારથીજ તમારે માટે ગાંડા થયા છે ખરું ને? એમ કહેતી લાભી નણુંદને વાંસો થાંબડતી અંદર ગઈ.

નાનં—પણ શરમાતી ઘરમાં ચાલી ગઈ.

એક રહ્યાં રાત્રીના સાત વાગે આલબેસ ખાજં આગળ ગાડીઓની ધમાલ ચાલી પડી હતી. આખો આલબેસ ખાજ રોશબાઈથી શોભાયમાન હતો. થોડે થોડે છેટે કીરમન લાઈટના સ્થંભ નાખ્યા હતા. પુલના તોરણથી શોભાયમાન બનાવી દીધો હતો. પેસતાં શરૂઆતમાં બેન્ડ રખાવ્યું હતું જે કોઈ ગાડીમાંથી ઉતરી દરવાજામાં પેસતું. તેને સલામી અપાતી હતી.

વચ્ચે મેકાનમાં ખુરશીઓ નાખાયેલી હતી, ત્યાં બેમને ઠીક પડતું ત્યાં આવનાર બેસતા હતાં. પેસતાં રહ્યાં રાખી પાસ હોલમાં લેમન, આઈસ વિગેરે રખાવ્યું હતું. જમણી પાસના હોલમાં લગન ધવાનું હતું. એ હોલ પુર રોશબાઈથી ઝગઝગીત હતો, ને તેજ પ્રમાણમાં ફરનીચર ગોઠવ્યું હતું.

વચ્ચે નાનં ને રૂસ્તમ બંને ઉભાં હતાં. ગળામાં ફુલના હાર પહેર્યાં હતા, ત્હેની બેઠન લાભી વિગેરે આવનારને લેવા તથા એક બીજા સાથે ઝોળખાણ કરવામાં સુધાયાં હતાં. ન્હાનાં છોકરાં સુંદર પોશાકને બેવાનું દેખીને આનંદમાં એક બીજા સાથે રમતાં હતાં. અંદર લગન ક્રિયા શરૂ થઈ. ખડારથી બધા અંદર આવવાં લાગ્યાં. આ હોલની ખડારીઓ ગીરઃ ગામ ટ્રામ ટર્મીનસ જવાના રસ્તા ઉપર પડતી હતી. ખડારના લોકો ઉંચા થઈ ખડારીમાંથી બેવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા, પણ ફક્ત વર કન્યાનાં માર્યાજ દેખાતાં હતાં. આજનો દેખાવ ઘણોજ રમણીય ને દમામ ભર્યો હતો તેથી જે કોઈ એ રસ્તે થઈ જતું તે પાંચ દસ મીનીટ કે પા કલાક ત્યાં ઉભુજ રહેતું.

પ્રકાશની સાથે ત્યાં આંતેલ બાનુઓની સાડી. ઝાનો ઝગઝગટ ને છોકરાની ટોપીઓ વિગેરેની રમતથી આકાશમાં જેમ તારાનો અગ્રકાંડ લાગે તેવી રીતે આલબેસ ખાજે પાંચ ઝગકી રહ્યો હતો.

લગન પુરાં થયાં બેન્ડ શરૂ થયું. વર ને કન્યા આશીર્વાદ લેવા ગયાં.

એમને એમ થોડો વખત ગયો. બાર વાગ્યા ને બંને વરવંદુ એક શબ્દગારે ખાગીમાં બેસી પોતાને ઘેર ગયાં. એકાદ અઠવાડિયું રહી બંને સુરત આવ્યાં. રૂસ્તમનો ખેલેથીજ સુરત રહેવાનો વિચાર હતો તે નાનંને રૂસ્તમે જણાવ્યો હતો, ને નાનં પણ તેમ કરવા ખુશી હતી.

સુરત આવ્યા પછી તેઓ ઘણાજ આનંદમાં પોતાનો વખત ગાળતાં. રૂસ્તમ જેમ બંને તેમ નાનં ને ખુશી-રાખવા તેની પાસે ને પાસે રહેતો ને એને જરા પણ દિલગીર રહેવા દેતો નહિ.

આમને આમ છ મહિના ગયા. વખત ગયો. મ તેમ રૂસ્તમ પોતાના ધંધામાં મગ્ન થયેલા રહેવા ગયો. ને ઘરમાં ન રહેતાં પહારને પહાર રહેતો.

રુહવારે ઉઠીને નાનું સાથે રહ્યા નારતો લેતો તે કંક રાત્રે આવતો; ત્યાં સુધી ઘેર ન આવતો.

આથી નાનું વધારે ને વધારે દિલગીર રહેવા લાગી ને આતુ' કારણ રુહમજી શકી નહિ, એ પણ હવે રુહવારે રૂસ્તમ પહેલાં નારતો કરી લેતી ને કોણ જાણે ક્યાં જતી તે જાણે દિવસે રુહવારે દેખાતી.

આપા આ જોઈને વિચારમાં પડી કે જાણ દર-રોજ ક્યાં જતા હશે. આખા દિવસમાં જીવકુલ દેખાતાં જ નથી. રૂસ્તમ પણ રુહવારે નારતો ઉપર નાનું ને ન દેખતો એટલે જોયાર દિવસ એમ ધાર્યું કે મોડી ઉડતી હશે.

પરંતુ હમેશાં આતુ' યવા માંડ્યું એટલે એને પણ નવાઈ લાગી. જ્યારે આપાને પૂછ્યું ત્યારે કહ્યું કે એ તો રોજ રુહવારનાં પહેલાં ઉઠીને આમ કંઈ જાય છે.

રૂસ્તમ—ત્યારે તું કાંઈ લેખી સાથે નથી જતી ?

આપા—શેઠજી હું તો રોજ કહું છું પણ તે ના પાડે છે ને એકલાં જ જાણ સાહેબ જાય છે.

તે પછી રૂસ્તમ તપાસ કરી કે આતુ' કારણ શું ? તે ઘણી વખત એની પાછળ જતો પરંતુ તે એવે રસ્તે જતી કે એના પતોજ લાગતો નહિ. માણસો પણ પાછળ જઈ જઈ તપાસ કરી આવતા પણ લેનો. પતોજ લાગતો નહિ, તે કોની સાથે જાય છે તે પણ જાણ નહિ પડી. એક દિવસ રૂસ્તમને વિચાર આવ્યો કે છુપી પોલીસના અમલદાર અનુ-મીયા છે લેને કહું; તે તપાસ કરી આપશે, કારણ ઘર-નાની હવે શોધી કાઢવાની હીમત નહોતી.

અનુમીયાં ડીટેક્ટીવને. પોલીસને ખાલી વાત કરી. અનુમીયાં સમજી ગયો. જાણે દિવસે અનુમીયાં એ તપાસ શરૂ કરી. સવારમાં ઉઠી નાનું બેવી

પહાર નીકળી કે તરત અનુમીયાં લેની પાછળ ગયો; સીમાને સીમા જતો હોતો ત્યાં નાનું વળી એટલે લેની આગલા ખાંચામાં યથા રહ્યોની બાજુએ નીકળ્યો. નાનું આગળ ને એ પાછળ એમ ચાલતાં હતાં. નદીના કીનારા ઉપર થઈ નાનું પોતાના ખગલામાં દાખલ થઈને અનુમીયાં વિચારમાં પડ્યો કે એના એજ ઘરમાં પાછી આવી પણ તે ભૂલ હતી. ખગલાના પાછલા ભાગમાં થઈને ત્રીજે માળ અગારી પાસેના ચોરડામાં ગઈ ને એક દોલીઓ પડ્યો હતો લેના ઉપર પડીને ડસકે ડસકે રેવા લાગી,

તરત અનુમીયાં પાછો ક્યાં ને રૂસ્તમને તેડી લાવ્યો. નાનું રહ્યાની આંગળી કરી કહ્યું: 'જુવો શેઠ લાવો હવે ધનાંસ.'

રૂસ્તમ તો આ જોઈ વિચારમાં પડ્યો, કે આંશુ ? ખરી વાત કે ખોટી અનુમીયાંએ કહી. તે પહેલી તો ખરી ન માની હવે ખાતરી થઈ કે આમ હશે. અનુ-મીયાં પછી આવીશ કરીને ગયો.

નાનું વાત થતી સાંભળીને ચમકી કે કોણ છે ? રૂસ્તમ નાનું પાસે જતાં જોતી ઉઠ્યો.

રૂસ્તમ—નાનું રોજ તું હાઈયાં આવતી કે ? મને ખાતરી પડીવરાવી માર્યો, કેમ લેને હાઈયાં દિવસ વેર ગમતું.

નાનું—ઠીકરે રૂસ્તમ ખરી વાત છે. પરંતુ યાદ છે કે લગત થયું ત્યારે રહ્યો છું કહેલું ને ત્યારે તો તું દિવસના દિવસ વેર રહ્યો પાસેથી ખસતો જ નહિ. રહ્યો ત્યારે દરરોજ કહેતો કે તારી પાસેથી દુર મને જીલકુલ જવું ગમતું નથી, ને પહાર જતો પણ તરત ઘેર પાછા વળતાં ને આતો કલાકોની કલાક હું ક્યાં છું ને શું કરું છું, લેને લેને ખાંસ ખી નથી કેવું નવાઈ જાયું ! વિદાયત બેવે દુર ગયાં ત્યાં જો મને નુંભવા ને ધંધાને અંગે સંવજ વિચારી સુકી શું ? દરેક જણ પોતાની પતની તરફ આ પ્રમાણે વર્તતા હશે કેમકર કરું છું કે ધંધા સુકીને એમરે માટે ગાંધ ન થયું. પણ કંઈ તો લાગણી રાખવી જોઈએ. આપો દિવસ ધંધામાં રોકાવ. રહ્યો કંઈ



વળત મળે ત્યારે મેળાવડામાં કે કલગોમાં જાયો,  
રાંત્રે કોઈ સ્ત્રીને ઘેર જાયો યા ઘેર તેડી લાયો  
ત્યારે હમારી સાથે તુમે ક્યારે વાત કરવાના. માફ  
કરજો વ્હાલા રસ્તમ ડીઅર! પણ ઘણા દિવસની ગલરા-  
યતી આજ જેમ મોલાયુ. તેટલું જોલી રસ્તમના  
ખલા ઉપર માથું નાખી દીધું. તેટલામાં અનુમીઆં  
ડીટેકટીવ આવ્યો.

અનુમીઆં—શેઠજી છે કે; રસ્તમે જવાળ  
દીધો ને અંદર મોલાવ્યો

રસ્તમ—કેમ મીઆં ક્યાં જઈ આવ્યા,

અનુમીઆં—આવાજ કામમાં. શેઠ હમારે તો  
એવું એ. શેઠ ઇનામ આપો.

રસ્તમ—મીઆં શું આપુ, જોલો.

અનુમીઆં—શેઠ મને શું પુછા? છે ને ઠીક  
લાગે તે આપો.

રસ્તમ—નહિ તુમે કહોને. આ કામ એવું શું  
ભારે છે?

અનુમીઆં—શેઠ જણ્યા પછીજ કે? નહિતો તુમે  
વિચારમાં પડી ગયા હતા કે આનું શું કરવું. હવે  
નરમ મોલોછો. શેઠજી ખાત્રી રાખજો કે તુમને આ  
શું ભુલભુલવણી છે તે ખગર નજ પડત.

નાન—રહારા રસ્તમનો રનેહ મળ્યો એથી આ  
વધારે નથી. લ્યો મીઆં ચાલો એમ કહીને પોતાને  
હાથેથી માણેકની કીમતી ખગડી હતી. તે કાઢી દેશ.  
પુણી થાઓ જાયો,

મીઆં પુણી થતો ચાલ્યોજ ગયો, તે-રસ્તમ  
આ ખંડું નોંધ રહ્યો.

નાન—વ્હાલા રસ્તમ, નવાઈ જેવું કંઈજ નથી.  
આટલા દિવસ હું એમ ધારતી કે હવે રહારાથી  
રસ્તમ કંટાળ્યા છે. પહેલાં મેં શરૂઆતમાં હમારી  
લાગણી દુર કેમ થઈ એ જાણવા ઘણુંજ કાંકાં માર્યા  
પણ હવેનું કંઈ પણ કારણ લાયક લાગ્યું નહિ એથી  
દીલગીર થઈ, મહે આ રસ્તો સોધ્યો. દરરોજ રહવાર્યા  
પાત ઘેર હાથમાં સુતે સુતે રડ્યા કરતી ને રાત્રે

હમારી પધારીમાં સુતા પછી આવી. સુઈ જતી ને  
રહવારે પાછી ચાલી જતી. આટલું ક્યાં છતાં પણ  
તુમે મહારે માટે કંઈ પણ કરો છોકે નહિ તે મારે  
જાણવું હતું પણ કંઈ ખગર ન પડી છેવટ મહે હમારે  
માટે ઘણોજ ખોટો વિચાર કર્યોતો અને એથી વ્હાલા  
રસ્તમ, હું તારી પાસે માફ માગું છું.

હવે કોઈપણ દિવસ હું તારે માટે એ વિચાર  
નહિ લાવું.

રસ્તમ—પણ નાન! એટલામાં તુને આ શું  
સુજાયું કે ખગડી આપી દીધી.

નાન—વ્હાલા રસ્તમ, તારો રનેહ હશે. તો  
આવી ઘણી ખગડી રહને વધારે કીમતી નથી. ડીઅર  
રસ્તમ એવી હુબરો ખગડી આવશે પણ રસ્તમનું  
ગયેલું વ્હાલ ને વફાદારી ફરી ન મળે.

આજેજ રસ્તમ પુણી થયો: રત્રી મળેતો આવી.  
જ મળજો. તરતજ રસ્તમ મીઆંની પાછળ જઈ જાયતી.  
રકમ આપી ખગડી પાછી લાવ્યો ને નાનના હાથમાં  
સુકી. ખન્ને રનેહ ને આનંદની વાતોમાં શુંથાયા.

શાન્તિ કુટિર;

શાન્તાંકજ.

નૂતન વર્ષ હૃદયદાર.

ગજલ.

અનુપમ આત્મ ભાવોદ્ધી-હૃદય પદને રસે રસવું.  
સુરાગી વર્ષ આ નવલું, મુખારક હો! મુખારક હો! ॥ ૧ ॥  
કાક કિરણો સુધા સ્વપ્નાં, અમી ભરતાં પ્રભાકરમાં,  
અને રી કોર્તિ ઉગ્રવતાં. મુખારક હો! મુખારક હો! ॥ ૨ ॥  
અમારા આર્થ ગૌરવમાં વર્ણિતની વિભૂત દષ,  
દિગ્તિ દિવ્યતા ભરતાં મુખારક હો. મુખારક હો. ॥ ૩ ॥  
જનેતા જન્મ ભુગિને. સ્વદેશી આર્થ બંધુની.  
સુભગ સદ્ભાવના ધરતાં. મુખારક હો. મુખારક હો. ॥ ૪ ॥  
વપુ સુખ સંપત્તિ સાધન. અને શુભ સંતતિ તન મન  
મુક્ત પ્રેમતા પામી. મુખારક હો, મુખારક હો ॥ ૫ ॥  
સ્વદેશીને વિદેશીનાં ભણી મુગ ભંડના ભાવો.  
અમોલ્ય એકવ આદરવા. મુખારક હો. મુખારક હો ॥ ૬ ॥

(કાસરવાલા)

## ઉછરતી પ્રજા તરફ વિદ્વાનોનું કર્તવ્ય.

સા. ૬. મોદી, પ્રો. ગોપાલ અને બાણ અર-  
ગીન્દ ઘોષ એ બહુજી જુદા જુદા પ્રકાર-  
ના મનુષ્યો છે, પણ એ વચ્ચે એક બાબત બહુ સાર  
મૂળને કેહે છે કે “વિદ્યાર્થીઓને સંભાળમાં લેવા.”  
કોઇ પણ પ્રજા ભવિષ્યમાં ઉન્નત થવા ઇચ્છતી હોય  
અને જગતની મહાન પ્રજાઓમાં ઉચ્ચ દરજ્જે પ્રાપ્ત  
કરવા ઉત્સુક હોય તેણે ઉછરતી પ્રજા તરફ બેઠકાર  
રહેવું ના ભેષ્ય.

નિશાળો અને કોલેજોની કેળવણી બહુ વધી  
ગઈ હોય એમ કેટલાક ધારે છે પરંતુ આંકડા ભેષ્ય  
એ કોઇ બોલતા નથી. આપણા દેશમાં સો છોકરામાં  
૧૦ છોકરા ભણેલા છે અને ૯૦ તદ્દન અભણ છે.  
અને છોકરીઓમાં તો ૧૦૦૦ એ ૧-૭ ભણેલી છે!  
આવી સ્થિતિ છે ત્યાં હરેક દેશહિતચિંતકનું કર્તવ્ય  
છે કે તેઓએ જ્ઞાન અને કેળવણી વધારવા પ્રાયત્નો  
પ્રયાસ કરવા. ભેષ્ય; રૂબે રૂબે નિશાળો નીકળવી  
ભેષ્ય અને જ્યાં સુધી એક પણ બાળક ભણ્યા  
વગરનું રહે ત્યાં સુધી પોતાનું ભણતર વૃદ્ધા સમજવું  
ભેષ્ય. પ્રાથમિક કેળવણી મંદિત અને ફરજિયાત કરાવ-  
વા બેટલી રાજકર્તાની શુભશ ના હોય તો પ્રજાને  
એ એ કાર્ય પ્રથમ અગ્રયનું હોવાથી એને જરૂરતા  
ધન, એકસંપ અને સુવ્યવસ્થા તૈયાર કરવાં ભેષ્ય.

માધ્યમિક કેળવણી અને ઉચ્ચ કેળવણી લેવા  
પણ એઓ લાયક હોય તે બધાંમાંથી. કોઇ પૈસા વગર  
ભણતો ના અટકવો ભેષ્ય. રોકાલરશીપ, ધનાયો,  
પુસ્તકો અને મંદિત ભોરશીંગો સંપ્રદાય ધ નીકળવી  
ભેષ્ય અને ઔદ્યોગિક અને વિજ્ઞાન શાસ્ત્રની ખાસ  
શાખાઓ માધ્યમિક અને ઉચ્ચ કેળવણીના વર્ગોમાંથી  
નીકળવી ભેષ્ય. આ યુગનો આર્થિક વર્તનો કેળવણીનો  
મહાન પ્રશ્ન બહુ સમજાતાથી ધરવાનો પ્રશ્ન હવે  
આવી પહોંચ્યો છે. એ બધું થવાની હવે શરૂવાત

જરૂર થવી ભેષ્ય, પરંતુ દર્મીયાન હાલના ભણતા  
વિદ્યાર્થીઓ અને બાળાઓ ભવિષ્યમાં સારા  
નગરજન નીવડે; સદાચારી, સ્વદેશહિતચિંતક,  
વિદ્વાન અને કર્તવ્યનિષ્ઠ થાય એવું કરવાની ફરજ  
હરેક વિદ્વાન સમજન અને સન્નારીને માથે હાલમાં  
પડેલી છે. આધુનિક નિશાળો અને કોલેજો માત્ર બુદ્ધિ  
ખીલવાનું અથવા એથીએ ઉત્તરતું જુદા જુદા  
વિષયોની માહિતી મળતોમાં કાંસવાનું કામ ધણે ભાગે  
કરે છે, અને ૪૦-૫૦ વર્ષમાં ઉચ્ચ કેળવણીના પ્રતાપે  
આપણા દેશમાં ઘણા મહાન પુરુષો ઉત્પન્ન થયા છે  
એ ખરું, છતાં એ કેળવણીનો લાભ લઇ શક્યા  
હોત તેના કરતાં ઘણા ઓછા આપણે લીધા છે. આ  
બહુ શોકકારક ઉદગારો છે પણ ખરા છે. “Of all  
sad words of tongue or pen the saddest  
are these “It might have been.”

ત્યારે મારે જે મુખ્ય કેહેવાનું છે તે હવે કહું  
છું. કોલેજ અને હાઇ સ્કૂલમાં જે કેળવણી વિદ્યાર્થી-  
ઓ લે છે તેને જરાક પહારથી મદદ કરવાની જરૂર  
છે. એ કેળવણીની વિરૂદ્ધ કંઈ કંઈ કરવાની જરૂર  
નથી પણ એને સંપૂર્ણતા આપવા માટે પહારથી  
સહાય આપવી જરૂરની છે. મુખ્યમાં જેવી રટુંન્ટસ  
પ્રધર હુડની સંસ્થા છે અને કલકત્તામાં જેવી જાન  
સોસાયટી છે તેવીજ નતની સભાઓ શેડરે શેડર  
અને ગામડે ગામડે સર્વ સ્થળાના વિદ્વાનોએ પોત  
પોતાના સ્થળની શક્તિ અનુસાર કાહાડવી ભેષ્ય.  
એમાં સામાન્ય રીતે નીચેનાં નિયમો રખાય તો સાફ:

૧. સદ્ગુરુઓ અને વિદ્યાર્થીઓ એ સભાના  
સભાસદો થઇ શકે. (મોટા સભાસદો અને ન્હાના  
સભાસદો.)

૨. ન્હાના સભાસદોની ફરજો:—અ નિશાળ કે  
કોલેજનો અભ્યાસ સરસમાં સરસ રીતે કરવો અને  
કોઇ પણ વિષયમાં કચાશ રહેવા દેવી નહીં. ફ નિ-  
શાળના લેસન ઉપરાંત કોઇ પહારતું વાચન  
રાખવું. મોટા સભાસદોમાંથી એક મુખ્ય સભાસદ

એક ન્યુસપેપર અને એક માસિક પેસેંદે કરી આપે તે નિયમિતપણે વાંચવું અને તેજ પ્રમાણે પુસ્તકો પણ વાંચવાં. નિશાળના અભ્યાસમાં બહુ વળને જાય એવું હોય અથવા પરીક્ષાઓ ચાલતી હોય તેવી વખતે આ વાંચન અધૂરું રહે તો હરકત નથી પણ સ્વતંત્ર્યોમાં ખાસ વળત ઉપરના વાંચનને માટે રાખવો. ક. વિદ્યાર્થીઓએ અંપશબ્દ કદી બોલવા નહીં; ઝીડી, ભાંગ કે ખીલ માદક પદાર્થોનું તથા કોઈ પણ બતતનું વ્યસન રાખવું નહીં; જીલ્લું બોલવું નહીં; અને નિયમિત રીતે ટાઇમ-ટેબલ કરીને વળતને સંતુલ્યોગ કરવો. ડાયરી રાખીને પોતાના વળત કેવી રીતે ગાળ્યો તેની નોંધ કરવી અને પોતામાં ભાઈ ભાંડુ તરફ, માળાપ તરફ તથા શિક્ષકો તરફનાં કર્તવ્યો ગણગણ બજાવવાનો પ્રયત્ન કરવો. દરરોજ કસરત કરવી અને પોતાના વાંચનનો લાભ સલાસદોને અને મિત્રોને પરસ્પર આપવો.

મોટા સલાસદોની ફરજો:—મોટા સલાસદોએ પોતાનામાંથી એક બે સલાસદોને મુખ્ય સલાસદો પીઠિવા; તેઓએ ન્હાના સલાસદોના સહવાસમાં રહેવું; એમનામાં વિદ્યાને માટે રસ ઉત્પન્ન થાય, જ્ઞાન પિપાસા વધે અને સદ્ અભિલાષો ઉત્પન્ન થાય. એવા પ્રયાસો વારંવાર કરતા રહેવું. ન્હાના સલાસદોના શિક્ષકો અને માળાપોની ઓળખાણ કરવી અને વિદ્યાર્થીઓના સંબંધી બધી બળદે રાખવી; અને માળાપ તથા શિક્ષકોને કહેવી. એમની ફરજો સલાસદો નિયમોમાં બતાવ્યા પ્રમાણેની પાળે છે. કે નહીં તે જોતા રહેવું અને ના પાળતાં હોય તો પગાવવા પ્રેમપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો.

મુખ્ય સલાસદો અઠવાડીયામાં એવાર ન્હાના સલાસદોની સલામોલાવી ત્યાં ન્યુસપેપરના વિષયોને લઈતો, માસિકોને લગતો અને એવાજ ખીલ અગત્યના વિષયો ચર્ચવા. અને વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવા. સાહિત્યમાંથી ઉત્તમ પુસ્તકો બતાવવાં; એમાંના વિષયોની રસ પટે એ

રીતે સમજણ પાડવી; સારાં કાવ્યો, વાંચી સંભળવાનાં અને વિદ્યાર્થીઓની રસવૃત્તિ ઉજવાય, એમનાથી ઉચ્ચ આનંદ શું છે એ સમજાય અને સૃષ્ટિ સૌંદર્યમાં અને ઈશ્વરની લીલામાં મન પરોવાય એવી તજવીજ કરવી, જીવન ચરિત્રો, ઇતિહાસ અને ભૂગોળ, ખગોળ તથા વૈજ્ઞાનિક વિષયોમાં રસ પડે એવાં ભાષણ પ્રસંગોપાત મોટા સલાસદો પાસે અથવા પહારથી વિદ્યાનો બોલાવીને અપાવશવવાં. ગાને ત્યાં મેલક લેન્ટર્ન તથા ચિત્રોની મદદ લેવી.

વર્ષમાં બે ત્રણ વાર ગદ્યા સલાસદોએ પીકનીક પાર્ટી કે એવા કોઈ નિમિત્તે પહાર-દર કોઈ એવા લાયક સ્થળે જવું. તે ત્યાં ગાંધી દિવસ જ્ઞાન સાથે ગમ્મતમાં ગાળવો. વિદ્યાર્થીઓ મોટા થતા જાય તેમ મોટા સલાસદોના વર્ગમાં જઈ શકે અને ખીલ નવા, વર્ષોવર્ષ આવી સંસ્થામાં લેવાય.

આ રીતનું અથવા ચાને મળતું કોઈ કાર્ય હાલના વિદ્યાનોએ કરવા જેવું છે અને ઉજવણીની ગાબતમાં મોં ઉપર કહું તેમ ફરજિયાત પ્રાથમીક ઉજવણીની ગાબત મહાન આત્મસાગ આપી બધા દેશ તૈયાર ના થાય ત્યાં સુધી આપણી છેક પાસેનું કર્તવ્ય હાલના વિદ્યાર્થીઓને સંભાળમાં લેવાનું છે તે આવી કોઈ રીતે ગની શકે.

The best thing is to do the next thing that lies before us to be done and not to be bad astray into Utopian regions by quaiatie dreams."

આપણી છેક નજદીક જે કાર્ય કરવાનું પડ્યું છે તેજ કરવું તે ઉત્તમ વાત છે. અને ગંગા માર્ગનાં શોખચંદલી જેવાં સ્વપ્નામાં દોરવડ જવું એ ઉચિત નથી.

તા. ૬-અમદાવાદ } હરિપ્રસાદ વ્રજરાય દેશાઈ.  
ગાંધીયા. } એલ. શ્રી. પી. એન્ડ. એમ.

## વિચારો વાલક.

હેન્ડ-? "૧૮૬

"One generous feeling, one great  
Thought, one deed,  
of good, ere night, would make life longer  
Than if each year, might number a thous-  
and days,  
Spent as is this by nations of mankind.  
We live in deeds, not years, in thought  
not breaths,  
In feelings not in figures on a dial.  
We shou'd count time by heart throbs  
He most lives,  
Who thinks most, feels the noblest, acts  
the best."  
Phillip Janies Bailey.



કથા કહવાનાં મંત્રક નથી. હલપકના દુઃખલ  
વળતે, ના. સરકારે તરફથી અન્ધાન મળે,  
એકાદ ખિતાબ અગર ચાંદ મળે, લોકો વાહ વાહ  
કરે તેવી આશાથી અમદાવાદનાં અનાથાશ્રમોમાં,  
દુઃખલોનાં બાળકો ઊપર ધણું માણસ જનસેવા.

મનુષ્ય જાત આમાન્ય રીતે પોતાનો સમય  
ગણે છે તે મુજબ એક દહાસ દિવસનું વર્ષ ગણવા કરતાં  
દસજ એક સઘર્ષ થાય તો તે વધારે લાંબું જીવન  
ગણવા સમાન થઈ પડે. આપણાં જીવનની તુલના જાણી  
નહિ પણ કાર્યથી, આસોચવાસથી નહિ પણ વિચારથી,  
સમયના વધવાથી નહિ પણ લાગણીથી થતી જોઈએ.  
હૃદયની લાગણીથી આપણે કેમયની ગણના કરેલી જોઈએ.  
જે વધારેમાં વધારે, વિચાર કરે છે, વધારેમાં વધારે જેને  
લાગણી થાય છે, જેનાં આચરણ સર્વોત્તમ છે તેણેજ  
વધારે લાંબુ જીવન ગણવું કરી. સમય, વિલપ જેમું એવું.

ઉકાવતાં. આ પણ છેક વળોડવા જેવી પ્રવૃત્તિ નહોતી.  
એ રીતે પણ લોક સેવા થતી. યશની અપેક્ષા વગર  
નિઃકામ કર્તવ્ય કરનાર મનુષ્ય વિરલ હોય ત્યાં આવાં  
માણુચની પણ જરૂર રહે છે.

આ સમયે ગુજરાતમાં દુઃખલોનાં વાસ હતો.  
અમાજ પાણીની મોઢવારી અને પૈસાની આમીથી  
હબારે લોકો ભૂખમરો વેઠતાં હતાં, ઘાસ ચારો નહિ  
મળવાથી, સેંકડો મરણ પામતાં હતાં. માણુસો પણ  
ઢારને મોતે મરતાં હતાં.

આ આપત્તિની અમદાવાદના એક સામાન્ય  
સ્થિતિના સમજન ઉપર ધણી અસર. થઈ આવી.  
તેની પાસે હબારે બારસો ફિપિઆ હતા. લોકોનાં-દુઃખ  
જોઈ એવું હૃદય એટલું દ્રવીભૂત થયું કે, સાધારણ  
રીતે એક કમાનાર ને પાંચ આનાર તેવાં કેટલાંક મજૂર  
કુટુંબોના પૂરતી રીતે નિર્ધાન. કાપ, તેઓ બિચારાં  
તૃપ્ત રહે, તેમનાં બાળકને સાધારણ કેળવણી  
પણ મળે એવો બહોળવંત કેલવાનો તેને વિચાર થયો.

તેવા વિચાર થતાં આસપાસની મહદ  
કેટલી મળશે. પોતાનાં સાધન વગેરે સર્વનો  
વિચાર કરી પોતાના સઘળાં સંચિત પૈસા  
બરબાદ કરીને પણ આવાં દશ કુટુંબને નિલાવવાનો  
તેણે સંકલ્પ કર્યો.

હીનબંધુ સવારે, તેમ સાંજે પોતાની નોકરી  
પરથી ફારેગ થતાં, આ દસ કુટુંબની મુલાકાત લેતો.  
તેમનાં ગુણદુઃખની, તેમની સંગરડ, અંગવડની વાત  
સાંભળતો અને અને જોઈતી મહદ આપતો. બાલકો  
ઉપર તેની ખાસ પ્રીતિ હતી. વળતેવળત તે તેમને  
પાઈ પૈસા આપતો, કોઈ વળતે. રમકડાં વહેંચતો.  
સાંજ સવાર તેના આવવાના વખત અગાઉ અર્ધ  
કલાકથી તેઓ હીનબંધુની ગાહ જોતાં. તેને ફરથી  
જોતાં તેમનાં હૃદય હર્ષથી ભરાઈ જતાં. તેઓ તેને  
મળવા હોડતાં અને પાસે જઈ સાં તેને "મણુમ"  
કરતાં. આ ઝો બાલકોમાં એક વિધવાનો પુત્રો હતો.  
દુઃખાળાં દુઃખથી મુગ્ધચરી, લાચારીમાં આવી

પકડી આ વિધવા પોતાના ચાર વર્ષના બાલકને નિરાધાર મૂકી મરણ પામી હતી. આ છોકરાને એક દયાળુ દિલના મજૂર પોતાની મુસીબતોમાં વધારે થવા છતાં પણ લાગણીથી લઈ, લઈ ઉછેરવા માંડ્યો હતો. મજૂરના કુટુંબ અને આ બાલક ઉપર દીન બંધુને વિશેષ પ્રીતિ હતી, તે છોકરાને તે બાલક કહી બોલાવતો.

ધનતેરશનો દિવસ હતો દીનબંધુને આફ્રિકામાં આજ રજા છે. બપોરના બે વાગ્યા છે. રજા હોવાથી આજ તે પોતાના હુમેશના વખત પહેલાં દશ કુટુંબની મુલાકાતે ગયો છોકરાંએ મક્કન આગળ રમતાં હતાં, તેમાંનાં એકાદ બે છોકરાં દીનબંધુને વેગળેથી જોઈ ગયો. શેઠ આડ્યા એમ કહી સાં છોકરાં દોડ્યાં. વિધવાના પુત્ર બાલક સાથે આગળ હતો. પાંચે આવતાં છોકરાં અટક્યાં. શેઠને તેઓએ પ્રણામ કર્યું. તેઓ સા. મળી, મક્કન તરફ ચાલ્યાં. માર્ગમાં એક છોકરાએ 'કરરર' 'કરરર' કરી એક મોટોર કારને ચાવી આપી અને એક ચોટલા ઉપર મૂકી દીધી. મોટોર ચાલવા માંડી એવામાં બાલકે તેને હાથ અડકાડ્યો. મોટોરવાળા છોકરાના હાથમાં એક લાંબકડી હતી તે તેણે ઉગામી. દીનબંધુએ આ જોયું પણ તે હાં, હાં, કહી અટકાવવા જતો હતો તેટલામાં તેણે બાળકને એક ધડ લંબને લાકડી લગાવી દીધી, બિચારે બાળક રડવા લાગ્યો દીનબંધુએ તેને તરત પકડી, તેને છાતી સરસો લઈ અને રાખવા માંડ્યો. બાળક જરા છતો રહ્યો કે તરત તેણે પેલા મોટોરવાળાં છોકરાને જરા આંખ ફેરવી દેખાડ્યો. તે રોવા લેવો થઈ ગયો. આ ઉપરાંત તેને સળંગ કરતો દીનબંધુએ દુરત ધાયું નહિ.

તેણે તેને પૂછ્યું "આ ગાડી તને કોણે આપી?"  
"દાદાભાઈ શેઠ."

દીનબંધુ સંમન્યો કે છોકરાના જાપને તેના શેઠ આ ગાડી છોકરા માટે આપી હોવી જોઈએ; અને એ વાત ખરી હતી.

પોતાની દેખરેખ તળેનાં છોકરાંએને મોજ શોખમાં નહિ ઉછેરવાનો દીનબંધુને સંકેદપ છતાં આ બનાવથી બાલક અને બીજાં છોકરાં ઉપર તેને દયા આવી અને દીવાળીના પ્રસંગ હોવાથી તેમને પ્રસન્ન કરવાને વૃત્તિ થઈ આવી. બાલક અને બીજાં સર્વ છોકરાંને તેણે કહ્યું "ભાઈ, તમને 'સાને હું' બેસતા વર્ષને દિવસે આનાં કરતાં પણ સરસ અકેકેડી ગાડી આપીશ." "ભાઈ તને પણ આપીશ." પેલા મોટોરવાળા છોકરાને સંબોધી તેણે કહ્યું.

ભાદરવા-આસો માસમાં સવારની હવા શરદ હોય છે. બપોરે ઉનાળાના તાપ કરતાં પણ વધારે સખત તાપ પડે છે. આ વિષમ કાલમાં ઘણાં લોકો બિમાર પડી જવાથી, ઘણાં મરણ પણ આ ઋતુમાં થતાં હોવાથી "શરદ ઋતુમાં બધે તે 'સો વર્ષ' છે" એમ આપણામાં 'મનાતું' આવ્યું છે. શરદ ઋતુમાં લગભગ ઘેર ઘેર તાપના વાર હોય છે. દીનબંધુને આ જાતનો અનુભવ નવીન નહોતો. કુટુંબ પહેલાં પણ, ગરીબ લોકોની દિશાતે જોવા, શહેરની આસપાસના નિલાગોમાં, પરંચોમાં તે દ્રશ્ય નીકળી પડતો. સુખ સગવડમાં વસતા આને, કોઈ કોઈ વખતે અનિયમિત જાનપાનદિથી બિમારીના ભોગ થઈ પડતા પરંતુ હાજરને હાજર સારવારથી બિમારીનું બહુ ઓછું દુઃખ સહન કરનાર શ્રીમંત વર્ગને ગરીબ લોકો શરદ ઋતુની તાવ વજેરે બિમારીથી જે દુઃખ સહન કરે છે તેના બરાબર ખાલ આવી શકતા નથી. જાનપાન અને ઔષધની સગવડથી આ લોકો એકદમ સાજા થઈ શકતા નથી. તેમના ઉચોગનાં સાધન ઓછાં થાય છે, તૂટી જાય છે. નિર્ધનતા, જાનપાન અને ઔષધ તથા અન્ય સયોગની પ્રતિજ્ઞાથી કેટલાંક બિચારાં મરણ પણ પામે છે.

દીવાળીની સાંજે પોતાનાં હુમેશના દિવાજ સુજળ દીનબંધુ સારંગપુર દરવાજા બહારના પેલાં દશ કુટુંબની મુલાકાત લેવા નીકળ્યો. હુમેશની

માફક છોકરાં તેને જોઈતેની સામે દોડ્યાં. છોકરાંને તેણે બોલાવ્યાં પણ બાલકને આ ટોળામાં તેણે જોયો નહિ. છોકરાંને તેણે પુછ્યું, “આજ બાલક કેમ નથી આવ્યો?”

એકાદ છોકરાએ જવાબ આપ્યો “બાલકને તો આજ ટાઢ વાંઘને પુછળ લાવે આવ્યો છે.”

“બાલકને લાવે આવ્યો છે?” દીનબંધુ બહુ દિલગીર થઈ ગયો.

દીનબંધુ બાલકની ચોરડી તરફ ચાલ્યો. બળે ચરચાર બાલક અને ઘરના બીજા જે ચાર માણસો સાથે ગરીબ લોકો કેટલી મુશીબતથી પોતાનાં સાંકડાં અને ઘણી વખતે અધારાં, તથા ભેજવાળાં મકાનોમાં મક્કીન સંયોગમાં રહે છે, તેના પિયાર ધનવાન લોકોને આવી શકતો નથી. આઠ દશ હાથ લાંબી, છ સાત હાથ પંદોળી અને છચ્ચેક હાથ ઉચી ચોરડીમાં બાલક તેને ઉછેરનાર પેલા મિલ મજૂર, તેની સ્ત્રી, તેની દાદી તેની મા, તેના જે બાઈ અને એક કુતરો રહેતા હતાં. ઘરમાં રહેનારાંમાં ગણીએ તો આ એકલી ચોરડીમાં તે શિવાય બોલામાં બોલા પચીસેક ઉઠરના પણ વાસ હતો. દીનબંધુ મકાનમાં પંકો તે વખત ઘંટી ફરતી હતી. સાસુ વહુ સામસામાં ગેરી દળતાં હતાં. મિલ હમણાં જ બંધ થઈ હતી. પેલા મજૂર બાલકને પોતાના બોળામાં સુવાડી એક નાના ખાટલા પર બેસાડેલો. તેના ચરીર પર એક ફોટી તુટી ગોઢી ચોરાડેલી છે. છતાં ટાંકી તે ધુજોતો હતો. લાવ ચડવા લાગ્યો હતો. તેનું મગજ ચીરાઈ જતું હતું. ઘંટીને ધોર શાળ, તેના મગજની વેદનામાં અત્યંત અભિવ્રદ કરતો છતાં ઘંટી બંધ કરાવવાનું કહેવાનો તે બિચારને ક્યાંથી વિચાર આવે? ગરીબ લોકોમાં, ગમે તેવી સખત બિમારી, આફત, અડચણ કે ઉદ્વેગ હોય, છતાં હરરોજનું કામ તો ચાલવું જોઈએ એ એમનાં શિવાય, બીજા વર્ગના ઘણા યોગ લોકો સમજી શકે છે.

દીનબંધુએ ઘંટી બંધ કરાવી. બાલકને તેણે બોલાવ્યો. બાલકે તેના સાસુને પછી બોલાવ્યું.

નહિ: તેની તળીયત વગેરેના સંબંધમાં દીન બંધુએ પેલા મજૂરને પ્રત્યક્ષ પૂછ્યા તે તેણે સાંભળ્યા. તે સમજ્યો પણ ખરો.

દીનબંધુ બોલ્યો, “હું દાકતરને બોલાવી હમણાં આવું છું.”

ડા. દેશાઈ એકાદ દરદીને તપાસવા બહાર જતા હતા તેવામાં દીનબંધુએ તેમને બાલકની તળીયતના સંબંધ સમાચાર કહ્યા. કેસ બહુ સંભાળવા જેવો હોવાથી બીજા કેસવાળા માણસને “હું આવું છું” એમ કહી તેઓ દીન બંધુ સાથે ચાલ્યા.

બાલકને ટાઢ વાતી બંધ પડી હતી. પણ લાવ સખત થયો હતો. દાકતરની તપાસ ઉપર, તેનાં સવાલ અને જવાબ ઉપર દીનબંધુએ બહુ લક્ષ આપ્યું. દાકતરે તેનાં સાસુને અને કાંઈક કહેતાં અચ્ચકા, પણ તેમને શું કહેવાનું હતું તે દીન બંધુ સમજી ગયો.

“બાલકને બંધવાની આશા ઘણી થોડી છે” એમ કાકતર અંગ્રેજીમાં બોલ્યા. “તેનું હૃદય ઘણું નબળું પડી ગયું છે. બહુ બહુ તો એકાદ મિલિવંસ તે કાંદશે ત્યાં ત્યાં એની એ વાત પૂંકે ખાવા પીવા નહિ, પૂરાં વસ્ત્ર પહેરવા નહિ, પૂરતી રહેવાની સગવડ નહિ, દરદ સામે બંધાવે કરવાની બિલકલ શકિત નહિ, ઘણી બોલી શકિત.”

દીનબંધુ બાલકને કાંઈ વળતેલો નહિ ત્યારે તેને જોતો થતો. બાલકને જોઈ તેને કોણે આતંક થતો. આજે બાલકને જોઈ, તેને આ શોકનક સ્થિતિમાં, જોઈ દીનબંધુને અત્યંત ખેદ થયો.

આસો માસનો તાપ, ચોરડીની સંકડાઈ, અકાશ અને હવાની મોટી ગામી, સાહા પણ પુષ્ટિકારક બોલાકની જેરકાંજરી, એ વિષેના વિચાર, મકાનમાં રહેતા કુટુંબના પ્રીતિવદ ઉદ્ભવતી, દિલગીરીથી ભરેલા અહેસા એ સંબંધાથી તેના ઉદ્વેગમાં ઘણો વધારો થયો.

દીનબન્ધુને કહેતાં બહુ અકોચ થયેલાં છે તેણે  
ડા. દેશાધિને પ્રત્ન કર્યો કે “કાંઈ બીજા અકેતરની  
સલાહ લેવી ઠીક પડશે?”

ડા.કેટરને આથી કાંઈ પણ ખરાબ લાગ્યું નહિ.  
તેણે કહ્યું કે “તમે સલાહ લેશો તો અડચણ બિલ-  
કુલ નથી; પણ સલાહ લેવી નકામી છે. બિચારા બાલ-  
કને અથવા જેવું હોત તો હું ગમે તે મહેનતે પણ  
તમે બચાવવા ચત્ન કરત.”

મિલ-મજૂરના એક ભાઈને દવા લેવા પોતાની  
સાથે આવવા કહી, બાલકના સંબંધમાં કેટલીક સૂચના  
કરી “આલો જઈએ?” એમ દીનબન્ધુએ પૂ. દેશાધિને  
કહ્યું.

“તેમના જતાં જતાં બાલક બોલ્યો. “પ્ર-  
ણા-મ-પે-લી-આં-ડી.”

દીનબન્ધુને આ પ્રણામની ઘણીજ અસર થઈ.  
ડા.કેટરને અભિપ્રાય તેને સાંભરી આવ્યો. તેની આંખમાં  
આંસુ આવ્યાં; ગદગદ કંઠે તે બોલ્યો, “ભાઈ બાલક  
પ્રણામ. તારી ગાડી કાલ જરૂર લાવીશ. કાલ સવારે  
જાંતને આપી જઈશ.”

બીજે દિવસે સવારે-એસતા વર્ષને દિવસે-  
બાલકને આપવાની ગાડી લઈ, બાલક ગાડી બેઈ  
કેવો પ્રસન્ન થયે એમ વિચાર કરતો દીનબન્ધુ  
સારંગપુરે આવ્યો. બાલકના મેકાનની કાંઈક નજીક  
આવતાં છેલ્લી-રસ્તાનો અવાજ આવ્યો. વધારે  
નજીક જતાં, બાલકના મેકાન આગળ તેણે ૮-૧૦  
સીએને રડતાં, કૂટતાં બેઈ “અરર” એકી દીન-  
બન્ધુ ત્યાંજ અટકી ગયા બાલક મરણ પામ્યો હતો.  
આંખોમાં આંસુ સંહિત તે મૃત બાલકનું મોં જોવા  
મેકાન આગળ ગયો; પરંતુ બાલકને લઈ ગયા હતા  
હાથામાં ફલ્ફમળ-વસ્તુ સમાજ.

મુંબાઈ: તા. ૮-૧-૧૯૧૦.

## યુગાન્તરનો અરુણોદય.

અર્ધા માતર્હવામહે અર્ધામધ્યેનિનં પરિ ।

અર્ધા મૂર્ચસ્ય નિમ્નુચિ ।

કવિવરદિના.

We walk by faith.

2. Cor. V. 7.



વંકોઈ નજે છે કે કેટલાક વખતથી  
આપણે દેશ અને આપણે જન સમાજ  
અસાધારણ સંયોગોમાંથી મક્કર થાય છે. એ સંયોગો  
એવા તો અમારા અને એવા તો વિકટ હતા કે જ્યાં  
ઈતિહાસ પ્રકાશ પાડી શકતો નહોતો. શાસ્ત્રબુદ્ધિ  
પણ સ્વચ્છ અને સ્પષ્ટ માર્ગ બતાવતી નહોતી, અને  
સ્વાભાવિક મનુષ્યબુદ્ધિ પણ કુટિત થતી હતી. એ  
સંયોગોમાં આપણું કર્તવ્ય શું હતું તે પણ એક  
ગંભીર પ્રશ્ન હતો. પરંતુ સદ્ભાગ્યે અત્યારે કંઈક  
અરુણોદય થતો દેખાય છે. અને પ્રકાશ સમીપ  
હોવાના ચિન્હોની પ્રાંખી થવા લાગી છે. એ વિષય  
સંયોગો શા હતા? પશ્ચિમનાં મોજાંઓએ આપણા  
દેશને ઘેરી લીધો હતો. ત્યાંની જીવનભાવનાઓના  
આસરથી પરત્વે અને કંઈક સ્વાભાવિક રીતે આપણી  
મૂલની જીવન ભાવનાઓ ગત્યન્તર પામી હતી. આપણું  
સમય દાનકર્મ પશ્ચિમની એક ભાવના, સમૃદ્ધિવાન  
અને ઉત્સાહશીલ પ્રવૃત્તિના કાર્યમાં સંક્રાંત થયું હતું.  
આપણા પાદાંગુ આપણા દેશના પ્રાચીન શાળ-  
સંદર્ભનો દોશાગાર રૂપ રહ્યા હતા એટલુંજ નહિ  
પણ પ્રાચીન વિદ્યાનું પરિશીલન કરનારા નવીનો તેનું  
અસ્થ સંમજાવા સમર્થવવા ચત્ન કરતા તો તેમની  
સાથે મહા વિચલુ આરંભતા. પ્રાચીન વિદ્યાથી બહુધા  
અજાન કેટલાક નવીનો પ્રાચીન એટલું બધું નિન્દતા  
અને તેમની અને જનસમાજની વચ્ચે મહાન વિચલ



શ્રી આદ્ય શંકરાચાર્ય અને શિષ્ય વર્ગ.



# ભારત જીવન.

અપ્રતીતો જયતિ સંઘનાનિ પ્રતિજન્યાન્યુત યા સજન્યા ॥

પૃ. ૭

ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૦-પોષ ૧૯૧૬

અંક ૨

ઉત્તેજન વિના દેશોન્નતિ કેમ થાય !

ચેતન સંચાર

હરિગિત.

ત્યાં નથિ વિદ્યા હુન્નરાદિક પ્રાઇ જ્ઞાન વિચાર ત્યાં,  
ત્યાં નથિ શુભ ઉલ્લાસ ધનનો પાર અણુત ભંડાર ત્યાં  
ત્યાં વસે બહુ કંબુસ પાછા છતાં દ્રવ્ય ત્રિશેકથી  
દેશોન્નતિ નહિ થાય ત્યાં ત્યાં લેશ ઉત્તેજન નથી.  
નિજ પેટ માટ પ્રપચ કરીને પડ્યા રહે તે શું કરે  
બુદ્ધિ કહિ ન વાપરે ધરમાં રહે તે શું કરે  
ન કરે પ્રવાસ ડરે ઘણું અધિક કહું હું શું કચી  
દેશોન્નતિ નહિ થાય ત્યાં ત્યાં લેશ ઉત્તેજન નથી.  
કોઇ ચિત્રકારે ચિત્ર ચિત્ર્યું હોય બહુ દાહાડામથી  
આ હિન્દમાં તેની પરિક્ષા કોઇ પણ કરતું નથી  
સગરે નહિ તે લેશ કંબુસ લોભ કેશ રહારથી.  
દેશોન્નતિ નહિ થાય ત્યાં ત્યાં લેશ ઉત્તેજન નથી.  
હરકોઇ હુન્નરની કદર કરનારને સાબાશ છે  
તે ઉન્નતિને માટ ધન દેનારને સાબાશ છે,  
તે થકિ વિદ્યા હુન્નરાદિક વધે છે બહુ વેગથી  
દેશોન્નતિ નહિ થાય ત્યાં ત્યાં લેશ ઉત્તેજન નથી.

રાજકાવિ હર્ષદરાય સુંદરરાય.

થયું બહુ આજે મુજ નયનમાં કાંઈક નવું  
નવો વાયુ વાતાં હૃદય શદ આજે ફરફરે  
બહુ વર્ષો ગાળ્યાં તમિરમય ભાવી મહીં અને  
જૂદા જૂદા આજે બહુલિત ઉર ભાવો પ્રકટતા.  
જનોનાં ભાવીમાં ધડમથલ આવી કંઈ થતી  
નવા જૂના ભાવો પ્રતિપલ રહે છે પલટતા  
પ્રવાસી કંઈ તાજે નવ અનુભવો સંચિત કરી  
અને અન્તે જનો અવર જગમાં તે સહુ લઈ.  
કુંડી દટી એમાં રહમથ નવ હેતુ કંઈ શકે  
પ્રચુની તો કીંતુ પ્રતિપલ કૃપાળો વરસતી  
જણાયે જે આજે હૃદયપર શરૂએ અહીં રહેને  
થયે તે સૌ અન્તે વિપુલ સુખના સાધન સખા.  
વૃથા સુઝાઈને સગય સહુ હા વ્યર્થ વિતવ્યો  
અરે એતો જુદી અમુગણ હતી આજ રહમથો  
વિના ઉલ્લાસે એ ગિરવંર પ્રવાસી અહીં કદી  
મઝા મિડી પામી સુગમ સુરણીની નથી શકતો  
ભલે વિધી નાજે મુજ હૃદયને સખત અપજો  
ભલે છેને ઘેરે વિપદમય કંઈ વાંદળ રહેને  
પડે છે આધાનો હૃદયપર સંચુલ કરવા.  
હવે ના સુઝાઈ ધડમથલ છે એ સહુ થતી.

દિનમણિ નાગેશ્વર પુરોહિત ધર્મપુર.

## “સ્વદેશ સેવા.”

ભુજંગી છંદ.

વડ વેણ શુભો બધા મિત્ર મારા  
લહો અંતરે કોતરી શુભ સારા  
રહી સુખમાં દેશીના દુઃખ ટાળો  
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૧  
અહી નીતિ રીતિ સદા લાભકારી  
વહો સંપત્તિ ને લહો સુખભારી  
વિહારી પ્રિતે દોષ સૌ શુભ ધારો  
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૨  
વધે દેશમાં સંપત્તિ સંપ ભાઈ  
ઉપાયો લઈને લહો સૌ વધાઈ  
જગે દુઃખની વેળ ઠંડેતી વિહારો  
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૩  
ખરે આપણા બાળધરો દુઃખમાંહી  
રીખાઈ મરે નીત્ય મુઆઈ આહી  
તમો ને તણી રેમ દીલે ઉતારો  
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૪  
જતી નીત્ય રીધિ સિદ્ધિ દુર દેશે  
વિચારો પછે હાથમાં ધુળ રેશે  
ભણીને ગણી દેશ વિદ્યા પ્રસારો  
ધરી ધીર બારો વીરોને વધારો—૫  
મુધારો ખરો પ્રેમ યથિથી રોધી  
પ્રસારો પછે પ્રેમથી બન્ધુ દેશી  
ખરી સુખ શાંતિ જગે સર્વ ધારો  
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૬  
અરે દેવસી સુખથી ના ઉત્તરારો  
થવા દેવસીની કદિ ઉર ધારો  
ધરીને ખરો વેષ દેશીજ થાવા  
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૭  
વઢી દેવસી દેવસી દાટ વાળ્યો  
મુધારો શુભાવી કુધારો વધાર્યો  
ખરે આંખ માંહી વીરો સૌ નિહાળો  
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૮  
થવા “મેનઈગરીશ” સૌ દેશી આદ્ય  
ખળે અંતરે ધીર વીરો વિચારો  
ઉઠોને બધા દોષ વીરો વિહારો  
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૯

ભુલી આર્થ નીતિ બધા દેશભાઈ  
ધરી દેવસી રીતિ જે દુઃખદાઈ  
થવાના સુખી ના કદિ દીલ ધારો  
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૧૦  
અહો અંતરે જે બધા સુખભારી  
વધારો વિદ્યા દેશમાં પ્રેમ ધારી  
ખની વીર સાચા જગે હિત ધારો  
ધરી ધીર વીરો વીરોને વધારો—૧૧

માણેકલાલ મહાદેવ વોરા.

## ગાન સ્પર્ધા.

“મધુરિ! મધુરિ!!” ગોલી યુવાને દષ્ટિ ફેરવી,  
આકાશે ચન્દ્રિકા ખીલે; ઉઘાનેઈ રમ્ય કોકિલા  
‘મધુરિ શબ્દરવ પડ્યો કણ, એ કણો કમ્પ્યા,  
વસન્તિકાની કુંજ મહિ એ ભાવો લેટ્યા.

હતું હૃદય દો શાન્ત ચન્દ્રિકા શીતલતાએ  
કનકે જડયા શા ભાવ ઉછળતાતા એ હૃદયે.

નિમન્ન્યુ પ્રેમીનું પ્રેમી સ્વીકારે, કોઈ; કોકિલા  
ને ત્યાં ધોવ-૨૧ આવે, “કુહૂ અશુભ” નીભિએકતા,  
કુંજ પશ્ચિમ કરી યુવાને આ સહુ લીલા.

પ્રમત્તા ઉરનાં પ્રતિભિરણ કંઈ પડ્યા વિલીન્યાં,  
શબ્દ ‘મધુરિ’ પડે સરી પાછો સુખથી કે  
ને રિમત લહરિ છતાય છે એ મુખે જે કે.

સ્થાનકે શબ્દ પહોંચ્યા એ, છવાઈ શાન્ત સુકતા,  
પહોંચી રિમતની છાયા હૃદીને શબ્દ સાથ એ.

કરે કોકિલા ગાન અહા શું મીઠું મીઠું;  
ગગન ચન્દ્રિકા હરો અહા શું અણ દીકું દીકું;

રસિક હૃદયની વિરલ ભાવના મધુરી આવી\*  
“મધુરિ! મધુરિ! પ્રિયે મધુરી રમ્ય કોકિલા,  
થવાદો ગાન સ્પર્ધાએ ઉઘાને રમ્ય સૌ લીલા.”

પડી કોકિલા શાન્ત ગાન શીખે એ મીઠું;  
અખવાણી ચન્દ્રિકા કરે અણ દીકું દીકું;

રસિક હૃદયની દિવ્ય ભાવના મધુરી એવી.  
પ્રેમ જગતની દિવ્ય એકતા મધુરી એવી.

નૈહજ્યોતિ.

\*અન્નેને સમ્પ્રદાન. ૧. રમ્ય સૂચવે છે. ૨. વિશેષય  
ફાસાનાથ નામ. ત્રાપકા. ૩. અગમન થયું કહ્યું તમ મધુ-  
વા આસતિની.

## નોંધ ચર્ચા.

ધૃષ્ટિ મહેનત, ઘણી માથાકુટ, ઘણાં ભાષણો, ઘણી દોડધામ પછી અતે પાર્લામેન્ટની ચર્ચાથીનું કામ પૂર્ણ થયું છે પણ જે કૃષ્ણની આશા રાખવામાં આવતી હતી તેવું કૃષ્ણ મળ્યું નથી. લીબરલો ફરી પણ રાજગાદી ઉપર આવ્યા છે પરંતુ ગયા વખતના જેર શેરથી નહીં કે પૂર્ણ સત્તાથી પણ નહીં. એકંદર રીતે જોતાં આ વખતની સરકાર એ નેશનેલીસ્ટ પાર્ટીની દયા ઉપરજા પોતાનાં વકરણને સોંપી રહી છે અને આપલેડના નેશનેલીસ્ટો જેને પણ પોતાની મદદ આપે તેઓજ વિજયી થઈ શકે તેમ છે.

આપણામાં કહેવત છે કે જે હરે એમાં ત્રીમંત્રું, કામ થાય અને તે કહેવત ઉપરથીજ આપણી વાચનમાળામાં જે જિલાદી અને વાદરના પાઠ નાખવામાં આવ્યો છે જે કહેવત—જે પાઠ આપણે ઇતિહાસમાં પણ પગલે પગલે સિદ્ધ થતાં જોઈએ છીએ—આ ઉપરની ખીનામાં પણ એક એવુંજ તત્વ જણાય છે. કેમકે લીબરલ અને કોન્ઝરવેટીવાની મારામારીએ આ વખતે નેશનેલીસ્ટોના હાથ મજબૂત કરી આપ્યા છે. આપસ આપસની ખેંચતાણ કરી તેઓ જે પ્રમાણમાં ચૂંટી કઢાયા છે તે પ્રમાણ જોતાં બંને પક્ષની સંખ્યા એકંદર રીતે સરખી છે. એટલે જેમ બંને રાજવામાં સરખું વજન હોય તો જે રાજવામાં એક તોલો જેટલું વજન પણ મુકવામાં આવે તે વધી જાય તેવી રીતે લીબરલ અને કોન્ઝરવેટીવ બંને પક્ષો આજે નેશનેલીસ્ટો પક્ષના લીબરલો જેવા થઈ પડ્યા છે. અને તેઓની દયા ઉપરજા બંનેની આશાઓ લટકી રહી છે.

લેબર પાર્ટી તો હમેશાંની માફક લીબરલોનેજ પોતાના મતો આપશે પરંતુ જુદાં જુદાં હાથોએ જે મત દરશાવે છે તે ઉપરથી જણાય છે કે નેશનેલીસ્ટો જે પોતાને ખાંચી રીતે પણ હોમરૂલ આપવા માટે વચન આપવામાં આવે તોજ તેઓ લીબરલોને મદદ કરશે એમ જણાય છે તેવીજ રીતે કોન્ઝરવેટીવાની સત્તા ઘટાડવાનું ખીલ લાવવાની પણ પૂરતી ધંખાલ આટલી રહી છે હવે જોઈએ છીએ કે ઉંટડા કઈ તર ઝેસે છે.

## વંગાલના નવ નેતાઓનો છુટકારો.

સરકારની વક દૃષ્ટિને લોળ થયલાં જે નવ નેતાઓને સરકારે દેશપાર કંધો હતાં તેમને લોર્ડ મીન્ટોની સરકારે આખરે છુટા કંધો છે. આ લોક માન્ય પ્રુડેમોના ફટકારોથી સંમસ્ત ભારત વર્ષમાં સંતોષની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ છે. જે કે આ ખીના હિંદના પરમહિતોથી એટલો ઇન્ડિયન પત્રકારો ને અચ્ચીકર થઈ પડી છે. તોપણ લોર્ડ મીન્ટોનો સરકારે આ પગલું સત્યજાન્યું છે એમ કહેવામાં કંઈજ શંકા નથી. આ લોક માન્ય પ્રુડેમોને જે કાયદાને આધારે દેશપાર કરવામાં આવ્યા હતા. તે કાયદો ઘણા જૂના વખતમાં અસ્તિત્વમાં આવ્યો હતો તે વખતના સંજોગોને તે અનુકૂળ હોઈ પરંતુ હાલના સંજોગોએ કાયદાના અસ્તિત્વ સંજોગોથી ઘણી ચર્ચા છે કે પાર્લામેન્ટ સુધી ઉપરિચિત થઈ છે. ઘણાં ચર્ચાએ એવા કાયદાની આવશ્યકતા વિચારી નથી. કારણ કે એ કાયદાને આધારે જેને પકડવામાં આવે છે તેને પોતાનું નિર્દોષીપણું સિદ્ધ કરી આપવાની તક આપવામાં આવતી નથી. જે માણસોને આ કાયદાની રૂએ શિક્ષા ફરમાવવામાં આવી હતી તેઓ એવા ન્યાય પ્રણયજી અને પ્રજાના હિતેષુ છે. તેઓ તેવા કાયદા વિરૂધ્ધ આંદોલન કરવામાં ફરી પણ

જાણ્યાં નથી. સત્તાવાળાઓ અને પોલીસ તેમના વિરૂધ્ધમાં લય એવા એક પુરાવો દર્શાવી ચક્રયા નથી તો સાબીત કરી આપવાની વાત જ ક્યાં? અને એટલાજ માટે પાર્લામેન્ટમાં હિંદના હિત ચીતકોએ માને માટે પુકાર ઉઠાવ્યો હતો. જ્યારે આ સ્વદેશ કેવલે દેશપાર કરવામાં આવ્યા ત્યારે ઘણાં માણસો વેચારમાં પડ્યા હતા કે આવા પ્રકારની સંવત્-શા માટે કરવામાં આવી હશે? આનું કારણ એકજ જણાઈ આવે છે અને તે એ છે કે દુર્દૈવ ગંગાળના માગલા પછી, માણેકતોલાના અત્યાચારના સમાચાર પછી, અહીંની સરકાર ઘણીજ શંકાશીલ બની છે. પોલીસનાં માણસોને આ રાજકર્તાની તીવ્ર વાસ દરેક દિશામાં આવે છે. તેઓ સહેજ સહેજમાં ચમકી ઉઠે છે; અને આવા સંજોગો વચ્ચે જેમના પ્રતિ-લેશ શંકાનું કારણ, વાસ્તવિક વા અવાસ્તવિક તેઓ ધારે છે, તેમને થોડા સમય જાહેર આનંદાલનમાંની આરામ ફેવાની તક આપે છે. લો, મા, અધિનીકુમાર દત્ત, પ્રવીન ષીહારીદાસ, કૃષ્ણ કુમાર મીત્ર આદિએ લોક સેવામાં પોતાનો અમૂલ્ય સમય વ્યતીત કર્યો છે. લોકોની ઉચ્ચકક્ષા આગળે વધારવાને પ્રયત્ન કર્યો છે. જાગૃતિ ફેલાવવાને પ્રાણ તોડ મહેનત કરી છે અને તેમના દુઃખના પ્રસંગ પછી ચચેલી મુકતાને આનંદ પ્રદર્શિત કરી, તેઓનો આદર સકાર કર્યો છે. દેશ સેવાનો માર્ગ સરળ નથી. ડગલે ડગલે વિઘ્ન અને અવરોધ છે. આ વિઘ્નમાંથી પસાર થવાને જે ધૈર્ય આ દેશ ભકતોએ દર્શાવ્યું છે. તેમને માટે આ દેશના લોકો તેમના નામ ઇતિહાસમાં અમરજી ગણશે. લોર્ડ મીન્ટોની સરકાર ૧૪ માંસના લાંબા સમય પછી, પાર્લામેન્ટમાં ચચેલાં અનેક પ્રશ્નો પછી, પોતાની ભૂલ જાહેર શકવાને સમર્થ થઈ છે. અને તે ભૂલને સુધારવાને માટે એટલો ઇન્ડિયન પત્રકારોના વગર માગેલી અમૂલ્ય સલાહને ન ગણકારી જે રાજનીતિકતા, દુર અદેશપણ અને નિરસ્તા બતાવી છે તેને માટે લોર્ડ મીન્ટોની પ્રબળ

ધન્યવાદ આપીએ છીએ. એક વિદ્વાન વાસ્તવિક કહે છે કે:—

"Better late than never"

વર્તમાન પત્રોની સ્વતંત્રતાપર અંકુશ

આ વખતની લોર્ડ મેલે અને મીન્ટોવાળી સુધારના ચેગે નવી અસ્તિત્વમાં આવેલી ધારા સભામાં વર્તમાન-પત્રની સ્વતંત્રતાપર અંકુશ મુકનારે જે કાયદા પસાર થયો છે તે કેવળ નિરાશા જનક અને સંતાપ જનક છે. વર્તમાનપત્રોની સ્વતંત્રતા દરેક સુધરેલી સમાજમાં આવશ્યક મનાય છે. અને એક રીતે એ પ્રબલો પ્રાકૃતિક હક છે. આ લગભગ છીનવી લેવા જેવું કરવામાં અમને લાય છે કે સરકારે ગંભીર ચુક્રી છે. ઇતર દેશ કરતાં આ દેશમાં વર્તમાનપત્રોની સ્વતંત્રતા વધારે આવશ્યક છે અને તેમ હોવાનાં ઘણાં સંજોગો કારણો છે. આ કારણો પૂર્વે એક અંગ્રેજ વક્તાએ અહીંની સભામાં સ્પષ્ટ રીતે સિધ્ધ કરી આપ્યું છે. અહીંના રાજ્યકર્તા આ દેશના નથી, તેમની ભાષા આ દેશની ભાષાથી ભિન્ન છે. તેઓ પ્રબળા સંસર્ગમાં વધારે આવી શકતા નથી. અને આને પરિણામે તેઓ આ દેશના લોકોના વિચાર અને ખરી લાગણીઓથી કેવળ અણ વાકેફ હોય છે. આવા સંજોગો વચ્ચે વર્તમાનપત્રોની સ્વતંત્રતા એજ માત્ર દેશની પ્રબળા ખરા વિચાર જાણવાનું ખરું સાધન છે. વળી વર્તમાન રાજ્યકર્તાઓની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરવાનું પ્રબળ પ્રદર્શિત કરવાનું પણ સાધન છે. આવા ઉત્તમ સાધનને કચડી નાંખવામાં સરકાર દુરદર્શિતાની ખામી જણાય છે. એ નિઃસંદેહ છે. લોર્ડ સીલીયમ મેન્ટોના સમયમાં લોર્ડ મેટકાફે વર્તમાન પત્રોને છુટા આપતાં જે અમુલ્ય વચનો ઉચાર્યાં છે. તેનો અનાદર જેવામાં આવે છે. એટલુંજ નહિ પણ સ્વાતંત્ર્ય પ્રિય અંગ્રેજો જેઓ ખીછ પ્રબળે શુભામગીરીમાંથી

મુક્ત કરવાને માટે અભિમાન ધરાવે છે. જેઓ છાપાની સ્વાતંત્ર્ય યોષણા વારંવાર કરે છે તેઓએ આવા નિર્ધન કાયદાને અસ્તિત્વમાં આણ્યો એ ખરેખર ખેદજનક છે. અહીંના વર્તમાન પત્રોપર અકુશળી ખોટા ન્હોતી, ૧૨૪, એ, ૧૫૩, એ, ની કડક રાજદ્રોહની કલમ એવા વિલક્ષણ ભુધિ સામર્થ્યથી યોજવામાં આવી છે કે ગમે તેવા પ્રકારના રાજદ્રોહને શિક્ષા કરવાને સરકારને ખીલ સાધનની જરૂર પડે. એવો લેશ પણ સંભવ નથી. વળી વર્તમાન પત્રો રાજદ્રોહને ફેલાવે પ્રજામાં ખરાબ લાગણી ઉત્પન્ન કરે એવા લખાણોને પ્રભાવે દુવાનો ઉતેજત યથા ખૂન કરે એ માનવ ભૂલ લયુ છે, એથી ઉલટું અહીંના વર્તમાન પત્રોએ અહીંના ઉછાંછળા કાર્યોને વખોડી દાઢ્યાં છે; અને તિરસ્કારની તીવ્ર લાગણી પ્રેક્ષિત કરી છે. વર્તમાન પત્રોપર આવા પ્રકારનો પ્રતિબંધ મુકવાથી સરકાર પ્રબળ બને ખરેખર અભિપ્રાય બહુવાને શક્તિમાન થશે કે નહિ એ સદેહ જનક છે. કારણ કે હિંદમાં જેને અશાંતિનામે યોગ્યવામાં આવે છે તેના કારણે ભુદાં છે. વર્તમાન પત્રોને એની સાથે કંઈ લેવા દેવા નથી અશાંતિમાંના કેટલાક કારણોમાંનું એક કારણ સરકારની અંધુના ધારણ કરેલી સાંકડા પ્રકારની સજનીતિ છે. આ અશાંતિ બંધ કરવાને મીન્ટોની સરકારે જે ઉપાય યોજ્યો છે તે ઉપાય લયકર વ્યાધિ કરતો અધિક લયકર છે, અને આમ કરવામાં સરકારનો હેતુ કેટલે અંશે ફળીભુત થશે એ ભવિષ્યની ખીના છે.

આ કાયદાથી મેજિસ્ટ્રેટના હાથ બળવાન બનાવવામાં આન્યા છે. જે મેજિસ્ટ્રેટના ધ્યાનમાં આવે તો વર્તમાન પત્રમાં માલિકના પાસેથી રૂ. ૫૦૦ થી ૨૦૦૦ની રકમ ભરીનગીરી તરીકે માગી શકે. આવા પ્રકારની ભરીનગીરી છાપખાનાના માલિકોને પણ વાસ્તવિક વા અવાસ્તવિક સંભોગો વચ્ચે આપવી. પડે આ કાયદો બેશક અહીંના છાપખા-

નાના માલિકોને માટે ઘણાજ કડક અને સંતાપજનક છે. અહીંના છાપખાનાવાળા એવી ભારે રકમની રોકડ ભરીનગીરી આપવાને સમર્થ નથી અને આનું પરિણામ એ આવવાનો સંભવ છે કે ઘણાકોને આ ધંધો છોડવો પડશે. આવા કડક કાયદાની વિરુદ્ધમાં અહીંની સમસ્ત પ્રજા મતે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે. અકસોસ છે કે આ વાત પર સરકારનું યેદાથ લક્ષ્ય નથી. અશાંતિના અશાંતિને લખવાને અન્ય ઉપાય અમલમાં મુકો, લોકોની ખરી લાગણી બાળવાના સાધનને નિર્મૂળ ન કરો. આ લયકર કાયદો બેટલો દેશને નુકશાનકારક એટલોજ અને એથી અધિક સ્વતંત્રિપાત્ર ધરૂંદા અને ધરૂંડના વિરનદાને કડક લગાડનારો છે. અને સરકારે આ વાત માન્ય નહિ કરીને એક ગંભીર ભૂલ્ય કરી છે એ સંશય રહિત છે.

## અમેરિકન મહાત્મા અબ્રહમ લિન્કનની શતવર્ષી.

૧૮૩૦ ઈ તારીખ ૧૨ મી. ફેબ્રુઆરી ૧૮૦૮ નો દિવસ એ અમેરિકાવાસીઓ માટે આ સાધારણ આનંદનો પ્રસંગ હતો. લંનનો પ્રસંગ વારંવાર આવે છે, પુનાદિની પ્રાપ્તિનો સમય પણ વારંવાર મળી આવે છે પણ માત્ર ભૂમિ તરફ ધિતી દર્શાવવાનો અને તેથી પણ અધિક તેવા દેશભક્તોનું સનમાન કરવાનો પ્રસંગ અલભ્ય છે. દરેક દેશમાં દરેક સ્થળમાં વસતા અમેરિકાવાસીઓએ એ દિવસ આનંદનો પંસાર કીધો હતો અને તે દિવસે મહોત્સવ ઉજવ્યો હતો.

જ્યારે જ્યારે ભારતે ધર્મની ગ્લાનિ અંધારે, ત્યારે ત્યારે ભારતે મહાત્મા જન્મજ ધારે,

એ એક સાક્ષર વર્ગ. મહાદેવે ક્રીષ્ણો ગીતાજી ના એક શ્લોકનો. બાધાનુવાદ યથાર્થ છે. અમેરિકાના સંબંધમાં એ વાત આજના ચરિત્રમાંથી સત્ય કરેલી જણાય છે. જે સમયે મહાત્મા લીકનનો જન્મ થયો તે સમયે આજના અમેરિકાની સર્વોપરી સ્થિતિનો કોને ખ્યાલ હતો! ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં અમેરિકા દેશ જે સ્થિતિનો લોગ થઈ પડ્યો હતો તે નમ્મતો ન મંવિષ્યતિ જેવી હતી. એ મહાન્ વિપત્તિમાંથી મુક્ત કરનાર પુરૂષ એજ આજનો આપણો ચરિત્ર નાયક છે.

સત્તરમી સદીના આરંભમાં યુરોપવાસીઓ ઉત્તર અમેરિકામાં આવી વસવા લાગ્યા. અમેરિકા તે સમયે જંગલી દેશ હતો, અને જંગલી સાફ કરવા માટે મજુરોની પરમ આવશ્યકતા હતી. એ મજુરો ક્યાંથી લાવવા એ એક અગત્યનો સવાલ થઈ પડ્યો. સમય સાધીને પોર્ચુગલવાસીઓએ હુશી લોકોને પકડી લાવી આ દેશમાં વેચવા માંડ્યા. આ વ્યાપાર ધીમે ધીમે યુરોપવાસીઓએ પોતાને સ્વાધીન કરી લીધા.

ઇ. સ. ૧૭૭૬ માં ઉત્તર અમેરિકાની પ્રજાએ સ્વતંત્રતાને ઝંઝા ખુલ્લું દીધો અમેરિકાવાસીઓએ લોહી વહેવરાવીને તેનું પ્રમાણ આપ્યું; અને તે દેશ યુરોપવાસીઓથી સ્વતંત્ર બન્યો. પોતાની ઉદારતા કહો કે હારનો પથાતાપ કહો પણ યુરોપવાસીઓએ અમેરિકાવાસીઓ સાથે સહાનુભૂત થઈને શુદ્ધાત્મો નેચવાનો ધંધો લગલગ બંધ કરીધો; પરંતુ સર્વથા બંધ નહીં થવાનું કારણ માત્ર સ્વાર્થ પરાયણતા સિવાય બીજું કંઈ નહોતું. દક્ષિણ તરફની પ્રજા શુદ્ધાત્મો દ્વારા પોતાનું કામ કરાવી મોજ મરતી હતી. પરંતુ મનુષ્ય માત્ર એક સરખા છે એ સામાન્ય વાક્યની જ્ય ઘોષણાનું પરિણામ આજે આપણે નીહાળી શકીએ છીએ. શુદ્ધામંગીરીનો સર્વથા નાશ કરવાને એક પક્ષ ઉભો થયો. ઉભય પક્ષ વચ્ચે મહાન યુદ્ધ થઈ અને ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં દેશની દશા

એટલી નાજુક થઈ પડી, કે છેવટે દેશનો આધાર પરમાત્મા ઉપર ઊડવાની ફરજ પડી. આ ગંભીર સ્થિતિના ખ્યાલ કલ્પનાથી આવે તેમ નથી. તેમાંથી દેશને મુક્ત કરવાને એક દેવી પુરૂષની પરમ આવશ્યકતા હતી એ મહાપુરૂષમાં નિરભિમાને, સમપ્રેમ, તિમ્મ ભુદ્ધિ વીગેરે અનેક શુભિની અગત્ય હતી, મતલબ કે “પર દુઃખે હુનીઆમાં દુખ” એ સાદી લીટીનો ખ્યાલ હોવાની અગત્ય હતી. તેનામાં દેશ ભકતી અને આત્મભોગની પરમ આવશ્યકતા હતી. એ મહાન્ કામ કરનાર દેશભક્ત મહાત્મા લીકન હતા. આ મહાત્માની ઉમ્મર ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં પચાસ વર્ષની હતી અને પોતાના નીર્દોષ ભાઈઓની ખાતર તે સામે થયો. શુદ્ધાત્મોના ધંધાના સંબંધમાં ઇ. સ. ૧૮૬૦ માં જાને પક્ષ વચ્ચે દ્રઢ યુધ્ધ થયું. યુધ્ધમાં સામે થવાને પ્રેસીડન્ટ લીકને દેશવાસીઓની મદદ માગી, વિના યુધ્ધથી આ ગાળત પતાવી દેવાનો લીકનનો મનોભાવ હતો, પણ તેમ બન્યું નહીં અને અંખીલનો કાંઈક જુદાજ પ્રકારનો જવાબ મળ્યો. “Abraham we are coming” અમેરિકા વાસીઓમાં સેના જેવું કશું નથી. જ્યારે જરૂર પડે છે ત્યારે દરેક દેશને ખાતર પોતાના ધરણારનો ત્યાગ કરે છે. વારંવાર પ્રેસીડન્ટ લીકને આદમીઓની માગણી કીધી અને તેણે ૨૭૬,૬૦૦ આદમીની માગણી કીધી ત્યારે તેને ૨૭૭,૪૦૮ આદમીનું કુંડ મદદમાં મળી આવ્યું પાંચ વરસ સુધી યુધ્ધ થયું. સાત લાખ કરતાં વધુ આદમીઓનું જાને પક્ષ તરફથી ઘણીદાન અપાયું. અળગે રૂપીઆની પુનઃકારી થઈ, ત્યારે તેનું પરિણામ શુદ્ધાત્મી ધંધાના નાશમાં આવ્યું. ત્રીસ લાખ હુબશી શુદ્ધાત્મો લીકનના શુભ જાન કરતા પુન કરવા લાગ્યા પોતાને મહાન ઉદ્દેશ સમાપ્ત કરીને મહાત્મા લીકને પણ પોતાના જીવનનું બલિદાન આપ્યું.

કોર્ટ માર્શલમાં થયલા ચુકાદાને છેવટેનો મંજુર કરાવવા માટે પ્રેસીડન્ટ આગળ મોકલવાનો સામાન્ય રીવાજ છે. પ્રેસીડન્ટ લીકન આવી સત્તાની

ઈયા વીરોધીમાં હતો. એટલે સુધી કે તેની આ  
યા સાફ બીજા લશ્કરી અમલદાર વારંવાર મરકરી  
રતા હતા. એક વખતે વીસ પચીસ વર્ષના એક  
વકને લશ્કરી અદાલતે ચોતાની સજા ફરમાવી. માત્ર  
ખંડો પહેરા ઉપર સુધ જવાનોજ હતો. પ્રેસીડન્ટ  
લીન્કને આ સજામાંથી તે યુવકને મુક્ત કરીને જ-  
ાવ્યું કે “ બાળક જેવીકાર છે, તેને સમીક્ષાજીજ  
ફર જવાની રેવ છે અને તે ઉધી જાય તે સ્વભા-  
વિકજ છે. તેની હત્યા હું મારે શીરે લઈ લઈશ ”  
મા યુવક પાછળથી ફેડીકસનગની લડાઈમાં માર્યો  
થો અને તેના અંગ ઉપરથી કપડાં ઉતારી લેવામાં  
માત્રાં ત્યારે તેના હૃદય ઉપર પ્રેસીડન્ટ લીન્કનની  
ખી જોવામાં આવી એ છબીમાં God bless Pres-  
dent Abraham Lincoln એવું લખેલું હતું.  
મહાત્મા લીન્કન દયા અને માયાની અચિત્ મુર્તિ હતો  
મેમ તેના ચરિત્રમાંથી જણાય છે.

કનિ દલપતરામની “ અંતે એના એજ વખાણે  
લી ફરેલી ફેક, હીમત નવકારો. ” એ પંક્તી આ  
મહાત્માના સંબંધમાં ખરી પડી છે. સને ૧૮૧૦માં  
રેશો વીરોધી હતા, તેઓએજ તેના ઉત્સવ ઉજ-  
વ્યો હતો. યુધ્ધમાં ચોતાનો વિજય થયા બાદ વિરૂધ્ધ  
પક્ષીઓને નરમ, રીતથી છુટા કરવામાં આવ્યા તે  
માટે સર્વ કોઈ તેનો ગુણગુવાક કરે છે. મહાત્મા  
લીન્કનના શતવર્ષીય ઉત્સવ માટે મહિનાઓ થયાં  
તઈયારીઓ થઈ રહી હતી અને જે લોકડાના ઘરમાં  
એ વીર પુરૂષનો જન્મ થયો હતો તેનું રક્ષણ કર-  
વાને સભાઓ ઉભી થઈ અને અમેરિકા વાસીઓએ  
ચોતાના તે વીર પુરૂષનો તેથી અનેક રીતે સહાર  
દીધો. આપણે પણ આજે તે વીર પુરૂષનો સહાર-  
પુજા કરીશું અને આસ્તવાસીઓને ચોતાના તેવા  
વીર પુરૂષોની જયંતીઓ અને શતવર્ષીઓ ઉજવ-  
વાની તથા તેમાંથી પ્રાણ અહુણ કરવાની પ્રેરણા કરે  
એવી તે પરમ પિતાને પ્રાર્થના કરીશું. ધતિ.

ચીમનલાલ છોટાલાલ દેસાઈ.

૧૩૫

## વિરવાલા તારાવાઈ,

(મનેવારીના ખાસ અંક માટે લખઈ આવેલું)

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

સુસુસુસુ

આસરે પાંચસો વર્ષ પહેલા મધ્ય હિંદુ-  
સ્થાનમાં હાંક-કોડા નામનું એક નગર  
હતું. તે મધ્ય શિવરતન નામનો રાજા રાજ્ય  
કરતો હતો. તે વેળા શીલ્ડા નામના કોઈ અફ-  
ગાન સરદારે શિવરતન ઉપર સ્વારી કરીને તેનાં  
પૂર્ણ પરાજય કર્યો. અને તેને નગર છોડીને જવા  
ફરમાવ્યું. તે વેળા શિવરતન લાંચાર થઈને  
અસ્વસ્થી પર્વતમાં આદ્યો. ગયો. શિવરતનને એક  
તારા નામની સ્વરૂપવાન બાલિકા હતી. એ જેવી  
સ્વરૂપવાન હતી તેથીજ તે શૂર અને ચતુર હો-  
વાથી શોડાજ વખતમાં તે વીરજાણાને શોડો એવી  
વિગ્રામાં પ્રવીણ થઈ. તે હુમેશ શિકાર કરવા માટે  
જતી હતી. શિકારે જતી વેળા પુરૂષનો વેશ ધારણ  
કરતો હતી. તે વેળા તે સ્ત્રી છે એ જાણવાની  
કોઈની પણ હીમત થતી ન હતી.

રાય શિવરતન ચોતાનું કોડા નગર સ્વાધીન  
કરી લેવા માટે હુમેશ પ્રયાન કરતો હતો. પરંતુ  
કડવા અફગાન લોકોએ તેનું કોઈ ચાલવા દીધું નહીં.  
તેણે એ ત્રણ વેળા પ્રયાન કરી જોયો. પરંતુ તેણે  
કોઈ યશ મેળાવ્યો નહીં. તેથી તેને સ્વસ્થ બેસવું  
પડ્યું. આગળ જેમ જેમ શૂરણાલા તારાગાઈ વધતી  
ગઈ તેમ તેમ તેનું શોર્ક પછું વધવા લાગ્યું. ચો-  
તાની કન્યાની શરતા ભઈ વળી એક વેળા તેની  
સાહ્યતાથી અફગાન ઉપર સ્વારી કરવી એવું તેના  
મનમાં આવ્યું. તે અજબ તેણે સહુ તૈયારી કરીને  
વીરજાલા તારા ગાઈ સાથે અફગાન લોક ઉપર

સ્વારી કરી. તેને તેમાં યશ મળ્યો નહીં. તે વેળા તારાબાઈએ લઢાઈને 'શેલે એવોજ પેહિરાવ કર્યો હતો. તેણે તે વેળા-લઢાઈમાં શુરતાં દેખાડવામાં કાંઈ પણ કસુર કરી ન હતી. પરંતુ કંમનસીબ શિવરતન પરાભવ પામ્યાથી શુર તારાબાઈને પણ નાઈલાજથી ડાર ખાવી પડી.

શુર તારાબાઈના અપ્રતિમ રૂપ અને શુરતાની મળ્યાલી ચોતરફ પસરવા લાગી. તેના રૂપની પ્રશંસા સાંભળીને કેટલાક રાજપુત્રો રાય શિવરતન પાસે તારાબાઈ પાછી મહણ કરવાના હેતુથી આવવા લાગ્યા. તે રાજપુત્રોમાં મેવાડનો રાજ રાયમલનો સુવાન છેડકો જ્યમલ્લ પણ આવ્યો હતો. તેણે શિવરતનને કીધું કે 'આપ તારાને જઈ પુછો તેના અંપરોક્ષ મને કાંઈ પણ કરતાં આવડતું નથી.' શિવરતનને કહેવાનો સુદો ઐટલોજ હતો કે માહુરી પુત્રી અજણ નથી ભણેલી અને લઢાઈમાં પ્રવીણ છે. તેને સાધારણ રાજપુત્ર સાથે પરણાવવાથી જો તે દુવ્યર્સની અગર દુખખો નીકળે તો તારાને મારા નામથી રહવાનો અને મને દોષ આપવાનો પ્રસંગ આવે.

રાય શિવરતનને ઉપર જણાવેલો જવાબ મળતાની સામેજ જ્યમલ્લ તારા પાસે ગયો. અને તેને કીધું કે 'માહરા મનમાં તારી સાથે પાછી ચંદણ કરવાની ઘણી ઇચ્છા છે. માટે તે હું માહરી ઇચ્છા પુરી કરવા તૈયાર થા' તારાએ તેનું જોલવું સાંભળી લીધું. અને છેવટ જવાબ આપ્યો કે 'આપનું કહેવું કબુલ છે. પરંતુ માહરી એક પ્રતિજ્ઞા છે. તે જો આપ કબુલ કરતા હો તો હું તમારી સાથે વિવાહ કરવા તૈયાર છું. તે પ્રતિજ્ઞા એજ કે હાલમાં માહરા પીતાની રાજધાની ઠોડા નગર એ અમારી પાસેથી અદ્ધગાનાએ લીધેલું છે આપે માહરા પીતાને પાછું

મેળવી આપવું.' એના જવાબમાં જ્યમલ્લ બોલ્યો. કે 'એમાં શું મોટું છે? હું તે સહજ મેળવી આપીશ' એવું કહીને જ્યમલ્લ પાછો પોતાને નગર ગયો. પરંતુ ત્યાં ગયા પછી તે ઠોડા નગર મેળવવા માટે કાંઈપણ પ્રયત્ન ન કરતાં મોજ મળમાં રહેવા લાગ્યો. અને પાછો કેટલાક દહાડા પછી તારાની અભિલાષાથી તે તારાના મેહેલમાં કોઈની પણ પરવાનગી ન લેતા ગયો. તે બાતમી રાય શિવરતનના કાન ઉપર ગઈ. તેથી તેને ઘણું ક્રોધ અટક્યો. અને ક્રોધમાં તેણે જ્યમલ્લને મારવાનો ઠરાવ કીધો ન તેણે આખરે તેના જીવ લીધા.

મેવાડના રાયમલ્લ રાણાને ત્રણ પુત્ર હતા. તે પુત્રોના નામે—જ્યમલ્લ, પૃથ્વીરાજ, અને સંગ હતા. તે મધે જ્યમલ્લ પોતે મોટો હતો. પોતાના મોટા ભાઈને શિવરતનને ઠાર માર્યાની બાતમી પૃથ્વીરાજને મળી. તે મળતાંજ તેના નશીબની પરિક્ષા ભેટા માટે મનમાં તારાની ઇચ્છા રાખી જવા માટે રવાના થયો. અને શોડાજ દહાડામાં જઈ પોહ્યો. અને ત્યાં તારાને મળ્યો અને પોતાની ઇચ્છા તેને જણાવી. તે વેળા તારાએ જ્યમલ્લને જે જવાબ આપ્યો હતો તેજ તેણે પૃથ્વીરાજને પણ આપ્યો. તે જવાબ સાંભળીને પૃથ્વીરાજ છાતી ઉપર હાથ સુકીને બોલ્યો 'જો હું ઠોડા નગર ન છું તો હું રજ પૂતજ નહીં.' આ પૃથ્વીરાજનું જોલવું સાંભળીને તારાને પણ લાગ્યું કે—ઠોડા નગર જો પોતાના પીતાને મેળવી આપશે, તો તે એજ રાજપુત્ર મેળવી આપશે. આજ સુધી જે રાજપુત્રોએ માહરી સાથે પરણવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી. તે દ્રક્ત નામ નાજ રાજપુત્ર હતા. માહરા રૂપને જોઈનેજ તેઓ માહરી સામે ઠોડા નગર મેળવી આપીશું એવું કહેતા. પણ આની પેટે એકે એ પણ મને નિશ્ચયથી કહું નહોતું.





वीराट सभामां द्रौपदी.

નિરાશ કદિ થેવું નહિ  
(નનેવારીના ખાસ અંક માટે આવેલું)

(NEVER DESPAIR.)

“અમે આશાવાદી, આશાવાદી,  
નિરાશાને નહીં ગણનારા ફે  
છઈ અમે આશાવાદી, આશાવાદી.” (કોશરી)

સુખદુઃખ, મુશ્કેલી પડતી, ગરીબી તવંગી-  
રી, ઉન્નતિ, અવનતિ વીગેરે અનેક પ્ર-  
કારનાં દ્રઢ આપણે આ જગતની અંદર અવલોકીએ  
છીએ. આની અંદર આશાવાદ અને નિરાશાવાદ,  
એવું પણ એક દ્રઢ છે લીલાવતીના માટકની અંદર  
આવે છે કે:-

“તું હજીવેરે ઘુઘટનો પટ ખોલે  
મમ જીવ ચડ્યો ચક્રોલે”

તેની માફક આજે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ આપણું કે  
અરકોરી શાળામાં જે મળે છે તે શિક્ષણથી ચલાવી  
લેવું કોલોનીયલ સ્વરાજ્ય લેવું કે સ્વતંત્ર સ્વરાજ્ય  
મેળવવું, (કેકાણું તો હવું કાંઈ મળવાનું નથી!)  
શુદ્ધ સ્વદેશીને જ વળગી રહેવું કે જરૂર પડે તો રાજ્ય-  
દ્રારી હુધિપાર તરીકે Bureaucracy ગોરા અમ-  
લદાર વર્ગનો ભય રાખ્યા સિવાય “ગોયકોટનો”  
પણ ઉપયોગ કરવો, Repressive Policy, પરાણે-  
જોર જીલમથી દાખી દેવાની રાજ્યનીતિથી ભીડ બની  
લાગી જવું કે રાજ્યદ્રારી મેદાને જંગમાં દ્રંડતા,  
હિંમત અને આગ્રહથી, દક્ષિણ આફ્રિકાની અંદર  
આપણા શુરવીર હિંદી ભાઈઓ “સત્યાગ્રહ” ની  
લડાઈ ચલાવે છે તેની માફક ચિત્રાહરણી સત્ય  
સિદ્ધાંત અને વ્યાજબી માંગણીઓને વળગી રહેવું?  
આ અને આવી બંધનના વિચારોએ ભારત બુનિયત  
વાતાવરણ અને કાશતઃ આગ્રહાહિત કરી ભારતીય

સંતાનોનાં હૃદયોને પણ ચંક્રોળે મુકાવેલાં છે. તેવા  
સમયમાં કેવળ રાજ્યદ્રારી દ્રષ્ટિથી નહિ પણ સામાન્ય  
દ્રષ્ટિથી “આશા નિરાશાવાદ” ઉપર હું પણ બે શબ્દો  
લખવા માટે લલચાઉં તો તે સ્વાભાવિક જ છે.

મરુત્તિ. નિવૃત્તિનું દ્રઢ ન્યારે આપણે વેદાંત  
મંથો, હિન્દુધર્મ શાસ્ત્રો અને ધણુ જાણુ પાણી  
અને મથાળે હિમાલય પર્વતથી ઘેરાયેલા અથવા  
કંઠો કે સુરક્ષિત થયેલા આર્યોવર્તની અંદર જ નાંધ્યો  
છીએ અને અન્યદેશો તો હજી Material Progress  
પ્રાકૃતિક પ્રગતિમાં એટલા બધા રચ્યા મચ્યા પડ્યા  
છે કે નિવૃત્તિ શું અને તેની લેહજત કેવી હોય છે  
તે જાણતા પણ નથી અને જાણવાની દરકાર પણ  
કરતા નથી, ત્યારે “આશા નિરાશાવાદ” નું દ્રઢ  
તેથી વધુ વ્યાપક અને વધુ લોક દ્રષ્ટિ સમક્ષ હોય  
એમ જણાય છે. અંગ્રેજીમાં આ દ્રઢ માટે Opti-  
mism (આશાવાદ) અને Pessimism (નિરાશા-  
વાદ) એવા શબ્દો છે; સંસ્કૃતમાં એવા શબ્દો છે;  
દ્વારસી ભાષામાં એવા શબ્દો છે; કુદમાં ઘણી ખંડી  
ભાષામાં આ વાંદ મોટેના પર્યાયવાચી શબ્દો મળી  
આવતા હોવાથી તેની વિશેષ વ્યાપકતા પ્રત્યક્ષ થાય  
છે. આશા અને નિરાશા એવી રીતે વ્યાપક છે તેવી  
રીતે જ ન સમાજ પણ તે વાદની અંદર વિભક્ત  
થયેલો જણાય છે. નિવૃત્તિ માર્ગના, શાસ્ત્ર જુતિના  
ઉદ્દાસિન સાધુ મંડાતમાઓને બાદ કરતા, કેટલાક  
ભાઈઓ નિરાશામાં ટળી પડ્યા છે ત્યારે કેટલાક  
બાધુઓ આશામાં નિમગ્ન રહી, આતંત્ર ઉઠાવતા  
પણ નજરે પડે છે. સંતાનાં મંદમાં અંધ બનેલી  
સ્વતંત્ર પ્રજા પરતંત્રતાની પીડાનાં કુખનાં અનુભવને  
અજાણે ઘણી વખત જેમ સત્તા વગરની, અવાજ  
વગરની, પરતંત્ર પ્રજાને કદ આપવામાં કારણુ ભૂત  
શું પડે છે તેમ આજનાં દ્રંડનાં ટુકડા કરી “નિરાશા”  
ના ટુકડાને રહે જાણુએ કે કોઈ દીપેલા હોવાથી તે  
ભાગને મારા લખાણમાં કાંઈ જણાયે અનજણ્યો  
અન્યાય મળી નય તો તે સાહજીક રહમજી, મારા  
બાધુઓ માફ કરશે એવી આશા છે, હું પોતે Opti-

મિસ્ટ આશવાદી છું. અને મારા Motto મુદ્રા લેખ પણ 'Never Despair' નિરાશ નહીં થવું નહીં. એ છે અને હું મેં મારી આવી આશવાદી અને આનંદિતિતિ રહેવાનાં કારણો પણ છે, જે જાણવાને માટે જ આવે, જડ છતાં નિર્દોષ, બિચારાં બીડીઓ, કલમ અને કાગળને તરફ આપેલા એકો છું! શરીર, મગજ અને હૃદય તો ધરના હોવાથી તેની દયા-શુભાવી!

કાર્ક કારણનાં ધારા મુજબ બંધારે આ સંપત્તિ સરજનહાર પરગ્રહ પદમાત્મા પોતે પરમાત્મ સ્વરૂપ છે ત્યારે, તેની સૃષ્ટિ હિંમત્વ હોય એવું બની શકે નહીં. આ એક દયાળુ પરમેશ્વરના રત્નમાં જો હિંમત્વ હોય તો પછી સુખ મળે જ ક્યાં? ખરી રીતે તો આ જગતમાં જેઓ હિંમત્વ દેખે છે તેઓનાં હૃદય નિર્જળ હોય છે અને ચક્ષુઓમાં દોષ હોય છે. આ સંસારમાં એવી કંઈ વસ્તુ છે કે જે સુંદર અને મોતીદાર નથી? સમગ્ર સારથી ભરેલો હોય તેને "સંસાર" કહેવામાં આવે છે છતાં જો કોઈ તેને "અસાર" કહે તો તેના કોનો દોષ? આવી રહતી સુંદરતા માટે એકે ઉર્દુ કવીએ કીજ કહ્યું છે કે—

"ગલત-એ લક્ષ્મ એ બિદિશ પુરી રહે મનમુ સુસ્ત હુનર અલળ મિલાહે એ નુકતા ચીનોકા"

આપ વિચાર કરો કે શું દુનિયામાં હિંમત્વ અધિક છે? શું અશાન્તિનું રાજ્ય ફેલાઈ રહ્યું છે? શું જગતમાં બધી વાતો પુરી છે? શું આ ભૂમંડળ ઉપર પરમેશ્વરને પહેલે સેનાનું રાજ્ય ચાલી રહ્યું છે? શું આ જગતમાં કોઈ સાર નથી? જો આ બધા સવાલોનો હકારમાં જવાબ આપે તો આપણે માટે સ્ટોઈક (Stoic) લોકોની માફક આત્મધર્મ-પ્રાણીપણું કરવું તેજ બેહેતર છે. પણ મારાં ધારવા મુજબ આત્મધર્મ કરવા નિરાશવાદી નજર પડે પણ તેવાર હશે નહિ. તેનું ખરું કારણ એજ છે કે આ સંસાર ધારીએ છીએ એવો હિંમત્વ મય નથી. અધારી રાત્રે આકાશ તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકે અને બુદ્ધિએ આશનાં

રૂપેરી બિન્દુઓ સમાન કેવો તારાઓ અગમગી રહ્યા હોય છે. મૂવતો તરફ દ્રષ્ટિ કરે, તે કેવો ઘસ્ટના રૂપેરી તાજ પહેરી મેહાલતા હોય છે; વહેતી નદીયો તરફ નજર નાંખે, તે કેવી ક્ષેત્ર કરતી ખાળાની માફક અરણ્યિત પ્રવાહ વડે બળબળે વહી, સુહામણ દ્રશ્યવસ્તુ હૃદય ચોકતે શાન્ત કરે છે. આસપાસ જંગલ તરફ નિહાળીને બુદ્ધિ, કેવો મળમલતો સુંદર ગાલીઓ ગિછાવી દેખે આત્માને શાન્તિનાં શીતળ જળનું પાન ફેંસવી રહ્યું છે; અરે! તમારા સુંદર શરીરપર પણ જરાતો ધ્યાન આપો, કેવો મળેતો મ્હેરો, કેવાં અર્પવંનેત્રો, કેવું વિલક્ષણ નાક, અને કેવાં ઉત્તમ ગાત્રો છે! જ્યાં બુદ્ધિ ત્યાં એવી ઉત્તમતા અને ઉત્તમતાજ નજર પડે છે છતાં શું તમે એમ કહો છો કે અસાર અસાર છે? મારા ધારવા મુજબ તો અહીં હિંમત્વ કરતાં સુખની સામગ્રીઓ વિશેષ છે. ઉત્તમ શીતળ વાયુ, ચિત્ત પ્રવૃત્તિ કરનાર ઠંડુ ઠંડુ જળ, મીઠામીઠા ફળ, રસ ભરી તર-શરીઓ, ઉત્તમ અન્ન, છાયાદાર વૃક્ષ, અમૃતમય ચાંદની, પ્રાણહતા સૂર્યની રાશની, અને જગતની સર્વ શ્રેષ્ઠ વસ્તુઓ વડે શાન્તિનું રાજ્યજન્ય ચોક્કસ રહ્યું નજર પડે છે. આવી અર્પવં વસ્તુઓ છતાં અમારા જીવનને સફળ ન સમજીએ તો અમારા જેવા બીજે મૂઠ કાણુ હોઈ શકે—

“તે પાદૈવોપજાતોનાં  
સલિલાદ ગિરુત્પત્તિઃ”

હવે કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે ભાઈ! દુનિયામાં બધું સુખ છે, પણ અમને સુખ મળતું નથી. હું કહું છું કે આ વાત ખરી નથી. બાંધને સુખ મળે છે. કોઈ મનુષ્યને રજ કલાક, અથવા તેના અરબા ૧૨ કલાક અથવા તેના પૂણ અરબા ૬ કલાક, અરે! તેથી પણ ઓછું, દુઃખીમાં દુઃખી મનુષ્યને એક કલાક પણ આહ નિરંતર હિંમત્વ થયા કરે છે એમ કોઈ કહી શકશે? કહી નહીં.

કાશ્ય દુઃખ આવે છે તો પણ શ્રી સેકરુ કે મીનીટો સુધી દુઃખ લોગંધુ કે તરત દયાળુ પરમાત્મા સુખને પણ મોકલી આપે છે. ૧૫ મીનીટ પણ આહુ એક સરખી રીતે કોઈ માણસ દુઃખી થયા કરે તો અવશ્ય તેના પ્રાણ જ લેડી નાંચે. લીડલ જનન લગવાન તેમ થવા દેતો નથી. દુઃખનો વિચાર કે દુઃખની દશાની સાથે જ સમીપતા લાગવી સંખ્યા સુખના વિચાર અને સુખની સામગ્રી પણ સાથે જ મોકલે છે. કેદની અંદર ચક્રી પીસતો કેદી પણ વસ્તુતઃ નિરાંતર દુઃખી નથી. તેને કારાગૃહનું ધ્યાન આહુ જ આવે છે. દુઃખના વિચાર આંતરાંત્રી સાથે તરત જ તેનો જીવ ખીજ વાતના વિચારે ચડી જાય છે. ફારસીને માથે લટકેલો જોનાં પણ હુસ્તી સુખ દેખાય છે તેનું પણ તેજ કારણ છે. મોતનાં દુઃખનાં વિચાર ઉપર જોનાં જણાશે કે સુખનાં વિચારનો તે ચોક્કસ વિનય છે; આંખો મહાન ગણુતાં દુઃખોમાં પણ સાથે સુખ રહેલું હોય છે. પરમાત્મા જેવો પિતા પોતાનાં સંતાનને દુઃખ આપે તે બનેજ નહિ. દુઃખ રૂપી દરેને દુર કરવા "વિશ્રુતિ" રૂપી અત્રેતશુદ્ધિકા તેણે પ્રથમથી જ બનાવી રાખી છે. ગમે તેવો પ્યારો પુત્ર મરી જાય છે છતાં શોક કાળ પછી આપણે તે દુઃખ તદન ભૂલી જઈએ છીએ. અરે ! બે દિવસ પછી પણ મરણ સમયે તાકાળિક જે દુઃખ થાય છે તે રહેતું નથી. (Time heals the wounds) કાળે કરી સર્વ દુઃખો ભૂલી જવાય છે, તે આપણને સુખી કરવાની જ ઈશ્વર દયા છે એમ નથી જાતાવતું તો શું ? જાતાવે છે ? જેને કુદરતી દુઃખના લાગણીયો માનવામાં આવે છે તે પણ કેટલે દરજ્જે સમ હોય છે. આપા દિવસના ચોવીસ કલાકમાં ભૂખ માત્ર એક વખત લાગે છે; પાણીની તરસ પણ ઘણી ઓછી વખત જ લાગે છે; વધુ શું કહીયે, પણ જેને સર્વથી મહાન દુઃખ અને મોટામાં મોટી આક્રમ માનવામાં આવે છે તેનું "મૃત્યુ" પણ આ મનુષ્ય દેહ ટકી રહેવાના ૧૦૦ વર્ષના સમયમાં આપા જીવન ભરમાં એકવારથી વધારે વાર આવતું નથી. મારા પારવાસુ જ તો જે લોકો એમ કહે છે કે:-

"અગર હે ઇદકા એક દિન

તો અશર હે સુકર મકા"

તેને બદલે આપણે એમ જ કહેવું જોઈએ કે:-

"અગર હે ઇદકા એક દિન

તો યક છિન (શબ) હે સુકર મકા"

આવી રીતે જગત સુખમય છે અને પ્રભુ પિતાએ સર્વ સુખની સામગ્રીએ સદૃશ આપણા વાસ્તે તૈયાર રાખી છે છતાં કેટલાક લોકો દુઃખ જ દેખતા જણાય છે તેનું ખરું કારણ તો એ છે કે તેઓ જ્યાં દુઃખ નથી હોતું ત્યાં પણ "ઉલ્લેખ" પાળ્યા પછી ઉપર તેની માફક પોતાની જોજો દુઃખ ઉપન કરી લેશે. કોઈ ગૃહસ્થને ત્યાં જતાં તે આપણે માટે ઉત્તમ લોજન તૈયાર કરાવી આપણી રહાઈ રાખે છતાં આપણે આંખ નાક ઉંચા ઢેહડાવી એ તો તેમાં તે ગૃહસ્થને શું દોષ ? તેવી જ રીતે ધરમેશ્વર આપણને માટે જ્યાં સુખ તૈયાર રાખે છતાં આપણે દુઃખી જ થયા કરીએ તો તેમાં આપણી જ ન્યુનતા નથી તો ખીનું શું ? વિચાર દ્રષ્ટિથી જોવામાં આવે તો આ જીવનમાં જેટલું સુખ મળે છે તેટલું દુઃખ મળતું નથી. રામચંદ્રજી હજારો વર્ષ રાજ્ય કર્યું નમરે વનવાસ તો માત્ર ૧૪ વર્ષ જ ભોગ્યે હોતો પાંડવોનું પણ તેમજ આપા અનેક દાણલાઓ આપણને મળી શકે પણ જે દયાળુ પ્રભુએ દુઃખ ભૂલી જ્યાં "વિશ્રુતિ" જેવું નાતવ આપણને આપેલું છે તેનો ફરપોજ કરી સુખને ભૂલી જઈ દુઃખના વિચારો આપણે ક્યાં કરીએ છીએ તેમાં કોઈ શું કરે ? વિચાર દ્રષ્ટિને અંધ ગંભાવી સમ લેવામાં આવે તેમાં પરમાત્માનો શું દોષ ? ભૂધિ પૂવક વિચાર કોઈ કરશે તો અંત જ્યાં આવશે કે વારતલિક રીતે દુઃખ તે દુઃખ છે નહીં પણ દુઃખ તે સુખની માતા છે. સુખના દુઃખ વગર જમવાનો આનંદ કેવી રીતે આવે ? થાકતા દુઃખ વગર મીઠો નિદ્રાનો આનંદ કેવી રીતે અનુભવાય ?

ખરૂં જોતાં હવે આપણું દુઃખન નથી પણ દયાળુ દોસ્ત છે. તેનાં મોકલેલાં દુઃખો પણ ભવિષ્યનાં સુખનાં કારણ રૂપ થઈ પડે છે. દુઃખ તે દુઃખ નહીં પણ હુમેશાં સુખના કારણ રૂપ જ હોય છે એવી દ્રઢ માન્યતા, તે જ.

જ્યારે દુઃખ તે ખંડી રીતે દુઃખજ નથી તો પછી તેની વાતજ શું કરવી. પણ તેનાથી એ વધીએ તો એક એવી ભતના અજ્ઞાન લોકો નજરે પડે છે કે જેઓ પરમાત્માએ જે સુખની વસ્તુઓ આપી હોય છે તેમાં આનંદ નહીં માનતાં, અપ્રાપ્ત વસ્તુના શોધમાંજ દુઃખી થયા કરે છે! પરમાત્માએ બુદ્ધિ જેવું સર્વોત્તમ તત્વ આપ્યું છે તે માટે મન નહીં જાનતાં પાંખો કેમ ન આપી તેને માટે રડયાજ કરે છે! કેટલાકો તો પોતાની સામાન્ય સુખી સ્થિતિમાં સંતોષ નહીં. માનતાં રાત્રી હવસ રાત્રી મહારાત્રી બની જવાનાંજ સ્વપ્ના જોયા કરે છે!

તેઓને ભાગ્યેજ ખબર છે કે બહારથી રાત્રી વૈભવ માગનારાઓનાં પણ હૃદય તપાસવામાં આવે તો ભાગે તો અંદરથી કૈયલાંજ મળવા સંભવ છે. Uneasy lies the head that wears the Crown જે મસ્તકપર સુકુટ ગિરાજે છે તેની અંદર અશાન્તિજ ભરેલી હોય છે. અંગ્રેજોના રાજ્ય પર સુર્ય અસ્ત પામતો નથી એમ કહેવાય છે છતાં થોડાજ સમય પૂર્વે એક અંગ્રેજ અધિકારીએ ઇંગ્લંડમાં હિન્દની અશાન્તિ પર યોદ્ધતાં જણાવ્યું હતું કે જો હિન્દુસ્તાનની છુપી પોલીસ આપણને મદદ કરતી અટકી જાય અને એનારીકીજ લોકો છુપી પોલીસવાળાઓનાં ધુનો કરી તેઓમાં ત્રાસ ફેલાવી તો આપણી મદદે આવના અટકાવી દીએ તો આપણે હિન્દુસ્તાનનું રાજ્ય ચલાવવું ધણું મુશ્કેલ થઈ પડે. હિન્દુસ્તાનની પ્રજા એવી કોમ કોમ વાર વહેચાઈ છિન્ન જિન્ન થઈ ગઈ છે કે એક કોમનો માંલુસ ખીજ કોમ ઉપર ભારિક નજર રાખી છુંપા દત્તનું કામ કરતો કદિ પણ અટકે તેમ નથી; વગી આ ભગ્નિના જમાનામાં હિન્દના સદ્ સાચે બધી કોમો એકજ થઈ જાય તો પણ સ્વભાવથીજ હિન્દની પ્રજા એટલી તો રાજ્ય ભક્ત છે કે તે કાંઈ પણ રાજ્ય વિરૂધ્ધ વિચાર પણ કરતી નથી. હાલમાં થોડા ઘણા એનારીકીરોડો જાણ્યા છે તો તેઓનો તો,

હથિયાર બંધીના કાંઈદાને લીધે રાડગોળા મળવાના અભાવે, સંભાળ પૂર્વક ભેટતીના જે પગલાં ભરાય છે તેથી અને આખા હિન્દની પ્રજા તેમને ધિક્કારે તેથી, થોડા સમયમાં સમૂળજો નાશજ થઈ જવાનો. દુઃખમાં અંગ્રેજ રાજ્ય તમામ રીતે સુરક્ષિત છે અને રહેવાનું પણ છે છતાં આ લખવાનું કારણ એટલુંજ છે કે આવા બળવાન રાજ્યના બહારથી દેખાતા સુખી નેતાઓને પણ અંદરખાનેથી હુમેશાં ચિન્તા અને દુઃખ રહ્યા કરે છે. માટે છે બંધુઓ! બહારથી બીજાઓનો ભપકો દેખી મનને કલેશ નહીં આપો. Remain contented with what is given by God પરમેશ્વરે જે આપ્યું છે તેથી સંતોષ માનો અને સુખી રહે. આ સંતોષીપણનો અર્થ આજ કાલ નવરા, દેશના ભારરૂપ રખડતા ભટકતા, નિરૂઘમી સંતોષી સાધુજા જેવો નહીં કરતા! પરમેશ્વરે જે દર્શા આપી હોય તેમાં સંતોષ માનો, છતાં ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષાનો નાશ નહીં કરો. Ideal આદર્શ હુમેશાં ઉચ્ચ રાંખો. સાચે પ્રાપ્ત વસ્તુમાં સંતોષ માની પ્રાપ્તિય તરફનો પ્રયાસ પણ ભરીજ રાખો. મોક્ષ દર્શા તે આદર્શ રૂપ છે તેથી પામર દર્શામાં પીકાવા કારણ નથી. અંગ્રેજો કહે છે તેમ લાયક બનીને "સ્વરાજ્ય" મેળવવું તે આપણી અંતિમ નેમ છે પણ તે ન મળે ત્યાં સુધી પરત જ દર્શામાં રહેવાથી દુઃખી થવાનું કારણ નથી. રાજ્યને ઇશ્વર માનવો એ આપણા વેદશાસ્ત્રોમાં છે. રાજભક્ત રહેવું એ તો આપણી ફરજ છે. વગી રાજા પાસે સુખ માંગવાનો પ્રયત્ન કરવો એ પણ આપણી ફરજ છે. હમણાનો વખત ભેધને નિરાશ થવું નહિ પણ સુખ મેળવવાને યત્ન કરવો, ધૈર્ય હાલવું નહિ ધર્મ ત્યજવો નહિ, અહિં રાજેજ પરમ ધર્મ માનવો અને પરમાત્માની અંદર અચળ વિશ્વાસ રાખી, આશાં વડે તમારા કામને ચિવટાધી વળગી રહી, આગળ અને આગળ વધો. કદિ પણ નિરાશ બનો નહીં. આવી દ્રઢ વત્તિ ધર્મના પાત્રીથી માન્ય છે કે તમારું પ્રાપ્તિય, પ્રાપ્ત થયેલી સિધ્ધ વસ્તુ કરી ચુક્યો ઇત્યાદિ ગીરગામ-સુબઈ } કનૈયાલાલ ગીરપરલાલ કોઠારી તા. ૧૬-૧-૧૦ } મેનનર-આર્ય પ્રકાશ

## ચિત્ર માળા.

### કવિશ્રી સવિતાનારાયણ.

વડનગર નાગર બ્રાહ્મણ સવિતાના વયોવૃદ્ધ. કવિશ્રી સવિતાનારાયણ. ગણપતિનારાયણનો જન્મ સુરતમાં થયો છે. એઓશ્રી સ્વ. સાક્ષર કવિ નર્મદાશંકર અને સાક્ષર કવિ સ્વ. તપસરામ સદ્ગીરામના સંક્રાધ્યાથી છે. એમની યુવાવસ્થામાં ગુજરાતમાં સ્વ. હર્મારામ મેહતાજી સરખા સુધારકોના શબ્દોએ ગાળ રહ્યા હતા. અસદ્ગી સુરત શહેર તે સમયે વિદ્વાન નરસીંગની હેયાતીથી મગફર હતું. અવનવા સંસ્કારથી ભુપિત આપણા વયોવૃદ્ધ કવિશ્રીની વિદ્વત્તાના પોષક શેઠ ગોવર્ધનદાસ ગોકળદાસ તેજપાલ થયા. જેમનાં કુટુંબમાં તેઓ આજ ઘણાં વર્ષ થયાં રહેલા છે અને પોતાની વિદ્વત્તા, વારંવાર જનસમાજમાં યોધ તથા મનરંજન સાથે ફેલાવતા રહે છે જે સમયે સ્વદેશીની ગાળત કોઈ ગુજરાતમાં સમજતું નહોતું તે વખતે પણ-આજથી વીસ વર્ષ ઉપર-એમણે સ્વદેશી વીધ વિસ્તારથી કાઢ્યો કયાં છે. અને પ્રજામાં તેઓ સાચા સત્કાર થયા છે. તેઓ ધર્મ કર્મનિષ્ઠ છે. નિરાભિમાની અને મેળતાવડ સ્વભાવના છે. વૃદ્ધ થવા છતાં એમના શરીરની તંદુરસ્તી ધણી સારી જળવાઈ રહી છે-તેમજ એમની કવિત્વ શક્તિ પણ એવીને એવીજ સારી રહી છે તે ભેદ હમને ઘણા આનંદ થાય છે. એઓશ્રીનાં સ્વદેશ ભક્તીમાં કાઢ્યો ફરીથી છપાય અને જન સમાજને સસ્તી હિમતે લાભ મળે તે તેણી કવિશ્રીની કૃતિ તથા એમનું સ્વદેશપ્રેમનું ચિન્હ સંચવાઈ રહેશે. કવિશ્રીનાં બીજાં પણ અનેક કાવ્યો અમને જોવા સાંભળવાની તક મળી હતી. એ સંગ્રહ પણ પ્રકટ થવાની અગત્ય છે. કવિશ્રીની કદર કરનાર શેઠ ગોવર્ધનદાસ ગોકળદાસ તેજપાલને પણ ધન્ય છે! આ દેશના કવિ અને લેખકોનાં પુસ્તકોની કદર

નહિ થવાથીજ દેશ ઉન્નતિ ઉપર શક્યો નથી. શ્રીમંત અને સાધારણ પ્રજા વર્ગને આમરી ભલાગણ છે કે સારાં સારાં પુસ્તકોને અવશ્ય ઉત્તેજન આપવું તેમ થવાથીજ દેશનો હુન્નર લેખોગ વધશે.

### કવિરાજશ્રી ધીરજરામ નરમોરમ પૂરાણી.

ગુજરાત અને કાઠીયાવાડમાં માન પામેલા વયોવૃદ્ધ કવિશ્રી ધીરજરામનો ફોટોગ્રાફ પ્રકટ કરતાં અમને ઘણા આનંદ થાય છે. તેઓશ્રીની જન્મ ભૂમિ ભરૂચ છે. કવિશ્રી ડા. શુભાચરણી તરંગોલ યવદી પ્રાસાદિક કાવ્ય વાણી-સાંભળનારને હૃદયના ઉડા ભાગમાંથી આનંદ આપે તેવી છે. એઓશ્રી પણ કવિ નર્મદાશંકર, કવિ દલપતરામ આદિ વિદ્વાન કવિઓના છટ મિત્ર છે. તેઓએ વીર, શુભાર, આદિ રસથી ભરેલાં કાવ્યો રચ્યાં છે. તેમનું રચેલું ખેડેંગવર્ણન અને અન્ન પાણીના મહિમા, એ કાવ્યો ખરેખર વાંચવા જેવાં છે. એઓ પણ મસ્ત કવિ છે! એમનાં લખેલાં ઘણાં રસભરિત કાવ્યો હેવાં છતાં તે કૃષ્ણ-પદ્યાં હશે તેનો ખતો નથી. એઓ શ્રીનો ફોટોગ્રાફ ગુજરાતી પ્રજાને મળે તેટલા માટે અમને બહુ મહેનત પડી છે. છથી પડાવવાનો વારંવાર આચકુ છતાં તેઓ અમારા હાંધિમાંથી છટકી જતા! પરંતુ મહાંમહેનતે તેમની છથી લેવાડાવવામાં આવી. અને આજે તે વાંચક વર્ગને ભેટ કરવામાં આવે છે. તેઓનો આનંદી સ્વદેશ, નિખાલસ સ્વભાવ, નિરવાર્થ પરોપકાર વૃત્તિ, કોઈનું પણ ભણું કરી આનંદ પામવાની ઉત્કંઠા, ધર્મ નિષ્ઠપણ, અને મિત્રમંડળમાં રાત દિવસ રોજ મેળવવાની ધૃત્તા, એજ હેમને જીવનમંત્ર છે. એઓશ્રીનાં એક બંધુ સ્વ. બાળકૃષ્ણ નરસેરામ પુસાણી માસ્તર જામનગર હાઈસ્કુલમાં માસ્તર હતા, અને તેમના ન્હાના ભાઈ રા. રા. હરિકૃષ્ણ નરસેરામ પુસાણી હમણાં જામનગર સ્ટેટમ દિવાન ઓફિસમાં છે. કવિરાજ શ્રી ધીરજરામ ઉર્દૂ "ધીરજકાકા"ના સ્વભાવ પ્રમાણેજ હેમના બન્ને

ખાધુઓ પાંચ સરકાર વખતના અને મીલનસાર પરીપકારી હોવાથી તેમનું કુટુંબ આકાંક્ષા સાતિમાં આદરેલું છે. કવિશ્રીના લેખનમાં આ પુરુષોત્તમ વાઈ અને સા: છોટુભાઈ, એ બંનેએ એમ: એ: સુધી અભ્યાસ કરી વિદ્યતા અને સૌજન્યતા મેળવી છે. કવિશ્રી શ્રી ધીરજીકોકા પોતાની પરમરેનેદિ મિત્ર ભણ્ય નિવાસી સ્વર્ગસ્થ કેવળસોમ ડાક્ટર સાથે હમેશાં ખૂબ આનંદમાં, હાસ્ય વિનાદમાં, સુમય વિલાસતા હતા. તથા ડાક્ટર સાહેબ અને સંગિત હાસ્ય પ્રેમી કવિશ્રી બંને જ્યારે કેટલાક લેખિકાઓ કરતાં ત્યારે જોનાર-સાંભળનારને જે સ્વાનંદ મળતો તેં અતૂલ હતો. અગર જો કેાઈ દેશી રાગને ત્યાં આવાં હચમુખાં નરરનેતા રહ્યા હોય તો ખરેખર તે રાગને લોજ રાગનેતા દરખાસ કહેવામાં આવે. કવિશ્રીશ્રીનું વય લગભગ ૬૫ વર્ષનું છે. હમણાં તેઓને એક પૂત્ર રત્ન પ્રાપ્ત થયું છે. પરમાત્મા અમારા તે. "શાણ કહિ"ને દિધોયુ શક્ષિ અને પિતાની પિંઠે યશ મેળવવા વાચ્યશાળી બનાવે.

સ્વ. લોક પ્રીય કલેક્ટર મી. જેકસન.

નાશિકના લોક પ્રીય અને વિદ્વાન કલેક્ટર મી. જેકસન સાહેબનું ખુન કાંઈ ગંદમોસ એનાકિરંદને હાથે કરવામાં આવ્યું છે. એ બાળી ગાહુ જેદ યાય છે. બ્રીટિશ ગવર્નમેન્ટની વફાદારી મંરેલી નોકરી બલવતા પ્રમાણિક અમલદારને છવનું જોખમ જોડું. પડે છે તે આપણે કેટલાકે વખત ધયાં જોતા આવીયે છીએ. આવાં જુના યાય એ ખરેખર ધિ:કેરંવાં લાયક કૃત્ય છે. હિંદુસ્થાનના ધર્મ અહિં સા પરમોધર્મ છે. આપણે રાગને ઈશ્વર બેશબર માનતા આવ્યા છીએ. અને તે પ્રમાણે માન્યતા કોયમ રાખવી એજ આપણો પરમ ધર્મ છે. રાગનેતા અને પ્રજાને સંપાંધ પિતા પૂત્ર બંદાશરનેતા છે. પિતાની પાસે જે કાંઈ માંગણી કરવાની હોય તે વ્યાજબી રીતે, લાગણી થાય એવી રીતે જણાવવી જોઈએ. તેને ગંદલે ગાવી ખુના મરફી યાય એ ગા

દેશની પ્રજાને માટે ધણું સરમજારેલું છે. નાશિકના કલેક્ટર મી. જેકસન એક વિદ્વાન અને લોકપ્રીય સીવીલીયન હતા. તેઓએ પોતાની નોકરી દરમ્યાન પ્રજાના પ્યાર મેળવ્યો હતો. એટલું જ નહિ પણ જુદા જુદા જીલ્લાની પ્રજામાં દરખાસો બંરોરે તેમના અભિપ્રાયો નાંખી તેની દોહ સંરંદરને પછાંચાડવા ના પોરણની શરૂઆત કરી હતી. સરકારી અમલદારો પ્રજા સાથે લોગાય અને તેમની ફરિયાદો નાંખી લઈ તેનાં ઉપાયો કરે એજ વારતવિક માગી છે. મી. જેકસન તેનાં મહાદા દિમથિતી હતા. તેઓ સંસ્કૃત ભાષાં ઉપર ગાહુ પ્યાર રાખતા હતા. શોષ, ખોલ કરતાં હતાં અને કેટલાકે દક્ષિણી બ્રાહ્મણ સંસ્કૃત ભોળોનાં વિદ્યાનેતા પેસાની મેદદ આપતા હતા. દયારુ, ઉદાર અને વિદ્યાવિલાસી જોનાનાં ખુન યાય એ શુ જતાંવે છે? લવિધ્યમાં મળનારાં ઉચ્ચ હકકોના માર્ગમાં આંડખીલી નાંખવી એજ વાંચક વર્ગને તે. અમે ભલોમેણ કરીએ છીએ કે એવાં દુર કાર્યો ત્યાગ કરીને શાંત રીતે દેશના ઉપયોગ હુસરનેતા વધારી કરવાનેજ મેહનંત કરવી એજ ઈંટ છે. પરમાત્મા મહેદુર્મ મી. જેકસનનાં આત્માને આંખડ અનેત શાંતિ શક્ષિ!

સ્વા.વા. સંયદ: ચમસુદાન કાદશી, વી. પ

સુખદ સરકારનાં એરિયેનલ ટ્રાન્સલેટર બા. કાદરી સાહેબની છબી પ્રકટ કરતાં એમને પ્રેમ આનંદ થાય છે. બા. કાદરી સાહેબ પ્રથમ યુગ્મશતમાં એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરના હોદ્દા ઉપ હતા. તે જગ્યા ઉપર રહી લોગો વખત સુધી પ્રમાણિકપણથી નોકરી બલવ્યા પછી તેઓની સુર જીલ્લામાં ડાયુટી કલેક્ટરની સરકારી નેણમ બરેદ જગ્યા ઉપર નિમણુક થઈ. તે જગ્યા ઉપર પણ રાં પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કર્યા પછી ગયાં ૧૯૦૭ ન વર્ષથી બ્રીટિશ ગવર્નમેન્ટે તેઓશ્રીને સુખ સરકારનાં એરિયેનલ ટ્રાન્સલેટરની જગ્યા આપ તેઓની કદર પિઠાની છે. બા. કાદરી સાહેબ

રેક નોકરી દરમ્યાન પ્રગતિ તેમજ સરકારને તેમના  
આમથી પૂરતો સંતોષ મળ્યો છે. એઓ શ્રી નિરા-  
લેખાની સેવાવાના મિત્ર તરીકે અને ધર્મ ચુરત  
કે. તેઓને અંધ લખવાનો પણ શોખ છે. જ્યોતિષ  
શાસ્ત્રના વિષય ઉપર એઓ શ્રીએ મૂળ અરણ્યી  
ભાષામાંથી એક પુસ્તક રચ્યું છે તેમજ ઘણી શોધ  
ખોલ કરીને ધરતીમાં બાંધ્યોને ઉપયોગી થઈ પડે  
એવું એક પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. અમે આશા  
રાખીએ છીએ કે આ પુસ્તક ધણી જલદી બેકાર  
પડે અને તેમ થવાથી વાંચક વર્ગ ઉપર ઉપકાર  
ધાય. આ. જા. કાદરી સાહેબ મળતાવડા સ્વભાવના  
અને દરેક ધર્મ તરફ સમાન લાવથી જોતા હોવાથી  
સમાગમમાં આવનાર પ્રત્યેક મનુષ્ય તેઓ શ્રીનાં  
વખાણ કરે છે. તેજ પ્રમાણે સરકારની વફાદારી  
લેદી નોકરી બંધવતા હોવાથી તે પક્ષમાં પણ તેઓનું  
સાદું માન છે. ધંધર તેઓને સહ કુટુંબ દિપાંચુ બને.

સ્વ. રતિલાલ વી. મજમુદાર.

ભારત વર્ષતા ફેટલાક સુવર્ણોએ સ્વદેશ સેવાનું  
દૃઢ કેવી રીતે પ્રાપ્ત્યું છે અને રેશને કેવી રીતે  
ઉપયોગી થઈ પડાય તેનું ઉદાહરણ સ્વર્ગસ્થ રતિ-  
લાલ વી. મજમુદાર બતાવી આપ્યું છે. સ્વ. રતિ-  
લાલ કાયસ્થ સતિતા હતા. તેમનો જન્મ. ૨૩-૨-  
૧૮૬૩ માં થયો હતો. રંક માતાપિતાને ત્યાં  
જન્મીને પણ તેમણે અંગ્રેજ કેળવણી લીધી હતી.  
સુખ દુઃખની છાંયા નીચે પ્રજા તેઓ વિભાજ્યત વધ  
બેરિસ્ટર થવા પામ્યા હતા. તેઓ એક વિદ્વાન લેખક  
હતા. તેઓમાં દેશ સેવાની એટલી બધી લાગણી હતી.  
કે મુંબઈની કોંગ્રેસ વખતે તેઓએ ચોલ દિવસના કેટ-  
નનું કામ ઘણીજ આહિરીથી બળવ્યું હતું. પોતાને  
બેરિસ્ટરના ધંધા હોવા છતાં પણ દેશની સેવા બંધ-  
વવાનો ધંધા તેમને જાહું વહાલો હતો. દેશપ્રત્ય  
દાંદાંબાં ઉલ્લેખી મુંબઈ આવ્યા તે વખતે તથા  
ચુરતની કોંગ્રેસમાં તકરાર પડી તે વખતે તેમણે ઉત્સા-  
હથી ભાગ લીધો હતો તે સ્તુતિપાત્ર કામ બતાવે તેનું  
નથી. સ્વ. રતિલાલનાં પુસ્તકો કમવાનો પણ

શોખ હતો. તેમનાં લખેલાં સાહસ્યક્રમ અને  
શાકુતલા પુસ્તકો વાંચવા જેવા છે. તેઓ શાંત  
વૃત્તિના, હિંમતી હોઈ દેશહિતના કાર્યમાં તંત્ર  
રહેતા. મુંબઈની કોંગ્રેસ વખતે તેમણે છેક કોલોને  
સુધી જઈને કુંડ ભેળું કર્યું હતું. મરહુમ પોતાની  
પાછળ એક બે વર્ષની પુત્રી તથા વિધવાને મુકી  
ગયા છે. પરમાત્મા તેમના આત્માને શાંતિ આપો.

રા. રા. વકીલ સાંકરલાલ ઢાણાભાઈ.

વકીલ સાંકરલાલ ઢાણાભાઈ ભરૂચના જલસાગ્રીય  
સતિતા છે. ક્ષાત્ર વંશમાં જન્મ થયો એ પૂર્વના  
પરંપરા પ્રતાપ કહેવાય છે. પણ ક્ષાત્ર ધર્મ બંધતવો  
એ વળી તેથી પણ વિશેષ દુર્લભ છે. કોઈ પણ  
વર્ણમાં જન્મ્યા પછી તે વર્ણના આશ્રમ પ્રમાણે  
ધર્મ બજાવે નહિ ત્યારે તેવા મનુષ્યનું જીવન સારું  
કય મતાતું નથી. શ્રીયુત-સાકરલાલનાં અંગ્રેજી  
અવધાસ કરી રહ્યા પછી કનિષ્ઠ નોકરીમાં નહિ  
જોડાતાં વકીલાતનાં અભ્યાસ કરી ડીરેક્ટર વકીલની  
પરિકામાં પાસ થયા હતા અને ખતથી કરેલાં  
કામોમાં મનુષ્યને વિચય મળે છે. તેમ તેઓને  
પોતાના વકીલાતના ધંધામાં વિચય મળ્યો એટલું જ  
નહિ પણ ૧૯૦૭માં લંડનમાં રા. રા. એ. બાંશીકર  
ઉત્તમશંખ મલેજી વિગેરે ચંદુરેશની મેહેનતથી એક  
સ્વંદેશી પ્રદર્શન ઉઘાડવામાં આવ્યું હતું અને તેજ  
સંમયથી રાંધે ઇન્ડિયન કોમિશનર વીવીંગ મીસ  
હાંબી કરવામાં આવી હતી. આ મીલમાં ખતથી લાંબ  
લઈ, ખીલ ભાગીદારો સાથે શ્રીયુત સાકરલાલનાં અંગ્રેજી  
મેહેનત કરી છે તે અદેખર ખીલ નિરૂત્સાહ થતા  
ધંધાદારીઓને અનુકરણ કરવા જેવું છે. હિંદુસ્થાનના  
બુદ્ધાભુદા લાંગમાં સુસાકરી કરીને મેહેનત કરીને  
તેઓએ મીલના સેરા પ્રાપ્ત્યા છે. અને ઠંડ વિભાજ્યત  
વર્ધ પોતાની જાતિ દેખરેખ નીચે કરકસરથી  
મિલને આટું સાંચા કામ ખરીદી લાગ્યા છે. એટલું જ  
નહિ પણ તે સાંચા કામ હિંદુસ્થાનની કોઈ પણ  
મીલ કરતાં ઉંચા પ્રકારનું માનવામાં આવે છે.  
મિલના સેરા ભરાવતાં તેઓને જે વિપતિ લાગવવી



પડી છે. તે તરફ જતાં બીજા કોઈ પંથુ માણસ ધૈર્ય ત્યજી દે અને ઉપાડેલું સાહસ પથ ત્યજી દે ! પરંતુ શ્રીયુત સાકરલાલભાઈએ તેમ નહિ કરતાં પોતાનું કામ ખત થી આગળ ચાલુજ રાખ્યું અને અતે તેમાં વિજય મળ્યો છે. એ મિલંતું સાંચાકામ મેંડું ગોઠવાઈ ગયું છે; અને થોડા દહાડાંમાં તેનાં મીઠાં રૂપો મેળવવાને ગુજરાતની પ્રજા ભાગ્યશાળી થશે. ખમારા દેશનાં વેકળકાટ કરનારા સ્વદેશના હિમાયતી બાને અમે શ્રીયુત સાકરલાલભાઈની ખત અને મેહનતનું અનુકરણ કરવાની ભલામણ કરીશું. શ્રીયુત સાકરલાલભાઈ સુસ્ત ધર્મનિષ્ઠ છે. દયાળુ અને શ્રદાવાન છે. દેશોદયનાં કાર્યોમાં દ્રઢ આગ્રહથી વળગી રહે છે તેમ ધર્મનાં કાર્યોમાં પણ આગેવાની સર્વો ભાગ લે છે. ઇશ્વર તેને દિવાંચુ કરે વિજય આપે.

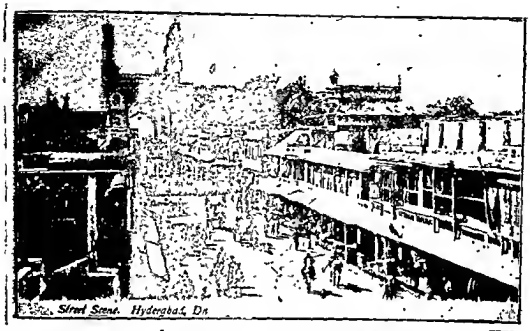
સ્વ. શેઠ રાજારામ ગોવિંદરામ જે. પી.

સુસ્ત નિવાસી શેઠ રાજરામ વીશા નાગર યાજ્ઞિકા જ્ઞાતિના હતા. સુસ્તની રહેઠાંડી આગળના વખતથીજ સુખી આવી વ્યાપારમાં એકાંત્યું હતું. ધંધળા બુદ્ધિના અને ખાદોશ હોવાથી સોનાને અને રૂનો વેપાર ધમધાકાર ચલાવી સારી પેટે દ્રવ્ય કમાયા. ભાગ્ય દેવી કંઈ દરેક મનુષ્યોને નિરાશ થવા દેતી નથી. જેઓની મનોવૃત્તિ હમેશાં એકજ ક્યેયને વળગી રહે છે તેને એક દિવસ પણ સાફ દુખ મળે છેજ શેઠ રાજરામ પોતાને મળેલા દ્રવ્યને સર્વ ઉપયોગ કરવાથી સરકારમાં અને વેપારી વર્ગમાં યશ મેળવ્યો છે. હિંદુસ્થાનમાં પ્રસિધ્ધ થઈ પડેલી નારજીહાસ રામરામની પેદીના તેઓ એક ભાગીદાર હતા. કે જે કંપની રૂના વ્યાપારીઓ તરીકે હજી પણ સારી રીતિ લેવાય છે. તેઓએ હિંદુસ્થાનના સુખને માટે સુસ્ત નજીકના હુમસ ગામમાં એક સેનિટરિયમ—“શાંતિબુદ્ધન” બંધાવ્યું છે. અને અનેક મનુષ્યો તેના લાભ લઈ તનુદુસ્ત થાય છે. દવાખાનાંઓ બંધાવવા કરતાં સેનિટરિયમ બંધાવવાનું મહાન પુણ્ય છે. શેઠ રાજરામ બીજા અનેક

સંભાર્ગ-ધર્મ કાર્યમાં-પોતાનું દ્રવ્ય વાપરી ગરિબોની આશિષ લીધી છે. તેઓ પોતાની પાછળ ધર્મ ખતિન જેઠવળાઈ ઉપરાંત પોતાની બહેન શિવકોરના મહોંટા કુટુંબને મૂકી સ્વર્ગવાસી થયા છે. શેઠ રામરામના સ્વર્ગવાસી થયા પછી પણ તેમનાં ધર્મનિષ્ઠપતિન ખાઈ જઠાવે સુસ્તમાં પાંચીની દાંડ વનુવંદેની ઇસ્પીતાલ તથા પોતાની જ્ઞાતિના છોડાઓ માટે સ્કોલરશીપો સ્થાપેલી છે. હુમસમ રામચંદ્રજીનું ભવ્ય મંદિર તથા બીજા વિદ્યાવૃદ્ધિન અને ધર્મના કાર્યો કરી પુણ્ય મેળવ્યું છે. મનુષ્યજીવન સાફરૂપ થવા માટેનાં એ કર્મો છે. જેઓ પેસાં મેળવીને એવાં કાર્યો કરે છે. તેમનાજ જીવન ધન્ય માનવામાં આવે છે. એઓશ્રીના બાણજી શેઠાકોરદાસ નરોત્તમદાસ અને શેઠ મોતીલાલ નરોત્તમદાસ પંથુ પોતાના વંશોદોના જેવાજ ધર્મ કર્મનિષ્ઠ છે. ઇશ્વર તેમના કુટુંબને એવાં સંતાનો દરવાજા બુદ્ધિ પ્રેરે !

સ્વર્ગસ્થ મી. પાલમકોટ.

સચિત્ર “હિંદી આર્થિક” માસિક પત્રના અધિપતિ અને માલેક મી. સોરખેજી લીમજીભાઈ પાલમકોટના મરજીની નોંધ લેતાં દિલગીરી ઉપર છે ઉત્સાહથી સાહિત્યમાં ભાગ લેનારા પારસી લેખકોમાં મી. પાલમકોટ એક ઉમંગી અહરથ હતા. તેઓ પહેલાં “માસિક મન્નહ” નામનું માસિક પત્ર ચલાવતા હતા. તેમાં તેમને યશ મળ્યો; સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં તેમણે જુદાજુદા લેખકો અને કવિઓનાં લેખો પ્રસિધ્ધ કરી વાંચક વર્ગને કંઈક જુદો સ્વાદ ચખાડ્યો હતો. તેઓને લેખો અને કવિતાઓ લખવાનો ધ્યેય રોષા હતો. સુખીમાંથી પ્રસિધ્ધ થતાં “મેન એન્ડ વુમન એન્ડ ઇન્ડિયા” નામનું માસિક પત્ર ભેળા પછી તેમને સચિત્ર માસિક પત્ર ચલાવવાનો રોષા થયો. તેઓ ઇંગ્લેન્ડ, અમેરીકા ગયા. ત્યાં તેઓએ સચિત્ર વર્તમાન પત્રો અને માસિક પત્રો ભેળાં, અનુભવ મેળવ્યો અને સુખી આવી “હિંદી આર્થિક”



हैदराबाद का एक गहोड़ानो देखाव.

પ્રકટ કર્યું. પરંતુ અમારા દેશના દુર્ભાગ્યે વાંચકો તરફથી હુનરદાની સંખ્યાનો આશય મળ્યો નહિ. તો પણ કદર થઇ. તેઓ અમારા નિરાશિમાની અને સરલ સ્વભાવના પરમ સ્નેહી મિત્ર હતા. પરસ્પર એક પીઠના કાંઈમાં મદદ કરવાને હુમેશાં ઉદાર રહેતા. આવા એક ઉમંગી વિદ્વાન મિત્રને ગુમાવવાથી અમને બહુ ખેદ થાય છે. મરહુમ પોતાની પાંદળાં એક વિધવા અને વિદ્વાન લેખક પહેલોને મૂકી ગયા છે. હમણાં “હિંદિ ઓફીસ” હેમનાં પહેલો વસાવે છે. વાંચક વર્ગ હેમનાં કાર્યની કદર કરશે. એવી અમારી લાંલામણ છે. મરહુમ શ્રીયુત પાલમ-કેટના કુટુંબ તથા પહેલોને ધૈર્ય આપતાં અમે હંમેશાં પાસે માંગણી કરીએ છીએ કે એવા બહા બંધુના આત્માને અવિચ્છિન્ન શાન્તિ પદ આપો.

ગં. સ્વ. ઘાઝીમૈરી અને ગં સ્વ. ન્દાની બહેન ગજ્જર.

આપણા દેશની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારીને અને તેઓને વિદ્યા અને હુનરનું જ્ઞાન મળે એવા ઉચ્ચ આશયથી સુરતમાં એક વનિતા-વિદ્યામ સ્થાપનામાં આગ્રહ છે. આ સંસ્થાના સ્થાપક અને ચાલક ગંગા સ્વરૂપ બાલુ ગૌરી અને ન્દાની પહેલ ગજ્જર છે. તેઓએ પોતાના જીવનનો અવશેષ ભાગ સ્ત્રીઓનાં કલ્યાણ માટે ગાળવાનો સંકલ્પ કરી એક રોટી રકમ એ સંસ્થાને અર્પણ કરી છે. એટલું જ નહિ પણ ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં પ્રવાસ કરી, ભાષણો કરી એક સાઠ ફૂટ લેણું કર્યું છે. સુરતમાં નાગર કુળીયામાં સ્થપાયેલા આ આશ્રમમાં લાલ લેતી સ્ત્રીઓની છબી પણ આજના અંકમાં જ આપવામાં આવી છે. આ એક મહાન પરોપકારી કાર્ય છે. એ સંસ્થાને દરેક ગુજરાતી ભાઈએ મદદ કરવી જોઈએ. અને આવી સંસ્થાઓ દરેક સ્થળે સ્થપાવી જોઈએ. આપણા દેશની વિધવા અને સઘવા સ્ત્રીઓ નવરાશનો વખત વાતોના તકાકામાં ગાળે છે પરંતુ આવી

સંસ્થાઓ સ્થાપનામાં આવે તો સ્ત્રીઓને વિદ્યા હુનરનું જ્ઞાન મળી તેઓનો સંસાર સોનાનો બને. બન્ને પહેલોને ધન્યવાદ આપતાં અન્ય ધનવાન સ્ત્રીઓને પણ અમારી એવી જ ભલામણ છે કે જીવનનો ધર્મ પરોપકાર છે. તેજ સુધારે તો આ લોક અને પરલોકમાં અનંત સુખ શાંતિ મળશે.

નાટિવાદનું સુપ્રસિદ્ધ દેશાઈ કુટુંબ.

સ્વ. રા. રા. હરિદાસ વિહારીદાસ દેસાઈ



જન્મ એક કર્મફલ છે. પ્રાણી માટે જન્મ પારણ કરીને વર્ણાશ્રમ પ્રમાણે કર્મ કરવું જોઈએ. અને તેમાં યશ મળવો એ પરમાત્માને હાથ છે. ભારતભૂમિ એવા અનેક કર્મ વીરપુરુષોની જન્મ દાત્રી છે. ધણી વીર પુરુષોની માતા છે. નદીયાદ નિવાસી સ્વર્ગરથ રા. રા. હરિદાસ વિહારીદાસ દેસાઈ પણ એ જ વીર પ્રસૂતાના પુત્ર હતા. તેમણે એકાદ જીવનના નડિયાદ જેવા એક ન્દાનાં શેઠેરમાં જન્મ લઈને પણ નિરાશાવાદીઓને જે કંઈ ઉદાહરણ આપ્યું છે તે યુવાનોથી ત્રાપ પર્વતને માટે આદર્શ રૂપ છે. જન્મ પ્રકણ કરે વિદ્યા સંપાદન કરે, વિદ્વાન થાયો, અને તમારા કુટુંબને જ માટે નહિ પણ જગતને માટે તમારા સદગુણો અને તમારા ઉચ્ચ કર્મોનું આદર્શ બતાવી ન્દાઓ. તેમ કરવાથી જ તમારી અવિચ્છિન્ન મંગલ પોતાને જીવન ક્રમ આદર્શ રૂપ બનાવશે. અને તેથી જ ભારતભૂમિમાં અનેક કર્મ વીર પુરુષો ઉત્પન્ન થઈ દેશની કીર્તિ અવિચ્છિન્ન કરશે.

સ્વર્ગરથ રા. રા. હરિદાસભાઈએ અંથેજી, ગુજરાતી કેંગવણી નદીયાદમાં જ લીધી હતી. અને ગુજરાતનો ઉચ્ચ આદર્શ વિપ્રૃતિ સ્વરૂપ સ્વર્ગરથ મહિલાઈ જગલાઈ તથા સ્વ. સા. મનાસુપરાશમ સૂર્ય શમ મિપાકી તથા રા. રા. રણછોડભાઈ ઉદયરામ જેવા મિત્રોની સાથે સદાધ્યાયી થઈ ધીમે ધીમે ઉચ્ચ

હોદ્દે સ્થૂડવા પામ્યા હતા. તેઓ મોગલ શાહશાહના વખતથી જમીનો અને બગીચા ભોગવતા આવે છે. અને રાજ્યો સાથે ભક્તિ ભાવની લાગણીથી સંબંધ ધરાવે છે. એઓશ્રી સ્વતંત્ર સ્વભાવના-વિચારના-હતા. તેઓને સુવાન ઉમ્મરમાંજ સુખથી બેઠતા શ્રાદ્ધની, ગોંડળ રાજ્યના દિવાનની તેમજ બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટ તરફથી મામલતદારની જગ્યા મળતી હતી પરંતુ તેઓએ તે માનની લાગણી સાથે પાછીવાળી હતી. પરંતુ તેઓના પિતાના તથા મિત્રોના ઘણા આગ્રહને વશ થઈ પ્રથમજ તેમણે ભાવનગર સ્ટેટમાં મુનસફની જગ્યા રિવકારી. આ વખતે ભાવનગરના મહારાજા બાળ વયના હોવાથી સરકાર તરફથી એડમિનિસ્ટ્રેટર ખાતુ હતું. અને એડમિનિસ્ટ્રેટર તરીકે મી. ગવર્નિસ્ટર એઓ તથા મી. પર્સિવલ સાહેબ હતા. રા. રા. હરિદાસ ભાઈને પણ આ કાર્યભાર વખતે સ્ટેટ સાથે બેઠાવાનું થયું અને તેથી તેમણે જે કુનેહથી તથા પ્રમાણિકપણથી કામ કર્યું તેને માટે જાને એડમિનિસ્ટ્રેટરોએ વખાણ કર્યા. એ કામથી સંતોષ પામીને બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટે એઓને વડવાણના બાળ રાજાના વખતમાં ત્યાં એડમિનિસ્ટ્રેટર તરીકે નિમ્ત્રા. અને ત્યાં પણ પ્રમાણિકપણે સંતોષકારક કામ કર્યું. ત્યાંથી વાકાનેરના એડમિનિસ્ટ્રેટરનું સંતોષ કારક કામ કર્યું પછી પ્રથમ ઈસરના અને પછીથી જુનાગઢના દિવાનનો માનવતો હોદ્દો મળ્યો. જે તેઓએ રાજા, અને પ્રજાના સંતોષ વચ્ચે છંદગી મર્યાદા ભોગવ્યો મહારાણી માતા શ્રી વિક્ટોરિયાએ નિમેશ સમય એપિયમ કમિશનમાં પણ તેઓએ એક મેમ્બરનિમાયા હતા. અને તે વખતે કમીશનને પણ ઘણી મદદ કરી પોતાની ફરજ બજાવી હતી. તેઓની કદર બાણીને સેક્રેટરી એફ સ્ટેટ તરફથી નાઈટહુડનો ખેતાળ બક્ષવાનું નક્કી થયલું પરંતુ તેની ખબર મળતાં પહેલાંજ તેઓ રવર્ગવાસી થયા હતા. જુનાગઢ રાજ્યના તેમનાં માર્ગદર્શક.

જે જે સુધારા વધારા કર્યા છે તે હજી સુધી ત્યાંનાં રાજા, પ્રજા સાથે કરે છે.

એઓશ્રી દયાળુ, ઉદાર અને પરોપકારી પુરુષ હતા. ઘણાં દુઃખી માણસોને યોગ્ય મદદ આપી દિલસો આપતા હતા. તેમજ સંખાવતો કરી પરોપકારનું પુણ્ય મેળવતા હતા. તેઓ ન્યાયી અને અદલ ઈ-સાફી હતા. મરહુમ નારાયણ હેમચંદ્રને એઓશ્રી વારંવાર મદદ કરતા હતા. એટલુંજ નહિ પણ તેમનોજ આધાર હતો.

સ્વ. સરદાર. વાં. વેદેચંદાસ વિહારિદાસ દેસાઈ.

સુપ્રસિદ્ધ દેસાઈ કુટુંબના બીજા રાજ્યમાનાં ધિકારી સરદાર રા. વા. વેદેચંદાસ ભાઈ થયા હતા. તેઓ શ્રીએ પણ અચેતુ શુભરાત્રીની ઉચ્ચ કેળવણી લીધા પછી જીવનનો શરૂઆતથી લગભગ પોણા બાળ બહેર પ્રજાની સેવામાં ખર્ચવામાં ગાળ્યો હતો. એવી સેવામાં મહાન પુણ્ય છે એ પૂરવથી જેઓ પોતાનું જીવન પૂણ્યમય બનાવે છે. તેજાને આ લોકમાં અને પરલોકમાં સ્વર્ગજ મળે છે. એ એટલું નથી. તેઓએ શરૂઆતથી નડીયાદની મ્યુનીસિપાલિટીમાં મેમ્બર તરીકે દાખલ થઈ ચેહેરની સુખ શાંતિને લગતાં અનેક કામો કર્યાં હતાં. લોર્ડ રિપને લોકલ સેફ્ટ ગવર્નમેન્ટનો હક્ક આપ્યો તેને પ્રથમ લાલ લેનાર સરદાર શ્રી વેદેચંદાસ ભાઈજ હતા. તેજ વખતથી તેઓ મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રેસિડેન્ટ નિમાયા અને નડીયાદની મ્યુનિસિપાલિટીનો ઉત્તમ કાર્ય ભાર ચલાવી મળેલા હક્કને દિવાળ્યો હતા. તેમજ ડીરેક્ટ લોકલ બોર્ડનાં વાર્ષિકપ્રેસિડેન્ટના હોદ્દા મેળવવાને ભાગ્યશાળી થયા હતા. તેઓની આ વખતની બહેર કારકિર્દીવધુ લોક પ્રીય થઈ તેનું બીજું પણ એક કારણ એ છે કે એકા જીવતામાં તેમણે જેતીવાડી તથા હુન્નર ઉદ્યોગોનાં પ્રદર્શનો લખ્યાં હતાં. અને જેટલું તથા ઉદ્યોગી પ્રજાને અનેક નવા હુન્નરોની માહિતી મેળવવાની સગવડ કરી આપી તેની આ ભાગી બહેર એવાઓની કદર બાણીને

નામદાર સરકારે તેઓને સરદાર તેમજ રાવળકુટુંબ દુરના ખેતાઓ આપ્યા હતા. તેઓને લોર્ડ રૅયે પોતાની લેહરલેટીટવ કૉન્સિલમાં મેમ્બર નિમ્મા હતા. આ વખતે, લોર્ડ રૅની કૉન્સિલમાં મુરદુમ તેલંગ, સર ફિરૅશશાહ મેહેતા, જેવા વિદ્વાન અને અતુલવી કૉન્સિલર હતા. અને તે માટે મી. એ. એ. હુમ કે જેઓ નેશનલકૉંગ્રેસના એક પિતા ગણાય છે તેમણે સરદાર મેહેચરદાસભાઈના કૉન્સિલના કામ માટે સારો અભિપ્રાય આપ્યો છે. જીવનનો મોટો ભાગ પરાપકારમાં ગાળ્યા પછી આસરે પચાસેક વર્ષની વયે જીનાગઢના નવાણ સાહેબના આગ્રહથી તે સુન્યમાં દિવાનની જગ્યા ઉપર નિમાયા. સરદાર શ્રીના વખતમાં જીનાગઢમાં "ગાઉદીન કાલેજ" તથા "ટેકનિકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ" સ્થાપવામાં આવ્યાં. તેમજ વોટરવર્ક્સ વિગેરે પ્રબંધે ઉપયોગી જાહેર ખાંધ કાગો પણ ઉઘાડવામાં આવ્યાં. સરદારશ્રી વિશેષ ઉદાર હતા. સખાવત દરવા માટે તેઓ પ્રસિધ્ધ છે. તેમની પાસેથી કોઈ પણ મનુષ્ય પાછું જતું નહિ. તેમાં પણ વિધ્યા અને દુનંતને અવરય ઉતેજન આપતા. તેઓ ઘણાજ સાદા અને સરળ સ્વભાવના પરાપકારી પુરૂષ હતા. તેઓની બુદ્ધિ વિશાળ હતી. અર્થાત દરેક કામમાં તેઓની નજર પહોંચતી અને દરેકને તેના ખાતાનું સારું આપતા.

### સરદાર શ્રી પુરુષોત્તમદાસ વિહારીદાસ.

રા. રા. પુરૂષોત્તમદાસભાઈ દેસાઈ કુટુંબના ત્રીજા પ્રજા હિતેશ્વર પુરૂષ છે. એઓ શ્રીએ પણ શુજરાતી અને અંગ્રેજી ભાષાની ડેળવણી લઈ ઉચ્ચ સંસ્કારો મહાણ કર્યા છે. પોતાના વહીવળ ખંધુ મેહિચરદાસભાઈની પેઠે નિઃસ્વાર્થ પણે જાહેર પ્રજાની સેવા જાળવવાનું મહાન કામ પોતાને માથે વહેરી લીધું છે. જીવનનો ક્રમ વિકાસ માથે ત્યારથીજ નડીયાદ મ્યુનિસિપાલટીના મેમ્બર થઈ ધીમે ધીમે પ્રમુખ થઈ પામ્યા છે. અને લગભગ પંદર વર્ષથી એ હોદ્દા ઉપર રહી પ્રજાની સારી સેવા જાળવે છે.

જીવનનાં દુકાળ વખતે જે વખતે એકાદ-બેઠાની પ્રજા અત્યંત કષ્ટથી ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય કરતી હતી તે વખતે નડીયાદમાં પુચર હાઉસ, પગલીક વર્ક્સ ઉધાડી દુઃખીયતાં માણસોના અમૂલ્ય માણસોના જાળવવાને ઘણી મહેનત કરી હતી. અને ઇશ્વરે તેમાં મશા આપ્યા હતા. તેઓની આ વખતની સેવાની કદર જાણીને નામદાર સરકારે તેઓશ્રીને ધન્યવાદ આપ્યો હતો. એટલુંજ નહિ પણ પ્રજાના અનેક દુઃખી માણસોના આશિર્વાદ પણ મળ્યા હતા, દુકાળ જેવા કષ્ટ સમયને વચલી ગયા પછી પ્લેગની પધરામણી થઈ તે વખતે પણ સરદાર શ્રીએ ઘણી મહેનત કરી રાગને અટકાવવાની તજવીજે કરી હતી, એઓશ્રી જોડાની કીસ્મીકટ લોકલ જોડના મેમ્બર છે. અને લોર્ડ મારલીના નવા સુધારાને લીધે નીમાયલી સરકારી કૉન્સિલમાં લોકલજોડ તરફથી મેમ્બર નિમાવવાનું મોટું માન મળ્યું છે. દેસાઈ ખાનદાન કુટુંબના સ્વભાવ પ્રમાણે મિલનસાર પણ, અને નિરાશિમાંની પણ તેમનામાં પણ ઉતરી આવેલું છે.

### રા. રા. મોપાલદાસ વિહારીદાસ.

એઓશ્રીએ પણ પોતાના ખંધુઓની પેઠે શુજરાતી અને (એલરીનટન કૉલેજમાં) અંગ્રેજી ભાષાની ચકતી ડેળવણી મેળવી લીધા પછી ઉત્તર વિભાગના કમીશનર સાહેબની આદેશમાં સેક્રટરી તરીકે નોકરાયા હતા. અને ત્યાં જીવીને મેહિશ્વર સંબંધીત સમજી સાર મેળવી લીધું. આ ખોતામાં નોકરાયા પછી તે વખતના ગવર્નર સાહેબ મી. ફર્થુસને તેમને એસીસ્ટન્ટ કલેક્ટરની જગ્યા આપવા માટે નામદાર વૈસરાયને લેલામણ કરેલી પરંતુ તે વખતે સીવીલ સર્વિસની નોકરી માટે પસંદ કરેલા જૈન્યુ-એટજ હોવાને કારણે એવું પૌરણ રાએલું હોવાથી તે જગ્યા મળી શકી નહિ. ત્યાર પછી એઓએ એ ખોતા સાથેના સંબંધ છેકી દહને પોતાની જન્મ ભૂમિ નડીયાદમાં રહીને મ્યુનિસિપાલટીમાં નોકરાયા અને પ્રજાની સેવા અજાવવા માંડી. તેઓએ નડીયાદ મ્યુનિ-

પ્રીપાલિટીમાં ચેરમેન તરીકે સ્વતંત્રતા પૂર્વક અને નેહરવાળી કામ કર્યું હતું. આ વખતે ભાવનગરના મહારાજ તખ્તસિંહજીએ એમને એસીસ્ટન્ટ સેવેન્ચુ ઈન્સપેક્ટર તરીકે પોતાના રાજ્યમાં જોડાવવાથી ત્યાં ત્યાં અને તે રાજ્ય સાથે જોડાયે તે ખાતાના કાપદા-બામાં પ્રશંસનીય સુધારાઓ કર્યા કે જે હજી સુધી ચાંની પ્રજા યાદ કરે છે. ધીમે ધીમે મહારાજના ફેક્ટરી થયા પછી એજ રાજ્યમાં ચિદ્રે સેવેન્ચુ કમિ-નર થયા અને રાજ્યપ્રજા ઉભયમા માન મેળવ્યું. ધીર પછી જુનાગઢના નવાબ સાહેબે સેવેન્ચુ કોન્સલેટ-રીકે જોડાવવાથી તે જગ્યા ઉપર ગયા. ત્યાંથી ડાક મહિના દ્વારા બાદ મરહુમ શાહજાદા ચેરમેનના ખાતાના નેટીવ રૂપેનિયન તરીકે નિમણૂક થઈ. શાહજાદાને આવા એક ઉચ્ચ વિચારના મિત્ર મળવાથી રા. રા. જોષા-ગદાસજી ઉપર તેમને ઘણા સ્નેહ ભાવ ઉપજ્યા. નામદાર નવાબ પણ એમણે બળવેલી સેવાથી ખુશી પ્રયા, પોતાના મહદનીશ તરીકે તેમજ સ્વે ગોર્ડના મેમ્બર તરીકે નિમણૂક કરી. નવાબ સાહેબના રાજ્યમાં જોડાયા ત્યારથી વિશ્વાસુપણથી અને પ્રમાણિક પણે પોતાની નોકરી બજાવ્યા કરી હતી તેથી નામદાર નવાબ સાહેબ તેમના ઉપર પ્રસન્ન ઘણા રહેતા હતા. એએશ્રીએ જેજ ખાતા સાથે સંબંધ રાખ્યો તે તે ખાતાઓમાં અગત્યના સુધારાઓ કર્યા હતા. અને તેથી રાજ્ય પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. જ્યારે એએશ્રી ભાવનગરમાં હતા ત્યારે રાધનપુરના એડમિ-નિસ્ટ્રેટરના એસીસ્ટન્ટ તરીકે પણ થોડા વખત રહ્યા હતા. ત્યાં પણ એએએ સેવેન્ચુ ખાતાનું કામ કુશળતાથી બજાવી એડમિનિસ્ટ્રેટર જેવર લાખડેના ઉચ્ચ અભિ-પ્રાય મેળવ્યો હતો. પરંતુ ભાવનગર રાજ્યના આજ-હથી પોતાની અસલ જગ્યાએ જોડાયા હતા. પોતાના ખાનદાન કુટુંબના ચાલતા આવેલા રીવાજ પ્રમાણે એએશ્રી પણ ધર્મ કર્મ નિષ્ઠ અને પરોપકારી તેમજ ઉદાર સ્વભાવના છે. ધર્મનાં પુસ્તકોનું અધ્યયન, ઇશ્વર ઉપર અટલ શ્રદ્ધા; તથા પ્રજાની સેવા, એ સઘળાં પરલોકના હિતકારક સાધનોમાં પ્રવૃત્ત રહે છે.

જેહૂત પ્રજાને જેતીવાડીનું જ્ઞાન મળે તે માટે તેઓ ઘણા પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. પ્રદર્શન વિગેરે ઉન્નતિન સાધનોમાં ઉમંગથી ભાગ લે છે. ઇશ્વર-દેસા કુટુંબ " ની કીર્તિ અવિચલ રાખે અને તેમની પ્રજાં પણ પોતાના વડિલોને પગલે ચાલવાની સુબુદ્ધિ અવિચલ રાખે એજ પ્રાર્થના છે.

### વ્યભિચાર નિષેધ.

છત્રપતિ સરદાર, પતિ લંકાકો મહોટો,  
ખીશકોટી સુભદ્ર, દ્રવ્ય દલકો નહિં તોટો,  
લક્ષ પક્ષીની નાર, લગ્નકી સળમે ચંદલી,  
રામ પરિન લે ગયે, આધ વો દીનસે પડતી,  
મહોન્ગત મારૂતિ આયો લંકાગઢ માંડી,  
જત્યો ચોપ્પકપિંદ્ર, ઇન્દ્રજીત રાખ્યો ત્યાંડી,  
દોલતકો લંકાર દીનો ખીલિછન ભાઈ  
લય કીનો સળ દેશ કીજ લક્ષ્મણકી સાહી.  
તડિત પડિત ટંકાર, કીયો ધનુષકો ભારી,  
રામ પરિન લે ગયે હર રાવનકો મારી,  
અતિ ખૂરી પરનાર માર મરકટકો ખાયો,  
જલ ગયો જેમોત નહેમે રાજ શુમાયો,  
પરદાસ તજ પ્રીત, પ્રીત પરનારે ખુરી,  
ધન જંગળ જલ જાય કોઈ દીન શીરતી ખૂરી.  
કહે પીરજ કર જોડ છોડ પરતીયા પ્રીતિ,  
કોન મનુષ હે માત્ર, દેખ રાવનમે પ્રીતિ.

દોહરો.

પરનારી અભિલાષથી, અચવાની શી આશ ?  
રિધિ સિદ્ધ શક્તિ છતાં રાવણ પાર્યો નાશ.

કાવિ ધીરજરામ નિર્ભયરામ પુરાણી

૧૯૨૭

# મહાત્મા શ્રી કૃષ્ણાનંદ સરસ્વતી સ્વામી

અને

તેમના લેખ.

(જનનેવારીના ખાસ અંક માટે લખાઈ આવેલું.)

શ્રી

કાશી કેવલધામનિવાસી પરમહંસ પરિવાજકાર્ય શ્રીમાન કૃષ્ણાનંદ સરસ્વતી સ્વામી માર્ગશીર્ષ ર મંગલવાદે એટલે તા. ૧૪ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૯ ને દિવસે સમાધિરથ થયા. તે વખતે તત્કાલ તમામ વિદ્વંમહાજના મુખથી એમ ઉજ્જાર નીકળ્યો કે આર્યાવર્તનો સૂર્ય અસ્ત થયો છે, અને આવા અપૂર્વ મહાત્માના જેવો પાક થયો હવે અતીવ દુર્લભ છે. આવા ઉજ્જારનો મર્મ શો છે તે સમજવાને માટે એ મહાત્માને લંગતી જે કંઈ હુ-કીકત મળી આવી છે તે, તથા એમણે દેહ ધારણ કરી શું લોકોપયોગી કામ કર્યું છે તે પ્રસિધ્ધિમાં લાવવાની પ્રવૃત્તિ અનુચિત નહિ કહેવાય.

એ મહાત્માનો જન્મ લગભગ એ શી વરસ ઉપર કૃષ્ણાંકમાં પંખા નામના ગામમાં થયો હતો. એમનું નામ ચંદ્રામણિ રાખવામાં આવ્યું હતું. એમના પિતાનું નામ રામ હતું. ને માતાનું નામ જાનકી હતું તેનું બીજું નામ જ્યા પણ હતું. ઘર ને કે ઘણું શ્રીમંત નહોતું પણ પ્રતિજ્ઞાને તપાસનથી સમૃદ્ધ હતું. એમના પિતામહ ઘણી સારી સ્થિતિમાં હતા અને તેને કુમશીકર સરદારનો આશ્રય હતો. તેમ બ્રાહ્મણ રાજવંશીઓના સંબંધી હતા. એમના પ્રપિતામહ રાયભટ્ટે કાશીમાં મોટો યાત્ર કીધો હતો ને તેના અવસાન સમયે તેની શ્રી તેની પાછળ સતી થઈ હતી. શ્રી નૃસિંહ સરસ્વતી જે સાક્ષાત્ દત્તાત્રયના અવતાર મનાય છે, ને એમનું મહાત્મ્ય શુરુ ચરિત્ર નામના પ્રસિદ્ધ પુસ્તકમાં વર્ણવેલું છે, તેમના ચાર મુખ્ય શિષ્યોમાંના સાયદેવ એમના કુટુંબમાં યદ

ગયા છે. એ કુટુંબમાં વેદવિદ્યાને પરપરાગત વાસ હતો. તે પ્રાચીન શિષ્ટાચરણને માટે પ્રખ્યાત હતું, તથા વિદ્વલ આદિસિદ્ધ તથા આજ્ઞાનસિધ્ધિને જન્મ આપી મહાન ગૌરવને પામ્યું હતું. યોગભટ્ટોને જન્મ આપવાને આવાંજ કુટુંબ ચોથું હોય છે કે તેથી તેના પાકમાં કયાંસ ન રહે.

આઠમે વર્ષે ચંદ્રામણિને ઉપવીત આપવામાં આવ્યું. તે વખતે એમનું સંસ્કૃત જ્ઞાન એટલું હતું કે સાધારણ સ્લોક વગર વ્યંજે રચી શકે. ચૌદ વર્ષમાં સાંત્રપાંચ મહાવેદ લખી રચાને અડધી, પોણી દોમુઠી પણ તૈયાર કીધી. આગળ અભ્યાસ વધારવાને કાશી જવાનો મનોરથ થયો. ઘરમાં નાનપણથી સહુને લાડકા હોવાથી પરદેશ જવાની રજા નહિ. મળે એવા ભયથી દોષને કહ્યા કહાળ્યા વિના એટલી લઘુ વયે એકલા નીકળી પડ્યા. સારે નસીબે રસ્તામાં કાશી જતો સંઘવાદો મળ્યો, તેના સંગમાં અમુક ચુરતે કાશી આવી પહોંચ્યા. ત્યાં પોતાના ગામના એક અગ્નિહોત્રી રહેતા હતા, તેમણે એમને પોતાના ઘરમાં રાખ્યા ને પુનર્વત્ સંભાળ લીધી. કાશીમાં સર્વ શાસ્ત્ર પારંગત વિશાલ કીર્તિ સત્યસંઘ શ્રી રાજરામ શાસ્ત્રી કહે હતા તેમની પાસે અભ્યાસ કરવાનો પોતાનો મૂળ સંકલ્પ હતો. પરંતુ અગ્નિહોત્રી મહારાજ આ યુવાન વિદ્યાર્થીને એ રાજરામ શાસ્ત્રીના શુરુ પ્રયત્ન પરિત શિદ્ધસારસ્વત શ્રી કાશીનાથ શાસ્ત્રીને ત્યાં લઈ ગયા. પૂછપાછ કરતાં, વિદ્યાર્થી પરિચિત ઘરનું બાળક જણાવ્યું. તેથી શાસ્ત્રી મહારાજે ઘણાજ માયાણુ સ્વભાવથી એમને પોતાની પાસે અભ્યાસ કરવાને કહ્યું. ત્યારે એમણે જવાબ દીધો કે મેં તો રાજરામના શિષ્ય થવા સંકલ્પ કીધો છે, માટે આપની પાસે નહિ, પણ તેમની પાસે લાવીશ. કાશીનાથજી એ સાંભળી હેરાયા ને ઘણા પ્રસન્ન થયા. તરત રાજરામને બોલાવીને કહ્યું કે આ બંદુકને તમારી પાસે અભ્યાસ કરવો છે તો એને સ્વકીય સંમત

સંભાળથી અભ્યાસ કરાવતો, કેમકે એ કંઈ વિલક્ષણ નીકળશે એમ ભાસે છે. ઇત્યાદિ.

ત્યાર બાદ શુભ દિવસ નોંધને એ બ્રહ્મચારી બુદ્ધે રાજરામજી, જે સરકારી સંસ્કૃતશાળાના અધ્યાપક હતાં, તેમનું વિધિપુરસ્કર અર્ચન કરી તેમના શિષ્ય થવાની મનઃકામના બર આણી. એમના સહાધ્યાયીમાં સરસ્વતીના અવતાર રૂપ બાળશાસ્ત્રી રાનડે, પદશાસ્ત્રસંપન્ન રાજરામ શાસ્ત્રી બોડસ આદિ પુરંધર વિદ્વાન થઇ ગયા છે. પોતે ધીરે ધીરે શુરુજીના ધણાજ કૃપાપાત્ર બની ચોડા વખતમાં બુદ્ધિબળથી સકળ શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ થયા. એમની નિપુણતાને કુશામ બુદ્ધિ એવી હતી કે જેમ શુરુ દ્રોણાચાર્યના ઘણા વિદ્યાર્થી છતાં અર્જુનના ઉપર તેમની અધિક પ્રીતિ હતી તેમ શાળાના સઘળા વિદ્યાર્થીઓમાં શુરુજીને વાતસલ્યભાવ પોતાની ઉપર જોડવાને માટે એ વિશેષ ભાગ્યશાળી હતા. ધીરે ધીરે શુરુજીની જોડે વિદ્વાનોની સભામાં એમણે ભાગ લેવા માંડ્યો. ત્યાં પણ કોઇ કોઇ વાર એવા પૂર્વપક્ષ ખડા કરતા કે તેનું નિવારણ ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર દહાડા લગી ચર્ચા ચાલવા છતાં થતું નહિ. આ જોઇને શુરુજી તથા પરમ શુરુજીને ઘણાજ વિનોદ થતો.

એ અરસામાં તંત્ર શાસ્ત્રનો અભ્યાસ એમણે પરમોદાર શ્રી શિવાનંદ મહારાજ પાસેથી કીધો. એ મહાત્મા બહુ સમર્થ હતા. શાપનુમદ કરવાની શક્તિ ધરાવતા, ને તંત્રાચાર્ય પદવીને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય હતા. એમના પૂર્ણ પ્રસાદથી એમના આંશિય પણ તેવીજ યોગ્યતા સંપાદન કરી શક્યા હતા.

શાળામાં બહી રહ્યા પછી શુરુજીએ શાળામાં નોકરી લેવાની સલાહ આપી. ઉત્તરમાં એમણે એમ કહ્યું કે, શુરુ શિવાય બીજાની નોકરી કરવાનો સંકલ્પ મને ઉદ્ભવતોજ નથી.

શાળા છોડ્યા પછી થોડો વખત જુદે જુદે રથે બુસાફરીએ નીકળ્યાં. જ્યાં વિદ્વાનોનો સમૂહ હોય ત્યાંની સુલાકાત અવરથ લેતા. આ દેશાટનમાં ઘણા ઘણા રાજદરબારોમાં એમનો મહાન સત્કાર થતો. તેમાં પડિતો જોડે વાદવિવાદમાં વિજય લક્ષ્મીને લાભ અધિક થતો. કારમીરમાં ત્યાંના મહારાજ સમક્ષ સ્થાનિક પડિતો જોડે ઘણી સરસ તાડબાજી થઇ હતી, ને તે જોઇને નરાધીશ એમનાં ઘણાંજ વર્ણાશુ કીધાં હતાં. અહિં એમણે ભાષ્યાંત લગી વ્યાકરણનો અભ્યાસ સરળ કેમ થાય તે વિષયમાં એક વ્યાકરણનો અંથ લખ્યો હતો. તે ત્યાંના પડિતોના હાથમાં વાંચવા સાર ગયો તે ગયો. પાછો કર્તાની પાસે આવ્યોજ નહિ.

પોતે બુસાફરીમાં હતાં તે વેળા એક રામાનુજ પડિત કાશીમાં આવ્યો હતો. તેણે પોતાનો સિધ્ધાંત એવી અતુરાઈથી પોતાના અંધમાં પ્રતિપાદન કીધો હતો કે તેને છેક બાળશાસ્ત્રી રાનડે એ સુધ્ધાં પ્રશંસા પત્ર લખી આપ્યું. કેટલેક કાળે પોતે બુસાફરીમાંથી કાશીમાં આવ્યા ત્યારે ઉપલેખ છતાં સાંભળ્યો; રામાનુજનો અંધ વાંચ્યો ને તુરત તેનું ખંડન કરવામાં પ્રવૃત્તિ થઇ, ને 'અદ્વૈતસામ્રાજ્ય' નામનો અંધ લખ્યો. એ અંધમાં રામાનુજ મતનું તથા મધ્વ મતનું ખંડન શાસ્ત્ર પ્રમાણ તથા ચુકિત બળથી કરી અદ્વૈત મતનું મંડન અપૂર્વ રીતે કીધું છે. એ અંધ ન્યારે વે. સં. બાળ શાસ્ત્રીને વંચાવ્યો ત્યારે તેઓ એટલા બધા પ્રસન્ન થયા કે અંધ પોતાને ખરેખર છપાવવાની ઇચ્છા બતાવી ને રામાનુજના અંધને પ્રશંસા પત્ર આપવામાં પોતાની ઉતાવળ કમુલ્લ કીધી. બાળશાસ્ત્રીના શરીરનો અકલિક અંત આવવાથી એ અંધ તે પોતે છપાવી શક્યા નહિ પણ પોંછળથી છપાવો છે.



કાશી આંખ્યાં પછી એમનાં માતાપિતા પણ કાશી યાત્રાએ આંખ્યાં હતાં. તેમને મેળાપ થયો. એમની વિદ્યા તથા બુદ્ધિ વૈભવ જોઇ માવતરને આનંદ કેટલો થયો હશે તે સહજ ખ્યાલમાં આવી શકે છે. માતા પિતાએ એમને ગૃહસ્થાશ્રમી થવાનો ઘણો આશ્રય દીધો. પણ એમનું શાસ્ત્ર જ્ઞાન કંઈ પડિતાઇ ખતાવવાનું નહોતું, પણ સંગીન હતું. શાસ્ત્રનો સાર તથા સંસારનું સ્વરૂપ પોતે ખામી ગયા હતા. તેથી ગૃહસ્થ થવાની ધસીને ના કહી. માતાને માફ પણ લાગ્યું. પણ પોતે એકના એ થયા નહિં. તેણે ત્રણ વંસ વિચાર કરવાની અવધી આપી દરગયાન માતુશ્રીનો કાશીવાસ થઇ ગયો. પિતાએ ભયું કે પુત્રની વૃત્તિ પૂર વૈરાગ્યથી રંજિત છે, તેથી તેમણે એની ત્યાગંજિતના વેગને રોકવાનું હુકમ ધાર્યું નહિં. માત્ર એટલું જ કહ્યું કે તું ભણી ઉતર્યો છે તો એક લોક-માન્ય ક્રય લખ, ને કોઇ પુણ્ય ફેરમાં દેવાલય કર, એટલે હું સતોષ માનીશ; આદેશી અનુસાર કરી પોતે પોતાને વતન ગયા.

આંખી તરફ આપણા ચરિત્ર નિરૂપણના વિષય ઉપર વૈરાગ્યનાં મોળાં ભેસ ભેર અથડાવવા લાગ્યાં. વિષકંટાંતોની વૃદ્ધિની ભેડ સંસારની નીરસતા પણ બુદ્ધિગત થતી ગઇ. જેમ ગોપીઓ કૃષ્ણના વિરહથી વિઠુંજી થઇ ગઇ હતી તેમ પોતે શુર અન્વેષણને માટે તીવ્ર આતુરતાથી ભેચેન થવા લાગ્યા. એ વખતની સ્થિતિનું વર્ણન એમણે પોતાના એક કથમાં સવિસ્તર કીધું છે. આવી સ્થિતિમાં એમને એકવાર સ્વપ્નામાં દંદાંત થયો કે દ્રોણગિરી ઉપર તું આવ એટલે તારો મનોરથ સિદ્ધ થશે. થોડે અંતરે પાછો તેવો ને તેવો જ દ્રંદાંત થયો તેથી પોતે ત્યાં જવાનો નિશ્ચય દીધો. ત્યાં એમને પરમહંસ પરિવ્રજકાચાર્ય શ્રી સુમિત્રાનંદ સરસ્વતી અવધૂત મહાત્માનો મેળાપ થયો. તેઓ સિદ્ધ કોટિના મહાત્મા હતા. તેમની ભેડે માત્ર કલાક પોણા કલાકના સમાગમથી પ્રાપ્ત-

ત્યંની પ્રાપ્તિ થઇ. ત્યાં પાત્ર, વૃત્તિ ને રસેહ તંદ્રાપાર હોય ત્યાં જ્યોતિ મંકટવામાં વિલંબ લાગતો નથી. આ મહાત્મા એમના સન્યાસ શુરુ હતા. એમની પાસે સન્યાસ દીક્ષા લઇ કૃષ્ણાનંદ સરસ્વતીનું નામ ધારણ કરીને કેવળ નૈષ્ઠ્ય સિદ્ધિ અનુભવવા લાગ્યાં. બહુધા એક સ્થળે રહેતા નહિં. એકાંત વાસ વધારે પસંદ કરતા ને. દુનિયા તરફ છેક જ બેઠકારીથી ભેટા. લાંચો સુકામ માત્ર કાશીમાં થતો તે વેળાં એમના વિદ્યાગુરુ મહાત્માવા રાજરામ શાસ્ત્રી એમના દર્શને જઈ 'એ નમો નારાયણ્ય' કહી વંદન કરતા તે વેળા એઓ તેમને વારતા કે મહારાજ, આપને એ ઘટે નહિં. આ આશ્રમમાં પંચ આપને અનુચ્છેદ ક્ષણભર ભૂલાતો નથી. પાછળથી શુરુજીએ પણ સન્યાસ ગ્રહણ કીધો હતો.

કાશીમાં શ્રી કૃષ્ણાનંદજીએ 'સ્વાતુભૂતિવિલાસ' નામનો કથ લખી નાના પ્રકારના પૂર્વ પક્ષે ખડા કરી તેનું સમાધાન પોતે જ પોતાના મિત્રોદાર્થ કીધું છે, ને જીવન મુકતની દશા કેવી હોય છે તે દર્શાવ્યું છે. એ લઘુકથા જોઈને શુરુજી ઘણા પ્રસન્ન થાત, પણ તે વખતે રાજરામ શાસ્ત્રી સિદ્ધિગત થયા હતા તેથી કથને અતિ સ્વામીજીએ લખ્યું છે કે 'સૌજન્યનાનિધિ એવા મારા પૂર્વ ગુરુશ્રી રાજરામ શાસ્ત્રી આદ્યા ગયા એવી ચિંતા કરીને હિ જીવ, તું શોક મા કર'.

એ આસ્થામાં દારિકાપીઠના આધિપત્ય વિષયક ગુજરાતમાં ભારે ચર્ચા ઉભી થઇ હતી. એ પીઠ માટે ઘણા કાળથી અન્યવસ્થા ઉત્પન્ન થઇ હતી. રાજરાજેશ્વર નામના સ્વામી જે વખતે પ્રાદ્યવ્યારી અવસ્થામાં હતા ત્યારે દારિકા પીઠાધિકારી કેશવાનંદ સરસ્વતી સ્વામીપાસે સન્યાસ દીક્ષા લેવા ગયા તેમણે દીક્ષા આપવા ના કહી. પણ જ્યારે થોડે કાળે તેઓ વિરહ કેવલ્ય પાત્રા ત્યારે રાજરાજેશ્વર સ્વામીએ

નીળીમાં શ્રી આનંદાશ્રમ નામના ગૌડ સંન્યાસી  
સે દીક્ષા લઇ ચુકિત પ્રચુકિતથી દારિકાના ખાલી  
ઢિલા પીઠાસનને હસ્તગત કીધું. જેમ સિંહાસનને અંગે  
યભાગ રહ્યા છે, એટલે વંશ પરંપરા જેનો હુકમ  
હોંચતો હોય તેને મળે છે, તેમ આચાર્ય સિંહાસન  
પણ શિષ્ય પરંપરા પ્રાપ્ત થાય છે. દારિકા પીઠનાથી  
મૂળ વારસા દેશકાંતિને સળંગ દક્ષિણમાં મૂળભાગલ  
સ્થાનમાં જઈને રહેલા છે એમ ઘણાનું માનવું  
કે. દારિકા પીઠનાં યોગપટ્ટાદિ ચિન્હ અવાધિ ત્યાં છે.  
યાંના શ્રી સદાનંદ તીર્થ સ્વામી તથા શ્રી રાજરાજે-  
ધર સ્વામી એ બેકનું કેાઇ નિમિત્તથી ગાવીસેક  
વરસ ઉપર સુરતમાં આવવું થયું. દારિકાની આચાર્ય  
ગાદીના બેઉ પોતપોતાને હુકદાર કહેવા લાગ્યા.  
આચાર્ય ગાદીના હુક દરાવવાનું કામ મૂળ શંકરા-  
ચાર્યની પદ્ધતિ અનુસાર હોવું જોઈએ. એ કાર-  
ણથી સુરત શહેરના મહાજનોએ કાશી પૂના મુંબઈ  
ગાદીના પ્રસિદ્ધ વેદશાસ્ત્રવિદ માન્ય પંડિતોને સાદર  
આમંત્રણ કરી સભા ભરી અને વેદશાસ્ત્રાર્ય હુક-  
યજ્ઞ શ્રીમાન કૃષ્ણાનંદજીને અધ્યક્ષ સ્થાનને માટે  
પસંદ કીધા. સભા ઘણીજ દબદબા ભરેલી હતી, ને  
જનકરાબના વળતમાં યાજ્ઞવલ્કય પ્રભૃતિ પંડિત  
સભાની રમૃતિ કરાવતી. એક વિશાળ મંડપમાં હજારો  
પ્રેક્ષકો ને બાહ્યભૂત્રંદની મેદની મળી હતી. તે વેળા  
સભા સમક્ષ સોળ પ્રાન ત્યાંના એક બ્રાહ્મણ વર્ગે  
પૂછ્યા કે દારિકા પીઠના મૂળ સંપ્રદાય પ્રવર્તક  
આચાર્ય સુરેશ્વર હતા કે પદાપાદ હતા? સાધારણ  
સંન્યાસી ને પીઠાચાર્ય સંન્યાસીની દીક્ષામાં કંઈ ફેર છે  
કે કેમ? શ્રી શંકરાચાર્ય નિમિત્ત કીધેલા ચાર પીઠની  
કેાઇ શોખા છે કે નહિ? ખાલી પીઠ કેવી

રીતે પૂરાય છે; એક પીઠ ઉપર પીઠાંતરાચાર્યને  
શિષ્ય બેસી શકે કે નહિ; મૂળભાગલ સંસ્થાનન  
શ્રી સદાનંદ તીર્થની કઇ પીઠની પરંપરા છે; ઇત્યાદિ  
તમામ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા અધ્યક્ષ સ્વામીજીએ  
કીધા ને તે સર્વ સમાસદોએ સ્વીકાર્યા. એ શાસ્ત્રીય  
'સંશયતિમિરભારકર' નામના પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ  
થયો છે.

ભારતના એજ બાળતપર રાજરાજેશ્વર સ્વામી  
તરફથી સુરતમાં એક સભા યોજાવવામાં આવી  
તેમાં ચાર પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કીધા હતા ને તે સ્વા-  
મીજીને કાશીમાં મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા  
તેનાં ઉત્તર મહામહોપાધ્યાય રાજરાજ શાસ્ત્રી ગોડસ-  
મ. રામ દીક્ષિત ગાંધી, ગંગાધર શાસ્ત્રી હાંતાર આદિ  
દશ શાસ્ત્રીઓની સમમતિ સાથે રાખીજીએ સભા  
ઉપર મોકલી આપ્યા પ્રશ્નોત્તર વાંચવા જેવા છે. ને  
તેમાં શ્રી સદાનંદ તીર્થના હુક દારિકાના પીઠ ઉપર  
સાળીત કીધા છે.

આથી સતોપ ન પકડતાં શ્રીજી રાજરાજેશ્વર  
સ્વામીએ જગદ્ગુરુ પીઠાધિકાર વ્યવસ્થાપક નામને  
નિબધ છપાવ્યો. ને દારિકાપીઠ ઉપર પોતે બેસી શકે  
એમ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કીધો. તેના જગણ  
સ્વામિ શ્રી કૃષ્ણાનંદજીએ મૂળ પૂર્વ પક્ષ સહિત  
છપાવી પ્રસિદ્ધ કીધો છે ને તે ઉપર કાશીના મોટ  
મોટા પંડિતોએ અનુમતિ આપી છે.

દારિકા પીઠના બેઉ દાવાદાર સમાધિલાવે  
પ્રાપ્ત થયા એટલે એ અધિક ઘણું અંશે શાંત થયો  
આ અગ્રહાને આટલા લખાણથી જણાવવાનો હેતુ  
એટલોજ કે છે કે એ વિવાદે સ્વામીજીની ખ્યાતિ  
આપના દેશમાં ને વિશેષ કરીને ગુજરાત કાઠીયાવાડમ  
ફેલાવી, ને તેમની વિદ્રુતા તથા બુદ્ધિબળને જગ-  
પ્રસિદ્ધમાં આપ્યો.

## “મનકવિ મોજલ”

(બનેવારીના ખાસ અંક સાથે આવેલું)

ગુજરાત સાહિત્યના ભક્ત મંડલમાં વિરાજતા મહેતા નરસિંહ પછો ભક્તકવિના નિર્મલ અને પવિત્ર પ્રતિષ્ઠિત નામથી જો કોઈ પણ અન્ય કવિ સુશોભિત થયો હોય તો તે આપણા નાયક લોજલરામ છે. તે કવિ હતા અને સાથે ભક્ત પણ હતા.

આ હિલચાલ કારણથી તે એક ધર્મવીર હતા. સ્ત્રીનાં ઇતિહાસમાં જે જે મનુષ્યોએ પોતાની અસાધારણ અદૃશ્ય શક્તિવતે આપણા સાધારણ અને હુત્તર જનસ્વભાવને ઉચ્ચકર અને દિવ્યતત્વાંશો બનાવવાને પોતાનાથી બનતો બહુ વિધ પ્રયાસ કરેલો છે; તેઓમાંના એક ગણવાનું માન આપણા આ મહાત્મા લોજલને પણ છે. જેવી રીતે અસાધારણ શુભોથી અલંકૃત આત્માઓના જીવનક્રમ અસાધારણ; અને જેવી રીતે તેઓની અર્થસિદ્ધિ કરવાનાં સાધનો પણ અસાધારણ તેવી રીતે તેની મનોરથસિદ્ધિ કરવાનાં સાધનોની કથા અસાધારણ રસથી અદ્ભુતજ છે. ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ એ ચતુર્વિધ તત્ત્વસિદ્ધિ અર્થે મનુષ્ય સ્વભાવ મથન કરી રહ્યો છે એ વાત સર્વવિદિત છે. કોઈ મનુષ્યો ધર્મક્ષેત્રમાં ધમધમાટ કરી રહ્યા છે. તો કોઈ મનુષ્યો અર્થક્ષેત્રમાં ગાથરી રહ્યા છે. કોઈ કોઈ લોકો કામક્ષેત્રમાં મન ગમતાં ગીતો જલનું પાન કરવા તેમાં જે કુદી પડ્યા છે; તો કોઈ કોઈ દિવ્ય તેજની આત્માઓ મોક્ષ મંદિર વિશે પ્રવેશ કરવાને માટે માયા જલમાંથી મુકત થવાને મથી રહ્યા છે. આ પ્રમાણે સર્વ કોઈ મન પ્રસન્ન ઉદ્યમમાં ઉતરી પડ્યું દેખાય છે. લોજલ ભક્તે ઉક્ત ચતુર્વિધ તત્ત્વોમાંથી મોક્ષ તત્ત્વને સર્વથી સર્વશ્રેષ્ઠ અને ઉપયોગી જાણ્યું અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય એવું તેઓની જીવનકથામાંથી જણાઈ આવે છે. આવા ઉક્ત ઉચ્ચ ઉચ્ચ અને લીધે આ ભક્તરાજનું જીવન ઐતત્ય અને અનુકરણીય છે, તે અનુપમો હોઈને આપણા અવધાસમાં

આવવાને યોગ્ય છે. પોતાના જન્મની સાથે જ ચિત્તમાં કોઈ અદ્ભુત ચટકો લાગવાથી આ અસાર પણ સાચું મનાતા સંસારના રાજલોગદિ સર્વ પ્રકારની સમૃદ્ધિનો ત્યાગ કરી, માત્ર ભાવિ દેવી સંપત્તિના શોધનાર્થ, ઘરનાર સર્વ છોડી ફરીથી લઈ નીકળી પડ્યું એ જો મનુષ્યમાં અનુદ્ભૂત અવસ્થામાં રહેલું અમાનુષી તત્ત્વ સૂચવતું નથી તો પછી અન્ય શું સૂચવે છે? જે મનુષ્ય બાહ્યસ્થિતિ અને અંતઃસ્થિતિના ભેદ જાણવાને સમર્થ થયો છે તે મનુષ્ય કેવો અશાવતા રી હોવો જોઈએ? જેણે અજ્ઞાનત યતનવતે પોતાની કશિ “શય શિખર” ઉપર અચલ રીતે ટકાવી રાખી તે મનુષ્યને આપણે મહાત્મા નહીં કહીએ તો અન્ય સંસાર શું આપીશું? લોજલ ભક્તે રસમાં ભૂલી રહ્યા હતા અને પોતાની માનસિક દૃષ્ટિવતે પેલી અદૃશ્ય વસ્તુનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરતા હતા એજ તેમના અમાનુષી શુભોની પ્રતીતિ કરાવવા બસ છે. મુખવાદ કહે કોઈ મહાત્મા ધર્મ જવાતું નથી. એ આર હરિ કીર્તન માથે અને “બાવી ત્રેવી દીલાં કરે” પણ ખરા ભક્ત કહેવાવાતું નથી. સ્ત્રીના મંડાણથી તે અધાપિ કંઈક ‘ભગત જગતને ભગત’ એવા રાણ ધાલ નારા બાવા યોગી થઈ ગયા છે પણ તેમાંના કોઈનું નામ માત્ર પણ આપણે જાણતા નથી લોજલ ધર્મ ગયા છે, એવી લોક વાણી લોજલરામના સત્ય સ્વરૂપનું ચિત્ર આપવાને બસ છે. લોજલ ભક્તનું નામ સર્વ ગુજરાત પ્રજામાં પ્રખ્યાત છે એજ તેમનું માહત્ત્ય છે—એજ તેના નામનો ઉજ્જવલ કીર્તિસ્તંભ છે. ‘નરસિંહ મહેતાનાં પ્રભાતીયાં’, ‘શામળ ભટ્ટના છપ્પા’ અને ‘લોજલ ભક્તના ચાળ્યા’, એ વાક્ય ત્રિપુરીમાં લોજલનો નામને અમર કરવામાં આવ્યું છે એ તેના ઉચ્ચ શુભોનું લોકમાન છે. લોજલરામ કવિ હતા, તત્ત્વદર્શી હતા, ભક્ત હતા તેમને ભક્તિ મવાહ અરખિત, તેમનું તત્ત્વ વિચારમિશ્રિત અને તેમનું જ્ઞાન ઉંડું હતું. રા. હરંગોવિંદ દાસના કહેવા પ્રમા

છે તેમનો સ્મરણ શક્તિ અદ્ભુત હતી- તેઓનું જીવન તો અદ્ભુત હતું જ તો પછી તેમની તમામ શક્તિઓ અદ્ભુત હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય? એવા આપણા જોજીલરામને વિષે બહુ કાંઈ જાણવામાં આવ્યું નથી; પરંતુ જે કાંઈ જાણવામાં આવ્યું છે તે સર્વ તથા તેમણે રચેલાં અને લોકોમાં ગવાતાં પદો ઉપર ચી જે કાંઈ તેમનાં વિચાર જ્ઞાન ઈત્યાદિ ને લગતું આપણા જાણવામાં આવ્યું છે તે ઉપર હવે આપણે સંક્ષેપમાં ગોલીયું.

જે લકતરાજનું અરિત નિરૂપણ અત્રે કરીએ છીએ તે પવિત્ર આત્મા આપણા વન લીલાથી વિભૂષિત થયેલા પહાડી સુરાષ્ટ્રમાં આવેલા જીવપુર (જેતપુર) ના મના ગામ સમીપ દેવડી ગાંધી નામનું ગામ છે તે મા દેવધારી થઈ અવતર્યા હતા. તેમના જન્મ દિવસ તો વાર તથા તિથિ જાણવામાં આવ્યાં નથી પરંતુ તે મનુ જન્મ વર્ષ સંવત ૧૮૪૧ છે તેમના પિતાનું નામ કૃષ્ણદાસ અને તેમની માતાનું નામ ગંગાબાઈ હતું. જોજીલ લકત સારલિયા કહેવાય છે તેથી કદાચ તેઓના પૂર્વજ સાવલીના રહેવાથી પણ હોય: તેઓ જાને કણ્ઠગી હતા. જોજીલ લકત ઉપરાંત ગંગાબાઈ ને પેટે બીજા બે પુત્રો જન્મ થયો હતો અને તે ઉપર પુત્રનાં નામ કરમણ અને જસો અનુક્રમે હતાં તે ઉકત પુત્રો પણ જોજીલરામને પ્રતાપે લકતરૂપે ગણાયા છે. જન્મથી જ જોજીલરામ કોઈ વિચિત્ર પ્રકૃતિના માણસ હતા. શૈશવમાંથી માતાનું દૂધ પીધેલું તે છેક દ્વાદશ વર્ષની વયના થયા તે કાંઈ પર્યંત તે જોજીલરામ પીનારાજ રહ્યા અને શું કહેવાય તેની તો તેમને સુગંધ પણ નહોતી એટલે વિશ્વમાન્ય વાત છે કે, જન્મ સંભાળરૂપી સાગરની ઉપર તરતાં કુળોમાંથી જે સંજ્યામાં મહાન્ પુરૂષો થયા છે તેનાં કરતાં અધિક સંજ્યામાં, તેને તળિયે નિવાસ કરતી સૃષ્ટિમાંથી ધંધક રત્નો જળકી લેવાં છે. નરસિંહ મહેતાની જે રીતે જોજીલરામનો જન્મ એવા સંયોગમાં થયો હતો કે, તે જાલક સ્વાભાવિક રીતે વિદ્ય: સંસ્કાર વિનાનું જ રહે તેમાં વળી તે ગામડીયા ગામમાં રહેનારા પછી વિદ્યાની

તો વાતજ શી! આ પ્રમાણે પ્રાકૃત નહિ પણ અસંસ્કૃત જોજીલરામ વિદ્યા વિમુખ રહ્યાં, પરંતુ તેઓ દ્વાધારી જાલક હોઈને સર્વ લોકના આશ્ચર્યનું પાત્ર થઈ પડ્યા જે મનુષ્ય ખાર ખાર વર્ષ પર્યંત અને ખાચ નહિ તે લોકોમાં પ્રગ્છનાવસ્થામાં રહેલાં અદ્ભુત તત્વને જો જાણતું કરે તો તેમાં કશું આશ્ચર્ય જનક નથી. જોજીલરામના આ તપનો કીર્તિવાયુ હવે ચતુર્દશીમાં વાવા લાગ્યો. લોકોને તે ચમત્કારે ચોંકાવી દીધા તેઓની શ્રદ્ધા પુનઃ અંકુરિત થવા લાગી; આવા પ્રસંગે પવિત્ર ગિરનારની શુદ્ધમાં વાસ કરનાર કોઈ રાત્રે તપન નાગને યોગી ત્યાં ચડી આવ્યો. તેણે આપણા ભવિષ્યના લકતનાં કેટલાં એક લક્ષણો વિદોક્ષી તેની માતાને જણાવ્યું કે, “આ જાલક આગળ જતાં એક મહાન લકંત થશે અને તેને દક્ષિણ દિશાના રાજ એકવાર બહુ પીડા કરશે; પણ પછીથી તેનું ધન્યુ માન સન્માન કરશે.” આ અતીતનાં વચન ભવિષ્યમાં સંકુળ થયાં હોય એવું જોજીલરામના ઉત્તર જીવનના એક વૃત્તાંત-ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. એવું કહેવાય છે કે, તે અતીતે તે પ્રસંગે જોજીલરામને સારો ઉપદેશ કર્યો હતો અને જોજીલ તે સિંધસંધી તેના શિષ્ય થયા હતા. આ સંત સંભાળમ થયા પછી જોજીલરામ અને ખાવાનો અભ્યાસ કરવા મંડ્યા અને શુરુ દીક્ષાવતે પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનને પરિણામે તે દિવસથી તેમનું ચિત્ત ભક્તિ માર્ગમાં વિશેષતઃ વિચરવા લાગ્યું. આ પ્રમાણે જોજીલરામમાં તેમની જાદયાવસ્થામાંથી જ લકતનાં બીજાં શાપાં ગયાં હતાં; અને તે બીજા કાલ કલશવતે ધીરે ધીરે સિંચાતા જલવતે પંક્તવિત થઈ ફલદાથી તરુવરમાં પરિણમી લોકદક્ષિણ વિરામસ્થાન અને તેમના સંચારને માટે વિહાર કુંજ થઈ પડ્યાં. જોજીલે ભલે દ્વાદશ વર્ષ દ્વાધારી રહી મહાતપ કર્યું કે જેથી કરી તેમના જ્ઞાનાગારનાં ઘર ઉપડી ગયાં અને અખિલ શુદ્ધર પ્રાપ્ત તેનો અહોળો ઉપયોગ કરવાનો સમય આવ્યો. “પુત્રનાં લક્ષણ પારણેથી પરખાય, એ લોકોકિતનું ઉદાહરણ જોજી

લરામ પોતેજ છે. જે શુભ છે તે દિન પ્રતિદિન અભિવૃદ્ધિ પામતું જાય છે; અશુભ છે તે અસ્ત પામતું જાય છે. લોજીલરામમાં એવું એક તત્ત્વ હતું કે જેને માત્ર એકજ વખતે પાવક સ્પર્શ કરવાની આવશ્યકતા હતી, તે પાવક સ્પર્શ તેને સત સમાગમથી થઈ ગયો. એકવાર અગ્નિ પ્રકટ થયો પછી તો તે વૃદ્ધિ પામતો જવાનાજ, અતે સંપૂર્ણ પ્રભાથી પ્રજાવળી ઉઠવાનો સત્યનો સ્વભાવ પણ તેવો છે. જેમ સવિતા નારાયણ પોતાના ઉદય કલમાં શુદ્ધ એકાદુ કિરણ દે પ્રીતે પોતાનું આગમન સૂચવે છે. અને પછી ધીમે ધીમે પોતાની પૂર્ણ પ્રજામાં પ્રકટ થઈ પૃથ્વી પદ ઉપર કોઈ પણ સ્થળે અધકારનો પગ રહેવા દેતા નથી તેમ સત્યનો સ્ફુલિંગ ધીમે ધીમે વૃદ્ધિ પામી અવિદ્યારૂપી અધકારનો નાશકરી પોતાના અપૂર્વ તેજની પ્રકાશે છે. લોજીલરામની જીવન કથા પણ તેવીજ છે. હવે આપણે લોજીલરામને બાલકાંડની ક્રીડાઓમાંથી મુક્ત થયલા જોઈએ. હવે તેમને આપણે પેલા દુધાધારી લોજીલરામ રૂપે નહિ; પણ ભકિત, પરાયણ થયેલા લોજીલરામ રૂપે વિલોકીએ છીએ. હવે આપણે મુગ્ધા નહિ પણ બોલતા—જોઈ કતા બાલ ભકત થઈને “નિદ્રામાંથી જાગી જીવન સામું”, એક દ્રષ્ટિથી જોતાં ભકતરાજના દર્શન કરીએ છીએ. તેમને તેમનું પોતાનું જીવન પ્રભાત કોઈક અલૌકિક આનન્દનું આરંભ હતું. તેની શીતળ અને શાન્ત મૃદુ મૃદુ સખીર લહરીઓથી તેમનો આત્મા કોઈ નવજ નાદનું શ્રવણ કરતો હતો. તેમની સર્વ વૃત્તિઓનો વિરોધ થઈ ગયો હતો. તેમને મન, રાગ તે રોગ, લોભ તે હોભ અને શોક તે ક્ષય છે એમ - ભાસવા લાગ્યું. નિઃકામ ભકિતમાંજ મુક્તિનું મૂલ છે એવી તેને પ્રતિ દિવસ પ્રતીતિ થતી ગઈ. ભવસાગર તરવાનું નાવ તેનો એક નાથ છે તેજ છે. અન્ય કોઈ હિંદિત છે— નથી તો કાલોન્તરે થવાનું છે. આવા પ્રકારનું લોજીલનું ચિત્ત થઈ ગયું. તેને હવે લોકો પૂજવા લાગ્યા અને તેનું શિષ્ય મંડળ

જાધાનું શરૂ થયું. નરસિંહ મહેતા આદિ ભકતો તો ઘણાજ થઈ ગયા છે; પરંતુ આવા ભાગ્યશાલી ભકતો તો ગણુજ થોડી સંખ્યામાં થયા છે કે, જેઓનો તેમના પોતાના જીવનકાળમાંજ લોકો તરફથી સત્કાર થયો હોય. નરસિંહ મહેતા કે જેની કીર્તિ કેટલેક અંશે આ લોજીલ કરતાં પણ વિશેષ છે તેને તેમના જીવનમાં થોડાજ સન્માન મળેલું નહિ પણ આ ભકતરાજને મળ્યું તે તે લોકના સમયના આચાર વિચારોનું સુંદર ચિત્ર ગણાય છે. આપણે દેશ; નરસિંહ મહેતાના વખતમાં નહિતો ધર્મમાં કે ન હતો અધર્મમાં; માત્ર અધકારમાં ઉલગોડીઆ ખાતો હતો. પાછળથી જન સમાજ ધીમે ધીમે પોતાની મૂળ સ્થિતિ પ્રતિ ગમન કરતી હોય તેમ જણાય છે. દેશમાંથી જેમ જેમ અધકાર હટતો જાય છે તેમ તેમ લોકનાં ચિત્ત ઠેકાણે આવતાં હોય એમ નજરે પડે છે. નરસિંહ અને લોજીલ ભકત વચ્ચેના વચલા વખતમાં એટલે આશરે ત્રણસી વર્ષમાં આટલો ભેદ જણાય છે તો એ પ્રમાણે અને એ ગતિએ લોકો જે પોતાની મૂળ સ્થિતિ પ્રતિ વળતા જાય તો એક એવો પણ સમય કદાપિ આવે કે, આર્ય ધર્મ પુનઃ પોતાની ભૂત તેજોમય કીર્તિને પ્રાપ્ત કરી શકે! આ ઐતિહાસિક ઉદાહરણથી એવું અનુમાન કરી શકાય છે કે, જનસમાજ ધીમે ધીમે અધકારમાંથી અજવાળામાં આવતી જાય છે.

આ તો આપણે બીજી કેડીએ ચડી ગયા હવે ચાલો પ્રસ્તુત વિષયમાં ઉતરીએ. શ્રદ્ધાળુ લોકો લોજીલરામને ભાવથી ભજવા લાગ્યાં. લોજીલરામ તો જાણે, પૃથ્વીપરના દેવ હોય એમ ચારે પાસ મનાવ્યા લાગ્યું. તે મન ધારું કરી શકે છે એવી વાતો ચાલવા લાગી. પૂજ્ય ભાવ એ આર્ય લોકોનું અન્તર્જીવન છે, વિશ્વાસ એ આપણું પ્રકૃતિ લક્ષણ છે. લોજીલરામને તેવો કોઈ ભકત દેવકીગોલાલ ગામમાંથી ઉપાડી અમરેલી સરોવર આવેલા કુતેપુર ગામમાં

લઈ ગયો. લોજલની સાથે તેના ઉભય શ્રાતાઓને પણ ત્યાં લઈ જવામાં આવ્યા. તેઓના પિતા કૃષ્ણદાસ આ વખતે ગુજરી ગયો હતો. સુખી પિતા! જેને ઘેર આવા મહાભક્તનો જન્મ થાય તેના કરતાં અધિક સુખાગ્યવાન કોણ છે અન્ય! તેના કરતાં વિશેષ કોનું છે જીવિત ધન્ય! તે કૃષ્ણદાસ પેલા નરસિંહના પિતા કૃષ્ણદાસ જેવોજ લાગ્યશાલી; કારણ કે તે બન્ને કૃષ્ણ સેવકોના પુત્રો ભક્ત કહેવાયા! પ્રાચીન કાવ્ય સંશોધન કરતાં કહે છે તે પ્રમાણે લોજલરામનો શિષ્ય જીવરામ કદાચ તેમને કૃતેપુરમાં લાવ્યો હશે. લોજની માતા આ સમય જીવતી હતી કે મૃત્યુ પામી ગઈ હતી તે સંબંધે ઠીક ખબર નથી. લોજલરામની સંસારિક રિંચિતિ થું હતી તે વિષય ઉપર કશું પણ ભેધક યોદ્ધી શકતા નથી. લોજલરામ પરણ્યા હતા કે નહિ એ પ્રશ્ન હવે સ્વાભાવિક રીતે ઉઠે તેમ છે, કારણ કે તેમણે સ્વેલા વસ્તુત! - કહેતાં ગાયેલાં એક પદ ઉપરથી એવું અનુમાન જોઈ શકાય છે કે કદાચ તેઓ પરણેલા હશે તે પોતે કહે છે કે:-

“દે મેં દુઃખ દુનિયામાં લાળી,

પરણી નારી પિયર મેલી વાળીરે”

“વઢવીરે સુવે ને વઢવીરે ઉઠે,

કળઆમાં છે કારીરે”

“પટોળાં લઈને મેં તો પિયર વળાવી,

ને દુઃખડાં મેલ્યાં ટાળીરે;”

આ ઉક્ત પદપાદો ઉપરથી એમ પણ સમજી શકાય કે, લોજલરામે પોતાનાં માત પિતાની આજ્ઞા માનીને સંસાર પ્રવેશ કર્યો હશે! અને સામાન્ય રીતે આપણે પણ જાણી શકીએ કે, એવાં માત પિતા તો બહુજ વિરલ માણસ પડે છે કે, જેઓ પોતાનાં જાલકોને પરણાવ્યા વિના સતોષે રહી શકે! આપણે હિંદુ સંસાર ઉક્ત વિચારની વિરૂધ્ધ સાક્ષી આપી શકતા હોય એવું મ્હારું માનવું નથી તેથી લોજલરામ પરણ્યા હોય એવું માનવાને મને સબળ કારણ

મળે છે. પાછળથી તે પોતે જેમ વર્ણન કરે છે તેમ આ સંસાર તેમને મન દુઃખમય લાગ્યો હશે. વળી તેમને ઇષ્ટકાંચો ધયાં હશે અને પોતાની નારી પણ ઘણી વઢકણી નીકળી હશે તેથી પોતે કંટાળો પામી તેઓ કહે છે તેમ તેને “પટોળાં” દબને પછી તેને પિયર “વળાવી” દીધી હશે એમ પણ સહજ કહી શકાય! લોગીના શત્રુ યોગી, એ સૂત્ર કદાપિ એકાદિ પ્રસંગે અસત્ય કહે પણ તે સર્વ કાલ સ્વતઃ સિદ્ધ સંત્યજ છે. લોજલરામને ભક્તિ વરી હતી, તદોચ પણ તેને યુવતિ વસાવવામાં આવી તેથી તે ઉભય નારીઓમાં કલેશ થાય તેમાં આશ્ચર્ય થું! લોજલ ભક્તને “અદ્વૈતે” “જ પ્રીય હતું દૈત નહિ”. તે ભક્તની જીવન કથાનો આ એટલે કે તેઓએ શૂદ્ધશાશ્વતમાં પ્રવેશ કર્યો હતો પણ પછીથી ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે તેના પરિત્યાગ કર્યો હતો એ વૃત્તાંતને સત્ય હોય, તો લોજલરામ અત્યાચારી કપકાને પાત્ર કહે ખરા! સંસારમાં રહીને સંસારની પ્યાર પોતાની દૃષ્ટિ રાખી હોત-જેમ કમલ જલમાં વસીને -કરે છે તેમ તો તેમનું જીવન લેશમાત્ર પણ કલંકથી દુષિત કરવાનો કોઈને પણ પ્રસંગ આવતજ નહિ. પર-લેલી નો પરિત્યાગ જરાક પણ પાપપ્રદ છે. જેમ દંડ ઉપર ચક્ર ફરે છે પણ દંડ ફરતો નથી અને સ્થિર થઈ રહે છે તેમ સંસારરૂપી ચક્રની નૃત્યાદિ લીલા ગમે તેમ થતી ગઈ હોત અને પોતે તેમની મધ્ય અડગ યદને જો ઉલા હોત તો તેમનું ચરિત્ર નિઃશંક વિશેષ પ્રશંસનીય લેખાત! આવા પ્રકારનું લોજલરામ વિષેનું આપણું સંસારિક દૃષ્ટિથી અભિપ્રાય હવે તેમના ઉક્ત શબ્દોનું આપણે અન્ય રીતે વિવરણ કરીશું. કવિઓનો અને તેમાં પણ ભક્તોનો તથા ઉપદેશકોનો એવો અચ્છિત રિવાજ છે કે, તેઓ શિષ્યને વા વાચક વગને ઉદ્દેશીને કટલીક અપૂર્ણ,

## વહુ ચોરી.\*

૨

(જાનેવારીના પાંચ અંક માટે આવેલું)

સિદ્ધ ઉપદેશક વક્તા બાબુ કેશવચન્દ્ર

(૧)

સિદ્ધ ઉપદેશક વક્તા બાબુ કેશવચન્દ્ર  
સેનના વ્યાખ્યાનોથી મુગ્ધ થઈ જઈ  
બ્રાહ્મધર્મની દીક્ષા લેવાની ધામધુમ જે સમયે કલક-  
તાના નવ યુવકોમાં જોશસિર આવી રહી હતી તે  
સમયની વાત હમે કહીએ છીએ.

જંગાળા પ્રાન્તમાં વર્ષમાન હરિલામાં મહામા-  
યા નામનું એક એકાંત ગામ છે એકાંત એટલા માટે  
કે રેલવે સ્ટેશનથી નીસ માઈલ અને પોષ્ટઓફીસથી  
પાંચ માઈલ દૂર વસ્યું છે. ગામના મધ્ય ભાગમાં  
મહામાયા કૈલીની એક મૂર્તિ સ્થાપેલી છે. અને તે  
ઉપરથી જ ગામનું નામ મહામાયા પડ્યું છે.

આ નજીક સરખા ગામમાં એક જંગાળી  
જમીનદાર રહેતા હતા. હેમનું નામ વિધુભૂષણ  
જંગાળાયા, હેમને વચલી પુત્ર અનાથચરણ, બી.  
એ. ની પરીક્ષા આપીને થોડાક દિવસથી થેર આવ્યો  
હતો. હેની ઉંમર બાવીસ વર્ષની હતી. બાંધો મજ-  
બુત હતા. રહેશે પણ કાંઈ મંદ નહોતો. છતાં પણ  
કેટલાક કારણસર પિતા હેનાથી નારાજ રહેતા.  
નાપુત્ર રહેવાનું રહેલું કારણ એ હતું કે છેકરો  
'થાહાસમાન' માં જવા આવવા લાગ્યો છે એવી  
જોસાને ખબર પડી હતી. બીજું થેર સોળ વર્ષની  
સી બેઠી હતી પણ હેના સ્કૂલ એ આંખતો પણ  
નહી. હેનું કારણ શું હતું? એ કહેતા કે જે સ્ત્રીને  
હું પસંદ કરીને પડ્યો નથી તે મ્હારી પત્ની નહીં  
પણ બહેન છે. જો કોઈ પુછતું કે એવું હતું તો

એની સાથે લગ્ન કર્યું જ શા માટે? તો એ ઉત્તર  
આપતો કે જે સમયે લગ્ન થયાં તે સમયે મ્હારો  
એવો મત નહોતો. એને જાહુરે એમ પુછવામાં  
આવતું કે હવે એ બીજાની શી વડે તો એ  
કહેતા કે, હમે બંને બ્રાહ્મ ધર્મમાં દીક્ષા લઈશું.  
અને ત્હાર જાહુર કેશવ બાબુના પ્રયાસથી બ્રાહ્મ  
વિવાહનો જે નવો કાયદો ઘડાય છે હેની રૂચિ હમે  
બંને વિવાહ બંધન તોડી નાંખીશું અને એ વખતે  
એ મરજીમાં આવશે એ પુરૂષની સાથે પરણી  
શકશે—

પરણીને કલકતા ગયા પછી અનાથચરણને  
એક ગૃહસ્થ સાથે જીવન દોસ્તી બંધાઈ હતી.  
હેનું નામ હેમન્ટકુમારસિંહ હતું. એ દીક્ષિત બ્રાહ્મ  
હતા. હેની સાથે દોસ્તી બંધાયા પછી થોડાક  
સમયમાં અનાથ હેની એક દુરની સગી નગેન્દ્રબા-  
લાના સમાગમમાં આવ્યો. અને હેનાં મનમાં ભૂત-  
ભરાયું કે નગેન્દ્રબાલા મુને ચાહે છે. મનની  
આ ચંચળતા માટે અનાથ હેલાં તો ધણીજ લગ્ન  
અને દુઃખી થયો. પણ હેમન્ટકુમારે હેને શાન્ત  
પાડ્યો. એણે કહ્યું કે પ્રેમ એક ઈશ્વરી શક્તિનો  
વિકાસ છે. શુદ્ધ પ્રેમને પાપ સ્પર્શ કરી શકતો નથી.  
અધુરામાં પુરૂ હેમન્ટકુમારે પોતાનો દૃઢ વિશ્વાસ  
જણાવ્યો કે હેલાં પ્રેમ બંધાયા વગર જે લગ્ન થાય  
તે લગ્ન ન કહેવાય. દેહ લગ્ન તે કાંઈ લગ્ન નથી.  
અનાથે મંદાકિની સાથે લગ્ન કરતા પહેલાં કાંઈ રનેહ  
બાંધ્યો નહોતો. તેથી એ હેની સ્ત્રી નહીં પણ બહેન  
છે. આ અદ્ભુત વિચાર હેમન્ટે અનાથચરણના  
મગજમાં ઠસાવ્યો હતો. નગેન્દ્રબાલાનો રનેહ પણ  
અનાથચરણ ઉપર છે. એવું અનુમાન આ બંને  
મિત્રેએ કરી લીધું હતું. હેમન્ટ એમ ધારતો હતો  
કે, આ બંનેનું લગ્ન થાય તો તે એક નમૂનારૂપ  
લગ્ન ગણાય. કારણ કે બંનેનો એક બીજા ઉપર  
રનેહ છે. પણ અનાથની હેલીવારની સ્ત્રી જીવતી  
હોવાથી એ લગ્ન અસંભવિત હતું. આ દશામાં તો

\* ધીમુકત પ્રભાત કુમાર મુખોપાધ્યાયની જંગાળી  
વાર્તાનો અનુવાદ.

નગેન્દ્રબાલા આગળ પોતાનું હૃદય જોડીને રમેહું  
જાહેર કરવાનો પણ અધિકાર અનાથને નહોતો.  
અનાથનું મન વાળવા માટે હેમન્ત ઘણી વખત દિ-  
લાસો આપતો કે પ્રાણ સાથે પ્રાણનું સંમિલન આ-  
ત્મા સાથે આત્માનો યોગ એજ પ્રેમની આનંદમય  
સંકળતા છે. વિવાહ કર્યામાંજ કંઈ બધું આવી નથી  
જતું. પણ આ આરસામાંજ ઉપર જણાવ્યા મુજબ  
બાળુ કેશવચન્દ્રસેનના બગીચે પ્રયાસથી બ્રાહ્મ વિવા-  
હનો નવો કાયદો પચાર થયો. અને આ ગળતેના  
વિચારોએ નવોજ પદદો ખાધો.

મધ્યાહ્નકાળ વીતી ગયો છે. ગ્રીષ્મ ઋતુનો તાપ  
ખુબ ભેરથી પડી રહ્યો છે. અનાથશરણુ જહારની  
ઘોરડીમાં ટેબલ ઉપર બેઠો છે. આજ ઘોરડામાં  
તેની બેઠક હતી તેમજ રાત્રીએ તેનું શયનસ્થાન  
પણ હતું. હીત ઉપર કેટલીક વિશ્વાસથી છપીઓની  
સાથે એમ એકતારો પણ યંગેલો છે. દરરોજ  
પ્રભાત અને સંધ્યાકાળે એ એકતારો વગાડીને અ-  
નાથ બ્રાહ્મ સંગીત ગાતો. એ શયનચક્રની સમવટમાં  
ઉપર લખેલી ચીજ ઉપરાંત એક મોટું ઘડિયાળ,  
એક કબાટ અને એક પતંગ સિવાય બીજું કંઈ  
નહોતું.

ટેબલની અંદરથી હેમન્તકુમાર તરફથી હમ-  
ણાજ આવેલો એક પત્ર અનાથશરણુ વાંચવા લાગ્યો.  
એમાં જ્યાં જ્યાં નગેન્દ્રબાલાનું નામ હતું ત્યાં  
ત્યાં ચુંબન કર્યું. પત્રને ઉઘાડો રાખી અંજો  
મીચીને બહુ ધ્યાન ધરતો હોય એમ પોતાની મા-  
ની લીધેલી પ્રેમ મૂર્તિનું અન્તર દર્શન કરવા  
લાગ્યો. ઠન ઠન કરતાં ઘડિયાળમાં બે વાગ્યા. અને  
અનાથે ધીમે ધીમે ચાલુ ઉઘાડ્યો; પત્રને પાછો પર-  
ખીડીયામાં ગાંધ કરી દીધો અને ઘણાજ વિચાર  
કરીને કાગળના એક ટુકડા ઉપર લખ્યું કે “આજ  
રાતે બધા મુઠ્ઠાં નય ત્યાં હું” એકવાર મહારી  
બેઠકમાં આવજો” લખીને કાગળને ખુબ ઘડીઓ કરીને  
રાખી મુક્યો. અને ઉપર કહેલા પરખીડીયામાં બી-

ટલો પત્ર ટેબલના પાનામાં મુકીને એ પાછો જહાર  
ચાલ્યો ગયો.

અતઃપુરમાં જઈને જુએ છે તો આંગણમાં  
કોઈ નથી, પહેલા ઘોરડામાં તેની મોટી બાલી  
કેટલીક જાહેરપણી સાથે ગંજી રમી રહી છે.  
બીજા ઘોરડામાં જઈને જુએ છે તો પલંગ ઉપર  
તેનાં માથું મુતેલાં છે. ગોળરમાં તેનો પાનો  
ભરીને છાનોમાનો ઘોરડા અથાણું ખાઈ રહ્યો છે.  
કાકાને ભેળે તેણે શરમતા માથો હસી દીધું. કાકા  
પણ તેની રહામું ન ભેળે આગળ વધ્યા ત્રીજે  
ઘોરડા પૂળનો હતો. ત્યાં શાલિયામની મૂર્તિ હતી.  
મૂર્તિ પૂળનો વિદેશી હોવાથી એ આજ મુકી ત્યાં  
ગયો નહોતો. જહાર ઉભો રહીને જુએ છે તો તેની  
સૌ મંદાકિની એજ ઉપર શાક સમારી રહી છે.  
જમણા હાથ ઉપર કેળના પાંદડા ઉપર સમારેલું  
શાક પડ્યું છે. મંદાકિનીના હોઠ પાન ખાવાથી  
લાલ થયેલા છે. માથા ઉપર ગરમીને લીધે  
પરસેવાનાં ટીપાં બાહી રહ્યાં છે. સાડીને એક છેડો  
ગળા ઉપર પડ્યો છે. સ્વામીને ભેળે તેણે શર-  
મોંધે નીચું નેચું, લગભગ એક મિનિટ મુકી  
અનાથ વિરમય ચક્રિત થિતે સૌનાં મુખ તરફ ભેળે  
ઉભો રહ્યો. લગ પછી આ પહેલોજ દિવસ હતો કે  
ત્યાં અનાથે પોતાની પત્નીને મન ભરીને ભેળે  
એટલામાં ઘરની પાછળના આંગણના વક્ષ ઉપરથી  
હવાના ભેરે એક પાકું આસરણ નીચે પડ્યું. એનો  
અવાજ થતાંજ મંદાએ ઉઠ્યું નેચું, તો સ્વામી  
જહાર ઉભો છે. એ ભેળે એ પાણીને પકડી મૂકીને  
તરત ઉભી થઈ ગઈ. અને લાંબો ઘુમટો તાણીને  
જહારીના કંઠે આગળ જઈ ઉભી. તેના પાલકે  
બાંધેલો કુચીઓનો હુમખો અણ અણ અવાજ કરવા  
લાગ્યો.

અનાથે ધીમે પગલે એ ઘોરડામાં પ્રવેશ કર્યો  
અને મંદાકિનીના પગ તરફ તાકીને પેલી કાગળની  
ગોળી ફેંકીને ચાલ્યો ગયો.



એના ગયા. પછી મ'દાએ કાગળ ઉઠાવી લીધો. પહેલાં કમાડ બંધ કર્યાં. પછી બહારી આગળ આવી ને કાગળ વાંચ્યો અને બહાર જવા લાગી.

એક આંખાના વૃક્ષ ઉપર પાકાં ફળ ધણાં જુભી રહ્યાં હતાં, તેના ઉપર બેઠેલી કોયલ હુહુ હુહુ કરી રહી હતી. પાછો કાગળ વાંચ્યો. પાછી આંખાના વૃક્ષ તરફ જવા લાગી. વૃક્ષની વચમાંથી આકાશ દેખાતું હતું. મ'દાએ કાગળ છાતી સરસો આંખો અને ના-સચણ શાલીઆમને પ્રણામ કરીને ઉઠીને પાછી જળી આગળ જઈ પત્ર વાંચવા લાગી.

શું આ એનાં જીવનનો ખેલોજ દિવસ છે? હા, વિવાહ થયા પછી મ'દાએ કોઈ દિવસ સ્વામીની સાથે વાંતચીત કરી નહોતી. ન્વરથી પીડાતો અવ-સ્થામાં તેનું લંગન થયું હતું. ત્રણ દિવસ સાસરાના ઘરમાં ફૂલે શય્યા ઉપર સુઈ રહી હતી પણ સ્વામીની સુલાકાત થઈ નહોતી. એ વખતે એની ઉમ્મર તેર વર્ષની હતી. વચમાં આવી ને થોડા દિવસ સાસર-વાસો કરી ગઈ હતી પણ એ વખતે અનાથ શરણની ખુશ્મી ફરી ગઈ હતી. તેના વિચારજ બદલાઈ ગયા હતા. ભાઈબંધ દોસ્તદાસના ઘણાં સમજાવ્યા છતાં પણ અનાથ અંતઃપુરમાં નહોતો જતો. આ વખતે ગુસ્સે થઈને કોઈએ એને મનાવવાનો યત્નજ ન કર્યો.

અનાથની મા આ સંબંધમાં તેને સમજાવવા માટે સરખી ઉમ્મરની સ્ત્રીએને આગ્રહ કરતી પણ કોઈએ તેનું કહ્યું માન્યું નહીં. આટલા દિવસો સ્વા-મીને તેણે સ્મરણ થયું? ત્યારે શું મ'દાનું જીવન આજ સંકળ થયે? શું હવે એ સાંભળવતી થયે? સગાં વહાલાં તથા સંપત્તિએને ગેહોએ સ્વામીના પ્રેમની વાત, સામાન્ય સુખની કથા સાંભળતાં એને પોતાની સ્થિતિ માટે મનમાં મનમાં બળાપ થયા કરતો હતો, કે હાથે કે હોં એવું તે શું પાપ કર્યું છે કે, ઇશ્વર મને આવો સખત હૈ છે કે, તો આજ એનું બધું દુઃખ દૂર થઈ જશે? એકા-એક મ'દાની ચિંતાના સાગરમાં ગોથાં ખાવા લાગી. એટલામાં કોઈએ બહારનાં કમાડનો ઉઠાવો

બખડાવ્યો. ગસરાઈને તહેલો કમાડ ઉઠાડીને જોયું તો તેની ન્હાની નજીક હરિમતી બહાર ઉભી હતી.

હરિમતી બાળ વિધવા હતી. પાંચ સાત વર્ષની વયમાંથી એને એ દશા પ્રાપ્ત થઈ હતી. હરિમતી એ કે મ'દા કરતાં ત્રણ વરસે મોટી હતી તોપણ એ બેમાં ઘણોજ પ્રેમ હતો. બંને એક જીભના સુખ દુઃખનાં ભાગી હતાં. મ'દાની આકૃષ્ટ વ્યાકૃષ્ટ સ્થિતિ બોધ હરિમતી ચોંકીને બોલી ઉઠી, 'અરે મ'દા! તને આ શું થયું છે? મ'દાએ ધીમે સ્વરે ઉત્તર આપ્યો 'યાય તે વળી શું'

'તો પછી કમાડ શેના બંધ કર્યો હતાં?'

મ'દા સુખ થઈ ગઈ.

આથી હરિમતીનો સંદેહ ગાઢો થયો, અને મ'દાને ગળે વળગી પડીને એ પૂછવા લાગી 'કેમ નહીંજ બતાવેને?'

'બતાવીશ'

'કંધારે બતાવીશ'

'સતે'

'સતે નહીં, હમણાંજ કહે'

મ'દા કહેતી નથી. હરિમતી ઠોડતી નથી. આ બંને નજીકની હકથી કંટાળીને મ'દાને ઉત્તર આપવો જ પડ્યો.

એની વાત સાંભળીને હરિમતી ખેલાં તો સુખ રહી. પછી ધીમે ધીમે હસવા લાગી. મ'દાએ પૂછ્યું 'હસેછે શેની?'

હરિમતીએ કહ્યું 'હારા સ્વામીના આચરણ બોધને હસ્યું. મેં ધાર્યું તું તેજ થયું. આ વખતે એ ઘેર આવ્યા પછી ત્યારી પછાડીને પછાડીજ ફરે છે. મેં તો એક વખત મોટાં ભાબીને કહ્યું તું પણ ખરું.'

'શું કહ્યું હતું'

એજ કે હવે અનાથનું ચિત્ત ટેકાણે આવ્યું છે. બસ આ વખતે યત્ન કરી જુઓ તો જરૂર અંતઃપુરમાં આવશે.'

ત્હારે મહોટા ભાભીએ કહ્યું કે 'ગરજ હશે તો ધણીએ આવશે. હું કાંઈ વારેધડીએ મનાવવા જઈ એવી ખેરી નથી.' રહે' કહ્યું કે 'આટલા દિવસ આન્યા નહીં એટલે ધારૂં છું કે એને શરમ લાગે છે. ત્હારે ભાભીએ કહ્યું કે 'એમણે એકવાર મહારૂં વચન ઉપાધ્યુ એટલે હું તો કોટી ઉપાયે ફરીને જવાની નથી, એમનાં કયાં એ લોગવે. આ વખતે જે મહિનાની રજા છે. ધણીએ ઘડાઈને ઠેકાણે આવશે."

મંદાએ કહ્યું 'પણ હું તો હવે એમની પાસે નહીં જઈ'

કેમ'

'જુને તો, ધણી શરમ આવે છે'

હરિમતી હાથનો લટકો કરી બોલી 'અહો ! મહોટી શરમનાં પુતળીને જોઈ હોય તો ! ધણીની પાસે જતાં શરમ આવે છે. એમ કહેને કે મિનીટો ગણી રહી છું. અને વળી નખરાં કરે છે'

મંદાએ કહ્યું 'જી, જી, મંદકરી રોની કરે છે ?'

જુને તો એમની પાસે જતાં ધણીજી પડીકે લાગે છે.'

'હા એક દિવસ પગ નહીં. ઉપડે પછી તો રાજતુ થયું.'

'તો શું રાજ જવાનું કે ? એમ કરતાં તો એક દિવસ પકડાઈ જવાય.'

'પકડાયા વગર તો છુટકો થોડોજ છે ? એક દિવસ તો લાજ સુકવીજ પડશે.'

'પણ ત્હમે એક દિવસ ફરીથી મહોટાં ભાભીને કહી તો જુઓ. પછી એમને પાલવે એમ કરે.'

'હીક કહી જોઈશ. પણ ચાલે તો તું છાની માની મળી આવ.''

(૨)

'ભાભી ! ભાભી ! સુધ ગયાં કે શું ?'

રાત્રે ખાંડલામાંથી હરિમતીએ મંદાને પુછ્યું.

મંદા ઝટ લઈને ખેડી ઘડ અને પુછ્યું 'ખાર વાગી ગયા ?'

'ખાર છોડીને એક વાંચી મહોનાભાઈનાં ઘડી યાળમાં'

'ત્હમે તો સુધ ગયાં હશે'

નારે, સુવાતું શેતું, મહારી આંખમાં આજ ઉઘ કપ્પાંયી ? ઉઘ તો તને આવી હતી. જેહનો વિવાહ હોય છે તેને તો ભાંને પલ્લુ નથી હોતું' પણ પાડાપડેશીને ઉઘંગરા વેઠવા પડે છે.

એમ કહીને હરિમતીએ દીવો સળગાવ્યો, એક ઘોંએલી દેશી સાડી કહાડી આપીને કહ્યું, 'દેશી આ પહેરી લ્યો.'

મંદાએ કહ્યું નારે એની કાંઈ જરૂર નથી.'

હરિમતી:— 'ચુપ રહે હવે. કાંઈ મેલાં કપડાં પહેરીને જવાતું હશે કે ?' એમ કહીને તેણે તેના સાલ્લાનો પાલવ એવો એટલે તો મંદાને નણંદનો હુકમ માનવોજ પડ્યો.

સાડી પહેરી રહ્યા પછી હરિમતીએ કહ્યું 'કેમ ત્હાં સુધી પહોંચવા આવવું પડશે કે ?'

મંદાકિને ધીમે રહીને એક મરકરી કરવા માં ગતી હતી પણ સંકોચાઈ ગઈ. કારણ કે આ સમયે હરિમતીને રીસાવવી એ કહાપણતું કામ નહોતું. એથી એણે કહ્યું 'ત્હારે હું એકલી જવાની કે ?'

જે જણાં ખારણાં ઉધોડીને ખડકીમાં આવ્યાં. સુનસાન ચાંદની રાત હતી. મંદાકિનીના પગનાં સાંકળાં તો ઝમઝમ કરવા લાગ્યાં, હરિમતી એ આ વાજથી ચમકીને બોલી 'આ વળી લોગ મળ્યા. વિચારમાંને વિચારમાં મહાલું તો વચકાવ્યું. અને હજુએ સાંકળાં ન કહાડતી આવી. મંદા સાંકળા કહાડીને તકીયાની નીચે દબાવી આવી, ત્હાર પછી જાને જણીએ દીધાનખાના તરફ ચાલી. ખારણાં આગળ આવતાં હરિમતીએ મંદાને કહ્યું 'સાંકળ ઉધારી રાખું છું. છાની માની સાવચેતીથી પાછી આવતી રહેજે' એમ કહીને એ ત્હાંથી ચાલી ગઈ. અપૂર્ણ.

વિશ્વમસાદ દલપતરાવ પંડીત.



ज्योतिर्विभूषण पंडित कार्तिकान्तिक शर्मा-गढसिसा (कच्छ.)

# ભારત જીવન.

અપ્રતીતો જયતિ સંધનાનિ પ્રતિજન્યાન્યુત યા સજન્યા ॥

પૃ. ૭

ગ્રામીણ રૂ.૨૦-ચૈન રૂ.૬૬

અંક ૪

## વિજય-નિશાન



( ગાંધી-કવ્યાલી. )

હમે સૌ. હિંદના યોગી, ધરીયુ ધ્યાન ભારતનું;  
હાંથી ધર્મ-કવજ કરમાં, કરીયું ગાન ભારતનું.  
ધરીને શીલની સેલો, રહ્યાવી જ્ઞાનની કક્ષની;  
વિરકિત-જુઠ શિર મેલી, ઝિલીયું તાન ભારતનું.  
જગાવી કષ્ટની હેળી, લગાવી ઇંદની ઝેળી;  
જમાવી સંતની ટોળી, ભજનમાં ભાન ભારતનું.  
ગયું જે જે હવું નખયું, રહ્યું તે સૌ થયું સખયું;  
ભુલાયું વિશ્વ આ સખયું, સ્વિકાર્યું જ્ઞાન ભારતનું.  
ત્યજી છે લોકની લગ્ન, ત્યજી છે શાન્તિ-સુખ-સન્ન;  
હમારા માંસ કે મજ્જન, બધું કુરજાન ભારતનું.  
નથી કંઈ માનની ઇન્છા, નથી અપમાનની પરવા;  
નથી સુખ લોગની વાંચા, ચહ્યું સન્માન ભારતનું.  
હૃદયમાં પ્રેમ-લુપ્ત જગી, સમાધિ લક્ષમાં લાગી;  
હમે ત્યાગી-વિરાગીએ, લગાવ્યું ધ્યાન ભારતનું.  
નસોમાં રક્ત ભારતનું, શરીરમાં અન્ન ભારતનું;  
સુખે બસ! ગાન ભારતનું, સ્વરોમાં તાન ભારતનું.  
હમારા જન્મનું સાર્થક, હમારા જોશની સીંધી;  
હમારા સ્વર્ગની માટે, રહ્યું વિમાન ભારતનું.  
ગગનમાં નાચતો હું હો, જગતમાં ઉડતું ચેતન;  
જીવનમાં રેલતો આત્મન, વિજય-નિશાન ભારતનું.  
વિદ્યાવિલાસી વસન્ત.

## પંચીને

દુત વિલંબીત.

મધુર પક્ષી તું મીઠા જ ગાન ગા  
શીકર કે નવ કંદેશ તને જરા  
નડતી કે દમતી તુજને કહી  
શીકર વીણી ઉડતું અહીં તહીં  
મધુર સ્વર અરા વહતા ત્યાં  
ઝિરિ સુમત શરી કિરણો ત્યાં  
વળી સુસ્થ સુદક્ષની પાટીકા  
પુલ તણો સુપરાગ વહે ત્યાં  
સકલ નીહની પાંખ વિધે જઈ  
અખીલ વિશ્વ સુશાન્ત રહેલની  
તવ તું ગાન સુધા વરધાવતું.  
તુજ સહે મુંજને લધને ઉડતું  
ખેડ શિખરણી.

મને ખેંચે હાર મધુર પંખી ગાયન રહું  
લઈ જા તુજ સંગે, અહીં થકી ઉંચે જોમ મહીતું  
ઉપાધી વિનાની  
ફરીથી કે જીવી  
જગા શોધી કાઢી, લઈ જઈ અને તું મૂકે ત્યાં  
સહા આનંદોએ, વસી રહું પછી હું નીત્ય ત્યાં  
સુલસુલ.

## નોંધ વર્ષા.

હિંદુ ધર્મના અધીના ગણેણે ફેલાવે નહિ  
હોવાને લીધે અને એવા અથો પ્રકટ  
કરવાના કામમાં આ દેશની પ્રજા પછાત રહેતી હો-  
વાને લીધેજ હિંદુ ધર્મ પાળનાર પ્રજાની શ્રદ્ધા  
ઓછી થતી આવી છે. દેશના શ્રીમંતો પૈસા કમાવાના  
કામ પાછળ લાગ્યા છે. અનેક પ્રકારના મોજશોખમાં  
પડ્યા રહે છે. પણ ધર્મ જેવી ઉત્તમ સંસ્થાના અથો  
ફેલાઈ ગયાનતા રૂપી અધકારનો નાશ થાય અને  
સત્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ થઈ મનુષ્યો પોતપોતાનો યથાર્થ  
ધર્મ જાણતાં શીખે એવો યત્ન કરવામાં આવેલો  
નથી । તેને પરિણામે હિંદુસ્થાનની પ્રજા અનેક વર્ષોથી  
પોતાનો ખરો ધર્મ જાણવાથી ગહિમુખ રહી છે.  
અનેક પ્રકારના સંશયમાં પડી રહી છે અને કેટલાક  
મનુષ્યો અન્ય ધર્મ ગ્રહણ કરતા થયા છે । ધર્મ એજ  
મનુષ્યને ખરું સુખ અપાવનાર અને મોક્ષનો માર્ગ  
જાતાવનાર છે. સુધરેલા દેશોએ પોતાનો ધર્મ જાણ્યો  
છે. તેઓ ધર્મની ક્રિયાઓ અને ધર્મનાં ફરમાનો  
અંતઃકરણપુર્વક પાળે છે. ત્યારેજ તેઓ આજે સ-  
કર્તિ રાજ થઈ પડ્યા છે, અનેક પ્રકારના સુખ  
વિલસ લોગવતા થયા છે, જગતની સુખી જાતિમાં  
ગણાય છે. આ દેશના લોકોએ જ્યાંસુધી પોતપોતાનો  
ધર્મ જાણ્યો નથી. જ્યાંસુધી રાગદ્વેષ ઊડ્યો નથી  
ત્યાંસુધીજ તેઓ દુઃખી થયા કરે છે. દરેક સત્ય  
ધર્મના અધીની લાખો કોપીઓ છપાય, પ્રજા તર-  
ફથી તેને અંતઃકરણ પુર્વક ઉત્તેજન મળે અને તે  
પ્રમાણે વર્તવામાં આવે તોજ દેશનું કલ્યાણ થાય,  
પ્રજામાં આત્મશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય, મનુષ્ય પોતાનું  
અતુલ સામર્થ્ય જાણે અને પ્રત્યેક સારાં કામો કરવાની  
બુધ્ધિ મુકે. યો. પંડિત સુંદરલાલે અલાહબાદની  
હિંદુ ધર્મનાં પુસ્તકો પ્રકટ કરનારી મંડળીને રૂ. ૫૦૦  
આપ્યા છે. અમે તેમને અભિનંદન આપીએ છીએ.

અને અમારા ગુજરાતના શ્રીમંતોને પ્રાર્થના કરીએ  
છીએ કે તેમણે પોતાનાથી બને તેટલી રકમ સસ્તા  
સાહિત્યનો વધારો કરવાના કામમાં ખર્ચથી મચેલા  
સ્વામી શ્રી અખંડાનંદજીની સંસ્થાને મદદ કરવી. કે  
જેથી ધર્મનાં અનેક પુસ્તકો ફેલાય અને લોકો સુખી  
થવાનો માર્ગ જાણે. જ્યાંસુધી ધર્મનાં પુસ્તકોનો  
ફેલાવો સસ્તી-પડતર કિંમતે થશે નહિ. ત્યાંસુધી  
તેનો ગણેણો ફેલાવો થશે નહિ. અને પ્રજા લાભ  
પણ લેશે નહિ. શ્રીમંત ગ્રહસ્થો આ સુચના ઉપર  
ધ્યાન દેશે તો સર્વનું કલ્યાણ થશે.

પારસી જાતિ એક હિંમતવાન અને ઉદાર  
જાતિ છે, એ જાતિમાં જેવાં પ્રકારની સખાવતો કર-  
વામાં આવી છે તેવા પ્રકારની સખાવતો કરવાને  
અમારા દેશના શ્રીમંતોએ અનુકરણ કરવું જોઈએ.  
પારસી લોકો અભિમાન રાખી કહે છે કે અમારી  
જાતમાં કોઈ લીખ માંગે નહિ. “અંગ્રેજ જાતિ પણ  
કહે છે કે અમારી જાતમાં કોઈ લીખ માંગે નહિ.”  
સત્ય વાત એ છે કે જે જાતિમાં ભિખારી  
લોકો વધી પડે છે તે લોકોજ પ્રજાની કમાણીનો  
મોંઠો લાગે-ધર્મને નામે ઉઠાવી જાય છે. આખી  
પૃથ્વીમાં હિંદુસ્થાન દેશ એવો છે કે જ્યાં લાખો  
લીખારી લોકો રખડતા પગર મેંદુનતે અન્ન મેળ-  
વતા જણારો પારસીઓમાં કોઈ પણ રખડતા મા-  
ણસને નોકરીએ વળગાડી અથવા તો એકાદ ફંડ  
કરી આપીને ગરીબાઈનો-ભિક્ષુક અવસ્થાનો-નિરાધાર  
સ્થિતિનો નાશ કરવામાં આવે છે. અંગ્રેજ લોકોએ  
જ્યાં ત્યાં “વર્કહાઉસ” સ્થાપન કરીને કોઈ પણ  
રખડતા, નિરાધાર અંગ્રેજને ગુજરાતનું સાધન મેળ-  
વવાની ગોડવંધ કરી છે. પણ નિરાધાર હિંદુઓ  
માટે શું છે ? જુદાં જુદાં ઓર્ફનેજ છે. જુદી જુદી  
હોસ્પિટલો છે, પરંતુ હજી સુધી એક પણ એવું  
“વર્કહાઉસ” નથી કે જ્યાં કોઈ પણ રખડતો હિંદુ  
જઈ પોતાનું ગુજરાત માટે એટલું મેળવી શકે !

ધણા ભણેલા, ગણેલા હિંદુઓ નોકરી વગર રખડતા માલમ પડે છે. એકાદ તેવું : "વર્ક હાઉસ" શ્રીમતો તરફથી ઉધાડવામાં આવે તો હિંદુઓનું કેટલું કંથ્યા જી ધાય ? ધણા હિંદુ શ્રીમતો દેશાભિમાની અને જાત્યાભિમાની જોવામાં આવ્યા છે. પરંતુ હજી તેમને દેશમાં રખડતા-ભટકતા-હિંદુભાઈનું કંથ્યાણ કરવાનો વિચાર મુજબો નથી એમ જણાય છે. આમાં અવળાં-જાનાં-ગેહાટાં અનેક ખાતાંઓ ઉધાડવાથી જે ફાયદો નહિ થાય તે ગરીબો માટેનાં "વર્ક હાઉસ" ઉધાડવાથી થશે ! અનેક નિરાધાર હિંદુઓને ગુજરાત ચલાવવાનું સાધન મળશે. અને તેથી અનેક આત્માઓનો આશિર્વાદ મળશે. "હિંદુ વર્ક હાઉસ"ની સાથે જ ખીલ એક ભલામણ પણ આ વખતે જ કરી દેવાની છે. પારથી શ્રીમત ગ્રંથસ્થ મરહુમ શેઠ મહેશ્વરનાજી હોરમસજી મોદી (ચીનવાળા)ના પુત્ર અર્થે તેઓના ઉકમણા વખતે, રૂ. ૨૧૦૦૦ ની રકમની સખાવત કરવામાં આવી છે. આ રૂપિયાની રકમ ગરીબ પારસીઓ માટે સરતાભાડાનું એક મકાન બાંધવામાં આવશે અને તેમાં ઓછી કમાણીવાળાં અથવા તદન ગરીબ પારસીઓને રાખવામાં આવશે. કોઈ હિંદુ સખી ગ્રંથસ્થ એકાદ મોટી રકમની સખાવત કરી ગરીબ હિંદુઓને માટે સરતા ભાડાની આવીઓ કરશે તો તેને પણ મહદ્ પુણ્ય થશે.



કલંકતોના કેટલાક મગજના ફોટા, મૂર્ખ જીવોની યાઓએ એનાર્કિઝમનું ધિક્કારવા લાયક તોફાનિ જગાવ્યું છે. અને તેને લીધે અનેક આગરુદાર ગૃહસ્થને પણ કલંકમાં આવવું પડ્યું છે. અનેક ગરીબ પ્રજાને પણ નિરર્થક ત્રાસ લોગવવો પડે છે. તેઓના મોંમાં કુચોનાં પરિણામે આખા હિંદુસ્થાનને લોગવવું પડે છે. વળી તેમનું બેઠ મહારાજના કેટલાક નાદાન જીવોની યાઓના મગજમાં પણ એનાર્કિઝમનું ભૂત ભરાઈ પેડું હતું. એ વિનાશ કર્તાં જીને નાશિકના લોકત્રિય, સાહિય પ્રેમી, અને પ્રજાવત્સલ કલેક્ટર મી૦ જેક્સનનું ખન કરાવ્યું હતું. ખુનીઓ અને

તેની છુપી મંડળીને પકડવામાં આવી તેઓની તપાસ મુખ્યની હાઈ કોર્ટમાં ખાસ ત્રણ જડ-જેની અનેલી ત્રીબ્યુનલ કોર્ટ આગળ થતાં સાત આરોપીઓમાંના પહેલા, પ્રીત અને ત્રીજા આરોપી કાનારે કરવે અને દેશપાંડને ખુન કરવા માટે અને ખુનના કામમાં સામેલ થવા માટે—ફાંસીની શિક્ષા થઈ છે. ચોથા, પાંચમા અને છઠા આરોપી, સમર્થ, વામન, જોશી અને ગણપત વેદને ખુનના પ્રપંચમાં સામેલ થવા માટે જન્મ દેશનિકાલની અને સાતમા આરોપી દત્તાત્રય જોશીને આ ખુનના પ્રપંચની ખખર, સરકારને નહિ. આપવા માટે જે વરસના સખત કેદખાનાની શિક્ષા થઈ છે. આ બધા આરોપીઓ જીવાન ઉમરના છોકરવાદ જેવા કહેવામાં આવે છે ! હિંદુસ્થાનનો ધર્મ એકિંસા છે, છતાં ધર્મનો લાગ કરી હિંસા કરવામાં પ્રવૃત્ત થવાથી જ આ મગજના ફોટા જીવાની યાઓને પોતાનાં કૃત્યની શિક્ષા મળી છે. એટલું જ નહિ પણ તેમનાં માતા, પિતા, પતિનું પુત્રાદિ સગાં વહાલાંઓને પણ તેમના વિયોગનું હુઝાખમનું પડે છે ! ધર્મ દેશના હુન્નર ઉદ્યોગને વધારવામાં છે, ધર્મ આત્મશ્રદ્ધા અને મનોબળ દ્રઢ કરવામાં છે ! અમે અમારા દેશના જીવાન વર્ગને શિખામણ આપીએ છીએ કે પોતાના "સત્ય ધર્મ" ને બાળવો. હુખર કામોથી વેગળા રહેવું અને દેશનાં ઉદ્યોગને આગળ ને આગળ વધારવાને અનેક ઉપાયો કરવા. તેમાં જ દેશ અને દેહનું કંથ્યાણ થશે. તેમાં જ ભવિષ્યની પ્રજાને લાલ થશે.



ભર્ય જીવામાં રજપૂતોનું કો-ફરન્સ લરાયું હતું. લાંબે વખતે પણ (એક વખતના) રજપૂતો—બગ્યા છે એ દેશના ઉદયનું ચિહ્ન છે. એક દિવસ એજ રજપૂતોના પિતા, પ્રપિતામહે પોતાનો ક્ષાત્ર ધર્મ પાળતા હતા. અને પોતાનાં બાહુબળે જગતને ધુળવતા હતા. મેવાડ અને મારવાડના ધતિહાસ એ રજપૂત વીરોની અદોલ્કિત ઐતિહાસીક દ્રિશ—

કીર્તિ—પ્રતાપી આપે છે. સમયના-વહેવા સાથે તેજ રાજપૂતો આજે અદિષ્ટાદિ માદક પદાર્થના સેવનથી ધર્મ વિહિન થયા છે. આહુબળનો પ્રતાપ ભૂલી ગયા છે. પોતાના, પૂર્વજોની યશસ્વી કીર્તિ ભૂલી ગયા છે. એટલું જ નહિ પણ ક્ષાત્ર ધર્મ ભૂલી જઈ ખેડુત થઈ જવા છતાં પણ પોતાની કોઈ પ્રકારે ઉન્નતિ કરી શકતા નથી. ક્ષાત્ર ધર્મમાંથી પડતાં-પડતાં તેઓ ખેડુતની સ્થિતિમાં જઈ પડવા છતાં તેમને પોતાનાં ધર્મ—કર્મનું જ્ઞાન થયું નથી. પૂર્વના ક્ષત્રિઓનો ધર્મ બળવવાનું કામ છે તેમને સદલાએ તેમના પૂર્વજો જ સાથે લઈ ગયા છે. માત્ર સંસારિક સ્થિતિ સારી થાય અને સારી કમાણી કરી, ઉચ્ચ સ્થિતિએ આવે તેટલું જ તેમને માટે રહ્યું છે. પરંતુ હાલોએ તેમ કરી શકતા નથી એજ ખેદપ્રદ છે. ઇશ્વરે તેમને નિવૃત્તિપરાયણ બનાવી સુખી થવા જેવી સ્થિતિ બક્ષી છે ત્યારે તે સ્થિતિમાં પણ તેઓ ઉચ્ચ ધર્મ અને ઉચ્ચ વિદ્યા શીખીને ઉચ્ચ સાંસારિક સ્થિતિમાં આવતો નથી. વિદ્યા અને ધર્મ ત્યાગ કરનાર પ્રત્યેક જાતિ દુઃખ પામી છે. રાજપૂત ભાઈઓ કોન્ફરન્સ કરીને કેટલાક દુર્ગુણ ત્યાગ કરશે, સંપરાંપશે, ધર્મ શીખશે, અને જે જે ધર્મી લઈ બેઠા હોય તેમાં સુખી કેમ થવાય તે શીખશે તે તેઓ પોતે અને તેમની લલિતની પ્રજા સુખી થશે. માંહેા માંહેના કલેશને લીધે જ અને પોતાના ઉલ્લોગને કેમ ખીલવવો તે નહિ જાણવાને લીધે જ અવનતિમાં પડયા છે. અમારી ભલામણ છે કે વારંવાર એવાં કોન્ફરન્સ થાય તેમાં સાતિ સુધારા થાય, કેટલી વસ્તુઓના ત્યાગ કરવામાં આવે, અનેક વિદ્યાઓ મેળવે, પોતાના ધર્મ શીખવવામાં આવે અને રાજપૂત ભાઈઓ સંસારિક સુખો મેળવી શ્રેષ્ઠતા લોગવે! પરમાત્મા તેમને સદબુદ્ધિ આપે!

૩૨

હિંદુસ્તાનની બધી જાતિએ પોત પોતાના સાંસારિક સુધારો પહેલાં કરવો જોઈએ. સંસારિક સુધારા વગર ખર્ચ સુખ નથી. સંસારિક સુધારા વગર ખર્ચ ધર્મ નથી. હમણાં જાગૃતિનો જમાનો

છે, સુરત જીલ્લાનાં કેટલાંક દુબળાં—મજુરિયાત—લોકોએ પોતાની ન્યાતમાં દાડ, માંસ, માંછલાં વિગેરે નહિ વાપરવાના ઠરાવો કર્યા છે, સ્નાન કર્યા વગર અન્ન નહિ મહુલ કરવાની પ્રતિજ્ઞાઓ કરી છે. હજમ—વાળાંદ—ન્યાતે પણ પોતાની ન્યાતમાં મહુલના સુધારા કર્યા છે. કાછીયા, લીલ, કોળી વગેરે ઘણી ન્યાતોએ પોતાની ન્યાતમાં સુધારા કર્યા છે. ભાટિયા અને વણિકો સુધારા કરવા પાછળ મન્યા છે પણ તેમાં અનેક અંતરાય આવી પડે છે. ઉદ્યમ અને નાગર આદિ કેટલીક ન્યાતોએ પણ પોતાની ન્યાતમાં કોન્ફરન્સો ભરી સુધારા કરવાની શરૂઆત કરી છે. પરંતુ દિલ્હીની ન્યાતે કે કે હજુ ભટ મેવાડા બ્રાહ્મણો જાગ્યા નથી. ગુજરાતમાં ભટ મેવાડા બ્રાહ્મણોની મોટી વસ્તી છે. કેટલાંક શ્રોમતો છે. ઘણા લાગ ગરિબ છે. જુજ માણસો સુખી છે. ઘણા માણસો શિક્ષાવૃત્તિ ઉપર અવલંબન કરી રહ્યા છે. શિક્ષાવૃત્તિ ધારણ કરેલી હોવાનું મજુરિયાત કારણ તેઓને વિદ્યા લેવાનું સાધન નથી. માતાપિતા પોતાનાં બાળકોને થોડું ઘણું ગુજરાતી બણવી ગમે ત્યાં નોકરી કરવા મૂકે છે પરંતુ જે-મીથી એક પણ લાભાનું ઉત્તુ જ્ઞાન નહિ હોવાથી ઘણા જુવાનો થોડા પગાર કમાઈ જેમ તેમ પોતાની નિર્વાહ ચલાવે છે! એવી અધમ સ્થિતિ છતાં અમદાવાદની ન્યાતમાં કેટલાક માણસો એક સ્ત્રી દ્વિયાત છતાં ખીજ પરણે છે! જેઓ પાસે દ્રવ્યનુસાધન નહોતે તેઓ તો તેમનું પુરૂ કરે છે પરંતુ જેઓ ૮—૧૦ રૂપિયાનો પગાર મેળવે છે તેઓની શ્રી સ્થિતિ! લોગ જોગે પતિ સ્વર્ગમાં પહોંચે તો જન્મેની કેવી અવશ્યા? ભટ મેવાડા બ્રાહ્મણ બધુઓ પોતાની લલિતની સ્થિતિનો વિચાર કરી સખળ પાયા ઉપર કોન્ફરન્સ-ભરી, પક્ષપાતની અને ઉચ્ચ નિયતી દ્રષ્ટિ છોડી દઈ, સુધારા કરી—નગર રિવાજો કાઢી નાંખશે તો જ તેઓ પોતાનું અને પોતાનાં બાળકોનું કલ્યાણ કરી શકશે. તો જ બ્રાહ્મણ નામનું સાર્થક કરી શકશે.

## શ્રી ધર્મ.

શ્રી ધર્મ

મહા શંકરાચાર્ય શ્રી માધવતીર્થે “શ્રી  
શ્રી ધર્મ” વીશે અમદાવાદમાં બહાર ભાષણ  
આપ્યું હતું. પરંતુ તે વખતે શ્રી શંકરાચાર્યની  
ગામમાં પધરામણી થયેલી હોવાથી શ્રીતાજનાને લં-  
ગભગ દોઢ કલાક સુધી ખોટી થઈ રહેલું પડ્યું હતું.  
સાંજના ૬૧ વાગે શ્રીમંત શંકરાચાર્યે ભાષણ સાં-  
ભળવાને બહુ જોડી સ્ત્રીઓને આવેલી જોઈ દીલગીરી  
દર્શાવી હતી અને તેથી માત્ર ઉપોદઘાત કરી વધુ  
વીચ્છન કરવાનું સુલભવી રાખ્યું હતું. તેમણે જ-  
ણ્યું કે પુરાણોમાં કુત્યોવાચ, અનસુવાચ,  
મીતાવાચ, દ્રોણોવાચ ઇત્યાદી લખેલું છે તે ઉપ-  
કૃતી જણાય છે કે આગળ કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ હતી  
અને તેઓ બહારમાં પુરૂષો સાથે ભાગ લેતી હતી.  
સુલભા, મદાલસા, મધત્રેયી, વગેરે બહુમત્રાદીતીના  
દાખલા મોજુદ છે અને શ્રી આલ શંકરાચાર્ય સાથે  
થયેલા મંડનમીશ્રના વાદમાં મંડનમીશ્રની પત્ની  
સરસ્વતી મધ્યસ્થ તરીકે હતી. એ જનાવ તો કલી-  
યુગમાં જાનેલો છે. માટે સ્ત્રીઓને બાળાવવાનો  
શાસ્ત્રમાં અધીકાર નથી એમ જ કહેવાય છે તે જોઈ  
છે. કારણ કે બ્રહ્મહરણ્યકોપનીષદમાં એક મંત્ર છે  
કે પુત્રીને પાંડીત્ય આપવું જોઈએ. વળી પતીપત્નીને  
જાનેને યજ્ઞ વગેરે કાર્યોમાં બાળવાના શ્લોકો વેદમાં  
આપેલા છે, તે ઉપરથી પણ અગાઉ સ્ત્રીઓને ત્રિ-  
ધા અભ્યાસ કરવાની જરૂર હતી એમ સિદ્ધ થાય છે.  
હાલમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ.

હાલમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ વિચિત્ર થઈ પડી છે.  
સુસંભાલના રાજ્ય થયું ત્યારથી સ્ત્રીઓને પઠદામાં  
રહેવું પડતું હોવાથી કેળવણી લેવામાં અતરાય પ-  
ડ્યા હોય અને ત્યારબાદ અંગ્રેજીના રાજ્ય થયા  
પછી પાશ્ચાત્ય કેળવણી પામેલાઓનો અજાણે વ-  
રસોંથી ચાલુ આવતા આર્ય ધર્મ તરફ તીવ્રકાર  
થવા લાગ્યો અને તેઓ નવીન માર્ગ શોધી કરવા

થયા. પ્રાથમીક શાળાઓ માટે લાંચનમાળા લખનારા  
અમારા લોકોએ દેશના ધર્મ વગેરેને ધિક્કારી કાઢ્યા.  
એકસંખ્યોને દેશ તથા ધર્મ તરફ શ્રદ્ધા ન રહી અને  
હાલના સુધારાથી હીંદુનો પૈસો પરદેશમાં જવા  
લાગ્યો. સુધરેલા લોકો વિલાયતી અજાવતી હાથે  
હજમત કરવાનો હુન્નર શીખ્યા ! આ પ્રમાણે દેશને  
પાતાળમાં ઘાલનારા જ્ઞાનોપદેશને લીધે ઉન્નતિ થવાની  
સંભાવના ક્યાંથી હોય ! આ સુધરેલા લોકો આપણા  
વેદાંત અને મોક્ષપ્રકરણમાં સ્ત્રીઓની નીંદા કરવામાં  
આવી છે તે નાહું પકડી રાખી હીંદુ શાસ્ત્ર તો સ્ત્રી-  
ઓનો તીવ્રકાર જ કરે છે એમ કહે છે. પરંતુ તેઓ  
જાને જાણુ-ગરેબર-તપાસતાં નથી. તેઓ તો પા-  
શ્ચાત્ય લોકોના વ્યવહાર પ્રમાણે આપણા દેશમાં  
રૂઢી દાખલ કરવા માગે છે. પરંતુ ત્યાં સ્ત્રી  
પુરૂષ વચ્ચે ફાર થાય છે. જ્યારે આપણે ત્યાં  
લગ્ન થાય છે, એવા પ્રકારની ભીન્નતા છતાં ત્યાં  
ના રીવાજ અહીં દાખલ કરવા માગે તે શ્રી રૂઢી  
ખની શંકે ! અને એ છેલ્લા પ્રકારનું શિક્ષણ  
સ્ત્રીઓને અપાતું શરૂ થવાથી વિચ્છિન્નતા વધવાને  
લીધે જુના જમાનાના લોકો ભડકીને કહેવા લાગ્યા  
કે સ્ત્રીઓને બાળાવવાથી માનમાં રહેતી નથી !  
પણ સુધરેલા અને જુના પક્ષવાળા બન્ને ભૂલ કરે  
છે. સ્ત્રીઓને અપાતું હાલનું શિક્ષણ જ યોગ્ય નથી.  
તેમને શાસ્ત્રીય કુલાચાર અને ધર્મશાસ્ત્રનું શિક્ષણ  
આપવાની આવશ્યકતા છે. કેમકે સર્વનું સુખ અહ-  
રથાશ્રમ છે અને તેનું સુખ તે સ્ત્રી છે.

સ્ત્રીઓની પતી તરફ-કરજ.  
પતી એ સ્ત્રીનો પરમેશ્વર છે, તેથી સ્ત્રીએ  
પતીનું પુજન કરી તેની સ્તુતિ કરવી જોઈએ એમ  
શાસ્ત્રો પણ કહે છે. પતીને વશ કરવાનો સર્વો-  
ચ્છમ વશીકરણ મંત્ર સ્વામીની સેવા કરવી અને  
તેની મરજી ઉઠાવવી તે છે. હાલમાં તો બહુલી સ્ત્રી  
પત્નીસ ત્રીસના પગારથી મહેતીજી હોય છે અને  
તેના ઘણીને જ સાતના પગારથી પટાવાળા તરીકે  
રાખવામાં આવે છે એટલે સ્ત્રીને બદલે ધણી



પોતાની ખાચડીને ગુલામ થઇ રહે છે. એવી રીતે સ્ત્રીના ઉપર ઉદર નિર્વાહનો આધાર રાખવો તે ખરાબ છે. પોતાનું મેળવેલું દ્રવ્ય ઉત્તમ, પીતાનું કમાએલું મધ્યમ અને લાઇનો નિર્વંશ જ્યોત્ષી મળે તે અધમ ગણાય છે. પરંતુ સ્ત્રી કમાય તે અથવા પોતે કોઇ પણ રીતે પધસિ પ્રાપ્ત કરીને લાવે તેના ઉપર તેના ધણી આધાર રાખે એ તો અધમમાં અધમ છે. એવા લોકો હીન્દુ ગણવા એકદમ માટે સ્ત્રીએ સ્વામીની સેવા કરવી એકદમ પતીએ પણ પત્ની પોતાની અર્ધાંગના હાવાથી પક્ષપાત થતાં દેટલું દુઃખ થાય તેના વિચાર કરી સ્ત્રીને સખી બનાવવાનો ચત્ન કરવો તથા તેને ધર્મશિક્ષણ આપી તે પોતાનું કર્તવ્ય સમજી શકે અને પોતાનાં જાળ-કોને સારી કેળવણી આપી શકે એવી બનાવવી એકદમ.

તમે ત્યાગી છો.

પરંતુ હું ભગવા પહેલાં છતાં ખરાડા પાડું છું તેથી સખી છું ત્યારે ધોળાં વસ્ત્રોવાળા તમે ત્યાગી છો; કારણ કે તમે સંધ્યાનો, ધર્મશાસ્ત્રનો જાળકોને સદુપદેશ આપવાનો અને જીત અથવા માનવ દેહને ઉપયોગી થઇ શકે એવાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવાનો ત્યાગ કર્યો છે. તમારા રાગ અને પ્રાશન, ગર્ભાધાન અને સુધારામાં છે! જે આપણા આર્ય ધર્મને ચતુસરતો કદી થઇ પડનાર નથી. માટે યથાર્થ વિચાર કરીને તમારું ભણું થાય તે માટે તમારી સ્ત્રીઓને ખરા ધર્મનું બાન કરાવજો.

**સુવંદ સરકારનું અગત્યનું જાહેરનામું.**

ફોતુરી પત્રો પુસ્તકો અને ચોપાનીવાંઓ.

તા. ૧૭-૪-૧૦ના સરકારી ગેઝેટમાં નામદાર સરકાર તરફથી જાહેર કરવામાં આવ્યું છે કે નવા પ્રેસ એક્ટમાં આપેલી સત્તા મુજબ નીચે જણાવેલાં પત્રો, પુસ્તકો વિગેરે ધીરીશ હીન્દુસ્તાનમાં કાયદેસર રૂપાયેલી સરકારને ધીકારમાં લાવે એવાં અને

મજબૂર સરકારની સામે લોકોને ઉશ્કેરે એવાં હોવાથી તે નામદાર સરકારે જપ્ત કર્યાં છે-

૧. ગેલીક અમેરીકન (વર્તમાન પત્ર).
૨. ઇન્ડિઅન સોસાયેટીસ્ટ (વર્તમાનપત્ર).
૩. ધી ઇન્ડિઅન વોર એન્ડ ઇન્ડિપેન્ડન્સ, ૧૮૫૭, ચાને સ્વતંત્ર હિંદ માટેની લડાઈ, ૧૮૫૭ એ નામનું પુસ્તક જે વી. ડી. સાવરકરે લખ્યું છે.
૪. જસ્ટીસ (વર્તમાનપત્ર).
૫. ગાંધે માતરમ (હિન્દીમાં ખાતે પ્રગટ થતું વર્તમાનપત્ર).
૬. ધી તલવાર ઉડે શમશેર (વર્તમાનપત્ર).
૭. સત્સંગ (ગોઆ ખાતે પ્રગટ થયેલું એક ચોપાનીયું).
૮. "સ્વરાજ" નામનું એક માહવારી.
૯. ધી સકયુંલર એન્ડ ક્રીકમ (વર્તમાનપત્ર).
૧૦. ફ્રી હિંદુસ્તાન (વર્તમાનપત્ર).
૧૧. ખાલસા સીરીઝનાં ચોપાનીયાંઓ.
૧૨. શીલા લેખપર છાપેલો એક કાગળનો દુકડો, જે બંગાળી લાખામાં અને બંગાળી લીપીમાં છાપાયેલો છે અને જેની ઉપર "યુગાંતર" કરીને લખેલું છે.
૧૩. સઘળાં પુસ્તકો, ચોપાનીયાં વીગેરે જે "ફ્રી હિંદુસ્તાન પબ્લીકેશન કમ્પાની" તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવેલાં જણાય છે અથવા જે એ કમ્પાની તરફથી બહાર પાડવામાં આવ્યાં હોય તે.
૧૪. Choose O, Indian Princess એ નામનું ચોપાનીયું.
૧૫. એસફ માઝીનીનું આત્મચરિત્ર, કતાં નીનાયક દામોદર સાવરકર.
૧૬. રામદાસ મુળ્યા (લક્ષમય રામચંદ્ર પાંચરકરે લખેલું ચોપાનીયું).
૧૭. ગણેશ દામોદર સાવરકરે લખેલા સેલાના ગાયનો (એક ચોપાન્યું જેનું નામ નીચે મુજબ છે: The Small Indian Series, Nos. 8 and 9; the poems composed by Govind during the years 1906-07; સેલા ઇન્ડિયન સીરીઝ, નં ૮ અને ૯; ૧૯૦૬-૧૯૦૭ ના સાલ દરમિયાન, ગોવિંદ રચેલી કવિતાઓ).
૧૮. એક ચોપાન્યું જેનું નામ "બંદે માતરમ" છે.

૧૯. તીલક અને પ્રાંતપેના લાપખો (ધનાપા સીધરામયા વાલ્વેએ પ્રગટ કીધેલું ચોપાન્યું)
૨૦. સ્વદેશી હલચલ યા મુકાલન વતન શ્રીજ તીલક બાર યા (સીંધી-અરેબીક પુસ્તક)
૨૧. વીજ્ય તોરણ (એક નાટક)
૨૨. કીચકવધ (એક નાટક)
૨૩. શ્રી કૃષ્ણ શીશકાંધ (નાટક)

૨૪. એક ચોપાન્યું, જેનું નામ "O Martyrs" "ઓ મારટીસ" છે.

૨૫. એક ચોપાન્યું, જેના ઉપર "Challenge Statement" એલેજ સ્ટેટમેંટ એમ લખેલું છે.

૨૬. ચીપલુનકરના નીબધનું કોઈ પણ વોલ્યુમ જેમાં "The State of our Country" મારા દેશની સ્થિતિ એવો નીબધ છે.

૨૭. "Story of My Deportation" મારા દેશવારની કથા (એક ચોપાન્યું, જે લક્ષમણ બલવંત લોપટકરે લખ્યું છે.)

૨૮. નેશનાલીસ્ટોના દોષોઆદો, જે નાસીકવાળા ચોપકર દીવસીંગ મોહનસીંધે પ્રગટ કીધા છે.

૨૯. એક ચોપાન્યું, જેનું મથાણું "Humanity Love Fund" "હુમનિટી લવ ફંડ" કરીને છે અને જે લીનકન લીબરલીલવીંગ લાયલ લીછયન થવા પ L' ૪૪૮ ઇનકા સીટ, દેનવર, કોલો, ૭ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ અમેરીકા તરફથી પ્રગટ થયેલી માલમ પડે છે.

૩૦. Pictorial India of To-day-પીક્ટોરીયલ ઇન્ડિયા ઓફ ટુ ડે એ નામનું એક ચોપાન્યું જે હુરી સ્થુનાથ ભાગવતે પ્રગટ કીધું છે.

૩૧. તીલકનાં લાપખો એક પુસ્તક, જે સ્થુનાથ ભાગવતે પ્રગટ કીધું છે.

## ઘટિક ગમ્મત.

નાથ કહિશો તો ચાલશે—મુરતમાં એક દુર્ગાનાથ નામનો યુવાન બ્રાહ્મણ છે. વિદ્વાન છે અને વિદ્વાનને લીધે બે પૈસા ફટી કહાડે છે. એક દિવસ કાંઈ કામસર કોઈ ગૃહસ્થને મળવા ગયો. તે ગૃહસ્થ દુર્ગાનાથને જાણપતો હતો પણ ઘેર જ્યાંના દુર્ગાનાથને પહેલા જ પ્રસંગ હતો. ઘરમાં પેસતાં હિન્દુઓ ઉપર બેશી આ ગૃહસ્થની સ્ત્રી વાંચતી હતી. દુર્ગાનાથે જ્યારે પૂછ્યું "ચોતે! છે ને!"

"ના એ પહાર ગયા છે" હુમણાં આવશે.  
"આવારે પહારે ધીરે જવું છે. કોલે આવીશ."  
"વારું! આવે ત્યારે હું કહીશ. કોલુ આવ્યું."  
હવે પૂછશે તો શું કહું!  
"મહેને નાથ, કહીશો તો ચાલશે."  
આ બાંધના હૃદયમાં આ ચુપટે અવનવો ફેર ફાર કર્યો ને દુર્ગાનાથે રસ્તો માર્યો.

એક ન્હાના બાલક ઉપર લેના માતાપિતાનો એટલો નાસ હતો કે તેમની રબ શિવાય લેનાથી બોલાતું નહિ. આતું પરિણામ એ આવ્યું કે શરીર અસ્વસ્થ હોય ત્યારે પણ લેનાથી કાંઈ કહેવાતું નથી. એક દિવસ આ બાલકને પગે કાંટો વાગ્યો અને તે અંદર પેસી ગયો! છોકરું રોવા લાગ્યું ને ખરું કારણ સ્મરન્યું માળાપે નક્કિ કર્યું કે ગોળનો ચપકો ઘઈ પાટો ઘાંધવો. આ સાંભળતાં દાઝવાની ખીકે છોકરું બોલી ઉઠ્યું—'ના! ચપકો નહિ!' ચુપ! હરામખોર! તું શું સમજે! પગ પકડવામાં આવ્યો ને ચપકાની તૈયારી થઈ બા! એ! એ પગે.....નહિ..... "ચુપ! પડ્યો રહે! મારે ખાશી હુમણું." "પણ, ભઈ સાહેબ.....એ.....એ.....નહિ, ચપકો લીધો—પાટો ઘાંધ્યો." "હુમણું કાંટો નીકળશે. મુઠ્ઠા બ ધલી છાનોંમાનો. પણ બા—કાંટો તો આ પગે વાગ્યો છે ને અં આ પગે દીધો. માળાપની છખી લીધી હોત તો ઠીક પડત.

૩.

પ્રમાણીક છોકરો—એક નિશાળના મહેતાજી એક દિવસ પ્રમાણીકપણા ઉપર વર્ગમાં લાપણ કરતા હતા ને પ્રમાણીક છોકરાઓને સાબાશી આપતા હતા. કેમ! જગણવન ઉભો થા! હું તારા ઉપર બહુજ ખુશી થયો છું. તે દિવસે મહારા ગજવામાંથી ચાર આની પડી ગઈ તે હોં તારી પાસે ન રાખતાં મને આખી દીધી. હોં રાખી હત તો મને બળર ન પડત. પણ હોં પ્રમાણીકપણે મને આખી એ માટે ધન્યવાદ થયે છે. હોં કેમ ન રાખી!

સાહેબ! એ પાવલી ઘસાયેલી હતી એટલે આંખી દીધી!

મહેતાજીનો અલેક્ષે કેવો થયો હશે.

અમુક માસિકમાં મોકલેલી કવિતા ઘણા વખત થયા ન છપાઈ માટે હોની તપાસ કરવા લેખક માસિકના અધિપતિ પાસે ગયો.

“એ કાવ્ય મહારૂં પોતાનું બનાવેલું છે-પ્રથમજ અને મહેં એને માટે બહુ શ્રમ વેઠ્યો છે.”

તંત્રી—ખરેખર!

લેખક—એના ઉપર રાતોની રાતો બગી વિચાર કર્યો છે.

તંત્રી—શું કહ્યો છે! જેને માટે આટલી બધી મહેનત કરી છે તે કવિતાને લખ લેવી તે ઠીક નહિ, માટે લ્યો રાખો હમારી પાસે.

સાહેબજી.

૫

કોરપોરેશનમાં સલાસદ તરીકે ચુંટાવામાં લોકો મદદ કરે એ માટે પોતાની યોગ્યતા કેટલી છે તે દર્શાવવા એ ઉમેદવાર એક જગાએ લાપણુ કરતો હતો. શરૂઆતમાં આખો હોલ ભરાઈ ગયો. પણ આગળ ચાલતાં ખાલી થવા મંડ્યો. છેવટે એકજ રહ્યો પણ હોને બહુ રસ પડ્યો હોય એમ લાગવાથી ઉમેદવાર ખુશી થયો ને એલ્યો—મહેરબાન હવે હું વધારે વખત નહિ લઉં; દશ મીનીટમાં પુરું કરીશ.”

સાહેબ! વધારે ચલાવશે તો વાંધો નથી. મહેં ગાડી પહાર ઉભી રાખી છે અને કલાકના આઠ આના લેખે આપે મહારી સાથે ગાડી ખાંધી છે.

પેલા ઉમેદવારે પ્લેટફોર્મ ઉપરથી ઉતરી આવવા માંડ્યું.

૬

શાન્તાકુબ રૅશનથી લશ્કરી છાવણી બહુ દુર છે. પ્લેગ સીઝનમાં શાન્તાકુબમાં ઘણા સભ્ય ગ્રહર્યો આવી રહે છે અને રુઝવારમાં લશ્કરી બાબતુ તરફ દ્રવવા બાંધ છે. એક-દિવસ વેશે-રૂપે બારીસ્ટર જેવા ટેખાતા મુદ્દથ રુઝવારમાં “મોનિંગ પોસ્ટ” લેવા જતા હતા ત્યાં ટપાલવાળો ગયો. ટપાલવાળોના હાથમાં એક ન્યુસપેપર હતું. છાવણીના અમલદારનું આ પત્ર હતું. આજની ટપાલમાં આ ન્યુસપેપરજ છાવણીમાં પહોંચાડવાનું હતું. પેલા બારીસ્ટરને આની

દયા આવી ને અકલ વાપરી કહ્યું.

મૂર્ખા! નકામો ત્યાંસુધી એક પેપર માટે કામ ધકો ખાય છે, ટપાલની પેટીમાં નાંખને-લુએ પહોંચશે.”

“મૂર્ખો કોણ!”

૭

રેલ્વેના ખિસા કાંતરૂનો પુનામાં કેસ ચાલતો હતો તે વખતે એક કોલેજના પ્રીન્સીપાલને ખિર કાંતરૂ ઉપર લાપણુ આપી ખિસાકાંતરૂની અકલ હે શીયારીથી જનસમાજને વાકેફ કરવાનું મરંજુ થા કાવસજી હોલમાં લાપણુ નકરી થયું ને તે માટે કા નિકળ્યાં. કાંઈનો નમુનો નીચે પ્રમાણુ હતો.

લાપણુકાંત્રા—પ્રો, ખીતલો.

રથળ—કાંવસજી હોલ.

વિષય-ખિસાકાંતરૂ-એકને દાખલ કરો.

-મોગીન્દ્રાવ રતનલાલ દિવેટિયા વી. પ

—સંપાદક—

આજની અંક સાથે મુંબઈ, ગુજરાત આં કાઠીયાવાડના સુપ્રસિદ્ધ જ્યોતિર્વિભૂષણ પંકિત ક કુખ્ય મોહનજી શર્મા (ઉર્ફે કાતાંનિકજી) ની છબી ભેટ આપવામાં આવી છે. જોશીજી જ્યોતિષ શાસ્ત્ર ઘણા વિદ્વાન છે. “ગુજરાતી” પત્રના સુપ્રસિદ્ધ તંત્રી શ. રા. પંચેશ્વરામભાઈનું એ વિષયનું સર્ટીફિકેટ વાંચ્યું એજ બસ થશે. જોશીજી સનાતન ધર્મને માં નર્નર છે. “સારસ્વત” બ્રાહ્મણ જેવી પવિત્ર જાતિને જોશીજીનું સન્માન છે. એઓથી વેદક અને મં શાસ્ત્રો પણ જાણુ છે, ગુજરાતી પ્રજા એઓથી વિદ્યાનો લાલ દેશે તો તેમને સંતોષ થશે. હમણુ એક વર્ષથી તેઓ નિવૃત્તિ નિવાસ માટે કચ્છન ગઢસીસા ગામમાં રહે છે. ઇશ્વર એમને દ્વિધાયુ કે અને તેમની વિદ્યાનો લાલ અનેક મનુષ્યોને મળે.

## વિવાહ પદ્ધતિ સૂર્યા અને સોમ.

સૂર્યા

સોમ

સામાજિકશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓને આપણા વિવાહનો વિષય ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવો પડે છે; અને તેથી આપણી વિવાહપદ્ધતિનું ઇતિહાસિક દૃષ્ટિથી અવલોકન કરવાની આવશ્યકતા જન્મેલા છે.

આપણા પ્રાચીન સમયનો ઇતિહાસ જોવા જઈએ તો વૈદિક કાળથી વધારે આગળ આપણી દૃષ્ટિ જઈ કે તેવું નથી. તે સમયના રીતિરીવાજો વિષે પાણ્ડેરના કોઈ કોઈ સૂત્રોમાંથી માત્ર થોડું ઘણું જાણી શકાય છે. આવાં કાળોમાં ૧૦ મા મંડળનું પાંચમું સૂકત સૂર્યા અને સોમનાં લગ્ન વિષે છે. અને હિમાંથી આપણી વિવાહપદ્ધતિ વિષે કંઈક ધારે જાણવાનું મળી શકે તેવું છે; માટે હેનું આપાત્તર કરી 'ભારત લખના'ના વાંચક સમક્ષ મુકવું અતિ ધાર્યું છે.

૧૧. સાત ભૂમિનો આધાર છે, સૂર્ય સ્વર્ગનો આધાર છે; યજ્ઞથી આદિયો ઉપલવિકા ચલાવે છે. વર્ગ લોકમાં સોમ વસે છે.

૨. સોમથી આદિયો બળવાન છે, સોમથી પૃથ્વી સ્ફુર્દુષ્ઠ છે; વળી સોમ સર્વ નજરોની મધ્યમાં બાવી રહ્યો છે.

૩. સોમપાન કરનારા જે ઔષધીને તેઓ પિત્રીને પીએ છે તે ઔષધિને સોમ માને છે; (૫૨૨) રેને. બ્રાહ્મણ સોમ જાણે છે હોને તો કોઈએ સ્વાદ પણ લીધો નથી.

૪. હે સોમ! આગ્રહક વિધાનોથી તું ઠંકાયેલો છે; બાહ્ય તારું રક્ષણ કરે છે; તું પિત્ર-વાના પથરનો ધ્વનિ સાંભળતો રહે છે. પૃથ્વીપરના જનો તારો સ્વાદ જાણતા નથી.

(૧) સર્વ સોમપાલ.

\*કાવેદના ૧૦મા મંડળના ૮૫મા સૂત્રનું આપાતર.

૫. હે સોમ! તેઓ તારું પાન કરે છે કે ત્યારે પણ તું વૃદ્ધિ પામે છે; વાયુ તારો રક્ષક છે. માસ (સોમ) સંવત્સરનો વ્યવસ્થક છે.

૬. ફેલી સૂર્યાની વિનોદ સહચરી હતી, નારા શંસી સેવા કરનારી હતી. સૂર્યાનું સુદર આચ્છાદન યોગ્ય વસ્ત્ર ગાથાથી પરિપૂરત હતું.

૭. જ્યારે સૂર્યા પતિ કને ગઈ ત્યારે ચિત્તિ (બુદ્ધિ) તેનું ઉપળાડણું (આશિકું) હતું; દૃષ્ટિ હોની આંખનું, અન્નન હતું; ધા અને ભૂમિ હોના અન્નના હતા.

૮. સોમ રથની ધરીનું કામ કરતા, હરીર છંદ રથનો શબ્દગાર હોને એ અધિન મંથુ કરનાર હતા; અગ્નિ પુરોગાતા હતા.

૯. જ્યારે સવિતાએ પર્યાપ્ત ધાવના સૂર્યાનું અંતઃકરણ પૂર્વક પતિને આપી ત્યારે સોમ વધુથું (વર) હતા. અધિન માથું કરનાર હતા.

૧૦. પતિ પ્રતિ મયાણ કરતી સૂર્યાને મનરૂપી રથ હતો, આકાશ તે રથનું ઢાંકણ હતું; અક્ષ તથા સૂર્ય હોના અન્ધા હતા.

૧૧. હે સૂર્ય! રૂક અને-સામથી નિયમમાં રખાયલા તારા અન્ધો ઠરેલ હતા, તારા (પતિના) ગુણ આહુક એ કાન રથનાં ચક્ર હતાં; રથને સંચરવાનો પ્રદેશ સ્વર્ગલોક હતો.

૧૨. પતિ મયાણ કરતી સૂર્યાના રથનાં ચક્રા પવિત્ર હતાં; વાયુ રથની ધરીનું કામ કરતો, મનો-મય શકટમાં હોણે આરોહણ કર્યું.

૧૩. સવિતાએ સૂર્યાને આપેલ સામગ્રી અગ્ની જતી હતી; મધ્યા નક્ષત્રમાં મયાણ માટે અન્ધોને મારીને હાકવામાં આવે છે, કાદવુનની નક્ષત્રમાં પિતા પસેથી પતિ પ્રત. રથમાં (સૂર્યાને) લઈ જવામાં આવે છે.

૧૪. જ્યારે અધિનો અઘ્નવયુકત રથમાં સૂર્યાનું માથું કરવા સવિતા પાસે આવ્યા ત્યારે

સર્વે દેવોએ અનુજ્ઞા આપી; પૂષા અને અશ્વિન યુગ પિતાના સંબંધથી જોડાયો.

૧૫. સૂર્યાનું માણું કરવા હેના પિતા પાસે આવેલા હે શુભરૂપિત, હમારું એક ચક્ર કયાં છે? કાનમાં પ્રવ્રત રહેનારા હમારે કયાં નિવાસ કરે છે?

૧૬. હે સૂર્યે! હારાં (સૂર્ય અને ચંદ્ર) બે ચક્રોને બાહ્યેણો રૂપથી જાણતા હતા; ગુફામાં રહેલું ત્રીજું ચક્ર સત્યને જાણનાર મેઘાવી પુરૂષો જાણતા હતા.

૧૭. સૂર્ય-પત્ની, દેવો, મિત્ર, વરુણ વિગેરે જેઓ સર્વ પ્રાણીઓનું ધર્મિષ્ઠ આપનારાં છે હેમને હું નમસ્કાર કરું છું.

૧૮. વારા દરતી ચોતાની માયાથી દરતા, શિશુ પેટે પિંડાર કરતા, યજ્ઞ તરફ જતા, તેઓમાંનો એક (સૂર્ય) ભુવનોપર દૃષ્ટિ રાખે છે અને બીજો (ચંદ્ર) ઋતોઓમાં ફેરફાર કરતો ફરી ફરી જન્મે છે.

૧૯. પ્રતિહિન ઉત્પન્ન થતો હુમેશાં નવોને નવો જ રહે છે. દિવસનો કેટલો તે ઉપાના ખેલાં આવે છે; દેવોને હવિનો ભાગ આપે છે. ચંદ્ર આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરે છે.

૨૦. શોભિતા કિશુક તથા શાલ્મલી વૃક્ષના બનાવેલ, જુદા જુદા રંગવાળા, સુવર્ણથી અલંકૃત, સ્વરૂપી ગતિવાળા સારા ચક્રવાળા રથમાં આરોહણ કરી અમૃત લોકમાં પતિ તરફ હારા આત્માનું વહન કર.

૨૧. હે વિશ્વાસુ! કન્યાની સમીપમાથી ઉઠે; આ કન્યા હવે પતિવતી થઈ છે. હું નમસ્કાર સહિત સ્તુતિથી હમારું સ્તવન કરું છું. પિતૃકુલની અન્ય કુમારિકાની સમીપ રહેા જન્મથીજ કદેબલ આરક્ષણ કૃપી હમારો ભાગ મેળવેા.

૨૨. હે વિશ્વાસુ! અહીંથી (આ શયનથી) ઉઠે; હું હમારું નમસ્કાર સહિત સ્તવન કરું છું. અન્ય (બ્રહ્મત નીતંબવાળી) કન્યાને મેળવેા, જ્યાંને મહુને સૂર્યાને પતિ સાથે રજા આપેા.

૨૩. હે દેવો! જે રસ્તેથી અગ્રહારા (વરના મોકલેલ) મિત્રો, (કન્યાના) પિતા પાસે જાય છે તે રસ્તા કંટકરહિત-સરળ થાઓ. અર્ચમા તથા ભૂશુ અગ્રહને સુખરૂપ પ્રેરે, અગ્રહને પતિ પત્નીને સુસંયુક્ત રાખેા.

૨૪. હે વધુ! સુશેવ (સારી સમૃદ્ધિવાળા) સ વિતાએ જે વરુણ પાસથી હમારું બંધન ક્યું હતું તે પાસથી હું હમને મુક્ત કરું છું; યાગ ભૂમિમાં કર્મ ફેરવમાં હને-અધિષ્ઠાને પતિસાથે (પુત્રાદિ માટે) પ્રેરું છું.

૨૫. અહિંથી (પિતૃકુલથી) હું હમને મુક્ત કરું છું, પતિકુલમાં સુસંયુક્ત કરું છું. હે ઇંદ્ર! આ કન્યાને સુભગા તથા સુપુત્રા કરેા.

૨૬. હારો હસ્તમંદી પૂષા અહીંથી હને દોરેા; અશ્વિનો રથમાં હારું વહન કરેા. પતિગૃહે જા; વશિની (પતિને વશ વર્તનારી, બીજાને વશ વર્તીવનારી) થા, અને ગૃહપત્નીને છાજતી રીતે નોકરેા સાથે બોલ.

૨૭. અહીં પ્રજા સાથે હારું સુખ વૃદ્ધિ પામે; આ ગૃહમાં ગૃહપતિત્વ જાળવવામાં સાવધ રહે; હારા પતિ સાથે હારા શારિરનું ચેતક કર; વૃદ્ધાવસ્થામાં હમારે દંપતી ધરનાં માણસોપર સ્વામિત્વ જાળવેા.

૨૮. નીલ અને લોહિત વર્ણવાળી કૃત્યાની અંતઃકિત (બંધન) છુટે છે. હેના જ્ઞાતાંબુ સુખ પામે છે; પતિ સાંસારિક બંધથી બંધાય છે.

૨૯. શામુદય (વર) ઉતારી નાંખે; બ્રાહ્મણને ધન આપે; (કારણકે આ વસ્ત્રથી) પાદવતી બની, જાયા થઈ કૃત્યા પતિમાં પ્રવેશ કરે છે.

૩૦. જો પતિ વધુ વસ્ત્ર પોતાના અંગપર પહે; સ્વા ઈચ્છા રાખે તો આ પાપરૂપ કૃત્યાથી હેનું શરીર અત્રીર (unlovely) થાય છે.

\* વિશ્વાસુ કોમાર્ચ સ્થાક ગણાય છે. કન્યા જન્મે કે તરનજ તે હેની સંભાળ ક્રે છે અને પશ્ચે ત્યારે હેને છોડી છૂ તે કુળની કન્યાઓની સંભાળ રાખે છે.

૩૧. વધુનું હિરણ્યરૂપહરી લેવાને (વમાગ્ય) જનો તરફથી જે (યજ્ઞમા) ક્ષયરોગ આવે છે તેને જ્યાંથી તેઓ આવ્યા ત્યાં પુનઃ લગ્ન જાયો.

૩૨. રસ્તે હુમલો કરનાર ધાડપાડુ ચોરા આ દંપતીને ન મળે. સુગમ માર્ગથી હેમની (દુર્ગમ) મુશ્કેલીઓ દૂર થયો; દુઃશ્મતા નાશી જાયો.

૩૩. આ વધુ સુમંગલી છે, માટે સર્વ આવે, તેને જુઓ. અને તેને સુભાશિષ આપી પોતપોતા ને ઘેર (પુશીથી) પાળો.

૩૪. આ (વધુ) વસે દાહજનક છે, કટુક છે, નર્કવત્ છે, વિષયવત્ છે; તે (અનુપયોગ્ય છે) પ્હેરવા યોગ્ય નથી. બાહ્ય સૂત્રોને સારી રીતે બાંધી છે તેને જ એ વસ્ત્ર ધરે છે.

૩૫. સૂત્રોનાં આશસન, વિશસન વિગેરે તથા પ્રકારનાં વસ્ત્રોથી થતાં રૂપને જુઓ. તેને (સૂત્રોને બાંધનાર) બ્રાહ્મણ શેઠ કરે છે,

૩૬. હે વધુ! હું સૌભાગ્ય માટે તારું પાણી મહણ કરું છું; તેથી મ્હારી સાથે તું વૃધ્ધાવસ્થા સુધી રહે. મ્હારી ગ્રહપત્ની થવા માટે આર્યમા, સવિતા, પૂષા, વિગેરે દેવતાઓએ મને તારું દાન કર્યું છે.

૩૭. જેમાં મનુષ્યો બીજાનું આધાન કરે છે. જે અમ્હારા ઉરની ઇચ્છા રાખતી હેમાં વિશ્રામ લે છે, અને જેના ઉરમાં (કામાતુર થતા) અમ્હે શેષેનો પ્રહાર કરીએ છીએ, તે અત્યંત મંગળભૂત કન્યાને પ્રેરે.

૩૮. હે અગ્નિ વસ્ત્રની સાથે સૂત્રોને ત્હમરી સમક્ષ લાવ્યા, હવે ત્હમે પ્રભુ સાથે તેવું પતિને દાન કરો.

૩૯. અગ્નિએ આયુષ્ય તથા (વર્ચસ) તેજ સાથે આ કન્યાનું દાન કર્યું છે; આ કન્યાનો પતિ ઉર્ધ્ધ્વ યાઓ અને સો વર્ષ જીવે.

૪૦. (કન્યા જન્મતાંજ) પ્રથમ તું સોમને મળી ત્યાર પછી ગંધર્વને મળી, અગ્નિ ત્હારો તતીય પતિ થયો અને પછી મનુષ્ય ત્હારો પતિ થયો.

૪૧. સોમે પ્રથમ ગંધર્વને સોંપી, ગંધર્વે અગ્નિને સોંપી અને અગ્નિએ ધન તથા પુત્ર સાથે આ કન્યા મ્હને આપી છે.

૪૨. આ લોકમાં વસે; ત્હમારો વિયોગ ન થયો; પૂર્ણ આયુષ્ય ત્હમને મળે, પુત્ર પૌત્ર સાથે ક્રીડ કરતાં સ્વશ્રુમાં આનંદ લોગવો.

૪૩. પ્રગપતિ અમ્હારમાં પ્રગની ઉત્પત્તિ કરે; અર્ચમા જરા પર્યંત જીવન માટે અમ્હારો સંગમ કરે. (અદુર્ભંગલી) સુમંગલી તું પતિ-શ્રુમાં પ્રવેશ કર. આપણાં દ્વીપદ તથા ચતુષ્પદ સુખમાં વસો.

૪૪. (અધોર ચક્ષુ) દયાદ્રં દૃષ્ટિવાળી થા, (અપાનિધી) પતિ પ્રતિ પ્રેમવાળી થા, પશુને હિત કરી થા, સદૃશ મનવાળી તથા તેજસ્વી થા; વીરસ્થ થા, દેવનાપર શ્રદ્ધા રાખ; શુભ આપનારી થા. અમ્હે દ્વીપદ તથા ચતુષ્પદને સુખદા થા.

૪૫. હે ઈંદ્ર, આ વધુને સુપુત્ર તથા સુભગા કરો; તેને દશ પુત્રો આપો જેથી પતિ અગિઆરનો થાય.

૪૬. ત્હારાં સાસુ તથા સસરાપર સાત્રાન્ય લોગવનારી થા. નહુંદ તથા દેવપર સાત્રાન્ય લોગવ.

૪૭. સર્વ દેવો આપણાં હૃદયનો દુઃખાદિ કલેશ દૂર કરી લૌકિક વૈદિક વિષયમાં પ્રકાશયુક્ત કરે. માતરિધા, ધાતા અને દેવી અમારી સુધિ પરસ્પર અનુકૂલ કરે.

ત્રિવેદી શંકરલાલ વિ. ગૌરીશંકર.

## વહાદુર મીચલ.

૧૯૧૨

૧૯૧૨ની સાલમાં રશિયા પર સ્વારી કરીને રશિયન પ્રજાને ઘણો ત્રાસ આપ્યો હતો. આ સ્વારીમાં ફ્રેંચ સિપાઈઓએ ઘણો અત્યાચાર કર્યો, નિરપરાધી, અસહાય રશિયન પ્રજા જનને તેમણે બે ભયંકર દુઃખ દીધાં તેનું વર્ણન કરવાનું આ સ્થળ નથી. ફ્રેંચ સિપાઈ ગામનાં ગામ ઉધ્વસ્ત કરતા, ઘરખાર બાળી મૂકતા, અને નિરાધાર પ્રજાની રૂપણે કતલ કરતા. જતા જતા એક દિવસ સંધ્યાકાળને સમયે તેઓ એક ગામમાં આવી પહોંચ્યા. આવતાની સાથેજ તેમણે એ ગામને આગ લગાડી. પ્રજાને ગામ બહાર હાંકી મૂકી. અને એ વિના ધીમા પશુ કેટલાંક અનનિવૃત કૃત્યો કર્યાં, અને ત્યાર પછી

રાત્રે વિશ્રાંતિ લેવાને તેમણે એ ગામનાંજ એક વિસ્તીર્ણ દેવાલયમાં પોતાની પધારીઓ છોડી. આ રાક્ષસોના સપાટામાંથી નાશી છુટલાં કેટલાંક માણસો એ ગામથી પાંચ છ માઇલ પર આવેલા એક ડુંગરની તળેટીમાં છુપાઈ રહ્યા હતા. મધ્યરાત્ર વીતી ગઈ હતી, કોઈ આવીને આંખમાં આંગળી ઘાલે તો પશુ દેખાય નહિ એટલે બારણે નિજા અધિકાર પ્રસરેલો હતો, ટાઢ તો કહે માંડ કામ, અને વળી તેમાં ભેરથી પવન વાતો હતો. આવે આવે વખતે ભુખથી વ્યાકુળ થયેલાં; ઘરખાર વિનાનાં, પ્રાણપ્રિય આત્મસ્વક્રિયાનાં મૃત્યુને ક્ષીએ જેમનાં અંતઃકરણ જિનન થયાં છે એવા, પ્રાણ રક્ષણ માટે દોડતા, શત્રુના સિપાઈઓ તરફથી થયેલા ભયંકર જખમની દુઃસહ વેદનાથી દુર્દેવી રશિયન પ્રજાની કેવી વિપન્ન સ્થિતિ થઈ હતી ! એ પ્રસંગનું યથાર્થ ચિત્ર રેખાટવાનું લેખકની કમ કૌવત કલમમાં સામર્થ્ય નથી. એટલે હવે ભાંગડામાં ન પડતાં ચાલો આપણે પેલા સામેના ઝાડના થડ પાસે પડેલી

એક બાવીસ વર્ષની તરુણીની શી હુકીકત છે તે જોઈએ. આ તરુણ અને રૂપસ પન્ન યુવતી કુર ફ્રેંચ સિપાઈઓના અત્યાચારના ડરને લીધે નામતી હતી તેવા વખતે તેના મનસ્થાનમાં એક ગોળી વાગી છે, અને તેની અસહ્ય વેદનાથી વ્યાકુળ થતી તે પોતાના પતિના બેઠામાં મરતક મૂકી તરફડતી પડી છે. પ્રતિ ક્ષણ તેના આયુષ્યની દોડી ક્ષીણ થતી ચાલી છે. બુચો—એ તરુણીને એકાએક અવસાન આવે છે ને ક્ષીણ સ્વરે તે પોતાના પતિને કહે છે “મિચલ ! માંડી મરણ વખતની એક ધ્રુજા પૂર્ણ કરશે કે ? એટલી ધ્રુજા પૂર્ણ થયા પછી મને મરણ આવે—”.

તે આગળ બોલી ન શકી. પત્નીની આ હૃદય-દ્રાવક સ્થિતિ જોઈને મિચલનું અંતઃકરણ ભરાઈ આવ્યું. તે આવેશમાં બેઠયો, “કહે કહે તારી શી ધ્રુજા છે ? મને જલદી કહે—”

આગથી લડલડ સળગતા, એ કાળી રાત્રીમાં પશુ આદેથી સ્પષ્ટ જણાતા, પોતાના ગામ તરફ આં ગળી કરીને એ તરુણી બોલી “આપણા ગામના દેવાલયની ભીંત પર ટાંગેલી પૂજ્ય મહાંતની છબીનાં ને એકવાર દર્શન થાય, તો હું સુખે મરીશ.”

વખત ઘણું થોડું રહે્યું હતો, હવે વિલગ્ન કર વો લીક નથી, એમ જોઈને મિચલે પોતાનું હૃદય કંટણ કચ્યું, ને પોતાના પગપરનું પત્નીનું મરતક જમીન પર મૂક્યું. અને પૂર્ણ પ્રેમથી તેના મુખ પર એક સુંબન કરીને તીરના વેગે તે દેવળ તરફ દોડ્યો.

દોડતો દોડતો, હાંકતો, ઠોકર ખાતો ખાતો બહાર દુર મિચલ ગામની ત્રીમા સુધી આવી પહોંચ્યો. પરંતુ હવે તેના એ પૂર્વના વેગ રહ્યો નથી. સંભાળથી અને ચારે તરફ નજર રાખીને તે ધીમે ધીમે દેવળને રસ્તે પડ્યો. સુદેવે આ વખત તેને હરકત કરે એવું કાંઈ નહોતું કેટલીકવારે તે દેવળ આગળ આવ્યો અને પત્નીએ કહેલી ભીંત પર લટકતી મહાંતની તસખીર એની નજરે પડી. એ તસખીર જોતાં

જ એ પત્ની જમી મિત્રલને કેટલો આનંદ થયો હશે. એ તસવીર એને તો ભેંધતી જ હતી. પરંતુ તે મળવી એ કેટલું દુર્ઘટ હતું! તસવીર ભેંધ્યે તો પ્રાણ જોવો ભેંધ્યે એ નિર્વાવાદ હતું અને એ પોતાની પ્રિય પત્નીના મરણ વખતની ધ્રુષ્ટા પૂછે કરવા માટે, તે પોતાનો પ્રાણ આપવાને તૈયાર હતો; પરંતુ પ્રાણ જોયા પછી એ તસવીર તેની પ્રિયા પાસે કેાણુ લઈ જાય તેમ હતું? પરંતુ મિત્રલને આ વિચાર કરવાનો અવકાશ જ નહોતો. જે હીમતથી તેણે આટલી મજલ મારી હતી તેજ હિંમતના ભરપર તે એકદમ આગળ વધ્યો અને ઘણાજ ધીમે, અવાજ ન કરતાં તસવીર પાસે ગયો.

આ પ્રશસ્ત દેવાલયના ઉત્તમલ દીપ પ્રકાશમાં, પેલી તસવીર અને અસ્તાવ્યસ્તપણે ઘોરતા પડેલા પથ્થાસ સાંઠ ફૂટાતરવરૂપ ફેંચ સિપાઈ મિત્રલની નજરે પડ્યા. પરંતુ એ રાક્ષસોને ભેંધને બહાદુર મિત્રલ ચત્કિચિત પણુ ડચ્યો નહિ. બાણુ કે તે પોતે પોતાના ઘરના એકાંત સ્થળમાં હોય, તેમ શાંત અને જાંભીરપણે તેણે એ તસવીર જરા પણ અવાજ કર્યા વિના ખીલાપરથી ઉતારીને ગળલમાં મારી ધીચેથી પાછો ફર્યો.

પરંતુ અરેરે! તેજ વખતે શગડીમાં બળતા લાકડામાંથી કંઠલધને અવાજ થયો ને તેમાંની એક એક તણુખી સુતેલા ફેંચ સિપાઈમાંના એકના શરીર પર પડતાંજ તે જાગી ઉઠ્યો, અને પોતાની સાથે બધાને જગાડ્યા.

“શુ-શુ-કોણુ-કોણુ-પકડો પકડો” એવો એકા એક કોલાહલ થયો અને આખરે બિચારો મિત્રલ શત્રુના હાથમાં આગ્યો! બધા એકદમ જાગી ઉઠ્યા દુરંમન તરફનો ગુપ્ત હેર સમજીને ફેંચ સિપાઈએ એ તેને પકડ્યો! સવેએ પોતપોતાની તરવારો ચ્ચાનમાંથી કાઢી. ક્ષણાર્ધમાં મિત્રલના રાઈ રાઈ જેવા કટકા થયા હોત. પણ એટલામાં એ ઠોળીનો કેપ્ટન ભેરથી બોલ્યો “સખુર-સખુર”

કેપ્ટનના આ હુકમથી એ સિપાઈએ ખીજવાઈ ગયા ને તેના તરફ દાંત કચકચાવતા ભેંધ રહ્યા. કેપ્ટન સર્વને શાંત કરીને મિત્રલ પાસે ગયો ને બોલ્યો “તું અગલમાં છુપાવીને શું લઈ જાય છે, બોલ? જોડું બોલ્યો તો વગર વિલંબે તારા પ્રાણ લેવામાં આવશે

મિત્રલ જરા પણ ડચ્યો નહિ. તેણે ધીરપણે પોતાને દેવળમાં આવવાનું કારણ કહ્યું, અને એ તસવીર પણ બતાવી. મિત્રલની આ હુકીકત સાંભળીને અને તેના હાથમાંની તસવીર ભેંધને બધા સિપાઈએ હસવા લાગ્યા. એ પાપાણુને હૃદયદ્રાવક વૃત્તાંતની કંઠુણા આવી નહિ ને એકના પણ મનપર એ સાધુની તસવીરે શ્રદ્ધા કે ભકિતભાવ ઉત્પન્ન કર્યો નહિ. યુન: તેઓ તેનો વધ કરવાને ઉત્ક્રાંત થયા. શત્રુપક્ષ માંનો અસહાય, નિરપરાધી અને ગરો તેવો દુ:ખી હોય તો પણ તેનું માધુ ધરથી બુદ્ધ કરતાં, વિજયી સૈન્યમાંના રાક્ષસ હૃદયના સિપાઈઓની વીરથીને વિલશણ રંકુરણ ચઢે છે, તે આપણે ઇતિહાસપરથી જાણીએ છીએજ! પરંતુ આ ઠોળીનો કેપ્ટન આવા શુરવીરની માલિકામાંનો નહોતો અને તેથીજ મિત્રલનો પત્ની પ્રેમ અને તેની દેશભક્તિ, રાજભક્તિ જગબહેર થઈ શકી. દાનવકુલમાં પણ કોઈ કોઈવાર દેવ જન્મ લે છે એમ કહે છે, તે આવેજ પ્રસંગે અનુભવમાં આવે છે. ભલે.

એ રાક્ષસો મિત્રલનો શિરચ્છેદ કરવાને ઘણા ઉત્ક્રાંત થયા હતા. પરંતુ કેપ્ટને ચુકિતથી તેનું નિવારણ કર્યું ને મિત્રલને કહેવા લાગ્યો “મિત્રલ તું જીવેજ છે કે, મૃત્યુ તારી આગળ ઉભું છે. તું મ્હારો હુકમ માન્ય કરીને હું કહું તે પ્રમાણે કરીશ તો તને જીવતો રાખવામાં આવશે. તું અમારી દુકડી સાથે રહે, અમને મદદ કર. અમારી અન્ય સામગ્રી બલાસ થઈ છે, તે કયાં મળશે તે બતાવવાને અને તેજ પ્રમાણે આસપાસનાં ઠેકાણાં કે જેનાથી અમે અબળા છીએ તે બતાવવાને અને ખીલ હુકે પ્રકારની મદદ કરવાને તારા જેવા ભોમિયાની અમને ખાસ જરૂર

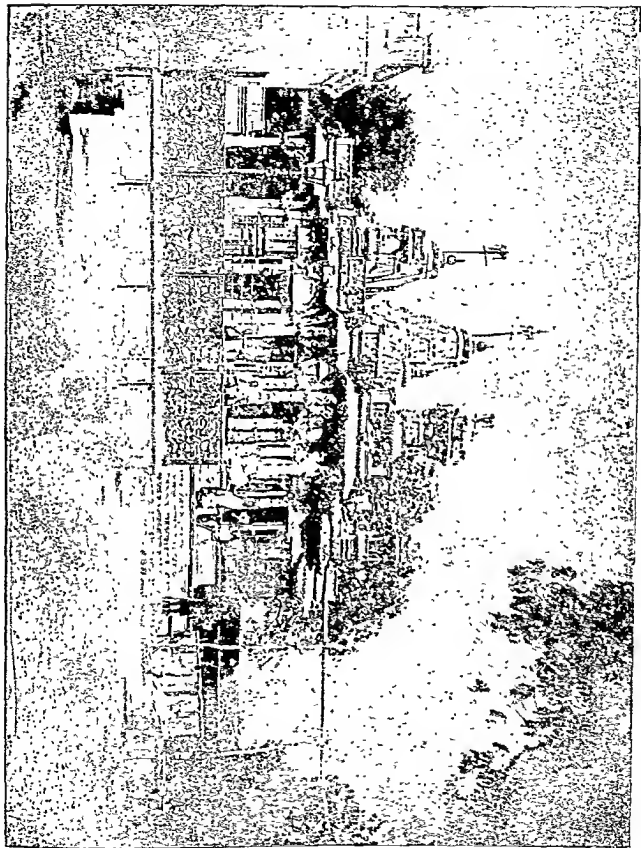


હાથમાં દંડ કમંડળ. અને ચીપીયા ધારી જાવાનાં  
ખોટાં નામ ધારી જગતને છેતરતા જમણુ કહે છે  
તેવા લોકોને આપણા આ શુદ્ધ સત્વી ભોજનસામ  
પોતાના વાગપ્રહારવડે ચીરી, તેમાં સંભાર ભર ભ-  
રાની, તેમને આખાને આખા કચડં કચડ આવી બંધ  
છે. જાવાના કાચ વેતરવાને અર્થે વાપરેલી તેઓની  
બોલી તો બહુ બંદુકની ગોળી. હૈયામાં કામનાની  
હોળી ખળતી હોય; સ્ત્રીઓ પાછી ભરતી હોય ત્યાં  
જઈ એક હુશે તેમની પ્રતિ વિલોકતો હોય અને  
ભોળી ભાભીનીઓને ભરમાવીને ફેલી ખાતો હોય  
એવા જાવા ઉપર ભોજનસામ અતિ તિરસ્કારવાળી  
દ્રષ્ટિવતે જુએ છે; અને પોતાના સાર્વત્રિક બોધને  
પ્રકટ કરી બે ભોલામાં ઝાટકી નાંચે છે કે આવે “આવે  
નાખ્યા ભોળીરે” ભોજલભક્તને આવેા જાવેા, જાવેા  
નથી-વિરાગી નથી. તેઓના વિચાર પ્રમાણે વિરાગી

મનુષ્યોની વૃત્તિઓ શાન્ત, વિચાર શુદ્ધ,  
આચાર અમલ અને વાણી સરલ હોવાં, ભેદજ્ઞે.  
ભક્તરાજને મન સંસારનાં સુખ શુલ્ક છે; બે કોઈ  
પણ સુખ સ્થાપિ છે તો તે સંસારની પેલે પાર  
આવેલા સુખ દેશનું. ભોજનસામ પોતાના ભક્ત  
બંધુ નરસિંહથી મત ભેદ રાખી સંસારની . ખડાર  
રહી નિષ્કામ ભક્તિ વતે પરમ પદ પ્રાપ્ત કરવાનું  
કહે છે. સંસાર, તેમને મન વિષવર્તી છે; તેમાં  
વીરાયતું જન યોગ વહેલું વિષમય થવાનું જ એવું  
તેમનું માનવું છે. ભોજલનેા ખાવેા લેખધારી, અ-  
લખને ઓળખનારો, સંસારને તુચ્છ લેખનારો અને  
તેની સાથે લેશ માત્ર પણ સંબંધે ન રાખનારો છે.

ભોજનસામ ભક્ત હતા અને કવિ પણ હતા.  
તેઓ તેમની કવિતાના રંગે ભક્ત. નથી કહે-  
વાયા પરંતુ તેમની ભક્તિના રંગે કવિ કહેવાયા છે.  
તેઓએ ભક્ત કરતાં ગાયું છે. તેઓએ પોતાની  
હૃદય ઉર્મીને વૈષ્ણવી વાણીદારાએ પેલા સામાન્ય  
જનસમાજને અસ્ફુટ એવા અહંનાદ સાથે એક સ્વ  
ખનાવી સુંકી છે. કવિના શબ્દના ધાતુ કુના યોગ્ય

ને મળતું આપણા આ કવિનું કવનું છે. તેને  
આલાપ તેને જ ઘટતો છે. વેમનું માધુર્ય તેમનામાં  
જ રહેલું છે. તેનો કલરવ તેના જેવી જ સહૃદયતાની  
છાપવાળા મનુષ્યથી જ સમજ શકાય છે. તેમને  
સ્વર સ્પૃટ થતો થતો અસ્પૃટ થઈ જાય છે. જેટલા  
વેગથી તેનું હૃદય ઉછળે છે, તેટલા વેગથી તેનો  
કવિતા પ્રવાહ ઉછળે છે, જેટલી ત્વરાથી તેની નસોનું  
રૂધિર દોડે છે તેટલી ત્વરાથી તેના વિચારો  
એક પછી એક એમ ઉપરા ઉપરી દોડ ધામ  
કરી સુકે છે. તેમની કવિતામાં આઘાત અને પ્રત્યા-  
ઘાત સર્વ સ્થલે સરખો અને પ્રત્યક્ષ છે. તે પોતાને  
માટે રસની વ્યાખ્યા તથા કાવ્યકળાના નિયમો ધરી  
કહાડે છે. ભોજનસામ કવિ છે પણ સર્વાનુભવી કવિ  
નથી; આત્મદેશી ઉપદેશક છે. ઉપદેશ, આત્મકલ્યાણ  
અને સત્યસંશોધન એ તેમની કવિતાનાં અન્તલ્લવન  
છે. તેની કવિતા વિશાળ અને ઉંડા અભ્યાસનું પ-  
રિણાત છે. ભોજલ જ્ઞાનમાર્ગી હોઈને તેમની કવિતામાં  
જ્યાં ત્યાં તેના જ્ઞાનનાં કુસુમો અથિત થયેલાં છે. કોઈ  
કોઈ પ્રસંગે નિષ્કામ ભક્તિ, વૈરાગ્ય, યોગ આદિ  
ઓક્ષ પામવાનાં સાધનો ઉપર તેમણે પોતાના ઉરમાં  
રહેલા વિચારોને પ્રદર્શિત કરવાને ઉત્સાહદર્શક શ-  
બ્દોમાં ગાયું છે. તેમની કવિતામાં કળા કરતાં કુદર-  
તનો ભાગ વિશેષ છે. તે ભક્ત કવિએ લાંબાં લાંબાં  
પ્રહિતાઈ ભરેલાં કાવ્યો લખ્યાં નથી પરંતુ જે  
પ્રસંગે અને જેવા રંગમાં તેમના મનમાં જેવા વિચારો  
સુકુરી આવ્યા છે તે સર્વે તેણે નહાનાં નહાનાં પદોમાં  
અર્થાત ગાંડ કાવ્યરૂપે ગાયું છે. તેમની કૃતિ ઉપરથી  
સંદેહ જણાઈ આવે છે કે, જેટલો ઇશ્વરાશયન કર-  
વાનો લોભ હતો તેટલો કવ થવાનો નહોતો. તેમની  
પ્રકૃતિ ભક્ત પ્રધાન હતી. તેમણે મહોટા મહોટા  
અથો લખ્યા નથી, તેમણે જે કાંઈ લખ્યું છે તે સર્વ  
પોતાના ઉદ્દેશને અનુસરતું, ભાષા કટાક્ષમાં કઠકડતું,  
ભક્તિરસમાં લસલસતું અને સર્વ પ્રકારના દલના  
નામ માત્ર ઉપર દરોડો પાડતું છે. જેટલો દલ  
તેટલો દાહ અને તેટલો જ દંડ એવું તેમનું નીત



સૂત્ર હતું. તેગની કવિતા પણ ચિતાકર્ષક, વિવિધ પરિવેશથી આનંદાદિત છૂટક છૂટક અને ભક્તિરસથી છકેલી છે, તેમાં એકના એક વિચારને ટીપી ટીપીને વાંચકના હૃદયમાં ઠસી જાય એવો કરી દેવામાં આવ્યો છે. "તે સદગુણના ગાળકો" એ પોતાના વિચારોને વિવિધ વેધ પહેરાવી ગાળ ગતાવ્યા છે. તેણે ગાવનાક્ષર એટલે આપણી લીપીમાં આવતા પ્રત્યેક અક્ષરને લખીને તે પ્રત્યેક અક્ષર ઉપર એક એક શ્લોક લખ્યો છે અને તેમાં તેણે તે ગાવન અક્ષરોને નિર્ણય શસ્ત્રાસ્ત્ર સમાન ગણ્યા છે. તે કહે છે કે ધૃત્વર તે ગાવન અક્ષરોની મહદવડે જાણીતો નથી પરંતુ ત્રેપનમાં અક્ષર વતે જાણ્યો છે. તે ત્રેપનમાં અક્ષર આત્માનું ભવ છે. આ ઉપરાંત લોજલરામે પ્રભાતિયાં, સરવડાં, તિથિઓ, સાત વાર, કીર્તન, ધોળ, પઠો મહુના, સંદેશ, હોરી, ભજનીયાં, કવિત, આગ્યાન, કડવાં, ત્રેડીનાં પદ, ઢાળ અને આખખા આદિ જૂઠા જૂઠા શિરનામ નીચે પોતાના અનુભવ પ્રમાણે લખેલું છે. લોજલરામને કોઈએક રામજ પ્રિય હતો એવું નહતું. તેણે જેવું હેયે આન્યું છે તેવું ગાયેલું છે. તેમનાં પ્રભાતિયાં જ્ઞાનના વાડોથી ઘુણિભિત છે ખરાં પરંતુ તેઓમાં નરસિંહ મેહતાની સરલતા, કામલતા, અને તેમનું પદ લાલિત્ય, એટલાં વાનાં નથી. તે પ્રભાતિયાના પ્રત્યેક પદમાં અર્થ-શીરવતા અને તત્ત્વમય કાકિણ્ડ દષ્ટિ-ગોચર થાય છે. તેઓ જેટલાં ચિત્તપ્રિય છે તેટલાં કષ્ટપ્રિય નથી. લોજલમાં પ્રાંદ અર્થ અને મહેતામાં પ્રાંદ શૈલી છે. લોજલ જેટલા મનુષ્યની વિચાર-શક્તિને પકડી પોતા પ્રતિ એથી રાજે છે તેટલાજ મેહતાજી મનુષ્યની સૂક્ષ્મ ભાવનાઓનું સુંદર રીતે સંલગ્ન અવલંબન કરી રાજે છે. એકની ઉપદેશ કરવાની રીતે હાકાકાની અને બીજાની ધીન્ને ધીન્ને સાદાં અને સૂક્ષ્મ સુત્રો સમજાવવાની છે. ઉપદેશકો તો તે બંને. નિષ્કામ ભક્તિના પ્રચારક પણ તે બંને. પરંતુ બંનેની કાર્યસિધ્ધી કરવાની રીતે જુદી. લોજલરામની ઉપદેશ કરવાની રીતે વર્ષોડુપમાં માર

પાછા વર્ષતા મેઘ જલની જેવી અને મેહતાજીની રીતે ધીરી ધારી ધારે કંઠણ ધરણી તલને પણ ભાવે તેવી રીતે વર્ષતા વારીના જેવી છે. એટલું તો ખરું કે લોજલરામના જેવા ગંભીર વિચારો મહેતાજીની કવિતામાં નજરે પડતા નથી. કવિતામાં લોજલરામનું તત્ત્વજ્ઞાન મહેતાજીના કરતાં અધિક વિસ્તીર્ણ છે એમાં પણ સંશય નથી પણ મહેતાજીનું જે માધુર્ય તેનો છાંટો લોજલમાં નાંહ, ઉપદેશ અને જ્ઞાનમાં લોજલ ચડે અને પદ લાલિત્ય સાથે મનરંજન કરવાની ક્ષિયથી ઉપદેશ કરવામાં મહેતાજી ચડે. જેમ મહેતાજીનાં પ્રભાતિયાં તેમ લોજલરામના આગખા. આપણા આ ભકતના આગખા તે તો ખરેખર આગખા છે. તેઓની પદ્ધતિ 'સો'ટી વાજે ચમચમ વિદ્યા આવે સ્મરમ એ સુત્રને અનુસરતે છે. મારીને મનાવવું એ તેના સિદ્ધાંત છે. આ રીતે જરા આવની છે ખરી પરંતુ તે પણ એક વિધિ છે અને તે વિધિનો કેટલીક રીતે સંદાર થયો છે. ઉકટશાળાના બ્રમુઓની વિરૂદ્ધ કેટલાક અધ્યક્ષો એવું જણાવે છે કે મારીને મનાવવું તેના કરતાં વિનયથી વટલાવવું એ વિશેષ રૂચિકર છે. આપણા પ્રાચીન રૂચિઓનો માર્ગ આ પાછલા મતને પુષ્ટિ આપનારો છે લોજલરામના વાગણાણુ તે આગખા લોજને ઉપાડે ઊગે ગોલનારા ભકત છે. તેઓના સ્વભાવ ઉચ્ચ અને ઉચ્છળતા છે સ્વતંત્રતા તેમને જાણુ પિય છે પરંપરા રીતે કરતાં તેને અપરેશ રીતે અધિક સગલ અને ઉપયોગની લાગે છે. તેને અપરેશ જ્ઞાન જેવું રાગ્યું તેવુંજ તેને અપરેશ રીતે ગોલવું ગમતું. ખરેખરા સાધુઓના આવેજ સ્વભાવ છે. "પ્રાણીઆ ભલુ લેને કિરેતાર" એ શબ્દોથી શરૂ થતું આગખાનું પદ લોજલરામના આપેશ સુકત વાગળલને એક સાડું ઉદાહરણ છે આ શિવાયના બીજા બધા આગખાઓ પણ તેવાજ કટાક્ષાત્મક અને ઉપદેશના બોલોથી ભરપૂર છે. તે સર્વની લોકપ્રિયતા અત્યંત છે. જેમ ચંદ્રચંદ્ર લોકો તથા તેમની સ્ત્રીઓ સુંદર, નિર્મલ, અને ગંભીર સ્વરે મહેતાજીનાં પ્રભાતિયાં લલકારે છે તેવીજ રીતે ભકતતા બીજારીઓ

લોજલરામના આળખા હાથમાં તંબુર ઝાલી ઝાંઝ અને કાંરીકાના ઝણકાર સાથે ઘેર ઘેર ગાતા ફરે છે. તંબુરમાં મળી જતો તે ગાયકોનો સ્વર આમ્ય લીલાતું એક સુંદર ચિત્ર આપે છે મહેતાજી કવિ સંસારીના અને લોજલરામ કવિ સંન્યાસીના, મહેતાજીની કાવ્યો ખાનગી ભૂમિ રસાલ અને લોજલની શુદ્ધ છે. લોજલ હુકુડતા વિરાગી અને મહેતાજી વિવેચી સંસારી છે. લોજલ સંસારની અસારતાપ્રતિ ધિક્કાર દ્રષ્ટિથી લુપ્ત છે અને નરસિંહ ભક્ત તેની તે અસારતા પ્રતિ હુસે છે. લોજલ વિરાગી હોવાથી તેમની કવિતા પણ વૈરાગ્ય પરિવેષવાળી કઠંગી છે; અલંકારને તો ઝોળખતીજ નથી, તેમ કેવાર નગ્ન છે એમ પણ નહિ. તેણે અલંકાર ધારણ કર્યા છે ખરા, પરંતુ ખાવાના જેવા વૈરાગ્યને જો આપણે એક સમૂપે ગણીએ તો તે રસના આપનાર તે શમે પણ તેનાથી વિરૂધ્ધ રસરસને તેનો સ્વાદ કૃત્રિમ તો નજ થાય, લોજલની કવિતામાં વીરસ તે ઉછળી રહેલો છે. જ્યાં ત્યાં આ કવિરાજ સેન્યાધિપતીની પેઠે આજ્ઞા આપતાજ ફરે છે. મૂરખ શબ્દ તો સ્થગે સ્થગે સંબોધનાર્થે વપરાયેલો છે. ‘આતું’ થોલો અને ‘આતું’ કરો, એવી આજ્ઞાઓ તો તેમની કવિતામાં જ્યાં ત્યાં આવી દોડી પડી છે. તેમની કવિતાને જનને આજ્ઞાવાચક છે. ખાવાનો દડો જેમ ખાવાનું આહુત્ય છે તેમ લોજલરામની ‘હાલ’-અનુબંધનીય આજ્ઞાવાચક શબ્દો તેમની કવિતામાં આહુત્ય છે. ભક્તિમાં તેમને શીર્ષતત્ત્વ આવશ્યક નાએ છે. જન-શ્રમમાં ગવાતી કવિતાના જેવી તેમની કવિતાની મીઠાશ આનંદ અકાવનારી છે. લોજલરામ ગાતાં ગજના કરે છે, દંડા ઉપર ઘાવ ઘાવ મારે છે, રણશુભો ઉપરાં ઉપરી ફુકે છે. સંતશુરોને સુધ મારે સલજ થવાને ઉત્કેરે છે. તેમની કવિતા કુદાવે છે, રણચંદ્રા-મમાં સુખોનો લાવો લેવરાવે છે. આવી તેમની કવિતા છે. છંદ તો તેઓ બહુતાજ નથી. રાગ રાગણી પણ ખાવાને પ્રિય લાગે તેવી, વૈરાગ્યથી ભરેલી, આ આપણા સામાન્ય વિચાર થયા પણ દેટ-

લેક અંશે તેમાંની કેટલીક કવિતા ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપતું આવશ્યક છે. ઉપર એક સ્થળે મેં ‘જણાવ્યું’ છે કે લોજલરામે કોઈ પણ કાવ્ય અખંડ લઘુરોમાં લખ્યું નથી. આ અભિપ્રાય સામે કોઈ પણ પ્રતિપક્ષી તરફથી વાંધો લેવાય તેથી હું અને તેટલો ગત્યાવ કરી લઉં છું. લોજલરામે સૈદ્ધંથ જ્યાં નામતું પાંચ કડવામાં એક નાનકડું કાવ્ય લખેલું છે. તેની કથાનો સાર એટલો જ છે કે સગાળ શેઠ અને સંધ્યાવતી નામની સ્ત્રી એ ઉભય પતિ પતિન્યે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે પ્રત્યેક દિવસ એક સાધુને લોજન કરાવીને પોતાનું લોજન લેવું. તેઓ શિયાળ જેટના વાસી હતા. તેમને એક સૈદ્ધંથ નામનો પુત્ર હતો. એક દિવસ એકું જાન્યું કે “પર્જન્ય રૂઠેા દિન આઠ સુધી” અને શેઠને કોઈ સંત જડયો નહિ, અતે સાધુ રૂપે આવેલા શ્રી હરિ તેના દાસજનની દ્રષ્ટિએ પડ્યા, તેણે જનને શેઠને ખાળર આપી કે તલાવડીની ખાળે એક તપસ્વી બેઠેલો છે. સગાળ શેઠ તેમને વિનવીને પોતાને ઘેર પધરાવે છે. અતિત રીસાચ છે અને માંસ ખાવાની માગણી કરે છે. સગાળશાહ શેઠની પત્નીને સ્પુરી આવ્યું કે તે અતિત તો પેલા અક્ષરાતીત શ્રી ભગવાન છે. શેઠ શેઠાણીએ એ વાત સ્વીકારી અને તેવું લોજન તૈયાર કરવા માંડ્યું. શ્રી હરિએ તેમના પુત્રનું મસ્તક માર્યું અને તે પણ તેઓ આપવાને તત્પર થયાં. સૈદ્ધંથાને આ વાતની ખાબર પડતાં, તે ‘સુદ્ધિઉત્તમગર ખાળ’ જોઈયા કે હે પિતાજી “અવસર આવે પાછાં પગલાં ન ભરિએ” તરો મહારૂં શિર કાપી તે મહારાજને આર્પણ કરે. સુતવું શિર કપાયું. તે સાધુએ કહ્યું ‘તે પ્રમાણે સંધ્યાવતી માતા પોતાના પુત્રના મસ્તકને ખાંડણીયામાં ઘાલી ‘અખળણ હું! અખળ હું! એવી રીતે હાલવ્યાં ગાતાં ખાંડયા બેઠાં. આવી તેમની અચળ ભક્તિ જોઈને ભગવાને તેમને હવે કહ્યું કે તરો વાંચ્યાં છે તેથી તમારું અન્ન અને ખર્ચ નહિ. સંધ્યાવતી ગર્ભવતી હતી તેથી તેણીએ પોતાનું પેટ ચીરી ખાલી

બહાર આણવાનું પ્રયત્ન શરૂ કર્યું. પ્રભુજી પ્રસન્ન થયા અને સેલૈયાને સજીવન કર્યો. આ પ્રમાણે આ આખ્યાનની સમાપ્તિ થાય છે. ભોજલરામ આ નહાના કાવ્યને આખ્યાન કહે છે. પણ નામ પ્રમાણે તેમાં શુણ નથી, સેલૈયાની આવી મૂલ રસિક પણ આ કવિએ કરેલી શુદ્ધ કથાને આખ્યાન કહેવાયજ નહિ. કથા વસ્તુ અદ્ભૂત પણ સારી છે; તેની ઉપર કોઈ કોનિદ કવિના હાથથી પીછી ફેરવવામાં આવે તો તેમાંથી વિવિધ રંગથી સુશોભિત થયેલું ચિત્તા-કર્ષક ચિત્ર જોઈ શકાય અરૂં પરંતુ ભોજલરામ જેવા શુદ્ધ અને વિરાગી લેખકને હાથે તેણે થયું મુશ્કેલ છે. મનોહર મૂર્તિ ઓળખવાનું કામ કોઈ કુશળ ચિત્તારાનું છે અને જેમ તેવાને હાથે કહાકા-યેલું ચિત્ર તે સુંદર ચિત્ર કહેવાય તેમ રંગરાગથી લંબાયલું કાવ્યજ માત્ર આખ્યાન કહેવાય. આ કથામાં આખ્યાનના શુણ લેશ માત્ર પણ નથી ભોજલ ભક્તનું આ નહાનકંડું કાવ્ય નથી. ભાષામાં ભલપકતું નથી. અલંકારોથી ચકચકતું કે નથી રસમાં આક્રમ ઓળ થયેલું. આ કાવ્યને આખ્યાનના કરતાં સાદું વા સંક્ષિપ્ત ચરિત્ર નામ આપ્યું હોત તો વિશેષ યોગ્ય કહેવાત.

જયસુખરાય વિ. પુસ્તોત્તમરાય જોષોપુરા.  
અમ. અ.

તંબાકુના વ્યસનથી લકડો—એક ડોક્ટર જ-  
ણાવે છે કે તમાકુના વ્યસનથી પક્ષપાત એટલે લકડો  
યાય છે.

તંબાકુ બન્યાંઓની કતલ દરે છે !—ઈંગ્લંડના  
ડેલી ન્યુસમાં એક વિદ્વાન ડોક્ટર જણાવે છે કે સી-  
ગારેટ પીવાથી જીવાન હોકરાઓના શરીર તથા મન  
ઉપર ખરાબ અસર થાય છે એટલુંજ નહિ તંબાકુ  
પીનારાં માખાપોનાં બન્યાંઓનું મરણ પ્રમાણ ધણું  
નાસદાયક આવે છે, એવું ફ્રાન્સના નાન્સી શહેરના  
તંબાકુના કારખાનાના મંજુરાનાં બાળકોનાં મરણ  
પ્રમાણ ઉપરથી માલમ પડ્યું છે. વે ક. ત.

## વાજ વહાદુર અને રાણી રૂપમતી

જીવવાના ઇતિહાસમાં બાજ બહાદુર અને  
રાણી રૂપમતી એ બંને નામ ઘણા જ  
પ્રસિદ્ધ છે બાજ બહાદુર એ માળવાનો છેલ્લો  
રાજા હતો અને તેણે માંડવગઢ ઉર્ફે મંડુમાં ઇ. સ.  
૧૫૫૪ થી ૧૬૬૪ સુધી રાજ્ય કર્યું. બાજ બહાદુર  
વિદ્યાસપ્રિય, મૃગયાકુશળ અને ઘણો સંગીત લો-  
લુપ રાજા હતો. તેની રાણી રૂપમતી એ પ્રભુય  
લલના હતી અને બંનેના પ્રસંગ ઇતિહાસમાં રમ-  
ણીય, અદ્ભૂત અને 'શામાન્સ' થી ભરેલો છે અને  
તેથી બાહ્યતઃ શુદ્ધ અને નીરસ લાગે તેવા ઇતિહાસમાં  
પણ અંતરંગ ખુલ્લે તેવા અદ્ભૂત રસનું મીઠાણ  
થયું છે. રાણી રૂપમતીના જન્મ ઉત્તરચીનીના ઇશાન  
કોણમાં સારંગપુર ગામમાં થયો હતો. તેની નાનપણની  
તેના માખાપની હુકીતે જોઇએ તેવી મળતી નથી.  
(Sir John Malcolm) સર જોન માલકોમ લખે  
છે કે તે સારંગપુરની નૃત્યાંગના હતી. બીજો ઇતિહાસ  
લેખક એમ જણાવે છે કે તે મંડળેશ્વર નજીક એક  
રેવાતીરપરના એક રત્નપુત ઠાકોરની પુત્રી હતી, ૫-  
૨નું એટલું તો નિશ્ચિત છે કે તે અત્યંત સૌંદર્યવતી  
હતી. તેને સંગીતશાસ્ત્રનું ઉત્તમ જ્ઞાન હતું. તેના  
કોપીલ કંઠે એવો હતો કે તે સાંભળતાંજ અનેક  
સહૃદય અંતઃકરણ ગળગળીત થઇ જતા.

બાદશાહ બાજ બહાદુર એક વખતે સૃષ્ટિ  
સૌંદર્યથી વિભૂષીત એક વનમાં શીકાર કરવા ગયો  
હતો. ત્યાં રૂપમતી રેવાતીરપર એસી પોતાના મં-  
જુલ રવરથી સૃષ્ટિદેવીનું સ્તવન કરતી હતી. તેના  
આકર્ષણપ્રિય મનોરમ અવાજ સાંભળી રાજા  
બાજ બહાદુરના કાને પડતાંજ તે એવો  
તલ્લિન થઇ ગયો અને એવો દર્શનાત્મક થયો કે  
તે સૌન્દર્યલતિકા આગળ આવી ઉભો રહ્યો. તેના  
ગાન માધુર્યથી તે જેટલો અનુરક્ત થયો હતો તેથી  
હબરગણો ગ્રેમાનુરક્ત તેના સૌન્દર્યથી તે બની

ગયો. પછી તેણે તેને પોતાની પટરાણી બનાવવાની ઇચ્છા તેને જણાવી. આ પરથી તે લલનાએ તેને જણાવ્યું કે “હું રજપુત વીરની કન્યા છું અને અને સુસલમાન સાથે લગ્ન કરવું એ તદ્દન અશક્ય બનીય છે.” બાદશાહે ઘણીજ વીનવણી કરી આખરે તે રજપુત કન્યાએ જણાવ્યું કે “જો તું માંડવગઢ પર પતિત પાવની નર્મદાને લાવે અને ત્યાંથી વહેતી કહે તો હું તારી પટરાણી ઘઈશ.” માંડવગઢ એ નર્મદાના પ્રવાહથી ૧૨૦૦ ફુટ ઉંચે હોવાથી ત્યાં નર્મદા લાવવી એ અશક્ય વાત હતી. તે પ્રેમમુગ્ધ બાદશાહે પોતાના રાજ્યની સર્વ સંપત્તિ અને સાધન ઉપયોગમાં લાવી આ કામ સિધ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. માંડવગઢ પ્રેરી નર્મદાના પ્રવાહ આણવાની તજવીજ કરવા લાગ્યો. પ્રેમબદ્ધ મનુષ્ય શું નથી કરતો? બાદશાહનો આવો દ્રઢ નિશ્ચય જોઈ શ્રી રેવાણ તેના સ્વપ્નામાં આવ્યાં અને બોલ્યાં કે “હારી નિશ્ચય અને રૂપમતિ પર પ્રેમ જોઈ હું પ્રસન્ન થઈ છું તું યથા ઇચ્છા કરતો ના અને માંડવગઢથી જ્યાં મહારી પ્રવાહ દેખાય છે તે જ બાબુમાં પાસે પોલી જો ત્યાં તને સ્થારી પ્રવાહનો ઝરો માલમ પડશે અને પછી હારી અને રાણી રૂપમતિના પ્રીતિના સંગમ થવા દે. આ વાત સાંભળતાં જ રાજાએ રૂપમતિને બોલાવી મંગાવી અને શ્રી નર્મદા છાંયે કહેલું કહી સંભળાવ્યું અને તેની ખાત્રી કરી પછી વિવાહ કર્યો. આ રેવા કુંડ હજી અસ્તિત્વમાં છે. અને આની નજીક રાજા બાજુ બહાદુરનો વાડો અને રૂપમતિનો મહેલ લગ્ન અવસરમાં અઘાપી નજરે મળે છે\* અને રૂપમતિના મહેલથી પવિત્ર નર્મદાનો

\*આ સંબંધમાં બીજી વાર એવી છે કે બાદશાહનો રૂપમતિ સાથે વિવાહ કરવાનો વિચાર તેના બાપને માલમ પડ્યો. ત્યારે તેના બાપે પોતાની છોકરીને સુસલમાનને આપવા કરતાં તેને વિરપાન કરાવી તેના રાજને નર્મદામાં વહેવડાવવું ઉચિત ધાર્યું. આ હેતુ સિધ્ધ કરવાને તેણે એક ચિત્રો પાસે તૈયાર કરાવ્યા. તે છોકરીને અર્થાત રૂપમતિને નર્મદા કદી લઈ આવ્યો અને

અને વનશ્રીનો દેખાવ અત્યંત રમણીય લાગે છે. રાણી રૂપમતિનો અને બાજુ બહાદુરનો પ્રેમ ઇ. સ. ૧૭૫૭ માં બન્યો; ત્યારથી સાત વર્ષ સુધી રાજાએ રાજ્યકાર્યમાં લક્ષ આપ્યું નહિ. પોતાનો સમય સર્વાંગરમુખમાં અને મદન વિહારમાં ગાળવાથી રાજ્યને બહોળાસર બરાબર રહ્યો નહિ; તેથી દીલ્હીના મોગલ સૈન્યે ગાળવા પ્રાંત પર ઇ. સ. ૧૫૬૪ માં સ્વારી કરી અને તે રાજ્ય હસ્તગત કરી

વિપનો પાસે તેના હાથમાં આપી તેના સુકુમાર શરીરની રક્ષા નર્મદાએ સોંપવાનો નિશ્ચય કર્યો. વિપનો પાસે તેના હાથમાં આવતાંજ તેણે નર્મદાની સ્તુતિ કરી. દેવગતિથી તેના મધુર સ્વર સાંભળી બાદશાહ આવી ત્યાં હાજર થયો અને તેના છુટકા કરી લઈ ગયો. તેણે સ્તુતિ કરતાં જ પદ કહેતાં તેમાંના બેના આશય એક અંગ્રેજ મંથકરે કર્યો છે અને તે વાંચનીય છે.

King of the crystal depths Ah where?  
Nimbudda shall thy sparkling wave;  
The young Rajpyootanie's ashes bear?  
Leave them where thy ripples lave.  
The emerald marge and lilies wave,  
Thier deathless petals let the chime;  
Of the glad wave sound, over her grave,  
Cut off in virgin prime.

\* \* \* \*

And if perchance of foreign blood,  
But kindred soul a warrior come;  
To ponder over thy twilight flood,  
And seek the form for ever gone;  
Tell him the maid of Rajstan,  
True to her faith nor false to him;  
Thus binds her bridal garland on,  
Cut down in virgin prime.

આ પ્રેમી બેઠાનો શોકપયાંવસાયી અંત આણ્યો. \* જ્યારે અકબરે પોતાના સરહાર આદમખાનને સેન્ય લઈ મોકલ્યો ત્યારે બાજ બહાદુરે ટકકર આપવા લશ્કર એકઠું કર્યું અને રહામે ધયો પરંતુ તેના પરાભવ ધયો. અને હાથી, ઘોડા વગેરે શયુના તા-બામાં ગયું. જનાનખાનની સ્ત્રીઓ પણ દુરખનના હાથમાં જવાનો પ્રસંગ આવ્યો તે સમયે બાદશાહે એક વિશ્વાસુ માણસને મોકલી રાણીઓને તરવારવડે કાપી નખાવી. ઇતિહાસકાર કાફીખાન કહે છે " રૂપ-મતી આદમખાનના હાથમાં પડી અને તેણે તેનું મન વશ કરવા ઘણા પ્રયત્ન કર્યા પરંતુ તે પતિનિષ્ઠ હોવાથી તેણે ઝેર ખાઈ આત્મહત્યા કરી. " રાણી રૂપમતીને અંત ગમે તે સ્થળે હો પરંતુ તે અલંત ફરિશ્તસિક અને પતિનિષ્ઠ સતીને છાજે તેવો છે. રાણી રૂપમતીને બાજ બહાદુર પ્રતિ એવો તો પ્રેમ હતો કે તેણે નાના પ્રકારની પદ્મસ્વના આ સગળીમાં કરેલી છે અને ગાળવામાં કર્ણપ્રિય લોકને કહે છે. બાજ બહાદુરનું મૃત્યુ સાંભળી તેણે નીચે પ્રમાણે ઉદ્ગાર કહાડ્યો છે:

તુમ બિન જીયરા રહત હત માંગત હૈ સુખરાજ,  
રૂપમતી દુખીઆ લઈ બિના બહાદુર બાજ.

તેનાં સઘળાં કાળ્યો ઉપલબ્ધ નથી. થોડાં મળ્યાં છે તે ઇંગ્લેન્ડમાં લાખાંતર થયાં છે. કર્નલ કર્નીગહામે કરેલો સુંદર નમુનો અમે નીચે આપીએ છીએ \*

નરેટલાક લોકોનું એવું કહેવું છે કે બાજ બહાદુર પાસે એક માનખાન નામનો ગવૈયો હતો. તે શાહ અકબર પાસે ગયો અને રૂપમતીના સોંદર્યની હકીકત કરી. આ હકીકત સાંભળી અકબરે બાજ બહાદુર પાસે તેની માગણી કરી અને તેના જવાબમાં આવેશયુક્ત અને તીવ્રરૂપ સંદેશો મળવાથી અકબરે ચક્રાક્ર કરી ચારંગપુર હરનગર કર્યું.

\* કલકત્તા રીવ્યુમાં એક અંગ્રેજ લેખક રાણી રૂપમતી સબન્ધે નીચે પ્રમાણે ઉદ્ગાર કહ્યા છે.

Friend let others boast thier treasure,  
Mine is a stock of true love pleasure;  
Safely cared for every part,  
Neath that rusty lock of heart;  
Safe from other woman's peeping,  
For the key is in my keeping;  
Day by day it frows a little,  
Never loses even a little;  
But through life will ever go,  
With Baj Bahadur weal or woe.

રમણીક અ. મહેતા.

She was a high minded woman who did not choose to survive the loss of her honour and who bore such an enthusiastic attachment to her lord, that she deemed her existance insupportable without him. The end of her career has same resemblance to that of Cleopetra, but her history is more romantic and more moral. To a great extent her experience may be compared to Sapho. Both were gifted with poetic view, and both were ardently fond of the objects of thier loves; and the sad end of both proceeded from pining add separation. They have both left behind them the most impassioned poetry to cherish the memory of their names. The songs of Rupmati are still sung over Malva; and thier simple natural style, form the genuine outpourings of a fervent heart,

The Calcutta Review.

# મહાત્મા શ્રી કૃષ્ણાનંદ સરસ્વતી સ્વામી

અને

તેમના લેલ.

૧૯૪૫

૨

જિલ્લાથી લોકો ઉદ્ધાર હતા તે વેળા કેટલો દુઃખી હોયો? સ્વામિજીને પૂછ્યું કે એ સંકટ દેશમાંથી એકાદ ધાતુ એવો કોઈ દેવી ઉપાય હશે ખરો? સ્વામિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે શાસ્ત્રમાં એનો ઉપાય નથી? દિવ્ય માય સંધ્યા સ્નાનથી પરવારી નીચલી કારિકા બાળીને દેવની નિત્ય આર્યાના કરે તો દુર્લભની પીડા એકાદ ધાતુ એમ આચીન સંપ્રદાય છે.

જાલે વર્ષતુ પર્વન્યં: વૃથિર્ન શસ્યજાલિની ।  
દિશોઽપ સ્તોમ રાહિતા વ્રાજ્ઞના: સંતુ નિર્મયા: ॥

સન્યાસીએ ભેડા પહેરવા કે નહિ એવો પ્રશ્ન પોતાની આગળ આવવાથી તેનું ઉત્તર “ પાડુકા મીમાંસા ” નામનો શાસ્ત્રાર્થ લખી છપાવ્યો છે ને શાસ્ત્ર વચનથી ને સુક્તિથી અનુસરીને સાળીત કીધું છે કે આમશના ભેડા પહેરવાને સન્યાસીને બાધ નથી. કાશીના રાત્રસમ શાસ્ત્રી ડોમડેએ એ ઉપર આરોપ કીધો હતો. તેનું ઉત્તર પણ આરોપ સાથે છપાવી શાસ્ત્રીજીનું સમાધાન કીધું.

સં ૧૯૫૮ ની સાલમાં મુંબઈમાં ધર્મસભા મળી હતી. નિર્ણયને માટે સભાએ ઇવીસ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કીધા હતા. સ્વામિજીને કાશી આમન્ત્રણ મોકલ્યું હતું ને સાથે પ્રતો પણ મોકલ્યા હતા પોતાથી મુંબઈ આવવું બની શકે એમ ન હોવાથી પ્રત્યેક પ્રશ્ન તથા તેની સાથે તેનું ઉત્તર, એમ એક પુસ્તકના આકારમાં છપાવી સભા ઉપર મોકલવામાં આવ્યા હતા. સભાએ તેનો ચો ઉપયોગ કીધો તે જણાયું નથી પણ ઉત્તર સુસર, ટુંકા ને માર્મિક છે ને સર્વ

ધર્મભિમાનીને વિચારવા યોગ્ય છે.

શબ્દથી લોકની ઉન્નતિ બાળત પૂછવામાં આવતાં સ્વામિજીએ ‘ જાતિ નિર્ણય પ્રકાર પદાર્થ ’ નામનું ચોપાનીયું છપાવી ખુલાસો કીધો છે, ને પ્રસંગમાં જાતિ સંબંધી નિર્ણય કેવી રીતે થાય એમ આમાન્યતઃ વિવેચન કીધું છે.

નાશિકમાં એક બ્રાહ્મણ એમને છત્રીસ સવાલ પૂછ્યા. જેવા કે શિળા શા સારું રાખવી, જનોઈ શું કામ પહેરવું, વિવાહ શા સારું ભેટમાં, સપ્તમીએ ભોજન સાથે શા માટે ન કરવું, યજ્ઞેષ્ઠ કન્યા સંબંધ કેમ ન કરવો, પર્વને દિવસે સ્નાન શા સારું, વર્ણભેદ શું કામ ભેટમાં, કપાળે તિલક શા સારું કરવું, બ્રહ્મકલ્યા કેમ ન થાય, શાસ્ત્રનો ભય શા સારું, બ્રહ્મ તે શું, માયા શું, દ્રાધિ શા સારું કરવું, સંધ્યા શું કામ કરવી, મંત્રકાર સંસ્કૃત ભાષામાં શા સારું કરવા, વિધવા વિવાહ કેમ ન કરવો, ઈશ્વર કોણ, પ્રત્યક્ષ મિથ્યા કેમ, ઈશ્વરને કોણે ભોળે, આરબ્ધ પુરુષાર્થમાં બળવત્તર કોણ, ઈશ્વર ક્યાં છે ઇત્યાદિ. આ ટુંકા સવાલના જવાબ એ ત્રણ કે ચાર શબ્દમાં જ આપાદ રીતે આપ્યા છે, ને તે પ્રતો તર માલિકાના નામથી નાશિકમાં છપાયા છે.

કાશીની સંસ્કૃત પાઠશાળાના અધ્યાપક સમ મિશ્ર શાસ્ત્રીએ ‘ તુર્ય મિમાંસા ’ નો અર્થ છપાવી તેની એક પ્રત સ્વામિજીના ઉપર વાંચવા મોકલવાથી તેમાં સન્યાસનો અધિકાર સ્પષ્ટી જાતીને માટે છે એમ બતાવ્યું છે. આ અર્થના ઉત્તરમાં સ્વામિજીએ ‘ બ્રાહ્મણ સર્વસ્વ ’ નામક મધ્ય લખી તુર્યમિમાંસાનું જરૂરે સુલભ ખંડન કીધું છે, ને સન્યાસનો અધિકાર કેવળ બ્રાહ્મણને જ છે એમ શાસ્ત્ર તથા ન્યાયથી સ્પષ્ટ સિદ્ધિ કીધું છે. એ ઉત્તર વાંચી સમમિશ્ર શાસ્ત્રીજી સ્વામિજી મહારાજ પાસે આવ્યા ને હંધવત કરી પોતાની ચુક સ્વીકારી, પત્ર્ય છે આવા સરજ ને આમરૂ વિનાના પડિતને !



તાજેતરમાં કોલહાપુરના હાલના નરાધીશ ક્ષત્રી :  
 છે કે કેમ તેના મોટા સવાલ ઉત્પન્ન થયો હતો એ  
 સહુને વિદિત છે. એ મહારાજ શિવાલના કુળના છે.  
 એમને વૈદિક ક્રિયા પ્રમાણે ઉપવિત અપાયું છે. પાછળથી  
 જેને કંઈ રાજ તરફથી નુકશાન થયું હશે તેણે એ  
 તો શરૂ છે, અને વૈદિક ક્રિયા ન કરાવાય એવો ત્રાંધો  
 ઉઠાવી બ્રહ્મવંદમાં કોલાહલ પેદા કરીધો. તકરાર ઘણી  
 વધી ગઈ. આખરે એ તકરારનું નિરાકરણ કરવાને  
 કરવીર સંરથાનના શ્રી શંકરાચાર્યે સ્વામિભૂ શ્રી કૃષ્ણ  
 નંદજીને વિનંતિ કરીધી કે આપ કોલહાપુર આવી  
 કલહની શાંતિ કરો. આચાર્યનું આમંત્રણ થયું એટ  
 લે જુવુંજ નેપંજી એમ વિચાર કરી શરીર અરવરથ  
 હતું તેપણ ત્યાં પધાર્યો, અને 'વિશ્વવ્યવસ્થા સંસ્થા  
 પરામર્શ' તથા 'આતુર્વર્ણ્ય સદ્ગતનત્વ પરામર્શ'  
 એમ બે પુસ્તક લખીને નિર્ણય જણાવ્યો ને નરાધી  
 શ ક્ષત્રી છે એમ પ્રતિપાદન કાઢ્યું. એ ગેઠ પ્રથો  
 મનનીય છે ને વિચારશીલ પુરૂષને એમાંથી ઘણી  
 વિચારવા ભોગ બાળતો મળી આવશે. એમાં ન્તિ  
 સંબંધી ગહુ નવી વાત કહી છે.

આવીજ રીતે 'એકાદશી પરામર્શ', શિવરાત્રી  
 શાસ્ત્રાર્થ, 'મૈરવાઢમી નિર્ણય', 'આતુર સન્યાસ  
 પરામર્શ', 'અખલા ખય', 'સુ'ડનાતુ' શાસન' વિગેરે  
 નાના મોટા શાસ્ત્રાર્થ આપી ઘણી બાળતમાં લોકોના  
 સંદેહ દુર કરીધા છે.

સ્વામિભૂએ એક નિબંધ લખી આદિ જગદગુરુ  
 શ્રી શંકરાચાર્યનો અવતાર કાળ નિર્ણય કરીધો છે.  
 તેમ રાજકોટમાં 'અમલ્કર પરામર્શ' લખ્યો છે તેમાં  
 સૂર્ય પુરિવશી કેટલો દુર હોયો નેપંજી તે સુક્રિતથી  
 બતાવ્યું છે.

સંવત ૧૯૪૫ ના માધ માસમાં જ્યારે સ્વામિભૂ  
 યુગંધ પધાર્યા હતા ત્યારે એક વખત રા. રા. વામન  
 શાસ્ત્રી ઇસલામપુરકરને ત્યાં એમને લિંક્ષા લેવાતું  
 આમંત્રણ થયું. સ્વામિભૂ ત્યાં ગયા તો સન્માન્ય વિદ્વાન  
 તથા ગૃહસ્થ લોકોની મંડળી જમણી નેપંજી તેમાં એનારે  
 ખલ કાશીનાથ ત્રિગંક તેલંગ, રા. મહાદેવ ચિમનાજી

આપડે, નારાયણ વિષ્ણુ બાપડ, પ્રોફેસર શ્રીધર ગણેશ  
 જીનસીવાલા, મહા મહોપાધ્યાય રાજરામ શાસ્ત્રી બોડસ,  
 મહા મ. શ્રી ભીમાચાર્ય, ગોવિંદ શાસ્ત્રી બાપડ  
 ઇત્યાદિ ઘણા સંલલિત પુરૂષો હતા. ભિક્ષા લઈ દી-  
 વાનજાનામાં આવ્યા એટલે પ્રો. જીનસીવાલાએ  
 સ્વામીભૂને કેટલાક વેરના ઉપર આશ્વેપરૂપ પ્રતો  
 પૂછ્યા. તેનું સમાધાન સ્વામિભૂએ કરીધા પછી

પ્રો. જીનસીવાલાએ પુછ્યું—વેદ ઇશ્વર પ્રણિત છે  
 એમ કહેવાને આધાર શું ?

શ્રી સ્વામિભૂ—પરમેશ્વરની સાક્ષાત સહિજ જુવો  
 તે આ રહી. 'યસ્ય મહતી ભૂતસ્પનિષ્વસિતં'

પ્રો. જીનસીવાલા—એ તો વેદમાંનીજ સહી છે.

શ્રી સ્વામિભૂ—વ્યવહારનું દ્રષ્ટાંત લો. દસ્તાવેજ ઉ-  
 પર જે સહી થાય છે તે દસ્તાવેજમાંજ હોય છે.

પ્રો. જીનસીવાલા—એ સહી પરમેશ્વરની છે તે શાથી?

શ્રી સ્વામિભૂ—ભગવાન જમિનિ તથા ભગવાન પા-  
 ણિનિનું મતુ છે.

પ્રો. જીનસીવાલા—અમે એ મતુ માનતા નથી.

શ્રી સ્વામિભૂ—તો પછી વાદનો વિષયજ રહેશે નહિ.  
 કાયદાની પુસ્તકની અચુક કલમો માનવી અને  
 કેટલીક ન માનવી એ ન્યાય નથી. ન માન-  
 વામાં અપવાદશાસ્ત્ર નેપંજી.

પ્રો. જીનસીવાલા—મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, બૌદ્ધ એ  
 અપવાદજ છે.

શ્રી સ્વામિભૂ—એ લોકોને આમારા વેદનું યથાર્થ  
 જ્ઞાન હતું એમ કહેવાને પ્રમાણ નથી. ભગવાન  
 જમિનિ તથા ભગવાન પાણિનિ એએને આ-  
 પણા કરતાં વેક પ્રાદુર્ભવિનો કાળ બહુજ પાસે  
 હતો માટે તે શિષ્ટોના આદેશને વિશેષ પ્ર-  
 માણતુ છે.

મહા. મીમાચાર્ય—તમારી પક્ષના પ્રમાણ કેટલાં  
 માને છે ?

પ્રો. જીનસીવાલા—પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન.

શ્રી સ્વામિજી—એ પણ સર્વાંશે માનોછો શું?

એ સર્વાંશે માનવામાં પ્રો. છનસીવાલાને વિચાર પડ્યો.

આ પછી થોડી વાતચિત થયા બાદ છેવટે સ્વામિજીએ આનંદગલ કાશીનાથ ત્રિગલ તેલંગને મધ્યસ્થ તરીકે પુછ્યું કે કહો ભાઈ, આ વાદમાં તમે યથાર્થ શું સમજ્યા? આનં. કાશીનાથ તેલંગે આ વાદના ઉપસંહારમાં એમ કહ્યું કે ‘સ્વામિજીનું કહેવું પ્રમાણ છે. છનસીવાળો કહે છે કે હું પ્રમાણ માનતો નથી એ એનું કહેવું શાસ્ત્રીયવાદ પદ્ધતિને અનુસરીને નથી.’ આ પછી સભા વિસર્જન થઈ.

આ ઠેકાણે જણાવવું જોઈએ ઉપસી ચંચાં થયા પછી પ્રો. છનસીવાલાની શ્રદ્ધા સ્વામિજીના શરીર ઉપર એટલી બધી થઈ હતી કે તેમને શરૂ તરીકે લેખવા લાગ્યા. મહાત્માના સમાગમનું કૃપા નકાસું જતું નથી તેનું આ એક નિદર્શન છે.

સ્વામિજીએ ‘તારાશ્વધાટી’, ‘ચાટુ દરક’, ‘તારાશ્વધાટી’ તથા છુટક છુટક વિવિધ સ્તોત્રો મનોહર રીતે લખ્યાં છે. કેટલાંક સ્તોત્રો સ્તોત્રરત્નાકરમાં દાખલ થયલાં જોવામાં આવે છે. ‘તારાશ્વધાટી’ ચોતે મોટી અંબાજી દર્શન અર્થે ગયલા ત્યાંના ડુંગર ઉપરથી ઉતરતાં ઉતરતાં રચી છે. એમાં ભક્તિરસ ઉભરાર્થ લખ્ય છે. તથા શબ્દની ઝંઝમક તથા પ્રાસાનુક્રમ છંદને હીપાવે છે.

આ પ્રમાણે સ્વામિશ્રી કૃત્યનંદજીના છવનની તથા તેમના લેખોની રૂપરેખા છે. લેખ થોડી સહેલી, પરિમિત અને લલિત છે. ગંભીર લેખ પણ મુગમતા થી હંપવાની એમની શક્તિ હતી. આશ્વર્ય કિંચ લખતા અને કોઈને સાધારણ કાગળ લખતા હોય એવી રીતે એકી કલમે વગર છેડા છેડે લખતા. થોડા એકબાં ઘણો અર્થ સમાવવાની કળા એમની આસ હતી. એમનાં સઘળાં પ્રસિધ્ધ અપ્રસિધ્ધ લખાણ સંપ્રદિત કરી એક પુસ્તકના આકારમાં છાપી પ્રગટ કરવાની માણી જરૂર છે કે તેથી ધણાના વાંચવામાં તે આવે

ને શાસ્ત્રના કેટલાક અંધારા રસ્તામાં હોમીયાની ગરજ સારે. કેમકે એ મહાત્મા કંઈ સાધારણ બળિ ન હતી. એમની રિયતિ અને નિપુણતાને ગૃંજેરી તથા કરવીર સંસ્થાનોના જગદ્ગુરુઓએ, તેમજ નામાંકિત પંડિતોએ એકે અવારને વખાણી છે. વિદ્યારણ, મધુ, સૂદન આદિ સમર્થ વિદ્વાનોની હારના એ હતા એવા જ મહાત્માઓએ ભારતની ભારતીને પોષી છે. ભારતીનું પોષણ એજ ખરૂં ભારત છવન છે. એવાજ પુરૂષો હજારો તારાગણમાં ચંદ્રની પેઠેમ પ્રકાશે છે. એવાજ પુરૂષો છવીને મરતા નથી ને મરીને ફરી જીવતા નથી. એવાજ પુરૂષો ચોતાના સંચારથી ભૂમિને પુનિત કરે છે. એવાજ પુરૂષોની આંખમાં, મોંમાં ને હાથમાં મોક્ષ લક્ષ્મી નાચે છે. એવાજ પુરૂષો જે વસ્તુને ઘીના ‘છે’ કરીને કહે છે તેને ચોતે ‘હું’ કરીને અનુભવે છે. એવાજ મહાત્માઓ શરદશ્વત્તા એધની પેઠેમ આધિકારીના હૃદયમાં સુકિતકણ નાખી તિરોહિત થાય છે તથા જગતનું મંગળ કરી તેને ઉન્નત દશાએ પહોંચાડે છે. ભારત ભૂમિ આત્મા નરરતને પ્રસુત કરતી રહે, ઇતિ શિવમ.

દવે હરિકૃષ્ણ લાલચંકર.

નૃપ્પાનો નાચ.

ધનાશી.

નૃપ્પા દુર કરે જગતનું મમતા તિગીર હરે,  
ધર્મ પુરંધર બની નિરંતર હરી હરી રતન કરે-જ.  
ભાગ્યધિ તરવા સુકૃત કરવા દેવલી ભક્તિ કરે-જ.  
સીસુત સુહૃદ દુઃખદત્ત સમજી આશા ઉર ન ધરે-જ.  
મિથ્યાવાદ વિવાદ ત્યજીને નિર્ભય થઈ વિચરે-જ.  
જન્મ મરણોના ભવ ભય મોટો સમજી પ્રભુને સમરે-જ.  
મિથ્યા ગાયા મોહની કાંસી પારિત્યુ ગરહ હરે-જ.  
પીતાંગર પ્રભુ ગરજી કમલમાં નિશાદિન ધ્યાન ધરે-જ.

જોડી પીતાંપર નરગી મદન

દરેક અંકમાં ૧૦૦ પ્રશ્ન !

**ભા** રત જીવન માસિક પત્રના જાનેવારીનો

આસિ અંક ગુજરાતી પ્રલમાં માન પામ્યો છે. વખણાયો છે. જુદા જુદા અંકરથી તરફથી અને જુદા જુદા વર્તમાન પત્રો તરફથી ઉંચા અભિપ્રાયો મળેલા હોવાથી અમારો ઉત્સાહમાં વધારો થયો છે. એ અંકના મૂલ્યો અને છબીઓ વાંચક પાને પસંદ અપાયાં છે. એટલું જ નહિ પણ કેટલાક આદક બહુજો તરફથી તેની સારી કદર થઇ છે. હજુ પણ અમારી મહેતતને બદલો નહિજો તેટલાં આદકનો વધારો થઇને મળ્યો નથી. આવા ખાસ અંકો પારસી પત્રકારો તરફથી પ્રેક્ષક ચતાજ તેની કમતો ઝોપીઓ લેવાઇ જાય છે. પારસી જાતિને પોતાની જાતિ તરફ અભિમાન હોવાથી અને “ઉત્તેજન આપવું” એ પોતાની દરજ સંમજતા હોવાથી દરેક પારસી પત્રકારી સંખ્યામાં પ્રેક્ષક આવે છે. ગુજરાતી ભાષા જાણનાર એક દરેકની વસ્તી હોવા છતાં ગુજરાતી સાહિત્યને તેઓ તરફ “ઉત્તેજન નથી, પારસી જાતિ થોડી સંખ્યામાં હોવા છતાં તેઓને વાંચનના જાદુ શોખ છે. ગુજરાતી ભાષાની મોટી એકલ પત્ર દશ જણા વાંચતો નથી. પણ દરેક મહત્ત્વ ખરીદી ઉત્તેજન આપે છે. અમારા ગુજરાતી આદરજો પાંચાન છે, વિદ્વાન છે, વિદ્યા વિધારી છે, છતાં પણ ગુજરાતી ભાષાને ઉત્તેજન નહિ. આપવાનું કંઈક તેમને માથે થોડેવું છે. ન્યારે એ કંઈક થાવાસે તરફ ગુજરાત રિસતી, ગુજરાતના સાહિત્યની અને ગુજરાતના જીવન ઉપજાની ઉત્તેજ થશે.

ગુજરાતી ભાષાને જોઈએ તેવું ઉત્તેજન નથી થતું પણ જે કંઈક ઉત્તેજન મળે છે તે ઉપરથી જણાય છે. ગુજરાતી ભાષાજોને વાંચનના તો શોખ છે, તેઓને સાર વસ્તુની કદર છે. ભારતી જીવનને અમે હજુ પણ ઉંચે પ્રધારવું બનાવવાના ચલો કરીએ છીએ.

અમે અમારા વાંચક વર્ગ પાસે આજે એક પ્રાર્થન કરીએ છીએ. એ પ્રાર્થનાના તેઓ સ્વીકાર કરશે એવ અમારી ખાતી છે. આજના અંક સાથે દરેક આદક ને પાંચ પાંચ આદક કાંઈ મોટાલવામાં આવે છે. દરેક આદક અધુ પોતાના મિત્ર મળાને લેતાંમદ કરી પાંચ પાંચ આદક કરી મોકલવા કૃપા કરશે તે ભારત જીવન એક એ મહિનામાં દરેક મહિને ૧૦૦ પાં નાવું પ્રેક્ષક કરવામાં આવશે. અમારા દરેક જુએજીક મિત્ર અને આદક બહુજો એ કામ સહેલાઈથી કરી શકે તે છે. તેઓ સદજ ભતાંમણ કરશે તો તેઓના મિત્ર “ભારત જીવન” ને બહુ ઉત્તેજ સુચિત્ર માસિક પત્રના આદક થયા વિના મહેશે નહીં. જે ગુજરાતી ભાષાજો દ વર્ષ એકઠો રૂપિયાનો પરદેસી માલ ખરીદી આપ્યા મહેશ માંથી કરોડો રૂપિયા પરદેશ મોકલે છે. તે મહેશો ભારત જીવનને મારે પ્રકત મહિને માર આપના જ્યોત્સવોને આપનાકાર કરશે નહિ. અર્થાત તરફ દફાડે તજુ રૂપિયા ખરેખરી ૪૦૦ — ૫૦૦ પાનાનું (કમજાતી રીત પ્રમાણે) માસિક પત્ર ૧૦૦—૧૫૦ છબીઓ ઉપરાંત ૨૫૦ પાનાનું જોડિતદાસિ નવજ કયાનું પુસ્તક ભેટ મેળવી ગુજરાતી સાહિત્ય ઉત્તેજન આપવામાં તેઓ પાછા પ્રકો નહીં. તેમ થવાથે અમે પણ અમારી દરજ અનવામાં પાછા પડીકું નહીં. દરેક આદકો તરફથી પાંચ પાંચ આદકો થઇ આપત તરતજ ભારત જીવનના કદમાં વધારો કરી દરે અંક ૧૦૦ પાનાનો બહાર પાડીશું. એટલે ખાર મહિ તેઓને ૧૨૦૦ પાનાનો મહેશ મળે; ભેટનું પુસ્તક અનેક લેખો અને અનેક છબીઓ મળશે. કદની સાથે

માનતો હતો કે જે કે ઘરમાં નાના અથવા મોટાનો લેદ હોય છે કિંતુ બહાર જે માણસના સમાગમમાં આવવાનું હોય છે ત્યાં તેવો લેદ રહી શકતો નથી. સોળ અથવા વીસ વર્ષ બાદ પિતાએ પણ ભાઈ તરીકે વર્તવું નેપથ્યે, એ વિચારને તે સર્વથા વ્યાજબી માનતો.

આવી રીતે કપડાંની ખરીદીની વાત શાંત પડી ન હતી એટલામાં તે પોતાના એક મિત્રની સાથે સુસાદ્રીમાં ગયો. આ સુસાદ્રીમાં જે ખર્ચ થયું તેમાં નરહરને તેના મિત્ર તરફથી વિશ્વાસઘાત થયો અને તેથી તે પચાસેક રૂપીયામાં સંઘવાયો. સુસાદ્રીમાંથી પાછો આવ્યો કે તરતજ નરહર ગરમીની ચેપી માંદગીના ભોગ થઈ પડ્યો. આવી માંદગી સ્વતઃજ તે ઉપન કરે છે એમ કહીને નાહુક ઘરના માણસો તરફથી તેને કપડો આપવામાં આવતો અને તેથી તેણે પોતાના વડીલને આ વિષે વાત ન કરતાં એક સાસ ડાકટ રની દવા કાપી અને તેનું ઝીલ ચુકવવાને એક મિત્ર પાસેથી પંદર રૂપીયા ઉછીના લીધા. આ ઉપરાંત હોટેલો ઇત્યાદિના જે બીલો ચૂકવવાં હતાં તે સહીત રૂપીયા સવાસો લગભગના દેવામાં નરહર સપડાયો. પોતાના આ દેવાનો નહિ જેવો ભાગજ તે વાળી આપી શકે એટલામાં પોતાના એક સ્નેહીને ભાઈ જેમાન તરીકે આવ્યો અને તેણે પણ છોકરૂંમતમાં અને જુદું બોલી બોલીને રૂપીયા પંદરેકના ખાડામાં તેને ઉતાર્યો. નરહરને આ રૂપીયા તેના સ્નેહી તરફથી પણ મળ્યા નહીં, અને જુનું ગયું અને નવું થયું તે મુજબ નરહરને પાછું પુરેપુરા સવાસો રૂપીયાનું દેવું થયું.

મકરણ ૨ જુનું.

નરહરનું લગન.

સુસાદ્રી

રાત્રી

સુસાદ્રી

હીંદુ રીતરીવાજ મુજબ

ધાકાનતનું કુટુંબ તેમની જ્ઞાતિમાં અગ્રણી ગણાતું હતું અને તેથી હાલના હીંદુ રીતરીવાજ મુજબ શાધાકાનતનાં બાળકોનો વિ-

વાહ સંબંધ જલ્દીથી થાય એ સર્વથા સંભવિત હતું. શાધાકાનતના મોટા પુત્ર સત્જન પરણેલો હતો અને તેને બે બાલિકાઓ હતી. બંને બાલિકા નિર્દોષ રીતે રમતીઆળ હતી અને સત્જનની પાત્ર પણ ઘણી સુશીલ હતી. પોતાનું ઘર તે સારી રીતે સમજતી હતી અને આખું ઘર સલાહસંપન્ન અને શાંતિથી ચલાવતી. ઘરમાં સાસુ નહીં હોવાથી વડીલ કોઈ નહોતું અને સ્ત્રી મંડળમાં માત્ર તે એકલીજ હતી. તે ઘરમાં સઘળાનું મન સાચવવાને પોતાથી બનતું કરતી અને તેમ છતાં પોતાને કોઈ દુઃખ ખમવું પડે તો તે પણ તે શાંતિથી સહન કરતી. સસરા તરફથી પણ કોઈ કોઈ વેળા દુઃખદ વર્તન ચલાવવામાં આવે તો તે એક નિર્દોષ ગાયની માફક તે સહન કરતી. પોતાના દીઅર નરહરને પોતાના પુત્રવત માનતી—પાલતી અને પોતાને ભાઈ નહીં હોવાથી ભાઈ તરીકેજ બોલાવતી ચલાવતી. “તમારી માતાનું સુખ તો મ્હારાથી નજ આપી શકાય તો, ભાઈ!” એમ તે નરહરને વારંવાર કહેતી અને નરહર પણ તેની સાથે નિષ્કપટતાથી પુનઃ રીતે વર્તતો. નરહર તરફથી તેમ છતાં કોઈ કોઈ વાર છોકરવાદપણું બતાવવામાં આવતું પરંતુ તે વિષે તેની બાણી “હાય; બાળક છે” એવી નિર્દોષ અને માર્મિક શીખામણ આપી સંતોષ પકડતી. નરહરનું લગન કરાવવાની પોતાની દેરાણીને પેઢરાણી બોદાડી દેવવાની તે લાગણી ધરાવતી; અને નરહરની તેવી મશકરી પણ તે વારંવાર કરતી. નરહર પણ કંઈ શરસો કીધા વિના હાસ્યથી તેને આવકાર આપતો અને નમનતાથી કહેતો કે “ભાણી! માફ કરો; મ્હારે લગન નથી કરવું—મ્હાણું હવે લગનમાં ચિત નથી.” નરહરનું આ વાક્ય સાંભળી તેણી ઉડાવતી અને “ભાઈ! કાલા સુકી હો; પરણવું કેને ન ગમે! ? પરણવાની ઇચ્છા તો ગળામુખી અને વળી માન ખાતાં છે!!” આવાં વચનો પછી નરહર સોગ પણ ખાતો, અને પોતાની બાણીને વિશ્વાસમાં લેવા મથત કરતો.

નરહરને માટે હવે બહુ ભાગાંચો આવવા લા-  
ગ્યાં;—સાતિના ઉંચા કુટુંબની કન્યાઓ. માટે ભાગાં  
આવવા લાગ્યાં પણ તે વેળાએ હવે બલિદાન દેવાશે  
એમ પોતાને લાગવાથી નરહરે પોતાના સુરખીઓને  
પોતાની લાલી પાસે સ્પષ્ટ કહેવાથી દીધું કે “ઘડારાં  
લગ્નની વાત જુદા વિના કોઇએ કરવી નહીં.”  
આમ કરવાનું કારણ પણ નરહરનું વ્યાજબી હતું. એ  
પ્રેમની પ્રતિભા હતો; તે સામાન્ય રીતે સ્ત્રી જતીને  
માટે સારી લાગણી ધરાવતો અને દયા ખાતો. તેના પિ-  
તાએ તેની બાલ્યવયમાં એક નિર્દોષ બાળા સાથે તેનું  
વિવાહબંધન કરીધું હતું. કેટલીક શારિરિક દોષોને  
લીધે નરહરના પિતા સંધાકાને આ સંબંધ છોડી  
દેવાથી જ્ઞાતિમાં ઝગડો પેદા હતો. કલુઓ અદાલતના  
ખારંજે ચઢ્યો, અને નીચલી અદાલતને ચુકાદો  
કન્યાના કુટુંબની તરફેણમાં આવતાં વડી અદા-  
લતમાં હેરાન થવાની પહીંકથી માત્ર ચાર કલાક-  
માંજ કન્યાનાં લગ્ન ખીલ સાથે કરાવવામાં  
આવ્યાં, જેથી સંયોગે તે બાલિકા માત્ર ચાર જ  
માસમાં વિધવા થઈ. બાલિકાએ પોતાના પતિનો  
ઝોરીમાં હસ્તસ્પર્શ કીધો, તે સિવાય અન્ય કોઇ  
પ્રધર્મનું સુખ નહીં ભોગવેલું અને સમસ્ત જ્ઞાતિમાં  
લોકો “નરહર સાથે વિવાહ થયો હતો તે” એમ  
કહી તે બિચારી બાળાને ટોકવા લાગ્યા. નરહરને  
આ દુઃખ અસહ્ય થઈ પડ્યું. નરહર હવે સમજણી  
થયેલા દેવાથી તેમજ સ્ત્રીઓ તરફ સન્માનની લા-  
ગણીથી ભરેલ તેમની દુઃખી જીંદગી અને તેમને  
માટેનાં પાપીષ્ઠ સંસારી બંધનોની દુઃસહનતા તે  
સમજતો લોકોથી તેને માટે તેને બહુ લાગતું.  
લગભગ આજ બાબત પાછળ નરહરે પોતાનું સ-  
ંબંધ મંજૂર જોઈ દીધું હતું તથા તેનું જીવન  
કેમ સુધરી શકે એજ તેની હૃદયચર્ચાના વિષય થઈ  
પડ્યો હતો. નરહરને આ ચિંતા એટલી તો ગં-  
ભીર થતી કે, તે પોતાના દેવા કરતાં પણ તેને  
અગ્રસ્થાન આપતો અને તે જ કારણે એક જુના  
બીચારના માણસની માફક “ઘડારા નસીબમાં સુખ  
ભોગવવાનું હોત તો આ સુખ બનત જ કેમ?”

એવા હલકી પકિતના વિચારને પોતાના અંતઃકરણમાં  
સ્થાન આપતો, અને પોતાના જીવન માટે તદ્દન  
નિરાશ થતો. તે પોતાના અંતઃકરણની પુરેપુરી  
વાત કોઇને કહેતો નહીં; પણ ધીમે ધીમે તે  
વાત સઘળાની સમજમાં આવી. ઘરમાં સઘળા તેના  
આ વિચારને હસતા અથવા તો બેવશીરૂપે  
માનતા, પરંતુ તેથી તેના વિચારમાં કશોય  
ફેરફાર થયો નહીં. અંતે તે નિર્દોષ બાળાની પોતા-  
ની લાગણીઓ મજબૂત તેણે પ્રયત્ન કરીયા અને  
તેના પરિણામમાં પણ તેને નિરાશા જણાઈ. તે બાળા  
પોતાના જીવન સુધાર માટે જુના વિચારમાંથી છુટી થઈ  
કાંઈ કરવાજ નહોતી ચાહતી. તેનામાં તેવા સાહસની  
હીમત જ નહોતી અને ખરું કહીએ તો એક વેધ-  
વ્યમાં સળકતી બાળાનું જીવન સુધરી શકે એવો  
ખ્યાલજ તેને નહોતો અને કોઇ તેવો ખ્યાલ તેને  
આપે તો માનવા માત્ર માટે, પણ તે તર્કયાર નહોતી.  
આથી પણ એકદમ નરહરના અંતઃકરણમાંથી લાગણી  
દુર થઈ નહીં અને કેટલીક વાર તો તે બાલિકાની  
સુખોર્ષ માટે તેને વધુ લાગી આવતું. આવી અર્થદેખ  
સ્થિતિમાં નરહરની, બાળાં સ્વયંચોગની કેંદાળાલરી  
માંદગી ભોગવી સ્વર્ગવાસી થઈ. મળું સમયે બિચાર  
નરહરનો અને તે માતૃવત ભાણીનો સંમિશ્રણ પણ  
થયો નહીં. ઇશ્વરી લીલા અકળ છે.

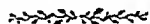
\* \* \*

સમજન હવે ફરી લગ્ન કરવાની તર્ક  
રહ્યો છે, અને સમજનની માતા વિનાની થયલી બંને  
પુત્રીઓનું પાલન કરવાને પોતે બંધાયેલા છે એમ  
નરહર માને છે. હવે નરહરને પણ લગ્ન કરવાની  
આવશ્યકતાને ખ્યાલ આવ્યો, જેનેમ છતાં ગમે તેવાં  
લગ્નમાં જોડાવાનો તો હજી પણ ખ્યાલ નહોતો અને  
છેવટ સુધી તે પોતાના તે વિચારમાં મકકમ રહ્યો  
હતો. સમજનની પત્નીને ગુજરી ગયાંને માત્ર વરસ  
દહાડો પણ નહોતો થયો તેટલામાં નરહરના પિતા  
સંધાકાન પણ અચાનક સ્વર્ગવાસી થયા. હવે સર્વ  
વ્યવહાર સમજન અને નરહરને માથે આવી પડ્યો.  
સમજન માનતો કે નરહર બાલકપુદ્ધ છે અને તેથી

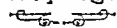
તે નરહરની ટેવો અને વિચારો પોતાને માટે એક આપદા સમાન માનવા લાગ્યો. સંજ્ઞન પોતાને માટે ઘણી લાગણી ધરાવે છે અને તે નિખાલસ અંતઃકરણનો ભાઈ છે એમ નરહર પોતાના મનમાં સમજતો હોવા છતાં નરહરના સ્વભાવિક રીતે બંધાયેલા ફરામહી અને મ્હીડીઆ સ્વભાવને અને કોઈ કોઈ વેળાના નિખાલસ પરંતુ આપખુદ વિચારો અને ઠરાવોને તે આધિન થઈ શકતો નહીં અને આથી કંટાળીને સંબંધમાં વિશ્લેષ ના થાય તેવા ખ્યાલથી જુદા થવાનો તર્ક કરતો હતો. આવા સમયમાં સંજ્ઞનની નાની પુત્રીનો વિવાહ સંબંધ એક લાયક કુટુંબમાં થયો અને તેનો (સંજ્ઞનનો) વિવાહ સંબંધ પણ થયો. લગ્ન પણ થયું. નરહરને માટે પણ નરહર પસંદ કરતો હતો અને પોતે ચાહતો હતો તેવી એક કન્યાનું માથું આપ્યું. આ સાથે તેને ગાંઠે જીભ પણ મારાં હતાં. નરહરની પસંદગીને માટે નરહરને પુછવામાં આવતાં કાંઈ પણ વિચાર કરવા વિના પોતાના પુર્વજાત વિચારને અનુસરીને તેણે પોતાને પસંદ આવતા સામાન્ય સ્થિતિના કુટુંબની કન્યાનો દિવકાર કરવા જણાવ્યું. તેજ પ્રમાણે કબુલ રાખવામાં આવ્યું અને નરહર વિવાહથી સંબંધિત થયો. તેના જુના ખ્યાલો રદ થયા અને છેલ્લા વિચારોનો અમલ થયો. નરહર હવે પોતાના જીવન માટે નવી નવી આશા બાંધવા લાગ્યો ! એ આશાઓમાંની કેટલી આશાઓ સફળ થશે તે તો પરમાત્માજ બલે પરંતુ નરહર આશાના વેગને અટકાવી પણ ના શક્યો. નરહરના અંતઃકરણમાં હવે અગ્રસ્થાન આશાને મળ્યું. તેને અત્યારથીજ પોતાની પત્નિ માટે માનની લાગણી પેદા થઈ અને તે પોતાની ભવિષ્યની પત્નિ વિષેની વાતોં ઘણા આનંદ સાથે સાંભળતો અને તેમાં પ્રેમથી અને અંતઃકરણની લાગણી સાથે ભાગ લેતો; પરંતુ પ્રિય વાંચક વૃંદ ! તેમ છતાં એવો ખ્યાલ કંદાપિ ના કરતા કે નરહર હવે પોતાના નામ નીચે અધમ વિચારોનો ભોગ થયેલી નિર્દોષ બાળાને ભુલી ગયો હતો. તેમ નો બનતુંજ નહિ. તે વારંવાર તેના જીવન માટે ાગણી કરતો અને છીંદુ સંસારનો બંધારણ ઉપર આસ નાંખતો. -ધિકાર અને ક્રીટકાર કરતો. નરહર

પોતાની નવી પત્નિના સમાગમમાં અગાઉથી આવી પોતાના વિચારને અનુકુળ થવા સાડું-પોતાના વિચારો તેને પ્રથમથી ખ્યાલ આપવાને બનતું કરતો; જુના બંધારણને લીધે તેને આ બાળતમાં ભારે વેડવું પડતું અને કેટલીક વેળા તો તેની નીંદા પણ થતી; નરહર જુના અને નવા વિચારના આ ઝગડાથી સારી રીતે માહેતગાર હતો અને સાડું અથવા માહું કોઈ પણ ક્ષણ-પરિણામ પોતાનેજ લોગવવાનું-મહિવાનું છે એ ખ્યાલ તે વારંવાર મજબુતાઈથી અંતઃકરણમાં રાખતો અને તેથી તે હોકોના અથવા મુરખીઓના વિચારો ઉપર વધુ ધ્યાન નહીં આપતો. નરહરની નવી ભાણી આ સંબંધી તેની બહુ મરાકરી કરતી ! નરહર પાસે તેની પત્નિનું નામ ઉચ્ચારવામાં વારંવાર આવતું પણ તે તેથી કોઈ રીતે મ્હીડવાતો નહિ અને આનંદમાં નતો. તે એમ પણ કહેતો કે, એ સંબંધ ઘણો પવિત્ર પ્રબળ અને મહદ જીવનનો પ્રકાશક છે; તે માટે શરમાવાની કશીય જરૂર નથી.

ગમે તેમ પણ આજે નરહરના વિવાહ સંબંધને બે વર્ષ વીતી ગયાં છે. લગ્ન પણ થઈ ગયું છે. નરહર તેની પત્નિ સાથે પોતાના મોટા ભાઈ સંજ્ઞનથી જુદો રહે છે. પોતાની પહેલી ભાણીની પુત્રીઓ તરફ પોતાની પુત્રીવત લાગણીથી વસ્તે છે. કેટલોક અંશે તે સાદૃશ્યમય જીવન વ્યતીત કરે છે. ભવો !



પ્રકરણ ત્રીજું.



મુખ અને દુઃખ

સુખસુખ

સુખસુખ રાધાકાન્તને તેના પિતા તરફથી વારસામાં સુખસુખ મળ્યું નહોતું. રાધાકાન્તની માતા પણ તેને જન્મ આપી પાંચ સાત દિવસમાં સ્વર્ગ-વાસિની થવાથી તે મોસાળમાં ઉછરી મોટો થયો હતો; અને આરમાયા સંસારને લીધે રાધાકાન્તને વારસામાં કાંઈ મળ્યું નહોતું. રાધાકાન્તની વૃત્તિ મુળથી જ પર્ણસા તરફ નહોતી અને તેની પત્નિ

પણ તેની તે વૃત્તિની અનુરાગિની હતી. તેનો આહ પછસા અથવા ખીજ કોઈ સંસારની માયાવી ચીજ તરફ નહોતો. તે તો સંસારનું સર્વસ્વ પોતાને માટે માત્ર રાધાકાન્તમાંજ નિહાળતી. આ ઉલ્લસ પતિ— પતિની વૃત્તિ નરહરમાં ગરાગર ઉતરી હતી. તેની પણ પોતાને ભાગે આવતો પિતાનો વારસો નહીં હોવાની જ ઈચ્છા હતી. રાધાકાન્તની પાસે કાંઈ બહુ મીઠકત નહોતી; કેમકે અગાઉ આપણે જણાવી ગયા છીએ તે કારખાનામાં તેને ખોટ જતી હતી અને ઘરના મંદવાડ અને ખીજાં અર્થો અતિશય હોવાથી તેમજ થોડા સમય ઉપરજ પાંચસો રૂપીઆની જમીન ખરીદેલી હોવાથી તે દેવું જ લોગવતો હતો. રાધાકાન્ત મર્ણુ સમયે પંદરસો-સતરસો રૂપીઆનું દેવું છોડી ગયો હતો. આમ રાધાકાન્તને ચેકડમાં બે કે દેવું હતું; તેમ છતાં તેની મીઠકત ઘર અને ઘરવખરી તથા ઘરેણું આદિ થઈને પાંચેક હજારના આશરની હતી; એટલે કે તેની પાસે ત્રણ હજાર લગભગની કુલે-ખર્ચે ભેતાં તો મીઠકતજ હતી; પરંતુ તેના મરણ બાદ સજ્જનનું ખીજ વારનું અને નરહરનું પહેલી વારનું લગ્ન થયું. તેમાં પટ્ટાં વીગેરેમાં ખર્ચ થતાં હવે રાધાકાન્તના કુટુંબની નાણાં સંખ્યા સ્થિતિ ઘણી વિચિત્ર થઈ પડી. દેવું તેટલીજ મીઠકત હતી એટલે વસ્તુતઃ મીઠકત જેવું કાંઈ રહ્યું જ નહીં.

સજ્જનની વૃત્તિ જ્ઞાતિ, સન્માન અને જ્ઞાતિમાં આખરૂવાન રહેવા તરફ કાંઈક હતી; નરહરમાં તે વૃત્તિનો સર્વદા અભાવજ હતો. તે ઘણાજ છુટા વિચારનો હતો. તે ધર્મ અને જ્ઞાતિના સંબંધમાં કોઈ પણ પ્રકારનું બંધન હોવું ના ભેઈએ એમ માનનારો હતો. સજ્જન આથી આ રકમ ધીમે ધીમે ભરપાઈ કરતો અને વ્યાજ ભર્યો જતો; નરહરને આ વાત પસંદ નહોતી આવતી. આવી રીતે વ્યાજ ભરતાં એક-દરે લેણેદારના ધરમાં લગભગ દોઢી રકમ જશે એવી તેની ગણતરી હતી, અને તેમ છતાં પણ મનમાં તે માટે સદાય ઉદ્વેગ રહે. નરહરનો વિચાર-સર્વ મીઠકત વેચી નાંખીને અથવા તો બને તો તે મીઠકત લેણેદારને સોંપીને

દેવાની ચિંતામાંથી મુક્ત થવાનો હતો. નરહરના આ વિચાર સાથે સજ્જન કોઈ રીતે મળતો થાય તેમ નહોતો; અને નરહરનો કોઈ પણ રીતે કલેષ કરવા નો મનોભાવ માત્ર ન હોવાથી તે વ્યાજ-ભરવામાં સજ્જન સાથે શામેલ રહેતો. પરંતુ આવી સ્થિતી વચ્ચે તેને પોતાની ખર્ચાણુ છાંદગી સંકેચવાની ફરજ પડતી. તે કોઈ રીતે તેમાંથી કાંઈ સંકેચ કરી શકે તેમ નહોતું અને તેથી તેને મુઝાવું ઘણું પડતું. વળી તેને વચમાં એક નોકરીમાં સ્વતંત્ર સ્વભાવને લીધે કેટલુંક સહન કરવું પડ્યું અને તેથી તેમાં તથા બે માસ નોકરી વિના બેસી રહેવું પડ્યું તથા એક મિત્ર સાથે સ્વાયંપરાયણતાના કારણે કલહ થતાં નાણાંનો થોડોકો લોગ આપવો પડવાથી તેને હાલમાં રૂપીઆ દોઢસો લગભગનું ખાનગી દેવું પણ હતું. કિંતુ હાલમાંજ તેણે પોતાના લેણેદારોને પચીસ રૂપીઆની એક રકમ આપેલી હોવાથી અધુના તે સવાસો રૂપીઆનું દેવું લોગવતો. ઉમરની અવકૃપા કોણ બાણે દેવીય તેનાપર હશે કે તેના દેવાની રકમનો આંકડો સવાસો રૂપીયામાંથી ઓછો થતો નહીં. નરહરને તેના ઉપર જણાવેલા શેડ સાથેના મામલામાં તો ફોજદારી કોર્ટનું દ્વાર ભેડું પડે તેવો મામલો હતો. હાલમાં થતા પછસા ન્યાયના જમાનામાં અદાલતમાં શું મુકાદો આવે તે કહી શકાય નહીં. આવી રીતે નરહરને ઘરના દેવાની ચિંતા હતી. બાબીની બે પુત્રીઓ હવે ઉમર લાયક થતી જતી હોવાથી તેમનાં ખર્ચોની ચીંતા પણ થતી અને તેવા સમયમાં આવી સ્થિતિ અચિત ઘણી દુઃખદાયક હતી; નરહર ઘણું મુઝાવા લાગ્યો. "અરે પ્રભો! આ હીંદુ સંસારની કેવી દુઃખદાયક ઘટના! લોકોમાં અને જ્ઞાતિસમુદાયમાં ખોટી આખરૂ સાચવવાની વાંચનાના વેગને પરિણામે કેટલું સહન કરવું—કેટલું દુઃખી થવું. પિતાની મીઠકત દેવામાં આપી તે ચિંતામાંથી મુક્ત થવાય તો આપણી પોતાની સ્વકમાઈ વ્યાજ તરીકે ઘસડાઈ જતી તો બચી શકે! અને તેથી જીવન નચિંત તો થાય! આ તો તનતોડ મહેનત કર્યો બાદ પેદા થતો પેછસો માત્ર લેણેદારને માટેજ મેળવવામાં

આવતો હોય તેવું થાય છે. આવી હુસદ્ધિ સ્થિતી વચ્ચે છવન ગાળવું એ કરતાં તો મળું વધારે સાફ.” પોતાની અને સન્નજનની નવી પત્નીનાં પડલામાં દેશાયલી લગભગ અઢી હજાર રૂપીયાં જેટલી રકમ તેને બરાબર વારંવાર યાદ આવતી અને તે ઈસ સમાન નીવડતી. એ હિંદુ સંસારની પ્રતના તેને ત્રાસજનક દીસતી. કવિવર ભર્તૃહરિની ઉક્તિ તેને યાદ આવતી અને બોલતો “વરં વેદ્યા પાત્રિ ન પુનરપિ વનિતા કૃષ્ણવધુઃ (જિ કુલદિપક પત્રિ ન હોય તે પેદ્યા પત્રિ શું ખોટી)” એવા વાક્યોનો આધાર ઝડીને તે અનેક તર્ક બાંધતો અને પોતાની તથા સન્નજનની પત્નિ તરફ તેમની ખુદ્ધિ માટે કાણાની દૃષ્ટિથી જોતો. “એ આ ઉભય સ્ત્રીઓ પડલાની રકમ આપે તો દેવાને કેટલો ભાગ ચોષો થાય ?” નરહરને એવા વિચાર વારંવાર આવતો અને એક વેળાએ તેણે તે વાત પોતાની પત્નિ સન્નુષ ઉચ્ચારી, “ત્રિયે! તને આપણી સ્થિતી વીરે માહેતી તો હશેજ. આપણું કુટુંબી ઘર નાતિમાં સર્વથી અગ્રપદ ભોગવે છે એ પણ તને ખબર હશે. આપણે નાણાં સંબંધી પુષ્કળ સંકુચિત રિવાસી ભોગવવી પડે છે એ પણ તારી જાણ બાહેર તો નથીજ. આવી સ્થિતીમાં શું તું અમને સહાય ન કરે? તારા પડલાની રકમ હમને દેવાનું હુઃખ ઘટાડવાને આપે નહિ? તને તારા પડલાની રકમ કરતાં વધુ રકમનો વીંચો ઉતરાવી આપવામાં આવશે. એટલે કે જે કમલાચ સન્નેગોના આશ્રય માટે પડલાની પ્રયા ચાલે છે તેવું હુર્બાગ્ય પરમાત્મા તારાં ન કરે પરંતુ દેવ સંયોગ વચ્ચે તારા આશ્રાતું સાધન તો એ વીંચાની પોલીસી મારફતે ઉભુજ રહે છે. તને બ્યાજ પણ ત્યાંથી મળી શકશે અને તેથી તને કોષપણ રીતે નુકશાન નહીં થાય. જે તારાં પડલાની રકમ તેવી રીતે બીજા રૂપમાં તું અડણ કરે તો દેવામાંથી મુક્ત થતાં આપણી હાલગી કેટલી સુખી બને વાડ? ‘દેવું દઈ સમાન’ એવું આપણામાં સામાન્ય રીતે કહેવાય છે અને ‘આગથી ન બળે તે હુઃખથી બળે’ એ કહેવત છે તેનો ખ્યાલ કરે એ વાત ખરી છે કે, તું આ વિચાર અમલમાં મુકીશ

તો જુના વિચારના સાતિલાઓ તને બેવકુફ ગણશે. અને મને એક લોખી અને પરાવીલનાર ગણાશે, પણ આપણી હુસદ્ધિ સ્થિતિ મટાડવાને સાફ તેઓ કામમાં જરાય નહીં આવશે. લોકનિંદા ખાતરજ હુઃખમાં સંડવું એ તારા જેવી સમજુ રમણી ચોચ નહીં માનશે. જે તું આ બાળત સમજી શકે તો માત્ર ખીલની દરકાર કરવા ખાતરજ આપણે હુઃખી થવું ન પડે છે તે કેટલેક અંશે દુર થાય.”

નરહરે પોતાની પત્નિને આટલું લંબાણથી સમજાવ્યા છતાં તેને એ વાત ના ગમી અને નરહરને હુઃખમાં મળડવાતું કાયમ રહ્યું. નરહરને આ વાત કરવાતું અન્ય કોઈ તો સ્થાન પણ નહોતું. બીજા અનેક પ્રયત્નો કરતો પરંતુ સર્વમાં પતાયું દેખે ત્યાં બગાડનું નીવડતું. આવા વારંવારના બનાવોને લીધે અને છેવટે પોતાની પત્નિ તરફથી પણ નિરાશા બનવાને લીધે નરહર કેટલીક વેળાએ આત્મધાત મહા પાપ કરવાની લાગણી તરફ પણ દોરવાઈ જ પરંતુ “છવતો નર ભદ્રા પામશે” અને “લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે” એ એવાં બોધવચનોનું સ્મરણ કરીને તે શાંતી ધારતો, “અકળ કળા ઇશ્વરની તેમાં માનવનું શું વળશે” “જગપિતાએ જન્મ દીધો તો તેજ હુઃખ સહુ હર” “બાળપણમાં માતા મારી, બાળ અનેક ઉછેરે” “ધીર વીરને કસવા કાળે સુખ હુઃખ તે પ્રેર” એ કવિતા લલકારીને ગાતો.

પ્રકરણ ચોથું.  
આહુતી.

નરહરને પોતાની પત્નિ તરફથી પણ નિરાશા નહીં મળવાને લીધે તે શુભવાસ અને શામારણ સ્થિતિમાં રમતો પાત્ર બની ગયો. આજ તેની એ રિયતિના ત્રણ વર્ષ પૂરાં થી આવ્યાં છતાં અને હવે તે મુંડકેલીમાંથી કેટલે અંશે મુક્ત પણ થયો હતો. તે ઇશ્વર ઉપર અસધારણ શ્રદ્ધાગ્રાં દતો. તેને સંસાર ઉપર વિશ્વાસ



હતો. તેને પોતાની આ ખીલતી યુવાવસ્થા અગાઉ કેટલાક ખાસ ખાખોચીઆનાં લોગ થવું પડ્યું હતું. મિત્ર વર્ગ તરફથી પણ તેને વારંવાર સહન કરવું પડતું અને જાતિજનો તેના તરફ ધુણાની દ્રષ્ટિથી જુએ એ તો સર્વથા સ્વભાવિક જ હતું. તે કેટલીક વખત કંટાળતો અને શાંત થિતો કહેતો કે,

દુઃખદ સુખદ સૌ વાદળાં સંસારમાંહી લોગવા;  
સાધન કશું તેમાં નથી રે, સત્ય સુખને પામવા.

એ ઉક્તિદારા કેટલીક વેળાએ તે યોગાવસ્થામાં મગ્ન રહેવાનો નિશ્ચય કરતો, પરંતુ તેવો તેનો મક્કમ—દ્રઢ અંતિમ વિચાર નહોતો બનતો. તેનો કદીથી વધુ કંટાળો સંસારમાં એ થઈ પડ્યો કે, આ સંસારમાં ખરી સગી સ્ત્રી કહેવાય તેણે પણ મને મદદ ન કરી શુ? પોતે દુઃખદ ક્ષિતિમાંથી ચુકત થવા છતાં આ વિચારો તેના અંતઃકરણમાંથી કદાપિ દૂર થયા નહોતા, અને તેના પ્રતાપે તે લકિત વાદમાં—નિષ્કામવાદમાં વધારે લિન થતો ગયો. સંસારના મિત્રમંડળ અને આત્મવર્ગમાં તેને ભયંકરતા ઠીસવા લાગી અને ખચિતજ તેમ હતું. તેના મિત્રો હેને વારંવાર એવા ખરાબ રીતે દુસહ નીવડતા કે તે વિષે કશુંય વર્ણવવાની જરૂર નથી. તેની પાસે તરફથી પણ તેને મળેલો અનુભવ આપણે ગણી ચુક્યા છીએ અને તે સઘળામાંથી તે હવે લગભગ ચુકત થયો છે; તોપણ ઇશ્વરકળા અકળ છે અને કાલે સહવારે શું બનશે તેની કેઈને ખબર પડતી નથી.

નરહર, આપણે અગાઉ જાણી ગયા છીએ કે, સાહિત્યનો સારો અનુસંગી હતો અને તેને રાજદારી લેખો લખવાનો સારી ધૃષ્ટિ શોખ હતો. તે દિવાનાઓ અને ઝેરી ખ્યાલીઓ તરફ દેલસોઝી નહીં ધરાવતો, તેમ છતાં તે અંગ્રેજી અમલનાં દરેક કાર્યની તપાસ કાળી જાળુથીજ—વાંકી નજરે કરતો અને તેની આ ટેવને લીધે નરહરને ઘણું વધારે સહન કરવું પડ્યો એમ તેને તેના દેખીતા દુરમનો પણ અંતઃકરણના શુભેચ્છકો તરફથી વારંવાર ચેતવવામાં આવતું. નરહરના આ વિચારો લોકોમાં સન્માન પામતા અને તેના વખાણ પણ થતાં; અને તેથી તે આવા

લેખોના લખવાને શુભેચ્છકો તરફથી ગમે તેટલું કહેવામાં આવે પરંતુ તે પરત્વે ધ્યાનજ નહોતો આપતો. પોલીસ તે લેખો ફીતુરી અને રાજદ્રોહી ગણતી અને તેના મકાનની ડિટેક્ટીવ એટલે જુપી પોલીસના સિપાઈ એ વારંવાર સુલોકાત લેવા લાગ્યા. નરહરને તેના મિત્રો ખુબ પહીવરાવતા પરંતુ નરહર ઉપર તેની કશીય અસર ન થતી. નરહર એટલુંજ કહેતો કે “હું મહારી ફરજ બજાવું છું એ ખ્યાલ મહારામાંથી દૂર ન થાય ત્યાં સુધી કોઈ પણ પહીકથી કોઈ પણ કાર્ય છોડી દેવું, એ વિચાર મનુષ્યો માટે નિર્માણ નથી થયો.” નરહરના આ વાક્યનું ગૌરવ તપાસવાની આપણને કાંઈજ આવશ્યકતા નથી. પરંતુ તેના આ ખ્યાલનું પરિણામ શું આવ્યું તે જોવાનું જ આપણે છે. તેની એક કવિતા અસાધારણ ફીતુરી ભરી અને તે માટે તેના ઉપર મુકદ્દમા ચાલ્યો. તે નિર્દોષ ભરી જો કે છુટી ગયો તો પણ મોટી રકમનો તેને તેમાં ખર્ચ થયો.

નરહરની નિરાશાભરી જીંદગીની પુનઃ શરૂઆત થઈ. નરહર પોતાને હવે “દેવાદાર નરહર” કહેવા લાગ્યો, અને તે ખરુંજ હતું. પોતાના ભાઈની જે નિર્દોષ પુત્રીઓનું લગ્નખર્ચ પણ તેને કરવું પડ્યું અને એ રીતે નરહર પાછો ત્રણ ચાર હજારનો દેવાદાર થયો. નરહરની ચાહુ કમાણીમાં કશો વધારો અલપિ થયો નહોતો. હવે હેને ત્યાં લેહેજાદારો પણ વારંવાર આવતા અને તેમને સતોપવાનું કશુંય સાધન તેની પાસે નહોતું. તે વારંવાર લાચારી કરતો પણ કશુંય તેનું ન ચાલ્યું. દિવાની અદાલતમાં દાવાઓ મંડાયા અને હુકમનામાં થવા વખત આવ્યો. નરહર પ્રપંચી નહોતો અને તેથી તે પોતે લીધેલી રકમ સાડ કોઈ પ્રકારનો વાંધો કાઢે એ તો સંભવજ નહોતો. “શું કરવું?” અને “આખર કેમ સાંચવવી?” એજ એના ચિંતાતુર વિચારોની અગલ્યની જાણત હતી. તે માટે કોઈ ઉપાય તેને સુજતો નહીં. કેટલાકો તરફથી તેને નાદાર થવાને કહેવામાં આવતું; પરંતુ તે અને તેમ નહોતું. નરહર એક વીમાની પોલીસી

ઉત્તરાવી હતી તે તેની પતિનના નામની હતી એટલે તે પણ કોઈ લેણદાર કચુલ કરે તેમ નહોતું. તેની પતિન તેને મદદ કરવાનો ઉચો ખ્યાલ નહોતી ધરાવતી. આ મુશ્કેલીમાંથી નીકળવાને નરહરે સ્ટો કીધો તેમાં તેને તેની સ્થિતી અનુસાર મોટી ગંભીરતા તેવી રકમની ખોટ ગઈ અને "પડ્યા ઉપર પાટું" જેવી તેની દશા થઈ. શું કરવું તે વીચારમાં તે ગોધાં ખાવા વાગ્યો. આ સંટોરીઆ લેણદારો સટાનો દાવો આલી શકે નહીં એ સારી રીતે સમજતા હોવાથી તેઓએ પેકકા ધીરો તરીકેનું ખાતું પડાવી લીધું; અને ખાતું પડવાને થોડો સમય પણ જવા ન હતાં તરતજ દાવો માંડ્યો; વળી તે ભાગી જશે એમ જણાવી કાચી ટાંચ લઈ તેને પકડાવ્યો. નાગર જેવી ઉચી કોમનો ઉચા કુટુંબનો એક યુવક દિવાની અદાલતનો ફેદી થયો. આ દુનિયામાં વાસ્તવિક રીતે ભેતાં તેનું કોઈ જ નહોતું એટલે જનમીન ઉપર પણ કોઈએ ન છોડાવ્યો. તેની પતિન આ વેળાએ પિતૃમંદે હતી. તે કેદમાં પડ્યો તેમ છતાં અને તેની પતિન તરફથી તેને આટલી હેશનગતી થવા છતાં તે તેને માટે કોઈ પણ પ્રકારનો હલકો વિચાર ના ધરાવતો. તે સારી રીતે સમજતો કે હુદ્દા હીંદુ રીવાજો અને સંજોગોનું આ પરિણામ છે. પોતાના પતિની સાથે પોતાનું જીવન કેટલું સંકેતાયુ છે તેનો હીંદુ ઓચિંતે ખરો ખ્યાલ પણ નથી. નરહરની પતિન પણ તેઓમાંનીજ એક હતી અને તેની શુદ્ધિમતાનો વિશ્વાસ કરવાને કશુંય કરવામાં આવ્યું નહોતું. નરહર તે માટે હજી પણ ચોતાનજ દેખિત ગણતો, અને પશ્ચાતાપ કરતો. તે હજી પણ ઓમતી તરફ ફેલસોગીની લાગણી ધરાવતો અને કહેતો કે "હિંદુ સંસારમાં ઓચિંતે અજ્ઞાન રાખવાથી વાર-વાર ભૂતં પરિણામ આવે છે. પ્રભુ ! પણ મારે હવે શું કરવું ? અદાલતમાં હાજર થઈ દેવાદાર તરીકે પુરવાર થઈ હુદ્દા કરાવવા અને બીજી જાણથી લોકોની પાંચમાલી કરનારી આજરૂ પણ સાથવવી એ બે તો

કોઈપણ રીતે બને તેમ નથી." હવે નરહર જે પ્રકારનો દેવાદાર હતો તે રકમ તે કોઈ પણ રીતે આપી શકે તેના સંજોગો પણ નહોતાં હીસતા. એ સંજોગો વચ્ચે એકાએક ગભરામણમાં તેણે આ સરેરનો ત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. નરહરને કેદખાનામાં પુરાવાને એએક કલાક વીતી ગયા હતા. અત્યા લગભગ સાત વાગ્યા હતા. અમાવાસ્યાની ઘોર રાત્રીનો આજે દિવસ હતો. કેદખાનામાં આત્મઘાત કરવાનું કશુંય સીધું સાધન નથી મળતું અને તો નરહરે હવે કેવી રીતે આત્મઘાત કરવો તેનો વિચાર કરવા માંડ્યો, તે એક નિશ્ચયપર પણ આવ્યો. અઠેલીઓની છેડી હાજરી પુરાઈ જવા પાક લગભગ અગીઆર વાગતાના મુમારે નરહરે જીભ કચડી આત્મઘાત કીધો. હીંદુ સંસારનો જીવના વીચારો અજાણ્યોને લીધે તે આ અસાર સંસારમાંથી સીધા ગયો. તેની પતિન વીગેરે સંજોગોનો દાવા કરવા લાગ્યાં.

સુ પ્ર સુ પ્ર

ઉપસંહાર કાંઈ વિસ્તીર્ણ કરવાની અગત્ય નથી આ અને આવી બીજી અનેક રીતે દર વચ્ચે સેકે યુવકોનો વિના કારણે ભોગ ગણિતાન અપાય છે, સંસારજનમાં આદુતી દેવાય છે. સુધારાના અજીવના વિચારોમાં ગમે તેવો સરો હો, ભેમાંથી તે તે ઉત્તમ અથવા અધમ હો પરંતુ જીવના વિચારો ફરજવાત ભોગ થયું પડે છે અને નવા વિચારો તેવી ફરજ નથી પડતી એ તે બે વચ્ચેના તફાવ છે. નવા વિચારોની અધમતા વિષમ વિચારોમાં જણાય છે, ત્યારે જીવના વિચારોની અધમતા ફરજિયાત થઈ ગયતા જાણજોનાં ભેવામાં આવે છે.

વમનલાલ છોટાલાલ દેશા



स्वर्गस्थ नामदार शहानशाह सप्तम एडवर्ड.

# ભારત જીવન.

અપ્રતીતો જયતિ સંધનાનિ પ્રતિજન્યાન્યુત યા સજન્યા ॥

પૃ. ૭

મે ૧૯૨૦-૧૯૨૧

અંક ૫

સ્વર્ગસ્થ સપ્તમ એડવર્ડ.

શોકોદગાર.

ગાંધી કન્વાલી.

મહારા. શાહ.

ગાંધી.

ઉઠાવી ક'પતે હાથે કલમ ને દિલ-(નાં) બળે તો પશુ;  
દખાએલાં હાથે શબ્દ લખવા નાં મળે તો પશુ.  
લખ્યા ને શબ્દ કંઈ કંઈ મહે' કરી યુધ્ધો ગમી સાથે;  
મહે' ધોવાઈ ભતા હાથ આંસુ નાં-જળે' તો પશુ  
ન નીકળે હાથ આ મુખથી નીસાસા કે ઉસાસા પશુ;  
ઉપર દેખાય કંડુ અગ્નિ ધીએ છે તળે તો પશુ.  
અજળ એ અગ્નિ દીઠો મહે' પડે ભયમ પાણીત્યમ પ્રથતો;  
પુઝાવા અથુ છાંડું હું એ બમણો ભડભડે તો પશુ.  
કહે છે બંધ થઈ જીન્હા, છતાંએ કાનમાં મહારા;  
સુધારા-વકતુતાના આજ ભલકારા પડે તો પશુ.  
ભસાયા શબ્દ પશુ તેની છળી ને છે હૃદય ચીતરી;  
મળીને અથુ સાથે બાહર દૃષ્ટિએ ચડે તો પશુ.  
ઝૂંટાવી. હાંથથી લીધો પુઝાઈ તુજ બતાવાને;  
નજર મ્હામે ઉઠો હુમ શાહ નિપુટો નાં પડે તો પશુ.

શબ્દર.

કહે "રાજા મરણ પામ્યો, જીવો રાજ સદા હમખર";  
હમારૂં છત હો હમખર, હમારી આરા હો તમખર.

૨૮-૫-૧૯૧૦.

દિવાનો.

સકલ આ વીશ્વમાં આજે થટા હુમખની છવાઈ છે  
કુટીત આ કાળ કાતિલના. શીસાદે હિંદ કસાઈ છે  
હતાં મોજુદ હાથે શબ, અહીં શબઘરમાં ન્હાનાં  
મગર આ શબ ચુડીને, શુભાવી તુજ વડાઈ છે  
પ્રતાપી પુણ્ય તેજસ્વી. હુતો એ હિંદના હીરો  
બધી આંલમ મહી' જેની વીમળે કીર્તી ગવાઈ છે  
કીધાં કંઈ પુણ્યનાં કામો. લીધાં કંઈ દીનનો દાનો  
સુલેહ શાંતી વધારી વિશ્વમાં કીધી બલાઈ છે  
અમારા હિંદના માલેક, અમારા હિંદના સ્વામી  
જતાં આજે અમારે મન ઉઠાસીનતા. છવાઈ છે  
વીશ્વ સુખ સર્વને ત્યાગી અમારાં દુઃખને ભાગી  
સુધારા બક્ષીને સારા નવીન કીધી નવાઈ છે  
દાહરા.

ક્રાન્સ, કેસ, જાપાન ને જર્મન હિન્દુસ્તાન;  
રનેહ-દારીથી બાંધીયા, વાધુ' તુજ સન્માન.  
બતાં તું અવની થકી; અહો-હિન્દ આધાર,  
કોણ હિન્દમાં સ્થાપશે! વીમળ શાંતી વીસ્તાર!

સોરઠો.

હું જગ પાલણુકાર, કર જોડીને વીનલુ;  
દેને જગ કીસ્તાર, શાંતી એના આભને.

ચુલચુલ.

ગઝલ.

બરે સાંધે કદી ને. એક તો ત્યાં તેર તુટે છે;  
 દબાયે આશ અંકુર જ્યાં હળુ, કુટે ન કુટે છે.  
 હમારી આંધળાની આંખ ને આ વૃદ્ધના ટેકા;  
 કદી ને હોય થોડા તોય તે પણ આમ ખુટે છે.  
 હમારાપર રહમ થાતી ન મૃત્યુ એઇ આ શકતું;  
 મળ્યું થોડું ન થોડું ત્યાં અચાનક આમ ખુટે છે,  
 ગરીબોનાં ગરીબ તકદીર એ કહેવત નથી ભુલી;  
 હમારો પાસળાં મૃત્યુ સરે બહેર હોય છે.  
 સુધારા કંઇ મળ્યાને તેજ પણ દીકું હમે; ત્યાં તો-  
 પુકાર્યો પાપી આવીને દીવામાં તેલ ખુટે છે,

સોરઠો,

યાદ રહો દીલ માંદા, શાંતી મળે હમ શાહને;  
 શાહ તણા હે શાહ ? એજ હમારી વીનતી.



દિવાનો.

( રચનાર, વેદકવીશ્રી દુર્લભ શ્યામજી કુવ. )

સોરઠો.

આ તે શો ઉત્પાત ! શેહનશાહનું મરણ શું !  
 લખતાં એવી વાત, કર ક'પે ક'પે કદમ ! !  
 દેવ ! થયો કયમ કુર ? અયોગ્ય પગલું આ ભરી !  
 હયું પ્રજનનું નુર, આવો નીર્દય કયમ થયો ?  
 ભજવ્યો આ શું ભાવ. ગગન તણા કુમકેતુએ !  
 પડ્યો અચાનક ઘાવ, શા કારણથી કાળને ?  
 શુભ કલ્પના થાય, ખબર શોકની સાંભળી;  
 શબ્દ ન એક લખાય, એવું અવળું આ બન્યું !  
 સુલેહનો સરહાર, શું આમ આવ્યો ગયો !  
 અંતર પારવાર, શોય એહનો થાય છે !

સૈય્યા એકત્રીશા.

કેવું બળ આ તે કુદરતનું, કેમ કોઇથી કળી શકાય !  
 નહીં ધારીએ સ્વપ્નવીરે જે, તે ભ્રમતમાં આગળ થાય !  
 અલ્પ પળે શરહીના દરદે, પ્રસરાવ્યો જલસ્થલમાં ત્રાસ !  
 એકવર્ડ સખતમનો શીવશીવ ! શું સાંભળીએ સ્વર્ગનીવાસ !  
 શેહનશાહ યશવંત કિન્નરો, ભલા શ્રેટપ્રીટનના ભૂષ;  
 મરમ પરાક્રમવાળા નૃપનું, અહહ ! થયું અદ્રશ્ય સ્વરૂપ !

રાજ્યનીતિમાંની પુણ્ય ગણાય, અતીશે અનુભવને અભ્યાસ;  
 એકવર્ડ એવા સખમનો, શું સાંભળીએ સ્વર્ગનીવાસ !  
 આમ અચાનક કાળ કરાળે, હાય ! મચાવ્યો હાહાકાર !  
 રૂદન કરે સૌ પ્રજા હૃદયથી, બાળક બાળા નર ને નાર !  
 શુન્ય દીવસ દેખાય દ્રશ્યમાં, શુન્ય ભુમી ને શુન્યાકાશ;  
 એકવર્ડ સખતમનો શીવશીવ ! શું સાંભળીએ સ્વર્ગનીવાસ  
 નવવર્ષના અલ્પ સમયમાં, અગણીત કીધા ઉત્તમ કામ;  
 જયત તણી શાન્તી બાળવવા, રાખી રહ્યા હૈયામાં હામ;  
 ઉદાર એવા મહીપતી માટે, ઘટે નહીં મૃત્યુ અવકાશ;  
 એકવર્ડ સખતમનો ત્યમ છતાં, શું સાંભળીએ સ્વર્ગનીવાસ  
 વીચારમાં દ્રઢ, દીર્ઘદર્શી બહુ, પ્રેમ-શૌર્યના પુજક વીર;  
 યુક્તીવંત ને પુર્ણ આશ્રહી, શુભે કરી મહેટા ગંભીર;  
 દયા દાનશુંગાર સુશીલિત, નીત્ય મનાતો જેનો ખાસ;  
 એકવર્ડ એવા સખતમનો, શું સાંભળીએ સ્વર્ગનીવાસ !  
 આખી સહતનત પડી શોયમાં રહ્યા લટકતા કડીન સવાલ  
 એના જેવા યોગ્ય પુરૂષ વીણ, કરશે તેનો કોણ નીકાલ !  
 હીન્દ તણું હીત કરવા કાજ, કશી રાખતા નહીં કચાસ;  
 એકવર્ડ એવા સખતમનો, શું સાંભળીએ સ્વર્ગનીવાસ !

ગીતી.

એકવર્ડ સખતમનો, હતા સર્વને શાન્તીતણા દાતા;  
 તે માટે જગકર્તા, દેને એના આત્માને શાતા.



નવી આશા.

૦૦૦૦૦૦૦૦

મનહર કવિત.

નવા શેહનશાહ જ્યોર્જ પાંચમા પીતાની પેઠે,  
 રાજ્ય કાર્યભાર રૂડી રીતીથી ચલાવશે;  
 હીન્દનો પ્રવાસ કરી અનુભવ મેળવીને  
 નવા હક્ક અપાવ્યા છે, હલુએ અપાવશે;  
 વીધાસ ને દીલસોઝી પ્રજા તણી જેઞી લઇ,  
 મહાન આસન શેહનશાહનું દીપાવશે;  
 સફળ અમાંરી આશા પરમ કૃપાળુ પ્રભુ  
 ભવીષ્યના કાર્ય વડે જરૂર કરાવશે.

## નામદાર શહાનશાહ એડવર્ડનો સ્વર્ગવાસ.

इंग्लैंड-भारत नृपोऽस्तमितः पृथिव्याः  
शब्दोऽयमिष्टजन नाश-समान सारः ।  
विद्वदरिद्र वसुमज्जऽ वाल-वृध-  
नारी-मनांसि युगपदव्यध्यत्यसोषम् ॥



૬. સ. ૧૮૪૧ ના નવેમ્બર મહિનાની ૯ મી તારીખે બર્કિંગહેમ મેડેલમાં, મહારાણી વિક્ટોરિયાનાં ગર્ભથી અવતરી ૧૯૧૦ ના મેની ૭ મી તારીખે, શુક્રવારની રાત્રે ૧૧-૪૫ મીનીટને સમયે પ્રભ પ્રિય મહારાજ સત્તમ એડવર્ડ સ્વર્ગવાસી થયા છે;—મહાવિશાળ બ્રિટીશ રાજ્યને ગૌરવ—સુધ અંતે પામ્યો. દુનિયાના સર્વ ભાગમાં વિશાળની તમસામ્બત છાયા—દુનીયાના અકધા ભાગ સુધી પથરાઈ રહેલા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં મહા શોકનો અધકાર એકદમ ફેલાઈ ગયો છે. કન્યાકુમારીથી સુવિશાળ હિમાલય પર્વત અને મણીપુરથી સુવિસ્તૃત સિંધુ નદીના કિનારા સુધી આખા હિંદમાં આવાં અકસ્માત ઉત્પન્ન થયેલાં શોકતરંગો ઉછાળા મારી રહ્યા છે.

अहन्य हनि भूतानी गच्छन्ति यम मंदिरम् ॥

આ સંસારમાં મરણ એ કંઈ નવું નથી. માતાના ગર્ભમાંથી જન્મ લઈને માણસ હુમેશાં મૃત્યુ-રાજ્ય તરફ તણાતો જાય છે. અસંખ્ય નરનારીઓ કાળપ્રવાહમાં તણાઈ, સંસારલોગને અંતે યમરાજ્યમાં જઈ પહોંચે છે. મિત્ર, સગાં, કુટુંબ સીવાય કોણ તેમને માટે શોકાતુર થઈ આંખમાંથી આંસુ ટપકાવે છે? પરંતુ મૃત્યુ; ન્યારે મહાન ચરિત્રવાન પુરૂષ, પરાંપકારી, મનુષ્યજાતિનું કલ્યાણ ધંધાનાર, પ્રભ વત્સલ, કર્તવ્ય પરાયણ રાજાને હરી લઈ જાય છે ત્યારે સમસ્ત વિશ્વમાં શોકના તરંગો ઉછળી રહે છે. જેઓ સાધારણ મનુષ્ય કરતાં એક પુરૂષ છે, જેઓની

શક્તિદર્શનાં યશોગાન ચાતરફ વિસ્તાર પામે છે, તેમના મરણથી સમસ્ત જગતનાં નરનારીઓ, પોતાનાં સગાં, વંદાલાંના મરણ જેટલીજ મૃત્યુ વેદના લોભવે છે, એ એક સ્વાભાવિક વાત છે. સમસ્ત પ્રજાના હૃદયથી જે નર-રાજાના મનોપ્રાણ આકુલબાકુલ થાય છે, તેને મનુષ્યો પોતાના હૃદયના પવિત્ર સિંહાસનમાં બેસાડી શ્રદ્ધા ભક્તિરૂપે પુષ્પ ચંદનથી પૂજે છે; અને ન્યારે તેવો રાજા હૃદયમંદીર શૂન્ય કરીને શાલ્યોત્પન્ન છે, ત્યારે મહા શોક વેદનાથી રાજભક્ત પ્રજાના મનોપ્રાણ પિડિત થઈ પડે છે. ભારતવાસી રાજભક્ત પ્રજાની આંખે એવીજ દશા થઈ પડી છે. ભારતવાસી રાજભક્ત પ્રજા મહા શોક વેદનાથી પિડાય છે. અને તેમના નેત્રમાંથી અખંડ અશ્રુધારા પડી રહી છે. શહાનશાહ સત્તમ એડવર્ડ લગભગ અડધી દુનીયાના અધિપતિ અને પ્રેમવંતસલ રાજા હતા. વિશાળ ભારત-સામ્રાજ્યના તે સમ્રાટ—હતા. જગપ્રસિદ્ધ કોહિનુર મણીના સુકુટધારી અને ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ મથુર સિંહાસનના અધિકારી હતા;—નિલાંબુ વિઘોત અચળ બ્રિટિશ દ્રીપો—એસ્ટ્રેલિયા, કેનેડા આફ્રિકા, વગેરે સંસ્થાનો (કોલોનીઓના) અધિકાર હતા.

અને “यावदावर्त्तते सूर्यास्तावती मे वसुंधरा” મહર્ષિ વાલ્મિકિના શબ્દોમાં તેઓ પછ કહી શકતા હતા કે મારા સામ્રાજ્યમાં કોઈ દહાડો સુધ અંતે પામતો નથી. હાલના જમાનામાં તેમની પુણ્યમંથી માતૃશ્રી મહારાણી વિક્ટોરીયા સીવાય બીજા કોઈ રાજા અથવા કોઈ સમ્રાટ, આ જગતમાં આણું વિશાળ સામ્રાજ્ય ધરાવતો નથી. આવો મોટો પ્રભાવ, વૈભવ અને શક્તિ સામર્થ્ય કોઈ રાજા અથવા સમ્રાટમાં નથી. મહારાજ સત્તમ એડવર્ડ જગતના જુદા જુદા ભાગોનાં, વિભિન્ન દેશોના ઘણી જાતના લોકોના શાસનપાલન ને સુખ દુઃખના વિધાતા હતા. આવા મહાન સમ્રાટના મૃત્યુથી સામ્રાજ્યમાં અને લોકસમાજમાં શોક સંતાપ થયો એ સ્વાભાવિક છે.

પરંતુ આ જગદન્યાયી મહાશોકનું કારણ મહારાજ સત્તમ એડવર્ડનો રાજ્યવૈભવ નથી. તે

તાંતુ' મહાન ચરિત્ર, ઉદારતા, સાંભવેદના, વાંતસંદ્ય-  
વિગેરે સદ્ગુણોવટે પ્રભાઓના હૃદયનો ખરેખર  
ધિશ્વર થઈ ગયો હતો. તે પ્રભાવત્સલ રાજા, સાંતિ-  
રેય નરપતી, કર્તવ્યપરાયણ ઉદાર રાજનૈતિક, પર-  
કૃતકારી પુરુષશ્રેષ્ઠ, પ્રભાવશાળી, રાજધિરાજ મહા-  
ન હતો, માટેજ તેમના મૃત્યુથી આજે દુનીયાંનો  
૧૧ જાતિના લોકોમાં હાથ અફસોસ ફેલાઈ રહ્યો છે.

જગતના ધીજા લોકો ઉદાર રાજનૈતિક અને  
પ્રાંતિપ્રિય નર રાજને જોઈ આજે દુઃખી થઈ રહ્યા  
છે; પરંતુ ભારત વાંતસીઓ આજે ભારત વત્સલ  
અને પ્રજા પ્રિય સમ્રાટના મૃત્યુથી શોકાતુર થઈ  
ડડ્યા છે. ભારતવાસીઓએ મહારાણી વિક્ટોરીયાનું  
ચીત્રપટમાં અને સીકકામાં દર્શન કર્યું છે; પણ રાજ-  
રાજેશ્વર સત્તમ એડવર્ડ પોતે, ભારતભૂમિમાં આવી  
પ્રજાને દર્શન આપી ગયા હતા. ભારત અને ભારત-  
વાસીઓની સાથે તેમનો એક પ્રકારનો દ્રઢ રત્નેહ  
સંબંધ હતો, તેજ સંબંધ વટે ભારતની પ્રજા તરફ  
હુમેશ રત્નેહ સદ્ભાવ દેખાડતા હતા; અને આજે  
માઠી મુદતની વાત ઉપર યુવરાજ—હમણાં આપણા  
સમ્રાટ પંચમ જોર્જ—ને ભારતમાં મોકલી હિંદી  
પ્રજા ઉપર મોટો આભાર કર્યો હતો. મહારાજ એડ-  
વર્ડના ટુંકા અમલમાં પણ અમે ધીજા ઘણી બાબતો-  
માં ભારતવાસીઓ પ્રતિ તેમનો રત્નેહ અને સદ્ભાવો  
જોયાં છે.

યુવરાજ રૂપે મહારાજ એડવર્ડ જ્યારે હિંદમાં  
બિરાજતા હતા ત્યારે તેમની પ્રજાવત્સલતાની બાજુ-  
આજુ આપણને મળી હતી. રાજ પ્રતિનિધિ લોર્ડ  
લીટનની ભારત પ્રસિદ્ધ “પુલર-મીનીટ” યુવરાજના  
ધારાથીજ બહાર પડી હતી. આશામાં પુલર  
નામનો એક અંગ્રેજ વકીલ હતો. તેણે એક દિવસ  
તેના ઘોડાવાહાને એક લાત મારી હતી જેથી તે  
ઘોડાવાહા મરણ પામ્યો હતો. અંગ્રેજ-કોર્ટના  
ન્યાય ધનસાક્ષી ફકત ૩૦ રૂપિયા દંડ કરીનેજ  
પુલર સહજને છોડી મુક્યો હતો. ત્યારે લોર્ડ  
લીટને મીનીટ કહાડી આવી ઘાતકી વર્તણૂકની બહુજ

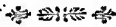
નિંદા કરી હતી. આવાં ધિજારને પાત્ર, ખુનીને  
મોટી સજા કરવાને ફરમાવી હતી. આ બનાવ ઉપરથી  
કલકત્તાના અમૃત બાગર પત્રિકાએ તદ્દન ખરું કહ્યું  
છે કે—“This one instance showed the  
true nobility of the King-Emperor's  
soul.”

ત્યાર પછી રાજ્યાભિષેકના ઉત્સાહ આડઅરમાં  
પણ મહારાજ એડવર્ડ હિંદુસ્થાન અને હિંદી પ્રજાને  
ભુલી શક્યા નહોતા. સ્વર્ગવાસી મહારાણી વિક્ટોરીયા  
માતાના પ્રોટેક્શનનું ના સ્મરણોત્સવ વખતે મહારાજ  
સત્તમ એડવર્ડ ભારતવાસી પ્રજાને નવો  
આશા ભરોસો આપ્યો હતો. પ્રોટેક્શનમાં ભારત  
શાસન પોલીસીને સુધારા વધારાનો ઇરાદો હતો.  
હાલની ધારા સભાઓના સુધારા વધારાથી તે  
અમલમાં આવ્યો. મહારાજ એડવર્ડ મનમાં બંધુતા  
હતા કે આપણા સુધારા વધારાથી ગવર્નમેન્ટની શક્તિ  
હલકી પડી જશે નહીં પરંતુ તેથી ઉલટું હિંદમાં  
ખ્રિસ્તિય રાજનો પાયો મજબુત થશે. ખ્રિસ્તિય રાજ  
તરફ પ્રજાની શ્રદ્ધા લક્ષિત વધશે અને આ  
સુધારા વધારાથીજ ભારતવાસીઓની સઘળી તરફની  
ઉન્નતિ થશે. આવા ઉદાર મનના, પ્રજા વત્સલ  
રાજાના અકસ્માત મરણથી ભારતવાસી પ્રજાના  
મનમાં શોક સંતાપ થાય એ સ્વાભાવિક છે.

પ્રજા વત્સલ રાજાનું પ્રધાન કર્તવ્ય દેશકાળ  
પાત્રને અનુસરી શાલવાનું છે. મહારાજ એડવર્ડ  
તેમ વર્તવાનું સારી પેઠે શીખ્યા હતા. માટેજ  
સંસ્કૃત પ્રજા, શ્રમધાલકિતની પુખ્તબળી તેમના  
ચંરણમાં અર્પણ કરતી હતી. સઘળાં સંદેહાનમાં  
તેમનો અનુરાગ બહુજ હતો. દુઃખી દરિદ્રોનાં દુઃખ  
ઘાળવાં, નિરાધાર અને ધંધા રાજેગાર વેગરનાં લોકોને  
ધંધે લેગાડવા અને રહેવા ખાવાનો બંદોબસ્ત કરી  
આપવામાં મહારાજ એડવર્ડનો બહુજ આગ્રહ હતો.  
પ્રજાની ઉન્નતિ તથા ધનવૃદ્ધિ તરફ પણ તેમનું લક્ષ  
વધારે હતું. દુઃખી દરદીઓને માટે ઇસ્પીતાલો,  
કુકાર રોગ વિકારોના સારા ઇલાજ, અસાધ્ય રોગ

મટાડવાનો તત્વની શોધખોળ, હીને ડુંખીઓની સેવા-સત્કારની વ્યવસ્થા વગેરે ઘણા કામો તેમના પ્રમુખ-પણા હોય છે અને તેમની સહાયતા વડે આરંભ થયાં છે. આવી રીતે તેઓ પ્રજાનાં હિત અને જગતમાં સુખ-શાંતી જાળવી રાખવાનાં કામમાં હમેશ તત્પર હતા.

હાય ! આવા સર્વ શુભસંપન્ન, ઉદાર ચરિત્ર, મહારાજા એકવર્ડને કઠોર મૃત્યુએ હરી લીધા છે. આ જગતમાં આવી પોતાનાં કર્તવ્ય કર્મ કરી તે કર્મને યોગ્ય ધામમાં ચોંટાડ્યા ગયા છે. ભગવાન તેમના આત્માનું કથ્યાણ કરે. પિતૃ વિરોધેથી શોકાતુર નવીન સમ્રાટ પંચમ જોજી, પતિપરાયણ મહારાણી એલેકઝાન્ડ્રા, અને બીજા શોકગ્રસ્ત રાજ-કુટુંબીઓના મનમાં સુખ શાંતી આપો, મહારાણી વિક્ટોરીયા માતાના હાયક પુત્ર, શાંતિપ્રિય મહાન ઉદાર સમ્રાટ એકવર્ડની યાદગારી હમેશાં આ દુનિયામાં જળવાઈ રહે એજ આપણી અંતઃકરણની પ્રાર્થના છે.



## નોંધ ચર્ચા.

આ પછી દેશનો ઉદાગ વધે તેજ આપણે સુખી થઈએ એ વાત દરેક દેશ જાણુએ ભલવાની નથી. આપણે ઉદાગ શાથી વધે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એટલોજ છે કે દરેક હિંદી ભાઈએ પોતાનાજ દેશમાં બનેલી વસ્તુને પહેલી તકે ઉતેજન આપવું જોઈએ. હમણાં હમણાં આપણામાં તે જાગતી ફેલાઈ છે. તેને પરીણામે દેશી ઉદાગો સજીવન થયા છે. ઘણા ઉદાગી કારીગરોને રોજી મળી છે. તેમનો માલ ઉતેજન પામે છે. અને તેનાથી ઘણાં માણસોનું પેટ ભરીય છે છતાં પણ હજુ કેટલાક વિલાસ પ્રિય શ્રીમતો દેશી ઉદાગોને ઉતેજન આપવામાં બેદરકાર રહે છે એ જાણી અમને બહુ દુઃખ થાય છે. દેશી વસ્તુઓ મેળવવામાં થોડીક મહેનત પડે એમ છે. હાંના ગામમાં રહેતા માણસોને જોઈતી દેશી

વસ્તુઓ મળતી નથી. પરંતુ જો તેઓ થોડી મહેનત કરે તો તેમને જોઈતી વસ્તુઓ મળે એમ છે. અને તેમ મહેનત કરવી એ તેમની પહેલી ફરજ છે. ધારા કે એક શ્રીમંત ગૃહસ્થ પોતાના ગામ કે શહેરમાં બનતી વસ્તુને ઉતેજન આપે તો પ્રસંગે તેમનોજ પુત્ર કોઈ ભત્રી દેશી ઉદાગ કરવાનો આરંભ કરે, તે પ્રસંગે તેને કોણ ઉતેજન આપશે? પૂર્વ તરફના દેશોમાં દેશાભિમાન અને જાત્યાભિમાન એ મોટામાં મોટા સદ્ગુણ ગણાય છે. પોતાના દેશીભાઈને કે જાતિભાઈને જ કોઈ વસ્તુ બનાવી હાય તેને ઉતેજન આપવું એ મોટામાં મોટું પુણ્ય કામ છે. અમે દરેક દેશીભાઈને આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરીએ છીએ કે તમેજી પોતાના દેશની અને જાતિભાઈઓની બનાવેલી વસ્તુઓને પહેલી મદદ કરવી. 'પહેલુ' ઉતેજન આપવું તેજ આપણે દેશ ઉદ્યોગી થઈ ઉન્નત થયેલા ગણીએ. તેજ દેશી ભાઈઓને ખૂબ સુખ મળશે. આપણી વિચારશીલ બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટે કેટલાંક પ્રાતાઓમાં આ દેશમાં બનેલી વસ્તુઓને ખાસ ઉતેજન આપ્યું છે. તો પછી આપણે શા માટે શાંત રીતે સ્વદેશી ઉદ્યોગોને ઉતેજન ન આપવું?



નરીયાદમાં ધી નરીયાદ સીધે પુલન એન્ડ કોટન હેન્ડ લુમ વીવીંગ કમ્પની લોન્ડોન નામનું કારખાનું ઉઘાડવામાં આવ્યું છે. આ કારખાનામાં જે જે સાંચાકામ, વણાટની સાગો વિગેરે સાંચાકામ તમામહાયે બનાવી જોડવામાં આવ્યું છે. અને સુતર, ઉન તથા રેશમનું જે જે વણાવટ કામ થાય છે તેપરદેશી બનાવટ કરતાં ટકાઉ, સ્વચ્છ અને સુંદર થાય છે. રેશમનાં અભેટીયાં (પિતાંબર વિગેરે), ધોતીયાં, ચોદરો, નેનકલોક, ખાદી, ટુવાલ, મોબ, જાંજીરાક, ટવીલ, છીટ, વિગેરે દરેક માલ બને છે. અમે આ કારખાનાનો દર્શન કર્યો ત્યારે અમને ઘણું આનંદ થયો હતો. અને તે વખતે એવોજ વિચાર થયો હતો કે જો હિંદુસ્તાનનાં દરેક દરેક ગામ અને શહેરમાં આવાં કારખાનાં ઉઘાડવામાં આવે અને તેને ગામ અને શહેરની પ્રજા



તરફથી પુરતું ઉત્તેજન મળે તો અમે પાત્રી પૂર્વક કહીએ કે આ દેશ એક “વિશાળ ઉદ્યોગી” દેશ થઇ પડે. આપણા દેશનો માલ ખીન દેશોમાં ન વેચાય તો તેની દરકાર કરવાની નથી. આપણા દેશજ એટલો વિશાળ છે કે જેટલું ઉત્પન્ન થાય તેટલું આ દેશમાં જ વેચાઇ નય એમ છે. પરંતુ દુર્ભાગ્ય શ્રીમંત ગૃહસ્થો એશઆરામમાં પડ્યા રહે છે. ગોળેરીમાં પડેલા પૈસાનો ચાવે માર્ગ સદ્ઉપયોગ થતો નથી. એટલુંજ નહિ પણ આવા ઉદ્યોગોને તેઓ તરફતું પૂરતું ઉત્તેજન પણ નથી. દેશની દુર્દશા ધવામાં આવા ગૃહસ્થોજ કારણરૂપ છે. આ કારણાનાના રિપોર્ટમાં પણ અમે વાંચ્યું છે કે એ કારણાનાના કેટલાક ડાયરેક્ટર સાહેબોજ ત્હને પૂરતું ઉત્તેજન આપતા નથી. કેટલી દીલગીરી વાર્તા! જે માતા પિતા પોતાનાજ બાળકને બળવાન, બુદ્ધિવાન, ગનાવવાની કાળજી ન રાજે તો તે બાળકની ભવિષ્યમાં કેવી દુર્દશા થાય? તેજ પ્રમાણે જો આ કારણાનાના ડાયરેક્ટરોજ એ કારણાનામાં ગનેલો માલ ન વાપરે તો પછી ખીન અન્ય જોતને ઉત્તેજન આપવાનું કેમ મન થાય? અમે ખેડા જીલ્લાની પ્રજાનું આગ્રહપૂર્વક લક્ષ્ય જેથીએ છીએ કે તેમણે ઉક્ત કારણાનામાં ગનેલો માલ વાપરવો. એટલુંજ નહીં પણ અમાર. દરેક દેશી ભાઈને વિનંતિ કરીએ છીએ કે આ કારણાનામાં ગનેલા માલની એજન્સીઓ રાખી-નફા ન મળે તો તેની દરકાર નહિ કરવાં-એ કારણાનાના માલને સારી પેઠે ઉત્તેજન આપવું. આ કંપનીના સેક્રેટરીજ અને એજન્ટ્સ મેસર્સ જસલાઈ પુરૂષોત્તમદાસની કુંપનીને અને ત્હના ડાયરેક્ટરો મેસર્સ પુરૂષોત્તમદાસ લલુભાઈ પટેલ, શ્રીમાન દેશાઈ કીસોરદાસ વાઘણભાઈ, શ્રીયુત રાઈલભાઈ મુસાલભાઈ, શ્રીયુત જસલાઈ નાયાભાઈ, શ્રીયુત દેશાઈ ત્રીકમલાલ યોગીલાલ વિગેરે સદ્ ગૃહસ્થો જે મહેનત કરે છે તેને માટે ધન્યવાદને પાત્ર છે. આ કુંપનીના શેરો ખરીદીને તેમજ તે કારણાનાનો માલ ખરીદીને દરેક દેશી ભાઈએ કુતાર્થ થશે એવી અમારી ભલામણ છે.

લક્ષ્યમાં ઇન્ડસ્ટ્રીયલ કોટન મીલ કું. ઉભી થઇ છે તે અમારા વાંચકોની બહુ બહાર નથી, અમે એ કુંપનીનું કામકાજ વર્ણવો. વખત “ભારત છવન” દ્વારા પ્રસિધ્ધ કરતા રહ્યા છીએ, આ કુંપનીના ઉત્સાહી એજન્ટો શ્રીયુત અ’બાશ’કર ઉત્તમરામ મલજ વકીલ અને શ્રીયુત સાકરલાલ ડાહ્યાભાઈ દેશાઈ વકીલ એ બંનેની અધાગ મહેનતનું શુભપરિણામ એ આવ્યું છે કે અનેક અડચણોને યોગળી જઈને, જેથી તથા અંત રાખીને તેઓ શ્રીએ મીલના સાત લાખ રૂપિયાના શેરો પૂરા ભરાવ્યા છે. મીલનું સાંચું કામ પણ ગોઠવાઈ ચુક્યું છે અને હવે થોડા સમયમાંજ એ મીલ ચાલુ થવાની તૈયારીમાં છે. એમ ગુજરાતમાં ઘણા ઉદ્યોગપ્રીય ગૃહસ્થો જોયા છે પરંતુ તેમાંના કેટલાક ગૃહસ્થો શેરો નહિ ભરાવાથી હિંમત હારી જઈ ઉપાડેલા ઉદ્યોગ ગંધ કરી બેઠા છે. જ્યારે ઉપલી મીલના એજન્ટોને ઘણી અડચણો નડવા છતાં અને ઘણા તેજસ્વી, ધર્મોષોર અને કલકર્મી મનુષ્યોના દુરુચિાનું મહત્ત્વ લાગવા છતાં પણ પોતાના ઉદ્યોગમાં મચી રહેલા ઉક્ત એજન્ટોએ છેવટે પોતાના કામમાં ફેટક મેળવી છે. હમણાં રૂના લાવ તેજ પરદે સુતરનો ઉકાવ ચીન વિગેરે દેશોમાં નથી. તેથી ઇન્ડસ્ટ્રીયલ મીલને ચાલુ કરવાનું કામ મુલતલી રહ્યું છતાં પણ તેમાંથી નિકળતો માલ પરદેશો ખારીક સુતરના માલને વેગળો ખેસાડે તેવો નિકળવાનો હોવાથી એજન્ટોએ હિંમત રાખી એક વખત તેવોમાલ બહાર પાડવાની જરૂર છે. જેમ તેઓ કહે છે તેમ એક વખત માલ ઉચા પ્રકારનો બહાર પડ્યો તો પછી તેનો ઉકાવ થવામાં વિલંબ થશે નહિ. અમારા દેશમાં એવા અનેક ઉદ્યોગ પ્રીય એજન્ટો ઉત્સાહથી બહાર પડે અને અમારા દેશમાંથી દારિદ્રતાનો નાશ થાય એજ અમારું પ્રાર્થના છે.

નવીવાદમાં એક રવદેશી મીલ ઉભી કરવામાં આવે છે. ગુજરાતના ગળીતા દી. બા. અખાલાલ સાકરલાલ દેશાઈના ચીરજીવી શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈ એ મીલના એજન્ટ છે. નવીવાદ એ ધનવાનોની ભૂમિ છે. આ મીલને પણ ત્યાંથીજ ઉત્તેજન મળ્યું છે. ત્યાંના

સુપ્રસિધ્ધ દેસાઇ કુટુંબે “શરૂઆતમાં દરેક ઉત્તેજન  
“પાપી પોતાની કર્મ ખત્તવી છે. શેરો ભરાઈ ગયાછે,  
ભેલનું મકાન અને સાંચા કામ ગેઠવાઈ મીલ ચાલુ  
પણ થઈ ગઈ છે, સવાર બપોર અને સાંજે મીલનું  
‘કુંગુ’ લોં લોં કરી અવાજ પથ્થુ કરેછે ! ધુમ્મસના  
માટે ગોટ કહાડેછે! કાપડ અને સુતર વણાયછે. કામ  
ચાલવામાં કંઈ ખાટી નથી પરંતુ હવે એ મીલની  
‘દેશા આવીયહોંચીછે. પાંચેક મહિના ઉપર નડીયાદના  
‘ગુજરાત’ પત્રે પહેલી વધામણી આપી હતી કે મીલને  
‘હોટી રકમનું’ દેવું થયું છે. અને વ્યવસ્થા ભેધએ તેવી  
શેરહોલ્ડરો અને ડીપોઝીટરોના નાણાનું રક્ષણ થાય  
બેવી રીતે—થતી નથી ! આમ વધતાં વધતાં હમણાં  
બેવી અવદશા ઉપર આવી ચૂકી છે કે શેર હોલ્ડરોનાં  
પાણાં પાણુ ઉપર રહ્યા પથ્થુ જેઓએ હાયરેક્ટરો અને  
ડી. બા. અ’ખાલાલભાઈનો આખરું ઉપર મીલમાં ડીપો-  
ઝીટ નાણાં ચૂક્યાં છે તે નાણાં પાછાં અપાતાં નથી !  
કોલેકોની શ્રદ્ધા ઉઠી ગઈ છે. નાણાં જમે ચૂકનારાઓને  
સીધો જવાબ મળતો નથી. તેમનાં નાણાં પાછાં  
મળતાં નથી. અમે તો સાંભળ્યું છે કે આ મીલ લીકવી-  
ડશનમાં જવાની તૈયારી ઉપર છે, હુલાય છે આ દેશનાં  
કે ઉદ્યોગો ઉમા કર્યા પછી તેના વહીવટ કરનારાઓ  
કસાયલા અને અનુભવી હોતા નથી ! શ્રીમંત યયા  
એટલે કાંઈ અનુભવી થઈ જવાતું નથી. અંગ્રેજ ભણ્યા  
એટલે કાંઈ અનુભવીની ખુરશીઉપર બેસવાની લાય-  
કાત આવતી નથી એ તો જે કામ કરવાનું હોય તેનો  
અનુભવ લેવો ભેધએ. તે ખાતામાં ગદ્દા વૈતરું કરી  
દરેક ખાતાનો પાકો અનુભવ મેળવવો ભેધએ. એતો  
મીલ છે ! અનુભવ ન હોય તો તે મીલમાં એકલું રૂ,  
સુતરકે કાપડજ નહિ પથ્થુ એજ’ટો, હાયરેક્ટરો અને  
શેર હોલ્ડરો વિગેરે બધાંજ વણાઈ ભય એમ છે !  
અમને ભારે દિલગીરી એજ લાગે છે કે ડી. બા. ના  
એક પુત્રના વહીવટે નડીયાદની સ્વદેશી મીલમાં નાણાં  
રોકનારાઓને રકતા કર્યા છે ત્યારે તેઓશ્રીના ખીજ  
પુત્ર મી. બાળ ચુકુંદરાય અ’ખાલાલ દેસાઈ જેઓ  
સુરતની જુની નાફરઅદ્દી મીલના એજ’ન્ટ બન્યા

હતા તેઓના વહીવટે તે મીલના ડિપોઝીટરોમાં ખજા-  
નખાટ મચાવ્યો છે ! એ મીલનો વહીવટ પણ એવો  
ચલાવ્યો છે કે ડિપોઝીટરોને સુદત પાકતાં પોતાનાં  
નાણાં મળતાં નથી. તેથી તેઓએ પોતાનું એકકમીશન  
એજ’ન્ટો પાસે મોકલ્યું છે. એજ’ન્ટોએ મીલ ચલા-  
વવામાં ભે કાંઈ પણ વિશેષ કાળજી રાખી હોય તો  
માત્ર પોતાનાં નાણાં પહેલાં મેળવી લેવાનીજ બહાર  
પડ્યું છે, એક તરફ સ્વદેશી ઉદ્યોગને બંદર પ્રજા  
ઉત્તેજન આપવા તૈયાર થાય છે ત્યારે બીજી તરફથી  
આવો વહીવટ ચલવનારા શ્રીમંતો—અનુભવની ગેર  
હાજરીમાં—લોકોના પૈસાનું શું થશે ? તેનો વિચાર  
કરતા નથી. દીવાન બહાદુરના જે પુત્રોએ જે છાત્રામાં  
ખજાનખાટ મચાવ્યો છે તેને માટે અમે બહુ દિલગીરી  
છીએ. હજુ પણ વખત છે. ડી. બા. પોતે શ્રમ લઈને  
ડિપોઝીટરો અને શેરહોલ્ડરનું કલ્યાણ થાય એવો  
કાંઈ માર્ગ કહાડશે તો પૈસા ધીરનારાઓમાં દુરમત  
આવશે અને નવા ઉદ્યોગોને ઉત્તેજન મળશે. પરંતુ  
જે તેઓનાં નાણાં મળશે નહિ તો પછી સ્વદેશી  
ઉદ્યોગો વધવાને બદલે જન્મ પામતાંજ નાશ પામશે.  
એ ડી. બા. પોતે સારી પેઠે સમજે છે. અમે પરમાત્મા  
પાસે એજ પ્રાર્થના કરીએ છે કે બીચાર ગરીબ  
શેરહોલ્ડરો અને ડિપોઝીટરોનાં નાણાં પુરેપુરાં મળી  
ભાય એવી સંદુષ્ઠિ તેમને આપે. અમે આ તકે નવા  
ઉદ્યોગમાં પડનારા શેરહોલ્ડરો અને ડિપોઝીટરોને  
પણ સલામણ કરીએ છીએ કે તેઓએ પાકડ અનુ-  
ભવી ગ્રહસ્થોનેજ એજ’ન્ટી આપવી કે જેથી હાય  
ધરેલો ઉદ્યોગ બરાબર ખીટી નિકળે.

૬

મુંબઈમાં મણીલાલ ત્રિવેદી પ્રધર્સની સ્વદેશી  
સાકરની દુકાનમાં ચાલેલી ઠગાઈની વાત અમારે  
કાને આવતાંજ અમારે તેને માટે યોગ્ય પગલાં  
ભરવાં પડ્યાં હતાં, એ વાત અમારા વાંચકોને વિદિત  
છે. એ ઠગાઈમાં મુખ્ય ભાગ લેનાર મહા પુરૂષ  
(?) કાળીદાસ ધંધર ત્રિવેદી જેઓ લાઠીના રહેનાર  
છે તેઓ હતા અને તેમને પોતાના પાપને પરિણામે

રાતો રાત સુખમાં છોડી નહાતી જવું પડ્યું હતું તે પણ પ્રસિધ્ધ છે. તેઓએ સુખમાં નહોતી વેપારીઓ (વગેરેને પહેલાં હસાવી અને પાછળથી રહાવી પલાયનમાં કહ્યું છે તે પણ પ્રસિધ્ધ છે. અમે સાંભળ્યું છે કે એજ મહાપુરુષ (!) કળીદાસ ભાઈ હમણાં કરાંચી જેવાં રથળોમાં રહી સ્વદેશી સાકર-મિઠાઈની દુકાન કોઈ બીજાને નામે કહાડી એવોજ ધધો લઈ બેઠો છે ! જો આ વાત ખરી હોય તો કરાંચીના ગ્રહસ્થ બંધુઓ તેમનાથી સાવચેત રહેશે. સુખમાં તેમની જે ક્ષેત્રી થઈ છે. તે ધ્યાનમાં લઈ જો કરાંચીમાં પણ તેવાજ કમર પુરોને ઉઘાડા પાડવાની હિંમત ધરશે તો દેશનું કલ્યાણ થશે. દેશી લાઘવો ઉપર ઉપકાર થશે. નામદાર જનરેન્ડે કળાઈને ધધો બંધ પાડવાને સખત કાયદાઓ લેવા છે. તો દરેક માણસે આપણી દયાળુ સરકારને એવાં કોઈ પણ ભાતનાં કામોમાં મદદ કરવી એ પ્રભાની દરજ્જા છે એમ સમજી એવા હુકમ પુરોને પકડી પાડી ઉઘાડા પાડવા. દેશનું કલ્યાણ કરનારા મહા પુરુષો એક તરફથી તન મન અને ધનનો ભોગ આપે છે ત્યારે દેશનું સત્યાનાશ ત્રાળનારા કેટલાક હુકમ અને પાપી પુરુષો આવી રીતે કળાઈ કરી પાપી પેટને ખાડો પૂરે છે ! હમણાં સુખમાં એક સ્વદેશી ઉઘાડાની કંપનીનું કાંઈક લોખાણું બહાર આવ્યું છે. પરમાત્માની ઈચ્છા હોતો શેડા વખતમાં તેનો સવિસ્તર હેવાલ પ્રસિધ્ધ થઈ જશે. ઇશ્વર એવા કમરમાંથી અમારા દેશને બચાવે એજ અમારી પ્રાર્થના છે.

પરોપકાર એ મનુષ્ય ઇતિહાસનું ધ્યેય છે. પરોપકાર કરનાર સગવળ માન પૈસાથીજ પરોપકાર કરે છે એવું કાંઈ નથી. કોઈ તનથી, કોઈ મનના સંકલ્પબળથી અને કોઈ દયાથી પરોપકાર કરી શકે છે. કોઈ વિદ્યાને શ્રેણીએ કરવામાં એક બીજાને મદદ કરી શકે છે, કોઈ એક બીજાને પાંપમાં પડતાં અટકાવી તેને સંત્ય મોઝાં-લું ભાંન કરાવી શકે છે. બુનાગડ નિવાસી પરોપકારી, દયાળુ અને સંયત્ર શ્રાતુલાવની દૃષ્ટી જોનાર શ્રીયુત

લાલશંકર લક્ષ્મીદાસે જનપ્રાણીના ઉપર પરોપકાર કરવા માંડ્યો છે. તેઓએ નોકરી છોડી દરેક ભાતનાં પ્રાણીમાત્રની નોકરી કરવા માંડી છે. તેઓએ ગુર્ગા પ્રાણી ઉપર જેમ અને તેમ ચરન કરીને લગ્ના ઉપકારો કર્યા છે. કેરી અને ચુંદાની મોસમમાં લોકો તેનું અથાણું કરી કળીયા ગમે ત્યાં નાખી દે છે. તેના ઉપ અનેક માંખીઓ બેસી ચુંદાના ચીકણા કળીયા ઉપ બેસવાથી તેના પગ બંધાઈ જઈ રીવાજને મરત પામે છે તે કડ્ડાજનક વાત લોકોને કાને નાખી દે ચોપટ, ચંકલી આદિ અનેક પ્રાણીને પાળના ગુરુસ્થો તેને હાંતથી પાળે છે પણ ઘણી વખતે એ પક્ષીઓનાં માલેકો ઘર બહાર જતી વખતે પાંજરા તડકો આવે એવી જગામાં રહેવા દઈનેજ બહાર જત હોવાથી પાંજરામાંના પક્ષીને બહુ તરફડાટ કરવાને વખત આવે છે. મી. લાલશંકરભાઈએ આવી અને જાળતો પ્રજાના કાન ઉપર નાંખી છે. હમણાં તેઓએ એક મહાન પરોપકારી સુચના બહાર પાડી છે. તેમણે પ્રજાને જણાવ્યું છે કે; છોકરાં અને સ્ત્રીઓને ઘરેલુ પહેરાવી ગમે ત્યાં ફરવા જવાથી તેમના ખુનો થાય છે. તેથી તેવી શેલા નહિ કરવાની સખત લાલમણી કરે છે. સુખમાં રવ. લાટીયા ઇશ્વર્ય હાંમેદાર લક્ષ્મીદાસ ખીમજીની પંદર વર્ષની જુવાન વિધવા દાગીના સાથે વાલકેશ્વરના બંગલામાં એકલી રહેતી હોવાથી કેટલાક પરદેશી ભઈઓએ તેનું ખુન કરી દાગીના લઈ ગયા છે ! મદ્રાસ છંદલામાં એક ચીડવાઈક ઘરેલું પહેરીને બહારગામ જતી હતી તેનું ખુન કરવામાં આવ્યું છે ! એક ત્રણ ચાર વર્ષની છોકરીના શરીર ઉપરના દાગીનાની લાલચે તેનું ખુન કરવામાં આવ્યું. ! ઘરેલુ પહેરેલા ઘણાં હિંદુ મુસલમાન છોકરાંઓનાં અને સ્ત્રીઓનાં ખુન થયાં ! મી. લાલશંકરભાઈએ નાટક કંપનીઓને ભલામણ કરી છે કે તેઓએ આખું મહા પાપ થતું અટકાવવાના કામમાં મદદ કરવા તેઓએ પોતાની કંપનીમાં ભજવાતા નાટકોમાં ઘરેલું માટે થતાં ખુનોના ચિતાર આપવો. જેથી અનેક બંધુજન ચેતવણી મળે. આ પ્રમાણે થવાથી ઘરેલુંના લાલચે થતાં ખુનો અટકશે એટલું જ નહિ પણ ખુન કરી કાંસીએ લટકતા અસાન માણસો ઉપકાર થશે. અમે પણ નાટક કંપનીના માલેકોને ભલામણ કરીએ છીએ કે તેઓ મી. લાલશંકરભાઈની યોજના ઉપાડી લઈ પુરુષ કાર્ય કરશે.

## શહાનશાહ ૭ માં એડવર્ડનું જીવન.

જન્મ અને ડ્યુક ઓફ કેન્ટવોલની પદવી.

**૧૯૦૧** ના મેમોર શહાનશાહ સપ્તમ એડવર્ડના જન્મનો, બીજા કોઈ પણ રાજકુમારને નાતપણમાં એજ જુદી જુદી પ્રગલ્ભા તરફથી, માન અને પુજ્ય-ચુરક આવાકાર મળ્યો હતો. તેમનાં માતૃશ્રી લાવી ટોરીયાએ કુવાન વચેજ ૬૬ નિર્દય, કાર્યદક્ષતા, રાજ્ય-તક વિષયોના તત્વનું શીષ્ય મહણુ આદિ ગુણો એટલા થા પ્રમાણમાં દર્શાવ્યા હતા, કે તે સમયના રાજ્ય-તિથેને તેની શક્તિ માટે આશ્ચર્ય થયા વગર રહેતું નહી. ત્રીજા સામ્રાજ્યની ચોતાના શીરે રહેથી જોખમદારીની વર્ક્ષમ અને ઉદાર ક્ષુદ્રિ તથા સર્વ પ્રગ વર્ષના કાચુર કામોમાં ભવિત્ય ઉત્સાહ તેનામાં એટલાં બધાં તાં, કે તેથી તેનું રાજ્ય જગતના ઇતિહાસમાં વિખ્યાત થું છે એટલુજ નહી પણ તેની પ્રમળ આસર તેના થ તથા ચોત્રના જીવન અને કેળવણી ઉપર પણ થઈ. નામદાર મહારાણીનો ૧૮૧૯ માં જન્મ થયો હતો. ને ૧૮૩૭ માં ઇંગ્લંડના માદીએ આવ્યાં. અને ૧૮૪૦ માં ચોતાના મનોભાવ અને અભિગ્રાપાને ગ્વનુકુળ પ્રીન્સ ન્સ્ટર્ડ આલખર્ડ થી ગુડ સાથે લગ્ન થયાં હતાં. તેને થમ લગ્નજી તરીકે ૧૮૪૦ માં એક પુત્રી થઈ, તેથી જ્યમમાં લગ્ન નિરાશા પ્રસરી. પરંતુ બીજેજ વર્ષે ૮૪૧ ના નવેમ્બરની તાં ૯ મીએ મહારાણી વિક્ટોરિયાની સર્વ ઇચ્છા ઇચ્છે પૂર્ણ કરી અને આપણા રા. રાદેનશાહનો જન્મ થયો. તેના જન્મ પ્રસંગે નેપોલીનને મરાત કરનારા ડ્યુક ઓફ વેસ્ટમીનસ્ટર મહેલમા જન્મ હતો. તેણે વિક્ટોરિયાની સારવાર કરનારી દાયા પ્રીમીસ લીડીને પ્રત્યક્ષે, કે ‘અતરેતું બાળકે ઉકરે છે, ઉકરે.’ આવા પ્રત્યક્ષે તે દાયા ઉકરેશય ગઈ અને જે કરાણીમાં હતાર-આપ્યો, કે ‘મહેરગાન ડ્યુક માપણું નામદાર મહારાણીને પેટ રાહતદાન’ જન્મ

થયા છે.’ રાહતદાના જન્મના ખુશ ખબર કુનીઆના ભાગમાં ચોર્મર ફેલાયાથી નામદાર મહારાણી અને તેમના ઘણી ઉપર મુખારકઆદીના અસખ્ય પત્રો અને તારો આવ્યા પહોચ્યા અને તે પતિપત્નીને ઇચ્છંડના અને દેશપરદેશના અગીર ઉમરાવોએ અભિનંદન આપવામાં કોઈ પણ રીતની મણુ રાખી નહી.

ઇંગ્લંડના રાજકુતાના પાટરી તરીકે આવતા આવેલા હક પ્રમાણે તે નામદાર જન્મતાંજ ડ્યુક ઓફ કેન્ટવોલ બન્યો અને જન્મ પછી ચોથે અઢતારીએ રાદેનશાહી દરતાવેજથી પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ અને અર્થ ઓફ ચેસ્ટર થયો. ઘણા સંક્ર થયાં રાજકુતાના પદીને જન્મનાજ ડ્યુક ઓફ કેન્ટવોલની પદી મળે છે. એ પદીને અંગે તે વિરાજી ડવીનો કુમ મુખખાર હાદાર થાય છે. તે ડવીરી ૬૦ હમ્બર પોંડની વાર્ષિક આપક છે. આ ઉપરાંત રાહતદાને ડ્યુક ઓફ રાઇસ, અને સેક્રસકાબર્ગ ગોથાનાં ઉમરાવપદ મળ્યાં. તેના જન્મ પછી એક મારો મહારાણીએ ચોતાના કાકા બ્રેસજીઅમના રાજા લીચીના પોદને એક પત્રમાં લખ્યું, કે ‘મારો નાનો રાહકરણો કોના જેવો નીકળે છે તે અબધી મને ઘણું નરાઈ જેવા વિચાર આવે છે. હરેક રીતે શારીરિક અને માનસિક સંપત્તિમાં તે તેના પિતા જેવો નીકળે ચોરી મારી ત્રીજ અલિતાયા છે. અરે મારા અતિ વહાલા કાકા! આલખર્ડ જેવો સંપર્ણ માણસ મારો ધણી હોવાથી હું કેટલી બધી મુખી છું કે આપ કે જેમની મારફતે મારો આ સંબંધ થયેલ છે, તે જો એ નજો તો તમે ચાનંદ પામ્યા વગર રહોજ નહી!’

ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પ્રવેશ અને રાજકીય પરિસ્થિતિ.

આલખર્ડ એડવર્ડનો ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પ્રવેશ કરવાની ક્રિયાને પ્રસંગ ભવિત્ય કે ધાર્મિક અગ્રયના હતો એટલુજ નહી પણ તે રાજ્યનીતિ વિષયક પ્રસંગ પણ હતો. તેના ધર્મપિતા તરીકે કોને પસંદ કરવો. એ તેમાં ઘણું મુશ્કેલી ભર્યો પ્રશ્ન થઈ પડ્યો. તેવી પસંદગીમાં કોના હક વિશેષ છે તેના નિર્ણય કરવામાં ઘણી બાજનોનો વિરોધ નડ્યો. પણ આખરે તેના ધર્મપિતા તરીકેની પદવી રીકારાને

પ્રશ્નીઆના રાજા વીલીઅમ ફ્રેડરીકને નિમંત્રણ કરવામાં આવ્યું, અને તેણે તે પદવી સ્વીકારી. આ સમયની યુરોપની રાજકીય પરિસ્થિતિ એવી તો ખાસ વિલક્ષણ હતી, કે આવી સાદી પદવી ફ્રેડરીકે સ્વીકારી તેથી આખા યુરોપમાં રાજન્યનીતિના કારણે પ્રમળ ધ્વજ ઉત્પન્ન થઈ. રાજા ફ્રેડરીકે તેના સ્વીકાર કરતા પહેલાં ઉદાપણ વાખીને ઓરદ્રીયાના ચાન્સેલર પ્રીન્સ મેટરનીચની સલાહ લીધી, અને તેણે પણ તેના ઉગ્રવાનારો ઉત્તર આપ્યા. બર્લિનમાં રહેતા ફ્રેન્ચ એમ્બેસેડરે તે રાજાને ઈંગ્લંડ જતા પહેલાં ધેરીસ ઉતરીને રાજ્ય કુટુંબની સુલાકાત લેવાની વિનંતી કરી, પરંતુ તેણે તે ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહીં; પ્રશ્નીઆના રાજા ઉપરાંત સેક્સકોનબર્ગની ડ્યેસ, પ્રીન્સેસ સોફિયા, ડ્યુક ઓફ કેમ્બ્રીજ, મીન્સ ફર્નાનાન્ડ આદિ પણ તેનાં ખર્ખનાં માતા પિતા તરીકે નીમાયાં. આત્યાર સુધી સામાન્ય રીતે બાદશાહી કુટુંબનાં બાળકોને ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પ્રવેશ કરાવવાની ક્રિયા મહેલમાંજ થતી. પરંતુ પ્રજાની ધાર્મિક લાગણીને માન આપીને આ રિત બદલાવામાં આવી અને વીન્ડસરના ફોર્ટ ન્યોર્થ એપસ જેવા પવિત્ર મંદિરમાં પુરાતા બાદશાહી હાકમાક અને વેલવથી તે પવિત્ર ક્રિયા કરવામાં આવી. તે સમયની પ્રજાવર્ગીય પરિસ્થિતિ પણ બીલકુલ આનંદજનક ન હતી. સાંખ્યા સમયથી ચાલતી વેપારની પકુ પકુ જેવી સ્થિતિથી તથા રાજ્યકુટુંબ વિરુદ્ધ દલાલીનતાના ઉદગારો નીકળ્યા. આ કારણથી બાદશાહી કુટુંબે સાધારણ ક્રિંકાંતવાસમાં રહેવાનું પસંદ કર્યું. પતિ પત્ની સ્વભાવે શાંત તથા કુદરતના દેખાવો તરફ પ્રીતિ ધરતલાં હોવાથી તેમને તેથી દીવંગીરી થઈ નહીં.

### બાલ્યાવસ્થા અને કેળવણી.

શાહનજો નામદાર મહારાણીને થયો ત્રહાલો હતો તેથી તેના પિતાના અને તેના માતા બાપના ઉપરથી તેણે તેનું નામ આલબર્ટ એડવર્ડ રાખ્યું. રાણી વિક્ટોરીઆને પોતાના ધરબદલાને લગતી ખારીક વિગતોને જાહેરમાં

મેહુરૂપ આપવાનું પસંદ પડ્યું નહતું, તેથી શાહનજાના બચપણ સંબંધી બહુજ થોડી વિગતો જાહેરમાં આવી છે. તેના દાંત પુરવા ત્યારે જો કે તેને લગાર દુગ્ધ ખમવું પડ્યું હતું, પરંતુ તેના ચંદેરો શાંત, ખુશ્મી અને પ્રકાશિત રહ્યાં હતાં. અદાર માસની વયે તેની જુદે જુદે સમયે અને પ્રસંગે છખીઆ પાડવામાં આવી. તેમ જોને શાહનજાને જોવાની તક મળતી હતી, તેઓ તેને નોંધને ખુશ ખુશ થઈ જતા, અને બધાના મન ઉપર તેણે ખુશ મીઠાજ ચાલાક છોકરાની છાપ પડી.

ઉંમરે આવતાં તેને કેળવણી આપવાને પ્રથમ ગેબીર થઈ પડ્યો. મહારાણી અને તેના ધણીએ પોતાના પાટવીના ભવિષ્ય માટે ઉંડો વિચાર કરીને યેરન રોક-મેરની તે સંબંધમાં સલાહ લીધી. તેણે બાળપણમાં આપવાની કેળવણી સંબંધી એક મોટી વિગતવાર યોજના તૈયાર કરી. તેમાં તેણે પહેલા ન્યોર્થની માંડીને ત્રીજા ન્યોર્થના જીવનને લગતી ટીકા કરીને જણાવ્યું, કે તે રાજ્યોને માખાપ તરીકેની ફરજેનું ખીસકલ ભાન ન હતું અને તેઓ તે સંબંધમાં બેરકર હતા. તેણે એવી સલાહ આપી, કે જે માણસોને શાહનજાની તહેનાતમાં રાખવામાં આવે, તે બધા ભક્ષા અને સારી ચાલના તથા પોતાના વર્તનના દષ્ટાંતથીજ તેના મન ઉપર ચારી છાપ ખાડે એવા હોવા જોઈએ, અને માખાપે તેના બેરકર કાણ ચલાવવામાં તેમને મદદ કરવી જોઈએ. રાણીને શિરે જાહેર ફરજો એટલી બધી હતી, કે શાહનજાને ઉછેરવાને તેને ઓછે વખત મળતો નહીં, તેથી તેણે તે વારતે એડવર્ડની સાળી ઉમદા કુટુંબવાળી લેડી લીટનનને રાખી સાત વર્ષ સુધી આ સ્ત્રીના કાણ તણે બાદશાહી કુટુંબનાં છોકરાં રહ્યાં અને આપણા ભવિષ્યના શહેનશાહે પોતાની ઉંમરને યોગ્ય કેળવણી પણ તેની પાસેથી લીધી.

### કેળવણીના સંબંધમાં લેવાયેલી સલાહ.

ભાર પછી કોઈ જુદી વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર પડી. શાહનજાને કેળવણી આપવા સારૂ હોને રાખવો, એ એક ધગો અગત્યનો પ્રશ્ન થઈ પડ્યો. અને બે વરસ આગમયથી એક મે.પ.નીઆદ્રારો તે ઉપર અર્થાં ભસાઅર્થમાં આવી,

રાણી તથા તેના ધણી, વિચક્ષુ બેન સ્કોટ માર, વિશ્વાસુ મિત્રો, આગેવાન રાજ્યદારી પુરો, ધર્મચુર્યા આદિ પ્રખ્યાત પુરોની સલાહ લખે, તથા તે ઉપર કાળજી પૂર્વક વિચાર કરીને, એવા નિર્ણય આપ્યાં, કે તેને સંગીન નીતિની અને ખરેખર અંગ્રેજ અગ્યાને છાજે એવી તથા સમયના ફેરફારો અને વલણને અનુકૂળ આવે એવી કેળવણી આપવી. સ્કોટમારે તેમને લખ્યું, કે રાજ્યવાટ અને સામાજિક વ્યવસ્થાની સ્થિતિને “મનુષ્યની નૈતિક શુદ્ધિ સંક્રિતમાં દૃઢ સ્થાન મળે છે. એવા વિચાર અવપણથી રાજકુમારમાં ખીસવવા જોઈએ. પોતાની પ્રજામાં આખી સંક્રિતિઓ ખીસવવા માટે તે જો જાહેર પ્રયત્નો કરશે અને પોતાના વર્તનના સતત નિયામક તરીકે પ્રજાની ઇચ્છાને અનુસરીને જો તે પર્તથી તો તે પોતાની રાજનસાદતને સંગીન બનાવી શકશે અને પ્રજાની આબાદીમાં વૃદ્ધિ કરી શકશે.” ખીસપ ઘોષ કોલકસ્ટર્ડ, ડો. વીલ્મરફોર્સ, સર જેમ્સ કલાર્ક જેવા ખીજ સલાહકારો પણ એવાજ નિર્ણય આપ્યા. તેમણે એવા મત દર્શાવ્યો, કે રાજદાનને છાજતી વર્તણૂક ચલાવવાને તેને યોગ્ય કરવા સારું તેણે ચાલુ સમયની ઉત્તમ હીલચાલોમાં બાહોશી ભરેલી હીલચાલ સાથે ભાગ લેતાં શીખવું જોઈએ.” કુકમાં એવા નિર્ણય થયો, કે તે રાજ્યખાસથને માન આપનાર આદર્શદેવ ખિરતી ધર્મનો ચુરત તથા તે સાથે સંબંધી સમાજક, રાજકીય અને વિજ્ઞાનને લગતી દિશ્યાઓ સાથે હીલચાલ ધરાવનાર રાજદાનસાદ યદ્ય રાકે એવું નૈતિક અને માનસિક શિક્ષણ તેને આપવું.

ગ્રેસ્ટવીચના બનિયાના રેક્ટર મી. હેનરી ખર્ચની રાજદાનના પહેલા શિક્ષક તરીકે યોજના થઈ. તેના સંજ્ઞા-ધર્મો સેકસકોબર્નની ડેસને એક પત્રમાં પ્રીન્સ કોન્સ્ટે લખ્યું, કે “તે ઇટન ખાતે શિક્ષક હતો. તે બહોળા, જીવાન, સુંદર અને માયાળુ છે. તેણે કેન્ઝીજમાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ પદવીઓ મેળવી છે, એટલુંજ નહીં પણ તેના શિષ્યો તરફથી તેનાં ખાસ વખાણુ થાય છે... આ એક અચલનું પગલું બરાણું છે. પરમેશ્વર સારા આર્શિવાહી તો કામ પાર ઉતારે. કારણ કે રાજદાનસાદ અને ખાસ કરીને

જેને રાજ્ય ચલાવવાનું છે, તેવા રાજકુમારોની સારી કેળવણી ઉપર ધ્યેય મોટું ભાગે આપવા સમયમાં પ્રજાના દરવાજાનો આધાર રહે છે. મી. બર્ચે ધણી વર્ષ સુધી આ નિયમગદર કામ બાજુ-અને તેની પછી તે જગ્યાએ મી. ક્રેડરિકે ડબલ્યુ. ગીબ્સ આપ્યો. તે ૧૮૫૨ થી ૧૮૫૮ સુધી શિક્ષક તરીકે રહ્યો. રાજદાનના વર્તન તેના શિક્ષક કે વરનાં માણસો પ્રતિ ફેલું હતું, તેની ધણી ગિગતો મળતી નહીં. પરંતુ તે સંજ્ઞામાં જેટલું જણાયું છે, તે ઉપરથી માણસ પડે છે, કે તે ધણે રોહાળ અને લાગણી-વાળો હતો. જ્યારે તે મી. ગીબ્સથી છુટો પડ્યો ત્યારે તે ધણેજ દીગરી થયો હતો.

### નાની ઉમરથીજ જાહેર કામમાં જોડાયો.

તે શિક્ષકના કાણ નીચે આપ્યો, તે પહેલાં તેણે એક જાહેર કામમાં ભાગ લીધો. આઠ વર્ષની વયે કંડનના કોલસા બજારને ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયા થઈ, ત્યારે તેણે રાણીના પ્રતિનિધિ તરીકે હાજરી આપી. એ ક્રિયા ધણી અગતી હતી. જીની પદતિએ ચાલના વહાણમાં પાણીને માર્ગે તે વેસ્ટમીનસ્ટરથી લડન ગયો. નાના રાજકુમારને આવકાર આપવાને હજારે માણસો ઉઠરી પડ્યા. તે પ્રસંગે તે ધણીજ સમયતાથી તથા કવચકાઈથી વર્ત્યો હતો. બે વર્ષ પછી તેણે પાછી હાલ્ટ પાર્કમાં ખુલ્લા મુકાયેલા કોસ્ટલ પેલેસના પ્રદર્શનના એતિહાસિક પ્રસંગે જાહેરમાં દેખા દીધી. આ પ્રસંગ વિશે લખતાં મદરાણીએ પોતાની નોંધપોથીમાં રાજદાનના વર્તન સંબંધી ખજૂજ સારી નોંધ લીધી છે. આવા પ્રસંગોથી પ્રબંધમાં સારી લાગણી અને સુવેદ સાંતિ કામને માટે પ્રચરે છે, એવા વિચાર તેના પિતાએ તેના મન ઉપર કસાવ્યો હતો, એમ થયાવું ધારવું હતું. ત્રણ વર્ષે આવી જાતનું સ્વપ્ન પ્રત્યક્ષ કરવાને તેને સમય આપ્યો, તેણે પહેલીજવાર વિન્ડસર મહેલમાં પોતાની માતા પાસે રાજ્યવાટી ઉપર લેસા રહીને ઇંગ્લંડ અને રશીયા વચ્ચે જાગેલા વેર સંબંધી રાણીના સંદેશના ઉત્તરમાં પારસામેટની બન્ને કક્ષાએ તરફથી અપાયેલાં બાબતો આજણ્યાં.

કોમીઆની લગાઇ ઉભી થવાની શરૂઆતનો તે સમય હતો. તે કુપ્પથી તેના મન ઉપર લંડી અને સંગીન અસર થઇ અને ત્યારથીજ તેને સર્વ મનુષ્ય પ્રત્યેનોત્તી અસ્થિરતા-નું જાન થયું. ૧૮૫૫ ના માર્ચ માસમાં તેણે પોતાની માતા સાથે લગાઇમાં ધાવેલ થયેલા સીપાઇઓ નીચે ઘેરની માલેટથી હોસ્પીટલમાં મુલાકાત લીધી અને તેમને તથા તેમના કટુઅને મદદ કરવા સાર ઉધારેના ફંડમાં તેણે પોતે ચીતરેલું એક ચિત્ર મોકલાવી આપ્યું અને તેના ૫૫ ગીની ઉપજ્યા. એજ વર્ષના આગસ્ટમાં બપોરે લગાઇ સમાપ્ત થતાં સીપાઈ પોલ પડ્યું તેના એક માસ આગમ્ય તે માતાપિતા સાથે પેરિસ ગયો. ઈંગ્લંડના રાજા છઠ્ઠા હેનરી પછી ક્રાન્સની બુધિ ઉપર મહાશયીએજ પ્રથમ પગ મુક્યો, તેથી એ પ્રવાસ ઇતિહાસમાં યાદગર રહી ગયો છે. શાહજીદાની ઉમર તે સમયે સાર વર્ષની હતી એ આઠ દિવસના પ્રવાસનો સફળો સમય તેને આજસ, મોજમજ, કે મેળાવાઓમાં યુત્તરના દેશમાં આપ્યો નહીં. એ આનંદી અને ભગ્ય પ્રવાસની શાહજીદા ઉપર એવી ઉડી અસર થઈ, કે તેને પરિણામે, તે ચાપાર સુધી ક્રાન્સ અને ક્રેન્ચ લોક પ્રત્યે સારી રુદ્ધતા લાગણી ધરાવેના હતા. તેના પિતાએ જરને તે પ્રસંગની શાહજીદાની વર્તણૂક સંબંધી લખ્યું, કે “અને છોકરાં ઘણીજ કાવકાથી વર્તી હતાં; યોકાને તેણે અને ખાસ કરીને શાહજીદો સામાન્ય રીતે વહાલો થઇ પડ્યો હતો. તેણે કાંઈપણ પ્રકારે નહાં ન હતાં અને રવકાવિક સાદાથી રહ્યાં હતાં.” શાહજીદાને ક્રાન્સનો એટલો બધો મોહ લાગ્યો કે, તેણે લાંબા યોડા દિવસ રહેવાની પોતાની માતૃક્રીને બિનંતી કરી. જ્યારે મહારાણીએ એમ જણાવ્યું, કે “તમારા વયર અમને આલશે નહીં.” સારે તેણે એવો ઉત્તર આપ્યો, કે તમારી સંગત માટે મારાં બીજાં છ લાખ બહેનો તમારી પાસે ઈંગ્લંડમાં હાજર છે. આ હાજર જવાબીથી તેનું કંઈ વળ્યું નહીં અને તેને પાછું ઈંગ્લંડ આવવું પડ્યું.

પ્રોન્સ એાં વેલ્સની પદવી.

૧૮૫૭ માં માન્ચેસ્ટરના ‘ફોનાના ખજાનાર’ પ્રદર્શનની મુલાકાત લીધી પછી, એવી ગોઠવણ કરવામાં આવી, કે જર્મનીમાં રહીશ નહીં ઉપરના કોનીગ્સ નીન્ડર નામના

શાંત શહેરમાં અભ્યાસને માટે તેણે યોડા સમય રહેવું, ત્યાં મીઠા ગીન્સ, જનરલ એ, ચાર્સ ટેલર અને ડોઠ આર્મ-ન્ડાંગ તેના રસાલા સાથે થયા. ત્યાંથી પાછા ફરતાં કાયદેસર રીતે તેને શાહજીદાની પદવી એનાયત કરવાની જાંબીર ફિલ્ડ હોર્ડ ડર્બી, હોર્ડ નક્સ આદિની સન્મુખ, કરવામાં આવી. પછી તેણે છુપા વેસમાં ઈંગ્લંડના પશ્ચિમ ભાગમાં અને દક્ષિણ આયર્લેન્ડમાં મુસાફરી કરી. તે પછી તેના પિતા સમ્મે છે તેમ લશ્કરી પરોક્ષા માટે તૈયાર થવા સાર તે એકાંત વાસમાં રહી રહે તે માટે તેને રીયમંડ પાર્કમાં રાખવામાં આવ્યો. ત્રીસથી છત્તીસ વર્ષના ત્રણ ધણાં પ્રખ્યાત જુનાનીઆને તેના સાથમાં રાખવામાં આવ્યા.

માતાપિતાના કાષ્ઠધી મુકત.

ધીરે ધીરે શાહજીદો ઉમરે પુગ્યો. જ્યારે તે અગ્રાવર્ણની કાયદેસર પુખ્ત ઉમરનો થયો ત્યારે મહારાણીએ એક પત્રથી તેને જણાવી દીધું, કે ‘તું હવે માતાપિતાના કાષ્ઠ સ્તાથી મુકત થયો છે.’ આ સંબંધમાં વિદેશીઆના સમક્ષના પ્રમાણિક નેધ લેખક મીઠા ઇનરીલે પોતાની નેધમાં લખ્યું કે ‘તેણે (રાણીએ) તેને લખી દીધું કે તું હવે માતાપિતાના કાષ્ઠથી મુકત થયો છે. તને કશાણી આપવા સાર અમે જે નિયમ અપસાર કર્યો હતો, તે તને કદાચ કદી લાગ્યો હશે, પણ તારું કશાણી સાધવું, એજ અમારો મુખ હેતુ હોવાથી, તથા ભવિષ્યમાં તારી સન્મુખ કેવી ખુશામત ભરી લાલચો અડી રહેશે, તે અમે સારી પેઠે જાણુતા હોવાથી તે લાલચોની સામે તારું મન દબા કરવાની અમારી ઇચ્છા હતી, હવેથી તું સ્વતંત્ર છે, જો કે તારે જરૂર જણાય ત્યારે હમે સદા તને યોગ્ય સલાહ (આપવાને તૈયાર છીએ); તોપણ વગર મારાં હંમે અમે કહી પણ સલાહને બદલે તારા કામમાં મોઢું મારીશું નહીં. આવી દશમાં તેને લખેલો પત્ર ધણો લાંબો હતો અને તે પત્રથી શાહજીદાના હૃદય ઉપર સન્મુખ અસર થઈ. તથા તેને ઘણું લાગી આવ્યું. તેણે તે પત્ર જનરલ વેલ્સલેને આપ્યો, ત્યારે તેની આંખમાં આંસુ દેશરાધ આવ્યાં. તે પત્રથી જે અસર તેના ઉપર થઈ, તેજ તેના લેખકની વિચક્ષણતાની સાબીતી પુરી પાડે છે.” (અપૂર્ણ)

## અદ્ભુત પ્રેમ!



પ્રેમ! રમાત્માની કેવી વિચિત્ર ગતિ છે! સુખની પાછળ દુઃખ ઝીંકી કરીજ રહ્યું છે! એક વખતે મહારાજા હરિશ્ચંદ્ર જગત્માં છત્રપતિ કહેવાતા હતા. એજ હરિશ્ચંદ્રને ઢેકને ઘેર વેચાવું પડ્યું! મહારાજા રણુલતનું નામ સાંભળીને અનેક રાજાઓ ધુનતા હતા, તેજ રણુલતનું પંતબ આત્મારે ખાલસા થઇ ગયું છે! એક વખત એવો હતો કે રોવાડને મહારાજા પ્રનાપ પોતાના ગુરુતનથી ચપનોને મૂળવતો હતો, તેજ મહારાજા પ્રતાપના સંતાતાને અપારે મુશ્કેલી પડે છે! તેથીજ ઇશ્વરની ગતિ ગહન કહેવાય છે. રાચને રક અને રકનો રાચ બનાવવા તેજ શક્તિમાન છે. પાંડવોને જુગારમાં હરાવનાર અને દુષ્ટ દુર્યોધનને દ્રોપદિના ચિર ઝેરવાની બુદ્ધિ આપનાર તેમજ હિરણ્યકશીપુની છાતી ફાડી ભક્ત પ્રહલાદને ખચાવ કરવાનો બનાવ પણ એજ મહા શક્તિના પ્રભાવ બતાવે છે.

કયાં કેતુ ચાલી રહી છે, બપોરના ચારેક વાગવાનો સમય થયો છે. સૂર્ય નાશાયણ બગવાન હવે સંતાવાની, તિયારીઓ કરવા લાગ્યા છે. અરવલ્લી પર્વતની ખીણમાં એક મોટી ગુફાની અંદર એક મટુલી બાંધેલી નજરે પડે છે. એ મટુલીના અંદરના ભાગમાં ભીંત ઉપર ભાલા, તલવારો, બહુકો, વગેરે લશ્યક હુથીયારોજ નજરે પડે છે. એ ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે આ મટુલી કોઇ ઝૂરવીર મહા પુરુષની છે. મટુલીની અંદર બે સ્ત્રીઓ અને એક બાલિકા મળી ત્રણ જણ એકાં હતાં, આ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ભોતાં માલુમ પડે છે કે એ કોઇ ઉચ્ચ રાજપૂત કુટુંબની છે. હેમણે કોણુલજે શી આદતમાં આવી પડવાથી અવ્યવસ્થા કર્યો હશે? એ સ્ત્રીઓના ચચળ નેત્રોમાં અને સુખ મુદ્રા ઉપર ઉદાસીનતાનો પછાડો પડ્યો હોતો. એમના કામળ શરિર પર

શ્યામતા આવી હતી. એથી સાબીત થતું હતું કે એ સ્ત્રીઓએ ઘણું સંકટ સહન કર્યું હોવું જોઈએ. સાથી નહાની ૫-૬ વર્ષની છેકરી જંગલી ઘાસના ખીજની બનાવેલી રોટલી ખાતી ખાતી બોલી “મા, આ રોટલી કેવી સારી લાગે છે? થોડા દિવસ તો મને એ રોટલી ન ભારી પણ આજે તો એ ઘણી સારી લાગે છે. ઘડક, બાજરી, જુવાર અને મકકાઇની રોટલી કરતાં પણ મને તો આ સારી લાગે છે! કેમ! મા, તું કહેતી હતી કે આપણે તો રાજમહેલમાં રહેતા હતા. રોજ મારા મારા પકવાનો ખાતા હતા. કહે મા! શું પકવાન આ રોટલી કરતાં સારા હશે? તું અહિં કેમ પકવાન નથી બનાવતી? તું કહેતી હતી કે આપણે સોનાની ઝારીમાં પાણી પીતા હતા! સ્વર્ણના છત્ર પલંગ ઉપર શયન કરતા હતા. આપણા તાબામાં હજારો દાસ દાસીઓ હાજર રહેતા હતા. એ બધું કયાં છે? એ મા! મને બતાવ! મહારા પિતાજીને તું કેમ કહેતી નથી, કે આપણા ઘરમાં આલો? આપણે કયાં સુધી આવા ભયંકર જંગલમાં રહીશું? આપણા ઘરમાં ગયા પછી આપણને કોનો ભય છે? ત્યાં કાંઈ પેલા બીક લાગે એવા હાંબી કાળી દાંડી વાળા રાક્ષસો પાછળ આવશે ખરા કે?” પૂત્રીના કાલા કાલા અને ગળગળતા શબ્દો સાંભળી માતાને દુઃખ થયું. આંખમાંથી અશ્રુ ધારાઓ વહેવા લાગી. આ ચિત્ર જોઈને નહાની છેકરી બોલી “માતા તું કેમ રડે છે?” “શું કહ્યું? તારા એર એક શબ્દો મહારા અતઃકરણને બાળી નાખે છે. મનને વિચાર સાગરમાં ગોથાં ખવડાવે છે! એટલે મહારા સવાલનો જવાબ આપવાને મહારામાં શક્તિ નથી! છંદરે તને એવા મોટા ઘરમાં જન્મ આપ્યો છે કે એક દિવસ તારી તાબેદારીમાં હજારો નોકરો હાજર રહેતા હતા. સોનાની ઝારીથી તું પાણી પીતી હતી. સ્વર્ણના કામ ઉપર તું શયન કરતી હતી. તારા શરીર ઉપર લાખો રૂપિયાના અલંકારો ચોલી રહેતા હતા. મારા મારા ભોજન બનાવાને રસોઇયાઓ આપણી આજ્ઞામાં હાજર ઉભા રહેતા



હતા. બેટા! એ સુખતા દિવસોના થોડા વખતને માટે અસ્ત થયો છે. તુને ઘાસની રોટલી ખાતિ નેમને મહાર મન દુઃખી થાય છે. ઇશ્વરને ત્યાં પણ મહોટો અન્યાય થાય છે! પરમાત્મન! તું અમને ક્યાં સુધી આવા દુઃખ દાવાનળમાં જીવતાં રાખશે! હુમે મહાર શું એવું બગારાયું છે? સુસલમાનો જરાએ હુમને જ પોને એસવા હેતાં નથી. રાજ્ય ગયું! પૈલવ ગયો! સર્વ ગયું! અતે લિખારી દશાને પ્રાપ્ત થયાં. રહેવાને ઘર નથી. પહેરવાને વસ્ત્ર નથી. અને ખાવાને અનાજ પણ ન મળે! ઓ ઇશ્વર! શું તું હમારો કસોટી કરે છે? ભલે કર, પણ સોનાની કસોટી કરવાથી કંઠી પણ પીતળ થશે નહિ. મહારા પરિવાર અને સત્તાનો જે સુવચુંનો મહેલ શોભાવવા શક્તિમાન છે તે આજે ભયંકર જંગલોમાં નિવાસ કરે છે. હવે બચાવો તો સારૂ કે રહેલી જાદગી કેાઈની મજૂરી કરીને પણ પૂરી કરીએ! શું આ વાત રાણાજી કબૂલ કરશે? રાણાજીની પ્રતિજ્ઞા છે કે એક વખત મેવાડને મહારૂં બનાવું. રાણાજીએ પોતાના હેશને માટે જીવન અર્પણ કર્યું છે. પણ આ ઇશ્વરનો ટોપ નહિ તો ખીજું શું? હજારો રાજપૂત વીરાએ પોતાના હેશને માટે અને ન્હાલામાં ન્હાલી માતૃભૂમિને માટે પ્રાણ આપ્યા, છતાં પણ રાજપૂતો હાર્યા અને મુઝલમાનો જીત્યા! શું બારતના સ્વામી આખરે તે લોકોજ થશે! મહારાજ પ્રથુરાજ અને મહારાજ સમરસિંહ સ્વદેશોદારને માટે રથૂભૂમિમાં પડ્યા, અને મુઝલમાનો દિલ્લીના અધિપતિ થયા, ભારતીય પ્રબળે દરિદ્રતાની દુષ્ટ બેડીથી જકડી લીધી. હાય! હવે મન શાન્ત રહી શકતું નથી. દેશીઓની દુર્દશા નેમને અતઃકરણ ચીરાઈ જાય છે. હે દિનચંદ્ર પરમાત્મા! સહાય યાવ! અમને બચાવો." આટલા શબ્દો બોલતાજ આ આંને મૂઠાં આવી. પાસે બેઠેલી યુવાન બાળાએ મહોં ઉપર થોડું ઠંડું પાણી નાખ્યું અને હુગડાના છેડાવની પવન નાખવા લાગી! આ ચિત્ર નેમ ન્હાની છોકરી બોલી: શું મહારાજોલવાથી માતાને દુઃખ થયું? "

એટલામાં મૂર્છાગત થયેલી સ્ત્રી નિશ્ચય થઈ. ચારે બાજુએ નેવાલાગી. યુવાન બાળાએ કહ્યું: માતૃશ્રી! અત્યાર સુધીતો હુમે આટલું ધૈર્ય રાખ્યું હવે થોડા દિવસને માટે આટલાં અધીરા કેમ બની જાવો. સમુદ્રના ઉછાળતા મોલમાંથી બચાવેલું વહાણ ન્હાના ખાએલીઆમાં શા માટે હુબાવો છો?

"વિધાત્રીના લેખ કેાઈથી નહિજ મિથ્યા થવાના,  
"વધા પ્રયત્નો કરે મનુષ્યો વ્યર્થ બધાએ જવાના.

ધૈર્ય રાખો, માતાજી ધૈર્ય રાખો, જ્યારે તમને નિરાશ થયેલા નેશે ત્યારે રાણાજી કેટલા દુઃખી થશે? એનો વિચાર કરો. રાજપૂત સ્ત્રીઓના શો ધર્મ છે તે તમે બરાબર સમજો છો. છતાં બાળકની માફક કંટાળી જવું એ શું એવું છે?" માતૃશ્રીએ કહ્યું—હવે શું કરું બેટા, ક્યાં સુધી ધીરજ રાખું? હવે આ દુઃખ નેમ શકાતું નથી. ધીરજનો પણ અંત હોય છે." તરૂણ સ્ત્રીએ પુનઃ શાન્તવન આપ્યું— માતા હું તમને ઉપદેશ કરવા લાયક નથી, પણ તમારો કહેલો ઉપદેશ તમને ચાદ કરાવું છું. મહારાજો તો એજ ધર્મ છે કે વડીલોની સેવા કરવી, તમારી આવી સ્થિતિ નેમને રાણાજી કેમ ખુશી થશે? રાજ્યને સુખી કરવું એ રાણાજીનો મહા મંત્ર છે. અને અત્યારે એજ મંત્રનો જપ કરતા રહેશે. સમન્યા, બાદશાહ કાંઈ હુમેશાં જીવતો નહિ રહે. આજ રાજ થશે તો કાલે લિખારી થવું જ પડશે. જે પુત્ર બીજો છે તે ખરવાને માટેજ. જે દુનિયામાં મહારાજો કર્યો કરે છે તેને દુઃખ પડવાનુંજ. વૈભવકાંધીય રામચંદ્ર મહારાજ, સીતા માતા, પાંડવ, નંબ, દમયંતી વગેરે મહા પુરુષોએ કેટલાં દુઃખો સહન કર્યાં છે મેવાડના રાજ્યકુળમાં જન્મેલી સ્ત્રીઓએ પોતાનાં વિરતા દેખાડવામાં કયાશ રાખી નથી પદમીલ્લી, કર્મ દેવી વિ. મહાન સ્ત્રીઓ આજે દેવીની માફક પૂજા છે. બાપ્પા રાવળના પવિત્ર હુટુંબમાં રાણાજીએ જન્મ લીધો છે. રાણાજી કનિય ધર્મને પ્રાણ કરતાં પણ વધારે માન આપે છે. પરમાત્મા રાણાજીની

પ્રતિજ્ઞાના મહાદેવે જરૂર આપશે. આપણું કર્તવ્ય છે કે આપણે હુમેશાં રાણાજીને સદાયતા આપવી. રાજ્યને નાશ થવાથી શોક થાય છે પણ તેજ સહ્યે આપણા પૂર્વજ્ઞેની દેશશક્તિ ભ્રષ્ટ્ર આપણને હર્ષ થાય છે. આપણા પ્રાણ જતાં સુધી આપણે તેઓ સાથે લડવું પણ મેવાડને સુખી કરવા ચૂકવું નહિં.”

એક વખતે મહારી બાહ્યાવસ્થામાં પુરોહિતજીને મોકલેથી સાંભળ્યું હતું કે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને ક્ષણ મેળવવાની ઈચ્છા નહિ કરતાં કર્તવ્ય કરવાની ઈચ્છા દર્શાવી હતી. તેવીજ રીતે રાણાજીએ શ્રીકૃષ્ણના શબ્દોને માન આપી અંતઃકરણ વચ્ચેની માફક મજબૂત બનાવી કર્તવ્ય ક્ષેત્રમાં કર્તવ્ય કરી રહ્યાં છે. માતાજી, પેલા બાદશાહે રાણાજીને એવી ખબર મોકલાવી છે કે તમે મહારા દાસ બને તો હું તમને મહારી સેનાના નાયક બનાવું. પણ રાણાજી આ વાત કથૂત કહે પાશ કે ? ધન્ય છે મેવાડના મહારાજાને ! જ્યાં સુધી સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી અને અહુ નક્ષત્રો આ બ્રહ્માંડમાં અમર રહે ત્યાં સુધી મેવાડના એ વીર મહારાજાની કીર્તિ અમર રહેશે. બાદશાહના વૈશવોને રાણાજી તુરંત માને છે. એવા અપવિત્ર વિચારો એમના અંતઃકરણને બાળી નાખે છે.” તરૂણ બાળાના આવા અમૃતમય વચરો સાંભળી માતાજીને કંઈક ભેર આવ્યું. મોકલે ઉપર રજપૂતાણીને શેલાવે એવા શુરાતનનો તથા પવિત્રતાનો પ્રકાશ પડવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે બે સ્ત્રીઓની પાવત્ર વાતો ચાલી રહી છે.

બીજા બાળુએ એક મોકલે મક્ક નીચે એક મહારાજા બિરાજેલા છે. મહારાજા શું વિચાર કરે છે? હેમની બેસવાની દબ ઉપરથી તો તમને કોઈ મહાન દેવીના પરમ ભક્ત જણાય છે. મદીની બહાર એક મોકલે વિશાળ અને રમણીય ઝાડની નીચે ન્હાનકડી શેત્રંજી પડી છે તેના ઉપર ૪૦-૪૨ વર્ષનો કોઈ પુરૂષ બેઠો છે. આ મહા પુરૂષને ભૂતાંજ આપણા મનમાં નવા ભૂતનો અમકાર થાય છે. એનું શરિર ઉંચું, બદન કસરતી

અને કસાયકું જણાય છે. કપાળ ઘણુંજ વિશાળ છે. તેજદાર છે. મોમાંથી સૂર્યની માફક પ્રકાશ પડતો દેખાય છે. એટલે એના સ્ક્રામું કોઈથી વધારે ભેદ શકતું નહોતું. શરિરનો રંગ ચંત્ર હોતો. પણ આ વખતે હેના શરિર પર શ્યામતા, મોકલે ઉપર ઉદાસીનતા અને ચિત્તમાં ગ્લાનિ છવાઈ રહી હતી. એના ઉપરથી અનુમાન થતું હતું કે આ પુરૂષ ઘણાજ દુઃખના વાદળથી ઘેરાયેલાં માણસ પડે છે છતાં પણ તેજસ્વીતા, ઉદારતા, અને વિરતા, હેના મેત્રોમાં રમી રહી છે. જે આ મહા પુરૂષને જીવે છે તેના અંતઃકરણમાં એને માટે પૂજ્ય ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. શેત્રંજીની ઉપર બે નળીની એક બાંકુ પડી છે. મહારાજાની કમરમાં સોનાની મુઠનો તલવાર લટકી રહી છે એ બે હુથીયારો સ્ત્રીવાય બીજું કોઈ નજરે પડતું નથી. એ વીર કોઈ જાણીર વિચારમાં જણાય છે એટલે સુધી કે પાસે મહારાજામાં શું વાત થાય છે. એનું પણ એને ધ્યાન નથી. વાંચકો, આપણે પણ આ મહા પુરૂષના અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરીએ. એ શું વિચાર કરે છે તે આપણે સાંભળીએ. તે વિચાર કરે છે કે—કેટલાં વરસથી હું મહારાજા પવિત્ર દેશને સુખી કરવાના પ્રયત્નો કરી રહ્યો છું. છતાં પણ મહારી ઈચ્છા આજ સુધી પૂર્ણ ન કરી શકાયો. પ્રતી દિવસ દુઃખનોજી જીત અને મહારી હાર થતી જાય છે એ ઉપરથી માણસ પડે છે કે હું રાજ્ય ચલાવવાને લાયક નથી, અરે નામદ પ્રતાપ, તે મેવાડના સિસોદીયા કુળને સદાને માટે કલંકિત કરવા જન્મ લીધો છે. એ ઈશ્વર તે મને જન્મ જ શામાટે આપ્યો. મહારાજાએજ મહારાજા પવિત્ર દેશ હુખી થયો. રાજ્ય પ્રજાનું રક્ષણ ન કરે તો હેને રાજ્ય કોણ કહેશે. હુલદીયાદના યુદ્ધમાં ૧૪૦૦૦ રજપૂતોએ પોતાનાં શરિર અર્પણ કર્યાં પણ ઈશ્વર ઈચ્છા અલિપ્તગતી આખરે મુસલમાનો જીત્યા આ શું ? અરે પાપાત્મા પ્રતાપ, હેને શરમ ન આવી કે હું મહારાજા પ્રાણ અચાવી ન્હાસી ગયો ? અને મહારી સાથેના વિરતરો પ્રાણ અર્પણ કરી સ્વર્ગના અધિકારી થયા. (ધકકાર

છે પ્રતાપ ! ચિકકાર છે. હારા ઇવનને ! યત્નોના  
જોડા ઉચકનાર, ક્ષત્રીય ધર્મને કલંકિત કરનાર, માન-  
ચિહ્નને ઇવનને છોડી દીધો. માનસિંહ જેવા પાપી-  
ઓના ઘું નાશ ન કરી શક્યો. ત્યારે તે આ તલવાર  
બાંધી એ ન બાંધ્યા બરોબર છે. એા ઇશ્વર  
સહાય થાવ. દયા કરો. કૃપા કરો નહિ તો આ મહાડું  
કલંકિત મૂખ હુનિયાને શું બતાવીશે. ત્યારે શું હું  
આત્મઘાત કરું ? ના, ના. આત્મઘાતી મહા પાપી  
રહેવાય છે.

શું ગઈ કાલના સમાચાર ખરા છે ? મુસલ-  
માનોએ ચિત્તોડ, બજનૌર, લેવ બીજા વાર જીત્યા !  
મહારા બાપદાદાઓના બનાવેલા મહેલોમાં એ લોકો  
મોજ કરશે. ના, ના. જ્યાં સુધી મલાડનો મહા-  
રાણો પ્રતાપ આ હુનિયામાં જીવતો છે ત્યાં સુધી  
તો નહીંજ, હું અને મહારા બાળબચ્ચાઓ જંગલમાં  
વાસ કરીએ, અને એઆ મહેલોમાં રહે, હમે ઘાસની  
પથારીમાં શયન કરીએ અને તેઆ મહારા  
સ્વર્ણ કાચ ઉપર શયન કરશે, મહાડું સ્વર્ણનું સિં-  
હાસન, અમૂલ્ય ચલકારો, કિમતી વસ્તો, અરબગી  
અને કાઠીનાવાડી ઘોડાઓ, શાખવાને તૈયાર કરેલા  
હાથાઓ ધણાદી દરેકનો એ મોગલો ઉપયોગ  
કરશે ? શીવ, શીવ. જે પવન રથાને હજારો ગાયોનું  
પ્રભાતે પ્રથમ દર્શન અને પોશણ થતું ત્યાં તેજ ગાયો  
હવે કપાશે. હેમના જીવનનો વધ થશે. બ્રાહ્મણો  
વેદોચ્ચાર કરતા હતા ત્યાં તેમના બ્રહ્મવનો નાશ થઈને  
બાગ પાકારશે ? એા પ્રભુ, હેં આવા દુઃખમય  
દિવસો દેખાડનાને માટેજ આ પ્રતાપને જીવતો  
રાખ્યો છે. સંઘાવત આદિ ઉચકુળ ધ્વાન્યો ચિતો-  
ડના રાજ્ય સિંહાસન પર થઈ ગયા તે સ્થાને અત્યારે  
મુસલમાનો રાજ થશે. બાપ્પારવણ, હમીર, સેંહ, અ-  
મર, સંહ, કુખાજીએ સ્વર્ગમાંથી રાજ્યની દુર્દશા જોઈને  
જોડ કરતા હશે. મહને કેવા ચિકકારતા હશે, એા  
નામદ કુલાંગાર પ્રતાપ ! તે સર્વ ગુમાયું. એ  
મહારાઓના પવિત્ર આત્મા શ્રાદ્ધને દિવસે ચિતોડમાં

જશે તો મુસલમાનોને જોઈ મહારો તીરકાર કરી મહને  
શાપ આપશે, વાંચકો આપ સમજી ગયા હશે કે આ  
મહાનકડી કથાનો નાયક, બીજો કોઈજ નહિ પશુ  
સ્વદેશપ્રેમી વીર મહાત્મા મેવાડાધિપતિ પશુ કાલ તો  
વીધિ લીલાથી અરણ્યવાસી થયેલો મહારાણો પ્રતાપજી  
હતો. પાસેની મહુલીમાં રાણી, વહુ અને છોકરી એ  
ત્રણે જણાજ હતા. પ્રતાપસિંહ રાજ્યના વિચારોમાં  
ભાન ભૂટી ગયો હતો. એટલામાંજ મહારાણી છોકરીનો  
જોરથી રડવાનો અવાજ સંભળાયો. આ એક ભય-  
કર ચીસ સાંભળીને પ્રતાપ વિચાર સાગરમાંથી મૂકત  
થયો. તરતજ ત્યાંથી ઉડી પોતાની મટીમાં જવા  
લાગ્યો. વાંચકો જુવો જુવો પ્રતાપ શું જુવે છે ?  
કોઈ જંગલી પક્ષી આંચમાં રોટલી લઈને ઉડી જતું  
દેખાય છે. પ્રતાપને જોતાંજ છોકરી રડતી છાની રહી  
એકદમ ગાઝી પડી થોડી વારે યોદ્ધા, બાપાજી, રોટલી  
તો એ લઈ ગયું હવે શું ખાઉં ? માછેલી હતી કે  
ખાવાને માટે બીજું કંઈ નથી. મહને બહુજ  
ભૂખ લાગી છે. પ્રતાપને ખબર હતી કે બહુજ  
મહેનતથી જે દહાડે એક બીલની સહાયતાથી થોડુંક  
અનાજ મળ્યું હતું એની એ રોટલી બનાવી હતી.  
બધાએ થોડી થોડી ખાધી અને ગાઝીની રોટલી છોકરીને  
માટે રાખી હતી તે પશુ પક્ષીઓ લઈ ગયા. છોકરીનું  
હયામણ મોહાડું અને રડવું સાંભળી પ્રતાપને બહુજ  
દુઃખ થયું. તેનું વજ્ર જેવું દ્રઢ અંતાઃકરણ જરા વારમાં  
ખરડ જેવું થઈ ગયું. હનદીધાટના યુધ્ધમાં ૧૪૦૦૦  
વિદેના મરણથી જેના મનમાં જરાએ કાંઈ ન લાગ્યો.  
ઘણા વરસથી અરણ્યવાસથી જેનું મન ન ટપ્યું.  
રાજ્ય, લશ્કરી, વેત્તવ દરેકનો નાશ થયો છતાં પશુ  
જેણે દ્રઢતા ન છોડી એજ મહારાણો પ્રતાપનું અંતા-  
કરણ છોકરીના રૂદનથી પીગળી ગયું. હવે પ્રતાપના  
વિચારો બદલવા લાગ્યા. શું કરવું. કયાં જવું, કેની  
સહાયતા માગવી ? શું તેઓને તામે થવું ? એટલામાંજ  
એક બીલ સરહારે આવી પ્રતાપને પ્રણામ કર્યાં. પ્રતાપે  
જોણવાની આજ્ઞા આપી કે તરતજ બીલ સરહાર જોણે  
અનંદાતા તેઓનું જોર-ઓણું થયું છે. હવે બહાર

નીકળેા. ખાસેના ગામમાં જઈને આશ્રય લઈશું. હવે શા માટે આ બંધ્યાઓને દુઃખી કરીશો. પ્રતાપે તરતજ સીલ સરદારના મતને મળતા થઈને અરવલ્લિ પર્વતને પ્રણામ કરી ત્યાંથી ચાલવા માંડયું. વાંચકો, જુલો અદભૂત પ્રેમનું મહાત્મ કૈટલું બંધું છે. પ્રતાપને તાબેદાર બનાવવાનું માટે મોગલ યાદશાહે લાખો રૂપિયાને ખર્ચ કર્યો. હુદાશ માણસનું રોકાઈ લા-રકર પ્રતાપને પકડવાને ફેરવ્યું પણ એને અતે નિષ્ક-ળતાજ મળી. પરંતુ એક ગાળકના નિલાપથી જરા વારમાં પ્રતાપ તાબે થયો. એ શું અદ્ભૂત પ્રેમ! આ બંધ્યાઓનું દુઃખ પ્રતાપથી સહન થઈ શક્યું નહિ. સીલ સરદારની સાથે થોડા વખત પછી ધીમે ધીમે પ્રતાપે પોતાનો પ્રભાવ જમાવવા માંડ્યો. હવે ધંધરને કાંઈક દયા આવી. હંમેશા પ્રતાપની અરજ સાંભળી થોડાજ વખતમાં પ્રતાપે યવન રાજ સાથે યુદ્ધ કરી પાપાત્માઓને ચમરાજના હરખારમાં પહોંચાડ્યા. પોતાના વડાદા દેશને, વડાલી પ્રજાને, અને જેવાડની મરુભુમિને ફરીથી એક વખત સ્વતંત્રતા આપવી—ખન્ય છે એ મહારમાને અને તેથીજ અદાપિ પર્યંત મહા-રાણા પ્રતાપનો જયઘોષ થેર થેર સંભળાય છે ઇતિ.

હીનેથ અંદર  
વિશ્લેષ.

દાનાનાથ વ્યાસ.

અવલોકન.

લકતરાજ નરસિંહ મેહતાની છબી.

લકત લકતરાજની એક છબી અમને અવલોકન માટે હતા પ્રકાશક શ્રીયુત બાહુભાઈ બી. વસાવડા તરફથી ભેટ મળી છે. નાગરલક્ષ્મી નરસિંહ મેહતાની ભક્તિથી કોણ અમરકયું છે. તેમની હુડી સ્વીકારવાની કથા, તેમની પુત્રોત્તર મોક્ષાણુ કરવાની અને તેમને ચેર ન્યાત જમાડવાની હતી તે વેળા લકતરાજની લેવા ગયા હતા ત્યાં સંતામાજ દેડાઓ લગન કરતા હતા તેમાંજ બેસી જઈ લગનની ધુન જમાવી હતી. તે કથા શુભરાતી તો શું પણ ખીલ અનેક મનુ-ષ્યના જણવામાં છે. વળાગડમાં નાગર અહુસ્થો તરફથી તેમની મૂર્તિ પધરાવવામાં આવી છે. આ મૂર્તિ ઘણી પ્રાચીન છેલ્લામાં આવે છે. તેના ઉપર-યાજ દેરાત્રી પડવામાં આવ્યો છે. લકિત મા-ર્ગમાં પ્રવેશવા અહુસ્થોએ અને ખાસ કરી નાગર અહુસ્થોએ તો આ દેરાત્રી એક એક કોપી અવસ્થ રાખવી જોઈએ. કેળાનિટ કદની કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦ ફૂલ સાઈડનો રૂ. ૧ છે. મળવાનું ઠેકાણું શ્રીયુત બાહુભાઈ બી. વસાવડા-નાગરવાડો. જુનાગઢ.

મારતજીવન ૧૦૦ પાના.

મારતજીવન ૧૦૦ પાના. આ માટે મેં અંકમાં "ભારત છવન" આલોકને પ્રાર્થના કરતા આવ્યા છીએ તેઓએ દરેકે પાંચ પાંચ આલોક કરી મોકલવાં કે જે અમે "ભારત છવન" ના પાનાં વધારીને દર મહિ ૧૦૦ પાના પ્રગટ કરીએ. અમારી એ પ્રાર્થનાને અનુસરેલોક આલોક બંધુઓએ એક એક બે બે આલોક કે મોકલવાની તસ્દી લીધી છે. પરંતુ હજી ઘણા બંધુઓએ અમારી પ્રાર્થના તરફ લક્ષ આપ્યું નથી, ઘણા સમયથી આપણે બે દરકાર રહ્યા છીએ. અગત્યના બાબતો તરફ આગ્રહાન કરવાથીજ આપણા દેશની અવ નતિ થઈ રહી છે. મનુષ્ય જેટલી 'દેહની' દરકાર રાખે તેને રૂપ ઉપટ કરવાની કામગીરી રાખે છે અને પોતાના કુટુંબનું લાલન પાલન કરી તેમને રાત દિવસ મુખમ રાખવાની અનેક કેશોપા કરે છે તેટલીજ બે 'દેશને' માટે રાખવામાં આવી હોતતો આજે આપણા દેશ જગતનો શિરમળી સુકુટ રૂપ થઈ પડત. પૂર્વ તરફ ન્હાનાં ન્હાનાં રાજ્યની પ્રજા ઉઘોગી, અગ્રજ અને બુદ્ધિમાન થઈ પડી છે. સ્વીડન અને નોર્વે જેવા ન્હાના દેશો સુખી થઈ રહ્યા છે. ઓષ્ટ્રીયા અને હંગરી જેવા દેશો ઉઘોગની માતા જેવા થઈ પડ્યા છે. ન્હાનકડું જાપાન આજે જગતની છાતી ઉપર પહેલા નજરનું ઉઘોગી ગણાય છે. કીંગડો બાપાનીશો દેશાભિમાની ગણાઈ ચુક્યા છે. અરીજુના વ્યસનમાં ડુબી ગયલા ચીનાઓ એ અરીજુને લાત મારી જગૃત થઈ ઉઠ્યા છે. પરંતુ હિંદુસ્તાન! હજી દેહાભિમાન કે દેશાભિમાન શિષ્યું નથી. અમારા દેશી લાઇઓ-ને હજી પોતાના જાતિ લાઇઓની ઉન્નતિ થાય તેની દરકાર નથી. અમને અફસોસ થાય છે કે જે દેશની પ્રજા પોતાના બંધુઓની દરકાર રાખતી નથી તે દેશ ઉધોગી કેમ થાય! તે દેશની પ્રજા લક્ષ્મીનું મુખ ક્યાંથી જુવે! તે દેશની ઉન્નતિ કેમ થાય?

હજુ વલત છે. થોડો ડયોગ કરો.

અમારા ગ્રાહક બંધુઓ સારી પેઠે બલુ છે કે “ભારત છવન” ગુજરાતી ભાષામાં નવું સપ્લિત્ય છે. તેના લેખો વાંચક પ્રતમાં નવું બળ, નવો ભુસ્સો અને નવું અજવાળું નાંખે છે. આવું માસિક પત્ર દરેકે દરેક કુટુંબમાં વંચાય તો વાંચક વર્ગ ઉદ્યોગશીલ બને. અમે પ્રાર્થના પૂર્વક ફરીથી વિનંતિ કરીએ છીએ કે દરેક ગ્રાહક બંધુઓએ પાંચ પાંચ ગ્રાહક કરી મોકલવાની તસ્દી લેવી. કોઈ પણ ચકુરચ “ભારત છવન” ના ગ્રાહક થવાને ના પાડશે નહિ” એ પણ અમારી ખાત્રી છે હજુ પણ વખત છે. થોડો ઉદ્યોગ કરો.

પાંચ પાંચ ગ્રાહક કરવાનું કોઈપણ ગ્રાહક બંધુને માટે મુશ્કેલ નથી, નહુના ગમડાંમાંથી પણ કેટલાંક ગ્રાહક બંધુઓએ એક એક બે બે ગ્રાહક કરી મોકલ્યાં છે. તો જેઓ મોટા ગામ અને મોટાં શહેરમાં નિવાસ કરે છે તેમને માટે પાંચ ગ્રાહક કરવામાં કંઈ મુશ્કેલી નથી. દરેક મહિને ફક્ત ચાર આના બચાવીને વર્ષે રૂાં ત્રણનું લવાજમ ભરવું એ ભારે પડે તેમ નથી. લખ અને મરણ પાછળ કરજ કરાંને પણ સેંકડો-હજારો-રૂપિયા ઉઘવી દેવામાં આવે છે. સીપુત્રાદિને માટે રમકડાં અને કપડાંમાં સેંકડો રૂપિયા ખર્ચવામાં આવે છે. પરંતુ “ભારત છવન” માટે રૂાં ત્રણ જેવી નહુવી રકમ ફાજલ પાડવી એ કોઈ પણ દેશીભાઈ માટે ભારે પડતું નથી. અમારા એક દેશાભિમાની ગ્રાહક બંધુ શ્રીયુત શીવજી કાનજી નાગર (S. K. Nagar) બંજારા નિવાસીએ પહેલીજ વખતે અગીઆર ગ્રાહકો કરી મોકલી-અને હજુ પણ બીજા ભાઈઆને બક્ષામણ કરતા રહી-“ ભારત છવન ” ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. અમે એ બંધુશ્રીને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. અને તેઓ શ્રીના દાખલો લઈ ગુજરાત, કાઠીયાવાડ અને રાજસ્થાન(શ્રીયુત જેવતહરખચંદ વિજેરે)ગ્રાહક બંધુઓ પણ બે ગ્રાહકો કરી મોકલશે તો થોડા સમયમાં જ ભારત છવન તદન નવું સ્વરૂપ ધારણ કરશે. એ

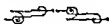
માટે અમે તદન ખાત્રી આપીએ છીએ. વળી લવાજમ રૂાં ત્રણ છે તેમાં કાંઈ પણ વધારો થશે નહિ. બે દરેક ગ્રાહક તરફથી પાંચ પાંચ ગ્રાહકો કરી મોકલવામાં આવશે તો અમે ભારત છવનમાં દરેક મહિને ૧૦૦-૧૦૦ પાના આપવા ઉપરાંત પણ એક બીજી ચોજના કરી રાખીએ તે પણ અમલમાં ચુકવામાં આવશે. અને તેથી ગ્રાહક બંધુઓને વાંચનનો પુરકળ લાભ મળતોજ જશે.

આફ્રિકાના ગ્રાહક બંધુઓને પણ અમારી એટલીજ સખત ભલામણ છે કે જેઓએ પોતાનું લવાજમ મોકલ્યું નથી તેઓએ તે હવે તરતજ મોકલી આપવું. ૧૯૨૦ ના બનેવારીથી આજે એ માસ મુખીના અંકો તેઓને પહોંચી ચુક્યા છે. છતાં કેટલાક ચકુરચોએ હજુ પોતાનું લવાજમ મોકલ્યું નથી. હવે પછીના અંકો તેઓને પોસ્ટ કરવામાં આવશે નહિ માટે તેઓએ પોતાનું ઉપરાંત બીજા પાંચ પાંચ ગ્રાહકો કરી તેઓનું પણ લવાજમ મોકલી ગુજરાતી સાહિત્યને ઉત્તેજન આપવું. આફ્રિકાના ગ્રાહકોમાં અમે શ્રીયુત બી. કે. પટેલ બેહુનીસખર્ગવાળાને આભાર માનવાનું ભુકીશું નહિ. તેઓ ભાઈએ દશ-ગાર ગ્રાહકો કરી મોકલી “ભારત છવન” ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. બીજા ભાઈઓ તેઓને દાખલો લઈ ભારત છવનનાં ગ્રાહકો કરી મોકલવાનું લક્ષમાં લેશે તો ઉપકાર થશે. શુભ કાર્ય કરવામાં બહુજ ઉતાવળ કરવી ભેદ્ય, એ પણ તેઓએ લક્ષમાં રાખવું ભેદ્ય એજ પ્રાર્થના.

ચેનેજર-ભારત છવન.



## યોગવિદ્યા-તે શિખવાની અગત્ય.



આ દેશ જેમ અનેક પ્રકારની વસ્તુઓથી ભરેલો છે તેમ અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓ શિખેલા યોગી, મુનિ, રૂપિ, ધનવતરી, જ્યોતિષી, વેદપાઠી આદિ મહાપુરુષોથી ભરેલો છે. એકપણ એવી વિદ્યા નહિ હોય કે જે હિંદુસ્થાનમાં નહિ હોય, એકપણ વનસ્પતિ કે ખનિજ પદાર્થ એવા નહિ હોય કે જે હિંદુસ્થાનમાં નહિ હોય. આ દેશમાંની વિદ્યા વહેજ ખીન અનેક દેશો ઉત્તરના શિખરપર મડયા છે. દરેક દેશ હિંદુસ્થાનનો નાણુ છે. હિંદુસ્થાને દરેક દેશો ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. પરંતુ જ્યારથી હિંદુવાસીઓનાં હૃદયમાંથી વિદ્યાવ્યવનનું નામ વિસર્જન પામ્યું ત્યારથીજ તેઓ દુઃખી થઈ રહ્યા છે. તેમાંપણ મુખ્ય યોગવિદ્યાને પ્રચાર ઘટવા માંડ્યો ત્યારથી તો આ દેશની પ્રજા, કંગાલ, મુક-દાલ જેવી થવા આવી છે અને દિવસે દિવસે એ પ્રજા એવી અધમ સ્થિતિમાં મુકાતી ગઈ છે કે તેને “પ્રજા” કહેવી કે કેમ તેનાજ વિચાર થઈ પડ્યો છે. કારણ કે જ્યાં નજર ફેંકી ત્યાં ગલ બુદ્ધિનું નામ નિશાન નથી. અધ્યાત્મ જ્ઞાન બાળુનાર જન્મ-હલેજ મળશે. વેદ-તેના અર્થ સહિત-બાળુનાર કવચિદ્ જ જણશે. વેદક જ્ઞાન બાળુનારા—ખરા—વૈધો આંગળીને ટેરવે ગણાય એટલા—બાકી ઉટ વૈધો—ઠગ વૈધો—પૈસા કમાનારા વૈધો—નો ટોટો નથી ! રસ્તા ઉપરથી એક પથરો લેવા જતાં એકાદ વૈધા હાથમાં આવી જશે ! વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીઓ માત્ર ગણ્યા ગાંધ્યા ! શાસ્ત્રનું જ્ઞાન ધરાવનાર પંડિતો પણ બુજ ! (વિત્ત-કાવાદ કરનાર—ઉજ્જડ ગામમાં એરંડા પ્રધાન જેવા જાણ્યે તેટલા ! ) નરસિંહ મહેતા જેવા ભક્તો તો કોઈકજ ! બાકી બજલક્ષ્મી સુપર્કાં ને દોપલા, ચાંચાં ને વહાણો ભરાય તેટલા !

આ પ્રમાણે સત્ય જ્ઞાનનો લોપ થવા બેઠો છે તેવા વખતમાં પણ ઈશ્વરે હિંદુસ્થાન ઉપર દયા કરી છે. એક હજાર કે એક લક્ષમાંથી પણ કોઈ એક વીરલા મહાપુરુષને જન્મ આપ્યો છે. છતાં પણ જો આપણે તેનો લાભ ન લઈએ તો પછી આપણા જેવા હિંદુ-ભાગી કોણ કહેવાય ?

આજે અમે ગ્રાહ્ય, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય જાતિને યોગના અંગ, ઉપાંગો શીખી શરીર શુદ્ધ કરી, મનનો સંયમ કરી, અપૂર્વ આધ્યાત્મિક જ્ઞાન મેળવી શકાય અને પરમાત્માની કૃપાવારીનું પાન કરી શકાય એવા એક ગ્રહસ્થાશ્રમી યોગીનો પરીચય આપીએ છીએ. કોઈ પણ વિદ્યાનું જ્ઞાન મેળવવું, તેનું અર્થ રહસ્ય જાણવું એ પરમાત્માની કૃપા વિના બનતું નથી. અમદાવાદ છાત્રાના કપાલ ગામ-નિવાસી સ્કુલ માસ્તર શ્રીચુત માધવજી સગલજનાં અમને દર્શન થયાં છે. અમે તેઓને ગૃહસ્થાશ્રમી યોગી કહીશું તો તેમાં અતિશયોક્તિ નથી. તેઓ-શ્રીએ અકલકોટના એક યોગી મહાત્માની કૃપાથી યોગની જુદી જુદી ક્રિયાઓ સાધ્ય કરી છે. તેઓશ્રી જુદી જુદી સુદ્રાઓ, જુદા જુદા પ્રકારના પ્રાણાયામ, અને જુદા જુદા પ્રકારનાં યોગનાં આસનો બાંધે છે. યોગ શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું કે છે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન મેળવી અધિકારી થયા પછી યોગની ક્રિયાઓ સાધ્ય કરવી, શ્રીચુત માધવજીભાઈએ અધ્યાત્મ જ્ઞાનના અર્થો વિચાર સાગર, પંચદશી, વૃત્તિ પ્રસાદર આદિ ગ્રંથોનું જ્ઞાન મેળવ્યું છે. તેઓશ્રીએ ગાંડનાં પૈસા ખર્ચી નાંખી આ અપૂર્વ જ્ઞાન મેળવ્યું છે, ક્રિયાઓ સાધ્ય કરી છે. તેઓશ્રીની ઇચ્છા છેકે કોઈપણ મનુષ્ય, કાં હિંદુ, કાં પારસી, કોઈપણ ગૃહસ્થ તેમની પાસે શીખવા જાય તો તેને શિખવવા તેઓ ખુશી છે. નેતિ, ધૌતિ, ખરિત, જલદાતણ, વિગેરે મળશુદ્ધિની ક્રિયાઓ તથા ૧૦ પ્રકારના પ્રાણાયામ, અને આસનો તેઓ ઘણી સેહેલાઈથી અધિકારી મનુષ્યને શીખવે છે. વેદવેદના અર્થો શીખવી અધ્યાત્મિક જ્ઞાન આપે છે.

અને રાજ્યોગ ક્ષણ સહિત સંપૂર્ણ રીતે શીખવી પરમાત્માનું અદ્વૈત જ્ઞાન આપે છે.

આ જ્ઞાન મનુષ્યોને કેટલું ઉપયોગી છે તે કહેવાની જરૂર નથી. પ્રત્યેક મનુષ્ય જાણે છે કે યોગની ક્રિયાઓ જાણનાર મનુષ્ય બળવાન, બુદ્ધિવાન, યશ-નિરોગી થઈ—મનનું બળ વધારી શકે છે. ધર્મચરનું ધ્યાન, ધારણા અને ઉપાસના, ચિત્તની વૃત્તિઓને રોકી રાખી એક ચિત્તે કરી શકે છે. અને પરમતત્ત્વ જે પરમાત્મા તેમાં ચિત્ત વૃત્તિને જોડી શકે છે. જ્યાં સુધી માનસિક બલ વધે નહિ, જ્યાં સુધી શરીર બળવાન થાય નહિ અને જ્યાં સુધી અનન્ય ભાવે ધર્મરોપાસના થાય નહિ ત્યાં સુધી મનુષ્યને ઈર્ષ્ઠત ક્ષણ મળે નહિ. સુધરેલા દેશોની પ્રભુ પ્રથમ બળ મેળવે છે, કાર્યમાં એક ચિત્તે ચુંથાય છે. ધર્મચરની ઉપાસના—એક ચિત્તે કરે છે, ત્યારેજ તેમને સિદ્ધિ સિદ્ધિ મળે છે. દેશકા અમેરિકા જેવા દેશમાં પણ હવે યોગનું જ્ઞાન ફેલાયું છે. અનેક પુરૂષો માનસિક બળ વધારી રહ્યા છે. આધ્યાત્મિક જ્ઞાન વધારી રહ્યા છે. સંકલ્પ કરવાની સાથે જ યોગ્ય રીતે સાધના કરી સિદ્ધિ મેળવતા થયા છે હિંદુસ્થાનની પ્રજાએ પણ પોતાના પૂર્વજોની પેઠે બળવાન બુદ્ધિવાન થવું જોઈએ. માનસિક બળ વધારી ઉન્નતિશીલ સંકલ્પો કરી, યોગ્ય માર્ગે સાધના કરી, સિદ્ધિ મેળવવી જોઈએ. જ્યાં સુધી મન ઠસપસુ થયા કરતું હોય, પોતાના સંકલ્પમાં વિકલ્પ થયા કરતા હોય, સિદ્ધિ મળશે કે નહિ તેને માટે અનેક વિચારો થયા કરતા હોય ત્યાં સુધી સિદ્ધિ મળતીજ નથી.

અમે અમારા સુબંધના ગ્રાહક બંધુઓને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તેઓએ શ્રીયુત માધવજીભાઈની મુલાકાત લેવી અને યોગની ક્રિયાઓ શીખી લેવી. જ્યાં સ્નાન, સંધ્યા કરવાની સુમન નથી, પ્રાણ-યામ કરવાની બજાર નથી ત્યાં પછી યોગનાં બીજાં અંગોની તો વાતજ શું! મોટા મોટા આચાર્યોને પણ યોગનાં અંગોની બજાર નથી. ખાઈ, પીને

મોજ મજા કરે છે. મોટા મોટા આદ્યજ્ઞ, કરી બીચારા શિષ્યોની પાસે ટેકસ વસુલ કરવાનું સુમન જાય છે. મોટાટથી તકાકા મારી શિષ્યોને અગત્યભાગદમ સુમનની દેવાનું જ શિખ્યા છે. તેઓ સત્ય જ્ઞાનથી વિરુદ્ધ છે. દેશની પાયમાલી યવાનું સુખ્ય કારણ તેવા મસત શરૂ-આચાર્યોજ છે. પણ હવે તે જમાનામાં કંઈક ફેરફાર થવા લાગ્યો છે. શિષ્યો સુમન જાય છે કે આચાર્યો માત્ર મીઠાનાં પુતળાં જ છે. અદ્વૈતજ્ઞાનની વાતોનાં તકાકા મારે છે પણ જ્યાં કંઈક પૈસાની વાત આવી કે અદેખા કુતરાની પેઠે એક બીજા ઉપર ટુટી પડે છે.

અમે એવા આચાર્યોને પણ લલામણુ કરીએ છીએ કે તેઓએ શ્રીયુત માધવજીભાઈની પાસેથી યોગ વિદ્યા શીખી લઈ ખરું જ્ઞાન મેળવવું, શ્રીયુત માધવજીભાઈના સ્વભાવના અમને અનુભવ થયો છે. તેમની પાસે શિખવા-ઓવનાર જણાસુને તેઓ સાચાજીવણથી, અદ્વૈતભાવથી શિખવે છે. શીખનારાઓની પણ અમે મુલાકાત લીધી છે. તેઓ નેતિ, ધૈતી બ્રહ્મદાતાણુ આદિ મળ શોધક ક્રિયાઓ એક એક અઠવાડિયામાં પૂરી રહ્યા છે. પ્રાણધ્યામ, આસનો અને મુદ્રાઓ શીખે છે. રાતે વેદાંત વિષયનું જ્ઞાન આપે છે. અદ્વૈત જ્ઞાનની લાહાણી યાય છે. જેનાથી હું ટાંચ તેમણે હું ટાંચ જોઈએ. એ જ્ઞાનનું મહત્ત્વ નથી. જાઓ. બંધુએ શ્રીયુત માધવજીભાઈની પાસે જઈને હમારા છ નનું સાર્થક કરો. શરીરને બલવાન, બુદ્ધિવાન નાવો. પરમાત્માએ તમારે માટે સુખનાં સાધન મુક્યાં છે. તમે તેનો લાભ લ્યો, નનના મત્તા તાપ, કલેશ, હુરાયાર હુર કરો. પરમાત્માનાં કહે સત્ય જ્ઞાનનો લાભ લ્યો. ધર્મચર હમારું કલ્યા કરશે. હિંદુસ્થાનનું કલ્યાણ કરવા ઈષ્ટનાર પ્રત્ન મનુષ્યે શ્રીયુત માધવજીભાઈને પોતાના ગામ શહેરોમાં બોલાવીને પણ એ જ્ઞાન શીખી લેવું જોઈએ.

\* શ્રીયુત માધવજી સગલજી, યોગ જ્ઞાન અને વેદ અર્થતક. દેકાણુ બેચેચર-કુલાર હુકડા. ગવેરીના માં સુબંધ, એ દેકાણુ મળણુ કિર્વા પત્ર વહેલાત ચલાવવો.





# ઈસ્તમખોલી કલક.

સફેદ ખાલ પાંચ મીનીટમાં કુદરતી જેવા કાલા.

અમારો ઈસ્તમખોલી કલક સફેદ બાલવાલાઓના લાલમાં મોટ આશીર્વાદ સમાન થઈ પડ્યો છે આ કલકના ખાસ ગુણો એ છે કે ખાલ પાંચ મીનીટમાં કુદરતી જેવા કાલા થાય છે અને કોઈ પણ પ્રકારનો આમડીપર હાથ પડતો નથી. આ કલક ખાસ તેલનાં માફક લગાડી શકાય છે ખાલ તદન સુવાળા રેશમ જેવા બને છે તેમ કોઈ દહાડો ભુરા પડતા નથી. દર પંદરમે દહાડે નીકળેલી નવી પુટીઓપર બે ટીપાં લગાડી આપવાથી કોઈ પણ દહાડો સફેદ ખાલ જેવામાં આવતો નથી. એથી વધુ હવે શું નેઈએ? એક વખત વાપરી ખાતરી કરો. અમારા કલકનો એક બોક્સ એક જણને એછામાં એછા ત્રણ મહીના સુધી ચાલે છે. ખાલ કુદરતી જેવા કાલા ન થાય તો અમો કીમત પાછી આપવાને બંધાયલા છીએ? એક વખત પધારે તો સેમ્પલ તરીકે મુક્ત લગાડી આપશું. કીમત રૂ. ૧ પોસ્ટેજ જુદું બાહર ગામ કોઈ પણ માણસ મંગાવશે તો વી. પી. થી મોકલી આપશું.

આફ્રીકાના ગ્રાહકોએ પોસ્ટાલ ઓર્ડર અંગાવથી મોકલવા.

દરેક કલકના શોખીનોને એક વખત મહેરબાની કરી આ કલક વાપરી જોવા ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ.

મુલેમાન આહમદ સોદાગર

ટેકાણું.—ઘાઘારી મહોલો પારસી ગલીને નાકે મુખઈ નં. ૯.

આજકાલ કેટલેક ઠેકાણે અમોરાજ નામને મળતું નામ અને અમોરી દવાને લેખતાં નામ રાખી બેઠેલા હોવાથી લોકો ભુલાવામાં પડી જાય છે માટે આથી જાહેર કરવાનું કે ૩૦ ઇચ્છાપોરીઆનું જીવું અને જાણીતું દવાખાનું લુહાર ચાલીમાં છે. હમારી બીજી શાખા છેજ નહીં એ ધ્યાનમાં રાખવું. ૩૩ ૩૩ ૩૩

બચાવોને ખરી તંદરોસ્તી આપનારું.

## બાળ અમૃત.



આ દવા ઘણી જાતની દેશી વનસ્પતીઓનો અરક બનાવી સરખતનાં રૂપમાં બનાવેલું છે. એનો ઉપયોગ કરવાથી બાળકોના જીના ને બારીક તાવો અછરજીથી થતા ઝાડા, પેટની કબજીયેત, મરડો, અતીસાર, લોહીનું પડવું, દાંત, આવતાં થતી બીમારીઓ. ઉપલીયું, આંકડીનું દરદ, અતીશય રડવું, ખાંસી, હાંફણ, શશણી, વિગેરે બચાવનાં દાંતને ઘણાજ ફાયદો કરે છે. શીશી એકની કીમત રૂપીઓ ૦૫ અઠધો.

બનાવનાર ડાકટર ઇચ્છાપોરીઆ.

ઠેકાણું:—કાલળાદેવી રોડ-લુહારચાલી નવો રસ્તો-મુંબઈ.

સોલ એન્ટ એમ. એન. પાઠેક-કાલળાદેવી રોડ નંબર ૨૬૦ મુંબઈ. આર. સી. બાલીવાળા ઠેં કણ્વીડ-સુરત. દારા ખુરશેદજી માદન-નવા આતશબેરામ સામે ધોળીતળાવ-મુંબઈ. સ્વદેશી બનાવેલું દંતમંજન પણ હમારે ત્યાંથી મળશે. કીમત આના ચાર.

## આધુનિક સાહિત્ય સમીક્ષા.

૨

૭૭

પ્રમાણે બાકીના ભાગનું સાહિત્ય વધતું જતું નથી. ગુજરાતમાં નવિન બુદ્ધિ આવેલ નથી. મનુષ્ય જર્મનીની ઉન્નતિ થઈ તે વખતે સાહિત્યને કેળવનાર મહાન વિદ્વાનને જન્મ થયો હતો. તે વિદ્વાન સમયે હતા. તેમણે જર્મન ભાષામાં ઉત્તમ લેખ લખવા માંડ્યા. ત્યાર પહેલાં જર્મનના વિદ્વાનો પર ભાષામાં પુસ્તક લખતા હતા, પરંતુ તે ઢગ બદલાઈ ગઈ. મહાન તત્ત્વવેત્તા કદ્દ અને કાંબ ગીટીએ પોતાનાં ગૂઢ તરતો-સિદ્ધાંત-દર્શક પુસ્તકો જર્મન ભાષામાં લખ્યાં. પેરીપ્લમ એ આલ્યુ કે પરદેશી વિદ્વાનોને જર્મન ભાષા શીખવાની જરૂર પડી, તેમજ અન્ય દેશનાં લોકોને જર્મન પ્રભુપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો. સાહિત્યની આવી ગત્રીહારી છે ગુર્જર પ્રભુમાં આવો બુદ્ધિ નથી તદુપરાંત એવા મનુષ્યો છે કે જેઓ પોતાનાં છોકરાને બરાબર ગુજરાતી ભાષાનું યથેચ્છ જ્ઞાન આપવાને અવશ્ય ધારતા નથી. થોડા વિદ્વાન એવા છે કે તેમને જેટલો પરભાષા પર કાબુ છે તેટલો તેમની પોતાની માતૃભાષા પર કાબુ હોતો નથી. આ ખરેખર શોચનીય છે. આગળ વધતી પ્રજાનું સાહિત્ય બાજુવાને તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને પરભાષાની જરૂર છે. આપણી ભાષામાં શાસ્ત્રીય વિષય (Science) પર જ્ઞાન વધારવાને છેલ્લામાં છેલ્લાં સિધ્ધાંત દર્શાવનાર સાહિત્ય નથી એ વાત ખરી છે; કેમકે આપણે તે જ્ઞાન પાશ્ચાત્ય શોધને અનુસરીને પ્રાપ્ત કરવાનું છે. તેથી એમ સિધ્ધ થતું નથી કે ગુર્જર વિદ્વાને ગુર્જર ભાષાને તિલાંજલી આપવી નેહ્યો. મોંઝા દેશ બાંધવો-વિદ્વાનો-ગુર્જર દેશની ઉન્નતિ ધમકતા હોય તો તેમણે ભાષાને ઉચ્ચ સ્થાન આપવું નેહ્યો. તત્ત્વવેત્તાઓએ તેમનું તત્ત્વ જ્ઞાન-અધ્યાત્મિક પ્રીતિસુદ્ધી ગુજરાતી ભાષામાં લખવી

નેહ્યો-સમર્થ કવિએ તેમનાં સ્વસ્થસૂચક-ગૂઢ સિદ્ધાંત વહુનાર કાવ્યો-શાસ્ત્ર (Science) વેત્તાઓએ તેમનાં નવિન (original) તથા આગળ વધતા (Progressive) સિધ્ધાંત દર્શક પુસ્તકો ગુજરાતીમાં લખવાં નેહ્યો. આવી રીતે વલણ લેવાથી ગુજરાતી સાહિત્ય વૃદ્ધિને પામશે. એટલું જ નહિ પણ જે ગુજરાતી વિદ્વાનો પ્રથમ પકિતનાં પુસ્તકો ઉત્પન્ન કરશે તો અન્ય દેશીય વિદ્વાનો આપણી ભાષાનો અભ્યાસ કરવાને લલચાશે. આપણું સાહિત્ય વાંચવાને તેમને આપણી જનસમાજની ઓળખ થશે અને આપણા ગુણ તેમને માણસ પદ્ધતી તેમને પ્રેમ ઉત્પન્ન થશે. આવી રીતે ગુર્જર દેશની ઉન્નતિ થશે. હાલમાં શાસ્ત્રીય જ્ઞાન (Scientific knowledge) ફક્ત વિદ્વાનોના વારસો ગણાય છે. કેમકે અંગ્રેજ જ્ઞાન વગર તેનો અભ્યાસ અશક્ય છે. ગુર્જર ભાષામાં તેનું સાહિત્ય નથી. ગુર્જર ભાષામાં જે શાસ્ત્રીય પુસ્તકો લખાશે તો જનસમાજ કેળવાશે જનસમાજ ઉન્નતિમાં આવશે.

સાહિત્યમાં નાટક એક ઉત્તમ સ્થાન રોકે છે જે પ્રભાત સમયે જે મને દેખાય છે તે યથાર્થ હોય-ભાસ ન હોય તો-નાટક સાહિત્ય તે પ્રમાણે ઉન્નત થવું નેહ્યો. પણ શોચનીય છે કે તેમ નથી. ગુજરાતનું નાટક સાહિત્ય ઘણું જ ગરીબ છે. નાટકો શુદ્ધ માણસ પડે છે. તેમાં ઉત્તમ ભાષા વપરાતી નથી વસ્તુને બરાબર આગેબવામાં આવતી નથી. પ્રધાન રસમાં ગત્રીય શૃંગાર દ્રશ્યમાન થાય છે; પરંતુ ઉત્તમ પ્રકારના વીર અથવા શૃંગાર રસ પ્રધાનયુક્ત રચાયેલ નાટક ભેવામાં આવતાં નથી. એટલું જ નહિ પણ નાટક એટલે શું એજ કેટલાક નાટક કર્તાને માણસ હોતું નથી. બે વાર્તાનું સંમેલન એ એક નાટક એક મનુષ્યની હૃદયગીમાં ખનેલ બુદ્ધિ બુદ્ધા પ્રસંગનું વર્ણન એ એક નાટક! આવી રીતે વસ્તુ રચવામાં આવે છે અને તેને લોકો સીન સીનરીનો ભપકો-નાયિકાના લલિત અભિનય વિગેરેની અલકથી લલ-

આધને કિલ્લટ શંગારીક શબ્દોથી મોહિત થઈને અતિ ખાનદેથી અભિનંદન આપે છે. સારાં નાટકોને પુરતો આવકાર મળતો નથી. પ્રબલો નાટક સાહિત્યરસ અધમ થયેલ છે. ઉત્તમ લેખકો પોતાની કલમ આ વિષયપર ચલાવતા નથી. આવકારની ખામીને લીધે નાટકશાળાના માલિકે લોકના ઉતરતી પકિતના રસને તાગે થાય છે. આત્મલોગને અવકાશ રચાન નથી. આમ હોવાથી રંગભૂમિ પર ઉત્તમ નાટક ભજવવામાં આવતા નથી કદાચ કેઈ સાહિત્ય પ્રેમી યુવક પ્રયત્ન કરે છે તો તેને આવકાર મળતો નથી એટલું જ નહિ પણ તેના પ્રયાસને તોડી પાડવામાં આવે છે. એક મારા શુર્જર વિદ્વાને સંસ્કૃત શૈલીને અનુસરીને રાજકીય-સામાજિક વિષયની શુંથણી કરીને ઉત્તમ પ્રકારની વસ્તુ અને નાટક પર વિદ્વતા ભરેલ ઉપોદ્ધાતયુક્ત નાટક રચ્યું હતું. પરંતુ તેને પ્રજા સમાજે બરાબર આવકાર આપ્યો નહિ. આ શું નાટક સાહિત્ય પ્રભાત ચિન્હ કે માત્ર ભાસ જ !

હવે સાહિત્યના ખીજ અંગ પ્રતિ દષ્ટિ કરીએ. કવિતા એ જન સમાજનું ઉચ્ચ હૃદયસ્થાન છે. તેમા દરેક લક્ષ્યસ્થાન મનોરંજક રીતે આગેખાય છે, આનંદસહ હોવાથી પ્રજાના હૃદયપર કાણુ મીળાવે છે, ઉચ્ચ આદર્શ તેમના આગળ ખડા કરે છે, તેમની અભિલાષાઓ ઉચ્ચ બતાવે છે. અને નીતિના રસ્તે પ્રબલે દોરવે છે. ઉન્નતિ ક્રમપર જતી પ્રજાનું કાવ્ય પણ બદલાય છે કાવ્યની ઉન્નતિ અને પ્રજાની ઉન્નતિ એકમેક સંગાથે વધે છે અને અન્યોન્યને પોષે છે. પ્રજાની ઉન્નતિ સ્થીતિ સાથે કાવ્ય ઉન્નત બને છે અને કાવ્ય ઉન્નતિની સાથે પ્રજા ઉન્નતિ અધિક વેગ પામીને આગળ વધે છે હવે જો મહારા પ્રદેશમાં પ્રભાત ચિન્હ હોય તો તેની કસોટી કાવ્યે નિરીક્ષણથી કરી શકાય. એ તો વાત નિર્વિવાદ છે કે કાવ્યની શૈલીમાં ફેરફાર થયો છે. અને થતો જાય છે. પરંતુ ઉન્નતિ ક્રમને ઊજતો ફેરફાર જોવામાં આવતો નથી, શુર્જર કવિ ભાષાંતર કદાચ સંસ્કૃત-માંથી તો કદાપી પાશ્ચાત્ય કવિના કાવ્યોમાંથી

અથવા અનુવાદ તરફ દોરવાયલા છે. તેઓ, સ્વતંત્ર લેખ તરફ દ્રઢ વલણ બતાવતા નથી. સંસ્કૃત-માંથી ફઠ થયેલ ઉપમા અને ચાલકારથી પૂર્ણ શંગારવાળાં કાવ્ય રચાય છે. પરંતુ નવીન કલ્પનાવાળાં પુરતક ભાષ્યેજ દષ્ટિએ પડે છે. ઐતિહાસિક આખ્યાયિકાને. ઉત્તમ પ્રકારની કલ્પના તથા પ્રતિભા શક્તિથી શુંથીને સુંદર કાવ્ય ભાષ્યેજ રચવામાં આવે છે. દેશની ઉગતી પ્રબલે ઉત્તમ આરિય દર્શાવે એવા ઐતિહાસિક નાયક નાયિકા વિગેરે પાત્ર આગેખેલાં કાવ્ય સમર્થ વિદ્વાનથી રચાતાં નથી. આવા કાવ્ય સાહિત્ય અભાવે ઉગતી પ્રબલે ઉત્તમ વિચારના ખોરાકને દુષ્કાળ સેવવો પડે છે. આવી ક્ષિયતી હોય ત્યાં સ્વમાન અને દેશાભિમાન, ફરજ અને મહત્વા-કાંક્ષા વિગેરે ઉચ્ચ લાગણી પ્રબળા આગળ ક્યાંથી ખડી થાય ? કવિતામાં તત્વજ્ઞાનની જરૂર છે. થોડાક વિદ્વાને જોશક આ વિષે ખ્યાન આપેલ છે. અને તેવાં સુંદર કાવ્ય પ્રજાની સેવામાં મુક્યાં છે. પરંતુ તેમનું તત્વજ્ઞાન ઉત્તમ પ્રકારનું હોતું નથી. સમયના ફેર સંગાથે તત્વજ્ઞાનમાં ફેર થવો જોઈએ. તત્વજ્ઞાન એ-કતું એક સ્થીતિમાં રહેતું નજ જોઈએ. સંગિતમાં રસિકતા વૃદ્ધિ પામી નથી. એટલું જ નહિ, પરંતુ અધોગતિને પામીને કવિત્વ શક્તિના સંસ્કાર રહિત પુરૂષો કવિમાં ગણાવાના લોભથી કાવ્યના નિયમોને તિલાંજલી આપે છે અને શુષ્ક-જમાં કવિત્વની લેશ ગંધ પણ શુન્ય-કાવ્યો રચે છે. અને તેને કેટલાક સારા વિદ્વાન આશ્રય આપે છે; એ ખરેખર શોચનીય છે. તેઓ લોકમાં ખોટી ભ્રમણા ઉત્પન્ન કરે છે. અને પોતાની નબળી દલીલો-તહન પાયા વંગરની-ને સિદ્ધ કરવાને સંસ્કૃત આધારોને મારી મચકોટીને ટાંકી બતાવે છે. તેમની નબળી દલીલ તોડી પાડવાને સામી મજબુત લક્ષણ ચલાવવાને અત્રે પ્રસંગ નથી. પરંતુ એક મહાન પાશ્ચાત્ય લેખની ઉક્તિ અસ્થાને નથી. તે કહે છે કે જો કવિતાનાં બંધો બંધ તોડી પાડવામાં આવે તો કવિત્વ શક્તિની અક્ષિશ નહિ ધરાવનાર પુરૂષો કવિ લેખાશે; અને કવિતાનું ગૌરવ



આ પ્રમાણે આપણા ભક્તરાજની કવિતા ઉપર આપણે સામાન્ય રીતે વિવેચન કર્યું. પણ તેમાં એક વાત રહી ગઈ. સાક્ષર વર્ગને આનંદ આપે એવા એક પ્રશ્ન આપણે અત્ર ઉભો કરીએ છીએ અને તેને આપણે આવા શબ્દોમાં મુકિશું કે 'લોભ ભક્તની ભક્તિ પરાયણ બુદ્ધિ ઉપર તેના શુદ્ધાંધુ ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતાની કેટલી અસર થઈ છે. અર્થાત્ લોભલરામની કવિતામાં મહેતાજીની છાંય કેટલી ઉઠી પડેલી છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો એ બે નદીઓના નીરનો સંગમ થયા પછી આ જલ આ નદીનું અને તે જલ તે નદીનું તારથી જતાવવું તેના જેવું અશક્ય છે પરંતુ જ્યારે આપણા ચિત્તમાં આ વિષય સંબંધે કંઈક પૃચ્છ થાય છે તો પછી તેને તૃપ્તિ આપવી એ આપણો ધર્મ છે. વિષય ગહન છે, વિવેચન કરવા યોગ્ય છે. નરસિંહ મહેતા ભક્ત હતા અને લોભલરામ પણ ભક્ત હતા તેથી એક ભક્ત પછીના ભક્તનાં કાવ્યો બહુજ ધ્યાન દઈને સાભ્યાસ માંથી, તેની ઉપર મનન કરી તેમને અને તેટલાં પાઠે કરી લે તે સ્વાભાવિક છે. વળી ભક્ત લોકોને ભજનીયાં પાઠે કરી ગાવાની ટેવ હોય છે, અને તે ભજનિયાં તેવાજ કોઈ ભક્તોએ જનાવેલાં હોય છે. તેથી તેમાં સંદેહતાનું પ્રગલ્ભીક હોય છે. મહેતાજીના જ્ઞાનાપદેશાત્મક પ્રભાતિયાં એટલાં જ્યાં લોકપ્રિય હતાં કે તેઓ લોભલ જેવા ભક્તને પાઠે હોય તેમાં કશું અસંભવિત નથી. લોભના કાવ્યમાં જ્યાં જ્યાં મહેતાજીની છાંય છે. તે તે સ્થળે આપણે જોશું તો તેઓના કાવ્યનું સામ્ય દેખાઈ જશે. લોભલરામને મહેતાજી કૃત પ્રભાતિયાં પાઠે હોય. તેથી તેઓ પોતાના ભજનિયાં ગાતાં ગાતાં મહેતાજીનાં પદ પાઠોને પોતાની ભાષાના, પરિવેષમાં પોતાના કાવ્યમાં ઘુસાડી દે તેમાં આશ્ચર્યજનક કંઈજ નથી. દ્રષ્ટાંતમાં, મહેતાજી એક સ્થળે કહે છે કે "વૃક્ષમાં બીજ તું, બીજમાં વૃક્ષ તું, જોઈ પડતો એજ પાસે" તેના તે વિચારનું લોભલરામ પોતાની દળ પ્ર-

માણે કહે છે કે "બીજ રહ્યું બટમાં, બટ રહ્યો બીજમાં, જ્યાં કા ત્યાં જઈ લાગ્યાં રે". વળી પ્રેમભક્તિ કાવ્યમાં મહેતાજી જેમ ગોપીઓને અને વિશેષતઃ પોતાનેજ જેમ પ્રેમધેલી સ્વામીને મળવાને ઉત્ક્રાંતિત બનેલી અભિસારિકારૂપે વર્ણવે છે તેમ લોભલરામ તે વૃત્તાંતને અનુસરતાં કેટલાંએક પદોમાં ઘણાજ કોમલ અને સ્ત્રીશાવાળા શબ્દોમાં ઘેલડી. ઓનાં ઘેલાંનું ચિત્ર આપે છે. લોભલભક્ત જેવા શુદ્ધ, રસરાગથી અસાત કવિના મુખમાં મહેતાજીના જેવી સ્ત્રીના મુખને શોભે એવી ભાષા તથા શૈલી સ્વાભાવિક રીતે આવે જ નહિ. લોભલની કવિતા આશ્ચર્ય અને નરસિંહની નાગરિક છે. "બાઈ રહારે પૂરવ જનમની પ્રીત, મોહનને મળવારે" એવી વાણી રસિકતા કવિની જ હોય. સંસારથી વિરક્ત રહેલા લોભલને તો તેનાં સ્વપ્નાં પણ ન આવે. એ તો મહેતાજીના શબ્દોના પડછંદાજ બાળવા. લોભલ રામ જેમ કહે છે કે "ઝીણી રેતીમાં ગડા નહિ ભળે" તેમ આપણે પણ આપણા આ મતને યુક્તિ આપવા અર્થે કહી શકીએ કે 'ગડામાં ઝીણી રેતી નહિ મળે' કણુખી દુનમાં જન્મેલા કવિની, ગડાવાળી કવિતામાં નાગર નરસિંહની ઝીણી રસાળ, હેતાળ કવિતા રેતી ભળેજ નહિ અને જો તે ઉભય વસ્તુઓ એક જ સ્થળે મળુમ પડે તો પછી તેને કૃત્રિમ-મિશ્રણ કહેવામાં કશો બાધ નથી. છાયા તે કાંઈ મૂલ શરીર નથી તે તો આભાસ માત્ર છે. મહેતાજીનું પાણી પીધું તેથી લોભલને સંસારનો રંગ રાગ લાગેલો હોવો જોઈએ. યોગીને લોગી કરનાર જીર્ણગર્દનાં નરસિંહ દીપ્તિયાજ, કૃષ્ણભક્તિ કાવ્યમાં જે ધ્વનિ થાય છે તે મહેતાજીની ધ્વનિ છે. "કામનું મૂળ તો બળુખી કલ્પના" એવા શબ્દમાં ગાઈ રતિ વિલાસને, હસી કહાડનાર કરડા લોભલને કોમળ કરનાર નરસિંહની રસિક, શૃંગારી, લટકતી, લહેકતી વાણીની જાનીજ.

હવે કવિતા વિવેચન રજા લે છે. હવે તેમની ભાષા તથા શૈલીનું પ્રકરણ ઉઘળે છે. લોભલરામની દૃષ્ટિમાં ભાષા માટે કેટલું માન હતું તે અખાના નીચેના પદ ઉપરથી સમજાય તેવું છે.

“ભાષાને શુ’ વળગે ભૂર, જે રણમાં હતે તે સૂર”  
 “સંસ્કૃતમાં શુ’ આવી ગયું, શુ’ પ્રાકૃતથી નાશી ગયું.”  
 “બાવનના સઘળાં (વસ્તાર, અખાત્રેપનમાં) બહુ પાર.  
 ભોજલ ભક્તને ટાપટીપ બહુ પસંદ નથી; તેમ  
 તેમને ઉદ્દેશ: કવિના નામથી કીર્તિ કમાવાનો પણ  
 નહતો! સંસ્કૃતમાં કે પ્રાકૃતમાં ગમે તેમ પોતાના  
 મનના વિચારોને પ્રદર્શિત કરવા એ તેમને ઉદ્દેશ  
 હતો. “ઉંટમાં વાંક ને થોંક બહુ ભાતનો” હોય તો  
 પણ તેમાંથી આત્માને “પાંશરો” ભેઈ લેવો એવો  
 તેઓ ઉપદેશ કરતા હતા. ભાષાની ઉપયોગિતા જાણ  
 હોઈ તે દિશામાં તેમણે અજુ’ લક્ષ્ય આપ્યું હોય  
 એમ દેખાતું નથી. તેઓની ભાષા તથા શૈલી ભુ-  
 જંગમાંથી હોઈ વિચિત્ર પ્રકારની છે. આપણા  
 દેશના પ્રસિદ્ધ કવિઓમાંથી કોઈપણ કવિની ભાષા  
 આવી નવિન શૈલીવાળી નથી. ભોજલની ભાષા તે  
 ભોજલની જ. આપણી નહિ; નથી તે કાઠિયાવાડી,  
 નથી ગુજરાતી, નથી તે હિંદુસ્તાની, ગુજર  
 સાહિત્યના ફળદ્રુપ ક્ષેત્રમાં કવિઓ-ભક્ત કવિઓ  
 અનેક થઈ ગયા છે પણ આ ભક્ત રાજની  
 ખાનીના જેવી કોઈની પણ ખાની નહીં; કોઈની  
 ભાષા પણ નહિ. તેમની ભાષામાં જે સંકરતા  
 છે તે ભોજલની સર્વ પ્રકારની સ્થિતિઓનું દર્શન  
 કરાવનારી છે. તેમાં રેતી સાથે ગડા ભળેલા છે.  
 આપણે જે ભાષામાં ભોજલરામની કવિતાઓ વાંચીએ  
 છીએ તેજ ભાષા કવિરાજની છે એવું અમારું કેવલ  
 એક પક્ષી મત નથી. ભોજલરામે પોતાની કવિતાઓ  
 લખી રાખી નથી પરંતુ તેમના શિષ્યોએ તે લખી  
 રાખી છે. અથવા પાઠે કરી રાખી છે તે કારણને  
 લીધે તેમાં અપ્રેરણ થઈ જાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી  
 તો પણ ભોજલરામની અભણતાને લીધે તેમને આ-  
 પણે દોશમુક્ત કરી શકતા નથી. એક તો તેઓ  
 કણખી હતા; વળી તેઓએ શાળા કેળવણી પણ લીધી  
 ન હતી, આ ઉપરાંત ખાવાં પોષીને સંગ ઘણું  
 ઇલાદિ કારણોને પરિણામે ભોજલની ભાષા અણઘડ  
 અને અસ્પષ્ટ રહે તેમાં કોઈ નવું નથી. ભાષા ખાવા-

ની અને શૈલી શેઠાની, ભોજલરામની કવિતા વાંચ-  
 નારને પ્રિય લાગે તેવી, મધુર પણ આમ્ય લીલાના  
 જેવી અધઃ છે. તેમાં સંસ્કૃત શબ્દો બહુ વપરાયા  
 નથી અને જેઓ વપરાયા છે તેમાંનાં ઘણાખરા તો  
 એવા કિલ્લટ થઈ ગયેલા છે કે સાધારણ વાંચનારને  
 તેમનું મૂલ શોધવું પણ કઠણ થઈ પડે. નગરના  
 લોકો કે જેને ગામડીયાનો કોઈ દિવસ પણ ખપ  
 ન પડ્યો હોય તેવા લોકોને તો તે ભાષા કંટાળો  
 આપે તેવી છે. સંસ્કૃત, ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદુસ્તાની  
 અને પ્રાંતિક શબ્દોથી તેમની ભાષા ભરપૂર છે.  
 કવિ પોતાના મતના વિચાર દર્શાવવાની દોડમાં  
 ભાષા તથા વ્યાકરણના નિયમોને એક બાબતે  
 કાણી મારી હુડસેલી મેલે છે. તે ભક્ત સ્વતંત્રતાને  
 ચહાનારો છે; બધાન તેને પ્રિય નથી. તેને જેમ  
 આવડે છે તેમ તે બોલનારો છે. ભાષામાંથી સ્પતિ-  
 ભટ થયલા શબ્દો વાપરતાં પણ તે અચકાતા નથી.  
 શબ્દ એકવચનમાં તો વિશેષણ બહુવચનમાં અને  
 કયાપદનું તો ઠેકાણું જ નથી રાખ્યું; જેમકે “રાય,  
 બહુવચન “રાય” છાના, ને સ્થાને “સાનો”  
 ‘સંધા-સર્વ’, ને બદલે “હંદા”; પસતાઈને ઠેકાણું  
 “પણીતાઈ”; પુશામત, ને હાથે “ખસમત” ‘ધાત’  
 નું બહુવચન “ધાતુ” શાંતિ, ને બદલે “સ્વાંત્યુ”  
 ‘ખાંતિ, ને બદલે “ખાંત્યુ” ઇલાદિ શબ્દો વાપરીને  
 તેણે પોતાની ભાષાને કિલ્લટ બનાવી દીધી છે.  
 ભોજલને આમ્યતા પ્રિય લાગે છે; તેમનું વ્યાકરણ  
 પણ આમ્ય છે; તેમની શૈલી પણ આમ્ય છે; અને  
 તે આમ્ય તો એટલી કે આપણી અધારી લયંકર  
 ગિરના મધ્ય. લાગના જેવી! તેમનામાં બેઠણીનું  
 ઠેકાણું નથી, નવાં અને ફરેય શબ્દો વાપરવામાં તે કવિ  
 કુશળ છે. રચનાની બાબતમાં ભોજલરામની વિચિત્રતા  
 અનહદ! તેઓ શુ’ કહેવા માગે છે તે પણ નથી  
 સમજાતું. તેઓ કયા કયા શબ્દો વાપરે છે તે પણ  
 કહી શકાતું નથી. આપણે આ વિષય વિશેષ સુસ્પષ્ટ  
 કરવાને એક બે ઉદાહરણ લઈશું: ભોજલરામ ભક્ત  
 માળના ચોથા કડવામાં લખે છે કે “જોજી જંગી

ને જરૂરનાં ફળ પ્રાપ્ત; લાઘ્ય હરિલે વેરી ટીલાં  
 પાય" પ્રા. કા. મા. પૂ. ૨૬૬ ઉપર 'ટોંકેલી જો લીટી-  
 એનો' અર્થ કરવો એટલો સુરકેલ થઈ પડ્યો છે કે  
 પ્રાચીન કાવ્યમાળાના વિવેચક તે પાદની પાસે પ્રમુ-  
 વાચક ચિન્હ સુકી દુર ખસી જાય છે. અર્થ કરવામાં  
 તે વિદ્વાન વિવેચકનો લેશ માત્ર પણ દોષ નથી  
 મારા અભ્યાસના પ્રારંભ કાલમાં હું તે પદનો અર્થ  
 સમજતો ન હોયો; પરંતુ જેમ જેમ લોજલની ભાષા  
 સાથે મહારા પરિચય વૃદ્ધિ પામતો ગયો તેમ તેમ  
 રહારી વૃત્તિ તેનો અર્થ કરવા પ્રતિદિન પ્રતિદિન આ-  
 કર્ષણી ગઈ. અન્તે હું કેઈક અર્થ કહાડવાને સમર્થ  
 થયો છું. હું ગર્વથી એવું નથી જ કહેવા માગતો કે  
 રહારી વાક્યાર્થ જાણે છે. ને અન્ય કોઈ ટીકાકાર  
 અન્યથા તેનો અર્થ કરી મને સમજાવશે. તો હું  
 તેનો આભાર માનીશ. તે 'ગોલ-લેહ-શુદાઈ' બાળ-  
 નાર-તત્વશોધક ગાતા; જંગી=ગરબ, રહેટો; જરણ-  
 ધીરજ; કુંગાપાય=ફળ પ્રાપ્ત. હવે તે આખા વાક્યનો  
 અર્થ એટલો જ કે "રહેટો તત્વશોધક, તેની ધીર-  
 જના ફળ પ્રાપ્ત છે," આ તો અર્થપાદ થયું પરંતુ જે  
 વિશેષ બુદ્ધિવળીવાળું છે તે તે પાદનું ઉત્તરાર્થ છે.  
 'લાયક', 'શબ્દ' 'લાયક', તું આગ્ર લાંબામાં બહુ  
 વચન છે; તેનો અર્થ વિવેકી મનુષ્યો થાય છે. 'હરિ  
 એટલે પરમેશ્વર. લે=લે-લેહ-બાળુ' અથવા લે=લેહુ.  
 વેરી=અરિ=દુશ્મન=સેનાન. ટીલાંપાય=કર્મકાંક્ષી થઈ  
 ભગ્યા કરે ફેરફાર ખાંડે, આગો તેનો શબ્દાર્થ થયો.  
 હવે ચાલો તેનો વાક્યાર્થ કરીએ. લાયક હરિ લે વેરી-  
 ટીલાંપાય=લાયક લોકો હરિને જાણે છે અને વેરી-  
 નાલાયક ટીલાંપાર=ટીલાં મેળવે=કર્મની કાંક્ષામાં પ-  
 કાકાઈ રહે. હવે બીજો અર્થ:-લાયક લોકોને હરિ  
 પોતાની પાસે લઈ લે છે અને વેરીને=અવિવેકીને  
 ટીલાં ધસતા-ફેરફાર ખાંડતા પડ્યા રાખે છે. આ ઉભય  
 અર્થમાંથી હું પુર્વાર્થને પસંદ કરું છું હવે બીજું  
 ઉદાહરણ "ખરી નિત્યના જેલ ખીસ ખરાસે પુતા;  
 આ વાક્યનો અર્થ પણ શુદ્ધ અને અવરૂચવડીયા  
 છે. ખીસ=મસ્તી=અત્યાનંદ=તનમયતા, પરંતુ મસ્તી

અર્થ વધિક ઘટતો છે. ખીસનો મુલ અર્થ તો શુ-  
 લાળી અવસ્થામાં ગઈ થયું તે; અને તે ઉપરથી  
 લાસંધિક અર્થ, મસ્તી; ખરાસે=ખરા લોકોથી; એ  
 તૃતીયા વાચક પ્રત્યય છે; હિંદુસ્તાનીમાં વપરાય છે.  
 પુતા=પુદાય છે. હવે લોજલરામ શબ્દોનો પુર્વાર્થ  
 કેમ તો સાચવતાજ નથી તેથી તે સર્વ શબ્દોને ચોખ-  
 ર્થાને 'લેસાકવાંતું' કામ પણ તેમના વિવેચકને  
 માથે આવી પડે છે. ખરી નિત્યના જેલ ખીસ  
 ખરાસે પુતા=નિત્યતા=નિત્યતાના જેલની ખરી  
 ખીસ=ખસખરી મસ્તી ખરાસે=ખરા લોકોથી  
 =લોકોથીથી પુતા=પુદાય છે. અર્થાત ખરાખરા  
 પરમાનંદ ખરા લોકોથી જ પુદાય છે. તત્ત્વશી  
 પરમાનંદમાં મશગુલ થઈ રહે છે. આવી આવી  
 વાક્યો લોજલરામનાં અનેક અનેક છે કે જેનો  
 અર્થ શોધે પેલું જડતા નથી. તેમના શબ્દ વેપ-  
 રિત્યથી તો અવધિ. લોજલ ભક્ત ગાંમડીયાં તો  
 ખરાં પણ પાછા તેમનાં ચુકદમણિ, લોગની ભાષાને  
 સંપૂર્ણ સમજાવવાને તો ખીસે લોલો નોંધે.  
 લોજલરામ ભાષા સંખ્યા દેટલા અનિમિત્ત છે તે  
 બાળવાને નીચેનું પદ જાસ છે.

"સંગે વિકસી રહી વજ નારી, વનમાં દે જોલે  
 ગિરધારી,

સુરનર મુનિ કેરા સ્વપ્નમાં નાવે, તુ કું બાલન  
 રેત હે ગારી રે.

આ 'લોકનું' પુર્વાર્થ શુધ્ધ શુજરાતી છે, અને  
 તેના ઉત્તરાર્થની છેલ્લી તુક કેવલ હિંદુસ્તાની છે.  
 વળી:-

"મૂર્ખે છવે થન ભેણું કીપું, કાંસી ભરિયું પરસાહી,  
 પા દમડી તેરે સંગે નહિ ચાલે, હરથ વસતે ભણ."

આ શ્લોકમાં સંકરતા ભેવા જેવી છે. લોજલ-  
 રામની ભાષા કેવી છે તે પ્રમુખ ઉત્તર વાળતાં હું તો  
 એવું કહું કે ચૈત્રી વર્ષના પ્રથમ દિવસે જેમ સાકરને  
 લીંબડે ખાતાં સ્વાદ લાગે તેવી જોજલ ભક્તની કે-  
 વિતામાં આવતા અસંખ્ય રૂઢ દેશ શબ્દો પાનથી  
 સુશોભિત થઈ રહેલા લીલાખમ જેતરમાં જેવા કંઈ



લાગે છે તેવા અળખામણ લાગે છે. કવિતાના પ્રવાહની સરળતાનો ભંગ કરે છે, ઉછળતા તરંગોને ત્રેડી નાખે છે, તેમાં સ્થાન કરનારને વખણમાં નાખી દે છે. આ સર્વ ઉપાધિઓ સાથે તેમનામાં એક જોવા સરસ ગુણ રહ્યો છે કે તેના જલનું પાન કરનાર પામર પ્રાણી પોતાના મનના સર્વ વિદ્યારોથી મુક્ત થઈ “અગમ પર ડેરા” નાખી દે છે. પ્રિય વાચક! લોજલના લકિત રસને બીડવામાં તું તેમના વિચાર દર્શક વચ્ચાલકારને ભૂટી જઈ તેમણે આપેલા જ્ઞાનાગારમાં કુદી પડે. કવિને સમજવવાનો તેજ સુમાર્ગ છે.

આ પ્રમાણે, આપણે લોજલરામના કવિત્વ અધ્યાયને “તોતણું તોતણું” બોલીને પતાવી દઈ તેની સંસારની નીતિના પંથ ઉપર પ્રયાણ કરીશું. લોજલ લકત “સંત શબ્દમાં સ્થામ વિશ્વે” એવા ણ્દોમાં માહાત્માઓમાં રહેલા દૈવી તત્વનો મહિમા ભીંને આપણને યોધ કરે છે કે આપણા કરનાં પ્રદત્તી. બુદ્ધિર્ધાના મનુષ્યોનાં વચનોનો આપણે કાંઈ દિવસ પણ અનાદર કરવો નહિ. લોજલરામ વેલૂત પૂર્ણના પંથના પ્રચારક હોય એમ સહજ જણાઈ આવે છે, તેઓ પોતે જે કાંઈ બોલે છે, કરે છે તે સર્વ “સહચુડ્ડ”ના પ્રતાપેજ. ત્યાગવૃત્તિ પ્રત્યેક મનુષ્યે રાખેલી એવો ઉપદેશ તેઓ પોતાના આચરણ દાર આપે છે. જેનું અનુભવસ્થાન ઉચ્ચ છે તેને માન આપવાનો આપણો ધર્મ છે એવું તેમનું કહેવું છે. “સાહેબ છે સહચુડ્ડની માંહી” માટે હે ઠઠા—મૂર્ખ પ્રાણી, તું કયાં પણ પ્રભુલને શોધીશ માં; હારી પાસે જે નરવર છે તેનો સેવક થઈને તું રહે અને કોઈની પ્રતિ ઉદ્ધત થઈશ ના. “\*શંકે ઠાવે થઈ રહીએ કટાણાં વચન કેને

નવ કહીએ

ગરીબીમાં ગુણ છે બહું, હાંછ હાંછ કરશે સહુ.

આવો ઉદ્દગાર કંડોડી આપણા ભંકટરાજ વય

અને અનુભવને માન આપવાનું આપણને શીખવે

છે, તેમના મત પ્રમાણે નમ્રતા પરિણામમાં ઉન્નતિ

કરનાર છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે મન કર્મ વચને કરી પોત પોતાના ધર્મ આચરવા અને તે પણ નિઃસ્વાર્થ બુદ્ધિથી અને પોતાના મનોવિકારને “શીલ સંતો-યના ચોખા” દબને પોતાના જીવનને અધિક અધિક નિરોગી બનાવવાને મથવું. પરમાર્થ કંડવામાં પાછાં પગલાં ભરવાં નહિ પરંતુ “પરમાર્થ સાર લેઈને પ્રાણ હોમે” તેને જ સાધુ પુરૂષ કહેવો. સાધુનું સુખ ત્યાગમાં સમાયલું છે. સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર સમદષ્ટિ રાખવી અને કાકદષ્ટિ વતે કોઈનાં પણ છિદ્ર ઉધાઈ પાડવાને પ્રયત્ન ન કરવો અને દયાભાવથી સર્વ કોઈ મનુષ્યે પોતાનું હૃદય આદર કરવું, કારણ કે “દયા વિના ઠાડપણ કેને નથી હીપતું.” દયાગુણ વિનાનો માનવી રક્ષસના જેવો ભયંકર અને સ્વાર્થીલો છે. ધન હોય તેનો સહુપયોગ કરવો અને પારકાની પીડાનો નાશ કરવો. સંસારમાં નિયમ રાખીને રહેવું અને મરતાં સુધી પણ સત્યનું પાલન કરવું. જે ખેડે તે ખાય એ સત્ત્વ પકડીને લોજલરામ સુકૃત્ય કરવાની લક્ષમણ કરે છે. કારણ કે જે કૃષિકાર ધ્યાન આપ્યા વિના ધરણી ખેડીને તેમાં ધાન્ય વાવે છે તે પોતાની ભૂલને પરિણામે સારો પાક મેળવી શકતો નથી; પરંતુ જેણે ધરણીને યુગ ઉઠી ખેડી જલ આદિ આવશ્યક સાધનોનો સહુપયોગ કરી પંછી કૃષિ માંડેલી છે તે વર્ષને અતિ પોતાનાં શ્રમનાં સારાં ફળ ભોગવવાનોજ. આવા પ્રકારનું સંસારચક્ર લોજલરામ પસંદ કરે છે. પોતે સંસારી ન હતા તેથી તેઓ સાંસારિક નીતિ સંબંધે બહુ બોલતા નથી પરંતુ જે કાંઈ કહે છે તે પોતાના વિષયના માર્ગમાં આવતું હોઈને આપણને તેમનું જાણું જાણું દર્શન કરાવે છે. આ નીતિ સૂત્રોના કટકા તેમની કવિતાનો સૂક્ષ્મ પ્રસાદ છે.

નીતિ અને ધર્મ એ ઉભય વિષયોનો પરસ્પર સંબંધ એવો છે કે એકના ક્ષેત્રમાંથી બીજાના ક્ષેત્રમાં ઉતરી પડવું ધણજ સહેલ છે. તે બેની વચ્ચે આડી ખાડ નથી કે આપણે તે કુદી જવાની જરૂર પડે. ધર્મનો પ્રદેશ વિસ્તીર્ણ હોઈને તેમાં નીતિનો સમા

વેશ થઈ જાય છે અન્યાયને અનુસરી હુએ આપણે  
 ભોજનલરામના ધર્મ વિચાર ઉપર વિવેચન કરીશું.  
 વિષય અત્યંત ગહન છે પરંતુ ખેચર દષ્ટિવતે  
 આપણે તે ભકતના સામાન્ય વિચારનું અવલોકન  
 કરવાને સમર્થ થઈશું. ભોજનલરામના મત પ્રમાણે  
 આપણા જીવનનો પાયો ધર્મ છે. “માનવી ઝાડ છે  
 મૂળ વિના, ધર્મ વિનાનું જાશે ઢળી” એવું ગાંધી  
 ભકતરાજ ધર્મની આવશ્યકતા કેટલી છે તે સંઘર્ષ  
 રાતાના ચાબખામાં કહે છે. આવોજ વિચાર તેમના  
 રૂમકાલિન અંગ્લ ભૂમવાસી ટોમસ કાર્લોઇલે  
 રાતાના એક પ્રખ્યાત ગ્રંથમાં દર્શાવ્યો છે. ભોજન-  
 લરામ અને આ ઉક્ત ગ્રંથકારમાં ઘણું જ સાદૃશ્ય  
 રહેલું છે. વસ્તુતઃ કહેતાં ટોમસ કાર્લોઇલ ગદ્ય  
 કેષક ભોજનલરામ છે. તે ઉભય વ્યક્તિઓનો ઉત્સાહ,  
 ચાણી પ્રવાહ, ઉદગાર કહાડવાની વિધિ, ભેરી નાદ  
 કરવાની ટેવ, એકના એક વિચારને નવાં નવાં વસ્ત્રો  
 પહેરાવવાની રીતિ, વિભૂતિ પૂજાનો સ્વીકાર કરાવવાનો  
 આગ્રહ, આત્માનુભવ ઉપર વિશ્વાસ રાખવા તથા  
 રજાવવાનું દ્રઢ મત, ભાષાનો ઉછળાટ તથા ઉજળાટ,  
 લેખન શૈલીમાં કદિ નહિ અનુભવેલું વિચિત્ર લા-  
 લિય અને છેવટે, તે ઉભય શાક્ષરોનો મનુષ્ય સ્વ-  
 ભાવને ઉચ્ચતર ને સૂતર કરવાનો અદ્વાન્ય પ્રયત્ન,  
 આ સર્વ તે ઉભય પુરૂષોની કીર્તિમાં વૃદ્ધિ કરનારા  
 અને તેમનામાં એક ભતનું સ્વભાવ એકય દેખાડ-  
 નારા છે. તે વિદેશ્ય ગ્રંથકાર બહુ અંશે ભોજનલને  
 મળેતા છે. ધર્મ વિનાનું ગણુ જીવું છે અને તેના  
 વિના સર્વસ્થ અધાર છે એવા વિચાર તે બંનેનો  
 છે. ધર્મ તેજ જીવન છે; ધર્મ તેજ પ્રકાશ. તે છે  
 તો મનુષ્યત્વ છે. તે નથી તો માંધ નથી. ભોજનલરામ  
 કહે છે કે:—

કેટલીએ નાંખ્યાં કરી મર બેસે ધર્મ વિના ધન  
 તો શોભે નહિ

સોળે શણગાર સજે મરની સુંદરી પણ નાક  
 વિના નારી શોભે નહિ.

ધર્મ તે તો માનવ જાતિનું નાક છે. નાક  
 વિનાનું મનુષ્ય જેવું કુરૂપી લાગે તેવું ને તેવું ધર્મ  
 વિરૂધ્ધ આવશ્યક રાખનારું મનુષ્ય બેધાટું લાગે  
 છે. ધર્મનું બલ અતુલ છે. તે અદાહ છે; અપ્રાદ્ય  
 છે; અમર છે; “જગ્યા”સો નર જગમે જીવ્યા.”  
 સજ્જન જાગેતા છે; ધર્મ પાલક છે. ‘ધનની’ શોભા  
 પણ ધર્મ છે અને ધર્મની શોભા ધન છે. ધર્મ  
 કરવાને ધન જોગ્યે પણ તે ધન ધર્મથી કમાવાય  
 છે. ધર્મ એ મનની એક અવસ્થા છે. ધર્મ, ધર્મ,  
 એવા રાખેા બોલવાથી કાંઈ ધર્મવાન થઈ જવાતું  
 નથી. ધર્મ પાલન કરવામાં હૃદય અને પાંદાસર  
 એકતાજ થઈ જવાં જોઈએ. ભોજનલ ભકત કહે છે કે  
 ‘બોલીએ એટલું બહાર પડે છે; દલની મત દાખો  
 રે’ ( Speech is silver, silence is gold. )  
 ધર્મના નામનાં સ્પર્શન કુકેવથી આપણને કાંઈ  
 ધર્મીં કહેશે નહિ. અતઃકરણી દેવચત્રાની પ્રથમ  
 આવશ્યકતા છે. શાન્ત થઈ એક ચિંતે પરમતત્ત્વનું  
 ચિંતન કરવામાં જ ધર્મ રહેલો છે. હવે ભોજન-  
 લરામનો ધર્મ કયો તે વિષય ઉપર આજે ઉત્તરવાનું  
 છે. તેમને ધર્મ તો પ્રિય છે પણ કેવા પ્રકારનો  
 ભકિતમાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ કે કર્મમાર્ગ, આ ત્રણમાંથી  
 ભોજનલરામ કયા માર્ગને પસંદ કરે છે? ભોજનલને  
 કર્મમાર્ગ તો ગમતોજ નથી. તેની ઉપર ચાલતાં  
 તેને કાંટા લાગે છે. તેના ધર્મની વ્યવસ્થા કર્મને  
 દુર રાખે છે, તે “ કર્મ તજીને ધર્મને ધાવ ” એ  
 લીટી ઉપરથી પ્રયક્ષ દેખાય છે. કર્મ ને ધર્મ તેના  
 મત પ્રમાણે બુદ્ધાંજ છે. કર્મ એટલે કાફલું (કેલ),  
 કીર્તન ને સમરણ જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધન  
 તેની ઉપરજ ધ્યાન હેવું.

દલાસન કરી કેહુ દમે, વનમાં ભટકે;  
 જાન જલ આદિ ત્યજી કંઠ મૂળ ઉપર આધાર રાખે  
 અધુર.

જયમુસ્તરાય વિ. પુરુષોત્તમરાય બોપીપુરા.

અમ. ૧.



શરીરની નસોનસમાં "સ્વદેશી" સંબંધી જ વિચારોની ઉધણ પાંચલ યાય છે.

થોડી વારમાં જ ગાડી ધડીયાળી પોળમાં પેડી. એક વેગળે ચાલતાં ડાળા હાથ ઉપર એક બે મજલાનું મકાન આવ્યું. બહારથી જ સુરેશે જુમ પાડી: પરેશ! પરેશ!

ઘરમાંથી એક ફાંકડા યુવાને આવી બારીએ યેકું કાઢ્યું: આવો, હજી ફરવા જવાની વાર છે. હજી તાપ સખત પડે છે. થોડી વાર પછી જઈશું.

સુરેશે ગાડીવાળાને પૈસા આપી વિદાય કર્યો અને પરેશના ઘરમાં પેઠા. ત્યાં બીજા પણ બે મિત્રો બેઠા હતા. સુરેશ એક આરામ ચેર ઉપર ઓઠો. બધાએ લેગા મળી "સ્વદેશી" વસ્તુઓ વાપરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. સુરેશે કહ્યું: આજથી હું પણ સ્વદેશી વસ્તુઓ વાપરવાની પ્રતિજ્ઞા લઉં છું.

પરેશ: ત્હમણથી એ પ્રતિજ્ઞા પળાયો નહિ. વિના કંઈ પ્રતિજ્ઞા લઈ સ્વદેશીનો ટાંગ ફૂશ માટે કરો છો? જેઓ દ્રવ્ય મનના છે તેમને માટે જ ક્ષેત્રી પ્રતિજ્ઞા છે.

સુરેશ: મ્હાદી પ્રતિજ્ઞા કરી પણ ભંગ થયો નહિ. ગમે તો પિતા મુને લીખારી બનાવી કાઢી. મ્હું 'કિંવા હું' જાતનું પાયમાલ યદ્ય નહોતું તો મ્હું જ પતિનાને એક અંગ પળ તોડીશ નહિ.

તિજ્ઞા કરે છે. સુરેશથી દ્રવ્ય, કેટલીક કવિતાઓ ગાઈ ઓતાઓનાં મન રંજન કર્યાં છે. કેટલાક પ્રખ્યાત વક્તાઓએ પણ ભાષણો કરી "સ્વદેશી" ની પ્રતિજ્ઞા લેનારાઓને ઉત્સાહિત કર્યાં છે.

શનિના આઠ વાગ્યે મંડળ વિખરાઈ ગયું. કેટલાકે સ્વદેશી સાકર અને ખાંડ ખાવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. કેટલાકે લુગડાં વાપરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. કેટલાકે પરદેશી રમકડાં, દિવાસળી, સાબુ, મીઠુભત્તી જેવી વસ્તુઓનો ત્યાગ કર્યો. આજ રાતે ગામમાં સુપ્રસિધ્ધ શુપ્ત કુટુંબને ત્યાં લગ્નની ધામધુમ થઈ રહી છે. સુરેશ અને પરેશને ત્યાં જમવા જવાનું આમંત્રણ હતું. શુપ્ત મહાશયને ત્યાં શનિના લોજનમાં કંસાર અને છુટું ઘી થવાનું હતું. કંસારમાં છુટું છુટું (ખાંડ) પણ પીરસવાની હતી. પરેશને આ વાતની ખબર પડતાં જ જ્ઞાતિના કેટલાક યુવાનોએ લેગા કરી મસલત ચલાવી કે આજે શુપ્ત મહાશયને ત્યાં જમણ વખતે પરદેશી છુટું (ખાંડ) પીરસવામાં આવે તો આપણે જમવું નહિ. એક જણે કહ્યું: આ વાતની ખબર આપણે તેમને પહેલાંથી જ આપવી જોઈએ.

પરેશે કહ્યું: આજના સાયણ વખતે શુપ્ત મહાશયનો મ્હોટો દિકરો હાજર હતો. તે જાણ્યોયે થયેલો છે. ત્હને શું અકલ નથી કે તે પરદેશી સાકર વાપરશે? બીજા એકે કહ્યું: ભાઈ શ્રીમતે

કોંગ્રી લાભો: સખર કરે, સખર કરે. પરદેશી ખાંડ, હાટકાં અને લોહીથી સાફ થાય છે. અમે તેને કદી પણ હાથ લગાડીશું નહિ. ધર્મજીવ વસ્તુઓ અમે ખાઈશું નહિ. આ શબ્દો સાંભળતાં જ તેની સાથેના બધા મિત્રો ઉઠી ઉભા થયા. હેમંજી પણ કહ્યું: ખરું છે, ધર્મજીવ વસ્તુઓ ખાવાથી જ આપણા દેશની સુધરી આવી ગઈ છે. લોકોની બુદ્ધિ જીવંત થઈ ગઈ છે. અમે, હોને નજરે પણ જોઈશું નહિ." વળી એક જણે ગધાની વચમાં આવીને કહ્યું: ભાઈ એ તો શીમતનાં ઘર છે. દેશી કે પરદેશી ગમે તે હોય પણ જે સસ્તું હોય તે જ ખાપરે! પરદેશી કહ્યું: તે ગમે તેમ હોય, અમે આજે જમ્યા વિના અમારે ઘર ચાલ્યા જઈશું, જેને ધર્મજીવ યવું હોય તે ભલે થાય. અમે તો દેશી ખાંડ હશે તેજ જમીશું. અમારી મતલબ ફક્ત સ્વદેશી ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપવાની જ છે."

આ વાત ધરધણીને કાને પહોંચી. કુટુંબનાં બધાં માણસોનાં પણ જાણવામાં આવી. નવનિતરાય શુભ ૭૭ વર્ષની વયના વૃદ્ધ હતા. કુટુંબમાં વસીલ હતા. તેમના પુત્રનાં લગ્ન થતાં હતાં. મોટા મોટા અમલદારો અને જાણીતા ખાનદાન કુટુંબનાં માણસો સાથે સંબંધ ધરાવતા હતા. શહેરમાં શીમત સહકાર હતા. તેઓએ આવી પરિણે અને હોની મંડળીને ઘણું સમજાવ્યું પણ કોઈએ માન્યું નહિ. કુટુંબના કુળવાંધલા યુવાનોએ પણ સ્હમ મંડ્યું કે: આજે જે થયું તે ખરું. કાલથી અમે દેશી ખાંડ વાપરીશું પણ કોઈ એકતું જ થયું નહિ. એટલું જ નહિ પણ પુંદ વરરાજાએ જ કહ્યું: દેશી ખાંડ આવે તો જ જમવું નહિ તો માપણે માંડવે. બીજી રસોઈ કરાવો. વર રાજાના શબ્દો સાંભળી નવનિત શુભ અને હોટું કુટુંબ સમગ્ર થઈ ગયું. બીજા ગધાની દરકાર કરવામાં આવે નહિ પણ વરરાજાની માંગણીને તિરસ્કાર કેમ થયે? જાતિ જનોનું મોટું ટોણું ભેગું થઈ રહ્યું હતું. આ પરદેશી આગ્રાપાસ વિદગાઈ વળ્યા હતા.

કોઈ સ્હમજીને અને કોઈ સ્હમજીના વગર પણ "સ્વદેશી ખાંડ લાવો, સ્વદેશી ખાંડ લાવો"ની બુમો પાડી રહ્યા હતા. આ વાત: ધીમે-ધીમે, બેરા-સુધી પહોંચી. હોમને પણ ખબર પડી કે પરદેશી ખાંડ ધર્મજીવ કરે છે. તેઓ પણ સુસ્ત વેળાવાં ધર્મ ખાળતાં હતાં. તે બધાં બોલી ઉઠ્યા: દેશી ખાંડ લાવો, દેશી ખાંડ લાવો.

જેવં જેવામાં બાણમાં પીરસેલી ખાંડ ઉપાડી લેવામાં આવી. કેટલીક પત્રાવળીઓ ઉપર લોકોએ પગ મૂક્યા હતાં તે કાઢી નાંખવામાં આવી. વૃદ્ધ નવનિત શુભ અને હોમના પુત્રોએ આવી કહ્યું: સ્વદેશી ખાંડ આવી પહોંચી છે, પરદેશી ખાણુ! હોમે પરિક્ષા કરી. આણુ દોઢ ઉપરનાં કેન્દ્ર સુગર વર્ધનના એજન્ટ આપ્યા છે તેમની મુલાકાત કરી.

પરદેશી ખાણુ તે એજન્ટને જાણખતાં હતાં. દેશી ખાંડની ખાત્રી થઈ. તરતજ બધાં શાંત મને જમવા બેસા.

આજથી વૃદ્ધ શુભ મહાશયે પોતાની નિમ્નાતને માટે કરાવ કર્યો કે: દરેક માણસે સ્વદેશી ખાંડ વાપરવી. હજુ પણ તે કરાવ પાળવામાં આવે છે, અને તેનું જોધન બીજી ન્યાતવાળાઓમાં પણ દેશી ખાંડ વાપરવાનાં કરાવો થયા છે.

પરદેશી ખાણુ સ્વદેશીના મોટા હિમાયતી છે. તે બધાં બધાં બધ છે ત્યાં સ્વદેશી વસ્તુઓના કામદા સ્હમજી છે. બાપણું કરે છે. મિત્ર સંજગમાં ન્યાત ભતમાં, અને સ્ત્રીપુરુષમાં સ્વદેશીની જ ખાતો કરે છે. તેના પ્રયાસથી અનેક સ્ત્રીઓ, અનેક પુરુષો અને અનેક યુવાનો સ્વદેશી વસ્તુઓ વાપરે છે. સ્ત્રીઓને તે કહે છે કે: પરદેશી સાણુમાં મરેલાં ઢાંચી ચરણી આવે છે. તે જ અપખરે ધર્મજીવ સાણુ હોમે ન્હોવાના ઉપયોગમાં લો છો, મોટા ચોપરો છો, પાણીઆરા ઉપર મૂકો છો! નીચુ બતીમાં પણ ચરણી આવે છે. હોમે હોમે કાઢી

## શ્વાનમંક્ષી મનુષ્ય જાતિ!

મુલકમાં,

શ્વાનમંક્ષી મનુષ્યની પશ્ચિમના મુલકમાં, અરબી સમુદ્રના કિનારે મલાવાર નામનો એક જ વિખ્યાત પુરાતન પ્રદેશ છે. સુરોપવાસી વારકો ૧ ગામા, જેનું નામ ઇતિહાસમાં સુપ્રસિદ્ધ છે તે ત્યારે ભારતવર્ષની શોધમાં આ દેશ તરફ આવતા હતા ત્યારે પ્રથમ આ મલાવાર દેશની આબુખાનુ કૌતરી પડ્યા હતા. ઈસ્લામી ધર્મનો વાવટો ભારત વર્ષમાં પ્રથમ આ જ દેશમાં ફરક્યો હતો. આવા એક ઐતિહાસિક પ્રદેશની એક વિચિત્ર જાતિનું ખવલોકન કરવું અગત્યનું થઈ પડ્યું.

મલાવારમાં ફેટલીક નાની મોટી નદીઓ છે. નદીઓના કિનારે કિનારે, જંગલોમાં તેમ જ ઝાડીઓમાં અનેક વસવાટના સ્થાનો આવેલાં છે. આ સ્થાનોમાં નદીઓના કિનારે એક વિચિત્ર જાતિ જોવામાં આવે છે જે નયાહી અથવા શ્વાનમંક્ષી મનુષ્યના નામથી ઓળખાય છે. તેના આચાર વિચારથી લોકો સામાન્ય રીતે પરિચીત નથી, કારણ કે એ જાતિ જનસમુદાયે એટલી તો અલગી રહે છે કે તેમના વિષે થોડાકોને જ માહિતી હોય છે. હાલમાં ફેટલાએક નયાહીઓ સુસલમાન થઈ ગયા છે અને તેમના દ્વારા જે કાંઈ જાણવામાં આવ્યું છે તે વિષે Men and Women of India નામના એક અંગ્રેજી પુસ્તકમાં ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે.

હિન્દુ લોકો આ નયાહી જાતિને એટલી બધી અધમ પકિતની માને છે કે નયાહી લોકો—જેઓ હાલ સુસલમાન થઈ ગયા છે તેઓ પણ પોતાની જાતિ સંબંધી કાંઈ પણ જાણવાને અણવાળા પડ્યા છે. નીચમાં નીચ પંહોડી જાતિઓ પણ આ નયાહી જાતિને અતિ અત્યજ માને છે અને તેનો સ્પર્શ કરવો એ મહા પાપ સમજે છે.

નયાહી જાતિના સંબંધમાં એવું કહેવામાં આવે છે કે, તે જાત નમવદ્રી બ્રાહ્મણમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી જાતિ છે. સેંકડો વર્ષ પૂર્વે એક બ્રાહ્મણ કાંઈ નીચ પંહોડી જાતિની સ્ત્રીપર આસકત થઈ ગયો હતો

અને તેની પ્રેમધુનીમાં ધન-ધર્મ આદિને પણ તિલાંજલી આપી દીધી. આ દંપતીની જે સંતતિ ઉત્પન્ન થઈ તેને નયાહી જાતિ કહેવામાં આવે છે. હિન્દુ ભાઈઓ તેને એટલી બધી હલકી માને છે કે વસ્તીમાં આવવા દેવાનું પણ ચોગ્ય માનતા નથી. એ લોકો જંગલમાંથી દોરડાં, મધ, મીઠું દત્યાદિ જંગલી પદાર્થો વચવાને જ્યારે શહેરમાં આવે છે ત્યારે વિચિત્ર અવાજે તેઓ પોકારે છે અને તેથી લોકોનું તેમના તરફ ચિત્ત આકર્ષાય છે. તેઓ આખા શરીરે નાગા રહે છે અને માત્ર કમરપર જ પાંદડાં અથવા તો કપડાનો ટુકડો લપેટે છે. ફાટ્યા તુટ્યા લુગડાં, ચોખા, તેલ આદિ જે કાંઈ આપવામાં આવે છે તે લેઈને તેઓ પાછા પોતાના વસવાટપર જાય છે. નયાહી જાતિને ખવડાવવાનું કામ ઘણું પુન્યનું કામ ગણાય છે. (વવાડુ (વગેરે પ્રસંગે ઉદાર ચિત્ત લોકો તેમને ખાસ યોજાવીને ખવડાવે છે).

આ જાતિમાં કાંઈ ધર્મ જેવું નથી. તેમ જ તે કોઈ દેવી દેવતાને પણ માનતી નથી. તે માત્ર વિશ્વ નામના એક જંગલી દેવતાને માને છે. મરણ, મોંઢગી અથવા તો લગ્ન જેવા પ્રસંગે તે કામમાં આવે છે. જ્યારે કોઈ માંદુ થાય છે ત્યારે તેને આ દેવની પીડી પાસે બેસાડી લોકો તેની આસપાસ ટોળાખંધ બેસી જાય છે. ત્યાં એક મનુષ્ય ગાદી બાદ એક પક્ષીને તે પીડી સન્મુખ મારી નાંખી તેનું ક્ષિપ્ર રોગીને પાવામાં આવે છે. માત્ર વીંટી દેવતાની પાસે જવાથી જ દહીંને આરામ થાય એવો તેઓનો દ્રઢ વિશ્વાસ છે.

આ જાતિને ખાવાને માટે પુરતું ચનાજ પણ નથી મળતું, અને તેથી કરીને તેઓ જંગલી કંદ સુખ અથવા ફળ ફુલ આદિ ઉપર નિર્બંધ કરે છે. તેઓને કુતરાના માંસ (વના કદાપિ ચાલતું નથી. કુતરાનું માંસ તેઓને એટલું પસંદ છે કે. રાત્રિને ચમચે સુપ્તુપ તેઓ વસ્તીમાં દાખલ થઈને કુતરાઓને પકડી લાવે છે. કુતરાનું માંસ ન મળે તો તેઓ ભારે અકસોસ કરે છે. ઉત્સવ આદિ પ્રસંગે





# મહત્ ! મહત્ !

એક પોસ્ટ કાર્ડ ઉપર પુરેપુરું સરનામું લખી  
મોકલનારને હાંદના સાત હીરા મહત્ મોકલવામાં  
આવે છે તેમજ અડધા આનાની ટીકટ મોકલનારને

બાદશાહી હેર ઓઇલ

તથા

સ્વદેશી સેન સેન

ના નમુના મહત્ મોકલવામાં આવશે.

છોટાલાલ જગનલાલ મહાજન.

કાલબાદેવી. નવી કાપડ મારકીટ—મુંબઈ.

બાન્ધ્ય ઓફીસ ૧૭૭-૨ હેરીસન રોડ—કલકત્તા



આજના અંક સાથે “બાદશાહી સામુના”

કાર્ડ પહેંચવામાં આવ્યાં છે તે ઉપર આહવાનું  
ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.



વેપાર ઉદ્યોગ તથા ખેતીવાડીના  
વિષયોના પોથી.

દેશી વેપારી ચેમ્બરનું

માસિક.



કદમાં તેમજ પાનામાં મોટો વધારો

પણ લવાજમ તેનું તેજ

વેપાર ઉદ્યોગ અને ખેતીવાડીના વીધયો ચર-  
ચાવતું આ માસીક ઘોઝાજ વખતમાં દેશી વેપારી  
કોમમાં તથા નહેર પ્રજામાં પ્રીય થઈ પડ્યું છે.  
આજ મુધી એનું કદ રોયલ ઓક્ટોવો તથા ચાર  
ફારમ (૩૨ પાના) નું હવે પછી તેનું ઉપયોગીપણું  
વધારવાના હેતુથી તથા નહેર પ્રજાની માગણીથી  
નવન્યુઆરી માસથી તેનું કદ કાર્ડિન કવોર્ટો અને છ  
ફારમ (૪૮ પાના) નેટનું મોટું કરવામાં આવ્યું છે.  
તેની અદર ખાસ ઉદ્યોગ વીગેરેપર લખાયેલા  
લેખો કીર્મતી વેપારી બાતમી વીગેરેના સમાવેશ  
કરવામાં આવે છે તથા જરૂર પડે ત્યારે વેપાર તથા  
ઉદ્યોગની બાબતમાં ચીત્રો પણ આપવામાં આવે છે  
લવાજમ પહેલાનું કાયમ રાખવામાં આવ્યું છે. વાર-  
સીક રૂ. ત્રણ. બહાર ગામને માટે ટપાલ ખર્ચ  
આના છ વધુ. આ માસીકને દેશી વેપારી કોમમાં  
બહોળો ફેલાવો થયેલો હોવાથી નહેર ખબર માટે  
ઉત્તમ સાધન છે.

નમુનાના અંકના ચાર આના.

વેપારી બાબતોપર લેખ વીગેરે આભાર સહીત  
સ્વીકારવામાં આવશે. લખો સેક્રેટરી,

ધી-ઈન્ડીઅન મરચન્ટ્સ ચેમ્બર.

એન્ડ બુરો.

૭૭-૭૮, એપોલો સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.



# ભારત જીવન.

અપ્રતીતો જયતિ સંધનાનિ પ્રતિજન્યાન્યુત યા સજન્યા ॥

જુલાઈ ૧૯૨૦-૨૫ યા ૧૯૨૬

અંક ૭

નવું અને જુનું.

ગઝલે કલાલી.

ગણતાં વર્ષની મારગ, મહા પંડિત પશુ ભુક્તે  
જગતુને તાત બહાણે વસતે પારશે ઝુન.  
ગેયું, જુનું, નવું આપ્યું, નવું જુનું વળી યારે,  
નવાં-જુનાં તપ્પી ઘટમાળી જગને અંગણે પૂરે.  
વંદતાં વર્ષ, મહિના, પણ ને સત્તાદ દિવસમાં,  
દિવસે ચાંચા ધરી વળમાં, વૃથા મ્હેડાઇ થી તું લે!  
વંદતાં ઇપ, જાતુ, દેવ, દાનવ, સૃષ્ટિમાં સજગા:  
જતાં દેખે હજારોને, છતાં શું આંખ ના ખુલ્લે!  
ખરે છે ખીચતાં પુષ્પો, મરે-છે જન્મતાં પ્રાણી,  
કુખે છે ઉગતાં ભાત, સદા કરમાય, ને ફૂલ.  
મહા જગતના માન્ધાતા, ઝુલ્હી જન યંચના તાતા;  
બધા શૂરા અને દાતા, બધે સૌ કાળને મૂર.  
ગયાં એ રામ ને સીતા, ગયાં શ્રીકૃષ્ણ ને રાધા,  
ગયા છે ભીષ્મ ને પાંડુ, ગયા નહીં હેમના. મૂળ!  
ગયા દારા, રાક્ષસ, રાહ, રૂસ્તમ, પહેલવાં મ્હેડા:  
કહે 'હારે' ગણુ 'તે શું? યિના આધાર શું ફૂલે!  
ગયાં અદમસ્ત, મહામાતા, વિધાતા, તાત ને બ્રાતા,  
જાણાતા, ચોપરે, જગને, ચિતારા કાળની જાળ.  
મળી છે સાલખી સપ્તગી, ભલે મળે ચમર ઝુલે;  
નગારે 'માતનું' ન્હડતી, નહીં બારી રહે, ધૂળે!  
ગયાં તે તો, સદા મોટે, ગયાં હેની નિશાની હીં?  
નિશાની એક છે, કે કાળ કાળને નહીં ભૂલ!  
અમરપદો લખાવીને, નથી એકે અહીં આમ્નો,  
અહીં-જે આપશે નહીં તે, પછી પરજામાં શું લે!

કરે છે જૂઠમ શા મોટે? કરે છે પાપુ શા મોટે?  
નહીં પાખી કહી ખાટે, લાખી એ કાળને તું લે.  
સુખી આ લોક કે પરજાકમાં આહે, ધયા કદિયે,  
સુખી કર, અન્યને બાપ! સમય આ શીલે ભૂલે!  
સેતો કાચો.

સરકસના સિંહને.

મંદાકાંતા વૃત્ત.  
છોડીને તું નિખિડે 'વનનું' વાસે છે-સિંહજન!  
આંચો કયાં આ સરકસે મહીં ખેલવા ખેલું આજે.  
રે આ તારા વિમળે યશમાં 'ડાઘ' કાળો ગેલારો.  
ભુસારો તો કદિપણે નહીં લેશ' ના ન્યૂન થારો.  
તોડી જેણે ગજમદ મહા વિશ્વમાં કીર્તિ રચાપી.  
રે તે એવા સળખ કુલમાં જન્મ-લીધો! તથાપિ-  
હેખાડીને નિજકુલ શુભો ના ધરા 'તે-ગજવી.  
ભુડા તારી જનનિ કુખને વ્યર્થ 'તે-તો' લગવી.  
ખેલાડી આ સરકસ તણે નાચ જેવો નચાવે.  
તેવો નાચી જન-રિજવતો લાજના રંચ આવે.  
તારી આવી અધમ કૃતિથી દગધ-આ દેહ ધાય.  
આંસુ બીજાં દડ દડ પડે શોક હૈયે ન માય.  
ચેતે ને તું હજુ, પણ, નથી કાલ વીત્યો વિશિષ.  
તોડીને આ સ્વચ્છ ગલથી પાંચરું હે વનંશ!  
પહાસી-જ તું નિખિડ વનમાં સ્થાન બધાં મૂળ તારું.  
ત્યાં એ થાશે વિપિન 'તુજને' વીરતાં આપનાંડ,  
મધુર,

## નોંધ-વર્ષા.



પણ નવા શહાનશાહ નામદાર પંચમ બ્યોર્ન ગાદી ઉપર બેઠા. તેમને આપણે રાજભક્ત પ્રજાએ અભિનંદન આપ્યું નોંધ્યો. અમારા વાંચક બાંધુઓ તરફથી અમે અંતઃકરણ પૂર્વક અભિનંદન આપીએ છીએ, વધાવી લઇએ છીએ. એ નામદારનો રાજ્યઅમલ આ દેશ ઉપર, ઇશ્વરના મુલ આશિર્વાદ સમાન થઇ પડે. એવી અંતઃકરણ પૂર્વક પ્રાર્થના કરીએ છીએ. એ નામદાર બ્યોર્ન હિંદુસ્તાનમાં પ્રિન્સ એડ્વિન્ડ વેલ્સ તરીકે આવ્યા હતા ત્યારે હિંદુસ્તાનની પ્રજાએ તેઓને જે દિલોલની ભરોળે આવકાર અને માન આપ્યું હતું. તે ઉપરથી તેઓએ આ દેશની પ્રજાની રાજભક્તિ નોંધી છે. અને તેઓને વિશ્વાસ છે કે આ દેશની પ્રજા રાજાને ઇશ્વર સમાન માની, તેની આજ્ઞાઓ શિરસાવંધ કરે તેવી છે. હજાર વર્ષ થયાં આ દેશની પ્રજા પરદેશી રાજ્ય અમલ નીચે રહેતી આવી છે પણ તેમ છતાં તે રાજદ્રોહી થઇ નથી, થવાનું નથી. આ વાત તદ્દન સત્ય છે. નામદાર પંચમ બ્યોર્ન ગાદી ઉપર આવતાં આ દેશની પ્રજાને યાદ કરી એક સંદેશો કહાલ્યો છે. અને તેમાં આજ્ઞાસન આપ્યું છે કે, હિંદુસ્તાનની પ્રજાને તે નામદાર ભૂલશે નહિ. તેના હકોને ભૂલશે નહિ. તેની રાજભક્તિની કદર કરશે. અમે ઇશ્વર પ્રત્યે એજ માંગીએ છીએ કે તે પરમ દયાળુ પરમાત્મા નામદાર પંચમ બ્યોર્નને દિવાંચુ કરે, અને આ દેશના અનેક લાલોને ભેટા-ભાળવતા રહે. આ દેશના હજાર ઉદ્યોગને વધારવા-સુધારવાનાં દરેક કામોમાં લક્ષ રાખે. અને આ દેશ પોતાના પાછલા ગૌરવને પામે એવાં કામો કરી આ દેશની ૩૩-કરોડ પ્રજાની આશિષ લે!

હિંદુસ્તાનના હુમલાના વૈસરાય નામદાર લોર્ડ મિન્ટો આવતા નવેમ્બરમાં પોતાનો અમલ પૂરે એટલે હાવાથી ઇંગ્લેન્ડ જાય છે અને નવા વૈસરાય

લોર્ડ હાર્ડિંગ આવે છે. લોર્ડ મિન્ટો સાહેબના રાજ અમલમાં જે અશાંતિ ઉત્પન્ન થઇ અને એનારી-જેવાં નહિ ઇચ્છવા ભેગ, ધિક્કારવા લાયક કામો થયાં છે તે માટે અમે અંતઃકરણ પૂર્વક દિલગીર છીએ. પરંતુ ધયું તે ન ધયું થવાનું નથી. હવે તો એવાં કામોને સખત રીતે દાખી દેવામાં આવે એ જ આપણે ઇચ્છ્યું નોંધ્યો. નામદાર મિન્ટોએ બન્યું તેટલું કયું છે. તેમની રાજનીતિ કેટલેક દરજ્જે અશાંતિને દાખી શકી છે. નવા વૈસરાય નામદાર હાર્ડિંગના રાજ અમલ દરમ્યાન તે સંપૂર્ણ દબાઇ જાય અને સઘળે શાંતિ શાંતિ પ્રસારે એ જ આપણે ઇચ્છીએ છીએ. રાજભક્ત પ્રજા બીજું શું ઇચ્છે? જ્યાં ત્યાં સુખ શાંતિ પ્રસારે અને રાજા પ્રજામાં સલાહ સંપ રહે! પ્રજા રાજભક્ત રહે અને તેમની ઉન્નતિ ધાય એવી રીતે રાજા વર્તે. આપણે એ જ માંગીએ છીએ. નવા વૈસરાય બહાદુરને અમે અભિનંદન આપીએ છીએ. તે નામદાર આ દેશની કારકીર્દી દરમ્યાન રાજા-પ્રજાની મુલેહ બળવે અને પ્રજાને સુખી સંતોષી બનાવે! પરમાત્મા સ્થાય કરે. હિંદીવાનોને હુમેશાં સુખતિ આપે અને તેમની દેશભક્તિ તેમ જ રાજભક્તિ દ્રઢ કરે!

નરિયાદમાં હિંદુ અનાધાર્ય ઉધારવામાં આવ્યું છે. ગુજરાતના ઘણા ભાગોમાં અનાધાર્ય, પુરૂષો અને બાળકો પરધર્મમાં વટલી ગયલાં જોવામાં આવ્યાં છે. કેટલાક શ્રીસ્તી થઇ ગયા છે, કેટલાક મુસલમાન થઇ ગયા છે. હિંદુ જેવો પવિત્ર ધર્મ છોડી તેઓ બીજા ધર્મમાં ગયા છે. તેનું કારણ એ જ કે તેમને નોકરી આકરીનું કે હુન્નર ઉદ્યોગ શીખવાનું સાધન નહિ! ખાવા પીવા કે ખરેખરાનું મળે ત્યાં આદરવા જાય એ સ્વાભાવિક છે. મનુષ્યનો જન્મ થયા પછી તેના પેટનું પોષણ તો થવું જ નોંધ્યો. પોષણ ના ધાય તો ભૂખે મરાય નહિ. ભૂખને મટાડવાને પરધર્મ પણ અટકાવ કરવો પડે છે. કેટલાક ધર્મનિષ્ઠ પુરૂષો તો મરણ પામવા છતાં પરધર્મ અટકાવ કરતા નથી પણ કેટલાક માણસો

વટલી નય છે. નડિયાદના કેટલાક કેળવણીવાલા અહુસ્થોએ ભતિ મેહનત, પૈસાનો લોગ અને વખતનો લોગ આપી આ અનાથાશ્રમ ઉધાર્યું છે. તેમાં અત્યારસુધી લગભગ ૧૪-૧૫ હજાર રૂપિયા ભરાઈ ગયા છે. અનાથ માણસોને રહેવાનાં મકાનો બંધાયા છે. હવે બંધાય પછી છે. એ અનાથાશ્રમમાં અનાથ માણસોને રાખી તેમને વિદ્યા ભણાવવાનું તથા હુન્નર શિખવવાનું કામ પણ ચાલુ થયું છે. હિંદુ ભાઈઓને ધણું મુશી થવા જેવું છે કે આ અનાથાશ્રમ થવાથી કેટલાક વટલાત બચી ગયા છે. અને હિંદુ ધર્મનું રક્ષણ થવા લાગ્યું છે.

થોડા દિવસ ઉપર એક બ્રાહ્મણનો પરણેલો, ચૈાં વર્ષનો છોકરો ખીરતી થઇ જવાની તૈયારી ઉપર હતો. બ્રહ્મચારી સાલગાનદે તે છોકરાને “ભારત જીવન” ઓફીસમાં મોકલાવી આપ્યો. અહિં તેને રાખવામાં આવ્યો. તેને નડિયાદ અનાથાશ્રમમાં મોકલાવી તૈયારી હતી. એટલામાં તેના પિતાએ બાપની આપી ઘેર બોલાવી લીધા. કેટલાંક માખાં પો પોતાનાં છોકરાને મારે છે, લે છે, વટે છે અને દરકાર કરતા નથી. તેનું પરિણામ એ આવે છે કે છોકરાં પરધર્મમાં વટલી નય છે. અને પરણેલી યુવાન યાજાને રખાઈ મૂકે છે. અમે હિંદુ મા ખાખોને વિનંતિ કરીએ છીએ કે છોકરાંને એ પ્રમાણે નહિં સુધારતાં સમજવી પડાવીને અને વખતે ધમકાવીને કામ લેવું પણ તેમને અતિશય ત્રાસ આપવો નહિં. હિંદુ રખડતા રખડતાં અનાથો માટે “વર્ક હાઉસ” નથી કે જેથી સરકાર તેને ત્યાં મોકલી શકે. અંગ્રેજોને માટે તેવાં “વર્ક હાઉસ” તૈયાર છે. જો કોઈ અંગ્રેજ રખડતો માલમ પડ્યો તો તેને મેજસ્ટ્રેટો “વર્ક હાઉસ”માં મોકલે છે પણ હિંદુ અનાથો માટે તેનું ખાતું નથી. અમે ધણા લટકતા હિંદુઓને કેદમાં જતાં સાંભળ્યા છે. “નડિયાદનું હિંદુ અનાથાશ્રમ” એવા કોઈ પણ અનાથોને માટે ખુલ્લું છે. કોઈ પણ નિરાધાર, લટકતા કે અનાથ સ્ત્રી, પુરૂષ કે બાળક મળેતો તેને નડિયાદ હિંદુ અનાથાશ્રમ

લેવા તૈયાર છે. આ ખાતું એક સચોટ આશિર્વાદ સમાન છે. ધન્ય છે એ ખાતાના સેક્રેટરીઓ મેસર્સ ચંદુલાલ નંદલાલ દેસાઈ, કુલચંદ બાપુજી અને બટુકશંકર ગીરધરલાલ મેહતાને તથા તેમાં નાણાં ભરી મદદ કરનાર અહુસ્થોને પણ ધન્ય છે.

આ ફાંડની એક શાખા મુંબઈમાં ઉધારવામાં આવી છે. તેમાં નાણાં ભરનારે “ભારત જીવન” ઓફીસમાં મેનેજરને સરનામે મોકલવાથી પહોંચ આપવામાં આવે છે. આ અનાથાશ્રમને મદદ કરવી એ દરેક હિંદુ ધર્મીભિમાનીઓનું કર્તવ્ય છે. જે હિંદુઓ ધર્મનું પગલે પગલે રક્ષણ કરવા તૈયાર છે, તે હિંદુ ભાઈઓને વધારે શબ્દો કહેવાની જરૂર નથી. જેઓને પોતાના ધર્મનું રક્ષણ કરવાની ઇચ્છા છે. તેમણે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આ અનાથાશ્રમને મદદ કરવી. જે સદઅહુસ્થ તરફથી રૂ. ૨૫૧) ની મદદ મળશે. તેમના નામની એક ઓરડી આ અનાથાશ્રમમાં બંધાશે અને તે અહુસ્થના નામનો શીલા લેખ ચોરવામાં આવશે. મનુષ્યને તેમની શક્તિના પ્રમાણમાં દાન કરવાની બલામણ છે. અનાથ માણસોને અન્ન, વસ્ત્રાદિની મદદ મળે એ કાંઈ થોડા પુણ્યનું કામ નથી. ગરિબોનો આશિર્વાદ એ જ મનુષ્યને સ્વર્ગનું સુખ અપાવે છે. બીજા ધર્મવાળાઓ પોતાના ધર્મને વધારવા માટે લાખો રૂપિયા ખર્ચી નાંખી હોસ્પીટલો અને સ્કુલો કંડાડે છે. તથા પોતાના ધર્મની લાખો ચોપડીઓ નજીવી કીમતે વેચી ધર્મ ફેલાવે છે. પરમેશ્વર અમારા હિંદુ ભાઈઓને અહુભુદિ આપે. અને તેઓ પણ પોતાના ધર્મને ખચાવવા માટે લાખો રૂપિયા ખર્ચી નાંખે.\*

\* આ અનાથાશ્રમની મુંબઈ ખાતેની શાખાના ઓરડી સેક્રેટરીઓ તરીકે મેસર્સ ગણાભાઈ રામચંદ્ર મેહતા તથા રા. રા. હરિહર પુરૂષોત્તમ સેવક અને ટ્રેઅર તરીકે રામચંદ્ર લક્ષ્મણાઈ હીરાલાલને નીમ્યા છે. આ પત્રની ઓફીસમાં પૈસા મોકલવાથી રસીદ મોકલવામાં આવશે તથા તેમનાં નામ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

## કલ્પજગનાં કૌતક !

લો! હો! કહે છે કે હમણાં તો કળજૂગ  
આવ્યો છે! હું પણ માનું છું કે કળજૂગ  
આવ્યો છે. "કળજૂગ"નો શાસ્ત્રીય અર્થ તો  
મારાં શુંને ખબર! પણ બધા કહે છે તેમ હું પણ  
ઠોકી બેસાડું છું કે કળજૂગ આવ્યો, કળજૂગ  
આવ્યો! વળી કોઈ કહે છે કે: કળજૂગ નહિ પણ  
"કર અને ભે" એક હાથે આપ, અને બીજા હાથે લે.  
ખરું શું હશે એ તો ઈશ્વરને ખબર. ગમે તેમ પણ  
"કળજૂગ" ના જમાનામાં જ્યાં ત્યાં નવા ચમત્કાર-  
નવાં કૌતક તો ભોવામાં આવે છે જ. વાંચો ત્યારે  
હું પણ તમને કેટલાક નમૂના, કેટલાંક ઉદાહરણો  
આપું છું. વાંચો, વિચારો અને તે ઉપરથી કાંઈક  
સમજી શકો!

આપણા દેશમાં પ્રાચીન કાળમાં કવિ મુનિઓ  
મહાને તપ, મહાને સાધન-ભજન કરી ત્રણ કાળનું  
જ્ઞાન મેળવતા હતા. અને તેઓ જે કાંઈ કહેતા તે  
ખરું પડતું. પણ હમણાં હમણાં તો જેઓ કંકાને  
નામે કુટી માટે તેવા છે, વિદ્યાને નામે અભ્યાસ  
લય છે, અને જપ, તપ, સાધન, ભજનને નર્મદા,  
તાપી કે વિશ્વામીની, સરસ્વતિના જળમાં જળસાઇ  
કરાવી બેસા છે તેવા, ધર્મ, કર્મબદ્ધ માણસો-સુદો  
જેવા આચારવાળા—પણ "ત્રણ કાળનું જ્ઞાન" બ-  
તાવવાને નિકળ્યા છે! કહો કે તેઓ "ત્રણ કાળનું  
જ્ઞાન યાચ" એવી અનુપમ (?) વસ્તુની લાક્ષણી  
કરવા બેસા છે! પણ હું તેમને પુછીશ કે ભાઈ!  
ત્યારે તમે નિર્ધન હિંદુસ્થાનને ત્રણ કાળનું જ્ઞાન  
કરાવવા બેસા છે ત્યારે બ્રીટિશ ગવર્નમેંટના કંઠરદાન  
અમલદારો પાસે જઈ નોકરી મેળવી-હિંદુસ્થાનની  
એક ટેકરી ઉપર જઈ-ત્યાં રહી હિંદુસ્થાનમાં બનતા  
ગુન્હાઓની ખબર કેમ નથી આપતા? ભે તેમ  
કરો તો સરકારને ટિકેટીય પોલીસ ખાતું રાખવાની

દરજ પટે નહિ! કોરો અને કોર્ટમાં ત્યાય ચુક-  
વતા અમલદારોનો ખર્ચ ઓછો થાય! અને  
હિંદુસ્તાનના કચેરા કપિયા બચી જઈ દેશના  
કોઈ સંતકોઈ નિમિત્તે ખરચાય? ભાઈ! હિંદુસ્થાન  
ઉપર કૃપા કરો! તમારા દેશ બહુજા ઉપર કૃપા કરો  
અને "તમારી ત્રણ કાળનું જ્ઞાન" બતાવનારી અમ-  
લ્ય (પછી ભલે ને બે પૈસાની હોય કે કુટી કોટીની  
કીમતની હોય) પણ તે વસ્તુની મંદક વડે દેશ અને  
સરકાર ઉપર ઉપકાર કરો! જન્મ મંત્રને અજમાવો!  
છે કાંઈ હિરમત? ત્રણ કાળનું જ્ઞાન-જ્ઞાન-કરવવાનાં  
મોટાં મોટાં હેન્ડબીલો અને ભાંડેર ખખડો ફેલાવી,  
આ દેશની ભોલી પ્રજાના પૈસા કઢાવી સોતાનું પેટ  
ભરવા કરતાં ભે કોઈ આવો ખરો વિરલો પુરુષ નિકળી  
આવે તો ગોડ પાર! વાંચકા! આવો કોઈ મંદક  
ઉદાર (?) પુરુષ છાવી કોટીને નિકળી આવે તેજ  
વાત સાચી માનવી નહિ! તો "કળજૂગનાં કૌતક"  
માં ગણી કાઢવા ચૂકવું નહિ!

અરે! પણ આ બીજાં ભાંડેર ખખડે વળી શાની!  
જ્યાં ભેઉ ત્યાં મોટા મોટા એક્સપેન્ડિચર વાંચું છું કે:  
"સુદહોએને જીવતાં કરવાની અમુક્ય અકેસીર, અમ-  
લ્લારિક દવા!" ઓહો! પરમાત્મા! હારો કેટલો  
બધો ઉપકાર! હવે જગતમાં મરવાનું કોણ! જ્યાં  
કોઈ માંદો થયો અને મરણ પામ્યો કે બસ પછી  
ઓજ દવા વાપરવી! કે બ્રટ મોટો થયો જ છે!  
આ ભાંડેર ખખડે વાંચતાં હું અરધા માંદો કેતો  
તે સાંભળે થઈ ગયો! મેં નકરી ભણ્યું કે હિંદુસ્થા-  
નમાં કોઈ ક્રમિક, મૂંચી કે પીર, પેગબસ્તો જન્મ  
થયો! હવે આ દેશના વીર પુરુષો, ઉદાર પુરુષો,  
પરોપકારી પુરુષો, આત્મજ્ઞાની અને જ્ઞાનજ્ઞાની  
પુરુષો અને ત્રીઓનાં મરણ થયેજ નહિ!  
એવા કોઈનું મરણ થયું કે તરતજ "સુદહો જીવતાં  
કરવાની દવા" વાપરી કે બસ! પછી સુદહો આ-  
બસ મરણને ઉઘું થયું જ સમજે! શું આ તે કોઈ  
અમૂલ સંજીવની દવા હશે કે ભાંડું ભરમ દશે!

ધર જાણે? પણ વેવરાજ! હકીમ સાહેબ! ડાક્ટર સાહેબ! તમે મેહરજાની કરી હિંદુ હો તો તો કાંઈ કહેવાતું નથી. કારણ કે હિંદુઓ સુદહાને બાળી પાવે તત્કાલે મેળવી કે છે પણ તે સુસલભીમ કે યુરોપિયન-યુરોજીયન-હો તો તમને એક વિનંતિ કરું છું! જુદાને ખાતર એક કામ કરો. ઘણા ઘણાં મહાપુરુષો અને મહાન ઓળખાનાં સુદહાં હિંદુ-શ્યામમાં દટાયાં છે! મહાન ઉદાર અને પદોપકારી બાળ્યો અને એમનાની કબરો હવે હયાત છે! પાંસ કરો અને ને તેવું કોઈ સુદહું (અરે ભલા માણસ, સુદહાની: ક્યાં વાત કરે છે! તેનું એકાદ ટાકડું હોય લાગ્યું તો. પણ તે સહુવન થઈ જશે એમાં શું મોટી વાત છે!) હાથ લાગે તો તેને સહુવન કરો! હવે પણ તેમનાં સગાં પ્રહારાં, તેમના પ્રિદ્ધ, બગીચા અને તપ્તો, તેમને યાદ કરતાં હશે! કેમ વેવરાજ! કેમ હકીમ સાહેબ! કેમ ડાક્ટર સાહેબ! છે કાંઈ હમ! ને હોય તો આવી બાળ્યો! ભારી પરિસ્થાપ્તીએ! અને ને તમારી દવા સાચી રહેશે તો પછી શું ભુલો છે? ભેત ભેતામાં આખી નિયાનો (બાદશાહી જેટલો) ખખનો તમારા પગ માગળ પડશે! પણ નેને સાહેબ, તે પહેલાં તમારી દૂધી દૂધી: ના: જાણી: ત્રા: બય! પેતપમ વાચુ ના થઈ બય! આધરે, જનાળ! મિ:—ધીમે—આધરે! આસ્તે કદમ, નિધરે! લોમં રખો: મેહરજાન—વેધ—હકીમ, ડાંગદર—હકીમ:સ્વા—રી—આન્તી—હ—ય!!! (સ્વારી આવે કે:વોયમાં:મો:છુપાવે છે તે તો ખુદાને માલમ!)

પણ સન્ન—ર! હવે તો “કળનુગના કૈતક” હારમાળામાં કેટલોક નંગ (1) જરવાનાં બાકી! પેટલાદમાં મોટી-જળરી-ગાડું ભરાય તેટલી-પ્રકાશ પાતાળમાં પણ સમાય નહિ એવી લૂંટ લી રહી છે! રે! જુગલથી ગાવા! એ શાની રૂં છે! ભાઈ—જરા કહેતો ખરો! એ—ઈ—સ! ર થોભને વાપુ! કંડોતો કે ખરો કે એ તે વળી

શાની લૂંટ છે!—હું: પણ જરા તેમાંથી કંઈક ભાગ પડવું! (જરા કાન દબને ડાંડી પીટાટી સાંભળીને) હા—હા—ભાઈ! સમજ્યો! જરા કાને બોલું સભાળાય છે (નખોદ ગીયા ત્યારે એમ જ કહેની કે મેહેરો મૂવો છે!) ભાઈ એકાદ મહાત્માની પ્રસાદી છે કે? એ ને ખરા દીલથી સેવે તો “કુબેરના ભંડાર જેટલું” દ્રવ્ય મળે છે કે? અને ધારેલી—અણ: ધારેલી (ચન્તવેલી, અણચન્તવેલી—બધી—બધી) ધ: ગાઓ પાર પડી બય છે! વાચાચાડ! વળી વાં: બધીઓને ગળ પચુ રહે છે! બોહ! હવે પુછવું શું? ત્યારે તો તે બરખર મહાત્માની પ્રસાદી! પણ ભાઈ ભેને હું જરા કાને—સમજ્યો કેની! પણ બધારે એવાં મહાત્મા મજા ત્યારે ભલા માણસ તેમને જવા શું કરવા દીધા! તેમને પકડીને ઘરના લોચરમાં બેસાડી દઈએ કેની! પછી ત્યારે ઘર આપા જગતની લક્ષ્મી તજાઈ ઘસઘસ ને ચાલી જ આવત! અને હવે કુબેર તો શું પણ દંડરાજના જેટલું સુખ, વિભવ, સખી ભત! ભૂલ્યો! રે! ભૂલ્યો! ગઈ બાજુ હાથથી! હત પારીની! એવા મહાત્માને જવા દઈ એકાદ લાકડના કટકા ઉપર શું મોહી પડ્યો! એ તે શું હવે કાંઈ ચિત્તભ્રમ વાચુ થયો હતો કે મહાત્માએ કાંઈ મોહિની નાંખી હતી! મારાં મેહરજાન કુબેર ભંડારી! ગરીબા, ધનહીણ હિંદુશ્યામને એવી રીતે નિર્ણયવા કરતાં અને એવી રીતે મેસો ભેગો કરવા કરતાં તું જ ખરા દીલથી સેવન સાધન કર, પહેલાં તું ધનવાન થા અને પછી સુસાકરી કરવા નિકળી પડ અને જ્યાં જ્યાં ધનની જરૂર હોય ત્યાં ત્યાં વેહેવવા માંડ! ગાંસરે અને ચોટલે વેહેવ! વેહેવ એ વેહેવ! એટલે સુધી કે હવે આ દેગની પ્રેમ બીને પરદાખ ભંજન વેકમ કહે! આઘણો દાનવીર રાજ કરણની પદવી આપે! શંકરચાર્ય હવે એકાદ માન યજ્ઞ (પ્રહાણ પથર) આપે! અને ત્યારે લોભી-ભવ સુખે-સ્વર્ગમાં સિધારે! કેમ મહારા: વીર—વિક્રમ! છે વિચાર! આવી ન મેદાન! અને બનાવી દે હિંદુશ્યામ ને ધનવાન! પછી ભાઈ લે કે હવે

સ્વર્ગનું સુખ-શ્રવણનાં શ્રવણ-મળે છે કે નહિ! ને તેમ ન થયું તો ત્હારું નામ-કામ-પણ “કળજીગનાં કૌતક” માં અમર થયુંજ સમજાશે! ગભરાઈશ ના બાપુ! આથી તું આસ્તે કદમ લખાવજે! હું તો ત્હારા આવતાં પહેલાંજ મ્હારી ઝુંપડી તોડવા મંડી પડ્યો છું! ભવિષ્યનાં મેહેલનાં સ્વપ્નાં ભેંચાં કરું છું! સંભાળજે બાપુ! વખતે ત્હારા મેહેલની આશાએ માફ ઝુંપડુ જમીન દોસ્ત ના થઈ જાય!

\* \*

વારું! પણ એ બીજી બલા શું છે? ઉભા રહો! ડાસા કાકા, હું જવાબ આપું છું! એ તો વિચિત્રો અરો છે અરો! સમજ્યા! પેલા કળજીગના વખતના ઉંટ વેંચને ઘેર વિચિત્રો અરોનાં વડાબુને વડાબુ કાંઈક છે! ગાંડને ગાંડાં બરાયાં છે! અરે એ એ એ વિચિત્રો હોજના હોજ, કુરુના કુરુ અને તળાવેના તળાવે ભરી છે! અને તે આપણા માળમાફ, બગાસાં ખાઉ, આળસ ખાઉ, ખાસડા ખાઉ, ધણા ખાઉ, વેદ રાજ (નહિ નહિ બેલ રાજ ઉદાર થઈ નળનાં માણસોમાં હુંટાવી દેવા બેસા છે! વેદરાજ બડા ઉદાર દેખાય છે! ધન્ય છે એમનાં માતા પિતાને કે આવા ઉદાર (કે પેટ ભરા) મહા પુરુષ (કે સ્વાર્થ) ને જન્મ આપ્યો! ને તેઓના જન્મ ના થયો હોત તો બીજા વેદો શું કરી શકત? કાંઈજ નહિ! વેદરાજ જટારાકરભાઈ! હવે તમે અમદાવાદમાં બેસા બેસા ખાંડ ખાઓ ખાંડ! તમારા દવાખાનામાં શું કાંઈ વિચિત્રો અરો છે કે? વાડ, તે ન હોય તો વિજળીક ચમકાર વાળી કાંઈ દવાઓ છે કે? વિજળી કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તેનું સ્વપ્ને પણ જ્ઞાન નહિ હોય એવા-બેલકુદના સરદાર જેવા-વેદરાજો, જ્યાં ત્યાં વિજળીક ચમત્કારિક દવાઓ કોટી બેસાડે છે! વેદ-

\* રાગ-જટારાકર ભીલાધર ત્રિવેદી-વેદ કલ્પતર મહાસિંહ પત્રના અધિષ્ઠિત-અમદાવાદ-એઓ શ્રી એક વિદ્વાન વેદરાજ છે.

લેખક.

રાજ મહાશય! હંમણાં હિંદુસ્થાનમાં નળના માણસોની સંખ્યા બહુ વધી ગઈ છે! તમે નામદાર તમારે ત્યાંના અરોમાંથી થોડાક રૂબળા બરી તેવાં નળનાં માણસોના શરીરમાં ફેડી આપો! એમ ધવાથી તમને કરોડો રૂપિયા મળશે! ન્હાનકડા ગ્રામડાંમાંનું તમારું ઝુંપડું સોનાનો મેહેલ થઈ જશે! આખા જગતમાં તમારી બોલણાલા થઈ જશે! હિંદુસ્થાનની જ નહિ પણ યુરોપ અમેરિકા જેવા દેશોની પ્રજા પણ તમારાં પગલાં પુજશે! અને તમને એક મહા પુરુષ જાણી તમારા પત્થરનાં બાવલાં કામ કામ સુકારશે! પછી સ્વર્ગ માત્ર બે આંગળ બાકી રહેશે! વેદરાજ મહાશય! શા માટે વાર લગાડો છો? બેસા હો ત્યાંથી ઝટ ઉઠો! ગાંડાં પોટલાં લઈ થાઓ તપધાર! ભુલો છો શું? એ તો એ જ! ને હિંમત-બહાદુર નહિ બનશે તો જાણીશું કે તમારા “વિચિત્રો અરો” ની વાત “કળજીગનાં કૌતક” જ છે!” સમજ્યા કે?

દોસા કાકા.

### મનુષ્ય અને વૃક્ષનો અલૌકિક સંબંધ.

આ પછી સ્વર્ગવાસી મહારાજ સત્તમ એક વડ જ્યારે પ્રિન્સ એક વેદસના નામથી દુનીયામાં મથાહુર હતા ત્યારે એકવાર તેઓ અમેરિકા જવા ગયા હતા. તે વખતે ત્યાંના ન્યુયૉર્ક શહેરના પ્રસિદ્ધ પાર્ક ઉપર એક એક વૃક્ષ રોપી આવ્યા હતા. આતો ઘણા વરસની વાત છે. પરંતુ ત્યારપછી કાળની પ્રેરણાથી તે વૃક્ષ ધીમે ધીમે વધતાં વધતાં શાખા પહોંચવાની સાથે બહુ દૂર સુધી ફેલાઈ જઈ થાકેલા, અને તાપથી તપેલા મુસાફરોને શીતલ આશ્રય આપતું હતું. પરંતુ અન્યથાની વાત તો એ છે કે મહારાણી વિક્ટોરીયા સ્વર્ગવાસી થય

પછી ન્યારે મહારાજ એરવડની ગાદી ઉપર આવ-  
વાની તૈયારી ચાલી રહી હતી અને તે મોટા મંદ-  
વાડથી પટકાઈ પડ્યા હતા ત્યારે તે વિચિત્ર એક  
દૃશ્ય, જાણે કેાઈ અલૌકિક રતેહ સંબંધ વડે, તેમના  
મંદવાડથી પીડાતાં પીડાતાં મરવાની આવી ઉપર  
આવી ગયું હતું. ત્યારપછી મહારાજને તે ભયંકર  
રોગ મટી જવાની સાથે જાણે તે ઝાડ પણ પુરીથી  
ફરી લીધું છતાં થઈ ગયું, હુમલાં મહારાજ એરવડના  
મરણ પછી સયલા જોઈને અજાયબ થઈ ગયા છે  
કે; આ વફાદાર એક વૃક્ષ, પોતાના શેપનારની મરણ  
વેદનાથી બચિત થઈ, શોકથી દીનપ્રતિદીન સુકાઈ જઈ  
રહ્યું છે અને થોડાક દીવસ પછી એકદમ મરી ગયું છે.  
એહો! આ કેવું અલૌકિક આદ્યર્થમય રતેહ\* સંબંધ  
ઉદાહરણ છે. પોતાના શેપનારના મરણથી પોતે  
પણ મરણ પામે છે! આનું નામ જ સાચો સંબંધ!  
મહારાજ એરવડના કુતરો પણ મહારાજના મરણ  
પછી હુમેશાં ઉદાસ રહે છે! મનુષ્યોએ પણ આ  
કેપરથી જાણવું જોઈએ કે રાજા એ ઇશ્વરી અંશ છે  
અને તેઓના જીવન સમયમાં જેમ આપણે તેમની  
માતાઓ વફાદારીથી બળવીએ છીએ તે જ પ્રમાણે  
તેમના મરણ પછી દિલગીરીની ઉંડી છાપ સાથે  
ફાદારી ખતાવવી જોઈએ. હિંદુસ્થાને તેમ ક્યું  
કે, એ ધન્યવાદની વાત છે. એ પ્રમાણે વર્તવું  
જે જ અમારા હિંદુ શાસ્ત્રોરે કહી ગયા છે. અમે  
પ્રમાણે હુમેશાં વર્તવાને બંધાયલા છીએ.

બંગાલી સન્યાસી.

\* મનુષ્ય અને ઝાડોના આદ્ય રતેહ સંબંધ એ  
ગતમાં આ પ્રેક્ષા જ ઉદાહરણ.



## ધન્ય કૃતિ.

ધન્ય કૃતિ પ્રભુ! આ જગ હારી;  
સમતા સદયતા સુન્યાય ભરેલી. ટેક.  
ઘડવા નિભવવા ઘાટ સફળ આપ—  
ભૂમિ જળ આદિ સુધન સજેલી ધન્ય.  
સુખતા આશા રૂપ સંહુમંડ  
પ્રવૃત્તિ રૂપક ચક્ર ધરેલી. ધન્ય.  
અટીકી ન પડવા અજળ સુહવવદ  
તૃષ્ણા કમાત હેં ઠીક કરેલી. ધન્ય.  
એવી આ ઘટના વિશુદ્ધ બનાવા;  
કર્મ કુચી સહુ હાથ ધીમેલી. ધન્ય.  
કૃત રૂપ સંહુનાં સંહુ સંહુ માણે;  
એહ રવરાજ્ય મુલેટ કરેલી. ધન્ય.  
સોંપી અમોને એમ સફળ આ;  
તાત! કૃપાળુ હેં શાંતિ વરેલી. ધન્ય.  
જેહ કૃતિના અનુકરણે અમ;  
પરમ સન્યાસની રીતે બનેલી. ધન્ય.

વ્રજ વિહારી.

## સંસારની અસારતા.

ધનાથી.

કંડુખને પરિવાર, જગતમાં દીઠો નહીં કંઈ સાર  
નયને લેને પડશે પાડું ઉપર હોંસા ચાર ૪.  
અકકડ થઈ દુઃખ દેશે એને કંઈ લેને સરહાર ૪.  
નિર્જલને સહુ નિંદે હોંકો આપે નહીં સત્કાર ૪.  
બલીયાના બે ભાગ પડે તો કંઈ કે ન ઉચ્ચાર ૪.  
મૃગ સસલાં બકરાં બહુ મારે વાઘથી સહુ ડરનાર ૪.  
સિંહ વરુને જતાં મારવા પોતે ઠાર થનાર ૪.  
અનુભવથી સમજીને જોયો આ સંસાર અસાર ૪.  
જગતની બજો ફેરી પીતાંબર બની ગયો લાચાર ૪.  
ભાવ્ય પ્રભુને પ્રણામી વિનવે ઉતારો ભવપાર ૪.

જોશી પીતાંબર નરથી મદ.

## તમાકુ સ્તોત્ર.

અસ્ય તમાકુ સ્તોત્ર લઘુમાલા મંત્રસ્ય  
ઓ વિદેહ કાપિઃ, અસંજ્ઞા ચન્દ્રઃ ત-  
માવવપિષ્ઠાગ્નિ દેવતા, મનાસિ ચશ્વલતોત્પાદિકા  
આન્તરિતિ ધીજમ્ સ્વધર્માદિદાનિઃ દત્તિ શક્તિઃ,  
વ્યસન ત્યાગે નિર્વલતેતિ કાલકમ્, તમાકુ પ્રીત્યર્થે  
પાઠે વિચારે ચ વિનિયોગઃ ॥

॥ અથ ધ્યાનમ્ ॥

હે તમાકુ દેવી! તુંને સુધવાથી જે છીંક  
આવે છે તે સસિક મનુષ્યોને આનંદ આપવાવાળી  
અને મગજના વ્યાધિઓને મટાડનારી છે, તેથી જ  
તુંને આનંદદાયીની કહેવામાં આવે છે! તમે, બીડી,  
હુકો, અને ચિટ્ટના કચડે જડશગિને પ્રદીપ્ત કરી  
પેટમાંના વાયુ, શરદીને દૂર કરો છો, અને બંધકેશ  
દૂર કરી મળ ઉતારો છો, તુમારા એવા એવા  
અનેકં શુભ; તુમારા કૃપાપાત્ર ભક્તો સિવાય, અન્ય  
પુરુષો કરેલો વર્ષ ચલ કરવા છતાં પણ, બાણી-  
પીઠાણી-સમગ્રી-શક્તિ નથી! તેથી જ તુમારા  
પરમ ભક્ત, તુમારી દયા દ્રષ્ટિ મેળવવાને માટે,  
તુમારૂં અમૃતમય કૃપાવાદિ પાન કરવા માટે, રાત  
દિવસ, શ્રદ્ધા-કલ્પિત ઝાંચે તુમારૂં ધ્યાન કરે છે!

દેવી! કેટલાંક મનુષ્ય તુમને હુકોની ચલમ!  
માં મુદીને, કેટલાંક પાંતરામાં વિટાળીને બીડી  
બનાવીને અને કેટલાંક તુમારાં પાંડલોને વિટાળી  
વિટાળીને ચિટ્ટ બનાવી પીયે છે! કેટલાંક તો  
ખાસ એરી હવામાંથી બચવાને રિસ્ટ-રિસ્ટનન્ટ  
તરીકે જ તમારા ઉપયોગ કરે છે! અને ધુમાડાના  
ગોટગોટ કરે છે! કેટલાંક તુમારાં બીજા બુકો  
કરીને મુત્તા સાથે મેળવીને ખાય છે! કેટલાંક ત-  
મારી ગોળીઓ બનાવે સુગંધદાર વસાણા નાંખી,  
પાનમાં ખાય છે! અને કેટલાંક મનુષ્ય તુમને  
પ્રીતિઓમાં દળી, બીજા લોટ જેવા બનાવી છીંકણી-

તપખીર-રૂપે સુધે છે! કેટલાંક દાંત ઉપર ઘસે  
કેટલાંક વેચરાને તુમને દવા તરીકે આપે છે!  
દેવી! મનુષ્યો આવી આવી કુક્રિયાઓ કરી જે  
આનંદ મેળવે છે તોપણ તુમને તેમના ઉપર પ્રસ-  
ન્ન છે! એ બહુ હર્ષની વાત છે! કારણ  
વખતે તેઓ તુમને કાતર વડે કાતરી નાંખે  
વખતે પથ્થર વડે ફેંકે છે, કચરે છે! વ  
કલાકના કલાકો સુધી તુમને ગોળની સાથે  
છે! અને વારંવાર તુમને અગ્નિમાં બાળે  
તો પણ હે દયામયી! હે કથાણુધરી! તુમને  
તુમારા ભક્તો ઉપર સદૈવ દયાજ કરો છો! ..  
તો તેમનું કથાણુજ કરો છો! જો કે, એક  
તો તેઓ તુમારાં સેવાજ કરે છે તેથીજ તુમને તે  
ઉપર પ્રસન્ન રહેા છો! અને ભૂલોકવાસી  
મનુષ્ય-પ્રાણીઓને તુમને વશ કરી લીધા છે! તુ!  
એ મોહિની વિદ્યા-શક્તિ મનુષ્ય-પ્રાણીને આદ્ય  
ગરકાય કરી દે એવી છે! સાધારણ જનન્યય  
તુમારી એ અદ્ભુત શક્તિ વિષે કંઈ કંઈ  
કરી શકે એમ નથી!

દેવી! માતે! પ્રથમ તુમે અમેરિકામાં પૂર  
હતાં! પરંતુ સુધરેલા બેટમાં રહેનારા લોકો ત-  
પૂરે નહિં એ વાત જ્યારે તુમારા ભણવામાં આ-  
ત્યારે તુમને ઠીક લાગ્યું નહિં! તમે તેમના  
કૃપા કરી અને ચાસદે સાગરજળોમાં વર્ષ થયાં  
દાનસ વિગેરેના લોકો સાથે યુદ્ધપ્રભો પ્રવેશ  
અને ત્યાં એકદમ તુમને તુમારૂં રાજ્ય મળ્યું  
એટલુંજ નહિં પણ ત્યાંથી પીંચે પીંચે એક  
આફ્રિકા આદિ જગતનાં વિધવિધ રાજ્યોમાં  
રાજ્યાધિકાર જમાવી લીધા! ધન્ય મા! ધન્ય જે  
પૃથ્વી ઉપરના કોઇ પણ રાજાને જેટલો વિજ-  
નહિં હોય તેટલો વિસ્તાર, તેટલું સામ્રાજ્ય, તુમ  
છે મા! હે દેવી! જો કોઇ પણ રાજાને અકો  
બાંધેલો હોય તો તેમાં મા તુમે એકજ છે! કદા  
તુમારાં રાજ્ય વિસ્તાર આગળ, તુમારાં રાજ-  
આગળ આખા જગતના રાજાની રાજસક્રિય જણી!



મા ! એવો કેાણ પામર પ્રાણી હશે કે જે હૃદયને નહિ પૂજતો હોય ! હિંદુ, જૈન, બૌદ્ધ, મુસલમાન, પારસી, ચંદ્રી, ક્રિશ્ચિઅન, અને બીજી જગલી પ્રજાઓ—સૌ, પુરૂષ, ગાળક, યુવાન, યુદ્ધ, સહિ રાત દિવસ, ભડિતપૂર્વક, હૃદમારું સેવન, ભજન, ધ્યાન, ધારણ, ઉપાસના કરી રહ્યા છે હે ગાતાં ચોડા વખતમાંજ હમે હૃદમારું રાજ્ય નિષ્કંટકરૂપે જમાવી દઈ લોકોને (બીડા પીતી વળતે બાજુએ એકાદ ન્હાતું એન્જન વરાળ કાઢતું હોય તેમ) પોતાના મોઢામાંથી નાકમાંથી ધુમાડાના ગોટે ગોટ કાઢતાં શીળવી દઈ હમે હૃદમારો અઘોરિક મહિમા પ્રગટ કર્યો છે !

હે દેવી ! હમે શુભ રીતે મનુષ્યોને વશ કરિ-લ્યો છે ! પ્રથમ મનુષ્યોને હમે હૃદમારું સ્વરૂપ જોવાનું આમંત્રણ કર્યું છે ! પછી સાધારણ રૂપે તેમના ઉપર હૃદમારો રોષ ઘેસાડ્યો છે ! તેઓ ખીંચે ખીંચે શોખને લીધે હૃદમારું સેવન કરતા થાય છે અર્થાત્ ગાળકોની પેઠે હૃદમારી સાથે ક્રિડા કરતા શીળે છે ! થોડોક વખત તમારી સાથે રમત ચાલી કે પછી પૂછવું જ શું ? પછી તો તેઓ તમારે વશજ થઈ બંધ છે ! અહાહા ! દેવી ! શી અદ્ભુત મોહિની શક્તિ ! ન્યાં હૃદગારા સેવનની ટેવ પડી કે પછી તે ભક્ત શિરોમણી (મૂર્ખા શિરોમણી) ને હૃદમારો સેવનથી ગમે તેટલું દુઃખ થાય, ગમે તેટલો રોગ થાય, છાતી દુઃખતી હોય, ઉધરસ આવતી હોય, ગળામાં કાકડા ફૂલી ગયા હોય, દાંત હાલી જતા હોય, આંખો દિવસ અને રાત જોં જોં થતું હોય. છાતીનાં પાટીયાં દુઃખતાં હોય, શરીર નિર્બળ થઈ જતું હોય, ધાતુ ક્ષીણ થઈ ગઈ હોય, અને એકટરે હૃદમારો સેવનની બીલકુલ બંધી કરી હોય તો પણ હે દેવી ! હેની મક્કર શું કે તે હૃદમને છોડી દે ! હમે તેને અનેક પ્રકારનાં દુઃખ આપ્યાં જ કર્યાં, હેના શરીરનું લોહી ચૂસી લ્યો, ક્રિવા હેને મરણને બિછાને નાંખો તો પણ હૃદમારે વશજ થઈ બંધ છે ! તે તમારો વગર કિંમતનો દાસજ થઈ બંધ છે ! હે તમાકુ દેવી ! હૃદમારી આ મોહિની શક્તિ જોઈ, ગમે તેવા તમારા રાજદ્રોહી, વિદ્વાન પુરુષોના હૃદયમાં પણ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયા વગર રહેતું નથી !

દેવી ! પરમાત્માએ મનુષ્યને મોહ આપ્યું છે તે ઇશ્વરની ભક્તિ, ભજન, અને નામ સ્મરણ કરવા, સદ્ગુણો આપવા, અને પ્રાણને 'ટકાવી' રાખવા ઉપર પ્રકારનાં ભોજન કરવા આપ્યું છે પરંતુ એ ન્હાનાં મોહીં મનુષ્યનાં મુખમાંથી, હૃદમાંથી કૃપાના બળ વડે ધુમાડાના ગોટે ગોટા ક્ષોડી જવાંના મૂંબી પર્વત જેવા જંબુાય છે, પોતાના મુખને 'દુર્ગ' પીતું સ્થાન-ખાળ કુડીકે ગટર જેવું ગંદુ-બનાવી દે છે, દાંતો બેવાથી બાજુ ઉલટી થાય એવા મેલાં અને દુર્ગંધમય બનાવે છે, અને આ દેખાવ સજ્જનોના હૃદયમાં દુઃખ દાયક થઈ પડે છે છતાં પણ નિઃસં-દેહ હૃદમારી અપૂર્વ મોહિની શક્તિને મહિમા-અ-મત્કાર પ્રકટ થયા વગર રહેતો નથી !

દેવી ! દશ દશ, વિશ વિશ વંખત હુકડો, ચક્કર અને બીડી પીનારાં હૃદમારો ભંકતો લેગા થયા હોય, પછી જગલ કાં નથી હોંતું, તો પંથુ હમે ગમે ત્યાંથી પધારી, હમે તેઓના ઉપર એક વખત પણ પ્રસન્ન થાઓ છો ! તેઓ હૃદમને શોધી જોખીને થાકી ગયા હોય છે, ભોંબ 'માંગી' માંખીને નિરાશ થઈ ગયા હોય છે, અને 'જંકવાંમી' એક રાત્રી પાછ નહિ હોતાં તેઓ ઉવટે ચોરી કરીને પણ હૃદમને મેળવ્યા વગર રહેતાં નથી અને તમારી પૂજા કર્યો વગર રહેતો નથી ! 'ગરીબમાં' ગરીબ, કંગાલમાં કંગાલ અને દુકડો ફાટલો માંગી ખાનાર લીજારીઓ પણ હૃદમારું સેવન કરી હૃદમારી કૃપા મળવે છે ! તેમજ હમે પણ તેમને સતોષ આપો છે ! દેવી ! એ શું હૃદમારું આપું મેહાત્મ્ય છે ! એ શું હૃદમારી આપી ભક્તવત્સલતા છે !

દેવી ! પ્રત્યેક શાસ્ત્રો દોલ નગારાં વગાડીને કહી રહ્યાં છે કે પ્રાણી માત્રની હૃદયમાં ઇશ્વર વસે છે. તે જ હૃદયમાં હૃદમારો ભંકતો એરી ધુમાડાને ભરી-એરી કાળો રસ ભરી પરમાત્માને જ કલેશ આપે છે ! પરમાત્માને જ ધુમાડા વડે શુંગળાવી મોરે છે એ ઉપરથી જણાય છે કે તમારાં મહાન ભંકતોને પરમાત્માની કૃપા મળે કે ન મળે હેની બિલકુલ

ડીને પણ તમારી સાથે તેનો મેળાપ કરાવી, હાથે-  
ખીમાં રાખી ખીજે હાથે ત્રણવાર ટપલા મારી-  
તાળીઓ વગાડી-પોતાના મોઢાના એક ખૂણમાં-  
આનંદપૂર્વક-હુમારી પધરામણી કરે છે ! ચુનને  
લીધે દાંતાના મૂળમાં સડો લાગે તેની કે દાંત ખવાઈ  
જઈ-હાલો જઈ-પડી જવા લાગે તેની પરવાહુ કરતા  
નથી ! એટલું નહાડું પરિણામ જાણવા છતાં પણ  
તમારું સેવન છોડતા નથી એ ઉપરથી જણાય છે કે  
તમે તેમને દિવાના-ગાંડા-ગનાવી મૂક્યા છે !

અહો ! કેટલી ધણી સ્ત્રીઓ, તમારું અપૂર્વ  
મહાત્મ્ય સ્મરણને દાંતે ઘસે છે, પાનની સાથે ખાય  
છે, તેથી દાંત મેલા, ગંદા થાય છે અને મોઢાડું  
ખાળકુટી-ગટર-જેવી દુર્ગંધ મારે છે, વાર વાર  
એટકાર ખાય છે, ઉલટી પણ ધાય છે છતાં પણ  
હુડીલી ધમને, દશ દશ વીસ વીસ વખત તમારું  
સેવન કરતાં જોઈએ છીએ ત્યારે વિચાર થાય છે કે  
તમે તેમના કોમળ સ્વભાવ શી રીતે ઘાલવી નાંખ્યો ?

દેવિ ! તમારા પાંદડાંની અણીઓ કાળી પડવા  
લાગે છે ત્યારે તેને કોઈ જતુઓ ખાઈ ન જાય  
એટલા માટે જોતરમાં કામ કરનારા બીલા, કોળી,  
કે મુસલમાન નોકરો મોઢાંમાં પાણી ભરીને પાંદડાં  
ઉપર છાંટે છે, કેટલાંક જીવ જતુઓ પાંદડાંઓ  
ઉપર ચોંટી જઈ મરી જાય છે. કેટલાંકને નોકરો  
હાથ-પગ તોડી નાંખી ફેંકી દે છે ! તમારા વાવેતર  
વખતે નકનું ખાતર નાંખવામાં આવે છે. તમારી  
ઉત્પત્તિમાં જ આથી અપવિત્રતા અને અહિંસા  
જણાય છે છતાં તેના વિચાર તમારા સેવકોના મનમાં  
પ્રવેશ કરવા હેતી નથી તેથી તમને હામરો હામર  
ધન્યવાદ ઘટે છે !

નહાંનાં નહાંનાં ખાળક સિગારેટ, સિગાર અને  
ખીડી, સ્મીટ પીતાં ઝંટ શીખી ગયાં છે, યુવાન  
વિદ્યાર્થીઓ પણ તમારાં તે રૂપ રૂપાંતરનું સેવન  
કરતાં થઈ ગયા છે, ઘણા જુવાન અને ઘરડા માણ-  
સોને હુકકા, અલમ વગર તો ઘડી પણ પાણી  
જ નહિ. નીચ જાતની બેરીઓ અને અંગ્રેજી વિવા  
જાણેલી ઉચી જાતની બેરીઓ પણ હુકકા કે સિગાર

રેટના દમ ખેંચતી થઈ ગઈ છે અરે એ તો શું  
પણ અગિના પૂજક અને ખીડીના તિરસ્કાર કરનાર-  
એટપીટ-સોટપીટ કરનારા કેટલાક પારસી લાઇઓ-  
પણ તમારી મોહિની નંખમાં ગટરનું ધંધ ગયા-છે !  
એ ઠગલાં આગળ ચાલતાં પોતાને 'અલખનિરજન  
માનનારા નિરક્ષર સાધુ બાવાઓને તો તમાકુ તો  
શું પણ તમાકુનો મોટો લાઇ ગાંભે પણ કંદપરક્ષ  
કે કામધેનુ સમાન તત્કાળ સિદ્ધિક્ષણદાતા જણાયો-  
છે ! એ જોઈને ખાતરી થાય છે કે તમારું વશીકરણ  
ખરેખર કાંઈ અલૌકિક છે !

તમારા ભક્તોની જેવી અનન્ય-શુદ્ધ-ભક્તિ  
તમારામાં છે તેવી પરમેશ્વર અથવા ગુરૂમાં પણ નથી;  
તેઓ નિરન્તર જે પ્રકારે તમારું ધ્યાન અને સ્મરણ  
કરે છે તે પ્રમાણે નિત્ય ઇશ્વરનું ધ્યાન સ્મરણ કરતો  
નથી. અને તમારું સેવન કરવા માટે શુદ્ધી આ-  
સાનો ભંગ કરવો પડે તોપણ તે કરે છે અને તેમ  
કરીને તમારી અપાર દયા મેળવવાને ઉત્સાહપૂર્વક  
છાનામાના અથવા ખુદાની રીતે તમારી સેવા કરે છે !  
મોટા મોટા યજ્ઞયાગમાં, ધર્મક્રિયાઓમાં, શત્રુ-  
કે નવચંડી, મહાકૂદ્ર કે લણકૂદ્ર, કે વિષ્ણુયાગમાં  
પણ વેદ, શાસ્ત્ર ભણેલા બ્રાહ્મણો, તપસ્વીરત્ના-સંક્રા-  
ભરે છે, કોઈ પાન તંબાકુનો ટેર-લોઈ આમતેમ  
પવિત્ર દેવદેવીઓનાં સ્થાનક આગળ પિચકારીઓ  
મારતા કરે છે ! તેઓ મંત્ર, જપને-કેડાણે તમારું જ  
નામ જપતાં કરે છે ! કર્મક્રિયા-થઈ-યજ્ઞમાનનું એ  
કલ્યાણ કરે છે ! તેમને કોઈ સન્નિધન પુરૂષ જોઈ  
લે છે અને શિખામણ આપે છે તો ગૃધેડાને ડહાણું  
પડે તેમ નીચી સુડી કરી ચાલ્યા જાય છે ! છતાં  
પણ ઘડી પછી તેના તેજ કોઈ દેવગોમાં અને  
કેંડ મોટી મોટી સલાનાં સ્થાનકોના યુધ્ધ, છતાં કે  
બારી બારણાં પાનની પીચકારીથી રંગી નાખે છે !  
તમારા સેવનથી શરીર અને મગજને થોડી કે વધારે  
હાની પહોંચશે એવું જાણવા છતાં પણ તેની દરકાર  
નહિં કરતાં પ્રસન્ન મનવડે તમારું સેવન કરે છે !  
તે ઉપરથી એવું જણાય છે કે તેઓ પોતાના દેવ,

છેડા આવે ત્યાં સુધી. હુમારી એ ભકતવત્સલતા શું વખાણુને પાત્ર નથી? કેટલાક હુમારા ભકતો બીજાના ઉપદેશથી કે પોતાના શરીરમાં થતા રોગોના કારણથી હુમારી ઉપાસના છોડી દે છે, પરંતુ જેમ કુતરે પોતાની ઉલટી કરેલું પાછું ખાઈ જાય છે તેજ પ્રમાણે તમારી ઉપાસનાનો ત્યાગ કર્યા પછી પાછા થોડા જ દિવસમાં માનપુર્વક તમારી ઉપાસના કરવા મંડી પડે છે! મનુષ્યને કુતરાના જેવા સ્વભાવવળે બનાવવાની તમારી શક્તિ અવશ્ય અલૌકિક સમજવી જોઈએ.

દેવિ ! તમારું મહાત્મ્ય અપાર છે. તમારું મહાત્મ્ય સાંભળતાં જોએ નાકનું ટીચકું ચઢાવે છે તેને તમે અજ્ઞાન, પશુ, મુર્ખ, વિગેરે જતાઓ અર્પણ કરો છો. તેથીજ તમે કેટલાક વિદ્વાનોને પણ કહો છો કે મનુષ્યના મગજનાં ઝેરી જંતુઓને હું નાશ કરું છું તેથી મારું સેવન અવશ્ય કરવું જ જોઈએ. હું ઝેરી હવાને સાફ કરું છું, મગજને તેજ રાખું છું, બુદ્ધિને વધારું છું, વિગેરે વિગેરે ઘોષ કરો છો અને તેમ કરીને તેને તમારો વખાણુનાર-ભાટ-બનાવો છો.

તમારા ભકતોના મનને તમે એવું દુર્ગળ કરી નાંખો છો કે "હવે મન મારામાં છે કે નહિ?" તેની પરિક્ષા કરવાનું કામ, મોટા મોટા પરિક્ષકોને પણ કઠિન થઈ પડે છે. તમાંકુ ખાવી, તપખીર સુધવી, હુકકો પીવો, ચિરૂટ પીવી વિગેરે વ્યસન જેને એક વખત લાગી જાય છે તે પછી છૂટું સુકિલ થઈ પડે છે. જો કોઈ તેને છોડવાને ચાહે છે તો પ્રતિજ્ઞા કર્યા પછી થોડા જ વખતમાં પાછો તમારો ભકત બની જાય છે, પોતાની પ્રતિજ્ઞા થોડા દિવસમાં જ ભંગ કરે છે. અંહો તમારું કેટલું બધું પ્રાણલ્ય ! હુમારા ભકતોને બીજી વસ્તુઓની મદદ લેવામાં મોટી બીક લાગે છે. તેથી જ તેઓ બીજા બીજા રોગો થવાનાં બહાનાં કરીને તમારું સેવન કરે છે. તે બધા રોગો—પેટમાં ગોળો ચઢે છે, ખાંધેલું પચતું નથી, ઝાડો સાફ ઉતરતો નથી, વિગેરે રોગો—બીજી દવાઓથી તરતજ મટી જાય એવું હોવા છતાં પણ તે દવાઓને અડકવાની ઈચ્છા

કરતા નથી. તે બધા રોગોની મજી એક માત્ર સમ-ખાણું દવા તમે જ હોવ તેમ-આંધળા બેળદના બી-લાની પેટે-તમને ને તમને જ જોઈ રહે છે.

હે દેવિ ! જે લોકો હુમને પાન ચુનામાં મેળવીને ખાય છે, જે તમારું બીજું ચુરણ કરી સુધે છે, જે તમને હાંત ઉપર ઘસે છે, જે તમારો કૂટો કરી હુકકામાં પીએ છે, ચઢમમાં ભરી સડાકા મારે છે, ખાંડાં કે કાગળમાં લપેટીને પીએ છે, તે બધા મનુષ્યરૂપી પશુ જેવા થઈ રહ્યા છે ! તેઓને દવા કરીને, કૃપા કરીને તમે તમારા બરા સ્વરૂપનું ભાન કરાવો, તમારી સત્તાને પાછી ગેચી લ્યો ! તમારું માયાવી રાજ સ્વરૂપ બદલી નાંખી સત્ય સ્વરૂપ પ્રકટ કરો. તમારા તે અટલ રાજભક્તોને સુખી કરો. ભકતો ઉપર કૃપા કરવી એ જ મહાપુરુષોનું અને મહા દેવિઓનું કામ છે. ખરું છે કે જોએ તમારું હુમેશાં સેવન કરે છે તેઓ તમારા વિયોગ સહન કરશે નહિ. પરંતુ 'જેનો જેની સાથે સંયોગ થાય છે તેનો તેની સાથે એક દિવસ અવશ્ય વિયોગ થવાનોજ.' સંયોગા વિપયોગાન્તા એવું સમજવો. તેઓ તમારા વિયોગથી ખિન્ન ન થાય એવો તમે વારંવાર ઉપદેશ કરો. સાધ્વાન્ય ચલાવવાનું તમારાજ હાથમાં છે, તેમાંથી નિવૃત્ત થવાનું પણ તમારાજ હાથમાં છે. તમે સારી પેઠે જાણો છો કે તમે નિર્દય રીતે રાજ ચલાવો છો. નિર્દયતા ભરેલું રાજ્ય પાપી કહેવાય છે. હે તમાકુ દેવી ! તમારી નિર્દયતાવડે હુમરો, હુબરો, લાળો બલકે કરોડા મનુષ્યોના પ્રાણ કમપી રહ્યા છે, શરીર હાડપિંજર જેવાં થઈ રહ્યાં છે. હવે તમે તેમના ઉપર, તેમના બાળબચ્ચાં ઉપર અને તેમની કામળ શરીરવાળી સ્ત્રીઓ ઉપર દયા કરીને પણ તમારી મોહિની શક્તિ પાછી ગેચી લ્યો, સર્વ દેવ દેવીઓના પરમ શ્રેષ્ઠ દેવ, પરમાત્મા તમારું કલ્યાણ કરશે.

મકરંદ

\* આ લેખ સનાતન ધર્મ પત્રિકા (મુસદ્દાવાદ) નાં મે નો અંકમાંથી વધારા સુધારા સાથે બાળાતર.

તે બ્યારે હેનરીની મરણીદ આગળ આગ્યો, ત્યારે ત્યાંના ૧૩૬૧ રફેકે એમ જણાવ્યું કે, “માન ઇંગ્લંડની રાણી શાહનશાહી સીયાય હું ખીજ કોષને આ દરબાજા કેવાડના દેત નહી. ખીજ કોષ પ્રવતના શાહનશાહને તેમાં જુડું હોત તો તેને મારા શરીર ઉપર ચઢને જુડું પડત.” પછી રસ્તામાં તે મંગળાએ ડમારકસ, સીડા, રમનાં, કાન્ડોન્ડીનોપક, અથેન્સ, માસ્ટા આદિ સ્થળો જોયાં. ફ્રાન્સેનેજીમાં તે કાન્સના રોહનશાહને મળ્યો, અને ત્યારથી તે ઇંગ્લંડ આગ્યો.

આ પ્રયાસ દરમ્યાન તેમ્ રોહનશાહ રીચમંડથી માર્લ-બોરો હાઉસમાં બસ્યાયું. કોનલના ડયુક તરીકેની તેની આલકમાંથી તેના પિતાએ બુદ્ધ સંભાળથી લારે રકમ બસાવી હતી અને નોરંદાક ખાતે તેને માટે ૨૨૦૦૦૦ પૌંડની (૩. ૩૩ લાખ) જમીન વેચાતી લીધી હતી.

### લક્ષનો ઉત્સવ.

હને શાહનશાહના લક્ષનો પ્રસંગ તજક આપતો ગયો. તેને ઉપર જણાવેલા પ્રસંગ ઉપરાંત શાહનશાહ એલેક્ઝાન્ડ્રને મળ્યાના ખીજ કેટલાક પ્રસંગો મળ્યા હતા. ૧૮૬૨ ના નવેબરની તા. ૪ થી તેમના ચેરીફની રાણીએ મંજુરી આપી, અને ૧૮૬૩ ના માર્ચની તા. ૧૦ ગીથે તેમના લક્ષ થયાં. પાર્કમેન્ટે લોર્ડ પામરટનની સુચનાથી એકમતે શાહનશાહને ૪૦ હજાર અને તેની સ્ત્રીને પોતાના ખર્ચ પેટે ૧૦ હજાર પૌંડનું વર્ષાસન આપવાની મંજુરી આપી. આમાં કાર્નિયાતની ઉપજના ૬૦ હજાર પૌંડ તથા કર્નલના પગાર પેટે ૧૫૦૦ પૌંડના દરમયો ઉમેરતાં તે સુગવને કુલ ૧૧૦૦૦૦ પૌંડ દર વર્ષે મળતા હતા.

જ્યે માટે ડેન્માર્કની શાહનશાહ ઇંગ્લંડ આવી, ત્યારે લોકોએ હદપાર ઉત્સાહ બતાવ્યો. શાહનશાહ ટ્રેટચીટનમાં હમેશ લોકપ્રિય હતો, અને લોકોએ તેની મહેરબાનને જે દીવોબન આવકાર આપ્યો, તે તેમની ઉંડી પ્રસંશાની સાબીતી આપે છે. જેમ જેમ તેઓ તેમની વાકેજ થતા ગયા તેમ તેમ તેમને તેમ્ સદ્વર્તન વધુ જણાવા લાગ્યું.

તે સુગવને નીરજવાને દેશના સર્વ લાગમાંથી લાખો મોકના થોફેથોક સંબંધનાંમાં આગ્યા. ત્યાંની ક્રાઇપેરંશને આ ઉત્સવ નિમિત્ત ૪૦ હજાર પૌંડ ખર્ચા શાહનશાહ આગ્યા પછી ત્રીન્ડે દિવસે લારે શાહમાથી વીન્ડસર ખાતેના સેંટ બ્લોજીના દેવળમાં તેમના લગ્નની પવિત્ર ક્રિયા થઈ. તે ક્રિયાના સમયનું તથા લખકાનું વર્ણન થઈ શકે એમ નથી. આ બધા ભગ્ય અને ભખકાનર મેળાવડામાં રાણી વિક્ટોરીયા વિધવાને જાગરો સાદો પોશાક પહેરીને બેઠાં અને શાહનશાહની સેનાપતિના પોશાક તથા ગારડરના નાઈટનો હીરા અને હીંદોના ‘રુટાર’ ધારણ કર્યો.

લક્ષ પછી લક્ષની પેહેલી મળ બેગવવા સાક તે સુગવ આરગન ઉપરી ગયું. એ પ્રસંગે પ્રમથે પ્રમવર્ગીય ઉત્સવ પાળ્યો. તેમને છોડશા જટ જટ થયાં. ૧૮૬૪ માં આલગર્ટ વિક્ટરનો જન્મ થયો. તે પછી બીજા વર્ષે આખણા હાલના નામદાર શહેનશાહ બ્લોજ અવતર્યો. ૧૮૬૭ માં રાજકુમાર લ્યુઇ અને ૧૮૬૮ માં વિક્ટોરીયા જન્મી. ૧૮૬૯ માં રાજકુમારી મેડા આવી અને ૧૮૭૧ માં રાજકુમાર એલેક્ઝાન્ડર જન્મ્યો પણ તે મરણ પામ્યો.

### સુસતાનનો આનહુદ આવકાર.

૧૮૬૬ માં શાહનશાહને પૂર્વ તરફની ખીજ સુસાદરી કરી તે સુગવ ડેન્માર્ક, બર્મીન, વીએના અને ઇટલી થઇને ઇટાલ તરફ સીધાયું અને નાઇલ નદીમાં તેના મળ તરફ વહાણમાં સુસાદરી કરી તે સમયે સાહસિક ફ્રેન્ચ ઇજનેર મીડી. લેસેપ્સની દેખરેખ હેઠળ બંધાતી સુવેલની નહેર તેમણે જોઇ. ત્યાં તે ઇજનેરે તેમને હાથે ભૂસધ્ય સમુદના પાણીને સુકા ‘ગીટર સરોવર’ પડવા સાક કરેલું ફંડ ઉઘાડવાની મુજબ ક્રિયા કરાવવામાં આવી. ત્યાંથી કેશે ખાતે જતાં તેમને લારે આવકાર મળ્યા; પણ કોન્સ્ટેન્ડીનોપલ ખાતે ટર્કીના સુલતાને તેમને જે ભગ્ય ખાણું આપ્યું, તે પ્રસંગ તો ઇતિહાસમાં ખાસ નોંધાવા લાયક છે. ઇસામી ધર્મના વગથે જે ખીરનીઓને કદી ખાણું આપ્યું હોય, તો આ રાજદંશી પરાણુને ખાણું આપ્યાનો

ધણે શોક થયો હતો, તેથી તે પાદશાહી હુકમ તરફથી કરવાની દિવાળી તથા સામાજિક પ્રસંગોમાં આગળ પડતો ભાગ લેતાં નહીં. આથી શાહનશાહ અને તેની પત્ની એલેક્ઝાન્ડ્રાને રાજ્યના પ્રતિનિધિ તરીકે તેવી ફરતે બજાવવી પડતી. રાણીને અત્યંત તેઓ લેવી ભરતાં. જે કે આવી ગોઠવણ ત્યાંની સમાજને પહેલાં તો પસંદ ન પડી આ યુગ્મ હરિ જેની એક માણુ રીતે તે લાયક હોવાથી તે માટે વધુ થઈ ગઈ. મંદ્યાડમાંથી ઉઠતાં તેણે પાંચી પ્રગળવન સાથે સંબંધ ધરાવતી આ ફરતે ઉપાડી લીધી.

### હિંદુસ્થાનની મુલાકાતનો હેતુ.

શાહનશાહ એ હિંદની જે મુલાકાત લીધી હતી, તે તેના જ્વનમાં ખાસ કરીને વિશેષ નોંધવા લાયક છે. તેથી મુસા-રીની કાર્યવાહી છેવટની તયાર થતા પહેલાં ઘણી ચર્ચા ધારી હતી. સ્વપ્રજાઓનું એવું પાપ રીતે માનવું હતું કે આખા જીવન દરમિયાન કરતાં શાહનશાહની હિંદની મુસા-રીથી હિંદ અને હિંદના લોકોને અંગ્રેજ પ્રજા સારી પેઠે ામજ શકશે, તેથી અંગ્રેજ પ્રજા અને હિંદી પ્રજાના જીવન સાથેના સંબંધ વધારે ગાંઠ અને તેજદાર થશે, આખી દુ-લીઆમાં સૌથી ઉમદા ગણાતા રાજ્યની તેનો ભવિષ્યનો રા-નશાહ મુલાકાત લે, તો તેને વધુ થોડા માન આપું જ-ણશે. તે સમયના વડા પ્રધાન હોર્ડ એકવર્તુન-રીવે ૧૮૭૫ થી જુલાઈમાં પોતાના ભાવજીમાં જીવજીવું હતું કે શાહ-નશાહ એમાંથી ગમે તે એક રીતે હિંદની મુસાફરી કરી શકે. એક તો એ કે તે શહેનશાહના રીસાદારપના પ્રતિનિધિ તરીકે ભાગ અને તેના મુસાફરી માટે રાજ્ય-શીને ભાગતી વ્યવસ્થા થાય; તેની સાથે લોકરી રસાલો અને રાજ્યના તથા સંકારો. તેના સંગ્રામમાં રહે; તે ત્યાં દરબારે ભરે; રાજ્ય સત્તા ધા-ણુ કરનારાઓને રાજ્ય-શી મુલાકાત આપે; તે સમયે ભરી પરાજીત કરી શકે; ઉસલોમાં હાજર રહે એટલું જ નહીં પણ તેમાં પ્રમુખ થાય. હુકમો તે મહાન મેગલના સમય પછી હિંદમાં ન થયેલા દેખાવ અને હાલમાં જીવન હિંદી પ્રજાને દેખાવે. તેમ નહીં તો બીજી રીતો એ છે, કે તે નામ-

દાર મહારાણીના વાહસરોવરના પરાજી તરીકે લાંબાં ગાંધ. આ બીજા માર્ગનો અમલ કરવાનું અમે નહીં છું. કારણ કે વા-હસરોવરની દેખરેખ અને લોકવગ હુકમ તેને હિંદનાં પ્રાચીન રાજેશ અને ભિન પ્રજાઓ અને કામોનાના તે મહાન દિવ-કલ્પની ભાગ્ય કુદરતી લીલાનો મોટે ભાગે અનુભવ લઈ શકે. તેને પોતાની સ્વાભાવિક ઉદારતા અને ઉમદા સ્વભાવ બતા-વાનો પ્રસંગ મળશે અને પરિપક્વ અનુભવ મેળવીને તે ખાછો દિગ્વિજય આનશે. આ વિષય ઉપર ચાલેલી ચર્ચામાં મીંડ જેન ઘાઇટે એની આજ્ઞા દર્શાવી હતી કે તે પોતાના નિનયથી, માયાળુ સ્વભાવથી, અને જે મહાન પ્રજા ઉપર ભવિષ્યમાં રાજ્ય ચલાવવાની મહાન જોષમદારી તેને સારી આવવાની છે, તેના પ્રત્યેની દીવસાજીથી, હિંદની પ્રજા સમક્ષ એવાં રમરણિનુંદો મુખી શકશે, કે કાઈ પણ સર-કાર પોતાની રાજ્યનીતિના મોટામાં મોટા ધારથી નેટલા અસર કરી શકે, તેટલીજ અસર તેથી પણ થઈ શકશે. અને તેની કીમત આંખી શકાય એમ નથી.

### હિંદુસ્તાનની સફર.

આવા વિચારથી શાહનશાહને હિંદમાં મુસાફરીની મોકલવાનો નિર્ણય થયો હતો. શિંદીસી કોમના હવેલી પાપરીનાના માણસોના તુડમીગનની શરિયાદી જે કેટલાક હિંદુઓ કરતા હતા, તે બધા તેને આંગ્રેજ સદરજીનો મૂર્તિ, અને આંગ્રજ સમભાવ તથા દયાલુતાના ધર્મથી દુત સંમાન ગણના હતા, એમ ન્યારે તેણે નોંધ્યું, ત્યારે તેને હિંદીવાનેના ખરા લોકની પ્રતિતિ થઈ. તેની મુસાફરીનો હવાલ ખાનગી રીટરી સરે વીચીઅમ રસેલે એસરકાર રીતે લખ્યો છે. તે હેવાલમાંથી હુકમ બીજાઓ અને આખી શકાય એમ છે. તે નામદાર જીનીને રસ્તે મુસા-ફરી કરીને શિંદીસીથી ૧૮૭૫ નાં એક્ટોબરની તાં ૧૬ થીએ આગસ્ટોમાં મોકા અને નવેમ્બરની તાં ૮ થીએ મુંબઈ આવી પહોંચ્યા. બંદર ઉપર પધારતાં સંખ્યા ન્યાય અને લોકરી ખાતાના અમલદારો તથા લોકીઓએ તેને હાર્દિર આવકાર આપી. દેશી રાજ્યો પણ તેને જોવાને ડીનારે આપીને ઉભા. (અપૂર્ણ)

એક ન્હાની ઐતિહાસીક વાર્તા.

## “ કાજલી તિજ.”

સુન્દર

તો

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

સુન્દર

શના રાજમેહેલમાં એક સુસજ્જિત, સું-  
દર દિવાનખાનામાં, મહિયુક્તાવડે સુથેલા  
એક ચાંદીના પલંગ ઉપર, સુગંધી ફુલોની દેવચ  
પથારીમાં, એક યુવતી અને એક પુરુષ બેઠાં છે.  
યુવતીનું અનુપમ રૂપ છે. છતાં તે રૂપ-લયેતિ, બલ્લે  
કોઈ ભવિષ્યમાં આવી પડનાર વિપત્તિની ધાંધાવડે  
કંઈક ઝાંખી પડી ગઈ છે. યુવતી નીચે માથે બેસી  
પગની આંગળીઓ હલાવે છે.

પુરુષે યુવતીના બધા ઉપર હાથ મુકતાં, આ-  
મહુપુર્વક પુછ્યું કે—“ શું છે? તારા પિતાને મ્હારા  
સંગેલા સંગેમરમરના પથરની વાત પુછી હતી?  
તેમણે શું ઉત્તર આપ્યું? ”

યુવતીએ માથું વધારે નીચું કર્યું. અને કમ્પતે  
શરારે, ધીમે ધીમે બોલી—“પુછ્યું હતું” પણ તેઓએ  
હા કહી નહિં.

પુરુષ શરૂઆતમાં આવી ગયો અને ગર્જના કરતાં  
બોલ્યો—“ તેમણે શું કહ્યું? ”

કોમળ યુવતીએ ન્હાનકડા હલકનું સમથું બાજ  
એકડું કરી બેઠીને “હીને ઉત્તર દીધું.”—“તેમણે કહ્યું કે,  
શું હવે નાપોછ અમારી સ્ત્રીઓ ઉપર ખ્યાર કરશે?  
એવા જમાધને હું કદી મ્હાઈશ નહિં; તેણે મ્હારા  
રાજ્યમાંથી ચાલ્યા જવું.”

આ રાજો સાંભળતાંનું પુરુષ ઉઠીને ઉભો થયો.  
શરૂએ મરાધલો સિંહની પેઠે તેનો આંખોમાંથી અ-  
ગ્નિનેા વરસાદ વરસવા લાગ્યો. મુદ્દે સુખ ઉપર  
લાલ લોહી ચડી આવ્યું. બન્ને પાંચ પીસતો, હાથની  
મુઠીઓ વાળતો, શીમગર્જના વર્ણ દિવાનખાનું ગતવી  
મુકતો વીરપુરુષ દિવાનખાનામાં યગ્નિની એક છબી

રહ્યું બેઠો રહ્યો. બલ્લે તે છબીની સાથે લગ્ન  
ઉભો થયો. હોય તેવો દેખાવ જણાવા લાગ્યો. તે કંઈ  
પણ બોલ્યા વગરનું શરૂઆતમાં શરૂઆતમાં બારણા  
તરફ ચાલ્યો. યુવતી સ્ત્રીએ દોડતાં જઈ બારણા આ-  
ગળ ઉભા રહી પોતાના બે હાથવડે તેના પગ પકડી  
રોકી રાખ્યો, અને બોલી—“શમા કરે! શાન્ત થાઓ!”

“શુ! શમા?” એટલું બોલી બાજપુર્વક  
તેજીના હાથ તરછેડી નાંખી પુરુષ વીર આગળ ધર્યો.  
તેના હાથના ધક્કાવડે યુવતીની છાતીમાં સખત  
ધક્કો લાગ્યો. તરતજ તેણી ઝડ ઉપરથી કપાઈ પ-  
ડેલી ઝાંખડીની પેઠે જમીન ઉપર અચેત થઈ પડી.

બુન્દિરાજ સમરસિંહને પ્રભુ પુત્રો હતા. ૧  
નાપોછ (ગાદી વારસ-રાજકુમાર.) ૨, હરપાલ, હર  
મૂનીવર પ્રાપ્ત થયો હતો. તેને ઘણું પુત્ર પુત્રીએ  
હતાં. તે સંઘનાં હરપાળપોતા એ નામે જોખખાતાં  
૩, લગતસિંહ. એ ત્રીજા રાજકુમારને સમગ્ર ન-  
દીને પેણેપાર હાડકાળની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. સમર-  
સિંહના મરણ પછી તેના મોટા રાજપૂત બુન્દિની  
ગાદી ઉપર ગેઠો. રાજકુમાર નાપોછ એક પ્રખ્યાત  
રાજ તરીકે દીર્ઘિમાન ગણાતો હતો. તેણે તોણ  
સોલંકિ રાજની ઠીકરી નેત્રે લગ્ન કર્યાં હતાં એક  
વળત નાપોછ પતિ સહિત સાસરે ગયો. ત્યાં સંઘ-  
રાજના વિશાળ બગિચામાં પડેલા એક સંગેમરમરનો  
પથર બેઠો તે લેવાની મરજ થઈ. નાપોછએ પ-  
તિને આ વાત કહી. અને નેત્રે નેના પિતા પદે  
પથર લેવા કહ્યું. તોડા રાજપતિએ પોતાની પુત્રિને બે  
ઉત્તર દીધું હતું તે નાપોછએ પુછ્યું. દિવાનખાના-  
માં ચાંદીના પલંગ ઉપર બેઠાં બેઠાં પતિને પતિને  
બે ઉત્તર દીધું. તે આપણે ઉપરના વાંચી ગયા છીએ.

૨

હમણાં સ્ત્રીઓ જવું ચાલતી હતી. રાજકુમાર  
થવાનો સમય હતો. સર્વનંદરાયજી લગ્નવાન પદિષ  
આકાશમાં ઢળી પડવાની તેવાદીમાં હતા. મોતે  
કિસ્તોવડે ચારે દિશા રંગાર્થ ગઈ હતી. ત્રીજા પવન

તપેલી પૃથ્વિને શીતળ કરતો હતો. એ સમયે જુદા રંગનાં ફૂલોનાં જાનનખાનાનાં બગિચામાં એક ફૂલના મોંઘવા નીચે બે સ્ત્રીઓ બેઠી છે. બંને બોલતી નથી. ધીમે ધીમે સન્ધ્યા દેવીએ પૃથ્વિ ઉપર અંધકારનું બિજાનું પાંચરી દીધું.

શાંતતાનો ભંગ કરી એક યુવતીએ કહ્યું:—બહેન, ઉઠ, ઉઠ. સન્ધ્યાની આરતીના થંટ ચલણાય છે. હમણાં આરામ લેવાનો વખત નથી.

બીજીએ કહ્યું: હા, તમે જાઓ.

બહેની: જાઓ. શું? તું પણ સાથે ચાલ.

બીજી: કયા ચાલું બહેન, નેવતો આનંદ અને જીવંતીનું સુંખ, વિદ્યાતાએ જે દિવસથી ટાળી દીધું છે તે દિવસથી બધી આશાઓ-બધાં સુખો-ચાલ્યાં ગયાં છે. વિસર્જન થયો છે. હૃદયમાં દુઃખનો અગ્નિ ધિગ ધિગ થઈ રહ્યો છે. બે મહાઈ ભલું ચાલ્યું તો ચિતા તૈયાર કર. શાંતિમય ભગવાનના ખોળામાં આશ્રય લેશ.

બહેલી રમણીએ જરાં ભવાં ચલાવી, તિરસ્કાર આપતી પ્રેમ ભરી આંખે કહ્યું: ઓહા! શું તું રજપૂત કુમારી છે કે! તોડાના ચોલાંક રાજની દિકરી કે! વીસર નાપોણની રાજરાણી કે! શું તારા મોહામાંથી આવ્યા શબ્દો નીકળે તે ચોલે છે કે! રજપૂત બાળાઓ અતીમ સાહસ અને સહનશક્તિ લઈનેજ જન્મ ગ્રહણ કરે છે. તારા લેવી પાતવતા કુળવધુનું આવું ધૈર્યહીનપણું; એ તો ખડું લજ્જા અને તિરસ્કાર ભરેલું ગણાય! રાજપૂતની દિકરીઓ જન્મતાંજ પ્રાજ્ઞ વિસર્જન કરવાનું વ્રત શીખે છે. પણ તે કયારે? ન્યારે કોઈ પર પુરૂષને હાથે પતિવ્રતપણું નહીં થવાનું હોય ત્યારેજ! અને ન્યારે કોઈ પરપુરૂષ પ્રેમ ભરેલી દ્રષ્ટિથી જુવે ત્યારે હસતાં હસેતાં અગ્નિના કુંડમાં પ્રવેશ કરવો ઉચિત છે. તેમજ પ્રાણપતિના મુઠાં સાથે શયન કરીને, જન્મજન્માન્તર પયંત કૃત્રીથી તેને મેળવવા માટે સતિ થવાનું મંગલ કાર્ય ઉચિત છે. માત્ર એ

લોભ, રોષી શકાય નહિ. રાજપૂત બાળાઓ એ લોભ રોષી શકેજ નહિ. સમજ બહેન!

સોલંકિ રાજકુમારી પોતાની બહેનપણીનાં આવ્યા તિરસ્કારચુકત શબ્દો સાંભળી આંખમાં આંસુ લાવી બોલી: સત્ય છે બહેન, રાજપૂતોની જે દિકરીઓને આશા છે તેમણે ધૈર્ય ત્યજવું જોઈએ નહિ. પતિ જે વખતે યુધ્ધમાં જવાનો પ્રોત્સાહ પહેરી રજ લેવા આવે તે વખતે તેના પગની પવિત્ર ચરણરજ માથે લઈને આશિર્વાદ આપવો જોઈએ. અને શત્રુનો સંહાર કરનાર તેલવાર હાથમાં આપતાં હસતાં હસતાં રજ આપવી જોઈએ. તે વખતેનું છેલ્લું આશાવંત આલિંગન હૃદયમાં અમૃત રેડે છે. અને શત્રુનો સંહાર કરી પરાજય કરી પતિ ન્યારે પાછા આવે છે ત્યારે તેમના કોમળ ગળામાં વિજય માળ પહેરાવતાં જે સુખને આનંદ પ્રાપ્ત છે તે ભૂલાય નહિ. પરંતુ હમણાંની પેઠે, નજીવા કારણે માટે ત્યાંની દેવામાં આવે, પતિ ન્યારે નિકુરે હૃદયના થોંધા ત્યારે કેટલાંક દિવસ જીવું? બહેન! પતિના પ્રેમ વિના જીવંતમાં આંખથી તેમ રંધણું એ શું સ્ત્રીઓને લગતું અને શરમ પંખોડનાર નથી બહેન?

બહેનપણીએ પ્રેમપૂર્વક રાજકુમારીનાં હાથમાંથી કહ્યું: બહેન, ઉતાવળી યદ્યપ નહિ. રાજ્યે શરસાંની આવેશમાં તમને તરછોડી નાંખ્યા છે. પરંતુ શુરો ઉતરીજશે એટલે અવશ્ય પરતાશે એમાં શક નથી. હમણે ચંદ્રસમાન સુંદર સુખ જોયા વિના કેટલા દહાડા રહેશે! “કાવળી તિજ” આવો પહોંચી છે. તે દિવસે અવશ્ય તમારું રમણું કરશે.

રાણીએ એક ઉઠા નિઃશ્વાસે નાંખ્યો અને ઉઠી ઉભી થઈ.

પ્રાતઃકાળને સમય છે. સૂર્ય ભગવાને અંધકારને ઉઠાવી દઈ જગતને નવા રંગમાં રંગી દીધું.

છે. નવા ઉત્સાહમાં ઉત્સાહિત થઈ છે. જંગલનાં પ્રાણી માત્રમાં અચળવૃત્તિ પ્રેરી દીધી છે. તોડા રાજપતિ, મધાતદિ રાજ અમલદારોથી વિંટળાઈ દરબાર મંડળમાં બેઠા છે. એક પત્ર લાવનાર એપીઓ દરબાર મંડળે સ્ક્રોમે ઉભો છે. રાજ્યે પત્ર બરોબરે વાંચી સુકી બંધ કરી દીધી. રાજનો તે વખતનો રહેશે નેહ બધાના મનમાં પહોંક ઉત્પન્ન થઈ. રાજ્યે દરબાર બંદબાસ્ત કરવાનો હુકમ કર્યો.

એક અમાત્યે કહ્યું: પત્ર લઈ આવનાર દૂતને શી આજ્ઞા છે?

રાજ્યે કહ્યું: જાઓ દૂત! રાજ કુમારીને કહે-ને કે "તમારા પિતા, તેનો ઉપાય કરશે."

દૂત ચાલ્યો ગયો. દરબારીઓ એક પછી એક આજ્ઞા ગયા, રાજ પલ્લુ જનાનખાનામાં ચાલ્યો ગયો.

જનાનખાનામાં આરામ લેવાના દિવાન ખાનામાં સોલહિ રાણી વિશ્રામ કરતી હતી. બે દાસીઓ તેના પગ દાબતી હતી. એક ચાકરીએ આવી સમાચાર આપ્યા કે: રાજજી પધારે છે. તરતજ મહારાજ્યે પ્રવેશ કર્યો. બન્ને દાસીઓ ચાલી ગઈ. મહારાણી ઝડપબંધ ઉઠી ઉભી થઈ. મહારાજ પલંગ ઉપર બેઠા એટલે રાણી પણ તેની પાસે બેઠી. પરંતુ મહારાજનો રહેશે નેહ રાણીએ કાંઈ પુછવાનું સાહસ કર્યું નહિ. મહારાજ્યે હાથમાં પત્ર રાણીને આપ્યો. રાણીએ તે હાથમાં લીધો નહિ. તેણે પુછ્યું: આ કેનો પત્ર!

રાજ્યે કહ્યું: રાજકુમારીનો.

"શા સમાચાર છે?" ગદ્ ગદ્ કંઠે રાણીએ આ પ્રશ્ન પૂછ્યો. રાજ્યે આંખો દેરવી કહ્યું: સારા સમાચાર છે. તારા જમાઈનાં શુભ ગાન! મહારી દીકરી નાપોઈના ઘરની દાસી પેટે રહે છે. નાપોઈ હેને અનેક રીતે દુઃખ આપે છે,

રાણી ધીમે ધીમે પલંગ ઉપર બેઠી અને ગદ્ ગદ્ કંઠે કહ્યું: મહારાજ, દિકરીનાં એ દુઃખનું કારણ તમેજ છે, જમાઈની સાધારણ માંગણી બે સ્વીકારી હોત અને હેને ચાલ્યા જવાનું ના કહ્યું હોત તો આપણી કન્યાની આવી અવદશા થાત નહીં. આ આપ બોલે. તે નિરઅપરાધી દિકરીને સાલે."

મહારાજ્યે કહ્યું: સારું, મહેં જમાઈનું અપમાન કર્યું તેમાં દિકરીનો શું વાંક?"

રાણી: તમારી કન્યા માટેજ તમારો વાંક તેનો વાંક! અગ્નિ જ્યારે બળવા માટે છે ત્યારે પહેલાં સુકાં પાંદડાં વિગેરે બાળી નાંખે છે. તેજ પ્રમાણે તમારા ક્રોધાગ્નિ વડે પહેલાં આપણી સુશીલ કન્યા બળવા માંડી છે. મહારાજ! આપણી કન્યાના મેહાડા સ્ક્રોમું ભુલે જમાઈને ક્ષમા પ્રાર્થના કરી બોલાવવા મોકલો."

રાજ ઉઠીને ઉભો થયો. તેના મુખમાંથી થોડાક શબ્દો નિકળ્યા. હુંજ દુન્યાના દુઃખનું કારણ ત્યારે ઉપાય કરવો એ પણ મહારજ જ કામ છે." આ શબ્દો સાંભળતાં જ રાણીનું શરીર ભયવડે કંપી ઉઠ્યું. રાજના શબ્દો હેના હૃદયમાં અથડાયા અને તેથી તે વ્યાકુલ થઈ ઉઠી! હેતું માથું ફરવા લાગ્યું. તેનાથી બોલાયું નહિ! રાજ બહાર ચાલ્યો ગયો.

૪

આને "કાજળી તિજ," શ્રાવણ માસ, રાજપૂતોનો મેહાટો ઉત્સવનો દિવસ. આને વંદી દેવીની પૂજા કરવી નેધએ અને પતિએ પતિની સાંધે મળવું નેધએ. જે રાજ્યો ગમે તેટલે દુર હોય તો પણ આને હેમણે ઘેર આવવું નેધએ. અને આને "કાજળી તિજ" ને દિવસ પોતાની પતિને મળવું જ નેધએ. ભુન્દિશજી નાપોઈએ પોતાના પર



જાણી છે. સ્વર્ગના દેવતાઓ જો તુમહારે ૩૫ વ્યવે તો અવશ્ય તેમનું ચિત્ત સખાચમાન થાય જ !

સખીએ આરસો લાવી રાણીના મુખ રહાસું ધર્યો. તેણે હસતાં હસતાં જ કહ્યું. - "જો તો ખરી ! શું રાજા તુમને ઝાળખી શકશે ? હું નથી ધારતી કે ઝાળખી શકે ! હું જુલો પડુ છું ને ! તેમણે તો ઘણા દહાડા થયાં તુમને જોયાં નથી જુલો જશે. તુમને જોઈ ખરેખર મોહ પામશે."

ધીમે ધીમે રાત્રી વધવા લાગી. સખીએ રાણી પાસેથી જવાની રજ માંગી. પોતાને ક્યાંને ચાલી ગઈ. આખું નગર નિસ્તબ્ધ હતું. આરામ તેમ ફરતાં વાદળોં કવચિદ્ અંદમાને ઢાંકી દેતાં હતાં. અનેક દીવાઓના પ્રકાશ વડે આખી નગરી પ્રકાશીત થઈ રહી હતી. વચમાં વચમાં ફૂતરાંઓના લસવાને અવાજ, શતની શાંતિના ભંગ કરતો હતો. આજના જેવા શુભ પર્વના દિવસે, મહોત્સવના, મહા આનંદ ભોગવવાના દિવસે, મુખ ઐશ્વર્યની અધિશ્વરી સુન્દર રાજની મહારાણી, દુઃખી હૃદયે રાત વિનાઢે છે ! વખતે વિશાળ પલંગમાં અને વખતે ભોંય ઉપર આલોટતાં કોઈના આવવાની વાટ જુવે છે. અડધી રાત વીતી ગઈ છતાં પણ કોઈના શબ્દે, તેના દુઃખી હૃદયમાં શાંત સુધારસ રહેતો નહિ. કોઈએ પણ તેના બળતા હૃદયમાં અમૃતમય શબ્દરૂપી જળ સિંચ્યું નહિ. થોડી વારે ઉડી બારી ઉઘાડી આકાશ તરફ જોતી ઉભી. રાત કેટલી ગઈ છે તે જોવા લાગી પણ જણાયું નહિ. ધીમે ધીમે બારણા-માંથી બહાર નીકળી. "શું કરવું ? મહારે કર્તવ્ય શું ?" એવો એવો વિચાર કરતી કરતી આંટલા ઉપર ટહેલવા લાગી. મનમાં જ વિચારવા લાગી કે આખા દિવસના યાકથી મહારાજા મુઠ ગયા હશે. નહિ તો આંટલી ગઈ વાર લાગે નહિ. હું જેમના રુહાને જઈશ તો તેઓ મને જોઈ કેટલી લજ્જા પામશે ? મહારા તરફ જે સખતાઈથી વરતે છે તેને માટે પશ્ચાત્તાપ કરશે. તેઓ નિદ્રાદેવીના ઝોળામાં આરામ લે છે. હું તેમને નિર્દય જણીને મનમાં

કેટલી દુઃખી થાઉં છું. મહારે જ ત્યાં જવું, જોઈએ. શા માટે દીલ કડું ?

આશાની મોહનજામાં અંધારું-રાણી જનાને-ખાનું ત્યાગ કરી, રાજના સુવાંનાં આરડાં તરફ ચાલી. શયન ભૂવનનાં બારણું આગળ આવતાં જ લજ્જા અને અભિમાને તેનો-પગ યોભાઈયો. હૃદયે શું કરવું તેનો વિચાર કરતી ત્યાંજ ઉભી રહી. રાજપૂતની પત્નિ આ પ્રમાણે બહાર ઉભી રહે એ અયોગ્ય જણાય તેથી તે શયન ભૂવનમાં ચાલી ગઈ. ઉઘાડી અંદર પ્રવેશ કર્યો. થરથરતે શરીરે, ઉછળતે હૃદયે રાણી એક ખાનું ઉપર ઉભી રહી.

સુંદર ફરનીચરેથી રાણીગરેલાં એક દિવાન-ખાનામાં, શયનભૂવનમાં-પલંગ ઉપર મહારાજા હાથ ઉપર માથું ટેકવી નિદ્રા લેતા હતાં. છત ઉપર જ-હેલા એક બોલેરી કાચના ઝાડ ઉપર કેટલાક દીવાઓ અગમગી રહ્યા હતા. તેનો પ્રકાશ મહારાજાના શરીર ઉપર પડતો હતો. મહારાજાનું સુંદર મુખ વિશેષ તેજસ્વી, વિશેષ મોહક જણાય છે. મોહને વશ થયેલી રાણી ઉછળતે હૃદયે તે મુખ રહાસું જોતી પલંગની પાસે જઈ ઉભી. પગમાં પહેરેલાં ઝાંઝરાના કોમળ અવાજથી રાજાના નાથ તથા ધર્યો. આંખે ઉઘડતાંજ, અહા ! પુલતા અલંકાર પહેરેલી સ્ત્રીની મુર્તિ જોતાંજ રાજાને ભ્રમ થયો કે મધ્ય રાત્રે આ વનદેવી અહિં ક્યાંથી ? "અહા શી દિવ્ય મુર્તિ ?" પથારીમાંજ બેઠો થઈ ગયો. દેવી મુર્તિ તેની પાસે જઈ પ્રણામ કરી ઉભી રહી પરંતુ રાજા તે દેવીના મુઠાસુ એકી ટશે જોતો, વિચારતો, ચકિત થયેલો હોય તેમ જોવા લાગ્યો. થોડી વારમાંજ તે ઝાળખી ગયો. રાણીને ઝાળખતાંજ તે પથારીમાં પડ્યો. અને આંખો બંધ કરી દીધી ! જેમાંથી કોઈ એક શબ્દ પણ મોડ્યું નહિ. કેટલીકવાર ગુપ્તગુપ્ત ઉભા રહ્યા પછી રાણી રાજનાં પગ આગળ બેઠી. ધીમે ધીમે મહારાજાના મનમાંથી કોમળતા નીકળી ગઈ અને સંસારો કહેલા અપમાનને લીધે ક્રોધરતા આવી. રાજાએ કહ્યું. - "સોલંકિ રાજકુમારી, તુમને અહિં શા માટે આવ્યાં છો ?"

ફણવારમાંજ પુલની લતા જેવી સોલંકી કુમારીનું શરીર સુકાઈ ગયું. મહેડા ઉપરનું તેજ ક્ષીણ થઈ ગયું. આટલા દિવસની આશા એક સપાટામાંજ છિન્નભિન્ન થઈ ગઈ. સર્પ ડંડાથી મરણ પામેલા મુડવાની પેઠે તેનું મહેડું ધીણું પડી ગયું. બલે પાથરની પુતળી હોય તેમ અવ્યયક ત્યાંજ ઉભી રહી.

ઘણીવાર મુઘી બને જેણે અવાચક રહ્યા પછી રાત્રેએ કહ્યું: સોલંકી કુમારી, અહિંથી ચાલ્યાં બેઠા. મહારી શાંતતામાં લાગ કરશે ના. મહારી ઉઘમાં ખંભા કરશે ના.

રાણીએ વિલંબ નહિ કરતાં તરતજ તે જમીન ઉપર બેસી ગઈ. કરમાયલા મુખ કમળમાંથી અમાનુષ્યક વ્યોતિ નિકળવા લાગી. યુદ્ધભૂમિ પડી, સ્થીર ચિત્તે, કમ્પતે સ્વરે કહ્યું: મહારાજ, વિદાય થાઉં છું, રજા લઉં છું. પરંતુ જેતી વખતે એક વાંતનો ઉત્તર આપી મને કૃતાર્થ કરો. મહારા કયા અપરાધને લીધે આપે મહારો ત્યાગ કર્યો?

કઠોર સ્વરે રાજાએ કહ્યું: તું શું-હોવારની છોકરી છે, એ તું પુરુષ હોત તો હુંને પ્રાણદણની શિક્ષા થાત.

રાણી:—મહારાજ, નીચે માથે આપની આજ્ઞાનું પાલન કરીશ. પરંતુ પ્રભો, ખીજે જન્મે આ અપરાધ દ્વારોં કરજો.

એટલું કહીને મહારાણી ચાલવા લાગી. અપમાન પામી, દુઃખી થયલી, રાજાનાના હૃદયમાં હવે શ્રીહીના ટપ્પથી જે અગ્નિ સળગે તેવી અગ્નિ લડલસાટ બળવા લાગી. તેનાં આખા શરીરનું બળ બલે કોઈએ હરી લીધું. ચારે દિશામાં અંધકાર જણાવા લાગ્યો. મનમાંજ કહેવા લાગી: અહા વિદાતા, વાંક કોનો? અને શિક્ષા કોને? શું જન્મમાં બધે આપનું ચાલતું હશે? બાપના વાંકે દીદરીને શિક્ષા?

રાણી ધીમે પગલે ઘરમાંથી બહાર નિકળી ગઈ. બારણા બહાર નિકળતાં પહેલાં એક વખત પાછું ફરીને મહારાજનું મુખદર્શન કરવાની ઇચ્છા થઈ. તેણે

પાછું ફરીને જોયું. ચાર આંખો ભેગી થઈ. કે તરતજ મહારાજાએ મહેડું ફેરવી દીધું. ત્યાં શું જોયું. ભીંસે લટકાવેલા મહેડા આરસામાં રાણીનો શોક સંતપ્ત, કુમળાયલી મૂર્તિ જોવામાં આવી. બલે રાણીની દીલગીરી લદેલી મૂર્તિ લઇને આરસો કાંપે છે! ચિત્ર આજેટુણ હતું. તે વિશાળ નેત્રો ફણવારમાં કેમ સંકોચાઈ ગયાં! તે અંદ્રમાના જેવો મનોહર ન્હેરો કેમ કુમળાઈ ગયો! મુખ ઉપરનું દિવ્ય તેજ કયાં ઉડી ગયું! રાત્રેએ મોહું ફેરવીને તેની મૂર્તિ આરસામાં બસાવે નેહ. તે જોતાંજ તે ચમક્યો! વળી પણ તેણે શું દીઠું? તે દિવ્ય મૂર્તિનાં નેત્રમાંથી મોતીનાં ટીપાં પેઠે આંસુ ખરતાં દીઠાં! એ નેહ રાજાની આંખમાંથી પણ બે ટીપાં આંસુનાં ખરી પડ્યાં! એ શું થયું? શું રાજાના હૃદયમાં ન્યાય દેવતાએ પ્રવેશ કર્યો! તે કોણ કહી શકે છે?

રાણી, નેત્રમાંથી આંસુનાં ટીપાં જમીન ઉપર પાડતી પાટીજ શયન ભુવનનાં બારણાં આગળ આવી પહોંચી. ત્યાં રહેની સખી વાટ જોતીજ ઉભી હતી. તેને જોતાંજ રાણીનું હૃદય બહુ લારાઈ આવ્યું. અભિમાનવડે ઉછળવા લાગ્યું. હૃદયમાં લરાપડો દુઃખગિ આખા શરીરને બાળવા લાગ્યો. તેજ અગ્નિએ રાણીનાં ચૈતન્યને મોતાની બળમાં પકડી લીધું. રાણી મૂર્છા પામી. જમીનપર ધડાકે હતી પડી.

• • •

મહારાણીનું અપમાન કરી તેને કાઢી મૂક્યા પછી રાજાને હૃદયમાં અણચણાટ થવા લાગ્યો. તેના હૃદયમાં કાંઈક વુદીજ લાગણી ઉત્પન્ન થઈ. તે ગાંડાની પેઠે શયનભુવનમાં આમતેમ ફરવા લાગ્યો. એક દમ દોડતો પેલાં આરસા પાસે જઈ તેમાં રાણીની મનોહર મૂર્તિ જોવા લાગ્યો. તે આરસો પણ રાજાના અત્યુચિત વ્યવહારને લીધે શરસે લરાયો હતો. તંણે રાણીની મૂર્તિને છુપાવી દઈ રાજાની મૂર્તિનાં દર્શન કરાવ્યા! કયાં તે વનદેવીની મનોહર મધુર અને મનમોહક મૂર્તિ, અને કયાં આ મોઢા ઉપર

દાદી મૂળના ભરાવા સાથેની કંઠરૂપી વિશાળ મૂર્તિ? રાજાને આરસા ઉપર ગુસ્સો થયો, એક લાત મારી આરસા ઉપર વેર લીધું! ભાગી દુડી કટકા થયા! આરસાના ભાંગેલા કાચ ઉડીને ચારે દિશામાં વેરાઈ ગયા! રાજા દુઃખી હૃદયે પલંગ ઉપર પડ્યો. બે હાથે છાતી દાખો નિદ્રાદેવીની ઉપાસના કરવા લાગ્યો કેટલીક વારે એકું આવ્યું. સ્વપ્નામાં જોયું કે: તેજ વનદેવી, ફૂલના મનોહર સંગાર પહેરી રાજાના માથા આગળ બેઠી બેઠી આંખમાંથી આંસુ વરસાવે છે. રાજા બે હાથ લાંબા કરી તેણીને આલિંગન કરવા નય છે, તેજ વખતે તે સ્ત્રી વેગળી ખસી ગઈ છે." તરતજ રાજાની ઉંઘ ઉડી ગઈ. આંખે ઉઘાડી જોયું તો જાણે તેજ રમણી મૂર્તિ, રાસ ભરેલે મહેલે આરસામાં ચારે દિશામાં ભટકતી જણાય છે! રાજા પ્રમિત ચિત્તે વારંવાર કહેવા લાગ્યો: ક્ષમા કર! ક્ષમા કર! મહારાજ કલેજુ ઉઘલી નય છે, મહારાજ હૃદય છેકાઈ નય છે, ક્ષમા કર! " રાજાએ ધનને હાથે આંખો ઢાંકી દીધી. જાણે આખી પૃથ્વી ચકર ચકર ફરે છે એમ તેને જણાયું.

મહેલમાંથી ચારે દીશામાંથી કોઈ સ્ત્રીના રૂ વાનો કોમળ કંઠ પ્વનિએ આવીને રાજાને આકુળ વ્યાકુળ કરી મૂક્યો. તે પ્રમિત ચિત્ત થયો છે. તે દીવાનો થયો છે. જ્યાં કાન માંડી સાંભળે છે ત્યાંથી રાણીના રૂવાનો અવાજ સંભળાય છે. એ સાંભળી રાજાનું હૃદય ધડ ધડ કરવા લાગ્યું. કેટલીક વારે સ્વસ્થ ચિત્ત થઈ કહેવા લાગ્યો: આજે "કાજળી તિજ" છે. રાણીને કાઠી મૂકી એ સાડું કપડું નહિ, ચાલો નહિ, બાકીની રાત જનાનખાનામાં વિતાડીશ. રાણી નિરપરાધી છે. તેના ઉપર કોઈ કરવો નહાય છે. પણ હમણાજ ત્હને અપમાન કરી કાઠી મૂકી છે. અને જો પાછો દુઃખ તેને યોગ્યવતો જઈશ તો મહારાજ હૃદયની દુર્ગંજતા જણશે. તેમ થવાથી મહારાજ અપમાનનો બદલો મૂકે શું મળશે? આખી રાત દુઃખ અને શોકમાં જ વિતાડી નેમળે, એજ મહારા

જુહાનો મૂકે દંડ! હૃદયમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો થવા લાગ્યાં. અત્યાચ કરવાથી પસ્તાવો થવા લાગ્યો. ઠંડા વાસુનું સેવન કરી, નિશ્ચિંત થઈને પછી જ ઉંઘ લેવી ઠીક પડશે.

આવા આવા વિચારો કરતાં રાજાએ બધાં બારણાં ઉઘાડી દીધાં. યોડી વારમાં જ ઉંઘ આવવા લાગી. પણ એટલામાં જ વળી પાછું રાજાએ સાંભળ્યું કે, જાણે કોઈ હુલસે સ્ત્રીઓના ગળામાંથી આકુળ વ્યાકુળ થતા રડતા અવાજ ચારે દિશામાંથી સંભળાવા લાગ્યા. રાજા ભયે વિરમયે જડવત-પથર જેવો-મિથાના ઉપર પડ્યો.

ત્રણ પહોર રાત વીતી છે. ધોરી સ્તામાં માણસનો પગસંચાર નથી. રસ્તો જનશુન્ય જણાય છે. એ સમયે એક બળવાન પુરૂષ રાજામહેલ તરફ દોડતો આવતો જણાય છે. તેનું આખું શરીર લુગડાવડે ઢંકાયેલું દેખાય છે. તેજ પુરૂષ રાજાના સુવાના ઓરડામાં આવી શરીર ઉપરનું લુગડું કઢાડી નાંખ્યું. ઓરડામાંના મોટા દિવાના પ્રકાશ વડે તે પુરૂષના હાથમાંની ચળકતી તલવાર વધારે અમકવા લાગી. ધીમે ધીમે ઓરડામાં આવી રાજાના બિછાના પાસે આવી, ડોકું નીચું નમાવી, ઉઘેલા રાજાનું બધું શરીર તપાસવા લાગ્યો. તેના ઉંઘા ધાસવડે રાજા અમકીને ભગી હૃદયો.

ઉઘેલા પુરૂષના મોઢાં ઉપર લયંકર હસાવું જણાયું. તેના હાથમાં ચળકતી તલવાર જોઈને રાજાએ પોતાના મારણની આગાહી જાણી લીધી. આવેલા પુરૂષને ઓળખવાની દીલ થઈ નહિ. તેણે જોયું કે તે ગુસ્સે ભરાઈ આવનાર મનુષ્ય બીજો કોઈજ નહિ પણ તોડા મહારાજ પોતેજ છે. પળવારમાં તોડાના રાજાએ તલવાર ઉગારી અને પોતાના જમાઈના માથા ઉપર તુરસામાં એક ધા મારી અપાઠાળ થઈ ગયો. એકજ ધા વાગતાંજ નાપોષ્ટનો શ્વ ન દિપક ઓલવાઈ ગયો.

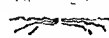
આ પ્રમાણે કાંચર પુરુષની પેઠે જમાઈના પ્રાણ લઈ, તોડાને ઉધત મહારાજ નહાસી ગયો. અને બુદ્ધિથી થોડેક વેગે એક શુદ્ધ સ્વામે પોતાના સામંતો ઉભા હતા તેમની પાસે જઈ પોતે જે તિરસ્કાર કરવા લાયક રીતે, ખદલો લીધે હતો તેનું વર્ણન કરવા લાગ્યો. તે પર્વતની તલ્લીમાં બુદ્ધિનો એક સરદાર પોતાના લવિધ્યની ચિન્તા કરતો બેઠો હતો. ઘોડાની નાજોનો અવાજ સાંભળી તેની ચિન્તા ઉડી ગઈ. તેણે બેધું કે: કેટલાક અપરિચિત લોકો સિપાઈઓ હાથ રાજ તરફ બિલિસ શબ્દો બોલતા. તેની નિન્દા કરતા કરતા ચાલ્યાં જાય છે. ચૂર ચોહાણ સરદારે તેઓના જોલવા ચાલવા ઉપરથી બધી બાળતું અનુમાન કરી લીધું. અને તેજ સમયે પોતાની પાસે યદીને સોલકી રાજને પસાર થતો બેઠો તરતજ સરદારે એક તલવારનો ઘા કર્યો. તલવારના ઘાથી તેના જમણે હાથ કપાઈ જમીન ઉપર છુટી પડી ગયો. સોલકી રાજએ તે હાથ ઉપર હુગડું ઢાંકી દીધું અને પોતાની રાજધાની તરફ ચાલ્યો ગયો. સ્થલાર થતાં ન થતાં તો સમસ્ત બુદ્ધિમાં હાહાકાર થઈ ગયો! આવી રીતે રાજનું ખૂન થવાથી બધાને સોલકી રાજ ઉપર હ્રેષ્ઠ ગયો. કેટલોક વંશોત્સુધી વિચારો કર્યાં પછી અને શોક સંતપ્ત થયા પછી મહારાજને અગ્નિદાહ કરવા લઈ ગયા. જતાં જતાં મહારાણીને ખબર થતાં જ, તેનું હૃદય પતિ-વિરહની વ્યથાથી આકુળ આકુળ થઈ ગયું. તે ગાંડી જેવી થાની ગઈ. અને તરતજ સતી થવાને તિયાર થઈ. પ્રજના ઘણા કાલાવાલા છતાં તે એકની બે, યદી મહિ રાજપૂત બાળા પોતાનો સંકરપ દ્રઢ કરવા આગળ વધી. તેના પતિના શબ્દો સાંભળી

આવી ચિતા ઉપર નહાવા જાય છે. એ જોઈને એક ચોહાણ સરદારે આવી નમન કરી કહ્યું: માતા છેલ્લી ઘડીએ આપના સંતાનની ભેટ અહુણ કરો. એમ કહી હુગડામાં સંતાડેલો, મહિયુક્તાના કંઠા વડે શોભતો, સોલકી રાજનો એક હાથ સોલકી રાજ કુમારીને આપ્યો. રાણીએ પિતાનો હાથ આગળ રાખ્યો. તેના હૃદયમાં બેહદ દુઃખ થઈ આવ્યું. એક શોક ઉપર બીજો શોક આવી પડ્યો.

તેજ વખતે કાગળ, ખડીયો અને લેખણ મંગાવી પોતાના લાઇને એક પત્ર લખી મોકલ્યો. તેમાં લખ્યું કે, જો તું આ કલકને પોઈનાં પંચે નહિ, તો હારો વંશ “મહીકણ સોલકી” પ્રશંસાની હીને હમેશાં નિન્દારો. પત્ર પોઈનાં કાગળની અંદાજ કરીને સતી ચિતા ઉપર ચડી ગઈ. મહુલ વદને પતિના ઠાળા હાથ આગળ બેઠી. પતિનું માથું આજામી લીધું. અગ્નિનો સ્પર્શ થયો. ભોતભોતામાં ચિતોમાંનો અગ્નિ ભડકાડ બળવા લાગ્યો. આજોના પ્રચંડ મગન ભેટી અવાજ અને ત્યાં ઉલેલા માણસોની હાહાકાર વનિ ગર્જના કરી ઉઠ્યો. અંધારામાં જેવી રાજધાની રમશાન જેવી જણાવા લાગી.

સતીના મોકલેલો પત્ર સોલકી રાજકુમારનો હાથમાં આવ્યો. પત્ર વાંચતાં તેનું માથું ફરી ગયું. તેનો શરીરનો કંપે કંપોમાં બેહલો લેવાની આગ સળગી ઉઠી. પરંતુ તે પ્રચંડ પ્રવૃત્તિની તરફ મોટા કાગળ પોતે અંશક છે એમ જાણી તેણે એક મોટા પંથરા સાથે માથું પછાડી પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. અને વંશનો થતી નિદામાંથી પોતાને છુટકો મળ્યો. એક દેકને ખાતર રાજપૂતોએ પોતાનો પ્રાણની હરોર કરી નહિ. એકજ અપમાનને બદલે ત્રણ એ સુધ્ય જીવો પરલોકમાં પહોંચી ગયા! કૃષ્ણ રાજપૂત દેકને!

રમશાનમાં સુખદના લાકડાની મોટી ચિતા ખડકી છે. મહારાણી અનેક સ્ત્રીઓના ઠોળામાં વિટળાયેલી ત્યાં આવી પહોંચી છે. એક પછી એક સ્ત્રીઓ પાસે લિધાંચીરી લઈને અને છેવટે ચિતો અને છેલ્લા પ્રણામ કરીને પતિના શબ્દો (મુકલ) આગળ



માણિકાન્ત.

એકે ન્હાની વાર્તા.

## રાજા વા

યાને



છ સૂન.

(૨)

રાજા બીજે ગઢ



સા. રી અગર નરસી: વાત કોઈના પછુ  
સંબંધમાં બને છે ત્યારે તે વાત જેના  
સંબંધમાં બની હોય તેની જન્મભૂમિમાં બીજા  
સ્થળો કરતાં જલદી પહોંચે છે. તેમ જ્યમલના  
લગ્નની વાત તેના આમમાં જતાં તેની સ્ત્રી રાજાને  
ખબર પડી. સમગ્ર અને વિચારવાન રાજાના  
વિચારે ગઢલાઇ ગયા, તેનાં ભવિષ્યમાં બન્યાં  
તે પોતાના ઉપર કંઈ પણ તરકટ રચાયું છે એવી  
ધડ. આ તરકટ રચવાનું મૂળ કારણ બોળતાં  
હોતે સર્પ માયો તે પ્રસંગે તેનાં સસરાના  
ઉપર થયેલા દેશકાર અને તે પછી પોતાના  
માની સ્ત્રી ન જન્મવાના કારણે તેના અંતરને  
મજબુતી આપી. આથી તેના હૃદયે સ્વભાવ  
જે શાંત હતો તે અંતઃકરણમાં જાગૃત થયો.

તેજ વખતે રાજા કોઈ દિવસ નહિ અને  
આજ પાણી ભરવા કહે ગઈ. તે પાણી ભરી પો-  
તાનાં સસરાના ઘરની સામી ખડીમાં એક ગરીબ  
સ્ત્રીનો ગીરાડીયો તેની સ્ત્રી સાથે રહેતો હતો  
તેના ઘર ગઈ અને એ ડુંગરની ગીરાડીયાને કહ્યું.  
“ડુંગર! તમે મારું એક ઉતરાવા અને  
મને રજાત કરીને તમારા ઘરમાં રાખો. જે તમે  
આ વાતમાં ના કહેશો તો હું તમને સ્ત્રીકત્યા  
આપીશ. હું મારી પુત્રીથી આવું છું તમે મને  
ઘરમાં રાખશો તો તમારા વાંકા દીવસોં દુર થશે  
હું મારી પુત્રીથી આવું છું મારે તમે કોઈ વાત  
બોલો નહિ.”

ડુંગર!—“ના રે બાઈ! આ વાત કોઈને વિ  
બોલું બોલું તો ગામમાં મારું બુધું પછુ રહેવા  
નહી.”

રાજા—“તમારે કોઈ પછુ વાતે કરવાનું  
કારણ નથી. હું અને તમે સર્વ વાતે એમને પહોં  
ચીશું. પછુ જે તમે મારી વાતનો એનાંદર કરશો  
તો હું તમને સ્ત્રીકત્યા આપીશું. પછુ તે ક્યારે  
કે પહેલો તને મારી પછી હું મરીશ.”

મરણનો ભય દરેકને કપરાં અને કલકિત કાર્ય  
કરાવવા પ્રેરે છે, તેમ ડુંગર! પછુ બીનો. ડુંગ-  
ર! મન દ્યુ પચુ જોઈ તેની સ્ત્રીએ કહ્યું.  
“જે તમારે રાજાને ઘરમાં રાખવી હોય  
તો મારાથી બુદા રહો.”

આખરે ડુંગર! પોતાના સ્ત્રીવાન ઘરની  
પાસેના બીજા ઘરમાં રાજાનાં એક ઉતરાવ્યું અને  
રાજાને વાપરવા પુરતો સર સામાન પછુ આપ્યો.

રાજા બીજે ગયાની વાત પવનના સપાટાની  
માફક ગામમાં ફેલાઈ ગઈ અને તે સંદેશો વિશેષ  
છને પછુ મળ્યો. જ્યમલ હજુ બોલે છે કે રાજા  
નિદોશ હતો, પણ ત્યારે પિતાજીએ એને સ્થાગ  
કરાવી અને મારું બીજું લગ્ન થયું તેથી તેણે  
પોતાનો રસ્તો આપી લીધો. આ ઘણું મારું થયું  
છે. આથી નાત જાતમાંથી ઇત્ત આઈ. યવાની,  
આ વાત ત્યારે વિગોછને કહી ત્યારે વિગોછએ  
દીવાનો દેતાં જણાવ્યું.

“જ્યમલ આ ઘણું તે ઘણું મારું થયું છે. આપણે  
ના કહેવી પડી નહિ તરકટથી પડી નહિ અને મનની  
ધારણા પાર પડી. વળી આથી બીજાઓમાં પછુ અ-  
પણે હલકા નહિ પડીએ પણ એ રાજા પડવાની.”

રાજા પરસાં અડસાં.

ડુંગર!ના ઘરમાં આવે રાજાને પૂરે દીવસ  
થયા છે તેવામાં રાજાએ ડુંગર!ને કહ્યું.

સિદ્ધરાજાએ પાટણ બંધો અને મહારાજા  
સિદ્ધરાજાએ પાટણ બંધો અને મહારાજા  
લઈ આવો.

ડુંગરે—“પટલાઈ કાંઈ સેહજ વાતમાં  
મળતી નથી. ત્યાં રાજાને લેટ કરવી પડે છે ત્યારે  
પટલાઈને પટો મલે છે અને લેટ કરવા દ્રવ્ય  
ભેદજ તે મારી પાસે નથી.”

રાજા—“બલે તમારી પાસે પૈસા નથી તો  
આ મોરો પીયરનો ચંદનહાર મોરી પાસે છે તે  
લેઈ બંધો અને પાટણમાં તેને ચંચી તેનાં નાણાં  
કરી પટલાઈને પટો લઈને આવો.”

આ પ્રમાણે કંઠી રાજાએ ચંદનહાર કેડમાંથી  
કહાડી ડુંગરેને આપ્યો. ડુંગરે તે લેઈ પાટણ  
જઈ ચોકસીની હુકોને મળાવી. તેનું ધાર્યું પ્રમાણે  
દ્રવ્ય મલ્યુ જોઈને ચંદનહાર વેચી દીધો. બાદ તે  
દ્રવ્ય લેઈ તેમાંથી સો રૂપિયાં લુહાં રાખી બીજું  
દ્રવ્ય રાજગાદીને લેઈ કયું અને તે સમયના નયમ  
પ્રમાણે લેટને સ્વીકાર કરી રાજા તરફથી ડુંગરેને  
પટલાઈને પટો અને પાછલી મરી. તે પટો લઈ  
ડુંગરે પાટણમાં આવ્યો. પચાસ રૂપિયાની ઘોડી  
પોતાને બેસવા ખરીદી તથા બીજા પચાસ રૂપિયાનાં  
વસ્ત્ર શીવડાવીને પોતાના ગામમાં આવ્યો.

ઘોડા દીવસ પછી રાજયના કુરતા કારભારીએ  
એ આમમાં આવી વિભોલની હેલીએથી રાજયના  
પટલાઈનો નોકરીને ઉઠાડી લઈ ડુંગરેની તેનાં  
તમા સોંપ્યા.

રાજા ભોઈ જ્યમલે તેના પિતાને કહ્યું.

પિતા—“તો તારી ગઈ અને તેની  
સાથે આનમરેતખાવાળી રાજ્ય પટલાઈ પણ ગઈ.”

વિભોલ—“લોઈ મેં ઘણાં લોખા વખત પટ-  
લાઈ કરી છે. આંપણે આંપણ પહોં હશે તો માન  
ઘણ છે. જે થાય છે તે સીકે થાય છે. પરમ કુપાણ  
પરમામાની ધરજા આંગળ આપણે ઉપાય નથી.”

મૂન જન્મ અને બીજું ખુન  
યે ય માસ જતા રાજગાને ડુંગરેનીથી પુત્ર  
નો જન્મ થયો. જ્યમલે એના પિતાને જણાવ્યું.

“પિતા—“જુવો રાજગા આપણા ઘેર હોત  
તો તેને આપણે ત્યાં પુત્ર ન થાત.”

વિભોલ—“મેટા તારા નરીમમાં હશે તો  
પવિત્ર જ્યાને પેટે કાલ પુત્ર જન્મ થશે. એમાં દી-  
લગીર થવાનું કારણ નથી.”

હવે જ્યારે રાજયના ખેતીનાં મોકલું કળતર  
કરવાની મોસમ આવી ત્યારે ડુંગરે પોતાનાં ગા-  
મનું કળતર કરી નહકના બીજા ગામે જવા નીક-  
ળ્યો. ડુંગરે ભણેલો ન હોવાથી સાથે પોતાનાં  
ગામના એક વાણીયાને લેઈ ગયો. ત્યાં કળતર કરતાં  
પટલાઈને મળતા હોકે ડુંગરેને લેગા કર્યો અને  
એક હોકે રૂપિયાની થેલી ખરીદી. થેલી નીકળે એક  
મોસ થઈ ગયો છે. આ વખતે પેલા વાણીયાએ  
એક શત ઘેર જવા ડુંગરેની રજા મોળી અને  
ઘોડી આનોકાની કરી એક શત રહી ડુંગરે બીજે  
દિવસે આવવા વાણીયાએ કયુંલે કયું ત્યારે ઘેર જવા  
રજા આપી.

ડુંગરેને વાણીયા સાથે પેલા પેલા થયેલા  
રૂપિયાની થેલી ઘેર મોકલી અને રાજગાને એ  
પૈસા આપવા કહ્યું.

વાણીયા પોતાનાં ગામ આવતાં રસ્તામાં સમી  
સંજ થઈ ગઈ અને સંજાકાળે પ્રમિમાં પેટાં એટલે  
તેને એક માણસ શિવાય ધધાદે માણસે નયો મંહિ.  
આ વખતે જ્યમલે તથા વિભોલ પોતાની હેલીએ  
એક હતા તેમણે વાણીયાને જતાં નયો. જ્યમલે  
જણાવ્યું.

“પિતા—“ડુંગરેને ત્યાં પટલાઈ બદલ મળતી  
સુખડીના રૂપિયાનું પોટકું આવ્યું.”

વિભોલ—“મેં એથી પણ ઘણું દ્રવ્ય લેઈ  
કયું છે કે જે હારી પ્રમને પણ બીન મહેનતે  
લોખા વખત સુધી ચાલે તેમ છે.”

પિતા, પુત્ર આ મમાણે વાતો કરે છે અને વાણીયો રાજાની પાસે ગયો. પટેલની ખુશીના સંભારા કંડી કુપિયાની થેલી આપવા માંડી. રાજાએ મેલ્યું.

“હું છોકરાને ધવસવું છું માટે. તમે આર-ગમાં પટારો છે એ પટારો ઉઘાડી થેલી મૂકો. લો આ પટારાનાં જાણીની કુચી.”

વાણીયાને કુચી આપી.

રાજાએ વાણીયાને એકાન્તમાં લેયો એટલે કામહેવની સ્વારી તેનાં સર્વાંગે ચડી આવી. એટલું તો સત્ય જ છે કે—એકાન્તમાં ત્રીએ પર પુરુષ તો શું પણ દીયર, જેક, વડીલ તથા સ્વસુર સાથે પણ બેસવું નહિ કામહેવનું સ્થળ એકાન્ત છે. કામ લેવો બીજો એક પણ અગ્નિ નથી. જે અગ્નિથી મેલ્યું પોતાના પવિત્ર આત્માને અપવિત્ર કરતાં કાણું પણ શુદ્ધ વિચાર કરતા નથી. શિવલિના ત્રીજા નેત્રથી ભક્ત થયા છતાં કામ કામી જોનાને બાળજોતો પુત્રવતો જ રહે છે. તેના હૃદયમાંથી વજ્ર મુચ શસ્ત્રો ધીનથી કુસુમનાં શસ્ત્રો આપ્યા છતાં એ કુસુમ સંરથી પણ માણસોને વીંધતો જ રહે છે.

રાજાવાણીએ આરગમાં ગયો એટલે રાજાએ છોકરાને થોડીયામાં મૂકી એકદમ કમાડ બંધ કર્યો અને વાણીયાનો હાથ પકડી પોતાની પાપી છંછાને તાણે ધણ કંચુ-શાહુકાર પર સ્ત્રી ગમનમાં મહા ધોર પાપ છે એ બતાવતો પવિત્ર બુદ્ધિનો હોવાથી ગભરાયો અને છુટે યુધ્ધ કાંઈ માર્યો પણ રાજાએ જ્યાં દીધો નહિ. એવામાં છોકરો થોડીયામાં રવા માંડ્યો. એટલે પાપથી ખરડાયેલી રાજાએ વિચાર કર્યો કે,

“આ છોકરો મારી ઉમેદ પાર પાડવા દેશે નહિ. એ વધારે દેશે. એને છાંનો રાખવા જતાં વાણીયો છટ્ટી જશે અને છાનો નહિ રાખું તો મારી શોક તથા બીજા લોકો છોકરો રોતો બાણી આંદી આવશે. એઓ આ વાનથી જાણીતા થશે એ હીક નહિ કહેવાય.”

એમ વિચારી થોડીયા પાસે ગયું. છોકરાના ગળે નખ મૂકી મારી નાંખ્યો. પાપીએ પાપકર્મ કરતાં જ્યાંપણ કરતાં નથી. જેઓની બુદ્ધિ મલિન થઈ છે. તેઓ કોઈના પર પણ દયા રાખી શકતાં નથી.

ત્રીજું ખુન.

વાણીયાને કુંગરજના ઘરમાં જતાં વિભોજ્ય જયમલે લેયો હતો. ત્યાં વધારે વખત થવાથી વિભોજ્ય વિચારમાં પડ્યો. એવામાં છોકરો રોવા લાગ્યો અને જરા વધારે રોતો હતો તેવામાં એક સમુદોષ એકદમ બંધ થયો. આથી જયમલને (વરમય થતાં જણાવ્યું.

“જયમલ જા! રાજા પાસે વાંણીયાને ગયે ખાસો કસાક થઈ ગયો છે પણ હજી બહાર આવ્યો નથી. વળી છોકરો રોતો એકદમ બંધ થયો છે. મને તો શ્રાંતી થાય છે કે આમાં કાંઈ ફેર છે. પછી પર આત્માને ખબર.”

જયમલે પણ આ સમજું નોયું હતું તેથી તે કાંઈ બોલી શક્યો નહિ પણ વિચાર કરતો રહ્યો કે “આ બધું શું હશે!”

વાણીયાએ છોકરાનું મૃત્યુ જ્ઞાપ વિચાર કર્યો કે—

“રાજાએ જેટલી ત્વરાથી પોતાના છોકરાને માર્યો છે તેટલીજ ત્વરા મને મારતાં પણ કરશે. પિકેકાર છે આવી કામાંધ ત્રીએને. જ્યાં આવી અપવિત્ર પાપી ત્રીએ વસે છે ત્યાં દયા અને સુ-વિચાર ક્યાંથી હોય. હું ઘણું કહીશ, કાલાવાકા કરીશ, દયા માગીશ પણ પાપીણી, ચંડાળણી માનવાની નથી. બહેતર છે કે મારે પ્રાણી મૂકત યશુ પરંતુ આ પાપીણીની પાપી છંછાને આધિન થઈ નહિ શક્યા મદાયના માટે વહોરી લેવી નહિ. દહેવત છે કે. પરત્રી પરદરે તેજ મોત્ર મુખ વર.”

રાજાએ વાણીયાને ઘણો સમજાવ્યો પણ તે આધિન થયો નહિ. મૃત્યુનો ભય બતાવ્યો એથી એ

ડચો નહિ. જેની પવિત્ર મતિ છે, પરમાત્મા ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ છે, - સારા નરસાની ભણુ છે, પરસ્ત્રી ગમનમાં મહાપાપ છે એવી સમજ છે તેને પાપી જનો દેશન કરે. તો પલ્લુ પોતાની શુદ્ધ ધૃત્યે આગવતા નથી. રાજબાએ અતે વિચાર કર્યો કે-

“જે હું વાણીયાને જતો કરીશ તો મારી સઘળી વાત લોકોને જણાઈ આવશે ને હું દરેકમાં પાપીણી ગણાઈશ. માટે આને પલ્લુ ગહતર છે કે ઠેકાણું કરવે.”

આમ વિચાર કરતાં ઘરમાં ડુંગરજીની ખુટીએ ભરાયેલી લંટકતી તંલવાર ભેઈ. તે લેઈ એક શણમાં નિહોળવાં વાણીયાને જીવ લીધો. બાદ પોતાનાં કૃત્યો છુપાવવાં જોરડામાં પટારો હોતો તે ફરવી તેની નીચે મોટા માણસનું શણ સમાય એવડો ખાટો ખોદી તેમાં વાણીયાનું શણ અને રૂપિયાની થેલી નાંખી જમીન બરોબર કરી તેના ઉપર પટારો ગોઠવ્યો. ઘરમાં પટેલા ખૂન-લોહી વાળી જમીન લીપીને સાફ કરી કે કોઈને કંઈ જણાઈ આવે નહિ. તંલવાર પલ્લુ ઘોઈ સાફ કરી અને કંડણ કાળજતની રાજબા નિર્ભય થઈ ભૂતી.

### ચોથું ખુન.

બીજે દિવસે સૂર્યોદય થતાં રાજબા વજ્રો પહેરી પ્યાર થઈ અને પોતાનાં પાપથી ખગડાએલાં કૃત્ય પાવવા તથા પોતે નિર્દોશ છે એ જગતને જણાવવા જીવ પૂરને બહાર માંડવીમાં પારણાની અંદર જાડી તેના ઉપર રૂમાલ ઝોલાડી, પાણીનું બેડું યે લેઈ કુવા નેરૂં ચાલી. જતી વખતે ડુંગરજીની ખી વહુને કહેતી ગઈ કે.

“બાઈ, હું પાણી ભરવા બહુ છું છોકરો રૂવે જરા હીચકાવજો.”

આ પ્રમાણે કહીને ચાલી ગઈ. સંસાર ચક્ર ગણિત પ્રપંચોથી બરપુર છે. પ્રપંચી માણસો

ત્યાંદે પ્રપંચમાં રમે છે ત્યાંદે તે પોતાનાં સઘળાં કૃત્યોમાં ફરવે જાય છે, જેઓ નિર્દોશ છે, દેવનો ઠર છે, અસંલ્પનો બચ છે તેઓ પોતાનો સંસાર વ્યવહાર સરળતાથી ચલાવે જાય છે. કપડીઓનાં કપટ ભરેલાં કૃત્યોથી અળગાં રહે છે. અગણિત આકૃતો વેડવાં સંલ્પતાથી ડગતાં નથી તો અતે નિર્દોશ કરી સુખી થઈ સર્વમાન્ય સુખ વેલવે લોગવે છે એ વાત નિશંક છે.

પાણી ભરીને આવતાં ઘણાં ઘણાં વખત દર્શ મીનીટ થાય ત્યાં રાજબાએ ખાસા બે કલાક વખત કહાડ્યો. પાણી ભરીને ઘેર આવતાં ખરડીમાં પેસતાં જ બુનીને કહ્યું.

“બાઈ, છોકરો રોયો હતો કે કેમ?”

બુની—“નારે બાઈ, છોકરો રોયો નથી.”

રાજબા—“અરે! હું કેવી મૂર્ખા છું” કે મારા કોમળ શુભાજના પુલ જેવા લાકડાયા તને ધવરા આ વિના પાણી ગઈ. અરે! નહીં. આ નાના બાળકનો ધાવણ વીના કંઈ બંધાઈ ગયો હશે.”

આ પ્રમાણે કહી પોતાના ઘર તરફ ગઈ અને પાણીનું બેડું પાણીયારે મૂકી છોકરો ઉપરથી રૂમાલ લેઈ એકદમ માથાના કેશ છુટા કરી પીંખતી બુમ પાડવા લાગી કે.

“હાય, હાય, ગજબ થયો આ મારા લાકડવાયા બાળ, તું તારી આ અભાગણી માતાને મૂકી એકલો ક્યાં ચાલ્યો પયો. અરે, કોઈ આવે અને આ મારા કોમળ બાળને જગારો હાય, હાય, મારો વાંઝીયા બાળનો એકનો એક છોકરો મારી સાંકે ગળે નખ દેખને મારી નાંખેલો જણાય છે. એનાથી ન ભેવાયું. બાઈ તને દાઝ હતી તો મને મારવી હતી પણ આ નાના બચ્ચાને મારી બાળ હયા કરી. અરે, હુતારી આ છોકરો હતો તો તને પણ લાવ હતો, હાય પાપીણી તને આ શું સુખ્ય.”

ઉપર પ્રમાણે બોલતી ફર રાજબાએ પોતાની કપટમાળા ચલાવવા માંડી. તેની બુમો સાંભળી લો-



કોની મેઢની લેણી અને લોકો રાજખની હુકીકતે ખરી મીની જુનીને શ્રીકાર દેવા લાગ્યાં. આ જોઈ બિજોજીએ જયમહને કહ્યું.

“જેયુ. ચંડાળણીએ પોતેજ છોકરાને. માણ લીધો છે. કુલદાએ પોતેજ કપડું કાચું કરેલું છે. પોતેજ જુની છે. લયકર કૃત્યો કરવાવાળી છે. છતાં પોતાનું પાપી કૃત્ય છુપાવવા નિદોશ, જુનીના માથે આળ દે. જી પાડ્યું છે. વળી વાળીયો રાતનો ઘરમાં ગયો છે તે ફરીને બહાર નીકળ્યો નથી.”

જયમહ આ સાંજળી મહા વિચારમાં પડ્યો. વખત જતાં રાજખાએ પોતાની પાપરેલી જાળ સંકેલવા માંડી. રોતી બંધ થઈ. તાતિના લોકો ભેગા થઈ છોકરાને મનાજમાં લેઈ જઈ દાદી આવ્યા. રાજખાએ ગામમાંથી વાળીયાને બોલાવી ડુંગરજીને ખબર આપવા નીચે પ્રમાણે પત્ર લખાવ્યો.

“તમારી જુની સીએ છોકરા જળે નંખ દેઇને માર્યો છે. ઘણું ઘાતકી-પાપી. કૃત્ય કયું છે. એ દયાલીલ સીએ પોતાનો મારા ઉપરનો રોશ માડું પીલવું. કુમ્ભ તોડી-કચરી પાડ પાડ્યો છે. હું સંચાર મને પારો થયો છે. મને કંઈપણ ઉકલતું નથી. આત્માઘાત કરવા પ્રસાદા ધાય છે પણ એક તમને મળી અત લાવવા માડું છું. તે પછી તમે મુખી થશે અને તમેને સુખ મળે એજ હું ઈચ્છું છું. આ હુકીકતથી તમને મારાથી પણ વિશેષ પીડા થશે. એજ.”

આ પત્ર લખાવી. ભંજીને બોલાવી ડુંગરજીને પહોંચાડવા આવ્યો અને તે પત્રે પડ્યો.

ડુંગરજી ચારામાં બેઠો બેઠો લોકો પીએ છે. નેવામાં પોતાના ગામનો ભગીયો આવતો જોઈ કહ્યું.

“અંધા પ્રેમંડા! ક્યાં જાય છે. કંઈ ઘડના સમાચાર લાગ્યો છે કે.”

પ્રેમલો—“બાપજી! હું તમારીજ પાને આવું છું. લુગડાં ઉતારીને ચાંદી આવ્યો.”

ડુંગરજી લુગડાં ઉતારી બોધવીની વાતે સાંજળી ગંભીર થયો. પોતામાં કુટુંબમાં કેયેરે દો મોટું નથી છતાં આ કોની કોણેતરી લાવ્યો હું એ વિચારે બાવરો બન્યો. હોકા. એક મુજો મુજ

લુગડાં ઉતારી ચોરા બહાર જઈ લંગીયા પસેથી. કાગળ દીધો. અને એક લલેલા માણસ બોલાવી વંચાવ્યો. જ્યાં પોતાના છોકરાના મર્જ અને જુનીએ ગળે નંખ દઈ. માર્યાની હુકીકત સાંભળ થયો કોથાતુર થયો. પોતાના પુત્રના મર્જથી એક તુર થઈ રૂપવા લાગ્યો. લોકોએ તેને દીવાસો દે આન કરાવરાવ્યું. હું જુની વખતે પાંચી સામાન સુકી પોતાના ઘર તરફ નીકળ્યો અને જઈ ઘર આગળ આગ્યો તેમાં કોથથી જુનીને શ્રીકાર દેવા લાગ્યો. રાજખા તેમાં ટાપચી પ્રેતી ગા જુની. તો વખતે વખત એટલું જ બોલતી કે—

“હું નિહોં છું. પાપથી રહિત છું. સાચી છે પવિત્ર છું. મને આમાં કોઈ સમજણ પડતી નથી. લંલે તમે વિચારને અળંગા કરો. મરખને ખોળે. માથાકુટે ન કરો. પાપીના પતો ન લગાડો આ મારા નિહોંપના માથા ઉપર આરોપ મુકો. પા પરમાત્મા માડું પવિત્ર દીવ લલે છે. ત્યાં મને ખરો ન્યાય મળશે.”

ડુંગરજીએ પ્રથમ ગાળો, પછી પોલ, લાપો પોટવા અને મુકા જુનીને માર્યા અને રાજખા વખતે વખતની ટાપચીથી છેવટે કંઈમાં જુનીને ગંધે દાખી ખાંજ લીધો. કેટલું કે પારી મુકે. એક અપવિત્ર કોમ. પવિત્ર ખાંજીતુ દરેજ કર્તા. દરકરે જરા પણ દયા આપી નહિ.

એક સ્ત્રીના કહેવા ઉપર વિશ્વાસ લાવી પો ખરો તપાસ કર્યા રિતા સાદસથી પાપી કૃત્ય કરના પુરોહિત અને કોને કંઈક દુનિ. એ સાદસ કહે છે અને સાદસારનો વિચાર નથી કરેતો. પસ્તાઈ છે ખરી હુકીકતની શોધ કીધા વિના વગ વિચારે કંઈ પાત્ર ક્યું કરવું એ પંડિતોને મુકેશન

કારક હોય છે. આ સંસાર ચક્ર એવું વિચિત્ર છે કે તેમાં યજ્ઞ, શાષ્ટા, અન્ન, સમસ્તુએ ધંપડા ખાય છે અને વગેરે વિચારે, ઘણું ભયાનક, અઘડિત કાર્યો કરી, પ્રેસેન્સે આખરે જ્યારે સત્યાસત્ય જણાઈ આવે છે, ત્યારે હાથ ઘસે છે, માટે સમસ્તુએને તો દરેક કાર્યમાં ચોખ્ખે વચાર કરે એ જ પરિણામે આનન્દ કારિ છે. તેમાં જ સુખ સમાયેલું છે.

વિલોભ એ જથમલને કહ્યું—

“જેયું! નિદોષ; જીન યુનેહગર. ડુંગરજીની જીની સીના, પાપથી ભરેલી રાજબાએ પ્રાણ લેવરાવ્યા.”

પાપ્યમું પુન.

ડુંગરજી જીનીના પ્રાણ લેધ કાંઈ સમાવી નથી માસે ગયો. અને દીક્ષાસે દેધ શાન્ત કરી. બાક જીનીના શબને અવિનશ્વ લોકોના સમન્વત્યાથી દીધો.

સ્મશામાંથી ઘેર આવી ડુંગરજીએ રાજબાને કહ્યું,

“તોલાલી વાંણીયો, રૂપિયાની, શેલી આપી ગયો હતો કે.”

રાજબા—“નારે બાન વાંણીયો અહીં આવ્યો નથી.”

ડુંગરજી—“શું, બોલે છે, મેં અલ, આજના વખતે તોલાલીને, રૂપિયાની, શેલી આપી આંહી જાકલ્યા છે, ને તું આ શું બોલે છે, અરુ બોલ શેલી કયાં સુધી છે?”

રાજબા—“તમારી બુધ્ધિ ફરી ગઈ છે કે, શું! આ શું બોલે છે, શું રૂપિયાને મારે ગયે ધાલવા છે કે, શું બોલે છે, શું રૂપિયાને મારે ગયે.”

આટલામાં ડુંગરજી ઘેર આવ્યાની વાત સાંભળી વાણીયાને છાકરા પોતાના બાપના સમાચાર પુછ્યા આવ્યો. ત્યારે ડુંગરજીએ કહ્યું,

“છાકરા! તારો પોતાના કાલે આંહી આવ્યો છે ને.”

છાકરા—“નારે બાપુ, રહારા બાપુ નથી આવ્યા.”

ડુંગરજી “બા બા, જુલું શું બોલે છે. તારો બાપ કાલે આંહી આવ્યો છે.”

છાકરા—“ભલે જુલું રાત્રે સુઈ ગયો તે પછી આવ્યા હોય અને સવારમાં ઉઠી કાંઈ બહાર ગયા હોય તો કાણ જાણે. મેં તારી માને પુછ્યું નથી. મારે ઘેર જઈ પુછીને ખાતરી કરું.”

ડુંગરજી—હા, બા, તારા બાપને આંહી જવદીથી મોકલજે.”

છાકરા ત્યાંથી ગયો. રાજબાએ વિચાર કર્યો કે વાણીયો ત્રહાર ધરનાં ચોરડાના ખાંડમાં દટાઈને જ મીન લેગે ગયો છે, જ્યારે એનો છાકરા ઘેર જશે અને નહિ આવ્યાનાં ખબર લાવશે ત્યારે પાછો ડુંગરજી મારો પીછો લેશે. માટે બહિર છે કે તે પહિલા ત્રહારે મારાં માર્ગ કરી લેવો જોઈએ, આમ વિચાર કરી જે તંત્રવારથી વાણીયાને માર્યો છે તેજ તંત્રવારથી શુભ અંશુભનો વિચાર કર્યો વિના પાંપ બુધ્ધિથી ખરે રહયેલી, અધાર કૃત્ય કરનારી કૃત્યન રાજબાએ સરલ હૃદયમાં ડુંગરજી ઉપર પાછળથી ઘા કરી તેનાં પવિત્ર આત્માને અમર લોકમાં પહોંચતો કર્યો. પોતાનાં ભરોસે પડેલા લોખા ડુંગરજીનો અંત આપ્યો.

આહા! પાંપો માણસો પાપથી ખરડાયેલાં કૃલ કરતાં લેશ પણ આંચકો બાતાં નથી. તેમને સારાસાર વિચાર પણ થતાં નથી. એવો માણસો પોતાનાં મરણ પાછળ અપકિર્તિ મૂકી જાય છે અને નંકમાં ગોયો આવે છે.

“બાન્ધુ ન તને નીતિ (૨)

જગજન પર રાજો પ્રીતિ—બાન્ધુ

સમજો વિચાર શુદ્ધ, મલિનતા હાકી મન;

હૃદય ન ધારો અનીતિ—બાન્ધુ

સમજો રૂપે આ કાંઈ વિનિતિ, હૃદય શુદ્ધિથી

હૃદયથી સઘળી ભયભિતિ, નાથ મયા કરે

બાન્ધુ ન તને નીતિ (૨)

છડું મોત.

ડુંગરજીને મારી રાજાના મોટેથી જુમ મારી ઉઠી કે—“તારા પહેલાંના ધણીનાથી માડું આટલું મુખ ભેયું ન જવાથી એકદમ મારા ઘર આવી મારા ભરથારનો પ્રાણ લીધો.”

વિભાજની ડેરીએ આ વખતે જ્યમલ તથા ગામના આઠ દશ આગેવાન રક્ષક માણસો કમુજો પીવા હુમેશના નીચમ પ્રમાણે આવેલા બેઠા હતા. તેમણે ઉપરનો કેલાહલ સાંભળી વિભાજને કહ્યું.

“હાકોર! તમે કોઈ રીતે ગભરાશો નહિ. જ્યમલજી નિર્દોશ છે. તેઓ તો કથારનાએ આંહીજ બેઠા છે. એ વંદાણીએજ ડુંગરજીને માર્યો છે અને પોતાના બચાવને માટે આ બોલું તહોમત તમારા દી. કરા ઉપર નાંખ્યું છે, પણ અમે સાચી શાક્ષી પુરીશું.”

રાજાજીની રા કડગથી ઘણું લોકો એકઠા થયાં અને કોઈ ડુંગરજીના મોત માટે આપઘાત કે રાજાએ માર્યાની અથવા તો જ્યમલે પ્રાણ લીધાની એમ જુદી જુદી કદવનાએ કરવા લાગ્યા. તેવામાં રાજાની ડેરીએ બેઠેલા લોકોમાંથી ત્રણ ચાર તે તરફ જઈ રાજાજીને કહેવા લાગ્યા.

“પાપીણી તેજ તારા ધણીને મારી પાછી શાણી થઈ નિર્દોશ જ્યમલ ઉપર આરોપ મુકે છે. પણ હવેજ જણાઈ આવશે કે—તારા છેકરાને તેજ માર્યો છે, જુનીને તેજ મરણી છે, ડુંગરજીને ઘાત પણ તેજ ક્યો છે વાણીયાનો પતો નથી, તે તારી પામે આવયોજ નથી એમ ખોટી વાત જાહેર કરે છે પણ વાણીયાને તારા ઘર તરફ આવતો અગેએ જોએલો છે અનુમાન થાય છે કે તેને પણ તેજ મારી કેઠણે કરેલો છે. તું દેખીતી અજાણ છે, નાજુક છે, મનેહર ચહેરાવાળી છે, કર્ણ પ્રિય બોલનારી છે, સત્યતા ગતાવવા નીચું જોઈને ચાલનારી છે એમ તને નિકાળી કહેનારાઓની મોટી ભુલ છે. તું અજાણ નહિ પણ ભયંકરમાં ભયંકર પાપી કૃત્ય કરનાર પ્રજાના ઠાકણી છે. નાજુક છે પણ તારો પ્રસંગ કરનારને નાગણી સમાન ડંસ કરનારી છે. મનેહર

ચહેરાવાળી છે પણ અંતઃકરણ કપટથી ખરડાયેલ ભયંકર છે, કર્ણ પ્રિય બોલનારી છે પણ પાપી ધારણા પાર પડવા લાગ સાધવા લલચાવનારી પિસા ચણી, ઠાકણી, રાક્ષસી છે. અરે! પાપી જુની એ તારાં આ કૃત્ય માટે મહારાજાશ્રીને ખજાર આપ તને શુભીએ ચડાવવી જોઈએ. જેમ બને તેમ તારે નાશ જલદી થાય એ ઉપાય યોજવા જોઈએ.”

આ વાત સાંભળી રાજા સહેજ વિચારમ પડી અને પોતાને પોતાના ધણીની પાછળ સર્વ થવું છે, સત ચક્રું છે એમ સર્વેને જાહેર કરી મ સાણમાં એકે ખડકાવશી. ડુંગરજીનું શબ ત્યાં લેવ રાવી સતિ થઈ—આત્મહત્યા કરીને મરણ પામી તેનો પાપી આત્મા યમહતો સાથે નર્કની સહેજ કરવ ચાલ્યો ગયો!

વિભાજ જેવા વિચારવાન અને બુદ્ધિશાળી માણસે આવડ સાથે કુટુંબનું રક્ષણ કર્યું.

આ વાર્તા ખરી ઇતિહાસીક હોય અથવા તે કલ્પિત હોય પણ આ રથે આપણને તેના ખર પણ વિષે કાંઈ વિચાર કરવાની જરૂર નથી. કાંઈ પણ લેખ, પાળીયા કે ગ્રામની ખરી હકીકત ચારણ આપી શકેલ નથી તો પણ આ ટુંકી વાર્તા ઉપરથી વાંચકોને ઘણું શીખવાનું અને સમજવાનું મળે તે છે. વાંચકો વાંચ્યા પછી સારાસાર વિચાર કરી સદ ઉપયોગ કરે એ જ આશાએ આટલું લખાયું છે અરજુ.

જિમિભાઈ મરજમલાજી-ગોહિલ,  
કડી-ગુજરાત.

આ વાર્તા આપણા દેશના બાટ ચારણો કે બંદ વંચાણોને મોટે કહેવાની કથારા જેવી છે. અંચી વાતોમાંથી રક્ષણ થવું જોઈએ. એ દેવડો તેમ જ એ વાતોએ જે કંઈ કહેવાય છે તે બતાવવાના દેવડો જ આ લેખ પ્રકર્યો છે.

તાંત્રી-ભાદ્રપદ ૨૭વ

श्री कृष्ण भगवान् ॥



यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।  
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥  
परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।  
धर्मं संस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥

# ભારત જીવન.

અપ્રતીતો જયતિ સંઘનાનિ પ્રતિજન્યાન્યુત યા સજન્યા ॥

પૃ. ૭

આગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૦-શ્રાવણ-ભાદ્રપદ ૧૯૬૬

અંક ૮-૯

(શિક્ષક) અવાધ્ય હૃદય.

(સમાધાન) વાષિત હૃદય.

(ગાઝલ.)

દશાંચો હાયને તો હાયથી લેખણ પડી બેઠી;  
છુપાવી જીભને તો જીભ તાણમાં ચડી બેઠી.  
કંઈ કરવા હમે, તે સર્વ અંગે માન્ય કીધું; પણ  
તે અંધન પાંધતાં દીલને ન અંધનની કડી બેઠી.  
વિસારી ના જરી વિસરે, ખસેડી ના ખસે દિલથી;  
હૃદયની ભાવના, જે મૂર્તિ અંતરમાં ઘડી બેઠી.  
પડીતી શાંત જે દિલમાં હૃદયથી કાઢવા ખતાં;  
ન નીકળી પણ હરી શાંતિ ઘડી ઉઠી ઘડી બેઠી.  
ન કરવાનું કહો જે બાળને તે તે કરે નહીં;  
ખસેડી નો હૃદયથી જેવડાં ભેરે અડી બેઠી.  
કરે કોઈ અને કોઈ સભા આ લોગવે તેની;  
હૃદય આ લોગવે જે આંખ બીજાથી લડી બેઠી.

દશાંચે હાય એથી શું કલમ આ દસ્તથી પડશે ?  
છુપાવે જીભ હોયે સખત બંદોબસ્તથી. પડશે,  
ધરતીની દોરીયે આંખું જીભ મરતાં મુખી લઈશે;  
જુએ મેદાનમાં ધડ આ કદી માણું સરી પડશે.  
દિલને જીતવાની બંદમ દિલના દિલબરે પીધી;  
પછી દિલદારને માટે, ખરો દિલબર મરી પડશે.  
હકીકતમાં હકીકી ધરક આખર એકલો રહીશે;  
લલેને એક સીનાપર હબરો. ઘા પછી પડશે.  
ખરી એ ધરક-દોરીથી, હજારો દિલ હમે, જીત્યા;  
નથી નફરત તને શું ચાર! પાછો નો કદી પડશે ?  
નિશાની આખરે આખી નિશાની ધૂતમાં જડશે;  
શિખરો માલ લૂટેલી-ફકીરીમાં ફરી પડશે.

## મગરૂર માથુકને.

હુમાને નેહ જે લાગ્યો ભુલાશે કેમ તે કાતિલ.  
જરૂર જે પ્રેમનું બંધન છુટાશે કેમ તે કાતિલ.  
હુમે નિજ પ્રેમીને માટે હુમારી બન પણ દેશું  
કર્યો એ કંઈ દિલ મોહ સુકાશે કેમ તે કાતિલ.  
હમે શયદા થયા બેના સદા એ નામને જપતા  
લખાયું નામ જે દિલપર ભુલાશે કેમ તે કાતિલ.  
બુમારી હુસનની રાખી ભુલાઈ ખુદ કરી પેદા,  
કયું જે જપમ દિલપર તે રૂઆશે કેમ તે કાતિલ.  
નહી વળશે તમારું કંઈ કદી લાગે યતન કર્યો  
વચન ઈયારને મિથ્યા કરાશે કેમ તે કાતિલ.  
ભલે માદો ભલે કાપો કરો આ નિરમના દુકા  
અપાયું દિલ જે બીજાને અપાશે કેમ તે કાતિલ.  
નહી કરશે નહીં કરશે હુમારું દિલ નહીં કરશે,  
પરેલા પાણીથી ઉઘે ચંદાશે કેમ તે કાતિલ.  
નહીં બે બોલવા દેશે ન બોલીશું હુમે કદી,  
સાળગતી આગ જે દિલમાં બુલાશે કેમ તે કાતિલ.  
નહીં મારો મરેલાને ખુદાની પહીક કંઈ રાખો  
હવે આ અંખી આરાધ્યો ઉઠાશે કેમ તે કાતિલ,  
મધુર.

—:—

## માનવતો રાધાને પ્રાર્થના.

રસીલી રંગીલી પ્યારી રાધે! ધર્ય પ્યાર;  
રાવ! ધર્ય પ્યાર, પ્યારી રાધે! ધર્ય પ્યાર. રસીલી.  
પ્રેમ સુધા પ્યાલી, કંઠે હુમી આલી;  
વિરહ વિદારી કર્ય રસે તારે તાર. રસીલી.  
કુચ માર મારી, ઉર દુઃખ ટાળી  
કામ તાપે તપિત અગેને પ્રિયા! ઠાર. રસીલી.  
અધર રસ પાઈ, ગોરે લપટાઈ;  
પ્રેમ દુઃખે પ્યારી! કર્ય કાતિનો ઉત્તર. રસીલી.  
રતિ રંગ કામે, રસ નિધિ માંહે;  
દુખી ને દુખાવી બન્યું દુનિ રહું આધાર. રસીલી.  
કોઈ દોશ રહા, કરી માફ. હારા.—  
હવે તો આ રસિકની પ્યારી! લે સંભાળ. રસીલી.

“વ્રજવિહારી.”

## જગદંવા-જન્મભૂમિ.

(લાવણી સંવેષા એકમિસા.)

પ્રાદ્યુષ શીર્ષ, બાહ્ય ક્ષત્રિય ઉર વૈશ્ય, પાપ મુદ્રા જેના;  
જય જય જય જય ભારત જનનિ! વેદ સ્તોત ગાયે રહેના.  
નિરાકર સાકાર બની, તુજ મુર્તિ ઉર-મંદિર દસતી;  
દિવ્ય-દિવ્ય-રેખાએ આંકી. રૂપ-છટા ઘટ ઘટ વસતી.  
રત્ના નામ મળી છે રસના, આંખો તુજ દર્શન કાળે;  
તન-મન-ધન સૌ તારે માટે, ઉઘડી છે આંખો આંખે.  
કર્યો મા! તુજ પૂજન કરશું, પ્રદક્ષિણા પગથી કરશું;  
જનન-રસ રેડી સેવામાં, તુજ શી-પદ શિરપર ધરશું.  
પ્રકટ થયા, પોપાયા તુજથી, રોપા, ખેડ્યા, તુજ ખાળે.  
વિરામવાને તેમજ માતા! અન્ય સ્થાન મન નહીં ખાળે;  
અમર ધધરી લતા માત તું, વિરાટ તું બપાથી સંધ્યે;  
નામ-રૂપનો બેદ ટળે ત્યાં, તુજવિષ્ણુ અન્ય કથા ન મળે.  
સિત્ર મતિ-રચિ બેદે જગમાં, વિષ વિષ ધર્મો પ્રસરી રજા,  
કાળ, છદ્ધિ, બળ, શકિત ચોષે, તે મારંગે જગ-સાક વદા.  
ઉત્પતિ, સ્થિતિ, લય કરનારી, શકિત-ત્રિપુરી ધરા તણી,  
નિમુર્તિરૂપે જગ જનની! હું અવુપમ, સુંદર સદિ અણી.  
તુજમાંથી પ્રકટી એ આજ, સ્થિતિ પોપણ પામે તાર;  
મારી યઈ મા! તુજમાં મળશે, પ્રેમપ્રસન્ન આ જગ સાર.  
મૂળ સર્વનું એકજ મા! તું, આગ્રશકિત આધાર ખરી;  
યગ, ગળી, રૂપ, દર કરીને, તુજ પદમાં રતિ-લકિત ધરી.  
જનક પિતા પ્રમુ, જનનિ તું મા! અમટે સર્વ બાળક તારો;  
માત-પિતાની સેવા કરવા, બધાંયો લોગાં-ધારો.  
પૂજન-અર્ચા-સેવા કરી, મુખ્ય ધર્મ અમ બાળકનો;  
એજ મારું ને ભક્તિ તારી, એજ મંત્ર પ્રમુ બાળકનો.  
એ ભક્તિનો નાદ ગનવી, દેવ-ગાન અપિચ્છા કરતા;  
સાન્ન, પુરાણ અને દર્શન પણ એજ નાદ અંતર ધરતા.  
એ વાણી-એ વેદ-ગાનમાં વિશુભાદ આજે વાળે;  
હીન જાણો યાએ જનનિ! ત્યાં કંઈ તુજ ગેતવ ગાજે-પ્રા.

વસંત—માધવ.

ઉપયોગી માસિક પત્ર પ્રકટ થાય છે. આ માસિક પત્રમાં વેપાર, ઉદ્યોગને લગતી ખાતમી પ્રકટ થાય છે. અમારી પાસે તેના અંકો આવે છે. તેમાં તમારે જે હુન્નર સંબંધી જેટલું બાજુનું હશે તેટલું મળી શકશે. એ પત્રના વિદ્વાન તંત્રી દેશબંધત શ્રીયુત જયસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા એક ઉસાહી અને ઉમંગી ગૃહસ્થ છે. દેશાભિમાની અને પરોપકારી પુરૂષ છે. હુન્નર ઉદ્યોગની બાબતમાં જેને જે કંઈ માહિતી જોઈએ તે તેઓ આપે છે. અમે અમારા વાંચક શ્રીમંતોને બલામણુ કરીએ છીએ કે જેઓને થોડી પુણ્યમાં કે વધારે પુણ્યમાં જે કંઈ ઉદ્યોગ કરવો હોય તેઓએ ઉપર લખેલા ગૃહસ્થને મળવું ઠિંકા પત્ર વ્યવહાર ચલાવવો. જેથી જોઈતી માહિતી મળશે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે જો અમારા દેશના શ્રીમંત ગૃહસ્થો બુદ્ધા બુદ્ધા ઉદ્યોગો ઉપાડી લેશે તો અનેક ઉદ્યોગો ખીલી નીકળશે અને શુદ્ધ નોકરીમાં પૈસાની જે તંગી ભોગવવી પડે છે તે ભોગવવી પડશે નહિ.

—

“દેશી વેપારી ચેમ્બરનું માસિક”—આ માસિક પત્ર વ્યાપાર ઉદ્યોગમાં પડેલા અને પડવા ઇચ્છતા દરેક ગૃહસ્થોને બહુ ઉપયોગનું છે. એ પત્રના અમારી પાસે માર્ચથી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૦ સુધીનાં અંકો આવી ગયા છે. એમાં લોહું અને સ્ટીલને ઉદ્યોગ, સુંઘઈ ઇલાકાની જેતી, વગર ખીયાનું તેલ અને જોળ, ટરપીનટાઈન માટેના જાપાનમાં અખતરા, કપાસ અને કપાસની જેતી, બાતુ તાપ, આમડાં કેળવવાનો ઉદ્યોગ, લાકડાના વેરમાંથી આલકોહોલ દારૂ, હિંદુસ્તાન અને ઇંગ્લાંડના ઉદ્યોગો, વેપારી ખાતમી (આ મથાળા હેઠળ ઘણા ઉદ્યોગોની માહિતી મળે છે), કેતકીના રેસાના ઉદ્યોગો, રંગવાનો ઉદ્યોગ, તમાકુના ખાતરો, સાકર તથા ગોળનાં કારખાનાં, જાપાનનો દિવાસળીનો ઉદ્યોગ, હિંદી ખાંડનો ઉદ્યોગ, અર્ધશાસ્ત્રનો અભ્યાસ, વિગેરે મથાળા નીચે પ્રકટ થયેલા લેખો ઉપરાંત નવા પેટંટ

સંબંધી તથા વેપારીઓને માટેની છુટક માહિતી પુષ્કળ મળે છે. અમે આ માસિક પત્રની ઉન્નતિ ઇચ્છીએ છીએ. વળી આવાં ઘણાં માસિક પત્રોની જરૂર છે પરંતુ આ એક જ \* માસિક પત્રને જો ગુજરાતી પ્રજા તરફથી પુરતું ઉત્તેજન મળશે તો તેઓ પોતાના દેશને હિંદી સ્થિતિમાં લાવી શકશે. કારણ કે હુન્નર વધ્યા વગર દેશની સારી સ્થિતિ થશે નહિ. અને તે જ હુન્નરને આગળ વધારનાર દેશી શ્રીમંતો જ છે. જો તેઓ લક્ષમાં લેશે તો પોતાના પૈસાને સદઉપયોગ કરવા ઉપરાંત દેશનું કલ્યાણ થશે અને જીવનનું સાર્થક થશે.



૧ જીવાન પુરૂષોને સ્વખાવસ્થામાં વારંવાર ધાતુ જતી હોય, ખોટી ગરમી તથા ઉષ્ણતાને લીધે નીચું ઉષ્કેશાઈ પાણીની પેઠે ઝરી જતું હોય, અને તે કારણથી શરીરે નબળાઈ રહેતી હોય, તો માત્ર લીંબડા ઉપરની ગળેા મંગાવી ભૂકવી, ખાંડી, તેના ભુકો આંબળાં તથા ગોખરુંનું ચુર્ણ, નિલ દુધ સાથે પીવું, અથવા ઘી સાકરમાં આટવું. સાદો ખોરાક ખાવો, અને તામસી ખોરાક તથા જો બળે એવાં આ વગેરે પીણાં છોડી દેવાં તથા બ્રહ્મચર્ય પાળવું.

૨ સ્ત્રીઓને પ્રદર-ધુપણીનો રોગ હોય તો તેને પણ ઉપલો ઉપાય કરવો અથવા પુષ્પાનુગ ચુર્ણ પ્રદરને જરૂર બંધ કરશે. તેની સાથે બ્રહ્મચર્ય પાળવું, પાળાવવું; શરીર નબળાં, ખોરાક તામસી, અને સ્ત્રી પ્રત્યે પશુવૃત્તિ, વગેરે કારણોથી જ આ આટલો વળ્યો છે! માટે તે વાતોમાં સંભાળ ન રાખે તો ભલે ટોનિક દવાઓ પાછળ પૈસાની અને શરીરની પાયમાલી કર્યો કરે.

\* દેશી વેપારી ચેમ્બરનું માસિક—દેશાધિ નં. ૭૭-૭૯ એપ્રિલ સીટ મુંબઈ. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩-૦-૦ બહાર ગામના આહોને માટે રૂ. ૩-૧-૦ પોસ્ટેજ સાથે.

## કેળના રેશા.

હિન્દુસ્તાનના વતનીઓ જાણીને ખુશી થયે છે કે કેળના આઠના દેશ કાઢવાને ઉદ્યોગ હવે ઘણા આગળ વધ્યો છે. કેળની 'ખેતીનું' કામ ઘણું સરતું અને સગવડ ભર્યું છે. થોડી સંભાળથી કેળની ખેતીથી સારા નફા મેળવી શકાય છે. કેળાને આઠો એક પુષ્ટીકારક ખોરાક છે એ પુરવાર થઈ ચુક્યું છે. હિન્દુસ્તાનમાં જ્યાં આ ઉદ્યોગ ચાલુ રાખા છે ત્યાં ઉત્સાહી જનોએ ભલે જઈ નજરે એ ઉદ્યોગ ચાલતો જોઈ તેની નોંધ લઈ પોતાના ગામ કે દેશમાં તે ઉદ્યોગ ચાલુ કરવા નિમ્નજી. કાગળ ઉપર કાગળ લખી દરેક વાતની માહિતી મેળવવા કરતાં નજરે જોવાને ઘણો ફેર પડે છે. આપણી સરકાર ખેતીવાડીને ઉત્તેજન આપવા ખાતર તેની પ્રયોગશાળા સ્થાપના મંડી છે. જે ઘણીઓ સુધરેલી ઢળ પ્રમાણે ખેતીવાડી કરવા માંગતા હોય તેને મદદ કરવાને પણ સરકાર તૈયાર થાય તેમ છે તે શા માટે ઉત્સાહી શ્રીમંત લુલાનીઓએ એ ધંધા તરફ લક્ષ નહીં દોડાવતા, વીંચ, પચીંચ કે પચાસ રૂપિયાની ચાકરી (શુભામગીરીને) માટે કાંઈ મારતા હશે? સારી રીતે કેળવાયતા માણસો ખેતીવાડીના ધંધામાં પડે તો હીલપત થું? અમેરીકા દેશની જમીન રસાળ હોવાથી ત્યાંના લોકોએ ખેતીવાડીના ધંધાને કેટલો ખીલવ્યો છે? રૂની પેદાશમાં તે આખી દુનીયાની બજારને જેમ દોરવવા માંગે છે તેમ દોરે છે. આ બધા પ્રતાપ સુધરેલી ખેતીવાડીના છે; હવે કોઈને નવું શીખવા જવાનું નથી. સુધરેલા દેશોમાં ખેતીવાડીના જે પ્રયોગો થાય છે તે તેના આસપાસના આમાં છપાય છે; વાડી બગીચાઓ કેમ કેળવવા તેની દરેક ભતતની ચોપડીઓ છપાયેલી તેવાર છે. તેનો ભલે તેનો અભ્યાસ કરી તમારા અભણ કુત્રી લોકોને તેનાં નવાં ધોરણો વાતાવે જોઈ તમને પોતાને મેહનત આપી પડે. દરેક તાલુકાઓમાં ખે-

તીવાડી ખાતાની મંડળી ઉભી કરી તેને હસ્તક ખેતીવાડી ખાતાના પ્રાથમિક સુધરેલા તત્વો શીખવવાને શાળાઓ કઢાવી તેમાં અમુક ધોરણ સુધીના શુજરાતી લખનારને અમુક પુસ્તકોનું શીક્ષણ આપવું તથા અમુક ધોરણ સુધીના અંગ્રેજી લખનારને અમુક પુસ્તકોનું શીક્ષણ આપવું. એક સંખી કરી આવી આવી મંડળીઓ નહીં કરો તો કાંઈ એક જણથી કંઈ વળવાનું નથી. ખેતીના ધંધામાં કંઈ હલકાઈ નથી. "ઉત્તમ ખેતી" એ શબ્દ હજી આપણે જોડવા કરીએ છીએ એના ઉપર તો આપણું લખન લટકેલું છે. હિન્દુસ્તાનના દરેક ધંધામાં હાલની ફરી-ફાઇને પહોંચી વળવા સુધારો કરવાની પુષ્કળ જગ્યા છે. દરેક ધંધા તેની બચપણની હાલતમાં છે એમ લખીશું તો ખોટું દેખાશે નહીં. આટલું લખ્યા પછી આ કેળના દેશના નવા ઉદ્યોગ તરફ ફરીશું.

મેલરોસાપુરમ ચીંગલપટ ડીસ્ત્રીકટમાં ક્રીશ્ચિયન લોકોથી વસાયલું એક સંસ્થાન છે ત્યાંના રહીશોએ કેળના આઠના દેશ કાઢી તેનો ઉપયોગ કરવાનું કામ શરૂ કરીધું છે જેમાંથી તે લોકો સારો નફો મેળવે છે. તે લોકોને દાખલો લઈને તાંજેરની એશીયલયરસ એસોસીએશને પણ એ કામ ઉપાડી લીધું છે. દેશની બીજી સંસ્થા પણ આ ઉદ્યોગ ઉપાડી લેશે તો ખેડુત લોકોને ધંધાનું એક નવું સાધન મળી શકશે. વચલા વર્ગની સ્ત્રીઓ જેઓ પોતાના ઘરથી બહાર જતી નથી તેમને ઘર બેઠાં આ ઉદ્યોગથી કંસાઈ મેળવવાનું સાધન થશે; અને સુતર કાંતવાની રાજ ગઈ છે તેની ખોટ આ ઉદ્યોગ પુરી આપશે; આ સાધારણ વર્ગની સ્ત્રીઓ ધન્યતને ખાતર બહાર બીજા માંગવા નીકળતી નથી તેથી તેવી નીરાધાર સ્ત્રીઓ દેશમાં ખુલ્લે ખાંચરે કેવી જોડાઈ ગરીબાઈમાં ચગદાય છે તેનો ખ્યાલ ભાગ્યેજ કોઈને આવતો હશે.

મેલરોસાપુરમની ખેતીવાડીની રકુલમાં કેળના દેશનાં દોરણ બને છે. સહુના દેસા કરતાં આ દોરણ મજબુત્તામાં ઓછાં છે પણ તેમ તેની દીમંત પણ વીંચ ટકા ઓછીજ છે. સાધારણ કામકાજની બાબ-



તમાં કેળના રેશાના દોરડાં સણુના દોરડાં જેટલા જ ઉપયોગમાં આવે છે, એ રેશાના દોરડાં સફેદ અને ચળકાટવાળાં હોવાથી નજરને આનંદ આપે છે. જ્યારે આ ખગર જાહેરમાં આવશે ત્યારે કેળના રેશાના દોરડાં પણ લોકો ખરીદવા માંડશે. હિંદુસ્તાનમાં દોરડાંનો ખપ ઘણો છે તેમ જ રેશાનો ખપ જાણકનો જગ્યા પછી હિંદુસ્તાન બહારના દેશોમાંથી પણ એ રેશાની માંગણીઓ આવશે.

મદ્રાસ મેલમાંથી માલમ પટે છે કે તાંભેરની ખેતીવાડી તથા ઔદ્યોગિક એસોસીએશને કેળના રેશા બનાવવાનો ઉદ્યોગ આખા જીલ્લામાં ફેલાવી દીધો છે અને એ રેશાના દરેક ઉપયોગની ખગર મેળવવાને જન સમૂહ આતુર થઈ રહ્યા છે. ૧૯૦૫ ના જુલાઈ મહીનામાં આ એસોસીએશને કેટલાક છુધ્ધિશાળી નરોને રેશાપુરમમાં એ રેશાની બનાવટ નજરે શીખી લેવા મોકલ્યા હતા, તેની સાથે એમાં કયા પ્રકારના સાંચાઓ વપરાય છે તથા કઈ કઈ ક્રિયાથી એ કામ સિધ્ધ થાય છે તે પણ તે લોકોને શીખવાનું હતું. આ માણસોને વેવરન્ડ એ. એન્ડ, તથા તેના હાથ નીચેના માણસોએ કેળના રેશાને લગતી દરેક ખગર આપી હતી તથા તેનું ચાલતું કામ બતાવી સમજાવ્યું પાડી હતી. આ બધી ખગર મેળવી તે લોકો પોતાના જીલ્લામાં આવ્યા અને પોતાનાં જીલ્લામાં એ ચીજનું જ્ઞાન ફેલાવ્યું છે. આ લોકોને કદી નવરાશ મળતી નથી જોતા મોટા જમીનદારો તેમને પોતાને ત્યાં બેલાવી કેળના ચાલકામાંથી રેશા કાઢવાને સરતા અને સગવડવાળાં યંત્રો તેમની દેખરેખ નીચે બનાવી પોતાના જેડુતોને તેનો કેમ ઉપયોગ કરવો તે શીખવાડે છે.

રેશા કાઢવાનું પેહેલું યંત્ર તાંભેરની ખેતીવાડી એસોસીએશને બનાવ્યું છે તે ઘણું કડકું હતું પણ તે સેહેલાઈથી ઉપયોગમાં લઈ શકાય તેવું હતું. પણ આ યંત્ર કરતાં ચંદતા પ્રકારનું યંત્ર દીનેવલીના એક મીકેનીકલ ઇન્જીનર નામે મી. એ. સી. શણુપથી આયરે બનાવ્યું છે.

કેળના રેશા કાઢવાના જે યંત્રની બનાવટને માટે ૧૯૦૬ ના મદ્રાસ ઔદ્યોગિક એક્ઝીબીશનમાંથી એનાનો ચાંદ મળેલો છે તે યંત્ર તેના શોધકે કો. ગ્લાડેનમના પોર્ટર ટાઉન હોલમાં જાહેર પ્રદર્શન બતાવવા મુક્યું છે; એને વાપરવાની રીત તથા એની રચના ઘણી સરળ છે. ૧૩ ઇંચ મધ્યરેખા તથા ૪૧ ઇંચ પરીઘનું ગોળ કાર્ટ આયરનનું ચપટું ચકર છે જેને એક લાકડાના ચોક્કા ઉપર મુકેલી ધરીમાં બેસાડેલું છે, ચકરની વચમાં ફાટ છે. આ ફાટની નીચે એક પાનીડ છે જે એક આરા સાથે જોડેલું છે. દોઢ ઇંચ પહોળા અને સવારણુ પ્રીટ લાંબા કેળના કડકા કાપી પેદી ફાટમાં ઘાલે છે. જેને પકડ મજબુત પકડી રાખે છે. આ યંત્રને નજરે જોઈ કામ કરતું નેવાથી તેનો ખરો ખ્યાલ આવી શકશે, યંત્ર ઘણું સહેલું છે.

કેળના ઝાડના રેશા કાઢવા પછી જે કુચ્ચ રહે તેમાંથી જે કુચ્ચ રહે તેમાંથી કાગળ બનાવવાનો માવો તૈયાર થાય તેમ છે અને તે માવાની જમની વીગેરે દેશોમાં સારા ભાવથી માંગણી થાય છે.

કેળના ઝાડમાંથી જે પાણી નીકળે છે તેના કાંધ કપડા ઉપર પાકા રંગની માફક ચોટી બેસે છે તેથી એના પાણીમાં પાકા રંગનો રુચ્છ છે જેનો ઉપયોગ કાંઈ જુદીશાળી મગજ પોતાની નજર હોડાવી અનેક રીતે કરી શકશે.

આજે તો નકામી ગંભી ફેક્ટરી દેવા જેવી વસ્તુના જે કાંઈ નજર હોડાવી ઉપયોગ કરશે તેજ માણસ પોતાનો તથા દેશનો ઉદ્યોગ કરશે. અને એને માટે પાસ જરૂર ઉંચાં રસાયણશાસ્ત્રના જ્ઞાનની છે. જે મેળવવા તરફ હવે ઉત્સાહી જતોએ નજર હોડાવવાનું છે. હાલના કોલેજના રસાયણશાસ્ત્રના શિક્ષણથી કાંઈ વળવાનું નથી, પણ તે જ્ઞાનને અનુભવમાં લાવવાથીજ કંચાણ થશે.

દો. મ. પંદ્યા.

## મરકીનો એક દલાજ.

૬



આ પછી દેશમાં દુષ્ટ પ્રેમે ઘણાં અમુલ્ય જીવોનો લોગ લીધો છે. એજ પ્રેમને માટે એક અદ્વત્તે મુખ્યમાં પ્રસિધ્ધ થતા “સાંજ વતંમાન” પત્રના તા. ૨૭-૬-૧૦ ના અંકમાં નીચે મુજબ લેખ પ્રકટ કરાવ્યો છે. વેદો અને સાધારણ પ્રજાને તેનો અખતરો કરી ભેવાની ભલામણ છે. તેઓ લખે છે કે:—મરકી (પ્રેમ) ની જુમ ઘણાં દેશોમાં પુર નેરમાં ચાલે છે તે હજારો તેના લોગ યદ્યપે છે તેમાંથી જયવા માટે હમાએ ઘણાં દર્દીપર ફેટક મેળવી છે. અને ૧૮૯૩-૯૪ માં જ્યારે એ દુષ્ટ રા-ગતું નેર વધુ હતું. ત વખતે નીચેની દવાઓથી ઘણાં દર્દી સારા થયા છે જેથી અમે સર્વેના લાભને માટે એ દુષ્ટ રોગની દવા જાહેરમાં મુકીએ છીએ, જે આપના પત્રમાં પ્રગટ કરી સેવકને આભારી કરીએ છીએ.

એ દુષ્ટ રોગ થતાની સાથે તેની સારવાર કરનારે નીચે મુજબ ઉપયોગ કરવો. પ્રેમના દર્દીને લે ગાંઠ થાય છે તે ઉપર આ લેખ લગાડવો.

કાચ એલીઓ.....૨ પેસાનો.

જાયફલ.....૧ ”

જાંઘલી.....૧ ”

આ ત્રણેને છુંદી બારીક ભુકી કરી એવડા મહા-વડાનો દાઢુ યા દંડ પાણીમાં કાલરી અંગારની આંચ આપી તે લેખ ગાંઠ ઉપર લગાવી ૩ મુકવું પછી તે ઉપર કાળા પથ્થરનો યા માણા કાંદાને બારી તેના સેક કરવો. એમ ગાંઠ પાકી જાય યા એમ જાય ત્યાં મુખી રોગ લગાડવું. જનતાં મુખી કાંદાનો સેક કરી પકવી કાટવાથી ઘણાં ફાયદા થયો.

હવે વાપરવાની દવા માટે જણાવું છું:— જો દર્દીની તાપ ઘણી હોય તો એલીવ એકાદ (સિલીક એકાદ) એકાદ લઈ તેના માથે પોતાં મુકવે તો દીલે મરકતું ને પીવામાં,

હીયા સોટ.....૧૫૫ ૬

એકાદ, મુકેલેવત્ત..... ” ૩૦

એસીટ, કાર્બોલીક..... ” ૧

એલીવ એકાદ.....આંગ્રેજ ૧૧

આ દવાના ત્રણ ભાગ કરી દીવસમાં ત્રણ વખત પાવી. જો આ સર્વે દવા ન મળે તો

એલીવ એકાદ .....એક ચમચો.

એલીવ મુકેલેવત્ત.....દશ ટીપાં.

દર ત્રણ કલાકે ઉપર મુજબ આપવું એથી દર્દી ફાયદો થાય છે. લીં હું હું હવાગીર સેવ!

ગુસ્તાદની કાવસની દસ્તુર.

કર્મ વિર મહા પુરૂષ દાદાભાઈ નવરોજીજી તા. ૪ થી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૦ ને દિવસે ૮૫ મું વાં જોઈ છે. એ મહાપુરૂષની ૮૫ મી જન્મગાંઠને દિવસ હિંદુસ્થાનની જુદી જુદી તખીલીઓ તરફથી અભિ નંદન આપવામાં આવ્યું હતું. ટેટલીક સમાજે તરફથી કપિરાજ દાદાભાઈજી દિધાંયુ ઇન્છું હતું હિંદુસ્થાનની પ્રજાને મરકાર દરખાસમાં વધારે હકકે મળે અને એ પ્રજાને વ્યાપાર ઉદ્યોગ ઉત્તેજન પામે તે માટે એ મહાત્માએ જે અપાર શ્રમ વેડ્યો તે માટે આપણે જીવનપર્યંત આભારી છીએ. તેમજ નિરુપાર્થ અને પરોપકારી કર્તવ્ય, જગતના અસ્તિત્વ પર્યંત અચળ અમર રહેશે. એ મહાત્માએ આપણને જે શિખર્યું છે તે એજ છે કે શાંત રીઃ આપણે આગળ વધવું. કર્તવ્ય ઉપર વિશ્વાસ રાખવો

## જહાંગીરની રાજ-આજ્ઞા.

૧૬૫૬

૧૬૫૬ના અક્ટોબર મહિનાની ૧૦ મી તારીખે અકબર ખાદશાહનો પુત્ર સલીમ, જહાંગીરનું નામ ધારણ કરીને દિલ્લીની ગાદી ઉપર બેઠો. પિતાએ મરણને બિછાને સુતાં સુતાં પુત્રને જે જે સદુપદેશ અને રાજનીતિની શિખા-મણ આપી હતી તે પ્રમાણે કામ કરવાની ઈચ્છા-થી, અને દરેક જાતની, દરેક વર્ગની પ્રજાની પ્રીતિ મેળવવાની આશાએ, ગાદી પર બેસતાં તરતજ નીચે લખેલી ખાર આજ્ઞાઓ (રાજ-નિયમો) પ્રસિદ્ધ કર્યા હતા. આ આજ્ઞાઓ ખાદશાહ જહાંગીરે પોતાને હાથે જ પોતાના જીવન ચરિત્રમાં લખી છે.

(૧) હું ખૌત, સારંગોહરી અને તામઘા નામના ત્રણ પ્રકારના કર-ટેક્સ-માંથી પ્રજા જનોને મુક્ત કરું છું. આ ત્રણ પ્રકારના કર વડે યોગ્યમાં યોગ્ય સોળ હજાર મણ (હિંદુસ્તાની) સોનું એકડું થતું હતું.\*

(૨) ભગવાંનનાં રથેલાં જન પ્રાણી જેઓ મહારા રાજ્યમાં-મહારી હેખરેખ નીચે રહે, તેઓ-માંના કોઈની કાંઈ પણ ધન સમ્પત્તિ જે કાંઈ છું-ટારો છુંટી નય, અથવા કોઈ બીજી જાતનો અત્યાચાર, અથવા દુઃખ ઘટને વસુલ કરે તે તે સ્થળના સર્વ રહેવાસીઓ તે છુંટારોઓનો અથવા છુંટાયલા માલનો પતો ગ્રામી આપવા બંધાયેલા છે. કારણ કે જે સ્થળે બનેલો બનાવ તે સ્થળના રહેવાસીઓ ધણી સારી પેટે લાણી શકે છે. હું આજ્ઞા કરું છું કે જે કોઈ જીવલે પતિત દશામાં હોય અથવા માણસ વગરનો ઉત્તર જણાય તે સ્થળે નગરો વસાવવાં અને ત્યાં પ્રજાને રહેવા દેવામાં આવશે. અને તે પ્રજા ના સુખની વૃદ્ધિને માટે સર્વ પ્રકારના યત્નો કરવામાં આવશે. આ પ્રમાણે તજ દે-

વામાં આવેલાં સઘળાં ઠેકાણાંના નગીરદારોને હું આદેશ કરું છું કે એવાં સઘળાં સ્થાનો જે રીતે ફરીથી વસવાટ જેવાં થાય અને મુસાફરો, ભય વિના એ સઘળાં સ્થાનો આગળ યથાને મુસાફરી કરી શકે તેટલા માટે મસજિદો અને મહોટી મહોટી ધર્મશાળાઓ ઉભી કરવી. એવા ઉત્તર ધયલાં કોઈ સ્થાન, જે ખાસ ખાદશાહના રાજ્ય અમલ નીચે હોય અને ત્યાં જે “કરોડપતી” નું મકાન હોય તે તે “કરોડપતી” રાજકીય ખર્ચે સઘળાં કાર્યોને નિભાવ કરી શકશે.

(૩) દેશ વિદેશમાં ફરનારા વ્યાપારીઓના વ્યાપારની વસ્તુઓની ગાંસડીઓ અથવા પેટીઓ તેમની મરજી વિરૂધ્ધ ઉઘાડવામાં આવશે નહિ. તેમની મરજી મુજબ કોઈ વસ્તુ જે ખતાવવામાં આવે અથવા વેચવાને તૈયાર થાય તે લેનાર ધણી તે ભેદ શકશે. પરંતુ તેને નુકશાન કે તેનો ગેર ઉપયોગ કરી શકશે નહિ.

(૪) કોઈ મનુષ્ય પુત્ર પુત્રાદિ સંતતિ મુકીને પરલોક ગમન કરશે અથવા તે રાજકર્મચારી નહિ હશે તે તેની માલ ભિક્ષત તેનાં છોકરાંને જ મળશે. તેમાંથી બીજા કોઈને કાંઈ પણ મળશે નહિ. અને તેમાંથી મેળવવાને કોઈએ યત્ન પણ કરવો નહિ; પરંતુ મરણ પામનાર મનુષ્યને કાંઈ બાળ બચ્ચાં નહિ હોય અથવા તેનો કોઈ પણ બીજો યોગ્ય વારસ નહિ મળશે તે તેની બધી માલભિક્ષત તેના (મરનારના) આત્માની સદ્ગતિ નિમિત્ત મસજિદ અથવા તલાવ અથવા જળાશય કુવા (વિગેરે) બનાવવાના કામમાં વપરાશે. (ધન્ય ખાદશાહ જહાંગીર! ધન્ય ત્હારી નિલોલતા, ધન્ય ત્હારી ઉદારતા, ધન્ય ત્હારી પરાંપકાર ભુદિધ.)

(૫) કોઈ માણસ કોઈ રીતે દારૂ બનાવી કે વાપરી શકશે નહિ! જે કે બધાને ખબર છે કે હું એક પ્રસિદ્ધ દારૂ પીનાર છું, સોળ વર્ષની ઉમરથી જ, વગર અટકે દારૂ પીઉં છું, તથાપિ હું આ

\* અંગ્રેજ આઝાદીસ પાઉંડનો એક મણ મળ્યો.

આસા પ્રસિધ્ધ કરૂં છું. ખરી રીતે તો હું બાળક અવસ્થાની ચંચળતાને લીધે તેમજ ઉમરે નહિં પુગેલાં બુદ્ધિનાં મિત્રોએ લોભ-લાલચ દેખાડવાને લીધે ભાન ભૂલી ગયેા હતા. કેાણ કબૂલ નહિં કરે કે દારૂ પીનાર મનુષ્યની માનસિક શક્તિ અને સ્વભાવિક તેજસ્વતા, ઘણીજ મંદ થઇ જાય છે? અને મનમાં પણ નાના પ્રકારની નહારી વાસનાઓ ઉત્પન્ન થઇ શકે છે?

હું મારી પોતાનીજ વાત કહું છું કે: મદારૂ દારૂ પીવાનું એટલું બધું વધી પડ્યું હતું કે દરરોજ અર્ધા શેરના વીશથી ત્રીશ ગ્લાસ સુધી હું દારૂ પીતો હતો. એ નહારા વ્યસનની દેવનું દિલગીરી મને હું પરિણામ એ આપ્યું કે: હું દારૂ પીધા વગર એક કલાક પણ રહી શકતો નહોતો. મદારૂ હાથ અપતો હતો, અને સ્વચ્છંદ ચિત્તે, નિશ્ચિત ચિત્તે ગેસી શકતો નહિં. આ લક્ષણો થવાથી અનુમાન કરી શકાય છે કે આ નહારા અધ્યાસ એ બીજા કેટલાક દિવસ રહ્યા હોત તો તેનાથી ઘણી માટી દશા એ હું પહેંચત. પરંતુ વખતસરજ હું સાવચેત થયો. અને છ મહિનામાં યોછા કરતાં કરતાં હું રોજ પાંચ ખાલા પીવા લાગ્યો. એટલું ખરૂં કે કોઇ ઉત્સવને દહાડે પાંચ ખાલાને નિયમ યોરોક વધી જતો: હું પણ મારે માટે એક નિયમ કરૂં છું કે: રાત પહેલાં એ કલાક આગમયથી પીવાનું બંધ કરીશ પરંતુ હમણાં મદારૂ રાજ્યનાં કામોમા બારીક નજર રાખવી પડે છે તેથી સાંજની નમાજ લવયા પછી પણ એક કલાકે દારૂ પીવાનું શરૂ કરીશ. પાંચ ખાલાથી વધારે પીશ નહિં. તેથી વધારે મદારૂથી સંહન પણ થતો નથી. ઘણું કરીને તો હું દહાડે એક વખતજ સોજન લઉં છું અને એટલી વખતે પાંચ ખાલા પીવાથી પછી દારૂની તસ્સજ રહેતી નથી. તંદુરસ્તી હિં તેજલા માટે માંસ કરતાં દારૂ એાછી જરૂરની વસ્તુ નથી. અને તેથીજ હું એ દેવ સંપૂર્ણ રૂપે છોડી શકતો નથી. પરંતુ હું મદારૂ દારૂ હમણાં (બાદશાહ) ની પેઠે, કે જેઓ પીસ્તાલીશ

વર્ષની ઉમર થતાં પહેલાં દારૂ પીવાની દેવ છોડી શક્યા નહોતા-તે પ્રમાણે હું પણ ખાત્રી પૂર્વક કહું છું કે વેહેલે મોટે-એક ને એક દિવસ એ તિરસ્કાર કરવા-યોગ્ય (દારૂ પીવાની) દેવ છોડી દઇશ.

(૬) મદારૂ રાજ્યની કોઇપણ પ્રજાના ઘરમાં, કોઇપણ માણસ, ઘરના માલેકની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ રહી શકશે નહિ. રાજદ્રારી કોઇપણ લશ્કરી સિપાહીએ કામકાજ માટે નગરમાં પ્રવેશ કરે અને તે વખતે કોઈના પણ ઘરમાં રહેવાની જરૂર હોય તો તેઓને તેને માટે યોગ્ય (ઘર) ભાડું આપવું પડશે. ઘર ન મળે તો તંજા ઠોકીને પોતાને રહેવાનું ઘર બનાવી લેવું પડશે. એક તદ્દન અઅધ્યા માણસના ઘરમાં, વગર રજાએ પેશી જઈ, ઘરની કુટુંબ મંજીની છાતી ઉપર આસન પાધરી, ઘરનો સર્વથી અધિક આરામ આવે તેવો ચોરસ પોતાને કબજે લેવાથી પ્રજાને જે હુ:ખ થાય છે તેના કરતાં વધારે, મનનાં હુ:ખનું બીજું કયું કારણ હોઈ શકે? પોતાના કુટુંબનાં બાળબચ્ચાં, આશ્રય વગર આમ તેમ રખડતાં રહે તો, કઈ પ્રજાના મનમાં શાંતિ રહી શકે?

(૭) કોઇપણ માણસના, કોઇપણ શુન્હાને માટે નાક અથવા કાન કાપી લેવામાં આવશે નહિ. ચોરીના શુન્હામાં કોઈ સપડાશે તો તેને કાંડાવાળી નેતરવડે મારવામાં આવશે. અને લવિધ્યમાં ફરીથી તેવો શુન્હા કરે નહિં તે માટે કારાનને હાથ લગાડીને પ્રતિજ્ઞા લેવડાવવા (સમ ખવડાવવા) માં આવશે.

(૮) કરોડપતી અને બગીરદારોને હું આજા કરૂં છું કે તેઓ પ્રપંચ કે જોર બુઝમ કરીને કોઈ પ્રજાનની જમીના લેખને, પોતેજ તે જમી શકશે નહિં. કોઈ જલ્લાના બગીરદારોએ પોતાના અધિકાર કરતાં વધારે સત્તા ચલાવવી નહિ. અથવા બીજા જલ્લામાંથી કોઈ માણસ અથવા પશુને પોતાના જલ્લામાં લાવવાનું ફરમાવી શકશે નહિ. વખતો વખત પોતાના જલ્લાનાં જેવી કામોની ઉન્નતિ માટે તેઓએ વિશેષ લક્ષ આપવું.

(૯) કોઈ માણસ, ગેરન્યાયની રીતે, કોઈ પ્રાણી દવાઓ વાપરી શકશે નહિ તેમજ તેને બનાવવાની રીત નક્કી કરી શકશે નહિ.\*

(૧૦) મુખ્ય નગરના અધિકારીઓને આજ્ઞા કરવામાં આવે છે કે, તેઓએ નિરાધાર, ધનહીન, દરદીઓની દવા માટે પોતાના તાબાના છદ્દલાઓમાં હોસ્પિટલો બનાવવી. દરદી જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ તંદુરસ્તી મેળવે નહિ ત્યાંસુધી એ ઠેકાણે (હોસ્પિટલમાં) રહી દવા મેળવશે. અને તેના (ખાવાપીવાનો) ખર્ચ મુદ્દા સરકારી ત્રીભેરીમાંથી આપવામાં આવશે. દરદીના રોગ મંદી ગયાથી તેને જોઇતો (રસ્તાનો અને ખાધા ખોરાકી વિગેરેનો) ખર્ચ આપીને વિદાય કરવામાં આવશે. હોસ્પિટલોમાં દરદીને દવા આપવા માટે દરેક હોસ્પિટલમાં, સરકારી અધિકારીઓ, બાહોશ, વેદ કે હુકીમોને નીમી શકાશે.

(૧૧) મહારાજાનું મહિના (રખીયા મહિના)માં ગામડાંઓની દરેક પ્રજાએ માંસ ખાવું નહિ. અને વરસના એક ચોક્કસ દિવસે, કોઈ પણ માણસે, કોઈ પણ જીવની હિંસા કરવી નહિ. દરેક અઠવાડિયાના શરૂવારે હું દરબારમાં-સિંહાસન ઉપર બેસું છું, તે દિવસે અને રવિવારે આખું જગત સમાપ્ત થાય છે. તે બન્ને દિવસે કોઈ પણ માણસ માંસ ખાઈ શકે નહિ તે માટે ખાસ મહારી આજ્ઞા ફરમાવું છું. મહારાજાનું નતનશીન પિતા, અગીયાર વર્ષે યયાં એ નિયમ સખત રીતે પાળતા હતા, અને કોઈ પણ રીતે તેઓ રવિવારે માંસ ખાતા ન હતા. તેટલા માટે મારા રાજ્યમાં, સઘળે ઠેકાણે એ દિવસે માંસાહાર થાય નહિ તે માટે સખત બંદોબસ્ત કરવો એ મારું કર્તવ્ય (ફરજ) સમજું છું.

\*દમમાં તો દેવલાક ઉંટ વેદોના રાફે ફાટ્યો છે !

એવા અબજ, સ્વાધિપરાયણ ઉંટ વેદોને પકડી પકડી દેશવાર કરવા જોઈએ, કારણ કે તેઓ વેદનો એક અંશ પણ ગણતા નથી છતાં મહાતાં બજારમાં ધુન્ડીને લોકોની તંદુરસ્તીને ઉચટા બગાડી રહ્યા છે ! રે ! દેવલાકના અમુલ્ય જીવન પણ લઈ લીધા હશે ! લેખક.

(૧૨) શ્રીમંત, અમીર, ઉમરાવો, જાગીરદારો અને મિત્રો, સરદારો, જેઓ મારા પિતાના રાજ અમલમાં જેવો માન મરત્યો અને અધિકાર લોગ-ગવતા હતા તેજ પ્રમાણે હવે પણ તેઓ જાહેરી સુધી લોગવી શકશે, એટલું જ નહિ પણ તેમનાં ગુણ પ્રમાણે તેઓના માન મરત્યામાં વધારો કરવાને પણ હું તઈયાર છું. જે વખતે જે માણસના ગુણનો મને અનુભવ થશે તેજ વખતે તેના માન મરત્યામાં વધારો થશે. જેમકે દશ હજાર ઘોડેસવારોના સેનાપતિને પંદર હજાર ઘોડેસવારોના સેનાપતિ બનાવીશ. એજ પ્રમાણે વિશેષ સમજ લેવું.

બાદશાહ જહાંગીરની આ રાજનીતિ વાંચતાં તેમના હૃદયની સરલતા અને નીતિજ્ઞાનની ચોચતાતું આપણને જ્ઞાન થાય છે. જેઓ એમ સમજે છે કે; મુસલમાન રાજ્યોના રાજમાં દુ:ખી, દરિદ્રી અને રોગીઓને માટે દવાઓ કરવાનાં ધર્મોદ્ધાર દવાખાનાં નહિ હશે તેઓ જહાંગીર બાદશાહને દશમે હુકમ વાંચી જોશે તો જણાશે કે તે બાદશાહની ગરીબી ઉપર કેવી લાગણી હતી. તેજ પ્રમાણે કોઈ લશ્કરી સિપાહીઓ અધિકારના મદમાં પ્રજાજનોને નુકશાન કરે નહિ જે માટે પણ છઠો હુકમ સખત રીતે ધર્યો છે. તે વખતે દારૂ પીવાને માટે જ્યાં ત્યાં દુકાનો ન હતા. તેમજ બાદશાહ જહાંગીરે (ખીજા ધંધા વગરના) ઇન્દરદારોને છાપરે ચઢાવી દઈ પોતાની કમાણી વધારવાની જ ઇચ્છા રાખી નહોતી. દારૂ બનાવવા માટે અને દારૂ પીવા માટે પાંચમે હુકમ પણ સખત રીતે ધર્યો છે. તે વખતે દેશ પરદેશ ફરતા વેપારી કે મુસાફરોનાં ગાસડા પોટલાં ગમે તે સિપાહી દાદાં ઓઢાવી શકતા નહોતા એટલું જ નહિ પણ તેમનોથી માલને આંગળી પણ લગાડી શકતી નહોતી. ગમે તે બહાને નુકશાન પણ થઈ શકતું નહોતું તે માટે ત્રીજો હુકમ ચોથા શબ્દોમાં પણ રક્ષણકર્તા ધર્યો છે. જે માણસો પોતાની પાછળ છોકરાં બચ્ચાં મુક્યાં વગર મરણ પામે તેની મિલકત પણ બાદશાહ જહાંગીર પોતાની ત્રીભેરીમાં નહિ સેરવી દેતાં ધર્મોદ્ધાર

એ-જન સાથે અથડાશે. તેના પરિણામમાં વિના કારણે હુન્નરો સિપાહીઓને કચ્ચડાણ નીકળી જશે; અને દેલવેની લાઇન ઉપર એ-જનોની અથડાઅથડી થવાથી ખીન્ને સરસામાન મોકલવાની પણ દીલ થશે. કેપ્ટને તરતજ સિગ્નલરને હુકમ કર્યો કે આ વાતની ખીન્ન રેશન ઉપર ખબર કરવી. પરંતુ કમનશીખ સિગ્નલર તાર આપવાના ચંત્રપર હાથ મુકી ભુલે છે. તો જણાયું કે તારનાં દોરડાં કાપી નાંખ્યાં છે! હવે કંઈ ઉપાય નથી.

તારનાં દોરડાં કપાયાની ખબર સાંભળતાંજ કેપ્ટન સાહેબનું મોઢું ઉતરી ગયું. તેની દીલગીરીનો પાર જો નહિ. છતાં પણ તે નીરાશ થયો નહિ. વિટંબણા રડવા છતાં વારંવાર ઉદ્ધેગ કરનાર માણસો ઉપર મુઠા રાજ થઈ તેને છુદ્ધિ સુઝાડે છે. એ તદ્દન ખડું છે. મેકાએક તેને એક બુદ્ધિ સુઝી આવી. રેશન આગળ એક ખીન્ન એ-જન તૈયાર હતું. તે એ-જન ઉપર ચલી ગયો અને એ-જનીયરને હુકમ કર્યો કે નેટલી ઉતાવળથી ચલાવાય તેટલી ઉતાવળથી એ-જન દોડાવી મુકવું. તેમેમ થાય પણ જે એ-જન પહેલાં દોડી ગયું છે તેને પકડવું જ નેઈએ. હું આ એ-જનમાંથી તે એ-જનમાં કુદી પડીશ. ધધરની મરજી હશે તો બધાનું રક્ષણ થશે નહિ તો હું મરજી પામીશ. આ હુકમ સાંભળી એ-જનીયરે જીવતોડ મેહેનત કરી એ-જન ચલાવવા માંડ્યું; એક કલાકના પગ માઇલની ઝડપે એ-જન દોડવા લાગ્યું. છતાં પણ જે કલાક સુધી તો કંઈ દેખાયું નહીં. ત્યાર પછી એક વાંકી લાઇન પસાર થઈ જતાંજ એ-જનિયરના મોઢા ઉપર હરખની ઝાંપ જણાઈ. તેણે એક ધીમી ચીસ પાડી. કેપ્ટન અને એ-જનિયરે જોયું કે રાતનો ઘોર અધકાર સેદીને, આગળના એ-જનની પાછલી બાજુએ જે સફેદ ફાનસ હોય છે તેનું અજવાળું જણાય છે, કેપ્ટને એ-જનીયરનો બરડો યાજીને ઘણી શાખાસી આપી અને પોતાના એ-જનનું મોઢું આગળના એ-જનનો પુઠો લગાડવા કહ્યું. ધીમે ધીમે જાને એ-જન તોનું ઉઠું ઓછું થયું; આગલા એ-જનથી ૧૦૦૦

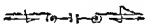
ગજથી ૧૦૦ ગજ છેડું રહ્યું. ૧૦૦ થી ૫૦, ૫૦ થી ૧૦ અને ૧૦ થી એક ગજ નેટલું છેડું રહ્યું. જાને એ-જનના વિજળીની ઝડપે ચાલે છે. ધીમે ધીમે પાછલા એ-જનનું મોઢું આગલા એ-જનના પાછલા ભાગની લગોલગ આવી ગયું. ગસ, હવે શું નેઈએ? સેનાપતિએ પ્રેતાની ભેખમદારી ટાળવાનું સાહુસજ કર્યું. એકએક આગલા એ-જન ઉપર કુદી પડ્યો. પણ કોલસા ઉપર પડી જવાથી રીધો આગની બારી આગળ જઈ પડ્યો; વરાળ વધવાની કળ ઉઘાડી મૂકેલી હોવાથી આખું એ-જન ગરમ ગરમ થઈ ગયું હતું. વરાળના કુવારા છુટતા હતાં. પરંતુ પરમેશ્વરની મેહિરખાનીથી તે આગમાં પડ્યો નહિ. જે આગલા એ-જનમાં જઈ શક્યો ન હોત તો પોતાનાજ એ-જનની તળે કચડાઈ જઈ છુટી થઈ જતી!

ગમે તેમ પણ ખીન્ન એ-જનમાં કુદવાથી જે ધકો લાગ્યો તેથી તેના મોઢા ઉપર અને શરીર ઉપર જખમો થયા. મોઢા ઉપરથી અને શરીરમાંથી લોહીના પુવારા છુટવા લાગ્યા. પીઠ ઉપર અને માથા ઉપર પણ ઉંડા જખમો થયાં. પણ તેણે પોતાના શરીરના જખમો રહાઈ નહિ. જોતાં, જીવતોડ મેહેનત કરીને, સ્ત્રીમ બહાર કાઢી નાંખવાની કળ દખાવી. તેજ વખતે સ્ત્રીમ ઓછી થવા માંડી. થોડી વારમાંજ એ-જન ધીમું પડી ઉભું રહ્યું. એ જોઈ તેને આનન્દ અને ઉત્સાહ એટલો બધો થયો કે તે અચેતન થઈ પડી ગયો. કેપ્ટનના કુદી પડવા પછી પાછળના એ-જનિયરે પોતાનું એ-જન ધીમું પાડી દીધું હતું. એ-જનિયરે નીચે ઉતરી જોયું તો જણાયું કે એક નાળા આગળ આગળ એ-જન ઉભું છે. કેપ્ટન સાહેબ તેમાં બેલાન થઈ પડ્યા છે. એનજનિયરે એ-જનમાંથી લાલ ફાનસ લઈ નાળાને ખીન્ને છેડે ઉભું કર્યું. કારણ કે લશ્કરી સિપાહીઓ સાથેની એક રેન આવી પહોંચે એવો સંભવ હતો. કેપ્ટનના જખમો ઘોઈ નાખી પાટા બાંધી દીધાં. એટલે તેને ભાન આવ્યું. તેણે આંખો ઉઘાડી, અને બેઠો પણ થયો.

ખીજી તરફથી ધીમે ધીમે લશ્કરી સિપાહીઓ-  
થી ભરેલી દ્રેન આવી પહોંચી અને લાલ ક્ષાનસ  
આગળ ઉભી રહી. તેમાંના સિપાહીઓએ ઉતરી  
આવી જોયું તો જળાધું કે કેપ્ટન સાહેબની બુધ્ધિને  
લીધે-અનુરાધને લીધે-તે બધા બચવા પામ્યા છે. તેજ  
વખતે બધાએ પરમેશ્વરનો આભાર માન્યો. અને કે-  
પ્ટન સાહેબના નામની શ્રી ચીયર્સ બોલાવી. પોકાર  
અને તાળીઓના ગડગડાટથી આકાશ ગાજી ઉઠ્યું.  
તેની સમયસૂચક બુદ્ધિ અને મ્હોટા સાહસને પતિલાએ  
હજારે માણસોના જીવ બચી ગયો. આ વાત છેક  
રશિયન વડા સેનાપતિ સુધી પહોંચી બધેજ તહેનાં  
વખાણ થયાં.

બાંચક ! જોયું ! રશિયન કેપ્ટન જેવર ચિચેરી-  
નનો કેટલો દેશ પ્રેમ ? કેટલી દેશ ભક્તિ ? પોતાની  
જીવગી સંકટમાં નાંખીને પણ તેણે હજારે લોકોને  
બચાવી લીધા. ખરી દેશ સેવા, ખરે પરોપકાર,  
ખરું દેશહિત જેના મનમાં હોય છે તેજ દેશનું કલ્યાણ  
સુકરી શકે છે. અને પરમેશ્વર પણ તેનેજ મદદ કરે છે.  
એવા સાચા ઉદાર, પરોપકારી સાધુ પુરુષોના પ્રયત્નોજ  
ફળે છે. પાપકાર્યો કદી પણ ફળીલુત થતાં નથી. સાચી  
ધ્યાનતથી કરેલા પ્રયત્નનું પરિણામ શુભજ આવે છે.

મણિ-કાન્ત.



તમને દ્રવ્ય થોડું મળતું સમગ્રતઃ, પ્રાપ્ત પ્ર-  
તિષ્ઠા થોડી સમગ્રતઃ, મુહુરુમ ન્યુન પંક્તિનું ભાસે,  
તો એ સરવે ઉતરતી રિથિત છે. તેને ટકાવી રાખનાર  
મનની જાદાવરથા છે. મનની સુકત, સ્વતંત્ર અવ-  
સ્થા તો તમને એ બેડીઓ તોડવાનું જ સૂચવે છે,  
એ બેડીઓ તોડવાના માર્ગો મનમાં સ્ફુરે છે જ.  
માત્ર તે સ્ફુરતા સદ્વિચારોને તમારે આચારમાં સુક-  
વાના છે. એટલે તમે સ્વર્ગના પતિ ઈશ્વરસમાન વૈભવ  
પ્રતિષ્ઠા વગેરે કે વિશ્વ લક્ષ્મી સરખા મુહુરુમજ મને  
મિલ કરશો.



## હિંદુસ્તાનનાં સિંહાસન !

તખતે તાઉસ.



સલમાન ખીરાદરોએ પોતાના રાજઅ-  
મલમાં-ભરતખંડમાં-એવાં એવાં સિં-  
હાસનો બનાવ્યાં હતાં કે તે હજુ સુધી તે પોતાની  
સુંદરતા, અને કારીગરીમાં અદ્વિતિય કહેવાય છે.  
એ સિંહાસનોમાં મોગલ બાદશાહ શાહજહાંએ બ-  
નાવેલું તખત સૌથી ઉચ્ચ બાતિનું કહેવાય છે. એ  
તખત-સિંહાસન-૬ ફીટ લાંબુ અને ૪ ફીટ પહોળું  
હતું. એમાં ૧૮૦ ભારે કીમતનાં ચાક્રત (હીરા) જડેલાં  
છે. જેનું વજન ૧૩૫ થી ૧૫૦ રતી સુધી થાય છે.  
૧૬ કીમતી પાનાં (જમુરહ) ૩૬ થી ૭૨ રતી સુધીનાં  
જડ્યાં છે. અનેક મ્હોટાં મ્હોટાં મોતી અને મોતીઓની  
ઝાલરો પણ લટકે છે. સિંહાસન ઉપર મોરનાં પીછાં-  
ની બહુ છાંયા ધધ રહી છે. જેમાં વધારે ભારે  
લીલમો જડવામાં આવ્યાં છે. મોરની છાતી ઉપર  
એક મ્હોટો હીરો જડવામાં આવ્યો છે. મોરના  
ગળામાં ૩૬ રતીનું એક મોતી લટકે છે. ૧૧૭  
રતીની મોતીની માળા પણ ગળામાં લટકે છે.  
છત્રીના ૧૨ દાંડામાં ગોળ અને પાણીવાળાં મોતી  
જડ્યાં છે, જેનું વજન ૭ થી ૧૨ રતી સુધી છે.  
આ દાંડાઓ લગભગ ૮ ફીટ લાંબા છે. આ સિંહા-  
સન બનાવવામાં લગભગ સાત કરોડ, દસ લાખ  
રૂપિયા ખર્ચ થયા હતા. આજુ તખત (સિંહાસન)  
સોનાથી મટેલું છે. તેના ઉપર મીનાકારીનું કામ  
કરવામાં આવ્યું છે. અને ઘણાં કિમતી રત્નો જડ-  
વામાં આવ્યાં છે. એ સિંહાસન, હારોગા બાદલખાંની  
દેખરેખ નીચે સાત વર્ષમાં તૈયાર થયું હતું. ઇ. સ.  
૧૭૭૮ માં મહુમ્મદશાહના રાજઅમલમાં ઇરાની  
નાદિરશાહ, એ સિંહાસનને દિલ્લીથી લઈ ગયો. હ-  
મણાં તે ઇરાનના દરબાર હોલમાં રાખ્યું છે. ઘણાં  
માણસો કહે છે કે, તે અસંસ “તખતે તાઉસ” (મ-

યુર સિંહાસન) નથી. તેને તો નાદિરશાહના મરણ પછી લાંગી નાંખવામાં આવ્યું હતું.” સાચું ખોટું ઇશ્વર જાણે! ગમે તેમ કહેા પણ એ વખતે હિંદુ-સ્થાનમાંથી સાત કરોડ દશ લાખ રૂપિયા પરદેશ ગયા એ તો નક્કી જ! અને ગયા તે ગયા જ!

તખ્તે શેર.

આ તખ્ત યાને સિંહાસન સુલતાન ટીપુનું હતું. હમણાં તે લડનમાં બિરાજે છે. એની કિમ્મત લગભગ ત્રણ કરોડ કહેવામાં આવે છે. એના સ્વ-રૂપનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે: એ સિંહની પીઠ ઉપર એક જડેલી ખુરશી મુકી છે. તેના ઉપર જડેલી છત્રી છે. તેના ઉપર “ઉકાબ” પક્ષી બનાવવામાં આવ્યું છે. “ઉકાબ” ના શરીર ઉપર અને ચાંચમાં ઘણાં કિમતી રત્નો જડ્યાં છે. તે રંગ રૂપ અને દેખાવમાં અસલના જેવું જ દેખાય છે. સુલ્તાન અબ્દુલ અજીઝ ન્યારે વિલાયત પધાર્યા હતા ત્યારે તેઓને એજ સિંહાસન-તખ્ત ઉપર બેસાડવામાં આવ્યા હતા!

તખ્તે શીરોજ.

આ સિંહાસન હીજરી સન ૭૧૩ માં, રાય તૈલગે દક્ષિણ દેશના અધિપતિ મહુમ્મદશાહને ભેટમાં આપ્યું હતું. ખરી રીતે ભેટમાં આ સિંહાસન મહુમ્મદ તથાવખને માટે બનાવવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ રાજ તેને આપી શક્યા ન હતા. એ સિંહાસન ત્રણ ગજ લાંબુ અને અડી ગજ પહોળું, આબ-નુસનું હતું. ઉપર અને ચારે બાજુએ સોનાના તખ્તો ચોંટાડવામાં આવ્યા હતા. જે મુસાફરી વખતે છુટા પાડી એક પેટીમાં ભરી શકાતા હતા. એમાં શીરોજની મીનાકારી ઘણી હતી તેથીજ મહુમ્મદશાહે એનું નામ “તખ્તે શીરોજ” રાખ્યું હતું. એ કુટુંબનો દરેક બાદશાહ આ તખ્ત ઉપર. એક એક રત્ન જડાવતો ગયો હતો જેથી સોનાના તખ્તોએ રત્નજડીત થઈ ગયા હતા. એ સિંહાસન તેઓના કુળમાં એક સદી સુધી રહ્યું હતું. જે પછી શીરોજ શાહના રાજ અમલમાં મંદિને ચોકટી દેવામાં આવ્યું.

હતું. ત્યાંના મુઘલવંશીએ તેને તોડી ફેંડીને વેહેંચ લીધું હતું!

અવધનું તખ્ત.

આ સિંહાસન અંગ્રેજીએ બનાવડાવ્યું હતું. અને તેમજ તે તોડી પણ નાંખ્યું! ઇ. સ. ૧૮૧૬માં તારીખ ૯ મી અક્ટોબરે, ઇસ્તંબુલમાં કમ્પનીએ નવાબ ગાલુબેદીન હૈદરને ન્યારે “શાહે જમા”ની પદ્ધતિ આપી ત્યારે તે વખતે નવાબ સાદતઅલીખાંના એકરોડ રૂપિયાના ખર્ચ વડે, મોગલોના તખ્તોની જેમ અવધનું તખ્ત પણ બનાવી આપ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં ૧૭ મી ફેબ્રુઆરીએ વાજિદઅલીશાહ કે જેઓ અવધના છેલ્લા રાજ્ય કર્તા હતા તેમને સિંહાસન ઉપરથી ઉઠાડી મુક્યા તેજ વખતે એ તખ્ત-સિંહાસન પણ તોડી નાંખવામાં આવ્યું! જમાનાની બલિહારી છે. માણસ, માણી અને જમીનની જેમ ચડતી પડતી થાય છે તેમ બિચારાં સિંહાસનોં પણ ચડતી પડતી થઈ છે! હિંદુસ્તાનનું પહેલું તખ્ત ક્યાં ઇરાનમાં, બીજું ક્યાં લડનમાં, અને ત્રીજું ક્યાં મંદિનામાં. મુઘલવંશની ત્રીજેરીઓમાં અને ચોથું ક્યાં? ન્યાંથી આવ્યું હતું ત્યાં? એ બધું ઇશ્વરની મરજીનું જ કારણ છે! તમે માણસની મરજીનું પરિણામ કહેા પણ અમે ઇશ્વરવાદી છીએ, અમે તે સર્વ શક્તિમાનનીજ મરજીનું પરિણામ માનીશું!

મકરંદ.

કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં વા નીચી સ્થિતિમાં સ્થિર રહેવાનું તમારે માટે નિમિત્ત નથી. તમારે માટે સ્વર્ગનાં દાર વા બ્રહ્મલોકના દાર ખુલ્લાં છે. તપ-લોક કે સત્યલોકનાં દારમાં પ્રવેશવાનું તમારે માટે સુલભ છે. માત્ર કર્તવ્ય એ જ છે કે, તંમને અંતઃ-યોમિ જે ઉચ્ચાં માર્ગો સ્ફુરવે તે સર્વને સેવો અને યોગ કષ્ટો સહીને તમે નરકમાંથી સ્વર્ગમાં સ્થિર થશો. પ્રતિદિન તમારી સ્થિતિ ઉચ્ચતર સધાય એવા પુરુષાર્થનાં યતનોજ સેવો.



## સુન્દર વનમાં વ્યાગ્રસભા!

૨

એક વાર હું એ પોટ કેનીંગ કંપનીના નિવાસસ્થાનમાં આપણા ઉપર કહેલા વ્યવસાય માટે ગયો હતો. તે દિવસે મહા એકાદશી હોવાથી પ્રભાતથીજ થોડા માંસ વિના મેં ખીનું વધારે કાંધ પણ ખાધું નહોતું. અતે એકાદશી વનની વેદના અત્યંત અસહ્ય થવાથી મેં તે દિવસેજ દ્વાદશીનું પારણું કરી નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો અને મારા એ હેતુને પૂર્ણ કરવા માટેજ હું તે સ્થાનમાં ગયો હતો. ત્યાં એક નહાનો અને સુંદર પણ મજાનું કંઠેરાંવાળો મંડપ ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. તે મંડપમાં એક બાનુએ એક નહાનું પણ શરીર ફેટપુષ્ટ અને કેવળ કોમળ માંસના બંડારરૂપ બકરાનું બંધુ નાચતું કુકતું મારા જોવામાં આવ્યું. એ બકરાનું બંધુ નજરે પડતાંજ એના માંસના અહારથીજ દ્વાદશીનું પારણું કરી નાખવાનો વીચાર કરીને તે મંડપના દ્વારમાંથી મેં અંદર પ્રવેશ કર્યો. પરંતુ શી ચમત્કાર કે મારો અનાંપ્રવેશ યાંની રાથેજ તેનાં દ્વાર પોતાની મેળેજ બંધ થઈ ગયાં અને તેમાં હું પોતે એક બંદીવાન થઈ પડ્યો! એ મંડપ જાડુનો હતો એમ પાછળથી મારા જાણવામાં આવ્યું. એ મંડપને ઉપર એળખાવેલા માનવી પશુઓ 'છાટકા'ના નામથી ઓળખાતા હતા. હું એ મંડપમાં ફસાઈ ગયા પછી કેટલાક મનુષ્ય પશુઓ અદ્ય સમયમાંજ ત્યાં આવી લાગ્યા. મારું દર્શન થવાથી તેમના મનમાં અતીશય આનંદ થતો દેખાયો. તેઓ આનંદસચક ધ્વની કરવા લાગ્યા અને કેટલાકે તો હવંથી હસવા અને નાચવા ફરવા પણ મંડી ગયા! તેઓ મારી ઘણીજ સ્તુતી કરતા હતા. એવી મારી બરાબર ખાતી થઈ. મારાં સ્તુતી સ્તોત્ર ગાવામાં ભણે તેઓ એકબીજાપર સરસાઈ

કરવાને મથતા હોયની! એવોજ રંગ દેખાવા લાગ્યો. કેટલાકે મારા નખોની પ્રથાંસા કરવા લાગ્યા, કેટલાકે મારા કાંતોની સ્તુતી કરવા મંડ્યા, કેટલાકે મારી લચ્છેદાર પૂછડીપર લોભાઈને તેનાજ ગુણોનું વર્ણન કરવા લાગ્યા અને કેટલાકે તો વળી મારા નખોને સોનામાં મઠાવીને કોટે બાંધવાની પણ પોતાની ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરવા લાગ્યા! કેટલાક વખત ખરી મોટા લક્તીલાવથી મને તે મંડપ સહીત પોતાની બાંધોપર ઉપાડીને તેમણે એક મોટા ગાડાપર લાવીને પધરાવ્યો! એ વેળાએ મારી સેવામાં અનેક મનુષ્ય પ્રાણીઓ હાથમેડીનેતેયાર ઉભાહતા! એગાડામાં બે સફેદ રંગના બળદિયા બેઠેલા હતા. તેમનાં તે પુષ્ટ શરીરોને જોઈને મારા મોઢામાંથી પાણી છટવા માંડ્યું અને કુધાદેવીએ પેટમાં અદારસો સ્થાપનનો બળવો જગાવી દીધો; પરંતુ તે જાડૂના મંડપમાંથી બહાર નીકળવાનો મારી પાસે કોઈપણ ઉપાય રહેલો ન હોવાથી મંડપમાંથી બાળક બકરાના માંસથીજ અર્ધ કુધાની શાંતિ કરીને તે લઈથઈ જગદ મહારાજોને મેં દયા બાંધીને જીવનદાન આપ્યું! વળી એકાદશીનું પારણું કરતી વેળાએ અતિ-અહાર ન કરવો જોઈએ, એનો પણ મેં વિચેક કર્યો. એ પ્રમાણે આનંદથી તે રથમાં બેસી કોમળ બકરાના માંસનો ધીમે ધીમે આસ્વાદ લેતો બેતો હું પારોના નગરમાંના એક મનુષ્યના ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો. તે મનુષ્ય મારો સત્કાર કરવા માટે પોતાના દરવાજામાં આવીને ઉભો હતો. મને આવી પહોંચેલો જોતાંજ હસીને તેણે મારો આદર સત્કાર કર્યો અને એક લોહદંડ વિભૂષિત સુરમ્ય ગ્રહમાં તેણે મને મારા નિવાસ માટેનું સ્થાન કરી આપ્યું. ત્યાં જીવતા અથવા તરતના મારેલા બકરા અથવા ઘેટાના રક્ત માંસનું નેવેજ આપીને તે મારી મનોભાવથી સેવા કરતો હતો. દરદરથી અનેક લોકો ખાસ મારા દર્શનનો લાલ લેવામાટે ત્યાં આવતા હતા. તેમના હાંવભાવો ને જોતાં તેઓ મારા દર્શનથી સર્વ પ્રકારે કૃતાર્થ થતાં હોવા જોઈએ, એમ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતું હતું.

“એવીરીતે કેટલાક દિવસ સુધી મેં એ લોહકંડ વિભૂષિત સુંદર ગૃહમાં નિવાસ કર્યો, એ સુખને ત્યાગીને ત્યાંથી પલાયન કરવાની મારી ઇચ્છા નહોતી; પરંતુ સ્વદેશ ભક્તિના હૃદયમાં પ્રકાશ થતાં એ સર્વ સુખો મને વિષ સમાન લાસવા લાગ્યાં! અહાહા! જ્યારે જ્યારે મને મારી માતૃભૂમિનું સ્મરણ થતું હતું, ત્યારે ત્યારે હું મોટી મોટી ગર્જનાઓ કરીને તે મારી માતાને ગદગદ સ્વરથી ઓલાવ્યા કરતો હતો! હું માતૃભૂમિ! હું સુંદર વન! મારા હૃદયમાં કદાપિ તારૂં વિસ્મરણ થતું શક્ય છે કે? અહાહા! મારી તારામાં કેટલી બધી ભક્તિ! જ્યારે તારી મૂર્તિ મારા મનમાં મંદિરમાં આવતી હતી, ત્યારે ત્યારે હું મહા કષ્ટ પૂર્વક બકરાના અને સુંદર ગળદના માંસનો મારા ઉદરમાં ત્યાગ કરતો હતો અને પૂછડીના આઘાતવડે મારા અંતઃકરણમાં થતા આઘાતનું લોહિત પ્રદર્શન કરી ગતાવતો હતો! હું જન્મ ભૂમિ! હું પ્રિય માતા! જ્યાં સુધી મને તારા પુનર્દર્શનનો લાભ મળ્યો નહોતો, ત્યાં સુધી મેં લુપ્ત લાગ્યા વીના કદાપિ કાંઈ પણ ખાધું નહોતું અને નિદ્રા આવ્યા વિના કદાપિ ઉઠ્યો નહોતો! મારાં હૃદયોનું આથી વધારે કેટલુંક વર્ણન કરું? મારા પેટમાં જેટલો અવસાશ હોય તેટલાજ પ્રમાણમાં હું માંસાહાર કરતો હતો અને વધારે થયું તો તેની ઉપર આઠ દશ શેર માંસ મુખ શુદ્ધિ માટે ખાતો હતો-ગસ એથી વધારે મેં ત્યાં કદાપિ ખાધું નથી!”

એટલું ભાષણ થયા પછી વ્યાઘ્રાચાર્ય બૃહલ્લંગુલ પાંડિત જન્મભૂમિના પ્રેમથી સદગદિત થઇને કેટલીક વાર સુધી સર્વથા સ્તબ્ધ બની ગયા. સ્વદેશ ભક્તિના અંતુલ આવેગથી બાંહે તેઓ અશ્વપાત કરતા હોયની! એવો ક્ષણ બે ક્ષણ લાસ થવા લાગ્યો. એટલુંજ નહિ, પણ એક કે બે અશ્વગિન્દુની સ્વચ્છ ધારથી નીચેના ભૂમિભાગ ભીંજાઈ જવાનાં ચિન્હો પણ દેખાવા લાગ્યાં! પરંતુ કેટલાક તરૂણ વ્યાઘ્ર ઓતાઓએ એવો તર્ક કર્યો કે, તે બ્રહ્મલંગુલ પાંડિતના અશ્વપાતનાં ચિન્હોથી; કિન્તુ મનુષ્ય વસતિ-

માંના પાનપાનના આનંદની સ્મૃતિ થવાથી તેમના મોહામંથી ટપકેટી લાળનાંજ એ ચિન્હો હોવાં જોઈએ! અરતુ. ઘણાક વ્યાઘ્રોના મનમાં બૃહલ્લંગુલ મહારાજના એ નિઃસીમ સ્વદેશ પ્રેમનું સાડું પરિણામ થયું, એમ કહેવામાં કરી પણ પ્રત્યવાય નથીજ.

કેટલીક વાર પછી વ્યાઘ્રપ્રાતા મહાશય શુદ્ધિમાં આવ્યા અને કિચિદ ગદગદ સ્વરથી તેમણે પુનઃ પોતાના ભાષણને આગળ લાંબાવ્યું. તેઓ બોલ્યા કે;—“હું એ મનુષ્ય વસતિમાંથી કેવીરીતે પદાયન” કરી શક્યો, એ વિશે વિસ્તારથી બોલવાની અગત્ય હોય એમ મને લાગતું નથી. મારી ઇચ્છાને સમજી જવાથી કહેા કે પછી દેવયોગથી કહેા, મારે સેવક, મારા લોહકંડ વિભૂષિત મંદિરને વાળીને સાદું કરવાને આવ્યો અને જતી વેળાએ મંદિરના દરવાજા એમના એમ ખુલ્લા રાખીનેજ આવ્યો ગયો. તરતજ તે ખુલ્લા દરવાજાની રમ લઇને અને મારા તે સુંદર મંદિરને એક વાર આંખેા બારીને જોઈ લીધા પછી મેં ત્યાંથી પદાયનનો આશ્રય લીધો અને ઉઘાન રક્ષક (માળી) ના માંસથી ઉદરની શુધાને તૃપ્ત કરી માતૃભૂમિના દર્શનમાટે અહીં આવી લાગ્યો.

“આ વૃત્તાંત આટલાબધા વિસ્તારથી આપને કહી સંભળાવવાનું કારણ એટલુંજ કે, હું ઘણા દિવસ સુધી મનુષ્ય વસતિમાં રહેલા છું અને તેથી મારે આપને મનુષ્ય સ્વભાવનો પરિચય કરાવી આપવો જોઈએ— કારણ કે, મનુષ્ય ચરિત્રનું મને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થયેલું છે. આ સર્વ વૃત્તાંત સાંભળવાથી મારાં કથનમાં આપનો સારો વિશ્વાસ બધાશે, એમાં મને હેશ માત્ર પશુસંશય નથીજ. બીજા પ્રવાસીના વૃત્તાંતો પ્રમાણે નિર્મૂલ નવલ કથાઓ આપણે અનેક સાંભળતા આવ્યા છીએ, પરંતુ તે કથાઓમાં આપણે બંધાવો જોઈએ તેવો વિશ્વાસ બંધાતો નથી આપણે પરાંપૂર્વથી સાંભળતા આવ્યા છીએ કે, મનુષ્યો પોતે કુદ્રજતુ હોવા છતાં પર્વતનો આકારનાં વિકલ્પ ગુહો નિર્માણ કરેછે. એવાં પર્વતાકાર ગુહોમા તેઓ વસેછે;

એવાત ખરી છે, પરંતુ એવાં પૂર્વતપ્રાયગૃહો ણાંધતાં તેમને મેં મારી આંગણેથી કદાપિ ભેળ્યા નથી! એટલા માટે હું તો મેં જે કાંઈ મારી દૃષ્ટી મેં ભેળ્યું છે, તે જ આપને કહી સંભળાવવાનો છું. અર્થાત, મનુષ્ય પ્રાણી એવાં મોટાં મોટાં ગૃહો, પોતેજ પોતાના હાથે ણાંધીને તૈયાર કરેછે, એ સિદ્ધાંતને સિદ્ધ કરવા માટેનું એક પણ પ્રળાપ પ્રમાણ અસ્તિત્વમાં નથી! મારો પોતાનો એવો અભિપ્રાય છે કે, મનુષ્યો જે ગૃહોમાં વસે છે, તે ખરેખર પર્વત જ હોવા ભેધએ - તે કુદરતી રીતેજ તેવાં બનેલાં છે. એ ગૃહોમાં અથવા પર્વતોમાં પુષ્કળ ગુહાઓ છે એમ ભેધને યુદ્ધિથી જીવનારા મનુષ્યો તેમાં જઈને રસેલા હોવા ભેધએ, એમાં મને તો જરા પણ સંશય લાગતો નથી.

“મનુષ્ય જંતુ ઉભય પ્રકારના આહારી કરે છે. તેમનામાં માંસ ભક્ષક મનુષ્ય અને ફલમૂલ આહારી મનુષ્ય એવા બે ભેદ છે. મોટાંમોટાં વૃક્ષોને તેઓ ખાઈ શકતા નથી એટલે ન્હાનાં ન્હાનાં ઝાડવાંને તેઓ મૂળ સહિતજ સ્વાહા કરી ભંધ છે. ન્હાનાં ન્હાનાં ઝાડવાં પર મનુષ્યોનો એટલો બધો પ્રેમ હોય છે કે, તેઓ પોતપોતાના ઝાડ પાલાની આસપાસ ક્યારા કરે છે અને તેમની સારી સેવા કરીને તેમને ઉછેરે છે. એવી રક્ષિત ભૂમિને તેઓ ક્ષેત્ર - ખેતર - અથવા ઉદ્યાન - બગીચા - ના નામથી ઓળખે છે અને એક મનુષ્યની માલિકીના ખેતર અથવા બગીચામાં ચરવા જવાનો બીજા મનુષ્યને જરા પણ અધિકાર હોતો નથી.

“મનુષ્યપશુઓ ફલ - મૂલ - લતા - ગુદમાદિ ખાયછે, પરંતુ તેઓ ઘાસ ખાય છે કે નહિ, એ હું નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકતો નથી. કારણ કે, મેં પોતે અત્યાર સુધીમાં કોઈ પણ મનુષ્યને ઘાસ ખાતાં ભેળ્યા નથી. છતાં પણ મારા મનમાં એ વિશેષોદ્ધો ધણું સંશય છે અને મારું એવું અનુમાન છે કે, તેઓ અવશ્ય ઘાસ ખાય ખાતા હોવાજ ભેધએ. એ મનુષ્ય જાતિમાંના શ્રી-મંત લોકો પોતાના બગીચામાં બહુજ પરિશ્રમથી ઘાસ ઉપજાવે છે. તેમજ એક પ્રકારનાં બી વાવીને ખેતરોમાં

કેટલાક ગરીબ લોકો પણ ઘાસ ઉપજાવે છે. અવશ્ય મનુષ્ય જાતિ એ ઘાસ ખાતી જ હોવી ભેધએ. જો એમ ન હોય, તો ખાસ કરીને ઘાસ ઉપજાવવાનો તેમને બીજો શો ઉદ્દેશ હોઈ શકે વાંકો? મનુષ્ય પ્રાણીઓ પાણેલી ગાયોને ઘાસ ખવડાવે છે, એ મેં મારી નજરે ભેળ્યું છે. મનુષ્ય પ્રાણી સ્વભાવિકજ કેમજ સ્વભાવના હોવાથી તે પોતે જે કાંઈ પણ ખાય છે તેજ વસ્તુ પોતાનાં પાણેલાં બીજાં પ્રાણીઓને પણ ખવડાવે છે. એથી મનુષ્ય પ્રાણી ઘાસ ખાયછે, એ સિદ્ધાંત નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે. એ ઉપરાંત દાંતમાં તૃણ લઈને શરણે આવવું, એ મનુષ્ય પ્રાણીઓને એક બહુજ મહાન-સન્માન સૂચક પ્રકાર છે, એ હું બહુ બહુ શોધ કર્યા પછી બાજુવાને શકિતગાન થયો છું. એ પ્રકારને ભેતાં પ્રજા તેઓ ઘાસ ખાતા હોવા ભેધએ, એવો તક કરવામાં કરી પણ વાંધો રહેતો નથી.

“મનુષ્ય પ્રાણી પશુઓની પૂજા કરે છે, તેમણે મારી દેવી રીતે પૂજા કરી હતી, એ તો હું આપને જણાવી ચૂક્યો છું. મનુષ્ય પ્રાણીઓ ઘોડાની પણ એવીજ રીતે પૂજા કરતા હોય છે. ઘોડાને તેઓ ઉત્તમ સ્થાન આપે છે, તેમને સારો આહાર ખાવા આપે છે, તેમને નુકસાન છે અને એક હુચિયાર વડે તેમના શરીર પરનો ચેલ પણ ઘસીને ઉતારી નાખે છે. મને લાગે છે કે, માણસ કરતાં ઘોડો શ્રેષ્ઠ હોવાથીજ તેઓ તેની પૂજા કરતા હોવા ભેધએ.

“મનુષ્યો બકરાં, મેઠાં અને ગાય તથા બળદ વગેરેનું પાલન કરે છે. મનુષ્યો ગાયનું દૂધ પીએ છે! એથી આપણા પૂર્વના વ્યાધ પડિતોએ એવો સિદ્ધાંત કરેલો છે કે, મનુષ્ય પૂર્વ કાળમાં ગાયનેા વાંછડો જ હોવો ભેધએ. હું પોતે કાંઈ એમ કહેવા ઇચ્છતો નથી; પરંતુ એ પરથી હું પોતે એવો સિદ્ધાંત કરું છું કે, ગાય સાથે મનુષ્યોની યુદ્ધિનું સામ્ય હોવાની સાથે તેઓ ઝામુખી પણ હોવાજ ભેધએ.

“હવે એ ગમે તેમહો. આહારની સુલભતા માટે મનુષ્ય પ્રાણી બકરાં, મેઠાં અને ગાય ઇત્યાદિ પશુને

ઘરમાં રાખીને તેમની સર્વ પ્રકારે સારી સંભાળ રાખે છે, અને એ તેમનામાં એક ધણીજ સાથે રિવાજ છે એવો મારો ખાસ અભિપ્રાય છે. આપણે પણ એવીજ રીતે ગોઠા બાંધીને તેમાં મનુષ્ય પશુઓનું પાલન કરવું એવી મારી સમસ્ત વ્યાજ્ઞ ભંતિને નમ્ર પ્રાર્થના છે; કારણ કે, એમ કરવાથી આપણને ઇચ્છિત સમયે મનુષ્ય બેવા કેમજ માંસવાળા પશુઓનો આહાર મળી શકશે અને ધીરજ દોષ ખટપટની પચાતમાં ઉતરવાનો પરિશ્રમ બચી પડશે.

“ ગાય, બકરાં, મેઠાં અને ઘોડા ઇત્યાદિ વિશે હું બોલીજ ચૂક્યો છું; પણ એ ઉપરાંત હાથી, ઉંટ, ગધેડા, ફકડાં, બિલાડાં તેમજ નાના પ્રકારનાં પક્ષીઓ ઇત્યાદિ સર્વની મનુષ્ય પશું શુદ્ધ ભાવથી સેવા કરે છે. જાથી, મનુષ્ય સર્વ પશુ અને પક્ષીઓનો શુભામ હોવો જોઈએ, એવો સિદ્ધાંત કરવામાં દોષ પણ મકારનો બાધ આવી શકે તેમ નથીજ.

“ મનુષ્યનું ચરિત્ર મહા ચમત્કારિક છે. તેમનામાં લાનની જે રીતિઓ છે, તે મહા વિચિત્ર છે તેમનામાં રાજનીતિ પણ મહા મનોહર છે.”

અહીં સુધીનું ભાષણ થયું એટલામાં દૂરથી પસાર થતા એક હરિણ બાળકપર અચાનક અધ્યક્ષ અમિતોદર મહારાજની દૃષ્ટિ જઈ પડી. તે ક્ષણેજ તેઓ પોતાના આસનપરથી હટી જઈને તેની પાછળ દોડી ગયા. અમિતોદર એવા દૂરદર્શી હોવાથી જ તેમને અધ્યક્ષપદે વિરાજવાનું ખાસ માન આપવામાં આવ્યું હતું. વિદ્વાની ચર્ચાથી એ અમિતોદર મહારાજને આમ એકાએક પરાડ મુખ થયેલા જોઈને વ્યાધ્યાચાર્યના મનમાં અનિવાર્ય કોપનો આવીભાવ થયો. તેમના મનની એ ચત્રવિચલ સ્થિતિને જાણી જમીને એક વિદ્વાન વ્યાધ સભાસદ તેમને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો કે; “ પડિત મહારાજ! આપ કૃપા કરીને આમ એકાએક કોપને આધીન ન થશો. આપણા અધ્યક્ષરાજ કેવળ વ્યવસાયાર્થજ અહીંથી દોડી ગયા છે.” હરિણોનો કોઈ સંસુદાયજ આ દિશારાં

આવતો હોયની, એમ વાયુની લહરી સાથે આવતા ઝોળાધથી બાણી શકાય છે.”

એ વિદ્વશિરોમણિના મુખમાંથી એ મહાવાક્યો બહાર નીકળ્યાં કે તરતજ ત્યાં એકત્ર થયેલા સર્વ વિદ્વાન વ્યાધ સભાસદો પોતપોતાની પૂછડીઓની અણીઓને ઊંચી કરીને જે દિશામાં પોતાને માર્ગ મળે તે દિશામાં વિષયકર્મ અથવા વ્યવસાયની પ્રાપ્તિ કરવા માટે પલાયન કરી ગયા. એવી રીતે તે દિવસે તો વ્યાધમંડળની એ મહાસભાના ભાષણ સમારંભનો અકસ્માત્ ભંગ થઈ ગયો.

એ બનાવ બની ગયાને કેટલાક દિવસ વીત્યા પછી સર્વની અનુભૂતિથી એક દિવસ નક્કી કરીને અહારભોજન આદિ કાર્યથી મુક્ત થઈ સર્વ વ્યાધમંડળે પાછી એક સભા ભરી. એ દિવસે સભાનો કાર્યક્રમ નિર્વાહન સમાપ્ત થયો અને બૃહદ્ભગ્વત વ્યાધાચાર્યના વ્યાખ્યાનની પણ તે દિવસે પૂર્ણ આહુતિ થઈ ગઈ એ સભાનો રિપોર્ટ અમને એક ખાસ પોર્ટલ-અરે રિપોર્ટર દ્વારા પ્રાપ્ત થયો છે કે જે હવે પછીના અંકમાં વાચકોના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થવા માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

( અપૂર્ણ. )

ઠવકુર નારાયણ.



મન જેનો જેનો વસ્તુતઃ વિચાર કરે છે, તેનું ચિત્ર બધાય છે, અને પ્રત્યેક ચિત્ર પૃથક વિચારરૂપે મનમાં સ્થિત થાય છે. આમ હોવાથી જેમને વિચાર કરતાં આવડે છે, તેવા મનુષ્યોના મનમાં એક આખા દિવસમાં હજારો વિચાર બધાય છે; અને જેમને વિચાર કરતાં આવડતું નથી, તેવાં અસાધ્ય મનુષ્યોનાં મનમાં આખા દિવસમાં ખરેખરા દશ કે બાર વિચાર પણ લાગ્યે જ બધાય છે, અને જે બધાય છે, તે પણ ઘણી હલકી જાતનાં બધાર છે.

## વીર-જનની,



ભાવશાળી પુરુષોનાં જીવન ચરિત્રો વાંચવાથી જણાય છે કે તેઓની માતાના ચરિત્રમાં જે મહત્વનાં લક્ષણો અને સદ્ગુણ વિદ્યમાન હતાં તેજ તેના પુત્રોએ માતાનું સ્તનપાન કરતી વખતે દુધની સાથેજ પોતાના પેટમાં ઉતારી દબનેજ તેઓ મહત્વ-શિખર ઉપર ચઢી પામ્યા છે. એના અનેક જવક્ત દ્રષ્ટાન્તો ઇતિહાસનાં પાનાં ચોભાવી રહ્યાં છે, અને જગતનું સુખ પ્રભાવશાળી કરી રહ્યાં છે. આજે અમે વાંચક વર્ગને તેમાંનું એક દ્રષ્ટાન્ત સાદર ફરીએ છીએ. કેાઇ પણ બાલિએ ઉન્નતિ ઉપર ચઢવું હોય ત્યારે પ્રથમ તેઓએ પોતાના દેશની ઓંઓની ઉન્નતિ કરવી જોઇએ અને તેટલા માટેજ અમારા દેશમાં શ્રી શિક્ષારી અતિ અગત્ય છે. જે દેશની ઓંઓ અજ્ઞાનતાના કુસરકાર વડે દંકાયલી છે, ધરના કામકાજમાંજ શુભમંડીની પેઠે ગદ્દા વૈતરૂં કરી જીવન વ્યતીત કરે છે, તે દેશમાં પ્રભાવશાળી, વીર પુરુષો ઉત્પન્ન થવા દુર્લભ છે । કર્ણાચર ઓંઓ પોતે પ્રભાવશાળી ગણાઈને પ્રખ્યાતી મેળવી શકે નહીં પરંતુ પુરુષોને પ્રભાવશાળી વિર પુરુષો બનાવી દેવાનું કામ તો તે-માતાઓનુંજ છે. પોતાનાં બાળકોનાં ચરિત્રનો યથાર્થ ઉત્કર્ષ ચલેા જોવાથી પોતાના જીવનની સાર્યકતા ચઈ છે એવું તેઓ માને છે. મહાત્મા વોશિંગ્ટનને માતાનું જીવન ચરિત્ર વાંચવાથી ઉપર લખેલાં વાક્યો સત્ય તરીકે જણાઇ આવશે.

વોશિંગ્ટનની માતાનો સ્વામી મરણ પામ્યા પછી બાળકોનું લાલનપાલન અને કેળવણી આપવાનાં મહત્વના કામનો ભાર તેની માતા ઉપર આવી પડ્યો જીવનમાં બીજાં દુઃખો કરતાં પતિના વિયોગનું દુઃખ ઓંઓને અસહનીય હોય છે. પતિ-વિયોગને સમયે તેમનું ચિત્ત અદિશ્વર, ચંચળ અને

વિહ્વળ હોય છે. તે બિચારીને પોતાના દેહનું પણ બાન રહેતું નથી. ત્યાં પછી બાળકોનું બાન તો રહેજ કયાંથી ! છતાં પણ ઉચ્ચ કેળવણી પામેલી, વિદ્વાન માતાઓ પતિ વિયોગના શોકને હૃદયના તળીયામાં દબાવી દઇ પોતાનું એક બીજું કર્તવ્યનું કર્તવ્ય કરવાના કામમાં લાગી જાય છે. જે સ્ત્રી પતિને મેળવી સુખમાં-વિલવમાં રહી આનંદ માનતી તે પતિ વિયોગ પછી પોતાનાં બાળકોને પણ પ્રભાવશાળી-ગળ-શુદ્ધિ અને વિર્યવાન બનાવી જગતમાં મહત્વનાં કાર્યો કરાવે છે. અને તે તેમાંજ આનંદ માને છે. વોશિંગ્ટનની માતાએ પણ તેમજ કયું હતું. સંકટને સમયે પણ તેણે પોતાના પુત્રને જે રીતે લાલનપાલન કરી ઉછેર્યો હતો, જે રીતે કેળવણી આપી હતી, અને જે સર્વે મહત્વનાં બીજાં લેનાં કામગીર મનમાં દોષમાં હતાં તેના કાજ વડે-તેજ શુભવડે અમેરિકાની સ્વતંત્રતાની પ્રતિષ્ઠા કરનાર-અમેરિકાનો ઉપધાર કતો મહાત્મા જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન, પોતાના ભવિષ્યના જીવનમાં, અતિશય યશ, કીર્તિ અને ખ્યાતિ મેળવવા સમર્થ થયો હતો.

વોશિંગ્ટનના પિતાના વિયોગ સમયે તેણે વય માત્ર બાર વર્ષનું હતું. વોશિંગ્ટન કહેતા હતા કે:— “તેના પિતાનો મ્હેરો તેને હુમેશાં યાદ આવે છે. તેને જે પ્રેમ બતાવતા અને લાડ કરતા તે પણ હજી યાદ આવે છે.” પિતાના સંબંધમાં વોશિંગ્ટન વિશેષ કાંઈ કહે તો નહિં પરંતુ પિતાની યશ કીર્તિ, અને સ્મરત સૌભાગ્ય વાર્તા, તે પોતાની માતાના મ્હેરુ ભાવેલા ચતન વડેજ મેળવી શક્યો છે તે પણ તે સારી પેઠે જણાવેા હતા.

વોશિંગ્ટનની માતા ધરની રાણી જેવી હતી. ધરમાંનું દરેક કામકાજ તે પોતેજ સંભાળતી. તેના પિતા ધરના કામકાજ જાણેા નહિં. ધરમાંનો દરેક વ્યવહાર નિયમિતપણે ચાલેા. માતાની પાસેથી બાળક નેટલી પ્રેમ અને નેટલી નીતિ-ધર્મ મેળવી શકે તેટલું બધું વોશિંગ્ટન મેળવી શક્યો હતો. પરંતુ તે સાથે ધર્મ-

સહનશક્તિ પણ તે શિખ્યો હતો. તેની માતા રહેને બાળકોને રમવા જેવી કોઈપણ આનંદદાયક રમતે રમવા જતાં રોકતી નહોતી. તેમજ કાંઈ વિકટ કાર્ય પણ કરવા દેતી નહિ. એ પ્રમાણે અમેરિકાનો મહાન લાભિ પુરુષ, માતા પાસેથી આજ્ઞા પાલન કરવાની શિક્ષા મેળવીને આજ્ઞા આપવાના અધિકારને લાભક થયો હતો. “એક વખત લાપકાત મેળવવી અને પછી તે લાપકાતનો અધિકાર ભોગવવાને ભાગ્યશાળી થવું” એ વાક્ય દરેક દેશની પ્રત્યેક ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. એ પણ વોશિંગ્ટનનું ચરિત્રજ્ઞ શીખવે છે. વોશિંગ્ટનની માતાએ પૂત્રને યોગ્ય સ્વતંત્રતા આપવા છતાં પણ પૂત્ર વડીલો અને ગુરૂઓ તરફ પોતાની વર્તણૂક પરત્વે જેવી હતી. તેણે પોતાના ગુરૂઓને હંમેશાં નમ્રતા અને પૂજ્યભાવ બતાવ્યો હતો. એટલુંજ નહિ પણ જ્યારે વોશિંગ્ટન એક પ્રખ્યાત મહાન પુરુષ થયો ત્યારે પણ તેની માતાએ તેના તરફ પૂજ્યભક્તિ બતાવી હતી અને પોતાનું કાર્ય ભૂલી નહોતી. એ કાર્ય જાણે એમ કહેવું હતું કે:- હું ત્હારી માતા છું. મને તને પગે ચાલતાં શીખવ્યું છે. ત્હારા માતૃસ્નેહ વડેજ ત્હારા તરફ અનેક માણસોના પ્રેમનું આકર્ષણ થયું છે ત્હારા કર્તવ્યવડે ત્હારી ઉચ્ચ જાળતાનું દમન થયું છે. હમણાં ત્હને ગમે તેટલી યશ-કીર્તિ મળે તેથી શું થયું? ઈશ્વર પછી ખીન્ને નંબરે ત્હારા ઉપર ત્હારી શ્રદ્ધાલક્ષિત હોવીજ જોઈએ.”

મહાત્મા વોશિંગ્ટને પણ પોતાની જીવનની છેલ્લી ઘડી સુધી ઉપલી વાતનું રક્ષણ કર્યું હતું. માતા ઉપર તે અપૂર્વ શ્રદ્ધા-અંકિત રાખતો હતો.

જ્યારે તો ઘણા મહાત્મા કંઈક નોકરી કે અધિકાર મળતાં માતાને ઉરજી, અજ્ઞાન, સમજી ધરના બધા અધિકાર પોતાની પાંખોને જોડી બેસે છે! આને મને લજ્યના એક વકીલસાહેબની કથા યાદ આવે છે! એક વખત તેઓ સાહેબની પેટીમાંથી તેમની માતાએ એક રૂપિયા ધર ખર્ચ માટે લીધા હતા. વકીલ સાહેબને ખબર પડતાં માતાને ધમકાવવા લાગ્યા કે, ત્હને ખબર છે કે માદી પદ્મનાભી

વોશિંગ્ટનના એક બાળ મિત્રે તેના માતાના ઘરનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે કે:-

“હું વોશિંગ્ટનનો સહાધ્યાયી-સાથે ભણનાર-બા-લ્યાવસ્થામાં સાથે રમનાર મિત્ર છું. મ્હને વોશિંગ્ટનની માતાનો જેટલો ભય હતો તેટલો ભય મ્હને ત્હારા માતા પિતાનો પણ નહોતો. તેણી ઘણી દયાળુ હતી, તેની અપૂર્વ દયાની વચ્ચે રહેવા છતાં પણ હું તેને જોનાંજ દેખા જણે કેટલો ઘણો ખરીતો હતો. હમણાં તો ત્હારા વાળ ધોળા થઇ ગયા છે. ત્હારે બાલગત્યાં થયાં છે, છતાં પણ હમણાં હું જ્યારે તેણીને જોઉં છું ત્યારે મ્હને તેના ઉપર અપૂર્વ-અવલુંનીય-ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. અમેરિકાના પિતૃસ્થાનીય વોશિંગ્ટનને જોતાંજ જેમ ભયમિત્ર ભક્તિભાવનો ઉદય થાય છે તેજ પ્રમાણે ત્હેની ગુહલક્ષી માતાને જોતાં તેવાજ ભાવો ઉદય થાય છે.”

આવા પ્રકારની ઉચ્ચ ભાવો પોષનારી ગુણ્ય પવિત્ર માતાના આધિનમાં રહેનારી વોશિંગ્ટનના મનનું અંધારણ બંધાયું હતું, અને તે માતાનાજ પ્રતાપે વોશિંગ્ટન ખતી, મેદાનનું, કાર્ય ઉપર શ્રદ્ધાવાન અને ઉત્સાહ સાથે જ્ય મેળાવનાર પુરુષ થયો હતો.

જે સમયે, વોશિંગ્ટન અમેરિકાના સૈન્યમાં ગુણ્ય સેનાપતિ થયો તે વખતે લશ્કરમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાંજ પોતાની માતાને વિપદ આપદમાંથી વેગળી અને આત્મીય સ્વજનોની પાસે રાખવા માટે એક ગામડામાં એકલી દીધી. તેની માતા ઉચ્ચલપાચલ વખતે પોતાનું જીવન ન્હાના ગામડામાં વ્યતીત કરવા લાગી.

સીવાય પેટીમાંથી રૂપિયા લેવો એ ધનનીય પીનલોપમાં એટલી મુન્હો ગણાય છે.

વકીલસાહેબની માતાએ ઘણા કુખ સહન કરીને ભાલે વકીલ બનાવ્યા હતા. ડાસી દેગીવાર હતી. જનરમાન હતી. તેણે ઉતર દીધા કે. જા, જા, મ્હા, એટલી મુન્હાગી જા! મ્હં કેટલાં કુખ સહન કર્યાં છે તેની ખબર છે! પેટે પાડા બાંધીને ત્હને બાળાઓ તેનું આ શ્રમ કે? આ સાંભળી વકીલ સાહેબ મુખ ચંદ ગયા!

પ્રીપાલીઓ કોઇ વખતે જ્યના સમાચાર લાવે છે, કોઇ વખતે પરાજયના સમાચાર લાવે છે, તેની માતા આવા સમાચાર સાંભળવા છતાં પણ માત્ર એક ધૃશ્વર ઉપર હ્રદયસ્થ રાખતી અને જ્ય પરાજયના સમાચારથી અવિચલ રહીને અન્ય વીર માતાઓને પોતાનું કંદાહરણ દેખાડી શાંત કરતી.

એક વખત એક યુધ્ધમાં જ્ય મળવ થી વોશિંગ્ટનના મિત્રોએ તેની માતાને તે ધર્ષના સમાચાર લખ્યાં, અને વોશિંગ્ટન સબંધી જે પ્રશંસા છપાઇ હતી તે તેઓએ લખાઈનાં વર્તમાન પત્રમાંથી વાંચી લેવાની. એ શુભ સમાચાર સાંભળીને માતા ખુશી તો થઈ પરંતુ ઘણી પ્રશંસા સાંભળીને તે બોલી કહી કે: પણ લાઇ, આ બધી અતિશયોક્તિ ભરેલી પ્રશંસા છે. તો પણ 'હે જ્યોન્' (વોશિંગ્ટન) ને માથાવરધામાં જે શિખામણ આપી છે તે કદી પણ મૂકશે નહિં. આટલી બધી પ્રશંસા સાંભળીને પણ તે કૂસાઈ જશે નહિં! "

વોશિંગ્ટનની માતા પહેલાંથી જ યુધ્ધના પરિણામ માટે શંકા રાખતી હતી પરંતુ જ્યારે તેણીએ સાંભળ્યું કે: અંગ્રેજ સેનાપતિ કાર્નવોલિ હાથે છે, અમેરિકનોને જ્ય થયો છે ત્યારે તેણી બે હાથ જોડી બોલી ઉઠી કે, હે પરમાત્મા ! તું મને પ્રભુત્વ કરે છે. આટલા દિવસ પછી યુધ્ધનો અંત આવ્યો. હવે અમારો દેશ સુખશાંત અને સ્વતંત્રતાનો પ્રાસાદ મેળવી શકશે. "

જ્યારે વોશિંગ્ટનનું નામ જગદિગ્યાત થયું ત્યારે તેના ઘરમાં સાંભળ્ય રવિનો ઉદય થયો. ત્યાં સુધી પણ તેની માતાનો સાદો અને સરલ સ્વભાવ અને તેણીનાં સરલ ગાંભીર્યમાં કાંઈપણ ફેરફાર થયો નહિં. તેણીનું રહેવાનું, ફરવાનું વિગેરે બધું જ કામ સાદી રીતે ચાલતું. પહેલાંનીજ પેઢે તેણી ઘરનાં કામકાજમાં શેકાઈ રહેતી. ઘોડા ઉપર બેસીને પોતાનાં ખેતરની તપાસ કરવા જતી. આંડોસીપાંડોસી અને સગાંવહાલાંઓ સાથે તદન નિરાંલમાનપણે, સાધા

રણ મનુષ્યની પેઢેજ મળતી, બોલતી અને આવતી જતી એટલું જ નહિં પણ તેમનાં ઘરમાં પણ કામકાજ કરવા લાગતી ! જે કે તેણીની પાસે કાંઈ પુસ્તકો પૈકા ટકા નહોતા તોપણ તે વ્યાજબી ખર્ચ કરતી અને ( મેહેનત કરીને ) સંસારિક કામકાજ, એવી રીતે ગુણાયવી રહીને કરતી કે જેથી તેણીને પૈસાની વિશેષ તંગી પડતી નહિં. એટલું જ નહિં પણ પોતાનાં પૈસામાંથી ગરિબ કુળાલોને શોધી કહાડીને પણ દાન પુણ્ય કરતી. ૮૨ વર્ષની ઉંમર સુધી તેણીએ એ પ્રમાણે ઘરનું કામકાજ કર્યું અને એક સાધારણ ઘરમાં રહીને પોતાનું સ્વતંત્ર જીવન વ્યતીકરીને અને પ્રેરવરક્ષા કરીને બરાબર સમાનભાવે વર્તતી હતી.

" -તેના પુત્ર પુત્રી અને સગાં વહાલાં આવીને તેને વૃદ્ધવયે બીજા કોઈ સારા મકાનમાં રહેવાને કહેતાં તેને પોતે એટલેજ ઉત્તર આપતી કે તુમારો દનેહ અને તુમારી ભક્તિ એક જુ ઘણી પ્રસન્ન થાઉં છું. આ પૃથ્વીમાં મહારી જરૂર હવે થોડા સમયને માટે છે, મહારી શુજ્ઞાન હું મારી મેળે ચલાવી શકીશ. " તેના જમાઇએ એક વખત કહ્યું કે સંસારિક કામોના લાર તેના ( જમાઈ ) ઉપર રાખી હવે તેણીએ નિષ્ઠત થવું. " એ સાંભળી વોશિંગ્ટનની માતાએ ઉત્તર દીધું કે મહારી આંખો જવા બેસી છે, મહારા ચોપડા વીગેરે તમારી પાસે રાખો પણ ઘરનું કામકાજ કરવાની તો હજુ મહારામાં શક્તિ છે અને તે હું જ કરીશ. " ધન્ય છે-ગૃહલક્ષ્મી દેવી ! ધન્ય છે માતા !

વોશિંગ્ટનની માતા સંત્યતીક-ધર્મનિષ્ઠ હતી. જીવનની છેલ્લી દશામાં તેણી દેવળોમાં ઉપાસના કરવા જઈ શક્તી નહોતી પરંતુ દરરોજ પોતાના ઘરથી થોડેક વેગળે કોઈ એક પર્વત અથવા નિર્જન જાડની ઘડામાં જઈ સંસારમાં અને સંસારિક વિષયોમાંથી મનને વેગળું શાંત કરી તેણી ભગવાનની પુજા, અર્ચના, ધ્યાન, ધ્યાન કરવામાં ગુણતી.

સાત વર્ષના વિયોગ પછી માતા અને પુત્રનો ફરી સંયોગ થયો. લેડાઇ બંધ થયા પછી વોશિંગ્ટન સેન્ય સામન્ટ લઇને યોર્ક ટાઉન (York Town) થી પાછો આવ્યો. ઘેડા ઉપરથી ઉતરીને તેણે પોતાની માતાને સમાચાર કહાવ્યા. પોતાના લશ્કરને અને સામન્ટોને તથા ઠંઠમક પાછા રહેવા કહી પોતે એકલો પગે ચાલેના માતાના ઘર આગળ આવ્યો. તે બહુતો હતો કે ઠંઠમાઠના આડંગરથી પોતાની માતા પ્રસન્ન થશે નહિ.

વોશિંગ્ટનની માતા એકસીજ ઘરમાં કામકાજ કરતી હતી. તે વખતે તેણીએ સાંભળ્યું કે તેનો પૂત જારણે આવી ઉભો છે. તેણી ધીમે પગલે બારણા આગળ જઈ વોશિંગ્ટનનું ન્હાનપણનું નામ દર્શાવે એલાવા લાગી, તેને છાતી સાથે દળાવ્યો. તેના શરીરના સુખદ સમાચાર પુછ્યા. તેણીએ કહ્યું, યુદ્ધના વિચારોમાં હારા સુખ ઉપર કંઈક હુખની નિશાની જણાય છે," જુના વખતની વાતો કહી, જુના મિત્રો અને આપ્ત જનો સંબંધી વાત ચિત કરી પણ પુત્રે યુદ્ધમાં જય મેળવ્યો તે સંબંધી એક પણ વાત કહાડી નહિ!

આ સમયે ગામમાં મેહોટી ધામધૂમ થઈ રહી. ફ્રેન્ચ અને અમેરિકન લશ્કરીઓ, સેનાનાયકો અને આબુખાલુમાં રહેતા શ્રીમંત ગ્રહસ્થ લોકો, વિજય મેળવનાર વોશિંગ્ટનનું સન્માન કરવા માટે આવી ઉભા રહ્યા. ગામના લોકો નાચ રંગ અને મોજ મઝા ઉડાવવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા, અને તેમાં ખાસ વોશિંગ્ટનની માતાને નિમંત્રણ કર્યું, બધાએ ધાણું હતું, કે વોશિંગ્ટનની માતા, યુરોપના રિવજ પ્રમાણે ઉંચા પ્રકારનાં વસ્ત્રો ધારણ કરીને-ઠાંઠમાઠ કરીને-આવશે. પરંતુ જ્યારે તેમણે જોયું કે પોતાના પુત્રનો હાથ ઝાલીને, તદ્દન સાધારણ લુગડાં પહેરીને તેની માતા સહા મંડપમાં આવે છે ત્યારે સમજા વિરમય પામ્યા! તેના આવ્યા પછી હાજર રહેલા મહારાજાએ અતિશય ઉંચા શબ્દોમાં

તેણીની પ્રસંસા કરી અને વોશિંગ્ટનના યશોગાન ગાયાં પરંતુ તેની માતા ગંભીર ભાવે બેસી રહી. ઘોડીવાર પછી તેણીએ કહ્યું કે, તમે બધા સુખપુર્વક આનંદ ઉત્સવ કરો એજ મારો આશિર્વાદ છે, તમે આનંદ કરો. મહારાજાનાં ઘરમાં માણસોએ તો હવે ઘેરજ બધું જોઈએ." એટલું કહીને તે વેળાસર ઘેર ચાલી ગઈ.

ફ્રેન્ચ સેનાપતિ લાફાઈએટ યુરોપની મુસાફરીએ જતાં પહેલાં વોશિંગ્ટનની માતા પાસે આશિર્વાદ લેવા આવ્યો. તેણીએ તેને આશિર્વાદ દીધો અને તેને રડોડેથી પોતાના પુત્ર જ્યોર્જ વોશિંગ્ટનની પ્રસંસા સાંભળીને કહ્યું: જ્યોર્જ જે કાંઈ કર્યું છે તેથી હું આશ્ચર્ય પામતી નથી. કારણ કે તે ખરેખર મારા હોકરોજ હતો,"

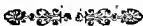
જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન જ્યારે સિદ્ધ મેજરેટની પદવી મેળવી ન્યુયોર્ક નગર જવાનો હતો ત્યારે તે પોતાની માતાને મળવા ગયો. તેણી કહ્યું: માતા; મહુને સઘળાએ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ સામ્રાજ્યના મુખ્ય પ્રેસિડેન્ટના અધિકાર ઉપર નાંખ્યો છે, તે કાર્યનો ભાર હેતાં પહેલાં હું તમારાં દર્શન માટે આવ્યો છું. નવીન રાજ્ય પદ્ધતિના બંદોબસ્ત પૂર્ણ થયેકે તરતજ હું વર્જિનિયા આવીશ અને—" એજ વખતે તેની માતાએ તેની વાત પૂરી નહિ થવા દેતાં કહ્યું. હવે તું મહુને જોઈ રાકશે નહિ. મહુને જેટલાં વરસ થયાં છે અને જે રોજ મહુને પકડી છે તે જોતાં હું ઘણા દિવસ આ લોકમાં રહીશ નહિ. ઇશ્વરના આશિર્વાદથી હું ઉત્તમ પામેલા લોકોને માટેજ કંઈક જીવું છું. પરંતુ એટા જ્યોર્જ, તું જન, ઇશ્વરે હને જે મહાન કાર્ય સોંપ્યું છે તે પરિપૂર્ણ કર. જાઓ, ઇશ્વરના અને તારી માતાનો આશિર્વાદ હમેશાં તમારી રક્ષા કરશે."

આ શબ્દો સાંભળી વોશિંગ્ટનનું હૃદય પીગળી ગયું. માતાના બહા ઉપર પોતાનું માયું નાંખ્યું હતું. માતાએ પોતાના દુર્બળ હાથ પૂરના ગળામાં રમેહાં ભાવે ભેરવ્યા હતા. જેની વિકાળ દ્રષ્ટિ વડે બળવાન



૧૨ યોધાઓ પણ બધ ચકિત તથા સ્તબ્ધ થઇ  
જતા તેજ નેત્ર આજે સ્નિગ્ધ ભક્તિરસથી છલકાઇ  
ઈ, વૃદ્ધ માતાના મુખનું પાન કરતાં નીચી દ્રષ્ટી  
રી રહ્યાં હતાં. વીર પુરૂષ બાળકની પેઠે રડવા લાગ્યો.  
માથાવસ્થાથી તે આજ પર્થત માતાએ જે પ્રેમભાવ  
મતાવેલો, જે જે શિખામણો આપેલી તે સઘળું એક  
વધી એક યાદ આપ્યું. જે માતાના પ્રેમ, વિદ્યા અને  
જ્ઞાનપાલન વડે તેઓને હૃદય અધિકાર, ગૌરવ  
અને યશ મેળવવા પાર્યો હતો તેજ પવિત્ર માતા  
ખાજે જન્મ પર્થતને માટે વિદાય થયો, હવે ફરીથી  
તેનાં દર્શન થશે નહિ, તેની શીખામણ મળશે નહિ  
એ બાળો સંભારી સંભારીને ખૂબ રડ્યો તેની માતા-  
એ ઘણું ધૈર્ય અને આશ્વાસન આપ્યું પરંતુ તેનું હૃદય  
મ્મયમાન થઇ ઉઠ્યું. તેની ઈચ્છા તો ઘણી હતી  
કે માતા હમુ લાંબુ આયુષ્ય લોગવે પરંતુ વિદ્યા-  
તાએ ભંજ્યું હતું કે એક માતાએ પુત્રને જેટલું  
આપ્યું તેટલું તેની માતાએ તેને આપ્યું  
હતું, તેણે પોતાનું કાર્ય બજાવી લીધું હતું. મા-  
તાએ પણ પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ પુરું થયતું જાણી-  
નેજ છેલ્લા શબ્દો કહ્યા હતા. તે શબ્દો અતે ખરા  
પડ્યા. જુનો રોગ વધી ગયો, ૮૫ વરસની વયે  
આં જગતને અને જગતની મિથ્યા માયાને ત્યાગ  
કરી ભગવાન ઈસુનાં ચરણમાં આવી ગઇ. તેણી  
પોતાની પાછળ માત્ર પોતાની સત્ વિદ્યાનાં દ્રવ્યોત  
સ્વરૂપ મહા પુરૂષ વેશિંગ્ટનને મુકી ગઇ. વેશિંગ્ટ-  
નને પોતાની ચીર કીર્તિ અમેરિકાની પ્રત્યેક વ્ય-  
કિતના હૃદયમાં મુકી. અને તે જન્મે માતા પૂત્રની  
કીર્તિ અનંત કાળપર્યંત જગતના ઈતિહાસમાં સો-  
નેરી અક્ષરે લખાઇ રહી છે. તે શિખામણ આપે  
છે કે, પ્રત્યેક માતાએ પોતાનાં બળકેને વીર પુરૂષો  
બનાવવા, મહાન પુરૂષો બનાવવા અને અનેક મનુ-  
ષ્યોનાં કલ્યાણ કરવાં.

મકરંદ.



એક ખરી બનેલી વાર્તા.

પ્રેમ યોગી.



૧  
પ્રેમ યોગીનાં સાધુ સન્યાસીઓની સંખ્યા કંઈ  
જોઈએ એકદમ ઓછી નથી. એ દેશમાં પ્રાચીન  
યુગના સુપ્રસિધ્ધ યોગી, ગોરખનાથના અનેક ભક્તો  
રહે છે. “યોગી ટિલા” નામના પહાડ ઉપર ગોરખ-  
નાથ દેવનો એક મઠ છે. એ મઠમાં એક મહંત  
(મોહાન્તઃ) અને બીજા અનેક સાધુ-સન્યાસીઓ  
રહે છે. પંજગના વસ્તીપત્રક ઉપરથી જણાય છે કે  
આ યોગી ટિલાના મહંતના અનેક શિષ્યો અકલ્યા-  
નિસ્તામાં રહે છે. તે બધા હિંદુઓજ છે. યોગી  
ટિલાના યોગીઓને, મુસલમાનો, સુદાં શ્રદ્ધા રાખી  
માન આપે છે.

યોગીટિલાના પહાડ ઉપર જે મુસાફરો ફરવા  
જાય છે તેઓ ત્યાં આગળ પડેલા એક મહાદા કાળો  
પત્થર ઉપર કોડી અને ગોળા વિગેરે વસ્તુઓની ભેટ  
મુકી જાય છે. ત્યાંના રહેનાર ભક્ત લોકો રંજા નામ-  
ના, મરણ પામેલા, સાધુના આત્માને માટે વખતે  
વખતે એ સ્થાને ઉપર પ્રમાણેની વસ્તુઓ મૂકી જાય  
છે, પ્રેમભક્ત-પ્રેમયોગી-સાધુ રંજની કહાણી અતિ  
હૃદયલેદક અને કલ્પજનક છે, આ કહાણી હવે  
સુધી યુગરાતી ભાષામાં પ્રગટ થઈ નથી, આજે તે  
પ્રગટ થાય છે.

૨  
પ્રેમી સાધુ રંજએ, જુનાની વખતે એક દિવસ  
સાંભળ્યું કે; હીરા નામની એક ગામડાની રહેનાર

આપણા દેશમાં સાંધુઓના ઉપરીને “મહંત”  
કહે છે. આ નામ “મોહાન્ત”નું અર્થશ જણાય છે.  
સંસારના મોહમાં જેને અંત જણાયો છે એવા પુરૂષોને  
મોહાન્ત કહે છે, લેખક.

સાત વર્ષના વિયોગ પછી માતા અને પુત્રનો ફરી સંયોગ થયો. લડાઇ બંધ થયા પછી વોશિંગ્ટન સૈન્ય સામન્ત લંધને યોર્ક ટાઉન (York Town) થી પાછો આવ્યો. ઘોડા ઉપરથી ઉતરીને તેણે પોતાની માતાને સમાચાર કહાવ્યા. પોતાના લશ્કરને અને સામન્તોને તથા ઠંઠમક પાછળ રહેવા હજી પોતે એકસો પગે ચાલતો માતાના ઘર આગળ આવ્યો. તે જાણતો હતો કે ઠંઠમાઠના આડંબરથી પોતાની માતા પ્રસન્ન થશે નહિ.

વોશિંગ્ટનની માતા એકઝીજ ઘરમાં કામકાજ કરતી હતી. તે વખતે તેણીએ સાંભળ્યું કે તેના પુત્ર બારણે આવી ઉભો છે. તેણી ધીમે પગલે બારણા આગળ જઈ વોશિંગ્ટનનું ન્હાનપણનું નામ દર્શાવે છે. તેને છાતી સાથે દબાવ્યો. તેના શરીરના સુખદ સમાચાર પુછ્યા. તેણીએ કહ્યું, 'યુદ્ધના વિચારોમાં હારા સુખ ઉપર કંઈક દુઃખની નિશાની જણાય છે,' જુના વખતની વાતો કહી, જુના મિત્રો અને આપ્ત જનો સંબંધી વાત ચિત કરી પણ પુત્રે યુદ્ધમાં જય મેળાવ્યો તે સંબંધી એક પણ વાત કહાડી નહિ!

આ સમયે ગામમાં મોટી ધામધૂમ થઈ રહી. ફ્રેન્ચ અને અમેરિકન લશ્કરીઓ, સેનાનાયકો અને આજીબાજીમાં રહેતા શ્રીમંત ગ્રહસ્થ લોકો, વિજય મેળવનાર વોશિંગ્ટનનું સન્માન કરવા માટે આવી ઉભા રહ્યા. ગામના લોકો નાચ રંગ અને મોજ મઝા ઉડાવવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા, અને તેમાં ખાસ વોશિંગ્ટનની માતાને નિમંત્રણ કર્યું, બધાએ ધાર્યું હતું, કે વોશિંગ્ટનની માતા, યુરોપના રિવાજ પ્રમાણે ઉંચા પ્રકારનાં વસ્ત્રો ધારણ કરીને-ઠંઠમાઠ કરીને-આવશે. પરંતુ જ્યારે તેમણે જોયું કે પોતાના પુત્રનો હાથ ગાલીને, તદ્દન સાધારણ લુગડાં પહેરીને તેની માતા સહા મંડપમાં આવે છે ત્યારે સંખળા વિસ્મય પામ્યા! તેના આવ્યા પછી હાજર રહેલા મહસ્થોએ અતિશય ઉંચા શબ્દોમાં

તેણીની પ્રસંસા કરી અને વોશિંગ્ટનના યશોગાન ગાયાં પરંતુ તેની માતા ગંભીર ભાવે બેસી રહી. યોડીવાર પછી તેણીએ કહ્યું કે, તમે બધા સુખપૂર્વક આનંદ ઉત્સવ કરો એજ મારો આશિર્વાદ છે, તમે આનંદ કરો. મહારાજેવાં ઘરડાં માણસોએ તો હવે ઘેરજ બધું ભેંપ્યું. એટલું કહીને તે વેળાસર ઘેર ચાલી ગઈ.

ફ્રેન્ચ સેનાપતિ લાફાઈએટ યુરોપની મુસાફરીએ જતાં પહેલાં વોશિંગ્ટનની માતા પાસે આશિર્વાદ લેવા આવ્યો. તેણીએ તેને આશિર્વાદ દીધો અને તેને મોટાંથી પોતાના પુત્ર જ્યોર્જ વોશિંગ્ટનની પ્રસંસા સાંભળીને કહ્યું: જ્યોર્જે જે કંઈ કર્યું છે તેથી હું આશ્ચર્ય ખામતી નથી. કારણ કે તે ખરેખર સારો ઇકરોજ હતો,

જ્યોર્જ વોશિંગ્ટન જ્યારે ચિફ મેજસ્ટ્રેટની પદવી મેળવી ન્યુયોર્ક નગર જવાના હતા ત્યારે તે પોતાની માતાને મળવા ગયો. તેણે કહ્યું: માતા, મહુને સંઘળાએ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ સામ્રાજ્યના મુખ્ય પ્રેસિડેન્ટના અધિકાર ઉપર નાંચે છે, તે કાર્યના શાર હેતાં પહેલાં હું તમારાં દર્શન માટે આવ્યો છું. નવીન રાજ્ય પંધતિના બંદોબસ્ત પૂર્ણ થયેકે તરતજ હું વર્જિનિયા આવીશ અને—' એજ વખતે તેની માતાએ તેની વાત પૂરી નહિ થવા દેતાં કહ્યું. હવે તું મહુને ભેંપ રાકશે નહિ. મહુને જેટલાં વરસ થયાં છે અને જે રોગે મહુને પકડી છે તે ભોનાં હું ઘણા દિવસ આ લોકમાં રહીશ નહિ. ઇશ્વરના આશિર્વાદથી હું ઉત્તતિ પામેલા લોકોને માટેજ કંઈક જીવું છું. પરંતુ બેટા જ્યોર્જ, તું જા, ઇશ્વરે હવે જે મહાન કાર્ય સોંપ્યું છે તે પરિપૂર્ણ કર જાઓ, ઇશ્વરના અને તારી માતાનો આશિર્વાદ હમેશાં તમારી રક્ષા કરશે.

આ શબ્દો સાંભળી વોશિંગ્ટનનું હૃદય ધીંગળી ગયું. માતાના ખલા ઉપર પોતાનું માથું નાંખ્યું હતું. માતાએ પોતાના દુર્બળ હાથ પૂત્રના ગળામાં સ્નેહભાવે લેરગ્યા હતા. જેની વિકાળ દ્રષ્ટિ વડે જળવાન

વીર યોધાઓ પણ બધ ચકિત તથા સ્તબ્ધ થઇ જતા તેજ નેત્ર આંલે સ્તિબ્ધ ભક્તિરસથી છલકાઇ જઈ, વૃદ્ધ માતાના મુખતું પાન કરતાં નીચી દ્રષ્ટી કરી રહ્યાં હતાં. વીર પુરૂષ બાળકની પેઠે રડવા લાગ્યો બાહ્યાવસ્થાથી તે આજ પર્યંત માતાએ જે પ્રેમભાવ બતાવેલો, જે જે શિખામણ આપેલી તે સઘળું એક પછી એક ત્યાં આગળું. જે માતાના પ્રેમ, વિદ્યા અને લાલનપાલન વડે તેઓને હૃદય અધિકાર, ઝારવ અને યશ મેળવવા પામ્યો હતો તેજ પવિત્ર માતા આજે જન્મ પર્યંતને માટે વિકાય થયે, હવે ફરીથી તેનાં દર્શન થયે નહિ, તેની શીખામણ મળ્યે નહિ એ બાબતો સંભારી સંભારીને ખૂબ રડયો તેની માતાએ ઘણું ધૈર્ય અને આશ્વાસન આપ્યું પરંતુ તેણે હૃદય કમ્પાવમાન થઈ ઉઠ્યું. તેની ઈચ્છા તો ઘણી હતી કે માતા હજી લાંચ આયુષ્ય લોગવે પરંતુ વિદ્યાતાએ નંબરું હતું કે એક માતાએ પુત્રને જેટલું આપ્યું તેટલું તેણે માતાએ તેને આપ્યું હતું. તેણે પોતાનું કાર્ય બળતી લીધું હતું. માતાએ પશુ પોતાનું કર્તવ્ય કરી પુરૂ થયેલું નણીનેજ છેડા શણ્ડે કહ્યા હતા. તે શણ્ડે અંતે ખરા પડ્યા. જૂનો ચોગ વધી ગયો, ૮૫ વરસની વયે આં જગતને અને જગતની મિથ્યા માયાને ત્યાગ કરી ભગવાન ઈસુનાં શરણમાં ચાલી ગઈ. તેણી પોતાની પાછળ માત્ર પોતાની સત્ શિશુનાં દ્રષ્ટાંત સ્વરૂપ મહા પુરૂષ વોશિંગ્ટનને મુકી ગઈ. વોશિંગ્ટનને પોતાની ચીર કીર્તિ અમેરિકાની પ્રત્યેક વ્યક્તિના હૃદયમાં મુકી. અને તે બંને માતા પૂત્રની કીર્તિ અનંત કાળપંચત જગતના ઈતિહાસમાં સોનેરી અક્ષરે લખાઈ રહી છે. તે શિખામણ આપે છે કે; પ્રત્યેક માતાએ પોતાનાં બળકોને વીર પુરૂષો બનાવવા, મહાન પુરૂષો બનાવવા અને અનેક મનુષ્યોનાં કલ્યાણ કરવાં.

મકરંદ.

એક ખરી બનેલી વાર્તા.

પ્રેમ યોગી.



પ્રેમ યોગીનાં સાધુ સંન્યાસીઓની સંખ્યા કંઈ જાણીએ એકદમ ઓછી નથી. એ દેશમાં પ્રાચીન યુગના મુપ્રસિધ્ધ યોગી ગોરખનાથના અનેક ભક્તો રહે છે. ‘યોગી ટિલા’ નામના પહાડ ઉપર ગોરખનાથ દેવનો એક મઠ છે. એ મઠમાં એક મહંત (મોહાન્ત) અને બીજા અનેક સાધુ-સંન્યાસીઓ રહે છે. પંજાબના વસ્તીપત્રક ઉપરથી જાણાય છે કે આ યોગી ટિલાના મહંતના અનેક શિષ્યો અકર્ષાનિરતામાં રહે છે. તે બધા હિંદુઓજ છે. યોગી ટિલાના યોગીઓને, મુસલમાનો, સુદાં શ્રદ્ધા રાખી માન આપે છે.

યોગી ટિલાના પહાડ ઉપર જે મુસાફરો ફરવા જાય છે તેઓ ત્યાં આગળ પડેલા એક ગંઢા કાળા પત્થર ઉપર કોડી અને ગોળ વિગેરે વસ્તુઓની ભેટ મુકી જાય છે. ત્યાંના રહેનાર ભક્ત લોકો રંજનામના, મરણ પામેલા, સાધુના આત્માને માટે વખતે વખતે એ સ્થાને ઉપર પ્રમાણેની વસ્તુઓ મૂકી જાય છે. પ્રેમભક્ત-પ્રેમયોગી-સાધુ રંજની કઠાણી આર્તિ હૃદયભેદક અને કષ્ટજાનક છે. આ કઠાણી હજી સુધી ચુગરાતી લાખામાં પ્રગટ થઈ નથી, આજે તે પ્રગટ થાય છે.

૨

પ્રેમી સાધુ રંજએ, જુદાની વખતે એક દિવસ સાંભળ્યું કે; હીરા નામની એક ગામડાની રહેનાર

\* આપણા દેશમાં સાધુઓના ઉપરીને ‘મહંત’ કહે છે. આ નામ ‘મોહાન્ત’ તું અપભ્રંશ જણાય છે. સંસારના મોહમાં જેને અંત જણાયો છે એના પુરૂષોને મોહાન્ત કહે છે, લેખક.

ત્રી, ઘણી ખુબસૂરત અને અતિ શુભવાન છે. ગામડાની આસપાસ રહેનાર કપીઓ અને ગવેયાઓ પણ હીરાની પ્રસંસા કરવા લાગ્યા. રંજને તપાસ કરવા માંડી. તે ન્યાં જતો ત્યાં હીરાની પ્રસંસા સાંભળવા લાગ્યો. તેના શુભનાં ગાયનો અને કવિતાઓ સાંભળી તે હીરાના પ્રેમમાં મુગ્ધ થયો. અને હીરાના પિતાને ઘેર ડોર ધરવાની નોકરી કરવા લાગ્યો. રંજ તે વખતે જુવાનીની પૂર બાદરમાં હતો. તેનું તેજસ્વી મોઢું, ભરવાદાર શરીર અને બુધ્ધિ-અચળતા-ભેદ હીરાનું 'મન આકર્ષીયું'. થોડા દિવસમાં બન્ને જુવાન પ્રેમીઓ એક બીજાના પ્રેમમાં પડ્યાં.

આ બન્નેના યુવા પ્રેમની વાત કેટલાક દિવસ સુધી તો કોઇ જાણી શક્યું નહિ પરંતુ છેવટે હીરાના ભાઈની વડુ યુધી રીતે કંઈક જાણવા પામી, તેને અફસોસ થયો કે, ઘરના એક હુલસા આકર સાથે પોતાની નજીબનો હુદ ઉપરાંત ખ્યાર થાય એ સારૂ નહિ. ગમે તેવો પ્રેમ હોય તેપણ તે જાદુ દિવસ છંપા રહેતો નથી. પ્રેમમાં આંધળાં-જુવાનીના મદમાં મસ્ત બનેલાં-ત્રી પુરૂષો તો એમજ જાણે છે કે તેમની એ વાત યુધી રીતે છે પણ તેમની આંખોના ઇન્કાર, તેમના મોઝવાની અતુરાર્થ, પ્રેમીન મળવાને વખતે બીજાઓને છેતરી નાચી જાયું, શત દિવસ જીવ ચિંતામાં, વારંવાર પ્રેમીની યાદમાં વિચાર કરવા માંડી જાયું, બુધ, તરસ, ઉંઘ, ઉદગમ, માન, અપમાન, વિચરેલો ત્યાગ, આ બધાં લક્ષણોજ કદી આપે છે કે, એ માણસને કોઈના પ્રેમનું જૂન બરાશું છે ?

૩

રંજ અને હીરાનાં કેટલાંક લક્ષણોથી હીરાની ભાત્રીને વહેમ વધતો ગયો. બન્નેજી લાગ મળતાં જ યુધી રીતે વાતો કરતાં, એક બીજાની આંખો ફેંકી થતાં તે આંખોમાં મીઠું દસતું આવતું, ગમે તેટલાં કામ છતાં રંજે હીરા એકેકી હાથ ત્યાં કામને બહુને જતો. હીરાની ભાત્રીની આ બધું રેખી ખમાયું નહિ. હિંદુશયમાં નજીક એ ભાત્રીની પાછળ

યુધી પોલિસ જેવી થઈ પડેલી હોય છે ! ભાત્રીનાં છાનાં છિદ્રા પણ પોતાની મા કે ભાઈને રહેડે કહી દે છે. ભાત્રી પણ તેને "સાડીયેલું" નો ઇતકાળ આપે છે અને લાગ આવે ત્યારે તે પણ તેનાં છિદ્રા સાથે છે. આજે હીરાની ભાત્રી હીરાની પાછળ યુધી પોલિસ-પટેકરીવ જેવી થઈ પડી. તેણે પોતાની ખાત્રી કરી હીધી વાત સત્ય જણાતાં તેણે પોતાના પતિને અને સસરાને કહ્યું. તેમણે વધારે ચોખ્ખાચોખ નહિ કરતાં રંજને રંજ આપી કાઢી મૂક્યો. હજુ હીરા પરણેલી નહોતી, તેથી જો વાત બાદર પડે તો કોઈ પરણે નહિ. એ બીકથી વાત લાંટી હીધી. અને તરતજ એક બીજા જુવાનને ચોધી કહાડી હીરાના લગ્ન કરી દીધાં.

અપમાન પામેલા અને નિરાશ થયેલા પ્રેમી રંજને જે દુઃખ થયું તે તેનું 'મનજ જાણુ' કે પ્રેમમાં નિરાશ થયેલા તેના જેવા બીજા પ્રેમમાં આંધળા-દિવાના બનેલા જુવાનોજ જાણી શકતા ! રંજને સંચાર ત્યાગ કર્યો. ચોગી થઈ ગયો. છતાં પણ તેના હૃદયમાંથી હીરાની મપુરી મૂર્તિ ચેમળી થઈ નહિ. તેના શરીરની નસેનસામાં હીરાના નામનુજ લોટી વેહેતું હતું. હીરાના યદમાંથી વિદાય થતી વખતે તેણે કહ્યું હતું કે તારા વિયોગને લીધે હું જીવીશ નહિ. છતાં પણ આજે જરૂર મળીયું."

૪

ચોગીને વેશ પહેરી રંજને યાજુ દેશમાં મુન્સાફરી કરી, યાજુ રહેલું હતું. છેવટે "ચોગીટિલા" થયાને આવી ચડ્યો. ત્યાં એક રહેડો કાગોળ ધરતો તે ઉપર બેઠો. તેના હાથમાંથી એક મુન્સાફરી (લો-મુન્સાફરી)માં પોતાની પ્રીયાના વિરહની પ્રણય ગદ્યા ગાવા લાગ્યો. તેના વિરહના કટુલ્લસથી બરેલાં ગાયનો માર્ગ આંખમાંથી આંસુ વરમાવવા લાગ્યો. તે વાંસાળી વાંસોના કટકો હતી પરંતુ આ વખતે જાણે તે મજબ પંખી હોય અને તેના મુન્સાફરીમાં પડે જઈ દુઃખનું દુઃખ કહેવા જતા હોય તેમ એક મિત્ર જેવી થઈ પડી ! તેના વિરહની વેદનના ભાર, તેના

હૃદયમાંથી બહાર કાઢી બોલે કરતી હતી. કેટલું દુઃખ, કેટલો કલેશ, કેટલી વ્યાકુળતા, કેટલા ઊંડા નિશ્વાસ બહાર નિકળતા તે તો વાંસળીનો અવાજ સાંભળનારને જાણી શકતા ! (વરહની વેદના અનુભવી શિવાય બીજા કોણ જાણી શકે ? વાંસળીને જ બિચારીને આ વખતે (વરહનો અનુભવજ થતો હતો.

આ વાંસળીના કંઠાજનક ધ્વનિએ, યોગીટિલાના મહત્ત, સુવિખ્યાત ગોરક્ષનાથ દેવના કાનમાં પ્રવેશ કર્યો. તેઓ મઠની બહાર આવ્યા અને ગંભીર સ્વરે કહ્યું : આ સ્થળે બેસીને બંસી બળવનાર કોણ છે ? હારી બાંસુરીનો અવાજ સાંભળતાં અનુમાન થાય છે કે તું કોઈ સંસાર-વિરાગી યોગી છે. જો તું સાચો યોગીજ હોય તો તું અનાયાસે મારા મઠમાં દાખલ થઈ શકશે. અને જો તું યોગી નથી તો તું શા માટે મારા મઠની પાસે આવીને વાંસળી વગાડે છે ? ”

રંજનએ ગોરક્ષનાથના શબ્દો સાંભળીને તરતજ વાંસળી ફેંકી દીધી અને બે હાથ જોડી ભક્તિપૂર્વક દંડવત પ્રણામ કર્યા પછી ઉભો થઈ બોલ્યો, પ્રભો ! મહેં હજુ પણ યોગાશ્રમ લીધો નથી. પરંતુ હવે મહેં સંસારમાં મોહ નથી. અને સંસારની જરૂર પણ નથી. જો હવે મહારા ઉપર કૃપા કરો તો હું આપના પવિત્ર ચરણ કમળની સેવા કરીને યોગ સાધનમાં વખત વિતાડું.”

યોગીગોરક્ષ નાથે. રંજનું મનોહર રૂપ, કોમળ કંઠ સ્વર, અને ભક્તિપૂર્ણ ચિત્ત-ભાવ જોઈ મોહ પામ્યા. અને તેમના હૃદયમાં રંજન ઉપર વાસ્તવ્ય ભાવ ઉત્પન્ન થયો. તેઓ રંજનને મઠમાં લઈ ગયા અને થોડોક વખત શિષ્યનું કર્તવ્ય શીખવવા લાગ્યા. યોગી ગોરક્ષનાથ “કાન-કૂટા,” જ્ઞાનીના સમગ્રદાય સ્થાપનાર હતા. તેમણે રંજનના કાન કૂટાવી (કાનની લાળ ચીરાવી તેમાં મત્રેશ્વર દોરો બાંધી ) વિધિ પ્રમાણે પોતાના સમગ્રદાયમાં દિક્ષા આપી.

ગોરક્ષનાથે જ્ઞેયું કે પોતાનો પ્રિય શિષ્ય હમેશાં

વિદ્યવળ ચિત્ત અને દિલગીર રહેતો જણાય છે. તેનું મન ચંચળ રહે છે. વારંવાર જાણે કોઈના વિચાર કરતો હોય તેવો જણાય છે, તેથી એક દિવસ રંજનને એકાંતમાં લઈ જઈ ખાનગી રીતે ખરી હકીકત પુછવા લાગ્યા. પહેલાં તો રંજનએ આડી અવળી વાતો કરી પણ યુરેના ઘણા પ્રેમ જોયો ત્યારે પોતાના ખાનગી પ્રેમની બધી ખરી હકીકત કહી દીધી. અને બોલ્યો કે : શુ રહેવ ! તમે આશિર્વાદ આપો કે જેથી હું મારી પ્રાણી વહાલી પ્રિયતામાં હીરાને મળું. નહિં તો હું તેના વિરહનું અતિશય દુઃખ સહન કરી શકીશ નહિં.” રંજનના નેત્રમાં પાણી આવી ગયાં. તેણે યુરના બન્ને પગ બાલી પ્રાર્થના કરી. ગોરક્ષનાથે કહ્યું. હારી મન વાંચના પૂરી થશે.”

૫

યુરેના આશિર્વાદ માથે ચઢાવી રંજન, આનંદ પામતો પામતો મઠમાંથી બહાર નિકળ્યો. અને ત્યાંથી કેટલેક વેગળે નદી કિનારે જઈ ધુણી સળગાવી. એ નદીને પેલેપાર હીરાના પિતાનું ઘર હતું. રંજનએ તે સ્થળે એક મહુલી બાંધી અને યોગ સાધવાનો યત્ન કરવા લાગ્યો. થોડા દિવસમાં આ યોગીરાજની વાત આખા શહેરમાં ફેલાઈ ગઈ. લોકો કહેવા લાગ્યા કે : કોઈએક સુંદર સ્વરૂપવાન યુવાન યોગી નદીને પેલેપાર તપસ્યા કરે છે. એનાં દર્શન કરવાથીજ જગતમાં પાપ કષ્ટ આદ્યાં જાય છે. એના યોગ શક્તિના ચમત્કાર અલૌકિક છે.” આપણા દેશમાં એક રિવાજ છે કે કોઈ સ્થળે તપસ્વી સાધુ સન્યાસીઓ આવ્યાની ખબર પડી કે તરતજ સ્ત્રી અને પુરૂષો તેનાં દર્શન કરવા દોડે છે ! ત્યાં કોઈ પોતાના મનનું દુઃખ રહે છે, કોઈ લક્ષ્મી માગે છે, કોઈ છોકરાં માગે છે. કોઈ પતિને અને કોઈ પતિને વશ કરવાના જન મત્રે માંગવા મંડી જાય છે ! જાણે તેના ઘરમાં લક્ષ્મી, છોકરાં અને વશીકરણના મંત્ર જનની વખાણ જ ભરી હોય ! તેમ એવા યોગીઓ પાસે સવાર કરતાં સાંજે ઘણાં માણસો આવતાં જણાય છે. યોગી સન્યાસીઓની પાસે જવામાં આ દેશની

શુધ્ધ-અશુધ્ધ અતઃકરણની સ્ત્રીઓ પણ જવામાં પાછી હકતી નથી. રંજની અસૌકરિક યોગશક્તિની વાતો સાંભળીને ઘણાં ગામડાંની સ્ત્રીઓ પણ દરરોજ તેનાં દર્શન કરવા ત્યાં આવવા લાગી.

ધીમે ધીમે આ વાત યોગીરાજની પ્રીયતમા હીરાને કાને પહોંચી. તેને વહેમ ગયો કે કદાચ પોતાને હૃદયપ્રીયપ્રેમી રંજ તો તે નહિ હોય? તેનો પ્રેમ એટલો બધો છે કે મારા નહિ મળવાથી સંસારની મુખ-વાસના છોડી દેશે. " અનેક વિચારો કર્યા પછી સૌંદર્યની અદભૂત મૂર્તિ, સુંદરતાના ઉચ્ચ નમુનાઓવડે ઘડેલી, ધંદ્રની અપસરાને લગભગ એવી મનોહર યુવતિ હીરાએ યોગીરાજનાં દર્શન કરવાનું નક્કી કર્યું, એક દિવસ પિતાની રજા લઈને હીરા નદીને પેલી પાર યોગીનાં દર્શન કરવા ગઈ. ત્યાં જઈને તેણે શું જોયું? એક મહુલીમાં પગાસને બેઠેલા, જટાભૂટ અને વડકલધારી યોગીરાજ નેત્રે બંધ કરી ધ્યાન ધરી રહ્યા છે, શરીરે વિભૂતિ ચોળી છે. યોગીને ભોળાંજ હીરાએ તેને પારખી લીધો. રંજએ જ્યારે આંખ ઉઘાડી ત્યારે એકાએક હીરાને ભેળં. બાસ, યોગીરાજનું ધ્યાન ઉડી ગયું! તપસ્યા કરતાં લપસ્યા! અનેક સ્ત્રી પૂરવો આટલાં ગયાં, અધાર્થ થવા આગ્યું. યોગીએ હીરાના રહસ્ય જોયાજ કયું. હીરાએ યોગીના મનોહર મુખ રહસ્ય જોયાજ કયું. બન્નેનાં નેત્રો વાતો કરી રહ્યાં હતાં. બંધાં માણસો આટલા ગયા પછી બન્ને જણે પુષ્કળ વાતો કરી. આ વાતો પ્રેમની હતી. પણ તેનો મર્મ કોઈ જાણી શકે તેમ નહોતું. પ્રેમની વાતો એવીજ હોય છે. પ્રેમી મોઢાંથી શબ્દો બોલે છે પણ તે શબ્દોના અર્થ નથી. તે શબ્દોમાં બારબારી હોય છે પણ તેનો સંબંધ હોતો નથી. એ વાતોને અંત હોતો નથી. તે વાતો આ જનમમાં ખુટી નથી એટલુંજ નહિ પણ અનેક જન્મોમાં પણ ખુટતી નથી. હીરા અને રંજની વાતો ખુટે તેમ નહોતું. પણ લાભીની જહીકને લીધે તેણે છેલ્લા શબ્દો કહ્યા: પ્રભુ! રંજ મધરાતે રહારે ઘેર પધારશે. બારણાં ઉઘાડાંજ છે."

હીરાં યોગીરાજનાં અનેકવાર દર્શન કરી ચાલી ગઈ. તે રસ્તામાં ચાલતી હતી પણ જ્યાંસુધી જણાયું ત્યાંસુધી રંજની મહુલી રહસ્ય જોયાં કયું. તે ભાન બુલી ગઈ હતી. તેણે પ્રથમથીજ યોગીને પોતાનું હૃદય આપી દીધું હતું. રસ્તાનું પણ તેને ભાન ન હતું. નદીપાર થઈને ઘેર ચાલી ગઈ. અવ્યવસ્થિત ચિત્તે ઘરનું કામકાજ કરતી પણ આહાર નિદ્રાનું ભાન ન હતું. તે જ્યાં ત્યાં પોતાના પ્રેમી રંજની છળી ભેતી. તેનું મુખ શોકાતુર રહેતું. પરંતુ હવે દરરોજ મધરાતે રંજએ પોતાની વિરહ ઘેલી હીરા સાથે મળવા માંડ્યું. બન્નેજણ મળતાં અનેક પણ સુધી મુંગા ઉભાં રહેતાં, હસતાં, બોલતાં આનંદ પામતાં અને પાછલી રાત થતાંજ રંજ-યોગી પોતાની મહુલીમાં ચાલ્યા જતા હતા. લાંબા વખત સુધી વિરહ વેદના વેઠવા પછી બન્નેજણ પોતપોતાના પ્રેમીને મળી શક્યાં. એ પણ એક પ્રકારનો હક યોગ હતો. પ્રેમ દેવતાની આરાધના હતી. ચુરફાએ રંજને સિધ્ધિ મળી. મનની ઇચ્છા પૂરી થઈ. રંજ દરરોજ પોતાની પ્રિયાને મળવા જતો તે વખતે એક મોઢું માંછણું નિદાંથી પોતેજ પકડતો અને તે રાંધીને પોતાની પ્રિયતમાને લેઈ આપતો.

૬

એક દિવસ રાતે ઘણા વરસાદ પડ્યો નદીમાં રેલ આવી. પાણીના મોઝાં માણસપુર ઉઠાળા મારતાં હતાં. રંજએ ઘણી મેળેનત કરી પણ માછલું હાથ આવ્યું નહીં. પ્રિયતમાની પાસે જાલી હાથે જવાય નહિ. ઘણા વિચાર કર્યા પછી તેણે પોતાની છાતીમાંથી થોડુંક માંસ કાઢી તેને રાંધી વાસણમાં લઈ પ્રિયતમાને મળવા ગયો.

પ્રિયતમા અને પ્રિયતમા બન્ને લેગાં મળ્યાં અને માંસ ખાવા બેઠા. હીરાએ થોડુંક માંસ ખાઈ તરતજ પુછ્યું. આ કોનું માંસ? આ માછલાનું નથી. સસલાનું કે બકસનું માંસ પણ નથી. તમે રહારે આટો આ કોનું માંસ લાવ્યાછો પ્રાણેશ્વર! હું એ માંસ ખાઈશ નહીં જાણા."

રંભએ એક પલ્લ શબ્દ કહ્યો નહિ. હીરા પલ્લ હઠ લઇને બેઠી હતી. હવે કદા વિના ચાલે કેમ ? રંભએ ધીમે રહીને છાતી ઉપરથી ભગવું હુમકું ખસેડી છાતી ખતાવી. હીરાએ છાતીમાં પડેલાં ઘા બેઠને બાણી લીધું. તેના આશ્ચર્યની હદ રહી નહી. તેના ઉપર રંભનો કેટલોબધો પ્રેમ છે તે એમ તેનું હૃદય પ્રેમથી ભરાઇ ગયું. તે તરતજ રંભને ગળે વળગી પડી અને ગાઠ આઢીંગન દઇ કહ્યું:—“હાલા, હુંમે રહને કેટલી ચ્હાઓછો તે રહને જણાયું પરંતુ હું તમને કેટલી ચ્હાઉછું” તે હુમણાજ હુંમને જણાશે. ઓ બહાલા ! ઓ સ્વર્ગના દેવતા ! ઓ દેવોપમ પ્રભુ ! હવે હમારે ઘણી મેહનત કરવી પડશે નહિ. અંધારી રાતે નહીં ઓળંગવી પડશે નહિ. આવતી કાલથી હું નહીંમાં તરીને તમારી મદુલીમાં આવીશ. રહારા હૃદયહાર, રહારા પ્રાણુજીવન, આવતી કાલથી આપણે બન્ને ત્યાંજ મળીશું.”

ખીજે દિવસથી હીરાએ રંભની મદુલીમાં જવા માંડ્યું. રાતે એક મોટા ઘડો લઇને છાનીમાની ઘર-માંથી નિકળી પડતી. અને તે ઘડા ઉપર ઘોડો પલંગીને તરતી તરતી પેલેપાર જતી, અંધારી રાત, ચારે દિશામાં કોઇ મનુષ્ય-પ્રાણી જણાતું નહિ. આકાશમાં ઘેર અંધારા વાદળાં, મુશળધાર વર્ષાદ પડે છે, એક હાથ વેગળે પડેલી વસ્તુ જણાતી નથી. નદીમાં રેલ આવવાથી બન્ને કિનારાઓ એક કરતું પાણી, ઉછળતું ઉછળતું ઢોરે છે ! હીરાએ તે કંઇ જોયું નહિ. જાણ્યું નહી. તેને તો ન્યાં નજર ફેંકતી ત્યાં પોતાના પ્રિયતમનુંજ મનોહર મુખ જણાતું. અગાધ જળ હો કે વરસાદ હો, જગત રસાતળે જતું હો કે આકાશમાંથી અગ્નિ વરસતો હો, તે હીરાને જણાતું નહિ. તેના રોમેરોમમાં પોતાના વહાલા પ્રેમીનુંજ ખ્યાન હતું. દરોજ રાતે નિયમપુર્વક એક ઘડો હાથમાં લઇને નદીમાં પડતું મુકતી, અને સ્થામિ-થી રંભની પશ્ચકુટીનો બળતો દીવો ભેતી ભેતી ત્યાં પહોંચી જતી. બન્ને જણ મળી ભેટી જગતનો અપુર્વ આનંદ ભોગવતાં, અપુર્વ રસ છુટતાં નિર્મળ

પ્રેમી વિના તે આનંદની અને તે રસની વાતો કોણ બોલે ? કોણ અનુભવે ?

૭

આ પ્રમાણે ઘણા દિવસો ચાલ્યા ગયા. છુપા પ્રેમની વાત કોઇએક દિવસ પલ્લ બહાર પડ્યા વગર રહેતી નથી. હીરાની બાબી તેની પાછળ તપાસ રાખતી હતી. હિંદુસ્થાનમાં નવુંદ અને ભોળાઇ, તેમજ સાસુ અને વહુ એક બીજાની પાછળ ડિટે-કરીવનું કામ કરે છે ! એક બીજાની પાછળ ચાંપતી દેખરેખ રાખે છે. હીરાની બાબીએ પલ્લ તેમજ કયું હતું. કેટલાક દિવસની મેહનત પછી હીરાની બધી વાત તે બાણી ગઇ. મધરાતે એક ઘડો લઇ નદી તરીને પોતાના પ્રેમી યોગીરાજ પાસે બધાંએ એ વાત પલ્લ તેણે જાણી. હિરાની બાબીએ નવુંદનાં આવાં હુધ કૃત્ય માટે તેને શિક્ષા અપાવવાની તત્પરીજ કરી. તેણે અનેક વિચારો કર્યા. ઘરમાં કોઇને પલ્લ વાત કરતાં હીરાને કપકો દેવામાં આવે અને તેથી ઘરની આબરૂ બચ. એવું જાણી તેણી હીરા, જે ઠેકાણે તાંબાનો ઘડો મુકતી હતી ત્યાં એક માટીનો ઘડો મુકી દિધો. તે જાણતી હતી કે આ ઘડાથી તે નદિમાં ડુબી જઇ મરણ પામશે.

દરોજની પેઠે આજે રાતે પલ્લ હીરાએ ઘડો હાથમાં લીધો અને નદી ઉપર આવી પહોંચી. તેના હૃદયમાં પ્રેમની આગ સળગતી હતી. તેના આખા શરીરમાં રંભના નામનું લોહી વેહેતું હતું, તેને રંભના પ્રેમનો નિર્શો ચઢ્યો હતો, તે શું ઘડાને ભેવા બેશે તેમ હતું ? ઘડો તાંબાનો છે કે માટીનો તેની તેને ખબર નહોતી. પોતાના નિયમ પ્રમાણે ઘડો હાથમાં લઇને નદીમાં કુદી પડી. પોતાના પ્રેમીને મળવાની તૃષ્ણામાં તેને બહારનું જ્ઞાન રહ્યું નહોતું. તે આકુળ વ્યાકુળ થઇ હતી અદ્વૈત પ્રેમભાવના, માણસના હૃદયને આ પ્રમાણેજ આકર્ષણ કરે છે. નિરવાર્ય પ્રેમ મનુષ્યને બહારની કોઇ વસ્તુ ભેવા દેતોજ નથી. તે નિર્મળ પ્રેમ તો માત્ર પોતાના “બહાલાં” નેજ જીવે છે. આખા જગતમાં તેજ

શુધ્ધ-અશુધ્ધ અતઃકરણની સ્ત્રીઓ. પણ જવામાં પાછી હુટતી નથી. રંજની અદૈશિક યોગશક્તિની વાતો સાંભળીને ઘણાં ગામડાંની સ્ત્રીઓ પણ દરરોજ તેનાં દર્શન કરવા ત્યાં આવવા લાગી.

ધીમે ધીમે આ વાત ચેતીરાજની પ્રીયતમા હીરાને કાને પહોંચી. તેને વહેમ ગયો કે કદાચ પોતાનો હૃદયપ્રીયપ્રેમી રંજ તો તે નહિ હોય? તેનો પ્રેમ એટલો બધો છે કે મારા નહિ મળવાથી અસ-ની સુખ-વાસના છોડી દેશે. "અનેક વિચારો કર્યા પછી સાંદર્યની અદભુત ભૂતિ, સુંદરતાના ઉંચા નમુનાઓવડે ઘટેલી, ઈન્દ્રની આસરને લગ્નવે એવી મનોહર યુવતિ હીરાએ ચેતીરાજનાં દર્શન કરવાનું નક્કી કર્યું. એક દિવસ પિતાની રજા લઈને હીરા નદીને પેલે પાર ચેતીરાજનાં દર્શન કરવા ગઈ. ત્યાં જઈને તેણે શું જોયું? એક મહુલીમાં પડાસને ગેદલા, જટાનુટ અને વસ્ત્રલધારી ચેતીરાજ નેત્રે બંધ કરી ધ્યાન ધરી રહ્યા છે, શરીરે નિભૂત ચોળી છે. ચેતીરાજે જોનાં હીરાએ તેને પાછળી લીધો. રંજએ જ્યારે આંખ ઉઘાડી ત્યારે એકાએક હીરાને જોઈ. બસ, ચેતીરાજનું ધ્યાન ઉડી ગયું! તપસ્યા કરતાં લપસ્યા! અનેક સ્ત્રી પૂરૂંચો આઘ્યાં ગયાં, અધારૂં થવા આગ્યું. ચેતીરાજે હીરાના રહાસ્ય જોયાજ કર્યું. હીરાએ ચેતીરાજના મનોહર સુખ રહાસ્ય જોયાજ કર્યું. જનનેનાં નેત્રો વાતો કરી રહ્યાં હતાં. બધાં માણસો આઘ્યા ગયા પછી જાને જણે પુષ્કળ વાતો કરી. આ વાતો પ્રેમની હતી. પણ તેનો મર્મ કોઈ જાણી શકે તેમ નહોતું. પ્રેમની વાતો એવીજ હોય છે. પ્રેમી મોઢામાંથી શબ્દો બોલે છે પણ તે શબ્દોના અર્થ નથી. તે શબ્દોમાં બારાખડી હોય છે પણ તેનો સંબંધ હોતો નથી. એ વાતોનો અંત હોતો નથી. તે વાતો આ જનમમાં પુટતી નથી એટલુંજ નહિ પણ અનેક જનમોમાં પણ પુટતી નથી. હીરા અને રંજની વાતો પુટે તેમ નહોતું. પણ સાણીની પહીકને લીધે તેણે છેલ્લા શબ્દો કહ્યા: પ્રભુ! રાજ મધરાતે રહારે ઘેર પધારજો. બારણું ઉઘાડાંજ છે."

હીરાં ચેતીરાજનાં અનેકવાર દર્શન કરી ચાલી ગઈ. તે રસ્તામાં ચાલતી હતી પણ જ્યાંસુધી જણાયું ત્યાંસુધી રંજની મહુલી રહાસ્ય જોયાં કર્યું. તે જાન ભુલી ગઈ હતી. તેણે પ્રથમથીજ ચેતીરાજને પોતાનું હૃદય આપી દીધું હતું. રસ્તાનું પણ તેને જાન ન હતું. નદીપાર થઈને ઘેર ચાલી ગઈ. અવ્યવસ્થિત ચિત્તે ઘરનું કામકાજ કરતી. પાપુ આહાર નિદ્રાનું જાન ન હતું. તે જ્યાં ત્યાં પોતાના પ્રેમી રંજની છબી ભેટી. તેનું સુખ ચેતીરાજ રહેતું. પરંતુ હવે દરરોજ મધરાતે રંજએ પોતાની વિરહ ઘેલી હીરા સાથે મળવા માંડ્યું. જનજેજી મળતાં અનેક પળ સુધી મુંગા બેઠાં રહેતાં, હસતાં, બોલતાં આનંદ પામતાં અને પાછલી રાત થતાંજ રંજ-ચેતીરાજ પોતાની મહુલીમાં આઘ્યા જતા હતા. લાંબા વખત સુધી વિરહ વેદના વેડવા પછી જનજેજી પોતપોતાના પ્રેમીને મળી શક્યાં. એ પણ એક પ્રકારનો હઠ યોગ હતો. પ્રેમ દેવતાની આરાધના હતી. સુકૃષ્ણએ રંજને સિધ્ધિ મળી. મનની ઇચ્છા પૂરી થઈ. રંજ દરરોજ પોતાની પ્રિયાને મળવા જતો તે વખતે એક મોડું માંછણું નદિમાંથી પોતેજ પકડતો અને તે સંધીને પોતાની પ્રિયતમાને ભેટ આપતો.

૬

એક દિવસ રાતે ઘણા વરસાદ પડ્યો. નદીમાં રેલ આવી. પાણીના મોળાં માણસપુર ઉછાળા મારતાં હતાં. રંજએ ઘણી મેહેનત કરી પણ માછલું હાથ આગ્યું નહીં. પ્રિયતમાની પાસે પાલી હાથે જવાય નહિ. ઘણા વિચાર કર્યા પછી તેણે પોતાની છાતીમાંથી મોડુંક માંસ કાઢી તેને સંધી વાસણમાં લઈ પ્રિયતમાને મળવા ગયો.

પ્રિયતમા અને પ્રિયતમા જાને લેખાં મળ્યાં અને માંસ ખાવા બેઠા. હીરાએ મોડુંક માંસ ખાઈ તરતજ પુછ્યું. આ કોનું માંસ? આ માછલાનું નથી. સસલાનું કે બકરાનું માંસ પણ નથી. તમે રહારે માટે આ કોનું માંસ લાવ્યોછો પ્રાણેશ્વર! હું એ માંસ ખાઈશ નહીં બહાલ."



રંજનએ એક પણુ શખે કહ્યો નહિ. હીરા પણુ હું લઈને બેઠી હતી. હવે કદાચ વિના ચાલે કેમ ? રંજનએ ધીમે રહીને છાતી ઉપરથી ભગવું છુગડું ખસેડી છાતી ખતાવી. હીરાએ છાતીમાં પડેલો ધા ભેળેને નાણી લીધું. તેના આશ્ચર્યની હદ રહી નહી. તેના ઉપર રંજનના કેટલોખાધો પ્રેમ છે તે ભેળે તેનું હૃદય પ્રેમથી ભરાઈ ગયું. તે તરતજ રંજનને ગળે વળગી પડી અને ગાઢ આલીંગન દઈ કહ્યું:-બહાલા, તુમને મને કેટલી રુઝાઓ છે તે મને જણાવું પરંતુ હું તમને કેટલી રુઝાઉં તે હમણાજ તુમને જણાશે. ઓ બહાલા ! ઓ સ્વર્ગના દેવતા ! ઓ દેવોપમ પ્રભુ ! હવે તુમારે ઘણી મેહિનત કરવી પડશે નહિ. અધારી રાતે નદી ઓળંગવી પડશે નહિ. આવવી કાલથી હું નદીમાં તરીને તમારી મટુલીમાં આવીશ. મહારા હૃદયહાર. મહારા પ્રાણજીવન, આવ તી કાલથી આપણે બન્ને ત્યાંજ મળીશું. ”

બીજે દિવસથી હીરાએ રંજનની મટુલીમાં જવા માંડ્યું. રાતે એક મોટા ઘડો લઈને છાનીમાની ઘર-માંથી નિકળી પડતી. અને તે ઘડો ઉપર ઘડો પલંગીને તરતી તરતી પેલેપાર જતી, અધારી રાત, ચારે દિશામાં કોઈ મનુષ્ય-પ્રાણી જણાતું નહિ. આકાશમાં ઘેર અધારા વાદળાં, મુશળધાર, વર્ષાદ પડે છે. એક હાથ વેગળે પડેલી વસ્તુ જણાતી નથી. નદીમાં રેલ આવવાથી બન્ને કિનારાઓએ એક કરતું પાણી, ઉછળતું ઉછળતું દોરે છે ! હીરાએ તે કંઈ જોયું નહિ. નાણું નહી. તેને તો જ્યાં નજર ફેંકતી ત્યાં પોતાના પ્રિયતમનું મનેહર મુખ જણાતું. અગાધ જળ હો કે વરસાદ હો, જગત રસાતળે જતું હો કે આકાશમાંથી અગ્નિ વરસતો હો, તે હીરાને જણાતું નહિ. તેના શેમેશમમાં પોતાના વહાલ્ય પ્રેમીનું ખ્યાન હતું. દરરોજ રાતે નિયમપુર્વક એક ઘડો હાથમાં લઈને નદીમાં પડતું સુકતી, અને રુઝામેથી રંજનની પર્ણકુટીનો બળતો દીવો ભેતી ભેતી ત્યાં પહોંચી જતી. બન્ને જણ મળી ભેટી જગતનો અપુર્વ આનંદ ભોગવતાં, અપુર્વ રસ છુટતાં. નિર્ભજ

પ્રેમી વિના તે આનંદની અને તે રસની વાતો કોણ બોલે ? કોણ અનુભવે ?

૭

આ પ્રમાણે ઘણા દિવસો આલ્યા ગયા. છુપા પ્રેમની વાત કોઈએક દિવસ પણુ બહાર પડ્યા વગર રહેતી નથી. હીરાની ભાણી તેની પાછળ તપાસ રાખતી હતી. હિંદુસ્થાનમાં નથુંદ અને ભોઝાઈ, તેમજ સાસુ અને વહુ એક બીજાની પાછળ ડિટે-ક્ટીવનું કામ કરે છે ! એક બીજાની પાછળ ચાંપતી દેખરેખ રાખે છે. હીરાની ભાણીએ પણુ તેમજ કયું હતું. કેટલાક દિવસની મેહિનત પછી હીરાની બધી વાત તે જાણી ગઈ. મધરાતે એક ઘડો લઈ નદી તરીને પોતાના પ્રેમી યોગીરાજ પાસે ગયે એ વાત પણુ તેણે જાણી. હિરાની ભાણીએ નથુંદનાં આવાં દુષ્ટ કૃત્ય માટે તેને શિક્ષા અપાવવાની તજવીજ કરી. તેણે અનેક વિચારો કર્યા. ઘરમાં કોઈને પણુ વાત કરતાં હીરાને કપડો દેવામાં આવે અને તેથી ઘરની આખરૂં ગળ્ય. એવું જાણી તેણી હીરા, જે ઠેકાણે તાંબાનો ઘડો સુકતી હતી ત્યાં એક માટીનો ઘડો સુકી દિધો. તે જાણતી હતી કે આ ઘંડાથી તે નદીમાં ડુબી જઈ મરણ પામશે.

દરરોજની પેઠે આજે રાતે પણુ હીરાએ ઘડો હાથમાં લીધો અને નદી ઉપર આવી પહોંચી. તેના હૃદયમાં પ્રેમની આગ સળગતી હતી. તેના આખા શરીરમાં રંજનના નામનું લોહી વેહેતું હતું, તેને રંજનના પ્રેમનો નિશો ચઢ્યો હતો, તે શું ઘડાને ભેગા બેશે તેમ હતું ? ઘડો તાંબાનો છે કે માટીનો તેની તેને ખબર નહોતી. પોતાના નિયમ પ્રમાણે ઘડો હાથમાં લઈને નદીમાં કુદી પડી. પોતાના પ્રેમીને મળવાની તૃષ્ણામાં તેને બહારનું જ્ઞાન રહ્યું નહોતું. તે આકુળ વ્યાકુળ થઈ હતી અદ્વૈત પ્રેમભાવના, માણસના હૃદયને આ પ્રમાણેજ આકર્ષણ કરે છે. નિરવાર્ય પ્રેમ મનુષ્યને બહારની કોઈ વસ્તુ ભેગા દેતોજ નથી. તે નિર્ભજ પ્રેમ તો માત્ર પોતાના “બહાલા” નેજ જીવે છે. આખા જગતમાં તેજ

“બહાલુ” અતિ સુંદર જણાય છે. ગિરિવનંગળે હાથમાં સાપ પકડવા છતાં દોરડું જણાવું હતું તે પણ એજ નિર્મળ પ્રેમનો પ્રતાપ ! અને મરેલાં સુ-કદાને લાકડાનું પાટીયું જાણી નદી પાર ઉતર્યો હતો તે પણ એજ પ્રેમનો પ્રતાપ ! ધન્ય ! નિર્મળ પ્રેમ ! નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ ! ત્હને ધન્ય છે !

હીરા માટીનો ઘસે લઈ નદીમાં તરતી ચાલી. થોડીવારમાંજ-માટીના ઘસાને પાણી લાગવાથી-ઘટો લાંગી ગયો. અને તેની માટી પાણીમાં મળી ગઈ. હવે હીરા નિરાધાર થઈ પડી. ઘસા વિના તરી શકાય તેમ નહોતું. હીરા ડુળકાં ખાવા લાગી. શરીર ઉપરનું લુગડું પગમાં ભરાઈ ગયું. ખસ, હવે “બહાલા” ને મળાશે નહિં જલ્દી પોતાના પ્રિય પ્રેમીને જુએ પાડવા લાગી. પોતાને બચાવવાની વિનંતિ કરવા લાગી. શતનો શાંત વખત હતો. અધારાને ભેટીને હીરાના કંઠે શબ્દો રંજના કાનમાં પેકા તે તરતજ ઉઠ્યો અને દોડ્યો દોડ્યો નદીને કંઠે આવ્યો. હીરા નદીમાં ડુળી નંચ છે એવું જણાતાંજ તે પણ નદીમાં કુદી પડ્યો અને જે દિશામાં હીરાના શબ્દો સંભળાતા હતા તે તરફ તરંગો આવ્યો. રંજએ જુએ પાડી : “હીરા, હીરા. તું ક્યાં છે ?” હીરા પાણીમાં ડુળીએ ખાતી હતી. તેના પેટમાં પાણી પેશી ગયું હતું. બહુ મેઢનતે તે એક વળત પાણી ઉપર આવી અને ક્ષીણ શબ્દે બોલી : હું ઉંચા પાણીમાં ડુળી મરૂ છું. રંજને ગયાવો બહાલા—” રંજ ઉતાવળે તરતો તરતો હીરાની પાસે ગયો. પરંતુ ઘોર અધ-કારમાં હીરાને એઈ શક્યો નહિં. હીરા હવે તરી શકી નહિ. પોતાના પ્રેમીનું નામ દેતાં દેતાં ઉંડાં જળમાં ડુળી ગઈ. રંજએ જુએ પાડી : “હીરા, હીરા” પરંતુ આ વળતે કોઈએ જવાબ આપ્યો નહિં. ક્રૂર સામેથી પડ્યો પડ્યો : હીરા, હીરા ! રંજનું ચિત્ત ભ્રમિત થઈ ગયું. તેજ શણે તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે, હીરાને શોધીનેજ બહાર નિકળવું, નહિં તો જલમાંજ સમાધિ કરવી. તેની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ. તેણે પણ : “આલી હિરા, બહાલી

હીરા” કહેતાં કહેતાં. જળમાં ડુળી મારી, હીરાની શોધ માટે પાતાળમાં આદ્યો ગયો ! હજુ સુધી તે જન્મે પ્રેમીમાંથી કોઈ બહાર નિકળેલું જણાયું નથી. જન્મે પ્રેમીઓના પ્રેમની ત્યાજ પૂર્ણ હતી થઈ. જગતના કલંકમાંથી હમેશાને માટે મૂકી થઈ. નંદર સંસારમાંથી અમરધામમાં આવ્યા ગયાં. મનુષ્યના આશ્રય છોડી પરમાત્માના આશ્રયમાં આવ્યાં ગયાં. ત્યાં કલેશ નથી, દ્રેષ નથી, નિન્દા નથી, લય નથી. ત્યાં તો હમેશાં અભયપ્રદ છે, ત્યાં તો હમેશાં નિર્મળ પ્રેમીઓને આશિર્વાદ દેવાય છે. ત્યાં તો હમેશાં દેવતાઓની કૃપા મળે છે. અને ત્યાં તો હમેશાં આનંદ-આનંદજ થાય છે.

✽

✽

✽

જન્મે નિર્મળ પ્રેમીઓનું નામ હજુ પણ પંચળના “યોગીટલા” પ્રદેશમાં અમર થઈ રહ્યું છે. હજુ પણ પેલા કાળો પત્થર ઉપર લોકો ઠોડીઓ અને ગોળ મૂડી જન્મે પ્રેમીઓના આદર સત્કાર કરે છે. ત્યાં પ્રવાસે જનારાં માણસો આ વાર્તા જલ્દી “પ્રેમ”નાં નિર્મળ જાન ગાય છે. નિર્મળ પ્રેમની દિ-શા લે છે. અને નિર્મળ પ્રેમના ભક્તો બની રહે છે.

મળિ-કાન્ત.



લડનની એક હોસ્પીટલનો ડૉક્ટર પ્રો. આર્થ વીકનહામ ટમાટાની પ્રશંસા નીચેના શબ્દોમાં કરે છે :—ટમાટા એ પધારીમાંથી ન બઠી શકાય એવા નિર્જળ મનુષ્યોનો તેમ જ મરણનો ગનેલો આહાર છે. તે રોગી તથા નોરોગ, વૃદ્ધ તથા જુવાન, શ્રીમંત તથા ગરીબ, આળસુ તથા ઉદ્યોગી વિદ્વાન તથા મુર્ખ, સાધુ તથા પાપી સવના આહારનો પદાર્થ છે. સ્થળોં શાકમાં તે સર્વોત્તમ શાક છે. મોંઢા માણસોને માટે. અને તેમાં પણ જેઓ જરૂરના વ્યાધિથી પીડાતા હોય છે તેમને માટે તો તે પરમેશ્વર તરફથી ઉતરી આવેલી શાકસ છે.

## સરકો, Vinegar.



**આ.** જ કાલ કેટલાક હુન્નર ધંધામાં સરકો વપરાય છે. પણ તે શું ચીજ છે તે ઘણાંએ ખબર હોતી નથી. માટે તેનું અંગ્રેજી નામ જાણવાનું જોઈએ છે. તાડીને બે વખત ભૂંસી ચઢાવવાથી અને પછી ગાળી લેવાથી સાધારણ સરકો બની શકે છે. અર્ધ અથવા દારૂમાં જરા ઘડેનું અથવા તેના આઠાનું ખરીદ અથવા તે જરા તાડી ભેળવી મટોડીના ઘડામાં એક સ્વચ્છ ઘાંસનો પેટા પાથરી તે દારૂને રહેવા અને ઘડાને તળીએ બે અથવા ચાર ઝીણા બાકાં રાખવા જે બાકાં વાટે પેલે દારૂ પાછો બાહર એક નીચે મૂકેલા વાસણમાં ગળી પડે. ગળાઈ રહેલો એટલે વળી ફરીથી પેલા ઘડામાં પાછો રેડે છે અને ફરી નીચેના વાસણમાં ગળવા દે છે. આમ ૫ અથવા ૬ વખત કર્યો પછી એક વાસણમાં ફેડી-૪ અથવા ૫ દીવડા એકાંત જગાએ સ્થીર રહેવા દે છે. જે વખતના દરમ્યાન તે દારૂનો સરકો બની જાય છે. પછી તેને કપડાંથી ગાળી લઈ ખાટલીઓમાં ભરી રાખે છે. સરકો ઘણી કામની જાણી છે. તથા દવાઓના કામમાં પણ વપરાય છે. સરકો મુખ્યત્વે કરીને ચાર જાતના થાય છે. ૧ સઘળી જાતના દારૂમાંથી, ૨ જવમાંથી ૩ મીંકાસવાળા અને ખાટા રસમાંથી, ૪ લાકડામાંથી.

દારૂ અથવા ખીરને ૭૦ અથવા ૯૦ ડીગ્રીની ઉષ્ણતાવાળી હવામાં ઉઘાડા વાસણમાં ખુદલાં મુકી રાખ્યા હોય તો તે પ્રથમ ખરાબ થઈ જાય છે. તેની સપાટીપર થરી બંધાય છે. તે થરી પછી નીચે બેસી જાય છે. તેની વાસ ખટાસ મારે છે અને તે દારૂનો સઘળો સરકો થઈ સાફ નીતરી જાય છે. વાઈન અથવા ખીર જેમ નરમ હોય તેમ તેના જલદીથી સરકો બને છે. અને જેમ વધારે જલદ હોય તેમ વધારે નીલબ લગાડે છે. તેનો સરકો પણ ઘણાં જલદ થાય છે. આ વાત તો સઘળાને ખબર છે કે વાઈન અથવા ખીરને

હવાની અંદર નહીં લાગવા દીધી હોય તો તે ઘણા દીવસ ટકે છે અને ખટાસ ઉપર આવતી નથી. પણ ઉઘાડો મુકવાથી અથવા કોઈ ખમીરી ચીજ નાખવાથી તરત તે દારૂનો શુભ બદલાવનું કામ શરૂ થાય છે અને તેવા સંજોગોમાં સરકો પેદા થાય છે. દારૂ તથા સરકામાં જે જે દ્રવ્યો આવે છે તેમાં વધારે ફરક નથી તે આ નીચેના કોષ્ટક પરથી જાણી શકે.

દારૂમાં-૪ ભાગ કારબોન સરકામાં-૪ ભાગ કારબોન  
 ૬ ,, હાઈડ્રોજન ૩ ,, હાઈડ્રોજન  
 ૨ ,, એકસીજન ૩ ,, એકસીજન  
 બાકીનું પાણી બાકીનું પાણી  
 ઘઉંનો આટો અથવા હરેક ખીણ જાણીને જેમાં ખમીર હોય છે એવી ચીજો ઉપર જાણીને ફેરફાર પેદા કરવાનો શુભ ધરાવે છે. પણ સાકર અથવા દરેક મીંકાશ ભરેલો રસ એ બાળતમાં ઘણા જ મદદરૂપ થઈ પડે છે. કારણકે એ ચીજો કામમાં લગાડવાથી સરકો વધારે પેદા થાય છે. જેમકે ૬ ભાગ પાણી, ૧ ભાગ સાકર અને અંદર જરા તાડી ભેળવવાથી ઘણા જ સારો અને પુષ્કળ સરકો થોડા વખતમાં થઈ શકે છે.

દારૂમાંથી સરકો બનાવવાની રીત એવી છે કે— થોડા દીવસ હવામાં ઉઘાડો રાખેલો દારૂ જ્યાં પીપામાં ભરેલો છે. પીપાને એક ભાગ ખાલી રાખે છે. અને બે ભાગમાં દારૂ, પાણી અને ખમીર હોય છે. તે જગા જ્યાં પીપા રાખવામાં આવે ત્યાંની હવા ગરમ હોવી જોઈએ. સાધારણ રીતે ૮૦ ડીગ્રીની હવા તેને ઠીક પડે છે, અને તેટલી ઉષ્ણ હવા આપણે ત્યાં ઘણું કરીને કાયમ હોય છે. વીલાયત જેવા થંડા દેશોમાં હવાને ગરમ કરવા માટે સઘડીના, કોલસાનો ખરચ કરવો પડે છે. એક વખત નવા પીપામાં સરકો બનાવ્યો કે તે પીપાના પાટીયા સરકાથી લીંબાઈને તર થઈ જાય છે. અને પાટીયાને ચોંટી રહેલા ભુના સરકાનો સેબર ખમીરને ઠેકાણું કામ આવે છે. અને તેથી આવા વાપરેલા ભુના પીપામાં જલદી સરકો બને છે. નવા પીપામાં ૧ ભાગ

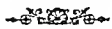
સરકો ને ૧ લાગ વાઇન નાખવાની જરૂર પડે છે. પણ જુના પીપમાં સરકો ઓછો નાખવાથી પચુ આવે છે. પીપા ભરી રાખ્યા પછી દર મહીને ખાતી કરે છે અને દર આઠ દીવસે બીજો દારૂ ઉમેર્યો કરે છે. એ પ્રમાણે એવા પીપા વરમના વરસ સુધી કામમાં વપરાય છે. પચુ આ પદ્ધતિમાં એક અડચણ એ છે કે ઘણે દીવસે તળીયે રગડો ગેસી નબ છે તે કાઢવા માટે આખું પીપ ખાતી કરવું પડે છે. તેના કરતાં નીચેની જરમન રીત રહેલી છે. એક મોહોટું પીપ ૬ ફીટ ઉંચુ અને ત્રણ ફીટ પોહોણું અને તે પીપમાં બે છેડા આગળથી એક એક ફૂટને છેટે અંદરથી એક એક લાકડાનો પડદો કરવો અને તે પડદાઓમાં જેટલા પડે તેટલા ઝીણા બાંકા પાડવા. છેક ચારથી જેવા કરવા અને પીપને ઉભું સુધી ઉપરના પડદાના કાણામાં સુતરના અંદર પેસી બાય એટલા બડા કાકડા સુકવા અને તે કાકડાને ઉપરથી એક ગાંઠ મારવી જેથી નાકાં વાટે તે કાકડા નીચે સરી નહી પડે પછી બે પડદાની વચમાં જે ખાતી જગા રહી તેમાં લાકડાનાં છીલટા ગરમ પાણીમાં ભીજવી, તડકામાં સુકવી અને પાછા સરકામાં ભીજવી તર કરી તેમાં ભરવા. પીપના નીચેના ભાગ આગલ એટલે તળીયામાં ચાર મોટા કાણા પાડવા અને તે વાટેથી એક એક કાચની અથવા બાંજુની નળી પેલા પડદામાં ઠેક દાખલ કરવી. (અધુરું.)

ન્યુસપેપર કટીપીગ ભુરો—એક નવો ધંધા-આનો અર્થ એમ થાય છે કે વર્તમાન પત્રો-ઓપાનીયા વીગેરેમાંથી જુલાજુલા વીપય સંબંધી લેજો. માહેતી જુલાશો. કાંઈ નજીવા જેવી બાબત કાતરી કાતરીને સંગ્રહ કરનારી ઓપ્રીસ-આવી ભતની એક ઓપ્રીસ અમેરીકામાં બહુજ મોટા પાયાપર ચાલેલી છે. તેનો રીપોર્ટ અમારી તરફ આવવાથી આજ તે વીશે વાંચક વર્ગને માહેતી આપવાની જરૂર ધરાવું છું. તેમાં ૫૦ કારકુનો કામ કરે છે. અને તેમાં અમેરીકા તથા દેશાવરના મળી પચાસ હજાર વર્તમાન પત્રો, ઓપાનીયાં, રીપોર્ટો વીગેરે આવે છે. આટલી મોટી

સંખ્યા વાંચીનેજ અમને આશ્ચર્ય પેદા થયા વિના નહિ રહે. તે ઓપ્રીસમાં દરેક વીપયની જુદી જુદી કાંઈલો રહે છે અને દરેક વીપયની કાંઈલો પણ પાંચપાંચ કે વધારે હોય છે. ઓપ્રીસમાં ઓપ્રીસ સાતસો આસો વીપયો-નો સંગ્રહ કાયમ ચાલે છે. પણ કઈ વખતે કયા વીપય-નો સંગ્રહ કરવાની ધરાક તરફથી માગણી આવે છે તેનો કાંઈ નીયમ નથી રહેતો. દષ્ટાંત તરીકે કાંઈ ધરાક કહે છે અમને જેટલા મળે તેટલા, નામ અને સરનામા નો સંગ્રહ લેજો કરો તો તે પણ કરવો ભેઈએ. કાંઈ કહેશે દુનીયાની દરેક કોર્ટોમાં ચાલતા ક્રીમીનલ-કેસોનાજ અમારે માટે સંગ્રહ લેજો કરો-કાંઈ કહેશે રંગ ભૂમીના એકટરોના ચાર્ટ્રો લેગાં કરો. કાંઈ પૂછશે કે ગેસ દીવા સંબંધી જેટલી માહેતી મળે તેટલી લેગી કરો. એ પ્રમાણે ધરાક કયો સવાલ સુક્રો તેનો બીલકુલ નીયમ નથી પણ તેમ છતાં આ ઓપ્રીસમાંથી કાંઈ પણ ધરાકને નાસીપાસી લોગવવી પડતી નથી. આપણા હિંદુસ્થાનમાં મુંગળ જેવા શહેરમાં એવી કાંઈ ઓપ્રીસ શરૂ થાયતો કેટલું મોટું કામ થાય કાંઈ પણ રાજકીય વેકુવારી અથવા હુન્નરના વીપય ઉપર એકાદ મોટું સર્વ માહેતીથી ભરપુર વ્યાખ્યાન કરવું હોયતો વિદ્વાનને પણ તેવારી કરતાં ઘણો વખત લાગે છે. પણ તેટલો વખત અને મહેનતનો બચાવ આવી ભતની ઓપ્રીસ થોડા ખર્ચમાં કરી શકશે. આ ઓપ્રીસ-ને છાપાવાળાઓ પણ થોડા લાગુ ભવાજમ તથા માત્ર પાંચ ખર્ચ લઈ ભેઈએ તેટલી નકલો મોકલો આપે છે. તે કંપનીના રીપોર્ટ તથા તે ઓપ્રીસની ફી વોગેરે નીચેને ઠેકાણે લખ્યાથી જાણશે.

International Press clipping Bureau  
123 Boyce Bldg. Chicago, U. S. A

પી. સી. પંને.  
મીડલર મેગલીસ્ટ. નાસીક



# સંસ્કૃત ભાષા તથા તેનું ઉપયોગીપણું અને તે મળવા કરવી જોઈતી સગવડ.



સંસ્કૃત ભાષામાં ૧૫ સ્વરો ને ૩૩ વ્યંજનો મળી ૪૮ અક્ષરોમાંથી રીરર ધાતુઓ, ૨૨ ઊપસર્ગો, અને નેષ્ટતા અન્યથા તથા મત્યથા કરતાં અમુક નિયમેથી એવા અગણિત શબ્દોની ગણિતનિયમાનુસાર અને ન્યાયપૂર્વક ઊત્પત્તિ થાય છે, અને એવા ટુંકાણમાં યથાર્થ રીતે અને ચમત્કૃતિપૂર્વક વિચારે દર્શાવી શકાય છે, કે તેવું જગત્પત્ની કોઈ પણ ભાષામાં જનવું નથી; ને તેને દીધે જો ભાષા દેવી ભાષામાં ગણાઈ ઊભ્ય પદે સ્થંપાયલી છે. ભરતખંડના આર્યોની સામાજિક, ધાર્મિક, તેમજ રાજદારિક એ ત્રણે વ્યવહારમાં અસલ એજ ભાષા હતી, અને જ્યાં સુધી તેમ હવું ત્યાં સુધી એ દેશ કિંચ, ને લોકો સ્વર્ગે યાતે સુખી ને દીર્ઘાયુષી હતા, તેમાં વિદ્યાનો તો ખરેખર અવતારી પુરોણ હતા, એટલે ટુંકાણમાં હજેતાં જો દેશની દરેક બાબતની બીજાઓ અદેખાઈ કરતા હતા; અને જ્યારથી જો ભાષા રાજદારિક વ્યવહારમાંથી કોઈ યતી ગઈ ભરતી જો ભાષા ભણવાનું કોણું હરવાની કોઈ ભૂલથી જો બીજા વ્યવહારમાંથી પણ કોઈ યતી ગયલી, એના અંશોના પણ ધીમે ધીમે લોપ થતો ગયતો, ને કોઈની સ્થિતિ પણ દિન પર દિન નરમ પડતી ગયલી દેખાય છે, તે એટલે સુધી કે મોટે ભાગે કહેતાં, અસલ

૧. આયુષ્ય જે ૧૦૦ વર્ષનું હતું, તે હાલ આસરે ૫૦ નું થયું છે.
૨. જન્મનો હેતુ સિદ્ધ કરવાને ધાર્મિક જ્ઞાન અને આચરણો વાસ્તે જે ૭ વર્ષથી પ્રયત્ન થતા, તે હાલ મરહુના ૭ વર્ષ બાકી રહે ત્યારથી પણ કરવા સૂઝતાં નથી.
૩. જન્મની દિશ્વિત નિભાવવાને યોગ્ય આશ્વિક્ષા પેદા કરવા વાસ્તે જે શક્તિ ૧૫ વર્ષથી આત્રતી, તે હાલ

- ૨૫ વર્ષથી પણ આવવી કહિન પડે છે; વર્ષમાં ૮ માસ મહેનત કરે જે ખર્ચ નેથું મળવું, તે હાલ પુરા બાર માસ મહેનત કરે પણ મળવું મુશ્કેલ પડે છે.
૪. જે જ્ઞાન એક અંધથી સોજી વખત અને પેસાને ખર્ચે થવું, તે હાલ તે અંધપરથી થયલા અનેક ભાષાંતરો, ભાષાંતરોના ભાષાંતરો, વિવેચનો વગેરેથી અનેક ગણા પેસા તથા આયુધ્યના ખર્ચે મેળવવા પ્રયત્ન થાય છે, ને તે છતાંજ આખરે તો નેષ્ટજી તેવું મળવું નથી.
૫. જે વળન ન્યાય ભણેલાના તર્કો પર મુકાવું, તે ન્યાય નહીં ભણેલાના તર્કો પર પણ મુકાય છે.
૬. જે પ્યાન ખરી વસ્તુ એચતી હતી, તે એચતી નથી ને પ્રતિબિંબિત એચે છે; જે પહેલું લક્ષ્ય ધર્મ પર અપાડું, તે હાલ લક્ષ્ય પર અપાય છે.
૭. જે હરતામકક જેવી ઓજો દેખાવાનાર નેષ્ટતા ન હતાં, તે દેખાવાનાર હાલ નેષ્ટજી છે.
૮. જે બીજા ભાષાઓમાં વધારે ભણવાનું હોય તે સિખી પોતાની ભાષામાં ઉગરાવું, તે હાલ પોતાની ભાષા ભણવા હોય તો તેમ, નીકરે તેમાંથી યુદ્ધી માંડીને પણ લાઇ બીજા ભાષામાં ઉમેરાય છે.
૯. જે પ્રમાણુ હતું, તે હાલ પ્રમેય, ને પ્રમેય હતું, તે હાલ પ્રમાણુ ગણાય છે.
૧૦. વગેરે, વગેરે. આમ છતાંજ હજી પણ જો ભાષા તથા જોના જે અંશો રલા છે તેની ખુબી તો જેથી ને તેવીજ છે, જે લોપ થયલા લાગે છે તેમાંના પણ ધણા શોધથી જડે તેમ છે, ને સમજા ભણાય તો ભરતખંડ હજીજો તેની અસલ ઉદ્ધરિતિ પહોંચે તેમ છે, કેમકે હજી પણ દુનીયામાં એવી કોઈ ભાષા નથી કે જે જો ભાષાની ખરેખરી કરી શકે, તે કોઈ ભાષાના વિચા ભંડારમાં એવા અંધ નથી કે જે જો ભાષાના વિચા ભંડારમાં રહેલા ૪ વેદો, ૬ વેદાંગો, ૪ ઉપવેદો, ૬ શાસ્ત્રો, ૧૮ સ્મૃતિ, ૧૮ પુરાણો, ને ૨ ક્ષત્રિહાસોની માફક નેષ્ટતા જ્ઞાન અને સમૃદ્ધિના દરેક સાધનો યોગ્ય રીતે વિચાર કરેથી ત્રણે કાળમાં સદૃપ રહી બ્યારે નેષ્ટજી ભારે ને જેવા નેષ્ટજી તેવા પુણ પાડી શકે—જે નવું નેવામાં આવે છે તે ભમે જેમને જો વિદ્યા જાંડની માહતી નથી

ને માહેતી મેળવવાની દરકાર પણ નથી તે નવી શોધ કહે, બાકે તેના પણ મૂળ સાધનો ને તેને ઉપયોગમાં લેવાની રીતો સંસ્કૃત ગ્રંથોમાંથી મળી આવે તેમ છે—ને હુકા-લુમાં કહેતાં એમાં જેટલી બાબતો છે તેટલીજ હાથનાં કાળમાં જાણવાની કઠણ છે, તો નવી શોધ તો કથારીજ હોય ! આ કહેવું કેટલાકને અનુપયુક્ત લાગશે પણ તેઓ રાખી બુધ્ધિથી વિચાર કરશે તો માત્રમ પરશે માણસ ધારે તો ભાષામાં રાખે ઉમેરી રહે, પણ પાતું બંધરણ તો કુદરતથી બંધાયું હોવાથી ફેરવી કે નહીં, ને વિદ્યાભંડારના ગ્રંથોમાં જે વેપારની બુધ્ધિથી, પણ પરાપકાર સહબુધ્ધિથી, નિષ્પક્ષપાતપણે, અને ઇશ્વરી પ્રેરણાથી કરેલા હોય છે તેજ ગણે ગમાં સદૃષ્ટ અને જાતુજ રહે છે, બીજા તેમ રહી કતા નથી, તેથી એ કહેવું 'યથાર્થ' છે; ને એ ભાષા તેથી ના ગ્રંથોના અભ્યાસ દિન પર દિન હુનીઆના બીજા ડોમાં વધતો જાય છે, ને ભરતખંડમાં તો જે જે ભવતો પર વિવેચન થાય છે, ને અનેક ગ્રંથો લખાય તેમાં મૂળ વિચાર અને પ્રમાણ તો સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં જ લેવાય છે, તેમજ જૂની જૂની ભાષાઓની જૂના ટુંડા શબ્દોની શુદ્ધતા એ ભાષાના શબ્દોથીજ ચાયછે, તે ધ્યાન તેની સાખીની આપે છે. એ રીતે સંસ્કૃત ભાષાની ધિક્કા અને તેનું ઉપયોગીપણું સ્વતઃ સિદ્ધ છે, અને ભરતખંડગ્રંથોને તેઓના અસલ અદેખત્ર થની રિચ-કેને પહોંચવાને ને યુગ્યત્વે કરી તેમને જેમ સમાજિક વ્યવહારમાં પેતાના પ્રાંતની ભાષાની, ને રાજદારિક વ્યવહારમાં રાજભાષાની જરૂર છે, તેમ ધાર્મિક વ્યવહારમાં સંસ્કૃતની જરૂર છે, તે પૂરી પાડવાને એ ભાષાની બે દર-ારી કરવાની થયેલી ભૂલ સુધારી તે ભણવાની ખરેખરી જરૂર છે. આમ છતાં, તેમજ ભરતખંડમાં વગરના પેદાનો, પણ કહેવાય છે, ને કેળવણી ખાતામાં સુધારા કરવાની અનેક સૂચનાઓ પણ કરે છે, તે છતાં એ ભાષા મણવાનું શરૂ કરવાને કાળ નિર્ણય કરવાની ને તે સારે નેજીત સાધન પુરૂ પાડવાની, ને તેનો લાભ લેવાય એવું કરવાની સૂચના કોઇ કરતું દેખાતું નથી એ બધું ખેદજનક છે, તેથી હું હમારા વિચારો ભરતખંડ મહેકા શુદ્ધતવાસીઓ

માંડે, ને બીજા પ્રાંતોના વસીઓને પણ યોગ્ય ફેરફારથી લાગ પડે તેવી રીતે, નીચે દર્શાવીએ છીએ, ને આશા છે કે યોગ્ય પુરૂષો તેનો ઘટતો વિચાર કરીને તે વિગે બનવું કરશે.

કોઇ પણ વિદ્વાન કણક કર્યા વગર રહેશે નહિ કે ૧. શુદ્ધતાઓને જેમ સામાજિક વ્યવહારમાં શુદ્ધતાની ભાષાની આસરે પાંચ વર્ષથી આવરકતા છે, તેમ ધાર્મિક વ્યવહારમાં સંસ્કૃતની ઉપનયન અથવા તેવો સંસ્કાર આસરે ૮ ને વર્ષે થતો હોવાથી ૮ વર્ષથી, ને રાજદારિક વ્યવહારમાં રાજભાષાની ૧૩ વર્ષથી છે, ને તેમાં જન્મની રિથિત નિભાવવામાં શુદ્ધતાની, ને જન્મનો હેતુ પર પાડવામાં સંસ્કૃત આવરકતા હોવાથી, એ બે ભાષા વગર તો કોઇને શકિત તેમ નથી, ને રાજભાષા વગર તો ઘણાને શકિત તેમ છે; ને એ રીતે આવરકતાંના કમ તથા પ્રમાણ જોતાં, અને તેમને અનુસરીને કરવાથીજ અનેક શકતા નીકર તેટલીજ હાનિ થાય છે, તેનો વિચાર કરતાં શુદ્ધતાની વાંચતાં લખતાં આવરકથીજ સંસ્કૃતનો અભ્યાસ શરૂ થયો નેજીએ છે, ને એ બે ભાષા બરાબર શાખા પછી રાજભાષા ભણવી નેજીએ છે,

૨. શુદ્ધતાઓને ઉપર કલા પ્રમાણે સંસ્કૃત ભણવાની આવરકતા છે, પણ શુદ્ધતાની ભાષામાં તે ભણવા નેજીત સાધન ન હોવાથી દાસાતિકમણ થયા પછી માત્ર પ્રાદેશી વર્ગમાં જેઓ પરંપરાથી સંસ્કૃત વિદ્યાથીજ આજીવિકા ચલાવી રહ્યા છે તેઓમાંના કેટલાકના છોકરાઓ સંસ્કૃત, સંસ્કૃત ભાષામાં રહેલા વ્યવહારુના ગ્રંથોથી ભણવા, ને બીજા વર્ગમાં કેટલાકના છોકરાઓ જે ઇંગ્લેન્ડ શિપે છે તેમાંના કેટલાક ઇંગ્લેન્ડ સાથે " સેકન્ડ લેંગ્વેજ " તરીકે અંગ્રેજીમાં રહેલા પુસ્તકોથી ભણવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ સંસ્કૃત ગ્રંથોથી સંસ્કૃત ભણવામાં વ્યવહારિક વસ્તુના મધ્યસ્થપણ વગર અવ્યવહારિક વસ્તુ મેળવવાનો પ્રયત્ન હોવાથી ભણનારને એવું કહવું પડે છે કે નહીં જેવાજ પુરૂ ભણી શકે છે, ને તે હાલમાં મુંબઈ જેવા મોટા શહેરમાં સંસ્કૃત વ્યાસ-રણની કારીની પરીક્ષામાં પાસ થયેલા આશરે ૪ ને ખાન-ગીમાં પુરૂ ભણેલા આશરે ૬ જ દેખાય છે, તેમજ એ શહેરમાં હાલ આશરે ૧૨ પાઠશાળા છે પણ તેમાં વિદ્યા-

ધર્મિા જમવાની કે પેસાનીલાસ્ય વગર ભણતા આવતા નથી, ને એ રીતે આવે છે તેમાં પણ જેટલો પેસાનો લાભ ત્યાં થાય છે તે કરતાં કંઈક વધુ થાય એટલી વિદ્યા આવે ત્યાં સુધીજ ભણી ચાલતા થાય છે, તે જોઈએ તેવું બનાવે છે; ને અંગ્રેજ પુસ્તકોથી સંસ્કૃત ભણવામાં જે પુસ્તકોથી ભણાય છે તે જોઈએ તેવાં ન હોવાથી એ ભાષાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન તો સંસ્કૃત પ્રથેની હયેટ મદદ લીધા વગર કાઢીને થઈ જ નથી, ને અપભ્રંશ થવામાં પણ એટલી કઠિનતા પડે છે કે ધણા કંટાળી શેકું ભણી છોડી દે છે, ને કેટલાક જે ઠેક સુધી ભણે છે તેઓ પણ એ ભાષા પરીક્ષાઓની જરૂરીઆત પૂરી પાડવાના હેતુથી ને મુખ્ય ને બદલે " સેકન્ડ લેવેલ"ના ભાવથી ભણે છે, એટલે તેઓમાંના ઘણાખરાને કદ જ્ઞાન થતું નથી, ને ભાષા તેવું જ થાય છે, ને કોઈકજ જે પાછળથી સંસ્કૃત અન્યની મદદ લે છે તેને પુરું જ્ઞાન થાય છે, ને તે મુખ્ય યુનિવર્સિટીની ૧૮૬૫ થી ૧૯૦૯ સુધીના ૪૫ વર્ષના દરમ્યાનમાં થયેલી " એમ. એ."ની પરીક્ષાઓમાં માત્ર ૧૧ જ ગુજરાતીઓ સંસ્કૃતમાં પાસ થયા છે, ને તેમાં પણ ૧૯૦૯ માં ૧૧ ગુજરાતીઓમાં માત્ર એકજ સંસ્કૃતમાં પાસ થયો છે તે જોઈએ તેવું ખતાવી આપે છે. એ કારણોને લીધે ગુજરાતી ભાષામાં સંસ્કૃત ભાષાના વ્યાકરણની ખરે ખરી જોડ છે,

૧. ગુજરાતી નિરાણોમાં જયાથી ૭મા ધોરણમાં યોગ્ય ફેરફાર કરી સંસ્કૃત ભાષા દાખલ કરવામાં, અને જમ ગુજરાતી ભાષા, ગુજરાતી વ્યાકરણ અને ગદ્યપદની ચોપડીઓનો સિખરાય છે તેમ સંસ્કૃત ભાષા, સંસ્કૃત વ્યાકરણ અને ગદ્ય પદના સમાવેશવાળા હિતોપદેશ જેવા પ્રયત્નો સિખવવામાં જરા પણ દરકત આવે તેમ નથી; ઉલટું એમ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓ સામાજિક વ્યવહારની ગુજરાતી ભાષા વેહેલી ને સારી શિખશે, ધાર્મિક વ્યવહારની સંસ્કૃત ભાષા પણ શિખશે, રાજકારિક વ્યવહારની અંગ્રેજ ભાષા શિખવાની લાચકાત પણ વધારે મેળશે, સઘળા વ્યવહારોમાં જોઈતું જ્ઞાન પણ વેહેલું સંપાદન કરશે, ને અપભ્રંશમાં યોગ્ય વર્ણ સત્-ગુણવાળી સંસ્કૃત વિદ્યાના શુભ સંસ્કાર પામેલા હોવાથી આગળ જતાં દરતામુલક જેવી ચીજો કોઈના ખતાવ્યા વ-

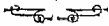
ગર જોઈ શકશે, ને એક સંસ્કૃત અપભ્રંશી ભષાતા અનેક અન્યો વાંચવામાં થી પેસા તથા આયુષ્યની દાનિથી પણ બચશે, એટલે એક રીતે ખરચમાં ફાવશે. મેળશે, આયુષ્યમાં વધશે, ને આખરે જન્મનો હેતુ પણ પાર પાડી શકશે, તેમજ પોતાનાં ઐદિક સુખો શેમાં સમાયલા છે, ને તે શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય તેના યોગ્ય રીતના વિચારો ને ઉપાયો પોતાની મેળે કરી શકશે, ને એ રીતે ધણા ગુજરાતીઓ લાભ લઈ શકશે એટલે એવી પ્રજા જોઈ રાજ્ય-કર્તાને પણ સતોષ થશે.

કુશ્વર યોગ્ય પુરેષોને ગુજરાતી અધ્યુક્ષા વારતેની ઉપર ખતાવ્યા પ્રમાણેની ગુજરાતી ભાષામાં સંસ્કૃત વ્યાકરણની એટ પૂરી પાડવા સારના, અને ગુજરાતી નીરાણોમાં એ ભાષા ભણવવા સારના આ હમારા લેખના યોગ્ય વિચાર અને ધટતો ઉપયોગ કરવા સદૃશિ આપો.

વધારે ઉંચું હિત મહણ કરવાને, તથા તેવું મૂલ્ય સમજવાને આપણે સમર્થ થઈએ. એટલા માટે કોઈ કોઈ વાર આપણે માથે દુઃખદ લેવો જણાવતા પ્રસંગ આવી પડે છે. અન્ય રીતે કહીએ તો કોઈ કોઈ વાર જે આપણે જોઈતું હોય છે, તે આપણને નથી મળતું, તેવું કારણ એ છે કે થોડા સમય પછી આપણા ઇચ્છેલા વિષય કરતાં પણ કંઈ વધારે સારું આપણને પ્રાપ્ત થનાર હોય છે. આ કારણથી ધોરેલ સમયે ઇચ્છેલા વિષય ન મળવાથી નિરાશ થઈ જવું, અથવા શોક કરવો એ નકામો છે.

પ્રત્યેક અનિષ્ટ-લાસતો પ્રસંગ, વસ્તુતઃ શું છે, એ આપણે શોધી કાઢવાનું હોય છે. તે અનિષ્ટકર છે, એમ આપણે માનીએ છીએ, પણ તે તેવો હોતો નથી. તે માંત્ર એક છૂપો ભેદ હોય છે. પડકારો તોડી નાંખો, અને પડકારની પાછળ કંઈક ભારે મુંઢવણી વસ્તુ રહેલી તમને જણાશે. પૂર્વે અપ્રાપ્ત એવું કંઈક મેઢ-તાવાશું તમને પ્રાપ્ત થશે.

# વે વીર વાલ્મીકી.



આ ત્મ ત્યાગ-સ્વાર્થ ત્યાગ-નહિ કરવાથી આ જગતમાં કોઈ મહા પુરૂષ થઈ શકતા નથી. આ જગત કોઈ સ્વાર્થ-સાધુઓ માટે નથી. જો મહાપુરૂષ થવાની ઇચ્છા હોય; જો જગતમાં પોતાનું નામ અમર રાખવાની ઇચ્છા હોય;—જો જગતનાં મનુષ્યોના હૃદયમાં પોતાનું નામ ચીર કાળ કોતરાઈ રહે એવી ધારણા હોય—તો મનુષ્યે પોતાનો સ્વાર્થ પરમાર્થમાં ફેરવી નાંખવો અને નિઃકામ ભાવે કર્મ કરવું. એકતુંજ નહિ, પોતાના કુટુંબતુંજ નહિ પણ સમસ્ત પ્રાણી માનવ કલ્યાણ થાય તેવું કર્મ કરવું. પ્રત્યેક પ્રાણી માનવને આત્મવત્ ગણી તેમનું અનિદ ઘતું અટકાવી, ઇદ થાય એવાં કાર્ય કરવાં. સ્વાર્થને માટે-ફક્ત નામનેજ માટે-ફક્ત ખેડા યશને માટેજ ઘણા મનુષ્યો, ઘણા પુરૂષો અને ઘણા બાળકો-કેટલાંક કર્મો કરે છે! પરંતુ તેનું ફળ શું? એકજ વ્યક્તિને સતોષ આપવો એજ! અરે તેવી સ્વાર્થ વૃત્તિને શિઃકારીએ છીએ. અરે અનેક મનુષ્ય પ્રાણીનાં કલ્યાણ થાય એવાં કાર્યોને ધન્ય માનીએ છીએ. અનેક વિપત્તિ અને અનેક સંકટો પડે છતાં તેવાંજ પરમાર્થનાં કામ કરવાં. તેથીજ મનુષ્ય આલોક અને પરલોકમાં ચીર કાળ પર્યંત નામ, યશ અને કીર્તિ મૂકી જશે. જગત હવેજ ધન્ય કહેશે.

સમસ્ત ભરતખંડમાં, સ્વાર્થ ત્યાગની વૃત્તિ ધારણું કેરુંવા માટે શીખ લોકોએ નામ મેળવ્યું છે. શીખ લોકો ભાસ્ત વર્ષના ગૌરવ સ્વરૂપ છે, તેનું કારણ પણ એજ પરાર્થ વૃત્તિ! એ ગૌરવ હવેમ્હે બહુ કીમતે મેળવ્યું છે. ધર્મને માટે, કર્મને માટે, પરાર્થને માટે, અને અંતિયિના સંહાર માટે, તેઓએ જેવી આત્મત્યાગવૃત્તિ બતાવી છે તેવું દ્રષ્ટાંત જગતના ઇતિહાસમાંથી લાગેજ બીજું મળશે. તેઓના

પરોપકારી ધર્મ શુદ્ધિઓ, દેશને માટે અને ધર્મને માટે જે આત્મત્યાગ આપી ઉત્તર અને અશ્વ કીર્તિ રાખી છે, તે શિખ ઇતિહાસમાં પ્રત્યેક પૃષ્ઠ ઉપર ચળકતે અક્ષર જોઈ શકાય છે. તે અક્ષર કહે છે કે “પરમાર્થ માટે આત્મત્યાગ કરવો એજ મહાપુરૂષ કામ છે.”

શુદ્ધ ગોવિંદસિંહ પોતાની નિરુપદતા બતાવીને શિખસમાજમાં એક નવું જીવન તત્ત્વ ઉમેર્યું હતું. તેમનું દ્રષ્ટાંત જોઈને, તેને પગલે ચાલીને, તેના શિષ્યો પણ અજીત વીર પુરૂષ થઈ ઉઠ્યા હતા. તેણે તેઓની સ્થૂળતા વડે પંજાબમાંથી મોગલ રાજત્વનો ઉઘેઠ કરી સ્વતંત્ર હિન્દુ રાજ્ય સ્થાપન કર્યું હતું. પરંતુ તેમના ખંડિયા રાજાઓએ અન્યાયના ભયવડે પહી જઈને, ઇર્ષાંબોર અને પરતંત્ર રાખવાના હિમાયતી મોગલરાજા ઔરંગઝેબ ખાદશાહની મદદ લઈ, શુદ્ધ ગોવિંદસિંહની રાજધાની આનંદપુરને ઘેરા લાલચે.

આ ઘેરા વખતે શિખ પુરૂષોએ મહાન વીરત્વ બતાવ્યું, પરંતુ તેઓ કોઈ રીતે ખંડિયા રાજાઓ કે મોગલ રાજાને પાછા હુકાવી શક્યા નહિ. ધીમે ધીમે અસન્તોષનો અગ્નિ બળવા માંડ્યો. એ જોઈ શુદ્ધ ગોવિંદસિંહની માતા શુજરીને ઘણી ચિંતા થઈ, પોતાના બે લાડકવાયા પુત્રને શી રીતે બચાવવા તેનીજ િનામાં ગલરાઈ ઉઠ્યાં. અનેક ચિંતા કર્યો પછી તેમણે એક નાશકારક રસ્તા શોધી કહાડ્યો. શુદ્ધ માતાએ ઘેરા ઘાલનારા રાજાઓને શુપ્ત રીતે કહ્યું કે: તેણીને કિલ્લામાંથી બહાર નીકળી જવા દેવી. શુદ્ધ માતાની આ પ્રાર્થના મંજુર પણ થઈ. માતા શુજરીએ, ગોવિંદસિંહના બે નહાના છોકરાઓ-ફતે-સિંહ અને જખરસિંહને લઈને પલાયન કર્યું: શુપ્ત રીતે કિલ્લા છોડી ચાલી ગઈ. તે વખતે તેણીની સાથે ‘શુ નામનો’ એક રસોઇચો હતો.

ગંજુ પ્રાણીનો છોકરો હતો. ગમે તેમ પણ લિલા માંગીને ખાનાર બની હતો; તેનામાં પ્રાણીમાં હોવા જોઈએ તેવા કોઈ ગુણ નહોતા. તે અતિ શુદ્ધ



પ્રકૃતિના હોતો. પૈસાની લાલચને લીધે તેનું, હિતાહિત-નું જ્ઞાન નાશ પામ્યું હતું. પૈસાને ખડકે તે કોઈ પણ બાતનું પાપ કરવા તૈયાર થઈ ગયો હતો. તેની પૈસા મેળવવાની ઇચ્છાને લીધેજ તે આટલો બધો અધમ-શૂદ્ર-જેવો થઈ રહ્યો હતો.

ગંધુ સિરહિન્દ ગામમાં રહેતો હતો. કિલ્લામાંથી નહાસી છુટ્યા પછી ગુરૂમાતા બે પૌત્રોને લખને ગંધુને ગામ-ગંધુને ઘેર આવી પહોંચ્યાં ગંધુ ઘણો આદર સત્કાર કરતો માતાને પોતાના ન્હાનકડા ઘરમાં લઈ ગયો. ગુરૂ માતા પણ પરમ આનંદ માનતી ઘરમાં ગઈ. ગંધુના અતિથિસત્કાર જોઈ ત્યાં રહેવાની ઇચ્છા ખતાવી, ગંધુએ માતાને બેસવા એક ભાંગેલો ખાટ-પાથરી આપ્યો !

રસ્તાની મુસાફરીથી થાકેલાં બે બાળકો ભાંગેલા ખાટલા ઉપર બેઠાં કે તરતજ નિંદ્રાવશ થયાં. જેઓ અનેક પ્રકારની સામગ્રીથી ભરેલા વિલાસ-ભૂવનમાં લાલિત પાલિત થયા હતા, જેઓ મન ભાવતાં સોજન મેળવતા હતા, અને જેઓ અનેક દાસદાસીઓ વડે રક્ષાતાં હતાં તેજ રાજ બાળકો આજે સુખના જોળામાંથી નીકળી આવી, એક ભાંગેલા ટુટલા ઘરમાં, ભાંગેલા ખાટલામાં સુતાં છે ! કાળની બલિહારી છે ! બાળકો ઉંઘ્યાં પણ માતાના નેત્રમાં ઉંઘ નથી. અનેક ચિન્તાઓને લીધે તેમનું હૃદય પથર જેવું ભારે થઈ રહ્યું છે. પોતાના ગુરૂ ગોવિંદસિંહને તેઓ જે સ્થિતિમાં મુકી આવ્યાં હતાં તે સ્થિતિ કેટલી ભયંકર હતી ! ગોવિંદનું મુખ દર્શન હવે ત્હેના નશિબમાં લગ્યું હશે કે નહિ, તે કોણ બાણે ? આ બે બાળકોનું રક્ષણ થશે કે દુર્દાત મોગલોની તલ્લજ તલવારનું બલિહાર થશે ? આવી આવી અનેક ચિન્તાઓ કરતાં કરતાં બંને પૌત્રોનાં માથાં, ગુજરી માતાએ પોતાના જોળામાં લીધાં. અને પ્રેમપુર્વક ત્હેમના મુખ ઉપર, શરીર ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યાં.

રસ્તામાં પૈસાની ઘણી જરૂર પડે છે. એવો વિચાર કરીને ગુજરી માતાએ કિલ્લો છોડતી વખત

એક પિતળનો દાળડો સાથે લીધો હતો, તેમાં હીરા, માણિક અને મોતીનાં ઘણાં અલંકારો ભરેલા હતા. તેણે તે દાળડો ઘણી સાવચેતીથી સંતાડી રાખ્યો હતો. ગંધુના ઘરમાં આવ્યા પછી તે દાળડો માથાના ઝિંદાશિકા નીચે મુકીને સુઈ ગઈ. અનેક ત્રિચારાને લીધે તેને ઉંઘ આવી નહિ. તે પણ પંખવારને માટે જરા ઝોકું આપતું, અને પંખવારમાં આંખ ઉઘડી જતી.

ગંધુની પાપી નજર પેલા પિતળના દાળડા ઉપર પડી ! હવે જોઈએ શું ? ગંધુ કર્મબળ દ્વારાજીવાઈ હતો ! તેના લોકને રોડી કોણ શકે ? રોડી માતાના ઓશિકા નીચેથી તે દાળડો શુભ કરવાનો વિચાર નકરી થયો, પરંતુ એ દાળડો શુભ થાય તો બેરાજ પુત્રોને અનેક પ્રકારનો કલેશ થાય, અરે ! ખાવાનાં પણ વાળા પડે તેનું પણ તેને ભાન થયું નહિ, ગંધુ મહારાજ તો પેલો દાળડો ઉઠાવી જવાનો લાગ જોધવા લાગ્યો. પણ રોડી જુના જમાનાની હતી. તેને ઉંઘ આવતી નહોતી, તે પણ ઉંઘવાનો ઢોંગ કરી સુતો હતો, અને લાગ જોતો હતો. એટલામાં બ્રાહ્મણબાઈની ભાગ્યદેવી પ્રગ્વન થઈ ! લાગ મળ્યો ! ગુરૂ માતા મોડી રાત સુધી બગી પણ રસ્તાને થાકે તેનાં નેત્રો પરાણે બંધ કર્યાં. તેણી ઉંઘી ગઈ, પાપી ગંધુ મહારાજે એક, બે, પાંચ, વખત ઉંઘ માથું કરીને બેઠું. તેણે બેઠું કે ગુરૂ માતા ઉઘી ગયાં છે. એટલે ધીમે ધીમે ગુરૂ માતાની પાસે જઈ તેના ઓશિકા નીચેથી દાળડો કાઢી લીધો. ઘરમાં એક ખુણામાં સંતાડી આવ્યો, અને તરતજ મોટેથી છુમ પાડી ઉઠ્યો કે : “ચોર, ચોર, કોઈ દોડો ! કોઈ પકડો” ગંધુની વિકાળ છુમથી ગુરૂ માતા બગી ઉઠી. બે છોકરાઓ ! પણ આંખો ચોળતા, બહી ઉઠ્યા ! ગુરૂ માતાએ સૌથી પહેલાંજ ઓશિકા નીચે બેઠું તો “દાળડો” શુભ થયલો જણાયો. તેણીએ બાણી લીધું કે : “સત્યનાથ ગયું !” સ્તંભ્ય હૃદયે તેણીએ ઘણી વાર સુધી ગંધુના મોઢા મોઢા જોયા કર્યું : બ્રાહ્મણના મોઢા મોઢા જોઈને તેણીએ તરત નિશ્ચય કર્યો કે બીજો ચોર કોણ ? ચોર તે પોતેજ

છે! પરંતુ શું કરવું? આજે તેણીને એકાન્ત, આશ્રય વગરની નેઝને દુષ્ટ નોકરે લુટી લીધી છે. અચિન્ત્ય લુટ ચલાવી છે! પણ લાચાર! અનેક વિચારોને લીધે હેઠવું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. ઘણા વખત સુધી ચુપ બેસી રહી. ત્યાર પછી શાન્ત ચિન્તે ચુર માતાએ તેનો ઉપકાર માન્યો અને કહ્યું કે: બેટા! ચોરના હાથમાંથી બચારી ને દાખરો તે સંતાડી લીધો છે તે પાછો આપ, ત્હારો ઉપકાર ભૂલાયે નહિ." ડાસી માએ ઘણા કાલાવાલા કર્યો. કર્ણ શબ્દોમાં તેને ઘણી વિનંતિ કરી.

જે કાયર પુરૂષો હોય છે તે કોઈ પણ રીતે પોતાનો દોષ સ્વિકારતા નથી. તેઓ તો ઉલટા અનેક આડા અવળા પહાનાં કાઢીને પોતાની નિર્દોષતા જ બતાવવાનો ચત્ત કરે છે. કોઈક વખત તો વિના કારણે ચુસ્તે પણ થઈ જાય છે. ચુર માતાના કાલાવા લાથી તેનું હૃદય ખીગળી જવાની વાતનો વેગળી ગઈ પરંતુ ઉલટો ચુસ્ત થઈ ગયો. ગંજુએ ચુર માતાને વિના કારણે અનેક ગાળો દીધી. ગંજુના એવા આચરણથી બે વીર બાળકોનો મિલન જતો રહ્યો. અને તેમણે ગંજુને તેજસ્વી પુત્રાથી કહ્યું કે: ખમરદાર! જો માતાજીને એક શબ્દ પણ કહ્યો છે તો તેની યોગ્ય શિક્ષા મળશે." બાળકોના વિરલ ભરેલા શબ્દો સાંભળતાં જ ગંજુએ કહ્યું: અરે મૂખાઓ! તમને ખબર છે કે ત્હમે મ્હારા કબજામાં-આશ્રયમાં-છો, મ્હારી કૃપા વડે જીવતા છો એવું ભૂલી જાઓ છો કે! આખું જગત્ ત્હમારું દુશ્મન છે. ત્હમને નિરાશ્રય નેઝને તો મ્હે મ્હારું મકાન રહેવા આપ્યું છે તેમાં પણ મ્હને કેટલો લય છે તેની ખબર છે? મ્હારો ઉપકાર માનવાનું ભૂલી જઈને ત્હમારી ડાસી ઉલટો મને "ચોર" બનાવે છે! ત્હમારી ઉપર ઉપકાર કરવાનું શું આ કૃણ? શું ત્હમે મ્હને એવા નજવા દ્રવ્યનો લોભી-રે! ચોર કહ્યો છો! ત્હમે ખરેખર નાલાયકજ છે! ઠીક હવે ત્હમને ક્ષમા કરીશ નહિ. નેઉછું કે કોણ તમારું રક્ષણ કરે છે? હું હમણાંજ મુસલમાન કેટવાણને

બોલાવી ત્હમને પકડાવી દઉં છું. ત્હમારો પિતા મોગલ રામનો બળવાખોર છે. ત્હમે મોગલના હાથમાંથી કહી પણ છુટવા પામશો નહિ. જુઓ હવે કે તમારી નાલાયકીનું શું ફળ મળે છે?-" એટલું કહીને ગંજુ મહારાજ અંખાટામધ બહાર જવા તૈયાર થયો.

એક ગ્રાહ્યજુનાં આવાં વાક્યો સાંભળી વીર બાળકોની આંખોમાંથી અગ્નિ વરસવા લાગ્યો. અપમાનની અને તિરસ્કારની આગ તેમની નસેનસમાં ચળળી ઉઠી. મ્હેટા પૂન ફતેહિંહ કમરેથી તલવાર બહાર કઢી અને ગંજુ ઉપર ધસી ગયો. પરંતુ ચુર માતાએ તેને રોક્યો. માતાના કહેવાથી બાળક અટકી ગયો, નહિ તો ગંજુ મહારાજ એકના બે થઈ જત! માતાએ રસોધયાને ઘણું સમજાવ્યો. તેને શાંત પાડવા માટે કાલાવાલા કર્યો. એટલું જ નહિ પણ પોતાના દાળમાં ને અંકકારો હુતા તે તેને આપી દીધા. પરંતુ પાપી ગંજુનો ચુસ્તો શાંત પડ્યો નહિ. ચુર માતાની આંખની ધારાએ તેનું હૃદય શીતળ કર્યું નહિ પણ ઉલટો ભરકો થઈ ઉઠ્યો. બદલો લેવાની ઈચ્છા પ્રબળ થઈ ઉઠી. તે તરતજ શહેરના કેટલાક પાસે ગયો અને બધી વાત કહી દીધી. અને કહ્યું કે જો મને ધનામ આપશો તો હમણાંજ ત્રણ જથ્થાને પકડાવી આપીશ.

તરફાળ કેટલાક સાહેબ કેટલાક સિપાહીઓને સાથે લઈને ગંજુના મકાનમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાંથી ચુર માતા અને બે છોકરાઓને પકડી લઈ ગયા, કિલ્લાના એક ચોરશામાં ચુર માતાને અને બીજા એક અંધકરવાળા ચોરશામાં બે છોકરાઓને કેદ કરી દીધા.

કેદખાનામાં પુસતલા બાળકોના મનની અવસ્થા અવર્ણનીય હતી! તે માત્ર વિચારવા જેવી અને સમજવા જેવી જ વાત છે. તેઓ અધારા ચોરશામાં રહેતા હતા છતાં પણ બંને લાઇઓ નાના પ્રકારની ધર્મચર્યા કરતા હતા. "સિંહના બાળકો સિંહના જેવાંજ હોય છે," પિતાનું અદમ્ય હૃદય અને પિતા-

મહુનેા ધર્મેન્માદ તેમનામાં પશુ જણાતો હતો. તેઓ ધૈર્યપુર્વક આ અન્યાય અત્યાચાર સહન કરવા લાગ્યા.

તે ગમે તેમ હો. પશુ ખીજે દીવસે મોટા ઠાઠ માઠ સાથે રાજઘણાર ભરાયો. નવાબ વાજીદખાં સિંહાસન ઉપર બેઠી હોકાસંચોનો ન્યાય કરવા બેઠા. બે કેદી બાળકોને રાજ સભામાં લાવવામાં આવ્યા. બાળકોની તેજમય મુતિ જોઈ, સભામાં બેઠેલા બધા ઝહુરચો આશ્ચર્ય પામ્યા. તેઓનું શરીર અન્નાહાર વગર સુકાઈ ગયલું અને પિતા માતાથી વિખુટા પડ્યાથી મ્હેા ચિન્તાતુર છતાં પશુ દ્રઢતા ભરેલું હતું.

નવાબ કેટવાલની ફરીયાદ સાંભળીનેજ તેઓને પ્રાણ હણની આજ્ઞા કરવા જતા હતા તેજ વખતે એક આશામયી ચિન્તા તેમના હૃદયમાં ઉદય થઈ. તેમણે શુરૂ ગોવિંદસિંહના હૃદયમાં હમેશાં અગ્નિ સ્થળાવાળી બાળી મારવાની ગોઠવણ કરી, આ બંને બાળકોને “ ઇસલામ ” ધર્મમાં વટલાવી નાંખવાથી ગોવિન્દના મનમાં જે અસહ્ય દુઃખ થયો તે કરતાં પ્રાણહણથી વધારે દુઃખ થયો નહિ” એવો વિચાર કર્યો. તેથીજ નવાબે કહ્યું. “ બાળકો! ત્હમે ઘણું ન્હાના છો. ત્હમને પ્રાણહણની શિક્ષા આપતાં મ્હારું હૃદય બહુ દુઃખાય છે. મ્હારું હૃદય ત્હમારા ઉપરના દેનેલથી લીખાઈ જાય છે. પિતાના પાપથી ત્હમારી જે દુર્દેશ થઈ છે તેમાંથી હું તમને મુક્ત કરવા આહું ખું. ત્હમારો પિતા એક સખત કાફર છે. તે મોગલ રાજ્યમાં એક બળવાખોર જેવો થઈ ઉઠ્યો છે. તેમના પુત્ર તરીકે ત્હમને પ્રાણ હણનીજ શિક્ષા થવી જોઈએ. પરંતુ ત્હમારી ન્હાની ઉમ્મર ધ્યાનમાં લેતાં હું અચકર શિક્ષા કરી શકતો નથી, પરંતુ તે દયાને બદલે ત્હમારે અમારો ધર્મ ચઢણ કરવો પડશે. જો તમે ઇસ્લામી ધર્મ ચઢણ કરશો તો તમને અમે પુત્રની જેડે પાળીશું. આ જગતમાં જે ટલાં સુખ, ભોગ, વિલાસ છે તે બધાં ત્હમને આપીશું. તમે પૃથ્વી ઉપર રહેવા છતાં સ્વર્ગનું સુખ ભોગવશો. સર્વ પ્રકારના વિલાસ વિભવો તમારા હાસ થઈ રહેશે. મુદર- સ્ત્રીઓ અને દાસીઓ ત્હમારી

સેવા માટે નિમવામાં આવશે ત્હમારો પિતા ઇસ્લામી ધર્મ નહિ” સ્વીકારવાથી અને મોગલ રાજ જેવી પ્રબળ શક્તિની વિરૂધ્ધ વર્તવાથી નર્કનું દુઃખ ભોગવશે પરંતુ તમે નિર્દોષ છો! પિતાના પાપે પૂત્રોએ શા માટે દુખી થવું? જેનો ફેલાવેલો ધર્મ આ જીવનમાં સુખ આપતો નથી અને દુઃકષા રોટલા માટે ભટકવું પડે છે તેનો ધર્મ પરલોકમાં શું સુખ અપાવશે? તમારા પિતાના શબ્દો ઉપર વિશ્વાસ કરશો નહિ. હું માનપુર્વક જે સલાહ અપુણું તે વિચારો લેજો. હું તમને બધુંજ આપીશ. હું તમારે માટે બધુંજ કરીશ. તમે ઇસ્લામ ધર્મ ચઢણ કરો.”

પ્રકૃત ધર્મ સાધન એ કાંઈ ઐહિક સુખનું નિકેતન નથી. હિંદુ-ધર્મ અથવા તેનો એક અંશ, શિખ ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખવાનો પક્ષપાતિ છે. વિલાસિતા કિવા ઐહિક સુખ-ચિન્તા એ કાંઈ ધર્મના અંગ નથી. મુસલમાન ધર્મ પણ પ્રકૃત ઐહિક ધર્મ નથી. તે પણ પરકાલના મંગળનેા શોધક છે, તે પણ પવિત્રતા અને સંયમનેા પક્ષપાતી છે. પરંતુ સમયના દોષ વડે તે પણ અનેક રીતે કલુષિત થઈ પડ્યો છે. ન્યારે હ. મહુમ્મદ સાહેબના પન્થવાળાએ વિશાળ રાજ્યેશ્વર થઈ ઉઠ્યા ત્યારે તેમનેા સંયમ કયાંયે દુખી ગયો! તેઓએ ધીમે ધીમે વિલાસિતાનાં શ્રોતમાં શરીર દુખાવી દીધું; ધર્મ કલુષિત થઈ પડ્યો, ઐહિક સુખ એજ ધર્મનેા પ્રધાન ઉદ્દેશ્ય છે એમ તેઓએ મનમાં માની લીધું પરંતુ આજ સુધીમાં તેઓમાં એવો કોઈ ધર્મ વીર જન્મ્યો નહિ કે જેણે ધર્મના એવા અધઃપતનથી મુખ્ધ થઈને તેને ઉન્નતિની-સંયમની સ્ત્રાચી દિશા તરફ લઈ ગયો હોય! જેણે જેની મરજીમાં આન્યું તેમ રાજ્ય ક્યું, વચમાં એકાદ બે વીર પુરૂષો જન્મ્યા હતા પરંતુ તેનો એવો ક્ષોણ યત્ન, અધઃપતનની ગતિ રોક કરી શક્યો નહિ. હમણાં પણ મુસલમાન ધર્મને નામે કેટલા અન્યાય કરે છે તે વાત બરા મુસલમાનેા વિચાર કરે છે. હિંદુ ધર્મનિ પણ જોઈએ તેટલી અવનતિ થઈ છે; પરંતુ વચમાં

વચમાં વચમાં નાનક, ચૈતન્ય, શંકરાચાર્ય, રામ મુળ-  
ચાર્ય, વલ્લભાચાર્ય, દયાનંદ આદિમહા પુરોહિતોએ-ગમે  
તેમ પશુ-હિંદુ ધર્મમાં નવું ચૈતન્ય, નવું જીવન  
અને નવું બળ ઉમેરી આપ્યું છે. અને તેથીજ હજી  
પશુ હિંદુ ધર્મ જાગૃત છે. તેથીજ આજે પશુ હિંદુએ  
ઐહિક સુખને જીવનનું પ્રધાન સુખ માની શકતા  
નથી. દરિદ્ર ધર્મનિષ્ઠ બ્રાહ્મણો આજે પશુ-તેની  
દ્રષ્ટિમાં-કોટ્યાધિપતિ, વિલાસી રાજા કરતાં શ્રેષ્ઠ,  
પુણ્યનીય છે !

તે વાત જવા ધ્યો, નવાણના એવાં વાક્યો-  
એવાં પિતૃનિન્દાજનક શબ્દો સાંભળીને બન્ને બાલ-  
કોના મનમાં ક્રોધનો અગ્નિ લગ્ની ઉડ્યો. તેમના  
ક્ષીણ ચક્ષુ પ્રકાશિત થઈ ઉડ્યાં. તેમનું સુકાંઈ ગયલું  
મોઢા પ્રકુલ થઈ આવ્યું. શરીરમાં રહેલું થોડું ધણું  
લોહી મોઢા ઉપર આવી ચઢ્યું. બન્ને છોકરા નવા-  
બને ઉત્તર ભાષવાને આગળ વધ્યા પરંતુ ક્ષેત્રસંહિ  
પોતાના ભાઈને અટકાવી ક્રોધના આવેગમાં જે કાંઈ  
બોલી ઉઠ્યો તે શબ્દો આજે પશુ પહીકણ મનુષ્યનાં  
હૃદયમાં સાહસનો સંચાર કરે છે. બાળકે કહ્યું-  
નવાબ ! દરિદ્ર પ્રજાનું લોહી પીને પશુ હજી તુમે  
નવાબ કહેવાઓછે; તમારા અત્યાચાર વડે  
અને હુન્નકારનાં ધિન્દારવા જેવાં કાર્યથી દેશ રસા-  
તળે ગયો છે. તમારા રહેલો હજારે સ્ત્રીઓના ઉન્ન-  
નિન્દાસથી ગરમ ગરમ થઈ ગયા છે ! તુમે તેમના  
પતિના જીવન, અન્વાયની રીતે નષ્ટ કર્યાં છે. હજારે  
બાળકો પોતાની માતાના વિયોગથી દુઃખી થાય છે.  
અતિશય ક્રંપાત કરી રહી રહ્યા છે અને ચારે દિશા  
કરૂણી રહ્યા છે. તુમે જાણપૂર્વક હિંદુ પ્રજાની  
કન્યાઓને અને ખેડોને પકડી લાવી તમારું અંત-  
પુર શોભાવ્યું છે. કેટલી સ્ત્રીઓએ પોતાનું સતીત્વ  
જાળવવા માટે તમને શાપ દેતાં દેતાં દેહ ત્યાગ કર્યો  
છે? તમે રક્ષક થઈને પ્રજાની ધન સમ્પત્તિ હરણ કરો  
છો. તમારી તલવારના પ્રભાવથી કોઇનું પશુ જીવન  
નિરાપદ નથી. અગ્રહારાગિતા, તમારા રક્ષકને યોગ્ય  
ઓર્ડર આગ્રહણી ભારે શિશુ આપીને જગતમાં

ધર્મના સાચાં બીજ વાવવા માટે ધૈર્ય તરફથી આવી  
પહોંચ્યા છે. તમારાં એવાં પાપને માટે સત્તર તમને  
પશ્ચાતાપ અને દીલગીરી થશે. તમે બીજાઓને જેટ-  
લાં કષ્ટો આપ્યાં છે, તે બધાં તમારે માટે લેવાં કર-  
વામાં આવ્યાં છે. ત્યારે રક્ષણનો બીજો રસ્તો મહેશે  
નહીં ત્યારેજ તમારું હૃદય પશ્ચાતાપના અગ્નિ વડે  
દગ્ધ થશે. પરંતુ તે વળતે તે પશ્ચાતાપ નિર્ઘર્ષક થઈ  
પડશે. પૃથ્વી ઉપર કેટલાંએ રાજ્ય અને કેટલાંએ  
રાજા થઈ ગયાં છે અને તે બધાંએ રાજ્ય અને  
બધાંએ રાજા નાશ પામ્યા છે. એક દિવસ તમારું પશુ  
તેમજ થશે. કોઈનું રાજ્ય કે કોઈ રાજા અમર રહે  
નથી. અમારા પરમ ધાર્મિક, પરમ પદોપકારી પિકમ  
જેવા ચક્રવર્તી રાજાઓનાં રાજ્ય પશુ ચાલ્યાં ગયાં છે.  
તો પછી તુમે શી ગણતરીમાં? એક સમય તમારાં  
રાજસિંહાસનો, વાગેજો, દેડકાં અને કમુતરોના માળા  
બાંધવાને લાયક થઈ પડશે ! તમારા કિલ્લા, રાજમ-  
હેલો, અને રાજ સતા, એ બધું માત્ર એક "વાર્તા"  
જેવું થશે ! તે વખતે અનેક માણસો તમારા કાર્યો  
તરફ ધિન્દાર બતાવશે અને ઘણાં થોડાંજ માણસો  
તમારાં દુઃખના વખતમાં દિલાસો આપશે. હમણું  
તમે રાજસતાના અંકુશને લીધે, વેગળે ઉભા  
રહેલા લયકર દુઃખ દાવાનળને જોઈ શકતા નથી.  
તે વેગળે રહીને તમારા "દુઃખ"ને વચ્ચેકાંડે  
સજે છે ! નવાબ ! તમે મૂને જે સુખ સ્વચ્છંદની  
આશા અને લોભ બતાવો છો, તે બધાં ક્ષણવાર  
રહેનારાં છે. માનસિક અશાંતિ, શારિરિક રોગ અને  
ચતુરની સાથે તે બધાં સુખ એકે સપાટે લોપ થઈ  
જશે. જો આ જગતમાં "મૃત્યુ" ના હોતતો હું  
તમારા તરફથી મળતા સુખમાં લોભાઈ જાત, અને  
સ્વિકારી હોત પરંતુ ત્યારે "મરણ" તો નહીંજ છે.  
ત્યારે પછી એવું ક્ષણિક સુખ ભોગવવું તે શા હમણું ?  
તમારી વીકાળ તલવારના ઘાથી મરણ અથવા રોગના  
ઘાતમાં પડીને મરણ એ બંને એક મરણજ છે.  
રહારી ધર્મ ઉપરની શ્રદ્ધા એ તો જીવન કરતાં પશુ  
કીમતી છે, તે શરીરના તુલ્ય સુખોને માટે કહી પશુ

કર્મકિત થશે નહિ, તમે તેજ પવિત્ર ધર્મ-અધ્યાત્માગ કરવા કહેછો? એ શું થોડું આશ્ચર્ય કહેવાય? જ્યારે બધાંજ બંધે છે કે મૃત્યુ અનિવાર્ય છે ત્યારે શા માટે લોકો જીવનને મૃત્યુવાન ગણે છે અને તેની રક્ષાને માટે અનેક યત્નો કરે છે તેનો વિચાર કરજી, ત્યારે ઘણુંજ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે! જેણે ધર્મને માટે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો છે તે મહા પુરૂષ તેગબહાદુરના અમે પૌત્રો છીએ. જેઓ શ્રી ગુરૂ નાનકદેવના પ્રચાર કરેલા ધર્મનો (હમણાં) અવતાર છે, તેજ મહાત્મા ગુરૂ ગોવિંદસિંહના અમે પુત્રો છીએ. જેઓના માતૃપિતા એવાં મહાન ચરિત્રવાળાં અને જેમનો વંશ અતિ પવિત્ર છે, જેઓના પૂર્વ પુરૂષોનાં મહિમા વડે જગત્ ગૌરવાન્વિત થયું છે, જેઓ હૃદયેશાં દેવતાઓના હૃદોવંડે રક્ષાતા હતા, જેઓના માથા ઉપર હૃદયેશાં પિતૃઓના શુભાશિર્વાદ વર્ષે છે, સ્વર્ગની મોહિનિ ભ્યોતી જેઓને જીવનની ઉચ્ચ નિસરણી ઉપર ખેંચે છે, તેઓ શું સાધારણ શરીરને માટે અથવા કુતરા, ગધેડાની પેઠે કંઈજોની તૃપ્તિને માટે એવાં સર્વ ઉચ્ચ સુખો ત્યાગ કર્યો? નવાળાં! મૃત્યુની પહીક શા માટે ખતાવો છો? અમે તે ભય કેવો હોય છે તે બાલુતાજ નથી, ધર્મ-જીવનની પવિત્ર શક્તિ શું કદી પણ નષ્ટ થાય છે! તે પવિત્ર શક્તિ તલવારના આધારતથી કે તોપના ગોળા વડે નષ્ટ થાય છે? અમારો આત્મા અમર છે, અને બહાર જણાતું શરીર તો માત્ર તે આત્માનું આચ્છાદનજ છે. સુખે અથવા દુઃખે, શાંતિમાં કે અશાંતિમાં "મરણ" એ તો નિર્યયજ છે. ગમે તો શરીર આપું રહો કે પછી તેના કટકે કટકા થઈ કપાઈ જાય, તે અમારે માટે સરખુંજ છે. અમે તો માત્ર એક અમર આશિર્વાદનાજ હૃદય દાર છીએ. અમે હૃદયેશાં ઇશ્વરના હૃદયમાં રહીએ છીએ, તમે જેવી રીતે આહુતા હો તેવી રીતે અમને મારી નાખો. ગુરૂગોવિંદસિંહના પૂત્ર થઈને અમે કદી પણ ગુરૂએ ખતાવેલા માર્ગથી એક વાળપુર પણ વેગળા જઈશું નહિ! ધર્મ એજ અમારું સર્વસ્વ છે.

સાચો ધાર્મિક મનુષ્ય કદી પણ દેહના સુખ માટે લોભાતો નથી. દૈહિક દુઃખનો ભય ખતાવીને કદી પણ દેહને સત્યને માર્ગથી વિચલિત કરી શકતો નથી. તેણે હૃદયેશાં પરમાત્માના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થઈ અતિ પરમાત્માની ભ્યોતિમાં મળી જવાનીજ પ્રાર્થના કરે છે. અને તેમાંજ તે અનંત સુખ માને છે. તેના આગળ શયંતાન, માર, અથવા સાક્ષાત્ કામંદેવ પણ પરાજય પામે છે. તેઓજ જગત્માં આદર્શ પુરૂષ છે. ઉપર કહેલા બંને બાળકોએ શિષ્ય ગુરૂઓની ધર્મપ્રીયતા, ઉત્તરાધિકારમાં મેળવી હતી. તેઓ હંતુ સુધી સંન્યાસી હતા. તેઓએ જીવનની સાથેજ ધર્મ-નૃષ્ટા મેળવી હતી. તેઓ બાળકો હોવા છતાં તેમને શરીરના સુખ-સમ્પદનો લોભ ખતાવી મોહુ પમાડવાનું કામ કાંઈ સહેલું નહોતું.

બાળકનાં તેજસ્વી વાક્યો સાંભળીને નવાળો કોધાગ્નિ ઉલ્લેટો ભડકી ઉઠ્યો. તેમણે કઠોર રાષ્ટ્રે કહ્યું: સુખ કેહો, બેદમાંશો છોકરા! તારા ઉપર દયા લાવીને મેં ઉદાર ચિત્તે, વર્તવાની ઇચ્છા કરી ત્યારે તું ઉત્તરો છોકર મારો ચડી ભય છે કે! અમારી સત્તાની હુંને હંતું કંદપનાજ નથી. તારો પિતા સુખ છે. તું કેહો છે કે; અમે મરણનો ભય રાખતા નથી. પણ તારા જેવા છોકરાઓને તો એક કાંટો વાગતાં ચીસો પાડી મુકે છે! અને તું તો તલવારના ધાની વેદના પણ મનમાં લાવતો નથી. વાહરે છોકરા! થવું હોય તો સુસલમાન થા નહિ તો મર! એજ મહારા છેલ્લો હુકમ! બાલ, શું ઈચ્છા છે?"

આ સમયે બાળક નેરાવરસિંહે તીવ્ર સ્વરે ઉત્તર દેતાં કહ્યું: નવાળ! જેટલી વખત ઈચ્છા હોય તેટલી વખત અમને તલવારના ધા માંડો. અમે કદી પણ આંખમાંથી આંસુનું એક ટીપું પાડીશું નહિ, રડીશું નહિ, અમે મરણનો ભય રાખતાંજ નથી. અમને કાંતીએ લટકાવો, અથવા અમારા શરીરનું આમકું ઉતારી દેવો, જેમ મરણ થાય તેમ કરો. અમે અમારા પૂર્વ મહા પુરૂષોના પ્રતાપથી અને તેમના આશિર્વાદથી તમારી એ શિક્ષાને હસતે મોટે મહાન

કરીશું." અંતે જેવી તમારી મનુષ્ય થાય તે પ્રમાણે  
અમારી હું ત્યાં કરો; પરંતુ અમારી રૂબરૂ અમારા  
પૂજ્ય પ્રભાવશાલી પિતૃ દેવતાની નિન્દા કરશે  
નહિ." તમારો છેલ્લો હુકમ તરતજ અમલમાં મૂકો  
કે અમે તમારી હુકમ નજર આગળથી સુક્રિત મેળ-  
વીએ, જે દેશમાં તમારો રાજ્ય અમલ છે તે દેશમાં  
જીવવું નહાયું છે. અમે તે સર્વાનંદમય પરમેશ્વરની  
સાથે મળીશું. આપો, હું મેં હુકમ આપો. અમારું  
પુન કરો."

નવાખને બેઠક કોઈ ચઢયો. તેને કર્મ અકર્મ-  
નુ જ્ઞાન રહ્યું નહિ. તેણે બે પડાણોને બોલાવ્યા અને  
કહ્યું: આ બે છેકરા હું મને આપ્યા. ગુરુગોવિન્દસિંહ  
તરફ તમારે જે બદલો લેવાનો છે તે આ વખતે  
પુરો કરો. એ જાનને તેનાજ છેકરા." એ પડાણોને  
બાપ ગુરુગોવિન્દસિંહના રૂઢાં મેં રૂઢાં લઈતાં, એક  
સુધમાં, માર્કા ગયો હતો, તે વખતથી તેઓ ગુરુ-  
ગોવિન્દના અંતઃકરણ પૂર્વક શત્રુ થઈ રહ્યા હતા.  
એને હોને બદલો આપવાનો લાગ શોધતા હતા.  
પરંતુ આજ સુધી તેમને કોઈ લાગ મળ્યો નહોતો.  
નવાખ વાણીમાં તે વાત બહુતા હતા. તેથીજ તેમને  
પ્રાણ લેવાને માટે એ જાનને છેકરાને પડાણોને સોંપી  
દીધા. પડાણો કાંઈ કાયર પુરુષો નહતા. તેઓના  
હૃદયમાં વીરતાનું લોહિ ઉછળી રહ્યું હતું. નવાખ  
સાહેબને હુકમ સાંભળતાંજ ઉત્તર આપ્યું કે: અમારો  
પિતા, યુદ્ધમાં એમના પિતાને હાથે માર્યો ગયો  
હતો. પણ તેથી અમે કાંઈ એટલા કુર હૃદયના અને  
કાયર નથી કે એમના જાપને બદલે આ નાદાન નિર્દો-  
ષ બાળકોના જીવ લઈશું. જેટલા દિવસ સુધી અમે  
અમારા શત્રુ ગુરુ ગોવિન્દસિંહ સાથે યુધ્ધ ક્ષેત્રમાં યદ્ય-  
કરવાને; અને રૂઢાં રૂઢાં લડવાનો સમય નહિ.  
જેળવીએ અને જ્યાં સુધી અમે તેનું માથું ધરતી  
જુદું કરવાનો સમય નહિ. જેળવીએ ત્યાં સુધી અમે  
સુપ બેસી રહીશું. આ તો બીચારું હુકમજ બાળકો  
એ. શમા કરજો. અમે આપનો હુકમ પાળીશું નહિ."

પડાણોનાં આવા વીર પુરુષને છતાં તેનાં વચ્ચે

સાંભળીને નવાખને કાંઈક શંકામય પડ્યું. તે વખતે  
સમામાં બેઠેલા અનેક સલાસદારોએ પણ  
બાળકોને છોડી મુકવા વિનંતિ કરી, પોતાની કાયર-  
તાનું લાન થતાં નવાખનું મુખ પણ લાલ થઈ ઉઠ્યું.  
બાળકોને છોડી દેવાને પણ હેમનું મન લલચાયું.  
પરંતુ એક હિંદુ મંત્રીનું ઉત્તેજન મળવાથી તેના હૃદય-  
માંથી શણવારમાં દયા ઉડી ગઈ! જ્યાં દેશોમાં  
કાયર પુરુષો પણ હોય છે. તે હિંદુ કુળ કલંક,  
કાયર પુરુષે કહ્યું કે: નેકનામ! સાપનાં બચ્ચાંને  
ઉછરવા દેવાં એ કરી પણ રાજનીતિને યોગ્ય નથી.  
એ બાળકો મોગલ શાહશાહના ભયંકર જળવાખોર-  
ના છેકરા છે. એમને તો મારી નાખવા એજ યોગ્ય  
છે." મંત્રીના આ શબ્દો સાંભળતાંજ નવાખે પોતાનો  
પહેલો હુકમ કાયમ રાખ્યો. બાળકોને મારી નાખવા  
એજ હેતુને યોગ્ય લાગ્યું. પરંતુ એકાએક તે હુકમ  
આપી શક્યો નહિ. એ બે બાળકો: "સાપનાં બચ્ચાં"  
હતાં એમાં સંદેહ શો? તેઓને છોડી દેવાથી એક  
સમયે ભરતખંડના ઇતિહાસમાં મુખ્ય "નાયક" થઈ  
ગેરો અને વખતે ઇતિહાસનાં પાના ઉઘાંના ચત્રાં  
કરી નાંખે એમાં પણ શંકા શું? એવાં વીર, તેજસ્વી  
પણ ભયંકર બાળકોને છોડી દેવાં એ રાજનીતિને  
કાંઈ પણ રીતે લાયકનું નહતું. પરંતુ નવાખે વિચાર  
કર્યો કે તેમનું પુન કરવામાં આવે તે પહેલાં હજી  
પણ કંઈક પરિક્ષા લેવી જોઈએ. એટલા માટે જ તેણે  
પુછ્યું: "બાળકો! જો અમે તમને હુમલાં છોડી દઈ-  
એ તો તમને શું કરો?" ભેરાવરસિંહે ઉત્તર દીધો  
કે કેમ? અમારો પિતા આ સમયે ગમે ત્યાં હોય  
તો પણ અમે જરાજાર તેમની પાસે જઈને લશ્કર  
ભેરું કરીએ, અને અત્યાચારી મોગલશાહના વિરુદ્ધ  
લડાઈ ઉઠાવીએ." અદ્યય સાહસ અને અવિચલિત  
પ્રતિજ્ઞા સહિત કહીએ કે: "મરીશું અથવા જીતીશું"  
અને તમારા જેવા અવિચારી નવાખો સાથે લડીશું."

આ વાક્ય સાંભળતાંજ નવાખ અત્યંત વિસ્મય  
જે એ મંત્રીનું નામ કેટલાક કમવશ રહે છે અને  
કેટલાક સાન્માનદ પણ રહે છે.

થયા. તેનાં બંને નેત્રમાંથી અગ્નિ વરસવા લાગી. તેમણે દરેક શબ્દે કહ્યું: હમણાંજ હુંમને દેશપાર કરીને એવાં દુ:ખ દઇને મારી નાંખવામાં આવશે કે તેની વાત કોઇને કાને પહોં જશે નહિ, ત્યાર પછી મુરદાને કાગડા, બીધના ઝોરાક માટે ફેંકાવી દઈશ.”

અતિ સાહસ સાથે બાળકોએ કહ્યું કે: કુચ્છ પરવા નહીં. જે ખુશી હોય તે કરો. ધર્મને નામે અમે અમારાં શરીર; શીઆળ, કુતરાંના ઝોરાક માટે ત્યાગ કરવા રાહ છીએ. અમને જે કંટ આપી મારી નાંખવામાં આવશે તે વાત બીજી કોઈ જાણ્યે નહિ. એ તમારી પ્રપંચી રાજનીતિ હુંમને સુખારક પણ યાદ રાખજો કે; સર્વ રાજ્યોનો રાજા, તે પરમેશ્વર અમારા હુજાની વાત જણાવવાર અમે તમારા પાપની ‘શિક્ષા આપ્યા વગર કદી પણ રહેશે નહીં. એટલું જ નહિ પણ આવા અનેક પાપ કર્મો થતાંજ ભોગલ રાજ્યનો અંત આવશે એમાં પણ સંદેહ નહિ;

“ હીક ત્યારે તમારી એવી બેઅદબીનું ક્ષણ ભોગવો, કોઈ પણ રીતે જ હુંમને બચાવવાની મહેધારણાં રાખી હતી, પરંતુ તમારી આવી અસહ્ય બેઅદબીને માટે તમારું મનુષ્ય એજ અવશ્ય નકરીજ થયલું છે. હું હમણાંજ મનુષ્યને બોલાવી સિરહિન્દ કોટની દીવાલો બે ગજ યોદી નાંખાવી તેમાં તમને પુરાવી ચણાવી દઈશ. ”

આજ્ઞા યઈ. તેજ પજે રાજ મિત્રી આવીને ઉભો અને તેજ વખતે કિલ્લાની દિવાલ તોડી બે ગજ ખાટો પાડયો. બંને બાળકોને તેમાં લસા રાખી

\* આ બંને બાળકોને પકડવાના સમાચાર ઐરંગઝેબને મોકલવામાં આવ્યા હતા. તેણે તેઓના જીવલેવાની આજ્ઞા કરી હતી. (Vide Griff's Runjit singh.) તેમ છતાં પણ જે નવાજ દીધ કરતો હતો તેનું કારણ એ હતું કે કોઈ પણ રીતે બાળકોને ધરત્રામ ધર્મમાં લેઈ રાક્ષસો તો ઐરંગઝેબ અસંતુષ્ટ થશે નહિ. એટલું જ નહિ પણ ગોવિન્દસિંહ તરફ કંઈક બદલે. લીધી છે, એમ જણાયે,

શજ મિત્રીએ, હો, ત્યુનો, માટી, પથરા નાખી ચણવા માંડયુ. બંને વાઈએને એક બીજીથી બે બે હાથ છેટે ઉઠા રાખ્યા હતા. ધીમે ધીમે ત્રણથી તે માથા સુધી ચણી લીધા. \* આવા ભયંકર સંતુષ્ટી પણ જાનને બાળકોએ ધૈર્ય અને ધર્મ, એ બંનેને છોડ્યા નહિ. દુ:ખ ભોગવવાથી બીધાં નહિ. આ બાળકોના મત્સ્ય પ્રકારથી અનેક જોનારા, માણસોનાં શરીર કમ્પાયમાન થયાં, અનેકનાં નેત્રોમાંથી આંસુની ધારાઓ ચાલી રહી. પરંતુ સિરહિન્દ પતિ નવાજ વાગિદાનાં મુખ ઉપર પેસાચિક હાસ્ય જણાતું હતું! પોતાના મહેલો શત્રુના મનમાં દુ:ખ ઉત્પન્ન કરવા માટે ઉપાય મળી આવતાં તેને ધણે આનંદ થયો.

જે વખતે ચણતર ગળા સુધી આવ્યું ત્યારે નવાજે ફરીથી એક વાર તે બંને છોકરાઓને ધરલાં મી થવાની માગણી કરી. પરંતુ ફતેસિહે, લાલ શંક બઈ જુસ્સામાંજ ઉતર આવ્યો: અરે કાચર પુરૂષ! હવે આ વખતે તુ અમને વધારે સત્તાવ નહિ. તું તારા આનંદમાંજ મરત થા, અમે ઇશ્વરની ઇચ્છાનું સમર્થ કરતા કરતા થઈ સુખ મેળવીએ છીએ. ઇશ્વરની આવીજ ઇચ્છા છે તો તે પૂર્ણ થાઓ. આ દુ:ખી જગતમાં રહેવાની અમારા બીજકુલ ઇચ્છા નથી.

બેરાવરસિંહે પણ આ વખતે છેલ્લો ઉતર દીધો: હુદાચારી! નશધમ! અત્યાચારી! તું...શું માણસોને મારી નાંખવાનેજ જાન્યો છે. કોઇને જીવતદાન આપવાને જાન્યોજ નથી કે? હુંને પ્રાપ્ત છે કે જીવંત એ ત્યાર દિવસના આંદરણા જેવી છે. તે ફક્ત એક નિઃશ્વાસ જેવી છે. ત્યારે પછી શા માટે અમર રહેવાનો હોય તેમાં દુષ્ટ કાગો કરે છે?

ત્યારે મિત્રી ચણતો ચણતો ફતેસિહની કમર સુધી આવી પહોંચ્યો ત્યારે નવાજે વળી પાછો તેજ સંવાલ પુછ્યો. તે વખતે બેરાવરસિંહનું આજુ શરીર ચણાઈ ગયું હતું અને તે બિચારો હાકીતો હતો. તેણે નવાબને જે કોઈ ઉપદેશજનક શબ્દો કહ્યા તે સંભ

ખાયા નહિ. માત્ર એટલાજ રાખે. સંભળાયા કે:  
 "હે ઇશ્વર ! તમારી ઇચ્છાજ પૂર્ણ થાઓ." બન્ને  
 બાળકોનાં શરીર ચણાઇ રહ્યા. ત્યારે તે જગ્યાએ  
 બન્ને સિંહ બાળકોનું સમાધિ સ્થાન થઇ પડ્યું.  
 માત્ર તેમની ઇચ્છા વાળી ફરીથી સંભળાઇ કે: હે  
 ઇશ્વર ! તમારી ઇચ્છાજ પૂર્ણ થાઓ."

જે સમયે એ બાળકો સંસારની માયા ત્યાગ  
 કરીને સ્વર્ગમાં જવાની તૈયારીમાં હતા તે વખતે,  
 એક શિખ ગુરૂ, ગોવિંદસિંહની આત્માથી બાળકોને  
 શોધતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. શિખ ગુરૂએ પેલા બન્ને  
 બાળકોનું કરુણાજનક અને વિરોધિત વૃત્તાંત સાં-  
 ભળ્યું, અને એક કલાક પહેલાં આવ્યો હોત તો  
 પોતાના જીવનને બદલે તે છોકરાઓને બચાવી શકત,  
 એ ચિન્તામાં હોતાં હૃદયમાં દુઃખ થયું. તેજ ક્ષણે  
 તેણે પોતાની તલવારથી પોતાના શરીરના બે કટકા  
 કરી નાંખ્યા ! તેને અમર આત્મા, પેલા બે બાળ-  
 કોની ન સાથે સર્વ સુખમય, અમર લોકમાં ચાલ્યો.  
 ગયો. આ સમયે એક હિન્દુ ઘણું ધન લઇને ત્યાં  
 આવી પહોંચ્યો, એ ધનને બદલે પેલા પ્રાણે બચા-  
 વવાની ઇચ્છાથી તે ઘણુંજ ઉતાવળ કરીને આવ્યો  
 હતો. આવીને તેણે જોયું કે બધું પુરૂ થઇ ગયું છે !  
 તે કરુણા જનક દ્રવ્ય જોઇ તેના હૃદયમાં ઘણું દુઃખ  
 થયું અને તેથી તે ગાંઠો બની ગયો.\*

ગુરૂ માતા ગુજરી બહુ ચિન્તા કરી રહ્યાં હતાં.  
 એટલામાં છોકરાંઓની ખબર સાંભળી. તે સાંભળતાંજ  
 જે મુઠ્ઠાં આવી તે હજી મુઠ્ઠાં શુદ્ધિ આવી નથી !  
 મુઠ્ઠાં તે મુઠ્ઠાંજ !

ધનના લોભી ગંગુએ પોતાની હુણ્ણિને લીધે  
 ઘણું ધન મેળવ્યું. તેણે આજે પોતાના અન્નદાતા,  
 શુભચિંતક ગુરૂનું સર્વ નાશ કર્યું. તેના પાપને લીધે  
 ચાર નિર્દોષ પ્રાણીઓના અક્ષાણે ખૂન થયાં ! એક  
 ગાંઠો બની ગયો. હજીપણ તે અત્યાચારી નવાબની

\*મરણ વખતે ક્ષેત્રસિંહનું વય લગભગ દશ વર્ષનું  
 અને જોશવરસિંહનું વય લગભગ આઠેક વર્ષનું હતું.

\*Puran singh's Victory of Faith,

શી કયા કહેવી ? ખંસ, તે માત્ર રૂપને કલંક કરતાં.  
 હતા એટલુંજ કહેવું બસ છે.

જે કરુણા દ્રવ્ય પછી કેટલેક દિવસે મુકતસરના  
 સુધમાં પંજાબના કેટલાંક વિભાગો ઉપર જય મેળવી  
 ગોવિંદસિંહ રાજધાની તરફ પાછો ફરતો હતો. તે  
 વખતે એજ પાપ ભુમી સિરહિન્દમાં આવી ઉભો.  
 શિખોએ આ નગરને તોડી પાડવાની પ્રબળ ઇચ્છા  
 બતાવી. પરંતુ મહા દયાવાન ગુરૂ ગોવિંદસિંહની  
 ઇચ્છા જાણીને તે કામ બંધ પડ્યું. ગુરૂ ગોવિંદ તે  
 પાપ નગરના કિલ્લા ઉપર જ્યાં બે વીર બાળકોને  
 ચણી લેવામાં આવ્યા હતાં તેની બાજુમાં બેસીને  
 કાંઈ વિચાર કરતા હતા, તેમણે તલવાર વઢે એક  
 જ્ઞાતુ ઝાડ ઉઘાડ્યું તે જોઈ શિખ લોકોએ એમ  
 કરવાનું કારણ પૂછ્યું. તેમણે ઉત્તર દીધું કે: આ  
 ભવિષ્યની મોટી વાત છે. હવે મોગલ રાજત્વ લાંબા  
 દિવસ રહેશે નહિં.

ગુરૂએ સિરહિન્દનું "ગુરૂ માતા" નામ પાડ્યું  
 અને શિખોને કહ્યું કે જે કોઈ શિખ આ સ્થળે  
 થઇને ગંગા સ્નાન કરવા જાય તેણે આવતાં ને જતાં  
 એક એક ઇંટ લઇને તે નદીમાં નાખવી. નહિં તો ગંગા  
 સ્નાન કરીને પોતાની ધારણા રાખી હશે તે સપ્તજ  
 થશે નહીં. આજે પણ શીખ લોકો તે સ્થાને ધઇને  
 જતી વખતે એક એક ઇંટ તેઓ ગંગા નદીમાં નાંખે છે.

પાપીઓને માટે શિક્ષા અનિવાર્ય હોય છે.  
 બન્ને વીર બાળકોને શાપ દુખ્યો છે. અત્યાચારોને  
 લીધે મોગલ રાજનો નાશ થયો છે અને આજ  
 માત્ર તે "વાર્તા" ના રૂપમાં બદલાઈ ગયું છે.  
 અજ્ઞાન વાંદિયાં અને તેની સાથે રહેનારા સિરહિન્દ-  
 વાસી લોકો અને ધનને લોભી ગંગુએ બધાં બાવા  
 વેરાગી બન્યાં અને તેના પ્રબળ શિખ શિખોને હાથે  
 ત્રાણ ત્રાણ પોકારી, દુઃખ ભોગવી મરણ પામ્યા છે.

આ વાર્તા ઘણીજ શોક જનક છે. પાપનું પ્રા-  
 ચયિત થયા છતાં તે પ્રાચયિત ઘણુંજ ભયંકર  
 થયું છે. એમાંથી ધર્મોદ્ધ અને અધોદ્ધ દુરાચારી  
 અને પાપીઓને ઘણું શિખવાનું મેળે છે. જેની  
 ઇચ્છામાં આવે તેણે શિખામણ લેવી, "કરશે તે  
 ભરશે" એવો નકકીજ છે.

મકરંદ.



## સ્વદેશી અને નાં સરકાર.

સ્વદેશમાં ઉદ્યોગો વધે છે. તે દેશની આબાદી-  
વધવાની-પણ વધે છે. અને તે દેશની  
પ્રજા સુખી થાય છે, પાશ્ચાત્ય પ્રદેશો અભારે સુખી  
છે, ધન ધાન્યથી ભરપૂર છે તેનું કારણ માત્ર તે દેશના  
ઉદ્યોગોની વૃદ્ધિ, એજ છે. યુરોપાદિ દેશોના આરસો  
વર્ષ ઉપરનો ઇતિહાસ તપાસીશુ તો જણાશે કે  
તે દેશો આજે જે સુખી સ્થિતિ લાગવે છે તેવી સ્થિતિ  
લોગવતો નહોતો, પણ જેમ જેમ તે દેશના હુનરો વ-  
ધ્યા અને તે હુનરનું તેજ દેશોમાં ઉપરાંત હિંદુસ્થાન  
અંદિ દેશોમાં પોંપણ થતું ગયું તેમ તેમ તેઓ  
સુખી થતા ગયા. આ સ્થળે પ્રશ્ન એ થશે કે : ત્યા-  
રે હિંદુસ્થાન દેશ તો હુનર-ઉદ્યોગોના પિતા જેવો  
છે, શુદ્ધિ છે છતાં તે દેશ શા માટે પડતી  
સ્થિતિમાં રહ્યો ? અમે આ પ્રશ્નનું ઉત્તર આપીશું  
કે અમારા દેશનો હુનર ઉદ્યોગ અધમ સ્થિતિમાં  
રહ્યો તેનું કારણ અમારા દેશીઓજ છે. તેઓએ  
દેશી ઉદ્યોગને અંતઃકરણપૂર્વક, આવકાર આપ્યો  
નહિ. તેઓ પરદેશી સુંદર, મોહક ઉદ્યોગો ઉપર  
મોહામાં મોહ વસ્તુઓ વાપરવા લાગ્યા. દેશી કારી-  
ગરોએ, જમાનાના વધવા સાથે પોતાની વસ્તુઓને  
સુંદર મોહક બનાવી નહિ, અને અમારા શ્રીમંત  
ગૃહસ્થોએ દેશી ઉદ્યોગને આગળ વધારવાના યત્નો  
કર્યા નહિ પરંતુ હવે કેટલાક યુધ્ધિમંત માણસો,  
કારીગરો દેશી ઉદ્યોગ પાછળ લાગ્યા છે, તેઓ પો-  
તાની બનાવેલી વસ્તુઓમાં જોઈતો સુધારો કરવા  
લાગ્યા છે, અને તેને લીધેજ તેઓની વસ્તુઓ  
ખપવા લાગી છે. છતાં પણ હજી જોઈએ તેટલા  
પ્રમાણમાં-અપના પ્રમાણમાં-ઉત્પત્તિ થતી નથી  
એજ અર્થસંકારક છે.

હિંદુસ્થાનની વસ્તુઓ જોઈએ તેવી સુંદર  
થતી હોય તો તેને પ્રત્યજ નહિ પણ નામદાર  
સરકાર પણ આશ્રય આપે છે ત્યારે નામદાર સર-

કાર આશ્રય આપે છે. ત્યારે આપણી એક પ્રજા  
તરીકેની ફરજ બાંધવા આપણે પણ તેને ઉત્તેજન  
આપવું જોઈએ અને એક પરેખરા દેશભક્તમાં  
ખપવું જોઈએ. મોટાથી સ્વદેશીની વાતો કરવી અને  
ઉદ્યોગ ધંધા પાછળ લાગવું નહિ એ " ટોંગી સ્વ-  
દેશી " જ કહેવાય. અંગ્રેજ જેવી ઉદાર અને ન્યાયી  
સરકારના સંજ્ઞમાં તમે દેશભક્તની લાગણી  
ખીલવી શકો એમ છે, તમે તમારા દેશને આહવાં  
શીજો એમ છે, એવું ઉત્તમ કાર્ય કરતાં તમને કોઈ  
રોકે એમ નથી. છતાં તમે તમારા દેશને, દેશી  
બાધ્યોને અને દેશના ઉદ્યોગોને રૂઢ્યો નહિ તે  
તમારા જેવા હિંદુભાવ્ય ખીલ કોઈજ નહિ, જેઓ  
દેશ ભક્ત છે તે ખીલને દેશભક્ત બનવાને કદી ના  
પાડતા નથી, જેઓ દેશાભિમાની અને જાત્યાભિમાની  
છે તેઓ દેશાભિમાની અને જાત્યાભિમાની બનવામાં  
કદી પણ રોકતા નથી. અંગ્રેજ ભતિ ઉપલા સદગુણો  
ધરાવે છે. ને તમને તેવાજ બનાવવા ઇચ્છે છે, તમે  
શાંતપણે, કાયદાપૂર્વક, તમારા દેશના ઉદ્યોગો પાછળ  
લાગો અને તેને આગળ વધારી ખીમની સરખામણીમાં  
ઉપલે નંબરે આવો, એટલે તમને નામદાર સરકાર  
પણ આશ્રય આપશેજ. આડાં અવળાં દુષ્ટ કૃત્યો  
કરવાનો વિચાર પણ ન કરો. જે હૃદયમાં દેશને  
ઉચ્ચ સ્થિતિમાં લાવવાની ઇચ્છા હોય તો દેશી કારી-  
ગરીરી જમે ત્યાંથી શીખી લાવો. અને તેનાં અનેક  
કારખાનાં રૂઢી તમારો માલ જેમ બને તેમ વધુ  
પ્રમાણમાં વેચાય એવા ચલ કરો. ઈશ્વર તમારું  
કલ્યાણ ઇચ્છે છે તમારું કલ્યાણજ થશે. તમારો  
હિંદુસ્થાન દેશ પાછો ઉન્નતિના શીખર ઉપર આવી  
જશે. અને તેમ યવાથી રાજા પ્રજા બન્નેને આનંદ  
થશે.

મહારાષ્ટ્રીઓમાંના કેટલાક ઉદ્યોગપ્રીય છે. મીં  
કાળે નામના એક સ્વદેશાભિમાની ગ્રંથસ્થ પૈસાકંડ  
ઉધાડ્યું હતું. તેમાં હજારો રૂપિયા ભરાઈ ગયા છે.  
અને હજી ભરાતાજ નય છે. આ કંડની આવકમાં  
થી તળેગાંમમાં કાચનું એક કારખાનું ઉઘાડવામાં

આવું છે. હમણાં એ કારખાનામાં ઘણો સુંદર માલ ખને છે. સદરહુ કારખાના માટે નામદાર સુંબઈ સરકારે એક ઠરાવ બહાર પાડી નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે કે:—

સરકારનો ઠરાવ.

“ સરકારના તા. ૧૫ મી. અક્ટોબર ૧૯૧૦ના ઠરાવ નં. ૫૩૫૨ માં જણાવવામાં આવ્યું છે કે: સઘળા સરકારી ખાતાંઓ માટે ખરીદી કરતી વેળા હિંદમાં બનાવેલી હિંદી ચીજોને હિંદમાં નહિં બનેલી ચીજો કરતાં પહેલી પસંદગી આપવી. ગવર્નરની કાઉન્સિલ હાલ પુના જિલ્લામાં આવેલા તળેગામ ખાતેના કાચના કારખાનામાં ખનતા કાચના સામાન તરફ ધ્યાન ખેંચે છે. અને એવી અરજ કરે છે કે બની શકે ત્યાં સુધી સરકારના કોઈ પણ ખાતાં માટે ખરીદી કરવામાં આવે ત્યારે આ કારખાનામાં બનેલી ચીજો ખરીદવી.

તળેગામ ખાતે બનાવવામાં આવતા કાચના સામાનમાં કાચની બરણીઓ, કાચની ખરલ, અને દસ્તો, ફનલ, જગ, લોટાઓ, પ્યાલાઓ, લે પો, રકાબીઓ, ગ્લોબ, અને ચીમનીઓ, શાહી અને ગુદરના ખડીયાઓ, પેપરવેટ વિગેરે છે.

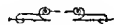
( સહી ) એલ. રોબર્ટસન,

સરકારનો સેક્રેટરી.

ઉપરના હુકમથી જોઈ શકાશે કે નામદાર સરકારે હિંદમાં બનેલી ચીજોને હિંદી સરકારી ખાતાંઓમાં વાપરવાનો ઠરાવ કર્યો છે અને તળેગામના કાચના કારખાનામાં બનેલા માલ માટે દરેક ધલાખમાં ખબર પણ આપી છે. અમે આ તકે અમારા દેશી લાઠીઓને પણ લલામણુ કરીએ છીએ કે આ કારખાનામાં બનેલા માલને તેમણે પણ ઉતેજન આપવું. આ સરકારી ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આપણી સરકાર દેશી ઉદ્યોગોને ઉતેજન આપવા તૈયાર છે. તેવાં કારખાનાં કાઢી આગળ વધવાથીજ દેશની ઉન્નતિ છે. અમે અમારા દેશના કારીગરોને અને

શ્રીમતોને લલામણુ કરીએ છીએ કે તેમણે હવે દેશી કારીગરીની દરેક વસ્તુઓ પાછળ લાગવું જોઈએ. અને એક “ સાચા દેશભિમાની ” માં ગણાવું જોઈએ. મોટેના તકાફા કે બદમાશી બદલાં ફરિયા કરવાં એ તદન ધિઃકારવા લાયક છે. તેથી દેશની ઉન્નતિ નહિં પણ અવનતિજ થશે. માટે સદેહદયોગોને હાથ ધરી આગળ વધો. તમારું કલ્યાણજ થશે. પરમાત્મા તમારાં કાર્યો સફળ કરશે.

D.



ભુનો રંગ કહાડી નાંખવાની ભુતિ—કોઈ વસ્તુ અથવા લાકડા ઉપર લાંબા વખતનો રંગ કહાડી નાંખવો હોય તો—૨ લાગ નવસાર તથા એક લાગ ટરપેન્ટાઈન મેળવીને લગાવવાથી ભુનો રંગ નરમ પડશે અને પછી તેને કહાડી નાંખવું સુગમ પડશે.

સડવા નહિં દેવાનો ધોરાકસનો ગુણ— ધોરાકસ નામે સફેદ ચકચકીત લીસો પદાર્થ ( દવા ) બમરમાં વેચાય છે તેનો મુખ્ય ગુણ કોઈ પણ ચીજને સડવા નહિં દેવાનો છે. માંસ, દુધ, માંખણ, અને બીજી ચીજોને બગડતી અટકાવવા માટે તેનો ઉપયોગ થાય છે. ગંદકીની શુધ્ધિ માટે તે બમરમાં વપરાય છે, ઝીણા જીવંતો તેથી દુર નહાશે છે. ગળું સુજી ગયું હોય તો તે ભુદીમાં પાણી ઉમેરીને કાગળા કરવાથી કાયદો થાય છે. ફોડકીઓ તથા બીજી ગરમી ઉપર લલરાવવાથી કે પાણીમાં મેળવી શો પડવાથી તે મટી જાય છે.

હુરિગીત.

અજ્ઞાન ન્યાં આરોગ્યનું ત્યાં રોગ બી રોપાય છે; નહિં આનયાન વિવેક ત્યાં, વ્યાધિ નિમગ્ન થાય છે; કુદરત નિયમના જ્ઞાન વિષય અવગેરે પથ પળાય છે; પોતાતાણું દરદો વિષે પોતેજ જોખમદાર છે.

વૈ. કા.



## હિંદુસ્થાનની જ્ઞાતીઓ.



હિંદુસ્થાનમાં જુદી જુદી સેંકડો જ્ઞાતીઓ દી-  
કામાં આવે છે અને તેથી ઉત્પન્ન થતાં જા-  
ધનોમાંથી દૂર રહેવાને હાલમાં કોઈ કોઈ દોષમાં  
પ્રયત્ન નથી થયા છે. પરંતુ જેઓ એ જાધનો. તોડના-  
ગાજ સુધી મથ્યા છે તેઓ જ્ઞાતીઓના પેટા વિભા-  
ગમાં એક એકનો વધારો કરીને જ અટક્યા છે. અસલ  
પ્રાણજી, સત્રી, વૈશ્ય ને શુદ્ર એવા ચાર વર્ણો હતા.  
જે પણ પોતપોતાના ધંધા પ્રમાણે બંધાઈ હતી.  
અને હાલ જે સેંકડો જ્ઞાતીઓ દીકામાં આવે છે તે  
પણ ધંધામાં એકજ રીતે ફાળવેલ થયલા તથા તેમાં સ-  
હાય કરનારઓનાં જુદાં જુદાં ટોળા શીવાય બીજી કંઈ  
નથી. હાલમાં નક્કર નોકરીને સળંગે ધંધાઓને નામે  
તિલાંજલી આપાઈ છે. સ્વતંત્ર ધંધાના રસ્તા ઓડી  
ઈંદ્રાસત્વ સ્વીકાર્યું છે. નોકરીને સળંગે જ્ઞાતીઓ-  
નાં મનુષ્યોને દૂરપરદેશમાં રહેવાનું થવાથી પોતાના  
ગામના જ્ઞાતી જાધુઓ તરફ દીલસોણ ઓછી થતી  
નહય છે, જેણે કરીને જ્ઞાતીનાં પુરૂષ સ્ત્રીમાં પરસ્પર  
હૈત પ્રીત ધરી જવા માંડી છે. અને જ્ઞાતી જાધનનું  
ખર્ચ તત્વ શીથીલ થતું ચાલ્યું છે. જે જ્ઞાતીઓ હજી  
ધંધા ઉદ્યોગમાં શ્રદ્ધા રહેલી છે તે લોકોમાં પરસ્પર  
પ્રીતી ભાવ ચાલુ છે તેમજ પોતાની જ્ઞાતીઓમાં ઉભા  
થતા અઘડાઓને નીવેડો જલદી લાવી શકાય છે.  
ધંધા ઉદ્યોગ અને નોકરી એ જાનને જ્ઞાતી જાધન  
ઉપર કેવી કેવી જુદી અસર કરી રહ્યા છે તે આ  
ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. જ્ઞાતિ જાધનો જાળવી  
રાખવાને જે લોકો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તે લોકો જ્યાં  
સુધી ધંધા ઉદ્યોગો તરફ અભાવ બતાવશે અને નક્કર  
નોકરી તરફ પ્રીતી જતાવશે ત્યાં સુધી જ્ઞાતી જાધન  
મજબુત રાખવામાં કઠિ પણ સમર્થ થવાના નથી.  
હાલમાં તેમને સર્વ પ્રયત્ન મીથ્યાજ સમજવાનો છે.

જ્ઞાતી જાધનો જે રીતે રચવામાં આવ્યાં છે. તે  
ધંધા ઉદ્યોગની બાબતમાં લાભકારીજ નીવડે તેમ

છે પણ અસલ આશય હવે જતો રહ્યો છે અને કેટ-  
લીક જ્ઞાતીઓની રીતભાતથી એવુંજ સમજવામાં  
આવે છે કે પરસ્પર સહાય કરનારી મંડળીને બદલે  
મોહો મોહિ કસંપ, દ્રેષ અને કલહ વધારનારી મંડળી,  
એનેજ ન્યાતનું નામ આપવું હવે તો અયોગ્ય કહિ-  
વાશે નહીં. ધંધા ઉદ્યોગમાં પડેલા માણસોની દોહ-  
તનો ભરમ રહે છે. અને દરેક માણસ પુરૂષાર્થ કરી  
વધારે કમાવવાના રસ્તા શોધે છે. તેઓ પોતાની જ્ઞા-  
તીનાં ખર્ચોમાં પુલાઈ જતા નથી તેમ ચઢા ચઢી  
પણ કરતા નથી એથી ઉલટું નોકરી વાળાની પુછીને  
ભરમ ઉઘાડો હોય છે. તેની કમાણીનાં સાધનો જગ  
જાહેર હોય છે તેથી બીજા વધારે માતબરની બંધાબરી  
કરી ખર્ચ કરવા તણાઈ મરે છે તેમ મેટી નોકરી  
કરી વધુ પગાર લાવનાર જ્ઞાતી ખર્ચોમાં કંઈ વિશે-  
ષતા કરી કુલાઈ જઈ પોતાથી ઓછો પગાર કમાવ-  
નાર પોતાના જ્ઞાતી જાધુને દગાવવા જેવું પોતે ડાળ  
કરે છે.

હવે ધંધા પરત્વે ઉંચ નીચ જ્ઞાતીઓ બંધાઈ  
છે. તેમાં પણ ફેરફાર દીકામાં આવે છે. હિંદુસ્થાનમાં  
જુહાર, વણકર, ખત્રી કે શાળવી, ધોળી વિગેરે ધંધા  
કરનારાની જાતિઓ બંધાય છે જ્યારે પ્રાણજી જેવી  
ઉંચ જ્ઞાતિમાંના લોકો મીકેનીકલ, ઇજીનીયર. વિત્રી-  
ગ ભારતર, વેશીંગ કંપનીવાળા વગેરે પર ભાષાના  
નામે ધારણ કરી પોતાથી હલકી જાતોના ધંધા ક-  
રતાં પોતે કંઈ ઉચ્ચ કામ કરે છે. અને તેથી પોતાની  
ઉંચી કોમના માન મરતબાને હરકત નડતી નથી  
એવું ડાળ દુનીયા આગળ સુકે છે.

એવડે જ્ઞાતી જાધનો ચાલુ રાખી જ્ઞાતીઓને  
નીભાવવા પ્રયત્ન કરનારઓને ખાસ ધ્યાનમાં રાખ-  
વાનું છે કે જ્યારે ઉદ્યોગ ધંધાની વદિ થશે.  
ત્યારે જ્ઞાતી જાધુઓમાં અરસ પરસ સહાયતાનો  
નીયમ હાખલ થઈ જ્ઞાતી જાધન દૃઢ થશે. બાકી  
નોકરી કરી જ્ઞાતી જાધન નીભાવવાનું આકાશ કુસુમ  
તોડવાનો પ્રયત્ન કરવા જેવું છે.

## વાંસમાંથી બનાવવામાં આવતા કાગળો.

જાણના માવામાંથી કાગળ બનાવવામાં આવે છે એ સર્વને જાણીતું છે; પણ હાલમાં જાપાનીઝ લોકો વાંસના માવામાંથી સાયન્ટીફિક રીતથી કાગળ બનાવવાને કોલુમ્બસ થતા ગયા છે. મીટ્રોપોલિટન પેપર મીટ્રસ નામની એક કંપની ફારમોસા યાપુમાં વાંસમાંથી કાગળ બનાવવાને હાલ ઉભી થઈ છે. અને તે કંપની મહિને દહાડે ૩૦૦ ટન જેટલા કાગળ બનાવવાની તેની મશીન શક્તિ ધરાવે છે. આ સંબંધમાં પ્રયોગો કોબીમાં પહેલાં કરવામાં આવ્યા હતા. ટાપુસીના કેનસલના રીપોર્ટ મુજબ એ કંપનીએ કાઉંઝ આગળ ૮૦૦૦ એકર જેટલી જમીનનું જંગલ ઘણીજ સારી સરતે સરકારે તરફથી મેળવ્યું છે. નીચે પ્રમાણે વાંસમાંથી કાગળ બનાવવાને સાયન્ટીફિક રીતમાં કેટલો મુધારો થયો છે અને તે રીતથી કેવાં સારા કાગળ કાઢશે તે જણાવે છે.

વાંસમાંથી કાગળ બનાવવાની રીત કંઈ નવી નથી. પણ ઘણા જમાનાપહેલાં ચીના લોકો વાંસના મુળીયામાંથી કાગળ બનાવતા આવ્યા છે. પણ તે ચીની જે બનાવવાની રીત છે તે ઘણી જુના જમાનાની છે. તેઓ જે રસાયન પ્રમાણે હાલમાં બનાવે છે તે પ્રમાણે બનાવતાં ન હોવાથી એ રીત એટલી બધી લોક નજરમાં રહી નહીં.

આ નવી કંપની જે હાલ ઉભી થઈ છે તે દરેક જાતના જુના કે નવા વાંસ એ સંબંધમાં વાપરશે પણ ખાસ કરીને વાસની કીચીકુ નામની જાતના વાંસનો હુમણા ઉપયોગ કરશે. બીજું વાંસ એટલા બધા જલદી ઉગી નીકળે છે કે તેઓને એ બાબતને તોટો જરાબી પડશે નહિ. હાલમાં જેટલા પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા છે, તે લોકડાનાં અને વાંસના માવાની એક બીજાની મિશ્ર કર્યા પછી તેમાંથી કાગળ બનાવવામાં આવે છે. પણ યોગ્ય વળતરમાં પછી

એકલાંજ વાસનાં માવામાંથી કાગળો બનાવવાનું પ્રયોગ કરવામાં આવશે. પણ આ પ્રોસેસમાં એ અડચણ ઝટાટી નડે છે, તે એ છે કે, એમાંથી જે કાગળો બનાવવામાં આવે છે તે લોકડાના માવામાંથી બનાવવામાં આવે છે તેના કરતા વધારે મોંઘા થાય છે. એમ ધારવામાં આવે છે કે આ કંપનીની પોતાનું મશીનરી અને પ્લાન્ટ આવી પહોંચ્યા હશે. અને જુન ૧૯૨૦ માં સંઘર્ષ કામ શરૂ પણ થઈ ચુક્યું હશે. જે પ્રોસેસ તેઓ કામે લગાડવાના છે તે નરમ સળકાઈતો છે.

કાગળ બનાવવાની તેઓની રીત નીચે આપવા માં આવે છે.

૧. વાંસમાંથી એક બે ઈંચના કટકા બનાવવાની.

૨. સળકાઈતી અથવા કેળસીયમથી પછી તેઓને ઉકાળવા.

૩. પાણીથી સાફ કરવાના. ૪. પાંચઠી અથવા વીજળીથી સાફ કરવા, અને પાંચા ઘોંટા નાંખવા. એક જાતમાં તેઓને એથવા ૬. સ્ટીમથી સુકવડે છે. રાલથી અમુક સાઈઝમાં કાપવાં.

જે માટે તૈયાર થશે તે જાપાન ચઢાવવામાં આવશે અને કોબીની ખીલ તેમાંથી ચોપડી માટેના અથવા જાપા માટેના જ્યેતાં કાગળ એમાંથી બનાવશે આ ઉદ્યોગ પર હુનિયાતુ ધ્યાન દોડાશે. કારણકે આ પહેલ વહેલાં વાસના માવામાંથી કાગળ બનાવવાના છે.

અને જે આ ઉદ્યોગની જેટલી જોડણી તેટલી ફોટો મળશે, તેા છેક પૂર્વમાં એક નવા ઉદ્યોગને ધણું સાફ વિશાળ ક્ષેત્ર મળશે. અને જે હાલમાં કાગળ બનાવવાની વસ્તુ માટે ભવિષ્યમાં ટોટો પડશે એવી જે ખીક રખાય છે. તે આ નવા ઉદ્યોગથી દૂર થવા પામશે.



વિદુર અને ધર્મ.

# ભારત જીવન.

અપ્રતીતો જયતિ સંઘનાનિ પ્રતિજન્યાન્યુત યા સજન્યા ॥

પૃ. ૭

અષ્ટોપચર ૧૯૨૦ આશ્વિન ૧૯૬૬

અંક ૧૦

## સનમની શોધ.

અમે અલમરત આનંદી! સનમને શોધતા ફરીએ;  
સ્વપ્નકે મા'તીએ જ્યાં ત્યાં! ડરાવ્યા ના કદી ડરીએ.  
મહેરા ઉડકને રંગે બની રાગી થયું રાણ;  
અમારા બન માલોની! થતી છે આથી હરાંણ.  
પડે નાં પ્રાણ કે ધંધની! અણુ પરવા સનમ પાળી;  
બલેને અંખ મારે છે! પુટે દુનિયા અરે આળી.  
અમિરે શાં અમિરો કે! ભલે હો મહાત્મા જોટા;  
ભલે કવિ કેવિદો સમજને! અમારે મન બધા જોટા.  
પરમહું 'સ' બાલ જોગિ કે! ભલે મુલ્યાં ભલે દાણ;  
મહદ શાંતી ગણતા તે! અમારે મન મુજા ભાણ.  
સનમના માર્ગમાં કાંટા ભલે જોતી બધી આલમ;  
ઉલ્લાંધી આફતો અમને જવાની જુકિતયો માલમ.  
શણુ અપવાદ આલમનો સનમ સંગે અન્યુજાનદે;  
કંપર લોલે કનક ત્યાગી! તણુ ના સનમ સંબધ.  
સનમના મુનથી બાંધ્યા! અમારા પ્રાણ તંતુએ;  
અણુ રકને ક્ષેત્રે છે! ઉકેલી ને છગર નેરો.  
તપાસી મૂળ તત્વોને! ઈશકના રહે, ઉતરને;  
અમારા વાદે વાંનારાં! વગર સમજે રહી રેગો.

કાસરવાલા.

## ઉર્ધ્વગામા વ્હાલાં પ્રત્યે.

\* \* \*

વ્હાલાં એ! ઉંચે બહુ બલને  
મુખ હઈ અમને મુખીયાં ધાને,  
પિયુર પ્રિતે પાળે ને પાળે—  
ઉંચે બાનારાં!  
તાત મુખે સન્દેશ કહેલે,  
આપે તે પાછાં અહિં રહેલે,  
હડાવા સૌ લેવરાવી લેલે—  
ગીતો ગાનારાં!  
પ્રભુને આતિથ્યે પ્રથમ વ્હાલો,  
સંકરીયાની વ્હારે ધાને,  
મુખીયાં છે, મુખીયાં પુણ ધાને!  
હૃદિનાં ધાનારાં!  
વ્હાલાં એ! મારાં!  
ઉંચે બાનારાં!

મદ

## ફકીરી હાલ મારો છે.



અગ્રજ.

જલાવી દે જગર બહાલી, ફકીરી હાલ મારો છે;  
થયાં છે તન-મદન ખાલી, ફકીરી હાલ મારો છે.  
ખાલુ નેમ, ખાલુ નેમ, રહે સમ દુનિયાની;  
ભરી છે એવકાંઈ હા! ફકીરી હાલ મારો છે.  
રહી ચેરાગની ઠોચે, જલાવે પ્રાણ પરવા ના;  
નશ્ટ આલમ હસે તેને, ફકીરી હાલ મારો છે.  
ભરી છે એવકાંઈની, સફાઈ ના મળી દિલની;  
વકાઈ ના અપાઈ તો, ફકીરી હાલ મારો છે.  
જર કાતિલ બધે ફેર્યું, જમનો આવીયો કાતિલ;  
કપાતાં ભાઈ ભાઈથી, ફકીરી હાલ મારો છે.  
મરે શું હાથથી બહાલી? મરે શું મારી આશકને?  
મરે તું એજ દિલ ખુચે, ફકીરી હાલ મારો છે.  
ભલે ફાખ-દંથી દાખું, ઉઠાવી આગના સોલા;  
હને દિલ દાઝતાં દેખી, ફકીરી હાલ મારો છે.  
હનો એ વણત એવો કે, હતી તું ખ્યાર પહેલું માં;  
કપાતાં મૂળ હાથેથી, ફકીરી હાલ મારો છે.  
ભલે કાતિલ કતલ કર્યો, મુતાસિબ વન દેવાને.  
હવા દિલથી. શુભ રૂં. છું; ફકીરી હાલ મારો છે.  
અહોભરી શુભ રૂં છું, ફુલ છે ઉમ્ર વધવાની;  
જામ એ હિજના નેવા, ફકીરી હાલ મારો છે.  
ખુશી રહેને સુખી થાને, ભૂલી જાને ભૂલેલાને;  
નહિ ભૂલું છતાંયે હું; ફકીરી હાલ મારો છે.  
જગરમાં છાપ છાપીને, જતનથી બાપ કરવાને;  
પ્રિયાનો મત્ર લઈ બેઠો, ફકીરી હાલ મારો છે.

વિદ્યાર્થી વસન્ત.

## મંગલ પ્રાર્થના.



(વસંત તિલકા)

૧

ચોપાસ દિવ્ય ઝરણાં હસતાં વહુંતાં,  
કદોલ બોમમહિ પદ્મી ઉડી કરંતાં,  
તારામણ ગગનભૂમિ મહી જડેલ,  
સિંચે રૂપેરી કરથી હિમરંધ્રમ તેજ.

૨

વૃષ્ટિ મહી અમૃતની ખાંધુ વિશ્વ ન્હાય,  
કોકિલ ગાન કરતી તરંગાં સુણાય.  
પુષ્પોથી વૃક્ષ વિટપો હસતી જણાય,  
વેરાય મન્દ-સ્મિતનું ઉડુતેજ માંછ.

૩

ખીચ્યાં કુસુમ હસતાં નંવ વારિકાના,  
ભીંચે ભેડ અમૃત ભોક્ષિતકના પુષ્પારા.  
ઉભી લતાં કુમળી કુસુમથી નમેશી.  
ગાતી રમે ત્યહિં સખીસહ કાવ્ય-દેવી.

૪

એ દેવીગાન સુણતા નિજ બાલ ન્હાના,  
તે કાવ્યરોગાતલણું નિર્મલ નીર ખીતા,  
આનંદ—કુસુમપરાગ બધે છરીને,  
દેવીતણુ હૃદય સારભથી ભરી દે.

૫

ચુસી કુસુમ લહરી મૃદુ શીતે અંબે,  
તેને સહર્ષ સહુ તે અમરી વધાયે,  
તે મંજુ વાત-લહરી અહિયાં વહેતી,  
આપો સદાય જનને સહુ સુખ શાંતિ.

કુન્દ.

## નોંધ-વર્ષા.



અમારા સાંભળવામાં આવ્યું છે. કે લાંબી દરબાર-શ્રી કરનદ, દોલતસિંહજી સાહેબે પોતાના રાજ્યની પ્રજાને હિંદુ ધર્મનો ઉપદેશ મળે તે માટે ઉડી લાગણી બતાવી હિંદુ ધર્મોપદેશક નિમ્યા છે. અને તે ધર્મોપદેશક શ્રીયુત ધનેશ્વર (વધનાથ) હિંદુ ધર્મના તત્વો યુક્ત, મધુર ગાયનો ગાઈ હિંદુ લાઇઓને ઉપદેશ આપે છે. આવા પ્રકારના ઉપદેશની અસર પણ સારી થઈ છે. અનેક શ્રોતાઓ તેના લાભ લે છે હિંદુ ધર્મનાં તત્વો સમંભવી હિંદુ પ્રજાને પોતાના ધર્મમાં ચુસ્ત રાખવાનો મહારાજાશ્રીના પ્રયાસ અનેક ધન્યવાદને પાત્ર છે. શ્રીયુત ધનેશ્વરભાઈએ પણ શ્રોતાજનોના હૃદયમાં ધર્મનાં તત્વોની ઉડી છાપ પડી બાંધ તેવે પ્રકારે બોધ આપવાની અમારી લાડાપણ છે. પ્રત્યેક શ્રીમંત રાજા મહારાજાશ્રીએ પોતાની પ્રજાને ધર્મનાં તત્વો સમજાવી તેમાં ચુસ્ત રાખવા માટે આવા ધર્મોપદેશકો રાખવા જોઈએ. એમ થવાથી કાંઈ ખર્ચનામાં ખોટ આવવાની નથી. પ્રજા ધર્મનાં તત્વો જાણશે, તે તેઓ અધર્મનાં કાર્યો કરશે નહિ અને રાજા રાજા કોટમાં કેસો ચાલે છે તે યશે નહિ! પ્રજા સદ્ગુણી થશે, કોર્ટનાં ખર્ચો ઓછા થશે, પરસ્પર લડાવી મારનાર કટ્ટયા દલાલો કોઈક સારે ધર્મે લાગશે. અને પ્રજામાં રામરાજ્ય જેવું થઈ રહેશે. અમે દરેક રાજા મહારાજાઓને વિનંતિ કરીએછીએ કે તેમણે પોતાની પ્રજા માટે ધર્મોપદેશકો નીમી પ્રજાને ધર્મ બોધ અપાવે. એથી રાજા પ્રજા બન્નેને ફાયદો છે.



લોર્ડ રટ્ટાચકોના નામના શ્રીમંત મહારાજે આખરિનની યુનિવર્સિટિને ડા. દોલ લાખ દાન આપ્યા છે. તે એવી સરતે કે એ રકમનો ઉપયોગગ ઉકત યુનિવર્સિટીમાં ખેતીવાડી સંબંધી ઉપદેશ આપવાને

પ્રોફેસરો રાખવા. ધન્ય છે એ શ્રીમંતની શ્રીમંતાઈને! ધન્ય છે એની દેશ પ્રીયતાને! અમારા કૃષિ-પ્રધાન ભરતખંડમાં જમીનદારોની ખોટ નથી અને તેમની પાસે ધનની પણ કાંઈ ખોટ નથી. વંગી તેઓનું આભાલમાન પણ કાંઈ ઓછું નથી. છતાં પણ તેઓએ ખેતીવિદ્યાની ઉન્નતિ થવાને કેટલા રૂપયા દાન કર્યા છે! અમે તો એવો એક પણ ઉદાર જમીનદાર જોયો નથી કે જેણે કૃષિ-શાસ્ત્રની ઉન્નતિ માટે એકાદ સંખીન રકમની મદદ કરી હોય. આપણી ઉદાર સરકાર બે તેઓને ખેતાઓ આપતાં પહેલાં તેમની કૃષિ-શાસ્ત્રની ઉન્નતિ માટેની ઉદારતાનું ખાતું તપાસે તો અમારી ખાત્રી છે કે લોર્ડ રટ્ટાચકોના જેવો તો પણ શું તેનો એકાદ નફાનો હિસ્સો પણ દાન આપનાર તરીકે નિકળશે નહિ! એવા જમીનદારો ઉપરાંત દેશી રાજા અને મહારાજાની પણ પત્રાટની પલટન જ જણાશે કે તેઓએ આ દેશની સોના રૂપાના ઢગલા રૂપાં ધાન્ય ઉત્પન્ન કરનાર ખેતીવાડીના શાસ્ત્રને માટે નેહનું કહ્યું નથી! કવિ કાલીદાસે કહ્યું છે કે—

“આદાનું હિ વિસગ્રાંય”

સતાં વારિ મૂયામિવ.”

અર્થાત્ મેઘ જે પ્રમાણે જળશોષણ કરીને તેનું પાણું વર્ષણ કરે છે તે પ્રમાણે આદુ પુરુષો પણ પ્રજાનું કલ્યાણ (જ્ઞાનદાન દ્વારા) કરવાનેજ (પરમા) લે છે. (સૂર્ય પણ પૃથ્વિ ઉપરથી પાણી ખેંચીને વર્ષાદરૂપે પાણું આપે છે.) પરંતુ અમારા દેશનાં જમીનદારો ખેડૂતો પાસેથી જે અંદાજે ધન કમાય છે તેમાંથી થોડા થોડા પૈસા પણ જે કૃષિશાસ્ત્રની ઉન્નતિ માટે ખર્ચે તો ભરતખંડની રત્નપ્રસૂનાં જમીન ઉપર દુકાળની અસર જ જણાય નહિ; આ દેશની જ્ઞાનરતિ પણ એટલી બધી ઓછી થઈ ગઈ છે કે લક્ષાપતિઓ પણ હવે પાંચ કે છ રૂપીયા દાન કરતાં અચકાતા શરમાતા નથી! અમારા



દેશના જમીનદારો—હમણાંનાં કેટલાક સરદાર—  
બહાદુરો—રાજા બહાદુરો—એકાદ મહોદ્ધ કૃષ્ક કરી  
કૃષિશાસ્ત્ર વિદ્યાની ઉન્નતિ કરશે તો તેઓનું અને  
બેનુનોનું કલ્યાણ જ થશે.



રાધનપૂરના સ્વર્ગીય નવાબ સાહેબ બહાદુર  
—એક આજ્ઞા દ્વારા—પોતાના રાજ્યમાંથી ગોહત્યા  
બંધ કરી છે. તેને પંદિણાએ રાધનપૂર રાજ્યમાં  
ગોવંશની પણ સારી જિંદગી થઈ છે. ઇ.સ. ૧૮૦૬  
માં રાધનપૂર રાજ્યમાં ૧૦૫૬૬ ગોવંશ હતો. હમણાં  
તે વધીને ૧૭૧૦૭ સુધી વધવા પાડ્યો છે. હમણાં  
ત્યાંની મુસલમાન પ્રજાએ મરહુમ નવાબ સાહેબ  
બહાદુરના હુકમ વિરુદ્ધ મુબંઈ ગવર્નમેન્ટને એક  
અરજી કરી છે. તેઓએ કહ્યું છે કે: મરહુમ નવાબ  
સાહેબ જે વખતે ઉપરોક્ત હુકમ—કે જે મુસલમાની  
ધર્મથી વિરુદ્ધ છે તે—બહાર પાડ્યો તે વખતે તે  
નામદારની તબીયત બિમાર હતી ગોહત્યા કુરાનમાં  
નિષિદ્ધ નહિ હોય પરંતુ ગો-વધ એ પણ મુ-  
સલમાનેનો ધર્મ નથી. જેહાદમાં કાફરોનો વધ  
કરવો એમાં પણ મુસલમાનેનો પુણ્ય મળે છે.  
મુસલમાન ભાઈઓ તેવું પુણ્ય નહિ મેળવીને કાંઈ  
ધર્મશ્રુત યતા નથી. મહા પુણ્ય મેળવવાને માટે  
તેઓએ કાફરોનો વધ કરવાની પણ અરજી હતી સુધી  
નામદાર સરકારને—કરી હોય એવું પણ અમે સાં-  
ભળ્યું નથી! મુસલમાન ભાઈઓએ એક બીજું  
પણ ઉદાહરણ લેતા જેવું છે કે: કારમીર જેવા રા-  
જ્યમાં—કે જ્યાં મુસલમાનોનો મોટો ભાગ રહે છે  
ત્યાં પણ કાયદાની આજ્ઞાથી ગોવધ બંધ છે. કારમી-  
રના હમણાંના પહેલા રાજાના વખતમાં પણ ગોવધ  
કરનાર માટે મનુષ્ય વધ કરવા જેટલી સખત સિદ્ધાંત  
હતી, ગોહત્યા કરનારને પ્રાણવશની આજ્ઞા થતી,  
ત્યાર પછી શિક્ષામાં ફેરફાર થયો છે. હમણાં ગો  
વધ કરનારને જીવન પર્થ દેશનિકાલ થાય છે. એક  
અંગ્રેજ ડેમીકન્ટ કારમીમાં. “ નેના ” ગોમાંસ  
લઈને જતો હતો. કારણ કે કારમીમાં તે (તેમને

મન ઉત્તમ) વસ્તુ મળે તેમ નહોતી. આ વાત  
મહાગાજીશ્રીને કાને પહોંચતાં તરતજ પોતાના રાજ્ય  
માં ગો-માંસ લાવવાનો મનાઈ હુકમ કહાડ્યો. તે  
વખતથી જ “ નેના ” ગોમાંસ પણ લાવવાનું બંધ  
થયું છે. તેમ થવાથી ત્યાંના મુસલમાન સાઈએને  
ધર્મમાં પણ કાંઈ નુકસાન પહોંચ્યું નથી. ગાયેને  
મારવાથી જ બળદોની અછત થઈ ગઈ છે! અને  
જ્યાં ત્યાં ખેતીવાડીનાં કામોમાં મોટી હરકત થઈ  
રહી છે—બજારો ભારે કીમત આપવા છતાં મળતા  
નથી! ઘી, દુધ (વગેરે ઘણાં મોંઘા થઈ ગયાં છે!  
મુસલમાનો અમારા ભાઈ જેવા છે અને અમે તેથી  
જ તેમને એ શબ્દો—એ.ધ રૂપ—કહેવા તત્પર થયા  
છીએ. ગાયોનો વધ કરવાથી કાંઈ ધર્મ સચવાતો  
નથી. પોતાની ભતિ ઉત્તમ, એક બીજામાં સંપ અને  
એક બીજાની ધર્મની બાબતોમાં ચક્રાવી લઈ શકાય  
ત્યાં સુધી ચલાવી લેવામાં જ ધર્મ સચવાશે. આજ્ઞા  
છે કે અમારા સમજી ઇસ્લામી ભાઈઓ આ શીખા-  
મણ માની લેઈ ઉપકાર કરો. અને પોતાની બધું  
રૂપ હિંદુ પ્રજાનાં મન ન દુઃખાય તે માટે ગોવધ  
બંધ કરી પરસ્પર સંપત્તિ લાગણી વધારો.



જગતમાં ઉદાર, નિઃસ્વાર્થ, અને દયાળુ મ-  
નુષ્યો ન હોય તો સૃષ્ટિ ચાલે નહિ. કોઈક કોઈક  
પૂર્વના પુણ્યશાળી જીવો સ્વાર્થને લાત મારીને પણ  
પરમાર્થ કરે છે અને પ્રેમ કરી મહાન પુણ્ય મેળ-  
વે છે. પાસકાના આસ્માને સતોષ આપવો એના  
જેવું ઉદાર, દયાળુ અને પરમાર્થનું એક પણ મહ-  
ત્વનું કાર્ય નથી. હમણાં જ એવું એક ઉદારતાનું  
ઉદાહરણ લખવામાં આવ્યું છે. તુર્કી જ્ઞાતાના ફ્રેન્ચ  
નગરના “ કેમ્પસ ” નામના ફ્રેન્ચ વર્તમાનપત્રને  
એક અગરપત્રી હતો. તે પુરૂષ પોતાને દેશ  
જવાનો હોવાથી તુર્કસ્તાનના મુસલમાનને મળવા  
ગયો. નામદાર સુલતાને તેને એક મૃત્યુવાન, ઘેડો  
લેઈ આપ્યો. પરંતુ તે ઉદાર પુરૂષે લેઈ આપેલા  
ઘેડાને બંદો ફ્રેન્ચ નગરના પહેલાનાં પાશાની પાં

—કે જેને કેદ કરવામાં આવી હતી તેને છોડી મૂકવાની પ્રાર્થના કરી ! એક પરદેશી અને પર-  
જાતિના પુરૂષની આવી સહૃદયતા અને નિષ્કામતા  
મરેદ્દી પ્રાર્થના સાંભળીને નામદાર સુલતાનનું મન  
ધ્યાવશ થયું. તે નામદારે ખજરપત્રીની પ્રાર્થના  
મંજુર કરી છે. દયા અને ઉદારતા એ જ રાજા મ  
હારાજાઓ ઉપરાંત ધનવાનોનું ભૂખ છે લગ્ની  
ગરના અજ્ઞાન કહેવાય છે, અને—પછી તે કાળા  
ખજરને કુટી ખાંદે કિંવા ધનમદમાં છકેલા કાં ન  
કોય પત્ર તેઓ—જ્ઞાનીમાં ગણાય છે સુનનું ભૂખ  
આ અને ક્ષમા છે અમારા દેશના કોઈ કવિ,  
લેખક કે અધિપતિ, ખજરપત્રીએ આવી પ્રાર્થના  
કરેદી લખાવામાં નથી જો કોઈ કવિ કે લેખક ઉપર  
કોઈ રાજા, મહારાજા પ્રસન્ન થાય છે તો તેને જર  
કે જમીનનું દાન મળે છે, તેવે પ્રમંશે ઉપજા ખ-  
ખરપત્રાને દાખલો ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નો  
એવાં અનેક કમનસીબ જીવો ઉપર ઉપકાર થશે.

સ્વાર્થને લાત મારી પરમાર્થ કરનારા પુરૂષો  
ઘણા થોડા છે હિંદુસ્થાનમાં હુ-નર ઉદ્યોગ ધરી  
ગયો છે. એને સનેજ-ડેનન-કરવો એ દરેક પર-  
માર્થ શ્રીમત પુરૂષોની ફરજ છે. શ્રીમતો પોતાના  
પૈત્રાનું જીવ વ્યાજ ઉત્પન્ન કરી લડી વારી. અને  
ગાડીમાં મોજ કરે છે જ્યારે અનેક કંગાડો ચીથરે  
હાલ સ્થિતિમાં રખડતા ફરે છે ! ઉદાર પારસી  
ભાઈઓ તરફથી પોતાની ભતિના કોઈ પણ ખીન-  
રોજગારી માણસને ઉતેજન આપવાનું ખાતું ઉઘા-  
ડ્યું છે. તેમાં ૧૦૦ થી ૧૦૦૦ કે ૨૦૦૦ રૂપિયાની  
મદદ કરવામાં આવે છે. આ ફંડ અત્યારે દર વર્ષે  
કેટલાંએક રખડતા કહેા કે ધંધા વગરના, હાથ  
અંકુસેસ કરનારા અને પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન  
ચલાવવા અશક્ત થઇ પડેલા પારસી ભાઈઓને ધણે  
વળગાડે છે. અને એ રીતે એક તરફથી ઉચ્ચઆદર્શ,  
ભત્યાભિમાન, નિઃસ્વાર્થપણું, ઉદારતા—પરોપકારનું  
દ્રમાંત બતાવી રહ્યું છે. જેમ અંગ્રેજો કહે છે કે  
અમારી ભતિમાં કોઈ ભીખ માંગે નહિ તેમજ ઉદાર

પારસી ભાઈઓ પણ કહે છે કે અમારી ભતિમાં  
કોઈ ભીખ માંગે નહિ, અને પોતાની બુદ્ધિ પોતા-  
ના ગુજરાનનું સાધન ચલાવે ! કેમ હિંદુ ભાઈઓ !  
છે તમારામાં એવું ભત્યાભિમાન ! છે દેશાભિમાન !  
તમે કહી શકો છો કે અમારા હિંદુમાં કોઈ રખડો  
નહિ ! ધંધા વગર કોઈ દુઃખી થાય નહિ ! તમે  
મોરકારોમાં ફરો કે વડી બંગલામાં લેહર કરો !  
પણ તેનું ખર્ચ સાર્થક ક્યારે છે કે જ્યારે તમે  
પણ એવું એકઠું પરમાર્થ ખાતું ઉઘાડો ત્યારે !

હિંદુઓમાં લિસા મોંગનારા અને ધંધામાં  
ઉતેજન વગર અથડાઈ કુટાઈ જીવન વ્યતીત કર-  
નારાં ઘણાં માણસો મળી આવે છે ! કેટલાક બુદ્ધિ-  
માન મનુષ્યો ઉદ્યોગ લંબવા છતાં ઉતેજન નહિ  
હોવાથી દગ્દરી સ્થિતિમાંજ મરણ પામે છે ! આવી  
સ્થિતિ બંધવા અને એવા છતાં અમારા શ્રીમત  
હિંદુ ભાઈઓ તેનું એકાદ પરોપકારી ખાતું ઉઘાડતા  
નથી એ કેટલું દિલગીરી લારેલું છે ! દેશની સ્થિ-  
તિ અધોગતિએ પહોંચવાનું આ એક સમગ્ર કારણ  
છે ! અને પોતાના ભતિને પાંચમાલ કરવામાં  
તેઓ પોતેજ કારણબુત છે ! જે દેશની પ્રજા  
પોતાના ભતિ ભાંડના હુનરને ઉતેજન આપે છે  
અને પોતાના દેશના હુનર ખીલવવાને માટે હુનર-  
ખાતોને મદદ કરે છે તેજ દેશ ઉચ્ચ સ્થિતિમાં  
આંવે છે. ભારતવર્ષ હુનર ઉદ્યોગની પ્રથના છે !  
અનેક પરદેશી ઉદ્યોગી પુરૂષોએ આ દેશ પસંદીજ  
ઉદ્યોગની ખીલવણી કરી છે. મોટેજ અમે અમારા  
શ્રીમત હિંદુ ભાઈઓને વિનંતિ કરીએ છીએ કે  
તેઓએ પોતાના ઉદ્યોગી ભતિ ભાઈઓને મદદ કર-  
વાનું એક એવું સંધર ફંડ—ખાતું—ઉઘાડવું કે  
જેની મદદ વડે નહુના નહાના ઉદ્યોગો બંધાનારા  
હિંદુભાઈઓ મદદ મેળવે અને પોતાનો ઉદ્યોગને  
ખીલવી જીવન સુખમય ગણે ! દેશી ઉદ્યોગો વધે  
તે માટે જેમ કાળજી રાખવાની છે તેજ પ્રમાણે તે  
ઉદ્યોગનું પેપણ થાય અને સ્વદેશી વસ્તુઓ વપ-  
રાય તેની પણ કાળજી રાખવાની ઘણી અગત્ય છે !  
જય હિંદ ! જય હિંદી ઉદ્યોગ ! જય ભારત સંતાન !

# ગ્રંથાવલોકન.

— સંસ્કૃત ભાષા પ્રદીપ —

સંસ્કૃત ભાષા પ્રદીપ—આ ગ્રંથની એક નકલ અમને તેના કર્તા ગી. કાકરદાસ જમનાદાસ પાછ તરફથી અભિપ્રાયથી મળી છે. અમારા મનમાં કેટલોક વખત થયાં સંસ્કૃત ભાષાના અધ્યયન વિષે જે વિચારો ડોળાયા કરતા હતા, તે વિચારોનો એક લેખ અમારા ગયા સપ્ટેમ્બર માસના અંકમાં “સંસ્કૃત ભાષા તથા તેનું ઉપયોગીપણું અને તે ભણવા કરવી જોઈતી સગવડ” ના મથાળા તળે આપ્યો હતો, તે વાંચનારને યાદ તો હશેજ. એ લેખમાં બીજા પેલા અમારા વિચારને અનુસરતોજ આ ગ્રંથ દેખાય છે. તેથી એ ગ્રંથની પહોંચ સ્વીકારતા અમને અનકુદ આનંદ થાય છે,

“સંસ્કૃત ભાષા પ્રદીપ” એ ગુજરાતી ભાવામાં પહેલાજ સંસ્કૃત ભાષાના વ્યાકરણનો જોડોનો સંપૂર્ણ ગ્રંથ છે, એટલે એને કોઈ જોડે સરખાવાય તેમ થી. એને હાલમાં સંસ્કૃત ભાષા શિખવાના પ્રચલન ગ્રંથોમાંના કોઈ જોડે સરખાવીએ તો સંસ્કૃત ભાવામાં રહેલી મહર્ષિ પાણિનિની અષ્ટાધ્યાયી, કાશિકા, સિદ્ધાંત કોમુદી, લઘુ કોમુદી, અથવા સારસ્વત જોડે, કે અંગ્રેજીમાં રહેલા ગ્રામર સમગ્રગુરુ, ડૉ. કિલ્હાર્ન, અથવા મી. કાલેનાં ગ્રંથ સાથે સરખાવાય, તેથી તેઓ વિષે તેમજ સંસ્કૃત ભાષા ભણાવવામાં વપરાતી બીજી નાની ચોપડીઓમાં ડૉ. લાકરકરની જે ચોપડીઓ જે સૌથી વધારે પ્રચલિત છે તેઓ વિષે અને કેટલુંક કહીશું. સંસ્કૃત ભાષામાં રહેલા ગ્રંથોમાં વ્યવહારિક ભાષાનું ગવ્યસ્થપણ ન હોવાથી તે નહીં જેવાજ ભણી શકે છે, તેથી હાલના કાળમાં આ “સંસ્કૃત ભાષા પ્રદીપ” ગ્રંથ અમને સંસ્કૃત ભાષાનું જોડુંનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન કરવાને સૌમાં શ્રેષ્ઠ રીતે અનુકૂલ લાગે છે. એ ગ્રંથની રચના મહર્ષિ પાણિનિના ગ્રંથને તથા કાશિકાને વધારે મળતી છે. અને અગર જો એ ગ્રંથોમાં તેમજ સિદ્ધાંત કોમુદીમાં જે ઉચ્ચાર, કૃતાદિ, તથા તાદ્રિત પ્રક્રિયાઓ તેમજ વૈદિક

નિયમો છે તે એમાં ન લીધેલા હોવાથી એટલા વિષયો એમાં ઓછા છે તોપણ એ શિખાવના તમામ વિષયો નિઃશેષ લીધેલા છે, ને દરેક વિષયમાં નિયમો મહર્ષિ પાણિનિના જુદા જુદા સૂત્રોનો વિષય પરત્વે યોગ્ય રીતે વિચર કરી તેમના ભાષ્યોનો સાર બનાવી જોડતા અપવાદો તથા દાખલાઓ સાથે લખ્યા છે, ને ભાષા ગુજરાતી, કે જે ગુજરાતની વ્યવહારિક ભાષા છે. સંસ્કૃત જોડે સૌથી વધારે સંબંધ ધરાવનારી છે. ગુજરાતીને સુધારનારી છે, ને જેથી યોગ્ય ઉમ્મરે સંસ્કૃત ભણી શકાય તે, વાપરી છે. એ રીતે એ ગ્રંથની રચના ભાવાના ભાષ્યમાં જે કુદરતી નિયમ છે તે પ્રમાણેની પગથીએ પગથીએ ચક્રકૃતી હોવાથી ભણનારને સહેલથી. ડ્રૉ અને શીઘ્ર બોધ કરે તેવી છે, તે એટલે સુધી કે ભણનાર ધારે તો બાર મહીનામાં સંસ્કૃત ભાષાનું સારૂ જ્ઞાન મેળવે, ને કામ પડે ત્યારે જે જોડું હોય તે એક કોષમાં જોવાની માફક જોઈ શકે. એમાં દરેક વિષય સંપૂર્ણ અને સરલ રીતે લખેલા હોવાથી કોઈ બાતની શંકા ભણનારને રહેતી નથી ને તે વિષે સંસ્કૃતમાં રહેલા ગ્રંથ જોવા કે જોવાવવાની જરૂર રહેતી નથી. એમાં દરેક વિષયમાં જોડતા તમામ નિયમો તેના અપવાદો તથા દાખલાઓ સાથે નિઃશેષ, અનન્ય સાધારણ રીતે, અને પ્રમાણસુકૂલ રીતિએ મહર્ષિ પાણિનિના સાધક શાષ્ટક સૂત્રો અને તેની પાંચ ભાષ્યોને સરલ કરી લખેલા હોવાથી ધણી ગુચ્છવળી ને માધ્યમારી ઓછી યાય તેવો છે. ને એમાં જે સંજોગો પારિભાષિક શબ્દો વાપર્યા છે તે સંસ્કૃત તેમજ અંગ્રેજી પદ્ધતિએ સંસ્કૃત ભણેલા તથા ગુજરાતી ભાષાથી ભણનારા સૌને તંકાળ સમજ પડે તેવા છે. દુષ્ટાંતોમાં કહેતાં એ ગ્રંથ એવી રીતે કરેલો દેખાય છે કે મહર્ષિ પાણિનિના ગ્રંથ જે પૂરો ભણેથીજ સિધ્ધિ થાય છે તેમ ભણવું હોય તો તેમ નીકર સિદ્ધાંત કોમુદીથી જેમ વ્યાકરણને કોઈ પણ વિષય ભણાય છે. તેમ ભણવું હોય તો તેમ, જેમ અને જેટલું ભણવું હોય, તેમ અને તેટલું

લગાય. એમાં દ્વિત્વના, સામાન્ય ભૂતના, કુદંતના, ઓલિંગના તથા સમાસના નિયમોમાં અદ્ભૂત સરળતા કરેલી છે, ને એ સંસ્કૃત ભાષા. લઘુવી કઠિન છે, એવા સર્વેને યદ્ય રહેલા મજબૂત શક્તિમદ્દને દ્વર કરવા ભેદ્ય છે. એ કારણથી હાલના કાળમાં એ અથ સંસ્કૃતમાં રહેલા અથ કરતાં વધારે અનુદ્વેષ થાય તેમ છે. હવે અંગ્રેજી ભાષામાં રહેલા પ્રો. મેક્સ-મ્યુલર આદિના અથોનો વિચાર કરતાં તેઓની રચના સિધ્ધાંત કૌમુદીની રચનાને મળતી છે, એટલે આ અથથી જેમ ભાષાના ગંધારણની ખરી ખુબી સમજાય છે તેમ યતું નથી. વળી એ બધામાં વ્યાકરણ શાસ્ત્રમાં જે પ્રયત્નના સંબંધમાં વિચારક અધિકારની વાત પહેલેથીજ ચક્રવર્તી કરવાની છે તે અધિકારની હીલેલી છે. ને તેથી લઘુવારને પહેલું સહેલું પડે છે, પણ અડધેથી એવું ગુચરાડા ભરેલું થાય છે, કે આગળ અભ્યાસ ગોચરો મુશ્કેલ પડે છે, ને ચિંતોમિ જેવા શબ્દ શિખવાનું આવે છે ત્યારે સમજાતું નથી એટલે ગોખીજ લેવું પડે છે. વળી એ અથોમાં ધાતુના અનુબંધની વાત મુકી દીધેલી છે, તેથી દરેક જગેએ સખ્યાબંધ ધાતુઓ તથા તેનાં ગણો ગોખવા પડે છે, ને તે યાદ રહેતા નથી, એટલે દ્રઢજ્ઞાન યતું નથી. વળી એથી ઘણા નિયમો વધી જાય છે ને દરેક રીતની મુશ્કેલી પડે છે. એ ઉપરાંત એ અથોમાં ઘણા વિષયોમાં ખીન વિષયોના નિયમો આપેલા છે, ને દરેક વિષયમાં ઘણી બાબતો મુકી દીધેલી છે. માત્ર મી. કાલેના વ્યાકરણમાં દરેક વિષયમાં વધારે બાબતો છે, પણ તેમાં પણ ઉપલી કસરો તો રહેલીજ હોવાથી, તેમજ જીતું પણ કેટલુંક વધારે ગુચરાડા ભરેલું હોવાથી તે પણ ભેદ્ય છે તેવો અનુદ્વેષ યદ્ય પડતો નથી. ડા. લંડાર-કર II ચોપડીઓના વિચાર કરતાં એનો ઉપયોગ મોટી વધારે થાય છે તે નામદાર સરકારે ટેકસ્ટ બુકોમાં ઠેરવેલી હોવાથી છે, એમ અમે ધારીએ છીએ, બાકી એ ચોપડીઓમાં તો ભાષાને મુખ્ય ગણી ને વ્યંકરણ કે જે ભાષાજ્ઞાન યથા સંપૂર્ણ રીતે

લઘુવર્ગ ભેદ્ય છે તેને ગોણું ગણી, સાધારણ વાક્યો લખી તેમાં માત્ર પ્રસંગોપાત આવતા વ્યાકરણના નિયમો બતાવ્યા છે, તે જો કે એ વાક્યો પસંદ કરવામાં ઘણું યુદ્ધિયણ વાપર્યું છે, તો પણ એવી ચોપડીઓ ભાષા સારી રીતે શિખવવાને શી રીતે યોગ્ય ગણાય વિવળી એમાં અંગ્રેજીમાં રહેલા ઉપર લખેલા અથોમાં જે કસરો છે તેતો છેજ, એટલુંજ નહીં પણ કેટલીક વિશેષ છે ને તેથી અનેક ભૂલોને ગુચવણીએ થવાને સંભવ થાય છે; ને એવું ઉપર ચોટીયું ભાષાજ્ઞાન યથેથી કોલેજોમાં મોટાં કાચો, નાટકો, તથા ન્યાયન અથો કે જે વ્યાકરણનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન યથા વગર બરાબર સમજવા કઠિનજ પડે તે લઘુવર્ગ કૌશલ્ય થાય છે તે ગરાબર લખતા નથી, ને ઉલટા વિદ્યાર્થીઓને બોખરૂપ યદ્ય પડે છે ને પ્રમાદ પેદા કરે છે. દુનીઆની કોઈ પણ ભાષા આવી ચોપડીઓથી શિખવાતી નથી. ભાષા શિખવવામાં ભાષાના ને વ્યાકરણના અથો હુમેશા જુદાજુદા હોય છે. સંસ્કૃત ભાષાની પદ્ધતિ પણ તેમજ છે, તેથી ભાષા શીખવવાના મૂળ નિયમની જે બહારજ હોય તે ભલે એ રીતે જ લખેલા હોય તેને સારી લાગે, બાકી જેને સંપૂર્ણ ભાષાજ્ઞાન યથું છે, ને શી રીતે થાય છે તે જાણે છે તે તો એ કોઈ રીતે પસંદ કરે એમ. અમે ધારત નથી. એ રીતે અંગ્રેજીમાં રહેલાં અથો કરતાં પસંદ આ "સંસ્કૃત ભાષા પ્રદીપ" અથ વધારે ઉપયોગી અને અનુદ્વેષ યદ્ય પડે તેવો છે, ને અંગ્રેજી નિશાળો તથા કોલેજોમાં ગુજરાતી શાસ્ત્રોએ શીખવી શકે છે તો ગુજરાતી અચન આલી શકે એમ પણ નથી, તેથી અમે એ અથને પાઠશાળાઓમાં અંગ્રેજી નિશાળો, તથા કોલેજોમાં તેમજ લાયકો રીઓ તથા ઇનામોમાં દાખલ કરી સર્વે રીતે ઉપયોગમાં લઈ એ અથનો અભ્યાસ કરાવવા મજબૂત લક્ષ્ય મુકીએ છીએ. જે યોગ્ય પુરૂષો આ અમારી લક્ષ્યમણને ઉચકી લેશે, ને તમ થાય તેવું કરવા કોશિષ કરશે, ને આખરે એ ભાષા ગુજરાત નિશાળોમાં ઉપજા વર્ગોમાં શિખવાય તલું કરવા પ્રયત્ન કરશે તો સર્વે ગુજરાતી ભાષાજ્ઞાને અમાર

સાગરમર માસના લેખમાં બનાવેલા અનેક ફાયદાઓ હાંસલ થશે.

ઉપસંહાર કરતાં કહેવાતું એજ છે કે મીઠું પંજીએ એક વેપારી ગ્રહસ્થ હોવા છતાં પોતાનો કિમતી વખત અને પૈસાનો લોગ આપી ગુજરાતી ભાષાના અર્થમાં આ પહેલાં નંબરનો ઉપયોગી અર્થ બનાવી માતૃભાષાની અને ગુજરાતી ભાષાઓની જે અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે, તે ખરેખર પરાપકાર બુદ્ધિથી જ હોવી જોઈએ, ને તેને માટે તેમને અનેક ધન્યવાદ ઘટે છે, અને આશા છે કે સર્વે ગુજરાતી ભાષાઓ તેનો લાભ લઈ અનેક ફાયદાઓ મેળવવા જરૂર ઘટતું કરશે. વળી આ જગ્યાએ અમે મીઠું પંજીને ભક્ષામણુ કરીએ છીએ કે ને એઓ એ અર્થમાં કૃતાર્દ તથા તદ્વિત પ્રક્રિયાઓ જે મુક્રી દીધી છે તે બીજી આવૃત્તિમાં ઉમેરશે તો ગુજરાતી ભાષાના શબ્દો સુધારવાને જે ઘણી મહેનત કરી રહ્યા છે, પણ તેમાંના ઘણા કાંઈ ભંડારકરની ચોપડીથી સંસ્કૃત થોડું ઘણું ભણેલા હોવાથી “વ્યવહારિક” જેવા ખરા શબ્દો છોડી “વ્યાવહારિક” જેવા ખોટા શબ્દો ખરા છે એમ બતાવે છે, ને ખરાતું થોડું કરે છે, તે તેમ કરતા અટકશે, ને ગુજરાતી ભાષા સુધારવાને થોડા ઉપાય મળી શકશે. આ અર્થની કિમ્મત રૂ. ૩) રાખવામાં આવી છે તે પણ કોઈને વધારે લાગે પણ એમાં મહર્ષિ પાણિનિના મુશ્કેલ આંટી શુંટીવાળા નિયમો ઘણા અર્થોની મદદ લઈ સરળ ક્રીષા દેખાય છે, તે તેમ કરી શાસ્ત્રીય અર્થ સાને ઉપયોગી થાય તેવી રીતે કરતાં અને બહારમાં મુકતાં, મહેનત તો કોરણે રહી, પંજી શું અર્થ થાય છે તે જે બજે છે તે તો એમ કહેશે નહિ, ને અમે તો એમ કહીએ છીએ કે આ અર્થ જો અર્થેલ ભાષામાં હોત અને કોઈ અર્થે બંનાયો હોત તો, જર્મની જેવા દેશમાં એની ખરી કિમ્મત યાત ને ત્રણ ગણી કિમ્મતથી એણે મળત નહિ, ને તેટલાં ખર્ચતાં પણ એ અર્થનો ઉપયોગ સંકેત જે ગુજરાતી સાથે સંસ્કૃત ભણાવવાનો દેખાય છે તે પાર પડત નહિ.

પિતૃપ્રેમ એટલે માતાપિતા પ્રત્યે પ્રેમ રાખવો, એ પણ કુદરતની આજ્ઞા છે. આજ્ઞા છે એટલે કુદરત તમને પ્રત્યક્ષ આવીને કહેતી નથી કે તમે તમારા માબાપો ઉપર પ્રેમ રાખો. તમે તમારાં માબાપોને ઘણાજ આભાર ભરેલા અંતઃકરણથી આહો. આ દેવી ખ્યાર જ મોટાં સાથે નાનાંને જોડા દે છે, ઉંચાં સાથે નીચાંને મેળવી દે છે, મનુષ્યો સાથે પશુ પક્ષીઓને જોડા દે છે, અને માણસોને ઉત્તમ આત્માઓ સાથે મેળવી આપે છે. આ કુદરતી ખ્યાર જે પુત્રો કે પુત્રીઓમાં ન હોય તેઓ કુદરતના કાયદાના તોડનારાં પાળી છે. પણ પ્રથમ તો એવાં પાળી સંતાનાને ઉત્પન્ન કરનારજ કપકાને પાત્ર છે, હો !

તૈયાર છે.

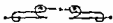
વિદ્યાર્થી, મહેતાજી તથા લેખકોને ઉપયોગી તેમજ લાયકરીમાં રાખવા લાયક ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી શબ્દ  
કોષ.

(લલ્લુભાઈ ગોકળદાસ પટેલ. નડીયાદ)  
નર્મકોશથી લગભગ બમણા કદનો, પુષ્કળ શબ્દો અને અર્થ સહિત વિદ્વાનોએ અને પ્રખ્યાત કવિઓએ જે જે અર્થમાં જ્યાં શબ્દો વાપર્યા છે તે તે વાક્યો અને કવિતાની પંક્તિ સહિત કહેવતો તથા રૂઢિ પ્રયોગનાં વાક્યો અને અર્થવાળા, ફક્ત આજ કોષ છે. કિમ્મત રૂ. ૬ ટપાલ અર્થે જુદું શેયલ ૮ પેલ ૫૫૬ ૧૦૬૦

ભારતજીવન પ્રેસ-પો. નં. ૨-મુ. બર્ધ.

## ઈદર નરેશ અને પ્રજા વચ્ચે અસંતોષ.



મહાદ્રાજા સ્વરાજ્યં યઃકલ્પાય નવે ક્ષયો !

સોહગ્રિયદ ભૂરયતે રાજયાન્નજિતાન્વ્યસ્યાન્ધવઃ ॥

મનુ. ૭-૧૧૧.

“ જે રાજા કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના અનુચિત પત્ર અનુક્રમે અને પ્રત્ન વર્ગને મારણાદિ કષ્ટ દ્વારા પીડા આપે તે રાજા, રાજ્ય ભટ્ટ યજ્ઞને સ્ત્રી પુત્રાદિ સહિત પ્રાણી વિનષ્ટ થાય છે.”



**મ**હારાજાને ઉપહુત વાક્ય કહ્યું છે, અને રાજાએ તે રાજાઓએ વિચારવા જેવું છે, લક્ષમાં લેવા જેવું છે એ પ્રમાણે વર્તવું કે ન વર્તવું એ તો તેમની મરજીને આધિન છે. તો પણ ઇડર નરેશ જેવા પ્રતાપી રાજાને તો અવશ્ય લક્ષમાં લેવા જેવું છે. કારણ કે હાલમાં ઇડર રાજ્યમાં, રાજા અને પ્રજા વચ્ચે જે વિત્રાસ, જે અસંતોષ ઉભો થયો છે તે તરફ જોતાં જણાયું છે કે મહારાજાશ્રીએ જે કરે પ્રજા ઉપર નાખ્યા છે તે કરો પ્રત્યેક જાણુ આકરા (કહો કે અન્યાયી) લાગ્યા છે, અને તેને પરિણામે ત્યાંની ઉદયોગ ધંધા વગરની પ્રજા એ ચાર મહિના થયા કામ ધંધો છોડી હડતાળ પાડી બેઠી છે! વેપારીઓની હુકાનો બંધ છે. નહાના રાજ્યમાં જ્યારે વેપારીઓ હુકાનો બંધ કરી બેસે ત્યારે ખીચારા ગરિષ માણસોનો મરો થાય છે, અને થોડી પુલમાં ઉદયોગ ચલાવી રાજની કમાણીમાંથી રાજના રોટલા મેળવનારા ગરીબ માણસોનો મરો થાય છે. વેપાર ધંધો બંધ થઈ પડવાથી મનુષ્ય વર્ગ કે જેઓ પોતાના રોજના પૈસા મળતાં આળ બચ્ચાંઓને અન્ન આપી શકે છે. તેઓ તો ભૂખે મરી જાય છે. અમને જે ખબર મળી છે તે ઉપરથી અમે જાણી શકીએ છીએ કે ઇડર રાજ્યનાં ઘણાં માણસો ખુબઈ આદિ રથને નોકરી કિંવા ધંધો કરી કંઈક કમાય છે અને ઇડર

રમાં રહેતા પોતાનાં આળ બચ્ચાંઓને અન્નાદિ પુર પાડે છે. અર્થાત ઇડર રાજ્યમાં તેમને ઉદયોગ ધંધો જેવું સાધન નથી. અને હશે તો પણ પૂરતું નથી છતાં પણ જ્યારે બાળ્ય મહિના સુધિ હડતાળ હોય ત્યારે દેશમાં રહેલા ગૈરાં છોકરાંઓને (હડતાળને પરિણામે) અન્ન પણ વેચાતું ન મળે ત્યારે તેમની કેવી અવદશા થાય તે વાંચકેજા વિચારી લેવું જોઈએ.

ઇડર નરેશ મહારાજા શ્રી કર્નલ પ્રતાપસિંહજી સુશિક્ષિત છે. તેઓએ ઇંગ્લેન્ડની રીત ભાત જોઈ છે. પોતાની પ્રજાની ગરીબ સ્થિતિ જાણે છે. છતાં પણ પ્રજા ઉપર આના અસહ્ય કરો નાંખી પ્રજાને અસંતોષ વધારી તેમને અન્નાદિ કષ્ટ લોગબવાની પરીસ્થિતિમાં લાવી મુકવાનું શા માટે યોગ્ય ગણ્યું હશે તે અમે સમજી શકતા નથી. ઇડર રાજા જે કરો નાંખ્યા છે તે નિચે પ્રમાણે છે. આ કરો તા. ૧ લી આગષ્ટથી લેવાનું કરાજ્યું છે.

૧. છોકરો યાતો છોકરી જન્મે તો રૂ. ૨ આપવા.
૨. મરણ દીક રૂ. ૧ ભરવો.
૩. દવા દેશી પેદની લેવિ નહીં ને લેવી તો સરકારી દવાખાનામાંથી લેવી ને માણસ દીક રૂ. ૨ વર્ષના આપવા.
૪. છોકરાંના વિવાહ કરે તો રૂ. ૧ આપવો.
૫. સોનું, ચાંદી અને તેનો ઘાટ વેચવાનો વેપાર કરે તો રૂ. ૧૫ દરવર્ષે આપવા.
૬. પરસુરણ વેપાર રેશમી, સુતરાઉ કાપડ વિગેરેનો વેપાર કરે તો રૂ. ૧૫ દરવર્ષે આપવા.
૭. ઘરની કીમત ઉપર દર સેક્ટે રૂ. ૧૦ ભરવા.
૮. જે કોઈ કન્યા વિક્રય કરે તેની પાસેથી કન્યાના દાપાની લીધેલી રકમ સરકાર ભર લે.
૯. ઘરમાં ૧૦ માણસથી વધારે રહેતું હોય તો રૂ. ૨૦ સરકારમાં ભરે.

નારને કમાણી થાય નહિ' અને રૂ. ૨૦ નો ચાંદલો તો સરકારમાં કરવોજ પડે ! (૧) રેશમી, સુતરાઉ કાપડના વેપારીઓને માટે પણ ઇન્કમેટેક્સ ચોગ્ય છે. (૭) ઘરની કિંમત ઉપર બ્રીટીશ રાજ્યની મ્યુન્સિપાલિટીઓમાં જેમ હાઉસટેક્સ નાખ્યા છે તેમજ નાખવા કિંવા પાંચસો રૂપિયાની કિંમતના ઘર ઉપર એક રૂપિયો લેવાનું ધોરણ ઠીક થઇ પડશે (૮) કન્યા વિક્રય કરનારની આખી રકમ સરકાર લઇ લેશે. એ વ્યાજબી નથી. કેટલાંક એવાં પણ માતા પિતા હોય છે કે પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં હોયે પગે અપંગ હોવાથી કન્યાવિક્રય કરે છે તેને જાહેલે ફંડ ઉભું કરી તે દારા તે અપંગોનું પાલન પોષણ થવું જોઇએ. પણ જેઓ કન્યા વિક્રયને ધર્મ લાઇ બેઠા છે તેમને પોલીસ કોર્ટમાં ઘસડી સખત કેદની શિક્ષા કરવી કરવી જોઇએ કે જેથી દાખલો ગેસ્ટ. (૯) ધર્મમાં દશ માણસથી વધારે રહેતાં હોય તો જે કર લેવાનું કરવું છે તે પણ ગેરવાજબી છે. એમ થવાથી પ્રાન્નની ઉત્પતિ થતી અટકશે. ! કેટલાક માણસોને ત્યાં આઠ આઠ દશ દશ છોકરાંઓ હોય છે, અને તેઓ. મોટાં થતાં જુદા જુદા ધંધા લઇ સરકારને ઉત્પન્ન વધારી આપે છે, અને કુટુંબનું પાલણ પોષણ કરે છે. આવા કરથી તેવા માણસોને ત્યાં મનુષ્યનો વધારો થતો અટકશે. અને તેમાં ગરીબ માણસોનેજ ભારે પડી જશે. જો કે હાલના બંધતમાં હુકાળ દેવની કૃપાથી ખાવાનું મેળવવાનુંજ મુશીબતભરેલું થઇ પડ્યું છે તો પછી વધારે માણસો ઉત્પન્ન થયેથી પણ શું લાભ છે ? છોકરાંઓ ઉત્પન્ન થાય અને ભટકી અથડી જાંઘી પૂરી કરે એજ કે બીજું ? (૧૦) દરેક ચીજના ધંધા માટે સાધારણ શ્રી ભરી લાઇસન્સ લેવાનું કાયદું જોઇએ. (૧૧) પુનર્લગ્ન ધર્મને ચાતુસરીને જે કોઈ નહિ કરે તો તેને માટે સરકાર પોતાની ખુશીમાં આવે તેમ કરશે. એટલે એનો અર્થ શું ? પુનર્લગ્ન કરવા માટે કયા ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું તેના કોઈ શાસ્ત્રધાર મહારાજ શ્રી જતાવશે ? ઇલંગદિ સુધરેલા દેશોમાં અને બ્રીટીશ ગવર્નમેન્ટના રાજ્યમાં

પણ બુદ્ધિ અને વિવેકનો ઉપયોગ કરી સરકારે જાગરહતી વાપરી નથી. તેમજ પુનર્લગ્ન નહિ કરનારને 'સરકારે પોતાની મરજી મુજબ' કરવાનું ફરમાવ્યું નથી. ત્યારે મહારાજશ્રીને " મરજી મુજબ" કરવાનું કયાંથી મુજબ ? શું તેઓ જાગરહતીય કોઈમાં છોકરા છોકરીનાં પુનર્લગ્નો કરશે ? તેમ થવાથી પ્રાન્નમાં કેટલો અસંતોષાગિત ફેલાશે અને તેને ભવાળાથી કેાણ કેાણ જળી ભરમ થશે તેની કોઈ ખબર છે ? સુધરેલા દેશોમાં સ્ત્રીઓ વિધવા થત પડેપડકારી કામો કરવામાં જીવન વ્યતિત કરે છે તે શું મહારાજ શ્રીએ ઇલંગદિ દેશોમાં નજરે જોઈ નથી ? અમે તો કહી શું કે સ્ત્રીઓને પુનર્લગ્નજ શ માટે કરાવવાં ? ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચાર મેળવવા માટે જો પુનર્લગ્ન થતાં હોય તો તેને મિમાંસા કરવાની જરૂર છે. ધર્મ મેળવવા માટે કેા પણ શાસ્ત્ર પુનર્લગ્ન કરવાનું કહેતું નથી. વિધવા સંધર્મનાં કાર્યો સારી પેઠે કરી શકે છે, અર્થ મેળવવા માટે પણ વિધવા સ્ત્રી, હુત્ત, ઉદ્યોગ શીખીને કિંવ વિધા લાણીને નિશાળોમાં મોકેલી થઇને પણ અર્થ એટલે પૈસા મેળવી શકે છે કિંવા મોકેનત મનુદ કરીને પણ પૈસા મેળવી શકે છે. મોક્ષ મેળવવાનું પણ વિધવા સ્ત્રીને બીજા પતિની જરૂર નથી, ક્રમિ સુનીએ હિંદુશાસ્ત્રોમાં સ્પષ્ટ રીતે જતાવ્યું છે કે જે મોક્ષ મેળવવો હોય તેણે એ હુધ જોડી માથું નમાવી અનન્યભાવે પરમાત્માની ભક્તિ કરવી. જેથી તેમનું મોક્ષ મળે છે. તે ભગવાન, દિનખંધુ, ભકતવત્સ એટલા જાણ દયાળુ છે કે ભકતોની વિનંતિ સાંભળ વગર અને તેમને અનેક પ્રકારનાં દુઃખોમાંથી છોડાવ્યા વગર રહે તેમજ નથી. પાર્થિવ જગતનો રાજા વળતે પ્રાન્નની અરજ સાંભળે નહિ પણ તે પરમકૃપા પરમાત્મા પ્રત્યેક જીવોની અરજ, નિષ્પક્ષપાતે સાંભળે છે અને તેમને મોક્ષ આપે છે. હવે માન 'કામ' રહે છે, તેને સંતોષ આપવા જેઓને પુનર્લગ્ન કરવાની ઇચ્છા છે તેમણે ધર્મશાસ્ત્રને કલંક નહિ આપતાં ઇચ્છાનુસાર લગ્ન કરીજ દેવાં ! ઇંદ્રીઓની ત

ખીતને ખાતર લગન કરવાં હોય ત્યાં કોણ ગાંધન કરી શકે એમ છે ? તેને સરકાર કે માતા પીતા, કોઈ પણ રાષ્ટ્રી શકે તેમ નથી ! વ્યભિચાર વધારવાના કામમાં ઉત્તેજન આપવું એ કરતાં વિધવા સ્ત્રીઓને માટે સુખધની પેઠે એકાદ “ સેવા સદન ” સ્થાપ્યું હોત તો ઈંડર નરેશનું નામ અમર થાત અને પ્રજામાં આનંદ ફેલાત. તેને બદલે વિધવા સ્ત્રીઓને માટેનો હુકમ સરકાર પોતાની મરજી મુજબ કરશે. એ તો દેખી તોજ જીલમી કાયદો કહેવાય ! (૧૨) ૧૦૦ થી વધારે માણસોને જમાડવાં નહીં અને જમાડે તેણે રૂ. ૧૦ સરકારમાં કર ભરવો, આ હુકમ ન્યાતવરનો ખર્ચ ઓછો કરવાના હેતુથી કરેલો હોય અને તેના પેટા-માં સરકારી તીભેરી તર કરવાનો પણ ઈરાદો હોય તો પણ એટલા રૂપિયા ભે કોઈ બંદેર ફરમાં ભરવા કરાવ્યું હોત તો પણ સરકારની ઉદારતા ગણાત. (૧૩) ગાંધાવાળાઓ પાસે ટોલ ટેક્સ લેવામાં આવે છે તેટલા ઉપરજ સંતોષ પકડવો જરૂરનો છે. વધારેનો ટેક્સ ગરીબ ગાડીવાનોને ભારેજ પડે. (૧૪) જેતી સાથે ગાડું ભાડે ફેરવનાર પાસેથી કર લેવા કરાવ્યું છે તે પણ તદ્દન ગેરવ્યાજખી છે. હુમણીનો જમાનો પહેલાંના જેવો નથી. અનાવૃષ્ટિને લીધે ખે-હુતો પાપમાલ જેવા થઈ ગયા છે. સાહુકારોનાં વ્યાજ ભરતાં ભરતાં તેમના છવ ઉચા ઉડી ગયા છે. તે બીચારા જેતીના વખત પછી ગાંધાં ભાડે ફેરવી યોડું ઘણું કમાઈ છ'દગી શુભરે તેમાં પણ ઈંડર નરેશ અદેખાઈ આવી હોય તો તે એક પ્રકરનો અન્યાયજ છે ! ગાંધાં ભાડે ફેરવનારા ગરીબ ઉપર તો દયાજ કરવી ભેજ્યે. દયા એજ ધર્મનું મૂળ છે. તે ઈંડરને નરેશ જેવા સુધરેલા અને બાહોય મહારાજાએ કહી પણ ભૂલ્યું નેઈતું નથી.

ઉપર પ્રમાણે મુખ્ય(૧૪) કરો સંબંધી જમાડું મત લખવામાં આવ્યું છે. સાંભળવા પ્રમાણે જમા-વરો ઉપર કર નાખવામાં આવ્યા છે, ગરીબ બાપડાં સુગા પ્રાણી ? તેમના ઉપર નાખવામાં આવેલા કર પ્રમાણેના પેસા સરકારમાં ભરવા માટે બનવરો રા-

ખનાર ગરિબ માણસો તેઓ ઉપર જીલમ શુભરી વધુ પેસા ગેળવરો અને તેજ પેસા રાખની તીભેરીમાં ભરશે એ પણ લક્ષમાં લેવા જેવું છે. રાખનાં વડી-લોએ ધનામમાં આવેલાં કેટલાંક ગામો અને જમીનો ખાલસા કરવામાં આવી છે તે બાબત તમા ધર્મીજા અપાયદી જગીનો ખાલસા કરવામાં આવી છે તે બાબત પણ મહારાજાશ્રીએ ખાસ લક્ષમાં લેવી છે. એ પ્રમાણે મનસ્વીપણે વર્તવાથી અને વડીલોનાં ધાર્મિક નૈતિક કાર્યોમાં હસ્તોપ કરવાથી પ્રજામાં અતિ અસંતોષ ફેલાશે અને પરિણમે તેઓ અત્યારે જે ભકિત ભાવની લાગણી રાખે છે તે લાગણી દૂર થઈ જશે એ નિશ્ચય છે. કેટલાંક રાજ્યો પોતાના રા-જપદ અને લક્ષ્મીમદમાં મસ્ત થઈ ગયે તેવાં અવિચારી કામો કરી ગયે છે. તેનું કેવું ભયંકર પરિણામ આવે છે તેના હુબરો ઉદાહરણો હિંદુસ્થાનના પ્રાચીન ઇતિહાસમાંથી મળી આવે છે તે ફરીથી એક વખત મહારાજાશ્રીએ વાંચી ભેવા અને શાંત ચિતે વિચાર કરી ભેવો. દરેક કામમાં પ્રજાની સમ્મતિ લેવી એ હિંદુસ્થાનના પ્રાચીન રાજ્યોનો ધર્મ ગણાયો છે. બુદ્ધ બુદ્ધા દેશી રાજ્યોમાં, રાજ્યો ન્યારે કંઈ નવા હુકમો બહાર પાડે છે, ત્યારે સુત્ર પ્રજા જનોની સલાહ લે છે. નામદાર ગાયકવાડ સરકારે દરેક છ-દલામાં પ્રજામતનો કાયદો બાંધ્યો છે. પ્રજાની સ-મ્મતિ સિવાય એવાં ભેખમ ભરેલાં અને અસંતોષ ઉપજાવી, પ્રજાને બળાળાવાથી સુકે તેવાં કાર્યોના આરંભ થતોજ નથી, પ્રજા એ કામધેતુ છે, એવું સારી રીતે લાંબન પાલન કરવાથી અષ્ટતમય કુધ આપે છે. પણ તેને અસંતોષ આપી, માત્ર કુધ નિંચાવી લેવાની ધારણા રાખવામાં આવે તો તે ગાય, પાળકોનેજ લાત મારવા તૈયાર થાય છે, તે પણ લક્ષમાં લેવું ભેઈએ, અયોગ્ય રીતે કરોમાં વધારો કરી રાજ્યની તીભેરી આખાડ કરવાનું પગલું ભરવા માટે હિંદુ શાસ્ત્રકરો સાફ ના પાડે છે. રાજા એ પ્રજાનો પાલક પિતા ગણાય છે. પિતાએ પ્રજાનું પૂત પેઠે લાલન પાલન કરવું ભેઈએ, જેમ બાળકો રીસાઈ



નળ્ય છે તેમ પ્રજા પણ કોઈ વખત રીસાઈ જઈ રાજ દહાસુ સહજ માથુ ઉચકે છે. પણ તેવે વખતે ગુસ્સે નહિ થતા સમજાવી-પટાવીને-શાંતિ પુર્વક-કામ લેવું. એજ કાર્ય દક્ષ રાજાનું, કર્તવ્યદક્ષ દિવાનનું અને શાંતિ પ્રિય રાજ સમાસદોનું કાર્ય છે. ગુસ્સો કરવાથી ગુસ્સોજ મળે છે અને પ્રેમ જતાવવાથી પ્રેમ જ મળે છે. એ વ્રધ અનુભવીઓના વાક્યો કદિ પણ ભુલવાં ભ્રમતાં નથી. ઇડર નરેશ ! અમે પુનઃ કહીશું કે ખરો સ્ત્રિ ધર્મ જાળવવાની ઇચ્છા હોય તો શાંત. ગરીબ અને રાજભક્ત પ્રતનન, ગન મનાવી, અયોગ્ય કરોનો બોલો પાછો ખેંચી લઈ, પ્રતને શાંત પાડો, તેમાંજ તમારું ડહાપણ છે. તેમાંજ તમારું ભૂપણ છે. પ્રજાનું રીસાણું રહીશવુ એ રાજાનું ઇષ્ટ નહી પણ અનિષ્ટ કર્તો છે. રાજભક્તિ એ જ ઇષ્ટ કર્તો છે અને ભક્તિ વધે એવાં કાર્ય યોગ્ય કરો લેવાથીજ સાધી શકાય છે. નહિં લેવા જેવા કરો માટે મનુ મહારાજે પણ કહ્યું છે કે:—

“આદેય” નાદેયત પરિક્ષીશિહપિ પાર્થિવ;

“ન આદેય” સમ્પ્રધાહપિસક્તમપ્યથે—

શ્લોકોત્તમ ॥

મનુ. ૯-૧૭૦

અર્થાતઃ રાજા ધનહીણ થઈ જાય તો પણ જે લેવા જેવું નથી તે પ્રજા પાસેથી લેવું નહિ. અને અતિશય ધનાઢય થાય તો પણ મળેલું થોડું ધન પણ પરિત્યાગ કરવું નહિ.

અમારા ઉદાર અને વિચારશીલ-ન્યાયી-ક્રીડીશ રાજ્યે જેવા કરો નથી નાંખ્યા તેવા કરો આપ આપની રંકે પ્રજા પાસેથી લેવાની આજ્ઞા ફરમાવે છે. પણ તે ઇષ્ટપ્રદ નથી જ. આ કડવી ગોળી છે. પછી આપને ગળે ઉતરે. વા ન ઉતરે. અમારી પવિત્ર ફરજ અમે જાળવી છે. અમે તો સમસ્ત જીવોનું ઇષ્ટ-કલ્યાણ જ ઇચ્છીએ છીએ.

તંબાકુ.



નીચાના રહીશોમાં જેટલો તંબાકુનો ઉપયોગ થતો હશે તેટલો ખીલ કોઈ વનરપતીનો થતો હશે નહીં. મનુષ્ય જાતની વસ્તીનો એક ચતુર્થાંશ ભાગ તંબાકુ એક્ટ્રોયા ખીલ રીતે ઉપયોગમાં લે છે એવી ગણતરી બાંધી શકાય છે. તંબાકુનો છોડ અસહ્ય દિંદુસ્થાનનો વતની નથી પણ લગભગ દરેક ઇલાકામાં થોડે યા ઘણે અંશે તંબાકુની જેતી થાય છે, જટાટા અને મરચાંની માફક યુરોપમાં તંબાકુ અમેરીકાથી લાવી વાવવામાં આવ્યો હતો અને દિંદુસ્થાનમાં સતરમાં સૈકાની શરૂઆતમાં યુરોપીયન વેપારીઓએ દાખલ કર્યો છે. ત્રણસો વર્ષમાં એ છોડનું વાવેતર એટલું ઘણું ફેલાઈ ગયું છે કે દિંદુસ્થાનમાં લગભગ વીશ લાખ એકર જમીનના વિસ્તાર ઉપર તંબાકુની જેતી થાય છે. સરસમાં સરસ તંબાકુ મદ્રાસ ઇલાકામાં સાલેત તથા ત્રીચીનાપોલીમાં થાય છે. જંગાળામાં રંગપુર અને જાલપાઇગુરી એ બંને તંબાકુની જેતોના મુખ્ય મથકો છે. રંગપુરના તંબાકુના પાતરામાંથી બમાં ચીરોટો બને છે.

દિંદુસ્થાનમાં પેદા થતી તંબાકુ તથા સીગારમાં તેની આસુ ખુબી છે કે જે બે ઇંગ્લાંડ તરફ વેચવા મોકલી હોયતો સારી કીમત ઉપજાવે અને વીલાયતી માલ સાથે હરિકાષ્ટ પણ કરી શકે પરંતુ ત્યાં તેના પર ભારી જકાત નાંખવામાં આવે છે.

તંબાકુની જાત માટે હવાના ફેરફારો મુખ્ય ભાગ લાગે છે, વેરટ ઇન્ડીજમાં જે તંબાકુ ઉગાડવામાં આવે છે તે ખીલ ઘણા દેશો કરતાં મુશબોમાં ચઢીઆતી છે. જેનું કારણ ત્યાંની હવા ગરમ અને બીનાશવાળી છે. મદ્રાસ ઇલાકાની હવા પણ તંબાકુ ઉગાડવાને અનુકૂળ પડતી છે. શરૂઆતના નાના છોડવા ઉગાડવાની જગ્યા જેટલા વિસ્તાર ઉપર તંબા-

કુની જેતી કરવાની હોય તથા જેટલે અંતરે હોડવાઓ રોપવાના હોય તેના પ્રમાણમાં રોકવામાં આવે છે. એક એક જમીન ઉપર તંબાકુ રોપવી હોય અને હોડવાઓ એક બાજુએ ત્રણ ફીટ અને બીજી બાજુએ બે ફીટને અંતરે નાંખવા હોય તો ૭૨૬૦ હોડવાઓ ભેંધશું. નાના હોડવા ઉગાડવાની જગ્યામાં સારા છોડા ઉગાડવા. દરેક હોડને સાડા એક ચોરસ ઇંચ જગ્યા રોકવી, આ હીસાએ એક એક જગ્યા ઉપર તંબાકુ ઉગાડવા સરખાનના નાના હોડ ઉગાડવાની જગ્યા ૭૦૦૦ ચોરસ ઇંચ અથવા પચાસ ચોરસ ફીટ ભેંધએ. રોપાઓ ફરી ઉગતાં ઉગતાં કેટલાકને નુકસાન પહોંચો મરી લય છે. અને એક જગ્યાએથી ઉંચકી બીજી જગ્યાએ નાંખવામાં કેટલાક નકામા થાય છે, તેથી સમગ્ર જેટલે તે જગ્યાએ બીજા હોડવા નાંખવાને શરૂઆતના છોડા વધારે ઉગાડે છે; અને તેથી એક એક જમીન ઉપર તંબાકુ ઉગાડવાને શરૂઆતના નાના છોડા વાવવા સાડા એકસો ચોરસ ફીટ જગ્યા રોકે છે, શરૂઆતના નાના હોડવા ઉગાડવાની જગ્યા (નરસરી) ને ધોંયડા કરવો ભેંધએ કારણ કે અતીશય વરસાદ તેમજ સુકમણ એ બંને નુકસાનકારક અસર કરે છે. એક એકરની જગ્યા ઉપર તંબાકુની નરસરીવાળી જગ્યામાં મેટ્રીય પદાર્થ મેટ્રીયામાં વધુ પ્રમાણમાં ભળેલા ભેંધએ નહીં. વીશ ટકા મેટ્રીય પદાર્થ અજેત્રી જમીનમાં ઘણા ભેરદાર હોડવા ઉગે છે અને તેના મુળ પલ્લુ લાંબા પથરાય છે.

હવામાન પ્રમાણે જુદે જુદે સ્થળે તંબાકુ ઉગાડવાનો સમય પણ જુદો જુદો હોય છે. ત્યારે વરસાદ પુર ભેરમાં હોય ત્યારે ચોમાસાના વરસાદનો પ્રવાહ નળેળો પડ્યા પછી તુરંતજ તંબાકુનું વાવેતર થાય છે. ત્યારે તંબાકુના છોડ ઉપર ત્રણ કે ચાર પાંતરો બહાર આવે છે, અને ચાર ઇંચની ઉંચાઈએ પહોંચે છે ત્યારે એક જગ્યાએથી ઉંચકી બીજી જગ્યાએ રોપવાને લાયક થાય છે. જે જગ્યાએ જમીનમાં પાણી પચી રહે છે. અથવા ત્યાં ચીકણાવાળી માટીના જથ્થો મોટો હોય છે તે જગ્યા તંબાકુ ઉગા-

ડવાને અનુકુળ નથી. કારણેનના તત્વ વાળી જમીન તંબાકુને ઘણી અનુકુળ છે. એકની એક જગ્યાએ ૬૧ વરસ ઉગાડવાથી પોંદડાની ભંત ઉતરતી થાય છે. જે જમીનમાં કુદરતી ખાતરોના જથ્થો હોય તો ઠીક નહીં તે તંબાકુનો પાક એકની એક જમીનમાં દર વર્ષે નહિ ઉગાડતાં આંતરે ઉગાડવો જેથી જમીનનો કષ્ટ કાયમ રહે અને તંબાકુને લાયક જમીન રહ્યા કરશે. તંબાકુ ઉગાડવાને ખેતરની જમીન આઠ દશ વખત ખેડીને તળે ઉપર કરવી. આગળ યજ્ઞવી તંબાકુની ખેતીના મુખ્ય તથા મુખીમાં બાળી નાંખવા અથવા ખેડીને ઉધત પાથત કરી નાંખવાં. જે રોપાઓનાં મુળ તથા ઘડીડ સારી પડેમ પોશાયણ હોય તેવા જ રોપાઓ ચોડવા. વાદળાવાળા દીવસના પાછલા પડોરે રોપાઓ ખેતરમાં નાંખવા કે જેથી મુખના કીરણની તુરંતી અસરમાંથી તેનો બચાવ થાય, આ રોપાઓ નાંખ્યા પછી તેને વારંવાર પાણી આપવું અને પાછળથી તેને આઠ દીવસને આંતરે પાણી આપવામાં આવે તો ચાલશે. ખેતરમાં ઉગેલું ઘાસ તથા છેડવાઓ બધા કઢાડી નાંખવા.

જમીનમાં ખાતર વરસાદનાં આપડાં શરૂ થતાં પહેલાં નાંખવું, અને આ નીચમ છાલુના ખાતરમાં તો અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવાનો છે; આ ખાતર એક એકરે છસો મજૂને હીસાએ નાંખવાનું છે; છપ્પમ (ચીંદાડી) અને સોડાવોદરના કારણાતમાંનો કચરો એક એકરે ત્રીશ માટીને હીસાએ નાંખવો હોય તો પણ પાકને ઘણું ફાયદો કરે છે.

ત્યારે તંબાકુના હોડવાઓ ત્રણ માસના થય છે ત્યારે એક હોડ ઉપર બારથી ચક્ર પોંદડાં રાખી બાકીના પાદાં ઉપરની કુપલ્લુ ગાયે તોડી નાંખે છે; જેથી કરીને ગાયે રસ બાકી રહેલાં પોંદડાંમાં બંધ છે અને તે સારાં પોષાય છે. આપવાસ કુટેલી ડાંખ-લીઓમાં કસ વધારવા સાડા ઘડીઆનું મધાણું તોડી નાંખવામાં આવે છે. જે હોડવા બીજને માટે રાખવામાં આવે છે તેને આ રીત લાશ પાડવાની નથી.



ના સિવાય બીજો કોઈ આવી શકે નહીં. પરંતુ તે મેજની નજીકમાં શું કરી રહ્યો છે! કદાચ કોઈ ચેર તેની નહીં હોયો.” જીવનરામ આ મેજમાં વારંવાર રૂપીઆની સારી રકમ મુકતો, અને તેથીજ સા-શયામક ઘર્ષ ત્વરાથી ત્યાં ગયો. દરવાજામાં શબ્દ ક-શુંગોચર થતોજ દરવાજામાં સામે એક માણસ આવી ઉભો. તે આવી ઉભેલો માણસ જીવનરામનો ભાઈ ગોવિન્દરામજી હતો. જીવનરામે આશ્ચર્યસહુ પુ-છ્યું, “ભાઈ, આ ખંડમાં તું કેમ દાખલ થયો?”

ગોવિન્દરામે ઉધતાધથી ‘મારી મરજી’ એવો જવાબ આપ્યો. વળી વધુમાં તેણે જણાવ્યું કે, “એ જાણત-નો ખુલાસો હું તમારી પાસે કરી શકું તેમ નથી. આ-ટલું વાક્ય ઉતાવળે કહેતા કહેતાજ બધ પાનીને નહાસંવા માંડ્યું. જીવનરામ રડ્યોયે થયો અને તપા-સ કરવા વિના જવા દેવાની મના દીધી. એકાએક એટલામાં લેખ દુરી પંડવાથી ગોવિન્દરામને કપાળમાં ઇજા થઈ. આટલું છતાં અંધારાનો લામ લઈ ગોવિન્દરામ ઘરમાંથી નહાસી ગયો. પાછળથી માહુમ પડ્યું કે મેજનું તાણું તુટેલું હતું અને તેમાં રૂપીઆ એક હજારની નોટ હતી તે પણ ગુમ થયેલી જણાઈ.”

૨

ગુમ થવા બાદ બે વર્ષ સુધી ગોવિન્દરામનો કાંઈ ખતો ન પડ્યો. છેવટે એક એવી ઘણજ સા-ભગતમાં આવી કે એારીયન્ટલ કુંપનીનું એક વહાણ પુંકળ મુસાફરોને લઈને પોરબંદરથી ઉપડી દ્વારિકા ન-તું હતું. દરિયામાં તોફાન થવાથી વહાણ ડુબી ગયું અને તેના મુસાફરોની પણ સાથે એજ દશા થઈ. આટલો કલેષ છતાં પણ જીવનરામની આંખમાંથી આંસુનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. જીવનરામ પૂર્વવત કાર-ખાનાનું કામ કરવા લાગ્યો. લલિમડેવીએ તેનો પરિત્યાગ દીધો. આખરમાં એક દિવસે કારખાનું બંધ થયું, અને અંતિમ પ્રયાસને અંતે તે વેચવાની જરૂર પડી. આ વેચાણ દ્વારા આવેલી રકમ તેણે દેવામાં આપી દીધી. દુર્ભાગ્યવસ્થામાં અમદાવાદમાં રહેવાનું તેને

માટે મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. કેટલાક ગણીર વિચાર ખજી તે સુરતમાં પોતાના પિતાના એક મિત્રને ત્યાં આગ્યો.

નાનામાઈના મિત્રનું નામ શ્રીયુત માણેકચંદ શેઠ હતું. તેને એક છોકરી હતી, તેની હામર મોટી હતી. આ છોકરી ઉપર શેઠનો અતિયય પ્યાર હતો અને માત્ર તેજ કારણસર હિંદુ રીત રીવાજ અપ્પસા-ર બાદ્યકાળમાંજ લગ્ન કરવાં નોંધ્યે તેમ છતાં છુટી નહીં પાડેવાના પેદાજન્ય જ્યાલથી જ તેનું લગ્ન કરાવવામાં નહોતું આવ્યું. જીવનરામને લામક માનીને હવે તેની સાથે પોતાની પુત્રીનું લગ્ન કરાવી દીધું. શેઠની પુત્રી પાર્વતી અને જીવનરામ સુરતમાંજ રહેવા લાગ્યા. પોતાના પિતાની પાસે રહેવાનું અને સ્વામિ સેવા એ પેદાશ સાથે પ્રાપ્ત થવાથી તે પોતાના દિવસ ઘણા આનંદમાં નિર્ગમન કરતી. જીવનરામ પણ આ સમાગમનો પેદાશને પાશ્વર્ય દુઃખ ભૂટી ગયો. મા-ણેકચંદ પોતાની સઘળી મિલકત પોતાના જન્મધને સોંપી તીર્થ યાત્રામાં ચાલ્યો ગયો.

પણ માસ ખજી ભરૂચથી એક શાહુકાર માણે-કચંદ શેઠને ત્યાં આગ્યો. તેનો મોગ્ય સત્કાર કરવામાં આગ્યો. ભોજન-વિગેરે બાદ બાતચિત પરથી જણા-યું કે, માણેકચંદ શેઠે કોઈ વેળાએ તેની પાસેથી પાંચસો રૂપીઆ રોકડા લીધા હશે. આ રકમ હાલ-માં વ્યત્ર સાથે રૂપીઆ આઠસો સુધીની થઈ હતી. બે જીવનરામ આ રૂપીઆ ન અપિ તે તેની આખ-રને ધોકો પહોંચે, અને તેટલું છતાં મકાન કે દુકાન કોઈ રીતે બચી શકે તેવું નહોતું. આ ક્રમથી જીવ-નરામ પાસે એક પછી પછી નહોતી અને શાહુકાર સમય વર્તિ એક માસની મુદત નક્કી કરી આવ્યો ગયો.

જીવનરામે રૂપીઆ ભેગા કરવાને અતિયમ પ્રયત્ન કર્યો, પણ કોઈ રીતે તે એક પાઈ પણ જમાવી ના શક્યો. આમી તેમની ચિંતા અત્યંત થઈ પડી. પાર્વતી પણ પતિના દુઃખેજ દુઃખી હતી.

જીવનશામે પ્રેમમાંડુની સાથે કહ્યું “રૂપીઆની ને કાંઈ જરૂર નથી તમારા મૃત્યુ જેવા ખરાબ માયારથી મુનઃ દર્શન માત્ર માટે સર્વથા નીરાશ વા બાદ આજ પોતાના આત્મજન બાધુને લેટતાં રૂપી વિકારી વાતો ના કરો. ધન એ દુનિયાની કસર કરેલી વસ્તુ નથી. ધન એ જન્મની સાથે જોડી વસ્તુ નથી, ધન એ જીવન સાકલ્યનું સાધન થી. ધન પરમાત્માની પાસે શક્તિ અપાવનાર થી. એ સર્વ માટે પ્રેમ એકજ વસ્તુ-અદ્વિતિય વસ્તુ છે. ભાઈ! આત્મિક પ્રેમનું રમણું કરો.

“પ્રેમ અજબ આ દુનિયામાં, એકજ ચીજ છે એ; ઘોર દુઃખમાં સ્વચ્ચે કે, પરમ સુખશાંતિ પમાટે તે.

“આજ ઈશ્વરે આપણને આનંદનો દિવસ ખાડ્યો છે અને તે માટે સર્વેશ્વરનો આપણે ઉપાર માનવો જોઈએ.”

ગોવિન્દશામે પ્રાતરનેહનો ઉપકાર દર્શાવતાં જૂનન હાથે જણાવ્યું “હું” પરમ પિતા અને માનુષ્યો ઉભયમાંથી કોઈની કામા પામવાને લાયક થી. રૂઢારાં ઘોર કર્મોનું ફળ મને લોગવવું જોઈએ; મહુને લોગવવા ઢા.” એટલું જોલતાં પોતાની ાસેના તમચો કાઢીને પોતાના કંઠમાં ગોળી છાડી.

પાર્વતી અને જીવનશામે અચાવવાને ઘણાં ઇંક્ષં માર્યાં પણ નિષ્ફળ. થોડીજ લઘુમાં તેણે પ્રાણ યાગ કીધો. પોતાના આત્મજનના દુઃખદ મરણ માટે યથા ઢોવા કકળવા લાગ્યા. પાપી લક્ષ્મી ઉપર ડેટકાર દર્શાવતાં દર્શાવતાં પોતાના આત્મજનના શબને ાદમાં લઈ પાપકર્મથી બચવાને સદ્ગુણ સાડ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

“ઉટે ન તોય દેકતાં શીએ વચી વિહંગમાં કુસંગીનો પ્રસંગ દે કુસંગ રંગ સંગમાં.

ચમનજાલ, સી. દેસાઈ.

## વાઝકોની વીરતા.

૭

પાર પરિશ્રમ કરવા છતાં પણ ન્યારે મોટા મોટા મુશ્કેલીઓ વાલના કિલ્લાનું રક્ષણ કરવાનું કામ અસાધ્ય થઈ પડ્યું ત્યારે શિખ-ગુરુ ગોવિન્દસિંહ, કેટલાક વિશ્વાસુ નોકરોને સાથે લઈને, ગુપ્ત રીતે ચમકોડના દુર્ગમાં જઈ રહ્યા. ચમકોડના કિલ્લાની આસપાસ પવતોની દિવાલો, શિખ વિરોની રક્ષા કરવા માટેજ, પ્રકૃતિ દેવિએ બનાવી હતી. આ ન્હાનો કિલ્લો હુમલા પાળળના રૂપર તહસિલ વિભાગમાં આવેલો છે.

મુખવાલ કિલ્લામાં રહેવાના ઉડલા દિવસો પસાર થતા હતા તે વખતથીજ ગોવિન્દસિંહનો અદ્રષ્ટ પ્રવાહ આટ રસ્તે વહેવા માંડ્યો હતો. તેના ફળ વટેજ તેના ઉપર, ઉપર ઉપરી નાના પ્રકારની અસાધનીય વિપદો આવી પડી હતી. અને અનેક પ્રકારનાં સંકટો લોગવવાં પડતાં હતાં. મોગલોના સખ્ત ઘેરાને લીધે અનિવાર્ય ફળ એ આવ્યું કે કિલ્લામાં અજ આવી શકતું નહોતું. તે જોઈને ગુરુ માતા ગુરુનીએ ચોક્કસ રીતે જાણી લીધું હતું કે: આ કિલ્લો સ્વરૂપ સમયમાંજ મોગલોના હાથમાંજ જશે. પોતાના વંશની રક્ષાને માટે તેણી ગુરુ ગોવિન્દસિંહના બે ન્હાના પોકરોને લઈને કિલ્લામાંથી ગુપ્ત રીતે ન્હાસી ગઈ હતી. તેના ગયા પછી થોડા સમયમાંજ શિખ લશ્કરી સિપાહીએ પગ-અન્નને અભાવે, જૂણે મરતા ડોવાથી-શક્તિ દીધી થઈ ગયા ડોવાથી-ગુરુને ત્યાં કરી આદ્યા ગયા. માત્ર ૪૦ વિશ્વાસુ, શિખ યોધાઓએ પોતાના અન્ન દાતાને ત્યાં કર્યો નહિ. તેઓએ નિશ્ચય કર્યો હતો, કે: અન્ન કે જળ ના મળે તો પણ પોતાના અન્ન-દાતાને ત્યાં કરવો નહિ. તેની સાથેજ લડનાં લડનાં જેટલા દુરમનોનો ધાવુ દહાડી શકાય તેટલો દહાડીનેજ મરવું. પણ નિમક હરામ થવું નહિ. ” શિખ યોધાઓની આવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા હતી.

એટલાજ સુઘીલર પણ વિશ્વાસુ મરણીયા લડવાએને સાથે રાખીને પણ સુખવાલના કિલ્લાની રક્ષા કરવા અસમર્થ હોતા એમ નક્કી નાનુવાથી, ગુરૂ ગોવિન્દસિંહ, એક અધારી રાત્રે અમકોડના કિલ્લામાં ન્હાસી ગયો. તેના ન્હાસી જવાની વાત તરતજ મોગલ રાજાને કાને આવી. મોગલ સૈન્ય તરતજ ગોવિન્દસિંહની પાછળ દોડ્યું અને અમકોડનો કિલ્લો પણ ઘેરી વળ્યા. પર્વતના રસ્તા અગવધા હતા છતાં સાહસ, ધૈર્યતા અને વિરતાએ હિંમતે સર્વ સુગ્રાસ્યું.

આ કિલ્લામાં ગયા પછી ગુરૂ ગોવિન્દે પોતાની કૃપા દેવી "નયના માતા"નું આરાધન કર્યું અને તેને આશિર્વાદ માંગ્યો. શિખ લોકોને એવી ખાતરી હતી કે ગુરૂ ગોવિન્દ "નયના દેવી"ના ઉપાસક છે. અને જ્યારે જ્યારે કોઈ વિપદ આવી પડે છે ત્યારે દેવી ગુરૂ ગોવિન્દને, સંકટમાંથી બચાવી લે છે. આવે સંકટને સમયે ગુરૂ ગોવિન્દ હમેશાં શિખના મનઃપ્રાણમાં તબુ તેજ જગાડી આપતો અને નવી આશા-શક્તિ દેડી આપતો. શિખ લોકો પણ ગુરૂને માટે આત્મદાન કરવા હમેશાં તૈયાર જ હતા. તે પણ કહેતા કે: જો રહાર નામ ગોવિન્દસિંહ હશે તો હું એક કીડીને બચાવવા હાથીનો પ્રાણ લેવાનો યત્ન કરીશ. રહારા એક એક શિખ સિપાહીઓ, એક લાખ મોગલોનાં માથાં કાપી નાંખશે "ગોવિન્દસિંહનું" અપૂર્વ શિક્ષાદાન અને અપૂર્વ વિરત્વ તેના પ્રત્યેક શિખની નસેનસમાં ભરાયું હતું. ગુરૂની શિક્ષાના કૃપાને વિચાર કરતાં જ્યારે કે તે અસાર દામિયકતા જેવી નથી. ઉલટો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થશે. આત્મશ્રદ્ધાવાળા વીર મનુષ્યો કદી પણ પરાજય પામતા નથી. ગોવિન્દસિંહે શિખ લોકોના હૃદયમાં, નવા તેજનાં જે કિરણો નાંખ્યાં હતાં તેનું કૃપા એ થયું કે: પ્રત્યેક શિખ નિર્લિંગ (ખૂદીક વગર) આત્મત્યાગી યદ્ધ પડ્યા હતા. પ્રાણ કરતાં ધર્મને, તીર્થને, અને દેશને વધારે નાનુવાં શિખ્યા હતા. તે મહદ શુભા અને તે નવિન જ્યોતિર્મય ઉપદેશને.

લીધે જ તેઓએ એક દિવસ મોગલ વંશનો ધ્વંસ કરવાના સાધન માર્ગમાં સહાયતા આપી અને સ્વતંત્ર શિખ-રાજ્ય સ્થાપવાના સર્વોત્તમ કાર્યમાં સિદ્ધિ મેળવી હતી. કિલ્લાને ઘેરે ધાલનાર મોગલ સેના પતિ ખાળ મહમ્મદ અને નાહરખાંએ અનેક વિચારો કર્યા પછી, ગોવિન્દસિંહને એક હૂત મોકલી કહાવ્યું કે: "તેણે ખાદશાહને શરણે આવવું." ગુરૂની ખાસે હૂત ગયો. ગુરૂએ તેને માન આપ્યું. પરંતુ મહાન મોગલ શહાનશાહ જેવો વિનય દર્શાવે છે તેવા વિનયના માથા ઉપર લાત મારીને હૂત ઉલટો અસહ્ય દામિયક શબ્દો—ગુરૂ-દરબારમાં—ગોલવા લાગ્યો. ગુરૂને ભય બતાવવા લાગ્યો. શિખ સમાજનું અને શિખ રાજ્યનું અપમાન થાય એવા શબ્દો ગોલવા લાગ્યો. ત્યાં હાજર રહેલા શિખ વીરોને ઘણું અપમાન જણાયું. પરંતુ હૂતને મારી નાંખાય નહિ એવો એક રાજનિયમ છે: તે તો અતિથિ જેવો ગણાય. તેથી એકાએક તેને કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ.

પરંતુ આ સભામાં ગુરૂ ગોવિન્દના બે છોકરા હાજર હતા. મોટા એક છોકરાનું નામ અન્નિત-સિંહ. તેની ઉંમર પંદર વર્ષ. બીજા ન્હાના છોકરાનું નામ જુનારસિંહ. તેની ઉંમર તેર વર્ષ. હૂતને મોઢેથી પિતૃ નિન્દા, ધર્મ નિન્દા અને નેતૃ નિન્દા ધઈ તે અન્નિતથી સહન થયું નહિ: સિંહને ખાળક ગુસ્સે થઈ ગયો. તેણે કમરે લટકતી તલવાર ખાહાર કાઢી અને કઠોર શબ્દો હૂતનો તિરસ્કાર કરી કહ્યું: સાવચેત! ફરીથી એક શબ્દ પણ બોલ્યો તો તારા શરીરના કંટકે કંટકા કરી નાંખીશ "

ખાળકના આત્મ તેજસ્વી શબ્દો સાંભળી હૂતનો કોપાગ્નિ ઉઠ્યો. તેણે પોતાનું અત્યંત અપમાન થયલું નાનુવાં, તરતજ શિખ દરબાર છોડી ચાલ્યો ગયો.

આ બતાવતે ચોડા દહાડા થયા પછી શિખોએ કિલ્લાનાં બારણાં ઉઘાડી નાંખી મોગલો ઉપર હુમલો

કયો. કિલ્લાની બહાર એક મેદાનું યુદ્ધ થયું. તે મહાન યુદ્ધમાં પ્રત્યેક શિખે અસીમ વીરત્વ બતાવ્યું. અનેક શત્રુઓના પ્રાણ લીધા પરંતુ ગમે તેમ પણ તેઓ મુશ્કેલીર હતા. તેથી એક પછી એક રણધરનામાં પોતી ગયા! આ દેખાવ જોઈ ગાળક અજિતનું મન અગ્નિ થઈ ઉઠ્યું, તેણે તદ્દય નાચી ઉઠ્યું. પિતાના શરીરનું વીર લોહી પુરત. ધર્મમાં “કર્તી ઉઠ્યું”. ખીન્ન શિખ વીરોની પેઠે જ શત્રુઓ રહ્યાં વીરતાપૂર્વક લડીને મરવાનું તેણે પસંદ કર્યું. તેના પ્રાણ આકુળ બ્યાકુળ થઈ ઉઠ્યા. તે તરતજ પિતાની રહામે જઈ ઉભો અને લાલ લાલ આંખો કરી બોલ્યો: પિતા! આપની પાસેથી જ શીખ્યા છું કે દેહ એ થોડા વખતને માટે છે, શરીર હમેશાં રહેવાનું નથી. કોઈએક દિવસે પણ એ શરિર પડવાનું જ છે. મરણ એ જન્મની સાથે જ સંબંધિત છે. મને યુદ્ધમાં જવાની આજ્ઞા આપો. હું મારી આ તલવાર લઈને શત્રુઓના રહામે જઈશ, લડીશ અને મારીશ કે મરીશ. શિખોને માટે, ધર્મને માટે, મને મરવા દેવો. મારી નહાની ઉમ્મરને વિચાર કરશો નહિ. ધર્મને માટે-મુકિતને માટે હું યુદ્ધ કરીશ. મને રત્ન આપો ” કે ગાળ શરીરવાળા પણ વિરતથી ભરેલા બાળક-પૂત્રના આવા શબ્દો સાંભળી પિતાના હૃદયને રનેહ ઉઠી આવ્યો તેણે હુરતે મ્હેરે, પ્રેમ પૂર્વક, આનંદ પૂર્વક, પૂત્રને છાતી સાથે દબાવ્યો. થોડી વાર છાતી સાથે દબાવ્યા પછી છોડી દીધો. અને કહ્યું: બચો બેટા! તમારી આ નહાનકડી તલવાર જોઈ રમત કરતાં કરતાં અનન્ત કાળના ગર્ભમાં મળી બચો. તમારું આ હૃદયજીવન સમર્પણ કરીને જગતને બતાવી આપો કે અમે આ નથર (સંઘીક-નાથવંત) જગતની માયામાં ગોહ પામ્યા નથી. ઈન્દ્રિયો અમારા ઉપર જ્ય મેળવી શકી નથી. જગતનાં યુષો ભોગવાની અમને ઇચ્છા-લાલસા નથી. અમે માત્ર પરમાત્માના આશિર્વાદની આર્થના કરીએ છીએ. ખસ સ્વર્ગ! સ્વર્ગ એજ અમારી હમેશની નિવાસ ભૂમિ

છે! અમે અમર છીએ, અને અમરજ રહીશું અમે મૃત્યુને જોળાખતા નથી, રે! બાલુતા ‘પ નથી એવું બતાવી આપો! અમારું હૃદય, ધૃત્ય સિંહાસન છે! તેના ઉપર પોતાની ઉદાર-વિશાળ આસાઓ સહિત બિરાલ્યાનો અધિકાર તેનુંધરનું જ છે! તે હમેશાં બિરાલો! બચો બેટા! ત જગતને એ બધું બતાવી આપો. તે મહાન પ્રભુ લક્ષ રાખજો. તેની અપૂર્વ નૈયોતિનું સ્મરણ કરું બચો બેટા, ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થઓ. હું હમેશાં ત મારી રહાયતામાં રહીશ. ધૃત્ય તમારી ઇચ્છા પુ કરે, ધર્મ ત્યાગ કરશે નહિ. તમારી નજર રહા જગત ચૂર્ણ થઈ બધ તો પણ તે મહાન પ્રભુ ઉ વિશ્વાસ રાખજો. ધર્મની લડાઈમાં મરણ પામ ધૃત્યને ત્યાં અમરત્વ મળશે. મૃત્યુના આમંત્રણને ખીકણ થશે નહિ. વિપદ વળતે લય પામર નહિ! બચો બેટા! અજિત! અજિતની પેઠે આત્મોત્સર્ગ કર! “ધૃત્ય છે” એ વાત મન અં પ્રાણથી સાચી માનજો. તે હમેશાં તમારી રહાયતા કરશે.”

વીર પુરૂષ—યોદ્ધા—ની પેઠે ખરે ખરે જુરસો લાવીને અજિતસિંહ થોડે ત્યાર થયો અં જોત જોતામાં મોગલ સૈન્યના સમૂદ્રમાં ઝીપલાવ્યું હાથમાં નહાનકડી ઉધારી તલવારે રણ મેદાનમાં શત્રુ સૈન્યમાં જુઝવા માંડ્યું. કિલ્લામાંથી પિત જોવા લાગ્યો. તેણે જોયું કે: પૂત્ર વીરતા પૂર્વે શત્રુઓનાં માથાં ધરતી નૃદાં કરે છે! પૂત્ર મેદાનમાંથી “અમર” “અમર” શબ્દો બોલતો આં દિશામાં ધુમી રહેા છે. પરંતુ કેટલી વાર? એ તરફ નહાનું બાળક અને ખીજ બાલુએ સમૂદ્ર નાં તરંગો પેઠે મોગલ સૈન્ય! જે કલાક વીતતાં ન વીતતાંજ બાળક યાકી ગયો. તો પણ રણમાં પાછો હર્યો નહિ! થાકેલા હાથ અને થાકેલું શરીર વારંવાર લયડી જતાં હતાં પણ પાછું ધૃત્યની બળ આવતું અને લશ્કરમાં ધુમિ શત્રુઓનો સંહાર કરતો પરંતુ વધારે વખત ટકી શક્યો નહિ. જો

નેતામાં એક મોગસ લશ્કરી સિપાહીની તલવારના ઘાથી પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. ચેતન્ય વગરનો થઈ ગયો. બિચારો કોમળ પણ વીર બાળક—લડતાં—લડતાં અમર ધામમાં ચાલ્યો ગયો.

બાળક પુત્રને રણ મેદાનમાં પડેલો જોઈ પિતા ગોવિન્દસિંહ ઈશ્વરનાં જયગાન કરવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું: હે પ્રભો! જે વિશ્વાસ વડે, મારૂં હૃદય પૂર્ણ કર્યું હતું, તે જ આજે તમારા પાદપદ્મમાં અર્પણ કરી દઈ છે. આ જુઓ, મહારો મહોટો પુત્ર અનન્ત નિદ્રામાં સૂઈ ગયો. હમે ત્હને જો બામાં લઈ લેયો. હું પણ તમારો જ પુત્ર છું પ્રભો!—હમારી જાન જ્યોતિથી જ મહારૂં હૃદય પૂર્ણ છે, હમે જ મહારૂં સુખ છે. દેવ! હમારા પ્રસાદ વડે જ આજે અમે આત્યાચારી મોગસોના અંત્યાચાર બંધ પાડવાની આટલી બધી શક્તિ અને સાહસ મેળવ્યું છે. શત્રુઓ હુમલાં જ કિલ્લો જય કરી શકે એમ છે છતાં એમાં પણ તમારો જ જય છે એમ હું સર્વત્ર જોઈ છું. અને તે જ હમે મહારા હૃદયમાં વિશ્વાસ છે. શિળ પ્રાપ્તું આટલું બધું વિશ્વ એ પણ હમારી જ કૃપા છે પ્રભો! ” પરમાત્માની સ્તુતિ જાન કરતાં શરૂ ગોવિન્દસિંહનાં નેત્રો બંધ થઈ ગયાં અને પ્રમાદિમાં પડી ગયાં.

જ્યારે સમાધિ બંધ થઈ, આંજો ધીમે ધીમે ઉઘડવા લાગી, ત્યારે એક અપૂર્વ આનંદ દ્રવ્ય પડે તેમનું હૃદય નાચી ઉઠ્યું: તેમણે જોયું કે વચ્ચે છોકરો જુહારસિંહ બે હાથ જોડીને—બનીત ભાવે—નેમની પાસે ઉભો છે. પિતાએ પ્રેમપૂર્વક પૂછ્યું કે: શું જોઈએ છે બેટા! હાથ જોડીને કેમ ઉભો છે? પૂત્રે ધીમે ધીમે ઉત્તર દીધું: “મહોટો ભાઈ જે સ્થાને ગયો છે તે સ્થાને જવાની મહારી ઇચ્છા છે. હું પણ તરતવાર ચલાવી જાણું છું. હું પણ શત્રુનું કેટલુંક લશ્કર મારી નાંખીશ મહારા હાથમાં પણ બળ છે. ને મહારો જય થયો તો તો સુખની વાત. પણ ને હું યુદ્ધમાં દેહત્યાગ કરીશ તો હું તે પરમાત્માના પાદપદ્મમાં—અમર ધામમાં

—અમર સ્થાન મેળવીશ. આજા આપો પિતૃદેવ કે જેથી હું યુદ્ધમાં દેહત્યાગ કરી શકું.”

“પરંતુ! બેટા, તારૂં વય બહુ ન્હાનું છે.” તે વાત કાને નહિ સાંભળતાં પૂત્રે કહ્યું: મહારૂં વય ન્હાનું છતાં મહેં અમૃતનાગન કર્યું છે. હું યુદ્ધ કરી શકીશ. મહેં આશિર્વાદ આપો. કે જેથી મનોર્થ સિદ્ધ થાય. હું તે આનન્દ ધામનીજ પ્રાપ્તિના કરૂં છું.”

તેર વર્ષના સુકોમળ બાળકના મુખમાંથી આવાં અપૂર્વ સાહસ, વીસ્તા અને તેજ ભરેલાં વાક્યો સાંભળી શરૂને બહુ આનંદ થયો. તેણે બળ્યું કે: “તેને જે ધર્મ-શિક્ષા આપવામાં આવી છે તે વ્યર્થ ગઈ નથી. પુત્ર ન્હાની ઉંમરનો હોવા છતાં પણ તેણે વંશની લગ્ન-આબરૂ હૃદયમાં રાખી છે.” આવાં વિરોચિત વાક્યો સાંભળીને કયા પિતાનું હૃદય, આનંદથી નાચી નહિ ઉઠે? સાધારણ રીતે જોતાં તેર વર્ષનો બાળક લગ્નમાં જવાનું શું સમજે પરંતુ જે સત્તીય પુત્ર છે, જેઓ બપોરે યુદ્ધના કોલાહલ વચ્ચે ઉભરી મહોટો થયો છે, તે યુદ્ધનું નામ સાંભળીને કમ્પી ઉત્તેજી નથી પણ ઉલટો યુદ્ધનું નામ સાંભળતાં તલવાર ઉપર હાથ નાંખી આનંદ પૂર્વક-રણ મેદાનમાં દેડી જાય છે અને શત્રુઓનાં હૃદય કમ્પાવી મૂકે છે!

ગોવિન્દસિંહ હે હૃદયતાં હૃદયતાં ઉત્તર દીધું: બેટા, તારી એવી ઇચ્છા છે તો આવ, હુંજ મારે હાથે ત્હને યુદ્ધનો પોષક પહેરાવું.” એમ કહી શરૂએ પોતેજ તેના ઉત્સાહ વધાર્યો. બાળક પણ નાચતો નાચતો પિતાની પાસે આવી ઉભો રહ્યો. મખમલનો સુંદર પોષાક ત્હના કોમળ દેહ ઉપર પહેરાવી દીધો, કડી ઉપર મેળલા બાંધી દીધી. તેના ઉપર એક સુંદર તલવાર-મથાન સાથે પહેરાવી દીધી. જરીનાં એક ન્હાનો ફેટો તેના માથાની શોભા વધારવા

જ અર્થાત મહેં ધર્મ દિક્ષા મળી છે. “દિક્ષા”ને શિખ લોકો “પહુવ” અથવા “અમૃત ઉત્સવ” કહે છે.



લાગ્યો. બાળકે પોતાનો પહેરવેશ આરસામાં જોયો અને પોતેજ આનંદ પામતો હસવા લાગ્યો. ધન્ય ગુરૂ હમારી શિક્ષા-દિક્ષા ! ધન્ય ગુરૂ હમારાં ભિર બાળકને ! પિતાએ બાળક પુત્રને ગાઢ રાક્ષિગન દીધું અને વારંવાર ચુંબનો કર્યો. છેવટે કહ્યું; બહુદાર ! તું અમર છે ! મરણનો ભય રાખતો ના. શત્રુને ખીડ દેખાડતો ના. આ ન્હાનકડી તલવાર વડે લડતાં લડતાં દેહ ત્યાગ કરશે. મૃત્યુ એજ સ્વર્ગના રાત્ર્યમાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર છે. ઇશ્વર ત્હને આશિર્વાદ આપેા. ”

પિતાના પાસેથી આજા લઇને સિંહ શિશુ અધ્યા-દેહલુ થઇને શત્રુના ઉપર દુટ્ટી પડ્યો. બાળકે યુધ્ધ ક્ષેત્રમાં અગ્રીમ વીરત્વ બતાવ્યું અને અનન્ત નિદ્રામાં સૂતો. ત્હને ભૂમિ ઉપર પડતાં ભેદ પિતા બોલી ઉઠ્યો; ધન્ય છે પ્રભો ! ધન્ય હમને ! હમારા સન્ધની, અને હમારા ધર્મની રક્ષા કરતાં મારા બે પુત્રો વીર યોધ્યાની પેઠે, વીર શત્રુમાં સૂતા છે ! ”

ત્યાર પછી સિંહ પોતે યુધ્ધ ક્ષેત્રમાં ઉતર્યો. ગુરૂ ગોવિન્દસિંહ કે એક ખરો સિંહજ હોતો ત્હનું બળ, વિયં અને તેજ-પરાક્રમ એક ઉન્મત્ત સિંહના જેવું જ હતું. ત્હેના તેજ આગળ પ્રળય મોગલ શકિતનો પરાજય થયો. સેનાપતિ નાહરખાં ત્હને હાથે ધાયલ અને ખાન મહમ્મદ મરણ પધારીએ પડ્યો. પરંતુ તે વખતે સિંહ અતિશય બલહીલ થઇ ગયો હતો, ફક્ત પાંચ જ શિખ-વીર ત્હેની આગળવાસ હતા. અને ખીજ બધા અનન્ત નિદ્રાના બોળામાં પડ્યા હતા ! તે યુધ્ધમાં ગુરૂ ગોવિન્દે પોતાના આત્માની આદૃત આપવાનો આગ્રહ કર્યો પરંતુ જોડીદારએ તેમ કરવા ના પાડી. તેના અકાળ મરણથી શિખ સમાજમાં મોટી ખાટ જશે એ વાત ત્હને ઘણી વાર સમજતી, છતાં તેણે પોતાની હડ છોડી નહિ અને સાથીદારની વિનંતિ સાંભળી, મનમાં ઉતારી અને પોતાની ભૂલ બાણી શક્યો. અને એમ પણ બાણ્ય કે હડ કરીને લડવું એ તો માત્ર આત્મહત્યાનું નામાત્તર જ થાય છે.

યુદ્ધમાં કેટલાક મોગલ સેનાપતિઓ ધાયલ થયા છે અને કેટલાક મરણ પામ્યા છે એવું, બહુતાં જ મોગલ છાવણીમાં ગભરાટ ફેલાઇ ગયો. એટલામાં સાંજનો વખત હોવાથી અધિકાર ફેલાઈ ગયો. ગુરૂએ આ સુયોગ જવા દીધો નથી. તે ગુપ્ત રીતે રણરથળ ત્યાગ કરી ન્હારી ગયો.

માર્ગમાં જ ગુરૂને માતાના સમાચાર મળ્યા. પરંતુ તે સમાચાર ઘણાજ દુઃખકારક હતા. મોગલોના અન્યાય અત્યાચાર વડે તેના બન્ને પુત્રોને છવતાં ભીંતમાં ચણી લેવામાં આવ્યા છેજ અને તે જ દુઃખ સહન નહિ થવાથી ગુરૂ-માતાએ પ્રાણ ત્યાગ કર્યો છે. વંશ રાખવાને માટે માતા, પૂત્ર ગુરૂ ગોવિન્દની આજ્ઞાથી ખીજ બે છોકરાઓને લઇને ન્હારી ગયાં હતાં. પરંતુ પરમાત્મા એજએક માત્ર જગતનો બનાવનાર છે. અને ત્હેની જે ઇચ્છા છે તે પૂર્ણ થાય છેજ. ત્હેની સામાન્ય અવદૃષ્ટા થતાં જ માતા ગુજરીના બધા યત્નો નષ્ટ થયા. જગતમાં અદ્વયકીર્તિ—અપરૂષ આત્મત્યાગનાં ઉદાહરણે રાખવાને માટે વિધાતાએ ગુરૂ ગોવિન્દના વશમાં અગ્નિ મૂકતાં પાણું વાળીને જોયું નહિ.

આવી શોક-વાતાં સાંભળવા છતાં ગુરૂના મંદ-યમાં લેશ માત્ર પણ ખેદ થયો નહિ તેઓ દેશનું ભવિષ્ય વિચારતાં વિચારતાં જ્ઞાનશુન્ય થઇ પડ્યો ! ત્યાર પછી કેટલાક વર્ષ પછી, ચિરમરણીય મુક્ત-ચરના યુધ્ધમાં મોગલોનો સંપૂર્ણ રીતે ખોડો કઢાવી-હરાવી-ગુરૂએ શિખ રાજ્યનો પુનરુદ્ધાર કર્યો. તેમ કરનાથી ગુરૂપાની માઇં મુદરણે, અજ્ઞાતવાસ દૂર કર્યો અને પતિના પગ આગળ હાજર થઈ. તે જ વખતે તેણીએ એક વખત પોકાર કરીને કહ્યું કે : “ આજે સ્હારા તે પુત્રો ક્યાં છે ? ” તેણીનાં શોકતાં આંસુ હુંછતાં હુંછતાં ગોવિન્દસિંહ કહ્યું કે : તેમને શુમાન્યા

• ગુરૂ ગોવિન્દસિંહની માતા તથા બીજા બે પુત્રો નો કંજીજનક વાર્તા “ ભારત છવન ” ના આગમ-સંપ્રદાય ૧૨૧૦ ના અંકમાં પ્રકટ થઇ છે.

કરી રહીકાઇને બોલ્યો, 'સહ્યો વરસાદ જાપવા નથી હોતો તો' " કાંતા ડાઠ શરચચન્દ્ર પાસે જઈ લેના. આવર-કોટનાં બટન કાઢી કાઢતી બોલી, "આજ-તો નહિ જવા દઉં." શરચચન્દ્રે હસ્તે હસ્તે તેનો હાથ પકડ્યો અને ધીમે ધીમે ચુકિતબંધ વાતમાં ને વાતમાં પોતે આથો ખસી ગયો અને કહ્યું, "રહારો ધર્મ છે ને રહારે અન્યારે જવું જ પડ્યો. કારણકે ઘણું અગત્યનું કામ આવ્યું છે." આ સાંભળી કાંતાને ગુસ્સો રહ્યો હતો તે દળાવી નમ્રતાથી બોલી, "ધર્મ : જળ્યું આવાં હમેશનાં લક્ષ્યંથી હું તો કંટાળી ગઇ છું." થોડી વાર પુછી કાંતા તથા શરચચન્દ્ર મૈન રહ્યાં અને પાછુ કાન્તાએ મોઢું રહાવી કહ્યું, "શું અમારા તરફનો તરહારો કંઈ ધર્મ નથી? તરહારા આજે આવેલા મહેમાનોનો સત્કાર કરવાનો છે તે કોણ કરશે? જ્યારે જ્યારે કોઈ અભારુયા માણસ તરફ તરહારી ફરજ બળવવાની હોય છે ત્યારે રહને તો બેઠી જ મુકો છો. હું જે તરહારી સહચારિણી—જેના તરફ તરહારે પવિત્ર ધર્મ બળવવાના છે તેને તમે મુકો છો છું." એક પાસથી અજાત દરિદ્ર માણસને હુખમાંથી ટાળવો અને બીજી પાસ પત્નીપ્રેમ એ ઉભય ધર્મમાંથી પ્રથમને અગ્રસ્થાન આપી લેણે ધીમે ધીમે કહ્યું, "અનારોગ્યથી પીડિત વ્યકિતયોને ....." કાન્તા વચ્ચે બોલી ઉઠી, "આરોગ્ય અને અનારોગ્યના સમયમાં પ્રેમમય છવન માણવું જોઈએ. રહારા પ્રતિ તરહારો બિલકુલ પ્રેમ છે? અજાત વ્યકિત તરફ તરહારી ફરજ અદા કરો છો તેમાં મારે માટે પ્રેમમય લાગણી બતાવો છો એમ કેમ કહેવાય? તરહારા ધંધામાં કદાચ તે તરહારે લાભપ્રદ થતા હશે પરંતુ તેમાં રહને ગિત્રકુલ આનંદ પડતો નથી હર ધરીએ તમે રહારી છંછાએ વિરૂધ્ધ વર્તો છો, અને આપણે જાણે કંઈ સંબંધ જ ન હોય તેમ કરો છો." એકદમ કાન્તાએ પોતાનો અવાજ બદલી નમ્રતાથી કહ્યું, "આજ ન જાવ તો? રહારો આનંદ સર્વોપરી છે,

તો તરહારો એક વાર તો બતાવો?" શરચચન્દ્રે ટોપી હાથમાં લઇને બોલ્યો, "કાન્તા, આ કંઈ અમરતું કામ નથી, અગત્યનું છે મારે જ જવું પડે છે. હવે રહને જવા દે." એમ કહી પગથીબાં ઉતરતો હુનો તેટલામાં કાન્તાએ ગુસ્સામાં બોલવા માંડ્યું, "ઘણી વાર તરહે આવું કરો છો. કોઈ પણ દિવસ તરહે રહને ખુશી કરવા તરહારા ધંધામાંથી છુટા થયા નથી, રહારી સાથે જેસી કોઈ દિવસ વાત સરખી પચુ કરી છે? રહને કોઈ દિવસ બહાર ફરવા લઈ ગયા છો? રહને તરહે નોકર કરતાં કોઈ પણ રીતે ઉત્તમ ગણી નથી." ડાઠ શરચચન્દ્રે જે આ બધું ક્યારનો સાંભળતો હતો તે ક્રિમ ગુસ્સો રહાવી બોલ્યો, "આ ગણો નકામો બકબકટ શો? તું જાણતી નથી કે હું ડાકટર છું? અને ડાકટરો કેવા પ્રકારની છુંછી લોગવે છે તે તું કયાં નથી જાણતી? ધર્મ આગળ આનંદ રહારે ત્યાજ્ય છે." કાન્તા આ સાંભળી ધીરી પડી અને લવકાશથી કહ્યું, "આટલો આ ફેરો તો રહો. એક વાર." ડાઠ શરચચન્દ્રે એકદમ પોતાના આવર-કોટનાં બટન કાઢ્યાં ને અંદરના ખીસ્સામાંથી કાગળ કાઢ્યો અને કહ્યું, "લે, વાંચ એમાં શું લખ્યું છે? હમણું રહારા ઉપર ટેલીફોન હતો ને તેથી રહારે બહાર જવું છે." કાન્તાએ તે કાગળ હાથમાં લઈ વાંચવા માંડ્યો. શરચચન્દ્રે આતુરતાથી પૂછ્યું, "કેમ વાંચ્યો? લેનો ભાવર્થ રહમત? પ્રાયશ્ચી આગળ એક ચાલમાં હાથ લાગવાથી થોડાં માણસો બળી ગયાં છે અને તેરહારે ઉગારવાનો રહારો ધર્મ નથી? તો પછી રહારો આ ધણે શા કામનો? આટલોએ પડેપકાર ન કરીએ તો પછી છુંછીનું સાર્થક શું? બિચારાઓની શી દશા થઈ હશે તેની તો જરા કંપના કર!! જ્યારે હું જાણું છું કે આ માણસો અગિયારી દાબી મરણ પધારીએ પડ્યાં છે અને જ્યારે આણું અગત્યનું કામ છે ત્યારે મિત્ર મંડળમાં તથા પતિ સાથે વાર્તાલાપ કરવો?!! ધાર કે કદાચ ક્યાર એનજનવાળા અને અન્ય જનો

સાદાર્થ કરવાને આવ્યા ન હતા, ને પોતાની ફરજ બળવવાને બદલે તેઓ આતંક કરતા હતા તે તે બિચારાં દુઃખીઓની શી દશા થઈ હતી ?

“ત્યારે તો હું કંઈ જ નહિને ?” કાન્તાએ જરા મોઢું ડુકાવીને કહ્યું. “તું એક ડાક્ટરની સહચારિણી છું—ધર્મપાત્ર છું શસ્ત્રચન્દ્ર ગંભીરતાથી કહ્યું. “સહચારિણી ?” તેણે શસ્ત્રચન્દ્ર પ્રતિ એકી ટોચે જોઈ કહ્યું. “ધરની રખવાળણ; પણ સદચારિણી નહિ હોં કે ?” શસ્ત્રચન્દ્રે જરા બુરસામાં કહ્યું. “કાંતા, કાંતા, તું સમજ્યું ન સમજ્યું” બોલે છે. હારે હારા ધર્મ બળવવાના છે. મ્હારે મ્હારા છે તું ભાગ્યે જ મ્હારી ફરજને ચુકતી હઈશ.” કાન્તાએ નીચું જોઈ સ્વપિત્ય ઉત્તર આપ્યો. “મ્હારે તો એક જ ધર્મ, છે અને તે તમ્હારા પ્રતિભાજ. પરંતુ તમ્હારા ધર્મ તો સારા નરસા બધા તરફના છે—મ્હારા તરફ તો નહિ જ.” કાન્તાના મ્હેરા ઉપર દિલગીરી પ્રસરી રહી. તેણે બળવું કે હવે કહેવું વ્યર્થ છે તેથી અંતે નિરાશાથી પાછી ફરી ધરમાં ગઈ અને ડાઁ શસ્ત્રચન્દ્ર અધારામાં ઉભો રહ્યો. વ. સાદનું ભેર વધ્યું તેની ટંકી પણ વધારે લાગવા માંડી અને રાત્રીએ વધારે બીહાનજી રૂપ લીધું. તેણે ધાયું કે આવા વર્ષાદમાં હોડતા જવું મુશ્કેલ થઈ પડશે માટે સાઈકલ ઉપર જવું. પછી તે પાછો અંદર ગયો. તેણે પોતાની સાઈકલ લીધી ને બિચાર આંચો કે લાવ્યને મેહુમાનોની દુકા માગતો આવ્યું. તે જ એરડામાં મહેમાનો બેઠા હતા ત્યાં ગયો અને કહ્યું. “ભાઈઓ, આજે અગત્યના કામ માટે મ્હારે બહાર જવાનું છે એટલે રહાસથી તમ્હારી સાથે રહી નહિ શકાય. ક્ષમા કરાવો.” એમ કહી ડાઁ શસ્ત્રચન્દ્ર બહાર આવ્યો અને સાઈકલ ઉપર બેસી પ્રયાણ કર્યું.

સાઈકલ રસ્તામાં રસ્તો કાપતી સઢચક્રાટ ચાલી ગઈ; વરસાદનાં ઝાપડાં અવાર નવાર આવતાં હતાં. પરંતુ એવર-કોટનું પણ સંરક્ષણ હતું એટલે કંઈ પલગવાની ચિન્તા ન હતી. બા દલાકમાં શસ્ત્રચન્દ્ર

પાયધુની આગળ આવી પહોંચ્યો, ને પહેલાં ક્યાં જવું તેનો વિચાર કરતો હતો એટલામાં એક ધરનું દાર ઉઘડ્યું અને દીપનો પ્રકાશ બહાર પડ્યો. તે જોઈ શસ્ત્રચન્દ્ર ત્યાં ગયો. ધુજતે ધુજતે પગલાં ભરતો એક ડોશી બહાર આવી અને આસપાસ જોવા લાગી. “ડોશી મા કેને શોધો છો ?” શસ્ત્રચન્દ્રે પૂછ્યું. ડોશીએ પાસે જઈને “હું” કહ્યું. કારણ કે ડોશી જાહેરી હતી. શસ્ત્રચન્દ્ર મ્હોટે સાદે પૂછ્યું. “કેનું કામ છે ?” ડોશીએ ધુજતે કંઈ કહ્યું. “હું ડાક્ટરને શોધું છું આજ રહવારે મ્હારી એકની એક દીકરી સુખાંત લ્હાયમાં દાગી ગઈ છે. ગિચારી બહુ પીડાય છે.” શસ્ત્રચન્દ્રને ડોશીને જોઈને દયા જ ઉપજી ને તેણે મ્હોટે સાદે કહ્યું. “ડોશીમા હું ડાક્ટર છું, મ્હને જ લ્હમે શોધતાં હશે. મ્હને ખબર ક્યારનીએ મળી છે પણ જરા આવતાં વાર થઈ ચાલો તે ક્યાં છે મ્હને બતાવો.” ડાઁ શસ્ત્રચન્દ્રે, સાઈકલ ધરમાં લીધી અને એક ધુઃણમાં મુકી ડેશીએ દાર બાંધ કહ્યું ને બન્ને જણાં અંદર ગયાં. અંદર જડે જડે ડોશીએ પૂંછ્યું. “તમ્હારું નામ શસ્ત્રચન્દ્ર ?” ડાક્ટરે કહ્યું “હા” બન્ને જણાં સુખાંતના ખાટલા આગળ આવ્યાં. સુખાંતનું ડાણ પાણું બળી ગયું હતું. દંભ સખત થઈ હતી. બચવાની બહુ આશા ન હતી. કાંત્ય કેઈ આરા ડાક્ટરને હાથે જરા લખ્યો હોય તો મટે પણ ખડું. શસ્ત્રચન્દ્રે એવર-કોટ કંઠે ને ખીંટીએ લટકાવ્યો. પછી તે ખાટલા પાસે જઈને સુખાંતની નાઁ તપાસવા લાગ્યો. તેની નાઁ હાથમાં લઈને હસ્તે હસ્તે મશકરીમાં બોલ્યો, “કેમ સુખાંત જાહેન, આમ પથારીમાં નિશંતે સૂવું કેને ન ગમે ? કામ પણ ન કરવું પડે. શીકર નહિ, હું તમ્હને જલવીથી મેટારી દઈશ.” શસ્ત્રચન્દ્ર આમ બોલતો હતો પણ સુખાંત તો અશકત થઈ ગઈ હોવાથી આંખો મીચી પડી રહી હતી, અને કેટલીકવાર ઉપકાર દિધી ડાઁ શસ્ત્રચન્દ્ર રહાવું ભેતી હતી.

હતું. કાંતાએ ટેડીફાનના ભુગળમાં બોલવા માંડ્યું. Hullu!... (સ્વગત) મત્તા ભગવાન! અરે! પ્રભુ! "એમ કહી નિઃશ્વાસ મુકવા માંડ્યો, દોડતી દોડતી તેણે બારણા પાસે આવીને ચ્હુમેના રેલામાંથી પોતાના પટાવાળાને હાંક પાડવા માંડી." એ કોણ છે ત્યાં? સંભળાતું નથી કે શું? "એટલામાં એક પટાવાળો રથનાયો રથનાયો દોડતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો, કાંતાએ ટેડીફાનની ઘંટડી તરફ આંગળી ખતાવી કહ્યું. "સાંભળ, પોલીસ ચોપીમાંથી આ ટેડીફાન છે. ત્હારા શેડને ભયંકર અકસ્માત થયો છે માટે બે ડાકટર રસિકચન્દ્રભાઈને જલદી બોલાવી આવ, કહે કે જલદી આવે, જલદી જઈ હો." કાંતા અંદર ગઈ અને ભુગટું બદલવા માંડ્યું. કારણ કે તેણે ધાર્યું કે વખતે બહાર જવું પડે, આ વખતે તેણે ચિત હરેક પ્રકારના વિચારોથી અંતર હટું. આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યો. તેણે તો આશા જ મુકી. હાય! નિઃશ્વાસ ઉપર નિઃશ્વાસ મુકવા માંડ્યા. હૃદય ભરાઈ આવ્યું હટું પરંતુ હિંમત રાખી પાછી બારણા આગળ ગઈ ને રામાને બ્રમ પાડી. "રામા, રામા, શાહિ આવ." રમો આંખો ચોળતો ચોળતો ત્યાં આવ્યો. કાંતાએ મેલાન મુખે કહ્યું, બે ત્હારા શેડને અકસ્માત થયો છે. બહુ ઈત ઘર હશે માટે બે ઘરમાં જઈ તેમની ચોરડીમાં પધારી પાયર, દેવતા પાડ્યે ને ગરમ પાણી તૈયાર કર્યે. કારણકે વખતે શેક બેક કરવા પડ્યો. "એમ કહી તે બીજી ચોરડીમાં ગઈ. "પટાવાળો પાછો કેમ હજી ન આવ્યો? શું ડાકટર નહિ મળ્યા હોય? શું થયું હશે? લાવ હું જ જઈ. લોકલાજ કેમ મુકાય? લોકો વાતો નહિ કરે?" ઘડીકમાં જવાના તો ઘડીકમાં ન જવાના વિચારો આવતા હતા. પતિ પ્રેમમાં લોકલાજને સંકાત કરી તેણે અંતે જવા વિચાર કર્યો. તમેલામાંથી ગાડી મંગાવી, ગાડી આવી. તેમાં બેસવા બતી હતી તેવામાં પેલો પટાવાળો પાછો હાંફતો હાંફતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને

કહેવા લાગ્યો. "રહને તો ત્યાં કોઈએ જવાબ ન આપ્યો. ઘણુંએ બારણું ઠોક્યું, ઘણી ઘણી બુમો. પાડી પણ કોઈ બોલે ત્યાં ને?" કાંતાએ આવો જવાબ સંભળ્યો ત્યારે તેને સ્વાભાવિક રીતે ચ્હીડ ચ્હડી. તેણે વિચાર કર્યો કે રહને જ જવાબ દેશે. એમ કરી ગાડીમાં બેઠી અને ગાડી હંકરાઈ. ડા. રસિકચન્દ્રના ઘર પાસે ગાડી આવી ઉભી રહી. ગાડીવાને બારણું ઠોકવા તથા ડા. રસિકચન્દ્રને બુમો પાડવા કહ્યું. ગાડીવાને ઘણી બુમો પાડી પણ બોલે કોણ? છેવટે કાંતાએ એક ચુકિત ચોધી કાઢી. તેણે કહ્યું, "એક ઈંટાળો લઈ પેલી કાચની બારીમાં માર એટલે તરત બોલશે." ગાડીવાને તેમ કહ્યું, કાચ પુટ્યો ને મ્હોટો અવાજ થયો. ડા. રસિકચન્દ્ર તે બારી પાસે ચુતો હતો. તે ઝમકી ઉઠ્યો. બહાર ડોકું કર્યું તો નીચે એક ગાડીમાં એક રમીને બેઠું. "દાકટર સાહેબ, દાકટર સાહેબ, શરન્ધ્યન્દ્ર ભાઈને ભયંકર અકસ્માત થયો છે. ઉતાવાળ કરી અમારી સાથે ચાલોને?" તે ગાડીવાને બુમ પાડી. "ડા. શરન્ધ્યન્દ્રને?" રસિકચન્દ્રે આંખો ચોળતે પૂછ્યું. "હા, હા, ઉતાવાળ કરોને જરા." એમ કાંતા બોલી. "ચાલો, ચાલો" કહી ડા. રસિકચન્દ્ર અંદર ગયો.

"રહારી સમસ્ત યુવાન આશાઓ નષ્ટ થયે, સમસ્ત આસંકાઓ તણાઈ જશે. કાણવાર તેમ્હતું હસમુખ મોહું જેવા ભાગ્યશાળી પણ નહિ જ થવાય કે શું?" વિગેરે ભયંકર વિચારોથી તેણે મન અંતર હટું એટલામાં રસિકચન્દ્ર નીચે આવ્યો ને ગાડીમાં બેઠો. ગાડી પાછી જ્યાં ડા. શરન્ધ્યન્દ્રને અકસ્માત થયો હતો ત્યાં હંકરાઈ અને બે કલાકમાં તેઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં



વર્ષાદ દવે બંધ થયો હતો. માત્ર વિજળીના થમકારા અને વાદળાંને ગડગડાટ એ એ જ હતાં. તેઓ ગાડીમાંથી નીચે ઉતર્યાં. ડા. શરન્ધ્યન્દ્ર એક

પાસ રસ્તાની બાજુએ પડયો હતો. હેને જોવાર-  
કાટ ફટી ગયો હતો, સાઈકલ અઘી પડી હતી.  
ટોપી તો એટલામાં જણાતી પણ ન હતી. પગના  
નખામાંથી લોહી બહતું હતું અને નસકોરી પણ પુટી  
હતી. સખત ઇલાથ થવાથી બેલાન થઈ ગયો હતો.  
પાસે એક ફાનસ ઝાંખું બળતું હતું. કાંતા આ  
બધું જોતાં વાર ને જ ગભરાઈ ગઈ ને બોલી ઉઠી,  
"હાય ! હાય ! હવે શું થશે ! પતી ઝાંખું !"  
એમ કહી રડવા માંડ્યું. ડાઁ રસિકચન્દ્રે હિંમત  
રાખી હેની પાસે જઈ શરચન્દ્રને બરાબર તપાસ્યા ને  
કહ્યું, "કાન્તા બહેન, નહિ તે જીવે છે. કંઈ પણ  
હરકત જેવું નથી." કાન્તા શરચન્દ્રની પાસે જ-  
ઈને હેનો હાથ ઝાલી ઉઠાડવા લાગી ત્યારે ડાઁ  
રસિકચન્દ્રે કહ્યું, "ઉભાં રહો, વળને તે જ હાથ  
કરમોડાયો હશે. જરા આધાં બાવ. મહુને જોવા  
ધો." કાન્તા આથી ગઈ ને ગાડીનાં પગથીયાં  
ઉપર બેઠી એકઠી ટશે શરચન્દ્ર તરફ જોઈ રહી  
હતી. ડાઁ રસિકચન્દ્રે હેને બે હાથે ઝાલી ઉઠાડી  
કરવા માંડ્યો ત્યારે કાન્તા બોલી ઉઠી, "મહુને તો  
બિલકુલ આશા નથી. "હાય" એમ કહી નિશ્ચિ-  
સ મુક્યો. આંખમાં આમુ ભરાઈ આવ્યા. "કાન્તા  
બહેન, પૂર્ણ આશા રાખો. હમણાં હમને જોલતા  
દેખાડું છું. મહેં આથી ઘણા ભયંકર અકરમાતો-  
માંથી માણસોને બચાવ્યાં છે. રસિકચન્દ્રે જુરસાથી  
કહ્યું, કાન્તાએ કહ્યું, 'રસિકચન્દ્ર ભાઈ, આપણે એ  
મહુને ઘરે લઈ લઈશું ? આ બીનાં લુગડાં બદલાવી  
લઈશું ? મહુને લાગે છે કે ટાઢ ચઢી હશે. "હા ચાલો  
એને પેલી ગાડીમાં મુકીએ." એમ કહી ડાઁ શરચ-  
ન્દ્રને ગાડીમાં સુવાડ્યા અને ગાડી ઘર તરફ ફેરવાવું  
કહ્યું. ડાઁ રસિકચન્દ્રે રસ્તામાં પોતાના ઘર આગળ  
ઉતરી ગયા ને કહ્યું કે "હું હમણાં દવા મોકલાવું  
છું. તે હેને ચોપડાને ને બીજી પાળે. એટલે  
કલાકમાં લાન આવશે હું મહુવારે આવી બઈશ  
હોં કે. બીલકુલ ગભરાશો નહિ કાંઈ ચિન્તા જેવું  
નથી."

- ગાડી શરચન્દ્રના ઘર પાસે આવી ને હેને  
ઘરમાં લેઈ જવામાં આવે. હેને પથારીમાં સુવડાયો.  
બીનાં-કપડાં કાઢી કેસાં પહેરાવ્યાં. ગરમ બુનસ  
ચોલાડયું. થોડી વારમાં તેનું શરીર ગરમ થયું ને  
સ્પૃતિ આવવા માંડી. એટલે માં રસિકચન્દ્ર તરફથી  
દવા આવી પહોંચતાં કાન્તાએ દવા ચોપડી અને  
થોડી વારે શરચન્દ્રને લાન આપ્યું. આંખો ઉ-  
ઘાડી અને પાસે કાન્તાને દીડી. તેને કહ્યું કે, મહારા  
માથા ઉપર હાથ મુક." કાન્તાએ તેના માથા ઉપર  
હાથ મુક્યો. આથી શરચન્દ્રને જરા શાન્તિ વળી  
ને હાસ કરે શ્વાસ મુક્યો. બે ત્રણ દિવસ સુધી તેને  
આ દરદ રહ્યું. ડાઁ રસિકચન્દ્રે દરદોજ વિચિત્ર લઈ  
જતો હતો. ડાઁ શરચન્દ્રે કાન્તાને કહ્યું, "કાન્તા,  
તને ઘણા દિવસનાં ઉમંગદા છે તો આજ સૂઈ બા.  
રામો, મહારી પાસે બેસશે. ને જે બેઠશે તે આપશે."  
ચિન્તા અને બીમતિથી અરવચ મને કાન્તાએ કહ્યું.  
"જ્યાં સુધી તમને તદન આરામ થશે નહિ ત્યાં  
સુધી હું આ પથારી તજવાની નથી." ડાઁ શર-  
ચન્દ્રને વખત આનંદમાં ગાળવા માટે કાન્તા કાંતો  
વાંચતી અથવા વાતાંકાપ કરતી હતી. એક દિવસે  
રાતના ત્રણ વાગ્યા ને તેમને પાછે ઉઘડો થયો.  
પથારીમાં શરચન્દ્ર એક જ પાસા ઉપર પડી રહ્યો  
હતો. જે જગ્યાએ વાગેલું હતું તે જગ્યાએ સણકા  
આવવા માંડ્યા. વારે ઘડીએ ડાઁ રસિકચન્દ્રને  
તરફી આપવી તે ઠીક ન લાગવાથી કાન્તાએ ડાઁ  
મંગેશ નામના શરચન્દ્રના એક બીજા મિત્રને  
જોલાવવા માણસ મોકલ્યું. પોતાના મિત્રને એકાએક  
શું થયું છે તે જોવા ડાઁ મંગેશ આવી પહોંચ્યો.  
પોતાની જગમાંથી એક દવા આંખીને તેને ચોપડવા  
કહ્યું. "થોડી વારે આરામ થઈ જશે. બિલકુલ ગ-  
ભરાવા જેવું નથી." કહી ડાઁ મંગેશ ગયા ને શર-  
ચન્દ્ર નિરાંતે સુઈ ગયો. કાન્તા ત્યાં યેલાં આવી  
ખાતી હેના કપાળ ઉપર હાથ ફેરવતી હતી.

દિવસ ઉપર દિવસ જવા માડ્યા અને ડા.  
શરચન્દ્રની પ્રકૃતિ સુધરતી ગઈ અને થોડા દિવસમાં

ચાલી છે, તેને બે ટાંકણી બનાવવાના મશીનનો ઓર્ડર મળશે. તો તે પેઠી જે ઓર્ડર આપનાર કોઈ બો શીખનારને મોકલાવી આપશે. તેને ટાંકણીના ઉદ્યોગ સંબંધી બરાબર શિખવવાની બનતી ગોઠવણ કરવાનું માથે લે છે.

ટાંકણી બનાવવાનાં સંચા કામ અને અડસટો.

છ યુનીવર્સલ પીન મશીન્સ:—આ સંચાઓ યુજાનાં ઉપરથી તારને લે છે અને વપરાસને માટે કાંકણીઓ બનાવે છે; એટલે કે તેને સીધા કરે છે, બરાબર લખાઈમાં કાપે છે, ટાંકણીનું માથું બનાવે છે અને ટાંકણીને ધાર આપે છે. દરેક સંચા તેના કદ પ્રમાણે દર મિનિટે ૧૩૦ થી ૧૫૦ ટાંકણીઓ બનાવી શકશે, એમ સલાહ બરેલું માનવામાં આવે છે કે એક જ સંચા ઉપર બેથી વધારે કદની ટાંકણીઓ બે મીલીમીટરથી વધારે તફાવતની હોવી જોઈએ નહિ.

દરેક સંચાને ચલાવવા માટે ૧૧ હોર્સપાવર જોઈશે.

પાઉંડ.શી.પે.

છ સંચાઓની કીંમત ૫૨૫—૦—૦

ઉપરના સંચાઓમાટે ટાંકણીની ધાર કાઢવા માટે છુટક ફાઇલો દરેકની કીંમત.

૪—૦—૦

બે સ્ટીકીંગ મશીન (એટલે કે ટાંકણીઓને કાગળમાં ૨૦ ની હારમાં ગોઠવવામાં માટે બે સંચાઓ

૧૧૨—૧૦—૦

અથવા તો ત્રીસ ટાંકણીઓ એક હારમાં ગોઠવવા માટે સંચાઓ

૧૧૫—૦—૦

અથવા તો ૪૦ ટાંકણીઓ એક હારમાં ગોઠવવા માટે બે સંચાઓ

૧૧૮—૧૫—૦

ઉપરના સંચાના કામ માટે લાઈન

શેફ્ટીંગ ૨૩ શેફ્ટ ૨૫  
શીટ, પુલી, કોલર્સ કપલીંગ  
સાથે (એક્સીંગ નહીં.) ૨૫—૦—૦

એક છ હોર્સ પાવરનું ઓઈલ એન્જિન (એન્જિન પુલીથી લાઈન

શેફ્ટ સુધીના એક્સીંગ (શિવાયનું) ૧૧૫—૫—૦  
ઉપરની કિંમતો એક્સ-ઓ-બી-ગણવાની છે.

એટલે કે અહીંયાં સુધી પહોંચાડવાના દરો લેવામાં આવશે નહિ.

પૈસા ઓર્ડર સાથે જ ભરવાના છે.

લીલીવરી—આ સંચાઓ બનાવનારા કારખાનાઓ ઉપર આધાર રાખે છે. તો પણ ૮ થી ૧૦ અડાપડામાં આવશે.

કુલે પાઉંડ ૮૬૨—૧૫—૦

મેશર્સ મીલર વીલસન

સંચાઓ તપાસવા માટે

લેશે. (સર્વિશીકેટ આપ

વા માટે) પાઉંડ

૭—૫—૦

પાઉંડ ૬૦૦—૦—૦

(વેપારી એજન્ટનું માસિક ઉપરથી).\*

\* ટાંકણીના ઉદ્યોગે સંબંધી જેઓને પ્રિન્સિપલ ખુલાસે બોધતા હોય તેમણે "વેપારી એજન્ટના માસિકના અધિપતિ" કાંટ ખુલાસે એ સરનામે પત્ર વ્યવહાર કરવો. આવા નાના નાના ધણા ઉદ્યોગો આપણા દેશના ચોટી પુછાણા શ્રીમતોએ પણ દાખલ કરવા જોઈએ.

અ ભા. ૭૭.

# અમૃતાંજન.



અમૃતાંજન એ દેશી દવામાંથી દિ'દુરતાનમાં તૈયાર કરવામાં આન્યુ' છે. તેને ઉપયોગ માત્ર શરીરમાં જ્યાં દુખાવો હોય ત્યાં લગાડવામાં જ કરવાનો છે. એમ કરવાથી દરદ જલદીથી મટી જશે. મથાનો દુખાવો, માથાનું શળ, ગળાનો સર્વ જાતનો દુખાવો, લચક, છાતીમાં ઠંડીના વિકાર, સંધિવા, કમરનો દુખાવો એ સર્વ રોગ ઉપર આ આપધનો લેપ આપવાથી તરત અ મ થશે.

## કીંમત માત્ર આઠ આના.

શ્રીયુત દીનાનાથ બી. નાપક દાંડેકર, એલ. એમ. એન્ડ. એસ. અને જે. પી. મુ'બઈ—આમ વાંચુના રોગ ઉપર અસરકારક દવાઓમાં અમૃતાંજન એક છે એમ કહેવામાં હરકત નથી.

પીટર રોડિસ, એલ. એમ. એન્ડ. એસ.—યહી જાતના દરદો ઉપર મેં અમૃતાંજનનો ઉપયોગ કરી જોયો; જેવાં કે સંધિવા, સાંધાનો દુખાવો, ઉપરસ, શર્દી, કરમોઢ ઇત્યાદિ; તે અત્યંત શબ્દકારી અને તુરત આરામ આપે છે.

શ્રીયુત દેશાઈ નરોત્તમ. હાઈકોર્ટ વકીલ, મુ'બઈ—મરતક શળ અગર બીજાં શળ ઉપર તમારા અમૃતાંજનનો ઉપયોગ કરી જોયો; અને તે બહુજ ઉપયોગી છે. એવો મારો અનુભવ મનજ્ઞ છે.

## દુથ પાઉંડ.

કીંમત માત્ર બે આના.

## દાદરની દવા.

મુકી ખરજ, દાદર વિગેરે ચામડીનાં દરદો આ મલમથી સારાં થાય છે.

## કીંમત માત્ર છ આના.

ટકાવુ:—હુંડ 'ઓરીસ અમૃતાંજન' હીપો.

ન૦ પ. હોર્નબી રોડ, બોરીખંદર પાસે—મુ'બઈ.

પ્રખ્યાત દવા વેચનારાઓને ત્યાંથી પણ ઉપરની દવાઓ મળી શકશે.

# ધસ્તમખોલી કલક.

સફેદ બાલા પાંચ મીનીટમાં કુદરતી જેવા કાલા.

અમારો ધસ્તમખોલી કલક સફેદ બાલવાલાઓના લાભમાં મોટા આશીરવાદ સમાન થઈ પડ્યો છે આ કલકના ખાસ ગુણો એ છે કે બાલ પાંચ મીનીટમાં કુદરતી જેવા કાલા થાય છે અને કોઈ પણ પ્રકારનો આમરીપર હાથ પડતો નથી. આ કલક ખાસ તેલન માફક લગાડી શકાય છે બાલ તદન સુવાળા રેશમ જેવા બને છે તેમ કોઈ દહાડો ભુરા પડતા નથી. દર પાંદરમે દહાડે નીકળેલી નવી મુટીઓપર બે ટીપાં લગાડી આપવાથી કોઈ પણ દહાડો સફેદ બાલ બેવામાં આવતો નથી એથી વધુ હવે શું જોઈએ? એક વખત વાપરી ખાતરી કરો. અમારા કલકનો એક બોક્સ એક જણને ઓછામાં ઓછા ત્રણ મહીના સુધી ચાલે છે. બાલ કુદરતી જેવા કાલા ન થાય તો અમે કીમત પાછી આપવાને બંધાયલા છીએ. એક વખત પધારે તો સેગવલ તરીકે સુક્ત લગાડી આપશું. કીમત રૂ. ૧ પોસ્ટેજ ભુલ બાહેર ગામ કોઈ પણ માણસ મંગાવશે તો વી. પી. થી મોકલી આપશું.

આફ્રીકાના ગ્રાહકોએ પોસ્ટલ ઓર્ડર અગાઉથી મોકલવા.

દરેક કલકના શોખીનોને એક વખત મહેબાની કરી આ કલક વાપરી જોવા ખાસ ભલામણ કરીએ છીએ.

સુલેમાન આહમદ સોદાગર.

ટૂંકાણુ—ઘોધારી મહોલો પારસી ગલીને નાકે મુંબઈ નં. ૯.



# ભારત જીવન.

અપ્રતીતો જયતિ સંધનાનિ પ્રતિજન્યાન્યુત યા સજન્યા ॥

પૃ. ૭

નવેમ્બર ૧૯૧૦ કાર્તિક ૧૯૬૬

અંક ૧૨

વેસતું નવું વર્ષ.

તમસો માં જ્યોતિર્ગમય !

જયરંગ ! શ્રી રંગ !

સમ્બરસ દયો સમ્બરસ !

LEAD ME UNTO LIGHT.

દીપનો હિન્દ બાલકોને સંદેશ.

અમારી હ્દાણી સંબરસની, દીધો વીર પુત્ર ભારતના.  
પિયો ને પાઓ ધીરવીર, કરો યુગુગ્રાન ભારતના.  
પિયો એ રસને અરબુને, ધુળવ્યા શંખ કોરવને,  
વિજયનો વાવટો ફરકયો, કયો નિરમૂળ આફતનાં.  
ધિધો એ રસ કરભુરયે, દીધો કંઈ દાન દિન જવને,  
વળી વિરે વિક્રમે પીને, તબાચાં તાન મહારતનાં  
શંકર, ગૌતમે પીધો, મહાંતમાં સમઘૃષ્ઠે પછા-  
ધન્ય ફરકાવી ધરોની, વહાં અરણ્યો જ આરતનાં  
હૃદિશન્દ્ર ને અગરરયે, પીધો એ પ્યાલી અમૃતની,  
ઘંતાવું "સત્ય" છે જગમાં, દિપાચ્યાં નામ સારથનાં.  
નીતિ ને ધર્મનાં કાયો, દયા ને દાનનાં કાયો.  
કળા કૌશલ્ય કરીને તેજ, જગાડો સ્થાત ભારતનાં  
ગયું, બુનું, તને બુનું, નવું આવું નવું સ્થાપો,  
નવા સંબરસની પ્યાલી રી, ઉઠો સંતાન ભારતના  
તમારું ધ્યેય દેવાને, હસો તે શંખ કરવાળો  
નવું નવું મેળવી તમમાં, વધારે માન ભારતનાં.  
સંગળમય નવું વર્ષ આપને સર્વ પ્રકારે સ-  
મ્પતિવાન નિવડો. જયરંગ ! શ્રી રંગ !

અદ્યાભાઈ રંગચન્દ્ર મહેતા

દીપનો હિન્દ બાલકોને સંદેશ.  
દિપાત્સવી નિમિત્ત આવાહન તરહે મહાદેવ કથું-  
તો હિન્દ બાલક ! દિવ્ય હું સંદેશ કંઈ કંઈ પાઠવું;  
આચારમાં સંદેશ એ ને એકંદસ કર્યો તરહે;  
ઉદાર પાસે હિન્દનો છે—માનમે નિઃશંક એ.  
કાલરાત્રિનો અને વળી અન્ધકાર અમાસનો,  
કરી ફરે રીપ પ્રદોષથી દીપાત્સવી ઉત્તરો તરો;  
બની અન્ધ રૂઢિ પાળતાં દિન કંઈ ગયા—દિન કંઈ જતા,  
ત્હેયે પ્રહો તાતપર્ય તે શુભ રૂઢિ કેરું કેમ ના ?  
એ સ્મૃત દિપપ્રકાશથી અન્ધારું સ્થૂલ જતું, રહે,  
તો સુક્ષ્મ આંતર દીપથી અજ્ઞાન શાને ના ટળે ?  
વ્યાપી રહું અજ્ઞાનનું હા ! તમિર ગાદું હિન્દમાં,  
તિલા તણા બ્યોતિ યદી શેં દેશ ના અજવાળતા ?  
મુણે યુગમાં સંચરી ને જ્ઞાનબ્યોતિ જગાવજો,  
સર્વત્ર બ્યોતિ અગમ્યો એવી રીતે ફેલાવજો;  
બ્યોતિતણા અધિકારી હો ! બ્યોતિતણાજી વિહારી હો !  
બાનેજ બ્યોતિમયિ બની નિજ બુનુંને ય બનાવજો.

પરશુભાઈ વ્હાંસાભાઈ.

ઓ. ભરતભૂમિ સંતાન !  
ગાઓ જનનીના ગુણગાન.

\* \* \*

વિક્રમ સમ ક્ષેા નપતિ હોજે,  
સરસ્વતીનું પુનન કરજે;  
વધજે ભરતભૂમિ સન્માન,—ગાઓ.  
રાય રંકે સો ભાંડુ સમજજે,  
ધર્મ લેદને ભૂમિતાળ કરજે,  
સો છે ભરતભૂમિ સંતાન,—ગાઓ.  
મનુ, કણ્ણદ અને વસિષ્ઠ જેવા,  
સીતા, કુન્તા, દ્રૌપદી જેવાં,  
હોજે ભરતભૂમિ સંતાન,—ગાઓ.  
રાજગુપ્તની ઉન્નતિ હોજે,  
ભરતભૂમિનાં હુખ સો ટળજે,  
ઉમ્મને કદપરદા ભરત ઉવાન,—ગાઓ.

વિદ્યા વિદારસી.

ભૂમિ ભારતના પ્રિય બંધુ જનો,  
શુભ દિન નવિન મુખારક હો !  
મુખ સંતતિ સંપત્તિ લાભ મંગળ,  
બળ આત્મ અને વળિ આયુ વધો.  
નિજ દેશ તણા નપ વિર જનો,  
પરવેશ રતી રતિયે ન ધરો,  
શિર બાધ છતાં નવ ટેક તલો,  
અવની પર નામ મુખારક હો,  
નડીઆદ. લટકુભાઈ ગા. ખેડ.

વસંતતિલકા વન.

સાચાં સુવસ્ત્ર ધરી અંજ વિરો દરે છે,  
લોકો બધા અતિ ઉમંગ મને કહે છે;  
ભલે નવીન વધુ સાસરી વીચરે છે,  
તેવું નવીન શુભ વર્ષ ઉરે ધરે છે.

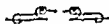
દરિગીન.

આ વર્ષ મહે સુવંથી ઉન્નત સપથે જામજે,

ગુણવાન, બુદ્ધિમાન આપ સમાન મુખ બહુ પામજે;  
ધનવાન ભક્તિવાન યદ્ય, રક્ષિયા કવિને અપજે  
વિદ્વાન કીર્તિવાન કરી ધંધર સદા મુખ આપજે.

ગીતિ.

સાચા મુખને પામી, સો સંવત્સર હવે હવે દાખુ;  
શુભેચ્છની એ છે આશિષ ભુગ ભુગ હવે હવે ભાખુ.  
ભરત્ય. દિક્ષીત હવણસાલ દુષ્કારામ.



નુતન વર્ષે અભિવંદન પામું;  
સિદ્ધિ-સિદ્ધિ મુખ-સંપદ લામું; (ટક.)  
ભાનુ-પ્રકાશ્યો આર્થ ઉદયને;  
મન-મનોરથ મંગળ વામું—નુતન.  
શાંતિ લાગી મુખ સહ પામી;  
આમિય આયોન, વડું તથાસ્તુ—નુતન.

સ્નેહિવર્ધ,

આયોવર્તને અબ્યુદય દાખવતો પ્રકાશિત સૂર્ય  
પોતાના મુખારક કિરણોથી આજની મંગળમય પ્ર-  
ભાતે સિદ્ધિ-સિદ્ધિ અને મુખ શાંતિ પાચરતા સંવત  
૧૯૬૭ ના નુતન વર્ષ રૂપે ઉદય થાય છે. નવીન  
વર્ષ આપને, આપના કુટુંબ પરિવાર અને મિત્ર-  
મંડળને મનોવાંછિત ફળદાયી નીવડી લીધામુખી  
નાવે અને ભારત વર્ષને સર્વ પ્રકારે અબ્યુદય થા  
એવી જગન્નિયંતા પ્રતિ પ્રાર્થના કરું છું.  
નવસારી એચ. પી. પરીખની ક



ઉદ પાખી ના પ્રેમથી, કહે મુખારક સાત  
ચલસે પાંચક દિન બધા, રહેને પ્રથમ પ્રથમ  
આર પરપર પામજે, મુખ. ને ને અપાર  
જન, ધન, જોગન, આજર, પામજે એમુમાર,  
ઉમેદ કેરા ભાગને; ખીસા ગુલાબી બદાર  
અધિક થજે આયુષ, અને મુખી તમ અંશ  
આજનાં રંજિયામનાં મુવર્ણ પ્રજાતથી થ  
થતું નવું વર્ષ આપ સારેજને મિત્ર મંડળમાં, સર

સંબંધીમાં, આજ્ઞામાં અને કમાણીમાં બધી રીતે ધંધર કૃપાથી લાભદાયક અને ઉત્સાહદાયક નીવડે. ભોંચે મોહનલાલ અમૃતલાલ.

—\*—\*—

મંગળ વર્તાવે વિભુ ! આ શુભ નુતન અબ્દ, જગવી સજ્જન જગતમાં ગજવી જય જય શબ્દ; તન-મન-નયબળ સકળ કળ સાધી કરે હિત કામ “શ્રીહરિકૃપયા” આપની, સફળ થયે સહુ હામ; ઉન્નતિ-સુખ શાન્તિ પ્રત્યે સમૃદ્ધિ શ્રીકાર ધન ધાન્યાદિક લાભને પામે આપ અપાર. જગન્નિયંતા સર્વશક્તિમાન વિભુ આપનું આ નુતન વર્ષ સર્વ રીતે હર્ષ, ઉર્ધ્વ, સંપ, સંપત્તિ, સુખશાન્તિ, સત્કર્તિ આદિ ધૃષ્ટ લાભપ્રદ કરે એમ અમે ધૃચ્છીએ. છીએ. અરતુ !

જીનાગઢ કેશવલાલ વિ. વૃંદાવન ભટ્ટ.



અચળ વિરાગ શીતળ શશી  
નિરંતર મહંતરે વિકસતોઃ  
અતિ ધન ચંદ્રની મનનની  
ચક્રે શિવ જ્ઞાનથી વિલસતોઃ  
અધમ ન અધકાર મનમે,  
વિકાર કુવિચાર કામ ધસતોઃ  
અખિલ મલીન લીન હસતો,  
સ્વતંત્ર સુખીયો મહેશ લસતો.

વિજય વિજય ભરત ભૂમિને સદા થયો !  
વિમળ સકળ કળ તણું બળ અમિ વાધ્યો !  
વિજય વિજય ભરત ભૂમિને, સદા થયો !  
શિષ્ય કલ્પ વળિ રસાયન યંત્રને કળા !  
કરે ભરત ભૂમિ—કીર્તિ પરમ ઉજવળા,  
થાવ સર્વ દેશહિતની કૃતિ જ સત્કલા !  
સિદ્ધિ સિદ્ધિ બુદ્ધિ શુદ્ધિ શૃંગાર ! વિજય વિજય !

Love is our highest word and the synonym of God: જે પ્રેમનું ‘મૂળીયું’ તે પ્રતિ સ્વપ્નમાં બધાયેલું રહે છે તે જ પ્રેમ સ્વર્ગીય છે, તે જ ચિસ્સાથી છે.

પરેલ.

एक स्नेही.

આપ સદા સર્વદા સુખી રહો !

આજે આંખણું બેસતું વર્ષ આપને ખુશખુશાલ અને સુખારક હોજી ! આ નવું વર્ષ આપને આંખના કુટુંબ પરીવારને જાહેરાતલાલી તથા ચકતી દશામાં, વેપાર વજીજના બોહોળા વધારામાં, પવિત્ર ધર્મની વિશેષ ચઢતી આબાદીમાં, તનુદુસ્તી અને સુખાકારીમાં સુખારક થાયો !

આપની નામના અને કીર્તિમાં, ધન દોલતમાં, કુટુંબોની એકટિલીમાં, મિત્રો અને સંબંધીઓના એક સંપમાં વધારો—અને વધારો થાયો ! આપના દરેક ધાર્ણા, બોલેલાં અને કરેલાં નેક કાર્યો સફળ થતાં, દરેક રીતે આખાં વર્ષમાં ફેરેહમંદ નિવડે એવી અમારા ખરા અતઃકરણની તે મહાન કૃપાળુ જગત્તા પ્રત્યેની નમ્ર પ્રાર્થના છે.

સંપ વધો સંસારમાં, ટળે કલેશ સંતાપ, સ્વનાવત્ આ જગતમાં, જયો નિરંતર જાપ; અકળીત કળા છે જેહની, છે આપમાં આપેઆપ, સર્વ સુખની આશા કરે, તે જ ગોર્વાઈ જયે પાપ; અન્ન વધો, લક્ષ્મી વધો, વધો પુત્ર પરિવાર, અંતરમાં ભકતી વધો, જે સઉથી સારમાં સાર; જય મળે કીર્તિ મળે, દુર્ધન પામે હાર, સર્વે લોકિય મળે, ભગવાન ભજે જયકાર. નીચાદ. દેસાઈ મુળજીલાલ નરસીલાલ.



પ્રભાત ઉગ્યું નવ વર્ષનું આ,  
સારી દષ વિશ્વની સર્વ આપદા,  
અસંખ્ય રશ્મિ મણિહાર ધારતા,  
સંબંધી શિરે સ્વ કર પ્રસારતા !

સ્વસ્તિ, શ્રી મુખર્ધ મહા શુભ સ્થાને પુલ્કારાયે રા. રા. ચેક ગદ્યાભાષ રામચંદ્ર મહેતા. ચોથા શ્રી મુખર્ધથી લીન સાકરચંદ માણેકચંદ ધડીયાળીનાં ઘટિત વાંચયો. અને દેવ ગુરૂની કૃપાથી શ્રી લક્ષ્મીપૂજન મિતિ આસો વંદ ૧૩ ને વાર સ્વર્ધને દીવસે, શારદાપૂજન મિતિ-આસો વંદ ૦)) ને વાર લોમને દીવસે ગોરસ વળતે અતિ આનંદથી કયું

કે. અને નવું વર્ષ શ્રી વિક્રમ સંવત ૧૯૬૭ ના  
તિક સુદિ ૧ વાર ખુબ ને હીવસે ચોપડામાં  
રખ્યું છે.

આ નવા વર્ષના પ્રભાતે બાલસુયં કણે કણે  
મેતાને પ્રભાવ વધારતો બળ છે તેમ આપની પશુ  
નેરંતર ચડતી કળા થાઓ. એવી શ્રી પરમાત્માને  
પ્રાર્થના કરું છું. એ જ વિનંતિ. અમારા ચોખ્ખ  
કામ સેવા કરમાવશે.

સુખધ રાકરચંદ્ર માણેકચંદ્રધીયાળી.  
ખંડુશ્રી \*.\*

આપણું વિક્રમાર્ક સંવત ૧૯૬૭ નું નવું વર્ષ  
આપને સુખ પુરાણ અને મુખારક હોએ. આ નવું  
વર્ષ આપને, આપના કુટુંબ પરિવાર ને બહોળાલી  
તથા ચઢતી દશામાં, વેપાર અને ધંધા રોજગારમાં  
બહોળા વધારામાં, તંદુરસ્તીમાં, નામના અને કી-  
ર્તિમાં, કુટુંબોની એકદીલીમાં, મિત્રો અને સંબંધી-  
ઓના એક સંપર્કમાં ફોલોમંદ નિવરે, એવી મારી  
તે જગતનિયંતા પ્રત્યે પ્રાર્થના છે. અરતુ.

વડોદરા કકર વસનજી દયાળજી ગણાયા.

સ્નેહનિધાન સમજન શિરોમણિ !

નવી આશાઓની પાંખપર ચુકીને દ્વાર પાસે  
આવી ઉભેલું નવું વર્ષ આપના તન-મનને મંગળ-  
સુચક સગીરની લહરિઓથી વધાવી રહ્યું છે.

એ નવું વર્ષ આપના વ્યાપાર-રોજગારને લા-  
ભકારક નીવડે. આપના કુટુંબ પરિવાર તથા ઇષ્ટ  
મિત્રોનું કુશળ અને ક્ષેય વધારે. આપની ઉચ્ચ  
અભિલાષા અને ઉન્નતિની વાંછાઓને સફળતાના  
શિખર પર ચુકાવે અને આપનો સપરિવાર સર્વથા  
ઉદય અને જયજયકાર વર્તાવે; એવી શ્રી ઇષ્ટ પર-  
માત્મા જગન્નિયંતાને પુનઃ પુનઃ પ્રાર્થના છે.

સ્નેહ મંદિર પાગલ.

મહાશય,  
ગયું પણ પાણું નહિ આવે સમય વૃથા વડી નયે

માન મમત્વ અને સુખ સાધન આખર ફાકટ થાય  
જળ પહેલાં નહિ પાળ કર જે તે આખર પંદેતાયે.  
આજે એસવું નવું વર્ષ આપને, આપના કુટુંબ  
પરિવાર-સહ બહોળાલી તથા ચઢતી દશામાં,  
વજ્રજ વેપાર અને ધંધા રોજગારના બહોળા વધા-  
રામાં, પવિત્ર ધર્મની વિશેષ ચઢતી અને આબાહીમાં  
અને તંદુરસ્તી, સુખાકારી તેમ જ રાજદારી લાભો-  
માં મુખારક થાઓ !!!

સાહીલના શોખીન યદ, સાહીલને દેલાવને,  
લક્ષ્મી ખરચવા દેશમાં, લક્ષ્મીતણા ભોક્તા થને;  
મુલકમાંની ને વળી પર મુલકમાં ખ્યાતી થને,  
બાળક થને બળીયા અને બાળા સુકીર્તી વધારને;  
રક્ષણ કરવા દેશનું પ્રભુ રસ હૃદય પ્રકટાવને,  
કરીને દયા આ વર્ષમાં પ્રભુ કથન સત્ય કરાવને.  
રંચન.

નૌતમ નગરાણું !!

સપરમે દિન બહાતાં બહાણું, મેષિકે મનગમતું ટાણું;  
હૃદયમિતું દેવા બહાણું, નગર કરે મળી આ નગરાણું;  
શુભ સ્વર્પ નુતન વર્ષને, ઉત્તર્પ કરતો હર્ષને;  
દિન સુમગ હો મુખદાર, આ રસપૂર્ણ ભારતવર્ષને.  
વાયુ શિળો તનવંતુને, શ્રમ ટાળિ સુખ શાન્તિ દીઓ;  
માંગલ્ય અભિનંદન મળી, મિત્ર પ્રાણ મુખારક રહો.  
કલિપત કળાઓ કેળવો, કામનીગ કુદરત કાર્યથી;  
સ્વાસ્થ્ય અને શ્રદાલયો, સંસંગના સંકારથી  
પરની ભલાઈ પામવા, રસવૃત્તિ હૃદયરે વહે;  
માંગલ્ય અભિનંદન મળી, સમગ્ર મુખારક રહો.  
નિજ દેહનાં, ને ગેહનાં, નિજ દેશનાં સર્વેશનાં;  
અદ્વૈત ભક્તિ પ્રીતિનાં, પાત્રો બનાવો ને ખતો.  
સ્વધર્મ કાં રાકમં એ, સ્વરૂપમાં મોહાવને;  
માંગલ્ય અભિનંદન મળી, નર આયં મુખારક રહો.  
વીર આર્યના વરિલો તળી, વડ વન્ય મારી બેઠારને;  
મન મંથને નવનીત કળ, શ્રમથી ક્યાં સંપાદને.  
બહોળાલી પાગતાં, કુષ્મ માત્ર તવ પ્રભુજી દરે;  
માંગલ્ય અભિનંદન મળી નગરાણું મુખારક રહો.  
શિત વરપણ અમૃત અંજલ, વ્યાધિ હરણ, કર હર્ષ  
દિલસોજી દેતું સરસ, નિવરણ નુતન વર્ષ.  
નદીઆર. મળીલાલ પરભુદાસ દેસાઈ.

## નૂતન વર્ષનો સંદેશો.

૪૩ ય રંગ! જય શ્રી રંગ! આલે હિન્દુ  
હુ ભાઈઓનું બેસતું નવું વર્ષ છે!  
જે નવાનો પ્રારંભ થાય છે! જ્યાં ત્યાં આનંદ  
ગળ વર્તાઈ રહ્યો છે! પ્રાતઃકાળનો બાળક સૂર્ય,  
ગતમાં રાત્રિના અધકારનો પરાજય કરી આનંદ  
ફેક પ્રકાશ પાડે—વિકાસી રહ્યો છે! જગતનાં  
ભૂમિ માત્ર આનંદ મંગળ ગાય છે! સુદરીઓ  
ન, મનથી પવિત્ર ધર્મ મધુર કંઠે, પરમાત્માનાં  
ભેદો ગાંધ રહી છે! બાળકો નાચતાં ફરતાં નવું  
વું મેળવવાની આશાએ માતા પિતાનાં ચિત્ત રંગ  
રી રહ્યાં છે! આલે નવું વર્ષ છે! શુદ્ધનો અને  
કીર્તિના આશિર્વાદ મેળવી પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છતાં  
વક યુવતિઓ કહેલા કરતાં, હાસ્ય વિનાહ કરતાં  
મામ તેમ વિચરી રહ્યાં છે! આલે તેઓ નવું  
ભવશે! તેઓનું જીવન નવું બનશે, તેઓની  
વધા-બુદ્ધિમાં નવું તત્વ મળશે. અને તેઓ પો-  
તાની માતૃ ભૂમિની ઉન્નતિ કરવાના નવા, શુદ્ધ,  
માર્ગિક અને હુનરો તેજઃ માર્ગમાં પ્રવેશ કરશે!  
ખને તેથી તેઓ નવા નવા આનંદ-ઉત્સવ કરી  
કુળી ધશે! જય મા! જય ભારત! જય ભગવન્ન!  
જય પ્રભો! પૃથિવિના જીવોની જીવસા પુષ્પ  
રજે! હૃદયનાં કષ્ટ-કલેશ કાપી સુખી કરજે!  
જય મા! જય પ્રભો!

વીર વિક્રમનો નવો સંવત્સર બેસી ચુક્યો છે.  
કાર્તિક પ્રતિપદને દિવસે ૧૯૧૭નું વર્ષ બેઠું છે. જીવું  
ગયું છે! નવું આવ્યું છે! જીવું નવું છે ત્યારે તે નવા  
ને માટે કંઈક સીઝીક રાખી જાય છે! હિન્દુસ્થાનમાંથી  
વિદાય—રિટાયર્ડ—ધયજી જીવું પણ નવાને, માટે  
કંઈક બાકી મૂકતું ગયું છે! અને હવે તેને નવા  
વધારા સુધારા સાથે આગળ વધારવું એ જ નવાનું  
કામ છે! જીવું જાતી વખતે જીવું-વૃદ્ધ-માણ-

સોને શીખામણ આપી છે કે: હવે જીવું વિચારોને  
મારી પેઠે વિચારી દેજો નવા વિચારોનું સેવન કરજો.  
નવાં કાર્યોનો આરંભ કરજો. શુભ કાર્યોનું પરિણામ  
પણ શુભ જ આવે છે! દિવાળીનાં અજવાળાં પેઠે  
મનુષ્યના જ્ઞાનત તુષ્ટિમાં નવાં જ્ઞાનનાં અજવાળાં થયો.  
જીવું સ્વચ્છ જાણ્યું જલે, નવી પ્રજાને નવાં જ્ઞાનથી  
આગળ વધવા દેજો. નવી પ્રજાને ઉદ્યોગ ધર્મમાં  
આગળ ને આગળ વધવા દેજો. બાપના કુવામાં  
હૂણી મરવા દેતા નહિ પણ તેમાંથી મીઠાં જળનો  
મિષ્ટ સ્વાદ લેવા દેજો.

જીવું જે વિશેષ સંદેશો મોકલે છે તે પણ  
જીવું અને નવી પ્રજાએ જાણવા જેવો છે.  
તેણે કહ્યું છે કે: અનેક દેશોમાં જઈ અનેક વિજ્ઞાન  
સાહિત્યો શીખી લાવજો, પછી આ દેશમાં તેવી  
વિજ્ઞાન શાળાઓ ઉઘાડી અજ્ઞાન અધકારમાં અધ-  
ડાતા હિંદવાસીઓને તેનો લાભ આપજો! જૂઠા જૂઠા  
જ્ઞાન હુનરો શીખી લાવી તેવી અનેક હુનર  
શાળાઓ ઉઘાડી ગરિબ ઉદ્યોગી કારીગરોને આશ્રય  
આપજો. તેમનો બનેલો માલ તમે ધરના છૂટા પુણ્ય  
સુધી વાપરજો અને જીલ્લા દેશની પ્રજા પોતાના  
દેશમાં બનેલા માલને ઉત્તેજન આપી પ્રજાનાં સુખ  
સમૃદ્ધિ વધારે છે અને રાજને પણ ઇન્કમટેક્સ  
વધારે ભરે છે તેમ તમે પણ પુષ્કળ ઔદ્યોગ મેળવી  
તમારા રાજને પુષ્કળ ઇન્કમટેક્સ ભરજો. દેશનો  
ઉદ્યોગ વધવાથી જેમ પ્રજાને લાભ છે તેમ રાજને  
પણ લાભ છે! દરેક હિંદીવાન ભાઈએ આ  
સંદેશોનો પૂરેપૂરો અમલ કરવો.

જીવું સંદેશાના ત્રીજા પેરેગ્રાફમાં લખ્યું  
છે કે: હિન્દુસ્થાનની પ્રજાએ પોતાના નિવાસસ્થળમાં  
રહેતી પ્રત્યેક પ્રજાને પોતાના સહોદર-ભાઈ-પ્રમાણે  
ગણવી. જો કે હિન્દુસ્થાનની પ્રજાને ધર્મ સમસ્ત  
પ્રથિવિના જીવેને અદ્વૈત લાવથી જીવેના છે છતાં  
પણ જ્યારે જે જીવતાઓ પોતાના સાનિધ્યમાં હોય

તેમને વિશેષ બંધુભાવથી—વિશેષ ઐક્યભાવથી જોવા. કલેશ, દેશ, કપટ, લોભ અને પશ્ચાત્તપણું ધોડી દેવું. કલેશના મૂળ ઉઘાડી નાંખી સંપ વધારવો. દ્વિંદુ, પારસી, સુસત્તમાન, યદુદી, યુદોપીખન કે યુદોપીખન ગમે તે હોય પણ તે આપણે બંધુ છે એમ ભાવવું. અને પરસ્પર પ્રેમ ભાવના વધારવી. પ્રેમ એ ઈશ્વરનો પ્રસાદ છે. એ પ્રસાદની ખુબ વ્હાણી કરવી. એ પ્રસાદ જેનાં જેનાં હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે તેમને તેમને દિવ્ય જ્ઞાનવાણી બતાવી દેશે. અને તે સર્વ તમારા ઉપર પ્રેમ રાખતાં શીખશે. ગુસ્સો કરવાથી ગુસ્સોજ મળે છે અને પ્રેમ કરવાથી પ્રેમજ મળે છે. તમે જેમ ઈશ્વર ઉપર પ્રેમ કરો છો તેજ પ્રમાણે પ્રાણી માત્ર ઉપર પ્રેમ કરો, તમારા દેશ બંધુઓ ઉપર પ્રેમ કરો, ઈશ્વર તમારા ઉપર પ્રેમ કરશેજ.

II

જુનાની શીખામણ છે કે: નવી ઉદરતી પ્રજાનાં શરીર નળણાં યાય છે તેનું કારણ ભરતખંડમાં કસરતની ટેવ નથી એજ છે. હું હુકમ કરું છું કે તમારે તમારી પ્રજાને દરરોજ સ્વપ્નાર સાંજ કસરત કરાવવી. ભરતખંડના જે જે પ્રાંતોની પ્રજા કસરત કરે છે તે બળવાન અને બુદ્ધિમાન યમ છે માત્ર ગુજરાત-કાઠીયાવાડ પ્રદેશ એવા છે કે ત્યાં શારિરીક બળ નેષ્ટએ તેવું નથી. તેનું કારણ તેઓ અધ્યયન પાળતા નથી. બાપાનમાં એવો રિવાજ પડી ગયો છે કે ત્યાંની પ્રજા પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને શેઠર બદ્ધારના ડુંગરો ઉપર ચડી જાય છે, અને ચોરેક વખતે પાછા આવી ખોરાક લે છે. શેઠરથી વેગલે દૂરવા જવાથી તેમને તાણ દબા મળે છે. અને તેથી ફેફસાંમાં તાણ તત્ત આવે છે. શરીરના અવયવોને મેદનત પડતી હોવાથી તેમાં નવું બળ આવે છે. અને તેથીજ તેઓ બળવાન-બુદ્ધિવાન-યમ પડ્યા છે. પંતબના એક શિષ્ય જુવાનને મ્હેં તેની ઉમર પુછી તેણે ઉત્તર આપ્યો, ૧૮ વરસ ! હું તાણુજ થયો. ગુજરાતના ૩૦-૩૫ વર્ષના પ્રૃષ્ઠજેદલો લાંબો,

પહોળો અને શરીરે રૂપ પુષ્ટ ! એનું કારણ પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે પંજાબ પ્રાંતમાં બાવ્યાવર્યાપીજ અમારે કસરત કરવીજ નોંધએ એવો રિવાજ પડી ગયો છે !

આ રિવાજ મધ્ય હિંદુસ્થાનના પુરભધ્યાઓમાં પણ ચાલે છે, તેથીજ તેઓ-લગુ-પકુ જણાય છે. તેઓ શરીરની ખીલવણી કરે છે ત્યારે શરીર બળવાન બનાવે છે. જેઓ જ્ઞાનની ખીલવણી કરે છે તેઓ જ્ઞાન-ચાતુર્યમાં પણ ચડીઆતા થાય છે. દક્ષિણના મરાઠાઓમાં પણ કસરત કરવાનો રિવાજ છે. તેઓનાં શરીર બળવાન છે. તે સાથે તેઓ બુદ્ધિમાન પણ છે-વિદ્વાન-પણ છે. મદ્રાસ અને બંગાલ પ્રાંતમાં કસરતનો રિવાજ નથી. છતાં તેઓનો મોટો ભાગ ૨૦-૨૫ વર્ષ યુધી અધ્યયન પાળે છે. અને તેથી તેઓ બળ અને બુદ્ધિનો ખજાનો રાખે છે. હમણાં તો તેઓ કસરત કરવાનો પણ નિયમ બાંધી બેઠા છે. સિંધ પ્રાંતમાં પણ ૨૦-૨૫ વર્ષ લગ્નનો રિવાજ રાખેલો હોવાથી તેઓ અધ્યયન પાળે છે. અને તેને પરિણામે તેઓ બળવાન છે. કાઠીયાવાડ છત્તીસગઢમાં પણ મહેલી ઉમરે લગ્ન થતાં હોવાથી તેઓ શરીરે બળવાન જણાય છે. હવે માત્ર ગુજરાત છત્તીસજ એવો છે કે જેઓમાં કસરત અને અધ્યયનનો રિવાજ નથી. તેથી તે દેશની પ્રજા પણ બળહીન, બુદ્ધિહીન જણાય છે. મહારી વિનંતિ છે કે: નવા ભાઈ ! તું ત્હારો અમલ શરૂ થય ત્યારથી જ તું ગુજરાતી ભાઈઓમાં કસરતની ટેવ રખાવજે—અને અધ્યયન પાળતાં શીખવજે. જે રૂઠામાં કસરત થતી નથી અને અધ્યયન પાળતું નથી તે દેશની પ્રજા શરીરે નિર્માથ રહે છે. તેઓના જ્ઞાનતત્ત્વો પણ સાંકડા રહે છે. તેઓની તર્કમતિ પણ વધતી નથી. અને તેથી તેઓ પોતાના અવનતુ સાર્થક થાય, દેશનું અને દેશનું કલ્યાણ થાય એવા પગલાં ભરતા શીખતા નથી. તેઓનું જીવન પણ પડીઓના અવન કરતાં પણ વધારે બંધ છે ! મહારા નવા મિત્ર ! હું તને બતામણ કરું છું કે

તું ગુજરાતી પ્રજાના હૃદયમાં પ્રવેશ કરીને તેમને શિખામણ આપજે કે: બળ અને બુદ્ધિ વગરનાં મનુષ્યો તે ખરાં મનુષ્યો જ નથી. તેઓ જગતમાં જીવીને કોઈ મહત્ત્વનું, કોઈ કલ્યાણનું કાર્ય કરી શકતા નથી! માટે જ નવી પ્રજાએ પ્રથમ બળ મેળવવું પછી બુદ્ધિ મેળવવી અને ત્યાર પછી દેહનાં અને દેશના કલ્યાણકારક કાર્યો હાથમાં લેવાં. તેમ કરવાથી તમે યશ પામશો, ધનધાન્ય મળશે અને કુટુંબ પરિવાર વધશે. દેશમાં શાંત અને પ્રજામાં શાંતિ શાંતિ પથરાશે.



આટલો સંદેશો કહેતાં કહેતાં જ જુનું અંતઃકર્મ યદ્ય ગયું! ખરેખર જુનું ગયું છે! પણ તેણે આપણને જે સંદેશો કહ્યો છે, જે જે શિખામણો દીધી છે તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. તો જ આપણે આપણા હૃન્નર-ઉદયોગને વધારીને જગતના બીજા દેશોની ખરાબરીમાં આવીશું, તો જ આપણે જગતમાં એક પ્રજા કહેવાઈશું. નવી પ્રજાએ આ શિખામણો સારી પેઠે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. હેમણે પોતે શીખામણ લઈ તેમની પછીની પ્રજાને પણ તેવી જ બનાવવી જોઈએ. નવું જીવન, નવું તેજ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. મનુષ્યનાં કલ્યાણનાં એજ સાધનો છે. પરમાત્માની ઇચ્છા તો સારી જ છે. તે તો જીવ માત્રનું કલ્યાણ કરવા ઇચ્છે છે! પરંતુ શાસ્ત્રોદ્ધાર અપાયલી તન મનની ખીલવણીની-કેળવણીની શિખામણ જ્યાં મુખી ધ્યાન પર લેવાય નહિ! ત્યાં મુખી કલ્યાણ થશે નહિ! ભરતખંડનાં દિવ્ય બાળકો! નવા વર્ષમાં હૃદયે શુભ કાર્યોના આરંભ કરો! પરમાત્મા તમને જય આપશે! નવાં બળથી, નવા તેજથી અને નવી તર્કશક્તિથી શુભ કાર્યોના આરંભ કરો! તમારું નવું જીવન રચો! તમે વિજય લક્ષ્મીને મેળવશોજ! જય મા! જય હિંદ દેવી!



નામદાર ગાયકવાડ સરકારે પોતાના રાજ્ય માટે હમણાં “ આરોગ્ય કમીટી ” બેસાડી જુદા જુદા વિદ્વાનોની જુગાનીઓ લઈ અભિપ્રાયો મેળવ્યા છે.

પરંતુ અમારા “ નવા વર્ષના ઠંડેરા ” માંથી એ કમીટીને મોકલવાનો એક પેરેશાન મળી આવ્યો છે! પ્રજાનું આરોગ્ય શા કારણથી બગડે છે? તેનો ઉત્તર એટલો જ છે કે; પ્રજામાં બ્રહ્મચર્ય રક્ષા નથી. તેઓ કસરત કરતા નથી. જે દેશની પ્રજા કસરત કરવાના અભ્યાસવાળી હોય છે. તે દેશની પ્રજાનું શરીર હમેશાં આરોગ્ય રહે છે. શ્રીમંત મહારાજા શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડ બાપા નને પ્રવાસે ગયા હતા. તે વખતે હેમણે જોયું હશે કે ત્યાંની પ્રજા પ્રાતઃકાળમાં ઉઠતાંજ આસપાસના ડુંગરા ઉપર ચઢી જાય છે અને પછી ત્યાંથી ઉતરી ઘેર આવી કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. પ્રાતઃકાળમાં સ્વચ્છ હવાવાળા ડુંગરા ઉપર ચઢવાથી ફેફસામાં તાજી હવાનો પ્રવેશ થાય છે. જ્ઞાન તંતુઓ ગમે તેટલું કામ કરવા છતાં કંટાળે નહિ એવા તાજા થાય છે. જે પ્રજામાં શારિરિક બળ નથી તે પ્રજાના જ્ઞાન તંતુઓ ક્યાંથી સારા રહે! તેમનામાં ઉચ્ચ વિચારો કરવાની શક્તિ ક્યાંથી આવે! તેઓમાં નવી કલ્પનાની શક્તિ ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય?



આ રથને સલાહ આપવી યોગ્ય ગણાશે કે ઉદાર ચિત્ત અને પ્રજાવત્સળ શ્રીમંત મહારાજા શ્રી જે એક એવોજ કાયદો, -સમસ્ત ગાયકવાડી પ્રજા માટે-ઘડે કે પ્રજાના પ્રત્યેક બાળકોએ કસરત કરવી. અને તેને માટે અમુક સ્થળોમાં અખાડા કરવા. તો અમારી ખાતરી છે કે: ગાયકવાડી પ્રજા ચોક્કસ સમયમાંજ “ આરોગ્ય ” બની જાય. કમીટી સન્મુખ “ કયો ખોરાક ” આરોગ્યવર્ધક છે એવી મતલબના પ્રશ્નો પુછાયા છે પરંતુ જે દેશોમાં જે ખોરાક ઉત્પન્ન થાય છે અને જે ખોરાક લેવાની પ્રેરણા તેવ પડી ગઈ છે તેથી બીજા પ્રકારનો ખોરાક આપવાની જાવજવ કરવી એ બંને પક્ષને માટે ઇષ્ટપ્રદ નથી. માટે જેમ ઇંગ્લંડ, જર્મની, જાપાન બોદિ દેશોમાં “ બળ પ્રધારવાનો ” (કસરત કરવાનો) ફરજિયાત કાયદો છે. તેવોજ કાયદો પસાર થવો જોઈએ. સુધરેલા દેશોમાં તો “ લરકરી શિક્ષા ” આપવાના

પીજ કરાવવામાં આવે છે વીલાયતમાં મુકતી ફેજની ઠેક ઠેકાણે ગંધાઓની વખારો છે જેમાં વ્યસની, દારૂડીયા, ભંગડ, માથું ફેરેલા, ચક્રમ, શાયલા, લ'પટ એવાઓનો સમાવેશ થાય છે. જેઓની પાસે જઈને મુકતી ફેજવાળા માયાથી વર્તે છે, શીખા-મણુ આપે છે, બે બોલ સમજાવે છે, તેમને ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ, ધર્મનું રહસ્ય એવી એવી બાળતોપર જરા ટકોરે છે. સારી ચાલ ચલણ અને માયા ભરી વર્તેણુક તો જનાવરને પણ પત્રદ પડે છે તો પછી માણુસને કેમ નહીં સુધારે? (Jail birds) જેલ બંડસ એટલે તુરંગના પ'ખીડા-યાને જેઓને દુનીયાની ખુશી અને દેવી હવા, સુધી ચમત્કાર અને સૌંદર્ય એ કરતાં કેદખાનું વધારે સારું ભાવે છે, તેવાઓને પણ જેલમાં જઈને આ લોકો ઉપદેશ કરે છે. નીતિ માર્ગથી સુખે દુનિયામાં રહેવાના નવા નવા વિચારો સુઝડે છે. અને આવા પામરોનો ઉદ્ધાર કરે છે.

રેકલુ હોમ, ઉદ્યોગશાળાઓ ઇત્યાદિ સંસ્થાઓ પણ ચાલે છે. જે એવો દાખલો નજરે ભેળે છે કે જે મને અહીં યાદ લાગ્યા વગર રહેવાતું નથી. ચક્રકલદોટ સંસ્થાનમાં એક મે મહીનામાં હું ગયો હતો ત્યારે ત્યાંના કારભારીએ ખટપટ કરીને એક ઉદ્યોગશાળા સ્થાપી હતી અને ગરીબ લોકોના ખર્ચાઓને કામ શીખવવાને તે સ્તુત્ય પ્રયાસ હતો. એ શાળા મને ખતાવવામાં આવી હતી. એટલું જ નહિ પણ તેમાં એક હોંશીયાર લુહાર અને સોની એવા બે કારીગર પણ રાખવામાં આવ્યા હતા. મકાન સારું મજબૂત હતું. સંસ્થા રાજના આશ્રય નીચે હોવાથી ખર્ચ કરવાની છુટ હતી પરંતુ મોટો સવાલ અને અડચણ એ જ કે શિખાર-કોઈ ન મળે. જુજરાતીમાં એક કહેવત પડી છે "જેનું કામ તે કરે પીજે ગોધાં ખાય" એ ન્યાયે આજ કાલની પ્રત કંગાલ અને ખીકણુ હોવાથી જાસડી ચતુર્વર્ણાશ્રમની વ્યવસ્થા તોડતાં ડગે છે શરીર સંબંધમાં એ વ્યવસ્થા ભલે રહે પણ ખાવા પીવામાં અને કામ ધંધામાં તો વ્યવસ્થા

આજના જમાનામાં ખીલકુલ ચાલશે નહિ એમ ઘણા વિદ્વાનોનું માનવું છે. એટલું જ નહિ પણ એ માનીવતાની સત્યતા પણ આજ નજરે પડે છે અને જુના પંથને મોંમાં આંગળી નાખી આશ્ચર્યથી બેસવું પડે છે. સુકિત ફેજવાળાએ ગરીબ લોકોને માટે સસ્તાં અને આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમને અનુસરીને ઘરો બાંધેલા છે. માંદાને માટે ઇસ્પીતાળો છે અને હીંદુસ્થાનમાં પણ આટલા રાગ રજવાલ-આટલા શેડીયા-આટલા વૈદરાએ છે પણ કોઈએ આયુર્વેદિક ઇસ્પીતાળ કાઢી છે? વૈદક સમ્મેલનમાં અગિલા મારા હીંદી લાખણમાં જે વૈદ લોકોને ટકોર આપી કે આપણે વૈદ્યોએ ડાકટર લોકોના રનેહ સંપાદન કરવાની—તેમની સાથે સાથે કામ કરવાની—તેમની પાસે શસ્ત્રક્રિયા થકણ કરવાની બહુ જરૂર છે. નહીં તો હજી વૈદ્યોનું મહત્વ ખીલકુલ રહેવા પામશે નહિ. પણ એ ઘણાંક વૈદ્યોને પસંદ પડ્યું નહીં હોય—અમારી દવા કડવી જ હોય છે પણ તેના ફળ મીઠાં હોય છે એ જુલુસુ જોઈતું નથી. વૈદક વપે વળી આગળ ઉપર લખણુ. ગરીબને માટે બેઠો સ્થાપન કરવી, ગરીબોના કેસોને માટે અદાલતમાં લડવું અથવા પોતાના વકીલ આપવા. ગદલીઓની ખરાબ દુર્ગંધી દુર કરવી, ગરીબના છુટને પોલીશ ચડાવવું. તેમનાં કપડાં ધોવાં. એ કામ પણ ચાલે છે. એવું એવું કેટલુંએ કામ કરે છે તે બે લખવા બેસું તો માસીકના અકોના અકો ભરાઈ જાય. આવી એક પણ સંસ્થા આપણા લોકોએ પોતાના ભર પર ચલાવેલી ખતાવો? અને જે જે સંસ્થાઓ કંઈક અશે આવી મહાન સંસ્થાઓનું અનુકરણ કરે છે તે જ આજે સારી રીતે ચાલે છે અને જુઓ તેમને ફંડોના કે લોકાશ્રયના કંઈ તોટો છે? જેમકે પંઢરપુર એફનેજ, પ્રાર્થના સમાજ, આર્ય સમાજ. જદા સમાજ, તેનાં કામ તપાસી જુઓ. તેઓએ રાત્રીશાળાઓ કાઢી છે જેમાં દીન પ્રતિદિન સંખ્યા વધતી જાય છે અને ફંડોના કદી પણ તોટો પડતો નથી. માણુસ ખીજ માણુસના



ખને અર્થે—પ્રાણી માત્રના સુખને—અર્થે કામ કરે ને ફેનોડું મળવા વિષે ચીંતા સખવાની જરૂર થી. કારણ પરોપકાર એ ધૃતરી અંશોના સ્વભાવ કેમ જે દુષ્ટ માણસને સારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયાં તો પણ તે પોતાના નીરીશ્વરી સ્વભાવને લીધે રોપકાર કરી શકતો નથી. સુકિત ફોજવાળાઓ— સુવાવડ ખાતાં પણ કેટલાં બાંધ્યા છે. એક ફોજ એટલે અડધા આનામાં ગરીબ છોકરાને ભવાતું આપવાની દુકાનો કાઢી છે. મફત જમવાતું આપે તો કામ ધંધો કરતાં અટકે અને આસ વધે. અમારા શેરીયાઓની પેઠે મંદીરી બાંધવામાં, અનુચિત ચલાવવામાં પૈસા નાંખી દે અને કંલક પોતાના ઉંઘા પરોપકારથી દેશને વધારે બાળસુને ફરીદી બનાવે તેવા તેઓ નથી. મારા મારવા પ્રમાણે જેમને કામ ન મળતું હોય તેમને કાંમ કરાવીને ખાવા આપવાની દરેક ગામમાં સરચા હોય તો બહુ જ સાફ કામ કરી શકે છે. કારણ આપણે કેટલાક એવા રખડતા જોઈએ છીએ કે જેની ખાવાની ઇચ્છા નથી તેમને પણ કામ પણ કોઈ આપતું નથી. સુકિત ફોજવાળાની કર્તૃત્વશક્તિ— ઉત્સાહ—સપ્તર્થ—સતત ઉદ્યોગ—ધૃતિથી શુભા નીચેના આંકડા પરથી માલમ પડી આવશે. ચોથે વર્ષે વિલાયતમાં તેણે નીચે મુજબ કામો કર્યા:— જેઓને ધરખાર નથી એવા ૧૬૪૨૫૮૯ લોકોને ધરખાર આપવામાં આવ્યાં, ૫૨૪૬૮૦ લોકોને એકેક વખત રોજ અડધા અથવા તેથી ઘી થોડા પૈસા લઈ પેટ ભરીને જમવાતું આપવામાં આવ્યું. ૧૩૯૧૩ લોકોને કામ ધંધે લગાડવામાં આવ્યા. ૫૦૦ ગુજેગરોને અનેક પ્રકારે મદત કરવામાં આવી. ૪૦૦ બોવાયલા માણસો શોધી કાઢવામાં આવ્યા. એકદમ હલકી વસ્તીમાં ૯૩૩૧ કુટુંબની મુલાકાત લેવામાં આવી. ૬૪૧૧ માંઠા માણસની માવજત કરી. ૨૧૧૩ છોકરીઓને નીરાધાર સ્થિતિમાંથી ઉગાર્યા. ૧૮૪૧ છોકરીઓ અને સ્ત્રીઓને પોતાના સંબંધીઓ તથા સંગાતરફ મોકલી આપવામાં આવ્યાં કેટલું બધું

ગંજાવર કામ ! આપણી કલ્પના ઘી ચાલી શકતી નથી. જુઓ મહેરબાન ! ખ્રીસ્તી લોકોને વીચાર કરવામાં અથવા તે લોકોની ખટપટનો ચીતાર બતાવવામાં અને તે લોકોના ધોરણ તપાસવામાં કાંઈ આપણે ખ્રીસ્તી ધર્મ જતા નથી. પણ આજકાલ દુનિયામાં તેઓને જ દરેક કામમાં યશ કાં મળે અને અમે જ દરેક કામમાં હેરાનગતી કાં ભોગવીએ ? એ જ ગડમથલમાં આ વીચારો ઉત્પન્ન થાય છે જે યથાચોચ જ છે. માટે સાર એ જ છે કે, આપણા ધર્મને જ કાયમ રાખીને તેમના માર્ગ—તે નવો હેતુ—તેમનું ધોરણ—એ અનુસરવામાં જ યશ છે એમ પરીણામે લાગે છે.

પી. સી. પંગે—નાસીક.

તૈયાર છે.

વિદ્યાર્થી, મહેતાજી તથા લેખકોને ઉપયોગી તેમજ લાયબ્રેરીમાં રાખવા લાયક ગ્રાંથકલાક સરકારના કેળવણી ખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી શબ્દ.

કોષ.

(લલ્લુભાઈ ગોકળદાસ પટેલ. નડીયાદ)

નર્મદોશથી લગભગ ૫૫૦૦ કદનો, ૭૦૦૦ શબ્દો અને અર્થ સહિત વિદ્યાનોએ અને પ્રખ્યાત કવિઓએ જે જે અર્થમાં ન્યાં શબ્દો વાપર્યા છે તે તે વાક્યો અને કવિતાની પંક્તિ સહિત કહેવતો તથા રૂઢિ પ્રયોગનાં વાક્યો અને અર્થવાળો, ફક્ત આજ કોષ છે. કિંમત રૂ. ૬ ટપાલ ખર્ચ જુદું રોયલ ૮ પેજ પૃષ્ઠ ૧૦૬૦

ભારતજીવન પ્રેસ—પો. નં. ૨—મુંબઈ.

## ઉટ વંદોની દવાઓની જાહેર ખબરો.



૬ મહાં હમણાં એટલે લગભગ ૨૫-૪૦ વર્ષ થયાં આપણુ દેશમાં લેએ "ચું-હને ગાંગડે ગાંધી" થઇ બેઠા છે તેવા ઉટ વંદોની જાહેર ખબરો બહુ ફેલાતી જણાય છે. કેટલાક માણસો અનેક ધંધા કરીને ધાકયા પછી એકાદ બે બે દવાઓના ગમે ત્યાંથી નુસખા મેળવીને વેદરાજ બની બાય છે ! પછી તેની દવા ફાયદો કરે કે ન કરે ! પણ એક વખત તો જિયારો ખરીદવાર તેની લેખન શૈલીની પ્રપંચ બાળમાં ફસાયા વગર ભાગ્યેજ રહેતો હશે ! આવા ઉટવંદોને અમે ભણીએ છીએ ! એક ઢોંગી વેદરાજે તો વળી એવો પણ ઢોંગ સોંગ કર્યો હતો કે "તેઓએ મુ'બંધના એક મુપ્રસિધ્ધ ડાક્ટરને મળતાં જ કપડાં પહેર્યાં હતાં ! વળી તેજ વેદરાજે "સાંઘાના તેજ" ની જાહેર ખબર આપી હતી. આ ઢોંગી વેદરાજને અમે રૂબરૂમાં કહ્યું હતું કે વેદરાજ (મેકરાજ ! ) તમે બ્રહ્મણે લેવી ઉચ્ચ સાનિમાં જન્મ્યા છતાં સાંઘા લેવાં નિર્દોશ પ્રાણીઓનો વધ કરી લેના તેવ બનાવી લહેમ ધર્મ બ્રહ્મ થયા છે. તમારી જ્ઞાતિએ લહેમને ત્યાત બહાર મૂકવા નોંધ્યો. "ભારત જીવન" માં એ માટે ચર્ચા કરવામાં આવનાર છે. આ સાંભળી ઉતર આપતાં ગભરાઇ તો ગયા છતાં કહ્યું કે: ભાઈ એ તો બધા ઢોંગ છે. અમે તે સાંઘાને મારીએ ! એ તો વનસ્પતિનાં તેવ કાઠી સાંઘાતું નામ આપીએ છીએ. તે નામદાર ત્યાં જ ગળગળા થઇ ગયા અને તરતજ સાંઘાના તેલતું પાટીયું ઘરમાં મુક્યું. હિંદુસ્થાનના કેટલાક દાંભિક વંદોની આવી અવસ્થા છે. એક ડાક્ટર સાહેબનો પણ અમને એવો જ અનુભવ મળ્યો છે. એક દીવસ અમારા એક પરદેશના રનેછીને, ઘરને ત્રીજી માળેથી પડી જતાં શરીરે સખત વાગ્યું હતું. નહાતું ગામ હોવાથી અમને તાર મળ્યો કે "કોઇ સારી ચોપડવાની દવા મોકલી આપો. અમે અમારા તે નંબા ઓળખીતા ડાક્ટર સાહેબને મોકા માયા પૈસા

આપી શરીરે ઓળવાની દવા લીધી. અને તે મોકલી દીધી. પરંતુ બીજે જ દીવસે તાર આવ્યો કે દરદી અને દવા ચોપડનાર જાને સખત મોકા છે. તેમને ઘેન ચડી ગયું છે. માટે તરત ડાક્ટરને મોકલો, ડાક્ટર સાહેબને આ વાત જણાવતાં જ લહેમનું મોકું સ્ત્રીઆ વ્હીઆ થઇ ગયું. જાણે છાતીમાં અમુંઝણ થવા લાગી હોય તેમ ઓલવાનું પણ ભાન રહ્યું નહિ. તેમને મોકા માંગી કરતાં હબસ ફી આપવાનું કહ્યા છતાં આવ્યા નહિ. એટલું જ નહિ પણ મોકા બતાવવું બારે થઇ પડ્યું. ભાઈઓ ! માત્ર જાહેર ખબરો ઉપર ભરોશો નહિ રાખતાં તે વેદ કે ડાક્ટર જ્યાં ધંધો કરે ત્યાં તપાસ કરાવ્યા પછી ખાત્રી થાય તો જ દવા લેવાની અમારી સલાહ છે ! કારણ કે પુરી તપાસ કર્યા વિના દવા લીધાથી પણ માણસોના અમુદ્ય જીવ નોખમમાં આવી પડે છે, આ રથએ એક ત્રીજા મુકુસ્થનો અમને પત્ર મળ્યો છે. તેમાં તે પોતાની પત્નીની મુલાવડ સંબંધી શા-ગની અનેક દવા કરી ધાકયાની હાલત વિદારક કથા લખે છે ! લહેમણે લખ્યું છે કે: ઘણા જાહેરખબરીઆ ઉટ વંદોની દવા લઇને હું ધાક્યો છું. એટલું જ નહિ પણ સુજરાતના ગામ.....ના એક વંદોની દવા મેં ત્યાં જઇને કરાવી છે. પરંતુ હું બેહદ દીવાળીર છું કે હું તેનાથી પણ ઠગાયો છું અને મહારી પત્નિને ખીમારી વધતી જ બાય છે. માટે કોઇ તમારો આત્રીલાયક વેદ કે ડાક્ટર બતાવો. વિગેરે." આવી સ્થિતિ જ્ઞાને લીધે થઇ છે ! ચોમાસાના અળસીવા પેઠે જ્યાં ત્યાં ઉલ્કારાં નિકળેલા ઉટ વંદોને લીધે જ ! કેટલાક વીર્યના ગંદા લઇ બેઠા છે, કેટલાક મુઠાંઓને જીવતા કરી લહેમને પેઢેલવાન થવાની પેદસ ખવડાવે છે ! ઠીક બાપુ ઠીક ! તમારો જમાનો પણ ભરાઇ ગયો છે ! હિંદુસ્થાનનાં કમનશીબને લીધે જ તમે ખચવા પાગ્યા છો ! આમ તેમથી નુસખા શોધી લાવી—વગર અ-નુસારે—જાહેર ખબરનાં ફેતરાર ફેલાવવાથી જ તમે કાંઈક ફાંચ્યા છો ! લલચાવનારી ભાષામાં લખાણો કરીને જ તમે તમારું પાપી પેટ ભરો છો ! પરંતુ

ધર્મરત્ને ત્યાં ન્યાય છે જ! અને એક દિવસ તમારો પણ ન્યાય થશે! સાચું સ્વદેશાભિમાન અને દેશની ઉન્નતિનો ખરો માર્ગ નિષ્કપટતામાં જ સમાયો છે। પરમાત્મા તેનો જ જય કરે છે. પરપકારી ક્ષીટીશ ગવનમેન્ટને અમે ભલામણ કરીએ છીએ કે પ્લેગના ઉદારો શોધી પ્લેગનું દુઃખ નિવારણ કરવાનો ખર્ચ કરવામાં આવે છે તેમ તેથી પણ વિશેષ ઝેર ફેલાવનારા આવા દવા વેચનારા ઝેરી છત્રોની શોધ કરી ઘટતે ધનસાફે પહેંચાડવા એકાએક છે.

અમને અમદાવાદથી પ્રકટ થતા સુપ્રસિધ્ધ વૈદિક માસિક પત્ર “વૈદ્ય કલ્પતરુ”ના અનુભવી અને વિદ્વાન વૈદરાજ રા. રા. જટાશંકર લીલાધર ત્રિવેદી—કે જેઓના વૈદકિય જ્ઞાન માટે વિશ્વાસ છે તેઓના તરફથી એસતા વર્ષની મુખારકબાદીમાં નીચલો પત્ર મળ્યો છે જે વાંચક બંધુઓની નજીક માટે નીચે પ્રસિધ્ધ કરવામાં આવે છે.

આધિપતિ, “ભારત છત્રન”



“એસતા નવા વર્ષની મુખારકબાદી સાથે એક સાર્વજનિક ઉપયોગી ફરજ માટે પ્રાર્થના.

દવાઓની જાહેર ખર્ચો તરફ નામદાર

સરકારનું દોરાયેલું ધ્યાન.

જાહેર છાપો પોતાની ફરજમાં પડત નથી શું?



નકારા વાંચનથી પ્રજાની નીતિ ઉપર ઘણી નકારી અસર થાય છે, અને તેથી ના સરકાર કાયદામાં અસલીલ એટલે બિભત્સ લાવાને માટે શિક્ષા કરાવી છે. પ્રજાની નીતિ ઉપર નકારી અસર કરવાવાળાં કેટલાંક નકારા નાગાં પુસ્તકોનો સરકાર અટકાવ કરી શકે છે. એવીજ રીતે, જાહેર છાપામાં એટલે દૈનિક, અઠવાડિક અને માસિક પત્રોમાં આવતાં લખાણો અને જાહેર ખર્ચો પૈકી જે લખાણો કાયદાથી વાંધા પડતાં હોય છે, તેને કાયદો અટકાવી શકે છે.

દવાઓની જાહેર ખર્ચો પ્રજામાં એવી ખરાબી ફરી રહી છે. એ જાહેર ખર્ચો જીવાન વર્ગનાં નીતિ સંબંધી આચરણો ઉપર ઘણી ગંભીર પ્રકારની ખરાબી કરીથી રહી છે. જીવાન પ્રજાના મગજમાં એક પ્રકારનું વિષ નાંખવાવાળી આવી દવાઓની લલચાવનારી અને નાગી ઉઘારી બિભત્સ જાહેર ખર્ચો વાંચીને દેશના સંભાવિત ગૃહરથોનું દિલ ઘણું કચવાય છે, એટલુંજ નહિ પણ તેઓને એવી જાહેર ખર્ચો જોઈને કે વાંચીને કમકમાટી ઉપજે છે.

જીવાન વર્ગના કાન ઉપર ધાતુ પુષ્ટિની ગોળીઓ અને વીર્યવર્ધક દવાઓના નિરંતર ભણકારા થવાથી અને વીર્ય સંબંધી વિચિત્ર વર્ણનો તેમના વાંચવામાં આવવા લાગ્યાં ત્યારથી તેઓનાં મન વધારે ચંચળ બન્યાં છે, એટલુંજ નહિ, પણ તેઓમાંના ઘણાકને તો વીર્ય સંબંધી કાંઈ જાણવા જોગ દરદ નહિ હોવા છતાં તેઓને એ દરદનાં સ્વપ્નાં આવવા લાગ્યાં છે! મનની અસર શરીર ઉપર ઘણી પ્રબળપણે થાય છે, અને મન એવું માનવા લાગે છે કે મને અમૂક દરદ થયું છે. એટલે તેને દરદ ન હોય તો પણ તે દરદ તેને લાગુ પડે છે, અને જે નીશીંગપણાના વિચારો સેરે તો કેટલાક રોગ હોય તો તે પણ જાય છે અને જે તે રોગી પણાના વિચારો કર્યો કરે તો રોગ ન હોય તોલાગુ પડી જાય છે. ટોનીક દવાઓની જાહેર ખર્ચો તથા—દરદોનાં ભમાવનારાં વિચિત્ર વર્ણનો વાંચીને હાલની જીવાન પ્રજામાં માનસિક ચંચળતા અને વિકારો ઉત્પન્ન થયાં છે. અને તેઓ વીર્ય સંબંધી નબળાઈની એક આખી કલ્પના—સૃષ્ટિને પોતાની આંખ આગળ દેખે છે!

અમે એમ કહેવા નથી માગતા કે બધા જીવાનો મનકલ્પિત વીર્યવિકારોની ભ્રમણામાં પડી ગયા છે. ઘણાક નાદાન જીવાનો સર્વિત વિરૂધ્ધ ગુંડાઓમાં ફસી પડીને પોતાના મનની તથા શરીરની પાથમાલી કરે છે, અને તેથી એવા ગુંડાઓમાંથી તેમને જાગ્યાની લેવાને માટે તેમને ચોગ્ય સલાહની અને ચેતવણીની જરૂર છે. તેમને ચોગ્ય સલાહની

જરૂર છે, પણ તેમને માટે દેવાઓની બહાર ખબરો રાની જરૂર નથી. પણ આવી ખરી ફરીયાદો કરતાં કંઈપત ફરિયાદોવાળા બુધવાનીઆઓની સંખ્યા ઘણી મોટી છે, અને એ સંખ્યા ટોનિક દેવાઓની બહાર ખબરોના ચોખ્ખા વાતાવરણમાંથી જન્મ પામેલ છે, એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. આવા બુધવાનીઆઓને ખચાવી લેવા માટે ટોનિક દેવાઓની બહાર ખબરો ઉપર અને ખાસ કરીને ઉત્તર વૈદની શક્તિની દેવાઓ ઉપર અંકુશ મુકવાની જરૂર છે.

આ સ્થળે રહેલા પરિતાપ અને શોક સાથે જીવવાનું પડે છે કે, હિંદુસ્તાનનું એક પણ છાપું - શાંતિ, અઠગાડિક, કે માસિક - આ દુષ્ટ ચેપથી ભ્રષ્ટ થવા વિના રહ્યું નથી ! દેશને ઉપધાર કરવા વાળાં અને પ્રજાને તારનારાં પેપરો ઉઘાડી રીતે કહે છે કે અમે બહાર ખબરો ઉપર લખીએ છીએ ! બહાર ખબરો એજ અમારું જીવન છે. એનો અર્થ એટલોજ કે બહાર ખબરોથી પ્રજાની નીતિ જાણ થાય તો ભલે, પણ આ દેશોદ્ધારક પેપરો બહાર ખબરોના મનમાન્યા દામ મળતા હાય તો ગાંગલી ધાંચણની અને ચોટામાં ભટકતા વેગેશન્ટ છોકરાની દેવાની બહાર ખબરો "વૈદરાજ" અને "વૈદરાજી" જેવો મહોટી પદ્ધતિ વાળી સહી સાથે લેવાને ખચાવાના નથી !

પ્રજાની દ્રવ્ય સંખ્યા, આરોગ્ય સંખ્યા, અને નીતિ સંખ્યા સ્થિતિ સુધરવા માટે પ્રગટ થતાં પ્રજા તરફનાં આ વર્તમાનપત્રો નામદાર સરકારની રાજનીતિ ઉપર ટીકા કરવાને એક પણ પ્રસંગ જવા દેતાં નથી. દેશી વર્તમાન પત્રો દેશના હિનેચ્છુઓ અને પ્રજાના રક્ષકોને હાલો કરે છે, પણ ઘણા અ-ફસોસ સાથે કહેવું પડે છે કે : અજ્ઞાન પ્રજાને અવ-જા પાટા બંધાવનારી, તેમનાં શરીરને પાયમાલ કરનારી, અને તેમની નીતિને ભ્રષ્ટ કરનારી દેવાઓની બહાર ખબરોને દ્રવ્યના લોભથી છાપી આપીને તેઓ પોતાની પવિત્ર કુળથી શું જાત થતાં નથી ! શું તેઓ કેટલીક હાનિકારક ઉત્તર વૈદની બહાર

ખબરોને અશ્રય આપીને પ્રજાના રક્ષકને ઇ પ્રજાના રક્ષક બનતાં નથી ? જે પત્રો ઉપર : મોટો વિશ્વાસ મુકે છે તેવાં પ્રસિદ્ધ વર્તમાનપત્રો અને માસિકોએ પણ ગિલતસ બહાર ખબરો અશ્રય આપેલા છે, એટલુંજ નહિ પણ જ ખબર આપનાર માણસ કોણ છે, શું લાયકાત ધ છે, શું જ્ઞાન ધરાવે છે, તેનો તપાસ કરવાની તેઓ તરફી લેતાં નથી !

હાનિકારક બહાર ખબરો લેવાની લાલચ પડવાને આ ચેપ માત્ર વર્તમાન પત્રોનેજ ન પડે છે એમ નહિ, કેટલાક ધર્મના, સાહિત્ય અને ભક્તિના ગૌરવ ભરેલા વિષયોને અર્થ-માસિકો પણ એવી બહાર ખબરોથી અલગાયા રહ્યાં નથી ! દ્રવ્યની લાલચ એવી છે કે, આ ડુંતળી વિષ પોતાની અમૃત વૃષ્ટિને બગાડે છે વાતનું પણ તેમને લાન રહ્યું નથી. આ દુષ્ટ ચેપ શુદ્ધતાનું જો કાંઈ પણ માસિક મુકત અને પા રહેલ હોય તો તે ક્ષેત્રસાધક અધિકારી વગર મહાકાળ, પ્રાતાકાળ વગેરે માસિકોજ છે, તે કારણથી અમે તેમને અત્યંતકરણથી ધન્યવા આપીએ છીએ.

આ પ્રમાણે આ દેશનાં વર્તમાન પત્રો : માસિકો ગમે તે દેવાની બહાર ખબરો લેવ લાલચમાં પડીને પોતાની કુશળી જાત થતાં એમ દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે, અને હા નામદાર સરકારે એ સંખ્યા જે પગલાં લઈ તે ઉપરથી એમ પણ કહેવું બેઠ્યું કે, આ દે : કહેવાતાં દેશહિતેષ્ઠ વર્તમાનપત્રો કરતાં નામ સરકાર પ્રજાની નીતિને મોટે વધારે કાળજી ર છે. અમુક બહાર ખબર કંગાઈ ભરેલી છે, કે અ શયોક્તિ ભરેલી છે, કે અશ્લીલ (ખીલતસ) છે, કે બુધવા છતાં દ્રવ્યના લાભથી તેને આશ્રય આપ માં આવે છે, જે વાત ઉઘાડીજ છે, અને નામ સરકારે દેવાઓની કેટલીક અશ્લીલ બહાર ખ બંધ કરી દેવાની કે સુધારીને લેવાની આ ધવા

કેટલાંક વર્તમાન પત્રોને ફરજ પાડી છે, અને એમ કરીને નામદાર સરકારે વર્તમાન પત્રોને એક વ્યાજબી તમાચો માર્યો છે; એ તમાચો એ કે નામ સરકાર તેમને એમ કહે છે કે પ્રજાના શુભેચ્છકો અને આગેવાનોનાં દાવો કરે છે, પણ પ્રજાની નીતિ બ્રષ્ટ થાય એવી જાહેર ખબરોને આશ્રય આપે છે ! આ શુભેચ્છક પત્રો છેલ્લી ઘડી સુધી પણ બપોરે પોતાની ફરજ સમજ્યાં નહિ ત્યારે કાયદાએ વચ્ચે પડવાની જરૂર નેહ છે.

પણ નામદાર સરકાર માત્ર કાયદાની હદમાં જ અંકુશ મૂકી શકે છે. કાયદા ઉપરાંત સરકાર કાંઈ કરી શકતી નથી. પ્રજાનાં આગેવાન પત્રો ધારે તો કાયદા ઉપરાંત પણ પ્રજાના આદેશ અને નીતિ ઉપર અંકુશ મુકવામાં મદદગાર થઈ શકે, અમારે આ ઇસારો દવાઓની જાહેર ખબરોની લાયકી કે નાલાયકી વિષેનો છે. દવાઓની કેટલીક જાહેર ખબરોમાં છેક અસંભવિત ગપાટા માર્યા હોય છે અને લોકોના શરીરની અને દ્રવ્યની પાપમાત્રી કરે એવી સહસ્રગત ભરેલી, ઠગાઈ ભરેલી અને લલચાચાવનારી વાતો લખી હોય છે; આવી જાહેર ખબરોને આશ્રય આપે એ શું ઠગાઈને તથા અનીતિને આશ્રય આપવા ખરાબ નથી ? ત્રીજી તરફથી જાહેર ખબર આપનાર કોણ છે, શું ધંધો ચલાવે છે, અને કેટલો અનુભવ ધરાવે છે, તે પણ તપાસવાનું છે. આમાંના કશો તપાસ કર્યા વિના માત્ર મનમાનતા પૈસા આપે તેની જાહેર ખબરને જગા આપી દેવી, એ વર્તમાનપત્રના પવિત્ર ધંધાની ફરજથી બહાર નથી શું ? દેશનાં વર્તમાનપત્રોની પોતાની દેશી પ્રજા પ્રત્યેની લાગણી તથા વફાદારીને માટે અમને પોતાને તેમના તરફ ધણુ માન છે, પરંતુ જ્યાં સુધી આત્મભોગ (Self-sacrifice) ન અપાય ત્યાં સુધી એ લાગણી અર્થ વગરની છે અને પરોપદેશે પાંડિત્ય એ કહેવત મુજબ બહુ પાંડિત્ય -કામું ઠરે છે.

હિંદુસ્તાનની ૩૦ કરોડ માણસની વસ્તીમાંથી લગભગ ૨ કરોડ કેળવાયેલા અને સમજદાર માણસો કે જેઓ ઉંટ વેદોની દવાઓની જાહેર ખબરો ઉપર બિલકુલ વિશ્વાસ રાખતા નથી તેઓ, તેમ જ લગભગ ૧૦ થી ૧૨ કરોડ ગામડીઆ લોકો કે જેમને દવાઓની જાહેર ખબરોનો ચેપ લાગ્યો નથી, તેઓ એમ મળીને આશરે પંદર કરોડ માણસોને બાદ કરીએ તો બાકીના લગભગ ૧૫ કરોડ મધ્યમ વર્ગના લોકો જાહેર ખબરોની દવાઓ ઉપર છુવે છે ! છુવે છે કે પછી પરીણુ મે મરે છે ! દેશમાં વેદોની, ડાકટરોની, અને ઉંટ વેદોની સંખ્યા વધતી જ નાંચ છે, અને તેમના તરફથી નવી નવી તરેહ તરેહની લલચાવનારી અને ઘણીક તો એવકુદાઈ ભરેલાં કલિપત નામોવાળી દવાઓ વરસાદની ટુટમાં ઉભરાતાં છપ્પડાંની પેઠે ઉભરાઈ ચાલી છે, અને તેમ છતાં લોકો દિન પ્રતિદિન રોગી, નિર્બળ અને બાયક્ષા બનતા જાય છે ! આનું શું કારણ ? આ વાતને ઘણા જ યોગ લોકો વિચાર કરે છે. અમે પોકારી પોકારીને પંદર વર્ષથી કહેતા આવ્યા છીએ કે, જેમને વેદક શાસ્ત્રની કરી ગંધ પણ નથી, એવા નાદાન ઇકરાઓ ઉંટ વેદાનુ બજાર ગળવી ગેકા છે ! તેમાંના કેટલાક તો પોતાને હાથે (Self-styled) વૈવરાજ, વૈવશાસ્ત્રી, રસવૈદ કે રાજવૈદ, એવાં એવાં ઠગાઈ ભરેલી લાલચમાં નાખનારાં નામ ધારણ કરી ગેકા છે ! બિચારા અજ્ઞાન અને આતુર દુર દેશના દરદીઓને ખરા ખોટાની પરીક્ષા હોતી નથી ચોટાં વણુતો અને ચોટાં ચોટાં બનાવતી સરદીશીકેટો ઉપર આધાર રાખીને તેઓ એ ઉંટ વેદોની જાળમાં ફસી પડે છે તથા વારંવાર દવાઓ ખાઈને પોતાના શરીરની ઉલટી વધારે ખરાબી કરે છે. આવી દવાઓથી પણ આ દેશમાં દરદોની અને દરદીઓની સંખ્યાના વધારાને ઉત્તેજન મળે છે !

પ્રજાનો અજ્ઞાન અને મૂર્ખ વર્ગ અવળે રસ્તે દોરવાતો જાય છે. જાહેર ખબરીઆ ઉંટ, વેદો કહે છે, રોજ એક લાખ વાંચનારામાંથી રોજ એક મૂખો

અમને મળી રહેશે એટલે બસ છે ! અને ખરેખર એમ જ બને છે. એમને રાજ પાંચ પચીસ મૂળાં મળી રહે છે ! માટે દવાઓની ગિલતસ અને ક. ગાઇ ભરેલી જાહેર ખબરોને ઉત્તેજન નહિ આપતાં એવી જાહેર ખબરો ઉપર અંકુશ મુકવો એ જાહેર છાપોની ફરજ છે. (વૈદ કલ્પતરુ સંપ્રદેશ ૧૬૧૦) \* \* ઉપર પ્રકટ થયેલા લેખમાં વર્તમાન પત્રોને કષ્ટ આપવામાં આવેલ છે પણ અમારે દીલગીરી સાથે એક બાબત લખતી પડે છે કે કેટલાંક આગેવાનમાં મણાતાં પત્રોમાં તંત્રી મહાશયોને જોડી ફરકાર સારાં સાહીત્યને આગળ વધારી તેને ઉત્તેજન આપવાની રહેતી નથી. તેથી વિશેષ એવી જાહેર ખબરોના પૈસા મેળવવામાં રહે છે. એટલે ઉછરતું સારું સાહીત્ય અધારમાં રહી ઉદ વૈદોને કમાણી થાય છે !

મહાકાળ અને માતઃકાળ માસિકમાં એવી દવાઓની જાહેર ખબર પ્રકટ થતી નથી એ તો હીક પણ તેમના તંત્રીઓએ બીજા બહારની કોઇપણ જાહેર ખબર નહીં લેવાની જ બહુ પ્રતિષ્ઠા કરી હોય એટલે ગમે તેવાં સારાં સાહિત્યની પણ જાહેર ખબર નહીં લેવાની પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તેવું છે. જેઓ ફરતું કલ્યાણ કરવા બેસે છે તેમણે એટલો ભેદભાવ પણ થા. માટે રાખવો તે અમે સમજી શકતા નથી. છતાં પણ હમણાં દવા લાવી હિંદુ હોટલ ની જાહેર ખબર પ્રકટ થઇ છે ! એટલું પણ હોટલનું સદ્ભાવ્ય !

ઉદવૈદો વધવા છે ત્યારે તમે 'જાહેર કુર્બા દેકા' ત્યારે માણસે કુર્બા કાઢશ' એ પ્રમાણે તમે બધા વિદ્વાન વૈદો કાં વર્તતા નથી ! તમે કેટલાક વિદ્વાન વૈદોનું એક મંડળ બની જે જે જાહેર વૈદોની દવા બહાર પડે કે તરત હુંના ઉપર અભિપ્રાય આપી તે દવાને "નાલાયક" કેમ ફરવતા નથી ! પ્રમાણિકપણે પોતાનો મત જાહેર કરવામાં પડી ગમે તેટલું નુકસાન થાય તો તેની ફરકાર શા માટે કરવામાં આવે ! જ્યાં સુધી એવું કાંઈ "વૈદકીય સલાહ આપનાર" મંડળ ઉત્તુ થશે નહિ ત્યાં સુધી તમે ત્રણીય પ્રયાસ કરી રહ્યા છો તે જોઈએ તેવા સર્વ ભાગ્યેજ થશે.

## મનનો પ્રતિકાર.

જેનો આપણે ભય ધારીએ છીએ, તે આપણને આવી મળે છે, પણ ભય એ આપણી પોતાની જ ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુ છે. પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાના અતંકરણમાં જે ભય જણાય છે, તે ભયને ઉત્પન્ન કરનાર તે પોતે જ છે. આથી ભયને પોતાના અતંકરણમાં કદી પણ ન ઉત્પન્ન કરવાથી પ્રત્યેક મનુષ્ય ભયથી કેવળ મુક્ત ગઇ શકે છે, બીજા મનુષ્યો આપણને ભય ઉપભવવા અસમર્થ છે. તેઓ આપણને ભય થાય. એવાં કામો કરી શકે છે ખરા, પણ તેઓનાં ચોતરને (સૂચનાઓને) બહારથી આપણે આપણાં મનમાં પ્રવેશવા દઇએ છીએ અને તેમનો સ્વીકાર કરીએ છીએ તો જ આપણને ભય થાય છે.

આબુળાબુના સંજોગોના સંબંધમાં પણ એમ જ છે. બહારની કોઇ પણ સ્થિતિ કોઇના પણ મનમાં ભય ઉત્પન્ન કરી શકે એમ છે જ નહિ. બહારની સ્થિતિઓ પોતાના સંસ્કાર આપણા મન ઉપર પાડી શકે ખરી; પણ તે પણ આપણે પડવા દઇએ તો જ. અને તેવા સંસ્કાર પ્રથમ જે આપણા મન ઉપર ન પડવા દઇએ તો જગતમાં એવું કશું જ નથી કે જે આપણા મન ઉપર જરા પણ અસર કરી શકે. બહાર ગમે તેટલી ધૂળ ઉડતી હોય પણ બારી બારણાં બંધ કરી દેતાં શું તે ધૂળ આપણા ઘરમાં આવે છે ? જે ચોતરનો આપણે આપણી ઇચ્છાથી આપણે આપણા મનમાં પ્રવેશવા દઇએ છીએ તે જ આપણા મનમાં પ્રવેશે છે. બહારનાં ચોતરનો આપણા મનમાં પ્રવેશવાને માટે પ્રથમ આપણે આપણા મનનું દાર ઉઘાડવું જ પડે છે—આપણે તેમના અભિમુખ થવું જ પડે છે. પરંતુ આપણા મનમાં શું આવવા દેવું અને શું ન આવવા દેવું, તે સંબંધમાં આપણને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા છે.

## શરુ થનારો નવો જમાનો.



કનવી પ્રજાને ગર્ભ બાધાર્થ ચુકયો છે. આવનારા જમાના વિષે મદ્રાસમાં મીસીસ આનીબીસંટે થીઓસોફીકલ સોસાયટીના મદ્રાસમાં આવેલા મુખ્ય સ્થાને એક ભાષણ આપ્યું હતું. માણસ જાતના ઇતીહાસનું જ્ઞાન ધરાવનારી જે માણસો ખુબ ઇચ્છા ધરાવે તેમને જારીકાઈથી મનન કરવા જોગ આ ભાષણ છે. ગયાં સો વરસના ચક્રમાં કુદરતે માણસ જાતની બુધ્ધિમાં ઘણો ફેરફાર કાઢ્યો છે. દરેક શાસ્ત્રોમાં જીવંતીની મોજમજાના સાધનો પુરાં પાડવા શાસ્ત્રીય જ્ઞાને આગળ વધારો દીધો છે કુદરતના તત્ત્વો માણસ જાતના શુભામ બન્યાં છે. કુદરતની શક્તિઓ તેના કાયદા જાણનાર તથા તેનો ખરો ઉપયોગ કરનારના હાથમાં સ્વેચ્છાથી સાધન છુત થઈ પડી છે. આજ સુધી જે પ્રજા અથવા જાત જીજી પ્રજા ઉપર સરસાર્થ લોગવે છે તેનું કારણ બુધ્ધિ, સદ્ અસદ વીરેક, અને મનોબળ છે. અને હવે પછી જે પ્રજા જીજી ઉપર સત્તા લોગવશે તે પોતાની માટી સંજ્યાથી નહીં પણ જારીક મનન, ઉંચા વીચારો, તથા માણસ જાત તરફ લક્ષ્ય ભાવ અને પરમાર્થથી પોતાની શક્તિ દેખાડશે. મીસીસ આનીબીસંટેના કેહેવા પ્રમાણે આવી પ્રજા ગર્ભમાં આવી છે અને થોડા સમય પછી જન્મ ધારણ કરશે. આગતી પ્રજાઓ કરતાં આ પ્રજા જુદીજ પડશે. આ પ્રજા એક દેશની નહીં એક કુટુંબમાંથી ઉતરી આવેલી એક જાતની નહીં, પણ મનુષ્યની બુધ્ધિ અને બુધ્ધિના કેળવણી તત્ત્વો વાળી એક સર્વ સાધારણ પ્રજા ઉત્પન્ન થશે. જ્યાં મનુષ્ય જાત વસતી હશે ત્યાં ત્યાંથી હનિયામાં આ પ્રજા દેખા દેશે અને તે પ્રજા પોતાની નરમાશ, સંલાઈ, પરમાર્થ અને ખીજાનું પચાવી નહીં પાડવાના શુભ, એ શુભને લીધે જુદીજ પડી આવશે. અંધ શ્રદ્ધામાં જકડાઈ બેઠેલા કોઈ અમુક ધર્મના દબાણ

નીચે આ પ્રજાના મેરજાને દબાશે નહીં પણ અંદરની ઉચ્ચ ભાવનાઓને આધીન રહેશે અને આખી દુનિયાની ઇશ્વરી પ્રેરણાને જાગૃત કરશે.

નવા જમાના સાથે નવો "અવતાર" પણ પ્રગટ થશે જેને જુદે જુદે કેકાણે જુદાં જુદાં નામો આપવામાં આવશે પરંતુ દયા અને હૃદયપણુને તે એકજ મહાન સત્તાધારી કહેવાશે. ઇન્ડીયન મીસર જણાવે છે કે બે વર્ષ પછી હિંદુસ્થાનમાં વધુ પ્રબલ જાતની થશે અને સદ્ગુણની તથા ધાર્મિક રીતે તે પ્રજાને ઉમદા રૂળ ચખાડશે. આ વર્ષ તે સને ૧૯૧૧ ની સાલ છે મહાત્મા ગેતમ બુધના અવતાર ની તથા તેના ધર્મની સ્થાપનાની તે ૨૫૦૦ મી વર્ષ ગાંઠે એથી વધુ મોટો જમાનો સરૂ થશે.

ખરેખર કોઈ મહાન અવતાર પ્રગટ થવાના આ ભવિષ્યદર્શી ચીન્ટો છે. જેના અવતારને નૂવે જમાનો વધાવી લેશે, જુદી જુદી પ્રજા તેને જુદાં જુદાં નામો આપશે અને તેજ અવતાર દયા તથા હૃદયપણુના ભંડાર થશે.

દરેક પ્રજા આજે વધુ આગળ વધવાને અડગ મચાવી રહી છે તે ઉપરની વિદુધી બાઈના કહેવાને ટેકો આપે છે. હાલ આપણે પુર્વના મુલકની પ્રજાઓ જેવી કે ચીન, જાપાન, હિંદુસ્થાન, ઇરાન તથા તુર્કની પ્રજા તરફ નજર ફેરવીશું તો શું જણાય છે? જમાનાની ગાંઠ નીંદ્રા પછી આગસ ખંખેરી બીજી આગળ વધેલી પ્રજાને દોડીને પકડી પાડવાના ભગીરથ પ્રયત્નો મંડાયા છે. જાપાને તો એ સરત જીતી છે. અને હવે બીજી પ્રજા ઇતીહાસના પાના ઉપર લખવાને માટે ઇતીહાસ રચનારો એા સારું શું શું સાધેનો પુરાં પાડે છે તે જોવાનું છે જુવાન તુર્ક પક્ષે પણ પોતાના હુકો ખંતરી મેળવા છે. અને તે સાચી રાખવા પ્રયત્નો બંદરી છે. પણ હજી સમસ્ત પ્રજાને કેળવી જાણનારી માનક વિદ્યા, હુન્નરમાં આગળ પડતાં તેમને ઘણો વખત લાગશે. ત્યાં પણ જુદી જુદી પ્રજાઓ વસે છે. નવા પક્ષને મદદ કરવા ઝીંક, આર્મીનીઅન વગેરે જુદા ધર્મના પંથ માનનારા ચોલ્ડીઅર સ્વદેશના હુકને માટે ખલવાળોરા, સામે લડવા તૈયાર હતા. મુલક ઘણો વીથાળ છે પરંતુ જ્યાં દરેક ધર્મના માણસો સ્વદેશ હીતને માટે એક વીચર ધરાવે છે તો જુવાન તર્કો પણ પોતે આગળ વધારે કરવા ઘણું કરી શકશે.

એક ન્હાની વાતી.

## વીરબાળા કેસરબા.

આ બાળકને શ્રાવણ વદ ૮ છે. આંજનાગલપુર-  
માં વીરબાળાને મેળો છે. વીરનગર  
અને ભાગલપુર બંને વચ્ચે ફક્ત દેઢ માઇલનું  
અંતર છે. વીરનગરના વીરો બાળ, યુવાન અને વૃદ્ધ  
શ્રી પુરુષો આ મેળામાં આવ્યાં છે. એક બાળકને  
બુદ્ધી બુદ્ધી જાતની થીજી વેચાય છે અને ત્યાં બા-  
ળકો અને સ્ત્રીઓની લીડ માલમ પડે છે. એક બા-  
ળ મેદાનમાં ચક્રોળ અને એવી રમતમાં છેકરાં  
અને મરદોની લીડ છે તો બીજા બાળક રજપૂત વીરો  
પોતાની પહાડુરી બતાવી રહ્યા છે. કેટલાંક આવા કરેલી  
અબાકામાં લાકડી પડા બેઠે છે તો કેટલાંક મહાકુસ્તી  
કરે છે. કેટલાંક ખુદી ચળકતી તલવારો અને ઢાલ  
સાથે સામસામી આવી રહ્યા છે, અને અનેક પ્રકારનાં  
સ્વેચ્છિત યુદ્ધ માલમ પડે છે. સઘળા મિત્રો  
હતા. દુરમનનું કંઈ નામ નિશાન નથી, કે લોહીની  
નીક કે ધારા માલમ પડે! યુદ્ધમાં કેમ લડવું, શંકુ  
સામે કેવી રીતે ટક્કર લઈ તેનું પાણી ઉતારવું તેને  
કેમ પકડવો. લાલા બરછી તરવારને કેમ અને  
પ્રસંગે કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે અને શિખવાતો  
અને અનુભવાતો. શિલેલાઓ પૂર્ણ માહિતીવાળા  
છે કે કેમ તે અજાણતા. આ રીતે હિંદના પુત્રો  
-શુદ્ધ લોહિના રજપૂતો પોતાનું શૌર્ય બતાવી  
રહ્યા છે.

આધુનિક કાળની માફક હુવામાં ઉઠી જતી  
લાકડીઓવાળા બેટ બોલોને તે વખતે ઉપયોગ ન  
હતો પણ તેવીજ જાતની અંગ કસરતની રમતો  
ગેરી દહા પણ હતાં. આજની માફક ગેરી દહાની  
રમતથી શરમાતા તે વખતના યુવાનો ન હતા,

મેળામાં હુરી ફરી વીરશ્વર મહાદેવનાં દર્શન  
કરી વીરનગરની સુંદરીઓ-પહાડુર રજપૂતાણીઓ

આ યુદ્ધ રમત જોવા એકઠી થતી, તો કેટલીક ઘેર  
જવા આતુર બાળબચ્ચાંની માતાઓ જૂદી પડતી તો  
કેટલીક નવ યોદ્ધા બાળા બુવાન રજપૂતોને સલજા  
નિહાળતી-તેમના વીરત્વને માટે શાબ્દાશી આપતી  
પોતાની સાથેના નાના બાળકને આવી આવી રમ-  
તો કરવાનું-રમવાને ઉશ્કેરતી સંભળાતી હતી.

“માત કહે બાળકને બેટા રખે રહે કાળુ કરતો  
રખે લજવતો કુખ માહુરી રખે રહે પાછો ફરતો”

એજ કહેનારી એ વીરાંગનાઓ હતી.

પ્રભાકર પણ પોતાની રમત પૂર્ણ કરી ચાલી  
ગયો. રાત્રિ દેવીએ પોતાની કાળી સાડી સર્વત્ર ખી-  
છાવી દીધી, શ્રાવણ માસનાં સરવડાંએ એકાદ આપટું  
નાંખ્યું. સઉ પોત પોતાને રસ્તે પડ્યું. રાત્રિના  
વહેવા સાથે જંગલનાં મહુચારી છવડાં નાદ કરવા  
લાગ્યાં. અને તિમિર અધકારમાં તમરાંએ પોતાનું  
શૌર્ય લખંડર અવાજથી અજમાવા માંડ્યું અને  
દેડાંએ પોતાના સરોહો ચાલું ક્યાં.

વીરનગર રજપૂતાનાના એક પહાડી પ્રદેશમાં  
ઉચ્ચ સ્થળમાં વસેલું છે, દુરથી આ નગરની શોભા  
તેની પ્રાચિન જાડોજાડીની જણાવી આપે છે. આરે  
બાજુ કોટ અને તે હજુ પણ તેની જજર અવ-  
સ્થામાં છે. સુસલમાનોના ઉપરા ઉપરી હુમલાથી  
તેની જાડોજાડીમાં ઘણીવાર અનેક પ્રકારની અડ-  
ચણ આવી પડી હતી અને વીર રજપૂતોને અનેક  
મુશીબતો લોગવવો પડી હોય તેમ જણાય છે. હાલ-  
ના લલા રાજકર્તાએ દીર્ઘદ્રષ્ટિ વાપરી નગરને  
સુધારવાને કોટમાં અનેક કાણાં પાડી દરવાજા મૂકી  
દીધા છે અને કોટની હાલહવાલ સ્થિતિ સુધારવા  
તરફ દુર્લભ વાપર્યું છે. અને મેદાનને ખુદશે તાજો  
પવન આવવા માટે કોટને ઉપરનો ભાગ મહા-  
મુશીબતે અને ખર્ચના લોગે તોડાવી લોકોને સુખ  
કરી આપ્યું છે,

૨

રમત ગમત પુરી થઇ, સડે સડેને રસ્તે પડ્યું.  
રાત્રિના બે પ્રકર ભેટ ભેટમાં વડી ગયા. કેસર



એકલી આ રથે જણાય છે. તે પણ પોતાના ઘર તરફ ઉતાવળે પગલે ચાલવા લાગી છે. વરસાદ એકદમ બંધ થઈ ગયો હતો. પરંતુ ડુંગરાળી જમીન, પથરાવાળી ભોંય અને ખાડા ટેકરા વિશેષ ડુવાથી, પથ્થર ઉપર પડેલા તાજા વરસાદને લીધે પગ સરી પડે છે. અંધારી રાતને વાદળોવાળું આકાશ વધારે અંધારી કરે છે. આસપાસ શુ' થાય છે તે જણાતું નથી. વરસાદથી છંદાયેલી અને બધું ઓલવાયેલી રમશાનમાં પડેલી ચિત્તા ભયમાં વધારો કરે છે, જંગલ ઘોર, વિશાળ અને નિઃશબ્દ હતું. વરસાદથી છંદાયેલી પણ પવનથી સળગતી ચિતામાંથી ઉડતી ચિણ્ણગારીઓ અને આગના ભડકા માત્ર રસ્તો બતાવવાને બસ હતું. વીરનગર અને માગલપુર વચ્ચે આ રમશાન આવ્યું છે. પ્રભાકરની પ્રભા બાંધ થવાથી રસ્તો જાણીતો છતાં અપરિચીત લાગતો હતો. કેસર એક રજપૂત બાળા હતી. તેના પિતા એક બહાદુર સેનાપતિ હતો. પ્રતાપસિંહના સમયમાં બહાદુરીથી મોગલ બાદશાહ સામે તે લડ્યો હતો અને પ્રતાપી પ્રતાપસિંહના ટેકને એક ટેકા થઈ પડ્યો હતો. મોગલ બાદશાહને ન નમતાર માત્ર આ બે પ્રતાપી રજપૂતો હતા. અનેક સંકટો તોડી લીધાં હતાં. રાણા જશવંતસિંહને રાણા પ્રતાપે જમવાનું નેતરું દીધું હતું. રાણા જશવંતસિંહ મોગલ બાદશાહને જમણે હાથ હતો પોતે પોતાની કન્યાને મોગલ બાદશાહના જનાનખાનામાં મોકલી હતી અને તેથી મોગલ બાદશાહનો તેના ઉપર બહુ પ્રેમ હતો. રાણા જશવંતસિંહ આ બનાવ મન્યા પછી ઘણું દુઃખી થયો હતો તેનું હૃદય ક'પાયમાન થતું હતું. પ્રતાપી પ્રતાપના ટેકને તે અનુભવે આપતો ને તેને ચહાતો હતો. તેનાં દર્શન કરવા ખાસ આ વખતે પ્રતાપનું લોજન માટેનું આમ ત્રણ દિવસારેલું હતું; હિંદના હૃદયના અને માટે કહો કે પ્રતાપની પડતીના કારણને માટે કહો, પણ પ્રતાપે તો રાજ જસવંતસિંહના સન્માન માટે પોતાના કુંવરને જ મોકલ્યો. કુંવર પણ દુઃખી હૃદયે જસવંતસિંહની તહેનાતમાં ઉભો રહ્યો.

૩

પ્રજાગોપાત રાણાને ટેકીલા રાણાના ટેકની ખબર પડી. પીરસેલા ભાણા ઉપરથી ઉઠ્યો અને હિંદની પાયમાલી-રજપૂતોની ગાના ખરાબીનો દિવસ આવ્યો, તે વખતથી પ્રતાપ અને આપણી વાર્તાની નાયકા કેસરનો પિતા જાને સાથે મળ્યા હતા. જંગલોમાં રખડવાને કેસર ટેવાઈ હતી. ભય શુ' છે તે તેને માલમ ન હતું. તે ઘોડા ઉપર રજપૂત વીરની માફક બેસતી. તીર, ભાલા અને બરછીનો ઉપયોગ સારી પેઠે જાણતી, કેસરતથી તેનું અંગ કસાયલું હતું. હાલ તેની ઉંમર બે કે ત્રણ વર્ષની હતી પરંતુ વીસના જેટલી તે દેખાતી જંગલોમાં રખડ્યા છતાં, તાઢ તડકા વેડ્યા છતાં તે કુસુમના રૂપમાં કોઈ પણ પ્રકારની આખી ન હતી. પીતાની સાથે હુમેશાં તે લડાઈના મેદાનમાં ધસતી અને વિના કારણે થકી આવતા રહેછેના પ્રાણ હેવાને હુમેશાં તત્પર રહેતી હતી. કુસુમ છતાં તે કંઠશુદ્ધ હતી !

મોગલોની ચઢાઈ બંધ પડી હતી. રાણા પ્રતાપ હવે નિશ્ચિત થયો હતો. મેવાડનું રાજ્ય હવે રજપૂતોનું થયું હતું, રજપૂતો પણ કેટલેક અંશે શાંત થયા હતા. કેસરનો પિતા બળમાં ને કદમાં ભીમ જેવો સિંહ વૃદ્ધાવસ્થાએ પહોંચ્યો છે. અને તેથી શાંત જીવન હતું. તેની સુખાકૃતિ હુમેશાં રલાન દેખાતી. કેસરને જોઈને તે કોઈ કોઈ વાર રોતો અને નિઃશ્વાસા નાંખતો હતો. કેસર પણ હુમેશાં દુઃખી જ દેખાતી. મોગલોની લડાઈ થયાને ત્રણ વર્ષ વહી ગયાં. કેસરનો વિવાહ અજીતગઢના યુવરાજ વીરસિંહ સાથે કર્યો હતો. પરંતુ કેટલાંક કારણોથી લગ્નમાં વિઘ્ન આવ્યું હતું, અને વિવાહ તોડયો હતો. કેસર ત્યારથી અવિવાહિત હતી, અને જેની સાથે એક વખત વાતચીત થઈ તેજ પત્ની માની તેની અંતઃકરણમાં સેવા કરી પોતાનો ધર્મ સાચવી રહી હતી.

૪

અજીતગઢનું રાજ્ય પ્રતાપી પ્રતાપસિંહના મળતીઆઓમાંનું એક હતું. અજીતસિંહનો પિતા

ભાગર રાણા અંગની લઢાઈમાં મરાયો હતો. મહાસિંહ ત્યારથી મોગલોની સામા બાંધ લીધી હતી અને અનેક વખતે મોગલોને હરાવ્યા હતા. રૂપતોને મોગલો સાથે સંધી કરાવી પરંતુ તાની પેઠી નાંખનાર વલ્લભાચાર્યને તે શાપતો હતો અને મોગલોને નમ્યું આપતો નહોતો. આ નિષ્કલંકી વંશના શુભ યુવાન અહતસિંહમાં આવ્યો હતો તે ખરેખરે વીર હતો પણ સાથે જરા કાચા કાનનો હતો. કાચા કાનેજ આ બાળાના સુખમાં દુઃખ કેતપન કરી જાને અભાગી જનોનો સંચાર દુઃખમય કરી મૂક્યો હતો. કાળબળે અચાનક તેના પુત્ર વીરસિંહની આંખે દુઃખ થયું. અને તેથી તેનાં જાને તેજ ગયાં. વીરસિંહ આંધળો થયો. તેના કાચા કાનથી થયેલી ભૂલ જણાઈ આવી. કેસર સાથે ધયેલો વિવાહ સંબંધ તોડવામાં તેની ભૂલ સ્પષ્ટ માલમ પડી. દ્રષ્ટી ગંધ છતાં જાને વચમાં સમાયલા તર્કટો દ્રષ્ટિગોચર થયાં. પોતાના પિત્રાઈ ભાઈનું કપટ માલમ પડ્યું. હજી પણ તે વિવાહીત બાળા તેને ચઢાય છે. અને અવિવાહીત રહી તેનું જ મનમાં પૂજન કરે છે એમ સાંભળી તેનું હૃદય કંપવા લાગ્યું છે. પોતાનો ખરેખરો પરતાવો જણાવવા યત્ન કરી રહ્યો છે. પરંતુ તે બાળા આ અંધને પોતાના પત્ની તરીકે સ્વીકારશે કે કેમ તે વિચારમાં ગોચાં ખાયા કરે છે.

બાગલપુરના વીરાટચીના મેળામાં તે મિત્રો સાથે આવ્યો હતો. અંધ હોવાથી તેને મદદની જરૂર પડતી પણ વીરવને કોઈની જરૂર નહોતી પડતી. વીરના વાક પ્રહારથી તેનું હૃદય ઉછળતું. તેના હાથ ઉચકાતો પ્રણ તે સૌ બે ત્રણ મિનિટ મારેજા મેરો બંધ તેથી ન તેનાથી કોઈની મદદ વગર હલાય કે ચલાય. તેના બળતા હૃદયને શાંત કરી ખેસી રહેતો હતો. સંધ્યાકાળનો સમય થયો. વરસાદે ઓચિતી મેઢિર કરી. વીરસિંહના બગના હૃદયને શાંત પાડવા સખત આપડું નાંખ્યું. રજપૂત યુવાનોની રમત બધ ધઇ. જેમ આવ્યું તેમ ઝટપટ સૌ પોત પોતાનાં લુગડાં સંભાળી નાસવા

લાગ્યા. પલળવાના ભયમાં ન રહી વીરસિંહની કોઈને માદ ને ન રહી તેને પલળવાની ખીક.

વરસાદ બંધ પડ્યો. શેરબકોર શાંત બેઈ વીરસિંહ પોતાના સહચારીઓને હાંક મારી પણ હોય કોણ કે તે જોલે ? આખરે વીરસિંહની વીરત્વતાનો અંત આવ્યો. તેનું ધર્મ જતું રહ્યું. કેસર, મિત્રો અને ભાઈઓનો સ્નેહ યાદ આવ્યો ! ખરેખર તેનાથી રહી જવાયું; અને “અંધાને-અસાહ્યને હરકોઈ બચાવો” એવું પુરૂષ છતાં અબળાની માફક જોડી જવાયું.

“નિઠર રહો. તમને બચાવુ છું.” એવો પ્રતિધ્વની એક અબળાનો સ્વર સાંભળાયો. વીર આ સ્વર સાંભળી શરમાયો. પુરૂષનો અને અબળાનો સ્વર સ્પષ્ટ સમજાયો. “નિર્ભય રહે, હું તમારી રક્ષા કરીશ. આ હું આવું.” જ્યાં બેઠો હતો ત્યાં જ તે ઉભો થયો અને ઝડપના ધડને હાથ દબ જે તરફથી પેલા શખ્દોનો ધ્વનિ આવ્યો હતો તે તરફ મોં કરી ઉભો.

ખરેખર તે શખ્દો બોલનાર એક વીરબાળા હતી. પ્રિય વાંચક ! તમે સમજ્યા હશે કે એ શખ્દો બોલનાર આપણી કુસુમવત્ કેસર જ હતી.

કેસર પેલા પુરૂષ પાસે આવી. તેના પોષાક ઉપરથી તે રજપૂત હશે એમ ધારવા લાગી. પરંતુ મોગલો પણ રજપૂતોના વેશમાં અનેક બાળાઓના સતિત્વનો બાળાત્કારે ભાગ કરતા તેથી તેને બેઈ અચકાઈ—જરા દુર ખસી કોમળ પણ કોપિત સ્વરે : “તમે કોણ છો ? સ્પષ્ટ કહેજો : પ્રપચ નહિ ચાલે.” બોલી આગળાણી બેવા લાગી,

જે કેસરને લઢાઈમાં બળવાન સ્વેચ્છોના હલકામાં ખરડી ભોક્તાં ભય નહોતો લાગ્યો, જે કેસરને ધોર તિમિર યુધ્ધ જોતાં ભય ન હોતો લાગ્યો, તેજ કેસર અત્યારે નિર્જન સંજ્યામાં એકજ પુરૂષની સમક્ષ જતાં ભયથી કંપાયમાન થઈ. તેના હૃદયમાં ભય નહોતો. તેનું હૃદય અત્યારે જૂદીજ પ્રેરણા કરતું હતું. તેનું હૃદય અત્યારે આ પુરૂષને સહાય કરવાને—તેને જે દુઃખ હોયતો આશ્રય આ-

જરા દૂર જતા પોતાની બાળાને રજપૂતનો હાથ ઝેડી દોડતી આવતી હોય તેમ માલમ પડ્યું. “કેણુ? ખેટા કેસર?” ભીમસીંહિ ભીમરવરથી પૂછ્યું.

“હા બાપુ હું કેસર.”

“ઠીક થયું ખેટા, તું આવી પહોંચી હું તારીજ શોધમાં આવતો હતો.”

“બાપુ, માફ કરજો. જરા વાર લાગી. તમને મેં અત્યારે દુઃખી કર્યો.” કેસરે બે હાથ ઝેડી વિનયથી કહ્યું.

તેણે જાણે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. અંધ રજપૂતનાં પદોળેલાં લુગડાં બદલાયાં.

કેસરે અંધ રજપૂતના સમાચાર કહ્યા. ભીમસીંહિ એ સાંભળી દુઃખોદગાર કાઢ્યો. અને અઝચલ ન હોયતો આ રંકને ઘેર બેચાર દિવસ રહેશે એમ વિનયથી કહ્યું.

વાળુ તૈયાર હતું. ભીમસીંહિ ઉઠ્યો. અંધ રજપૂતને કેસર રસોડા રથળે દોરી ગઇ. પિતાને અને પથિકને બંનેને પીરસ્યું. બંને જમ્યા. સુખવાસ કરી સુખદુઃખની વાતો કરવા લાગ્યા.

અંધ પથિક પોતાના જમાઇ છે એમ માલમ પડ્યું. પોતાની વૃદ્ધા સ્ત્રીને આ ખબર કહી અને કેસરને ફક્ત તેની બરદાસ ઉઠાવવા સુચવ્યું.

અંધ પથિકને પોતા સંબંધી વાત કહી નહિ પરંતુ રહેઠેના ઉપર ઉપરી હુમલાથી પાશ્વમાલ થઇ આ રથળે વસીએ છીએ. આપને દોરી લાવનાર મારી દીકરી છે, કહી વાત ટુંકાવી દઇ રાત્રિ ઘણી ગઇ છે માટે શયન કરો કહી શર્યા બતાવી પોતે પોતાને રથળે ગયો.

૭

પ્રાતઃકાળ થયો. પ્રભાકર લગવાને રાત્રિના અંધકારનો નાશ કરી પોતાનો પ્રભાવ બતાવ્યો. પાસેના દેવ મંદિરના ઘંટે સર્વને જાગૃત કર્યા. અંધ

પથિક પણ જાગૃત થયો. કેસર આવી પહોંચ પથિકને દંત ધાવનની સામગ્રી આપી. રનાન વિધિ સહિ પરવાર્યું. ગઇ કાલના તમાસાની વાતચી કરવા લાગ્યું. એટલામાં વીરપુરના હાલના વત્ર વેધરાજ ઇશ્વર ઇચ્છાથી તે રથળે ભીમસીંહિની મુલ કાતે આવી પહોંચ્યા. આદર પુર્વક સત્કાર કર્યો પદ આ અંધ પથિકની વાત કહી તેમની આંખો બતાવે વેધરાજે કેટલાક સમયથી સન્યસ્ત લીધું હતું. પોતે પણ એક રજપૂત હતા, રાજતંત્રના નિયમ પ્રમાણે તેમને અનેક વિપત્તિઓ ભોગવવી પડી હતી અને જ્યારમાન માના મુગને લીધે રાજ્ય છોડી જ જંગલવાસી-મને કે કમને-થઇ સુખ દુઃખ ભોગવ પડ્યું હતું. આ સુવાન અંધ પથિકને તેમણે ભીમસીંહિની વાતચીતથી જાણપ્યો તેમની આંખ હર્ષનાં અને દુઃખનાં આંસુઓ સાથે ઉભરાઇ અંબાં. ભીમસીંહિ આથી સખેદાશ્ચર્ય પામ્યો. સન્યાસ ધર્મને સંસારીના દુઃખથી રાણું એ એક નવાઇ વાત સઉના મનમાં થઇ પડી. સન્યાસીની ઉમ્મ બહુ નહોતી. તેને લગભગ ત્રીસ વર્ષ થયાં હું આદ વર્ષની ઉમરથી જીંદગીથી કંટાળ્યો હતો પ્રથમ તો અહીં તહીં સન્યાસીના વેષમાં ભટકા પછ વર્ષ ગાળ્યાં હતાં. તેને સંસાર અપ્રિય થઇ પડ્યું હતો. જે પ્રિયના શોચમાં તેને સંસારમાં સન્યાસી વેષમાં ભટક્યું પડ્યું હતું તેના અકાળ મૃત્યુ દુઃખમય સંસાર અકારો થઇ પડ્યો. ખરેખરે સન્યાસી થઇ ગયો. ઇશ્વર ભજનમાં દીન નિર્ગમ કરવા લાગ્યો. અનાથ અને દીનને હુકેશાં તેની પાકુટી આપકાર દાયક હતી. જંગલમાં વસવાથી જ જંગલના રહીસો ભીત્ર સાથેના પરિચયથી તેને વરપતિ જ્ઞાન સારું મળ્યું હતું અને તેથી અંધ જડીબુટ્ટીઓના તેણે સંગ્રહ કર્યો હતો. આ અંધ પથિકની આંખો સુધરશે એમ લાગવાથી ઇપર ભરોસો રાખી જડીબુટ્ટી અજમાવી ને કહ્યું. દશોક દિવસમાં આરામ થયો. મારી ખાત્રી એમ આશ્વાસન દઇ પોતે પોતાના આશ્રમ જ ઉઠવા માંડ્યું. ભીમસીંહિ ઘણા આશ્રહ સાથે અને

પ્રસાદ લેશે એમ વીનવ્યું, આભાર સાથે સન્યાસીએ ના પાડી અને વખત મળે જીજ્ઞે ત્રીજે દિવસે આવી જવાનું કહી ગયા.

જડીબુટ્ટી અજમાવી. “કાગનું જેમનું અને તાંદુનું પડવું” અથવા તો “શુભ થવાનું” હોય તો શુકન પલ્લુ શુભ જ મળે” એ દેશી કહેલી પ્રમાણે આંખમાં ફેર પડવા માંડ્યો.

કેસર ખરા અતઃકરણથી અને શુદ્ધ મનથી આ અનિધિની સેવા કરતી. ધરાધર દસ દિવસે આંખો સુધરી અને દેખાયું. સન્યાસી પણ નિયમાનુસાર બેઠે દિવસે આપતા હતા, આજે પણ તેઓ આવ્યા હતા. અંધાને આંખો મળી તેથી પ્રથમ તો સન્યાસીને પગે લાગ્યો અને તેના પગની રજને એક જાળકની માફક ચાટવા લાગ્યો. તે ઉઠ્યો અને કેસરને પગે લાગવા બેઠો નીચે વળે છે તેવી કેસર ખસી ગઈ. ભીમસીંહને પગે પડ્યો. ભીમસીંહે કહ્યું, “યુવાન, તેણે શું કયું” છે? અતિથિને સત્કાર કરવો એ એનું અને દરેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. માતાથને સહાય કરવી એ મનુષ્ય માનવી દરજ્જા છે, અને તે પ્રમાણે એ વર્તી છે. નાહક એને દોષમાં ન નાંખો. યુવાને જાને વૃદ્ધ બેઠાને ઉપકાર માન્યો અને પોતાને સ્થળે જવા રાત્રી માગવા લાગ્યો. સન્યાસિએ ચાર દિવસના વાયદો કર્યો અને કહ્યું કે હું પણ તે સ્થળે જવાનો છું તેથી સંગાય થયો. બે દિવસ પછી આવવાનું કહી સન્યાસી વિદાય થયા.

૮

કેસરના ઉપરના શુદ્ધ પ્રેમ વધવા લાગ્યો. “પોતે હજી પણ અવિવાહિત છે અને આ કન્યાસ્ત્રન મને મળે તો હું કેવો લાગ્યશાળી થાઉં? તેનું લગ્ન થયું નથી તેમ ભીમસીંહજી કહેતા હતા. મારે શી રીતે વાત છેડવી? શું તેના વીવાહ થયો છે? થયો હોય તો તેનું લગ્ન કેમ હજી થયું નથી?” વિચારના, વખતમાં યુવાન ચૂંચાયો. કેસર આવી પણ તે તેણે વિચારમાં જાયું નહિ. અચાનક ખડખડાટથી તે જંઘમાંથી છબકયો હોય તેમ વિચારમાંથી ખસ્યો, ડગમગ્યો. “કોણ કેસર?”

કુમાર બોલી ઉઠ્યો.

“હા. હા.”

“કેસર, હું પુછું તે ખરું કહેશે?”

“હું જૂઠું બોલતીજ નથી.”

“તમારો વિવાહ થયો છે?”

“હા, થયો હતો. પણ કેમ આ પ્રશ્ન?”

“જાણ, હું મોહાંધ નથી, હું ખરા પ્રેમથીજ પુછું છું. તમારો મારા ઉપર મલો ઉપકાર થયો છે. કદાચિત્ હું કાંઈ ઉપયોગી નીવડું.”

“હું ઉપયોગી નીવડું, એનો અર્થ શો?”

“વિવાહ થયો હતો, ત્યારે લગ્ન કેમ થયું નથી?”

“મારા પ્રથમના પ્રાનને ઉતર આપો.”

“તમારા લગ્નમાં કાંઈ વિલ્ન હોય તો હું દૂર કરી શકું. તો.....”

“તો—કહી કેમ અટક્યા?”

“મારા ઉપર થયેલા ઉપકારનો ખદલો ત્રાળી શકું.” નીચે મોંએ કુમારે કહ્યું.

“જે કંઈજ ઉપકાર કર્યો નથી જે મારી દરજ્જા બચાવી છે.”

“આવી દરજ્જા અદા કરનાર દુનિયામાં થોડાં જ હોય છે. પણ—”

“પણ—એટલે?”

“જે મારી કરેલી ભૂલ-ચાલ-આવે છે અને તેથી ખરતાઈ છું.”

“શી ભૂલ?”

“કહું?” કંઈ હરકતતો નથી ને. ક્ષમા કરજો. જે એક અજાણને નાહક દુઃખ દીધું છે. એના સ્વભાવ પણ તમારા જેવો હતો અને રૂપ રંગ પણ તમારા જેવુંજ હતું. હાથ! જે મોટી સુલકરી છે.”

“શાથી?”

“કાચા કાનથી.”

“તે સુધરે તેમ નથી?”  
“હાલ કેમ કહેવાય? તે બીજાને પરણી ચુકી હશે.”

“અને તમે?”

“હું તેની જખમાળ જપતો હતુ પણ અવિ-  
હાસિત છું.” ઇશ્વરે તે ખાપનો બદલો અંધત્વ  
મક્ષીને આપ્યો હતો.”

“ત્યારે શું આપ મારી પાસે કૃતજ્ઞતા પ્રકાશ  
કરી વિવાહનો પ્રસ્તાવ કરો છો?”

“ના, કેસર તેમ નથી. તમને જોટું લાગ્યું  
કાંય તો માફ કરશો. હું હવે કદી પણ બીજી  
કીધી લગ્ન કરવાનો નથી. આપનો વિવાહ ક્યાં ને  
કોની સાથે કરેલો હતો?”

“તે મારા પિતાજીને પુછજો” કહી કેસર ચાલી  
ગઇ.

૬

આજે મારૂં અંતઃકરણ એકએક કેમ આ  
પશ્ચિત્ત તરફ ખેંચાય છે? એનું સુખાર્વિંદ ભેવા મને  
કેમ તલસે છે? તેમની વાતચિતથી મારૂં મન લો-  
ભાયું? શું હું મારો ધર્મ ચૂકીશ? ના ના. તેમ  
કદાપી કરીશ નહિ. હું કોઈ પણ લોભથી લોભાઇશ  
નહિ. જેને એક વખત મારો પ્રાણ અર્પણ કર્યો  
છે તે જ મારો પતિ—તે જ મારો ઇશ્વર અને તે જ  
સર્વસ્વ. આ ભવમાં તો હતુ સુખી કાંઈ પાપ કર્યું  
નથી તો ક્યા પાપને લીધે હું અભાગણી પતિહિન  
છું. મારા પિતાજી, મારા માટે હુમેશાં દીલગીર રહે  
છે અને માતાજી મને ભેધ આંસુ પાડે છે. વૃધ્ધા-  
વસ્થામાં માત પિતાને હું દુઃખરૂપ થઇ પડી. જાને  
ભાઇઓ લડાઈમાં મરાયા તેનું દુઃખ પિતાજીને  
લાગ્યું નહોતું લાગ્યું પણ મારા તરફનું દુઃખ  
તેમને સાલે છે. ભાઇઓ હયાત હોય તો આ વ-  
ખત ન આવત. મારૂં લગ્ન થયું હોત તો તેમને  
નિરાંત હોત અને સુખેથી ઇશ્વર ભજન કરત. પણ  
હાય! હું અભાગણી જ તેમના સુખમાં કંટકરૂપ  
થઇ પડી. લગ્નમાં વિધ્ન આવી પડ્યું. વીરસિંહને  
હું સિંહ માનતી...ના છે જ, પણ તેજ સિંહ

શિયાળવાંની શિખામણથી આ વખત આપ્યો છે.  
આ પશ્ચિની વાતચિત કંઈક અંશે મળતી આવે  
છે તો—તો—તો—એ એ તો ન હોય! ના, ના,  
ભવ કેમ જોટો વિચાર લાવે છે. આ તો અંધ હતો.  
મારા વીરસિંહને ઇશ્વર કૃપાથી તેવું દુઃખ થયાના  
સમાચાર મળ્યા નથી. આને તો હું મેળામાંથી લાવી  
છું. વીરસિંહ મેળામાં એકલા કેમ હોય? ગમે તેમ  
પણ હું ભૂલી. એ પશ્ચિને નામ કામ પૂછવું ભૂલી.  
ઠીક છે વળી પૂછી લઇશ એટલે તે કોણ, ક્યાંના  
છે અને મારા જેવી કઈ અભાગણી સ્ત્રીને દ્રોહકર્યો  
છે તે જણાશે. મારાથી જનતા સુધી તે સ્ત્રીનું ક-  
લ્યાણ કરવાનો કોલ લઇશ. પુરૂષો પણ કેવા હુ-  
યાના! રજપૂતો કેવા કાચા કાનના! એ લોકો  
કેવા વિધ્નસંતોષી! પોતાના અદ્વ લાભ કે જોટા  
માન અકરામ માટે દેશનું કેમ અકલ્યાણ ઇચ્છે છે?  
બીજાને પાડવા માટે ખાડા ખોદે છે અને તેમાં  
પોતે જ પડે છે. આંખ છતાં કેવા અંધ! હિત  
અહિત ન વિચારતાં શત્રુઓ માટે રસ્તો ખુલ્લો  
મુકે છે!!

૧૦

બીજે દિવસે સન્યાસી પધાર્યા. આજે કંઈક  
વિચિત્ર પોશાક ધારણ કર્યો છે. જગલમાં સોનાળી  
સુઠવાળી રેશમી રૂમાલમાં વિંટાળેલી તલવાર ભગવા  
હુગડામાં આગ્રહાદનમાં દબાવી છે. હાથમાં દંડના  
બદલે અણતગદના રાજચિહ્નવાળી ધનવાળો લાલો  
છે, અને ધ્વજાને પણ ભગવા હુગડાથી બાંધી છે.  
દાનગી વેશમાં હોવાથી કોઈ પણ પીછાણી શકતું  
નહોતું. માનસિંહ તે જાણતો હતો. રાણીશ્રીએ એ  
માથું સ્વીકાર્યું. રાણીને પાછી પાડવા માનસિંહના  
મિત્રો અને પિતરાઈ ભાઈએ ખટખટ જગાવી. વીર-  
સિંહને એ કન્યા માટે જોટું ભેર્યું. વીરસિંહ  
લગ્નનો અનાદર કર્યો. બે ત્રણ માસે વીરસિંહ અ-  
ચાનક અંધત્વ પામ્યો. બે કન્યાનું માથું કંઈ હતું  
તેનું નામ કેસરબા છે. હતુ એ જ મારો પતિ  
એમ માની રાજસિંહની વીર પુત્રી વીરસિંહની મા-  
નસિક પૂજ કરે છે. તેનાં માખાપ દુઃખી હૃદયે  
તેના સાચું ભુલ્યું છે અને ગુરે છે.”

૧૧

“યહુ સુખી વખત નહીં આગ્યો છે. આ બાપ આનંદ પામશે અને વરકંડા ભેડાશે. ભાઈએ એક બીજાને હવે યોડા જ વખતમાં મળશે. શંકર પ્રભુ મારી અરજ સાંભળશે.” કહી સન્યાસી જરા થાક ખાવા, સ્નાના ચંદુરા ભ્રષ્ટ્ર લાગ્યો. દરેકના મનમાં કેવી અસર થાય છે તેની ચિકિત્સા કરવા લાગ્યો.

“મહારાજ ! માનસિંહ હાલમાં ક્યાં છે ?” વીરસિંહે એકદમ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“તમે હજી યહુ ખરા હૃદયથી ચાહો છો !”

“મારું હૃદય શી રીતે બતાવું ? દીક, દેવો લુઓ તે મારી રજેરગમાં છે કે નહીં.” કહી શરીર પરનાં કપડાં કાઢી તલવારની અણીથી હૃદય ખોલવા જતો હતો.

“સજુર, એ રીતે ન બોવાય. પ્રસંગ આવે જણાશે.

“ભીમસિંહજી આપ સૌ અભયબ ન થયો. માનસિંહે તમારા દુઃખની વાત સાંભળી વીરસિંહને સંમતિવવા વિચાર કર્યો યહુ એકએક રાણી સમક્ષ ન જવું મારી વીરસિંહને વીરપ્રતીના મેળામાં તેલગ્યો હતો. દેવેલાએ શું થયું તે સૌ જાણે છે. વીરસિંહ, આજ રાણા રાજસિંહ ને તેનું કુટુંબ, અને જેને લીધે તમારું અહિં થયું છે તે આ અધમ માનસિંહ.” કહી ફેટો કાઢી નાંખ્યો.

“કોણ મારા વડિલ શ્રી માનસિંહજી !” વીરસિંહ એક બાગમની માફક ઊંઘળી કોટે બાજી પડ્યો. ભાઈએ ભાઈ મળ્યા. કન્યા હાથે ધ્વજીત પતિનું રક્ષણ થયું. સૌ આનંદ પામ્યા. અજીત-ગદથી રાણીશ્રીને તેલગ્યાં. માનસિંહને ભેષ રાણી રહી પડ્યાં અને તેનું માથું પોતાની છાતી સાથે દબાવી ખુંબ ખરખરો કર્યો. કેસરનું લગ્ન થયું અને સૌ આનંદ સાથે અજીતગદ ગયા.

નડીયાદ      લલ્લુભાઈ ગો. પટેલ.

## ૧૨      એક વીર રજપૂત રાણી.

વખતે દિલ્લીના સિંહાસનનો અધિપતિ શાહજહાં હતો તે વખતે દિલ્લી દર-ખારમાં અને અમીર ઉમરાવોમાં ભેષપુરના મહારાજ યશવંતસિંહજીનો ઘણો આદર સત્કાર થતો હતો. મહારાજ, યશવંતસિંહજી ઘણા પ્રતાપી અને શૂર શિરોમણી હતા. ઔરંગઝેબ દિલ્લીનું રાજ્ય મેળવવાની મહત્કાંક્ષાથી મેઢાં લશ્કર લઈને દિલ્લી પર હુલ્લો કરવાને આવતો હતો. આ ભયંકર સમાચાર સાંભળીને મહારાજ યશવંતસિંહજીને પાયતપ્ત દિલ્લીનો બચાવને માટે વિર રજપૂતોના એક વિશાળ સૈન્ય લઈને નર્મદાના કિનારા ઉપર તેને અટકાવવાને મોકલ્યા. ઔરંગઝેબની રાહ ભેગા લાગ્યા. એટલામાં રાજ્યલોભી ઔરંગઝેબ પોતાના વિશાળ લશ્કર સાથે રજપૂતોને ભેટ્યો. ભયંકર યુદ્ધ થયું. તેમાં ૨૦૦૦૦ રજપૂતો માતૃભૂમિનું રક્ષણ કરતા રજગોના અધિકારી થયા. વિજય લક્ષ્મીએ ઔરંગઝેબને આગળ વધવાનું નિશાન બતાવ્યું. મહારાજ યશવંતસિંહજીએ ખિન્ન હૃદયે પોતાની રાજ્યધાની ભેષપુર તરફ પ્રયાણ કર્યું. અત્યારે આ વીર રજપૂત રાજા ચિંતાની ચિંતામાં. બગીને ભક્ષ થાય છે ! એટલામાં જ એક રજપૂત સરદાર સામેથી આવે છે. મહારાજને આવતા ભેષ પોતાની ખુશી દેખાડે છે. સરદાર હિસાહમી પુછે છે, કે : મહારાજ શું સમાચાર ?

યશવંતસિંહજી ગલરાયલે રહેરે જવાબ આપે છે : -પરાજય ! સરદાર કહે છે : ઇશ્વર ઇચ્છા બલીધા, તમે હયાત છો તો પુત્ર : વિજય મેળવી શકો. પધારો. રાજમાતાના મનનું શાન્તવન કરો અને રાજ્યની રક્ષા કરો.

મહારાણીને સમાચાર મળ્યા. કે રજપૂતોનો યુદ્ધમાં પરાજય થયો અને મહારાજ યશવંતસિંહજી રણભૂમિનો ત્યાગ કરીને રાજ્યધાનીમાં પધારે છે.

આ સમાચાર-સાંભળી મહારાજાને સહાર કરવાને બદલે એવો હુકમ કર્યો કે શહેરના દરવાજા બંધ કરો. એના કારણે પુરુષના મુખ દર્શન કરવા કરતાં આત્મઘાત કરવો એ શ્રેષ્ઠ છે. મને ખબર નહોતી કે જોધપુરના મહારાજા મેવાડના વંશના થઈ કાર્યને છાત્રે એવું પગલું ભરશે. મહારાણીએ જીવતાં બાળી મરવાનો વિચાર કર્યો. હજી પણ શહેરના દરવાજા ઉઘડ્યા નથી. અતે મહારાણીએ પતિસેવા એ જ મહાન પ્રભુની સેવા કરવા બરાબર છે એ સિધ્ધાંતને માન આપીને મહારાજાના દર્શન કરવાને આતુરતાથી દરવાજા ઉઘડાવી બહાર નીકળી. બહાર નીકળતાં જ મહારાજાના ચરણમાં પડી. પોતાના અંધારાની ક્ષમા માગી. ત્યાર બાદ લગાઇમાં જઈને થયેલા સિનકોની આગતા સ્વાગતા કરવા લાગી.

જ્યારે ઔરંગઝેબ દીલ્લીને અધિપતિ થયો ત્યારે એના મનમાં પહેલો વિચાર-તો એ થયો કે 'ત્યાં સુધી યશવંતસિંહનો અને તેના આખા કુટુંબનો નાશ ન કરું' ત્યાં સુધી મને રાજ્ય ચલાવતાં ઘણા લાયક પરિણામો વેઠવાં પડશે. એ કારણે તો મૂળમાંથી જ કાપી નાંખવો જોઈએ. માણસ ધારે છે કાંઈ ને પરમાત્મા કરે છે કાંઈ. એટલામાં જ કાબૂલમાં વિદ્રોહ ઉત્પન્ન થયો. આ ચિત્ર જોઈ ઔરંગઝેબે યશવંતસિંહને પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે ત્યાં મોકલવાનો નિશ્ચય કર્યો. કારણ કે કાબુલના પહાડી પ્રદેશો યશવંતસિંહ સિવાય કોઈ તાબે કરી શકે એમ નથી.

\*\*\*

આ સમયે યશવંતસિંહને કાબુલમાં જવું એ પણ એક મહત્વની વાત હતી. ત્યાં જવાથી જીવનની દોરી તૂટવાનો ભય રહે છે. તો પણ પોતાના વચનને ખાતર મહારાજાએ જવાનો વિચાર કર્યો. ત્યાર બાદ જોધપુરનો રાજ્ય કારભાર કુમાર પૃથ્વીસિંહને સોંપીને, એ પ્રધાન-સેનાપતિએ થોડાક બહાદુર લડવૈયાઓ અને મહારાણીને સાથે લઈ કાબુલ

તરફ પ્રયાણ કર્યું. આ વખતે મહારાણી મેનામાં નહિ બેસતાં એક બહાદુરને શોભે એવા એક ધોડા ઉપર સ્વાર થઈ હાથમાં ભાલો, કમરે તલવાર અને શરીર પર બખતર પહેરી કોઈ વીર યોદ્ધાનો પ્રકાશ પાડવા લાગી. રસ્તામાં ઘણું કંટ સહન કરતાં કરતાં થોડા વખતમાં કાબુલ પહોંચ્યા. વિશ્વેશ્વર શાંત કરીને રાજ્યકાર્યભાર કરવા લાગ્યા.

બાદશાહ ઔરંગઝેબ પોતાના પૂર્વ નિશ્ચય પ્રમાણે કપટ કરીને કુમાર પૃથ્વીસિંહને તેની રાજ્ય વ્યવસ્થાથી ખુશ થઈ મોન આપવાના નિમિત્તે દિલ્લીમાં બોલાવ્યો. ત્યાં તેને યોગ્ય માન આપી દરબારમાં બોલાવ્યો, અને તેની ખુશાલીમાં આગ-બધી સંકેત કર્યા પ્રમાણે ઝેરવાળો પોષાક પહેરવા આપ્યો. પૃથ્વીસિંહ તે પોષાક પહેરીને દરબારમાં ગયો. ત્યાંથી પોતાને સ્થળે આવ્યો ને અર્ધ પહોરમાં આ ફાળી દુનિયાનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગે ત્રીધાવ્યો.

આ ભયંકર સમાચાર કાબુલમાં મહારાજા યશવંતસિંહને પહોંચ્યા. - વીર યશવંત આ સમાચારથી ઔરંગઝેબનું હુકમ કૃત્ય બોલી ગયો. અને તેથી પુત્ર શોક કરતાં અને ઔરંગઝેબને સહુઆવંધી થાપ દેતાં પુત્રની પાછળ થોડીજ મુદતમાં સ્વર્ગ સિંધાંબા. વાચક ! હજી પણ લોલી ઔરંગઝેબની હુકમ પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ નથી. તેને તો મહારાજા યશવંતનું નામ નિશાન પણ રાખવું નથી. અને તેથી મહારાણી જેઓ મહારાજાના પૈતૃત્વ સમયે સગર્ભા હતાં તેનો પણ નાશ કરવાનો વિચાર ધાર્યો.

અતે બાદશાહ ઔરંગઝેબને નિરાશાજ પ્રાપ્ત થઈ. કેટલાક વીર રજપૂતોને સાથે લઈને મહારાણી પેશાવર ગયાં. ત્યાં બીજા રજપૂત સરદારોની મદદથી તેઓ જોધપુર તરફ ઉપડી ગયા. નશીળ એ કડલાં આગળનું આગળ જ હોય છે. રસ્તામાં જ ઔરંગઝેબ થોડુંક લશ્કરને લઈને ઉભો હતો. કારણ કે મહારાણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો છે એ વાતની એને ખબર હતી. પણ જેને રામ રામે તેને કેવું મારે ? એ જ પ્રમાણે એક સુસલમાન સરદારે લ.

વિધ્યા બાળ રાજને પોતાના ટોપલામાં બેસાડીને જલદી ચાલવા માંડ્યું. અહિં રજપૂતો અને મુસલમાનો લડવા લાગ્યા. આખરે ઔરંગઝેબ હાથે અને મહારાણી છાયાં. મહારાણીના શરીર પર તરવારના બે ઘા ઘણા જ સખત થયા હતા. છતાં પણ એ વીર રમણી, પોતાની બહાદુરી બતાવવા, પોતાના હેશનું કલ્યાણ કરવા, અને રજપૂતોની પવિત્ર કીર્તિને ઉજવણ કરવા હિંમતથી આગળ વધી દુરમનોને નસાવતી હતી. આ રજપૂત વિરાંગનાએ વિરત્વતાથી જે મુદ્દ કયું તે ભેદ મોટા મોટા વીર પુરોએ પણ તેને શાબાશી આપવા લાગ્યા. ધન્ય ધન્ય કહેવા લાગ્યાં.

\* \*

મહારાણી અને રજપૂત સરદારો પેલા મુસલમાનની પાસે આગ્યા. પોતાના રાજકુમારને લઈ લીધો અને આબાર માની મેવાડ તરફ ચાલવા લાગ્યા. મહારાણીના શરીર પર પડેલા તલવારના ઘા રૂઝાઈ ગયા. પણ ઔરંગઝેબના અપમાનકારક શબ્દો રૂઝાયા નહિ. રાજકુમાર પુખ્ત ઉંમરે પહોંચતાં જ ઔરંગઝેબના કર્મનું કૃણ આપવા તૈયાર થયો. ઘણી લડાઈએ કરી અને એનું છેવટનું પરિણામ એ જ આવ્યું કે મહારાણીના જીવનકાળમાં જ મહા ભારી મોગલ રાજ્યનો સ્વર્ગ અસ્ત થયો.

મહારાણીજી રદાવરધાને લીધે સ્વર્ગના અધિકારી થયાં.

આ દેશની વીર રજપૂતાણીઓએ એવા અનેક ધર્મયુધ્ધો કર્યા છે. વીર પુરોએની છાતી ધડકાવી નાંખી છે. તેમને રણમાંથી પાછા ફર્યા છે. એ વીર રમણીઓના યશોગાન ગાતાં ગાતાં અગાડું દુરદ્ય ભરખે આવે છે. ઇતિહાસનાં દરેક પાનાં એવી આર્થ રમણીઓનાં યશોગાનથી સુવસ્તુ અડસે ચળકી રહ્યાં છે. અત્રે એ વીર રમણીઓના ચરણ કમળને સ્પર્શ કરી વારંવાર ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

દીનાનાથ વ્યાસ.

## કાપડનો ઉલોગ.



ભૂસના જીવનમાં એકતા ખપમાં કાપડ એ એક મુખ્ય ખપની વસ્તુ છે. ત્યારે તે પેદા કરવી એ માણસની કૃજ છે. જેમ જેમ માણસને કેળવણી પ્રાપ્ત થતી ગઈ તેમ તેમ કાપડ ઉંચા પ્રકારનું ઉપયોગમાં લાવવા સારૂ તેની ઇચ્છા પ્રબળ થતી ગઈ. તે સાધન પુરૂ કરવા સારૂ બાહ્ય રના દેશથી પણ તે ચીજે મંગાવવાની એને કૃજ પડતી ગઈ. જેમ જેમ કેલવણીના લાભ વધારે મલતો ગયો તેમ તેમ તે સાધનો પોતાનાં દેશમાં તૈયાર કરવાની તેની ઉત્કંઠા થવા માંડી, અને અંતે ઉત્તરને પારે તે અમલમાં મુકવાને તે શક્તિવાન થતો ગયો. આપણને દરેક દેશને ઇતિહાસ જોતાં એવી સ્થિતિનું ઇન્દરજન થયા વગર રહેશે નહિ. ત્યારે આપણા દેશ કેળવણીના ઉંચા શીખર ઉપર પહોંચે હોતો ત્યારે એજ દેશ ખીલે ગયા દેશને કાપડ પુરે પાડતો હોતો. તેમજ ઉંચા પ્રકારનું કાપડ ચીન દેશથી આવતું હતું. આવી એક રોજ ખપતી વસ્તુનું મહત્વ યોગ્ય લોકોજ સમજતા હશે. પરંતુ વીલયત વગેરે દેશોમાં આ ઉવમ ખીલવવાને જે જે ઉપયોગ યોજવામાં આવે છે તે ભેદ આપણને ધરમાતું પડે છે કારણ વીલયત કરતાં જે સારા સાધનો આપણને છે એવા સાધનો ઘણાંજ યોગ્ય દેશને હશે.

ત્યારે આ ઉવમ દીવસે દીવસે ચડીઆતો થવાને બદલે નબળો પડતો જાય છે, તેના કારણે જોતાં ખુદ્દી રીતે આપણેજ દોવને પાત છીએ. લોકેશાયર માનચેરટર વીગેરે મધકો કાપડ વળાટના કામમાં આગળ છે અને ઘણા બરા દેશોને તે કાપડ પુરૂ પાડે છે. ત્યારે ત્યાંના કાપડ વળાટના કારખાનાની તથા આપણા મુગળના કારખાનાની સરખામણી આપણે કરીએ તો આપણા સાધનો તેનાં કરતાં ચડીઆતનાં છતાં આપણે કેટલા પાછળ છીએ તે ખુદ્દી રીતે માલુમ પડશે.



આપણાં હિંદુસ્થાનમાં જે કારખાનામાં વધારે વણાટના સાંચાઓ છે ત્યાં મજુરી દર માસે આશરે રૂ. ૧૦ થી ૨૦ સુધી આપવી પડે છે. ત્યારે મેન્જેસ્ટર અને લેકેશયરમાં દર માસે આશરે ૨૦ થી ૨૫ શીલિંગ દર અઠવાડિયે આપવા પડે છે. એટલે દર માસે રૂ. ૬૦ થી ૭૫ આપવા પડે છે તે આપણાં કરતાં ૪ થી ૬ ઘણા વધારે છે.

ઈંગ્લાંડમાં દરેક માણસ ૩૦૦ કામના દહાડામાં ૧૬૪૦૦ વાર કાપડ આપે છે એટલે, ૫૦ અઠવાડિયામાં અથવા ૨૭૭૫ તાસમાં એટલે આશરે ૩૩૦ વાર દર અઠવાડિયામાં અથવા દર માસે ૫૦૬૪ વાર કાપડ આપે છે. ત્યારે આપણે ત્યાં દરરોજ આશરે ૫૦ થી ૬૦ વાર કાપડ નીકળે છે. એટલે એટલે ૩૦૬ કામના દહાડામાં એટલે ૫૧ અઠવાડિયામાં અથવા ૪૧૨૦ તાસમાં ૧૫૪૫૦ વાર નીકળે છે. અથવા ૩૦૦ વાર અઠવાડિયે એટલે ૩૭૫ વાર દર તારે (કલાકે) કાપડ નીકળે છે. આ પરથી સ્પષ્ટ જોવામાં આવશે કે જ્યારે આપણે ત્યાં દર કલાકે ૩૭૫ વાર કાપડ નીકળે છે. ત્યારે મેનેજેસ્ટર વીગેરે ત્યાં ૭૬૪ વાર નીકળે છે. અનેનાં સાંચાઓ ત્યાંના સાંચા કરતાં કાંઈ ઓછા ચાલતા નથી ત્યારે આટલો બધો ફરક કેમ, આ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ ઉપલી બીના ઉપરથી ખુદ્દુ થાય છે જે આપણા મીત્ર મજુરો કેવું ધ્યાન આપી કામ કરે છે, જે તે સાડા ધ્યાન આપી કામ કરે તો ત્યાં ના કામદાર વર્ગ પ્રમાણે કામ કરી શકે. જ્યારે લેકેશયરમાં મેન્જેસ્ટર વીગેરેવાળાને રૂ. અમેરીકા ઈડીયા વીગેરે બહાર દેશથી ખરીદવું પડે છે. ત્યારે આપણને તેને વાસ્તે બીજા દેશપર અવલંબીને રહેવું પડતું નથી. બહારથી રૂ. મંગાવી જે મંગાવવાને વાસ્તે મુર બીજું કમીશન વગેરે ખર્ચ ચડી તેના જણાટના ખર્ચ ચઢાવી પાછો તેજ ખર્ચ ચઢાવી અને પાછો આવે છે. અને આપણુ દેશમાં બનાવેલા કાપડ કરતાં સરતું આપી શકે ત્યારે શું તે લોકો જોઈ ખર્ચ વેપાર કરે છે? ના પણ તે લોકોની

કામ કરવાની પદ્ધતી, સંપ વીગેરે મુખ્ય કારણને લીધે તે ચડીઆતા થયા છે ત્યારે આપણે-અમે, સાંભળીએ છીએ કે આ મીલની સ્થિતિ ખરાબ છે ત્યારે વેલ્ડી મીલની સ્થિતિ ઘણીજ નાજુક હાલતમાં છે વીગેરે તેનું મુખ્ય કારણ જન સમાજની ધ્યાન બહાર નથી. રૂ. જેનો મોટો જથ્થો ભાપાન તથા કન્ટીનેન્ટમાં પુરો પાડી અનેની મીલોને પણ પુરો પાડે છે ત્યારે રૂનો પાક ઓછો થતો નથી અમેરીકન રૂ કરતાં આપણું રૂ સરતું છે. થોડા દહાડા ઉપર વાંચ્યું હશે કે અમેરીકાએ જે લાખો ગાંસડી રૂ લેવા માંડી છે તેનું મુખ્ય કારણ સસ્તાઈ. આટલા બધા લાભો છતાં આપણને કાપડ મોઢું મળે તે મળેજ. તે શીવાય અનેના કારખાનાવાળાને પાણી વગેરે જે જકાત આપવી પડે છે તે ત્યાંના કરતાં ઘણીજ ઓછી હોય છે. મુખ્ય કરતાં બહાર ગામમાં જે મીલો છે, તે ચલાવવાને ખર્ચ બહુજ થોડો હોય છે; કારણ ત્યાં મજુરી સસ્તી, પાણી મફત તથા ખાળવાના સાધનો સસ્તાં હોય છે.

આજ કાલ મીલની સ્થિતિ બહુજ નબળી થતી જાય છે. અને આપણા મીલ માલીકો તેનાં કારણો શોધી નહી કહાડે તો તેનું લવીધ્ય ઘણુંજ મહું નીપજશે. સુતરનો ઘણો ખર્ચ ઉપાડ આજ સુધી ચીન કરતું ગયું છે. પણ દહાડે દહાડે તે ઓછો થવાનો લય વધતો જાય છે:

આપણા લોકોને કાપડ બહારથીજ મંગાવવું સરતું પડે છે, આનું કારણ શું તે જે મીલ માલીકો ઉઠો વિચાર કરે તો સ્કેજ માલમ થાય, તેમ નથી. આપણા હિંદુસ્તાનનો મીલ મજુર આખર મજુરીમાં રહી મરી જાય છે ત્યારે યુરોપનો મજુર મેનેજરનો હોદ્દો ભોગવવાને લાયક થાય છે. તેનું કારણ ત્યાંના મજુરો કામ શીખવાની હોંસથી મન લગાડી કામ કરે છે. અને ઘણે ભાગે કેળવણી હોય છે. ત્યારે આપણા કારખાનાના મજુરોમાંનો કોઈ ભાગ્યેજ કેળવણી હોય છે. તેમજ કારખાનાના માલિકો પોતાનું કારખાનાનું કામ સારી રીતે જાણે છે ત્યારે આપણા

તરફથી અભિપ્રાય માટે મળ્યો છે. પારસી ભાઈઓ જેમ બીજા કામમાં સાહસિક છે તેમ વાંચનનો ફેલાવો કરવામાં પણ સાહસિક જ છે. પુસ્તકો, વર્તમાન પત્રો અને માસિક પત્રો સંખ્યાબંધ પ્રકટ કરે છે અને પારસી વાંચક વર્ગ તરફથી તેને ઉત્તેજન પણ મળતું જ લાગે છે. આ પત્રના પતેલી અંકમાં નવરોઝ સુબારક, સુબારક પતેલી, એક ડાક્ટરના પ્રપંચ, મેડ હાઉસ. સાચી પ્રિત તે આજ, પતેલીના પરોણા, પુરસદના કાંધાં, પારસી કોમનો નખખો પડતો બાંધો, ડાંગે મારેલાં પાણી છતાં પડે? લગ્ન, એ લેખો ઉપરાંતવું "નુરજહાન" ની ચાલુ વાર્તા પારસી વાંચક વર્ગનું ધ્યાન ખેંચે એવા છે. પારસી માસિકોમાં હમેશાં બે મહી રમુજના લેખો પ્રકટ થાય છે તેમ આ માસિક પત્રમાં પણ "તાપાક હુકતાઓનાં ચેરો! રમુજે દિલપચદ વિગેરે લેખમાં આવે છે. ઉપરાંત ત્રણેક અંગ્રેજી લેખો પણ છે. અમે તેના અધિપતિ મીંડ કરાઈ ઉપરાંત તેના લેખકો મીંડ ખ. બ. ફ. મીંડ માલિકશાહ દીનશાહ મીંડી, મી. શમ્સ-ઉલ-આલમ જી. જ. મોદી બી. એ. મીંડ ભાગડીયા, મીંડ હા. બ. માદન મીંડ દા. એ. તાશ્વોરવાળા, મીંડ બલસાર તથા બાનુઓ મિસ લી. પાલમકોટ, અને બાઈ જરણાનુ કોઠાવાળાને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. આ માસિકમાં હમેશાં ચિત્રો પણ આપવામાં આવે છે. ટાઇટલ પેજ ઉપર આર્ટની નજરે ઈસ્મતો બગીચો જોડાયેલી લેવા લાયક છે. પાંચી ૬૪ પાનાનાં માસિક પત્રનું લઘુજમ રૂ. ૩-૮-૦ પોર્ટજ સાથે છે \* રામારા વાંચક વર્ગમાંથી જેઓને પારસી લેખકોના લેખો વાંચવાનો શોખ હોય તેમણે આ માસિક પત્રનો લાભ લેવા ભલામણ છે. આ માસિકના આહુક થનારને "ધર્મી નોંધાંની ગેબી ફ તેહ" નામનું એક રૂપિયાની કીંમતનું પુસ્તક ભેટ દાખલ મળે છે.

## ભરૂચ મિત્ર:—

ભરૂચ મિત્રનો નિવાળીનો ખાસ અંક—ગુજરાતના મધ્ય ભાગમાં આવેલા ભરૂચ શહેરમાંથી પ્રકટ થતા આ સાપ્તાહિક પત્રનો "દીવાળીનો ખાસ અંક" અભિપ્રાયો મળ્યો છે. આ ન્હાનકડા શહેરમાં પણ સાહિત્ય પ્રિય શ્રીયુત ત્રિકમલાલ હરિનાથ ઠાકોર કે જેઓ ઉક્ત પત્રના તંત્રી છે તેઓએ આ અંક પ્રકટ કરી પોતાનાં આહુકોની સારી જેવા બતાવી છે. એ અંકના મુખ પ્રખંડ ઉપર એક હિંદુ સ્ત્રી હાથમાં પુગની સામઘી લઈ ઉગતા સૂર્યની પૂજા કરવા ઉભેલી જણાવી છે. તે ઉપરાંત ભરૂચ જીલ્લાના પ્રજાપ્રીય કલેક્ટર મીંડ એરોં દાયડીંગ, વિગેરે આગેવાનોની છબીઓ અને લેખોમાં શુદ્ધ તિર્થ અને કબીર વડ, ભરૂચમાં પારસીઓ ક્યારે આવ્યા, વાંકડા કંઠોની વર, ભરૂચ તહાફ કાળચક, ભરૂચમાં દાનની નવા જમાનાની દિશા, વિગેરે લેખો તથા કવિતાઓ વાંચક વર્ગનું ધ્યાન ખેંચે એવી છે. કેટલીક છબીઓ નામ મોટાં જેવી પ્રકટ થઈ છે પરંતુ કલ્પને વશ થઈને પ્રકટ થયેલી હોવાથી શંક્ય છે. ભરૂચી મજા આવા પ્રથાસોને ઉત્તેજન આપશે તો પ્રકાશક મહારાજ એથી પણ વધુ સારા પ્રયાસ કરશે એવી અમારી માન્યતા છે.

ભરૂચ મિત્ર પત્ર તેના પારસી માલિકના વખતમાં એક વખત મરણ પધારીએ હતું તે વખતે તેને પાંચ વર્ષને માટે આ પત્રના વ્યવસ્થાપકે પોતાના વ્યવસ્થાપકપણામાં લઈ તેની નબોજલાલી વધારી હતી.

## ગુજરાતિપત્રનો દિવાળીનો ખાસ અંક:—

આ પત્રના ઉમંગી તંત્રી શ્રીયુત સોમાલાલ સંગળલાઈ શાહ તરફથી 'ખાસ અંક'નો આ દ્વિતીય પ્રયાસ છે. ગત વર્ષે તેઓએ ગુજરાતમાં આવેલા ખાસ અંક કહારવાળી પટેલ કરી હતી અને તેને ગુજરાતી—અમદાવાદી—પ્રજા તરફથી સારો આશ્રય મળ્યો હતો. આ વર્ષના અંકમાં પણ જુદી જુદી

સંગ્રહ કરવા લાયક છંપીઓ અને લેખોને જરૂરો પ્રકટ કર્યો છે. સુખ પ્રદ ઉપર પ્રકટ થયેલી “ગુર્જરીને” વાળી લોકપ્રિય કવિતા વાચકને પોતાની માત્ર ભુગિનું ભાન કરાવે છે. આપણા લોકપ્રિય શાહાનશાહ રવ. સપ્તમ એકવર્ડ, નવા શાહાનશાહ નાં પંચમ જ્યોર્જ, શાહાનશાહના મેરી વિગેરેની પદ છંપીઓ ઉપરાંત જુદા જુદા વિદ્વાનોને હાથે લખાયેલા વાંચવા લાયક લેખોમાં: ગૃહરાજ્યના મનોરથ, હિન્દ બાળકોને દીપનો સંદેશ, ઇવન સંદેશ, નુતન વર્ષની આશિષ (કવિતાઓ) પ્રેમમુકિત, સર્વસુલક્ષણ, આજનો પવિત્ર દિવસ, એક ચિત્ર, બેસતા વર્ષની એક લીલા, વિધાર્થીઓની સેવા કરવાનો એક નવો રસો, ગુહ્યમુદ્ધિ, અંધારો અને તેની અડચણો, ભૂત પ્રેતનું અસ્તિત્વ, જેન્ટલમેન કેને કહેવો? રેડીયમ, નિવારણીય અંધારો. પ્રેમ વિવાદ, આપણી ઉન્નતતાના દારૂની ખરી કુંચી, હિંદુસ્તાનમાં સ્વદેશી હીલચાલ, ન્હાની વહુ (વાર્તા), બહાદુર મીચલ, અમદાવાદનો પ્રાચીન ઇતિહાસ, જૈન ધર્મની આંરિતકતા, ટીકેટીવની કૃતેહ, સેવાને માટે શું આવશ્યક છે, સમાયજી વાંચતાં ઉદભવતા વિચારો, હિંદના ત્રણ નામકિત શાહાનશાહ, બાળકોને બહાદુર કેમ બનાવવાં. બાદશાહી વખતની હુએસી, વિગેરે લેખો ગુજરાતી બંધુઓએ અવશ્ય વાંચવા જેવા છે. આ હજીદાર “ખાસ અંક” ની કીમત રૂ. ૦-૮-૦ છે જે તેની મહેનતના પ્રમાણમાં ઓછા છે. આ પંચનાં શાહકોને વર્ષમાં બે પુસ્તકોની ભેટ આપવામાં આવે છે. અમે શ્રીયુત સોમાલાલ ભાઈની કૃતેહ ઇચ્છીએ છીએ. અને વાંચક વગેરે ભક્ષામણુ કરીએ છીએ કે આ “ખાસ અંક” અને ગુજરાતી પંચ પત્રને ઉત્તેજન આપી સાહિત્ય સેવકોને ઉત્સાહ વધારવો.”

**ગુજરાત સમાચારનું ૧૯૬૭નું પંચાંગ:—**

વરોદરામાંથી ગુજરાત સમાચાર પ્રેસ નામના છાપખાનાના સાહસિક અને ઉમંગી માલિકે ૧૯૬૭

નાં પંચાંગો પ્રકટ કર્યો છે. આ પંચાંગ લગભગ ૧૦૦ પાનાનું છે. તેમજ વિદ્વાન જ્યોતિષીને હાથે સંશોધન થયેલું છે. “ગુજરાતી” અને “ગુર્જર” સમાચાર પ્રેસ “તરફથી જેવાં પંચાંગો પ્રકટ થાય છે તેવુંજ આ પંચાંગ પણ પ્રકટ થયું છે. આ પંચાંગમાં વિશેષતા એટલી છે કે રમુજ ભાષામાં “વિદુરજની ભાણ” વાળો લેખ વાંચનારને ગમત સાથે જ્ઞાન આપે છે એટલુંજ નહિ પણ બે ત્રણ ન્હાની ન્હાની વાર્તાઓ પણ પ્રકટ થઈ છે. અને તે વાંચકને રચીકર થઈ પડે એમ છે. આવાં “કૃષ્ણ ગુજરાતી પંચાંગ”ને ગુજરાતી પ્રત તરફથી આશ્રય મળવાની જરૂર છે. પંચાંગની કીમત ૦-૨-૦ છે. જરૂરનારો લેનારાઓને કમીશન પણ મળે છે. અમે તેનાં પ્રકાશક શ્રીયુત મહાશયેકર લલ્લુભાઈ શર્માને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. **શિશુ ધર્મ:—**

આ ન્હાનકડું પણ બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓને બહુ ઉપયોગી પુસ્તક તેના કર્તા શ્રીયુત જીજ્ઞાસુ મુરજમલજી ગોહીલ (કડી-ગુજરાત) તરફથી મળ્યું છે. મોટાં મોટાં પણ માલ વિનાનાં પુસ્તકો કરતાં આનું એક ન્હાનું પુસ્તક પણ વાંચનીય છે. બાળકોએ લાવધ્યનાં રસો છે અને હિંદુ કેળવવાથી જ જીવનયાત્રા સુખમય નિવડે છે. આ પુસ્તકમાં બાળકોને માટે જુદા જુદા પ્રકારના ધર્મો બતાવ્યા છે જે બાળકોના માતા પિતાએ લગ્નમાં રાખી તે પ્રમાણે બાળકોને વર્તતાં શીખવવું જોઈએ. હમણાં તો એથી ઉલટો જમાનો ચાલે છે કે બાળકનાં માતા પિતાને પણ આવા ધર્મોની ખબર નહિ હોય! ત્યાં પછી ગિયારાં બાળકોને પોતાના ધર્મો શીખવે જ કોણ? ગમે તેવી રીતિ છે છતાં હવે આ દેશનાં બાળકોને પોતાના ધર્મો શીખવી વિદ્વાન, સાહ્ય, ઉદ્યોગી બનાવવાની ઘણી જરૂર છે. અને તેથી જરૂર આવાં પુસ્તકોથી પુરી પડશે. આવાં પુ.

\* ગુજરાત સમાચાર પ્રેસનું પંચાંગ ડૉ. ગુજરાત સમાચાર પ્રેસ ગાગરદેવીના મંદિર સામે વરોદરા

સ્તકોની હબરો નકલો ખરીદી લઈ બાળકોમાં મફત  
 દિવા થળી જ સરતી કીમને વેદ્યની દેવી ભેળવે.  
 કર્તાને ધન્યવાદ આપવા સાથે શિશુઓને અને સુવા-  
 નોને ઉપયોગી થઈ પડે એવા બીજા અથવા ત્રીજા રચનાની  
 અમારી ભલામણ છે.\*

**પૃથક્ ભજન સાગર:—**

આ ઉત્કૃષ્ટ પુસ્તક તેના કર્તા જ્યોતિર્વિભૂષણ  
 પંડિતજી કાર્તીતિકજી શર્મા તથા શ. દામોદર  
 જયશંકર ભટ્ટ તરફથી મળ્યું છે. આ ૪૬૨ પાનાના  
 અંકમાં હિન્દુસ્થાનના પુરાણ અને હાલના સો સવસો  
 પ્રાણનિષ્ઠ મહામાઓ, અને ભક્તરાજોનાં ભક્તિ,  
 જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનાં ભજનો, પદો વિગેરેનો સંગ્રહ  
 ભજનામાં આવે છે. આપણા દેશના ભક્તમહાપુરુષોએ  
 તૈયાર રાખી ભજનો અને પદોનો એક મહાસાગર  
 આપણા માટે મૂક્યો છે. એમાંથી ભક્તિ અને  
 જ્ઞાનનો લાભ લઈ વખત મળ્યે ધન્ય ભજન કરવું એ  
 આપણું નિત્ય કર્મ છે. ભક્તરાજ નરસિંહ, મીરાંબાઈ,  
 અખા ભક્ત, ધીર ભગત દેવીદાસ, વિગેરેજીવણસા-  
 નીઓ, વૈરાગીઓનાં ભજનોનો ઉત્કૃષ્ટ સંગ્રહ છે. સ્ત્રી,  
 પુરુષો અને બાળકોને અતિ ઉપયોગી પાકાપુદાના  
 સુંદર અંકની કીમત ફક્ત રૂ. એ છે જે વધુ નથી. ૬  
**રાજ બોધ:—**

તૈન ધર્મના અગ્રામજાની શ્રીમાન રાજચંદ્ર-  
 ના ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યાદેવો આ સંગ્રહ સ્વીકારતાં અમને  
 આનંદ થાય છે. તૈન ધર્મના અગ્રામ જ્ઞાનીઓ  
 પંડિત લાલન, પંડિત શિવાનંદ સાથે શ્રીમાન રાજ-  
 ચંદ્રના વિચારો પણ જીવ માત્રના કથાઓથી મનન  
 કરવા જેવા છે. પરબ્રહ્મ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર  
 કરવા માટે જુદા જુદા મહાપુરુષોએ જુદા જુદા  
 વિચારો રાખ્યા છે. પરંતુ શંકર અને જુદાના વિચારો  
 તેના અનુયાયીઓ ગમે તેટલા વેગળા હોવા છતાં  
 એ સરખી રીતે ચર્ચાયા છે. તૈન ધર્મ તત્ત્વનાં ચિ-

દાંતો એ મનો કરતાં કંઈક જુદી રીતે બહાર પડે  
 છે છતાં બધાંયે વિચાર્યું છે કે મનનો સંયમ કરવો,  
 અને વિષયોમાંથી દ્રષ્ટિ ખેંચી લઈ, પરબ્રહ્મ પર-  
 માત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાના કામમાં લગાડવી.  
 પદોષ્કાર કરવો. જ્ઞાનનો વિસ્તાર વધારવો, જ્ઞાન  
 વધારવાથીજ અનેક પાપી અને વિષયી જીવોનું  
 કલ્યાણ થાય છે અને તેનું શ્રેય જ્ઞાનીઓને મળે છે.  
 બને તેટલાં યોગનાં અંગો સ્વિકારી, શરીરની સ્વચ્છ-  
 તા માટે અને મનને નિર્મળ કરવા માટે તે પ્રમાણે  
 વર્તવું. રાજબોધ પણ એજ શિક્ષા આપે છે. વળી  
 તે કહે છે કે ધણી દીવસથી દેવાઈ ગયલા મનને  
 જે જે કુટેરો પડેલી છે તે ધીમે ધીમે સુધારવાનો  
 યત્ન કરવા. અને ગોરાનો આર્ગ ચોળવવાનો પ્રયત્ન  
 કરવો. આવા ઉત્કૃષ્ટ અથો બહાર પાડવા માટે  
 તેના પ્રકટ કર્તા, શ્રીયુત લખમશી હીરજી મેશરી  
 બી એ. એલ. એલ. બી. વડીત હાઈકોર્ટ અને શ. ડા.  
 પુનશી, હીરજી મેશરી, એલ. એમ. એસ. ને અને  
 ધન્યવાદ આપીએ છીએ કીમત મુદ્દરો લે, ઉપર  
 મેશરી ભાઈઓએ જેમ સ્વર્ગરથ પહેન માનકુંવરના  
 રમણીએ આ અંક પ્રકટ કર્યો છે તેમ પોતાનાં "બહુ-  
 લાંચો" ની યાદમાં બીજા આવા થયો પ્રકટ કરશે  
 તેા લોકોષ્કાર થશે. અને ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનમાં વધારો  
 થશે. આ અંક ઉપર મુદ્રા લખ્યું નથી.

**બાળ અમૃત:—**

જ્ઞાનાં બાળકોને માટે આ દવા તેના બનાવ-  
 નાર શ. ઇન્દ્રપ્રોત્તીયા તરફથી અમને અભિપ્રાય માટે  
 મળી છે. અમે એક જ્ઞાના બાળકને તે દવા આપી  
 ઉપયોગ કરી ભયો છે. એ દવાના ઉપયોગ દરમ્યાન  
 બાળકને કુમેશમાં શાંત નિદ્રા, માતાનાં દુધનું પાચન થવું  
 દસ્ત રોકા આવવો અને ધીમે ધીમે શરીર પુષ્ટ થવું  
 જણાયું છે. રાકટર જણાવે છે કે આ દવા કેટલીક  
 સ્વદેશી વનસ્પતિઓનો અંક હોવાથી અને લાંબા  
 વખતની અનુભવસિધ્ધ હોવાથી બાળકોને નિર્ભય રીતે  
 આપી શકાય તેમ છે. અમે અમારા વાયક વર્ગને  
 ભલામણ કરીએ છીએ કે આ "બાળ અમૃત"  
 તેઓએ પોતાનાં બાળકોને મુશીબી આપણું, દરેક  
 બાકલીની કીમત ૦-૮-૦ છે\*

\* અગત્યનું દરજી:—જો નાનુભાઈ સદાશિવ  
 હાઈપ્રોત્તીયા સુદાર આર્ચી, પોલીસ હોસન પત્રો-મુખ્ય.

\* દેકાણું જીવણાઈ સુરજમજી ગોદિય. મુ. કડી

(ચુમ્બાન.) કી ૦-૧-૩

† દેકાણું કાર્તીતિક પુસ્તકાલય-અ. સીયા (કચ્છ)

# અમૃતાંજન.



અમૃતાંજન એ દેશી દવામાંથી હિંદુસ્તાનમાં તેવા  
કરવામાં આવ્યું છે. તેનો ઉપયોગ માત્ર શરીરમાં જ  
હુ ખાવો હોય ત્યાં લગાડવામાં જ કરવાનો છે. એ  
કરવાથી દરેક જલદીથી મરી જશે. માથાનો દુખાવો,  
માથાનું શળ, ગળાનો સર્વ જાતનો દુખાવો, લથક,  
છાતીમાં ઠંડીના પિકાર, સંધિવા, કમરનો દુખાવો એ  
સર્વ રોગ ઉપર આ ઔષધનો લેખ ઔપચારી તરત  
આરામ થશે.

## ક્રીમિત માત્ર આઠ આના

શ્રીયુત દીનાનાથ ખી. નાયક હાંડિકર, એલ. એમ. એન્ડ. એસ. અને જી. પી.  
મુંબઈ—આમ વાંચના રોગ ઉપર અસરકારક દવાઓમાં અમૃતાંજન એક છે એમ કહેવામાં  
હરકત નથી.

પીટર શેક્સપીર, એલ. એમ. એન્ડ. એસ.—પણી જાતના દરેક ઉપર તે અમૃતાંજનનો  
ઉપયોગ કરી જોયો; જેવા કે સંધિવા, સંધિનો દુખાવો, ઉપરચ, શરીર, કરમોડ ઇત્યાદિ; તે  
અત્યંત શુભકારી અને તુરંત આરામ આપે છે.

શ્રીયુત. દેશાઈ ત્રેતામ. હાલકાર્ટ વગીલ, મુંબઈ—મરતક શળ અગર ખીત્તું શળ  
ઉપર તમારા અમૃતાંજનનો ઉપયોગ કરી જોયો; અને તે જલુજ ઉપયોગી છે એવો મારો  
અનુભવ મળ્યો છે.

## દુથ પાઉડ.

ક્રીમિત માત્ર બે આના.

## દાદરની દવા.

સુજી ખરેખર, દાદર વિગેરે આમકોનાં દરેક આ મધ્યમથી સારા થાય છે.

## ક્રીમિત માત્ર છ આના.

ડકાંજી—હું 'ઓરીસ અમૃતાંજન' લીધો.

૧૦૫. હોર્નબી રોડ, ઓરીસા દર પાસે—મુંબઈ.

પ્રખ્યાત દવા વેચનારાઓને ત્યાંથી પણ ઉપરની દવાઓ મળી શકશે.

# ઈસ્તમખોલી કલક.

સફેદ બાલા પાંચ મીનીટમાં કુદરતી જેવા કાલા.

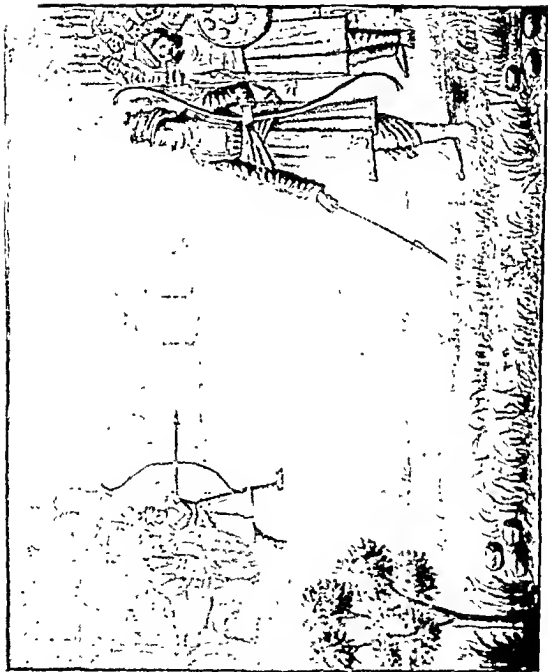
અમારો ઈસ્તમખોલી કલક સફેદ બાલવાલાઓના લાભમાં મોટા આશીરવાદ સમાન થઈ પડ્યો છે આ કલકના ખાસ ગુણો એ છે કે બાલ પાંચ મીનીટમાં કુદરતી જેવા કાલા થાય છે અને કોઈ પણ પ્રકારનો આમરીપર ગંધ પડતો નથી. આ કલક ખાસ તેલન માફક લગાડી શકાય છે બાલ તદન સુવાળા રેશમ જેવા બને છે તેમ કોઈ દુધારો ભરા પડતો નથી. દર પંદરમે દહાડે નીકળેલી નથી ખુદીઓપર બે ટીપાં લગાડી આપવાથી કોઈ પણ દહાડો સફેદ બાલ જોવામાં આવતો નથી. એથી વધુ હવે શું જોઈએ? એક વખત વાપરી ખાતરી કરો. અમારા કલકનો એક ઓછા એક જણને ઓછામાં ઓછા ત્રણ મહીના સુધી ચાલે છે. બાલ કુદરતી જેવા કાલા ન થાય તો અમે ક્રીમત પાછી આપવાને જાંધાયલા છીએ. એક વખત પધારો તો સોમ્પલ તરીકે મુક્ત લગાડી અપિયું. ક્રીમ ૩૦, ૧ પોસ્ટેજ લુહુ બાહર ગામ કોઈ પણ માનુષ્ય મંગાવશે તો વી. પી. થી મોકલી આપશું.

આફ્રીકાના ગ્રાહકોએ પોષ્ટલ ઓર્ડર અગાઉથી મોકલવા.

દરેક કલકના યોગીતાને એક વખત મરેજાની કરી આ કલક વાપરી જેવા ખાસ બંસામણ કરીએ છીએ.

સુલેમાન આહમદ સોદાગર.

ટીકાણું—ગાંધારી મહેલો પાટણી ગલીને નજીક મુંબઈ. નં. ૬.



અર્જુન અને ચક્રવાહનનું યુદ્ધ.

# ભારત જીવન.

અપ્રતીતો જયતિ સંઘનાનિ પ્રતિજન્યાન્યુત યા સજન્યા ॥

૭

દિસેમ્બર ૧૯૨૦ માર્ગશિર્ષ ૧૯૬૭

અંક ૧૨

एज अमारो पंथ.

(ભૈરવીના લયમાં)

અમે સહુ આર્થ જાણુ વિલસંત  
અનેરો ઉચ્ચ અમારો પંથ.  
અમે સૌ આર્થ જાણુ વિલસંત.  
આંટિ અજાણ માનવ જીવનની મૂંઝવણીમાં તંત,  
ઉઠેલવા એને અમ ભજશું,  
યોગ ભક્તિના મંત્ર. અમે  
નિવૃત્તિ પ્રતિ જે લેજો તે, અગમ આર્થનાં ખંત.  
તાન અમારું ભારતીયોનું,  
જીવંત એના તંત્ર. અમે  
જગજો જગનીના મોહમાં ફસાય નહિ અમ મન  
કરીએ સેવા જનની વિભુની.  
એક જ પથ અમ રંગ. અમે  
જગમાં જીવી જગવી જાયે જગરા ભેગી સંત,  
એક રાગ અમ એક જ ભજશું  
યોગી બાલ બલવંત અમે  
શીત સતમ પડશે કે જરશે, વર્ષા હેલી અનંત,  
સ્નાન વિધિ સંધ્યા અમ કરશું,  
ભજશું ગીતા ગ્રંથ. અમે  
ગાન ગાશું ભક્તિરસ યોગી અમર મણીને કંથ,  
ગવરાવીશું વિભુ બાળકને  
એ જ અમારો પંથ. અમે  
પ્રવૃત્તિ વિલાસ-સુરત.  
વૈકુણ્ઠ.

निस्तेज झुपडी.

ગઝલ (ભૈરવી)

પકવાનનો લોભી તમે, ભટકો ભિખી પરધર ભલે;  
સુકી છતાં પંથુ ભાગરી, ધરની મીઠી મુજને ગમે,  
જીવંત અમેલી વિષે, મીઠી મજા તમને મળે;  
કાંટા ભર્યું પથુ પુષ્પ એ, શુભાખડું મુજને ગમે.  
પ્રમાદથી પોટો તમે, મશરૂ તોણી શર્યા વિષે;  
ઉત્તરે આનંદ, કંથા ધામણી મુજને ગમે.  
માખણ ઘસીને મેળવો, મોટા તમે ખેતાબને;  
હુખી છતાં રહેજે મળે, એ નામના મુજને ગમે.  
અન્ય દેવની ઉપાસના, તમને ભલે સુખ શાન્તિ હે,  
પણ મોક્ષદાયિ સેવના, માતા તોણી મુજને ગમે.  
પરની હવેલી ભન્ય તે, પુસ્તિતાન સમ માનો તમે;  
દીન શું પડી "છોટા," તોણી, નિસ્તેજ પથુ મુજને ગમે.



## “સનમને સંદેશો”

અખીરશ<sup>૧</sup> હાલ<sup>૨</sup> સુતો છું.  
 ન કોઈ છે કને સુશીર<sup>૩</sup>  
 ન કોઈ આવતું પુછવા,  
 પડ્યો છું આસીયાં<sup>૪</sup> માફીક; ૧  
 સનમના મોકલેલા કંઈ,  
 હુકીમો લાખ આવે પથ;  
 જઈ હાલત બતાવે ના,  
 ન બાણે દઈ દીલે મન<sup>૫</sup> ૨  
 કદમ પડતા સનમના ‘લ્યાં’,  
 સુણાવું રાગ બેસી ‘લ્યાં’  
 અચારીર પાસ રોઢ ‘હ્યાં’,  
 સુણે નહીં કોઈ ‘લ્યાં-હ્યાં-લ્યાં’ ૩  
 ઈનાયત<sup>૬</sup> આટલી કરવા,  
 વીનવતો પંચ બુતોને;  
 જગતના પ્રાણી માત્રેને,  
 શુક સાગર તરુઓને. ૪  
 ફરીશતાઓ અહીં આવો,  
 હવાઓ પથ મળી જાઓ;  
 અદે ! સમાશ<sup>૭</sup> દીલના લફૂઝ,  
 ટુકડા સાથ લઈ જાઓ. ૫  
 બનો કાસદ<sup>૮</sup> અગર વહાલા,  
 સનમને ફક્ત એ કહેવું;  
 “સહું છે મેં ઘણુએ કંઈ,  
 હવે બાકી નથી રહેવું.” ૬  
 “નથી તાકત છસમમાં<sup>૯</sup> કે,  
 “ઉઠીને હું કરું તહરીર<sup>૧૦</sup>”  
 “સીવા ‘યક લીખ’ની મારી,  
 “હવે બાકી નહીં તહબીર. ૭  
 “જરા દમ બાકી છે જાલીમ,  
 “નજર કરવી તુને લાલીમ;  
 “નહીં કોઈ મરજો<sup>૧૧</sup> મારા  
 “મને અહુલાલનો રાકીમ. ૮

“હબરો હીકમતો કરતાં,  
 “ફરી દીદાર<sup>૧૨</sup> નહીં દેખે;  
 “નહીં મળશે તુને પત્તો.  
 “ફરીશ ગર<sup>૧૩</sup> જોગીના વેશે. ૯  
 “હબરો ઓલીઆ રખડે,  
 “ન આવે સુજને યાકીન;  
 “મરજ છે નજ શુમાનો,<sup>૧૪</sup>  
 “ન કો બીલુ<sup>૧૫</sup> ગણું હાકીમ. ૧૦  
 “નથી કાગજ નથી રથાહી,  
 “ન પાસે છે વીગર<sup>૧૬</sup> શાહી;  
 “ન ફેયાજ<sup>૧૭</sup> તુ સીવા કોઈ.  
 “ન કો ‘તે લીખ’ દે કયાંહી. ૧૧  
 “હુકીમ પથ તું સનમ પથ તું,  
 “છગરપથ તું છસમપથ તું  
 “મરજ પથ તું દવા પથ તું,  
 “સખીપથ તું બખીલપથ તું ૧૨  
 “અગર કાસદ થયા વહાલા,  
 “સનમને એટલું કહેજો;  
 “છગર ભડકયું છસમ ફકકયું  
 “હવે પથ આંખ બોલી જો. ૧૩  
 અખીરશ ફક્ત કહે જો કે,  
 “મરીઝ ચરમે<sup>૧૪</sup> સુકયાં આંખ  
 “પછી શું એ જનાઝ<sup>૧૫</sup> પર  
 “કરીશ તું ખેરીને આંખ.  
 “ઉત્સુક”

૧ ઉવટની. ૨ હાલત-રથીની. ૩ વહાલું-રનેલી  
 ૪ કેલી. ૫ માફક. ૬ માર. ૭ ઉપદાર-મદદગારનીની  
 ૮ આશાજન-નીશા. ૯ રખડો. ૧૦ ખેપીઓ  
 ૧૧ શરીર. ૧૨ લખવું-લેખ. ૧૩ ખીમારી. ૧૪ લખનાર  
 ૧૫ ફરજન-સરત-મેદ. ૧૬ અગર. ૧૭ તારી. ૧૮ પેનરીઝ  
 ૧૯ ઉદાર-દાર. ૨૦ ખીમાર માણસ ૨૧ ખાલી-ટોળી.

## નોંધ-ચર્ચા.



૧૫ રમ કૃષ્ણ પરમાત્માની કૃપાથી આજે “ભારત જીવન” નું સાતમું વર્ષ પુરું થાય છે. પરમાત્માની કૃપા વગર કોઈ પણ પાર-માર્થિક કાર્ય પુરું પડતું નથી. એવાં પુણ્યમય કાર્યોમાં અનેક અડચણો આવી પડે છે પરંતુ એક-નિષ્ઠા, કર્તવ્ય પરાયણતા અને મહદ્ દેશ એ ત્રિ-પુટી મળતાં ધૈર્ય તેને મદદ કરે છે જ. અમારા કાર્ય તરફ તિવ્ર દૃષ્ટિથી જોનારાં મનુષ્યોએ જોયું હશે કે અમે કોઈ પણ લોગો અમારા વાંચક બંધુઓની સેવા જાળવીએ છીએ. દૃષ્ય પદાર્થો અમર નથી. તેને શક્તિના પ્રમાણમાં સંભાળે વ્યય કરવો જોઈએ. અને તેમ ન થાય તો જીવનને ઉદેશ પાર પડતો નથી. ઘણાં મનુષ્યો માત્ર સ્વાર્થના કામોમાં મગ્ન રહે છે, પુષ્કળ ધન મેળવે છે અને માત્ર પોતાના સ્થૂલ શરિરને તેમ જ કુટુંબ પરિવાર સાથે મોજ શોખ લોગવવામાં આનંદ માને છે, પણ જેણે સમસ્ત જગતને પોતાનું કુટુંબ માન્યું છે, અને એક કરનાં અનેક આત્માઓને સુખ મળે એવું જ વૃત્ત લીધું છે તેને અનહદ આનંદ મળે છે. તેનું જ જીવન સાર્વિક થયલું કહેવાય છે. અમારું કાર્ય કંઈ દિશામાં, કેટલે દરજ્જે થાય છે તે કહેવાનું કામ અમારું નથી ! તે વાંચક વર્ગને સોંપીએ છીએ.



ગમે તેમ હો પણ તે દયાનિધિ, સકતવત્સલ ભગવાનની કૃપા છે એમાં કાંઈ શંકા નથી. તેથી તે પરમાત્માનો અને અમારા સુર લેખક બંધુઓનો ઉપકાર માનવાની તક જવા દઈશું નહિ. ૧૯૧૦ નું વર્ષ “ભારત જીવન” ના વાચકો માટે અતિ આનંદમય પસાર થયું છે. કારણ કે ભારત જીવને પોતાનો ૧૬૧૦ નો ખાસ અંક પ્રકટ કરી પોતાના વાંચક વર્ગને અતિ સતોષ આપ્યો છે. શુજાતી માસિક પત્રોમાં એ પહેલ ભારત જીવને કરી છે. પરંતુ તેનું સઘળું માન તેના સુર લેખકોને અને

વાંચનને ઉત્તેજન આપનાર શુજાતી પ્રગળે ૧૯૧૧ નો પણ “જાનેવારીનો ખાસ અંક” ૩ કરવામાં આવશે. અને તે બનતાં સુધી ગયા કરતાં કાંઈક વિશિષ્ટ થશે. અમારો સતત પ્રયાસ છે “યશ આપનાર પરમાત્મા છે. આ વર્ષ “ભારત જીવન” ના કેટલાક પાછલા અંકો અતિ પ્રકટ થયા છે પરંતુ અણધારી અડચણોને લીધે થવાથી અમે નવા વર્ષમાં નિયમિત પ્રકટ કરી બનતો ચલત કરીશું. આહક બંધુઓએ ખાતરી ખવી કે અંમને અનિયમિત પ્રકટ કરવાથી લાભ નથી. અકરમાત્ કારણો આવી પડે છે જ તેમ થાય છે. ઉદાર બંધુઓએ પોતાનો આ-સત્કાર ચાલુજ રાખવો. આ વર્ષમાં જ દર મ ૧૦૦-૧૦૦-પ્રશ્નોમાં “ભારત જીવન” ને કરવાની ઇચ્છા હતી પણ આહક બંધુઓ તર પાંચ પાંચ આહક કરી મોકલવાનું કામ પૂર્ણ નહિ. એટલે અમારે દિલ્લીની સાથે એ મં યોજના અમલમાં મેલતાં પાણું હાલું પડ્યું અમે આ વર્ષે હવે એક જ પ્રાર્થના કરીએ કે જે દરેક આહક બંધુઓ માત્ર બે બે નવાં આ કરી મોકલશે તો અમે ખાતરી પુર્વક ૧૯૧૧ ભારત જીવનને દર મહિને ૧૦૦-૧૦૦ પા. પ્રકટ કરીશું, માત્ર ભાષાની જિદ્દ થવાનું અભિ રાખનાર સજ્જન શૂદ્રશ્રેણીએ આજ્ઞાસ નહિ રા નવા વર્ષમાં બે બે આહકો કરી મોકલવાની રાખવી કે જેથી થોડી ખતલું સાડું પરિણામ તેઓને દર મહિને વાંચનનો એક જશો જ નવું બાણવાનું, જોવાનું અને શિખવાનું મળે.



ડિસેમ્બર મહિનાનું છેલ્લું અઠવાડિયું ૧ રથાનની પ્રગ્ન માટે-આ-વર્ષ-મહાન લાભ દ કથાણકારક પસાર થયું છે. આર્યોનો ઉ કરનારી, કેન્દ્રેષ દેવી સુલેલ અને શાંતિ પ પોતાની છન્વીસમી બેઠક, પસાર કરી છે, પવિત્ર પ્રયાગ પૂરીમાં પધાર્યા હતાં. રાજર્ષિ સર વિલિયમ વેડર્બર્ન, શ્રીયુત ગો

વેલાંયતથી હિંદુસ્તાન સુધી આવી આપણી બંધ  
ચેડી આંગેને પરાણે ઉઘાડી ચકિત કરે છે ત્યારે  
પણ આપણને લાન આવતું નથી ! એ બહુ અ-  
નર્થ થવા જેવું છે ! મુબઈનાં વિમાન શાસી  
સહપેદે એક વિદ્વાન ગ્રંથ છે તેમણે એ શાસ્ત્રને  
અભ્યાસ કર્યો છે અને એક વિમાન બનાવવા માટે  
ફા. પ૦૦૦ની મદદ માંગી છે પરંતુ દેશના હુલાંચે  
અમારા આગેવાન ગણાતા ગ્રંથસ્થો તેઓથીને મદદ  
કરવા બહાર પડ્યા નથી. વિજ્ઞાપતની સ્લેલ મારવાને  
માટે હુતારે રૂપિયાનો ધુમાડો કરી નાંખનારા હિંદુ  
ગ્રંથસ્થો ! શું તમારે માટે આ વાત શરમ પમાડ-  
નારી નથી ! લગ્નને માટે લાખો રૂપિયાનું ઘર  
ખાનું ફાંડનાર અને હુતારે રૂપિયા કચનીના નાચ-  
માં વાપરી નાંખનારા હિંદુ શેડીઆઓ ! શું તમારે  
માટે આ વાત નીચું જોવાવનારી નથી ? લક્ષ્મી  
પૂજાની પીઠ પંથુ ગેંડાના ચામડાની ઘડાઈ ગઈ હોય  
એમ જણાય છે ! તેઓ પોતાના સ્થૂળ શરીરના-એ  
ઘડીના-સુખ કે ગર્ભમત માટે હજારો-લાખો રૂપિયાનો  
ધુમાડો કરી નાંખવા તયાર પણ પોતાની માત્ર ભૂ-  
મિતું નાક જાળવવા અને અનેક ભૂખે મરતાંને રાણ  
મળે તેવા કામમાં હુમેશાં પડાત ! તેમના આ કૃત્યો  
તે પરમદયાળુ પરમાત્મા જુવે છે જ અને તેવાજ  
બદલો પણ મળે છે !

૬

ડીસેમ્બરના છેલ્લા અડવાડીયામાં અલ્હાબાદ ખાતે  
સર્વ ધર્મ પરિવર્ત લસાઈ હતી. એ કાર્ય પણ મહત્વ-  
ત્વનું હતું. જુદા જુદા ખાતેમાં જુદા જુદા પ્રકારનાં  
બંધનોથી પંથો ચલાવવામાં આવે છે તેથી ધર્મનું  
ઐક્યત્વ થઇ શકતું નથી. અને ધર્મના એકવ  
વગર સમાજનાં બંધનો દીકાં થઇ પડે છે. અને  
સમાજના બંધનો દીકાં-પડવાથી ઐક્યત્વ થતું નથી.  
આ વાત સત્ય છે, પરંતુ તેથી હિંદુસ્તાન એકજ  
ધર્મ પાળે એ બનવા જોગ નથી. જે જે આચાર્યોએ  
લાંબા સમયથી પોતાના પંથના પાયા નાંખ્યા છે,  
તેના મૂળ બહુ ઉંડા પેસી ગયાં છે, હવે તો દરેક  
માણસ ગમે તે ધર્મ પાળે પણ હિંદીવાન માનવે

પોતાના, “બંધુ” ની નજર જુવે, એટલું જ બસ છે.  
કોઈનાં ધર્મના કામમાં વચમાં આવવાની કે એક  
ખીજનાં ધર્મનાં કામોને જ્યાં સુધી કુસંપ ના થાય  
ત્યાં સુધી-કોઈ પણ ભોગે-ચલાવી લેવાની જ જરૂર  
છે. કુરાનમાં ગોવધ લખેલો હોય કે નહિ તે પણ  
ધરતારી બંધુઓએ ગોવધનો સિવાજ બંધજ, કરવો  
ઉચિત છે. કલકત્તામાં બકરી ઇદ વખતે ‘લયકર’  
હુંલક થયું તેનું કારણ શું ? માત્ર ગોવધ ! ત્યારે એનું  
છે ત્યારે ગોવધ કરવાની જરૂર પણ શું ? કલકત્તાના  
મોલવી લીલાકત હુસેન જેવો ચુસ્ત ધરતારી બંધુ  
કહે છે કે, ગોવધ અમારા પવિત્ર કુરાનમાં લખેલો  
જ નથી ! ધરતારી બંધુઓ જો આવી આવી બા-  
બનો ધ્યાનમાં લઇ ચોટુંક ચલાવી દેશે, તો બન્ને  
મોટી કોમોમાં સંપ વધશે અને તેમ થવાથી એક  
ખીજના ઉદયોગેને રક્ષણ મળશે. હિંદુસ્તાનમાં એક  
ધર્મ થવાથી જ કાંઈ ઉન્નતિ થાય એવું નથી. પણ  
એક ખીજના ધર્મમાં ખસેલ પડે એવું કામ નહિ  
કરવાથી જ સંપ વધશે અને એક ખીજમાં ભાઈ-  
ચારાની લાગણી વધી અને હિંદીવાનોનું કલ્યાણ જ  
થશે.

૭

ડીસેમ્બરના અંત ભાગમાં સુબઈમાં જુહાપુ  
કોન્ફરન્સ લસાઈ હતી. એક ભવ્ય મંડપમાં હજારો  
જુહાપુ ભાઈઓ, દેશ પરદેશી, ઉત્સાહભરે ચાલ્યા  
હતા અને એજ ભવ્ય મંડપમાં અનેક સ્ત્રી પુરુષોએ  
વિરાલ પોતાની વાતિના ઉદયનો વક્ત આપ્યો હતો.  
તેમાં સ્ત્રી પુરુષોનાં જે ભાષણો થયાં છે તથા તે વખતે  
જુહાપુ ભાઈઓને વિવાદાન મળે તે માટે એક  
બોર્ડિંગ સ્કુલ કાઢવા માટે જે દાન અપાયું છે તે  
ખરેખર એ સાતિને અસિમાન લેવા જેવું છે. જુદા  
જુદા જુહાપુ આગેવાનો ઉપરાંત પ્રમુખ શ્રીયુત  
ડન્નાએ જે ઓજસ્વિતા ભરેલું ભાષણ કર્યું હતું  
તે સર્વ સાતિનાં, સ્ત્રી પુરુષોને લક્ષમાં લેવા જેવું છે.  
સાતિને ઉદય કરવાની મહત્વાકાંક્ષા-પ્રત્યેકને હોવી  
જોઈએ. જેણે સાતિના ઉદય માટે પોતાના તન, મન

અને ધનનો ઉપયોગ ક્યો નથી તેઓ જીવન ધારણ કરવા જતાં મૃતક સમાન છે. આ સૂત્ર કાંઈ ખોટું નથી. લુહાણા બંધુઓએ ખોડીંગ રુકલ માટે ઉત્સાહ હોર લગભગ રૂપિયા સાડા ચાર લાખની રકમ ફાટી આપી છે. ઉધરાણું થયું તે વખતે દશ હજાર અને પાંચ હજાર, હજાર અને બે હજારની રકમો ઉછાળા મારી રહી હતી. એક બાબુ પોતાનાં ગર્ભનાં રત્નો માટે રત્નાકર સાગર અભિમાન રાખી ગર્જના કરતો હતો ત્યારે બીજી બાબુએ લુહાણા બંધુઓ પોતાની ત્રીજેરીમાંથી હજારો રૂપિયાની રકમો ધર્મોદા કરી અભિમાનપૂર્વક ગર્જના કરતા હતા ! કેટલાક શ્રીમતો, કેટલાક સાધારણ ગ્રહસ્થો અને કેટલીક વિધવા અને સધવા સ્ત્રીઓએ સ્માતિના મહદ કલ્યાણનાં કામમાં હજારો રૂપિયા દાન કર્યા છે. ધન્ય છે એ સ્માતિજનોને ! ધન્ય છે શ્રીયુત ટંનાને ! આ પ્રમાણે હરેક સ્માતિજનો પોતાની સ્માતિના કલ્યાણને માટે કટીબદ્ધ થશે તો તે તે સ્માતિનું કલ્યાણ થશે ! જગદગુરુ શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યજીને અમારી પ્રાર્થના છે કે શુશ્રાવના પ્રાદક્ષિણનું કલ્યાણ થાય તે માટે એકાદ “પ્રાદક્ષણ પરિપદ” ભરવી અને તે દ્વારા “પ્રાદક્ષણ ખોડીંગ” રુકલ ઉઘાડવી કે જેથી ધર્મ-કર્મ પ્રાપ્ત થતા પ્રાદક્ષણ કર્મક વિદ્યાદાન મેળવે અને હોટેલોમાં રખડી અધમ હાલતે પહોંચતા અટકે ! જગદગુરુ શ્રીની આજ્ઞા થતાં આવું પુણ્યકારક કાર્ય સત્વર પાર ઉતરશે અને તેમાં પ્રાદક્ષણ માનનું કલ્યાણ થશે.



ડીસેમ્બર માસનું છેલ્લું અઠવાડિયું ભરતખંડની પ્રજાને માટે વિશેષ આનંદપ્રદ છે. અનેક પરિપદો અને કોનગ્રેસ, કોન્ફરન્સો થવા પછી એક અતિ આનંદની વાર્તા સર્વત્ર ફેલાઈ ગઈ છે. ૨૬ મી કોંગ્રેસમાં અદ્વાપ્તાદ ખાતે થયેલા મેલાવડામાં જે જે કરાવો પાસ થયા છે તે પ્રમુખ સર વિદ્યમ વેડકર્ન ઉપરાંત બીજા સદગ્રહસ્થોના એક ડેપુટીશનદારા હિંદુસ્થાનના નવાં લોકપ્રીય વાઈસરાય નામદાર લોર્ડ હાર્ડિંગને આપવામાં આવ્યા છે, તે નામદારને એક

માનપત્ર અને એ કરાવો એક ડેપુટીશનના આકારમાં આપતાં સઘળાં કોંગ્રેસ-ભક્તો, હિંદ હિંદોચ્છ-એનું તે નામદાર સન્માન કર્યું છે અને લોર્ડ કર્ઝન જેવા વિચિત્ર મગજના વાઈસરાયે એક વખત તેવા કરાવો લેવાને સાફ ના પાડી હતી તેને બદલે નવાં વાઈસરાય બહાદુરે તેજ કોંગ્રેસના કરાવો સ્વિકારી આ દેશની પ્રજાની ફરિઆદોનો સ્વીકાર કર્યો છે. તેઓ શ્રીચ્છ આશ્વાસન પણ આપ્યું છે કે:-એ ઉપર સંપૂર્ણ લક્ષ આપીશ.” ધન્ય છે આવા ઉદારચિત્ત યુરોપોને ! ઉદારતા એજ અગ્રજોને મુખ્ય સદગુણ છે. પરંતુ કોઈક વખતે એંગ્લો ઇન્ડિયનોનાં બંધેરણીથી કેટલાક બીજા દેશમાં દોસઈ જઈ લોર્ડ કર્ઝન પેઠે વર્તે છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે તે નામદાર આ દેશની પ્રજાના હૃદયમાં પૂજ્ય ભાવ ઉત્પન્ન કરે અને ભારતીય પ્રજાને અનંત આનંદ મળે એવા હુકેડા બને ! સંપત્તિ બલિહારી છે, અને સંપત્તિ જાંજીર જાંજીર છે ! હિંદુસ્થાનની પ્રજાએ તેજ “સંપ” ને હૃદયમાં સ્થાન આપવું જોઈએ.

શાંતિનો અર્થ, ઘણા મનુષ્યો આજસ કહે છે. જ્યાં ત્વરા કરવાની જરૂર હોય, ત્યાં પણ ધીરે ધીરે પગ ઉપાડવો; જ્યાં પાંચ મીનીટમાં પહોંચી જવાનું હોય ત્યાં પંદર મિનિટ પહોંચવું એ શાંતિ નથી એ તો એક પ્રકારની મંદતા છે. આવી શાંતિ અથવા મંદતા ઉપયોગી નથી. શાંતિની સાથે અત્યંત પ્રવૃત્તિશીલ રહો. ઘણા મનુષ્યો પુષ્કળ પ્રવૃત્તિ કરનારા હોય છે, પરંતુ તેઓના અંતઃકરણમાં શાંતિ અથવા અવિકળતા હોતી નથી. આથી તેઓનું સામર્થ્ય મોટે ભાગે વ્યર્થ વહી જાય છે. એથી ઉલટું ઘણા મનુષ્યો અવિકળ જિતિવાળા હોય છે, પણ ત્યારે તેઓ પ્રવૃત્તિ અથવા પ્રયત્ન ઉભયનો સંયોગ કરવાનો છે. જ્યારે આ ઉભયનો સંયોગ કરવામાં આવે છે, ત્યારે આપણને અત્યંત લાભ થાય છે.

મહાકાલ.



## વ્યવસ્થાપક મિત્ર મંદલ

અને

ભારત જીવન.



મિત્ર મંડળ લાઇબ્રેરીઓના વ્યવસ્થાપક સાહેબ-પેટલાદ-તરફથી 'ખરોડા ગેઝેટ' ના તા. ૧૨-૧૨-૧૦ ના અંકમાં એક જાહેર ખબર પ્રકટ થઇ છે. એ જાહેર ખબરમાં જણાવે છે કે: " \* \* \* પુસ્તકાલયોના હીસાબ બીડતાં પુસ્તકાલયો તરફથી ભુમ આવી છે કે અમને માત્ર ( ભારત જીવનના ) બે કે ત્રણ અંક મળ્યા છે. આ વાક્ય વ્યવસ્થાપકે છાપાવ્યું છે પરંતુ અમારે ઘણી દિલગીરી સાથે જણાવવું પડે છે કે એ વાક્ય તદ્દન ભ્રૂંકું લખાયું છે. અને એ સ્ત્રીતે "ભારત જીવન" ને હારી પહેંચાડવાના જ ઉદ્દેશથી લખાયેલું માલમ પડે છે. મિત્ર મંડળના વ્યવસ્થાપક સાહેબે આવી તદ્દન ખોટી જાહેર ખબર છાપવા પહેલાં આસપાસનો વિચાર કરી જોયો હોત તો તેઓને પોતાની ભૂલ તરત જણાઈ આવત કે તેઓએ અમને કયા મહિનામાં મિત્ર મંડળ પુસ્તકાલયોનું લિસ્ટ મોકલ્યું છે, તથા કયારે લેવાનું પહેંચાડ્યું છે અને તે વખતે કેટલા અંકો પ્રકટ થયા હતા, તેમ જ અમે કેટલા પોષ્ટ કર્યા છે. અમારી પાસે આ સર્વ બાબતોના ખુલાસા તૈયાર છે છતાં તે હમણાં સ્પષ્ટ કરી દેવા માંગતા નથી. કારણ કે હજી આ બાબતનો નિવેડો પરસ્પર લાવવા માટે દાખલા દલીલો રજૂ કરવાનાં છે. છતાં આ તકે અમારે એટલું તો પ્રસિદ્ધ કર્યા વિના ચાલે એમ નથી કે બિચારી મિત્ર મંડળ લાઇબ્રેરીઓમાં ગેરસમજબુતી ઉભી કરવા જેવો જ એ અધમ પ્રયત્ન થયો છે! અમારી પાસે જેટલી લાઇબ્રેરીઓનું લીસ્ટ વ્યવસ્થાપક સાહેબ તરફથી આવ્યું છે તે છાપાઈ ગયું છે. અને ભારત જીવન જ્યારે જ્યારે પ્રકટ થાય છે ત્યારે અમે ચોક્કસ રીતે તેજ પ્રમાણે પોષ્ટ કરીએ

છીએ. ભારત જીવનના કોઈ અંકો અનિયમિત પ્રસિદ્ધ થતાં અમારી પાસે જે જે મિત્ર મંડળ લાઇબ્રેરીઓની ફરીઆદો આવે છે તેમાં પણ તેઓને તેટલા વખત સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયલા અંકો મળી ગયાનું તેના સંકેતરીઓએ સ્વીકાર્યું છે છતાં વ્યવસ્થાપકે સાહેબને ત્યાંની ફરીઆદોમાં બે કે ત્રણ અંકો મળ્યા છે આ (બીલકુલ) મળ્યા નથી! " આવી ફરીઆદો કયાંથી આવી તે અમને સમજાતું નથી!

શુજરાતમાં "મિત્રમંડળ લાઇબ્રેરીઓની" યોજના એક પવિત્ર કાર્ય રહી છે. અને તેને માટે અમે તેના "વ્યવસ્થાપક" સાહેબનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો એણે છે પરંતુ તે જ વખતે આવી ખોટી જાહેર ખબરો છાપાવી પોતાની મનસ્વી વર્તણૂકનો પરિચય આપવો એ પણ ખુબ ખેદજનક છે. કેટલાંક મનુષ્યના હાથમાં કાંઈક સત્તા આવે છે ત્યારે તેઓ એમ જ સ્વમને છે કે હવે "સ્વર્ગની કુચી" મળી ગઇ પરંતુ તે સત્તાનો સમદર્શિથી, ન્યાય પરાયણતાથી ઉપયોગ થાય છે ત્યારે જ સ્વર્ગ મળે છે એ "વ્યવસ્થાપક" સાહેબે ભૂલવું જોઈતું નથી. અમને અમારા દેશના સાહિત્ય પ્રચારકો માટે ઘણું માન છે અને અમે તેવા અદુરચોને શ્રદ્ધા પૂર્વક જ જોઈએ છીએ. પરંતુ જ્યારે તેવા પ્રચારકો ગમે તે કારણોથી-પક્ષપાત કરે, સત્તાના તોરમાં જગતને દખાવી દેવા માંગે, અથવા સારાં સાહિત્યોથી વાંચક પ્રજાને વિમૂઢ રાખે તો તેમાં પોતેજ પોતાનો આત્મઘાત કરે છે એમ કહેવામાં અમે કાંઈ પણ ખોટું કરતા નથી. પવિત્ર અંતાકરણ, પવિત્ર સંકલ્પોને આગળને આગળ ધસવા દેવાથીજ આર્ય પ્રજાનું કલ્યાણ થશે. અને તેમાંજ આર્ય પ્રજાનો ઉદય છે. એ પણ વયોવૃદ્ધ વ્યવસ્થાપક સાહેબે ભૂલવું જોઈતું નથી.

આ સ્થળે અમારે પવિત્ર કાર્ય લઇ બેઠેલા એક મિત્ર પત્રકારને માટે દિલગીરી સાથે બે શબ્દો લખવા પડે છે. વ્યવસ્થાપક મિત્ર મંડળ તરફથી જે જાહેર ખબર "ખરોડા ગેઝેટ" ના તા. ૧૨-૧૨-૧૦

ના અંકમાં છપાઇ. ત્યાર પછી અમારા તરફના એક ખુલાસા પત્ર તે પત્રના અધિપતિ સાહેબ ઉપર મોકલવામાં આવ્યો હતો પરંતુ દુર્ભાગ્યવશાત્ તે અધિપતિ સાહેબે પોતાના પત્રમાં પ્રકટ કરવા ના પાડી ! અમે અધિપતિ મહાશયને પૂછીએ છીએ કે : શું “ બરોડા ગેઝેટ ” ના અધિપતિની પવિત્ર અને નિષ્પક્ષપાત દ્વંજ વ્યવસ્થાપક “ મિત્ર મંડળ ” ને હાથે વેચાઇ ગઇ છે ? કે પોતાના કુદ્ર લાભને ખાતર “ એક ખુલાસો ” પ્રકટ કરવામાં તેઓ પાછા પડ્યા ! અથવા મિત્ર મંડળના વ્યવસ્થાપક “ બરોડા ગેઝેટ ” ની કેટલીક કોપીઓ ખરીદી બે ઉપકાર કરતા હશે તેના તેજમાં અંતર્ગત ગયા ? અમારો ખુલાસો પ્રકટ નહિ કરવાનું અધિપતિ મહાશયને શું કારણ મળ્યું તે પણ તેઓ જણાવશે ? એ પત્રકાર મિત્રને ખબર છે કે, સુબંધનાં સુપ્રસિદ્ધ રાજા પત્રોમાં પ્રકટ થતાં અર્થપત્રો કે ખુલાસાઓ એક પક્ષ તરફથી છપાયા પછી બીજા પક્ષ તરફથી મળતાં હોને પહેલીજ તકે પ્રસિદ્ધ કરી બનને પક્ષને સમાન ઇન્સાફ આપવામાં આવે છે. એક તરફથી એજ પત્ર “ દેશોદય ” માટે લાંબ લાંબા લેખો લખે અને બીજી તરફથી આવા પક્ષપાત કરે તો પ્રજામાં તેમની તુલના કેટલી થાય ?

પરમાત્મા એ બનને સદ્બુદ્ધિ આપે. અમે મિત્ર મંડળ પુસ્તકાલયોના જ્ય ઇચ્છીએ છીએ. અમે હુમેશાં એ પવિત્ર સંસ્થા તરફ માનની નમસ્કારો જોતા આવ્યા છીએ. છતાં ત્યાં આવી “ તદ્દન યોગી ” બહિર ખબર પ્રકટ કરવામાં આવી છે અને “ ભારત જીવન ” ને અત્યાર સુધી કદી નહિ થયલો એવો ગેર ઇન્સાફ કરવામાં આવે છે ત્યારે અમારે અમારો ખુલાસો પ્રકટ કરવો પડ્યો છે.

૧૯૦૭ માં અમારે એકજ અંકે બે વખત પાટ કરવા પડ્યા છે તે પણ માત્ર વ્યવસ્થાપક સાહેબના સંતોષને ખાતરજ તે પણ વ્યવસ્થાપક સાહેબે નોંધી રાખવું જરૂરનું છે !

અમે મિત્ર મંડળ લાઇબ્રેરીઓના સેક્રેટરી

સાહેબોને વિનંતિ કરીએ છીએ કે જે જે લાઇબ્રેરીને જે જે અંકો ન મળ્યા હોય તે અમને લખી જણાવવું કે બેથી “ વ્યવસ્થાપક ” સાહેબની “ બહિર ખબર ” માં કેટલું સત્ય છે તેનો નિર્ણય કરવામાં વિશેષ સુલભતા થાય.

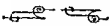
વ્યવસ્થાપક-ભારત જીવન.

નિશાળમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓએ ખાસ કરીને શી શી સંભાળ રાખવાથી તેમને પોતાને તથા લાગતા વળગતાને ક્ષયના જંતુને ચેપ લાગે નહિ ? જ. — (૧) તેમણે જમીન ઉપર કે ભીંત ઉપર કદી ચુકવું કે ગલગમ. કહાડવું નહિ. (૨) પાટી ઉપર ચુક નાખવાની ટેવ ઊડી દેવી. (૩) આંગળાં ચાટવાની કે ચુસવાની ટેવ પણ ઊડી દેવી. (૪) ગરે તે જગ્યાએથી ઉપાડી ગમે તેવી વસ્તુ બેવી કે કલમ, સિસાપેન, પેન વગેરે. મ્હોંમાં નાંખવાં નહિ (૫) કોઇની ખાધેલ કે મ્હોંમાં નાખેલી ચીજ પોતાના મ્હોંમાં નાખવી નહિ. (૬) બીજાએ હાઠ પણ લગાડ્યા હોય તેવી ચીજને ઉપયોગ કરવો નહિ. (૭) કંઈ પણ વસ્તુ ચોટાડવા માટે તેને જામથી ચુક લગાડવું નહિ. કારણ કે જગતમાં પાણીના ભંડાર ભર્યા છે. (૮) પોતાને ઉધરસા કે છીંક આવે તે વખતે તેમણે પોતાના મ્હોં સામે રૂમાલ કે છેવટે પોતાના હાથજ ધરી રાખવાની ટેવ પાડવી જોઇએ. (૯) તેમણે પોતાના હાથ સાબુથી કે ગરમ પાણીથી ધોયા વિના જમવા ન ખેંસવાની ટેવ પાડવી. ધુળમાં ક્ષયના જંતુ રહી શકે છે. માટે હાથ ધોવા માટે ધુળ વાપરવી નહિ. (૧૦) શરીર અને હાથ પગનાં તળીયાં બની શકે તેટલા ચોખ્ખાં રાખવાં.

વેદ કલ્પતરૂ.



## મધમાખી.



સામાન્ય હુકીકત.



**વિ** ચિત્ર પ્રેરણા, આંતરિક, ઉદયોગ, અને તે વડે મળી આવતા લાભજનક અત્યંત પયોગી પદાર્થોને લીધે ઘણા જ પુરાતન કાળથી મધમાખી તરફ મનુષ્ય જાતીનું ધ્યાન એવાં હું છે. મધમાખીનું અવલોકન.

મધમાખીનો રાજ્ય વહીવટ એટલો જ ઘણા બાબતો બેગ છે, કે કવિઓ તેમ જ બીજા લેખકો તે પ્રાણીનો વારંવાર દૃષ્ટાંત આપતા માલુમ પડે છે. વર્જલ અને એરીસ્ટોટલ પણ મધમાખી વિષે વિવેચન કરવાનું ભુલી ગયા નથી. સીસરો કીની કહે છે કે એરીસ્ટોમેકસ નામના માથુસે મધમાખીની નિરીક્ષા કરવામાં ૬૦ વર્ષ ગાળ્યાં હતાં. તે કીલીકસ નામનો માલુસ તે ઉદયોગી અને સ્વચ્છ પ્રાણીનું અવલોકન કરવા ખાતર જંગલમાં જ વસ્યો હતો. મધમાખીએ એટલું બધું કુતુહલ તપાસ કર્યું છે કે તેઓનું દરેક પ્રકારે અવલોકન રવા જર્મની, રશિયા, ફ્રાન્સ, ઇંગ્લેન્ડ અને અમેરિકામાં ખાસ મંડળીઓ સ્થાપવામાં આવી છે. મધમાખીની જાત; તેનાં કાર્ય.

(અ) પુરૂષ મધમાખને ઇંગ્લેન્ડમાં 'ફોન' હવામાં આવે છે. આ મધમાખનું શરીર જરા બહુ, પણ ગોળ અને પેટનો આકાર પહેળો હોય છે. તેના ભાગમાં, ઉપાદક અવયવ હોય છે. પુરૂષ ડંખ મારવાનાં સાધન હોતાં નથી. ઉડતાં ગણાણાટ અવાજ કરે છે. આટલા ઉપરથી આ જાત રત યોગબાધ આવે છે.

(બ) સ્ત્રી મધમાખીને ઇંગ્લેન્ડમાં 'કવીન બી' કહે છે. આ સ્ત્રી પુરૂષ મધમાખ કરતાં ઓટી કાંઈ છે; અને તેનું પેટ પણ વધારે લાંબુ હોય છે.

સ્ત્રી મધમાખી ડંખ મારી શકે છે. અને ગર્ભ ધારણ કરવા તેને બે ઓટી ગર્ભ નળી હોય છે.

(ક) કામ કરનારી માખીને ઇંગ્લેન્ડમાં 'વર્કસ' કહે છે. આ જાત પહેલી બંને જાત કરતાં વધારે નાની હોય છે. પત્ર અને જાંગની રચના પણ પહેલા બંને પ્રકારમાં જોવામાં આવતી રચના કરતાં ભિન્ન હોય છે. મધપૂડાં બાંધવા માટે યોગ્ય સ્થાન શોધી આપવાનું, તેમ જ તે જગ્યાએ જોઈતી ચીજો 'પૂરી પાડવાનું' અને મધપૂડાને દુશ્મનોથી બચાવવાનું કામ આ જાતની માખીનું હોવાથી, તેનું નામ કામ કરનારી માખી પાડવામાં આવ્યું છે. સ્ત્રી તેમજ કામ કરનારી માખીઓ એકજ જાતનાં ઇંડામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. આસપાસની રીથતિના ફેરફારને લીધે મૂળ ઇંડામાંથી આ બે જાતો જુદી પડી જાય છે. કામ કરનારી માખીઓને ઉપર ઉપરથી તપસવાથી તેની જાત માલુમ પડી આવતી નથી, પરંતુ સ્વક્રમ અવલોકનથી તેઓમાં બે સ્વક્રમ ગણ નળી જોવામાં આવે છે. આ ગર્ભનળી સંપૂર્ણતાને પામી હોતી નથી, અને તેથી તે ગર્ભ ધારણ કરી શકતી નથી. કામ કરનારી માખીની જાતિ, સ્ત્રી જ છે, એ આ ઉપરથી સમજાય છે.

ઉત્પત્તિ.

સ્વોમરડમનું એવું ધારણું હતું કે સ્ત્રી મધમાખીને પુરૂષ મધમાખ સાથે સંયોગ થવાની જરૂર નથી. આ વાત હજારે ઓટી ઠરાવી. હેટોઈ પણ એવું ધારતો હતો કે સ્ત્રીમાં પોતાની 'મેળે' જ ઉત્પત્તિ કરવાની શક્તિ છે. લીનીઅસનું મત એવું હતું કે બંને જાતોના સંયોગ થવાની જરૂર છે, અને રોમરે જાહેર કર્યું કે તેવો સંયોગ તેણે મધપૂડાની ચંદ્ર થતાં જોયો હતો. હાલમાં જે સાબીતી એકત્ર કરવામાં આવી છે, તે ઉપરથી એવું માલુમ પડ્યું છે કે સ્ત્રી તેમજ પુરૂષ મધમાખ કે 'ફોન' નો સંયોગ હવામાં ઉડતી યેળા થાય છે, પરંતુ મધપૂડામાં થતો નથી. કેાઈ પણ કારણને લીધે જો સ્ત્રી મધમાખી મધપૂડાની બહાર નીકળે શકે

કતી નથી. સ્ત્રી મધમાખીના જન્મ થયા પછી જો ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી તેના અને ફોનનો સંબંધ થતો નથી, તો ગર્ભ ધારણ કરવાની શક્તિ તેનામાંથી નષ્ટ થાય છે. ફોનની સાથે સંયોગ કરવા ઇચ્છે છે, ત્યારે તે હવામાં ઉડી જાય છે, અર્ધાંશિક કલાકમાં પાછી ફરે છે. વિચિત્ર વાત તો એ છે કે 'ફોન' પુરૂષ મધમાખ સંયોગ થયા પછી ઉત્પાદક અવયવ વિનાનો થઈ જાય છે, ને તરફડીયાં ખાઈ મરણ પામે છે. રાણી એક જ વખતના સંયોગથી અસંખ્ય ઇંડાં મૂકી શકે છે. ઇંડાં મૂકતી વેળા અસુક ઇંડાં ઉપર ગર્ભાશયની કોથળીમાંથી થોડો પ્રવાહિ ચોટતો જાય છે જે ઇંડાં ઉપર આ પ્રવાહી ચોટતો નથી, તેમાંથી પુરૂષ મધમાખ ઉત્પન્ન થાય છે. ઇંડાં મૂકવાનું કામ સ્ત્રી મધમાખીનું છે, એ આપણે કહી ગયા. ઇંડાં મૂકવાની કોથળીઓ બનાવવાનું કામ, કામ કરનારી માખીઓનું છે. ઇંડાં મૂકવાનાં સ્થાન બનાવવામાં મીઠું વાપરવામાં આવે છે. ઇંડાં મૂકવાનું કામ ગર્ભ રહ્યા પછી ૩૬ કલાકે શરૂ થાય છે. જુદી જુદી જાતનાં ઇંડાંને જુદાં જુદાં સ્થાનમાં મૂકવામાં આવે છે, ઇંડાંને રંગ ઘણો જ ચાંદો વાદળી હોય છે, અને તેને અસુક ઉપ્પુતા આપવાની જરૂર છે. તેના આકાર લંગગાળ પણુ જરા વળેલો હોય છે. જેવી રીતે કીડીનાં રૂપાંતર થાય છે, તેમ મધમાખીનાં પણ રૂપાંતર થાય છે. ઇંડાંનું રૂપાંતર થઈ એક પગ વિનાનો નાનો સફેદ કીડા બને છે. મધ અને પાણીનું મિશ્રણ આપી આ કીડાનું પોષણ કરવામાં આવે છે, અને તેને ઘણી જ સંભાળથી ઉછેરવામાં આવે છે. જ્યારે કીડા મોટો થાય છે, ત્યારે ઉપરની ચામડીનું પડ તે ફેંકી દે છે. પાંચ છ દિવસમાં તે વધે છે, અને પછી તે જોરાક ખાંતો નથી. બીજા ૩૬ કલાકમાં તે કોરોટો બનાવી કાઢે છે, અને પછીનાં ત્રણ દિવસમાં તે 'પ્રયુષ' કહેવાતી સ્થિતિ ધારણ કરે છે. તેનો રંગ સંપૂર્ણ પેળો હોય છે, અને તેની આસપાસનાં પારદર્શક પડમાંથી તેના દરેક અવયવ દેખી શકાય છે, એક અઠવાડિયામાં

તે પડો તોડી બાંધીજાનામાંથી છુટી તે સંપૂર્ણ મધમાખી તરીકે બહાર આવે છે. ઇંડાંમાંથી પૂર્ણ મધમાખીની અવસ્થાએ પહોંચતાં ૨૧ દિવસ લાગે છે. મધમાખ કે 'ફોન' નાં પણ આવ પ્રમ રૂપાંતર થાય છે, પરંતુ સંપૂર્ણ અવસ્થાએ પહોંચતાં તેને ચાર દિવસ વધારે લાગે છે.

જ્યારે ઇંડાંમાંથી રાણી બનાવવી હોય ત્યારે રાણી કે સ્ત્રી મધમાખી ઘણી કાળજી રાખે છે, તેને અસુક જાતનો જોરાક આપવામાં આવે અને આ જોરાક વિશેષ ધૌણિક પણ હોય છે, મધપૂડા.

દરેક મધપૂડામાં સામાન્ય રીતે એક જ માખી કે રાણી હોય છે. બીજા માખીઓ સંપૂર્ણ માન આપતી હોય તેવું જણાય છે, રાણીઓ હોય તો તે વચ્ચે લડાલડી ચાલે છે, જ્યારે એકને જીતે જાય છે, ત્યારે જ બીજાને રા તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે. ઇંડાંમાંથી જન્મ ઘણી રાણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે કામ કરના માખીઓનાં જુદાં જુદાં ટોળાં એક એક રાણી લઈને બીજે ઉડી જાય છે. ને રાંધાં નવા મધપૂ બનાવે છે.

એક મધપૂડામાં કામ કરનારી માખીઓ સંખ્યા પાંચથી દસ હજાર સુધીની હોય છે, અ કેટલાક મોટા મધપૂડામાં ૫૦ હજાર કામ કરના માખીઓ હોય છે, એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે. 'ફોન' કે પુરૂષ મધમાખની સંખ્યા કા કરનારી મધમાખીના કરતાં ઓછાં કે ઓછાં મા ભાગ હોય છે. મધમાખીને જોખવામાં આવે તો એ એક શેરમાં લગભગ ૫૦૦૦ તળે છે. મધપૂડા બંધ પટકોણ ખાનાં હોય છે.

મધપૂડામાં એટલી ગંધી માખીઓ રહે છે છતાં તેઓને સ્વચ્છ હવા કેવી રીતે મળતી હશે માખીઓ પોતાની પાંખ વડે હવાને ચાલતી રાખે છે અને પાંખોની ગતિને લીધે હવા સ્વચ્છ રહે છે અંદરની માખીઓને સ્વચ્છ હવા પૂરી પાડવા મધ



પૂડાની આસપાસ માખીઓની અમુક સંખ્યા વાસ ફરતી પાંખોને ત્વરાથી હલાવ્યા કરે છે. જો ઉષ્ણતામાપક યંત્ર વડે મધપૂડાની ઉષ્ણતા માપવામાં આવે તો સામાન્ય રીતે તે ૭૩° થી ૮૪° (ફેરન હિટ) માલુમ પડે છે. કેટલીક વેળા તે ઉષ્ણતા વધી ૯૪° થી ૧૦૪° સુધી પહોંચે છે.

સૂર્યના તેજથી મધમાખી ઉષ્મ કરવા મંડી નથી. ટાંઠામાં તેઓ સુરત પડી રહે છે. ૪૦° થી વધારે ટાંઠ પડે તો મધમાખી મરણ પામે છે સમુદ્રમાં ટાંઠની અસર થોડી થાય છે તેથી તેઓને ઘાટું અડચણ પડતી નથી.

પોષણ; અને તે મેળવવાનાં સાધન.

વનસ્પતિમાંથી નીકળતો રસ તેમ જ પુષ્પની રેણુ આપને મધમાખી પોતાનું શુશ્રૂણ ચલાવે છે. પોષણ મેળવવાને માટે મધમાખીને લાંબી જીભ ધોળાનેલી હોય છે. નક્કર પદાર્થના ઝીણા ઝીણા વિભાજ કરવા માટે મોંની ગંદર બે મજબુત બડગાં હોય છે. કામ કરનારી માખીમાં આ ગદા ભાગ વિશેષ મજબુત બેવામાં આવે છે, કારણ કે તેવા ભાગને વધારે ઉપયોગ તેઓને જ કરવાનો હોય છે. મધમાખીઓને તીણુ અણીવાળા બે દાંત scales હોય છે.

મધમાખીને બે જઠર હોય છે; પહેલું મોટું, પાતળું અને પારદર્શક હોય છે, તે આગળના ભાગમાં સાંકડું અને પાછળના ભાગમાં કુલેલી કોથળી જેવું હોય છે. આ પેટમાં પચનક્રિયા ચાલતી હોય તેવું બેવામાં આવતું નથી. પાચન ક્રિયાને માટે બીજું જઠર હોય છે. આ જઠર પહેલા જઠરની કુલેલી કોથળીના મધ્ય ભાગ આગળથી શરૂ થાય છે. અને તેના આકાર નળાકારને મળતો આવે છે. આંતરડાં અને જઠર વચ્ચે એક પટ્ટો Valve હોય છે તેથી ધોરડા આંતરડાંમાંથી પાછો ઉપર આવી શકતો નથી.

આસ ક્રિયા.

આસક્રિયાને માટે ફેફસાં કે તેને મળતી ગોઠવણ બેવામાં આવતી નથી, પરંતુ 'ટ્રકી' કહેવાતી

ઝીણી ઝીણી નળીઓ કેશવાહિનીઓની પેઠે આખા શરીરમાં પ્રસારેલી હોય છે.

સ્પર્શેન્દ્રિય

મોંના આગલા ભાગમાં ઝીણી નળી જેવી જે ઇન્દ્રિય બેવામાં આવે છે, તેને સ્પર્શેન્દ્રિય કે "એન્ટીની" કહેવામાં આવે છે. આ ઇન્દ્રિયોત્કાર્ય ઘણું શુશ્રવણ ભરેલું દેખાય છે. સ્પર્શ કરવાનું, સાંભળવાનું, અને વાસ લેવાનું કામ તેથી જ થાય છે. આ મધપૂડા ધનાવવાનું, 'લાવ'નું પોષણ કરવાનું, મધ રેહવાનું અને એક બીજાને ખબર આપવાનું કામ પણ આથી થાય છે. 'એન્ટીની' કે સ્પર્શેન્દ્રિય કાંપી નાંખવાથી મધમાખી ગાંઠા જેવી ગમે છે; પોતાનાં ઈર્ષા ગમે ત્યાં મૂકે છે; બીજા સ્ત્રી મધમાખી કે રાણીને મધપૂડામાં પેસવા દે છે; અને મધપૂડામાંથી ઉડી નથી, તો કામ કરનારી માખીઓ તેની પાછળ જતી નથી.

સ્વાદ અને વાસ.

જુદાં જુદાં પુષ્પમાંથી રસ એકત્ર કરતી વેળા વિભાજ પાડી મધમાખી રસ પસંદ કરતી નથી. અતિ તીવ્ર ગંધવાળાં પુષ્પો જે મનુષ્ય જાતિને પણ પસંદ હોતાં નથી, તેવાં જ પુષ્પોને તે તજી દે છે. ઝેરી વનસ્પતિના રસનો ઉપયોગ કરવામાં તેઓને બાધ નથી. કેવળ મારતી વખતે જ ઝેરી રસ નીકળે છે, તેનો અંદર ઝેરી ક્ષાર મળેલા હોય છે, તેવું સુદૃઢદર્શક યંત્ર વડે માલુમ પડ્યું છે. જુદા જુદા રસને લીધે મધની જાત પણ જુદી જુદી હોય છે, અને તેના શુભ પણ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. વાસ લેવાની શક્તિ તેઓમાં ઘણી તીવ્ર હોય છે, કારણ કે રસની અને પુષ્પની વાસથી તે તેના તરફ જલસી જાય છે. અમુક જાતની વાસ અને ધુમાડો તેઓ ખમી શકતી નથી.

ઉગ્મર

રાણી ત્રણ કે ચાર વર્ષ જીવે છે. "રૂન" કે પુરૂષ મધમાખીની જીંદગી બે, ત્રણ, ચાર મહિનાની કે વધારેમાં વધારે એક વર્ષની હોય છે. કામ કરનારી માખીઓ ૬ થી ૮ અઠવાડીયાં સુધી અને વધારેમાં

વધારે ૧ વર્ષ સુધી છેવે છે એક માખી એક દિવસમાં ૨૦૦૦ ઇંડાં મુકે છે. આ પ્રમાણે તે અમુક અઠવાડીયાં સુધી હજારો ઇંડાં મુકયાં કરે છે.

મધમાખીના શત્રુ.

ભમરા, રીંછ, ઉંદર. લકલ્કખોદ, ગરોળી, મરઘી, મોટા કરોળીયા, વગેરે મધમાખીનો નાશ કરે છે. મરઘો એ મધમાખીમાં ઘણોજ સામાન્ય રોગ છે.

મધમાખી ઉછરવાનો ધંધો.

ફ્રાન્સ, જર્મની, રૂશિયા, ઓસ્ટ્રીયા, અને અમેરિકામાં, મધમાખીઓ ઉછેરી મધપૂડામાંથી મોટી ઉપજ મેળવવામાં આવે છે. જર્મનીમાં આ ધંધો કરનારને સાફ ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે. રૂશિયામાં આ ધંધો એટલો બધો સામાન્ય છે, કે, કોઇ પ્રાંતના લોકો તે આ ધંધો કરી પોતાનું જીવન ચલાવે છે. જર્મનીમાં શિક્ષકો એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ફરતા ફરે છે. અને લોકોને મધમાખી ઉછેરવાની ઉત્તમ રીતનું જ્ઞાન આપે છે. નિશાળમાં મહેતાશ્રયેને આ વિષયની પરીક્ષા આપવી પડે છે, અને તે વિષયમાં પુરૂ થયા વિના પ્રમાણુ પત્ર મળતું નથી. ત્યાં મધમાખી ઉછેરના માટે મંડળીઓ સ્થાપવામાં આવી છે, અને જોઈતું ખર્ચ સરકાર પૂરું પાડે છે. અમેરિકામાં પણ મધમાખી ઉછેરવાનો જીવન ધંધો થઈ પડ્યો છે; પરંતુ જર્મન લોકો તરફથી મધમાખી વિશે આપણને જે જ્ઞાન મળ્યું છે, તે ખરેખર અસુલ્ય છે.

યુનૅઈ અને મદ્રાસ ઇલાકામાં, બંગાળ, અને બર્માના ઘણા ભાગમાં જંગલમાંના તેમજ ટેકરી ઉપરના મધપૂડામાંથી મધ અને મીઠુ મેળવવામાં આવે છે. યુનૅઈ ઇલાકામાં કાનડામાં મધમાખીઓ મધપૂડા બાંધે માળા બાંધી તેને પાળવામાં આવે છે. પંતળમાં મરીની ટેકરી ઉપર અને સવલપીડી અને ખાંડારામાં, ચીમલાની ટેકરી ઉપર અને કુલુમાં માખીઓ લલચાઈ મધપૂડા બાંધે માટે કાઢવાના માળા બાંધી તે માળાના એક ભાગ ઉપર

મીઠા પદાર્થ ચોપડવામાં આવે છે. માખીઓ ઉડતી ઉડતી ત્યાં આવે છે, ત્યારે મધપૂડા બાંધવા લલચાય છે. મધ અને મીઠુ તૈયાર થાય છે, એટલે તમાકુ. લુમડાં કે છાણાંના ધુમાડો કરી, માખીઓને ઉડાડી મુકવામાં આવે છે; મધપૂડાને દાખી તેમાંથી મધ અને મીઠુ લઇ લેવામાં આવે છે.

માખીઓ વચ્ચે મારામારી.

હુકાળમાં એક ટોળું બીજા મધપૂડા ઉપર મારો ચલાવી લૂટ કરે છે. બંને ટોળાં વચ્ચે ઘણી સખ્ત ઝગઝગી ચાલે છે, અને હજારો માખીઓનો નાશ થાય છે જે હુમલો કરનાર છૂટે છે, તે હારનાર પક્ષનો બધો ખોરાક લઈ લેવામાં આવે છે; પરંતુ અંતે સઘળી માખીઓ પાછી જીંદગીમાં છે, અને એકજ મધપૂડામાં રહી સાથે દિવસો ગુજારે છે.

મીઠુ.

પહેલાં એવું ધારવામાં આવતું કે મીઠુ એ માત્ર કચેરી રેણુ છે, પણ કચેરી, હુયુળર, અને હન્ટરની શોધથી માલુમ પડ્યું છે કે મીઠુ એ પેટમાંથી કાઢી નાંખવામાં આવતો એક જાતનો રસ છે. આ રસ ઓછો વધારે નીકળવાનું પ્રમાણુ પુષ્પોના જે મીઠો રસ મધમાખી ચુસે છે, તેના ઉપર છે. આ મીઠો રસનું પેટમાં રૂપાંતર થવાથી મીઠુનો રસ બહાર નીકળે છે, અને જમી નય છે. ગરમીથી, તેમજ આરામથી અને ખાંડવાળા રસ ખાવાથી, મીઠુનો રસ વધારે પ્રમાણમાં બહાર નીકળતો જણાય છે. મીઠુ પેટની નીચે એકકું થયકું જોવામાં આવે છે. મીઠુ એક કરવાને ખાસ કીલી કીલી કોથળીઓ હોય છે, અને આવી કોથળીઓ માત્ર કામ કરનારી માખીઓને હોય છે, એવું જોવામાં આવેલું છે.

મધ અને મીઠુના ઉપયોગ.

મધનો ઉપયોગ ઘણા પુરાતન કાળથી લોકોના જીવનમાં છે. આપણા વેદકાના ગ્રંથોમાં તાનું મધ

જન્મતિથિ અને મૃત્યુતિથિમાંથી કોને જ્યન્તી દિવસ ગણવો એ વિષે વિવાદ હશે પણ જ્યન્તીને હેતુ ધ્યાનમાં લેતાં મહાત્માના જીવનનો વિકાસ જોવાં અને જનસમાજ ઉપર તેની યોગ્ય અસર કરવા જન્મતિથિ વધારે સારી છે. જન્મતિથિ ન

જવવી જોઈએ. ન્યાયમૂર્તિ રાનડે, મહાત્મા લોર્ડ રીપન, મી૦ કેપન, ટ્રીયુટ દાદાભાઈ, મી૦ દત્ત જેવા સર્વમાન્ય પુરૂષોની જ્યન્તીમાં ડોણ ભાગ નહિ હો! આની સાથે અમૂક સમુદ્ધ પોત પોતાના મહાત્માઓની જ્યન્તીઓ ઉજવે તો હરકત જેવું નથી એટલું જ નહિ પણ આવશ્યક છે.

આ ઉપરાંત બીજા પ્રશ્ન એ થાય છે કે જ્યન્તી માત્ર સુધારકોની જ ઉજવવી કે કેમ! રાષ્ટ્ર સભા, સંસાર સુધારક સભા ઔદ્યોગિક સભા વગેરેના કેટલાક નેતાઓ વારંવાર કહેતા આવ્યા છે કે ત્યાં સુધી અમુક તરેહની ઉન્નતિ થઈ નથી ત્યાં સુધી બીજી બધી હીલચાલ નકારી છે. સંસાર સુધારક સંસાર સુધારાને પ્રથમ મૂકે છે જ્યારે રાજ પુરૂષો પ્રથમ રાજકીય સુધારા શિવાય અન્ય ઉન્નતિ અશક્ય છે એમ ગણે છે. જ્યન્તીના સંબંધમાં પણ આવા જ વિવાદ ચાલે છે. પણ આ વિવાદમાં ન યશતાં ઉત્તમ રસો એ છે કે જૂદી જૂદી સંસ્થાઓએ પોત પોતાના નેતાઓની જ્યન્તી ઉજવવી આવશ્યક છે.

હુમેશાં અને છે તેમ જ્યન્તીના સંબંધમાં પણ હુરૂપયોગ થતા સંભવ છે. જ્યન્તી કોની ઉજવવી એનો નિર્ણય કરતાં બહુ વિચાર કરવાનો છે. જેની જ્યન્તી ઉજવવી હોય તે સ્ત્રી કે પુરૂષ તેનું જીવન આદર્શરૂપ હોવું જોઈએ. યુદ્ધમાં ખરૂં માન સેનાના નાયકના કરતાં સેનાને ઘરે છે છતાં જ્યન્તી સેના નાયકની જ ઉજવવા છે. પ્રત્યેક સૈનિકની જ્યન્તી તેના ઘરમાં જરૂરની છે પણ સમસ્ત પ્રજા ઉજવે તો જ્યન્તીના આત્મા બધ જ. આવા જ પરિણામે હિંદુસ્તાનમાં એક દેવના તેત્રીશ કોટી દેવ થયા. અને હાલ મનાતો હિંદુ ધર્મ હાસ્યારપદ થયો. આટલા માટે જ્યન્તી ઉજવતાં પહેલાં એનો આત્મા નષ્ટ ન થાય અને લલિત્યમાં હાસ્યારપદ ન થાય એ માટે બહુ જ કાળજી રાખવાની છે. જ્યન્તી કેમ ઉજવવી?

હવે જ્યન્તી કેમ ઉજવવી એ પ્રશ્ન ઉદભવે છે. રાનડે જ્યન્તી, કરસનદાસ જ્યન્તી, ગોવર્ધનરામ

જ્યન્તી, દાદાભાઈ જ્યન્તી કેમ શિવાજીની જ્યન્તીના કાર્યક્રમ જોતાં જણાયે કે જ્યન્તીને દીવસે અમુક સ્થળે પત્રોમાં બહિર ખબર આપી કિંવા આમંત્રણ આપી બહિર સભા ભરાય છે અને એ ચાર પ્રસિદ્ધ વક્તાઓ પાસે વ્યાખ્યાન અપાવી કાર્ય શરૂ કરાવવામાં આવે છે. 'ન મામા કરતાં કહેણા મામા સારા.' એ ન્યાયે આટલું જોણું નથી. પરંતુ અમુક સ્થળે બહિર જગ્યામાં વ્યાખ્યાન અપાવાથી જ જ્યન્તીના ઉદ્દેશ સરતો નથી. આવા સ્થળે આવનારાઓ સામાન્ય રીતે બહુલા હોય છે અને એઓ જેમની જ્યન્તી ઉજવવાની હોય છે તેમને વિશે થોડું ઘણું બહુતા પણ હોય છે. જ્યન્તીના આત્મા ન્હાના ન્હાના ગામડામાં—ન્હાના બાળકોમાં—ઘર કુધલી કરતી સ્ત્રીઓ—જે દેશની માતાઓ છે—તેમાં જોત પ્રોત થાય તો જ જ્યન્તીના ઉદ્દેશ પાર પડે.

આ ઉદ્દેશ પાર પાડવા સુચન તરીકે નીચેનાં સાધન યોગ્ય લાગે છે. એ પ્રમાણે પ્રત્યેક કુટુંબમાં, પ્રત્યેક શાળામાં અને પ્રત્યેક સંસ્થામાં પ્રયત્નો થાય તો જ જ્યન્તી ઉજવવાનો—જ્યન્તીમાં ભાગ લેવાનો આખાશ વૃધ્ધને ઉત્સાહ થાય અને જ્યાં ઉત્સાહ છે—સાધન છે, ઉત્તેજક વસ્તુ છે ત્યાં શુભ પરિણામ આવે જ.

(૧) જે સ્ત્રી કિંવા પુરૂષની જ્યન્તી ઉજવવાની હોય તેનાં ચરિત્રો પુસ્તકરૂપે એ તરેહનાં છપાવવાં. એક બાલકોને માટે અને બીજું પુણ્ય વચના સ્ત્રી પુરૂષો માટે—ઈન્ડિયન, અમેરીકામાં નેક્સન, નેપોલીયન, વોર્શીંગટન, ટેનીસન, સ્ટીવન્સન, નાઇટીંગેલ વગેરેનાં સચિત્ર ટુંક જીવન સરળ ભાષામાં અને બાળકોને રસ ઉપજે એવી રીતે તયાર કરવામાં આવે છે. અને આવાં ચરિત્રો સંસ્થાઓ તરફથી કિંવા દ્રવ્યવાન તરફથી બહોળે હાથે બાલકોમાં વહેંચવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિનો પરાક્રમ રીતે બહુજા ઈંગ્લી અસર થાય છે જ્યારે આપણા દેશમાં આપણા બાલકો આપણા મહાત્માઓના નામ પણ બહુતાં નથી.

રામાયણ કે મહાભારતનો સાર માત્ર હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસના પહેલા આર પાના ઉપરથીજ નહોતો છે ત્યારે યુરોપ અમેરિકાના ખાલકો પોતાના દેશના મહાત્માના જીવન ચરિત્રથી એટલા તો વાકેફ હોય છે કે બાલ્યાવસ્થાથીજ એમને અનુકરણ કરવા પ્રબલ ઇચ્છા થાય છે. આજ પ્રમાણે મોટાં જીવન ચરિત્રો વધોત્ક્રમે લાભકારક છે. આપણે ત્યાં જીવન ચરિત્રો લખાય છે તે કાંતો જેનાં જીવન ચરિત્ર લખાય તેના કુટુંબીઓ પાસેથી દ્રવ્યનો ઇચ્છા હોય કિંવા લેખક થઈ કીર્તિ મેળવવાને લોભેજ લખાય છે. મહાત્માઓના જીવનનો ગુદ અભ્યાસ, તેમના કાર્ય-કૃત્યોનું નિષ્પક્ષપાત અવલોકન અને ભવિષ્યની પ્રજાને એમાંથી કાંઈ શિખવાનું મળે એવી પદ્ધતિસર જીવન ચરિત્ર લખાયાં હોય તોજ ખરેખર ખારેલો ઉદ્દેશ પાર પડે.

પ્રત્યેક વર્ષે જ્યન્તીને દિવસે આવાં પુસ્તકો વહેંચાવવાં અથવા બહુજ સસ્તાં વેચાવાં જોઈએ,

(૨) ગામે ગામ, રથળે રથળે બહાર મિલાવડા કરી વિદ્યાર્થી તેમજ શિક્ષિત વર્ગમાં જીવન ચરિત્રનો અભ્યાસ કર્યો હોય અથવા તે મહાત્માના સહવાસમાં આવ્યા હોય તેવા પાસે વ્યાખ્યાન કરાવવાં. વ્યાખ્યાનની અસર ક્ષણિક છે એમ કેટલાનું માનવું છે પરંતુ વ્યાખ્યાન-ભાષણથી કાંઈ કાંઈ અવનવા બનાવો બન્યા છે અને તેની પણ એક અદભૂત અસર છે.

(૩) શ્રીયુત દત્ત, મહારાણી વિક્ટોરીયા, ગોવર્ધનરામ, રાનડે (વગેરેના જીવનમાંથી શો બોધ લેવાનો છે) તમને જીવનનો કયો ભાગ ઉત્તમ લાગ્યો અને શા કારણથી એવા પ્રશ્ન પૂછી શાળા અને પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી ધનાંત્રી નિબંધ માંગવા અને પ્રથમ આવનારને જ્યન્તીને દિવસેજ ધનાંત્ર આપવું.

(૪) મહાત્માઓની માતા કે પત્નીએ મહાત્માના ઉચ્ચ જીવનમાં કેવો અને કેટલો ભાગ લીધો હતો તેનો અભ્યાસ કરી સ્ત્રીઓમાં પોતાના યુગ કે

પતિનાં જીવન ઉચ્ચ બનાવવા કેટલી તક છે તે સ્ત્રી-સંસદમાં વખતો વખત જ્યન્તીને દિવસે જણાવવું; આ પદ્ધતિથી જ્યન્તી જેવા પ્રસંગે સ્ત્રીઓમાં પણ નવું બલ આવશે અને એમને લાગશે કે જેમનું જ્યન્તી ઉજવાય છે તેની ઉન્નતિમાં સ્ત્રીઓએ મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો છે અને સ્ત્રીઓ દેશની ઉન્નતિનું મુખ્ય અંગ છે.

(૫) જેમની જ્યન્તી ઉજવવાની હોય તે મહાત્માની છબીઓ ઘેર ઘેર રહે એવી અનુકૂળતા કરી આપવી જુના સમયમાં છબીઓ નહોતી. પણ ગુજરાત કાઠીયાવાડના ગામડામાં જોશો તો જણાશે કે દરેક ગામડામાં તળાવ કાંઠે 'પાળીયા' હોય છે, આ પાળીયાની મુતિ ખત્યરની અને જ્યાં ત્યાંથી કોતરી કાઢી હોય છે છતાં તે ગામના લોકોને પ્રત્યેક સહવારે મહાત્માનું રમરણ કરાવે છે. આજ પ્રમાણે મહાત્માની છબીના પ્રાતઃ દર્શન તેમના અનુકરણીય ગુણોનું ભાન કરાવે છે. છબીની સાથે ગામના યોરામાં કે મંદિર જેવા સ્થાનકોમાં બાવલાં ઉભા કરાવવાં જોઈએ. આપણા દેશમાં સારા બાવલાં કરનાર કારીગરોની ન્યુનતા છે તેટલાજ ઉત્સાહની પણ ન્યુનતા છે. કારણ એમ ન હોય તો આખા ભારત વર્ષને રવરાજની ઝાંખી કરાવનાર લોઈ રીપન જેવા સર્વ માન્ય વૈયસરોચનું બાવલું હિંદુસ્તાનમાં નહિ એ હિંદુસ્તાનને યોછી શરમ ઉપજાવે એમ છે. જ્યારે જ્ઞાના કલેક્ટરો-પોલીટીકલ એજન્ડોનાં બાવલાં રથળે રથળે ઉભરાઈ બીય ત્યારે લોઈ રીપન જેવા પ્રાતઃરમરણીય હિત ચિંતક મહાત્મા માટે કાંઈ નહિ બાવલાં હોય ત્યારેજ સહવાર સાંજ બાલકો ફરવા જતાં 'આ કોનું પુતળું' છે એ પ્રશ્ન પૂછે ત્યારે તેમનાં ચરિત્ર સમજે અને સમજે ત્યારેજ અનુકરણ કરતાં શિખે.

(૬) જ્યન્તીને દિવસે સંગીત-કલ્પ ઉજવી કન્યાઓ અને સ્ત્રીઓમાં મહાત્માના અથવા અન્યના બનાવેલાં ગીતો દ્વારા સયોગાન ગવરાવવાં જેથી આનંદ સાથે સારા સંસ્કાર પડે.

(૭) અગ્નિ વર્ગમાં પ્રીતનદ્વારા મહામાતા  
જન્મનું ચરિત્ર લોકોને સમજાવવાં. એવી રીતે કૃષ્ણ  
જન્મની કે રામનવમીને દિવસે સતી ભંજરણ કરી  
તેમનાં પ્રીતનો કથાઓ ત્યાં છે તેજ પ્રમાણે જન્મ  
નીને દિવસે રસિક ભાષામાં પ્રીતનો થવાં ભેધએ  
એવી અગ્નિ વર્ગમાં પણ કાંઈ ઉત્સાહ રેલાય.

જન્મની ઉજવવાની આટલીજ રીત છે એમ  
કહેવાનું નથી. આ તો માત્ર સુચન રૂપજ છે. આ-  
પણા ગુજરાતમાં જન્મની ઉજવવાનો પ્રથા શરૂ થયો  
છે તે સમયે આ લેખ અરથાને નહિ મનાય એવો  
વિશ્વાસ છે. જન્મનીના ઉચ્ચ આદેશ ધ્યાનમાં લઈ  
તે આદેશ પાર પાડવા આપણા હાથમાં છે. અને  
એ પ્રમાણે ઉજવાશે તો અમને ખાતરી છે કે આ-  
પણા સુવાન વર્ગમાંથી ઘણાની સાક્ષર તરીકે, રાજ  
પૂરમાં તરીકે, ધર્મોત્તમા તરીકે કે સુધારકો તરીકે  
જન્મની ઉજવવાનો સમય આવશે પ્રભુ આવા રત્ની  
પુરૂષો ગુજરાતમાંથી ઉત્પન્ન કરાવે એજ મહેન્ટા.

શાંતિકુદર ધોળીન્દ્રારાવ રતનલાલ દીવેટીઆ.  
શાંતીકૃષ્ણ બી. એ. બન્ધુ સમાજ.

જે વસ્તુઓ તમને અપ્રાપ્ત હોય તે પ્રાપ્ત  
કરવાનો સરળ ઉપાય તમે જાણો છો? જવણ કરો,  
તે વસ્તુઓ તમને પ્રાપ્ત થશેજ, એવી વદ શ્રદ્ધા  
રાખ્યા કરો. જેમ પૃથ્વીમાં સર્વ પ્રકારનાં પાક રહેલા  
છે, તેમ અદ્રષ્ટ કારણમાં તમારી ઇચ્છાના સઘળા  
પદાર્થો રહેલા છે. અદ્રષ્ટમાંથી તે પદાર્થોને તમારી  
પાસે આહવાં આહવાન કેવળ શ્રદ્ધા છે. અદ્રષ્ટમાં  
રહેલાં તે પદાર્થોમાં શ્રદ્ધા ધરો, અને પછી પૂર્ણ  
ધૈર્યને સેવતાં તે પદાર્થોને તમારી પાસે આવવાની  
ઘંટ બેસા કરો. જમ તમારી શ્રદ્ધા અધિક બળવાન  
કરશે, તેમ અધિક વેગથી તે પદાર્થો તમારી પાસે  
બાકાંઈ આવવાતા. શ્રદ્ધા જ્યારે અપ્રાપ્ત પદાર્થો  
કામે, તમારે સંબંધ નેડે છે, ત્યારે સંશય તે પદાર્થો  
થી તમારો સંબંધ તોડે છે.

## રાજચરનો અધિકાર.

એવડના શહાનશાહોનાં કેટલાકે અધિ-  
કાર એવા છે કે તે આપણા દેશની  
પ્રજાએ બંધવા લેખએ. અને તેટલા આદેશ રવ.  
શહાનશાહ નામદાર શહાનશાહ એકવર્ડના રાજ્યા-  
ધિકાર સમયે બહાર પડેલી વિગતો અત્ર પ્રકટ કર-  
વામાં આવે છે. આવાજ અધિકારો ત્યાંના શહાન-  
શાહોને આપતા હોવાનું ધારવામાં આવે તો આવાજ  
અધિકારો, આપણા હાલના શહાનશાહ નામદાર  
પાંચમા જ્યોર્જના પણ હોય એ સ્વભાવિક છે.

૧-જો ઇંગ્લેન્ડના કોઈ નિવાસીના ઘરમાં  
સેતુ કે જ્વાહીરની ખાણ નિકળે તો નામદાર શહા-  
નશાહને અધિકાર છે કે તેઓ પાતાનાં માંજુસોને  
મોકલી તે ખાણ ખોદાવે અને તેમાંથી જે કાંઈ ધન  
મળે તે સરકારી ત્રીબેરીમાં જમા કરાવે. જે કાંઈકા-  
ની રૂએ એઓ નામદારને આ અધિકાર મળ્યો છે  
તે કાંઈકા હંભુ સુધી એમને એમજ છે.

૨-જો પાલમિન્ટના હુકમથી કોઈ દેશ અથવા  
જાતિ સાથે અથોએને લડાઈ થતી હોય તો નામ-  
દાર શહાની ઇચ્છા થાય તો તે નામદાર લડાઈને  
તરત બંધ કરાવી શકે છે. પછી તેમાં ગમે તો  
અથોજ જાતિની હાની થતી હોય તો પંજુ શું થયું?  
કાંઈકાની રૂએ તેમને કોઈ રોકી શકતું નથી. ધાન્ય  
વાણી પાછી લડાઈ બંધ થઈ તેનું કારણ ઘણું  
લોકો આજ પ્રકારના અધિકારનુંજ સમજે છે.

૩-જો તેઓ (નામ શહાનશાહ) ત્રીબેરી એક-  
વર્ડની ઘેડે સુદ પ્રીય હોય તો પાલમિન્ટને વગર  
પૂછે જ્ઞાન્ય સાથે લડાઈ કરી શકે છે. અને તેનું  
કારણ એ ભતાવે કે ક્રીડીશ એકથી કે હુમલો  
ફ્રાન્સના અધિકારમાં છે તેનું ખરું જોતાં અમારોજ  
છે જ્ઞાન્ય તે પાછો આપે નહિ તો અથો તેને છીનવી  
લઈશું.

૪—ઈંગ્લેન્ડમાં એક એવો કાયદો છે કે ત્યાંના રાજા પોતાનું લશ્કર, એક ચોક્કસ સંખ્યાથી ઉપરાંત વધારી શકતો નથી. પરંતુ ત્હમને અધિકાર છે કે મરજીમાં આવે તો લશ્કર વધારે રાખે કિંવા ઓછું રાખે અથવા બીજકુલ રાખેજ નહિ. આ બાબત ૧૫૪૮ શબ્દોમાં કહેતાં એવું સમજાય છે કે: નામ. શહાનશાહ સખ્તમ એડવર્ડ, પોતાના તાબાના લશ્કરમાંથી ગમે તેને એકદમ રજા આપી દેતા. પછી તે જળ માર્ગેના કિંવા સ્થળ માર્ગેના કાંતો મોકલેાં ઓફિસર હોય કે એક પડઘમ વગાડનાર ડયમચી હોય !

૫—આ બધા કરતાં પણ એક બીજો, સૌથી દિવાલો એવો અધિકાર છે કે: બધાં લશ્કરી વહાણો (ટીમરો), તોપો, બન્દુકો, બન્દરની જગ્યાની ભૂમિ અને સમુદ્રની સેનાનો તમામ સામાન વેચી, (શહાનશાહ) ઈંગ્લેન્ડને નિશાધાર અને શક્તિહીન કરી દે છે. ઇ. સ. ૧૮૭૧ ના માર્ચ માસમાં હૉસ ઓફ મન્સમાં એક એવો ઠરાવ લાવવામાં આવ્યો હતો. લશ્કરમાં કર્મીશનથી અરિહવાનો નિયમ સારો નથી. નિયમ રદ કરવો જોઈએ. એ નિયમાનુસાર અમીર ટિડો પોતાના નાલાયક પૂત્રોને પણ રૂપિયાના નેરથી શોધો અપાવી શકે છે. જ્યારે આ ઠરાવ હૉસ શોફ લોડસની સભામાં લાવવામાં આવ્યો ત્યારે યાં એ ઠરાવની કાંઈ પણ દરકાર કરવામાં આવી હિ. અને તેને રદ કરવામાં આવ્યો, પરંતુ સ્વર્ગસ્થ હારાષી વિક્ટોરિયા માતાના રાન્ય અમલમાં. એ ઠરાવ મંજૂર કરવામાં આવ્યો અને એક કાયદા રૂપે પસાર થયો. અને સાબિત કરી આપ્યું કે વિલાયતના રાજાની શક્તિ પાર્લામેન્ટની શક્તિથી પણ વધારે છે.

૬—નામદાર શહાનશાહની મરજીમાં આવે તો તેઓ શ્રી તમામ કેલિઓને છોડી દંધ સુકત કરી શકે છે. અને તે નામદારની મરજીમાં આવે તો તમામ કેલિઓના ખાલી કરી શકે છે.

૭—નામદાર શહાનશાહ પોતાના પ્રધાન મંત્રી અને કેબીનેટના બીજા સભાસદોને રજા આપીને તો મંત્રી નીમી શકે છે.

૮—નામ. શહાનશાહની ઇચ્છામાં આવે તો તેઓ વિલાયતની કોઈ જગ્યાની નિશાળને કેલિબ્રેન્ની યુનિવર્સિટીઓની પદવી આપી શકે છે, મરજી કે તે યુનિવર્સિટીઓને તેમની પદવી પણ બાદશાહી તરફથીજ મળી છે.

૯—તેઓની મરજીમાં આવે ત્હને ડયક અથવા લોડ વિગેરે બનાવી શકે છે, પછી ચાહે તો તે સ્ત્રી, પુરુષ કે બાળક કાં ન હોય ? અગર ને તેઓ ખેતાળ વેહેંચવા માંગે તો વિલાયતના એક લગીને પણ અર્લ બનાવી શકે છે એજ દીતે આફ્રીકાના એક મજુરને લોડ અને હિડુસ્થાનના એક લીખરીને પિયર બનાવી શકે.

૧૦—ને તેઓ ચાહે તો વિલાયતના એક રહેનારને પરદેશ ન જવા દે. અથવા ચાહે તો ગયો હોય તો તેને પાછો બોલાવી લે અને ને તેને આવે તો ત્હની માલ મિકત બંધત કરી લે.

૧૧—વિલાયતના ખેટ અને જે સમુદ્ર એ ટાપુઓને ઘેર છે તે બધા ઈંગ્લેન્ડના બાંદશાહના છે. તેમાં માછલીઓ વિગેરે જે છે તે પણ બાદશાહનું જ છે. તેઓ ધારે તો માછલીઓને માછલાં પકડવા દે નહિ. ને કોઈ નાવારસ મરજી પામે તો તેની મીલકતના ચારસ બાંદશાહ છે.

૧૨—જેમ તેઓ યુનિવર્સિટીને બંધ કરી શકે છે, તેમજ કોઈ બન્દરને પણ બંધ કરી શકે છે અને નવા ઉઘોડી શકે છે.

૧—કોઈ વેપારી કામમાં પ્રબળતા ભાગીદાર થઈ શકતા નથી.

૨—પ્રબળ કોઈ ઘર કે વસ્તુ લાડે લઈ શકતા નથી.

૬-મરણ સમયે જો કોઈ પોતાની મેળે તેમને પોતાની મિલકતના અધિકારી બનાવે તો તેમ બની શકે છે પણ તેઓ પોતે તેનું કામ કરતા નથી પણ પોતાના એજન્ટ દ્વારા તે કામ કરાવી શકે છે.

૭-ઉપરજ આપણે વાંચી ગયા કે બ્રાહ્મણ કેમ્પીજને તોડી શકે છે. પણ પ્રિવી કૌન્સિલના "સુખ્ય" યર્થ શકતા નથી.

૮-પાલોમેન્ટે નાંગેલો કર માફ કરી શકતા નથી.

૯-તેઓ પ્રજામાંના કોઈ પણ સખસને કરજ આપવાનું દબાણ કરી શકતા નથી.

૧૦-કેદીને છોડી શકે છે પણ કોઇને પોતાની મરજી પ્રમાણે કેદ કરી શકતા નથી.

૧૧-તેઓ પોતાની મિલકત પોતાના પદને યોગ્ય અધિકારી સિવાય બીજા કોઇને આપી શકતા નથી.

૧૨-બ્રાહ્મણ જો રામન કેથોલિક ધર્મમાં ચાલ્યા જાય અથવા તે ધર્મની કોઈ સી સાથે લગ્ન કરે તો તેમનો રાજ્યાધિકાર નષ્ટ થઈ જાય.

૧૩-બ્રાહ્મણની પાસે કોઈનું કોઈ દહેજ હોય તો કોર્ટમાં જઈ ફરીઆદ કરી શકે છે.

૧૪-કોઈ બીજા રાજ્યના હુતને બ્રાહ્મણ ધનાત્મ આપી અથવા દંડ કરી શકતા નથી.

D. R. M.

## ગ્રંથાવલોકન.

### મેવાડા પ્રશ્નનાદ:-

ઉક્ત નામના માસિક પત્રના કેટલાક અંગે હવેના તંત્રી શ્રીયુત મણિલાલ મગનલાલ ત્રીવેદી તરફથી મળ્યા છે. ત્રણ જાનના મેવાડા બ્રાહ્મણ, મેવાડા વણિક વિગેરે જ્ઞાતિના અભ્યુદય માટેજ આ માસિક પ્રગટ કરવાનો ઉદ્દેશ જણાવવામાં આવ્યો છે. જે અંગે અમારી દષ્ટિ સન્મુખ પડ્યા છે તેમાં જોતાં "મેવાડા" જ્ઞાતિના અભ્યુદય સંબંધી (જથ્થા અંગમાં "મેવાડા મહોદાધિ-શોધન" અને (પર્વા અંગમાં) "તવાડી". મેવાડા બ્રાહ્મણ પંથની સલા" એવા બેજા શુદ્ધ લેખો જણાય છે. અને તેમાં પણ પહેલો લેખ જે અતિ મહત્વનો છે તેનાં માત્ર પાણી બે પાનાં જ ન્યારે બીજો લેખ માત્ર અર્ધું પાતું! મેવાડા બ્રાહ્મણાદિ વર્ણના ઉદય માટે પ્રકટ થતા આ એકજ માસિક પત્રમાં બીજા ધણી ઉપયોગી લેખો પ્રકટ કરી શકાય એમ છે, તંત્રી મહાશયે મેવાડા બંધુઓની ઉત્પત્તિ વિગેરે ઉપયોગી વિષયો થોડા માસથી પ્રકટ કરવાનું આ પત્રમાં વચન આપ્યું છે પરંતુ તેટલા વખતમાં મેવાડા બંધુઓની એક ડીરકંટરી, મેવાડા જ્ઞાતિ કયાં કયાં ગામોમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે, જુદાં જુદાં ગામોમાં મેવાડા જ્ઞાતિના કયાં કયાં સારા નરસા રિવાજો ચાલે છે, મેવાડા જ્ઞાતિમાં મરણ અને લગ્નાદિ પ્રસંગે કયા કયા અયોગ્ય ખર્ચોચાષ છે તે પ્રકટ કરવા જોઈએ; અને જ્ઞાતિ બંધુઓમાં કેવા પ્રકારના કલહ ચાલે છે તે જાણી તેના નિવારણને માટે જ્ઞાતિ બંધુઓ તરફથી સુચનાઓ મેળવી પ્રકટ કરવી જોઈએ. જે જ્ઞાતિના ઉદ્દેશ માટે આ માસિક પત્ર પ્રકટ થાય છે તેના સંબંધમાં પાણી બે પાનાં કે અર્ધું પાતું જ પ્રકટ થાય એ શોચનિય છે! ને કે આ માસિક પત્રમાં પ્રકટ થતા બીજા લેખો વાંચનીય છે છતાં જ્ઞાતિનો ઉદય થાય

જાનેવારી ૧૯૧૧ નો  
**ખાસ અંક.**  
 ભારતજીવનનો આ "ખાસ અંક" ગયા  
 વર્ષ કરતાં ઘણો મુદ્દર લેખો અને કવિતા  
 આ ઘણાં ઉત્કૃષ્ટ, વાંચવા અને મનન  
 કરવા જોગ પ્રકટ થશે. અને  
 લગભગ ૧૦૦  
 છબીઓ જેમાં ત્રણ રંગની છબીઓ સંગ્રહ  
 કરવા લાયક પ્રકટ થશે.  
 મેનજર ભારતજીવન



એ ધ્વજથીજ ન્યાયે માસિક પત્ર પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે ત્યારે તો તેજ ઉદ્દેશ પાંચ પાડવા જેવાજ લેખો પ્રકટ કરવા નોંધ્યે. તંત્રી મહાશય અમારી આ સુચના લક્ષમાં લેશે. ૨૪ પૃષ્ઠના માસિક પત્રનું મૂલ્ય પોષ્ટજ સાથે રૂ. ૧-૪-૦ છે તે વધુ નથી. મેવાડા. બાંધુઓએ આશ્રય આપવો નોંધ્યે.

**સંગિત શ્રેણી:—**

આર્યોના ઉદ્ધાર કરનાર આ સંગિત શ્રેણી તેના પ્રયોજક, શ્રીયુત હરિશંકર વિ. આયલભાઈ. વિદ્યાર્થી વિરમગામ તરફથી મળી છે. આ વિદ્યાર્થી આર્થ સમાહુદ જણાય છે. અને તેથીજ કેટલાંક સંગિતોમાં "સમાજ" ના સિદ્ધાંતોના પ્રતિ ધ્વનિ જણાય છે. સમગ્ર આર્યોના ઉપધાર માટે થતા પ્રયાસોમાં "સમાજના" સિદ્ધાંતો ઈષ્ટ પ્રદ મનાતા નથી તે, શ્રીયુત હરિશંકરથી અનવરુદ્ધ તે નહિજ હોય! આ શ્રેણીમાંનાં કેટલાંક સંગિત સમગ્ર આર્યોને વાંચી મનન કરવા યોગ્ય છે. દેશ ઉપર પ્રીતી રાખનાર દેશભક્તોનાં તન, મન કેવાં હોવાં નોંધ્યે તેનો તેમાં અમ્હા ચિતાર છે કીમત ૦-૨-૬.

**ગુજરાતી શબ્દ કોષ:—**

આ સુબુદ્ધ ગ્રંથની પહેાંચ સ્વીકારતાં ગમેા ને અત્યંત દયા છે. ગુજરાતી સાહિત્યના ગ્રંથોમાં, બુંદા જુદા. શબ્દો વપરાય છે. પરંતુ કેટલાંક એવા મનુષ્યો છે કે તેમને તે શબ્દોનો અર્થ સમજાતો નથી. ઘણી વખત ઘરગણુ શબ્દો અને કેટલીક વખત સંસ્કૃત કે એવીજ બીજી ભાષાના શબ્દો પણ વપરાય છે. આથી વંખતે નવલકથાઓ કે ધર્મનાં કોષ પુસ્તકો વાંચનારને જો એક શબ્દ નથી સમજાતો તો તે વાક્યનો અર્થ બદલાઈ જાય છે એટલું જ નહિ પણ અર્થનો અનર્થ પણ થઈ જાય છે. નડીયાદ (નવાસી રા. રા. લલ્લુભાઈ ગોકલભાઈ પટેલે આ વિશાળ ગ્રંથ બહાર પાડી ગુજરાતી સાહિત્યની તેમજ ગુજરાતી બાંધુઓની મહદ્ સેવા બતાવી છે. એવજ બીજા કોષો કરતાં આ ગ્રંથમાં

વિશેષતા એજ છે કે તે તે શબ્દો કયા કક્ષિ કે લેખકે વપરાયા છે તેનું એક એક વાક્ય પણ ટાંકી બતાવ્યું છે જેથી અર્થ સમજાય. જો કોઈ શબ્દનાં બે અર્થ થતા હોય તો બૂલ થાય નહિ અને શબ્દનો ખરો અર્થ સમજાય. લેખકે ન્યાય સુધી તેમને ગુજરાતી ભાષાનાં શબ્દો જડયા છે. ત્યાં સૂધી ચોપીત પ્રકટ કરવ મહેનત કરી છે. એમાં ૭૦૦૦ શબ્દો અને તેના અર્થ પ્રકટ કર્યા છે. આવા પ્રકૃત ગ્રંથોને, દરેક ગુજરાતી ભાષા ઉપર પ્રેમ રાખનાર સમજનાર એ સંકાર કરવો નોંધ્યે. આવા વિશાળ અને હૃદય બાંધનીજ સાથેના ગ્રંથનાં પ્રમાણમાં તેની કીમત રૂ. ૧-૦-૦ અમને વિશેષ જણાતી નથી. નામદાર સરકાર અને દેશી રાજ્યોએ આવા ગ્રંથને ઉત્તરજન આપવું નોંધ્યે. તેમજ દરેક વિદ્યાર્થીઓ પાસે રહે. તેવા ચત્ર કરવો નોંધ્યે. અમે શ્રીયુત લલ્લુભાઈ ગો. પટેલને અનેક ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

**સ્વધર્મ:—**

વડોદરેથી પ્રકટ થતું ઉપલા નામનું માસિક પત્ર અમને મળતું રહે છે. આ પત્રમાં લખાતાં જુદા જુદા લેખો ઉત્કૃષ્ટ છે. મનુષ્યનો "સ્વધર્મ" શું છે તે બતાવી આપનારા લેખો, વાંચક વગને પોતાના કર્તવ્યમાં પ્રેરે છે. પરમહંસની પ્રસાદી, રાષ્ટ્રીયધર્મ, સ્વામિ વિષ્ણુચંદના વિચાર, ચાર આશ્રમો, હિંદુસ્થાનનું ભવિષ્ય, યશ શાસ્ત્રી મંજે, વેદ વાણી, યજ્ઞરહસ્ય, આત્મક્રૂપા, વીશ વર્ષનો સંકેત, સનાતન ધર્મ, ભાવિયોજ, સ્વદેશી, રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની આવશ્યકતા, દેવ દરિયામાં ડુબ્યાં, વિગેરે લેખો અને કવિતાઓ વાંચવા જેવાં છે. એમાં પ્રકટ થતી ચાલુ ઐતિહાસિક નવલકથાઓ હિરણ્યમયી (કે જે ભારત છવનની ૧૯૧૦ની ભેટ તરીકે અપાઈ ગઈ છે તે) પણ પ્રકટ થાય છે. એમાં દરેક વખતે એક એક છળી પ્રસિંધ થાય છે. વાંચકવર્ગને ઉત્સાહિ અને

\*મળવાનું કેકાણ્ઃ ભારતછવન પ્રેસ, પોષ્ટ નં. ૨

ઉમંગી કરે એના કેટલાક લેખો હાવાથી તેને ઉત્તેજન મળવાની જરૂર છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧-૧૩-૦ પોષ્ટેજ સાથે છે જે વધુ નથી. અમે હેના તંત્રી શ્રીયુત સોમેશ્વર મગનલાલ પંડિતની ફરતે હાથથી લીએ.\*

## શિવાલ અને જેયુનિસા:—

રા. રા. હરગોવિંદ પ્રેમશંકર ત્રીવેદી (મહુવા-કાઠીયાવાડ) આ પુસ્તકમાં શિવાલ તથા જેયુનિસાના પ્રેમનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. મહારાષ્ટ્રનો વીર શિવાલ ઔરંગઝેબ ભેડે સંધિ કરે છે. અને દિલ્લીમાં ગયા પછી કેટલાય છે તે સમયે ઔરંગઝેબની પુત્રી જેયુનિસા કે જે એક સારી હાશીમ\* અને સારી શાયર હતી તે શિવાલને ભેળ તેની ઉપર આશક થાય છે અને તે પ્રેમની આગમાં જળતાંજ તેણે પિતાની આખી છાંદગી કુંવારી કાઠી તેના પૈત્ર શાહુને પ્રત્યક્ત પાળ્યો હતો તથા પિતાના પિતાને સમજાવી તેને છોડાવી પાછું મહારાષ્ટ્રનું સિંહાસન અપાવ્યું હતું તે શુધ્ધ પ્રેમનું ચિત્ર આ કાવ્યમાં આપવામાં આવ્યું છે જો કે કેટલાક લખનારાઓ તે સતીને સ્વેચ્છાચારિણી પણ લખે છે. પરંતુ ઇતિહાસ તેની સાક્ષી પુરતો નથી. હવે હમારા ત્રીજા વર્ષમાં તે વિશે ઇતિહાસિક લેખ લખ્યો હતો તે વાંચનારા બહુ શક્ય કે જેયુનિસાએ શિવાલ શિવાય ખીમ કાઢીને પણ અંતઃકરણ પૂર્વક માન્યો નથી પછી તો પરદેશી લેખકોની કલમ જેટલો ગંભીર ન કરે તેટલો બોલો ! એકંદર રીતે શ્રીયુત ત્રીવેદીનો પ્રયાસ ઉત્તેજન આપવા યોગ્ય છે. કેટલાક કાવ્યો તો હૃદયને ધ્રુવે મારે તેવાં છે. કીમત જરાક ઓછી સળી હતો તો બહુ સારું થતે.

## જૈન નિબંધ સંગ્રહ—

આ સંગ્રહના પ્રકાશક રા. રા. લગુભાઈ ફતેહચંદ કાસ્તુરી તરફથી ઉક્ત પુસ્તક અભિપ્રાયથી મળ્યું છે. દિપવાંળીના મુખર્વ ઉપર હિંદુ અને પારસી ભાઈઓએ પોતાના પત્રાદિના “ખાસ” અંકો, કહાડી રાત હલાણી કરી છે તેમ “જૈન” પત્રના ઉત્સાહી અને વિદ્વાન તંત્રીએ ઉક્ત સંગ્રહ પ્રકટ કર્યો છે. રાયલ આઠ પેલ સાંધાનાં ૧૮૪ પાનાનો આ દળદાર સંગ્રહ જૈન બધુઓને બહુ ઉપયોગનો છે. એમાં “જૈન” પત્ર પ્રગટ કરી જૈન ભાઈઓની સેવા બંધવતાં શ્રીયુત લગુભાઈને કેટલાં વિવન નડ્યાં છે તે શરૂઆતમાં બતાવવામાં આવ્યું છે. આ સંગ્રહમાં જૈન યુનિ મહારાજોએ પણ કેટલાક લેખો લખી પોતાના સદ્ગુણનો જેમ પરિચય આપ્યો, છે તેમ જુદા જુદા ધર્મના શરૂઓ પોતાના જ્ઞાનનો પરિચય આપતા હોય તો કેવું સારું ? અમે ભેળ્યે છીએ કે ધણા ધર્મ શરૂઓ શિષ્યોનું આદ પી તાગડાંધનના કરે છે તેમણે જૈન યુનિ મહારાજોઓનો દાખલો લેવો ભેળ્યે અને લેખો તથા ભાષણો દ્વારા શિષ્યોના લીધેલા પૈસાનો બદલો આપ્યો ભેળ્યે. આ સંગ્રહમાં જૈન ફિલોસોફી, વીર શાસનમાં ઉદભવેલા નિંન્હવો, ઉપદેશથી વિચાર વૃદ્ધિ કે પરિવર્તન, વિચાર રત્ન માળા, જુની ગુજરાતીની વાનગી, પૂર્વની સ્થિતિ અને વર્તમાન જૈનો, વ્યવહાર અહિંસા, યોગનો હરપયોગ, પતિ પત્નિના સંબંધ, વિગેરે લેખો ખાસ જ્ઞાન એ છે. વળી તે ઉપરાંત જૈન જ્ઞાનોપદાર અને પુસ્તક પ્રકાશનવાળો લેખ બહુવાં જેવો છે. જૈન ધર્મ અને જાતિનાં પુસ્તકો વિદ્વાનોનાં લખેલાં બહાર પાડવા માટે “જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા” વિગેરે કેટલીક સંસ્થાઓ ઉત્પન્ન થઈ હબરો, લાખો રૂપિયાનું ફંડ લેખુ થયું છે. અને ધર્મોદિના ગ્રંથો છપાઇ બહાર પડે છે તે જ પ્રમાણે ગુજરાતી ભાઈઓએ એક સામાન્ય ફંડ ઉઠુ કરી તે દ્વારા ધર્મ, નીતિ,

\* કહાણી: “સ્વધર્મ” આર્શિય, નસિંહજી પોળ વડેવા.

\* મુસત્રમાનોમાં જેને કુરાન મુખ પાઠ હોય તેને હાશીમ કહેવામાં આવે છે.

ઇતિહાસ, રસાયણ અને હુન્નરશાસ્ત્ર અતિ વિપ્રેયોગી વિષયોનાં ગુજરાતી પુસ્તકો પ્રકટ કરવાં નોંધ્યે. જ્યાં સુધી પ્રજામાં એવાં અનેક પુસ્તકો બહાર પડશે નહિ-ત્યાં સુધી સગીન જ્ઞાન મળશે નહિ. પણ મનુષ્યો સંતતિ રહિત મરણ પામે છે ત્યારે પોતાની પુણ્યમાંથી ક'ઇક હિસ્સો ગુજરાતી ગ્રંથ પ્રસાર કરવાના કૃડમાં આપ્યા કરે તો અમે જાત્રીથી કહીએ છીએ કે એક પછી એક ઉત્તમ પુસ્તકો પ્રકટ થશે, પ્રગતિ નવું બાળ, નવું જ્ઞાન મળશે અને ગુજરાતી ભાષાએને કર્તવ્યકર્તવ્યનું જ્ઞાન થશે. આ નિબંધ સંગ્રહ બહાર પાડવા માટે અમે શ્રીયુત ભગુભાઈને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. આ અંકની કિંમત ૦-૮-૦ છે.\*

### સનાતન ધર્મ:—

“સનાતન ધર્મ મહામંડળ તંત્રથી બનારસથી આ માસિક પત્રના બીજા વર્ષના ૧-૨-૩-૪ અને ૬-૭ આ પ્રમાણે અંકો મળ્યા છે. સનાતન ધર્મનો દેશાવેશ યાય, સનાતન ધર્મની રક્ષા યાય, અને સનાતન ધર્મનાં શુદ્ધ તાલો ભણી-સમજીને ઉપર શ્રદ્ધા રાખતાં શિખે એ જીવાને અમે બહુ ઉત્સુક છીએ. “સનાતન ધર્મ” માસિક પત્રનો પણ એ જ ઉદ્દેશ છે. સ. ધ. મહા મંડળ તંત્રથી આ માસિક પત્ર કાઢવાનો પણ એ જ ઉદ્દેશ છે. આ માસિકમાં, “શ્રી કાશી પુરી,” ધર્મ શિક્ષા અને ગવર્નમેન્ટ, ચોકાઉત્તવાસ, વાવતલ, કુમકેતુ, પ્રાક્ષણોને ઉદ્દેશીય, મનુષ્યની વિશેષતા, શ્રી પંચમી ઉત્સવ, આર્ય જાતિનું આયુર્વેદ, નારી ધર્મ, પાંપતું મૂળ અને જ્ઞાન-વિજ્ઞાન આદિ લેખો વાંચવા લાયક છે. મહામંડળે કૃડમાં લાખો રૂપિયા લેગા કર્યા છે. પણ ગુજરાતી વર્ગે જે ક્ષણ આપ્યો છે તેના પ્રમાણમાં તેમને સગીન લાભ મળવો નોંધ્યે. અનેક ધર્મના અંધો સસ્તી કીમતે બહાર પડે અને નારતીક યતી પ્રજા ત્હેનો લાભ લે એવા માર્ગ લેવાવા નો-

ંધ્યે, બીજાં ખાતાંઓ અનેક યતનો કરી દાતાનાં માર્ગનાં પુસ્તકો ફેલાવે છે, ઉપદેશ આપે છે તે પ્રમાણે સનાતન ધર્મ મહા મંડળે પણ કરવું નોંધ્યે અને આવાં યતનો ગુજરાતમાં કરવાની વિશેષ કાળજી રાખવી નોંધ્યે. ઉક્ત માસિક પત્રમાં હવે પણ વધારે લેખો પ્રકટ થાય. તેવી યોજના કરવી નોંધ્યે. આ મંડળના સલાસદ થઈ રૂ. ૧) ભરનારને ઉક્ત માસિક પત્ર મફત મળે છે. તેનો લાભ અવશ્ય લેવાવો નોંધ્યે.

એ સાથે જ એક બીજી સુચના પણ અમે કરીશું કે એ માસિક પત્રમાં વપરાતી ગુજરાતી ભાષામાં કેટલાંક હિંદી ભાષાના શબ્દો વપરાય છે એટલે હિંદી-ગુજરાતી થવા પામે છે. જેવા કે “પૃથિવી ભરમાં,” “સાંવળા,” “ચંદો,” “લાટ” “અક્સર,” “કુકુરા” “યવકી બાલી,” “દુબકા,” “કાતર,” “લગાવી” “ચારો બોલુ” “દેખે માલ,” “લકી ભાંતિધી,” “દરકુ,” “મીલ” “રોજ ઘરાણું” “કમરો” “ભીતર” “પાંચવે,” “ચારો આંધ્રમો,” “ફરવરીએ,” “નાતી પ્રપુત્ર” “સેતાલિશ” વિગેરે શબ્દો નજરે પડે છે. ભાષાન્તર કરતાંઓએ આવા શબ્દોના ગુજરાતી અર્થો મૂક્યાં નોંધ્યે. એ ઉપરાંત આ માસિક પત્રની લેખન શૈલીમાં કેટલેક ઠેકાણે વ્યાકરણ દોષ અને વાક્ય રચના દોષ રહી ગયલા નજરે પડે છે. ઉદાહરણ, “ભગવદ ભકતની શરણ લીધે,” ત્યાં “ભગવદ ભકતનું શરણ લે,” નોંધ્યે. “જગતની ચારે બાજુથી” ને બદલે “જગતની ચારે (સર્વ) દિશાઓમાંથી” હોત તો ઠીક થાત. “જારી ધર્યા બની રહી છે,” તેને બદલે “એક મહદ ધર્યા પ્રવર્તિ રહિ છે,” “રસ-મયી શકિતઓથી પૂર્ણ નહિ હોતી તો” \* \* \* થોર ઉત્પત વાયુ ચાલતો.” ને બદલે “રસમયી શકિતઓથી પૂર્ણ ન હોત તો” \* \* \* અતિ ઉષ્ણ વાયુ વહન કરત.” વિગેરે. એ ઉપરાંત કેટલાક કાઠીયાવાદી લેખકોના પેટન્ટ શબ્દો “કરેલ ગયેલ, આવેલ, બનેલ, ડરેલ, દીઠેલ, કહેલ, મૂકેલ”

વિગેરે તેમજ “છીએ”, કરીએ”, ફરીએ”, તારીએ”, શનિવારે”, દિવસે”, સાહેબે”, જાપાનિયોએ”, જોઇએ”, ભીંમદેવે”, સમજીએ”, મહાશયે”, ફરીએ”, વિગેરે ઘણા શબ્દોને છેડે અનુસ્વાર મુદ્રી દેવામાં આવ્યાં છે। ગુજરાતી વિભાગના તંત્રી મહાશયને અસારી નામના પૂર્વક પ્રાર્થના છે કે ઉપર બતાવેલા દોષોને તેમને યોગ્ય જણાય તો સુધારવા તેમ થવાથી શુધ્ધ ગુજરાતી ભાષાને પ્રચાર થશે અને વાચક વર્ગને વ્યાકરણ દોષને લીધે સમજવામાં શુભવાશે થતો અટકશે. આ માસિક પત્રને અને ઉત્તર ધરણીએ છીએ. આશા છે કે સનાતન ધર્મભિમાનીઓ એને ઉત્તર આપશે.

### શ્રી ધર્મગીતા-પ્રથમ ભાગ:—

આ પુસ્તક લેના લેખક શ્રી પ્રભાકર વિ. પ્રધાન શર્મા તરફથી અભિપ્રાયે મળ્યું છે. આ પુસ્તક શ્રીઓને માટે ઉપયોગી છે. તેમાં “સુદેવ-બાલા” નામની એક સાધ્વી શ્રી પોતાના સમક્ષ ઉપદેશ ગ્રંથ લખવા આવેલી સુંદરી સમાજને લુહા લુહા શ્રી ધર્મ ઉપર ઉપદેશ આપે છે. એવો ઉપદેશ આપવાને લેખક બાર દિવસ ઠેરવ્યા છે. અને તેમાં બધે લખાણ થતાં હોય તેમ યોગ્ય અપાય છે. “મનુષ્ય શરીરની મહત્તા, જાતના પુષ્ટિ અને બે ચોપટ, વિદ્યુત મહાલસાને પુત્ર પ્રત્યે સહયોગ, પતિ-સેવા વિચાર, પતિ પ્રત્યક્ષ સતી નર્મદા, પતિવ્રતાનાં આચરણ, સતી રજપૂતાણી રાણી દીપ્તવતી, પતિ-આરા પ્રભાવ, શકર અને સતી, શિયાળ શત મહિમા, પતિવ્રતા સુમતિ અને અગ્નિ કુંડ, પતિને વશ કરવાની વશિકરણ વિદ્યા (1) પતિ ભક્તિથી વિરુદ્ધ શ્રીઓની દુર્ગતી આદિ કેટલાક નિબંધો મનન કરવા જેવા છે. પરંતુ દિલ્લીરી સાથે અમને જણાવવું પડે છે કતાં મહાશયે પુસ્તકમાં કેટલેક ટેકાણે કંઈ જોખા અને સંસ્કૃત શબ્દો વાપર્યા છે તેને બદલે સરલ ભાષા અને સહેલા શબ્દો ગુજરાતી શબ્દો સુધ્યા હોત તો શ્રીઓને તે સહેલાઈથી સમજાત. ઉદાહરણ તરીકે પાનું ૪ થું, લીટી ૧૨, “આદિત્ય

ભગવાન પ્રકાશમય રશ્મિઓ દ્વારા” “કર્તવ્ય ધનિઓથી”, “અવશિષ્ટ શ્રી સમાજ અન્યોન્ય હસ્ત સ્પર્શથી આસરતી કરી” તેમજ “સર્વાધિક્ષિ” “સેલા સ્વામિની” “કાકા બુશહેલ” “સ્થાલી પુત્રક” “અધિપાત” “સુવર્ણ મહિત” ઇત્યાદિ અનેક શબ્દો થોડું ગુજરાતી જણવાર શ્રીઓને નહિ સમજાય તેવા છે. લેખકે ખીલ આવૃત્તિમાં આ શબ્દો રહેલા કરી નાંખવા જોઇએ. આ ગીતામાં કેટલેક સ્થળે લેખકે શાસ્ત્રનાં શ્લોકો ટાંક્યા છે પરંતુ તે કયા પુસ્તકમાંથી લીધા છે તે કેટલેક સ્થળે જણાતું નથી. આપણા દેશની શ્રીઓને વાંચન અધ્યયનના અવકાશ નહિ માળતો હોવાનાં પરિણામે તેઓ જોઇએ તેટલું વાંચતી નથી અને તેથી જ તેમને પૂર્ણ જ્ઞાન પણ થતું નથી. અને ગુજરાતી બધુઓને આગ્રહપૂર્વક ભેલામણ કરીએ છીએ કે તેઓએ પોતાની શ્રીઓને સારા પુસ્તકો વાંચવા લખવાની સ્વતંત્રતા આપવી કે જેથી તેઓ પોતાની ફરજ શીએ અને સંસરમાં આદર્શ ગ્રંથીવીરૂપ થઈ રહે. અધિકાર શ્રી પ્રભાકરજીના પુસ્તકને આશ્રય મળે એ જ અમે ઇચ્છીએ છીએ. રજક પાનાના, પાંદા પાંદાનાં ગ્રંથની કિંમત રૂ. ૧-૮-૦ કાંઈક વિશેષ છે.

### સારી રીતભાત:—

(સંગ્રહ કરનાર ૨૦ ૨૦ ગોવિંદભાઈ દામીભાઈ દેશાઈ બી. એ. એલ. એફ. બી. સેન્સસ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ—વડોદરા. મુદ્રક—૪-૦ રોયલ સોજા પેલ, પ્રજાટ બોક્ષા કામગી.)

આ પુસ્તક રચનાને હેતુ આપણા દેશીઓ કેટલોક વ્યવહારિક કામોમાં મરજી પ્રમાણે વર્તે છે તેમાં સુધારો કરવાનો છે. આ ન્હાનકુંડ પુસ્તક લુહા લુહા ૧૮ પ્રસંગો ઉપર લખવામાં આવ્યું છે. જેમકે સુલોકાવ, વાતચિત, ટપાલ, મેમાનગીરી, જમણવાર, માંદાને ભેવા જેવું વિગેરે આ અસરકારક પ્રસંગો મનુષ્યે કેમ વર્તવું એ આજના સુધરેલા જમાનામાં અવશ્ય જણવા જેવું અને તે પ્રમાણે વર્તવા જેવું

\* ટેકાણે કંઈ માધ્યમ

છે. કોઇની મુલાકાત લેવા જતી વખતે તેની સગવડ પ્રમાણે જવાથી જ બનને લાગે યાચ છે; વાતચિત કરવામાં પણ સાવચેતી રાખવી જોઈએ, ટપાલ લખતી વખતે ઘણું માણસો અર્થે પત્ર તો અર્થકારોમાં કે નહીં વાતોમાં જ ભરી દે છે અને અકસ્માતે પણ એવા લખે છે કે કદાચ દુર્બોધને ઉપયોગ કરવો પડે! "મેમાનગીરી" ના મયાળા હેઠલ લખાયેલી ઘણી બાબતો "મેમાન" યનારે ધ્યાનમાં લેવી છે પરંતુ પોતાનાં સગાં કે મિત્રોને છાંટી વીંછીઓમાં ઉતરવાની રીતભાત અમને પસંદ નથી! જો કે આવો રિવાજ ઇંગ્લંડમાં દેશોમાં છે અને ત્યાં કાયદાકારક છે. ધર-ધણીને હુરકત ઝાટી પહોંચે અને જેમ બને તેમ ઝાટો વખત રહેવાય એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે! મુંબઈ જેવાં ખર્ચાળુ શહેર માટે એવી રીતભાત વધુ પસંદ કરવા લાયક થઈ પડે ખરી! પોર વાકરને ધનામ આપવાની બાબત તો અમે પણ બેલકુલ પસંદ કરતા નથી. પણ કેટલાંક ગામોમાં બેચારા નોકરોને જુજ પગાર મળતો હોય અને પાંચ પચીસ પડેલુનું દરકર આવી પડે ત્યારે તે ગરિબ માણસો આશા રાખે એ બનવાનું છે! તને મદદે એટલાં માણસપુરતી બક્ષીસ તેના મલેકોએ જ કરવી યોગ્ય છે. "જમણવાર" ના પ્રસંગ માટે 'ધરધણી તેમજ પડેલુઓને આ આનંદ જોઈએ તેવો લાગતો નથી. એટલું જ નહિ પણ વિનાકારણ ઘણી તરફી પડે છે.' આ માન્યતાનો અમે સ્વીકાર કરતા નથી. આપણા દેશમાં જ્ઞાતિભેદનનો રીવાજ એક પ્રકારનો ગરિબો અને મધ્યમ પ્રકારના મનુષ્યોને જીવન નિર્વાહના સાધન બોલે છે. ઘણા ગામ અને શહેરોમાં જમણવારોને લીધે તો તેઓને વર્ષના છ મહિના ચુલો ચળગાવવો પડતો નથી. અને તેમાં ગરિબ ગુરખાઓનો સેહિદાઈથી નિભાવ થાય છે. જેઓને ઇશ્વરે પૈસા આપ્યા હોય તેઓએ યોગ્ય પ્રસંગે યથાશક્તિ જ્ઞાતિભેદન-જમણવાર-કરવાથી કશું ખોટું થતું નથી. ઉલટા તેમના દ્રવ્યને સહઉપયોગ-યાચ છે. હા, ચકસા ચકસી ફુલજીભીની પકવાનો કરી પૈસાની બરબાદી કરનારને તો

તેમ કરતાં અટકવું જ જોઈએ. અને સો રૂપિયામાં જમણવાર થતી હોય ત્યાં બસો રૂપિયા વાપરવા કરતાં. જો બસો રૂપિયા વાપરવાની શક્તિ હોય તો તેણે વધારાના સો રૂપિયા જ્ઞાતિ હિતનાં કોઈ બીજા સારા કાર્યમાં જ ખર્ચવા જોઈએ. ગરીબ અને ગંદા રસ્તા ઉપર ન્યાતો જમાડવા બેસાડનારને શીખામણ લેવા જેવું છે કે તેમણે સ્વચ્છ મકાનો કે વાડીઓમાં જ જમાડવાની તળવીજ કરવી. પણ જમણવારે એકદમ બંધ જ કરી દેવાની સુચના કરવી એ તો અમને રૂચતું નથી. એમાં જે આનંદ રહેલો છે તે તેનો લાભ લેનાર જ બાજુ છે, તે આનંદ જમણવારોથી વેગળે રહેનારને સમજાય તેમ નથી. આવે પ્રસંગે નાના મોટા બધાં માણસોના ખીચણો તો ભેગા થાય જ, પણ એ ખીચણમાં ગડબડાટ કે ઘોંઘાટ તોફાન ન થાય તે માટે તે જમરા આવનારાઓએ અને ધરધણીએ બહેનસ્ત રાખવો જોઈએ. ખરમી જેવી સુધરેલી જ્ઞાતિ પણ લગ્નના જમણ વખતે બધાં છોકરાં સથિ જાય છે, પણ તેઓ આપણા હિંદુઓ પેઠે પત્રાળાં પડીયા કે શાકભાજી માટે પડાપડી કરતા નથી. તેમજ મોટેથી એવી વાતો કરતા નથી કે કાને પડ્યું ન સંજોગાય! આપણમાં એ એક ખામી છે કે તે જગ્યા એક શાકભાજી વેચવાની માર્કિટ જેવી થઈ રહે છે! માટે આપણે જ પોતપોતાનાં ઘરનાં માણસોને એવાં કેળવવાં જોઈએ કે જમણવારમાં ગયા પછી સારી સભ્યતાબરેલી રીતે જ વર્તે! જમણવારનો રિવાજ બંધ કરવામાં આવે એ બનવાનું નથી, અને જેઓ બંધ કરશે તેને જ્ઞાતિજનો સારીપેઠે સાલપામરી ઘોરાડશો અને તે પણ જીવનપર્યંત! ત્યારે વધારે સાડું એ છે કે રિતસર કાર્ય કરી જ્ઞાતિનો ટેકસ ચુકવી દેવો! અમે તો એજ પસંદ કરીએ છીએ. આપણા દેશ વાત્સલ્ય ભાવથી ભરેલો છે. જ્યાં જોઈશું ત્યાં સંતતિ ઉપર વિશેષ વાત્સલ્ય ભાવમાં આવે છે. એવા દેશમાં બાળકોને ઘેર મુકી જમવા જમરા જવાની સુચના તેમના પિતાના હૃદયમાં કંઠી પણ રૂચશે નહિ. તેના કરતાં તો જમણવાર કરનાર જ "સારી રીતભાત" એ

શીખવી જોઈએ કે તેની શક્તિ ન હોય તો બાળકો-  
નેજ જુમવાનું કહેવું. કોઈ એવીજ ખાસ જગ્યા  
હોય કે જ્યાં સૌ સરખા દરજ્જાના ગ્રહસ્થો જમવાના  
હોય ત્યાં ભલે. એકરોને ઘેર મૂકી જવામાં આવે  
“માંદાને ભેવા જવાનાં” પ્રસંગે ભેવા જનારે જે  
બાળતો યાદ રાખવાની છે તે આ પુસ્તકમાંથી ધ્યા-  
નમાં લેવામાં આવશે તો ઘણા દરદીઓ કમોતે  
મરતાં બચશે. ઘણા ન્હાનાં ગામોમાં અમે જોયું છે  
કે: પલેગ, કાલેરાના વખતમાં જ્યાં ત્યાં એની એજ  
વાત! એટલે કેટલીક વખત તો એવું બને છે કે  
સાજ માણસો પંહીકનાં માર્યાં માંદા પડી મરણ  
પામે છે. આગગાડીમાં મુસાફરી કરવાની બાબત પણ  
લક્ષમાં લેવા જેવી છે. પણ તેમાં ૪૬ મા પેરેઆક્રમાં  
લખના પ્રમાણેની રીતભાત કોઈ વખત ભાદે પડી  
નય બરી! આ પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે: “બનતા  
સુધી ખીજ ઉતાડીએના સમક્ષ કંઈ ખાવું નહિ  
કઠાંય ખાવું” પડે તો વિવેકને ખાતર ખીજઓને  
પુછવું કે “જરા લેશો?” આવેા વિવેક વાપરતાં  
જેને પુછે તેણે મશકરીને ખાતર કે વિવેકને ખાતર  
હોંય લખાવ્યો અને ખાવાના દાખાડવું તળીયું દેખા-  
વું તો? મેલાવડા અને નાટક ગૃહ સંખાધી વાંચકે  
પ્રાન લેવા જેવું છે. છતાં નાટક ગૃહમાં ઉધરસ ખાવી  
નહિ એમ કેમ બને? વખતે કોઈ તેલ, મજ્યાં  
ખાવાનો શીખીન નાટક ભેવા ગયો હોય અને વા-  
રવાર ઉધરસ આવે તો પછી શું કરવું? કઠાંય બે  
ઉધરસ આવતી હોય ને નાટક ભેવા જવું હોય  
તો એકાદ સારા વેદની દવા લઈને જવાય તો  
અમારાં ધારવા પ્રમાણે અડચણ નથી લગ્ન જન્મ અને  
મરણના પ્રસંગે, તેમજ ગાડીમાં બેસી ફરવું, રસ્તા-  
માં ચાલવું, કપડાં ધરેલું; સલામ અને શેકેન્ડે, સ-  
રસામાન, અને પરચુરણ શિખામણી ધ્યાનમાં રાખવા  
જેવી છે. પણ પરચુરણ શિખામણીમાંના ૨ જ  
પેરેઆક્રમાં: કોઈના દેખતાં હુલમત કરાવવા બેસવું  
નહિ, બેડેર રસ્તા ઉપર રનાન કરવું નહિ, અને  
રસ્તાની બાજુએ પેશાબ કરવો નહિ એ ત્રણે બા-  
બતો ન્હાનાં ગામડાંઓમાં નિહાળ શકે એવી નથી.

અમે નડીયાદ વિગેરે ગામોમાં જોયું છે કે રવિવાર.  
સુધવારે અનેક લોકો એટલા ઉપર બેઠા બેઠા વા-  
તોના તડાકા મારતા બચ છે અને હુલમત કરાવતા  
બચ છે! કેટલાક એટલા ઉપર રનાન કરતા બચ  
છે અને આખા ગામનાં ઘણા લગ્ના ઉપર રસ્તાની  
બાજુએ પેશાબના લીસાટા પડેલા છે! નડીયાદ  
કાંધ છેક અસભ્ય નથી, ત્યાં મ્યુનિસિપાલીટી છે,  
ત્યાંના રહેવાશીઓનો મોટો લાગ સભ્ય ગણાય છે,  
છતાં પણ ત્યાંની એવી રથીની છે! ત્યાં દરવેરે કો-  
લેરા અને પલેગ ઘર કરી બેઠાં છે એ ત્યાંના સભ્ય  
અહરથોને માથે મોટા કલકંડપ છે! એને માટે  
અસભ્ય રહેનારાઓને જેની જેની ખોટ છે તે પુરી  
પાડવાની શીખામણી “સારી રીતભાતની પુરવણી”  
રૂપે બહાર પાડવી જોઈએ કે જેથી તેઓ શીખે અને  
પ્રગતિ શીખવે. તાત્પર્ય કે જ્યાં લાગવગ ચાલે  
એવું હોય ત્યાં થોડીક મેહેનત કરીને પણ એવી  
અસભ્યતા બંધ કરાવવી જોઈએ. ૬ ઠાં પેરેઆક્રમાં  
“પાન સોપારી” ચાવતાં નહિ જવા અથવા નવું  
બનાવીને નહિ ખાવાની શીખામણ છે પરંતુ એ  
પણ જરા ભારે પડી નય તેવી શીખામણ છે!  
ઘણું ગામોમાં “પાન સોપારી” કરી માન આપવાનો  
રિવાજ ચાલે છે. એવાં ગામ કે શેહેરોમાં પાનસો-  
પારી ખાધા વગર ચાલે કેમ! અને કેટલાક પ્રસ-  
ંગમાં તો એવું બને છે કે પોતાનાથી વડીલો પાસે  
જઈ બેસવાનું થતાં તેઓની આજ્ઞા પ્રમાણે પાન  
સોપારી હાથે બનાવી લેવાની ફરજ પડે છે પછી ત્યાં  
શું તેમનું અંખમાંન કરવું! પાન સોપારી પોતાની  
મરણથી જ બનાવીને ખાવાં નહિ એ એક સભ્યતા  
છે. પણ મોંમાં ચુકયા પછી તેના ડુબો મારી રાખવો.  
તેના કરતાં થોડીક અસભ્યતા વાપરી ચાંચી ગળે  
ઉતારી દેવામાં જ ખાનારની શોભા છે! ૨૮ મો  
પેરેઆક્રમાં “ખાનગી ઓળખાણનો લાલ” સરકારી  
કે સાવજનિક કામમાં લેવાની તંજનીજ કરવી નહી  
એમ લખાયું છે પરંતુ એવોજ પ્રસંગ હોય કે જે  
વખતે પ્રપંચીઓએ સાચને અધારમાં રાખી નિર-  
પરાધીને કચડી મારવાને તજવીજ કરી હોય અને

તે પ્રસંગે જ્ઞેલાગવગથી સત્ય વાતને બહાર લાવી શકેલી હોય તો પોતાના ઓળખીતા અધિકારીને તે સત્ય વાત ન કહેતાં “ખાનગી ઓળખાણ” વાળી શિખામણ ધ્યાનમાં લઈને કોઈ ખીચારે ગુપ્તચુ ખેંચી રહે તો નિરપરાધી માર્યો નય એવો સંભવ અમને તો જણાય છે અને એવું કેટલાક દાખલામાં બનતું પણ જણાયું છે. “ખાનગી ઓળખાણ” નો લાભ “સત્ય” ને ઉઘાડું પાડવામાં લેવો એમાં અમને કાંઈ હોય જણાતો નથી. અને તેને માટે દરેક સભ્યમાં એવું એક એક ડીપાર્ટમેન્ટ જોડવામાં આવે તો પ્રબળ ધણી લાભ થાય. એક દર આ પુસ્તકમાં આપેલી શિખામણો-રીતભાતનો મોટો ભાગ વાંચકવર્ગે ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે. તેમ કરવાથી વાંચકવર્ગને ઘણું જાણવાનું મળશે.

### નાગર વિગ્રય:—

ઉક્ત નામના માસિક પત્રનો ૧૧ મો અંક અમને મળ્યો છે. એમાં સમસ્ત નાગર પ્રાદ્યક્ષો બને નાગર વહીવટને ઉપયોગી થઈ પડે એવા લેખો પ્રકટ થાય છે. કોઈક જ્ઞાતિના અજ્યુદયને માટે માસિક પત્ર પ્રકટ થાય ત્યારે તેની ફરજ જ છે કે તેના તંત્રીએ જ્ઞાતિને ઉપયોગી થઈ પડે એવા જ લેખો પ્રકટ કરવા. આ પત્રમાંની કવિતાઓ, ધર્મ, ઇશ્વરને મનોનિવૃત્તિ પાળત શેઠા વિચાર, પ્રાદ્યક્ષોએ આવશ્યક જણવા. ( નહિ “જાણવા” ) યોગ્ય વિષયો, એલિસબ્રીજ (વાતો) ભક્તિતંત્ર કથા કથારે યાય છે તથા વાક્ય સુધા નાગરો ઉપરાંત અન્ય પુરુષોને પણ (કેટલાક લેખો) વાંચવા જેવા છે. સમસ્ત નાગર જાતિએ જ્ઞાતિ અભિમાન રાખી ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. જ્ઞાત્યાભિમાન નથી તેવાનું જીવન અકુળ છે. ઉત્સાહી તંત્રી શ્રીયુત પંડ્યા હાલાભાઈ ધનસુખરામને ધન્યવાદ ધરે છે. વાર્ષિક લપાજમ રૂ. ૨-૦-૦ પાંદેજ સાથે છે. \*

### મહિ પ્રવાસહાર:—

સદલાયે આ હાર અમારા કંઠમાં ધારણ કર-

વાને માટે તેના પ્રકાશક રા. રા. હરચંદલાલ ગંગારામ વ્યાસ તરફથી મોકલવામાં આવ્યો છે. પાટણથી પ્રસિદ્ધ થતા “આનંદ” માસિક પત્રના આહુકોને ઉપહાર આપવા માટે પંચંદ કરેલું ઉક્ત પુસ્તક, ભક્તરાજ શ્રી અનંતપ્રસાદ ત્રીકમલાલ શ્રી વૈશ્વને હાથે લખાયું છે. આ પુસ્તક ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરેલા અને પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતા મનુષ્યો માટે બહુ ઉપયોગી છે. એમાં મનુષ્યનાં ત્રિવિધ તાપને કાપવાનું સામર્થ્ય છે. જુદા જુદા ૧૦૦ પાંદે લખવામાં આવ્યા છે તેમાં જ્ઞાન અને ભક્તિના દ્વંદ્વોંત સિધ્ધાંત આપવામાં આવ્યા છે. કવિતાઓ પણ સરલ ભાષામાં છે એટલે મમજવાને મુશ્કેલી પડે તેમ નથી. ભાવિક ભક્તોએ આવાં પુસ્તક પોતાના વાંચનના ઉપયોગમાં લેવા જોઈએ. લેખક અને પ્રકાશકને ધન્યવાદ આપવા સાથે ગુજરાતી સાહિત્યની વૃદ્ધિ કરવાના પવિત્ર પુણ્યમય સત્કાર્યને આશ્રય આપનાર નામદાર વડીલા દરબારશ્રી બાવાળા સાહેબનો પણ ઉપહાર મનવાની તક જવા દઈશું નહિ ! રાયલ આઈ “પેટ”, “ગ્લેઝ” કાગળ, ૨૦૦ પાનાના ગ્રંથની કીમત રૂ. ૧-૦-૦ છે. ગળે શાયરાન.

યાને કાવ્ય રસ. (કે. કાવ્યનો સંશુદ્ધગદો) આ નામનું એક કિમતી પુસ્તક મળ્યું છે. ગ્રંથકારે આ પુસ્તકનું નામ “ગળે શાયરાન” આપ્યું છે. ઉર્દુમાં “ગળ” એટલે દગલો અર્થ થાય છે. અને તેથી તેનું નામ “કાવ્ય સંશુદ્ધ” રાખ્યું હોત તો ઠીક થઈ પડત. એ પુસ્તકના વિદ્વાન, અનુભવી અને બહુશ્રુત લેખક શેઠ. સોરાબજી મતચેરજી દેશાઈ નવસારીના રહિશ છે. નવસારી જેવા ન્હાના પણ નિવૃત્તિ નિવાસમાં રહીને આને આપણા સમક્ષ જુદા જુદા કવિઓનાં કાવ્યોનો જે “ગળ” લેખકે મૂક્યો છે તે અંદેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે. આ ગ્રંથમાં જુદા જુદા ૪૦૦ લેખકોનાં અને કવિઓના ૩૦૦ ઉપરાંત

ઉત્તમ અથોમાંથી કવિતાઓ કે જેને જુદા જુદા મહાકાવ્યો રચવામાં આવી છે તે ઘણી મેહનતે મને ઘણા વાંચનના અભ્યાસ પછી પ્રકટ કરી છે. મેકન અલકારતું, એક હિંદુ કે ખીલ કોઈ પણ ખાતિના કવિએ રચેલું કાવ્ય લઈ તે ઉપર ખીલ ખાતિના કવિએ તેવાં કાવ્યો રચ્યાં છે તે જેટલાં મને તેટલાં, ઉદું, અગ્રેજી, મરાઠી, સંસ્કૃત, વિગેરે ભીજ નીચે લખ્યા છે, એટલે એકજ વિષય માટે જુદા જુદા કવિઓએ લખેલાં કાવ્યો લાવનાવાળા મને રસાત્મક કાવ્યો મળી આવે છે. આ પુસ્તક બેરેખર એક ઉપયોગી અને સંગ્રહકરવા લાયક પુસ્તક છે એમાં કાંઈ જ શક નથી. આ પુસ્તકની પ્રતાનામાં લેખકે જુદા જુદા દેશમાં લેખોની શરૂઆત ધર્મ, ત્યારથી તે લેખો કદ કદ વસ્તુઓ ઉપર લખાતા હતા, અને આજે કાગળ ઉપર શાહી વડે લખાય છે, ત્યાં સુધીનાં જાણવા લાયક ઇતિહાસ આપ્યો છે. લેખક મહાશયને ધન્યવાદ આપતાં અને તેમની ફોતે હૃદયમાં વાંચક બહુએને ભલામણ છે કે ઘણી મેહનતે અને ઘણે ખર્ચે પ્રકટ થતાં આવાં કીમતી પુસ્તકો પોતાના ઘરમાં અવશ્ય સંગ્રહ કરવા જોઈએ. ૫૫૦ પાનાના દળદાર ગ્રંથની કીમત રૂ. ૩-૦-૦ જે મેહનતના પ્રમાણમાં વધુ નથી. \*

### અંગિકા વિજય:—

આ નામનું માસિક પત્ર પુનઃ પ્રકટ થવા લાગ્યું છે. તેના કેટલાક અંકો અમને મળ્યા છે. સાહિત્યની સેવા કરનાર કમળીરતને આ દેશમાં ઘણું વિદ્યો આવી પડે છે. અને તેહનું કારણ વાંચક વર્ગની અંકુશી છે. વાંચક વર્ગ તરફથી, ઉત્સાહ પૂર્વક ઉત્તેજન અપાતું હોય, શ્રીમંત સદ ગૃહસ્થો તરફથી નાણાની સારી મદદ મળતી હોય તો સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ થાય પરંતુ તે વાત એક બાજુએ રહી. જો આહકો પોતાનું લવાજમ વળતર સર મોકલી આપતા હોય તો જ બંધ છે ! આ માસિક

પત્ર અનેક વિપત્તિની ભરતી એટલાંથી પંસાર થઈ નવું જીવન પામ્યું છે. અને આઘ શક્તિના ઉપાસકોની જ્ઞાન પિપાસા તૃપ્ત કરવા લાગ્યું છે. એ જોઈએ અને આનંદ થાય છે. એમાં પ્રકટ થતાં લેખો, શક્તિતત્વનાં, ગુહ રહસ્યોત્તરશ્વેતન કરે છે તેનું દૃષ્ટાંત સ્વરૂપ એમાં પ્રકટ થતા “દેવી તત્ત્વ દાવાકર”. વાળો લેખ વાંચવાની અમે ભલામણ કરીએ છીએ. એમાં પ્રકટ થતાં કાવ્યો તથા સાહિત્યના મધ્યાના હેઠળનાં કાવ્યો ઉપરાંત વાણી વિલાસ, કવન કણ અને સમસ્યા અમુક તથા મહારાણીનું ભવિષ્ય કથન વાંચવાં જેવાં છે. દેવીના જે ઉપાસકો “પંચ મકાર” તત્વના રહસ્યોત્તરશ્વેતન—સમજ્યા—વિના આડે માર્ગે ઉતરી ગયા છે તેને માટે એવા લેખો પ્રકટ કરી કાંઈ નવું જ ચેતન્ય દેલાવવાની જરૂર છે. અમે એ માસિક પત્રનાં તંત્રી શ્રીયુત્તર માધવજી કુબેરજી રાવળ ઉપરાંત ઉક્ત માસિક પત્રને સતેજ કરવાના પ્રયત્ન કરનાર મહદ્ વ્યક્તિઓને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. દેવીભક્તો અને અન્ય સાહિત્ય સેવકોએ ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧-૫-૦ ભેટના પુસ્તકના ચોખ્ખા સાથે વિશેષ નેથી.\*

### જાતકાલકાર:—

જ્યોતિષ વિદ્યાને લગતું એક પુસ્તક તેહના પ્રકાશક શાસ્ત્રીજી શ્રી હર્મોશંકર શર્મા સુડેરીકર તરફથી મળ્યું છે. આપણા દેશની જ્યોતિષ વિદ્યા એટલી બધી પ્રાચીન છે કે અનેક વર્ષ થયાં આપણા દેશના વિદ્વાનો મહાજ્ઞાનો દિવસ, તીથી પ્રથમથીજ નકરી કરે છે. આપણા શાસ્ત્રો જેવા પંડી પશ્ચિમમાં વિદ્વાનોએ જુદા જુદા જ્યોતિષ શાસ્ત્રો જોયાં અને તે એટલે સુધી કે તેઓ પણ અહીંની અસરને માનવા લાગ્યા. એ ચમત્કાર અર્થ જ્યોતિષ વિદ્યાનો છે. જ્યોતિષ શાસ્ત્રનાં ત્રણ અંગ છે. ગણિત, અને ફલિત, અને જાતક પરંતુ તેમાં જાતક અંધવડે મનુષ્યના જન્મ કુંડલી ઉપરથી જાણીતું ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન

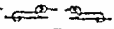
\* મળવાનું ટકાણું શ્રી સારંગજી મનચેરજી દેસાઈ—નવસારી.

\* ટકાણું: અંગિકા-વિજય. મુ. મુ. કાશીવાડ.



બાલ્લી શકાય છે તેમજ શુભાશુભ કૃષ્ણ બાલ્લી શકાય છે. આ અંશ બાલક સંબંધીના છે. અને તેમાં જન્મ કુટુંબીમાં જે જે સ્થાને જે મહો પડેલા હોય છે તેના ઉપરથી શુભ અશુભ કૃષ્ણ બાલ્લી શકાય છે. એના બુદ્ધિ ભૂલ છે અધ્યાયો પાડેલા છે. અને તે અધ્યાયો દ્વારા જન્મ કુટુંબીના પ્રત્યેક ભૂવનોમાં રહેલા ચક્ર રાશીદ્વારા દેવું સુખ-દુઃખ મળશે તે સંદેશાધારી બાલ્લી શકાય છે. જ્યોતિષનો અભ્યાસ કરનારાઓ માટે તેમજ જન્મ કુટુંબી ઉપરથી મહો લેવાની ઇચ્છા રાખનારાઓને માટે આ અંશ ઉપયોગી છે. આપણા દેશની જ્યોતિષ વિદ્યાને દેટલાક ઢોંગી નેશીઓએ અશ્રદ્ધવાન કરી મુકી છે! અને ઘણા મનુષ્યનો વિશ્વાસ જોતિષ શાસ્ત્ર ઉપરથી ઉઠી ગયો છે પરંતુ જેઓ આવા અનેક મંથોનું મનન કરીને ફલાદેશ કરે છે તેઓ જ્યોતિષ શાસ્ત્ર ઉપર શ્રદ્ધા ખેંચી આપે છે. શ્રદ્ધાળુઓ જય ઇન્દ્રીએ હીએ. ૧૪૪ પાનાના પાકા બાઈન્ડિંગના પુસ્તકની કીમત રૂ. ૧-૦-૦ છે x

### શરણાંગતને માટે યુદ્ધ.



તાના આશ્રયમાં આવી પડેલા દુરમનની પણ રક્ષા કરવી એ મનુષ્ય માનવો ધર્મ છે અને એ ધર્મ પ્રત્યેક શાસ્ત્રો શીખવે છે. ક્વચિત્ કોઈ શાસ્ત્રોમાં એ સંબંધી સ્પષ્ટ શબ્દો નહિ હોય તો પણ તે શાસ્ત્રે પ્રાણી માત્ર ઉપર "દયા" રાખવાની હિમાયત કરી દેશે જ. મહોરાં ઓઝી નીચે ન્હાનાં ઓઝી ઉગે છે. તે શું બતાવે છે? એ ઉપરથી મહાન દયાળુ ઇશ્વર પોતા બતાવી રહ્યા છે કે: મહોરાંએ ન્હાનાંને આશ્રય આપવો. કુદરતના દરેક દેખાવો કહે છે કે: તુમારાશી ન્હાનાં —તમારે શરણે આવેલાં કે નિર્ગોળ થયેલી પ્રત્યેક વસ્તુને તુમે આશ્રય આપો. જડ વસ્તુઓ ઉપરથી જ્યારે એવો બોધ લેવાનો છે, અને જડ વસ્તુઓ જ્યારે ઇશ્વરી નિયમ પ્રમાણે વર્તતી જણાય છે ત્યારે તુમે ગમે તેવા મહોરાં હો તો પણ તમારે આશરે પડેલા કિંવા બીકથી તુમારે શરણે આવેલાં પ્રાણીઓનું તમારે રક્ષણ કરવું જ જોઈએ. શરણે આવેલાંનું રક્ષણ નહિ કરનાં, તેના તરફ દેવભાવ રાખનારો ઇશ્વર પ્રસન્ન રહેતો નથી. એનાં ઉદાહરણો પ્રત્યેક શાસ્ત્રો, પ્રત્યેક મહાન-સાધુ-પુરોહિતો તથા જીવન રાજા મહાગણઓના જીવન ચરિત્રો ઉપરથી ગંભીર આવે છે. જેઓએ "ભૂતદયા" નહિ બતાવતાં શરણાંગતનાં જ ગળાં કાપ્યાં છે તેને માટે ઇશ્વરને ત્યાં ન્યાય થઈ ગયો છે અને બાકી મૃગે તેને ન્યાય કોઈ એક સમયે પણ થયા વિના રહેશે નહિ એમ દરેક શાસ્ત્રો ડગલે ને પગલે દી રહ્યાં છે.

આ સ્થળે અમે ઇતિહાસિક ઉદાહરણ આપી "શરણાંગતને માટે કેનાં મહોરાં ગુપ્તિ". થયાં છે અને શરણાંગતની રક્ષા કરવાનો ધર્મ બબ્બેનાસ મદા પુરોહિતે કેવી મુશ્કેલીના પેટીને પણ પર્મ પાળ્યો છે તે બતાવી આપવામાં આવે છે.

### આફ્રિકાના ગ્રાહકો માટે.

આફ્રિકાનાં ગ્રાહકોએ ૧૯૧૦ ના ડી. સેગ્રમરનો અંક મળતાં,

તરતજ ૧૯૧૧ નું લવાજમ

રૂ. ૩-૧૨-૦ તથા ભેટનું પોસ્ટેજ ૦-૮-૦ મળી રૂ. ૪-૦-૦ ચોકલવા. તે સિવાય ૧૯૧૧ નો

### બનેવારીનો ખાસ અંક

ચોકલવામાં આવશે નહિ એ લક્ષમાં રાખવું. પોસ્ટલ ચોટરો નીચે પ્રમાણે લખવા.

એનેજર ભાગન ટપાલ

કાલકારેવી પોસ્ટ, મુંબઈ.

જે સમયે શાહુધીન ઘોડી પોતાનો યશ ગીઝ-  
નીમાં ફેલાવી રહ્યો હતો તે સમયે સિંધુને કીનારે એક  
નહાના રાજ્યનો રાજા અરબખાં રાજ્ય કરતો હતો.  
તેના દરબારમાં એક અતિ રૂપવતી, ચિત્રરેખા ના-  
મની કંચની હતી. તેની અતિશય સુદર અને  
લાવણ્યમયી મૂર્તિપર શાહુધીન મોહિત થયો. તેણે  
ચિત્રરેખાને મેળવવાની ઇચ્છાથી દરબાર ભર્યો.  
દરબારમાં સઘળા શૂરવીર, મંત્રી પુરુષાણમાં, મા-  
રૂકાં, તાતારખાં, પોતાની સાથે મેઢાટા મેઢાટા  
સરદારો લઇને આવ્યા. શાહુધીને કહ્યું: મારા વીર  
સરદારો! આજે મેં તમને ગધાને ચેતલા માટે  
બોલાવ્યા છે કે સિન્ધ દેશમાં અરબખાં નામનો  
રાજા છે તે મારી સેવાનો વિચાર કરતો નથી. તેથી  
તમે લશ્કરે સહિત તેના ઉપર ચડાઈ કરો અને તેને  
મારો દાસ બનાવો. આ બાબતમાં તમારી શું સ-  
લાહ છે તે જણાવો.” સરદારોએ સલાહ આપી કે:  
એવા અહુકારી રાજાનો અહુકાર ઉતારવો જ નેહએ.  
લડાઈ કરવી જ નેહએ. બાદશાહે પણ લડાઈ કર-  
વાની આજ્ઞા આપી. આજ્ઞા મળતાં જ મંત્રીઓએ  
પંજાબી, રૂમી, ગોરી, કાશુલી અને આરબ વિગેરે  
મતના સુખ્ય મુખ્ય એક લાખ શૂરવીરોની સેના  
તૈયાર કરી, સિન્ધ તરફ ચાલ્યા. બહારે શાહુધીન  
સિંધુને કીનારે પહોંચ્યો ત્યારે અરબખાંને ખબર  
મળી. એ ખબર સાંભળતાં જ તે બહી ગયો. શાહુ-  
ધીને પોતાનો પંડાષ, સિંધુને કીનારે નાંખ્યો અને  
ત્યાંથી પોતાના સરદાર નિસુસ્તખાંને મોકલી અરબ-  
ખાંને કંકાવી મોકલ્યું કે જો તે ચિત્રરેખાને દંડ  
રીકે આપે અને હમેશાં મહારાં પડિયા  
ખાન તરીકે રહેવાનું કબુલ કરે તો તને સ-  
મા કરવામાં આવશે. અરબખાં શાહુધીનની

વિશાળ સેના અને શૂરવીર સરદારોનાં પરાક્રમે  
બાલુનો હતો અને તેથી બહી ગયો હતો.  
નિસુસ્તખાંએ અરબખાંને બાદશાહની ઇચ્છા જણા-  
વતાં જ તે સરેરાં માન્ય કરી દીધી! અને ગીઝની  
દરબારમાં ઉચ્ચ પદ મેળવવાની અભિલાષથી સના-  
તન હિંદુ ધર્મનો ત્યાગ કરી ઇસ્લામી ધર્મ પણ  
કબુલ કર્યો. નિસુસ્તખાંએ તેની ઘણી પ્રશંસા કરી  
અને આદિત્ય રૂપ લાવણ્યવતી ચિત્રરેખાને સાથે  
લાવી બાદશાહને ભેટ કરી! બાદશાહે તેને મોટું  
ઈનામ આપ્યું અને લડાઈ કર્યા વગર જ ચિત્રરેખા  
મેળવી તેથી મનમાં જ ઘણું આનંદ પામ્યો.  
પોતાની ધરેલી ઇચ્છા સફળ થતાં લડાઈ કરી નહિ  
અને ગીઝની ચાલ્યો ગયો. ગીઝની ગયા પછી થોડા  
દિવસ પછી કાંઈ બોરજ ખુન લાગી.

શાહુધીન મહમ્મદ ગોરીનાં એક કાંકાનો  
છોકરો-બાઈ હમીર હુસેન નામક હતો. તે વિદ્યા, બળ,  
બુદ્ધિ અને નીતિમાં શાહુધીનના બધા સરદારો કરતાં  
ચલીખતો હતો. તેના અસીમ શુભ અને સુદરતા  
ઉપર ચિત્રરેખા મોહ પામી ગઈ! છેવટે તેણીએ  
તેને પોતાનો પતિ બનાવી લીધો. મીર હુસેન  
પણ બુદ્ધિમાન પુરુષ હતો તેને પણ બાદશાહના  
હુદયોવાનમાં ઉગેલા આ નવપદ્મવિત કુસુમની મીઠી  
મધુર સૌગંધ લેવાની જ્ઞાનાસા પ્રબળ થઈ ઉઠી હતી.  
પરંપર ઇચ્છા જણાવતાં મીર હુસેન તે દેવતાઓને  
દુર્લભ એવા મનોહર, કુસુમને કંઈ ધારણ કરી  
લીધું. સેનામાં સુગંધ મળી. બાદશાહના રનેહ  
મંદિરમાં ઉપરેલું આ મનો મુગ્ધકર કુસુમ પોતાના  
હૃદય મંદિરમાં સ્થાપિત કર્યું. રનેહનાં પાવન જાળથી  
તેને સિંચન મળ્યું. નિર્મળા પ્રિયની અમૃતમય  
વૃષ્ટિ થતાં પરસ્પરનાં હૃદયો પ્રકુલિલત થઈ ઉઠ્યાં.  
ચિત્રરેખાનું વિલાસી મૃદય જે કાંઈ શોધતું હતું  
તે તેને મળી ગયું. બાદશાહ પ્રત્યે હેતુ મન ઉ-  
દાસિન થવા લાગ્યું. ચિત્રરેખાનાં મેત્રો તો શૂ-  
ર પણ પ્રત્યેક રવાંટા પણ મીર હુસેનનાં દર્શન માટે  
ઉભાં થઈ જતાં. આતુર થઈ જતાં! આં વાત

\* અરબખાં મુસલમાની નામ છે પરંતુ લેખના  
વિષયથી જણાય છે કે તે કોઈ હિન્દુ જાતિનો હર્ષનય  
જ હતો. તેનું અસલ નામ શુ હુડુ તે કોઈ રથળથી  
જ આવતું નથી.

બાદશાહને કાને પહોંચતાં જ તેહના હૃદયમાં દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. તે શોકાતુર થયો. કારણ કે તેણે ચિત્રદેખાને બહુ મુશ્કેલીથી મેળવી હતી. સંગિત વિદ્યામાં તેની અદ્વિતીય નિપુણતા, રાગશૃંગી તાદૃશ્ય ઉભી કરી દેવાની તેની અદ્ભુત શક્તિ અને તેની અનુપમ સુંદરતા ઉપર બાદશાહ મોહિત થયા હતા. તેણીને વશીભૂત થયા હતા. શાહબુદ્દીન ચિત્રદેખાના હાવભાવ અને કટાક્ષ તથા બીજા ગુણો ઉપર એટલા મોહિત થયા હતા કે તે સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ તેનાં જ દર્શન કરતો હતો. છતાં પણ ચિત્રદેખા જેવી ગુણ મોહક સુંદરી બાદશાહ ઉપર લેશ પણ પ્રેમ સંભળતી ન હતી. તેણે મન, ગુણ અને વિદ્યા શોધતું હતું. તેણે તેણે જ મળી ગયું હતું. તેણીએ તે શુભી પુરૂષ ઉપર પોતાનું મન અને ધન ન્યેછાવર કરી દીધું હતું. બાદશાહને જાણે હૃદય જ ન હતું. આજે એક અને કાલે બીજી સુંદરી ઉપર તે મન ઝાંટાડતો. પણ મન ક્યારે કોઇને વશ રહ્યું છે? મન હમેશાં ભમતું હતું. ભે કે તે ચિત્રદેખાને અત્યંત પ્યાર કરતો હતો. બાદશાહમાં રાજ્યશક્તિ શિવાય બીજી કોઇ ઉત્તમ વસ્તુ જણાતી ન હતી. મિર હુસેને જેમ ચિત્રદેખાના સદૃશ્યની પરિક્ષા કરી હતી તેમ ચિત્રદેખાએ પણ મિરના હૃદયના ઉદ્ધાભાગમાં ડુગડી મારીને તેનું હૃદય તપાસી લેતું હતું. તેમાં તેણીને જણાયું હતું કે “ચિત્રદેખા, ચિત્રદેખા અને ચિત્રદેખા!” એ જ શબ્દો લખાયા હતા. હજી ઠીક હતું કે તે જમાનામાં આજની ડાકટરી વિદ્યા ન હતી નહિ તો તેણી કદાચ તેની નસેનસમાંથી લોહી એકતું કરી તેનું નિર્ભજ પ્રયક્ષરણ (analysis) કરી તપાસ કરી શકત. પ્રેમી મિર હુસેને તેને હૃદય મંદિરમાં રયાન આપ્યું હતું અને તેના પ્રેમમાં વ્યાકુળ બની ગયો હતો. સ્વર્ગીય પ્રેમનો અધુમય સ્વાદ એવો જ હોય છે. તે પ્રેમની પ્યાલી પીનારને મદમસ્ત ગનાવી દે છે. મિર આજીવન આવો પ્રેમ ભેદ, તેના બાદશાહી માન અને ધન-સમૃદ્ધિ અદેખાઈ કરતા બીજા માણસોથી

સહન ન થયું. અદેખાં અને તેજદેખી માણસો બીજાની ચઢતી ભેદ શક્તિ નથી. બીજાનું સાડું ભેદ શક્તિ નથી. બીજાની ચઢતી ભેદ બળતાં રહે છે. મીરના હૃદયમાં એ તેને જમીનદોસ્ત કરી દેવાને માટે ચિત્રદેખાના પ્રેમની વાત બાદશાહને કરી રીધી. મીર હુસેને ચિત્રદેખા ઉપરના પોતાના પ્રેમની વાત, જ્યાં સુધી બન્યું ત્યાં સુધી ગુપ્ત જ રાખી હતી પરંતુ જગતની દૃષ્ટિમાં તેવો પ્રેમ છાનો રહી શક્યો નહિ. તે તો ચાર આંખો લેગી થતાં જ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતો. શાહબુદ્દીને ન્યાયે એ વાત સાંભળી ત્યારે ગુસ્સાને લીધે અગ્ની જેવો લાલ યદ્ થયો. શાહે તરતજ મીરને બોલાવી હુકમ કર્યો કે તમારે ચિત્રદેખા સાથે કોઈ પ્રકારનો સંબંધ રાખવો નહિ! તેમ કરવાથી તમારું અકલ્યાણ થશે, અને મહારી આજ્ઞા નહિ માનો તો તમને પ્રાણદણ્ડની આજ્ઞા થશે અથવા મારું રાજ્ય તમારે છોડવું પડશે.

૩

આવો સખત હુકમ થતાં જ મીર હુસેન પ્રથમ તો ગમરાયો પણ પાછળથી ચિત્રદેખા સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો. પાછલી રાતના શાંત વખતે તે ચિત્રદેખાના એકાંત ભૂવન આગળ ગયો. રાત્રિના ત્રણ વાગી ગયા હતા, ચિત્રદેખા પોતાના પ્રેમીની વાટ ભેટી એક ન્હાની નળી આગળ ઉભી હતી. નળીના સળીયા સાથે માથું ટેકવી લાંબે સુધી નજર નાંખતી હતી. આવા રોજના ઉત્તમગરાશી તેનું શરીર બગડ્યું હતું. ઉંધ પણ આજે તેની હૃદયન થઈ હતી. ઘડીએ ઘડીએ તેની આંખો મીચાઈ જતી. ઘોડી પળમાં જ તે પાછી બગૃત. ધણી લાંબે સુધી નજર નાંખતી. મોઢાનું વિશાળ મકાન તેને આસપાસ હતું. તેણી વારંવાર બહીતી હતી છતાં પણ અહા! જેના હૃદયમાં પ્રેમનો અમૃત રસ પડ્યો હોય છે તેને શું ભૂખ, તરસ, નિદ્રા કે ભય લાગે છે? તેણીનું શરીર ઘણું દુબળા આવ્યું છતાં તે ત્યાં ઉઠી જ રહી હતી અને પોતાના પ્રેમીના દર્શન માટે અનેક આંતરી તક કરતી હતી.

આજે ઘણું વખત થઈ ગયા પછી મીર હુસેન શોકાતુષ્ટ મહેરે આવી પહોંચ્યો. જાળીના સાંકડા સળીયામાંથી તેને જોતાં જ ચિત્રરેખાનું હૃદય આનંદથી નાચી ઉઠ્યું. બસ, તેના શરીરમાં એકસો હાથીનું જાણે બળ આવ્યું હોય તેમ શરીર સતેજ થઈ ગયું. ઝડપથી દરવાજા ઉઘાડી તેને ભેટી પડી. આ ભેટનું હૃદયના ખરા ઉમળકાનું હતું. મીર હુસેન પણ તેને તેથી વિશેષ પ્રેમ બતાવ્યો અને તેની નીશાની તરીકે તેણીના સુંદર, પહેાળા કપાળ ઉપર અનેક ચુંબનોના વર્ષાદ વર્ષાવ્યો. તેના ચુંચાળાંવાળા વાળ ઉઠ્યા ખસેડીને ચુંબનો કર્યાં, તેની કમળા પુલ જેવી પહેાળી આંખો પર પણ ચુંબનો કર્યાં અને એક હીંચકા ઉપર બેસી વાર્તા કરવા લાગ્યાં.

મીર હુસેન પોતાની પ્રીયતમ—કોમળ—કુમુ. ભવત—ચિત્રરેખાને બાદશાહ સાથે યંયત્રી વ્રાતચિત કહી સંભળાવી. વીર નારીએ પોતાના દિલોગન પ્રેમીને દિલોસો આપ્યો અને હિંમતભરી યુક્તિઓ બતાવી. તેજ સતે મીર અને ચિત્રરેખા ગીજનીથી નહાંસી હિંદુરયાનમાં મહારાજા પૃથ્વિરાજ એહાણને શરણે આવ્યો. મીર હુસેન નાગોર થઈને સંજાર આવ્યો. અને મહારાજા પૃથ્વિરાજે આ સંદેશો કહાવ્યો. મહારાજાને ગણે ઇતિહાસ ખબર પડતાં અને એક એક નિરાધાર માણસ પોતાને શરણે આવ્યો છે એમ જણાતાં જ પોતાના શુરા સામન્તોની સલાહ લેઈ તેને પોતાના રાજ્યમાં આશ્રય આપ્યો. મીરે ત્રણ વખત સિંહાસનના પગથીયાને હાથ લગાડી સલામો કર્યા પછી પોતાના તરફની ભેટમાં મહારાજાને પાંચ તિરકસ, એક ખુરસાની તોપ, એક સિંહલ દિપનો મદમત હાથી, પાંચ રાફી ઘોડા, અને એક અમૂલ્ય હીરો, એટલાં નજર કર્યાં. એ ભેટથી ખુશ થઈ મહારાજાએ હિંસારતું પરગણું જાગીરમાં આપ્યું અને નીતરાય કોટવાલનું મકાન મીરને રહેવા આપ્યું. શાહુખુદીને બાદશાહ પણ ચતુર હતો. તેના મનમાં એવો વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે એક તો ચિત્રરેખા

જેવું સ્ત્રી રાત્રી સુમાંયું અને કદાચ મીર કોઈ દુશ્મનને મળી ચઢાઈ કરશે તો બેઠ બગડશે. તેથી તેમણે તરત જ મીરની પાછળ ચાર જાસુસો મોકલ્યા હતા. જાસુસોએ મહારાજા પૃથ્વિરાજના રાજ્યમાં મીરે લીધેલા આશ્રય સંબંધી બધી વાત કહી. બાદશાહે તરતજ પોતાના સરદારોને એકઠા કર્યાં. તેમાં ત હાજર રહેલાઓને બધા સમાચાર કહ્યા. આ સરદારોમાં ચિત્રરેખાને અર્પણ કરનાર અરબખાં પણ હતા. તેને કહ્યું કે તમે નાગોર જાઓ અને ચિત્રરેખાને લઈ આવો. જો બીજી કોઈ યુક્તિ કામ ના લાગે તો પૃથ્વિરાજને કહેવું અને તે ન માને તો લડવાનું આમંત્રણ કરતાં આવવું. અરબખાં ૩૦૦૦ ઘોડેશ્વારને લઈ નાગોર આવ્યો. એટલા વખતમાં શાહુખુદીને પોતાની લશ્કરી તૈયારી કરી રાખી.

અરબખાં એક મહીને નાગોર આવ્યો. તે પ્રથમ મીર હુસેનને મળ્યો. તેણે તેને સામ, દામ, ક્ષમ અને લેદ, એ ચારે વાતો વડે સમજાવ્યો. છેવટે એક દિવસ લાગજોઈ ચિત્રરેખાને એકાંતમાં મળ્યો. પોતાની પ્રથમનો પ્યાર સંસાર્યો અને બીજી ઘણી ઘણી લાલચો આપી પણ ચિત્રરેખાનું હૃદય વીધી તેમાં ભરાઈ રહેલા પ્રેમી મીરહુસેન સીવાય તેણી કોઈ બીજાને જોતી નહોતી. તેના નેત્રોમાં તેને પોતાનો પરમ પ્રેમી, નટ નાગર ગુણ સાગર, અલૌકિક નૃત્યકરી રહ્યો હતો. તેનાં એ નૃત્ય આગળ મહાદેવજીનું તાંડવ નૃત્ય કુદ બિસાતમાં ન હતું. તેના હૃદયોવાનમાં પ્રેમ જ્યોતી પ્રકટી રહી હતી. તે જ્યોતિનું મૂળ મીર હુસેનના મનોહર સુખ કમળમાં હતું. એવાં બે શરીરની નસેનસના તાર એક સંધાઈ ગયા હોય તેને કોણ જુદાં પાડી શકે એમ છે! મર્ત્ય લોકનાં કોઈ માનવીની સત્તા નથી કે તેને તે વિખૂટાં પાડી શકે. સ્વર્ગ લોકના દેવતાઓની પણ મગદૂર નથી કે તે મર્ત્ય લોકના આ દેવ સ્વરૂપ યુવક યુવતીને જુદાં પડાવી શકે! ચિત્રરેખાને તેણે ઘણું સમજાવ્યું, ઘણી ઘણી લાલચો આપી પણ તેણીએ પોતાનો

નિશ્ચય ફેરવે નહિ. તેણે જવાબ આપ્યો કે અર-  
મખાં! હવે હું તે ચિત્તરેખા નથી કે જે એક  
વખત મૂર્ખ રાજાના હાથનું રમકડું હતી। હું  
સારી પેઠે બનું છું કે શરીર એ રોગોને રહેવાનું  
ઘર છે, એ શરીરમાં જે કાંઈ રૂપ છે તેનાજ તમે  
ગુલામ છો. મારી પાછળ આટલે સુધી બાદશાહે  
તમને દોડાવ્યા છે તેનું કારણ માત્ર મારું રૂપ છે. જે  
હું કાલે માંદી પડી રૂપ વગરની થાઉં તો મારું  
શરીર દમટ ઉઠ જેવું સરતું થઈ જાય! અરે મહારા  
શરીરને કદાચ બાળનાર પણ કોઈ મળે નહિ પ  
રંતુ હમણાં મહેં જેને મારું મન અર્પણ કર્યું છે  
તેના સદગુણ, તેની હૃદયની મહારા ઉપરથી આસ્થા  
અને તેનો મહારા ઉપરનો નિર્મળ પ્રેમ, એ બધું  
જોઈને જ મહેં મારું મન તેને વેચી દીધું છે.  
હવે તો હું તમારી સાથે વાત કરતાં પણ પાપમાં  
પડું છું. હવે હું તેની થઈ ગઈ છું. વધારે શું  
કહું અરમખાં! મહારા હૃદયના ઉડા ભાગમાં જે  
પ્રેમભાવ આટલા બંધાં દહાડા છુપાઈ રહ્યું હતું તે  
મહેં તેને વેચી દીધું છે, મહેં મહારાં સર્વ તેને  
આપી દેવું મહેં, જરીદી લીધું છે. એ હવે કદી  
કદી પણ મિથ્યા થાય તેમ નથી. તમારી બધી  
લાલચોને હું મહારા પગ નીચે કચડી નાંખું છું.  
માત્ર ચાદ્યા બાંધો અને બાદશાહને કહેજે કે:  
હવે હું મહારા પ્રેમીની જ થઈ ગઈ છું.

ચિત્તરેખાના આ શબ્દોએ તે બિચારાને પૂરી  
નિરાશા આપી. છેવટે તેણે પૃથ્વિરાજને મળી લડાઈ  
કરવાનો સંદેશો આપ્યો. મહારાજાએ તુરસાથી કહ્યું  
કે: શરણે આવેલાને તો પરમેશ્વર પણ બચાવે છે  
તો હું તો માણસ જાત છું, વળી સત્રિય છું. મહારા  
ધર્મ છે કે મારે તેને બચાવવો. યુધ્ધ કરવા હું  
તૈયાર છું.

બાદશાહ શાહબુદ્દીનને અરમખાંએ ઉપલા  
બધા સમાચાર પહોંચાડ્યા. અત્યાર સુધી બાદશાહ  
હવે ચિત્તરેખા ગયાનું જ દુઃખ હતું પણ હવે તો  
પૃથ્વિરાજ પણ તેનો દુઃખનું થઈ પડ્યો તેનું બીજું

દુઃખ થયું. બાદશાહે લડાઈની તૈયારી કરી. બિ  
શાળ સેના સમુદ્રનાં તરંગો પેઠે એક ગામથી બી  
ગામ પડાવ નાંખવી નાગોર આવી પહોંચી. ૨  
તરફ મહારાજા પૃથ્વિરાજ ચાહાણ પણ લડવા તૈય  
હતા. બધા શુરવીર સાંમતોને લેગા કરી ફરબ  
લયો અને લડાઈ કરવાને તૈયાર થઈ ગયા.

અન્તે ધનધોર યુધ્ધ થયું. બન્ને પક્ષના ર  
ધાઓ પોતાના માનની ધ્વજ દેશ વિદેશમાં ફેર  
વવાની લાલસાથી, પોતાના બાદશાહનું અભિમા  
સંખી છુલ લડ્યા, ગગન મંડળને ભેદી નાંખે તો  
છત્તલેણ તોરણે પોતાના ગર્ભમાંથી એવા જે  
ગોળાં ફેંકવા માંડ્યા કે અનેક લશ્કરી સીપાઈઓ  
પ્રાણ ગયા. આકાશ ધુમાડાથી છવાઈ ગયું. રણ  
ભૂમિમાં લોહીની નદીઓ વહેવા લાગી. ભેતભેતા  
અનેક સિપાઈઓ, રણભૂમિમાં શાંત નિદ્રામાં ધોર  
જણવા લાગ્યા. છાતી ફાડી નાંખે તેવો દેખા  
થઈ રહ્યો. યુધ્ધ ચાલતું જ હતું. એટલામાં એ  
લશ્કરી ટુકડીના નાયક મીર હુસેન તલવાર વડે  
નેક દુશ્મનેની છાતી ચીરી નાંખતો આમ તે  
ધ્રુમવા લાગ્યો. સણ વારમાં એક બંદુકની ગોળાને  
છાતી વીંધી આરખાર નીકળી ગઈ. તે ધોરા ઉપર  
નીચે પડ્યો, તેને તરત જ ઉપાડી ડાવણીમાં લા  
ગ્યા. પણ આ બચકર સમાચાર લશ્કરમાં ફેલા  
તાં જ મહારાજાના લશ્કરને બમણું શુર ચડ્યું  
તેઓએ એવા ધસારો કર્યો કે શાહબુદ્દીનના લશ્કર  
ચીત્કાં પેઠે જગીનદોરત કરી દીધું અને ૨૦૦૦  
લશ્કરને કાપી નાંખ્યું. ત્યારે ચાહાણ રાજા ફક  
૧૩૦૦ સિપાઈઓ જ મરાયા. બાદશાહ હાર્યો અ  
તરતજ તેના લશ્કરે નડાસવા માંડ્યું. શાહબુદ્દીન  
કેદ કર્યો અને તેને બાદશાહી માન આગરથી નગ  
કેદ રાખ્યો. પણ તેને એવું નહોતું જણતું કે  
કેદમાં છે. તેને બાદશાહી છુટ પડવામાં આવી હતી

૭

શાહબુદ્દીન કેદ તો પડ્યો. મહારાજાને એ  
તરફથી હાર તો થયો પરંતુ કોમળ કુસુમ ચિત્ર